

YU ISSN 0350-1906
UDK 808.61./.62-087

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVII
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1991

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXXVII

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE

XXXVII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Drago Ćupić, Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco
Dr Mitar Pešikan et Dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD

1991

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVII
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1991

PĠ
1387
. A25
Knj. 37
1991.

Секретари часописа
др Слободан Реметић и мр Никола Рампић

У финансирању ове књиге учествовали су:

Републички фонд науке Србије
и
Вукова задужбина, Београд

Издају
Српска академија наука и уметности
и

Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, Кнез Михаилова 35

Израда програма и припрема за штампу: Милош Бица
Штампа: „Студио плус“, Булевар АВНОЈ-а 179, 11070 Нови Београд

САДРЖАЈ

	Страна
Мирослав Николић: Говори србијанског Полимља	1
Марија Шпис: Фонолошки опис говора Парага	549
Гордана Драгин: Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке	621
Жарко Бошњаковић: Из ратарске терминологије Срема	709

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
ГОВОРИ СРБИЈАНСКОГ ПОЛИМЉА

САДРЖАЈ

	Страна
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	7
О географским и историјским приликама	7
О становништву и његовом пореклу	9
О досадашњим дијалектолошким испитивањима	16
О овоме раду	18
Први део: ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ (23-197)	
ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У НОВОШТОКАВСКОМ ГОВОРУ	23
Инвентар прозодема	23
Дистрибуција акцената	23
Преносење акцента на проклитику	29
Дистрибуција дужина (дугих неакцентованих силабема)	57
ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У ПРЕЛАЗНОМ ГОВОРУ	59
Инвентар прозодема	59
Дистрибуција акцената	60
Дистрибуција акцената у проклитику	61
Дистрибуција дужина (дугих неакцентованих силабема)	69
О ПОЗИЦИОНО УСЛОВЉЕНОМ КВАНТИТЕТУ И КВАНТИТЕТУ У ПОЈЕДИНИМ МОРФОЛОШКИМ КАТЕГОРИЈАМА	71
Именице типа <i>робље, преља, Ивање</i> и <i>писање</i>	71
Квантитет силабема испред сонантско-консонантске и сонантско-сонантске групе	72
Квантитет силабема пред финалним сонантом	77
Старе дужине типа <i>кѹћама, едрве, мислити</i> и <i>бабин</i>	78
Квантитет наставака за облик	85
Квантитет наставака за творбу речи	93
Квантитет вокала <i>о (<л)</i>	95
ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈСКИХ РЕЧИ	97
Именице	97
Именице мушког рода на -ѹ	97

Именице средњег рода	115
Именице женског и мушког рода на -А	120
Именице женског рода на -Ѣ	132
Заменице	134
Именичке заменице	134
Придевске заменице	137
Придеви	140
Придеви с оба вида	140
Придеви само у одређеном виду	148
Бројеви	151
Основни бројеви	151
Редни бројеви	153
Збирни бројеви и бројни придеви	154
Бројне именице на -ица	155
ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У КОНЈУГАЦИЈИ	158
Инфинитив и неки типски односи	158
Презент	165
Аорист	177
Имперфекат	184
Радни глаголски придев	186
Трпни глаголски придев	192
Императив	194
Глаголски придев садашњи	196
Други део: ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ (199-326)	
ВОКАЛИЗАМ	196
Вокалски систем	196
Редукција вокала	200
Вокалске групе (хијат)	208
Рефлекси секундарног јата и сродне појаве	219
СТАЊЕ КОНТИНУАНТА ЈАТА	225
Континуанти дугога јата	225
Континуанти краткога јата	236
Рефлекси секундарног јата и сродне појаве	248
КОНСОНАНТИЗАМ	251
Консонантски систем (инвентар)	251
Непалатални консонанти	252

Палатални консонанти	282
Консонантске групе	300
Ситније појаве у редукцији, асимилацији, дисимилацији и дистрибуцији консонаната	318
Редупликација и метатеза	323
Партикуле	325
 Трећи део: МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ (327-514)	
ИМЕНИЦЕ	327
Именице мушкога рода на - <i>o</i> и именице средњег рода	327
Именице женскога и мушкога рода на - <i>a</i>	354
Именице женскога рода на - <i>o</i>	368
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	373
Личне заменице	373
Остале именичке заменице	380
ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ	385
О односу именичке и заменичко-придевске промене	385
О појединим падежним наставцима	397
Алтернација <i>О/Е</i> типа <i>мака/еруће</i> и сл.	397
Посебне напомене о придевским заменицама	398
Посебне напомене о придевима	408
БРОЈЕВИ	416
ИЗ УПОТРЕБЕ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА	423
ГЛАГОЛИ	431
Напомене о глаголима појединих глагољских врста	431
Глаголи I врсте	431
Глаголи II врсте	444
Глаголи III врсте	448
Глаголи IV врсте	451
Глаголи V врсте	454
Глаголи VI и VII врсте	456
Објаци помоћних глагола	468
Напомене о појединим глагољским облицима	471
Инфинитив	471
Аорист	474
Презент	476

Имперфекат	477
Императив	478
Трпни придев	485
Глаголски прилози	487
Футур	488
Плусквамперфекат	490
Потенцијал	492
Напомене о творби глагола	493
О творби итератива и о међусобном односу перф. и имперф. основе	493
О префиксалним образовањима и облицима појединих глагола	498
НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	501
Прилози	501
Остале непроменљиве речи	511
Четврти део: ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ И ТЕКСТОВИ (515-538)	
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	515
Разуђеност говора	515
Место међу другим језичким говорима	521
ТЕКСТОВИ	524
Новоштокавски говор	524
Прелазни говор	536
ГОВОРИ СЕРПСКОГО ПОЛИМЉА (РЕЗУМЕ)	539
СКРАЋЕНИЦЕ	540
Насела из којих се наводи дајалекатска грађа	540
Скраћенице часописа и публикација	540
Литература	541

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1) О ГЕОГРАФСКИМ И ИСТОРИЈСКИМ ПРИЛИКАМА

1. Подручје чији су говори обрађени у овоме раду захвата део западнога Санцака, тј. онај део који се налази у границама СР Србије¹. То је подручје географски пресечено на два дела моћном реком Лимом, па се поред назива **С а н ц а к** за њега у науци и у јавном животу (нешто ређе и у народу) употребљава назив **П о л и м љ е**².

Полимље се, иначе, дели двојако. По бинарној подели Г. Гравјеа — на горње (до Бијелога Поља) и доње (од Бијелога Поља до ушћа Лима у Дрину)³, што би значило да овај крај спада у Доње Полимље, а по тројној подели (изгледа нешто чешћој) — на горње (до Иванграда), средње (од Иванграда до Пријепоља) и доње (низводно од Пријепоља)⁴, што значи да један, мањи део ове територије спада у Средње а други, већи, у Доње Полимље⁵.

2. Ово изразито планинско подручје и само је донекле омеђено високим планинама: на истоку, према сјеничком крају — Јадовником и Озреном, на југозападу, према Црној Гори — Лисом, Црним врхом, Мијајловицом и Градином, а на северозападу, према Босни — Јаворјем и

¹ Део западнога Санцака (Пљевља с околином) налази се у Црној Гори. Говор Пљевља је једним својим важним делом (прозодијским) одавно познат у дијалектологији из већ класичног рада Г. Ружичића (Руж. Пљ.), а недавно је објављен и краћи рад Д. Ђупића (Ђупић Пљ.) у којем су изнете и неке друге особине пљеваљског говора.

² Исп., на пример, Мрк. СПП или Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, Београд 1979.

У Пријепољу излази лист "Полимље", тако се зове и пријепољска радио-станица, а постоји и фудбалски клуб "Полимље" (такође у Пријепољу). Гравје каже да долину Лима и "народ означава речју Полимље", то јест земља обала Лима" (Санцак II 200).

³ Говорећи о долини Лима, Гравје помиње "Горњи Лим", који се налази "изнад Бијелог Поља" (Санцак II 201) и "Доњи Лим", који је "испод Бијелог Поља" (Санцак II 204).

⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, 6/530.

⁵ Такве прецизне поделе се многи аутори не држе. Мркоњићева етнографска студија тиче се и многих места Доњег Полимља, мако носи наслов *Средње Полимље и Потарје*.

Бићем, затим реком Лимом и делом Увца. Североисточну границу испитиване области чини река Увац.

3. Стицајем несрећних историјских околности Увац је извесно време био (већим својим делом, приближно од Кокина Брода до близу ушћа) гранична река између Србије и Турске⁶. Да иронија судбине буде већа, Турска је заузимала подручје које је било у саставу *п р в е с р п с к е* државе, дакле још у средњем веку, и у њој остало неколико векова⁷. Не само да је “ту [у Санцаку — М.Н.] средином XII в. образована прва српска држава”⁸ него је ова област представљала њено “језгро”⁹.

Уочи Маричке битке ову је област држао великаш Никола Алтомановић¹⁰. Касније је “познатом поделом Николиних земаља између кнеза Лазара и бана Твртка српска држава изгубила... простране области на западу”¹¹. Лазар добија крај око Ужица, а “Босна поседа Полимље од Пријепоља до Дрине... Јужни предели око Новог Пазара, Сјенице и Горње Полимље били су под влашћу Вука Бранковића”¹². И према *Историји српског народа*, после косовске битке “проширио се” у Горњем Полимљу Вук Бранковић, али највећи део наше области припада Босни¹³. Ту област држао је у XV в. и Сандаљ Хранић¹⁴.

⁶ О томе се сведочанства могу наћи не само у историји него и у сећању старих људи с обе стране некадашње границе (са многима смо, пре неколико година, и сами разговарали).

⁷ О томе в. у *Историји српског народа*, књ. I (Београд 1981), а посебно карте на стр. 161, 303, 453, 467, 529, 545, 575 и 585.

⁸ *Војна енциклопедија*, св. 8 (Београд 1966), 468-469.

⁹ В: М. Ј. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Зборник Филозофског факултета XI/1, Споменница Јорја Тадића (Београд 1970), 239. “Од XI века басен Лима [је] био центар државе Немањиха”, каже и Гравје (Санџак II 206). Значај ове области у средњовековној српској држави истиче се и на многим другим местима. Исп., на пример: “Полимље... област у долини Лима... једна од најважнијих и најкултурнијих области старе Рашке” (*Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1978, в.в.). В и чланак Е. Мушовића, *Новопазарско-пријепољски крај у турској административној подели*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV (Пријепоље 1976), 161-166, посебно стр. 165.

¹⁰ “Заједно са другим Војислављевим земаљама [кнеза Војислава Војиновића, који је после Душанове смрти за господарио овом облашћу — М.Н.] Пријепоље с околином дошло је 1366-67. под власт Николе Алтомановића” (С. Ђирковић, *Пријепоље у средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље, 1976, 219). В и карту у *Историји српског народа*, I, 585.

¹¹ С. Ђирковић, *нав. дело*, стр. 219.

¹² М. Ј. Динић, *нав. дело*, стр. 239.

¹³ Књига II (Београд 1982), 48. В и карту на 29. стр. исте књиге.

¹⁴ В. карту “Српске земље почетком XV в.” у *Историји српског народа*, II, 93. То се види и на картама: “Српска деспотовина 1423. г.” (II, 21), “Српска деспотовина 1427-1439. год(?)” (II, 223), “Српска деспотовина 1444-1451. год.” (II, 259).

Наша област била је, иначе, подељена на неколико жупа, чије границе у историји нису тачно утврђене. Зна се, ипак, да је Бродарево и предео јужно од њега припадало жупи Љубовићи, око манастира Мишешке лежала је жупа Црна Ст(и)јана, док се област око Прибоја називала Дабар (в. М. Ј. Динић, *нав. дело*, стр. 245). Помилје се на левој страни Лима и жупа Звјезд, “где је данас село тога имена” (Мрк. СПП 258).

Половином XV века Доње Полимље потпашиће под турску власт¹⁵ и остаће под њом све до почетка XX века, тачније до 1912. г.

4. Каква је била административна подела овога подручја под Турцима најбоље се може видети из цитиранога рада Ејупа Мушовића¹⁶, као и из неких других историјских и етнографских радова¹⁷. Као маркантну и дуготрајну, ону која је могла имати неке реперкусије на настанак данашње дијалекатске слике, истичемо припадност дела ове области босанском, а дела херцеговачком санџаку. Северозападни и северни крај (Прибој с околином и велики део подручја с десне стране Лима) био је у саставу босанскога, а југозападни и западни крај (Милешевски кадилук и крајеви који гравитирају Пљевљима) у саставу херцеговачког санџака. Напомињемо и то да је "највероватније 1867. године формиран Новопазарски Санџак, и то онај санџак чије је име, бар и номинално, остало да живи до наших дана"¹⁸, као и то да је "као званична административно-територијална јединица, Новопазарски Санџак...постојао до 1902. године"¹⁹, али ће његово име (или само Санџак) остати и касније, и после 1912. године, када је овај крај ослобођен од Турака.

2) О СТАНОВНИШТВУ И ЊЕГОВОМ ПОРЕКЛУ

5. Данас овај део Полимља припада трима општинама: Пријепољу, Прибоју и Новој Вароши. На њиховим територијама живи преко 100 000 становника²⁰. По националној структури највише је Срба (преко 65000) и Муслимана (преко 30000)²¹. У градовима они живе измешани, а тако је неретко и у селима, којих, међутим, има и чисто српских (чешће) оди чисто муслиманских (ређе).

¹⁵ Динић каже да су средњовековни Милешевац (данас *Хисарџик*) Турци "одузели херцегу Стевану Вукчићу Косачи 1465. године" (*нов. дело*, стр. 245). Исту годину наводи и С. Ђирковић (*нов. дело*, стр. 223): "У лето 1465. Турци [су] започели своју офанзиву која је херцегову власт потисла на уски појас земљишта око Новог и ушћа Неретве. Том приликом пали су у турске руке Пријепоље и Милешевац". За Прибој претпоставља, међутим, А. Бјетић да је "доста рано дошао под османлијску власт. По свој прилици негде почетком другог деценија XV столећа, али, изгледа, прије 1418. године" (Вејтић Прибој, 14).

¹⁶ В. бележку 9.

¹⁷ В. у наведеним радовима А. Бејтића, Ј. Динића и С. Ђирковића, затим у Влах. Брод., Мрк. СПП и др.

¹⁸ Е. Мушовић, *наведено дело*, 163.

¹⁹ Е. Мушовић, *наведено дело*, 164.

²⁰ Према попису из 1981. у општини Пријепоље било је 46902 становника, у општини Прибој 35200, а у нововарошкој – 22523 становника. Треба, међутим, рећи да добар део територије ове последње општине није обухваћен нашим испитивањем (села преко Ушца), као и неколико источних села пријепољске општине (нека од њих су обухваћена студијом Барј. НП-Сј).

²¹ Према попису из 1981. по општинама то изгледа овако: Пријепоље – 25038 Срба, 19076 Муслимана; Прибој – 22319 Срба, 10308 Муслимана; Нова Варош – 19867 Срба, 1874 Муслимана. Треба напоменути да Муслимани практично немају у нововарошким селима; они углавном живе у самом граду.

6. Иако је прва свеска чувене серије “Насела” Српског етнографског зборника посвећена Средњем Полимљу и Потарју²² мора се ипак рећи да наше подручје није етнографски у целости и систематски истражено, тако да је данас немогуће дати тачне и потпуне податке о пореклу становништва. Нама би ти подаци били важни за објашњење неких дијалекатских појава, а посебно за објашњење егзистенције и распореда појединих изоглоса.

Мркоњићева студија, из разумљивих разлога²³, није рађена по принципима и на нивоу каснијих радова ове серије, а и да је била “потпунија” и “са више студије”²⁴, не би нам у потпуности помогла, јер она покрива само део, додуше велики, србијанскога Полимља. Осим тога, она је објављена 1902, када стање није било стабилизовано јер је још увек трајало и досељавање и, нарочито, одсељавање.

Много савременија и систематичнија Влаховићева студија, пак, тиче се само Бродарева и његове околине²⁵.

7. Међутим, из тих радова, као и из других који су (мање или више) релевантни за наше разматрање²⁶, може се доћи до неких прилично поузданих, али често и уопштених сазнања.

а) Наше подручје било је релативно густо насељено и пре доласка Словена у ове крајеве. О томе сведоче многобројни остаци материјалне културе, некропола и др.²⁷

Према П. Влаховићу²⁸, “Пријепоље с околином примило је доста рано словенске усељенике који су дошли у додир са староседелачким заједницама већ начетим или захваћеним процесом романизације. Ово старо становништво обележава се одговарајућим етничким именима: Илири, Матаруге²⁹, Кричи, Мацуре. Све су то и по традицији и по изворима били припадници старобалканских етничких заједница”. По истоме аутору, “млађе етничке групације” чине “Грци”, Латини, Шпањи и Лужани.

“Сва ова напред поменута имена” — каже Влаховић — “етничке групе

²² Мрк. СПП.

²³ Испитивање је вршено у време док је овај крај још био под Турском.

²⁴ Мрк. СПП 228.

²⁵ Влах. Брод.

²⁶ Међу њима је посебно драгоцен кратак, али веома садржајан Влаховићев чланак о етничким приликама у пријепољском крају (Влах. Пријепоље), а корисне податке дају и Гравје (Санџак I и II), Косанчић (Санџак), Бејгић (Прибој) и други.

²⁷ Осим у већини досад помињаних радова, о томе се говори и у књизи М. А. Крповића *Пријепоље и околина — историјски водич — 650 година Пријепоља (1332-1971.)*, као и у читавом низу радова објављених у зборницима са симпозијума “Сеоски дани Сретена Вукосављевића” (излазе у Пријепољу од 1973) и “Ужичком зборнику” (излази у Ужицу од 1972).

²⁸ Влах. Пријепоље 169.

²⁹ Влаховић (Пријепоље 169) каже да на Матаруге “и данас подсећа назив савременог села Матаруга, недалеко од Пријепоља”, које сав и сами посетили.

или народи — утопили су се ходом историје у општу словенску масу и остали да живе једино у свом данас већ архаичном имену³⁰.

б) Падом под турску власт појавио се “нов, до тада непознат етнички елемент у овим крајевима”³¹ — Турци, али је број “правих Турака... по свему судећи, увек био мали”³².

в) Међутим, турска епоха је, ипак довела до промене у конфесионалној одн. етничкој структури становништва, довела је, наиме, до појаве муслимана нашег порекла и нашег језика.

Овде нећемо улазити у генезу и процес исламизације, јер то није од пресудног значаја за наше даље излагање^{32*}. Рећи ћемо само то да, супротно очекивањима, ни Муслимани, у огромној већини, нису староседеоци на овоме подручју. Могло се, наиме, претпостављати да се, поред осталог, ислам примао не само да би се опстало него и да би се остало. Овоме би у прилог ишла и Мркоњићева тврдња да су православци “много више узнемиравани и покретани од муслимана”³³, као и тврдње многих савремених муслиманских породица (које је и аутор ових редака имао прилике да чује) о томе да су они ту “одвактиле”. Међутим, Влаховић изричито каже да “о некој старини и аутохтоности муслиманских породица у Бродареву и његовој околини не може бити говора, јер су се оне из разних узрока исто онако као православне породице досељавале из разних наших крајева”³⁴.

Но, кад је реч о Муслиманима-староседеоцима, њих пре свега треба тражити у градовима (као што су, на пример, Хасанагићи у Прибоју)³⁵.

д) Што с тиче места и подручја одакле је већина досељеника, најчешће се помињу она која се налазе у границама данашње Црне Горе. Тако Мркоњић каже да су “Кучи, Ровци, Дробњаци, Горњи Колашин, Пива... места из којих је највише било... досељеника” у Средње Полимље и Потарје (у

³⁰ Влах. Пријепоље 170.

³¹ Влах. Пријепоље 171.

³² Влах. Пријепоље 172.

^{32*} Бејтић (Прибој 21) тврди да је “још почетком петнаестог столећа ухватио ту [у Прибоју — М.Н.] муслимански живљак јак кориен”. Ако је Бејтићева тврдња тачна, онда је процес исламизације трајао врло дуго. Наиме, И. Косанчић каже да “у садашњем муслиманском становништву у ново-пазарском санджаку има много истурчених Срба који су прешли у ислам највише од сто година на овамо, а и много доцније” (Кос. Санджак 20). Овоме у прилог иде и податак да су “славу — крсно име — до другог светског рата одржавале... многе муслиманске породице, макар и прикривено” (Влах. Брод. 154) и да су “муслимани заједно са православним поштовали Благовест, Ускрс, Турфедан, Петровдан... и неке друге празнике, а то најбоље потврђује да примањем нове религије они нису изгубили скоро ништа од ранијих етничких особина” (Влах. Брод. 154-155).

³³ Мрк. СПП 283.

³⁴ Влах. Брод. 109.

³⁵ В. Бејтић Прибој 29 и Др Милица ЛUTOVAЦ, *Прибој на Лиму — Антрополографски поглед на развитак насеља*, Зборник радова САН LXVIII, Етнографски институт, књ. 3 (Београд 1960), 10.

оквиру Новопазарског санџака)³⁶. "Кучи су" — по њему — "поглавито населили долину лимску и спорадично пружају се до Прибоја... Досељеници из Дробњака, Језера, Никшићког краја, Пиве и Мораче растурени су по свим странама овога краја. Дробњака има највише"³⁷.

Та растуреност одн. чињеница да су се "племена...растргла по различитим местима и крајевима"³⁸ и међусобно измешала — важна је за објашњење честе коегзистенције различитих дијалекатских црта, чак и у истој селу.

На основу детаљног проучавања Влаховић је закључио "да се у Бродарево и његову околину становништво досељавало из скоро свих суседних крајева"³⁹. Он, на истој месту, наводи да се "од укупно 174 православна рода доселило...из:

Плевља са околином	23	односно	13,21%
Пријепоља са околином	3	односно	1,72%
Сјенице са околином	9	односно	5,17%
Колашина са околином	36	односно	20,75%
Босне	1	односно	0,57%
Дробњака	10	односно	5,75%
Куча	5	односно	2,87%
Пипера	4	односно	2,30%
Вранша	23	односно	13,20%
Цетиња	1	односно	0,57%
Непознатог порекла	24	односно	13,79%
Унутрашње сеобе	35	односно	20,10%

Од укупно 237 муслиманских родова доселило је из:

Плевља са околином	13	односно	5,47%
Пријепоља са околином	4	односно	1,69%
Бијелог Поља и Берана...	28	односно	11,81%
Сјенице са околином	14	односно	5,91%
Колашина и околине	48	односно	20,20%

³⁶ Мрк. СПП 273. По Гравјеу, у структури досељеничког становништва Новопазарског санџака најважнији је "контингент који су дали усељеници из области које сада држи Црна Гора (нарочито Колашин и Никшић)" (Гравје Санџак I 926). С њима се слаже и Косанџић: "Најјаче притицање становништва са стране у ново-пазарски санџак долазило је поглавито из оних херцеговачких племена која су ушла у политичке границе Црне Горе" (Кос. Санџак 25).

³⁷ Мрк. СПП 274. Са малим варијацијама то понавља и Косанџић: "Данашње српско становништво у ново-пазарском санџаку досељено је највећим делом из Дробњака, а од пригорских Брда из Мораче и Куча. Ови последњи, Кучи, захватили су долину Лима, а делимично иду до Прибоја. Насеља из Дробњака, Пиве, Мораче, никшићког краја мање су груписана, а више растурена по санџаку. Може се само рећи да у плевљачком санџаку има највише досељених породица из Дробњака, Роваца, Шаранаца, Ускока, Пиве" (Кос. Санџак 25-26).

³⁸ Мрк. СПП 282.

³⁹ Влах. Брод. 108.

Босне	1	односно	0,44%
Херцеговине	5	односно	2,11%
Дробњака	2	односно	0,84%
Куча	1	односно	0,44%
Вранеша	43	односно	18,14%
Будима	1	односно	0,44%
Непознатог порекла	41	односно	17,30%
Унутрашње сеобе	36	односно	15,20% "

Из овога се прегледа види да је највише родова (и православних и муслиманских) пореклом из околине Колашина и оближње области Вранеша, да је било доста унутрашњих сеоба, али да је и релативно висок проценат родова "непознатог порекла". Посебно ваља приметити велики број муслиманских родова досељених из околине Бијелога Поља и Берана (Иванграда), док се код православних ови крајеви и не помињу.

У начелу, то су (уз Пиву, Језера, Никшићку жупу и Морачу) подручја са којих се доселило и становништво наше области северно од Бродарева и његове околине, али у којем односу — то је на основу постојеће етнографске литературе немогућно утврдити.

Сигурно је, међутим, да су ти досељеници долазили на подручје које је и само "служило као матична и пролазна, етапна област онога становништва које је услед разноврсних узрока напуштало своје домове и тражило на другим странама боље животне услове"⁴⁰. Но, "док су се једни иселавали... докле су други с југа, гоњени тежим зулумом и већим невољама, притицали"⁴¹.

Иако су се "главне промене у структури становништва десиле... у време великих сеоба крајем XVIII и почетком XIX века"⁴², флукуација становништва трајала је врло дуго, па је тек "тридесетих година нашега века добрим делом преселовање стабилизовано"⁴³, али оно није у потпуности престало ни касније.

За разумевање данашње дијалекатске ситуације важно је напоменути (а) да већина досељеника долази из крајева који припадају истом дијалекту (по правилу — источнохерцеговачком), (b) да су у новој области они најчешће затицали људе са истим или сличним дијалекатским особинама и (c) да, што сматрамо посебно важним, углавном није долазило до потпуне смене становништва, него је изванредан број њих проводио на томе подручју дуже време или је остајао стално. Тако је и дошло до тога да

⁴⁰ Влах. Брод. 86.

⁴¹ Мрк. СПП 273. И Косанчић каже да је "покретљивост становништва у ново-пазарском сандаку јака... него у ма којој другој области нашега народа. Због овог непрекидног иселовања старог и притицања новог становништва, може се рећи да у ново-пазарском сандаку готово и нема много староседелачког становништва" (Кос. Сандак 25).

⁴² Влах. Пријепоље 173

⁴³ Влах. Брод. 88.

се с временом у приличној мери нивелишу раније различитости, иако су многе од њих остале до дана данашњег.⁴⁴

Тако се може објаснити чињеница да, на пример (а таквих примера има више), Ружићи у Лучицама или Ратковићи у Кучину данас говоре источнохерцеговачки, иако су први пореклом Иванграђани а други Кучи.⁴⁵

Тако се може објаснити и зашто су прилично ретки трагови дијалекатских особина тзв. мухаџира, о којима тако често говоре проучаваоци овога подручја.⁴⁶

Само је, изгледа, једно подручје доживело скоро потпуну и, можда, наглу смену становништва — оно са леве стране Лима југозападно од Пријепоља. Према тврђењу И. Косанчића, “у Пријепољској кази расељен [је] читав један српски крај уз Лим, познат под именом Комаран или Скендерија. У прво време ту је било незнатно муслиманско становништво, ни десет домова, а сада је оно у огромној већини”⁴⁷. Та смена становништва догодила се након Берлинског конгреса (1878) и територијалног ширења Црне Горе, којој су, поред осталог, припали Колашин и Никшић с околином (многе муслиманске фамилије управо су пореклом из тих области).

Врло је вероватно да зато данас на томе подручју имамо говор Муслимана различит од онога што га налазимо у другим деловима србијанскога Полимља (и западног Санџака уопште) и различит од говора Срба, углавном касније досељених, на томе истоме подручју, а често и у истоме селу.

Иначе, масовне “сеобе православног становништва из Бродарева и његове околине [као и из других крајева Санџака — М. Н.] десиле су се за време првог српског устанка”⁴⁸, а такође и после тзв. “Бабинске разуре”

⁴⁴ “Нови досељеници били су у односу на затечено становништво, готово увек ма-лобројни, па су се тако постепено уклапали у његове друштвене односе” (Влах. Брод. 5).

⁴⁵ За Ружиће потврде су наше, а за Ратковиће и Мркоњићеве (Мрк. СПП 333) и наше. И једних и других могли бисмо навести више, али оне не би измениле општу слику досељеничке структуре познату из цитираних етнографских радова.

⁴⁶ “у почетку окупације Босне и Херцеговине улазио је један нов талас мухаџира из ове две земље, највише из Гацког” (Гравје Санџак I 926). Исп. и Влах. Брод 84-85; Кос. Санџак 60-67; Мрк. СПП 275; М. Костић, *Преглед босанско-херцеговачких мухаџира и њихових прека по косовском валајету 1883 године*, Историски часопис, II-2 (1948), Београд 1949, 84-85. Ваља, међутим, имати у виду чињеницу да су и ти мухаџири потицали махом из исте дијалекатске зоне. Осим тога, многи су (уброо или нешто касније) наставили да се селе даље на југоисток (па и у Турску), тако да их данас нема много; нема их, на пример, у нововарошким селима, иако постоје потврде да су се у њима настањивали (исп. Гравје Санџак I 926).

⁴⁷ Кос. Санџак 33. Исељавало се, међутим, и муслиманско становништво, али у другим правцима, најчешће на северозапад, у Босну (до њене окупације) или на југоисток (чак и у Турску), крајем XIX века и, нарочито, после завршетка првог светског рата (Влах. Брод. 86). О исељаванима Муслимана из Прибоја у Турску говоре у својим радовима А. Бејгић (Прибој 25-29) и М. Лутовац (*Прибој* 6 и 10).

⁴⁸ Влах. Брод. 77.

(1875), када су "на простору између Плеваљског Поља и долине **Лива** куће православних... спаљиване а становништво растерано"⁴⁹.

е) На крају овога излагања о становништву даћемо и преглед конфесионалног односно националног састава становништва села **обухваћених** овим испитивањем, и то на основу пописа становништва из 1981. године:

Село	Општина	Срби	Муслимани	Укупно
Амзихи	Н. Варош	205		206
Балиће	Пријепоље	25	637	664
Баре	Пријепоље	12	295	318
Бјелокова	Пријепоље	61	144	207
Бучје	Прибој	404		411
Гостун ⁵⁰	Пријепоље	3	172	177
Гробнице	Пријепоље	188	18	288
Доње Бабине	Пријепоље	573	9	599
Доњи Страњани ⁵¹	Пријепоље	201	259	464
Дренова	Пријепоље	441	32	496
Живинице	Прибој	71	140	212
Забрђе	Прибој	375	264	647
Забрђи Тоци	Пријепоље	314		316
Завинограђе	Пријепоље	208	908	1194
Заостро	Прибој	158	6	236
Заступ	Пријепоље	58	114	292
Јабuka	Пријепоље	538		556
Калафати	Прибој	17	471	501
Каћево	Пријепоље	12	479	492
Косатица	Пријепоље	714	176	904
Кучин	Пријепоље	291		292
Лучице	Пријепоље	166	9	177
Матаруге	Пријепоље	5	414	420
Радијевићи ⁵²	Н. Варош	281		283
Радоња	Н. Варош	855	4	875
Рача	Прибој	1012		1018
Рутоши	Н. Варош	1292		1305
Селашница	Пријепоље	269	185	475
Сјеврин ⁵³	Прибој	169	231	424
Хрта	Пријепоље	108	233	348
Читлук	Прибој	223	375	616

⁴⁹ Влак. Брод. 80.

⁵⁰ Домашњи говор: *Гостун* (*Гостун*).

⁵¹ Домашњи облик: *Доњи Страњани*.

⁵² У локалном говору често: *Радијевиће* (ср. р.).

⁵³ Локални говор: *Сјеврин*.

Уз овај преглед морамо дати две напомене. Прво, и најважније, у овоме попису не ма Буковица, Грабовице и Жиња (о Прибој), који, очигледно, по Закону о територијалној организацији општина и по Закону о изменама и допунама Закона о територијалној организацији општина, нису (више?) административно посебна села. Аутор је до овога сазнања дошао тек када су теренска испитивања и писање главног дела рада већ били завршени. Зато су — на основу карте из Енциклопедије Југославије⁵⁴, топографских карата, Мркоњићеве студије (само за Жињ)⁵⁵ — Буковик, Грабовица и Жињ у овом раду третирани као посебна села⁵⁶.

Друга напомена тиче се честе, али обично мале несразмере између укупног броја становника и броја Срба и (или) Муслимана у њима. Она потиче отуда што, због занемарљивог броја, припадници осталих народа нису наведени у овоме прегледу. Међу њима највише је оних који су се изјаснили као Црногорци (обично су то неземљорадници). За наше даље разматрање национално изјашњавање и није битно, већ само, и то у мањој мери, конфесионална припадност односно припадност одређеној верској традицији.

Та је припадност, иначе, приближно (и само приближно) представљена и на карти бр. 1.

3) О ДОСАДАШЊИМ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ ИСПИТИВАЊИМА

8. Иако су некадашње историјске и политичке прилике условиле својевремену појаву већег броја радова о нашем крају (обично у оквиру расправљања о Новопазарском санџаку односно о Полимљу)⁵⁷, говор његовог становништва остао је дуго готово непознат⁵⁸. Па ипак, већ на карти уз Решетарову монографију *Der štokavische Dialekt* (Wien 1907) налазимо приближно тачно одређену припадност говора Полимља у Србији. Већ тада се знало да је то, у већем делу, новоштокавско ијекавско подручје, тј. подручје источнохерцеговачког дијалекта⁵⁹.

⁵⁴ Том VIII (Загреб 1971), између 528. и 529. стр. ("ВИШЕГРАД").

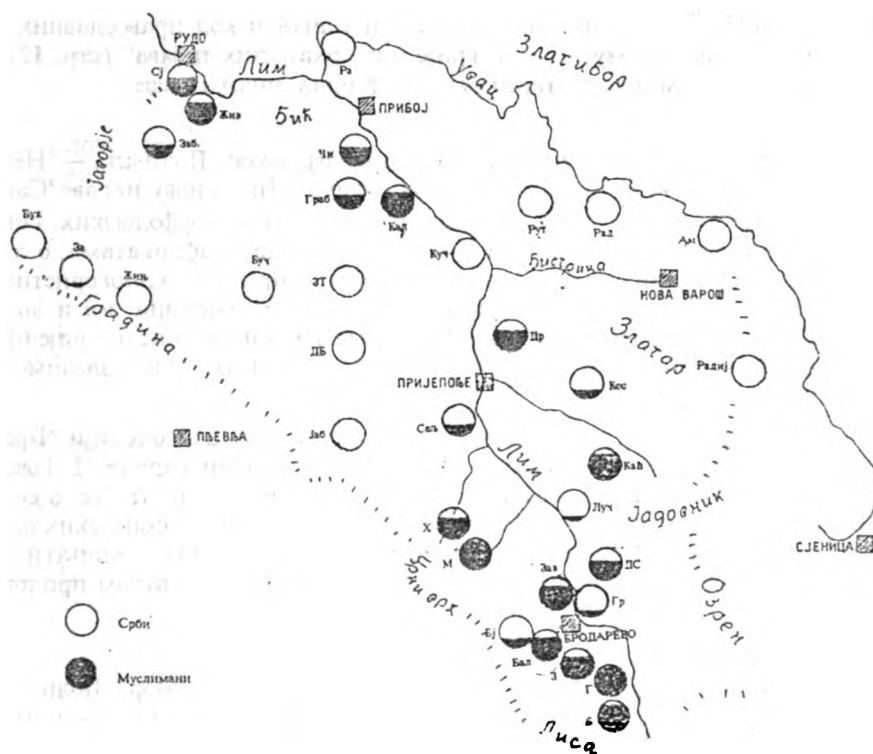
⁵⁵ Мрк. СПП 315, 326, 327, 333 итд. (сваки пут као Жињ).

⁵⁶ Проблем разграничења села наметао се и другим истраживачима овога краја: "Још и данас у народу није створена јасна представа шта је село а шта засеок" (Влаћ. Брод. 54). Стога не чуди што је Мркоњић одустао од појединачних "проучавања села, јер... то није могуће због неодређености сеоских целина" (Мрк. СПП 228).

⁵⁷ Нпр.: Мрк. СПП, Гравје Санџак I и II, Кос. Санџак и др.

⁵⁸ Разлог томе лежи, поред осталог, и у чињеници да је "Санџак... остао једна од земаља које су најнеповољније за детаљна проучавања" (Гравје Санџак I 918). Иако се од времена објављивања Гравјеовог рада (1912) много шташта променило, Санџак је и надале "тешко приступачан самим положајем и карактером високог земљишта" (Гравје Санџак I 918-919), а и саобраћајне везе су још увек његова болна тачка (тако је, бар, било у време нашег боравка на трену, тј. пре неколико година).

⁵⁹ Кад је већ реч о дијалектолошким картама, поменимо као најпрецизнију и најпотпунију ону коју је П. Ивић објавио у својој књизи *Српски народ и његов језик* (Београд 1971), али ни на тој није могла бити представљена досеikle замршена ситуација у дијалекатски некомпактном југозападном кутку србијанскога Полимља.

Карта бр. 1: Национална структура

Потпуно одређен у овом погледу био је (безмало шест деценија касније) Д. Барјактаревић: “Без сваке сумње западни део [Новопазарског санџака – М.Н.], који обухвата Пљевља, Пријепоље, Прибој (на Лиму) и Нову Варош – са околином, у језичком погледу чини целину са млађим јекавским говорима: има све акценатске особине као херцеговачки јекавски говор и савремену деklinацију”⁶⁰.

9. У помињаним етнографским радовима о језику се говори мало и

⁶⁰ Барј. НП-Сј. 15. Ни Барјактаревићу, очигледно, није било познато да се у говору Муслимана у једном (малом) делу пријепољске општине јављају и “акценатске особине” које нису својствене “херцеговачком јекавском говору”.

узгред⁶¹. Једино је вредно помена неколико особина које у својој монографији наводи П. Влаховић⁶² ($x, \phi, a \rightarrow e, u \rightarrow \emptyset$ и јекавско јотовање лабијала), на шта ћемо се освртати касније у раду.

Од општих карактеристика Влаховић помиње да "становништво Бродарева и његове околине говори ијекавским наречјем штокавског дијалекта" (стр.120) и да "говор није сасвим изједначен код православних и муслимана и да код муслимана крије низ архаичних појава" (стр. 121), али осим фонемом x не поткрепљује ову тврдњу ничим више.

10. Први иоле значајнији рад о говору србијанскога Полимља — "Неке специфичности говора Вукосављевићевог завичаја (на основу његове 'Санџачке хиџаје')" А. Пеце⁶³ доноси неколико фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких података (о рефлексима јата, о африкатама, о x и ϕ , о вокалској групи $-ao$ и консонантској $шт$, о промени хипокористика м. р. типа *Јово*, о употреби синклитичких облика заменица *ми* и *ви* и имперфекта, о турцизмима и др.). Иако дате на основу "писане ријечи", ове особине у приличној мери "одражавају... ситуацију коју налазимо у народним говорима"⁶⁴.

Но, и поред тога, за дијалектологију су кудикамо драгоценији "Прилози говору пријепољског краја" истога аутора⁶⁵. Они садрже "I. Говор Милаковића у свјетлости сусједних ијекавских говора"⁶⁶ и "II. Говор села Хисарцика"⁶⁷. У њима се износи више говорних, претежно фонетских особина двају пријепољских села. Њих ћемо у раду више пута помињати па их зато овде нећемо наводити. Поменућемо само да се у другом прилогу објављују и дијалекатски текстови⁶⁸.

11. Најобимнији дијалектолошки рад који се тиче говора Полимља у Србији је "изврсна магистарска радња"⁶⁹ Р. Ђуровића "Рефлекси јата у околини Прибоја"⁷⁰. У њему се, међутим, поред свестрано описаних и богато документованих "замјена јата у околини Прибоја"⁷¹, наводе и неке

⁶¹ Тако, на пример, Мркоњић каже да су "и језик и ношња и обичаји и тип па чак и презимена код... потурчењака једнаки... са онима код православних" (Мрк. СПП 284), а сличне формулације сретћемо и код других аутора.

⁶² Влах. Брод. 120-121.

⁶³ Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића, Пријепоље 1973, 77-92.

⁶⁴ А. Пецо, *нав. дело*, 88.

⁶⁵ Пецо Прилози.

⁶⁶ Пецо Прилози 239-250.

⁶⁷ Пецо Прилози 251-262.

⁶⁸ Пецо Прилози 259-262.

⁶⁹ Пецо Прилози 246.

⁷⁰ Ђур. Јат. Исте године објавио је Ђуровић и чланак *Рефлекси јата у одричним формама глагола јесам у говору Прибоја и његове околине*, Књижевност и језик XXVII/1 (Београд 1980), 73-79.

⁷¹ Ђур. Јат 267.

друге фонетске особине прибојског говора⁷². Кад се томе дода и неколико кратких текстова (+ 2 карте)⁷³, онда је јасно да Ђуровићева монографија пружа више него што би се то по њеном наслову могло закључити. Она ће, иначе, бити међу најцитиранијима у нашем раду, те стога ни о њој нећемо више овде говорити⁷⁴.

12. Јасно је да помињани радови, иако представљају драгоцен прилог познавању полимских говора у Србији, нису могли дати (било због тематског ограничења, било зато што се тичу говора само појединих места) целовитију слику о њима. Њу ћемо, бар делимично, покушати да употпунимо на страницама које следе.

4) О ОВОМЕ РАДУ

13. Поштујући у највећој могућој мери дугу и плодотворну традицију наше дијалектологије (пре свега избором и презентацијом грађе), аутор овога рада обрадио је у њему карактеристичне прозодijske, фонетске⁷⁵ и морфолошке, а делимично и творбене, синтаксичке и лексичке особине говора србијанског Полимља – у границама назначеним напред у т. 2⁷⁶.

14. На целокупној територији србијанског Полимља (СП) Срби говоре новоштокавским (и)јекавским одн. источнохерцеговачким дијалектом, а такође и огромна већина Муслимана⁷⁷. Само у југозападном, релативно малом делу ове територије (у географији познатом под именом *Комаран*)⁷⁸ говор дела Муслимана чини прелаз ка тзв. горњополимским говорима⁷⁹, пре свега по претежно неновоштокавској дистрибуцији прозодема, али, у малој мери, и по неким другим особинама. Отуда се само

⁷² Ђур. Јат 263-268.

⁷³ Ђур. Јат 311-313 одн. 318-319.

⁷⁴ И Пецири Прилози и Ђуровићев рад објављени су у време када је, иначе, главнина грађе за овај рад већ била прикупљена.

⁷⁵ У оба ова одељка говори се укратко и о фонолошким карактеристикама прозодијског одн. вокалског и консонантског система.

⁷⁶ Рад, осим тога, садржи и кратка "Закључна разматрања" и само мањи део дијалекатских текстова забележених на терену.

⁷⁷ И термин "новоштокавски" и термин "источнохерцеговачки" узимају се овде у њиховом традиционалном значењу, уосталом као и многи други.

⁷⁸ Тачније речено, на географским картама уобичајен је множински облик *Комарани*. Исп. зидну карту СФР Југославије коју је израдила и издала "Геокарта" из Београда (1976), топографско-географску карту на 567. стр. Енциклопедије Југославије ("Бijело Поље"), том I (Загреб 1955), карту бр. 42 у Atlasу свијета (Загреб 1974) и др. Облик *Комаран* наводи П. Влаховић: "Од старијих насеља помиње се и Комаран... Данас је под тим именом означена група села на левој обали Липа која спадају у бродаревску околину" (Влах. Брод. 51-52).

⁷⁹ Мислимо на говоре јужно од Бијелог Поља, на оне које припадају зетско-јужно-сандачком дијалекту.

опште карактеристике прозодијских система ових двају говора обрађују посебно. Наравно, кад год је уочена и нека друга разлика, на њу је скренута пажња.

15. Подручје обухваћено овим радом је огромно⁸⁰. Стога се у прикупљању грађе пошло од, делимично унапред, припремљене мреже пунктова, која, због врло лоших саобраћајних веза и тешког, неприступачног терена, није, на жалост, могла бити у потпуности испуњена⁸¹.

Осим тога, због различитог стицаја околности⁸², ни количина и разноврсност прикупљене грађе нису једнаке за сва села. Но, како су она из којих је та грађа најбогатија (Сјеверин, Рача, Амзићи, Косатица, Јабучка, Сељашница, Гостун и др.) сразмерно добро распоређена, то поменути мањкавост нема пресудног значаја за познавање говора СП.

Иако сваки пример који се наводи треба, пре свега, узети као податак за говор села које уз њега стоји, сигурно је да он важи и за многа друга, а у случајевима када се помиње већина села (или сва) — и за говоре СП у целини.

16. Осим тога што се уз сваки пример наводи село у којем је забележен, означена је и конфесионална припадност информатора: м — за информаторе муслимане (нпр. Сељ м), п/м — за православне и муслимане (нпр. Сељ п/м), а никаква ознака не стоји ако је неки податак забележен само од православаца (нпр. Сељ). На тај је начин омогућено лакше уочавање евентуалних разлика између говора припадника једне и друге конфесије и онда када живе у истоме селу, што је иначе чест случај.

Лако је, према ономе што је речено у претходној тачки, претпоставити да је и овде остварена само делимична корелација међу наведеним примерима.

17. За изванредан број примера наведене су у белешкама испод текста одговарајуће паралеле (многа чешће позитивне него негативне) из других сродних говора. Степен испитаности штокавских говора данас је, срећом,

⁸⁰ Истине ради, оно у почетку није било тако замишљено. Но, после испитивања говора села на подручју Доњега Полимља од Прибоја до Пријепоља, аутор је, поређена ради, желео да испита и један пункт јужно од ове области. "Срећа" га је одвела у Матаруге, у којима се сусреће с говором другачијег типа. Онда се морало кренути даље, у нова села и — посао се удвостручио.

⁸¹ Дијалектолошки разлози утицали су на то да мрежа пунктова буде гушћа у пријепољском него у прибојском крају, док је део нововарошког краја, као језички и национално најхомогенији, заступљен само са четири пункта, али прилично темељно испитана.

⁸² Поред осталог, треба поменути и извесну некомуникативност и затвореност ових, иначе веома гостољубивих људи, што је последица историјских и некадашњих друштвених прилика, којима се данас придружује и тежак живот многих самохраних старачких домаћинстава.

толики да би навођене одговарајуће изгласе из свакога од њих исувише оптеретило основно излагање и знатно увећало физички обим рада.

Мислимо да ће за одређивање места говора србијанског Полимља међу другим нашим говорима бити довољно и поређење његових важнијих особина с одговарајућим особинама суседних и генетски најсроднијих говора (као што су источнохерцеговачки, западноцрногорски, северноцрногорски и западносрбијански)⁸³.

18. И објављена појединих дијалекатских појава, посебно она која су — позавлађујући се из рада у рад — постала општепозната, сведена су на сразмерно скромну меру. Аутор је најчешће упућивао читаоца на одговарајућу литературу (обично дату селективно), а упуштао се у ретка коментарисања углавном само онда када његови говори пружају релевантне податке за могућно ново тумачење (што није било тако често) или за прихватање једног од у литератури више постојећих.

19. Теренова истраживања (која су укупно трајала неколико месеци) обављена су у већој мери крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, а само мањим делом касније (углавном у околини Бродарева). Истраживач је у једном маху посећивао или два суседна места (нпр. Сјеверин и Живинице, Рутоше и Радоињу, Гостуњ и Баре и др.) или само једно (нпр. Рачу, Селашницу, Косатицу и др.), после чега је прикупљену грађу прегледао и сређивао.

Грађа је, иначе, прикупљена на три начина: магнетофонским снимањем, белажењем живог говора и попуњавањем постојећег Упитника за испитивање српскохрватских дијалеката. Убедљиво највећи део грађе (вероватно и најпоузданији) добијен је првим начином. Испитивачеви саговорници биле су претежно старије особе (кад год је то било могућно — жене), пре свега неписмене или полуписмене. С тим у вези, могли бисмо казати да је, у одређеном смислу, испитивање извршено готово у последњем тренутку, јер генерације које добро чувају изворне дијалекатске особине на жалост већ изумиру. Осим дијалектолошке, прикупљена грађа има и етнографску и историјску вредност (садржи, нпр., податке о пореклу неких породица, о аутохтоним народним обичајима, занатима, кућним и пољским радовима итд., као и занимљива сведочења о балканским ратовима, о I и II светском рату). Разумљиво, то у овоме раду није могло доћи до изражаја (осим фрагментарно, у неким текстовима).

Иако је грађа коју смо скупили на терену сигурно непотпуна, верујемо да ипак пружа доста реалну дијалекатску слику овога предела. Свако додатно испитивање било би не само корисно него и драгоцено, али оно, мислимо, не би ту слику могло битно изменити. Могло би је, међутим, сигурно учинити детаљнијом и прецизнијом.

⁸³ У време писања овога рада није било значајнијих објављених радова о непосредно суседним босанским говорима.

Овај рад одбрањен је 1990. г. на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали проф. др Асим Пецо, проф. др Душан Јовић и проф. др Радоје Симић, као докторска дисертација под називом *Говор северозападног Санџака*. Овде се објављује под именом *Говори србијанског Полимља*, што је дијалектолошки адекватније и географски прецизније.

Аутор се захваљује члановима комисије на подршци и подстреку, главном уреднику "Српског дијалектолошког зборника" академику Павлу Ивићу на пажљивом читању рукописа и примедбама, дописном члану САНУ дру Митру Пешикану на помоћи при изради дијалектолошких карата, дру Радосаву Ђуровићу на три магнетофонска записа народног говора из трију прибојских села и колективу Института за српскохрватски језик САНУ на разумевању и стрпљењу.

Посебну захвалност аутор изражава бројним а неименованим саговорницима у полимским селима, без чије предусретљивости не би било овога рада.

Први дес:

ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ

ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У НОВОШТОКАВСКОМ ГОВОРУ

1) ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА

20. На подручју србијанскога Полимља доминантан је, и просторно и бројношћу говорника (сви Срби и огромна већина Муслимана), говор са новоштокавским (ближе: источнохерцеговачким) прозодијским системом (принципски истим као и у стандардном српскохрватском језику)⁸⁴. То значи да има четири акцента (два силазна — *a*, *ā* и два узлазна — *á*, *ā́*) и дужину одн. краткоћу.^{84*}

У складу с дијалекатском припадношћу овога говора су и фонетска и фонолошка својства тих прозодема.

2) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА

21. Дистрибуција акцената је такође сагласна правилима која важе за главнину источнохерцеговачких говора одн. за стандардни језик:

⁸⁴ Огроман је број радова у којима се, са овога или онога аспекта, на овај или онај начин, обрађује проблематика новоштокавскога прозодијског система. Исп. Ивић Шток., Ивић Проз. систем, Матешкиј Акц., Ник. Основи, Пецо Основи; Р. Ivić — I. Lehiste, *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, ЗМСФЛ VI, VIII, X, XII, XII/2 i XV/1; Ј. Јокановић-Михајлов, *Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима*, СДЗ ХХИХ (1983), 295-337; А. Ресо, *Priroda neakcentovanih dužina u srpskohrvatskom jeziku*, *Zbornik radova povodom uspomene Salke Nazetića, Sarajevo 1972*; Р. Симић, *Srpskohrvatska orto-tonija i slovenski akcent*, НССВД VI/1 (1977), 35-46 (а исп. и литературу наведену у овим књигама и чланцима).

^{84*} "Место" акцента и квантитет силабеме обележавају се на традиционалан начин.

акценат	слог	једини	први	унутрашњи	крајњи
˘		+	+	-	-
˙		+	+	-	-
˘		-	+	+	-
˙		-	+	+	-

Додајмо овоме да једна реч може по правилу имати само један акценат.

22. Мора се, међутим, рећи да се овде у некојим, углавном познатим и лако објашњивим случајевима нарушавају ова правила дистрибуције акцената. Наиме, у неким категоријама речи и у неким појединим речима јављају се силазни акценти изван првога слога.

а) У позајмљеницама које припадају новијем слоју лексичког фонда: *ађутант* Куч, под *алафранџу*⁸⁵ Каћ м, *дистрибуцију* Каћ м, *изолаторе* Каћ м, *инвеститора* Радиј, *интереситно* Бал м ДБ, *итидант* (= интендант) Чи м, *квалитетна* Сељ м, *комадант* Бук Буч За Јаб Кос Ра Сељ Сј, *комаданта* Кос, *комаданту* Јаб, *све комплет* Куч, *комуналије* Каћ м, *концеларија* Рад, *концеларије* Зав м, *концелари* Жињ За Сељ, *концеларију* Сељ, *лефектор* Буч, *леферант* Сј, *моментално* Др, *моментално* Ра, *ординс* (= ордонанс) ДБ, *перфект* ('перфектно') Јаб, *пропаганду* Радиј, *резервиста* Зав м, *реквизиције* Јаб Кал м, *саниторија* (= санаторијум) Бук, *саниторију* Бук, *тастамента* За, *његове територије* Зав м, по њеној *територији* ДС м, *туристи* За, *телевизију* Бј.

Са -ант (као комадант и сл.) је и *заљбант* Радиј. Осим тога исп. и: *Македонија* За, *Македоније* ДС м, *Македонију* ДС м.

б) У сложеницама страногa порекла, новијег постанка, мање фреквенције или у онима у којима је значење саставних делова провидно:

Аустроугарска Жив, *геометри* Куч, *километра* За; *травостаница* Др; *брзометке* (пушке) Буч, *Југославија* Др м ДС м За м Каћ м Рад Сељ, *Југославије* За Јаб Кал м Каћ м Ра Рад Х, у *Југослави* За м, *Југославију* ДС м, *каменолом* Ра, *пољопривредџ* ДБ, *о пољопривреди* Куч Рад, *о пољопривреди* Рад, *пољопривредџ* Х, *пољопривредници* Каћ м, *пољопривредничка* ДБ, *пољопривредније* Каћ м, — *произвођај* За;

глувонџми Ам, *православне* Жив За м Заб м, *православни*[х] Др м, *православније* За, *православна* Бал м За Сељ м, у *православније* За, *свакоразне* Ам, *свакоразног* пића Ам, *такозвани* Ам;

⁸⁵ Алофон *џ* у *алафранџу* и сл. позицијама неће се обележавати посебном графемом.

23. Иако релативно бројни, ови примери су такве вредности да не могу оспорити новоштокавски карактер овога, доњополимског прозодијског система. Ове тим пре ако се испореде, поред бројних других, и примери као:

директно Гр, *документа* ДБ × 2, *наке документе* Селъ м, *комдант* Кос, *комданту* Ра × 2 Сј, *комдант* Сј, *концеларија* Жив м За м, у *концелари* Гр, у *концелари* Ам, *концеларије* Рут, *лектор* Буч, *профијанту* Кос, *рднос* (= ордонанс) Ра;

у *Македони* Гр, из *Македоније* Кал м;

Јудејска Ам, *петбанке* Кос;

прекдвременно Јаб; *сасвим* Сј; *навр неђеље* З, *уер*^а *поља* Чи м;

активца Кос, *бегунаца* Кос, *убитка* За, *мушкарца* За м Кос, *Никољца* Рад, *Солунца* Кал м;

таман Сј м.

С обзиром на примере наведене у т. 22б исп. и: *прѣвослѣна* црква Жив, *прѣвослѣни* Гр Каћ м, *сѣкорѣне* Ам, *сѣкорѣни* Кос м, па свѣ пдмр^и је *народ средов^ијечан* Ам, *средовјечно* Кал м.

24. а) У неким речима које су редуцијом вокала или вокалско-консонантске групе постале једносложне налазимо на томе једином слогу и надаље улазни акценат. Примери су врло малобројни и лексички ограничени:

Ај бјѣжи Каћ м, *Ај* напоље Жив, *Ај* пред нама Кос, *Ај* сѣди, сѣди Куч, *Ај* у цркву Бук, *Ај* барабар Кос, *Ај*д, бѣготи, сѣ нама Кос, *Ај*д, полази! Др.

Чешће је то само привидна једносложност:

Ај да вечерѣмо, Бранко Јаб, *Ај* да прѣскочѣм преко тога За м, *Ај* да ти очита Ра; *Ај* ти ж ђецом доље бјѣжи Јаб, *Ај* ти вамо Селъ, *Ај* ти вамо горе Кос, *Ај* ти горе Сј, *Ај* ти кући Сј, *Ај* ти сѣ мнѣм Бук Сј, *Ај* ти сѣ њима Ам, *ај* ти Жињ, ^а*ај* ти Др м.

У другим је, пак, случајевима извршена промена квалитета акцената: *ѡд* Кал м, *ѡђ* За Јаб, *ѡј* Буч Жив Жињ За ЗТ Јаб, *нѡј* Бук Буч Јаб и др.

б) Посебан случај представљају узвици, у којима се улазни акценат јавља и на последњем и на једином слогу:

а^а Чи м; *Ѣ*, бѣгуми З, *ѣ* дала се, *ѣ* како З; *ух^а* Граб и сл.⁸⁸

25. У ограниченем броју категорија јављају се и речи с два акцената.

а) То се и овде, као и у стандардном језику, у првome реду тиче суперлатива придева и прилога, и то пре свега оних у којих је компаратив с улазним акцентом:

⁸⁸ Исп. М. Дешић, *Акцентовање узвика*, НЈ ХП/3-5 (1963), 239-245.

најоджније ДС м, *најелднй* Зав м, *најелдннйе* племе За, *најдуплй* дубан Рут, *најкдсннйе* Кал м, *најодсннйа* Кос м, *најштрилбм* казнбм Кос м, *најпоедннйе* ДС м, *најпоуддннйа* војска Кос м, *најспремннйега* ДБ, *најсрётнй* Сель, *најстарй* Буч ДС м З ЗТ Ра Рад, *најстарија* Др Жињ Куч Ра Рад, *најстарије* Чи м, *најстаријега* Бук, *најстаришу* Х, *најсмуажнй* За м,

али и: *најбдље* Гр, *најдуже* Јаб, *најмдње* ЗТ Јаб, *најпрйе* Сель.

Док су примери овога другог типа релативно ретки, дотле су они први сасвим уобичајени. Међутим, и ту се среће:

најстарй сын ДБ, *најстарй* Ам Буч Гр Кос м Радиј Сель м, *најпош-љену* Сель.

б) И саставни делови неких сложеница с полу- задржавају свој акценат:

бсам *пдлубратй* За м; *пдлупдмучнй* сукне Жив.

с) Говори се такође: једна жена *пдкрупна* Др, *Ймала* сам једну *пдалу* снау Радиј, *пдкдсннйе* Радиј, *пдскуп* Каћ м, *пдстарй* су људи Граб, али и: *Ймала је ђецје пддоста* Др⁸⁹.

д) У једноме је селу забележено и: *пдражучадй* Каћ м.

е) У истом се томе селу чује, али недоследно, и: *гдрекана*, *ддљекана*, *ддљекана*, *нбђекана*, *тдмокана*, *тдмокана* и сл. Таквих примера има, спорадично, и у понекоме другом селу: *вддекана* Др м, *вддекана* Зав м, *вддеканй* Х, *твддекана* Зав м.

Интересантно је да сва ова села припадају пријеполској општини⁹⁰.

26. Међутим, док саставни делови сложеница (сложеница бар у стандардном језику) задржавају свој нагласак и док се у неких прилога с двосложним партикулама спорадично јављају и два, друге неке речи, обично при бржем темпу говора или при лежернијој артикулацији, свој нагласак губе. Већина њих употребљава се с избледелим значењем, као узречица, поштапалица и сл., или као део синтагме у којој је друга (по редоследу) реч носилац "синтагматског акцента"⁹¹. Губитак нагласка под одређеним условима (међу којима су најважнији говорни ритам, пречеста употреба неке речи и, обично као последица претходног, избледелост значења) запажена је код свих врста речи осим, разумљиво, узвика, али најмање код

⁸⁹ Вуковић Акц. II-Др. 296 *пддодбар/пдмален* (*пдмален*). За суперлатив обично важи формула *најбоље/најстари* (уз мања одступања или ограничења): Вуковић Акц. II-Др. 295-296, Симић Обади 31, Станић Уск. акц. 155, Гор. 677 и др. Одступања од ове формуле су различита и поступна: Тук ГЦ 234 само *најбдље*, *најмдђја*, Тешћи Љебт. 224 *најмдђја=најмађја*, а у Колашину "форма компаратива који улази у састав суперлатива никада не задржава свој акценат" (Пиж. Кол. 52).

⁹⁰ О речима с два акцента в. Пецо Основи 71-74.

⁹¹ Пецо Основи 84-86.

именица и глагола^{91*}.

а) Именица губи каткада свој нагласак ако стоји испред неке друге именице, и то оне која је главни члан синтагме:

Иди, баба *Петро* Др, Дошб брато *Велизар* Гр, *Газда Вукосавел* *Газда Вукосавел* Сељ, Прдлази ти, кума *Станика* Радиј, убијо *попа Рѣљу* Радиј, сна^ао *Ра^амовице* Каћ м, *ацо-Муја* Бал м, *ацо-Ша^аин* Бал м и сл., а исп. и *господин-капетане* Др, *госн-мајоре* Куч.

б) И облици презента глагола *хтјети* често у реченици остају без нагласка:

Оћеш кўни? Јаб, *Ош* бйти још кђя дћн? Рад, *оће* ли пдпити ДБ, и *аоћемо* да ноћимо Чи м и сл.

Облици *каже* и *реко* у реченицама типа: *ош*, *каже*, ништа нѣ видй Ам, Ја, *реко*, најволйм с војскѣм Кос и сл. заправо су поштапалице, узречице.

с) Честа је дезакцентуација именичке заменице *шта/што* и придевске *какав*, али се јавља и у неких других:

Шта љмали — *јѣли*, *шта* нѣмали — *а*мин, бѣже Каћ м, *љм*а лѣба, *шта* оћеш Кос, *Иди тѣмо* па узимѣј *шта* оћеш Сј, — кђя кўна није *шта* рўшна За, — *што* љмали — под^ијѣлили Ам;

мѣгу ли *кака* спѣса наћи Сј м, *пўшке каке* бѣје оћеш Ра, *каке* бѣоћеш Каћ м.

Исп. и: *ми* имѣмо кѣжу Јаб, — па *оно* мѣко биднѣ Буч и сл.

д) Ова се појава ретко среће код придева, осим у поздравима:

добар дћн Ам Јаб Рут, *добро вѣче* Буч и сл.

е) Насупрот томе, она је честа у бројева. Овде ћемо навести само неколико потврда (о случајевима у којима је на број пренесен акценат с именице говори се у т. 38е):

Ја *јену* бѣшчу *љзни*ѣла пўну Сј м, *љм*а ту *један* стѣри Х;

Рѣћен сам *двајес* другѣ Х, *двајес* пѣтѣ Бј м ДС м, *двае-сѣдмѣ* ДС м, *дваеш* чѣтвртѣ З, *тријеш* чѣтвртѣ Кос, *четрес* трѣћѣ Заб м, — *двајеш* чѣтворѣ Др и сл.

ф) Прилози су категорија речи у којих је дезакцентуација у синтагми одн. реченици узела највише маха. Број потврда за ту појаву већи је код прилога него код свих других врста речи заједно. И овде се, као и раније, наводи само део забележених примера:

^{91*} "Дезакцентуација ортогоничних речи може наступити. . . кад оне у реченици имају другоразредну информативну вредност, ослањајући се на друге речи које носе тежиште информације" (Ивић Проз. систем 138). О зависности акцента од функције речи исп. и Пеш. СК-Љ. 35-40.

Дрџе, бого ми, по једно тридес лудја Буч, за једно по километра Зав м, има једно два њ по Радиј; — Дрџем д-узмет мало брашна Др, има мало љуба ДС м, Скувај мало пасуља ЗТ, Мало прџорчића имало, тако-толико Кос, Е, да ми да нџе мало плаца да начиним мало куће Селъ, — мало виша Бук, мало нџе З, мало виши Јаб, мало уредни Кал м, могу мало мање Кос м, И љва ме болџ, али мало мање него ова Сј; — Ајте вамо горе Ам, кошуља вамо горе до себе Ам, вамо горе нџе изгонио Др, И дошла сам вамо горе џе ми је та амицилина Кос м, вамо горе Јаб Каћ м Рут, вамо горек Рад, да бјекимо вамо доле Др, близу вамо доле Радиј, ова равн што е вамо доле Селъ м, вамо доле Рад, Рут; — откале љдеш Селъ м;

има колко ова Др, нџе има колко ми један Кал м, колко љдеш Селъ м.

g) На крају сво и неколико потврда за губљење нагласка код речца:

Било е свџга и свџшта от Пљевџаља даље, свџга е било од Муслиманџа, бивџа, Црногорци, Србџанци, тако Сј м, Нека прича шта љдеш Каћ м, ено она, видџш, та шума Рад, Само сам је догнџ волове Каћ м итд.

Н а п о м е н а: Наведени примери показују да је појава дезакцентуације појединих, иначе акцентогених речи највише захватила бројеве и прилоге.⁹² То потврђују и полусложенице типа:

три-четири метра За, три-четири браве Каћ м, три-четири дирекка Кос, — трџ-четџоро џецџ Кал м, седџоро-осџоро џецџ ДБ, — двоџца-трџџца лудја Гр;

мало-пџмало Јаб, колџ-тџлџ, тако-толџко Кос, нџма тако-тџличџ Рад, — тамо-џмо Х, тамо-џмо Ра и сл.

3) ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

27. Преношење акцената на проклитику је, иако врло често, ипак факултативно⁹³. На то да ли ће преношење акцената на проклитику бити извршено или не утиче неколико момената:

⁹² То ваки и за већину зам., али оне често задржавају бар дуги квантитет вокала (ако су га нормално имале) као некакво прозодијско обележје. Отуда такви примери нису навођени у т. с). Ова је појава, иначе, својствена и другим сродним и мање сродним говорима, а највише је помињу испитивачи говора Ц. Горе (исп. Вуковић Акц. П-Др. 263, 269-272, 297-302 и 378; Станић Уск. акц. 98-102; Пеш. СК-Љ. 35-40).

⁹³ Принциписки је тако и у другим источњохерц. говорима у Србији (Гор. 633, Тешић Љешт. 175, Ник. Тршић 387), али не само у њима (исп., ипр., Сиџић Обади 22). Станић каже да "ускочки говор спада у говоре у којима је преношење акцената на проклитику редовна појава", али да "то ипак не значи да је ова појава апсолутна" (Станић Уск. акц. 88). Сви су ови радови, иначе, објављени након што је Б. Николић устврдио да је у "источњохерцеговачким говорима преношење акцената на проклитику доследна... појава" (Ник. Основи 107).

а) реченични нагласак — уколико реченични акценат пада на неку реч, уколико се она посебно истиче, утолико је мања могућност за преношење акцената са ње⁹⁴;

б) врста преношења — прасловенско је чешће од новоштокавскога;

с) обичност и фреквентност речи (што је често у међуособној корелацији) — код домаћих речи, речи свакодневне комуникације и у устаљеним обртима преношење је много обичније него иначе;

д) дужина речи — преношење је чешће са краћих него са дужих речи⁹⁵;

е) тип комуникације — у разговору, обраћању и сл. преношење је чешће него у континуираном причању, излагању.

Јасно је да на преношење акцената на проклитику наведени моменти итичу више када су удружени (а то су често) него појединачно.

28. Како свака врста речи има у овоме погледу своје специфичности, наглашавамо да се досадашње излагање тиче пре свега именица. На примеру именица документоваћемо, такође, и горе речену констатацију о недоследности у преношењу акцената на проклитику.

а) Оно може да изостане чак и у случајевима у којима се иначе у овоме говору јавља прасловенски тип преношења:

— код именица м. рода на -ѳ: *за дан Јаб, у врат Гр, у крје Жињ, на рдд Гр* (можда овамо спада и у *Гдј Гр*), — *пред гдсте Селъ, код мдста Ра, за плдд Зав м, ни од рдда ни о-ддма За, от стрд Рад, — у судове Ра, — у свдтове Кос м; — од бдгрена Кос, на лдвдр Буч Рут, от кдмена Гр Јаб, по мдсвдц данд ДБ Х, крос плдмдн Каћ м, иза пдјдса Кал м, на сдвдр Гр, о-скдрупа З;*

— код именица средњег рода: *изнад мдра Кос, на мдру Жив За, преко мдра ДС м Куч, — на брдо Радиј, под брдам Јаб, у брдо За Селъ м, ис пдља Гр; — о-дрвета Жињ, Јаб;*

— код именица ж. рода на -а: *у вјску ДБ За, на стчјдне За м, — на ввду Зав м, у здру Кал м, на сдје Др, — на брзине Др м, на ледину Др, на пднину Рад, у пднину Сј;*

— код именица ж. рода на -ѳ: *од бчјси За м, од глди Др м, — за ндћ Буч, — на грѣбени Зав м, од милости Рут, от старости ДБ, у пдмдћ Буч.*

б) Много је више потврда за изостајање другог типа преношења. Ево неких:

⁹⁴ В. Аксенат речи і акценат речењие у Пецо Основн 87-103.

⁹⁵ На ово је указао још Даничић (58): "Још бих рекао да што је реч дужа то теже оставља свој акц.", додајући да то бива "особито ако више нема ни једнога", тј. ни једнога дугог вокала иза акценатованог. Ивић (Проз. систем 139) указује на утицај слабије семантичке одн. синтаксичке повезаности, а такође и на мању фреквенцију синтагме или већу дужину њених делова.

лѹѣ Бј Заб м, нд мѡсѣтј Гр, ѡд мрѡкв Др Јаб Ра, прѡд мрѡк Кал м Рад, у мрѡк Јаб Ра Селъ Сј м Чи м, нд нѡс Живъ Сј, у нѡс Бал м Заб м, зд рѡд Каћ м, нд рѡд Др З Јаб Кал м, у рѡд Сј м, нд рѡд Радиј Селъ (исп. и свѣ ѡзрѡда Радиј), зд рѡп ДС м, у рѡд Ам Каћ м Кос м, ѡ-сѣлѣта Кал м, зд сѣна Буч, зд сѣном Кал м, кѡ-сѣна Јаб, сѡ сѣном Јаб, у сѣна Ра (па, аналошки, и зд синове Сј м), зд смѣлѣ Каћ м, ѡ-смија За Јаб Рад, ѡт смија За Ра, ѡ-смѣлѣа За м, у смѣлѣ Заб м, нд стѡн Кал м Ра, ѡт страа Сј м, кѡ-тора Ам Рад Радиј, крѡј тора Ам, ѡ-тора Радиј, у лѡд Жив, пѡт црѣлѣпом Бј, у чѣни Ам;

ѡза брѣлѣга Каћ м, ѡза вѣрта Бал м За м, ѡко вѣрта Јаб Сј, прѣко ѡана Радиј (исп. и нѡсѡдан Кос м), ѡза зѡд Жив Живъ, прѣко моста Бродарево м, мѡмо свѣлѣт Др м, нѡже тора Ам, ѡко тора Ам.

Исп. и оријентализам: ѡ-сѡта Бук, у сѡт Кос, па и зд сааат Каћ м.

Трагове овога преношења имамо и у прилозима типа ѡкѡп (пѡпијѡ ѡкѡп ДБ) и сл.

б) Док је старо преношење у примерима наведеним у т. а) опште-српскохрватско⁹⁷ (ако се, наравно, врши), дотле оно у примерима који следе није, бар код појединих лексема, редовно ни у овоме говору. Ради се о неким именицама једносложне основе типа сѡдт-сѡдта, пѡт-пѡта и кѡн-кѡња, од којих, опет, за поједине постоји само по једна потврда:

ѡд беа Др, ѡд грѡ Рут, у врту Куч, нд длан Селъ, у ните Ам, у сватове Бал м Каћ м Кос м Ра Х;

нд лѣлѣк За, у Лѡм ДС м, ѡз Лѡм ДС м Кал м Кос, дѡлазили нд мѡр Јаб, ѡду нд мѡр ДБ, ѡтишли у Нѡш Кал м, нд нѡж Жив Кос, нд ѡм Јаб Кос п/м, пѡт пѡт Гр З, зд рѡс Ра, нд сѡд Граб; исп. и оријент. аал-нд аал, мѡл-нд мѡл Бј м;

нд ом За м Ра Сј м, нд стѡ⁹⁸ Буч З.

Иако Вук има гѡј-гѡја, вероватно да зд гѡј из Кос не спада у ову групу примера будући да речници (нпр. РМС и РСАНУ) наводе и гѡј-гѡја (поред гѡја).

Од наведених смо именица ново преношење забележили само у нд пѡт ДС м, пѡт пѡт ДС м Чи м, мада мислимо да би их се могло наћи још (пре свега у оних типа сѡдт-сѡдта).

Ови се примери могу тројако тумачити: аналогичном према именицама типа сѣн-сѣна и рѡд-рѡда (нпр. у сватове⁹⁹, ѡз Лѡм, нд мѡр, нд

⁹⁷ Белић Историја II/1 25, Ник. Основи 38, Пецо Основи 31-32 и др.

⁹⁸ "Одступање од типа рѡб-рѡба само [је] последица вокализације л и контракције која јој је уследила" (Пеш. Основи 126).

⁹⁹ Тако и у Мачви и Колубари (Ник. Основи 38), Пиж. Кољ. 28, Станић Уск. акц. 89.

*ндок*¹⁰⁰, *нд бм/нд ом*¹⁰¹, *зд рдс, нд стд*^{101*}, као траг говора некадашње постојбине (нпр. у *врту* из села које се зове Кучин) или као утицај нашега прелазног говора (нпр. *пдт пјт* у два бродаревска села), у којем је такво преношење сасвим обично (в. ниже).¹⁰²

с) Старо преношење акцента налазимо и код двосложних именица које имају краткосилазни акценат на иницијалном слогу а дужину на ултими, дакле у типовима *едлљб-гдлљба* и *кљмљн-кљмена*.

нд вршљју Селъ м, *нд грљбене* Ам Селъ м, *љ грљмљн* Сј, *нд љљвола* Кос, *љ љљвола* Ам Гр, *дд љљвљра* Гр, *нд љљвљр* Рут, *дд љљвљра* Бал м, *нд камљн* стљла, *нд љљвљр* стљгла Ам, *нд љљсљн* Заб м, *нд камљн* Ра, с *кљмена* *нд камљн* Х, *љс камена* ДБ Ра, *дт камена* Буч Др, *пдт камљн* Кос Куч Селъ Х, *пдт каменом* Ам, *пд мјљсљц* данљ бљла З, *љ Мрљљке* Бал м, *крљс* *плљмљн* Каћ м, *дд појљса* Кос м Рут, *зд појљс* Кос м (исп. и *дт пљса* Жињ);

љза грљмена Кос, *љза појљса* Ам, *дко стљжљра* Куч Селъ.

Овамо вероватно спада и *љ по^љоде* Селъ м, иако Вук наводи "*пљходе* f. pl.", али то није сигурно будући да се ова именица јавља само у ак. пл. Судећи по типу преношења акцента, она је овде м. рода.

И старије и новије посућенице истога прозодијског лика знају за такво преношење:

нд амљљр Др, *бунљр-нд бунљр* Бук, *нд дунљр* Др м, *љз дунљр* Буч, *нд канљљр* Селъ, *љ мљљљр* Бал м, *нд плајљљз* Ам.

Код неких од наведених именица забележено је и новоштокавско преношење:

сд љљвљрам Радиј, *дд мјљсљца* Кос м, — *љ љљмљљр* Селъ м, *љ љљмљљру* Селъ м¹⁰³.

Осим тога, исп. и: *љ лиснљку* Кал м, *љ Стрљљљне*¹⁰⁴ Каћ м, *љ четнљке* Кал, — *зд капљљра* Кос.

д) Забележен је стари тип преношења и са једне тросложне именице:

По двадес љ пљт крљља *нд пољљљљљ* дљлаљљ (посећују их на Божић) Буч.

¹⁰⁰ Дан. (37) такође има *нд нљљк*. Иначе, наше *љ Лљм* потврђује и Тур. Јат 312 (текстови).

¹⁰¹ У Гор. исто. Пик. Кол. 66 "*ндљм*" и "*ндљм*", Станић Уск. I 38 *нд љм*.

^{101*} Пецо Орт. 9 *нд стљд*.

¹⁰² Старо преношење у овим типовима својствено је "извесним говорима српскохрватским с двоакцентском системом, у којима постоје и ликови *сљстра, гљљља*" (Ник. Основи 40). Међутим, и у Колашину је *нд пљт* (Пик. Кол. 28).

¹⁰³ Вуковић Аки. П-Др. 216 *дд мјљсљца*, али *дд бљљљљљљљ*; Пецо Орт. 17 *нд камљн/нд камљн*, *изљ камена*; *кљљ бунљра/прељ појљса*; Пик. Кол. 28 *зд мјљсљц*, али *љз вољљљљљљљ*; Руж. Пл. 173 *нд мјљсљц*, али *дд мјљсљца*; Симић Обади 22 *дд љљвола, нд мјљсљц*; Тешић Љљшт. 175 *нд мјљсљц*.

¹⁰⁴ Највероватније ак. пл. м. р.

31. а) Код именица средњега рода јавља се прасловенски тип преношења углавном у већ познатим и признатим категоријама, и то како код именица које су још у прасловенској епохи имале један од силазних акцената на основи, тако и код оних које су те акценте касније добиле:

Њ коло За Јаб Куч Чи м, *од мора* Кос, *на море* Др м Јаб, *крдс поље* Ра, *на поље* Зав м, *пд пољу* Буч Куч Чи м, *у поље* Бал м Гр ДС м Жив Кал м, *у пољу* Кос Чи м, — *од злата* Ра, *од счљено* Кос, *от счљена* Др, *у счљено* Кал м; *преко љета* ЗТ, — *наза счљено* Кос;

зд брдом За, *на брдо* Ам Граб Жив Кос, *на брду* Граб ДБ Жив *пдд брдо* Јаб Кал м, *пдд брдом* Ам Рад, *у брдо* Ам Бј Буч Гр Зав м Јаб Каћ м Куч Х, *у брду* За, *јз брдо* ДС м Каћ м, *од грла* Ам Чи м, *пдд грло* За, *у дрво* Кос, *на небо* Зав м, *на у^ао* Чи м, *од уа* *од уа* Јаб; *испод брда* Јаб, *преко брда* ЗТ, *испод неба* Ам; исп., ипак, и *преко брда* Каћ м;

из дрвета ДБ Ра, *о-дрвета* Ам З Зав м; *око дрвета* Ам.

б) За именицу *јутро* имамо само једну потврду: *од јутра* *од мрка* Рад.

Прилози гласе различито: редовно *изјутра* Гр Др П/м ДС м Жив З За м Кал м Каћ м Кос м Радиј Сељ м Х, *изјутре* Рут Сј, али *ујутру* Бук Буч Гр Др За м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Рут Сј¹⁰⁵.

с) Забележено је такође *пд Ранчу* (заселак) Јаб, затим *из Гдња* (село) ДС м, *у Гдње* Каћ м, па чак и, додуше спорадично, *пд граљу* Јаб Каћ м, поред *наз грање* Јаб, *преко грања* Кос и сл.¹⁰⁶

д) И једна тросложна им. ср. рода зна за ову врсту преношења: *на Чемёрну* Сј м, али *на Чемёрно* Жив м¹⁰⁷.

е) О специфичној ситуацији у вези с именицама *врата* и *леђа* в. у поглављу о акценатским алтернацијама, т. 166.

32. Код именица женскога рода на -а прасловенско преношење акцента на проклитику и овде имамо само у ак. сг. и ном. -ак. пл. типа *гледу/гледје*, *ндгу/ндге* и *вйсину/вйсине*:

¹⁰⁵ Дан. 76 *из јутра*; Вуковић Акц. П-Др. 252 *од јутра*, *изјутра* / *ујутру*, *ујутро*; Пиж. Кол. 28 *пд јутру* / *пд јутру* (различито знач.); Руж. Пљ. 173 и Станић Уск. акц. 90 *изјутра* / *пд јутру*. Иначе је према Б. Николићу "*из јутра* приловка синтагма настала према нпр. *пред зору* и сл." (Ник. Основи 39). Питање је да ли се тако може објаснити и пивско-дробњачко и полимоко *од јутра*. Што се тиче изузетнога *преко брда*, оно је забележено у селу у близини сјеничкога краја; тамо је такође засведочено *на брдо*, али на двосложне предлоге и *испод грма* (Барј. НП-Сј. акц. 63).

¹⁰⁶ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 253 *на кље*, *оџ лшћа*, Симић Обади 23 *брџ лшћа* / *брџ лшћа*.

¹⁰⁷ Вуковић Акц. П-Др. 257 *зд кресџо*, али *на пасџите*; Пецо Орт. 35 *на кољџо*; Пиж. Кол. 44 *на пметџо* / *у-Селџта*.

а) у *оџску* Бал м Бј Јаб Кал м Кос Ра Рут Селъ, *на главу* Бал м Граб Дс м За Кал м Каћ м, *пџд главу* Гр Јаб, у *главу* Бј Сј м Чи м, *на ердне* Кос, *џд душу* ЗТ, у *зиму* Селъ, у *рџџку* Жив Х (али и у *рџџци* Ам)^{107*}, *џд рџку* ЗТ, *на рџку* Кос м, *пџд рџку* Ам, у *рџку* Буч Др п/м За м Чи м, *џд рџке* Бал м Сј м, *на рџке* Гр З Јаб Каћ м Куч Рад Радиј, у *рџке* Рут, *на снагу* Каћ м, *на срџџду* Радиј, у *срџџду* Кос п/м, *на стџџену* Ра, *пџт стџџену* Рут, у *стџџену* ДС м, *на стџџене* Ам, *на стрџну* Бал м Др м Зав м Јаб Рут, у *стрџну* Јаб,

крџа срџџду Јаб, Кос;

б) *на воду* Ра, у *воду* Жив За Кал м Каћ м Куч Рад Сј м, у *воду* Жив м, *крџа гору* Ра, у *гору* Каћ м, *на земљу* Ам Др п/м Зав м, у *земљу* ДС м Селъ м, *прџ-зору* Кос м Сј п/м, у *зору* Ам Бал м ДС м Јаб Кос, *на међу* Буч, у *међу* Каћ м, у *ногу* Буч Др, *џд ноге* Кос, *на ноге* Бал м ДБ Др Кал м Кос м Радиј, *пџд ноге* Гр, у *ноге* Сј, *на соје* Ам Х,

крџа земљу Рад, *међу ноге* Ам;

с) *на брзину* Жив, *на брзине* Јаб Рад (све прилошки употребљено), у *висину* Зав м Каћ м Селъ, *на планину* Селъ м, у *планину* Јаб Ра, *на ледину* Бал м Кос.

33. Преношење акцента на проклитику прасловенског типа јавља се код именица женског а рода с наставком -џ у ова два случаја:

а) ако је именица једносложне основе и има дугосилазни акценат у ном. сг. и један од силазних акцената у осталим падежима сг. (осим у лок.):

џ-глади Др, *џд глади* Бј м Жињ Јаб Куч Сј, *џд кости* За м, у *нџ* Рад, *на Пали* За м, у *сџ* За, у *цџџе* Бј Селъ, *кџ-шџери* Ам, *џ-шџери* Кос м, у *шџери* Јаб,

џспо-џасти Каћ м,

а овамо очигледно спадају и: *крџа нити* Јаб, у *нити* Бј Гр Каћ м Х, *на очи* Бук Јаб Кос м Рад, у *очи* Ам Гр Заб м Кос, *на прси* Ра Селъ, у *прси* Ам Бук Кос Рут, *џд уши* Селъ, *крџа уши* Бук;

б) ако је именица двосложне основе и има краткосилазни акценат на прими и дужину на ултимима, без обзира на то да ли се она у парадигми губи или не¹⁰⁸:

^{107*} Пиж. Кол. 45 наводи у *Рџџку Мџиовића*, напомињући да старо преношење може бити "знак старине". Томе би ишло у прилог полимско у *рџџку* и једанпут забележен ак. сг. без предлога *рџџку* Гр. Међутим, осим наведенога у *рџџци*, треба испоредити и Ђуровићев пример у *рџџку* а *на рџџци* (поред у *рџџци*) (Јат 282).

¹⁰⁸ За оба ова типа важе, дакле, исти услови као и у одговарајућих им. м. рода типа *сџн-сџна*, *рџд-рџда* и *џмџб-џмџба*, *кџмџн-кџмџна*.

прѣд свѣ (и редовно прилог *јувѣ*), *на грѣбени* Зав, м, *на жалост* Бј м, *дѣ јесени* Јаб, *у јесѣн* Ам Бал м Др Жив З Зав м, *у несвѣјес* За м, *Бјла сам дѣшла доста на памѣт* бѣљу Ам, *у памѣн* Буч Жив Кос Рут, *д-старости* Јаб, *пд-старѣс* Др, *д-студѣни* Кос, а овамо вероватно спада и *на свѣм* (Сјѣали смо *ле* [пшеницу] *на свѣм* Х)¹⁰⁹.

с) Само код збирних именица на -*дѣ* срећемо двострукост.

кѣд јажѣди Јаб, али *зѣ јажѣди* Јаб, *сѣ јажѣди* Јаб, што, изгледа, зависи од тога да ли је у питању множински или једнински облик.

У ген. пл. *кѣд говѣди* Јаб, *дѣ говѣди* Сј м имамо и облик и акценат именица на -*дѣ*¹¹⁰.

34. Напоменимо још да се с т а р о преношење акцента с именица јавља и у случајевима када проклитика није предлог (углавном у устаљеним експресивним изразима или у устаљеним изразима прилошког значења).

ѣ дѣн ѣ нѣн Ам За Сј п/м, *Јѣсам*, *срѣћѣ ми ѣ бога* Куч, *ѣ љѣба ѣ смока* Ам, — *нѣ бѣг нѣ знѣ* Буч, *нѣ бѣг нѣ дѣ* Буч, *Нѣје ѣмѣ шкѣлѣ нѣ дѣна* Ам;

стѣновѣли свѣ зѣму Буч, *по свѣ зѣму* Сељ, *свѣ зѣму* Каћ м, па и *свѣ нѣј* ДС м Лу (али је *свѣ нѣн* кудикамо чешће, в. ниже, т. 38b).

Као што се из примера види, и проклитика је лексички ограничена на везнике (*и*, *ни*) и заменички придев *сав* (увек у ак. сг. ж. рода).

35. С обзиром на карактер овога говора логично је што је у њему н о в о ш т о к а в с к о преношење акцента на проклитику врло живо. И оно се јавља код свих именичких врста, с тим што за неке имамо више а за друге мање потврда.

За такво преношење акцента са именица м у ш к о г а рода дајемо ове потврде:

а) у именице *крај*, која данас припада типу *рѣд-рѣда*, имамо скоро редовно:

дѣ краја ЗТ Ра, *на крај* Ам ДС м Каћ м, с краја *на крај* Чи м, *крај* *пѣ крај* Куч, *прѣ крају* Ам, Радиј.

а само изнимно: *на крај* Каћ м Ра¹¹¹;

¹⁰⁹ Према РМС *дѣм* може бити и м. рода.

¹¹⁰ Гор. 633, Станић Уск. I 186 *кѣд говѣди*; Симић Обади 72 *кѣд говѣди*, Стев. Гружа 576 *кѣд говѣди*, Тешић Љешт. 216 *кѣд говѣди*, *дѣ говѣд*. У Обадима и Љешт. постоји и стандардни ген. пл. им. ср. рода *кѣд говѣдѣ* одн. *дѣвѣдѣ*. У суседном сјен. говору је, иначе, засведочено колебање у свих типова им. ж. р. на -ѣ (Барј. НП-Сј. акц. 62), а у П-Др. и Орг. само у двосложних: Вуковић Акц. П-Др. 246, Пецо Орг. 31 (Вуковић 247 помиње и двојак преношење у тросложних и вишесложних им.).

¹¹¹ Тако и Барј. НП-Сј. акц. 61. У већини је говора, међутим, *на крај* или сл.: Вуковић Акц. П-Др. 198, Гор., Пецо Орг. 12, Пиж. Кол. 28, Руж. Пљ. 172, Станић

b) остале именице једносложне основе:

од брата Бук, *за братом* Ам, *брѣт на брата* мрѣй Каћ м, *за вр*¹¹² Ра, *од јаду* Гр За м, *у јаде* Гр, *у заровима* Жив м, *под крш* Руч, *от прага* Кос, *по-саи* За, *у ан* Рут, *у цеп* Гр, *преко прага* Селъ, *изд сна* Сј;

c) једносложне основе с непостојаним а

о-Турака Јаб, *у пошак*¹¹³ ДБ, *на Увац* Ра Рут, *на Шанац* Гр ДС м, *у чунак* Бј;

d) именице с двосложном основом (осим оних које су наведене напред у т. 30с):

*ис подрума*¹¹⁴ Ам, *у шпорет* Гр, — *у Станкѡвцу* Куч;

e) тросложне и вишесложне основе:

на Видовдан Ам, *на Ђурђевдан* Ам, Јаб, *о Ђурђевдане* ЗТ, *о Ђурђе-вуке* ДС м, *о Ђурђеву^нне* Кал м, *по Ђурђевудне* ДС м, *на Мрковић* Бук, *у пријатеље* ДБ, *у Северину* Жив п/м, *по Спасову^нне* Јаб, *на Стеваљдан* Рад, — *на Титеровац* Кос,

око Митровдана Др, *око Митрову^нне* Кал м.

36. Именице средњега рода:

a) једносложне *о/ио*-основе:

*у Бучје*¹¹⁵ Буч Жив м, *на вреао* Др м, *у дну* ДС м, *од житом* За Јаб, *у жито* Гр, *у му* Заб м, *у Кање* ДС м, *у кола* Х, *ис кола* Сј, *на колима* Бук, *на место* Ра, *по селима* Ам Кал м, *у сито* Буч, — *у брѣна* Радиј, *от чисама*¹¹⁶ Куч, — *од сунца* Др, *за сунцом* Кос м Радиј, Х, *на сунце*¹¹⁷ За Јаб, — *на гробље* Бал м Буч Селъ, *за здравље* Јаб Ра, *на каље* Ам Селъ, *у прѣше* Буч, *за робље* Каћ м, *у трње* Куч (в. и напред т. 31с),

одд дна Рут, — *према сунцу* Ам, Др м;

b) двосложне и вишесложне *о/ио*-основе (азбучним редом):

на дворѣште Др, *у Јагњило* Др, *от кољѣна* Сј, *у лежѣште* Куч, *на*

Уск. акц. 89 и др. Ова им. одсутна од осталих им. типа *рѡд-рѡда*: прасл. *krāj* → *krāj* дуљенем пред сонантом *j* (исп. Пеш. Основи 119).

¹¹² Ова им. обично иде по типу *кѡњ-кѡња* (в. у т. 136f).

¹¹³ Тук. ГЦ 232 *у пошак*. Вук *пошак*, а тако је и у нашој Селъ. Забележено је и *пошак*, вероватно према много фреквентнијој лексеми *поша*.

¹¹⁴ Остале потврде за *подрум* в. у т. 155e.

¹¹⁵ Тур. Јат 258 *Бучје*, Лупић Хидр. 28 *Бучје/Бучје*.

¹¹⁶ Немамо забележен ниједан други облик ове им., па није сигурно ни да ли она спада овамо.

¹¹⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 252, Пецо Орт. 34, Пиж. Кол. 28, Симић Обадн 23, Станић Уск. акц. 90. . . Од једне жене доољене после II светског рата из Маоча (Пљевља) забележено је и *за сунцом* Х. О овој им. исп. код Вуковића 253 и Ник. Основи 39.

Милаковиће¹¹⁸ Гр, на Миоче Жив, у прољеће¹¹⁹, за Ужлице Др, по Ужлицу Рут,

испџт кољџна Жив За м Сј, изд Пљевља Чи м, окџ Пљевља Чи м;

с) консонантске основе (в. и напред т. 31а):

брџз џубрџта Кал м, на клупче Ам, на раме Жив Каћ м Сџ м Сј,
по рамену Кос Куч, по џебету Ам, у име Бал м,

преко рамена Ра.

д) Посебно указујемо на новоштокавско преношење у: слџво по слџво Буч, јер је оно ту аналошко¹²⁰, затим у џз Ваљџва Кос и у Чајничу Бук, због ситуације у неким другим новоштокавским говорима¹²¹.

е) Сасвим су необични ликови *прџ села* и *дџв села* из Куч, поред *про сџла* и више пута потврђенога на сџлу. Можда је посреди само тренутна дезакцентуација речи (што опет не објашњава акценат узлазне интонације на проклитици) или некаква аналогија. Постоје, додуше, говори који имају *у село*¹²², али они имају и *сџло*, што је овоме говору непознато. Напомињемо, ипак, да су ово село претежно населили Кучи.

37. Најбројнији су примери новоштокавскога преношења с именица *ж е н с к о г а* рода на -а, што је логична последица чињенице да је старо лексички и парадигматски доста ограничено:

а) једнословне основе:

џџ бабџ Др, нџз бащчу Куч, у бащчу ДС м, у Босну и џз Боснџ Граб Ра Сј м, џџ букву Сј, кџџ ватрџ Радиј, на ватру Х, у ватру Бук, на врећу Ам Рад, у кџрте Јаб, џт кацџ Радиј, у кацџ З, у кацу З Куч Сџ м, у клеку Каћ м, џт кожџ Кал м, по кори Жив м, за кроџџ (ген. сг.) Кал м, у крпу Каћ м, џт крушџка Куч, џс кућџ ДС м, џс кућџ у кућу Кос м, кџт кућџ Бал м ДС м Ра Радиј Чи м, крџј кућџ Х, џт кућџ ДС м, џт кућџ џџ кућџ Гр Јаб Кос м Сџ м, прџт кућу Бал м ДБ ДС м, у кућу Гр Зав м, у кућу Бј Граб ДБ ДС м Зав м Х, џс кућу З, за мајкџм Гр Заб м, кџџ мајкџ З Каћ м, у мајкџ Бук За м Сј м, џџ млаџџ За м, на натру Бј Рад, на џиви Др, на џиву Бј Гр, бџс парџ Ра, брџс парџ Др, за парџ Буч Сџ м, за плџкџм Сџ м, џ причама Чи м, џс пушкџ Заб м, џс пушџка Ам Жив Жињ

¹¹⁸ Вероватно ср. р. (в. Пецо Прилози 250, као и наше потврде у одељку о облицима им.).

¹¹⁹ Обично *прџљеће*, ретко *прџљеће* (т. 172d).

¹²⁰ Ник. Основи 39. Иначе, исто Вуковић Акц. П-Др. 251, Пиж. Кол. 28, Станић Уск. акц. 90.

¹²¹ Вуковић Акц. П-Др. 258 у Чајничу, али Пецо Орт. 35 *преко Чајничџ*. Вуковић 257 има и *у Ваљџво*, а Ник. Колуб. 17 *у Ваљџво / у Ваљџво*.

¹²² Нпр. Стеван. Пипери 107, Пеш. СК-Јџ. 62 (*прџџ село*) и др. Занимљиво је да и Ђупић Бјел. 65 има *прџ село* и друга староцрногорска преношења иако је у томе говору само *жџна* и сл.

Јаб Кос м Рут, *на пУшку* Чи м, *у Рачи* Чи м, *на свадбу* Бук За Јаб Кал м
 Каћ м Сель м, *на славу* Буч, *по-сламџ* Бал м ДС м, *у соби* Каћ м, *у собу*
 Ам Буч Кос м Ра Радиј Рут Х, *за софру* Буч, *у стоку* Рад, *под стрџом*
 Др, *и-стре^аѣ* *у стре^ау* ДС м, *под стре^аџ* Каћ м, *са стрџом* Каћ м,
на ступи Кал м, *за сукљу* Кос, *на Тари* Бук, *под тмуши* ДС м, *код ^аоуѣ*
 Чи м, *у цркву* Каћ м Сель Сј, *на чашу* Ра, *по шаку* ДС м, *у шаке* ДБ, *у*
школи Гр Кос м Сель п/м, *у школџ* Сј п/м Х, *на шљиве* Х, *са шљиве* Ра,
и-шталѣ Радиј, *на штали* Рад, *у штали* Радиј, *у шуму* Заб м,

испџд бџичѣ Др, *спремџ* ватри Буч, *више куће* Др Јаб Каћ м Сель,
изџ куће Бал м, *изнџт куће* Ра, *покрџј куће* ДС м, *међу натру* и *прекџ*
натре Јаб, *настрѣт себе* ЗТ, *прекџ* Таре Буч, *прекџ* трешиње Ра, *више цркве*
 Сель, *око школе* Ам, *кросџ* шуму Др, *низџ* шуму Ам;

b) двосложне основе:

из Бабџна Јаб, *у Бистрици* Др, *код вратниџа* Ам, *за годину данџ* ДБ,
џџ годинѣ *џџ годинѣ* Кос м, *из Гробниџа* Гр, *у џџруси* Радиј, *код Јабукѣ*
 Гр, *на Јабукџ* Гр ДС м Јаб, *у кџрлице* Сј м, *џт козинѣ* Кос, *у крављачу*
 Ам Сель, *у надниџу* Радиј, *на обали* Куч, *под обалу* Чи м, *у општини*
 Чи м, *у општину* Ам, *у општињи* Х, *на појати* Јаб, *у појату* Каћ м, *у*
Сућеску Жив,

изџ годинѣ Буч, *изџ* оградѣ Др, *изнџд* оградѣ Др, *покрџј* оградѣ ДС м;

c) вишесложне основе:

у Бачиловину Х, *у Грабовици*¹²³ Чи м x3, *у џџедниџи* З, *у џџедниџи*
 Зав м, *џџ* Милошеѣ Кос.

Као што се види, овај говор зна и за преношење акцента с вишесложних именица (исп. *у Бачиловину*), али, према нашој грађи, само на једносложне предлоге.

37^a. Насупрот томе, најмање потврда за овај тип преношења имамо код именица *ж е н с к о г а* рода на -џ:

џџ смрт Сј м, *прѣт смрт* Јаб, — *џџ* *џроши*¹²⁴ Кос.

38. Као и код старог, тако и код новог преношења проклитика не мора бити предлог, с тим што је то овде готово системска појава, настала као последица нормалне новоштокавске тенденције преношења силазних акцената на проклитику и/или специфичне неакцентованости (дезакцентуације) првога члана синтагме (о чему је већ било речи у т. 26).

a) Разумљиво је што су бројни примери у којима је проклитика везник

¹²³ Ђупић Хидр. 29 *Грџбовиџа*, али Ђур. Јат 258 *Грџбовиџа*.

¹²⁴ Станић Уск. акц. 91 *у џрџш*, али Руж. Пл. 140 *на џрџш*.

и: њмало е и *Грка* Кос, и *Њевр* Јаб, Причаће ти и *Живко* Др, и *људи* Селъ, *тѹра* и *сир* З, и *сир* Кал м (али и *сѹр* и *скѹрун* З), — па сам слаба и *срца* Бук, — и *банке* Чи м, *набѣ* и *вреду* За, и *Њецу* Ра (што јасно указује на новину појаве), *помузе*мо и *краве* и *бѣце* Буч, *бабо* и *мајка* Кал м (али: од *оца* и *мајке* ДБ), *пјешнице* и *млада* дошла Х, *јѣс*, *вала*, *бѣла* и *свадба* Ра, *ѣма* и *свекреу* За м, и *цура* Ра, *гѹре* сам и *школу* изѹчию Бук;

ни: *ни* и *ш четницима* Ам, *ни година* Селъ, *ни мајка* Сј, — *ни соли* Сј м.

На везник се, иначе, може преносити акценат са друге проклитике: и *на руке* Ра Радиј.

Осим тога, исп. и изразе: *акѹбѹгда* Ам, *Дѣј*, *бѹже*, што гѹд *жѣлию* и *ѹчима* *вѣдию*, *акѹбѹгда* Јаб, *Дѹбро* не свѣ *бѣти*, *акѹбѹгда* Јаб, *Нѣк* бѹг и *мѣне* *поживѣ* са *свѣѣм* *мѹнѣм*, *акѹбѹгда* Јаб, — *ѹбѹгда* Кос, *ѹбѹгда* цркла Буч, *ѹбѹксѹчува* Каћ м, *ѹбѹксѹчува* бѹжје *стрѹбе* Др, *Тѹ* е *ѹбѹксѹчува* бѣло Бук.

б) Као проклитика јавља се често, уз ак. именице *ноћ*, заменички *придев* *саѣ*:

сѹ *нѹј* *Жињ* Селъ, *сѹ* *нѹћ* Ам Др За м Ра Сј Х (али и *сѹ* *нѹј* ДС м Лу),

а спорадично одн. зам. *они* (*онѹ час* Бј) и одн.-уп. зам. *који*: *коѹ* *ѹан* Др м (исп. однос *ѹ* *нѹћ*, *ѹ* *ѹан* : *сѹ* *нѹћ*, *коѹ* *ѹан*).

с) У поздравима је често: *ѹбрѹ* *итро* Ам Буч За ЗТ, *ѹбрѹ* *јѹтро* З За Јаб Радиј, — *ѹбрѹ* *вече* Буч З, али посебно наглашено и *ѹбрѹ* *јѹтро*, *јѹнаци!* Јаб.

д) Ако за то постоје услови, преношење акцента на бројни прилог *по* готово је редовно:

пѹ *ѹана* Ра, *пѹ* *ѹинара* Рут, *пѹ* *љѣба* За Кос, *пѹ* *метра* Бал м, — *пѹ* *кила* Куч Селъ м, — *пѹ* *ѹодинѣ* Др Кос м Сј м Чи м, *пѹ* *кућѣ* Селъ м, — *пѹ* *ноћи* Ра.

Исп., ипак: *пѹ* *километра* Зав м.

е) И у новоштокавском полимском говору неки се бројеви могу понашати као проклитике. Забележене су потврде за ове бројеве:

два, двије: *ѹѹ* *ѹана* Селъ, *ѹѹ* *камена* Јаб, *ѹѹ* *кила* ДБ Кос, *ѹѹ* *метра* Бал м Жив м За м Сј м, *ѹѹ* *метра* Кос м, *ѹѹ* *месѣца* ДС м, *ѹѹ* *мјесѣца* Др п/м Јаб, *ѹѹ* *мјеста* Кос, у *ѹѹ* *ниѹа* Ам Гр Јаб, *ѹѹ* *сѹта* Кал м Каћ м Кос Куч Ра Рут, *ѹѹ* *сѣла* Куч (в. напред т. 36е), *ѹѹ* *сѹна* Селъ, *ѹѹ* *чаја* Кал м, — *ѹѹ* *ѹѹ* *ѹодинѣ* Бал м Бук Гр Др Јаб Кал м Каћ м Селъ м Сј м, *ѹѹ* *ѹѹ* *ѹодинѣ* З, *ѹѹ* *ѹѹ* *кравѣ* Јаб Каћ м Селъ м, *ѹѹ* *ѹѹ* *кућѣ* Бал м Гр ДС м Зав м Кал м Кос Куч Ра Чи м, *ѹѹ* *ѹѹ* *ноћи* Рад, *ѹѹ* *ѹѹ* *чашѣ* Каћ м, *ѹѹ* *ѹѹ* *чашѣ* За м;

три: по *три бадњака* X, *три банке* Бук Кос, *три године* Ам Бук Гр Граб Јаб Кал м Кос м Ра Селъ, *три дана* Граб Селъ, *три јутра* За м, *три камена* Куч, *три краве* Селъ м, *три куће* Жив Куч, *три метка* Куч, *три метра* Бал м, *три мјесеца* Бук Кал м, у *три ноћи* ДС м, *три прста* Рад, *три сџта* Ра;

четири: *четири године* З За, *четири метра* Бал м;

пет: *пед банке* Др Рад, *пед година* Ам Др Жив м Чи м, *пет иљада* Др, *пет кућа* Рад Селъ м;

шест: *шес иљада* Каћ м;

седам: *седам година* Ам;

двадесет, тридесет (у нестандартном облику): *дваџ година* Кал м, *дваџ кила* ДС м, *дваџ пџра* Кос, — *триџес иљада* Селъ;

двадесет пет, тридесет пет (са првим чланом у некњ. облику): *двајес пед година* Буч, — *тријес пед година* Др;

сто: *стџ година* Сј м, *стџ кила* ДС м Жив Селъ м, *стџ метџра* Јаб Рад.

Указујемо на различит квантитет слога у *дваџ година* / *дваџ пџра* и *стџ година* / *стџ кила*, као и на краткоћу у *четири године*.

Од наведених бројева-проклитика најчешћи су, као што се види, једно-сложни (*два*, *три* и сл.¹²⁵), а најређи вишесложни бројеви (типа *четири*), док се за неке није нашло потврда сасвим случајно (нпр. за *девет* и *десет*). Питање је колико то важи и за број *један*¹²⁶.

За преношење је, осим броја, важна, као и иначе, обичност одн. фреквентност именице уз коју он стоји. Но, чак и када је број једносложан, а именица реч свакодневне комуникације, сваки члан синтагме може задржати свој нагласак:

дџв брџта ДС м, *дџв дана* Ам Кос Селъ, *дџв дана* ДС м, *дџв ђџвџра* Гр Кал м, *дџв кила* ДБ, *дџв метџра* Бал м Куч, *дџв мјџсеџца* Кал м, *дџв сџта* Куч, *дџв сџна* ДБ, *три брџта* Заб м Зав м, *три џџдине* Рут, *три дана* Бук ДБ Ра Рад Чи м, *три дана* Гр, *три кила* ДС м, *три мјџсеџца* Бук Буч Јаб, *три нџћи* Каћ м, *три сџна* Каћ м Сј м, *стџ кила* Бј м итд.

¹²⁵ То што има само један пример за *шест* може се објаснити реткоћу синтагми с тим бројем.

¹²⁶ Синтагме типа *дџв сџта* могу се сматрати типичном особином југоисточне граме источнохерц. дијалекта. Исл. Вуковић Акц. П-Др. 299-302, Петр. Ровца 161, Пиж. Кол. 30, Руж. Пљ. 148, Станић Уск. акц. 99, Ђупић Пљ. 91 (за Ц. Гору) и Гор. 643, Тешић Љеанг. 182 (за зап. Србију). Већ у босанскоме Подрињу почиње само *дџв брџта* и сл. (Симић Обида 34). Ову особину не узима Броз. Ијешћа 122-125 за дискриминанту северозапад-југоисток, можда и зато што није стара.

в. Преношење акцента на проклитику са и м е н и ч к и х
з а м е н и ц а

39. С облика ном. заменица *ја, ти, он, ми* и *ви* преноси се акценат на проклитику (овде је то *везник*) увек у виду краткоузлазног акцента:

и *Ја* Гр Др п/м ДС м За Каћ м Куч Рут Селъ Чи м, и *Ја* Др ДС м Ра Радиј Селъ Сј м Чи м, и *ти* Гр Др ДС м За м Зав м Куч, и *Јон* Гр ДС м Зав м Кал м Ра Радиј Селъ Х, и *Јон* З, и *Јон* Сј м;

и *ми* Бук Гр Жив м Јаб Каћ м Ра Рад Сј, и *ви* Гр.

Када је заменица посебно наглашена, преношење изостаје, нпр.:

Ја нѣху да вѣчерам, ни Ја, ни мѡј брат ДБ.

40. а) С облика ген.-ак. *мене / мѣнѣ, тебе / тѣбѣ, себе / сѣбѣ, њѣга / њѣгѡ, кога / когѡ*¹²⁷ (за ген. *чега* с проклитиком немамо потврда) преноси се увек у виду краткосилазаног акцента, и то како на једносложне, тако и на двосложне и тросложне предлоге:

ѡд мѣнѣ За Заб м Јаб, *ѡд мене* Др, *ѡд мѣнѣ* Кал м Каћ м Кос м, *кѡд мене* Ам Радиј, *кѡд мѣнѣ* Ам Др п/м Жив Кал п/м Каћ м Рад Радиј Чи м, *крѡј мене*¹²⁸ ДС м, *ѡд мене* Зав м Кос Рут, *ѡд мѣнѣ* Др Жињ За Јаб Каћ м Ра, *у мѣнѣ* Бук Жив м За м Кал м Куч Ра Сј м, *ѡд тебе* Каћ м, *кѡ-тебе* Каћ м, *ѡ-тебе* Зав м, *ѡ-тебе* Јаб, *у тебе* Кос м Сј м, *ѡд себе* Ам, *ѡд себе* Ам Др, *кѡ-себе* Кос м Ра, *сѡ себе* Бук Ра Сј, *спрѣм себе* Ам, — *ѡвѣ њѣга* Буч Селъ м, *брѣж њѣга* За, *брѣз њѣга* Кос м Рад, *ѡд њѣга* Рут, *ѡд њѣга* ДС м За м Радиј, *кѡд њѣга* Ам Др Зав м Јаб Ра Рад Селъ Сј Чи м, *кѡд њѣга* За Кал м, *крѡј њѣга* Сј, *ѡд њѣга* Ам Буч Јаб Кос м Рут Селъ, *прѣд њѣга* Радиј, *у њѣга* Заб м Селъ, — *ѡт кога* Жив, *у кога* Жив м Сј м Чи м, а исп. и зѣао сам *и њѣга* Чи м;

вѣше мѣнѣ Каћ м, *ѡза мѣнѣ* Куч, *ѡспрѣд мѣнѣ* Ам Рут, *нѡвѣ мене* Кос, *ѡко мене* З, *ѡко мѣнѣ* Чи м, *прѣко мѣнѣ* Жињ, *спѡрѣд мене* Рад, *вѣше себе* ЗТ, *ѡзна-себе* Кос, *ѡко себе* Кос, *ѡко себе* Буч, *пѡкрај себе* Селъ м, *пѡрет себе* Рут, *прѣко себе* Ам Буч Куч, *прѣко себе* Др м За Кос м Рад Сј, — *вѣше њѣга* Јаб, *ѡко њѣга* Др м За м Заб м Кос м, *пѡред њѣга* За;

ѡзмеђу себе Жив.

Изоглоса оваквога преношења (једнаког и код једносложених и код двосложних предлога) иде, иначе, у једној, изгледа непрекидној линији од Пљеваља до Срема¹²⁹.

Међутим, преношење може и да изостане, нарочито на једносложне предлоге:

¹²⁷ Примере за ове облике без предл. в. ниже у т. 111.

¹²⁸ У питању је дуљење пред сонантом. Говори се, иначе, и *крѡј њѣга* Сј.

¹²⁹ Руж. Пљ. 174, Гор. 643, Тешић Љешт. 181, Ник. Тршић 393, Ник. Колуб. 17, Моск. Поц. 49, Ник. Мачва 212, Ник. Срем 270 (на западу и *кѡд мене*). Исп. и Симић Обадн. 32 *кѡ себе*, али *ѡсто себе*.

без мене За, *за мене* Куч, *за мене* Сј, *код мене* Гр ДС м Сј, *код мене* Ра Сј, *од мене* Гр ДС м Јаб, *од мене* Јаб Куч Ра, *за тебе* Куч, *ко-тебе* За, *за себе* Кос, *за себе* Буч Сј, *крај себе* ДБ, — *за њега* Ам, *за њега* Др Јаб Ра, *због њега* Буч, *код њега* За, *код њега* Кал м, *на њега* Кос, *од њега* Кос Куч, *у њега* Гр, — *за кога* Ам Рут, *за кога* Кос м Ра, *от кога* ДС м, *прет кога* Др, *у кога* Селъ, — *због чега* Ам Бал м Рад;

преко њега Куч.

Док примера за непреношење акцента на једносложну проклитику имамо од прибојског Сјеверина до бродаревских Гробница, дотле се из овога последњег села (као и из оближњег Балића и Заступа) није нашао ниједан с извршеним преношењем¹³⁰. Бродаревска су села, међутим, и ДС и Зав, а у њима је засведочено *д-тебе* одн. *зд њега*.

б) Немамо потврда за преношење акцента на проклитику са ретких облика ген.-ак. типа *мене*¹³¹.

с) Уколико су облици *њега*, *кога* и *чега* без крајњег *а* (што је, иначе, врло ретко), могућно је и преношење типа *у њег* Кос и типа *због чег* Рут.

41. а) У лок. сл. преношење се готово никада не врши:

на мене Ам, *о мене* Радиј, *о тебе* ДБ, *на себе* Др м Зав м, *на себи* Буч За м ЗТ, — *о чему* Кал м и сл.¹³²

Забележено је само *у себе* Гр, *по њему* Јаб, што свакако треба повезати с ретким прозодијским ликовима типа *мене* (в. ниже у т. 196).¹³³

б) Ретки су и примери типа *на чам* Жињ, *о чам* За, што је у вези с *у њег* (т. 40с).

42. С облика инстр. сл. заменица *ја*, *ти* и *себе* преношење акцента на проклитику је редовно:

зд мнџм Каћ м, *сд мнџм* Бал м Гр Др ДС м З Заб м Куч Радиј Селъ, — *зд тоџм* Јаб, *прџ-тоџм* Р, — *зд соџм* Гр За м Јаб Кос м, *прџ-соџм* Ам, *прџт соџм* Куч, *сд соџм* Др Радиј итд.;

пџда мнџм Куч, *прџда мнџм* Жив м Рад, — *међу соџм* За м итд.

Акценат се може преносити даље на везник, али онда мења интонацију: *Ђе си*, *каже*, *црњо моја*, *и са мнџм* Др.

¹³⁰ У околини Колашина и у Ускоцима преношење се врши само на двосложне предлоге, и то као у СП (Пиж. Кол. 29, Станић Уск. акц. 92).

¹³¹ У Туровићевим дијал. текстовима из околине Прибоја може се, ипак, наћи и *зд њег* (Тур. Јат 311).

¹³² Тако је и у другим говорима који имају и *код мене* и *пџред мене* (исп. у бел. 129), као и у оних у којих је *код мене* / *пџред мене* (*пџред мене*) (исп. у бел. 130).

¹³³ Исп. Вуковић Аки. П-Др 265 *прџ њему* / *прџма себе*; Пецо Орт. 38 *на мене*, *код мене* (а тако је сигурно и у лок. сл.); Тук. ГЦ 235 *о њему*, али у ген.-ак. и *у њега*. Насупрот томе, Симић Ободи 32 *д њему*, *ни о чему*, Тошић Љешт. 181 *по њему*, али *по коме*. Исп. и Ник. Основи 42-47.

Само је, наравно, овај последњи пример дијалекатски обележен.

43. Код осталих заменица имамо у инстр. сг. новоштокавски тип преношења акцента на проклитику:

за њим ДС м Заб м Ра, *пред њим* ДС м, *са њим* Ам Буч Др ДС м З Кал м Радиј Сј, *са њим* Бал м Зав м, — *за њам* Гр ЗТ, *са њам* Гр Јаб Каћ м Куч Сј м, — *са њим* Ам итд.

Интересантно је да се и овде јавља: *Двоје ђаци њ са њим* њмб Сј, што би претпостављало постојање ликова типа **са њам*, које, иначе, нисмо забележили.

44. Забележено је, међутим, у ген. сг. *код ње* За м Сј (од истога информатора од којег и *њ са њим*), но то се преношење не може сматрати типичним за наш говор. Исп: *код ње* Ам Јаб Куч Х, *од ње* ДС м итд.

У вези с двосложним предлозима имамо само: *више ње* Кос м, *ња ње* Бал м.

45. У ак. и лок. заменице она доследно је:

њ њу Ам, *крод њу* За м, *на њу* Гр и сл., — *њ њај* Куч, — *на њњи* Буч, *на њњи* Јаб, *по њњи* Јаб, *њ њњи* Ра.

46. а) У дат.-инстр.-лок. пл. уз једносложне предлоге преношење је новоштокавско:

за нама Др Сј, *на нама* Куч, *по нама* Др Јаб, *пред нама* Бал м Бук Гр Др, *са нама* Каћ м Кос Чи м, *са вама* Др, — *за њима* Буч Гр За м Радиј Сј м, *на њима* Рут, *по њима* Јаб, *пред њима* Гр Радиј, *са њима* Гр ДС м Јаб Кал м Каћ м Кос Рад Радиј, *са њима* ДС м Зав м итд.

б) Насупрот томе, уз двосложне је старо:

међу нама Бал м Буч Каћ м Рут, *међу вама* Јаб, — *међу њима* Гр Граб Жињ¹³⁴.

47. У ген.-ак. пл. јављају се и уз једносложне предлоге две могућности:

а) знатно чешће: *за нас* Ам, *код нас* Ам Гр Жив З Јаб Кал Каћ м Кос м Рад Рут Сј, *код наске* Буч, *на нас* Буч Сј, *на нас* Кос, *од нас* Сј м, *од нас* Гр Јаб Кос, *од наске* Сел м, *код нас* Гр, *њ нас* Ам Буч Жињ За п/м Јаб Кал м Ра Чи м, *њ нас* Ам Гр Др м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад, *њ наске* Бук За м Сј м Чи м, *њ нас* Жињ, *њ нас* Кал м Кос п/м Ра, *њ наске* За м, *њ наске* Сел м (исп. и *њ нас* ДС м, *њ наске* Заб м, *на нас* Јаб), — *виш њик* Јаб, *за њиг* Ам Буч Јаб, *за њиг* Рут, *за њи^hке* Каћ м, *код њиг* Ам Ра Радиј, *код њике* Жив Кал м Сел м, *код њи^h* и *код њи^hке* Каћ м, *на њиг* Гр, *на њиге* Буч, *на њике* Жив Сј, *од њике* Заб м Куч, *њ*

¹³⁴ Вуковић Акц. П-Др. 265, Гор. 675-676, Ђук. ГЦ 235 и Станић Уск. акц. 93 исто, али Симић Обади 32 *њ нама* / *међу нама*.

њам Ам, у њиге Кос Ра Рад Радиј, у њике Жив (исп. и у њиге Буч, у њике Кал м), код њи^h Бал м, на њи^h Заб м;

б) знатно ређе: *виш нас* Буч, *код нас* Бук Буч За ЗТ Јаб Кал Радиј, *код нас* Јаб Кос м Ра, *код наске* Бук Др м Кал м, *на нас(ке)* Заб м, *пд нас* Кос, *у нас* Буч, *код вас* Јаб, *код вас* Кос м Ра, *од вас* Зав м, *у вас* Кос, — *код њи* Каћ м, *код њиг* З, *код њиг* Граб, *код њи^h* ДС м, *од њиг* ЗТ¹³⁵.

Није јасно зашто је овај други тип преношења чешћи ако је проклитика предлог код него неки други предлози¹³⁶.

48. На двосложне и тросложне предлоге и овде имамо само преношење типа:

више нас Радиј, *iza нас* Кос м, *испод нас* Кос, *око нас* Ам Буч Кос, *око нас* Др, — *испред њиг* Кос, *међу њи^h* Бал м;

између вас Каћ м¹³⁷.

49. а) Прозодијски лик комбинације предлог + ак. енклитика и у овоме говору зависи од тога да ли је предлог једносложен или двосложен:

за ме Буч Јаб Ра Радиј Рут, *на ме* Бук Буч Др Жив За Кос Рут, *пд ме* За м, *у ме* ДБ, *на те* Бук, *у те* Ам Буч Јаб, *за се* Ам Радиј Селъ п/м Сј м, *на се* Селъ Сј м, — *за њга* Ам Жив Сј, *на њга* Ам Буч Др За Јаб Ра Рут, али *на њ* Радиј, *у њ* Буч;

мимо ме Кос, *ода ме* Јаб, *преда ме* Бук Каћ м Куч Радиј, *преда те* Кос, *међу се* Ра Рут Сј м, *ода се* За м, *пода се* Јаб Ра, *преда се* Каћ м Кос Ра Рут Сј, — *преда њга* Кос м Рут, *јод њга* Ам, па и *преда њ* Куч.

Исп. и прилог: *испрема се* ЗТ, *напрема се* му било Ра, *упрема се* Ам Заб м Кос Куч.

б) Посебна је, пак, карактеристика овога говора постојање аналогних примера и у вези предлог + ак. облици *њу* и *њга*, што значи да се и они понашају као енклитике:

на њу Јаб Рут, *у њу* Ам, *за њга* Буч, *за њга* Др × 2, *на њга* Јаб × 2, *у њга* Јаб;

¹³⁵ Вуковић Акц. П-Др. 265, Гор. 643, Пик. Кол. 29 и Станић Уск. акц. 92 *код нас* или сл. Бук. ГЦ 233, Ник. Тршић 393, Сињић Обади 32 (*од нас*) и Тешић Љешт. 181 *код нас*. Ник. Основци 47 наводи *мачванско* и *колубарско* у *нас* и тумачи га "као појаву аналошку према ген.-асс. sg. истих лица". Међутим, у Мачви (Ник. Мачва 212) и у Колубари (Ник. Колуб. 18) постоји и *код нас*. Ако се изузму синтагме с двосложним предлогом (а прилике у говорима намађу такав поступак), онда у Колуб. имамо однос 11 : 1 у корист потврда с новошток. типом преношења.

¹³⁶ Исп *код нас* и у Тур. Јат 312 (текстови), али у *њик* (265).

¹³⁷ Односи *од нама* / *међу нама* и *код нас*, *код нас* / *код нас*, *код нас* / *око нас*, *око нас* указују на непотпуну корелацију између облика ген.-ак. и дат.-инстр.-лок. с једносложним предлогом, а потпуну у облика ген.-ак. и дат.-инстр.-лок. пл. с двосложним предлогом. За *око нас* или сл. исп. Гор. 675, Ник. Колуб. 18 и Станић Уск. акц. 93; Бук. ГЦ 233 има необичан дублетизам *међу нас* / *iza вас*, а Пик. Кол. 29 *iza нас* / *код нас*; Пецо Орт. 38 само *преко нас*.

прѣдд њу Гр Др Рут Сель, пѣдд њега Сј, прѣдд њега ЗТ Куч, јѣд њега Жив.

с) Једну потврду имамо чак и за генитивно *ње* уз тросложни предлог: *Ђеѡвр пѣредд ње држи кѡња под браду за ѡзду, све тѣ ѡдѣ пѣредд ње Ам.*

Интересантно је, мада можда случајно, да су сви примери из б) и с) од православаца.

50. Акузативни облици *нас, вас* могу и уз предлоге стајати као енклитике, а *њих* само у тој позаицији, те имамо прозодијске ликове потпуно аналогне онима у сингулару:

нѣ нас Бук Др Ра, у нас Бук, нѣ вас Бук, — ѡѡ њиг Јаб, нѣ њиг Жив Ра, у њиг Др;

кѡдд нас Ам Граб Др Рад, пѡкрѡј нас Буч, прѣдд нас Жив Рут, јѡд нас Жив, кѡдд вас Ра, — прѣдд њиг Ам Кос Куч Рут;

исп. и ѡ *кодд нас Рад.*

И овде су све потврде од православних¹³⁸.

51. а) Само старо преношење срећемо у комбинацији *проклитика + шта* (ген. или ак.):

зѡ шта Ам Јаб, ѡ-шта Ам Бал м За Јаб Сель, у шта Сј м;

ѡда шта Сј м, јѡа шта Јаб и сл.

б) Да напоменемо овде да се исто тако понашају *нико* и *ништа* када су растављени предлогом:

нѡ у кога Кос м, нѡ са кѡм Каћ м, нѡ с кѡм Ам ДБ Жив Сель м, — нѡ за шта Ам, нѡ ода шта Кал м Сј м, нѡ о-шта Каћ м, нѡ око шта ЗТ, нѡ у шта Буч, нѡ ш чѡм Зав м, нѡ о чем Рут, нѡ о чему Бј м и сл.

Тако је и у другим говорима.

с) С друге стране, логично је што код *неко* и *нешто* срећемо:

зѡ некога Радиј, кѡд некога Ра, нѡко у некога Ра, — зѡ нешта Кос м, у нешто Бал м Кал м (исп. и пѡнешта Бал м Каћ м, пѡнешто Бал м ДС м), мада се спорадично јавља и аналошко: зѡ нешта сам њѡѡ ДС м.

52. Напоменимо на крају да се заменица *шта/што* (облик зависи од значења и функције) понаша у извесним конструкцијама често као проклитика:

Нѡ знам шта бѡ Жињ, — Шта бѡ, Рѡдисаве, с Добросавом?! Ра, — Шта вам је?! Ра, Шта јѡј је, мајку јѡј ѡѡг убијѡ! Јаб, Ма шта му је, кѡѡ

¹³⁸ Исп. Станић Уск. акц. 93 *зѡ нас, пѡдд нас*, затим Гор. 676 *прѣдд њиг*, Пиж. Кол. 29 *прѣдд нас*.

му је *ћџџ*? Сј, *Шта ти је?* Сј, *Шта ти је, бџан?* Каћ м, *Шта ти је?* Рут, — *Шта тџ, каже, тџби бџ?* Чи м, *штџ-нџ?* Селъ, — *Шта ће ти тџ?* Сј, *Шта ће?* Ра, *Шта ћу јџ?* Каћ м, — *А што ће у оногај јџи дџџџџ?* Буч, *Шта ће комџ мџн?* Сј м, *Шта ће му четниџи?!* Ра, — *штџ-нџ кџџџ* ЗТ, *штџ-нџ се нџџ* Кал м, *нџ јџдно штџ-нџ прџџџ Х* и сл.

За ко имамо забележено само: *Кџ-нџ нџџџ?* Каћ м.¹³⁹

Појава је изгледа доследна у конструкцијама типа *штџ-нџ* и готово доследна у онима типа *штџ му је*. Исп., ипак: *ѐ, штџ му је* Гр (с резигнацијом поновљено саговорничково питање).

с. Преношење акцента на проклитику са *п р и д в е с к и х*
з а м е н и ц а

53. Одрична прид. заменица *ничџи* растављена предлогом гласи:
нџ у чџ ДБ, *нџ у чџџ* Рут.

54. а) Прасловенски тип преношења, али аналошкога порекла, срећемо код стандардних облика¹⁴⁰ показних заменица на *ов-* одн. *он-*, најчешће у прибојским селима:

џџ овога рџта Сј м, *џз оџџ* Кал м, *нџ оџџ* Жив м, *џџ оџџ* За м, *у оџоџ* Сј м, — *џз онога сџла* Чи м, *џз онџ стрџнџ* Кал м, *у онџ стрџну* Бук; исп., ипак, *џџ оџџ* За м.

Из осталих села имамо само једну потврду:

кџџ онџ шџџџџ Др.¹⁴¹

Такво преношење имамо и када је проклитика *везник*:

џ оџџ Сј м, — *џ онџ* Сј, *џ онџ* Сј.

Овакви се примери наслањају на *џџ*, *џнџ* и сл., али су покатакд *бележени* и од особа које у своме говору имају само *џџ*, *џнџ* и сл. (нпр. у Чи, в. ниже т. 202).¹⁴²

б) Примере типа *сџџ оџџ* З За м Каћ м Кос м Ра Селъ м Чи м, па даље и *џ сџџ оџџ* Жив Каћ м треба, пре свега, посматрати у склопу већ констатоване склоности овога говора ка дезакцентуацији многих речи (в. напред у т. 26), а на то нас упућују и примери типа *Бџџу ми, нџ онџ!* З.

¹³⁹ Станић Уск. акц. 97 чак и *кџ кџџџ*.

¹⁴⁰ То важи и за облике типа *овџ*, *онџ* (ном. сг.), који, наравно, нису стандардни, али чувају *о-*.

¹⁴¹ Моск. Поц. 50, Ник. Тршић 393 само стари тип преношења; Ник. Колуб 18, Ник. Мачва 222 и Тешић Љешт. 181 оба типа; Ђук. ГЦ 235, Пецо Орт. 38 и Симић Обади 33 само нови тип преношења.

¹⁴² Исп. Пиж. Кол. *џџџ* (50), али *нџ оџџ* / *на џџџ* (29). Пижурица напомиње да старо преношење "може бити само привидно пошто, можда, прије имамо посла са предопређеношћу краткосилазног... акцента за функцију истицања". Битно је, ипак, да се такво преношење (или уопште преношење) врши.

с) Иначе, уколико је дошло до аферезе вокала *о-*, онда имамо ново преношење акцента на једносложну а старо на двосложну проклитику: *на-нога коња* Бал м, *на-нова мрца* Бал м, *у-ној цркви* Жив, — *ђе-во жзју* Др, — *ко-во сад* Ам, *ко-но рупа* Радиј, *дбуи црно ко-но чоа* З, па и *ко до-не штдлг* (али и *ђе-во бу* Ам); исп. и *куд-но* њи *оћераше* Заб м;

око-во ддба Радиј, — *сдде-во* Буч Гр Жив За п/м Кал м Каћ м Ра Селъ м Чи м (па и *сад-во* Жив).

Проклитике су овде ретко предлози, а често прилози *едје*, *сад* и прилог-везник *као*.

55. Само једну потврду имамо за преношење акцента на проклитику с односне заменице *који*:

у које село Кал м.

56. У осталим случајевима јавља се само новоштокавски тип преношења.

а) Присвојне заменице:

за мбога Пера Куч, *за мбог* Ђеда Рут, *код мбога баба* Каћ м, *пред мбога баба* Др, *у моме селу* Жињ, — *на свој терен* Др, *у ж њена* За м, *код њене куће* Кос м, — *на наш вадон* ДС м, *уз нашег села* Гр, *у наше имане* Х, *у нашему селу* Буч, *у нашему дому* Др, *код наше куће* Буч, *на нашу земљу* Кос, *у наше крајеве* Јаб, *у нашдј кући* Каћ м, — *до њине снаге* Ам, *у њиан лдеор* Зав м;

више њене куће Кос;

у мдј отац Бал м, *у мбога брата* Заб м, — *у њене* Ра, — *у ваше у наше* Кос, *у нашије* Кос.

Према *мдје* јавља се и *у моје гддине*, *у моје дзве* Куч, Ра, *у моје* ДБ, али и потпуно неочекивано *код моје куће* Буч, *умрд е от своје смрти* Ам (в. ниже у т. 201).

б) Показне заменице:

за та три дана Гр, *за то нисам знао* Др, *на тај* За м, *у тај* Бј Чи м, *на то* За м Зав м Селъ, *у то* ДС м Радиј, *до тога* Заб м Радиј, *за тога* Гр Др, *за тога* Радиј, *због тогај* Рад, *ис тога мјеста* Чи м, *ис тога села* Чи м, *ко-тога* Ам ДС м За Кос м, *о-тоге* Гр, *о-тога* Буч Јаб Селъ Чи м, *о-тога* Ра Радиј Рут, *о-тогај* Ам Др, *о-тогај* Буч Куч, *о-тије* Гр, *о-тиг* ДБ, *о тијем* Каћ м, *по-тијем* Др, *са тијем* Куч, *у тијем* ЗТ, *са тјм* Ам Бук Др Рад, *на томе* Зав м, *о томе* ДБ ДС м З Радиј, *по томе* Бал м Гр, *у томе* ДБ За м Јаб Чи м, — *ис те* Куч, *ко-те* Гр Граб Куч, *о-те* ДБ Каћ м Кос м, *са те стране* Чи м, *на ту земљу* ДБ, *пре-ту банду* ДС м, *са ту страну* Лјма Гр, *у ту* Гр Кос, *са тјм* ЗТ, *у тдј* ДБ Кос м;

изд тога За м, *преко тога* За м, — *испо-те* Бј Др, — *око тије пдприка* Селъ м;

и *тѡ* Бал м ДС м За п/м Каћ м Куч Раднј, *нѡ* *тѡ* Каћ м Раднј, —
и *тиѡ*м За.

с) Неодређене заменице:

за *некаку* (изложбу) З, — у *нечијој* кући Ам, — *дѡ* *некѡ* *вѡдичнѡ* За м, *ѡ*
неку *чиѡију* Буч, у *неки* *суд* З, — *крѡ* *неколка* *дѡна* Јаб, *пѡ* *неколкѡ* Буч;
и *неколка* Кос.

Исп. и: *пѡ* *неколко* Жив, *у* *неколко* ДБ.

д) Заменица сам:

у *сам* *себе* ДС м, — и *сам* *знаш* Ам, *Ја* *сам* *се* *снѡмѡ* и *сам* Ам.

д. Преношење акцента на проклитику са *п р и д е в а*

57. Ликови као:

пѡвелика *ћѡца* Каћ м, *Биѡше* *Лѡм* *пѡеолем* Чи м, *пѡеолем* *мѡс* Гр,
пѡеолемо За м, *пѡдуѡ* *врѡме* Рут, *пѡмѡла* Ра, *пѡмѡлу* Жив Кал м, *пѡстар*
ДС м, *сѡкрѡѡ* *вѡкѡ* Сј м, — *дршка* *пѡдуѡѡ* Ам, *пѡдуѡѡ* *вѡѡк* Кос м,
пѡмѡлађа Ра, *пѡслапѡѡ* Зав м и сл. —

сматрају се данас сложеницама, те се о неком преношењу акцента на
проклитику овде и не може говорити. А то је једина категорија приде-
ва код које би се, да није тако, могло говорити о прасловенскоме типу
преношења у овоме говору.

58. У синтагмама, пак, заступљено је само новоштокавско преношење:

а) у *Биѡело* *Пѡле* З, за *Биѡло* *Пѡле* Јаб, *дѡ* *Биѡлоѡ* *Пѡла* ДС м, *ѡс*
Црнѡ *Бѡрѡ* Кос, за *Црну* *Гѡру* Бј ДС м Гр Чи м, *ѡс* *Црнѡ* *Гѡрѡ* Бал м Гр
За м, *пѡт* *Црну* *Гѡру* Гр, у *Црнѡј* *Гѡри* Бук Гр За Селъ, у *Црну* *Гѡру* Јаб
Ра, на *Црну* *стѡѡѡну* ДС м, — *дѡ* *зла* *ѡца* Селъ, *дѡ* *милѡѡ* *ѡѡѡ* Гр, *ѡ* *Нѡѡј*
ѡдини За, у *Нѡѡу* *Вѡрош* Сј м, — на *стѡри* *мѡст* Сј, у *стѡри* *ѡкат* ЗТ
Каћ м Селъ, у *стѡрѡ* *врѡме* Јаб, у *стѡрѡ* *ѡѡѡ* За м, у *стѡрѡ* *ѡѡѡ* Јаб, на
стѡру *грѡнѡѡцу* ДС м, у *стѡрѡј* *ѡѡѡници* Др, у *стѡрѡ* (без им.) ДС м, —
пѡ *Рѡѡнѡј* *ѡри* Јаб, — у *дѡбри* *ѡѡс* Ра, — *дѡ* *ѡеликѡѡ* Кос, — пѡ *Кѡменѡј*
Гѡри Јаб, у *Кѡмену* *Гѡру* Буч, — пѡ *Трѡичину* *нѡђѡлу* Јаб, — на *Бѡѡѡѡ*
ѡн З ЗТ Рад Х, на *ѡрѡнѡј* *ѡј* Рут, на *ѡѡнѡи* *крѡј* ДС м, *дѡ* *мѡѡѡ* Кос, —
у *Рѡѡѡѡј* *Селъ* м;

ѡиѡѡ *Биѡлоѡ* *Пѡла* Кос, *прекѡ* *Црнѡ* *Гѡрѡ* Жив м Кал м, — *прекѡ*
Бѡѡѡѡѡ *Кал* м;

б) *дѡ* *ѡрѡ* *мѡјѡѡ* Селъ;

с) *Нѡѡ* је *ѡн* *срѡтан* и *ѡѡѡ* Јаб, — и *стѡри* *нѡрѡд* Сј м, и *ѡѡрѡѡ* *сам*
Сј м, — и *прокѡѡѡ* *ѡѡ* Ам, — *нѡ* *мѡѡѡ* Ам;

и *ѡѡѡѡ* Ам.

е. Преношење акцента на проклитику са прилога

59. Како су многи прилози с предлозима у ствари сложенице, то једва да може бити речи о преношењу акцента с прилога на предлоге. А прасловенски тип преношења имамо углавном у таквим сложеницама. Исп., ипак, очекивано у колко (*Не знам у колко воденица*) Гр и логично, али неуобичајено од *уече* Буч.

60. Што се сложеница тиче, наводимо ове случајеве:

а) *бестрџа* Чук Радиј (али даље *набестрџа* Радиј), *набодан* Кос м Х, *наводан* Х (поред *по водан* Буч, *на водан* За м), *поредом* (: *редом*) Чи м; Буч, али *поредом* (: *редом*) Чи м;

б) *удалека* Чи м, *пдалеко* Буч (али и *пдалеко* Куч), — *накратко* Буч, *напрзно* Жив, *насуво* ЗТ, *насуво* ДС м, *начисто* Зав м, *урујетко* Селъ м;

с) *наоколо* Чи м, *ниодакле* Куч, *ниоткле* Селъ м, *пдооста* Рут и сл.;

д) *навише* Сј, *наниже* Ра Сј м Чи м (исп. и *све* *више* Јаб), али *навише* Жив, *навише* ДС м Жињ Кос Ра, *наниже* Гр Др Јаб Сј п/м (исп. и *и* *више* Буч).¹⁴³

61. а) За ново преношење акцента на предлог имамо само ове потврде:
од ондај ДБ, *Нисам ни видио војника српског од онда* Кос, *од лани* Кос м, — *од-вамо* Куч.

б) Зато су веома бројни примери овога преношења у којима је проклитика везник:

и лани Сј, *и љети* Кос, *и ондај* Куч, *и после* Ам, *и прије* Кос, *и сад* Ам Бук Гр За п/м Јаб Кал м Каћ м Кос м Х Чи м, *и сад* Ам Јаб Куч Радиј, — *ни прије ни после* Др, *ни сад* Ам (исп. и *и сад* *овд* Жив, Каћ м);

хекад те хекад Селъ м;

тамо и амо Др Јаб, *ка и вамо* Ам, *там и вамо* Кос м, *тамо и вамо* Куч, *и одј* Бук Јаб, *и горе* Бук, *и доле* Каћ м, *и отуд и отуд* Кал м, *отуд и отуд* Гр Радиј, *и тамо* Бук За Јаб Куч, *и тамо и вамо* Ам, *и туј* Ам Кос, — *ни горе* Бук, *ни тамо ни амо* Кал м.

Указујемо на дуго *а* у *и сад* (према редовноме *сдд*), иако се оно овде као такво јавља само спорадично и само у неким селима¹⁴⁴.

с) Разуме се да постоје и сложени прилози с нагласком узлазне интонације на префиксу:

¹⁴³ Вуковић Акц. II-Др. 295 *навише*, Пиж. Кол. 29 *навише*. Исп. и Станић Уск. акц. 95 *одвише*, али *пдвише*. Компаративни облици са *по-* имају и у нашем говору увек. Бук, иначе, има *одвише*, али *сјевише*. О томе, као и о приликама у неким другим говорима в. у Ник. Основи 49-50.

¹⁴⁴ У Гор. такође *и сад* (*и сад*).

зодуео Ам ДБ Зав м, замново (Добро те срело, а замново, акбббгд) Јаб и сл.

f. Преношење акцента на проклитику са бројева

62. Ни у једној категорији речи (осим неких синтагми *не* + гл. облик) није преношење акцента на проклитику тако, готово радикално, спроведено као код бројева, нарочито основних. У највећем броју случајева ради се о прасловенском моделу преношења, које сложени бројеви типа *двадесет* и *девет* (иначе најчешћег) континуирано одржавају.

63. Тако имамо:

а) *дд ддв* Рад, *зд ддв* Жив, *из ддв* Ам, *д-ддв* Гр, *пд ддв* Буч Гр Каћ м Кос Сел м Сј м Х, *сд ддв* Јаб, *уд ддв* Гр Др м Х, *зд ддује* Кос м, *нд ддује* Кал м, *д-ддује* Ам, *пд ддв* и *пд Ра*, *пд ддује* Гр Др м Кос п/м, *уд ддује* Бал м ЗТ, *дд трју* Каћ м, *нд трју* Бук З, *д-трју* Каћ м Куч, *пд трју* Буч ДБ Кал м Кос п/м Ра Сј п/м, *суд трју* Жив м Кал м, *уд трју* Др м, *пд пџ* Сел м, *дд седам* Кал м, *д-седам* Кал м, *пд десџ* За Сел м, *пд десџ* За м, *дд стџ* Сј м, *Узимато пд стџ пдр* на брвче Чи м;

ни за једнџа Сел м, ни с јекнијем Сј, ни с једнџм ДБ (аналошко);

б) *двдџ* и *ддв* Каћ м, *ддџ* и *ддв* Кал м, *трјуџ* и *ддв* ЗТ, *двдџџ* и *ддује* За, *ддџ* и *ддује* За Рад, *педџџ* и *ддује* ЗТ, *шџџ* и *ддује* Ам, *седмдџџ* и *ддује* Ра, *трјуџ* и *трју* Јаб Кос м, *шџџ* и *трју* Јаб, *седмдџџ* и *трју* Буч, *четрџ* и *трју* З, *осамдџџ* и *трју* Ра, *двдџџџ* и *трју* ДС м, *двдџџџ* и *пџ* За м, *двдџџ* и *пџ* Бук Буч За м Каћ м Сј п/м, *ддџ* и *пџ* Ам Бук За, *трјуџџ* и *пџ* Бук Ра, *трјуџџ* и *пџ* ДС м, *трјуџџ* и *пџ* Ам, *четрџ* и *пџ* Куч, *осамдџџџ* и *пџ*, и *шџ* Сј, *четрџ* и *шџ* Каћ м, *двдџџ* и *седам* За Сј м, *осамдџџџ* и *седам* З, *двдџџџ* и *осам* Каћ м, *четрџџ* и *осам* Кал м, *осамдџџџ* и *осам* Сел м, *двдџџџ*, *трјуџџџ* и *двџџ* Ра, *трјуџџџ* и *двџџ* Ра;

с) *пд двоџ* Гр, *суд двоџ* Кал м, *нд трџџ* За, — *педџџџ* и *двоџ* Радиј, *трјуџџџ* и *четворџ* Бук;

д) (прокл. + бројни прилог *по*) *дд пд лџџ* Жињ, *нд пд пџџ* Каћ м, — *ддв* и *пд* Бал м Зав м Радиј Рут, *трју* и *пд* Каћ м, *четири* и *пд* Каћ м, *шџџ* и *пд* За, — *вдџџџ* и *пд* ДС м, *дџџџ* годинџџ и *пд* З, *џџџџ* и *пд* Радиј, а исп. и *дд пола нџџ* Кал м, *дд пола џџџџ* ДС м (као и *ндџџџџ* Каћ м, *пџџџџ* Зав м, *пџџџџ* Ам Сел м, *кџџџџ* пџџџџ Кос м и сл.).

У категоријама а), б) и с) може у одређеним случајевима нагласак остати и на броју:

о-ддв кџџа ДБ, *са ддв* сџџа ДС м, *на ддује* жџџџџ Каћ м, *по ддује* Гр Јаб, *по трју* дџџџа Сел м, *са трју* Др, *пџџ* са *пџџ* Гр;

шџџџџџ и *дџџџџџ* Ам, *седмдџџџџџ* и *пџџџџџ* З;

по *деде* *кѡвѡ*, по *трѣ* *Зав* м, — *трѣдес* и *пѣторо* *ДБ* и сл.

64. а) Новоштокавско преношење јавља се углавном само код редних бројева:

зѡ *прѣде* *Кос* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Каћ* м, *пѡ* *дрѣдѡ* *пѣт* *Ра*, *у* *дрѣдѡ* *Жив* *Рад*, *зѡ* *дрѣдѡ* *Др* *Ра*, *из* *дрѣдѡ* *Куч*, *кѡ-дрѣдѡ* *кѣћѣ* *Др* *нѡ* *дрѣдѡ* *Буч* *ДС* м *Каћ* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Бал* м *Сј* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Сј* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *ме* *Ра*, *ѡ-дрѣдѡ* *тражи* *ю* *Бј* м, *у* *дрѣдѡ* *Бук*, *у* *дрѣдѡ* *стрѣну* *Др*, *у* *трѣдѡ* *Жив*, *нѡ* *трѣдѡ* *ме* *Ра*, *у* *трѣдѡ* *Сѣљ*, *у* *трѣдѡ* *Сј* м, *у* *осмѡ* *Јаб* *Сѣљ*;

четредѣсет и *пѣтѣ* *Јаб*, *пѣдѣсет* и *сѣдмѡ* *Каћ* м, *сѣдамдѣсет* и *осмѡ* *За* м;

и *прѣдѡ* *Жив*, и *дрѣдѡ* *Ам*.

Исп., међутим, и:

у *прѣдѡ* *сѣна* *За* м, *зѡ* *дрѣдѡ* *ДС* м, *из* *дрѣдѡ* *Чи* м, *из* *дрѣдѡ* *Гр*, *нѡ* *дрѣдѡ* *ДБ* и сл.

б) И код редних бројева постоји прасловенски модел преношења акцента на проклитику, али само у конструкцији *јѣдан* (*јѣдна* и сл.) + предлог + падежни облик реднога броја *дрѣдѡ*:

јѣдан *ѡѡ* *дрѣдѡ* *Сј* м, *јѣдан* *зѡ* *дрѣдѡ* *Куч*, *јѣдан* *нѡ* *дрѣдѡ* *Рут*, *јѣдан* *нѡ* *дрѣдѡ* *Кос*, *јѣдан* *у* *дрѣдѡ* *Бук*, *јѣдан* *у* *дрѣдѡ* *Жив* м, *јѣдна* *ѡѡ* *дрѣдѡ* *Ам*, *јѣдна* *зѡ* *дрѣдѡ* *Гр*, *јѣдну* *у* *дрѣдѡ* *Кос*, *јѣдно* *нѡ* *дрѣдѡ* *Др* *Х*, *јѣдно* *нѡ* *дрѣдѡ* *Ра*, *јѣдно* *у* *дрѣдѡ* *Ам*, но се крѣло *јѣдно* *ѡ-дрѣдѡ* *Бал* м;

јѣдно *пѡре-дрѣдѡ* *Рут*.

Насупрот овоме исп., на пример: *јѣдна* *зѡ* *јѣднѡ* *ме*, *дрѣдѡ* *зѡ* *дрѣдѡ* *ме* *брѣтам* *Кал* м.¹⁴⁵

Постоји, иначе, и ново преношење, али је оно много ређе:

јѣдно *зѡ* *дрѣдѡ* *Јаб*, *јѣдно* *у* *дрѣдѡ* *Сј*.

65. а) Поред *сѡд* *трѣ* *ДС* м *Кал* м, *сѡд* *трѣ* *ДБ* *Сѣљ*, *сѡд* *трѡѣ* *З*, забележено је и *сѡд* *трѣ* *Гр* *Јаб*, што свакако упућује на новину појаве.

б) Говори се такође *сѡд* *чѣтири* *ДС* м, *сѡд* *чѣтири* *Ам* *Заб* м *Кал* м *Сј* м (али и *сѡд* *чѣтири* *нѣѣ* *Ра*), па и *сѡд* *трѡица* *Сѣљ* м, што би могло бити аналошко према *сѡд* *трѣ*, *сѡд* *трѡѣ* и сл.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Исп. Пиж. Кол. 30 *јѣдан* *зѡ* *дрѣдѡ* / *Тѡ* *ми* *је* *зѡ* *дрѣдѡ*, тј. као и у СП. Пижурѣца сматра да је јављање једнога или другог типа преношења семантички, а ми да је синтаксички условљено. За стари тип преношења исп. и Петр. Ровца 162 *од* *јѣднѡѡ* *ѡѡ* *дрѣдѡ* *мѣста*.

¹⁴⁶ Исп. и из Гор.: *ѡѡ* *сѡд* *чѣтири* *уѣтѣ*, тј. не ради ништа, одмара се. И у Гор. и у СП сам број гласи *чѣтири*, па је јасно да се ту не ради о истој појави о којој говори Николић поводом прчањскога и сзринићкога *пѡ* *чѣтири* (Ник. Основи 51). Исп., уосталом, и *сѡд* *чѣтѡрица* / *сѡд* *чѣтѡрица* у Станић Уск. I 219.

66. У бројним полусложеницама обично имамо:

двџ-три Бук Буч Гр ДС м Каћ м Рад Радиј Селъ м, *двџџ три* Гр Зав м Јаб Каћ м Рад Сј п/м, *пџ-шџс* Ам Бук Кал м Каћ м Рад Селъ м Х, — *двоџ-троџ* Заб м Ра, *пџ-шџстџро* Селъ.

Према овоме се, вероватно, јавља и спорадично *двоџ-троџцу* Радиј.

Говори се, међутим, и: *двџ-три дџна* Буч Јаб, *двџџ-три џдџне* Буч За м, — *двоџџ-троџџ* Буч, *пџ-шџс* Сј м.

67. Константована је већ бројност и фреквенција примера типа *дџ дџна* у овоме говору (т. 38е). Тим је необичнија појава, и то не тако ретка, чувања нагласка на морфема *пџт* у бројним прилозима:

јџдан пџт Буч За Јаб Радиј, *дџ пџт* Др, *дџ пџт ишла џекџру* З, *три пџт* Бј За Каћ м, *дџ-три пџт* Гр.

Обичније је ипак:

дџпџт Бал м Гр Др Куч Радиј, *трипџт* Буч Др м За Кос м Куч Радиј Селъ Сј м, затим *дџпџта* Кал м, *трипџта* Ам ЗТ и *дџпџта* Гр. Само једну потврду имамо за *јџдџпџт* Зав м.

Као што се види, вокал у у *-пџт(а)* обично је дуг.

Додајмо к овоме да изостаје алтернација акцента у морфема *пџта* ако стоји уз бројеве *дџа*, *три* и *чџтири* (нпр. *дџ пџта* ДБ ДС м Каћ м Х, *три пџта* Бук Др Радиј), а јавља се уз остале (нпр. *стџ пџта* Кос м).

г. Преношење акцента на проклитику са глагола

68. Презент. а) Без обзира на то да ли у презенту глагола *ићи* имамо нагласак силазне или, пак, узлазне интонације, у вези с негацијом *не* преношење је готово редовно (што указује на примарност лика *идџм*, а секундарност лика *идџм*):¹⁴⁷

нџ идџм Кал м Радиј Сј м, *нџ идџ* Гр Др м Рад Радиј, *нџ идџ* За м итд, а исп. и *нџк-идџ* Ам ДС м Јаб Ра Радиј Селъ Сј.

Забележено је, ипак, у једноме селу и *не идџм* и *не идџмо* Гр, а у два и преношење типа *нџ идџ* Кал м, *нџ идџ* Кос м^{147а}.

б) У сингулару презента глагола *знати* (по V врсти) заступљена су оба модела преношења равноправно:

нџ знам Ам Гр Граб Др ДС м Жињ З За м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј м Х Чи м, *нџ знаш* Чи м, *нџ зна* Буч Жињ Кос п/м Сј м;

исп. и 3. л. пл. *нџ знају* Ам Рад;

¹⁴⁷ Из тога јасно пројазила да се *нџ идџм* не може узимати као сигурна потврда за *идџм*.

^{147а} Исп. Ник. Срем 294, као и Ник. Мачва 229 и тамо наведено објашњење.

не знам Ам Бј Бук Буч Гр Др Жињ З За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Рут Селъ п/м Сј м Чи м, не знаш Др Јаб Кос Селъ м Сј м, не зна Ам Бал м ДБ Гр Кос п/м Селъ м Сј м¹⁴⁸.

Ако се има у виду чињеница да је у Ускоцима и Пљевљима забележен само други¹⁴⁹, а на северу (нпр. у Горобилу и Љештанском) само први тип преношења¹⁵⁰, онда се тиме, тј. географским положајем нашега говора, може објаснити и присуство двојакога типа преношења у њему.

У 1. и 2. л. плурала чешће је не знамо Ам Бал м Бук Гр Др м За Јаб Каћ м Кос Ра Рад Рут Селъ, не знате Гр За м Јаб, а ређе не знамо За м Каћ м Ра Сј, не знате Жив м.

с) У 1. и 2. л. пл. гл. дати (по V врсти) обично је не дамо Буч Др Кос, не дате Каћ м, али се говори и не дате Ра.

д) Према доследноме *ваљд* и сл. јавља се (уколико до преношења долази) такође доследно не *ваљд*¹⁵¹ Ам ЗТ Јаб Кос п/м Куч Ра Радиј, али се врло често говори и не *ваљд* ДБ ДС м Жив За м Јаб Кос Сј м.

е) Сродних, али усамљених појава има и у синтагмама с неким другим, иначе међусобно различитим глаголима:

не познам¹⁵² За м, па и не познаеш Радиј; не бојмо се Ра; не велу Радиј, али не велу Каћ м¹⁵³.

За први наведени глагол немамо више никаквих потврда, а за остале су прибележени (првобитно из сасвим других разлога): не познајем Др, не познае се Каћ м, не познаете Зав м; не бојм се ДС м; не велу Каћ м¹⁵⁴.

ф) Проклитика на коју се преноси акценат с облика презента не мора бити негација *не*. Обично су то *везници* *и* и *да* и речца *нек(а)*:

и *биџ* Сј м, и *дође* ЗТ, и *дођу* Ам, и *знаш* Кос м, и *јес* Гр Јаб, и *кажем* Ра, и *немам* Куч, и *нема* Кал м Ра, и *нема* Рад, и *неће* Жив, и *носџ* Ам, и *славџ* Ра, и *тражи* За, и *тражимо* Куч, — и не знам Сј м;

да *идџ* Буч Кал Куч, да *видџ* Каћ м Ра, да *видџ* Ам Буч Др Јаб Каћ м Ра Рад, да *видџ* Гр Др Кал, да *виш* Јаб Радиј Селъ Сј, да *виш* Буч

¹⁴⁸ Како се то види из текстова у Тур. Јат 311, оба су ова прозодијска лика могућна не само у говору једнога села него, понекад, и у говору исте особе.

¹⁴⁹ Руж. Пљ. 174, Станић Уск. акц. 95, а исп. и Пиж. Кол. 30.

¹⁵⁰ Гор. 634, Тур. Равни 179, Тешџ Љешт. 173, а тако и у Колуб. и Шапцу (Ник. Основи 53). Исп. и Симић Обади 38 не знам, али у 3. л. пл. не знају (: знају и знају). У томе се селу, осим тога, говори (ређе) и не знам (23).

¹⁵¹ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 325, Руж. Пљ. 174, Пецо ГИХ 192.

¹⁵² Тако и у Дубровнику (Реш. Вет. 209).

¹⁵³ Гор. 634 не велу, а исп. и не бојм се ништа, не стој ти то добро и сл. из уж. села Жевице.

¹⁵⁴ Први је лик био занимљив због краткога -е, редукције *ј* и през. облика, други због редукције *ј*, а трећи због наставка -ам а не -у.

За м Рад, *да иш* Рад;

нек иде (в. под а), *нек-имѧ* Рут.

Осим тога исп. и *на ког оде кривѡца* ДБ и прилог *богна*: *Није било бдезнѧ ко сѧде-вѧ* З.¹⁵⁵

Рекло би се, бар према овоме прегледу, да преношење акцента само у конструкцијама с везником и није лексички ограничено, док се у онима с да јављају само облици глагола *ићи* и *видјети*, а у онима с речцом *нек(а)* само *ићи* и *имати*.¹⁵⁶ У конструкцијама с фонетски деформисаним ликом презента глагола *видјети*, а поготову у онима с кратким вокалом и (*да виш*, *да иш*), глаголско значење је, заправо, изгубљено и цела конструкција служи за скретање пажње саговорника.

Немамо потврда за *да (х)оћеш* и сл.¹⁵⁷, док се у *куд оћеш ти* Рут можда и не ради о преношењу акцента, већ о његовом губљењу. Међутим, у таквом се случају нормално наглашеност преноси на следећу, а не на претходну реч.

г) У вези с енклитичким облицима глагола *бити* и *хтјети* занимљиве су појаве као:

*ко сте да сте*¹⁵⁸ Радиј;

Удворѧ ка-ћѧ свѧтосѧ, ка-ћѧ доћи ЗТ (за *шта љу* и сл. в. напред у т. 52).¹⁵⁹

69. С и м п е р ф е к т а глагола *бити* бележимо старо преношење:
не беше ДС м, — *не билѧк* Јаб, *не билѧше* Јаб,

а, за разлику од плевалског¹⁶⁰, ново с облика глагола *хтјети*:

не шѧк Куч, *не шѧше* Буч.

Није, међутим, сигурно да се ово *не шѧк* јавља на целој подручју нашега говора.

70. а) У облицима а о р и с т а с повученим акцентом и овде имамо само старо преношење, што значи, практично, повлачење акцента као и у сложених глагола, јер се негација понаша као префикс:

не донесе Радиј, *не врати* Ра, *не закачи* Кос м, *не опѧли* Рад, *не попи* Гр, *не рѧди* Гр, *не рече* Ам Сељ и сл.

¹⁵⁵ Говори се, иначе, и *бдезнѧ* За Куч.

¹⁵⁶ Могућно је, наравно, да је посреди само непотпуност прикупљене грађе.

¹⁵⁷ Исп. Вуковић Акц. II-Др. 373 и Пиж. Кол. 30.

¹⁵⁸ Аналогна појава запажена је и у вези са заменичком енклитиком: *кољко те је да те је* — *сѧд пѧи* "Љез" Ам.

¹⁵⁹ У II-Др. у оба случаја имамо акц. узлазне интонације: *да сам* и *шта ћеш ми* (Вуковић Акц. II-Др. 374).

¹⁶⁰ Руж. Пљ. 174. *не шѧде*, али Станић Ужк. акц. 95 *не ѧде*.

b) Најчешће је такав тип преношења и у аористу. (2. и 3. л. сг.) глагола *бити*:

нѣ бѣ Ам Бук Буч Гр ДС м Жив Жињ Јаб Кал м Радиј Селъ, *тако њ бѣ* Гр Куч (: *бѣ*), али смо овде забележили и:

нѣ бѣ пѣшка код мене Куч (што је у вези с *бѣ*, в. т. 268).

c) Насупрот томе, карактеристичан је за овај говор стари модел преношења у примерима типа:

Једну њиву ти ја *нѣ бѣ* дао За м, *нѣ бѣ* ја свраћо Жињ, *нѣ бѣ* њмо куд Каћ м, *нѣ бѣ* ни радијо Бук, никад више Дреновѣ *нѣ бѣ* видијо Др, *ни*кат се *нѣ бѣ* вратила Гр, — кад *нѣ бѣ* неко видијо Каћ м, *О-нѣ бѣ* жалијо крв из образа Бал м, па тако и у вези с *да*:

Нѣ вјерујем да бѣ [хтео или сл.] Кал м.

Исп. с друге стране: *нѣ бѣше* јагњад пркосила Селъ м.

d) Говори се понегде и *нѣ даде* Бал м, али је распрострањеније: *нѣ знадо* Сј м; *нѣ даде* Ра Селъ, *нѣ жѣ* Ам, *нѣ знаде*¹⁶¹ Куч Селъ; *нѣ дадоше* Буч Др; исп. и *мало ме њ гледаше* Куч.

71. Нешто је друкчија ситуација код радног гл. придева.

a) И ту, додуше, срећемо старо преношење с облика који имају повучен акценат као у *нѣ куповѣ* Ра, *нѣ лежѣ* Рад, *нѣ могоѣ* Жив Ра, *нѣ уѣ* Рут, али и ново: *нѣ могоѣ* Ам Др м Жив Јаб; *ѡ предѣла* Сј м, *ни узела* Рад, *ни читѣ* Ра, *ни читѣла* Ам.

b) С друге стране, и овде имамо сачувано старо повлачење акцента на проклитику (обично негацију) с облика глагола типа *бити* и глагола *дати*:

нѣ било За Кос, *нѣ да* Буч, — *нѣ бѣла* Јаб, *нѣ било* За Радиј, *нѣ дали* ДС м Кос, *нѣ пѣли* За (исп. однос *пѣли* : *пѣпѣли*), па и *ѡ било* Ам Буч Гр Др Жив, *ѡ бѣли* Гр Др, *ни бѣла* Ам Селъ, *ни било* Бук Др ЗТ.

Говори се и: *Нѣсам ни бѣла* њѣвѣја Сј м, — и *било* Ам и сл.

c) У осталим категоријама јавља се само ново преношење:

пѣпѣло је нѣ попило ДБ, *трѣбѣ нѣ трѣбѣ* ДБ, *нѣ виђели* Јаб *нѣ знала* Јаб, *нѣ шѣео* Ам;

ни видијо ДБ Кос, *ни виђела* Др Јаб Радиј, *ни враћѣ* Куч, *ни враћала* Ам, *ни знао* Ра, *ни знала* Каћ м, *ни знали* Каћ м, *ни свраћѣ* Жив м;

ѡ пјевѣ Ра.

72. Недостају релевантни подаци за преношење акцента на проклитику с облика *и м п е р а т и в а*, и то не само због (као и у неким

¹⁶¹ Пик. Кол. 30 *нѣ даде*, *нѣ знаде*; Станић Уск. акц. 95 *нѣ даде*, *нѣ стаде*.

другим случајевима) непотпуности грађе него и зато што су овде много обичније конструкције с речцом *немој*. Исп. ипак:

а) *не лези, враже* Ам;

б) *не брину* Радиј, *не дај* Др, *не лај* Јаб.

4) ДИСТРИБУЦИЈА ДУЖИНА (ДУГИХ НЕАКЦЕНТОВАНИХ СИЛАБЕМА)

73. Као што је већ напоменуто, дуге неакцентоване силабеме могу у једној речи стајати само иза акцентованих. Питање је, међутим, како третирати појаве у синтагмама типа *прѡ Лѡма*, својствене и многим другим источнoхерцеговачким говорима¹⁶². Каткада се говори (да ли због изнoстoг oграничења?) и *прѡ некије стрѡна*¹⁶³.

74. а) У једној речи може бити једна дуга силабема или више њих, па и онда када су све силазне интонације. То значи да дуга неакцентована силабема може стајати и иза дуге акцентоване (па и када је акценат силазне интонације) и иза дуге неакцентоване, понескад чак и иза две:

од Бјелѡпѡвлѡћа З, ѡбѡрнѡца Жив, прѡдѡвнѡца ДБ.

б) Па ипак, и у овоме говору, иако је источнoхерцеговачки, може доћи до тзв. позиционог губљења неакцентованих дужина¹⁶⁴. Оно је у нашем говору могућно (али факултативно) само у позицији иза дугих силабема силазне интонације. Илустроваћемо то, уштеде ради, само овим карактеристичним примерима:

нема Кос; *прѡзник* Јаб; *крѡнемо* Жив м Кос Рад;

ѡѡли Др; *пѡѡвник* Рад Селъ; *ѡмлѡтимо* За; *нѡстѡјник* Зав м; *нѡчѡлницима* ДБ;

пѡлѡжѡјник Др; *сѡнтиметѡра* Јаб;

ѡѡѡрнѡка Буч.

Као што се види, у речима с две или три дужине губи се крајња.

Осим тога, могу се, на основу грађе којом располажемо, извести и нека додатна правила:

Прѡзник, ген. сг. *прѡзника* и ген. сг. *нѡстѡјника*, *ѡѡѡрнѡка*, *пѡлѡжѡјника* је могућно, али ген. пл. *прѡзникѡ*, *нѡстѡјникѡ*, *ѡѡѡрнѡкѡ*, *пѡлѡжѡјникѡ* није. То, поред осталoгa, значи да нема потврда за губљење двеју дужина.

Могућно је не само *нема* него и *врдѡш*, али *лѡђѡ* (ген. пл.) није.

¹⁶² Нпр. *прѡ ѡѡѡ* (Пецо ГИХ 194), *прѡ кѡсѡ* (Вуковић П-Др. 24) и сл.

¹⁶³ Потгарде в. у поглављу о вокализму, т 319г.

¹⁶⁴ Пецо Прилози 248: "Постакцентске дужине нису ту [у Милаковићу – М.Н.] тако стабилне као у говорима данашње Источне Херцеговине".

Све то значи да семантички и морфолошки разлози имају примат над фонетским, тј. над отвореношћу слога, које нема ни у релативно најчешћим примерима типа *крѣнѣмо* и, посебно, *дмдтѣмо*¹⁶⁵ (примере в. и у одељку о прозодијским алтернацијама у презенту, т. 248-258).

¹⁶⁵ Остали услови су принципски исти као и у шумадијско-војвођ. говорима (исп. Ивић Дијал. 71-72, Ник. Основи 102, Рем. Шум. 67), али су ограничења за ту појаву, као што се види, овде много већа, а фреквенција ликова у којима је она заступљена много мања.

ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У
ПРЕЛАЗНОМ ГОВОРУ

75. У јужном (југозападном) делу СП, на уском подручју на левој обали Лима, у неколико села северозападно од Бродарева и неколико села јужно од Бродарева (а вероватно и даље¹⁶⁶), говор Муслимана¹⁶⁷ генетски је сродан с говорима зетско-јужносанџачкога дијалекта, мада он данас знатно, тј. многим својим особинама, одступа од зетско-јужносанџачког просека. Те су особине онда, по правилу, источнохерцеговачке и — нове. Осим тога, могућна је и комбинација једних и других. По томе бисмо овај говор могли назвати прелазним¹⁶⁸, а по географском простирању комаранским¹⁶⁹.

1) ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА

76. Овај говор има исти инвентар прозодема као и новоштокавски (источнохерцеговачки), тј. четири акцента — два силазна (*a*, *d*) и два узлазна (*á*, *d̂*) — и неакцентовану дужину одн. краткоћу¹⁷⁰.

¹⁶⁶ В. Мил. БП 14. На основу оскудних података из тога извештаја источни део подручја између Бијелог Поља и црногорско-србијанске границе означава се као зетски (зетско-јужносанџачки, зетско-горњополимски). Исп. у Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971; Ивић Језик; Петр. Акц. зет.; Пеш. Прилог и др. Узет је у обзир и Секулићев чланак о неким особеностима говора Бијелог Поља (Сек. БП), али ни на основу њега није могућно тачно сагледати ситуацију у северним бјелополским селима.

¹⁶⁷ У Барама, Брајковцу, Гостуњу, Заступу, Ивезићима, Матаругама, Оштрој Стијени, Потоку, Слатини, Хртима, али не и у селима северно од Бродарева о непосредно уз Лим (Грачаница, Завинограђе, Крушево, Поткрш и др.) или у зап. суседству: Балиће и Бјелохова. То је, међутим, само просечна дијал. ситуација. Могућна су, мања или већа, појединачна одступања у оба правца, што је најчешће последица непрекидних сељења, потом удаја или призељења из једнога села у друго и сл. Отуда се, нпр., и у новошток. Завинограђу може чути: *така*, — *десџа*, *разбијата*; — *имџо*, *самџа* и сл., у Бал: *повџо* и сл., у Бј: *затџ*, — *запџа* и сл.

¹⁶⁸ "Прелазним [се] може назвати онај говор у којем се укрштају крајњи издаци појединих изоглоса које су релевантне за сусједне говоре, а чији број и густина никако не достижу број и густину тих особина у говорима који су матични за наведене изоглосе" (Пецо Прилог 46). Постоје, међутим, не само различите врсте прелазних говора (в. у Пецо Прилог) него и различити степени прелазности. Тако А. Пецо прелазности сматра ијекавске говоре (северозападне Црне Горе, а Д. Петровић све зетске говоре "у којима је позната тонска опозиција на пенутима, без обзира на њен домаћаш" (Петр. Акц. зет. 610). Наш се говор налази отприлике на средини између та два нивоа прелазности.

¹⁶⁹ Сам географски назив изгледа на први поглед далеко бољм (географски су термини и иначе уобичајени у нашој дијалектологији), али у Комарану живе и Срби (чији је говор источнохерцеговачки), а и простирање области познате под тим именом није прецизно омеђено. С обзиром на карактер говора, у мањој мери и на његово простирање, најбоље би одговарало назив "средњополимски" (према горњополимски, с једне, и доњополимски, с друге стране), али овај термин у етнографији и географији обухвата широку област, па би био прилично неинформативан.

¹⁷⁰ Тако је и у говорима матичне области и у другим сродним говорима. Исп. Алексић Васој. 22, Барј. Бихор I 54, Мил. БП 14, Петр. Пјеш. 130-131 (Д. Пјешивци), ФО 560 (Трајбине, обрадник П. Ивић и С. Реметић), Вушић Бјел. 64, Ловрић Мат. 141.

2) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА

77. Прозодијски систем прелазнога говора одликује се дистрибуцијом прозодема другачијом од напред изнете новоштокавске (па и од многих неновоштокавских), пре свега мањим бројем дистрибуцијских ограничења. У основи је та дистрибуција горњополимска, а факултативно доњополимска (новоштокавска).

Оба ова момента видеће се из одабраних примера, које наводимо посебно за сваки од четири акцента.

78. Дугосилазни акценат јавља се у свим позицијама, па и (а) на ултимим и (б) на унутрашњем слогу:

а) *војске* Б м, *дан* З м, *душе* Х м, *људи* Г м, *прич* М м, *Шкоб* Б м, — *бол* З м М м Х м, *вели* З м, ис *Црне Горе* Б м Х м, *деце* З м М м Х м, *земље* М м, *оде* М м Х м, *оде* Г м, *так* Б м Г м З м М м Х м, *уч* Х м и сл.;

добр З м, *жив* Г м Х м, — *Госту* Б м Г м, *зоди* Б м, *ложи* З м, *мир* Г м, *мот* Х м, *ноћ* Г м, *озбр* Б м Г м З м М м Х м, *рамазан* З м М м Х м, *Селман* М м Х м, *Тутин* Г м, *не чавр* М м итд.;

б) *доднест* Б м З м, *мор* Х м, *примирје* М м, — *дес* Г м, *дом* Г м, *држав* Х м, *држав* М м, *забр* З м, *завр* М м, *опанч* Б м, *пост* Х м, — *багр* Х м, *грме* Б м, *девој* Г м З м Х м, *загр* М м Х м, *кам* Г м, *оруж* З м, *на саст* Х м, *шаш* Г м итд.

79. Краткосилазни акценат јавља се, осим на првоме одн. једином, и на унутрашњем слогу:

Баш Х м, *код Ве* Х м, *из Доб* М м, — *Руш* М м, — *бр* Х м, *врат* Б м, *врат* Г м М м, *врат* се З м, *Јуж* З м, *к* Х м, *М* М м, — од *Нац* З м, *Црно* М м Х м, — *бог* Х м, *дол* З м М м, *из Дуб* М м, — *нап* Х м, *ор* Б м, — *влад* Б м, *врш* З м, *кр* М м, — *веч* М м, *врат* Б м Х м, *донос* Г м, *кор* Х м, *Матар* М м, *мот* Б м, *не* Б м М м, *пот* Г м, *уч* М м Х м, *цар* Б м, *чет* Х м итд.¹⁷²

80. Наведен је у претходној тачки само мали део засведочених примера с акцентима силазне интонације изван првога слога, али довољан да укаже на неновоштокавски карактер овога говора. С друге стране, тај

¹⁷¹ Барј. НП-Сј. акц. 37 исто.

¹⁷² О појавама у енклизи в. ниже, т. 83а.

говор зна, додуше уз нека квантитативна ограничења, и за типично новоштокавску дистрибуцију улазних акцената, по чему је, уз остало, он специфичан и "прелазан".

Тако се дугоузлазни акценат јавља (а) на пенултими пред кратком отвореном ултимом, (б) на пенултими пред кратком затвореном ултимом, (с) на пенултими пред дугом отвореном ултимом, (д) на пенултими пред дугом затвореном ултимом, (е) на трећем или неком даљем слогу од краја пред кратким слогом и (ф) на трећем слогу од краја пред дугим слогом:

а) *Анђа* З м, *баба* Х м, *војска* Б м М м, *глава* Г м Х м, *живо* Б м М м Х м, *имање* З м Х м, *испиши* Х м, *наређење* Б м М м, *Тутина* Г м, *Шемсо* Г м, *шерпа* З м Х м;

б) *Адил* З м М м, *за Бешјром* Б м, *десџак* З м М м Х м, *Гостуњац* Б м, *истресо*^а Б м, *затвор* М м, *народ* Б м Г м З м Х м, *редом* Х м, *ручак* Г м, *страница* Г м, *свеџац* З м;

с) *војска* М м, *виђо* Б м, *глава* Х м, *главе* З м, *дана* З м М м Х м, *дрва* М м, *душе* Х м, *ђавола* М м, *жена* З м, *живи* Х м, *зарађиво* М м, *коба* Г м, *помагача* Б м, *пута* Г м З м Х м, *црне крпе* Х м, *трну* М м;

д) *Вукво* Б м, *вучиш* З м, *живим* М м Х м, *мјоџм* М м, *мјоџш* З м, *обучиш* З м, *Прибој* Б м З м, *странџм* М м, *шеџет* М м¹⁷³;

е) *бабовине* Г м, *давали* З м, *ђацима* М м, *Јуковићи* Г м, *кретала* Б м, *ис Комарана* Х м, *лопови* М м, *народа* М м, *пластила* Х м, *радила* Г м З м М м Х м, *Селмановица* М м, *своњице* М м, *страдали* Б м;

ф) *владање* Г м, *дванесте* Б м З м, *дванесто* М м, *живимо* М м Х м, *живљење* Г м, *наставник* Х м, *путвоа* Г м, *тринесто* М м и сл.

81. У истим позицијама јавља се и краткоузлазни акценат:

а) *у близини* Г м, *борба* Г м, *будла* Г м, *вода* З м, *вола* З м М м Х м, *по Вранешу* М м, *Црна Гора* Б м Г м М м, *по гори* Х м, *довеђи* Х м, *поштено* М м, *село* Г м З м М м, *сироче* Г м, *срамота* Б м Г м Х м;

б) *балван* Г м, *Београд* М м, *висок* М м, *дирек* Х м, *животом* М м, *један* Б м З м М м Х м, *језик* М м, *јечам* Г м З м Х м, *качамак* Г м, *отац* Г м З м М м Х м, *товар* Б м;

с) *вако* Б м Г м З м М м Х м, *воде* Г м Х м, *Црне Горе* Б м М м, *ево* Б м Г м М м, *зове* Б м Г м З м М м Х м, *једне* М м Х м, *које* Б м З м М м Х м, *ова* Б м Г м З м М м Х м, *посту* Х м, *призна* Г м, *старињска* Б м М м, *тада* М м, *тако* Б м;

д) *брџим* Г м, *вџим* Б м, *Гостуњ* Г м, *дрџим* Г м, *зџим* Х м, *џџим* Х м, *једне* Г м, *камењак* М м, *оџор* Б м З м М м, *разбољш (се)* З м, *свџрач* Х м, *старињм* М м, *џџш* З м, *џџједн* Г м М м Х м;

¹⁷³ У примерима типа *Вукво* и *мјоџм* дужина вокала у наставку је нова.

е) *брдџите* З м л, *варенике* Г м, *воденице* Х м, *длази* З м Х м, *Иванград* Б м, *состави* М м, *Србије* Б м, *старије* М м, — *А¹метовићи* Г м, *Алмеровић* Б м З м, *бровина* Х м, *вдове* Г м З м Х м, *едово* Г м, *домћица* Х м, *опамо* Б м Г м Х м, *понекад* З м, *презиме* Г м З м Х м, *прпала* Б м, *сиротиња* Г м, *удвица* Г м З м, *четири* З м М м Х м;

г) *древће* Б м, *ђевојке* З м М м Х м, *једнога* Г м, *заради* М м, *камења* Б м, *муслиманске* Х м, *наредити* М м, *пераља* Г м, *Подвајница* (њива) Г м, *покојње* З м, *разговарам* Г м Х м, *талијанско* М м, *четврто* З м, *четрдесте* Б м и сл.

82. а) Као што се из наведених примера види, отвореност одн. затвореност слога небитна је за дистрибуцију акцената у овоме говору.

б) Разлика између овога говора и новоштокавског тиче се правила дистрибуције силазних акцената (т. 78 и 79), док је та разлика код узлазних акцената (т. 80 и 81) само квантитативнога карактера.

с) У позицијама с-г (т. 80 и 81) узлазни су акценти факултативни. Факултативна је, међутим, и појава силазних акцената изван првога слога. Рекло би се да је она чешћа (прво) у сложеницама (нпр. *накисне*) него у изведеницама и неизведеним речима (нпр. *имали*), чешћа (друго) иза краткога (нпр. *носили*) него иза дугог слога (нпр. *кутили*), чешћа (треће) у облика у којих нема деловања аналогије (парадигматски односи), нпр. *такџ*, али *једног* (: *један*)¹⁷⁴ и (четврто) дугосилазни акценат је, изгледа, нешто чешћи на унутрашњем него на крајњем слогу (где краткосилазнога и нема).

Над свима овима, међутим, примат имају случајеви изнети напред у т. 22 (нпр. *телевизор* Г м, *земљорадник* М м итд.).

д) Мислимо да је прелазни говор овдашњих Муслимана имао некада дистрибуцију акцената као и други њему сродни говори (пре свега горњополимски¹⁷⁵) а да је наш источнохерцеговачки говор утицао на то да се она делимично измени.¹⁷⁶

е) Данашња дистрибуција лексичких акцената у прелазном говору могла би се овако схематски приказати (заграда означава факултативност):

¹⁷⁴ Говори се, ипак, и *такџ* одн. *једног* или сл.

¹⁷⁵ В. у радovima наведеним у бел. 170.

¹⁷⁶ Милетић каже да се у бјелополскоме говору "може чути и доста примера са најновијом акцентуацијом — несумњиво под утицајем оближњих херцеговачких говора" (Милетић БП 14), што значи да су тамо прилике врло сличне овдашњима.

с) Као полимски новоштокавски, тако и овај прелазни говор зна за дезакцентуацију иначе акцентогених речи (в. т. 26):

Боже сачувај М м, *Богоми, господин-прѣбедничѣ*, запало ме тако Б м;

Вичѣ ра^Аметли Салчо Б м;

Шта *h*ој тѣ вође, црно вратило Б м, *шта* *h*ој М м, Ја *h*им оно мѣса дадо Б м, *Можда знаш тѣ онога* Бѣжа што е умро З м, И то се мѣ радуемо *томе* рамазану З м, *коѣ* гѣј су родиле Г м, Тури *какоѣ* качамак, барем Г м, да не бѣ *кака* труна Г м, *сеу* нѣј Г м;

дваеш чѣтири Г м, *узѣ^h* једне пантолѣ Б м, *двое-трѣциу* људѣ М м;

вамо дѣлѣ Б м М м, *колко* мѣгу Б м, *колко-ш* дат М м, *гѣрек* мало више Бѣрѣ Б м, *Дли^леш* мало суруткѣ Х м;

Дѣш му, *бѣва*, брѣт З м;

Не знам *јеси* *h*ѣ лѣба јѣо Г м, Ја само пѣнтѣм тѣ, да *кажем*, прѣврѣти Б м и сл.¹⁷⁹

84. У тачки 81а-в наведени су бројни примери (а било их је знатно више) новоштокавскога типа преношења акцента с кратке ултима на кратку пенултиму. То је типична комаранска и уопште полимска ситуација. Њу само донекле нарушава неколико забележених примера типа *жѣне* З м М м, *кѣза* Г м, *кѣњи* М м, *сѣло* Б м Г м, *сѣстрѣ* Б м М м Х м, *сѣстру* З м, *чѣло* Б м, — *печѣне* Б м, *отѣтѣ* Б м, *ситниѣна* Б м и сл.

Њима можемо додати и у превасходно новоштокавскоме Завинограђу забележено *кѣња-кѣњи-кѣње*, па и *пѣт коње*, иако су и ту много обичнији и фреквентнији примери типа *кѣња-кѣњи-кѣња* (потврђено више пута).

И поред тога што за појаву оваквих примера, иначе бројчано занемарљивих, постоји логично објашњење (јављају се у судару двају прозодијских система на граничном или мешовитом подручју), они представљају особену појаву, будући да су сасвим непознати с р о д н и м говорима с прозодијским инвентаром од четири акцента. Поготову је то необично за говор који зна за тонске опозиције не само на пенултими него (факултативно) и на трећем или четвртом слогу од краја. Када би обе те појаве биле последније, био би комарански говор по томе ближи, на пример, грузанскоме или "ерском" шумадијском¹⁸⁰ него некоме од говора матичне области, нпр. трмањском (у којем егзистира *жѣна* и *жѣна*, *трѣва*, али и *сестрѣ*, *трѣвѣ*¹⁸¹).

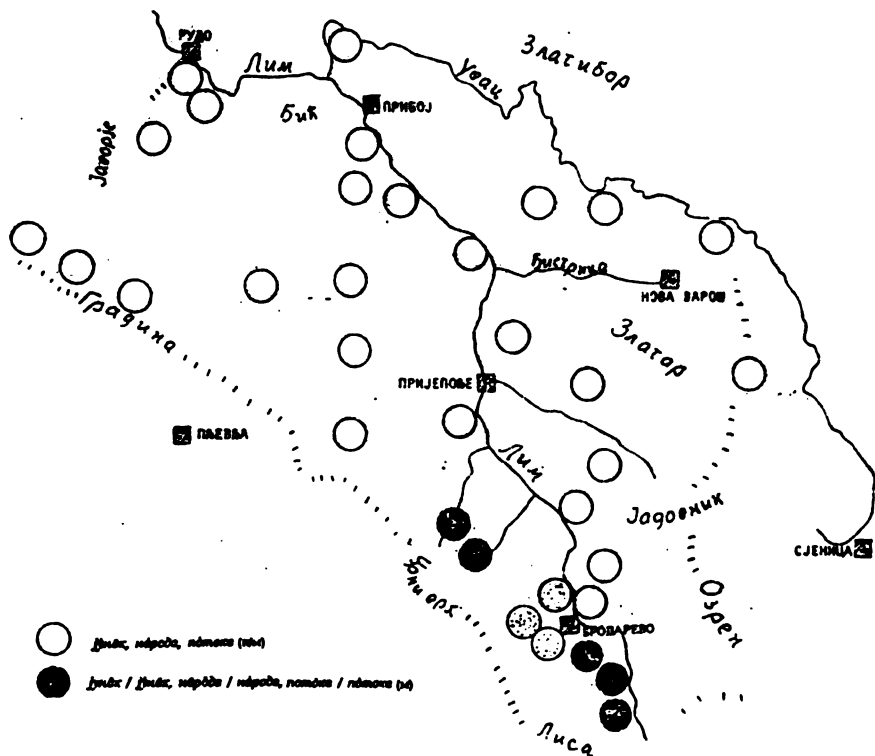
могућности, коју процес преношења не може заобићи. Логично је да се једно време изговара оно што се бележи као *ѣдѣ*, можда напоредо са *ѣѣѣ* или *ѣѣѣ*, или са оба типа" (стр. 245).

¹⁷⁹ О овој се појави врло детаљно говори у Пеш. СК-ЈБ. 35-40. Исп. и бел. 91а.

¹⁸⁰ Стев. Гружа 420, Рем. Шум. 40.

¹⁸¹ Петр. Ровца 162.

85. Примери из Зав м, као и три примера које наводи А. Пецо за новошток. говор бродаревскога села Милаковића (*старина, здравина, зарџкли се*¹⁸²), непознати су осталом делу србијанскога Полимља, а нису типични ни за говоре у околини Бродарева.

Карта бр. 2. Дистрибуција прозадема

3) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА У ПРОКЛИЗИ

86. У прелазном говору комаранских Муслимана чест је стари а редак нови модел преношења акцента на проклитику, што је у складу с његовим карактером одн. карактером његовога прозодијског система.

87. а) Прасловенски је тип преношења забележен код и м е н и ц а практично у истим категоријама у којима и у полимском новошток. кавском (в. т. 30-34):

¹⁸² Пецо Прилози 249.

зд *вчјѣка* М м, *нд дан* М м, *прѣко дана* Х м, *дд мрака* Б м, *нд рад* М м Х м, *у снчјѣг* М м, — *зд бога* Х м, *нд нѣс* Х м, *из рода* Х м, *у рѣд* З м Х м, *д-чвѣра* Г м; — *у сватовѣ* Г м З м; — *нѣз Лѣм* Б м, *у Лѣм* Г м, *ѣ Лѣм* Б м, *пѣт пѣт* Г м, *у пѣт* М м, — *нд Крш* Х м, *пѣт Крш* М м; — *нд мѣзак* З м; — *ѣ-Заступа* З м;

у брдо Г м, *дд ока* Б м, *нд поље* Х м, *у поље* Х м; — *нд мѣсо* Б м; — *д-дрѣта* Г м М м Х м, — *у име* Г м;

нд главу Г м, *у главу* З м, *нд мѣбу* М м, *у рѣку* Г м, — *у воду* Г м, *нд земљу* М м, *у земљу* Г м, *нд косу* Г м, *зд ногу* Г м, *нд ноге* М м;

д-глади М м, — *у нити* Г м, — *нд очи* Г м М м Х м, *у очи* З м М м Х м, *нд уши* М м, — *нд јасли* Г м; — *у памѣт* Х м, *у памѣћ* М м, *д-старости* Х м, — *зд телад* Х м, а исп. и *у Пресеѣли* Х м.

Међу наведеним примерима има доста аналошких, нарочито код именица мушкога и средњег рода. Најинтересантније је, међутим, *нд жену* М м, које посредно потврђује ликове типа *сѣстра* наведене у т. 84¹⁸³.

б) Колико је комарански говор изложен утицају источнохерцеговачког окружења и колико је захваћен новоштокавским иновацијама, показују и примери, иако малобројни, новог типа преношења акцента на проклитику:

у Гроб Х м; *у Милову* З м; *пѣт кућу* М м, *прѣт кућу* Г м, *у кући* Х м, *у школу* Х м, па чак и *у Миновице* Г м.

Забележено је, као и у Кучину, *прѣ села* Г м, али је то овде највероватније у вези са спорадичним *сѣло* (в. т. 84)¹⁸⁴.

с) Новоштокавске тенденције илуструје и неколико примера новог типа преношења акцента с именица на бројеве:

мѣ смо о-двѣ брата Г м, *о-двѣ брата* брата М м, *двчјѣ године* З м, *двчјѣ њиве* З м, *трѣ дана* Х м, *трѣ куће* З м, *пѣт кѣла* М м, *стѣ хѣлада* М м,

али је овде обичније:

о-двѣ брата М м Х м, *двѣ дана* Б м, *двѣ кѣла* Г м, *трѣ дана* Б м, *пѣт стѣтинѣ* Г м, *сто гдѣина* З м и сл. (остале примере дезакцентуације ортогоничних речи у овоме говору в. у т. 83с)¹⁸⁵.

¹⁸³ Ник. Основи 41. Међутим, Ђупић Бјел. 65 наводи *нд коње* (као и у Зав м), а тамо је само *сѣстра*. У Бјел. очигледно нема преношења акц. с им. типа *жена*, а не наводи га ни Стевановић за пиперски говор (Стеван. Пипери 122). С друге стране, у староцрногорским говорима имамо не само *нд коња* већ се "акцентат преноси и са типа *жѣна-женѣ* (Пеш. СК-Љ. 62).

¹⁸⁴ Исп. Пеш. СК-Љ. 62 *прѣд село*, Стеван. Пипери 107 *у село*, Ђупић Бјел. 65 *прѣ село*. У нашем примеру имамо, међутим, нагласак узлазне интонације.

¹⁸⁵ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 89, Пеш. СК-Љ. 38, Стеван. Пипери 148. Овде, наравно, нема преношења типа *дѣд брата*; не помиње га ни Барјактаревих.

88. Именичке заменице често задржавају свој акценат. Па ипак, и овде се јављају оба типа преношења.

а) Прасловенско је забележено у:

ни за кога X м;

за шта З м, *збк шта* Г м, *у шта* Б м;

са мнџм X м, *са собџм* Г м М м, — *пџда мнџм* М м;

пџред њџ X м;

мџђу нама X м.

Обично је тако и у ген.-ак. типа *мене*.

у мене Б м М м; *крџ њега* (са сонантским дуљењем) X м; *џ-чега* М м; — *пџред мене* М м, али је забележено и *кџд њега*, *на њега*, *у њега* све Г м, што је у вези с *њџга* (в. ниже у т. 196b).

У јужним бродаревским селима бележимо *кџд нас* Б м, *кџд нас* Г м, а у северним *кџд вас* М м, *кџд нас* X м, *у њџ^а* X м.

б) Када се врши, овај други тип преношења имамо и у:

и ја Г м М м, *ни јџн* X м, *и ми* X м, *и ви* М м;

за њџ Г м, *кџд њџ* X м, *џд њџ* X м (али, као што смо видели, *пџред њџ* X м), — *за њџм* Г м, *саиш њџм* Г м.

Напоменимо да нису забележене енклитике типа *на њу*, *за вас* и сл.

с) С друге стране, и у њему се *шта* може понашати као проклитика:

Шта ће ви џџца? М м.

89. а) Ако се изузму примери типа *ни за какџ* паре М м, *ни за каку* невољу М м, *ни крос какџ* мџке М м и специфично *саџе-вџ* X м, других потврда за прасловенско преношење нема код **п р и д е в с к и х з а м е н и ц а**.

б) Изузетно је ретко, разумљиво, и новоштокавско:

у њџ^ане књџге М м;

и тџ Б м, *џ-тоџ* Г м, *џ томе* X м.

90. У придева и прилога (придевскога порекла) нисмо забележили преношење акцента на проклитику, осим у сложеницама:

пџдиџџ Б м, *пџниџџ* Б м, али *наниџџ* Г м;

набоџџ X м, *наново* М м, *пџџусто* З м, *пџџаџџ* X м, *пџџдраво* Г м М м, *пџџефтино* М м, *пџпр^чџџко* Б м, *џр^чџџтко* (Ја сам *џр^чџџтко* ишла) З м и сл.

Што се осталих прилога тиче, исп. *и сад* X м, *и саџ* М м.

91. Бројеви се у проклзи понашају у овоме говору слично као и у новоштокавском. Између осталог, забележени су, као што смо видели, и ликови типа *два брата* (в. т. 87с). Преношење акцента на проклитику је, међутим, знатно ређе или, нпр. код редних бројева, потпуно изостаје.

а) Прасловенски тип преношења јавља се у овим случајевима:

по две сѡре М м, *по две* М м, *по пет* карлица Х м, *по девет* ценаза Х м, *по десет* њиљада М м;

тридесет и *седам* З м, *четресет* и *пет* њиљада М м, а исп. и *шесет* и *по* Х м.

Указујемо посебно на такво преношење у *двадесет* и *четири* Г м М м.

б) Говори се *двапут* Г м, *трипут* Х м, потом *једанпут* (*Једанпут* жутј снџег кад је пано. .) М м, *двапут* З м и *трипут* (*Данас трипут се помуде, трипут*) Х м.

У полусложеницама обично имамо: *два-три* дана З м, *два-три* јутра З м, *двје-три* године З м, *не-шесет* Х м, *не-шесет* година З м М м, *не-шесет* мјесеца М м, — *двоје-троје* ђецџ М м, *двоје-троје* јаради Х м.

Говори се, међутим, и *два-три* дана М м, *два-три* потџка Г м.

92. "Прелазност" овога говора односно "мешовитост његових акценатских особина"¹⁸⁶ лепо илуструје стање у синтагмама *не* + глаголски облик.

а) Тако у презенту имамо с једне стране:

не види Б м М м, *не видиш* М м, *не види* Б м, *не дам* М м, *не да* Г м М м, *не дају* З м, *не иде* Г м, *не интересује* Б м, *не кажем* Г м З м, *не кука* М м, *не мисли* М м, *не море* Г м З м М м, *не моремо* Б м (исп. и *не могу* М м), *не панти* Б м, *не пијем* Г м, *не ради* Х м, *не радимо* Г м, *не сијем* М м, *не смије* М м, *не треба* Г м, *не ћерамо* Х м, *не убије* Б м, *не чујем* М м (исп. и *и немам* М м),

а с друге:

не браним Х м, *не види се* Б м, *не види* З м, *не журим* Г м, *не гледа* З м, *не лажем* Б м, *не мџе* Б м, *не мџре* Б м Г м Х м, *не мџреш* М м, *не мџремо* М м, *не пијем* Х м, *не пуши* Г м, *не ради* М м Х м, *не сијемо* З м, *не смета* Х м, *не смјџеш* З м, *не смјџемо* Г м, *не сушу* Г м, *не тџрд* М м, *не чујем* Х м и сл.

Осим тога исп.: *не знам* Б м Г м З м М м Х м (па и *ко зна* Х м), *не знам* Х м и *не знам* Б м Г м М м Х м, *не знаш* Г м, *не зна* Б м Г м Х м; пл. *не знамо* Б м М м.

Поред *не вџда* Г м, *не вџда* М м одн. *не вџда* Х м забележено је и *не вџда* М м.

¹⁸⁶ Барј. НП-Сј. (у легенди испод карте).

b) Старо преношење имамо у облицима аориста типа *нѣ бѣ* М м, *нѣ роди* М м, а исп. и вероватно аналошко *нѣ казни* Б м.

Говори се, међутим, и *не врати* ми М м, *не дејди* З м.

Забележено је и *нѣ шће* Б м, али *нѣ шћесте* М м, што донекле подсѣћа на факултативни однос *сѣстра/ливада*, мада је вероватније силазни акценат у *нѣ шће* аналошкога порекла.

Јавља се, као и у нашем новоштокавском говору, *нѣ додаше* Г м, ако није *не ддоше* Г м.

с) Ретке су потврде за преношење акцента на негацију или везник са других глаголских облика (ако се изузму сложенице као *нејудите* З м или с префиксом *прѣкопато* М м и сл.). Исп., ипак: *нѣ дали* Х м, *ѣ била* Г м одн. *ваздан* нѣ јѣ Г м.

У духу овога говора су и прозодијски ликови као: *не стѣгѣ* Г м, — *не бригѣј* Б м, *не брини* Б м, *не дај* М м Х м, *не пѣтај* М м.

4) ДИСТРИБУЦИЈА ДУЖИНА (ДУГИХ НЕАКЦЕНТОВАНИХ СИЛАБЕМА)

93. Дуга силабема у речима с једним од узлазних акцената може стајати само иза акцентоване, а у речима са неким од силазних акцената и иза и испред акцентоване силабема. У једној речи може бити само једна дуга предакценатска силабема, док у постакценатској позицији нема ограничења.

Схематски приказ:

дужина акценат	предакценатска	постакценатска
˘ ˘	—	+
˘ ˘	+	+

Примери:

дана З м М м Х м, *људи* Б м Г м М м Х м, — *оки* Б м Г м З м М м Х м; *дванѣстѣ* Б м З м, *наставник* Х м, *путѣва* Г м, *тринѣсто* М м, — *зрѣди* М м, *изгѣда* Г м, *подјидѣ* З м, *разгѣрам* Х м, *четрнѣсте* Б м;

изгѣда М м, *изриба* З м, *исприча* Г м Х м, *обрну* М м, — *државѣ* М м, *зѣдрѣ* Х м, *изѣрѣ* Г м, *испрѣси* З м, *укѣнѣ* Б м;

дѣбриш З м, *живѣм* Г м Х м, *рукѣм* Г м, *Шѣбѣ* Б м, — *бранѣли* Х м, *вратиѣ* Г м, *вратиѣ се* З м, *врѣли* ме Б м, *Кѣјѣвиѣ* М м;

дѣнѣсте Б м З м, *путѣва* М м, — *из Добракѣвѣ* М м, *прѣсѣдник* Б м, *Рушѣвицѣ* М м; *намѣрѣица* Б м, — *Бѣшѣвиѣ* Х м.

Дистрибуција дужина у говору овога дела бродаревских Муслимана одликује се, дакле, једном специфичношћу, а то је коегзистенција типа *дана, она* и типа *добрим, изгледа* и сл.

Сродни говори углавном не знају за дужине иза слога с акцентом узлазне интонације¹⁸⁷.

94. Напоменимо овде да комарански говор добро чува дужине, како пред акцентом, тако и оне послеакцентске. Па ипак, и овде се понекад може чути *плтимо Г м, причамо Б м, спремамо З м* и сл.

¹⁸⁷ Не знамо како је у бјелополском, али је вероватно тако и у Барјактаревевићевим "мешовитим" говорима.

О ПОЗИЦИОНО УСЛОВЉЕНОМ КВАНТИТЕТУ И КВАНТИТЕТУ У ПОЈЕДИНИМ МОРФОЛОШКИМ КАТЕГОРИЈАМА

1) ИМЕНИЦЕ ТИПА РОБЉЕ, ПРЕЉА, ИВАЊЕ И ПИСАЊЕ

95. У говорима србијанскога Полимља основни вокал у именица средњег рода типа *робље* може бити и кратак и дуг:

а) *гвѡѡѡѡѡ* Др м Жив Јаб Сј м, *гвѡѡѡѡѡ* Каћ м, *грѡѡѡѡѡ* За м М м, *кѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* Куч, *нѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* За, *грѡѡѡѡѡ* За м, *ѡѡѡѡѡ* Гр Жив м За м Кал м, *ѡѡѡѡѡ* Селъ, *рѡѡѡѡѡ* Бал м Др п/м Жив За м Кал м Каћ м Кос м Ра Сј м Х м, *рѡѡѡѡѡ* За м Кал м Каћ м Селъ м, *рѡѡѡѡѡ* М м, *с рѡѡѡѡѡ* Кал м, *са рѡѡѡѡѡ* Кос м Селъ м, *снѡѡѡѡѡ* Ам Бал м Др Зав м ЗТ Кал м Кос Куч Ра Селъ м, *ѡѡѡѡѡ* *сноѡѡѡѡѡ* Буч;

б) *гвѡѡѡѡѡ* За м, *грѡѡѡѡѡ* Бал м Бј Др ДС м Јаб Кос п/м Ра Х м, *грѡѡѡѡѡ* Кал м Куч Ра Радиј, *нѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* Ам Буч За Селъ, *грѡѡѡѡѡ* Жив, *грѡѡѡѡѡ* Кос Лу Селъ п/м Радиј, *ѡѡѡѡѡ* Гр, *сѡѡѡѡѡ* Ам, *снѡѡѡѡѡ* Куч, *ѡѡѡѡѡ* З м М м Х м.

Нема географске или конфесионалне издиференцираности, али постоје, као што се види, нагвештаји лексичке поларизације: *рѡѡѡѡѡ*, *снѡѡѡѡѡ* / *грѡѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡ*, али она, осим можда у *рѡѡѡѡѡ*, није изведена до краја¹⁸⁸.

96. Оно мало забележених примера именица женскога рода типа *преља* и *везиља* такође показује двојство:

а) *прѡѡѡѡѡ* ЗТ, *ткѡѡѡѡѡ* ЗТ, — *вѡѡѡѡѡ* За, *навѡѡѡѡѡ* ЗТ;

б) *ткѡѡѡѡѡ* Ам, — *навѡѡѡѡѡ* Ам, *навѡѡѡѡѡ* Радиј.

Оба села наведена под б) су нововарошка¹⁸⁹.

97. Кратак је вокал пред наставком * -ѡ је у топонима средњег рода као што су:

Зѡгрѡѡѡѡѡ-мѡѡѡѡѡ Сј м, *Гѡѡѡѡѡ* Гр, *Иѡѡѡѡѡ* (село) Селъ, *кѡѡѡѡѡ* *Иѡѡѡѡѡ* Зав м, *ѡѡѡѡѡ* *Иѡѡѡѡѡ* Каћ м, у *Трѡѡѡѡѡ* За, *на Пѡѡѡѡѡ* (село) Жив м Заб м.

¹⁸⁸ У Ортијешу постоји и разлика у конфесионалној припадности говорника: *грѡѡѡѡѡ*, *грѡѡѡѡѡ* (православни) / *грѡѡѡѡѡ*, *грѡѡѡѡѡ* (муслимани) (Пецо Орт. 33). За неку врсту колебања (често лексички поларизовану) знају и суседни одн. оближњи говори. Исп. Барј. Бихор I 66, Барј. НП-Сј. акц. 46, Вуш. ДИХ 48, Гор. 632, Руж. Пљ. 134, Симић Обаци 20, Станић Уск. акц. 122, Пиж. Кол. 26 и др. У Бјелопавлићима на југу (Ђупић Акц. им. 150) и Љештанском на северу (Тешић Љешт. 174) само *снѡѡѡѡѡ* и сл., а тако је и у севернијим западосрбијанским говорима (исп. Ник. Основи 107). Насупрот томе, Вуковић Акц. П-Др. 250 наводи само *грѡѡѡѡѡ* и сл., а Пеш. СК-Јб. 85 *снѡѡѡѡѡ*. Пивско-дробњ. говор (Вуковић Акц. П-Др. 252), као и колашински (Пиж. Кол. 42) имају *ѡѡѡѡѡ*, док је овде засведочено и Вуково од *ѡѡѡѡѡ* Кос. С Пивом се слаже и Пецо Орт. 33.

¹⁸⁹ Вук *вѡѡѡѡѡ*, *прѡѡѡѡѡ* и *ткѡѡѡѡѡ*, али Пеш. СК-Јб. 50 *вѡѡѡѡѡ* и *прѡѡѡѡѡ*, 92 *ткѡѡѡѡѡ*; Станић Уск. акц. 131 *прѡѡѡѡѡ*, *ткѡѡѡѡѡ*. Вокал и у -ѡѡ није дуг ни у Ортијешу (Пецо Орт. 26) и Пиви (Вуковић Акц. П-Др. 243), а ни у суседноме плевалском говору (Руж. Пљ. 140 *вѡѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡ*, а исп. и *ткѡѡѡѡѡ* и сл.). Међутим, Вукове акц. ликове потврђује Стев. Гружа 513 (исп. и формулацију на 533. стр. под *ѡѡѡѡѡ*) и други севернији говори (нпр. горобилски, одн. североап. (исп. Петр. Б-К 24 *ткѡѡѡѡѡ*, *вѡѡѡѡѡ* и сл.).

С друге стране исп: у *Бодане* (село) Ам, *Петане* (село) Заб м Сј м, затим *Побимље*¹⁹⁰ Каћ м, у којем се вокал и налази пред сонантском групом.

98. Вокал испред творбене морфеме у глаголских именица на -је редовно је дуг, па и у позицији иза дуге силабеме:

владане Г м Јаб, *везане* Рад, *кочане* Ра, *љубљене* Рут, *писане* Гр, *причане* Ра, *спремане* Сј м, — *моране* Х м¹⁹¹.

Овде је такође засведочено и: на *Богојављене*¹⁹² Селъ.

2) КВАНТИТЕТ СИЛАБЕМЕ ИСПРЕД СОНАНТСКО-КОНСОНАНТСКЕ И СОНАНТСКО-СОНАНТСКЕ ГРУПЕ

99. Позиционо дуљење вокала без узлазне интонације у позицији испред -S+K- (←*S₂K), где -S означава завршни сонант једнога а K- почетни консонант (опструент) следећег слога, није доследно, поготову не у прибојском крају. Како је та појава дијалекатски маркирана, навешћемо прво готово све забележене именице у којима то дуљење изостаје а затим део оних у којима је оно заступљено:

а) *ђелке* Ам, *зејрка* Г м¹⁹³, *изборка* Х м, *јдрци* Граб, *магарца* Кал м, *магарци* За м, *магарцом* За м, *неправде* За м, *ндецима* Ам, *деце* Жив За м Заб м Каћ м Х м Чи м (па и *деце* Б м Г м Х м), *деци* За м, *децу* За м Х м (па и *децу* Х м), *опанци* За, *опанке* Граб За м, *паљка* За м, *пасторка* Жив За, *понедељка* Чи м, *от подстанка* Чи м, *сдека* (= псовка) За м, *са приглавка* Жив, *Рућанке* Сј м, *за неке Саставке* Р, *сламка* Кал м, *сламку* Ра, *преко снимка* Др, *стдрца* Кал м Ра, *стдрцу* Ра, *стјенка* (= стјеница) Др м, *стрднка*^{193*} Ам, *стрднке* Др м Сј, *стрднки* М м, *стрднку* Ам, *стрднке* За, *сунце* За Сј м, *трговци* За м, *Турци* За Јаб Кал м Сј, *на Турке* Кос, *ћурке* Селъ м, *Увца* Ам Бј Кал м Ра Рут, *Увцу* Рут, *Циџанку* Ра, *Црндегорка* За Кал м, *Црндегорке* Куч, *Црндегорци* Сј м, *с Црндегорцима* Кал м, *неки чунавци* Ам, *са Шербетовца* Кал м, у *Шербетовцу* Кал м;

Милка За, *Милко* За, *Мирко* За м, *Миркова кућа* Жињ, *Миркове куће* Жив м Сј м, *Самка* За м, — *Урош неки Живковић* Бук;

б) *Бучевци* (становници Бучја) Буч, *Драгачевци* Радиј, *зликвци* Кос м, *изборка* Бј Гр Каћ м, *изборке* Др м, *изборку* Гр, *јдрац-јдрца* Др м Куч

¹⁹⁰ Прав. р. *Побимље*.

¹⁹¹ Исп., међутим, Пеш. СК-Јб. 49 *славје* и сл., Стеван. Пипери 174 *видане* и сл. Стевановић (*Око две недоследности и једне "спорне" доследности* Вуку у прозодији, Радови АНУ БиХ LXXXIV, Сарајево 1989, 7-19) предлаже чак да се краткоћа у тој позицији прихвати као стандардна.

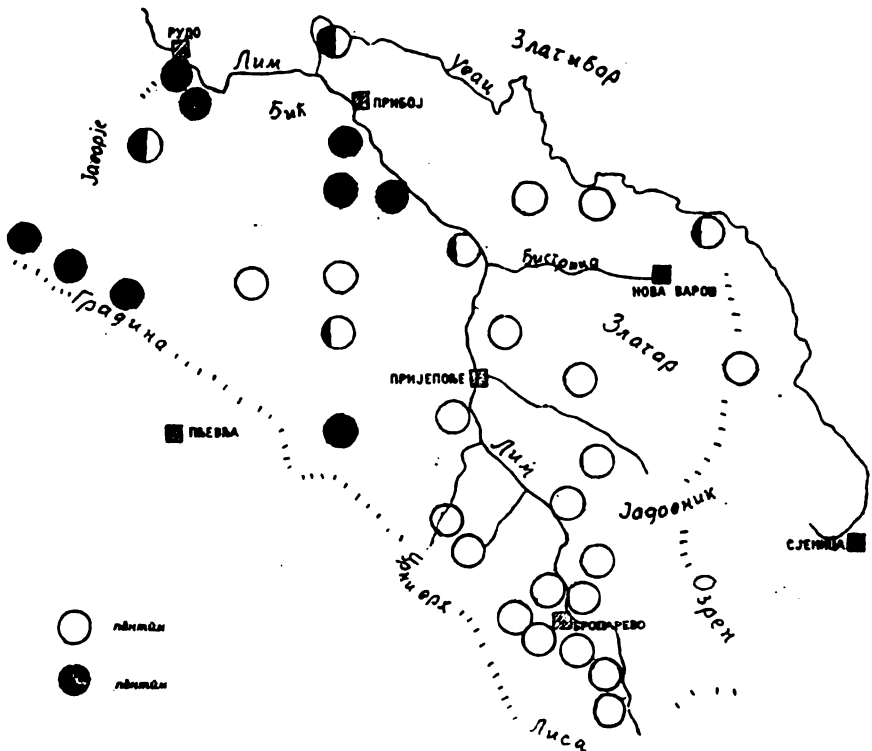
¹⁹² Вук *Богојављене*, РСАНУ и *Богојављене*.

¹⁹³ У Гор. такође *ђелка*, *зејрка*. Исп. и Тур. Равни 178 *зејрке*.

^{193*} РМС: *стрднка* и *стрднка*.

село Јаб. У пет села забележен је дублетизам: Заб и Ра (Прибој), ДБ и Куч (Пријеполје) и Ам (Н. Варош). У осталим нововарошким и пријеполским селима говори се *пднтим* и сл. (в. карту бр. 3).

Треба, ипак, нагласити да код именица правац пружања ове изоглосе није тако јасан нити је граница између севера и југа тако оштра као код глагола *памтити*.

Карта бр. 3: Позиционо условљен квантитет вокала

101. Дуљење вокала без узлазне интонације пред сонантско-сонантском групом (-SS←-SъS-) факултативно је на северу и у средишњој зони, а редовно на југу:

а) *здрдѣла* Ам Ра, *здрдѣле* За м;

по днијем *Љубровницима* Кал м, *одборник* Кал м Чи м, *понедѣлник* Рад Сељ, *пљовник* Чи м, *уторник* Куч;

изборнице Сј м;

б) *здрваље* Б м Г м Јаб Ра Х м, *здрваља* За Ра, *здрваљу* Кос м Ра, *са здрваљом* Кос м;

понедјељник М м, *пукбеник* Рад Селъ, *утбрник* Др Селъ м;

изборница (конопла) ЗТ Рад Радиј, *изборнице* Јаб и сл.

Више бројношћу потврда него фреквенцијом примера типа *Турци*, *здрваље* и сл. сврстава се говор прибојскога краја међу особеније у југоисточној новоштокавитини¹⁹⁵, док је просечна ситуација у средишњој зони блиска плевалској¹⁹⁶, златиборској¹⁹⁷ или љештанској¹⁹⁸.

102. а) И квантитет узлазно интониране силабеме остаје често неизмењен (дакле кратак) и након стварања сонантско-консонантске (ређе сонантско-сонантске) групе у зависним падежима именица које имају основу проширену тзв. непостојаним а:

кџнца Жив, *лџвце* Јаб, *нџвца* Др Ра, *џвна* Сј, *покрџвци* Јаб, *прџвца* Жив, у *прџвцу* Др, *прџвцом* Ам Жив Рад, *синџвца* Буч ДБ Јаб, *синџвце* Бј Буч, *синџвцом* Ам, *синџвцу* Кос, *за удџвца* Жив;

исп. и *џвца* ЗТ Рут, *џвџ* З За м Кал м Рад, *џвцу* Буч Др м Жив Јаб Куч Селъ м.

И у овоме случају преовлађују потврде из прибојскога краја и средишње зоне. Међутим, та појава није толико особена као претходне нити је страна сродним источнохерцеговачким говорима¹⁹⁹. Уосталом, и код Бука имамо *прџвца*, -вца и *удџвца* (*удџвцац*), -вца.

б) Постоје, каткада и у истоме селу, и примери с дугом акцентованом силабемом:

кџнца Жив ДС м, *кџнцом* Рад, *о кџнцу* Ам, *џвна* ДС м Ра Сј, *џвна* ДС м, *прџвцом* Кос, *синџвца* Бј Јаб, *за синџвцом* Рад, *за удџвца* Др Селъ

¹⁹⁵ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 14, Вуковић Акц. П-Др. 202 и Станић Уск. акц. 112 само *старца*, а тако и Пецо Орт. 13. Пихурица такође не помиње никакво одступање од ВД (исп. *Црндеврца* на стр. 37, *Турци*, *здрваље* и сл. на стр. 26).

¹⁹⁶ Руж. Пљ. 126 *кџнац-кџнца*, *Турци* (*Турци*).

¹⁹⁷ Гор. 632 *Турци* и сл., али *стрџнка*. На Златибору постоје села у којима се говори и *старца*, али само *здрваље*, *сџнце* и сл.

¹⁹⁸ Тешић Љешт. 174 *Турци* и сл., али *сџмка* (пokatкад и *Турци*). Исп. и *жџрка*, *лџрка* на 180. стр. Прибојска је ситуација (бар што се тиче примера типа *старца* или *сџмка*) врло слична обаћкој (Симић Обади 20), али потпунога подударана нема. Исп. и *Тук* ГЦ 227 *мџварца*. Етимолошку краткоћу, иначе, врло постојано чува и источнобосански ијекавскошћавски говор (исп. Броа. Ијешћа 150).

¹⁹⁹ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 22, Гор. 632, *Тук*. ГЦ 227, Руж. Пљ. 119 и 122, Симић Обади 20, Станић Уск. акц. 116 и 120, Тешић Љешт. 174. У Пиви и Оргијешу владају класични односи *кџнац-кџнца*, *удџвца-удџвца* и сл., мада се јавља и *џвна* (Вуковић Акц. П-Др. 189, 190 и 204, Пецо Орт. 8 и 14). Потпуно одудара околина Колашина својим *лџнац* (*лџнац*), *синџвцац* (*синџвцац*) и сл. (Пиж. Кол. 35 и 37), што, међутим, није сасвим страном ни Плевњана (*лџвцац*, Руж. 119), а исп. и Ник. Тршић 387 *удџвцац/синџвцац*, али *нџвцом*.

Х м и сл.;

исп. и *бѣца* Др Јаб, *бѣцѣ* Кос м, *бѣцу* Ам З Јаб Кос Селъ м²⁰⁰.

с) Да у *кѣнца* и сл. заиста имамо квантитативну алтернацију, показују примери типа:

кѣнац Каћ м, *бѣан* Ра, *бѣас* ДС м Каћ м, *покрѣвац* ДС м Кос м, *синѣвац* Селъ.

Само је једанпут забележено и *бѣас* Зав м, док специфично *кѣнац* За м (па и *кѣнца* Ра) долази према зависним падежима *кѣца*, *кѣцу* итд.²⁰¹ Неупоредиво је, међутим, чешће *кѣмац* Ам Бј м Буч Зав м Јаб Куч Селъ (ген. пл. *кѣнца* Ам Селъ Х).

103. У позицијама испред сонантско-сонантске или сонантске групе друкчијег порекла и у именица друкчијег типа од претходних запажамо и супротне појаве.

а) Тако је вокал пред наставком оријенталнога порекла *-ција* готово доследно дуг:

добрѣвѣција Рут, *дубѣнција* Рад, *камѣрција* Бал м Кос м, *лѣвција* Селъ м, *меѣнција* Жињ, *нишѣнција* Жив Јаб, *шѣлција* За м²⁰².

Изузеци су спорадични: *камѣрција* Јаб.

б) Насупрот томе, у речи с наставком *-лук* (истога порекла) обично је *отимѣнлук* Ам, *чѣбѣнлук* ДБ, у *чѣбѣнлук* Јаб, а ретко *погѣнлук* Рад.

с) Двојство срећемо и у речима странѣга порекла које припадају новом слоју лексичког фонда: *куѣберѣнције* За м и *коѣберѣнције* Каћ м.

104. Сви примери у претходној тачки су из нашега новоштокавског (истоцнохерцеговачког) говора. Овде ћемо указати на појаву дуљења вокала које је карактеристично пре свега за наш прелазни говор, тј. говор дела бродаревских Муслимана. У њему је често дуг основински вокал у речи странѣга (претежно оријенталнога) порекла испред секвенце *сонант + сонант* или *сонант + консонант*:

бѣјрак З м, *бѣјраке* З м, *Бѣјрам* З м Х м, од *Бѣјрама* З м, *кајмак* Х м, *кѣмшија* Б м, *кѣмшиницу* Г м, *куршијми* Х м, *чѣршаѣи* З м, *чѣршију* Г м, *шѣрбе* З м;

цѣмпере З м, *цѣмпере* З м.

Забележено је, међутим, и *кѣмшија* М м, *комшијук* З м.

Ова је појава у новоштокавскоме говору запажена у једном новова-рошком и неким бродаревским селима (дакле, јужно од линије Јабука — Златар), и то у ове три именице: *кѣмшија* Радиј х2, *кѣмшије* Гр ДС м Х, *чѣршаѣ* Бј З, али *кѣмшија* Х, *кѣмшију* Гр (исп. и *кајмак* Бал м Х).

²⁰⁰ Ова им. зна за различите прозодијске ликове (в. ниже у т. 178h).

²⁰¹ Тако и Руж. Пљ. 119 (уз ретко *кѣмац*), а Барј. НП-Сј. 11 потврђује *бѣас*.

²⁰² Гор. 632 исто.

Нешто северније од те линије забележено је и у *чарши* ДБ, али *чаршија* Жинь Кос м Рут Селъ Сј м. Примере за *бајрак/барјак*, *Бајрам*, *комшија* и *ча(р)ша/ча(р)шаф* в. ниже, у одељку о консонантима.^{202*}

3) КВАНТИТЕТ СИЛАБЕМЕ ПРЕД ФИНАЛНИМ СОНАНТОМ

105. Ново дуљење пред крајњим сонантом није у говорима СП узело таквога маха као у севернијим говорима²⁰³ и јавља се у ограниченом броју категорија (па и у њима често недоследно).

а) У именица је забележено колебање само код неколико имена:

Вукосав Радиј, *Милосав* ДС м / *Вукосав* Селъ, *Милосав* Јаб Ра; *Милисав* Радиј / *Милисав* Ам, а исп. и *Радисав* Чи м.²⁰⁴

Важно је напоменути да *a* у *Вукосав* и сл. постаје у парадигми кратко пунтѣ *Вукосава* Радиј и сл.

Увек је *Иван*, *Јован*, *Милан* и сл. (друкчијег су типа имена као *Душан* и сл., в. т. 160b). Осим тога, исп. и *Вукман* Чи м, *Слобдан* Јаб и сл.

б) Финални слог може каткада бити дуг и у ном. (ном.-ак.) сг. придевских заменица м. рода на *-(a)к*: *какве* Кос м, *накве* Чи м, *такве* Ра Радиј.

Чешће је: *какав* Ам Бук Др ДС м Јаб Ра, *такав* Селъ и сл.

с) У ном. (ном.-ак.) сг. присвојних заменица м. рода на *-ов* ситуација је управо обрнута:

његов Ам Бал м Бук Г м За м Јаб Каћ м Кос п/м М м Ра Рад Радиј Селъ Х м Чи м, *његов* Б м, *њидв* Сј, *њидв* Каћ м;

његов Др За Кал м, *њидв* Кал м.

д) Слично је и у ном. (ном.-ак.) сг. присвојних придева м. рода на *-ов(-ев)*: *Бећидв* брат Бал м, *Бидв* Грдб Бј, *Бидв* Грдб Бј м, *Вукдв* бдрѣд Б м, *Ђорјдв* Ам За м, *Јовандв* Селъ Рад, *Јовдв* Бук, *Љупкдв* Чи м, *Маринкдв* брат Кал м, *Маркдв* Ам, *Милошдв* Др, *Павлдв* Бук, *Пердв* Куч, *Петрдв* лис (брдо) Зав м, *Ракдв* Рад, *син* *Симдв* ДС м, *Сретендв* Ра, *Назидв* ДС м, *Христдв* отац Чи м, — *аидв* Кал м, *Бегдв* Кос, *братдв* Зав м Селъ, *Ћедв* Кос м, *ковачдв* Рут, *синдв* Ам, *цдрдв* Жив м, *чождв* Ам, — *трѣшњдв* Јаб;

Милошев Селъ, *Наидв* отац М м, *Намидв* Кос м, *Цаферов* Кал м, *Цемѣлов* Кос м, — лис *Јисенов* З, *трѣшњов* За м.

^{202*} Исп. Барј. Бюкор I 53 *бајрак / барјак*, *бајрам / барјам*; Барј. НП-Сј. 51 *баршаф*, Петр. Ровца 181 *комшија*.

²⁰³ Исп. Ивић Дијал. 74, Ник. Основи 105.

²⁰⁴ У већини сродних говора изостаје дуљење у имена типа *Вукосав*, али није потпуно непознато: исп. Тешић Љешт. 174 *Милосав*.

Бук: шумама, — крпцама;

ДБ: шкдлама, — Бдбинама, ксидбама, на ливадама, особама, на сонцама, чифчијама;

Жив: по кућама м, лдсама м, — мотикама м;

Жињ: кућама х2, с пушкама, — пречагама, — баканцама;

За: по барама м, кућама м, по кућама, — бисагама м, у Двдступинама, кућицама м, кошуљама, мдрама, ндвинама, секирама м, чифчијама м;

Заб м: пушкама, — гдревинама;

Кал м: грдљама, кућама, лдсама, пушкама, — у Бабинама, на Бдрјаницама, мдр^арамама, пднтолама, ципелама, у чдрапама;

Ра: ббама, грдљама, кућама, сдљама, четама, — дбалама, рддицама, — у крстинама;

Рад: мјукама, пушкама, по шљивама, — вљушкама, кешикама;

Сј: кућама, по кућама м, — ливадама, усташама;

Чи: по камдсијама м.

Изузеци су спорадични: кућама Рад, њвџама Сј м, пушкама Жив.

б) У другу групу спада говор неколико села, углавном у средишњој зони, али међусобно доста удаљена; једно је прибојско, два пријеполска и једно нововарошко:

Буч: у књигама, кућама, у рднама, — у Бдбинама, у Бабинама, у Оградама и у књигама, — са тдзлукама, са шдлварјама;

Јаб: по клекама, кућама, мдткама, у мјукама, шумама, — Бдбинама, с камшијама, о конопљама, у Матаругама, секирама и по собама, — по Бабинџама, звјздицама, ливадама, у пџинџама, на стџн^чцама;

Кос: с пушкама, сдљама, по собама м, сдшкама, — џев^чцама м, на кдпијама, по пртинама, у Стџблинама, у црепуљама м и по буквама, са сдљама, у собама м, у чдвџама м, у чџзмама, — по кдмџама м, у кошуљама, мдр^арамџа м, медалџама, на пџкарџама, у дџинџама;

Рут: у кућама, с пушкама, у сдшкама, — дџпешама, по дџградама, секирама, чифчијама

и књигама, кућама, с пушкама, по шумама, — кдлибама.

У Буч, Јаб и Рут претежу примери типа кућама, а у Кос кућама.

с) У трећу групу спада говор јужних и југоисточних села, као и говор неких села из средишње области (понајвише оних уз Лим):

Ам: *вѣлама, крѣлама, кѣлама, пѣлама, пјѣлама, цѣлама, шкѣлама, нѣ шљивѣлама, — вѣјвѣлама, с јараницама, колибама, кѣмитѣма, у крѣстинама, лѣвадама, у пѣкарама, сѣницама, с тѣјагама;*

Бал м: *с крѣлама х2, пѣрама, — кѣмитѣма;*

Бј: *пѣрама, шѣлама м, — у гѣдинама м, кѣшулама, лѣвадама, нѣвинѣма;*

Гр: *кѣлама, мѣскама, пѣшкама, — глѣвицама, ѣвѣјкама, ѣнѣнѣвама, кѣмшилама, пѣкљачѣма;*

Др: *кѣлама п/м, у парама;*

ДС м: *по Грѣбницама, по кѣлама, с пѣшкама х2, по шѣлама х4, — колибама, пѣсницама, — по кѣмѣндама;*

З: *пѣрама, — кѣшулама;*

Зав м: *кѣјѣлама, — јѣташѣма;*

Каћ м: *кѣјѣлама, Крѣлама, кѣлама, сѣдѣлама, — ѣвѣјницама, грѣбулама, с колибама, у Лѣжинѣма, нѣвинѣма, фѣмилилама, с пѣјѣнкама;*

Куч: *жѣшкѣм, — у пѣвама, пѣрама, — вѣћѣцама, дѣлинѣма;*

Лу: *с пѣшкама, — у нѣвинѣма, — у Лѣчицама*

Радиј: *у Жѣлама, смѣнама, — грѣбулама, кѣшикама, колибама;*

Сѣл: *вѣлама, по кладѣма м, кѣлама м, пѣрама м, — вѣлицама м, ѣвѣћѣцама м, дѣпштињама м, фѣрунѣма м, у црѣпулама м, у чѣрапама м;*

Х: *у Кѣшицама, по лѣвадама*

Изузеци су могућни, али (осим у Ам) спорадични: *вѣлама* Куч, *кѣјѣлама* Сѣл, *у парама* Др м, — *бѣтинама* Ам, *у букѣгилама* Ам, *плѣтарама* Ам.

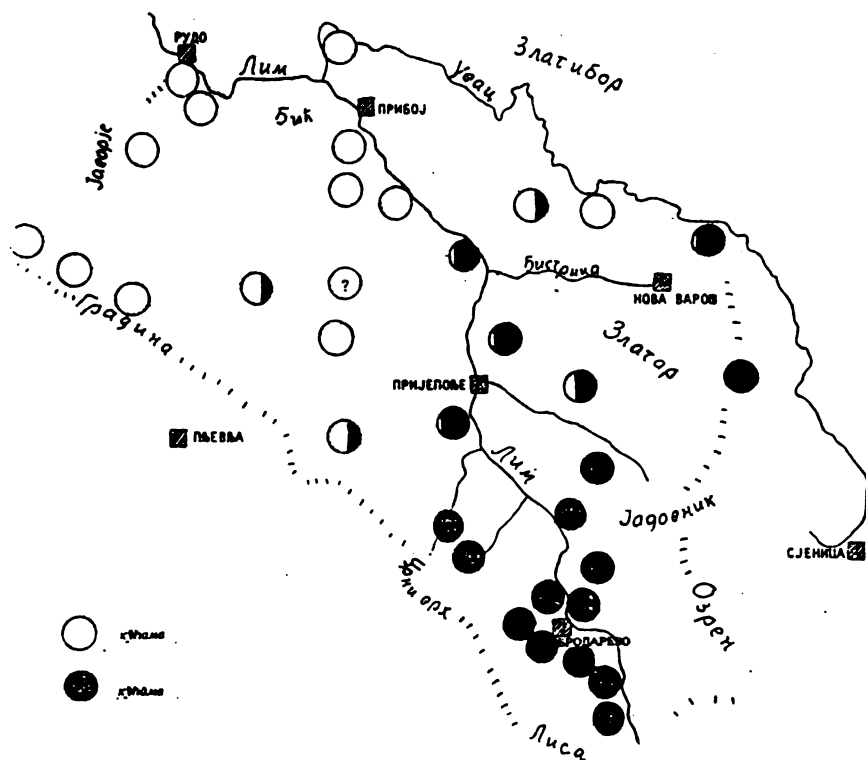
У ову трећу групу спада и говор комаранских Муслимана:

крѣлама Х м, *кѣлама* М м, *пѣрама* Г м, *пѣшкама* Г м, — *з дѣсеткѣма* и *дѣсеткѣма* Х м, *кѣшулама* Х м, *у нѣвинѣма* Г м.

Питање је да ли то важи и за ЗТ, јер је забележено само *по зградѣма*. И иначе је могућно да би богатија грађа дала и нешто друкчију слику, верујемо — не битно друкчију.

Изогласа *кѣлама/кѣлама* прелази преко србијанскога Полимља донекле расплинуто, али доста уочљивим правцем југозапад-североисток (в. карту бр. 4). То је, иначе, уобичајен правац пружања и многих других

изоглоса на овоме подручју²⁰⁹.

Карта бр. 4: Дужина у дат.-инстр.-лок. пл. кућама и сл.

²⁰⁹ Тај правац пружана задржава изоглоса *-ама / -ама* и даље ка северу, па имамо с једне стране Љештанско (Тешић 174), Обаде (Симић 20), Тршић (Ник. 386), Мачву (Ник. 201) са *-ама* и зап. Срем (Ник. 235) у којем је чешће *-ама* него *-ама*, а с друге стране Равни (Ђур. 179) и Гор. 637 само *-ама*, Ваљевска Колубара (Ник. 13-14) *-ама (-ама)*, западни део централне Шумадије (Рем. 69-72) *-ама* (ретко *-ама*), биограчићки говор (Ивић 158) само *-ама* и ист. Срем (Ник. 235) претежно *-ама*. На југоисточно срб. Полињље настављају се сјенички и новопазарски говори, а у њих се "чува дужина на наставку *-ама*" (Барј. НП-Сј. акц. 28). У Гружи имамо *-ама / -ама* (Стев. 525-526), при чему су, по Стевовићу, ликови типа *ајдеама* "акценатски облици плурала", а *ајдеама* "облици колектива" (Стев. 525). Станић каже да су "постакутске дужине типа *мислити, кућама* општецрногорска или готово општецрногорска језичка црта" (ЦГ 215), а напомиње и то како је "Берислав Николић, ослањајући се на Ружичића, Вуковића и Вушовића, указао... на дужине типа *ајдеама, ајде, ајнути* у млађим новоштокавским говорима сјеверне Црне Горе на простору од Пљеваља до никшићког региона, укључујући и овај, разумије се" (ЦГ 214). Истина је, међутим, да Ник. (Основни 103) наводи те особине за "Вушовићеве говоре", док "у пљеваљском код именица и глагола нема ових дужина а код придева јављају се и облици са дужином и облици без ње". Како у Пиви и Дробњаку имамо *-ама(-ама)* (Вуковић 226), а јужно и југоисточно одатле и од Пљеваља само *-ама*, то значи да ова изоглоса пресеца и северни део северне Црне Горе.

Гр: *длазили, извадили, изгинуло, искупили се, налазили, направили, плакала, прџили, плазило, трџало, тџурили, ударили;*

ДС м: *гдзити, глѣдати, — глѣдали, ддлазило, ддлазили, жѣлили, пѣдало, пѣтили се, пѣгинула, прѣлазили, шѣнуло, — ѡечерасмо;*

З: *зѣратило се, мѣчила се, ѡставили, пѣћерали, прѣвили, тѣрило, ѣсирили;*

Зав м: *бѣвили, кѣчили, пѣдале, пѣћерали, сѣјали;*

Каћ м: *мѣслити, плакати, пѣшити, — ѡћерали, сѣјали, трѣбала, тѣурили;*

Кос: *гдзѣти, плакати, прѣѣтити м, тѣрити м, — ѡчѣрали м, дѡватило, пѣгину м, сѣјало, спѣштило се, трѣбала м;*

Селъ: *глѣдати м, зѣнути м, насѣјати м, прѣварити, сѣјати, — изгинули, кѣцули м, мѣслила, ѡбравѡвала, ѡћерали м, пѡкѣпила, свѣћали, сѣјала, ћѣрали м и сл.;*

Х: *направити, ѡбаљати, — грѣбило, искупило се, прѣгазили, прѣлазило, трѣлили, ѣззила.*

Међутим, у већини претходно наведених села јављају се (у некима више, у некима мање) и ликови с дужином:

Бј м: *сѡслушѣт, — јѡдѣло;*

Гр: *тѣрати, — глѣдали, ѡстарѣла, трѣбало;*

ДС м: *ѡѣжѡвали се, смѡзѡли, — ѡплачкѡше;*

З: *ѡставѣт, — глѣдало, ддлазили, забравѣла, ишћерѣли, кѣвали, млѡго се кѣпило, направили, напуштѣли, амалѡкрѣвила, ѡставѣли, ѡтирѣло, пѡдизѣла, пѡставѣли, прѣкѡначѣли, те се рѣтило, сѣјале, сѣрили, скѣвали, стѣљѣли, стѣљѣло се, тѣурили;*

Зав м: *рѣзѣти, — зѣрисѣли, јѡдѣли, пѡбрисѣли, сѣјали, слѣшѣла;*

Каћ м: *глѣдала, зѣглѣдале, кѣјали се, кѣјале, чѣкали;*

Кос м: *зѡбаљѣла;*

Селъ: *ѡчѣрали м, дѣзѣли м, дѡручѡвали м, ѡћерѣли м, сѣјало м, сѣјали.*

Једино су у З ови облици чешћи (и то знатно) од претходних. То и не треба да чуди ако се зна да се у ово село Срби населили (1923. и 1924) углавном из оних крајева Црне Горе²¹¹ у којима је *мѣслити* и сл. редовно.²¹²

У селима у којима таквих досељеника нема (нпр. у ближој околини Пријепоља) те су дужине на путу сигурнога ишчезнућа. Чувају се још само спорадично, махом у р. гл. прид. (можда уз наслањање на ликове типа *дрѣжали, ћѣвоѡла* и сл.?).

²¹¹ Колашин, Морача и др. (Влах. Брод. 93).

²¹² Исп. Пиж. Кол. 23.

с) Док је стање у новоштокавскоме полимском говору углавном онакво какво се и могло претпоставити (према стању у плеваљскоме и горобильском говору, с једне, и сјеничком, с друге стране²¹³), дотле оно које налазимо у нашем прелазном (комаранском) представља донекле изненађење. Кажемо донекле, јер то, као што је већ истакнуто, није типичан зетско-јужносанџачки говор.

У њему, наиме, нису у потпуности сачуване дужине у глагола типа *мислити*, *дизати* и *брикути*.

звнут М м, *извддит* М м, *кџнити* М м, *одџрат* Г м, *слџшати* Г м, *премџслити* Г м, — *вддиџо* М м, *вџкумо се* Б м, *вдџдала* З м, *дџсиџо* Г м, *додџзиџо* Б м М м Х м, *додџзиџо* Х м, *додџзиџи* Б м М м, *додџзиџо* Х м, *допрџтили* Г м, *заборџвиџо* Х м, *затџџеџо* М м, *испрџтили* З м, *јџдиџо* Х м, *кџпиџо* З м, *кџпиџи се* М м, *кџџало се* Х м, *мџзали* Х м, *нагџзиџо* Г м, *напрџвиџо* М м, *напрџвили* М м, *опџчиџо* З м, *отпрџтиџо* Х м, *откџчила се* М м, *оштџвила* М м, *пџзиџо* Х м, *плџкали* Г м, *погџчиџо се* Б м, *пџпиџо* Х м, *постџвиле* Б м, *прџтиџо* Х м, *приџџтиџо* Х м, *сџџали* Х м, *сџриџа* З м, *скџпиџи* М м, *трџбало би* Г м, *трџбали* Г м, *тџриџи* Г м З м, *ћџрала* Б м, *удџрила* Б м Г м, *уџмали* М м, *утџџеџо* Г м, — *оћџраше* Б м.

Редовно је, изгледа: *вџђет* Б м, *вџђети* Г м, *вџђела* М м, *вџђели* Х м.

Приближно је исти број потврда глагола с дугим финалним вокалом основе:

кдџџат Х м, *пџнут* М м, *оћџрат* М м, *слџшџт* М м, — *брџсџла* Х м, *додџзиџи* Б м Х м, *дочџкала* Х м, *замрџџале* З м, *извдџдиџо* М м, *извдџдиџи* Х м, *јџдиџи* Х м, *кдџџали* Х м, *кџпиџа* М м, *кџџало* М м, *напџтиџо се* М м, *напџниџа* Х м, *оглџџниџа* Х м, *ослџдџиџо* М м, *ослџдџила* З м Х м, *остџвџила* Х м, *отпрџтиџа* Х м, *пџдџли* М м, *пџтиџи се* Х м, *свџ се повлџдиџо* Х м, *посвдџдиџи се* З м, *продџзиџи* Х м, *протџриџа* Х м, *пџџџи* Х м, *пџштџила* Х м, *рџтиџи* М м, *трџџиле* Г м Х м, *тџриџа* Х м, *ћџрџла* М м, *ћџрџли* Б м М м Х м, *уџмџли* Б м Х м, *упрџтиџе* Б м, — *остџвџише* Б м, *оћџрџше* М м Х м, *постџвџише* З м, — *запџнтџила* Х м, *пџнтџила* Г м.

Колико нам је познато, нема зетско-јужносанџачкога говора у којем би ове дужине могле бити факултативне²¹⁴.

²¹³ Руж. Пљ. 168 *вдџдати*, *дџзати*, Гор. 679-680 *вдџдати*, *скџнути*, али НП-Сј. акц. 122 *дџзџт*, *плџџџт* и сл. Треба, међутим, напоменути да се према дијал. текстовима у Ђупић Пљ. 98-107 у Пљевљима говори *напрџвити* (и *кџџџа*) (исп. на стр. 104), а и у Косеници, "тридесетак километра јужно од Пљеваља" дужине типа *мдџџити* "редовне су" (Станић Дужине 211). Познато је, иначе, да *кџџџа* и сл. има знатно виру ареу од *мџсџити* (што показују и говори СП). То значи да говор који има *кџџџа* не мора имати и *мџсџити*, али обрнуто не важи. Отуда је необично што, према Станићу, у поменутој Косеници имамо редовно *тџриџи* и сл., али поред *пџлџчиџа* и *чџрапаџа* (Станић Дужине 211).

²¹⁴ Исп. Барј. Бихор I 75, Мил. Црмн. 452, Петр. Број. 232, Петр., *О неким особина-*

110. Дужина у *бџџин* 3 м Зав м Селъ такође је стара²¹⁵, али се за разлику од оне у *вдрџе* (т. 108b) губи у ж. и ср. роду и у парадигми, као и у придева типа *жџџин* (т. 105e).

Исп. и *Гдеин брџџе* (топоним) Ра, *Сџџин дџн* ДС м (али *Сџџински дџн* За), *Сџџин лџкат* (топоним) Јаб, *Сџџин сџн* Чи м; *Мџлетџн дџ* (топоним) ДС м.

Пример из Ра (а донекле и из Јаб) показује да се ова изоглоса не поклапа ни с једном од претходне три, па ни са *гараа*.²¹⁶

5) КВАНТИТЕТ НАСТАВАКА ЗА ОБЛИК

110^a. Дуго је *-е* у *Нџкољаднџ* и сл. (в. т. 452с), — до *пџднџ* Г м Зав м, пџслен *пџднџ* Др, на *пџднџ* Кос, от *пџднџ* Зав м, око *пџднџ* Селъ, у *пџднџ* М м^{216*}.

111. У многим западносрбијанским говорима (а такође у пљеваљско-ме и сремском)²¹⁷ дуг је наставак облика ген.-ак. именичких заменица *ја, ти, он/оно, себе* и ко одн. ген. заменице *што*. Та је дужина нова (аналoшка), а могућна је само у облика с акцентом узлазне интонације (не рачунајући синтагме *кџд менџ* и сл.).

Изоглоса *менџ/мене* прелази преко србијанскога Полимља уобичајеним правцем југозапад—североисток, али никако праволинијски. Постоји, осим тога, и једна повелика област у којој се, мање или више равноправно, употребљавају оба лика (в. карту бр. 5).

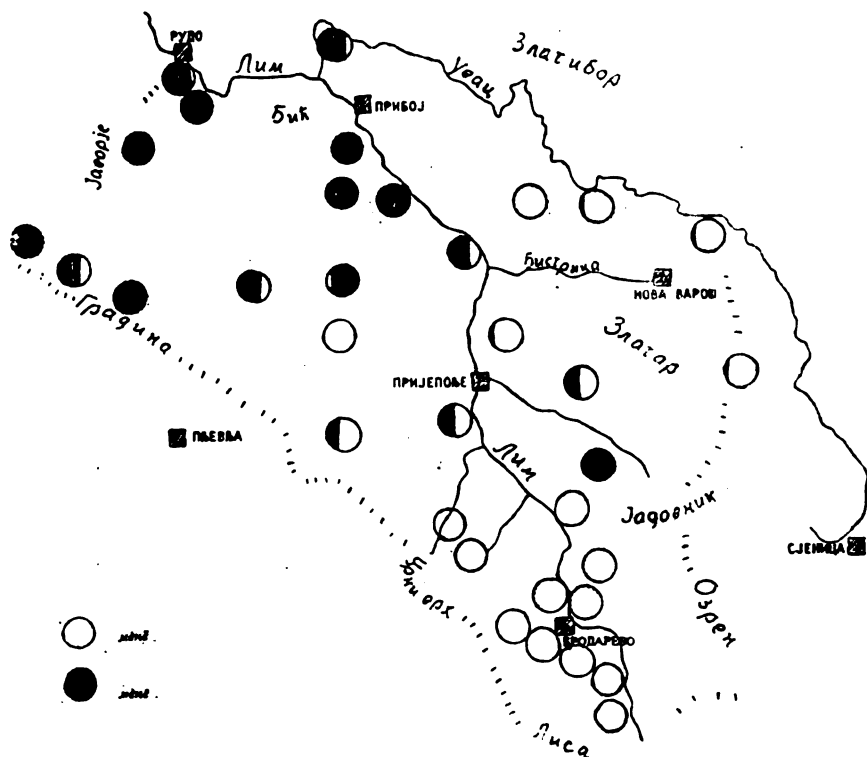
ма акценатског система у говорима Луштице и Кртола, ЗбМСФЛ XVII/2 (1974) 122, Петр. Пјеш. 131, Пеш. СК-Јџ. 72-73, Стеван. Пипери 158-165, Ђупић Бјел. 67.

²¹⁵ Пешикан (ЦГ 245-246)

²¹⁶ Тако и Симић Обади 18 и Тешић Љешт. 174 имају *бџџин*, али не и *вдрџе* одн. *мџслџти*. Могло би се на основу тога и ситуације у говорима СП закључити да се од ове четири постакутске дужине најбоље чува она у *бџџин* (несумњиво је најнеотпорнија она у гл.). Треба, међутим, имати у виду да се ту ради о финалном слогу који затвара сонант, па можда рачанско, обџћко или љештанско *бџџин* треба довести бар у делимичну везу са *сџстрџн* и сл. Руж. Пљ. 141 има такође *бџџин*, али *-џџ/-џџ* (142). При томе је занимљиво да једино Руж. има исту квантитетску алтернацију у *бџџин* и *џџџџе* у ж. и ср. роду (нпр. *џџџџџџ*). То је један од ретких случајева у којима је аутор овога рада посумњао у тачност Ружичићевих навода. Питање је, наравно, с колико права.

^{216*} У Ник. Основи 105-106 *пџднџ* се уврћује међу оне "дужине које нису засведочене у источнохерцеговачким говорима". Након тога објављени радови потврђују дуго *-џ* и у неким од тих говора: Гор. 714, Пиж. Кол. 24, Симић Обади 19, Тешић Љешт. 174. Треба, међутим, нагласити да последња два говора имају, што се секундарних дужина тиче (и не само њих), врло велике сличности с говорима северозападне Србије.

²¹⁷ Руж. Пљ. 147, Гор. 642, Тешић Љешт. 181, Ник. Тршић 392, Ник. Колуб. 15, Моск. Поц. 49, Ник. Мачва 220, Симић Обади 32, а исп. и Тук. ГЦ 234 *менџ/мене*. У Равнопа, пак, имамо *мене, тџџе, сџџе, чџџа*, али *џџџџ* (Тур. 178).

Карта бр. 5: Квантитет финалног вокала у мене, њега и сл.

а) Међу селима у којима је обично *мене* и сл. већина је прибојских, затим најсеверније пријеполско (ЗТ) и, помало неочекивано, једно село југоисточно од Пријепоља (Каћ):

мене Бук х5 Жив Жињ Заб м х2 ЗТ Кал м х5 Каћ м х8 Ра х6 Сј х3 м х2 Чи м х6, *њега* Кал м х2 Каћ м х2 Сј, *себе* Заб м Каћ м Сј х2/м, — *њега* Жив Кал м х3 Ра х4 Сј п/м х2, *кода* Заб м х2 ЗТ х2 Каћ м х2 Ра х3, *чега* Ра х2.

У неким од ових села може се спорадично чути и *мене* Ра Сј х2, *себе* ЗТ.

Та се дужина чува и у синтагмама типа *код мене*, али може да изостане у *код њега* (примере в. напред у т. 40а).

б) Међу селима у којима коегзистирају *менњ* и *мене* четири су пријеполска и два прибојска:

менњ Буч х4 За м х3/п Јаб х2 Кос х2 Куч х2 Сел м х3, *тебе* За м Јаб х4, *себе* Буч х2 За, — *њџа* Буч х3 За п/м Јаб х2 Кос х2 Куч х3 Сел м х2, *кџа* Сел п/м;

мене Буч х2 За п/м Јаб х4 Кос п/м Сел х2, *тебе* Кос п/м Куч, *себе* Кос, — *њџа* Буч х4 За х2 Јаб Кос х2 Сел, *кџа* За Сел.

Занимљиво је да су сви примери типа *менњ*, осим једнога, у Сел забележени од муслимана, а сви примери типа *мене* од православних. И у За је код муслимана знатно чешће *менњ* него *мене*.

с) На североистоку (око Н. Вароши), на југу (око Бродарева) и у два пријеполска села (ДБ и Др) наставци *-е* и *-џа* су обично кратки:

менњ Ам х7 Бј м Гр х8 ДБ х3 Др х12 ДС м х7 З Зав м х3 Рад Радиј х6 Рут х2 Х, *тебе* Бј м Гр ДБ х2 ДС м Зав м Рад Радиј, *себе* ДБ ДС м Зав м Радиј, — *њџа* Ам х4 Гр х2 ДБ х4 Др х2 З Рад Радиј х2 Х, *кџа* Ам Бј Др х3 ДС м х2 Рад Радиј х2 Рут, *џџа* Ам.

У неким од ових села може се јавити и *менњ* Ам Др Рад Радиј, — *њџа* Гр Др Радиј, *џџа* Ам Др Рад, тако да се она приближавају претходној групи. То, међутим, не важи за Гр и остала бродарска села.

Са овима се слаже и говор комаранских Муслимана:

мене Г м М м Х м, *тебе* Г м М м, *себе* Б м М м Х м, — *њџа* Б м З м Х м, *кџа* М м Х м, *џџа* М м.

Намеће се, можда не сасвим оправдано, поређење с приликама у *гарав* и *кућама*, утолико што се, географски посматрано, нове дужине обично не јављају тамо где се старе чувају и обратно.²¹⁸ Тако се, уз бројне изузетке, може приметити да северозапад има *џрав*, *кућама* и *менњ*, а југ *џрав*, *кућама* и *мене*.²¹⁹

112. а) Уколико је дат.-лок. заменица *ја*, *ти* и *себе* облички једнак с ген.-ак., онда је такође могућно дуго *-е*, али знатно ређе од краткога (примери се наводе у одељку о облицима им. заменица).

То значи да је дужина у *менњ*, *тебе* и *себе* имала и диференцијални значај, као знак генитивског облика, и да су потребе диференцирања могле бити један од разлога за њено ширење и одржавање,²²⁰ али то не објашњава дужине у *њџа*, *кџа* и *џџа*.

²¹⁸ То, међутим, не важи и за неке друге говоре: нпр. у Ортијешу немамо ни старе ни нове дужине, а у Гор. имамо и једне и друге.

²¹⁹ Ако се говори, и тамо где се говори, *мене* и сл., овај је наставак, наравно, у в е к кратак (в. ниже у т. 196).

²²⁰ У Пљ. (Руж. 147) је увек а у Гр. (642) готово увек *менњ* (ген.-ак.)/*мене* (дат.-лок.). То, међутим, не важи за остале говоре из бел. 217, јер је у њима, као и у околини Прибоја, само или најчешће дат.-лок. на -и.

116. Презентски наставак глагола I врсте типа *трести* и *крати* може бити и дуг и кратак.

а) Од више десетина забележених примера с дугим наставком наведеном ове:

вршеш Зав м Куч, *врше* Ам Бал м Кос Куч Селъ п/м, *вучем* Јаб, *вучеш* З м, *вуче* Г м ДС м Кос Ра Х м, *грџе* Рут, *извџем* Јаб, *извршем* Бј м, *извучеш* З м Куч, *извуче* Кос М м, *изметџе* З м, *израсте* Сј м, *истресе* Селъ, *краще* Кос м Чи м, *метџем* З м, *метџеш* Селъ м, *метџеш* З м, *мџоџем* Буч Каћ м, *мџоџеш* Ам Др З м, *мџоџе* ЗТ Јаб Куч Ра, *навучем* Бал м Сј, *обучем* Гр Жив Кос м Сј м, *обучеш* З м Ра Селъ м, *обуче* Ам Г м Др Жинь Кал м Рад Радиј Селъ, *оврше* Ам Др Куч, *одвучем* Каћ м, *одрасте* Зав м Кал м, *опредџеш* Жив ЗТ, *опредџе* Ам Ра, *паче* Буч Кос М м, *повучем* Ра, *повуче* Ра, *помџоџем* Рад, *помџоџеш* З м Кал м Каћ м, *помџоџе* Ам ДС м Куч Ра, *поррасте* Ам Гр Др З м Каћ м Радиј Селъ, *поррасте* Г м, *предџем* Ам Гр Куч Радиј, *предџеш* Ам Др ЗТ, *предџе* Куч, *препредџеш* Ам, *претресе* Ам Куч, *привучем* ДБ, *привуче* Кос, *расте* З м Селъ, *свуче* Ам, *аметџе* Чи м, *стресе* Селъ, *стресеш* Селъ, *стучеш* Жив, *туче* Рут, *украџем* Каћ м итд.;

вршемо Жив Каћ м, *извучемо* Каћ м Радиј, *навџемо* Куч, *одвучемо* Ра, *опредџемо* Ам Каћ м, *помџоџемо* Х м, *предџемо* Куч Радиј, *пресвучемо* Куч, *претресемо* Радиј, *утучемо* Селъ итд.

Говори се, дакле, не само *вршеш* и сл. него и *вршемо* и сл.²²³

б) Укупно узевши, знатно су ређи, али ипак добро засведочени, примери с кратким презентским наставком:

вршеш Јаб, *вучем* За, *вуче* М м, *довуче* Буч Х, *извучеш* Рут, *искраще* Ра, *измете* Х м, *мете* Х м, *мџоџем* М м, *обучем* Јаб, *обуче* Жив За м Кос, *опредџеш* Бј Х м, *опредџе* Х, *одрасте* Јаб, *повучем* Кос Ра, *повуче* Х, *помџоџеш* Бј Х м, *помџоџе* Х м, *превуче* Селъ, *предџем* Бј Х м, *предџе* Ра, *провучем* се Жинь, *провучеш* Х м, *провуче* Буч, *расте* Х м, *тресе* Буч, *туче* За, *украџем* За, *украџе* Ам Кос м;

заврџемо За, *извршемо* Ра, *извучемо* Кос, *истресемо* Буч, *навџемо* Јаб, *обвучемо* Ам Жив п/м Јаб Рут, *опредџемо* Ам Др За Јаб Ра Х, *повучемо* Гр Кос, *поввучемо* Селъ, *помџоџемо* Буч, *предџемо* Буч Др За Јаб Куч Селъ, *претресемо* Ра, *развучемо* Кос, *свучемо* Јаб.

С обзиром на то да се говори СП налазе између плевалскога (у којем је само *трџем*²²⁴) и ужичког (у којем је само *трџем*²²⁵), ово двојство није необично. Мора се, ипак, рећи да је наш новоштокавски говор (изузев неких западних села – За, Јаб и, нарочито, Х) ближи осталим западноср-

²²³ Вуковић Акц. П-Др. 319: "У Неговађи и селима северносточније границе овога говора чуо сам дужику у јединици, али у множини остаје е кратко: *врше*м-*вршемо*" (иначе *вршем*).

²²⁴ Руж. Пљ. 149.

²²⁵ Гор. 636, Тешњ Лџшт. 173.

бијанским говорима него црногорским²²⁶, источнохерцеговачком²²⁷ или суседном сјеничком²²⁸. То нарочито важи за говор села на десној обали Лима.

Што се посебно комаранскога (прелазног) говора тиче, у селима на југу (Б, Г и З) имамо само дуг презентски наставак²²⁹, а у онима на северу – или двојство (М) или убедљиву превагу ликова типа *трѣсем* (Х).

с) У 3. л. пл. наставак -у редовно је дуг:

вѣзу Селъ, *изрѣстѹ* ЗТ Куч, *крѣдѹ* Ам, *мѣзѹ* Гр, *пѣсѹ* Ам, *одрѣстѹ* Рад, *отрѣсу* З м, *памѣзу* З м Х, *порѣстѹ* Ам Буч Гр Жив Јаб, *прѣду* Ам Ра, *укрѣду* Ра итд.

Ово показује да облици без дужине (т. б) не значе скраћивање него отпор (додуше, већ знатно ослабљен) ширењу нове (аналожке) дужине²³⁰, док се тамо где је дужина стара (3. л. пл.) она добро чува.

117. Презентски наставак глагола I врсте типа *плетѹ* увек је дуг:

пѣѣм Радиј, *пѣѣ* ДБ З м За м Кос Радиј, *плѣѣм* Х м, *плѣѣ* Ра, *сплѣѣ* Др, *тѣѣ* Гр Чи м итд.

Тиме се ови говори слажу са свима суседним (и не само с њима), а разликују од херцеговачких²³¹.

118. а) И у говорима СП редовно је кратак вокал *е* у презентском наставку глагола *моћи*:

мѣреш Бук Г м Др п/м Заб м Кал м М м Сј п/м Чи м, *не мѣреш* М м, *мѣже* Бј м Г м ДС м З м Зав м Х м, *не мѣже* Б м, *не може* Чи м, *мѣре* Бј Г м Гр Граб ДБ ДС м З м Зав м Куч Рад Селъ п/м Х Чи м, *мѣремо* Ам Г м М м Чи м, *не мѣремо* М м, *не моремо* Б м Бал м Бј м Гр ДС м, *мѣжете* Зав м, *мѣрете* ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј м, *не морете* ДС м итд.

Само је у 3. л. пл. увек: *мѣеу* Ам Б м Бал м Гр ДБ ДС м За Зав м Јаб Кос Ра Селъ м, *не могу* ДБ ДС м Х.

б) У сложених је, пак, глагола доследно:

пѣмогнѣм Жињ, *пѣмогнѣ* Ам одн. *пѣмогнѣ* Буч Жињ За итд.

²²⁶ Осим П-Др. и Пљ., исп. и Вуш. ДИХ 61, Пиж. Кол. 21 и Станић Јек. акц. 82 (само -ем), али Петр. Пјеш. 132 само *трѣсем* и сл.

²²⁷ Пецо ГИХ 188 само *трѣсем* и сл.

²²⁸ Барј. НП-Сј. акц. 91 само *трѣсем* (занемарујемо овом приликом, као и код Вуш., 1. и 2. лице пл. типа *трѣсемо*).

²²⁹ Тако и Барј. Бихор I 68, Барј. НП-Сј. акц. 92 ("арх. зона"), Петр. Броћ. 232, Пеш. СК-Јб. 68, Тулић Бјел. 65, па и Мил. Црнин. *мѣѣм* (455), *вѣѣм* (456), али Стеван. Пипери 153 и 177 само *трѣсем* и сл.

²³⁰ Белић Историја П/2 93, Ник. Основи 103.

²³¹ Пецо ГИХ 188, Пецо Орт. 45 и Мат. Мостар 339 *плѣтем* и сл.

119. а) Глаголи на *-јем*, без обзира на то које су врсте, имају обично кратак вокал у наставку презента. То важи и за глаголе типа *гријати* и *смјети*, који се не наводе овде већ у одељку о континуантима јата.

Глаголи на *-јем* IV-A врсте:

бије Јаб, *бијем* Ам Рад, *бијеш* Кос Радиј, *добијем* Каћ м, *ддлијем* Х м, *здијем* Сј м, *здијемо* Кос, *здије* Кал м, *здијеш* Жињ, *здлије* Кал м, *избије* ДБ Чи м, *не избије* Чи м, *не избијеш* Чи м, *изујемо* Жив м, *испије* Ам, *кније* За м, *ндвијемо* Буч Куч Селъ, *ндвијеш* Х, *ндлије* Куч Радиј Селъ, *ндлијемо* Јаб Х м, *ндлијеш* Кал м, *дкније* Кос м, *пије* Ам Бј Др м ДС м Жив м З м За Јаб Каћ м Селъ м Сј, *пијем* Ам Г м ДБ Кал м, *пијемо* Буч Јаб Чи м, *пијеш* Бј Буч Каћ м, *пдије* М м, *пдијемо* Селъ, *пдијеш* Гр Радиј Х п/м, *пдкрије* Селъ, *пдкријемо* Жињ Заб м, *пдкријеш* Бј Буч З м Рад, *пдије* Гр За Каћ м Рут Х, *пдијем* Кос, *пдијемо* Г м ДБ, *пдијеш* Куч Јаб Кос м Рут, *пдкрије* Кос м, *пријодије* За, *пријодијеш* За, *пдобије* Г м, *пдобијеш* Зав м, *пдзливје* З м, *пдзливје* Ра, *пдзалијеш* Х м, *сдије* Гр, *сдијеш* З м Радиј Селъ м Х м, *сдкријем* Рад, *сдкријемо* Заб м Рут, *сдишије* Др Радиј, *сдишијемо* Куч, *сдишијеш* Х, *спдобије* Рут, *убије* Г м Јаб Х м, *не убије* Б м, *убијем* Г м Гр Куч Селъ, *убијемо* Зав м, *убијете* ДС м, *убијеш* Гр Ам, *умије* Х, *умијемо* се Јаб, *чје* се Гр, *чје* Кал м Каћ м Кос Селъ Сј, *чјем* Радиј, *не чјем* М м, *чјем* ДС м Х м, *чјеш* Б м Бј Заб м, *чјеш* Сј, *шије* З Куч Радиј, *шијемо* Др За Јаб Куч.

Глаголи на *-ујем* IV-B врсте:

вјрујем Г м, *вјрујем* Бј м Јаб, *вјрујем* За м, *вјрујеш* Бук Др За м ЗТ Куч, *вјрујеш* Сј м, *завраћује* Х, *кзрујем* Зав м, *кзрујете* Кос, *кпује* Кал м, *кпујем* Буч, *кпујемо* Х м, *наплдћујем* Радиј, *дсрује* Х п/м, *дсрујемо* За Јаб, *познјем* Б м, *познјеле* се З м, *познајем* Буч Јаб Селъ, *познајете* Зав м, *познајеш* Бал м Радиј Х, *потаркујеш* Х, *пребацује* Рад, *пштупјем* ДБ, *пресушује* ЗТ, *прикзрује* Ра, *прдајем* Радиј, *псје* Ам Јаб, *псје* ДС м Каћ м Селъ м, *псјем* Куч, *псјем* Ам, *псјеш* ДС м, *пштупјем* Г м, *рдујемо* ДС м, *рдујемо* Гр, *схујеш* Др м, *схујеш* Гр Радиј Х, *схује* Буч Ра Селъ м Х м, *схујеш* Кал м, *удљујеш* Гр итд.

б) Исти ови глаголи могу, међутим, имати и дуг вокал у презент-скоме наставку.

Глаголи на *-јем* IV-A врсте:

бијџ Сј м, *ддлијем* Х м, *здијџ* М м, *избијџ* За, *кријџ* Јаб, *пијџ* Бал м З м Х м, *пдкријџ* З м, *пдијџ* Јаб Сј, *убијџ* Зав м, *чјем* Гр, *чјџ* Каћ м, *чјџ* Бал м.

Глаголи на *-ујем* IV-B врсте:

вјрујџ Чи м, *ддрујџ* З, *не ддликујџ* ДБ, *израћујџ* Сј м, *кзрујџ* Кос, *нарећујџ* Жив, *наслѣћујџ* ДБ, *практикујџ* Радиј, *прстенујџ* З, *псјџ* Куч, *не псјџ* Др, *рдујџ* се З м, *схујџ* Др, *шкдлујџ* Х м.

Уз ово — три напомене: прво, фреквенција примера с дужином у *кријем* је, укупно узевши, у обрнутој сразмери с оном у *тресем*; друго,

примери дати под а) бележени су на целој подручју СП, можда нешто ређе у селима ближе границе с Босном²³², тј. у прибојским, него у осталима²³³; треће, финално -у у 3. л. пл. ових глагола увек је дуго (нпр. *пљу* Буч ДБ ДС м За п/м Јаб Каћ м Куч Рад Радиј Рут) па остале потврде, као нерелевантне, нису ни навођене²³⁴.

120. а) Суплетивни облик *јесам* гласи у 1. л. сг. доследно *јесам*, али се у 3. л. пл. поред *јесу* Бал м Граб Гр Др ДС м З м ЗТ Кал м Каћ м Кос Ра Радиј Сељ м Чи м може спорадично чути, у неким селима близу Увца, и *јесу* Ам Ра Рад²³⁵.

б) О прозодијским ликовима презентских облика глагола *хтјети* говори се ниже (т. 158).

121. Повучени акценат у 2. и 3. л. сг. аориста не подразумева и обавезну финалну постакценатску дужину ни у оним категоријама у којима је она у Вуковом и Даничићевом систему обавезна. На подручју СП говори се, наиме, и *изгину* и *изгину* (примери се наводе у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 269 и даље).

Овакво двојство имамо и у квантитету јединога слога у аористу глагола *бити*: *би/би* (в. на истоме месту, т. 268).

Изгину је у нашем случају дијалекатски неутрално, јер је својствено већини сродних говора²³⁶, а *изгину* обележено, мада се јавља и у неким суседним говорима²³⁷.

122. Наставак 3. л. пл. аориста по правилу је кратак, што показују бројни забележени примери, од којих се овде наводи само мали део:

вечераше Каћ м, *вратише* Гр За м, *ддошоше* Жињ Каћ м Сј м, *дочекаше* Гр, *затворише* Др, *зоговорише* Чи м, *избише* Кал м, *изведоше* Жињ, *нађоше* ДС м, *одоше* Рад Рут, *побише* Бал м Бј Јаб Кос, *повукоше* Гр,

²³² Исп. Симић Ободи 18 *кџје* (*кџје*), Тешић Љешт. 173 *бијем*, *чујем*, затим Мат. Мостар 342 *брџје*, Пецо Орт. 45 *бијем*, а од говора у Ц. Гори Петр. Пјеш. 132 *чујем*, Пеш. СК-Љ. 69 *лијем*, Ћупић Бјел. 41 *брџемо*. У Гор. 636 имамо *бијем/кџје*, зависно од инф. гл. основе.

²³³ Тур. Јат 295-296 има знатно више примера типа *смџиш* и сл. него *смџеш* и сл.

²³⁴ Вуковић Акц. П-Др. 319 *бијем* (*бијем*) / *бију*, Гор. 687 *одкријем* / *одкрију*, Пик. Кол. *крџем* (28) / *вџу* (24), текстови), Станић Уск. акц. 83 *сијем/сију*. Кратко *е* има и Руж. Пљ. 149, као и Барј. Бихор I 77 (*покрџем*), Барј. НП-Сј. акц. 114 (*бијем*), Вуш. ДИХ 64 (*кџјем*).

²³⁵ Гор. 714 *јесу* (*јесу*), Ник. Колуб. 15 *јесу*; Ћупић Бјел. 91 *јесу*.

²³⁶ Између многих других и суседноме пљевалском (Руж. Пљ. 164-165) и сјеничком (НП-Сј. акц. 111 и другде). Ипак, у НП-Сј. акц. 110 налазимо и *збџу*.

²³⁷ Гор. 645 само *вијку*, *јџену* и сл. Исп. и Симић Ободи 36 *втковад/извади*, затим Пеш. СК-Љ. 74 *не омириса*, Стеван. Пипери 158 *вијку*, *пџину*, 160 *дџи*, *изли* и сл., Ћупић Бјел. 93 *прџи*, 117 *не поврну се*, али Барј. Бихор I 78 *извади*. Броз. (Ишћа 125) узима дужину на ултимима у 2. и 3. лицу сг. као једну од особина којима се југоисточна група источњоци дијалекта супротставља северозападној. Прилике у Гор., у мањој мери и у срб. Полимљу, донекле релативизују ту дискриминанту.

приступише Буч, *убише* Заб м Чи м, *ударише* Каћ м Сј, *упадоше* Жив итд., итд.

У прелазном је тако увек:

забљеше Х м, *јвише* М м, *нављеше* М м Х м, *оддше* Б м М м, *оддоше* Б м, *отрчаше* М м, *родџше* М м, *убџше* Б м, *умџтише* Б м и сл.

Мора се, међутим, нагласити да је у више новоштокавских села забележен и понеки облик с дугим -е. Иако су такви ликови несразмерно ређи од оних с кратким наставком, очигледно је да ова прозодијска особина није сасвим страна ни овоме говору:

бишџ Чи м, *гледашџ* Кос, *дџгошџ* Селџ Сј м, *доведошџ* За м, *згледашџ* се Сј, *убџшџ* Куч, *не ктешџ* ДБ, *оддошџ* Кос Рут, *погдџишџ* За, *прџвишџ* га Жив, *стџгошџ* Каћ м, *ударишџ* Кос м.²³⁸

123. Рекло би се, на основу овога пута оскуднога броја примера, да је у 3. л. пл. имперфекта ситуација нешто друкчија. Тако имамо обично *бџџу* ДС м, *биџџу* Бук х3 За Кос Селџ, *имџџу* Бал м ДС м, а ређе *биџџу* Бук Куч Кос.

У ликовима као *биџџу* Ам Буч Кос Рад посреди може бити и позиционо губљење дужине а не изворно кратко -у, али то остаје само у домену претпоставке.

У прелазноме г. дужина је, изгледа, редовна: *бџџу* Б м, *биџџу* Х м, *џмиџџу* Х м.²³⁹

б) КВАНТИТЕТ НАСТАВАКА ЗА ТВОРБУ РЕЧИ

124. У појединим је новоштокавским говорима, као што је познато, дошло у одређеним категоријама до међусобнога укрштања наставака -ић и -џћ.²⁴⁰ У вези с том појавом указујемо на кратки наставак -ић и у двосложних деминутива типа *грмић* у прибојским селима:

грмић За, *грмића* Ра, *прутић* Сј, *прутића* Ра, *рдстић* Буч, а тросложне им. и у другим крајевима имају само -џћ (кратко).

²³⁸ С обзиром на прилике у суседноме пљевалском, па и у ускочком и колашинском (Руж. Пљ. 161 *џџишџ*, ретко *дџџерашџ*; Станић Ћк. акц. 80 увек -џ; Пиж. Кол. 24 *скџџишџ/мџџишџ*), могло се очекивати и више потврда за дуго -е. Међутим, већина осталих сродних говора зна само за кратак наставак у 3. л. пл., међу њима и суседни сјенички и сви остали западносрбијански говори. То истовремено значи да су ови примери из Доњег Полиња, иако спорадични, засад (?) и једини западносрбијански.

²³⁹ Подручје на којем се јавља дуго -у и иначе је шире од онога са -џ у 3. лицу пл. аор. Исп. Барј. Бихор П 21, Барј. НП-Сј. акц. 94, Пеш. СК-Љ. 71, Ћупић Бјел. 94 (али Мил. Црмн. 451 *пџсау*, Стеван. Пилери 161 *џитџ(х)у*), а од новошток. говора – Вуш. ДИХ 60, Пецо ГИХ 154, Пиж. Кол. 24, Руж. Пљ. 155, Станић Ћк. акц. 80 (али Вуковић Акц. П-Др. 333 *биџџу* (*биџџу*), а Гор. 646 *џмаџџџу*).

²⁴⁰ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 205, Гор. 648, Станић Ћк. акц. 115, Стев. Гружа 547 (овде увек -џћ) и др. Важно је, због прилика у прибојскоме крају, да у Обадима "Деминутиви на -ић данас имају углавном кратак вокал суфикса" (Симић 39).

У Рут је забележено *пјтић* и *грџе растџе*, а то је нововарошко село најближе прибојским.

У осталим селима бележимо не само *бурџ* Куч, *дечкић* Ам, потом *паклића*²⁴¹ Др м, *нака складџа* Кос, *днујем складџом* Гр и сл. него и *ножџе* Ам, *пџт днује перџа* уз *днџ стџбло* Зав м, *пјџвџћ* Сељ м, *дџв синџџа* Куч, *тџје њупџћ* Ам, *црџџћ* Сељ м, па и *ровџџи* Кос (: ров).

Из прибојских села имамо само једну потврду за ову појаву: *бужџћ*, ген. пл. *бужџџа* Заб м²⁴².

Иако непотпуни, ови подаци су довољни да укажу на извесну разуђеност новошток. полимскога говора (за прелазни немамо података), примећену и у неким другим случајевима.

125. Обично је дуг вокал *у* у наставку *-иште* именица средњега рода:

Билибџште (топ.) Кос, *Вџрџиште* Граб, *џџџиште* Г м Гр Др З м Кал м Каћ м Х, *џџџиште* Јаб Кал м, *грџџиште* Буч, *Дџџриште* Бал м Каћ м, *нд џџџиште*²⁴³ Др, *Зџџриште* (топ.) Кос, *џџмџиште* Г м, *џџгрџиште*²⁴⁴ (: џџрати) Каћ м, *кџџџиште* М м, *кџџџџиште* Рад, *кџџџиште* Ра, *кџџџиште* Сељ м, *куџџџџиште* Зав м, *кџџџишта* (ген. сг.) Сељ, *џ леџџиште* Куч, *Мџџџиште* (топ.) Јаб, *на џџџиште* З м, *џџџиште* Гр ДС м За ЗТ Кос м Рад Радиј Сељ п/м Сј Х, *џџмџџџиште* Гр, *Пџџџџиште*²⁴⁵ Ра, *прџџџџиште* За м, *Рџџџиште* (топ.) Кос, *Сџџџиште* (топ.) Зав м, *сџџџиште* Ам Буч Куч Сељ Х м, *кџџџику сџџџишта* Гр, *у сџџџџџишту* Сељ, *сџџџџиште* Сељ, *Пџџџџџиште* Рад, *Црџџџџиште* Куч.

Знатно су ређи примери с кратким тим вокалом:

у Вџрџџишту Ра, *Вџџџиште* (топ.) За м, *џџџиште* Бј м Кал м Ра, *џџџџиште стџџџ* М м, *кџџџиште* Др м, *џџџџиште* З м хЗ, *прџџџџџџиште* Жив, *сџџџџиште* Жив²⁴⁶.

Што се пак само акцента тиче, наведене именице (да то поменемо овде) могу се поделити на три групе: а) оне које чувају акценат основних речи (нпр. *кџџџџџиште*), б) оне у којих се уопштава краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја (нпр. *рџџџџиште*) и с) оне (тростложне) у којих се уопштава краткосилазни акценат на иницијалном слогу (нпр. *кџџџџџиште*)²⁴⁷.

Поједине лексеме варирају између једнога или другога типа (*џџџиште*, *џџџџиште* и *кџџџџиште*).

²⁴¹ РМС *пџклић*, *пџклић* и *пџклић*.

²⁴² Вук *бужџћ*, али Гор. 648 *бужџћ* (: *цџџџћ*, *рџџџћ* и сл.).

²⁴³ Вук *дџџриште*.

²⁴⁴ Вуковић Акц. П-Др. 259 и Рем. Кладањ 120 исто.

²⁴⁵ Вук *пџџџџиште*.

²⁴⁶ И Вук је знао за кратко *-иште*, али изгледа само иза краткога узлазно интонираног слога.

²⁴⁷ Овај последњи тип не помиње се у Ник. Основи 78.

О појавама у плуралу в. ниже у т. 171.

126. Вокал *о* у наставку *-ост* именица ж. рода увек је кратак ако је претходни слог дуг:

дужнос Јаб Кос м, *могућнос* Бј м Заб м Кос м, *опаснос* Радиј, *противнос* Ра, *способност* Каћ м, *удобнос* Рад Х м.²⁴⁸

127. Прилозима за време типа *зимјс* Ам ДС м За Сј м, *зимјске* Буч, *пролетџс* Ам и сл. придружили су се и они на *-ас* (←^о-^{ьс}):

вечерас Буч Јаб Кос п/м Радиј Селъ, *данас* Ам Бал м Бј м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ За п/м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј Х п/м, *данас* Г м М м Х м, *данаске* Др За, *јесенас* Ам, *ноћас* Бук Гр ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј, *ноћаске* Сј.²⁴⁹

Изузеци су сасвим спорадични, осим донекле у прелазноме говору:

вечерас За м, *данас* Б м Г м За м Зав м Сј м Х м, *данаске* Г м.

127^а. Неколико забележених прилога на *-ски* такође има дуг финални вокал: *Вѣрски* се криле жѣне За, *Дѣврски* мѣ на село живјемо Бј, *домаћински* Г м, *љуцки* Др За м, *сѣтски* се развѣли Х.²⁵⁰

7) КВАНТИТЕТ ВОКАЛА *о* (←*л*)

128. а) Дуг је недоследно вокал *о* (←*л*) у именица типа *дијџоница* Каћ м, — *стараџ* Селъ, *стареџ* За м, *стариџ* Др.

Бележимо, међутим, и *пѣрџонице* Гр, *топиџоница* Гр, — *ѡдриџоца* Куч, *жѣтиџоци* Ам, *панѣтиџоци* За, *срѣтиџоци* Кос м, *хрдниџоци* Бал м Радиј и сл. (више примера у т. 455). Осим тога исп. и *жѡвоџца* Др м, *жѡвоџцу* Ам.

Овим се доњополимски новошток. говор (за прелазни немамо података) налази на прелазу између јужних и југозападних источнохерцеговачких говора (у којима је *о* таквога порекла кратко) и северних (у којима је оно дуго)²⁵¹.

²⁴⁸ За прилично распрострањено кратко *-ост* у им. овога прозодијског типа исп. Вуковић Акц. П-Др. 244 и 247, Гор. 648, Моск. Поц. 33, Пиж. Кол. 49, Стев. Гружа 582, затим Барј. Вихор I 66, Барј. НП-Сј. 44, Пеш. СК-Јљ. 53, Стеван. Питери 132, Петр. Б-К 24 и др.

²⁴⁹ Тако је, између осталих, и у већини суседних и оближњих говора: Барј. НП-Сј. акц. 90 (уз *вечерас*), Гор. 637, Тур. Равни 179, Руж. Пљ. 146, Станић Уск. акц. 183, Тешић Љешт. 174; Вуковић Акц. П-Др. 376 и Пиж. Кол. 176 одн. 177 *данас*, *ноћас* / *данас*, *ноћас*, али исп. Пецо ГИХ 161 *данаске*, *ноћаске*, Пеш. СК-Јљ. 182-183 *данас*, *ноћас*, Ђутић Бјел. 101 *јесенас*.

²⁵⁰ Ова је дужина, поготову у црног. говорима, много мање распрострањена од оне у *данас*. Исп. ипак, Гор. 668 *љуцки*, Руж. Пљ. 146 *ндшкѣ/сѡвјски*, затим Моск. Поц. 103 *српски*, *љуцки*, *сѡвјски* итд., Стев. Гружа 608 *мушкѣ*, али *љуцки*. Исп. и код Вука *сѡвјски/мушки*.

²⁵¹ В. у Ник. Основи 106, а исп. и бел. 7 у Симић Обади 18.

b) Од оних на северу разликује се, међутим, наш говор посебно кратким *-o* у р. гл. придеву. Врло ретки примери типа *бѣѣ* Селъ м могу бити и аналошкога порекла (: *дѣшѣ* и сл.). Дуго *-ѣ* у *ѣмрѣ* и сл. (в. ниже у т. 351d) компензација је за десилагабизацију сонанта *p*.

ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈСКИХ РЕЧИ

130. а) Овај одељак (као и следећи — о прозодијским алтернацијама у конјугацији) заснован је пре свега на грађи из новоштокавскога (доњо)полимског говора (као најраспрострањенијег), али ће на многим местима бити указано и на стање, појаве и појединости у комаранскоме (прелазном) говору. Међутим, грађа којом располажемо не омогућује обраду свих постојећих алтернација, а поготову не увид у њихову лексичку заступљеност или стање у свакоме од посећених места.

б) Поред алтернација наводе се обично и неке лексеме чији је прозодијски лик (овде понекад условно називан "лексичким акцентом") дијалектолошки занимљив. При томе је аутор, нерадо, жртвовао многе појединачно или ретко потврђене лексичке акценте, чији списак уосталом не би могао бити коначан ни да је ово његов завичајни говор.

1) И М Е Н И Ц Е

а) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА -Ø

а. Једносложне основе

131. Тип *син~сина*²⁵² а) У локативу сг. је, осим "у речи овога реда које значе челад и животињу"²⁵³, заступљена алтернација \sim (ном.) \sim '(лок.):

у *брáку* Зав м Куч, на *бр^члѣгу* Ам, у *овоме бр^члѣгу* Сј м, у *мáм в^члѣку* Селъ, у *тáмме в^члѣку* Ам, у *в^члѣку* Ра, о *врáту* Јаб Кос, на *вáзу* Кос м, по *нáму* и *гáсу* За, на *грáду* Кал, по *грáду* Жињ Кал м, по *дáну* Сј, на *жáру* Кос м, на *ономе жáру* Гр, у *нóме зáду* Куч, на *кáсу* Зав м, по *крáзу* Рут, у *крáзу* Рут, по *мрáку* Др, на *рáду* Кал м Радиј, по *рáду* Јаб, о *тóме рáду* Радиј, у *рéду* Буч Каћ м, по *нáшѣму рéду* Каћ м Селъ м, по *сáту* Ам, по *св^члѣту* Ам За м Кал м М м, по *сн^члѣгу* ДС м Жив м, у *сн^члѣгу* Заб м Каћ м, у *вѣговоме стáну* Радиј, на *јéднáм стрáку* Сј м и сл.

Једини забележени изузетак чини специфично о *Петрову дáну* Рут.

б) П л у р а л. У неких именица с инфиксом -ов- бележимо \sim : *бáлове* Јаб, *брáкове* Буч Селъ, *лѣстове* (= лиснике) Др, *сáтове* Кос, *српóви* Буч, *сјдóви* Гр, *сјдóве* Бј ДБ Ра, *цвѣтóви* Ам, *црѣпóви* Селъ. Овамо спадају и све именице наведене у т. с) и d), док за *сáтове* (die Honigscheiben) Ам није сигурно да припадају овоме типу. С Дан. се слажу *брк*, *град*, *дар*, *друж*, *звч*, *кум*, *син*, *суд* и *цвијет*, не слаже *лист*, а остале не помиње (стр. 20-21).

²⁵² Класификација типова заснива се у великој мери на оној коју је дао М. Пешикан у ЈФ ХХVIII/1-2 (скр. Пеш. Основи).

²⁵³ Даничић 20.

У других је засведочен ' : *вѣзовима* Буч, *вѣзови* Жив, *жуљеви* Јаб Селъ м, *рѣдове* Ам Јаб, *по рѣдовима* Бј м, *цѣљеви* Кос. Даничић (21) помиње само *жуљ* (као овде).

У три именице (вероватно таквих има више) примећено је колебање: *вѣжкови* За м, *зидове* Каћ м, *рѣдове* Јаб Сј / *вѣжкови* Буч Кос м, *зидови* Куч, *зидове* Селъ, *рѣдове* Бал м. Код Дан. је квантитативна алтернација заступљена у им. *зид*.²⁵⁴

с) Г е н и т и в п л. Именице с ' на иницијалном слогу облика ном. и ак. пл. имају у ген. обично ' на пенултимима: *вужѣв* За м Јаб Селъ п/м, *дарѣв* Бук, *дружѣв* Јаб Куч Ра, *зечѣв* Кал м, *кумѣв* Ам, *редѣв* Јаб, *синѣв* Ам Бал м Бук Буч Гр ДБ Др п/м Жив п/м За ЗТ Јаб Кос Куч М Ра Радиј Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *судѣв* Кос м Х м.

Приближавајући се делимично говорима Херцеговинс²⁵⁵, а одступајући од Дан., наши говори знају и за непомични акц.: *вужѣв* М м, *дарѣв* ДБ Кос м, *зечѣв* М м, *редѣв* Сј, *синѣв* Ам За м Радиј.

д) У д а т. – и н с т р. – л о к. п л. такође је знатно чешће *по градѣвима* Рут, *у градѣвима* Кос, *дружѣвима* Гр, *синѣвима* Ам Буч ДБ Селъ, *са синѣвима* Ам Каћ м него у *нашим градѣвима* Ам, *кѣровима* Рад, *дружѣвима* Бал м.

И Дан. је "слушао" *градѣвима* и *градѣвима* (стр. 21-22).

е) У ген. пл. облика с непроширеном плуралском основном редовно је: *ѣри* Ам М м Радиј Селъ, *брѣв* Јаб Каћ м Сј, *дѣна* Ам Бал м Бј Граб ДБ Жив Заб м Јаб М м Рут Селъ Сј Х м Чи м, *зѣва* Кос М м Селъ м, *мрѣва* ДС м Селъ м, *црѣв* Селъ п/м итд.

У дат.-инстр.-лок. се поред *зѣвима* Селъ п/м, *љѣдима* Бал м Бј м Граб Др м ЗТ Јаб Кос м Селъ м и сл. *јавља* и *зѣвима* За м.²⁵⁶

132. Тип *рѣд ~ рѣда*. а) У л о к а т и в у с г. врши се, осим у речима "које значе што живо"²⁵⁷, промена квалитета акцента:

на брѣду Куч Рут, *у дѣму* Др ЗТ, *у дѣлу* Ам Бук Јаб, *у Милошеву Дѣлу* Каћ м, *на лѣду* Кал м, *на нѣвѣме мѣсту* Жив м, *на Цѣрѣвѣм мѣсту* Жив м, *по пѣду* Кос, *у рѣву* Буч Јаб, *у рѣду* Бук Др ЗТ Кос м Х м, *у рѣку* Ам, *у стрѣју* Ра, *у тѣву* Ра, *у тѣку вѣчери* ДБ, *у тѣру* Заб м Ра Рад.

²⁵⁴ Оба ова одступања од Дан. засведочена су и у сродним говорима, при чему је прво (типа *вѣжкови*) распрострањеније (исп. у Ник. Основи 105 за "Вушовићеве говоре", П-Др., Пљ. и Орт., затим Барј. НП-Сј. акц. 5 *прѣтови*, Станић Уск. акц. 106 *дѣлови*). За *зидове* исп. Пиж. Кол. 32 (чешће него *зидови*) и Станић Уск. акц. 106 (поред *зидови*).

²⁵⁵ Исп. Пецо Орт. 12 *гладѣв* (*синѣв*/*синѣв*). И у једном ближем говору, ускачком, обично је *гредѣв*, *синѣв* и сл. То је тим интересантније што у суседству (Вуковић Акц. П-Др. 200) имамо чешће *гласѣв* него *гладѣв*, а да и не помињемо плевалски, у којем је (по Руж. 127) увек *дружѣв*. Међутим, и ускачки зна за *гредѣв* (Станић 107, мада на 106. стр. каже да је у ген. пл. "редован краткосилазни акценат").

²⁵⁶ Вуковић Акц. П-Др. 201 само *зѣвима*.

²⁵⁷ Дан. 23.

Примери типа *на фронту* у обрнутој су сразмери с онима типа *на брџу*. То значи да се различито понашају именице с кратким вокалом у ном. сг. од оних с дугим вокалом у томе падежу, поготову од оних у којих је вокал дуг у свим облицима сг.²⁶³

б) Дан. (25) не предвиђа никаква померања акцента у п л. им. овога типа с проширеном основом. Тако и овде бележимо *дѣсови-дѣдовѣ-дѣвовима* Ра, *кметѣвѣ* Ам, *ратѣвѣ* ДС м З, *чѣсовѣ* Гр.

Међутим, им. *сват* може у ген. и дат.-инстр.-лок. пл. имати и помичан акценат: *сватѣвѣ* Ам Кал м Кос м Рад, — *сватѣвима* Ам З м За м Кал м Каћ м Селъ м, *са сватѣвима* Х м.²⁶⁴ Осим тога исп. и *дланѣвѣ* За.

Говори се, приближно често, и *седѣвѣ* Ам Бј ДБ Др З п/м ЗТ Кал м Куч Ра Х, — *седѣвима* Бј Буч ДБ Др ЗТ Ра.

с) Именица *прст* гласи у дат.-инстр.-лок. пл. обично *прстима* Ам Куч Радиј, али бележимо и *прстима* Селъ м.²⁶⁵

134. Тип *пѣт~пѣта*. У новоштокавском говору није забележен у облицима п л у р а л а с проширеном основом никакав други акценат осим дугоузлазнога: у *Гѣевѣ* Рут, *кѣѣви* Селъ, *кѣѣчи* Рут, *лѣѣкѣвѣ* Ам Сј м, *лѣѣковѣ* Ам Др Сј м, *са лѣѣковима* Кал м, *мѣѣви* Ам Гр, *нѣѣви* Бук, *нѣѣвѣ* Гр Жив п/м Кос Рут, *с нѣѣвима* Сј, *пѣѣтовѣ* Бук Селъ, *пѣѣкови* Јаб, *пѣѣшѣви* Др м, *пѣѣшѣви* За м, *пѣѣтѣ* Ра, *пѣѣвѣ* Јаб, *пѣѣви* За Кал м Рут, *пѣѣвѣ* Бј Каћ м, *пѣѣвѣ* Ам Бј Каћ м, *стрѣѣчи* Бј, *стрѣѣчѣвѣ* ДБ, *шѣѣбовѣ* Буч Каћ м, *ѣновѣ* Јаб Кос, *ѣнови* Кос, *ѣѣкови* Кос, *ѣѣкѣвѣ* Кос Селъ, *шѣѣви* За м и сл.

Тиме се овај говор слаже не само с Дан. (осим спорнога *вѣрови*, стр. 22-23) него и са непосредно суседним говорима.²⁶⁶

У прелазном (комаранском) говору такође је обично *лѣѣкови* Г м, *лѣѣкѣвѣ* Х м, *пѣѣвѣ* М м, *пѣѣтовѣ* М м, али је могућно и *крѣѣвѣ* Б м.²⁶⁷

135. Тип *кѣѣ ~кѣѣа*. а) Даничићев г с н. п л. *ѣдѣвѣ*, *тѣдѣвѣ* засведочен је и овде: *ѣдѣвѣ* Ам Бал м Зав м Јаб Ра Селъ п/м, *тѣдѣвѣ* Јаб

²⁶³ Тако и у другим сродним говорима, нпр. у суседноме пљевалском (Руж. Пљ. 124 само *на прагу* и сл., али у *дѣму* и сл.). Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 194 *на прагу / на мрџу*, Пецо Орт. 11 *прѣгу / на прѣгу* и сл.

²⁶⁴ Тешић Љешт. 177 *сватѣвима (сватѣвима)*, Станић Уск. акц. 109 обрнуто, а Пецо Орт. 11 само *седѣвима*.

²⁶⁵ Пецо Орт. 11 двојако, Пиж. Кол. 34 и Руж. Пљ. 125 *прстима*, а Симић Обади 25 и Станић Уск. акц. 109 *прстима*.

²⁶⁶ Барј. НП-Сј. акц. 6, Гор. 640, а ни Руж. не помиње никакво одступање од Дан. (исп. стр. 120). Тако и Пецо Орт. 10, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177 и севернији западносрбијански говори. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 193 *пѣѣви/пѣѣви*, Вуш. ДИХ 41 *крѣѣви*, Станић Уск. акц. 108 *кѣѣчи (кѣѣчи)*.

²⁶⁷ Барј. Бихор I 55 *кѣѣвима*, Барј. НП-Сј. акц. 6 двојако, али у СК-Јѣ. нема типа *крѣѣви* (Пеш. 57).

Сј, али је у ове друге им. чешће *топџа* ДС м Кос Рут Сј. Осим тога исп. и *топџа* Ам.²⁶⁸

Први је модел забележен у комаранском у с *кџџа* Х м.²⁶⁹

б) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л. именице *коџ* гласи у облицима с наставком *-ма* доследно *кџџа* Ам Др За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут, *на коџа* Ам, а и у облицима с *-има* чешће је *кџџима* Бј Буч Г м Гр ДС м З м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Селъ м Сј м, с *кџџима* Бал м Бј м ДС м, *на коџима* З Јаб Селъ м него *кџџима* Др м За Јаб Кос м М м Ра Селъ м Х м.²⁷⁰

136. Лексички акценат. Наводе се, азбучним редом, поједине лексеме које у одређеном селу (или у више њих) припадају друкчијем типу него код Вука и Даничића одн. у стандардном језику. Изузетак су једино примери у првој пасусу т. б), који се наводе да би се показала лексичка заступљеност типа *рџд ~ рџда*, у нашим говорима мало сужена.²⁷¹

Класификација је извршена према томе којем типу наведене лексеме припадају у Вуковом и Даничићевом систему. У дублетизама се наводе прво примери који се слажу с Вуком, а иза косе црте они који одступају. У случају да обе варијанте одступају од Вука (иначе је то врло ретко), уместо косе црте стоји везник и:

а) *џџ-џџа* Рут, *џџом* Жив / *џџа* Кос Ра, *џџом* Зав м Куч Ра, с *џџо-*
џима Буч (*џџови* Зав м, *џџџа* Кос, в. т. 132б); *џџн-џџна-џџна* (сви) / *џџа*
џџна Б м, *џџа џџна* ДС м, *џџа џџна* Кос п/м Селъ, *џџа-три џџна* М м,
џџа-три џџна Гр, *неколка џџна* Х м, *три џџна* Б м, *три џџна* Гр ДБ ДС
м Каћ м, *три џџна* Каћ м Х м; *џџа кала* Кал м / *џџа кала* Др, *от кала* За
м; *џџа-џџа-џџови* (на класу) Зав м; *џџа-џџа* (die Honigscheibe) Г м, ак. пл.
џџа Г м и *џџове* Ам Кос; *џџа-џџа* За м / *џџа-џџа* За Јаб Рад, *џџа*
За Ра; *џџа џџа* З; *џџа* (= разбој) Ам За м, *на џџа* Кал м Ра / *џџа*
Сј м х1; ген. сг. *џџа* За Рад; ген. сг. *џџа* ЗТ / *џџа-џџа* Зав м Јаб Кос
м Селъ м, *џџа* Јаб; ген. сг. *џџа* Кос м, пл. *џџови* Кос м;²⁷²

б) *џџ* (сви), *џџа* Ам Бук Куч Рад Рут, *џџа* Ра Селъ м, *џџа* Сј, *џџа* Др
м Ра Рут, *џџа* Буч Др Јаб Каћ м Кос м Рад Х м, *џџа* Ам Бј м Бук За м

²⁶⁸ Вуковић Акц. П-Др. 182 и Пецо Орт. 8 имају у све три им. ", али с колебањем ове последње у Орт. Гор. 640, Руж. Пљ. 118, Симић Обади 26 и Тешић Љешт. 177 само у прве. Пих. Кол. 34 *топџа* и "најчешће" *топџа*. Белић (Историја II/1 22) тврди да је овде "обично... превлачење акцената".

²⁶⁹ Исп. Барј. Бихор I 56 *топџа*, Пеш. СК-Јџ. 59 *џџа*, па и ускочко *џџа* (обичније *џџа*) (Станић 110).

²⁷⁰ Пих. Кол. 35 и Станић Уск. акц. 110 обрнуто. Вуковић Акц. П-Др. 189 *кџџа*, Гор. 640 и Симић Обади 26 *кџџа*, а Руж. Пљ. 118 *кџџа*.

²⁷¹ у сваком случају не више него у другим најсроднијим говорима. Постоје, наравно, извесна одступања, као и мање разлике у лексичкој заступљености ове појаве. Исп. у Вуковић Акц. П-Др. 196, Гор. 632, Руж. Пљ. 124, Симић Обади 21, Станић Уск. акц. 108, Тешић Љешт. 175, као и Барј. НП-Сј. акц. 7. О дуљеву вокала у ном. сг. им. овога типа в. у Белић Историја I 166.

²⁷² С Вуком се слике *џџа-џџа* Чи м; ген. пл. гласи *џџа* Бј п/м Каћ м.

Селъ п/м, *вѣѣнце* Бук Селъ, *лѣнци* Ам, *лѣнце* Кос.²⁷⁷

б) Г е н и т и в п л. Постоје два модела: 1° *бѣрѣца* Каћ м, *вѣѣнца* Ам Селъ, *кѣпѣка* За м, *кѣмака* Ам Сј м, *лѣнца* Ам, *Нѣнца* Јаб, *Нѣнца* Бук Др За Каћ м Х м Чи м;

2° *вѣрѣца* Селъ м, из *Дѣнца* Кос, *зубѣца* Каћ м, *лѣнца* Ам, *Нѣнца* Кос, *Нѣнца* Ам Др, *чѣнца* Буч Куч, па и *кѣнца* Ра (: *кѣлац*, в. у т. 102с, а исп. и т. 139б).

Први се модел слаже с Дан. (27), а други је аналошки, настао према осталим пл. облицима.²⁷⁸

Што се тиче облика с проширеном основом, забележено је само *пѣт ѣрѣца* (мера при орању) М м (Дан. 27: *чѣрѣца*).

138. Тип *прѣсац~прѣца*. а) У г е н. п л. је доследно: *кѣца* За, *мамака* Ам ДБ Јаб Селъ, *мѣнца* Ра, *прѣца* Др. Тако је и код Дан. (30). У прелазном је, међутим, *кѣпка* Х м.^{278а}

б) Именица *мамак* има у парадигми ове акценте: ген.-ак. сг. *мамак* ДБ Др З За м ЗТ Кос м Радиј Селъ м, инстр. сг. *мамаком* Ам Селъ, вок. сг. *мамаче* Јаб Селъ, пл. *мамаци* Ам Буч За п/м Јаб Селъ Сј м и *мамаке* (ак.) Каћ м, вок. пл. *мамаци* Ра и *мамаци* Жив м Ра Селъ, ген. пл. *мамака* (в. под а). Дан. (30-31) наводи вок. сг. *мамаче*, ном. пл. *мамаци* и *мамаци*, ген. пл. *мамака* и вок. пл. *мамаци*.

139. Тип *лѣвац~лѣца*. а) Често, као и у типу *синѣвац~синѣца*, ова квантитативна алтернација изостаје (в. т. 102).

б) Двојне ликове имамо у г е н. п л. облика с -ов-: *ѣнѣца* Јаб и *ѣнѣца* Буч Сј, *ѣнѣца* Јаб.²⁷⁹

У ген. пл. без форманта -ов- забележено је само: *кѣнца* Ам Селъ, *лѣнца* Селъ, *нѣнца* Ам Радиј Сј.

с) Акц. *лѣнца* у складу је с осталим плуралским ликовима: *лѣнци* Кос п/м Селъ, *лѣнце* За. Говори се, међутим, и *лѣнци* Кос м, *лѣнце* Кос м, у *лѣнцима* Селъ м.

²⁷⁷ Овако бар од Ортијева на западу до Триња на северу: Пецо Орт. 10, Вуковић Акц. П-Др. 191, Станић Уск. акц. 114, Руж. Пл. 121, Барј. НП-Сј. акц. 9, Тешић Љешт. 177 (уз "врло ретко" *вѣѣнци*), Симић Обадн 26, Тук. ГЦ 227, Ник. Трињн 389, али у Гор. 640 само (Даничићево) *лѣнци*, а у Грузи (Стев. 546) двојако.

²⁷⁸ Познат је и неким суседним говорима: Гор. 640 само *вѣрѣца* и сл., а Руж. Пл. 121 двојако, мада "већина именица има и у ген. пл. непокретан акценат". Исп. и Стев. Груза 546 *вѣрѣца* и сл.

^{278а} Исп. Барј. НП-Сј. акц. 10.

²⁷⁹ Даничићеву алтернацију *ѣнови~ѣнѣца* (31) потврђују Барј. Бухор I 57, Барј. НП-Сј. акц. 11, Вуковић Акц. П-Др. 191, Пиж. Кол. 35, а Станић Уск. акц. 116 још *ѣнови/ѣнѣца* и *ѣнѣца*. Пецо Орт. 9 наводи *ѣнѣца* (: *ѣнови*), а Моск. Поц. 12 *ѣнѣца* (: *ѣнови*).

140. Тип *чукаљ~чуља*. а) Л о к. с г.: на *лѣкту* Зав м, на *Сѣвину лѣкту* Јаб.²⁸⁰

б) П л у р а л. С Даничићем (27-28) се слаже ном. пл. *лѣктови* За м Зав м, *лѣсковѣ* Селъ м, *лѣсковѣ* Кал м, *чуљѣви* Ам и ген. пл. *лакѣта* Селъ м.

Овде је, међутим, забележен и инстр. пл. *лакѣтѣма* За м.²⁸¹

141. Тип *нокат~нокта*. а) Л о к. с г. забележен је само једном: о *нѣгову само трѣшку* За, а ни тај једини пример није од оних у којих Дан. (33) предвиђа померање акцента.

б) Г е н. п л. именице *нокат* гласи *нокѣта* Зав м Рут Селъ м, а и н с т р. *нокѣтѣма* Др.²⁸²

142. Тип *стѣрац~стѣрца*. а) Та квантитативна алтернација може, као што смо већ видели (т. 99), и да изостане (нпр. *стѣрца* Кал м Ра, *стѣрцу* Ра и сл.²⁸³), мада је чешће *јѣрца* Др м Куч Селъ м, *клинци* Селъ м, *клинце* Јаб, са *стѣрцом* Куч и сл.

б) У г е н. п л. је доследно: *јѣрца* Др м Куч Селъ м, *стѣрца* Јаб Рад и сл.

143. Тип *сѣѣкар~сѣѣкра*, и иначе непродуктиван, овде није засведочен. Насловна именица у новошток. говору иде обично по типу *прѣсац~прѣсца*: *сѣѣкар~сѣѣкра* Ам Гр Граб ДБ Др За м Кал м Радиј Х, а ређе (у комаранском изгледа увек) по типу *нокат~нокта*: *сѣѣкар* Бј Г м З м Кос м Селъ, *сѣѣкра* Г м З м Каћ м Радиј (али је у два последња села забележен и ном. сг. *сѣѣкар*^{283*}).

Овоме другом типу припадају преостале две Даничићеве именице: *чѣшал~чѣшља* ДБ, — *Пѣтар~Пѣтра* Бј м Граб ДБ Др ДС м Радиј. Исп. и *кѣт Петровѣ* кѣћѣ Јаб, *Пѣтрово* кѣћѣште (топ.) Кал м, *Пѣтров дѣн* Кал м, *Пѣтрово дѣн* Буч, али се у оваквим случајевима често говори и *Пѣтровѣ* *пѣсти* Ам, о *Пѣтрову дѣну* Рут, *Пѣтрово дѣн* Бук Сј м, о *Пѣтрову дѣн* З,

²⁸⁰ Тако и Гор. 639, Руж. Пљ. 126, али Симић Обади 23 и Тешић Љешт. 176 (*на*) *лѣкту*. Ретка је алтернација у сг. и у уск. говору (Станић 110).

²⁸¹ Вуковић Аки. П-Др. 202 исто, Станић Уск. акц. 110 чешће *лѣкѣтѣма*, а Пецо Орт. 13 само тако. Међутим, и у Орт. је ген. пл. *лакѣта* (Вуковић Аки. П-Др. 202 *лакѣта*, са примером који означава меру). *Лакѣта*, иначе, наводи и Руж. Пљ. 127.

²⁸² Тако и код Дан., Моск. Поц. 18, Руж. Пљ. 125, Станић Уск. акц. 111, а за *нокѣтѣма* исп. и Гор. 640, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177 и др. Пиж. Кол. 36 наводи *нокѣта* као "усамљени...случај финалног акцента у ген. пл."

²⁸³ Исп. и код Вука *тѣрак-тѣрка*, *лѣрак-лѣрка*.

^{283*} У томе вероватно не би требало гледати потврду Вукова типа *сѣѣад-сѣѣада* (в. Дан. 32), већ хибридни појаву насталу укрштањем модела *сѣѣкар-сѣѣкра* и *сѣѣкар-сѣѣкра*. Оба су, иначе, потврђена, у Вуковић Аки. П-Др. 195, други у Пецо Орт. 11, док Станић Уск. акц. 111 има *сѣѣкар-сѣѣкра*, а Руж. Пљ. 118 само *сѣѣкар-сѣѣкра*.

*Петрову^н на Јаб Сел^н*²⁸⁴

144. С друге стране, у говорима СП јавља се нов тип (*мбоак~мдзга*), заступљен двема именицама:

вдсак Ам Сел^н м, ген. *вдска* Ам Сел^н, — *мбоак* Бук Др м Рут Сел^н м, *на мбоак* З м, — ген. *мдзга* Бук Др п/м Рут Сел^н п/м, с *мдзгам* З м.

Чини се да само нови доселеници говоре *вдсак* З, али наша грађа није потпуна.²⁸⁵

145. Л е к с и ч к и а к ц е н а т. Осим именица наведених у претходне две тачке (за *комац* в. т. 102с), исп. и:

бџкра Кос; *кџпак* Чи м / *кџпак* Сел^н; с *тџчковима* Гр, са *тџчком* Кос / *тџчак* Јаб Сел^н, *тџчкове* Кос²⁸⁶;

чџпак Бј Др З Јаб Кал м Каћ м Куч Ра / *чџпак* Ам Ра Радиј Сел^н п/м и *чџпак* Ам Ра;²⁸⁷

мџтар М м Ра Сел^н м Х м, *мџтра* Бал м Жињ За Каћ м Сел^н п/м, *дџа мџтра* Жив м За м Сј м, *мџтри* Ра Сел^н м, *мџтра* Ам Бук Гр За м Зав м Кал м Каћ м Кос Куч М м Рад Радиј Сел^н м Сј м Х п/м, *стџ мџтра* Јаб Рад (исп. и *километра* ДБ Зав м) и *мџтар* Ам, *мџтра* Јаб Ра, *дџа мџтра* Кос м / *од мџтра* ЗТ, *дџа мџтра* ЗТ.²⁸⁸

с. Двостложне и вишестложне основе

146. Тип *јџнак~јџнака*, *вџсџлак~вџсџлака*. Алтернација *дџ* (в о к.) ~ *џ* (зависни падежи) спроведена је код неких двостложних именица доследно, и то како у сингулару тако и у плуралу: *Бџедџне* Гр, *чџстити вџдџдару* Кос м, *вџјџниче* Др Кал м Сел^н, *јџс*, *јџначе* ДС м, *мџјџре* Кос Куч, *мџдџићу* Кос м Сј м, — *вџјџици* Жив м За Кал м Кос Сј, *јџнџци* Јаб Кос.

Док у новијих речи (стране основе или позајмљеница) ова алтернација изостаје (исп. *бџмбџши*, *бџмбџа изџвџте* Сј), дотле за њу знају и неке тростложне именице домаћег порекла: *вџселџниче мџј* ЗТ.

147. Тип *жџвџот~жџвџта*. а) Не тако продуктиван тип, овде ипак релативно добро заступљен: *на вџдџку* Каћ м, *гџерџ-гџерџа* За Ра, *дџниџем гџубџрам* ЗТ, *гџубџри* ЗТ, *жџвџта* Ам Бј м Јаб Рад Радиј, *жџвџти* За Сј м,

²⁸⁴ Вуковић Акц. П-Др. 195, Пецо Орт. 11 и Руж. Пљ. 118 *Пџтар-Пџтра* и *чџшџлџ-чџшџла*, а за последњу им. в. и Станић Уск. акц. 111.

²⁸⁵ Вук *вдсак* и *мбоак* (*мбоак*). Вуковић Акц. П-Др. 195 и Станић Уск. акц. 111 *вдсак*, међутим у П-Др. је и *мдзак* (тако и Моск. Поц. 18, Пецо Орт 11), а у Уск. (110) *мдзак-мдзга*, као овде.

²⁸⁶ Поред *бџкра* забележено је једанпут и *бџкрџч*, али судећи по бројним потврдама за *бџкрџч* (в. у т. 154а), то је очигледно редак акц. лик у СП. Што се *тџчка* тиче, он је засведочен и у Пецо Орт. 11 и Вуковић Акц. П-Др. 194, а *тџчак* у Барј. НП-Сј. акц. 10 и Гор, док Станић Уск. акц. 116 има *тџчак* (и *кџпак*).

²⁸⁷ Вук *чџпак*, али Гор, Моск. Поц. 16 и Станић Уск. акц. 110 *чџпак*.

²⁸⁸ Вук нема ове речи. РСАНУ *мџтар* и *мџтар*.

151. Тип *брџић~брџића, лџицић~лџицића*. За алтернацију акцената зна, као и код Дан. (42), само именица *пријатељ*: ген. пл. *пријатеља* Јаб Кал м Ра Селъ, *пријатељима* Јаб Каћ м Селъ, али са *пријатељима* Х м (акц. осталих облика в. у т. 155).

152. Тип *пџток~пџтока*. Редовна је алтернација ~ (ген. пл.) ~ (остали падежи):

пџрека Каћ м Кос м, *пџбра* Х м, *пџјика* Селъ, *пџреана* ЗТ, *пџлџма* Ра Селъ м, *пџлџна* Гр, *пџнака* Ам, *пџџџа* Кал м, *пџџка* Бял м, *пџндџка* ЗТ, *пџџра* Рад, *пџџка* Ам Каћ м, *пџџана* Заб м Јаб Каћ м итд.

153. Специфичне алтернације има у парадигми именице *чџек*: ном. сг.: *чџек* Гр ДБ Др п/м ДС м За м Кал м Кос м Рад Сј м Х, *чџек* Ам Граб ДС м, *чџек* Ам Бал м Бј м Буч Граб Др ДС м Жив п/м З За п/м Зав м Јаб Кал м Ра Рад Радиј Селъ Сј м Х п/м Чи м, *чџек* Ам, *чџек* Др и *чџек* Гр Кал м Ра Селъ, *чџек* Жињ За ЗТ Кал м Каћ м Кос м Куч Радиј Селъ м Х м, *чџек* Др, *чџек* Др;

вок. сг.: *чџече* Зав м, *чџече* За Јаб Селъ м;

остали падежи: *чџека* Ам ДБ Др За м Зав м Ра Рут, *чџека* Др Рад Х м, *чџека* Ам Бук Др ДС м Жив З За Кал м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м Х м Чи м, — *чџеку* Ам ДС м Заб м, *чџеку* Куч Ра, *чџеку* Ра, — са *чџеком* Др, ш *чџеком* ДС м Јаб

и *чџека* Др Чи м, *чџека* ДС м, — *чџеку* Др.

У лику *чџека* и сл. немамо, као што би се евентуално могло помислити, кановачки акценат, већ је дуги квантитет слога (као и у *чџек* и сл.) последица фонетских промена које је доживела ова именица.²⁹⁷

154. Тип *пџрод~пџрода; рџџџ~рџџџа*. а) Према ном.-ак. сг. *пџзор* Кос Селъ забележен је ген. пл. *пџџџа* Кос, но то је једина потврда за алтернацију у ових именица.²⁹⁸ Исп.: *пџџџа* Јаб, *пџџџа* Ра, *пџџџа* Ам З, *пџџџа* Селъ.

б) За други је подтип битно да уопште егзистира и да није потпуно нестао (као у неким другим говорима²⁹⁹). То, међутим, важи само за именице на *-ој* (у већини села, в. т. 106), док су оне на *-ов* (не знамо

и сл., Пецо Орт. 17 *пџџџа-пџџџима / пџџџа-пџџџима*, али ређе *пџџџа*, Рук. Пл. 130 *пџџџа-пџџџима*, — *пџџџа-пџџџима*.

²⁹⁷ Вероватно се дуго е прво појавило у облицима без *-ај*, тј. у *чџека*, *чџеку*, што посредно потврђују примери типа *медџа* Сј и *медџица* Ам (али увек *каџџа*), *дџџџица*, али *дџџџица* (т. 188с), *коџџа* (т. 199с), а можда и *воџџа* (т. 203г), *маџџа* (212с). Исп. Гор. 667 *чџек*; Вуковић П-Др. 15 *чџек*, али *пџџџа*; Станић Уск. акц. 111 *чџек* — *чџека* и *чџека*; Симић Обади 26 *чџек* — *чџека/чџека*.

²⁹⁸ Барј. НП-Сј. акц. 9, Вуш. ДИХ 43, Пик. Кол. 39 тако увек, а Станић Уск. акц. 114 факултативно.

²⁹⁹ У Горобилу нема никадје им. овога типа, а тако је и у Ужоницима. Исп. и бел. 208.

да ли свуда) пришле другим типовима: *лопов* типу *на́род~на́рода* (исп. *лопов* Зав м М м Сел), а *ашов* типу *зе́љов~зе́љова* (в. т. 148).

с) Да поменемо овде да није забележен ни један пример за Дан. *пдѡј~пдѡја* (в. т. 106).

155. Лексички акценат. Међу бројним двосложним и вишесложним именицама м. рода много је оних које би, из овога или онога разлога, требало овде поменути. Наводимо само неке.

а) Најважније међу њима су свакако *poimna agentis* на *-ar* (донекле и на *-ac*, *-аш*), које показују експанзију типа *рдѡк,-а* на рачун типа *јунѡк,-ѡка*: *гдѡдри* Др, *гѡслѡр* Сел, *зидѡр* Ам (исп. и *зидарскѡ* Ам), *пидѡр* Кос, *стѡнѡре-стѡнѡра* Рад (исп. и *стѡнѡрка* Јаб), *стрѡжѡр* Каћ м, али је чешће *стрѡжѡр* Јаб Кал м Кос Сел, а исп. и *пѡтѡрѡ* Јаб³⁰⁰; *бѡцѡч* Жив (али *кѡпѡч* ДБ, *кѡсѡч* Др м, *кѡсѡчи* Каћ м, *пѡвѡч* Кал м и сл.); *пѡчѡкѡши* Буч, *чѡргѡш* Јаб.

Од именица на *-ar* типу *рдѡк,-а* припадају и *Вѡрдѡр* (топ.) Куч, *Шѡвѡр* (топ.) Кал м, *шѡвѡра* Рад, оријентализми *бунѡр-нѡ бунѡр* Бук (пored *бунѡр* ЗТ), *кѡнтар-нѡ кантѡр* Сел³⁰¹ и *мѡзѡр* Сел м, *крѡј мѡзѡра* Кал м, *ј мѡзѡр* Др и романизам *жѡндѡр/жѡндѡр* и сл., в. у одељку о консонантима, т. 380б).

И неке друге речи страногa порекла могу ићи по типу *рдѡк,-а* а не (само) по типу *јунѡк,-ѡка*: *бѡкрѡч* Куч (исп. *бѡкра* Кос), али је неупоредиво чешће *бѡкрѡч* Ам Гр З м ЗТ Кал м Куч Сј, *бѡкрѡче* Кал м, *бѡкрѡчѡ* Х; (хибридно) *окѡ кућѡ жѡндѡше нѡсили* Ра, поред *жѡндѡши-жѡндѡше* Куч; *кѡрдѡни* Кал м; *пѡтѡн* Заб м; *стѡмѡк* Др Кос м; *шпѡн* З, а исп. и *кѡпѡт* Др Јаб Сел, *капѡти* Сел м, *капѡта* Кал м / *кѡпѡт* ДС м.

Забележено је и наше *трѡнѡк* Рут.

За унутрашњу диференцијацију прелазногa говора занимљив је однос *минѡта* (ген. сг.) М м Х м / *минѡта* З м³⁰², док је у новошток. забележено само *минѡти* Заб м, *минѡта* (што и не мора бити м. р.) Јаб.

У друге типове иду: *јѡндѡши* Јаб / *дѡндѡш* Буч³⁰³; *аршѡни-аршѡнѡ* Сел

³⁰⁰ Говори се и *зидѡр* Ам Кос п/м Радиј, што значи да експанзија ликова типа *зидѡр* није овде узела таквогa маха као у црногорским говорима (или бар у већини, јер Руж. не помиње ту појаву као карактеристичну за пѡвѡваљски говор). Занимљиво је да Д. Брозовић међу хрватско-српске варијантске разлике које "потјечу...од дијалектних разлика у оквиру саме новошток. основице" убрја и *пидѡр/пидѡр* (Језик 103). Међутим, дијалекатске прилике нису посве симетричне. Ако ортѡјешко *пидѡр/гѡслѡр, вѡвѡр, зидѡр* узмемо као подлогу за тзв. неутрализацију варијаната, каћко *пидѡр* (Нед. Каћ 305) није сигурно у основици хрватске варијанте, као ни поцерско *гѡслѡр* (Моск. Поц. 15) или грузански примери типа *врдѡр, гдѡвѡр, дрѡвѡр, зидѡр, зидѡр, зѡвѡр, крѡнѡр, лѡндѡр, лѡвѡр, пѡвѡр, пидѡр, пѡдѡр, стѡнѡр, свѡнѡр, стѡкѡр, тѡрѡвѡр, цѡвѡр, чѡвѡр* и сл. (Стев. Груза 551).

³⁰¹ Вук, Вуковић Акц. П-Др. 213, Пецо Орт. 17 и Станић Уск. акц. 112 исто, а исп. и *нѡ кантѡр* (Пиж. Кол. 38). Међутим, Пецо Орт. 15 *кантѡр*.

³⁰² Вуш. ДИХ 38 *минѡт*, али у ген. пл. *минѡта/минѡта*.

³⁰³ РСАНУ *дѡндѡш (дѡндѡш)*, Клаић *дѡндѡш*.

Насупрот Вуку, бележимо змум Ра и цстоку Кос м³⁰⁹ (за праћед в. у одељку о облицима именица, т. 472b).

Од тросложних именица наводимо занимљиво, јер није познато већини говора, колебање у пријатељ Бал м Г м Жив Каћ м Селъ, ген. сг. пријатеља Г м, вок. сг. пријатељу Др Жив Зав м, ном. пл. пријатељи З Јаб Рад, ак. пл. пријатеље Буч Кос м, у пријатеље ДБ / пријатељ ДБ ЗТ Јаб, вок. сг. пријатељу Ам Бук, ном. пл. пријатељи Ам ДБ ЗТ, ак. пл. пријатеље Кал м Ра³¹⁰.

Нисмо имали прилике да чујемо Вуково непријатељ: непријатељ З За п/м Јаб.

е) Именица багрен не припада типу поток,-а, већ се колеба између типа братић,-а и рђџак,-а: багрен Селъ м, багрена Кос и багрѣн Др м, багрѣна Рут. Првome типу припада и ђетлић Кал м (али дѣтлић Селъ), а другome пѣун Селъ м.

Колебање, али друге врсте, запажамо и у неких оријентализама: пѣдрум Селъ м, у пѣдрум Лу Радиј / пѣдрум Ам Бал м Заб м Јаб Ра, ис подрума Ам, у подруму Заб м, у пѣдруму Ам За м, пѣдруми Сј; саба^а Жив м, саба^а Селъ м / саба^а Др м, саба^а Каћ м, дѣ саба^а Кос м, прѣ-саба^а Селъ м; чѣкрк Бј Каћ м Ра Селъ м / чѣкрк Радиј Селъ м³¹¹.

Напомена: У вези с именицама типа кајмак в. т. 104, а за оне типа прутић в. т. 124. Имена типа Душан наводе се нешто ниже у т. 160б.

ђ) Према стандардноме доказ (Мат. Акц. 87) забележено је доказ Ра³¹², према напад (РМС) — напад Бук Сј и нѣпад Јаб.

г) У вези с именицама типа домѣтин наводимо колебање у Београд Буч, из Београда Б м, по Београду Х, у Београду Гр, из Бијограда Кал м, у Бијограду Јаб Селъ м / Београд Др, Београда Др Радиј, у Београду Ам Куч, у Бијограду на мѣру Бук.

Потврђено је Вуково Дурмитор З (прид. дурмиторски З), Дурмитора Зав м, а забележено је и колѣвоз Гр (све из бродаревских села).

d. Двосложне и вишесложне именице с непостојаним А

156. Тип синѣац~синѣца. а) Често, као и у одговарајућем типу лѣац~лѣца, ова квантитативна алтернација изостаје, али је засведочена. Примери су наведени напред у т. 102.

³⁰⁹ Тако и Пецо Орт. 14.

³¹⁰ Симић Ободи 25 и Гор. 654 само пријатељ, вероватно уједначавањем према старатељ, стадритељ, хрднитељ и сл. У осталим сродним говорима је пријатељ.

³¹¹ За већину се ових ликова могу наћи потврде и у другим говорима, али их овде, као дијалекатски недовољно маркантне, нећемо наводити.

³¹² РСАНУ доказ и дѣказ, а РМС доказ и дѣказ.

б) Засведочена је и алтернација у г е н. п л. *покрѡвѡца* Каћ м³¹³, али никаквих више података немамо, ни позитивних ни негативних, па не знамо колико је она распрострањена. То је, иначе, алтернација аналогна Даничићевој *лѡвѡцѡ~лѡвѡца* (31) и Дан. и нашој *прѡсѡцѡ~прѡсѡца* (т. 138а).

Дан. (45) претпоставља, несигурно и за овај тип погрешно, *сѡнѡвѡца* (што је, у ствари, ген. пл. им. типа *мушкѡрацѡ*), док у РЈА наводи *блѡзѡнѡца*.

157. а) Тип *мушкѡрацѡ~мушкѡрѡца, добрѡвѡљацѡ~добрѡвѡљѡца*. Већ су у више наврата навођени различити дублетизми (каткада и из истога села), што указује на коезистенцију различитих изоглоса и неуниформност говора. То се добро види у случају г е н. п л. именица овога типа:

1° *ѡктѡвѡца* Кос, *бѡгунѡца* Кос, *ѡбѡитѡкѡ* За, *мушкѡрѡца* За м Кос, *Нѡкѡвѡца* Рад, *Сѡлунѡца* Кал м;

2° *Бѡсѡнѡца* Јаб, *добрѡвѡвѡца*, Кос, *питѡвѡца* За м, *Србѡвѡнѡца* Кос;

3° (без икакве алтернације) *мушкѡрѡца* Др Јаб, *подѡтѡкѡ* Јаб, *сиромѡшѡкѡ* Ам, *Србѡвѡнѡца* Жив, *Црногѡрѡца* Чи м.

Исп. и т. 137б.

Само се ликови под 1° наводе у Дан. 44 и 45, док су они под 2° и 3° јављају само у појединим народним говорима³¹⁴.

б) С Дан. се слаже г е н. п л. *трѡпѡнѡвѡвѡца* Ам (Дан. тип *капетѡнѡвѡцѡ*, стр. 55).

158. Лексички акценат. а) Имена месеци типа *деѡембар* гласе готово доследно: *деѡѡембар* Сељ м, *деѡѡембра* Јаб, *нѡвѡембар* Сељ м, *нѡвѡембра* Јаб, *ѡктѡмбар* Радиј Сељ м, *ѡктѡмбра* Јаб Ра, *ѡктѡмбру* Ам, у *ѡктѡбру* Чи м, *сѡптѡмбар* Сељ м, *сѡптѡмбру* Јаб Радиј.

Само је у неким нововарошким селима бележено и *ѡктѡмбра* Ам, *сѡтѡембра* Радиј, у *сѡтѡембру* Радиј.

б) Појединачне лексеме: *брѡтѡнѡци* Сј м; *Зѡвѡчѡрацѡ* (Прав. р. *Зајѡчѡрацѡ*); *зѡкупѡцѡ* (: *кѡпацѡ*) Чи м; *Црногѡрѡци* Бј Буч ДС м Јаб Сељ, *Црногѡрѡци* Г м, *Црногѡрѡца* Бук, *Црногѡрѡца* Х м, *Црногѡрѡце* ДС м, *Црногѡрѡцима* ДС м Кос (*Црногѡрѡци* Сј м, с *Црногѡрѡцима* Кал м) |

³¹³ Вуковић Акц. П-Др. 204 исто; Барј. НП-Сј. акц. 22 *сѡнѡвѡца*; Пецо Орт. 14 *пѡкрѡвѡца/пѡвѡвѡца*; Стев. Гружа 559 *пѡкрѡвѡца/пѡкрѡвѡца*; Моск. Поц. 15, Пиж. Кол. 37 и Станић Уск. акц. 121 *сѡнѡвѡца*, али у Поц. и Кол. према *сѡнѡвѡцѡ* (пример за Поц. није наведен, па постаценатске дужине наводимо према Кол. и Уск.).

³¹⁴ Сва три модела наводе се у Дешић ЗБИЈГ 208-209, при чему је тамо други модел најчешћи, а трећи најређи. У сродним говорима су ипак најчешћи ликови типа *кѡмѡрѡца* или *кѡмѡрѡца* (остале разлике у квантитету занемарујемо); Моск. Поц. 16 и Руж. Пљ. 123 обоје, Пиж. Кол. 37 и Станић Уск. акц. 119 само прво. За ликове првог и другог типа исп. Пецо Орт. 19 и Симић Обади 23, а за оне под 3° Гор. 640 и Павлица Пољ. 83.

Црнообрац Ра Селъ, Црнообрца Јаб, Црнообрци Бук Г м ДС м За Јаб М м Ра Рад Х м, Црнообрацд Чи м.

е. Акцента имена и презимена

159. При испитивању говора СП бележени су, у неким селима систематски а у другима узгред, и антропоними и топоними. Од прозоидјски интересантних имена и презимена наводе се само најкарактеристичнија (в. и т. 105а и 154d).

160. И м е н а а) Имена једносложне основе на -ка:

Брднко Ам Јаб Ра Рад, *Вељко* Јаб (тако се изговара и у М м), *Винко* Јаб, *Гђко* Јаб Радиј, *Жарко* Радиј, *Живко* Бук Др Јаб Рад Радиј, *Здравко* Јаб Кал Рад, *Јако* Јаб Радиј, *Мјрко* Јаб, *Миљко* Рад, *Мјрко* Ам Бук Јаб Лу Рад Радиј, *Рајко* Јаб Радиј, *Рјнко* Ам Гр Жињ Јаб Куч, а исп. и *Брајковац* (топ.) Каћ м, *Стјнковац* – у *Стјнковуцу* (засељак) Куч;

Видјко Јаб, *Војко* ДБ Јаб Лу, *Гђко* Ра, *Жарко* Јаб, *Жељко* Јаб Радиј, *Здравко* Јаб Радиј, *Миљко* Јаб Радиј, *Славко* Јаб Радиј;

Живко За, *Миљко* Јаб, *Миљко* За Јаб, *Мјрко* Жињ За м Жив м, *Стјнко* Крајчиновићи (Прибој), а исп. и, сигурно редовно, *Мујко* Кос м, *Перко* Јаб.

Ни једно од ових имена није забележено у сва три прозоидјска лика, али су нека забележена у два: *Гојко*, *Жарко* и *Здравко* у прва два, *Живко* и *Мјрко* у првом и трећем, а *Миљко* у другом и трећем. Детаљнија истраживања сигурно би унеколико кориговала ове напомене.

б) Имена двосложне основе на -џ:

Боддан Гр Јаб / *Боддан* Јаб; *Душан* Гр За м Јаб Ра, *Јакџ* За.

с) Имена двосложне основе на -ила:

Гаврило Јаб, *Данило* ДС м За, *Добрило* Јаб, *Дојчило* Јаб, *Мдмчило* Јаб;

д) Имена двосложне основе на -анко, -енко и -инка:

Миланко За Јаб / *Миланко* Рад Радиј (оба ова села су нововарошка);

Јеленко Ра, *Миленко* Јаб Рут, *Неђељко* Ра, *Раденко* Ам Јаб, *неќбг Раденка* Др / *Раденкова кућа* З м;

Јланко Јаб, *Мјринко* Јаб, *Милјинко* Граб Јаб; исп. и *Мјринкове дерадице* (топ.) Радиј.

е) Имена трџсложне основе:

Радиволе Граб Јаб / *Миливоле* Рад, *Радиволе* Ра.

ф) Композите:

*Великобр Гр; Светлобр Бал м / Светлобр Радиј; Дрвољуб Гр; Милодраг Јаб / Милодраг Јаб; Милорад Гр ДС м Лу / Живорад Бук, Милорад Бук.*³¹⁵

161. Презимена а) У презимена изведених од имена типа *Бранко* равноправни су *Брнковић Рад*, *Милошева Јанковића З* одн. *Урош неки Живковић Бук* и типизирано *Живковић Радиј*, *Јанковић З*, *Марковић Др*.

б) Презимена изведена од хипокористика типа *Васо* доследно задржавају акценат основне речи:

Авдовић За м, Башовић Х м, Брјовић Кос, Вјасовић Јаб, Гачевић За Јаб, Гледовић Кал м, Глибовић Жив м, Дрвољовић Радиј, Дрјовић За, Зјковић За, Зиндовић Бј Кос, Јасовић Кал м, Јановић Буч, Јуковић Г м, Јусовић Сел м, Кјовић Куч, Лјасовић Гр, Лјковић Буч, Лјковић Рад, Мјановић Ра, Мјатовић Јаб Кос Лу, Мјуровић Кал м, Мјшовић З м, Нјковић Х м, Пјнтовић Кос Ра, Пјшовић Кал м, Рјдовић Буч Др Житъ За Куч, Рјмовић Др м, Сјловић ДС м, Тјковић Ра, Тјмовић З, Трјшевић Ра, Ђјуровић Кос, Цјјовић Др Јаб Ра Селјани, Цјановић Каћ м итд.

с) Таква констатација важи углавном и за презимена изведена од других имена:

неки Дјдо Асановић из Ратајскѣ Селъ, А^кметовић Г м, Бјгановић Кал м, Булатовићи (топ.) Радиј, старѣ презиме Војковић За, Каплановић Рад, Курбеговић Гр, затворѣ Пјтра Мјротиновића Др, Мјлићевић Буч, Сјмићевићи Гр, Табаковић (забележено у ДС м), Најдеровић Каћ м;

кот кјћѣ Вјкосановића Б м, Дјспатовић Јаб, Лјцмановић Кос, мѣне и Бјжа Лјцмановића — у затвор Др, Рјбреновић Јаб Ра, Рјђеновић Житъ, Фјлиповић Кос;

Гјлубовић Кос, — Врјљаковић (прјзећен ис Крјтова) Ра, Гјјковић Гр Рад, Кјлјановић Јаб, Мјрјанѣвић Рад, Мјрјановић Кос м, Фјтј^ковић Др м;

Дјбјљевић За, — Малјшевић Ам (из Јасенове преко Увца);

Дјбриловићи (село) Чи м, — Мјјсјловић Куч;

Алјмеровић Б м, — Драгјутиновић ЗТ, — Јерјмијовић Селъ;

Аксјнтијевић Др;

Брјнисављевић Рад.

Тако ова презимена гласе у свакодневном говору (овде занемарујемо ликове попут *Алјмери Б м, Врјљак Ра, Гјјак Рад* и сл.). Међутим, у разговору са странцем, у школи, војсци, општини, болници или сл. многи

³¹⁵ Већина наведених имена су словенска, али постоје, наравно, и хришћанска (као наведено *Гјдрило* и сл.) и муслиманска (као наведено *Мујко*, с домаћим наставком *-ко*, и многа друга).

не своје презиме "стандардизовати" у *Аломéровић* Б м, *Вилáповић* Куч, *Драгутíновић* ЗТ, *Каплáновић* Рад, *Радúловић* Кос и сл.³¹⁶

d) Говори се само *Блáгојевић* Рад, *Љубóјевић* Рад, у Челице, ко-Добрисава *Љубóјевића* кúћē Др, *Милојевић* Ам.

e) Двојство *Плéскоњић* Јаб, *Рудоњић* Кос м / *Мéњоњић* З м потиче од различитог акцента основне речи.

f) Забележено је *Бјéлић* Рад *Радиј*³¹⁷.

В) ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА

а. Једнакосложне именице (некадашње о/ио-основе)

aa) Једносложне основе

162. Тип *дрѐо* (сг.) ~ *дрѐа* (пл.). Ова алтернација доследно је спроведена само у те, насловне именице: ном.-ак. пл. *дрѐа* ДС м *Жињ* Заб м *Зав* м ЗТ *Кос* п/м М м Ра *Радиј* Рут *Селъ* м Сј *Х* м, ген. пл. *дрѐа* Ам ДС м За *Јаб* М м Ра *Селъ* м Сј п/м.

Тројак акценат бележимо у пл. именице *брдо*: а) *брда* Др, по *брдима* Каћ м Кос *Радиј*; б) *брда* Буч Г м ДС м *Жињ* За ЗТ *Селъ* м Чи м, *Брда* (топ.) Гр, *брда* ДС м, од *Брда* З, *брдима* Бј Г м Јаб Каћ м Куч и с) *брда* Ам, *брдима* Ам, а двојак у именице *поље*: а) *пáља* За *Селъ* и б) *пáља* Рад, по (у) *пáљима* Рад.

Ликове *брда* и *пáља*³¹⁸ налазимо само у неким нововарошким селима, а мислимо да су настали под утицајем ген. пл., док се у *брда* вероватно огледа утицај сг. Да *брда* немају велику старину, показује и ново преношење у *пó брдима* ЗТ, према редовноме *на брдо* и сл. (в. у т. 31а).

Од осталих именица овога типа које помиње Дан. (64) имамо забележен само ном.-ак. пл. *жита* Бал м Г м Ра *Чи* м, *зедна* Бј М м *Селъ*, *клаўпка* За *Јаб* и ген. пл. *зедна* *Селъ*, дакле без квалитативне алтернације, као и *мáста* Бал м³¹⁹.

³¹⁶ О акценту презимена на *-овић (-евић)* в. прилоге М. Пешикана, М. Станића и М. Тешића у НЈ ХХИ/3 (1975).

³¹⁷ РСАНУ *Бјéлић (Бјéлић)*.

³¹⁸ Дан. (64) не помиње *поље* међу им. које "мењају" на " ". Иначе, *брда* и *пáља* имамо и у Гор. 641.

³¹⁹ У сродним говорима само *дрѐо* има у ном. пл. увек *дрѐа*. Ако се иде са југа на север, број им. које знају за ту алтернацију расте (или обрнуто): Пиж. Кол. 41 и Станић Уск. 122 немају више ниједну (ако се изузму топ. *Пáља* одн. *Пáља*); Вуковић Аки. П-Др. 251 има и *мáсла* (у изр.), Пецо Орт. 33 и *жита*, а Руж. Плъ. 134 обе те им. (али обе само у изр.); Тешић Љешт. 178 и *брда*, *зедна*, *пáља*, *сáта*, а Ник. Тршић 390 све те + *мáста*; Моск. Поц. 18 све Дан. + *вáла*, *мáста (мáста)* и *пáља*; Павлица Пољ. 84 и *брда*, *жита*, *зедна*, *клаўпка*, *кáла*, *пáља*.

163. Тип *село* (ср.) ~ *сѣла* (пл.). Ова алтернација није доследна ни у те именице: а) *сѣла* Ам ДС м Селъ, ген. *сѣла* Ам Бј м Буч ДБ ДС м За Кал м Кос Радиј Селъ, лок. *на сѣлима* Кос м, *по сѣлима*³²⁰ Ам Кал м, *по сѣлима* ДС м Радиј, *у српскијем сѣлима* Чи м, *у сѣлима турскијем* Чи м; б) *сѣла* Заб м Кал м Чи м, ген. *сѣла* Селъ, лок. *по сѣлима* Кос п/м Ра, *у сѣлима* Кос м.

Код Вука и Дан. пл. именице *перо* зависи од значења. Овде је, насупрот њима, забележен ген. пл. *пѣт пѣра кад избаци кужуру* Зав м.

С друге стране, с Дан. (63) се не слаже ни ном.-ак. пл. *рѣбра* Селъ м, *сѣдла* За Кос и ген. пл. *рѣбра* Селъ м. Тако се изговара и *прѣсма* (страница у кола) — ном.-ак. пл. *прѣсма* Јаб, што Дан. (63, плесмо) сврстава у групу речи за које не зна "међу које од горњих иду".³²¹

164. Тип *сијено* (ср.) ~ *сијѣна* (пл.). а) Од три Дан. именице (стр. 62) имамо потврде само за једну: *сијѣна* Др Кал м Кос м Ра Селъ м.

Међутим, Ђур. Јат 272 има и ном. пл. *сијѣна* Ра, поред *сијѣна* из истога села (стр. 276).

б) Дан. не помиње никакву промену акц. у лок. ср. Стога је свакако занимљиво *наполедн у злату* Ам, поред *дукат у злату* Ам, *на сијѣну* Кос Селъ м и сл.³²²

165. Тип *дѣбло-дѣбала*, *брѣно-брѣдна*. За прву им. можемо навести само ном.-ак. пл. *дѣбла* и ген. пл. *дѣбала* Селъ м, што се слаже с променом неких именица типа *врѣбац* (в. т. 137б).

У друге је, пак, засведочена алтернација *брѣно* ~ ном.-ак. пл. *брѣна-у* *брѣна* Радиј, ген. пл. *брѣдна* Ам Радиј Рут Селъ м, што је заправо иста она алтернација коју смо имали и у *лѣнац-лѣнци-лѣнцац* (т. 139).³²³

³²⁰ "Иако се данас не чује Дан. сѣлима, уз предлоге имамо и по сѣлима; Митас биљежи по сѣлима" (Пецо Орт. 32).

³²¹ За дублетне акц. форме у пл. именица типа *село*, *рѣбро* и сл. знају и други сродни говори. Исп. Гор. 641 (али од *село* ген. пл. само *сѣла*), Ђук. ГЦ 226, Симић Обади 27, Станић Уск. акц. 123, Тешић Љешт. 179 (*рѣбра*, али *сѣла/сѣла*). За акц. ном.-ак. пл. типа *сѣла* каже Симић (Обади 27) да се "рјеђе или чешће, оређе скоро у свим источно-херцеговачким говорима јужно од 44. паралеле" и да су Обади и Љешт. по томе "истуренија тачка јужнијих говора". То је засновано на Руж. Пљ. 133 (*сѣла*, али *пѣра*, *рѣбра* и сл.), Пецо Орт. 32 (само *сѣла* и сл.) и приликама у Дубровнику. Није, међутим, узет у обзир пивско-дробњачки говор, у којем је повлачење акц. у пл. (осим ген. им. типа *рѣбро*) засведочено не само у *бедро*, *перо*, *рѣбро*, *сѣдло*, *село*, *ствѣно* него и у *пљеће*. Те им. (осим *пљеће* и *перо*) наводи и Пиж. Кол. 42, но тај је рад касније објављен. Исп. осим тога, и прилике у Ускоцима. Насупрот томе, имамо у Поцерини (Моск. Поц. 10) *пѣра/пѣра*, *сѣдла*, мада само *сѣла* (тај говор није, наравно, источнохерц.), а у Каћу (Нед. 314) само *сѣла*.

³²² Вуковић Акц. П-Др. 252 и Пецо Орт. 33 у *злату* (факултативно), Реш. Вет. 72 *злату* (Дубр.).

³²³ За алтернацију *брѣно/брѣна/брѣдна* исп. Барј. НП-Сј. акц. 50, Вуковић Акц. П-Др. 248, Пиж. Кол. 42 (врло ретко *брѣдна*), затим Стев. Гружа 564 *брѣдна/брѣдна*, док Станић Уск. акц. 123 има *брѣдна*, како је најчешће и у околини Кол.

166. И овде се у ак. именица *врата* и *леђа*, када оне стоје уз предлоге, јавља специфично: *на врата* Ам Кос, *пред врата* Др, *на леђа* Сј одн. *на врата* Ра, *у леђа* Кос³²⁴.

Та појава није, међутим, забележена у прелазноме (комаранском) говору: *пред врата* М м Х м, *на леђа* Б м, а и у новошток. је много чешће: *за врата* Др Рут, *на врата* Бј Буч Гр Др ДС м Жив м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Радиј Селъ п/м, *пред врата* Гр Др м За м, *у врата* Зав м Радиј, — *за леђа* Кос Сј, *на леђа* Бал м За м Зав м Рут Селъ м, *низ леђа* Селъ м, *у леђа* Ам Кал м Кос и сл.

167. Л е к с и ч к и а к ц е н а т: *вдће* Бј м Г м Каћ м Рут, *са вђном* Др (источноштокавски)^{324*}; *врело* Ра, *Врело* Буч Радиј, *Жива врела* Јаб / у *Врело* Рад; *дџело* ЗТ (али то није реч уобичајена у овоме говору); *дџба* Ам Гр Жив Зав м ЗТ Кос п/м М м Ра Радиј Чи м / *дџба* Бук За м Јаб Кал м Каћ м Ра Селъ; *мдре* Др м Јаб Кос М м, *мдра* ДС м Кос Куч, *мдру* Др м Жив За / *мдре* Селъ, *на мдру* Бук, *по мдру* М м; *свџтло* Каћ м М м, *свџтла* Гр, *свџтла* Др / *свџџтло* Бј Чи м; *стџкло* Ам Селъ м / *стџкло* Каћ м³²⁵.

О именицама типа *робље* и *здравље* в. напред, т. 95 и 101.

а) Двосложне и вишесложне основе

168. У пл. именице *језеро* помиче се акц. према крају: *Језџра* (топ. у Ц.Г.) Јаб, *Језџра* (топ.) Каћ м, *језџра* Ра, дакле и када означава и кад не означава место³²⁶.

169. Именице типа *вретџно* имају акценат увек на истоме слогу: ном.-ак. пл. *канџџла* Буч Др м Рад, *решџта* Ам Кос м Куч Рад Селъ, ген. пл. *канџџла* Буч. Није јасно да ли овамо спадају ојконими *Вранџша* и *Голџша* (ном.-ак. пл. *Вранџша* Рад Рут, *Голџша* Чи м, ген. пл. *Вранџш* Рут, *Голџш* Чи м, лок. пл. у *Голџшима* Чи м) или су то плурализоване стари облици дуала^{326*}.

³²⁴ Врло распрострањена, али факултативна појава. За источнохерц. говоре исп. Вуковић Акц. П-Др. 249, Гор. 641, Ник. Тршић 390 (уколико је тршићки уопште херцеговачки), Пецо Орт. 33, Пиж. Кол. 42, Руж. Пљ. 134, Станић Уск. акц. 90, Тешић Љџшт. 179. Свџић Осоди 27 само за *врата* и сл., али спорадично *на уста*. Такву врсту преношења акц. има и Руж. у *ниџ леђа*.

^{324*} Исп. Д. Брозовић, *Даничићџво мјесто међу истраживачима (и судионицима) повијџсти српскога и хрватскога јџзика*, Зборник о Ђури Даничићу, САНУ — ЈАЗУ, Београд — Загреб 1981, 61-81 + две карте.

³²⁵ Поменџмо само да је на северу (Гор. 664, Тешић Љџшт. 206), али и на западу (Пецо Орт. 33) — *мдра*.

³²⁶ Стеван. ССХЈ I 225 *Језџра* "кад означава име места". Тако и Руж. Пљ. 134, Станић Уск. акц. 124. Међутим, Стев. Гружа 566 има поред *јџзера* и *језџра*, а Моск. Поц. 22 само *јџџра*.

^{326*} В. о томе у чланцима Р. Маројевића у ОП II 153-154, ОП III 151-154 и ЦГ 239-240.

пријатељство Г м, *пријатељству* Каћ м / *пријатељство* Јаб;
ђетинство Радиј, у *ђетинству* Ам, *јундство* Радиј, *јундство* Јаб.

Поменимо овде и им. једносложне основе *брдство* Г м / *брдство* Ра, као и неочекивано *наслество* Каћ м.

За дијалекатска разграничења најинтересантнији су примери типа *јундство*, карактеристични пре свега за говоре Црне Горе³³⁰.

с) У им. ср. р. сложених с префиксом запажамо неке особености у квантитету вокала у префиксу (код неких и у основи):

Забрђе (село) Заб м, *Забрђе* (топ.) Каћ м; *Завршје* (топ.) Јаб; *Забрја* Др; исп. и им. једносложне основе *здно* Др м Жив;

наручје Др, у *наруче* Рут, у *наручу* Др;

посуђе Кал м / *Побљмье* Каћ м;

примјрје Кал м / *примјрје* Ам Јаб³³¹.

С обзиром на квантитет вокала у прасловенском, неочекивано је само дуго о у по-

У вези с квантитетом слога пред наставком у именица на *-ьје исп. т. 97.

d) Колебање акц. запажено је у *прђеће* Буч Кал м Кос Ра Сел / *прђеће* (исп. на љето) Бал м Др м ДС м Кал м Кос Рад Радиј Сел, у *прољеће* Ам Гр³³².

e) Исп. и несвакидашњи дем. *на кољџце* (: коље) Ам / *трњџце* (: трње) Кос.

О акценту им. на -иште в. напред у т. 152, а имена градова *Плеваља* и *Ужџа* у одељку о облицима им., т. 465e-f.

в. *Неједнакосложне именице (некадашњих консонантских основа)*

173. Како је прозодијски систем ових именица умногоме типизиран, говорићемо само о неколико појава. Прво, можда и најинтересантније, да кажемо да се и овде јавља лок. сг. *по дреџу* Ам. Иако је овај пример, заједно са у *злату* (в. т. 164b), посве усамљен и забележен само у једном селу, он ипак показује да та алтернација није сасвим непозната новшток. полимском говору³³³.

³³⁰ Исп. Пик. Кол. 43 (пored *јундство*), Станић Уск. акц. 126, затим Пеш. СК-Љ.

³³¹ *јундство* и др.

³³² Вук *зобрђе*, *зобрје*, а *здно*, *наручје*; РМС *примјрје* и *примјрје*. *Зобрђе* потврђује Тур. Јат 258, а тако и Пецо Орт. 34, Вуковић Акц. П-Др. 256, Барј. НП-Сј. акц. 52 (*Зобрђе*).

³³³ Двојак и Ник. Срем 266, Рем. Шум. 79, а само *прђеће* Ивић Биоград. 158, Ник. Колуб. 16 (*у прољеће*), Стев. Гружа 566.

³³³ С обзиром на бројне друге примере типа *по имену* Лу, на *рјмену* ДБ, *по рамену* Кос итд., могућно је наведено *по дреџу* тумачити и као обичан халакс.

174. У именица типа *плѣме* имамо редовно алтернацију по обрасцу *плѣме* (сг.) ~ *плѣмѣна* (пл.) (у ген. пл. *-ѣна*):

ном.-ак. пл. *брамѣна* ЗТ, *врѣмѣна* Жив, *имѣна* Граб Каћ м Кос Ра Селъ, *плѣмѣна* За м, *презимѣна* Кос (: *прѣзимѣ* Гр Жив м Зав м Каћ м Кос Радиј Селъ Сј м), *рамѣна* За Кос п/м Рут Селъ м, *семѣна* Бал м, — *дрѣмѣна* ЗТ Јаб, *клубѣта* Кос м, *лебѣта* Жив Јаб, *уѣта* Селъ, — *чудѣса* Кал м;

ген. пл. *имѣна* Јаб, *плѣмѣна* Селъ м, *презимѣна* Ра, *рамѣна* Селъ м, *шлемѣна* Гр ДС м Кал м, — *уѣта* Селъ;

дат.-инстр.-лок. *рамѣнима* Јаб, *семѣнима* За, *уѣтима* Селъ.

175. Промена квантитета у зависним падежима именица типа *дијете* и *челоде* лексички је ограничена. Поред *ђетѣта* Ам За Рад, *ђетѣту* Бал м Гр Др Јаб Селъ, *ж љетѣтам* За, *са љетѣтам* Гр Заб м Кос м Селъ Сј м, забележено је још само *брос кљѣста* Селъ м, *на кљѣсту* Кал м, *са кљѣстам* Куч Радиј.

Та квантитативна алтернација изостаје у *брѣчѣта* Др м, *јѣмѣта* Селъ, *на љѣшту* Кос, *на двѣ љѣшѣта* Селъ (исп. и из прелазнога говора ак. пл. *пѣрѣчѣта* Г м), — *ђетѣнѣцѣта* Селъ, *челодеѣта* Селъ.³³⁴

176. Вок. именице дијете гласи *дѣмѣта* Ам Бј Др За Кал м Ра Радиј.³³⁵

177. Лексички акценат *брѣмѣшѣта* Заб м³³⁶; *дрѣце* Рад Радиј и *дрѣце* Ра; *ждрѣмѣ* Селъ / *ждрѣбе* Јаб (према зависним падежима); *ѣсе-ѣсѣта* За; *мѣмче* Јаб Кос м Ра, *са мѣмѣтам* Др м / *мѣмче* Бал м З м (Брод); *прѣзимѣ* (в. у т. 174); *љѣше* Бук Кос Селъ (в. и т. 175) / *љѣше* Др м.³³⁷

С) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА И МУШКОГ РОДА НА -А

а. Једносложне основе

178. Именице типа *глава*, *слѣва* Алтернација ' (ном. сг.) ~ ~ (ак. сг., ном.-ак. пл.) заступљена је у оба полимска србијанска говора у приличној мери, у релативно великом броју именица.

а) У а. к. с. г. у овима: *ѣдѣску* Ам Бал м Бј Бук Буч ДБ За Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рут Селъ Сј п/м Х м, *главу* Бал м Бј п/м Буч

³³⁴ И у сродним говорима редовно је само *ђетѣта* (нпр. Рух. Пл. 135, а исп. и Барј. НП-Сј. акц. 60), којем се негде придружује још понека им. (на увек иста) (исп. Вуковић Акц. П-Др. 261, Пецо Орт. 37, Станић Уск. акц. 128 и др.).

³³⁵ Осим наведених, постоје и алтернације типа *вр(у)јѣме* ~ *врѣмена* и *ждрѣмѣ* ~ *ждрѣбѣта*.

³³⁶ Исп. Бук. *брѣмѣце*, али без проширења основе у ген.

³³⁷ У *љѣше* имамо појаву супротну оној у *љѣшак* Кос, насталу вероватно међусобним укрштањем акцената *љѣшак* и *љѣше*.

Гр Граб ДБ Др м ДС м З За Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Селъ п/м Сј п/м Чи м, *грáну* Ам Кал м Ра, *нá Дрáну* За м, *дóшу* Заб м ЗТ Кал м М м, *зíму* Буч Гр Јаб Каћ м Селъ, *клóпу* Жив, *мóбу* (ген. сг. *мóбѣ*) Зав м, *нá мóбу* М м, *нá рúјѣку* Жив Х (у вези с овом именицом в бел. 107^а), *рúку* Ам Б м Буч Г м Др п/м З м За м Заб м ЗТ Јаб Кос м Куч Ра Радиј Чи м, *снáгу* Буч Каћ м Куч, *срúјѣду* (Mittwoch и Mitte) Ам Јаб Кос п/м Ра Радиј, *стúјѣну* ДС м Рад Рут, *стрáну* Б м Бал м Бук Др п/м ДС м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Рут Сј, *трáву* Куч Рад Радиј.

Међутим, у више наведених им. забележен је и непомични акц.: *вóјску* ДС м ×З(!), *грáну* Кос, *Дрáну* Кос, *клóпу* ДС м, *рúјѣку* Зав м, у *рúјѣку* Рут, у *Рúјѣку* Гр, *стúјѣну* ДС м Селъ м, *трáву* Кос М м Селъ м Х м, *снáгу* Бал м (околина Бродарева).

Осим тога, исп.: *брáду* Ам, у *брáзду* ДБ, *фрбу* Кос, *грѣду* Селъ, *рúду* Гр, *свúјѣћу* Гр За Јаб Селъ, *свúћу* Ам Сј, *слúгу* За м, *трúјѣску* ЗТ, *трúбу* Гр Др, *за рáну* Сј.

б) У н о м.-а к. п л. та је алтернација засведочена у следећих именица: *вóјске* Б м Буч Жив За м Чи м, *фрбе* Кос, *глáве* Зав м Јаб Кос Рут Селъ, *грáне* Ам Др Кос, *грѣде* Др м Кос Куч Селъ, *зíме* Зав м, *клóпе* Рут, *рѣсе* Куч, *рúке* Бал м Бј м Буч Гр З п/м За м Заб м Јаб Кал м Каћ м Куч Рад Рут Селъ м Сј м Х п/м, *свúње* ДБ Ра Селъ, *слúге* За м, *срне* Др м, *стúјѣне* Ам Жив За м М м Ра, *стрáне* Ам Бј м Др З м За Заб м Кал м Кос п/м Рад, *трáве* Ам, *трúбе* Ам Куч.

Од ових се *врбе* Буч, *фрбе* Кос, *клóпе* Жив м Заб м, *слúге* Бал м Селъ м и *трúбе* Гр Селъ јављају и с акцентом ном. сг.

Осим тога, исп. : *брáде* За, *дóге* Чи м, *Брáње лúке* Гр, *Лúке* Кос М м, *свúјѣће* Кос, *врúјѣже* Бал м.

Однос *фрбу* ~ *фрбе* и *врбе* (*фрбе*), *свúћу* ~ *свúње*, *слúгу* ~ *слúге* и *слúге*, *трúбу* ~ *трúбе* и *трúбе* сведочи о већој заступљености ове алтернације у пл. него у сг. (Дан. 5).

с) У д а т. с г. забележено је само *вóјци* Кос Ра Рут, *прúћѣ* ⁴им *рúци* Селъ м, али је чешће *вóјци* Б м Г м Др м Жив За м Зав м М м, *рúци* Селъ м (за *главу* и *душу* немамо података).

Напомена: Могло би се на основу изнетих примера рећи да се говори СП (нарочито новошток.) не само принципски него и у многим детаљима слажу с оним што је изнео Дан. (4-5). Указујемо, ипак, на примере као *брáду-брáде*, с једне, и *трáву, трúбе* (исп. и *рѣсе*) одн. *вóјци*, с друге стране. Прво и нека друга мања одступања могу бити и последица непотпуности наше грађе. Међутим, и она која је наведена показује да рецесија алтернације ' ~ ^, мада лексички знатно ограничена, није узела већег маха³³⁸.

³³⁸ На њу указује А. Пецо у чланку *Акцент именица женскога рода типа глава, вила*, НЈ XI 12-24. Исп. и Е. Stankiewicz, *The Accent and Grammatical Categories of the -a Stems in South Slavic*, ЈФ XXX/1-2 193-202.

d) У в о к. с г. на -о доследно је *сјје* Рад, *мајо* Др, *дрво* ДБ, *сво* Заб м, *сидво* Х м, *мјто* Каћ м, *рјо* мајо Каћ м, — *Бад* то Х м, *Дрво* Гр Др, *Заво* Б м, *Мако* Ра Рут, *баба* *Питро* Др, *Шво* Каћ м итд, док у облицима на -а акц. остаје непромењен: *Мјма* Каћ м, а исп. и специфично *Дрво*, *мајо* *Дрво* Др.

e) За квантитативну алтернацију ' (ном. сг.) ~ ' (дат.-инстр.-лок. пл.) немамо много потврда. Редовна је у *рјкама* Ам Гр З м За Заб м Јаб Каћ м Ра Сел Х, *рјкама* Х м, а забележено је и по *лјкама* Сел, *стјјенама* Буч За м Јаб и *оа* *Швбама* Сј.

У неколико забележених примера она изостаје: *србама* Куч, *кјелама* За м, *св* *рјкама* Кал м, *свбама* Ра, по *стрбама* Куч.³³⁹

f) Ген. пл. именице *рука* гласи доследно *рјку* Ам За м М м Радиј Сел, *о* *рјку* Буч.³⁴⁰

g) Занимљив је и инстр. сг. ове именице *рјком* З Зав м, *рјком* Х м, па и ген. *рјкџ* Бј м Зав м.³⁴⁰ Сви примери су из села јужно од Пријепolja.

Говори се, међутим, и *рјком* Г м, а исп. из осталих села: *рјком* Бук Жив Кос м Радиј Сел п/м.

h) На крају, ево и акценатске парадигме им. *боца* (ије забележен вок.), која илуструје већину наведених алтернација, али и оних типичних, пошто дуљене пред сонантско-консонантеком групом често изостаје:

ном. сг. *боца* Др Јаб / *боца* ЗТ Рут,;

ген. сг. *боцџ* Кос м (исп. и инстр. *боцџм* Јаб) / *боцџ* З За м Кал м Рад;

дат. сг. *боци* За м (јадина потврда);

ак. сг. *боцу* Ам З Јаб Кос Сел м и *боцу* З / *боцу* Буч Др м Жив Јаб Куч Сел м и *боцу* За м Х п/м, *бџу* Х м;

ном.-ак. пл. *боце* Ам Бј Буч ДБ Др ДС м Жив З п/м За Заб м-ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Ра Рад Радиј Сел Сј-Х п/м, *бџце* Б м / *боце* Жив За м Заб м М м Х м Чи м, *бџце* Б м Г м Х м и *боце* Сј м x1;

дат.-инстр.-лок. пл. *боцама* Јаб Ра / *боцама* Ам Др ДС м ЗТ Јаб Куч, *оцџма* М м;

ген. пл. *оцџа* Ам Б м Буч Гр ДС м З п/м За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Радиј Сел Сј м Х м.

³³⁹ С друге стране могућно је да ту алтернацију имамо у *адмпама* Гр (: *адмпа* Ра Рут, *при адмпи* Гр, *адмпе* Бј Гр), али је забележено и *адмпи* Кос.

³⁴⁰ Тако и Барј. НП-Сј. акц. 32, Вуковић-Акц. П-Др. 231, Гор. 638, Ник. Колуб. 26 (и *рјку*), Пик. Кол. 45, Руж. Пл. 138, Станић-Жк. акц. 133, тј. на линији Колашин-Колубара, па и источно од Колубаре (Рем. Шум. 251).

³⁴⁰ Исп. *рјком* Пик. Кол. 21, па чак и *рјко* Ник. Мачва 213, за које Б. Николић претпоставља да је настало "према акц. *рукама* и *рјку* и аналогичном према *идеа* — *идеама*". Међутим, по мишљењу П. Ивића, које нам је усмено саопштно, *рјком* би могло бити старије од *руком*.

У неким од потврда за *децама* може се огледати и алтернација ' ~ ' . Ген. пл. *овица* показује изворну припадност ове им. типу *земља*.

179. Именице типа *идеа, сестра*. а) И овде је заступљена опозиција ном. сг. ~ ак. сг., ном.-ак. пл., али није лако утврдити у којих све именица. Наиме, многе именице које код Вука и Дан. припадају овоме типу иду у говорима СП, потпуно или понегде, по типу *жаба* (в. ниже). Стога се овде не наводе примери типа *дџку-дџке* и сл.

Поменуто алтернацију имамо у а к. сг. ових именица: *вџду* Ам Бал м Бј Г м Гр Др Жив п/м З м За п/м Зав м Кал м Каћ м Куч М м Рад Радиј Сј м Х п/м, *вџру* Бј Буч Гр ДС м З м Заб м Зав м Јаб Ра Радиј Х м, *вџцу* Бал м Бј ДБ Др Жив Жињ З п/м Зав м Каћ м Куч Ра Радиј Х м, *земљу* Ам Бал м Г м ДБ Др п/м ДС м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Х м Чи м, *вџру* Ам Бал м ДС м Јаб Кал м Кос п/м Сј п/м, *вџглу* За Јаб Кал м Кос Куч Рад, *кџсу* Бук Г м Гр Јаб Кос п/м Ра, *мџћу* Буч ЗТ Каћ м, *мџтлу* Ам ЗТ Каћ м, *идџу* Ам Буч Г м Др М м Ра Х, *чџлу* Селъ п/м, а вероватно и у оријентализму *бџју* ³⁴¹.

Од ових је им. с узлазним акц. забележено *вџлу* М м, *мџтлу* Куч и *чџлу* Селъ м.

б) У ном.-ак. пл. та је алтернација засведочена у *вџде* Г м З м За Кал м Куч М м, *вџге* Ам Јаб, *кџсе* За Јаб Каћ м Ра Селъ м, *мџтле* Селъ м, *идџе* Ам Бал м Гр ДБ Др п/м Зав м Кал м Каћ м Кос п/м М м Ра Радиј Селъ м Сј п/м Х м Чи м, *сџе* Ра, *сџе* ЗТ Јаб Радиј, *сџје* Ам Гр Куч Ра Рад Сј Х, *чџле* Ам Г м Гр Др Селъ п/м, а вероватно и у *змије* ЗТ, *мје* (: *мјеа*) Јаб.

Само за *чџле* За м имамо и друкчију потврду.

с) У дат. сг. забележено је само *вџци* Б м Буч Г м Др ДС м ЗТ Кал м Кос м М м Радиј Селъ п/м Сј м, *земљи* Г м Јаб Радиј, *лџгџ* *земљи* Заб м, па аналогијом и *о земљи рџдило* Јаб, *о земљи рџдили* ДС м (поред *на земљи* Буч Јаб, *о тџј земљи* Радиј).

Од *вода* имамо само *приведе нас вџди* Кос ³⁴².

д) Вок. сг. и пл. гласи *вџцо* За м Ра Радиј Рут, *жџно* Радиј, *сџстро* Ам Јаб Х м, — *сџстре* Ам.

е) У ген. пл. имамо *вџда* Бук, *жџна* Јаб, *кџда* Гр ЗТ Кал м Каћ м Куч, *кџа* Бук Јаб, *чџа* Ам Др м Каћ м, — *земља* Ам, *игџла* Жив, *сџтарџ* Ам.

Забележено је, међутим, и *кџа* Ам Каћ м (што је акц. ген. пл. типа *жаба*) и необично *са сџа* (вероватно хапакс) Радиј, што унеколико чини спорним навођење ових им. под а) и б). Међутим, примери као *кџа* Бук

³⁴¹ У Горобиљу *бџја-бџју-џ бџју*.

³⁴² В. А. Пецо, *Акцент именица женскога рода типа вода, коза*, НЈ XII 233-245, као и чланак Е. Станкијевича из бел. 338.

Кос Радиј Сј, *чѣшмѣ* Радиј, *чѣшму* Сј / *чѣсма* Каћ м, *чѣсму* Бук Каћ м, *чѣшму* Зав м, *пѣт чѣшму* Жив, *чѣшме* Буч³⁴⁹.

Као што се види, најчешће су у питању им. са старим полугласником у основи или им. на -ба, које показују типолошку тежњу баритонси³⁵⁰. У целини се ипак може рећи да именице типа *нѣга*, *сѣстра* добро чувају окситонезу и да је то био врло продуктиван тип, коме су прилазиле и многе позајмљенице (између бројних других и *класа* Сј, *пѣвѣ* *класѣ* Сј, *шѣстѣ* *класѣ* М м), неке, попут оријентализма *пара*, на особен начин:

ном. сг. *пара* Ам Радиј, ак. сг. *пѣру* Јаб Рад Селъ п/м;

ном.-ак. пл. *пѣре* Ам Буч Гр ДС м З За Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м М м Ра Радиј Рут Селъ м Х;

ген. пл. *пѣра* Ам Б м Др Жив м За м Зав м Јаб Кос м М м Ра Рут / *пѣра* Ам Др За Кал м Кос м М м Ра Рад Рут Селъ м Сј;

дат.-инстр.-лок. пл. *пѣрама* Бал м Бј Г м З Куч Селъ м, *у парѣма* Др п/м, *у парѣма* Др м / *пѣрама* Ам За ЗТ Ра³⁵¹.

Напоменимо још да не долази до промене квантитета акцента у им. као што су *бѣрба* Г м Др ДС м Каћ м Ра, *бѣрбу* Ам, *у бѣрби* Ам, *бѣрбе* Др Јаб, *мѣлба* Ра, *мѣлбу* Ам, док се поред *ѣжѣња* Сј м, *ѣжѣњѣ* Др Куч, *нѣпѣжѣња* Гр, *нѣшѣња* ДБ З м Јаб Кал м Каћ м Радиј, *нѣшѣју* Рут може чути и *нѣшѣју* З м, *нѣшѣње* З м (прелазни) и *пѣжѣју* Х (новошток. говор)³⁵².

с) Вук њ, а СП: *рѣѣ* Зав м, *рѣбу* Зав м Јаб / *рѣбу* Сј;

шѣну Јаб, *шѣне* Кос; *шѣла* Г м, *шѣла* Гр Јаб Кос Куч, *шѣлѣ* Гр ДС м М м, *шѣли* Радиј, *шѣлу* Ам Гр Јаб Кос Ра Радиј, *у школѣ* Буч Кал м, *ѣ-школѣ* Куч, *пѣт школѣм* Ам, *сѣ школѣм* Рад, *по школѣма* Ам ДБ / *шѣла* Буч За м Каћ м, *шѣлѣ* Бј Г м Жињ Каћ м Селъ, *шѣли* Жив Каћ м Куч Ра Чи м, *шѣлу* Бј Каћ м Куч М м Х п/м, *ѣ шѣлу* Бук, *у шѣлу* З Сј м, *по шѣлама* Кос м.

У 8 је села забележено *шѣла*, у 12 *шѣла*, а у 3 *шѣла/шѣла*³⁵³.

С Вуком се слаже *ѣва* Др м, али се говори и *ѣва* Лу.

³⁴⁹ Потврде за *кабу*, *ѣмашу* и сл. в. у одељку о консонантизму.

³⁵⁰ То је већ констатовано (Пеш. Основи 132) за именице с некадашњим полугласником, а могу им се, на основу ситуације у полињским и неким другим говорима, додати и оне на -ба (исп., нпр., Пик. Кол. 45 *ѣѣба*, *ѣѣба*, *сѣѣѣба*, *тѣѣѣба*; Руж. Пл. 136 *сѣѣѣба/сѣѣѣба*).

³⁵¹ Вуковић Акц. П-Др. 229 и Моск. Поц. 3 имају у сг. ове им. само акц. узлазне интонације (као *ѣѣѣ*), а у пл. само акц. силазне интонације.

³⁵² Да то није само одлика севернијих говора (в. Ник. Срем 232-233, Нед. Каћ 281 и др.) показује Пик. Кол. 48 са *нѣшѣња* и сл.

³⁵³ Још је Вуковић (Акц. П-Др. 233) приметно да је "у већини наших говора" (па и у његовом) - *шѣла*. То је, што се источнохерц. говора тиче (али не и шум.-вој.), потврђено и каснијим истраживањима. У неким од њих је, међутим, засведочено и Вуково *шѣла*: Тешки Љент. 205 (само тако), Гор. 667 (уз чешће *шѣла*), Руж. Пл. 139 (уз *шѣла* и *шѣла*).

d) Вук $\tilde{}$, а СП: *де^{чи}је банке* Буч Куч, *три банке* Кос, *банку* М м, *банки* За м Радиј Чи м, *пед банки* Др Ра, *у банкама* Чи м / *из банке* Чи м, *банку* Ра, *банке* Др Куч Чи м, *банки* За Каћ м Чи м и *де^{чи}је банке* Куч, *банки* За м Ра Сј м; *ба^шча* Др Зав м Сел^ь, *ба^шче* Јаб, *ба^шчи* Рут, *ба^шчу* Ам Др, *у ба^шчу* Бал м Др ДС м Жив м За м, *под ба^шчом* Др, *у дн^ој ба^шчи* Рад, *ба^шче* Куч Рад Сел^ь м / *ба^шча* За, *ба^шче* Др, *ба^шчу* За м Кал м, *ба^шче* Кос, *Ба^шчу* Каћ м, *ба^штама* Гр (писмен информатор) и 1х *ба^шча* Зав м; *у кра^љев^ој г^рди Жив³⁵⁴*; *ка^нту* Јаб Рут Сј, *у ка^нту* Сј, *ка^нте* Заб / *ка^нта* Рад; *у ка^рте* Јаб / *ка^рта* Кос, *ка^рту* Кал м, *ка^рте* Ра; *ка^чма* За м; *св^ојта* За м, *св^ојте* Гр, *св^ојту* Б м / *св^ојта* Ра, *св^ојти* Ра; *стра^жа* Гр Зав м Јаб Кос Ра, *стра^жу* Гр, *на пр^естра^жи* Сј / *стра^жа* Кос.

РСАНУ $\tilde{}$, а СП: *б^мба* Жив, *б^мбу* Јаб, *б^мбе* Сј, *б^мбу* Гр Жив / *б^мба* Др За м, *б^мбу* Јаб, *б^мбе* Др Заб м Јаб Кос; *ж^ртва* Каћ м (за лампу в. бел. 339).

Указујемо на (у сродним говорима) распрострањено *ка^чма* и сасвим необично *стра^жа*, забележено два пута од истога информатора.

Напомињемо у вези са *ж^ртва* да скраћивање дугога вокалног *р* није својствено говорима СП.

Ликове као *г^рда* и *б^мба* треба вероватно довести у везу с онима типа *с^ламка* (исп. т. 99).

О им. *пре^ла* и *тка^ла* в. т. 96.

в. Двосложне основе

181. Именице типа *висина* а) Иако релативно добро засведочена, алтернација $\tilde{}$ (ном. сг.) \sim $\tilde{}$ (ак. сг., ном.-ак. пл.) заступљена је у мањој мери него код аналогних типова *глава* и *нога*. Као и у другим сродним говорима³⁵⁵, најчешћа је у прилошких синтагми, али се јавља и изван њих:

а к. с г.: *на брзину* Жив, *у висину* Зав м Каћ м Сел^ь, *ба^цај* у *висину* Каћ м, *на дужину* За м, *на чисту ледину* Сел^ь, *на ледину* Др, *на ледину* Бал м Кос, *пл^анину* Г м, *на пл^анину* Рад, *на планину* Сел^ь м, *у планину* Јаб Ра, *у пл^анину* Сј, *родбину* За м Рут, *та^збину* М м Радиј, *он б^ла^жу*, *на нава^ли т^оплину*, *т^оплину* Ам;

н о м.-а к. п л.: *на брзине* Др м, *на брзине* Јаб Рад, *вр^ушине* Ра, *ледине* Кос, *пл^ан^чне* Јаб, — *првине* Др Јаб, — *р^аботе* (: *раб^ота*) Зав м.

Ни изостанак те алтернације није редак: *на брзину* З м, *на да^лину* Ам, *ду^лину* Ра, *ледину* Ра, *на ледину* Сел^ь, *пл^анину* Г м, *родбину* Кос м, *та^збину* Кос м, *у та^збину* Буч, *у ширину* Ра, а исп. и *слоб^оду* Г м.

³⁵⁴ у Вука друго значење.

³⁵⁵ В. у Ник. Основи 37.

б) У неких се именица акценат ак. сг. и ном.-ак. пл. проширио и на остале падеже, те имамо: *панина* Гр Сел, *рџбина* Рут, *рџбинѣ* Ам За м, *рџбини* ДБ, *судбина* Др Жив Зав м Јаб Кос м, *таџбинѣ* М м. Ако се узму у обзир ови ликови, онда у понеком под а) и немамо никакву алтернацију, већ непомићни акценат. Важно је, ипак, да они одражавају старо стање, док су ликови као *рџбина* очигледно аналошки, дакле новији.

Уосталом, у бројним примерима таквога аналошког акцента нема (в. и под а): *врућина* ДС м Рут, *из даљинѣ* Жив, *ледина* Кос, *по ледини* Др Јаб, *панина* Гр ДС м З Сј м, *ис панинѣ* Ам Ра, *преко панинѣ* Сј, *с панинѣ* ДС м, *по панини* Г м, *по панинама* Др, *рџбини* Кос м, *од рџбинѣ* Јаб, *у рџбини* Кал м, *те рџбинѣ* Кос м, *старина* Куч, *судбина* Сел, *судбинѣ* Каћ м, *таџбина* Жив, а исп. и *лепота* Ам, *Мекота* (топ.) За, *сирота* Ам.

Указујемо посебно на акц. *ледина*, забележен у пет села, а у једноме и *ледику* (на *чисту ледику*) Гр³⁵⁶ (остале им. на *-ина* в. у т. 184b).

с) Што се в о к тиче, забележено је само: *Душанка*, *будало једна* Јаб, *ћути*, *будало* Ра.

182. а) Именице типа *батина*. Алтернација " (ген. пл.) ~ ` (остали падежи) је доследна:

амца Бук Кал м, *бешка* ДБ, *из Водца* ДС м, *двџца* Сел м, *кџмџа* Каћ м, *кџшуља* ДБ Сј м, *крстинѣ* Каћ м Куч, *лџшина* Јаб, *ливада* Бал м ДС м Х м, *лисџца* Кал м М м, *мџкиња* Радиј, *пџњава* Х м, *рџкија* З м, *стџица* За м, *чџрапа* Сел, *чџвија* Др м итд.

Само у једном примеру бележимо *дџица* (: *дџицу*) Куч, али и основна именица *овца* показује доста специфичности (в. т. 178h).

б) Повучен је акц. у вок. им. д ј с в о ј к а: *дџџко* Бј.

183. Именице типа *варница* немају у новошток. говору СП никаквих алтернација у парадигми, па ни у г е н. п л.: *варница* Ам, *кџрњачџ* Сј, *прџлика* За и сл.

Међутим, у прелазном говору бележимо: *кџмшија* (: *кџмшија*) Б м, *пџрџја* Б м³⁵⁷.

184. Л е к с и ч к и а к ц е н а т. а) Именице на *-ана* (*-ања*): *пољану* Ра / за *Дџеу Пољану* Ра, *Пољане* (топ.) Јаб; *пућања* Сј, *пућању* Ра (исп. и *пућаница* Рут).

Тако ни доњополимски говор, осим једним забележеним изузетком, не потврђује Вуково *пољана*, *пућања*³⁵⁸.

³⁵⁶ Бук *ледина* (*лџдина*).

³⁵⁷ Тако и Барј. Бихор 63, Барј. НП-Сј. акц. 36, Пеш. СК-Љ. 60, па и Вуш. ДИХ 47 (*уз варница*).

³⁵⁸ Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 235, Пецо Орт. 25, Руж. Пљ. 140.

б) Именице на *-ина* (в. и т. 181): *Долџина Кос, долџина Ам, долџина Рут, долџину Гр, у долџину Б м, у долџину Жив Јаб, у долџину Др, у једној долџини Буч, у оној долџини Јаб, Долџине Рад, долџине Јаб; осмина За п/м, осмину Ам, трећина За, трећину За Сел̑ п/м | трећина Др, трећину Гр.*

Само овај последњи пр. није као у Вука, а управо је такав акц. данас у експанзији³⁵⁹.

Потврђено је Вуково двојство у *сланина Ра, сланинѣ Ра Рут, на средину Жив м, у средину Др, на средини Жив | сланинѣ Ра Сел̑, на средини Куч* (за лџину в. т. 181b). За *пртину* имамо само једну потврду: *пртинџм Кос.*

Редовно је *стџтина-стџтину* Ам Јаб Кал м Каћ м Кос Сел̑ п/м, ген. пл. *стџтинѣ* Бј м Кал м Сел̑ п/м.

с) У д е м. и х и п. на *-ица* запажамо пет основних модела:

Вџдица (извор) Радиј, *стџзицу* Радиј (с обзиром на *стџза* Зав м можда припада трећем моделу), *црквица* Ам (чување акцента основне речи);

брџдицџм Ра, рџчица (: ријека) Буч, *рџчицѣ* Кос, *рџчицу* Кос, *трџвицѣ* (алтернација ' ~ `);

Мџлџица Радиј, *рџчицу* (ријеч) Кал м (уопштавање ` на трећем слогу од краја);

Њџвица Кал м, *онѣ рџчицѣ* (: ријека) Кос, *из онѣ шумицѣ* Др (уопштавање ` на другом слогу од краја);

с вунџицџм Жив, јџтрица За (уопштавање ' на истоме слогу).

Изван тога бележимо необичне *Вџдице* (извор) Куч и *трџвице* ("вјѣштѣчкѣ" траве) Каћ м, којима можемо прикључити и недеминутивне изведенице: *Рџвџнице* (топ.) Радиј и *сџшица* (туберкулоза) Сј м.

Остале им. на *-ица* (азб. редом): *по Бџстрици Радиј | Бџстрицѣ* Зав м, у *Бџстрицу* Чи м, у *Бџстрици* Др, у *Бџстрици* Куч (исп. и *Бџстричџни* Рут, *бџстричџи* Др); *вџрџнице* З, *вџрџница* Ам | *Вџрџница* (топ.) Куч; *днѣвџнице* Зав м, *днѣвџница* Каћ м | *днѣвџница-днѣвџница*³⁶⁰ Радиј; *кџрџлицу* ЗТ Сел̑, *кџрџлице* Ам З Сел̑ Х, *кџрџлица* Ам, *по кџрџлицама* ЗТ (1х у *карџлице* Сј м) | *кџрџлице* Ра, у *кџрџлице* Сј м; *крџвица* ДБ; *стџница* Гр Јаб Кал м Кос Лу Ра, *стџницама* Јаб | *стџнџцу* Каћ м³⁶¹.

д) Имена на *-ица*: *Дџбџрица* Јаб, *Њџвица* Јаб, – *Гџдрица* Гр, *Дрџгица* Јаб, *Зџрица* Јаб, *Јџлица* Ра, *Јџубица* ДБ Јаб, *Мџдрица* Јаб, *Мџлица* Јаб Радиј, *Слџвица* Јаб, *Рџжица* Јаб, *Стџница* Буч Јаб;

Дџбџрица Сј, – *Дрџгица* Бук Ја, *Зџрица* Јаб, *Дџнџца* Бј.

³⁵⁹ Исп. Ник. Основи 71 *трећина/трећина*, РСАНУ *долџина* и *долџина* (РМС обрнуто).

³⁶⁰ РСАНУ и РМС само *днѣвџница*.

³⁶¹ Изнимно у овоме говору *стџнџца* карактеристично је за неке северозападне говоре (исп. Дешић ЗБИЈГ 68).

3 Куч.

с. Вишесложне основе

185. У именица ових основа нема тзв. померања акцента у деклинацији.³⁶² Стога наводимо само изврстан број занимљивих акценатских ликова, груписаних претежно према наставцима за творбу одн., у неких речи страног порекла, према финалним слоговима. У готово свакој од тих група запажају се и одређене типске појаве.

186. Именице на *-ија* а) Именице с наставком *-ија* и основном речју која означава неко занимање, звање и сл. имају дугоузлазни акц. на пенултимни (према стандардном *`* на трећем слогу од краја):

мајсторѝу Каћ м; код *цандарѝѝ* Гр, *цандарѝу* Кал м М м; *шејтанѝу* М м; исп. и им. двосложне основе *кметѝа* Рад, *кметѝу* З м.

б) Оријентализми на *-ија* имају обично *`* на трећем слогу од краја: *антѝрије* Селъ м, *бојѝција* Селъ, *лакрдѝу* ДБ, али у им. на *-ија* и *`* на првоме слогу — *рѝбаѝије* Рут³⁶³.

с) У грцизама ана *-ија* бележимо *ѝмнѝстија* За, *пѝлѝѝѝја* За.

Такав акц., али овога пута стандардни, има романизам *ѝатѝрија* Сј Чи м, латинизам *мѝлѝѝѝја* (Вук и *мѝлѝѝѝја*) Гр ДС м Зав м Ра Радиј итд. и наша реч с наставком *-ија*: *пѝѝѝѝије* Радиј (Вук *пѝѝѝѝија*).³⁶⁴

Забележено је, међутим, и *ѝатѝрија* За, *комѝѝѝја* Куч Чи м. У За имамо занимљив однос: *ѝмнѝстија*, *пѝлѝѝѝја* ~ *ѝатѝрија*.

д) Од оба претходна модела, дакле и од првога (што значи и од Вука), одступа романизам (латинизам) *ѝамилија*:

ѝмилија Јаб Куч Рад Рут, *ѝмилиѝѝ* Куч, *ѝмилиѝу* З, *ѝмилиѝе* Др, *ѝмилија* Жињ За Јаб Ра, *ѝмилиѝѝ* Кал м Кос м, *ѝмилиѝу* Ам, у *Брашанској ѝмилиѝѝ* ДБ, *ѝмилиѝе* Радиј Сј м, *ѝмилиѝѝама* Каћ м;

ѝмелиѝѝ ДС м Кал м, *ѝмелиѝѝѝ* ДС м, *ѝмелиѝу* Селъ м, *ѝмелиѝѝ* Каћ м Чи м, *ѝмилиѝѝѝ* Граб Чи м, *ѝмилѝѝја* Кос м.

Тешко је објаснити зашто су готово сви примери с *`* од Муслимана, а није јасно ни јесу ли у каквој вези фонетски и акц. лик ове им. (обично је *ѝѝмилија* / *ѝѝмелија*).³⁶⁵

³⁶² Друго су, наравно, обавезне квантитативне алтернације у ген. пл. типа *полоѝина* и сл. (: *полоѝина* и сл.).

³⁶³ Вук *антѝрија* (*антерија*), *лакрдѝѝја*, али *ѝѝѝѝѝја*, *рѝбаѝѝѝѝѝ*.

³⁶⁴ Исп. Пиж. Кол. 64 и Станић Уск. акц. 136 *комѝѝѝѝја* и сл.

³⁶⁵ Обе ове варијанте јављају се и у неким врло сродним говорима. За прву в. Гор. 662 (Рем. Шум. 156 и 157 исто), а за другу Пиж. Кол. 64, Симић Обади 57, Тешић Љешт. 203.

е) Говори се најчешће *Аустрија* ДС м Ра Чи м, *Аустрије* Кал м, с *Аустријом* ДС м, с *Аустријом* Сј, нешто ређе *Аустрија* Жив Јаб, од *Аустрије* Кос (исп. и *аустријској* Јаб), а спорадично и *Аустрија* Каћ м (исп. и. т. 189с).

187. Именице на *-ина* (за тросложне в. т. 184б). а) У им. изведених од основних бројева обично је *десетина* Бук Кал м Кос Ра, *десетина* Б м, по *десетини* Чи м, *четвртина* Ам, *четвртину* Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Рут, ређе *десетина* Кал м, *четвртина* Др, *четвртину* Буч Др Јаб Куч Ра Рад, *четвртине* Ра.

б) И у неких других им. имамо акц. на наставку: *неколицина* Б м Кал м, *неколицину* Кал м; *околине* Буч Јаб; *особине* Радиј (све различито од Вука).

с) Говори се спорадично и *половина* Др, *половину* Јаб, у *половини* Зав м, али је знатно чешће *полвина* Буч ДС м За Кос м, *полвину* Јаб Кос, *полвину* Кос п/м Куч.

Тога су типа и неке друге им. на *-овина*: *мадвину* Ам; *осовина* Ам Ра; *трдовине* (Вук *трдовина*) За, за *трдовином* За.

С друге стране имамо *дмовина* (с Вуковим акц. и значењем) Буч, *дмовине* Кос м; *имовина* Буч, *имовине* Бј м Јаб Куч, по *имовини* З; *сировином* (сировом сламом) Жив.

д) У последње две им. сачуван је акц. основне речи, као и у *сиромаштина* За, *сиромаштине* Ра, *сиромаштиња* Куч, али исп. *безобратиња* За м (што је аналогно Вуковом *будалаштина*) (наст. *-штина*).

Осим тога исп. и *братаничина* Буч.

е) Акц. придева имамо у *старешина*³⁶⁶ Ра Х, *старешину* Др м, али је много обичније *старешина* Ам Гр ДБ Др м Јаб Рад, *старешини* Радиј, *старешине* ДС м, *старјешина* Буч Кал м Ра, *старјешину* Жив, *старјешине* Граб (наст. *-ешина*).

188. Именице на *-ица* а) У д е м и х и п бележимо, на супрот примерима типа *шумица* одн. *вунџица* (т. 184с), *кандџицу* Рад; — *капдрџица* Жив Сел; — *кафдрџица* Кос Ра, *кафдрџицу* Ра, у једној *кафдрџицу* Кос.

Им. *дјевџица* колеба се између типскога акцента (на трећем слогу од краја) и акцента основне речи: *дјевџице* Кал м / *дјевџица* Др Рад.

б) Од осталих им. наводимо прво неколико њих које се слажу с Вуком:

Богородице Ра; *борбеница* Каћ м; *змјеница* (*мјешџа* је *имала* *содју* *змјеницу*) ДБ; *кључаницу* ЗТ; *кодрџица* (колиба за козе) Ам; *полвину*

³⁶⁶ Типичан акц. староцрногорских и неких њима суседних (и источних) говора: Мил. Црн. 346 (недоследно), Петр. Брош. 233, Пеш. СК-Јб. 91, Стеван. ИцД 23, Вукић Акц. им. 143, — Пиж. Кол. 69.

Сј; *породица* Бј м ДБ, *породице* ДБ Каћ м, *породици* ДБ, с *породица*м Ра; *уарицу-уарица*м Сј.

То важи, али недоследно, и за *злѣднициѣ* Зав м, *злѣдници* Јаб, у *залѣдници* Зав м (прид. *злѣднички* Радиј, *злѣдничко* Кос м) / у *злѣдници* З, у *злѣдници* Селъ, а по месту и квалитету акц. и за *назувице* Ра.

с) Следећих речи Вук нема: *двојанице* Бал м Кач, али *двојнице* Кал ма; *заштитница* Кал м (али смо имали *заштита*, т. 184е); *околице* За; *побрржници* Зав м; *семеница* Др (за *сјемена*чу в. следећу т.); *поточарнице* (воденице) За м; *Сопотница* ДС м Куч, у *Сопотници*, и-*Сопотнице* Др (прид. *сопотнички* ДС м)³⁶⁷.

189. Указујемо и на акц. им. у следећим, међусобно различитим категоријама:

а) Именице на *-ача* имају или краткоузлазни акц. на слогу пред наставком (*запљача* ЗТ, *семена*ча Кос м) или акц. основне речи (*оке*начу *дубана* Рут). В. и пр. у т. 521а.

б) И у сложница постоје два модела: *Бовородице* Ра (наведено и у т. 188б), *вуклѣдина* За м; — *груповођа* Гр, *двокоза-двокоза* Б м, *пүтовођа* Др.

с) Врло је особен акц. типа *рѣпублика* Бук, *ћирлицу* Буч (исп. и *пдлитички* *крѣвац* Рад), поред у *политику* Каћ м Радиј.³⁶⁸

Осим тога исп. и *Америка* ДС м Селъ (в. и т. 186е).

д) На крају наводимо двојак квантитет акц. у оријентализму *мѣрдевине* Јаб Селъ / *мѣрдевине* Ам Др м³⁶⁹.

Д) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА НА -Ѡ

а. Једносложне основе

190. Тип *ствѣр ~ стѣври*. а) Л о к. с г.: у *рѣчи* Зав м Селъ м, у *ствѣри* Гр Др, по *цѣви* Гр.

За лок сг. типа *рѣван* исп. на *дѣвј рѣвни* Гр, по *рѣвни* Гр.

б) Г е н. п л.: од *влѣсти* За м Кос м, *пѣдѣ* Рут, *рѣчи* Каћ м, *ствѣри* Куч Ра Рад Сј м, *цѣви* Каћ м, а исп. и с *Пѣли* Селъ м.

с) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л.: у *влѣстима* Бј м Каћ м, *рѣчима* Зав м Селъ м.

Све се ово потпуно слаже с Дан. (79), који једино нема топ. *Пали* (за *раван* исп. Дан. 80).

³⁶⁷ Ђупић Хидр. 39 *Сопотница*. У вези с дугим е у *Двојнице* исп. бел. 297.

³⁶⁸ Није нам познато да се негде у зап. Србији северно од Увца говори *рѣпублика* и сл. То је особина црног. говора; исп. Пих. Кол. 49, Станић Уск. акц. 136.

³⁶⁹ Вук *мѣрдевине*, Шкаљ. *мѣрдевине*.

191. Тип *ноћ~ноћи* а) Л о к. с г.: *по крџи* Гр, *на ноћи* Сј, *по ноћи* Ам Буч Г м Гр Др ДС м З м За п/м Зав м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Рут Селъ Сј Х м, *на чџсти* За;

у *крџи* Селъ м, *по ноћи* Б м Гр, у *Пџи* Сј

Може се успоставити паралела с одговарајућим им. м. р.: у дугих је основа померање акц. у лок. редовно, а у кратких понекад изостаје. Исп. и т. 192б.

б) Г е н. п л.: *кџсти* Селъ м, *ниџи* Х, *ноћи* Зав м Ра Селъ м Сј п/м, *оџи* Бал м Селъ м, *оџи* З м, *прџи* Селъ м, *ћџри* М м, *шћџри* Буч Жив Јаб Селъ, — *кџсти/у* Ам, *уши/у* Селъ м, *шћџри/у* Др За Јаб.

с) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л.: *кџстима* Зав м Селъ м, *ноћима* Зав м Селъ м, *оџима* Заб м Селъ м, *прџима* Кос м Селъ м, *шћџрима* Селъ.

У пл. су прилике, дакле, као и код Дан. (79-80).

д) Л е к с. а к ц. Именица *чџст* колеба се између овога и претходнога типа: *чџсти ми* Гр, *на чџсти* За (као код Вука), али *чџсти* Гр.

С друге стране забележен је ген. сг. *мџсти* Кос Селъ и *чџђи* Селъ.³⁷⁰

б. Двосложне и вишесложне основе

192. Тип *мџдџст~мџдџсти* а) Алтернација квантитета у наст. је доследна, што значи да је тај тип у говорима СП потпуно очуван: *бџлџсти* Сј м, *жџлџсти* Бук, *лџдџсти* Г м, *мџлџсти* Рут, *мџдџсти* Буч Зав м Ра Рад, *рџдџсти* Рад Рут, *стџрџсти* ДБ итд.

б) Л о к. с г.: у *жџлџсти* Селъ, *о јџсени* Ам, у *лџдџсти* Г м, у *мџдџсти* Буч Ра Рад, *на помџђи* Ам Буч Ра, у *старџсти* Ра;

о јџсени Др м, у *мџдџсти* Зав м, — *на јџдџђи* бџлџсти Сј м.

Уочава се изостанак преношења акц. на проклитику у лок. сг. типа *по ноћи*, — *о јџсени*, према скоро доследноме *у ноћ*, *у јџсен* и сл. То значи да су такви ликови лок. сг. нови, настали уједначавањем с акц. осталих падежа, па нема ни навикнутости на синтагме с пренесеним акц.

с) Г е н. п л.: *бџлџсти* Сј м, *вџчџри* Зав м ЗТ Селъ м, али *бџлџ* бџлџсти Сј м³⁷¹.

³⁷⁰ Пецо Орт. 29, Руж. Пљ. 140, Станић Уск. акц. 137, затим Барј. НП-Сј. акц. 39 и Ђупић Акц. им. 145 само *чџсти*. Вуковић Акц. П-Др. 244 *чџсти/чџсти*, зависно од значења, а само *чџђи* (242). Пиж. Кол. 49 има кратак вокал само у изр. *џџла ти на чџсти*. Реш. Вет. 104 *чџст ~ чџсти* (у Дубр.).

³⁷¹ Двојак Пецо Орт. 30, Станић Уск. акц. 139, а и Пиж. (Кол. 49) каже да се "спорадично... реализује и... бџлџсти..." Бук. ГЦ 231 *бџлџсти* и сл., али *пџмџђи*, а Стев. Гружа 581 *бџлџсти/бџлџсти*. Вуковић Акц. П-Др. 246, Ник. Тршић 391, Петр. Б-К 28, Павлица Пољ. 80, Симић Обади 29, Тешић Љешт. 180 — као код Дан.

193. а) У лок. сг. типа *пѣмѣт* ~ *пѣмѣти* бележимо на *памѣти* Зав м, у *памѣти* Заб м Зав м, али када је предлог растављен од именице и *при доѣј пѣмѣти* Селъ м.

б) За одговарајући тросложни тип имамо забележен само г ен. пл. *заповѣстѣи* Селъ, као код Дан. (83).

194. Насупрот претходним им., у оних на -ад типа *јѣрад* и *сѣрочад* преовлађује непомични акценат.

а) У г ен. пл. је такав акц. доследан: *бурѣди* Селъ, *дрѣвѣди* Гр ДС м За Каћ м М м Рад, *јѣвѣди* Куч Ра Селъ м, *јѣвѣди* Буч Ра Сј, *јѣради* Х м, *крѣвѣди* Куч Радиј Селъ, *пѣшчѣди* Јаб Радиј, *пѣвѣди* Селъ м, *прѣсѣди* Ра Селъ, *тѣвѣди* Ам Буч Радиј Селъ Х м, *чѣвѣди* Б м, *чѣвѣди* Буч ДБ Др За м Ра Радиј Селъ Сј м, – *сѣрочѣди* Ра Радиј, – *јнучѣди* Ам За м Каћ м Рад Радиј Х м и сл.

б) Насупрот Дан. (81), тако је често и у дат.-инстр.-лок. пл.: *бурѣдима* За м, *бурѣдма* Ра, *дрѣвѣдима* Каћ м, *јѣвѣдима* Селъ м, *чѣвѣди-ма* Др За, *шѣлчѣдѣма* За м, али није нимало ретко ни *јѣвѣдима* Ра, *крѣвѣдима* Селъ, *пѣшчѣдима* Селъ м, *пѣвѣдима* Селъ м, *прѣсѣдима* Селъ, *тѣвѣдима* Др, *чѣвѣдима* Кос м Селъ.

Први је модел карактеристичан за говоре Херц. и Ц. Горе³⁷², а други за западносрбијанске, али оне северно од Увца³⁷³.

У вези с именицама на -ад указујемо и на ове две појединости: према *пѣрче* говори се и *пѣрчѣди* Каћ м, али и *пѣрчѣд* Кал м; остаје акц. на основи у *прајнучѣд* Селъ, *прајнучѣди* Ам, а исп. и *пѣрајнучѣди* Каћ м.

195. Запажено је колебање акц. у им. *варош*: *ѣрош* Ам ДС м Јаб Рад Радиј Рут Селъ м Сј м Х, *Нѣѣу Вѣрош* Чи м, *са Вѣроши* Чи м | *ѣрош* Јаб Кос Куч Селъ, у *Нѣѣу Вѣрош* Зав м, *дѣѣје ѣроши* Кос.

Овај други акц. карактеристичан је за говор пријепољских села³⁷⁴.

2) ЗАМЕНИЦЕ

А) ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

196. а) У новоштокавскоме (доњополимском) говору г ен.-а к. личних заменица гласи по правилу *мене/менѣ*, *тебе/тебѣ*, *њѣга/њѣгѣ*, *себе/себѣ*, као и ген.-ак. им. зам. *ко (кѣга/кѣгѣ)* и ген. им. зам. *шта/што (чѣга/чѣгѣ)*. Потврде в. у т. 111.

³⁷² Пецо Орг. 31 (изузетно и *чѣвѣдима*), – Вуковић Акц. П-Др. 245, Пик. Кол. 49, Станић Уск. акц. 139, а тако и Барј. НП-Сј. акц. 41.

³⁷³ Гор. 638, Тур. Равни 180 (пр. у тексту), Ник. Тршић 391, Тешић Љешт. 180, а исп. и Симић Обади 30 (овде и ген. пл. *тѣвѣди* и сл., стр. 29) и др.

³⁷⁴ Станић Уск. акц. 91 у *ѣрѣш*; Руж. Плъ. 140 *ѣрош*, у *ѣроши/у ѣроши*, али *нѣ ѣрош*.

Исти, значи Вуков акц. имамо и у д а т.-л о к. ових заменица. Потврде за *коме* (*коме*) наведене су у т. 112b, а за *мени/мене* (*мене*), *теби/тебе* (*тебе*) и *себи/себе* (*себе*) у одељку о облицима именичких заменица. Осим тога исп. и *њему* Бал м Буч ДБ Гр Др За п/м Кал м Рад Чи м, *цему* Ам, о *цему* Кал м³⁷⁵.

Јављају се, ипак, и ретки примери типа *мене* Бал м Бј м Гр ДС м Жив Зав м Јаб Сел, *себе* Бј м Гр, *њега* Бал м Гр Чи м, — *мене* Радиј, *тебе* Радиј, — *мени* Каћ м, *себи* Кос м, а исп. и *у себе* Гр, *по њему* Јаб (о преношењу акц. на проклитику исп. т. 40-41)³⁷⁶.

Облици с оваквим акц. су на северу и северозападу сасвим спорадични (или се уопште не јављају), док су на југоистоку (нарочито у селима уз сјеничку област) нешто обичнији³⁷⁷.

б) У северним комаранским селима такође је најчешће *мене* М м Х м, *њега* Х м, *себе* М м Х м, *кога* М м Х м, — *коме* М м, *њему* М м Х м, а сасвим ретко *мене* М м Х м.

У јужнима, пак, имамо двојство: *мене* Г м, *тебе* Г м, *њега* Б м З м, *себе* Б м, — *њему* Г м / *мене* Б м Г м, *тебе* Б м Г м, *њега* Б м Г м З м, *кога* Б м, — *њему* Б м З м.

Овај је други лик нешто фреквентнији, а посебно је чест у нашем најјужнијем селу — Барама³⁷⁸.

Напомена: О преношењу акц. на проклитику у овоме говору в. напред, т. 88.

197. Дат.-лок. заменице *она* на *-и* редовно је с истим акцентом као и у краћој форми:

њџи Ам Буч Кал м Кос м, *њџи* Гр Заб м Јаб Каћ м Ра, *њџи* Г м³⁷⁹.

198. а) Ген.-ак. личних заменица *ми*, *ви*, *они/оне/она* има у новоштокавскоме говору два прозодијска лика:

³⁷⁵ То је типичан акц. једног дела југоисточне гране источнохерц. дијалекта (и источне новоштокавштине уопште). Исп. Гор. 642, Пих. Кол. 50, Руж. Пљ. 147, Станић Уск. акц. 142, а затим и остале говоре из бел. 129.

³⁷⁶ Пецо ГИХ 187 и Пецо Орт. 38 само *мене*, а Вуковић Акц. П-Др. 264 и Вув. ДИХ 56 *њему/њему*.

³⁷⁷ Исп. и *мене* из Милаковића (Пецо Прикош 250). Барј. НП-Сј. акц. 85 наводи за сјенички говор *мене/мене*, *њему/њему*.

³⁷⁸ Акц. *мене* није својствен сродним, тачније речено делимично сродним говорима (исп. Алексић Васој. 24, Барј. Бихор П 11 и Барј. НП-Сј. акц. 85, Вупић Бјел. 81), а поготову им није својствено преношење акц. на проклитику. За обе те појаве зна, међутим, суседни сјенички говор, али је он новоштокавски.

³⁷⁹ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 267, Гор. 676, Бук. ГЦ 235, Стев. Гружа 600, Станић Уск. акц. 142, Пецо ГИХ 134, али Рем. Кладав 127, Симић Обади 32 и Тешћ Лешт. 181 и *њџи*, а Петр. Б-К 98 само *њџи*. Занимљиво је, при томе, да се с Банијом и Кордуном не слажу Лика и зап. Босна, у којима је *њџи* (Драг. Лика 148, Дешћ ЗБИЈГ 243). Само *њџи* бележи и Пих. Кол. 50.

ндс Бук Буч ДБ Жињ За Заб м Јаб Кал м Ра Рад Радиј Рут Чи м, *ндске* Буч Др м Жив п/м За Заб м Кал м Ра Сј п/м Чи м, *вдске* Буч Жив За м, — *њиг* Буч Др Јаб Рад Рут, *њи^А* Бал м ДС м, *њиге* Ра, *њи^к* Бук Буч За м Јаб, *њи^{ка}* Сј, *њи^{ке}* Буч Граб Жив За Кал м Каћ м Сел м Сј, *њи^Ае* Заб м, *њи^Аа* Кал м, *њи^Аке* Заб м;

ндс Ам Бј м Бук Гр Др ДС м Каћ м Кос Ра Рад Радиј Рут Сел м, *ндске* Каћ м Сел м, *вдс* Бал м Др Жив м Каћ м Кос Рад Радиј Рут, *вдске* Сел м, — *њи* Зав м, *њиг* Ам Гр Др З Кос Куч Радиј Сел Х, *њи^{га}* Зав м, *њи^к* Сј м, *њи^{ке}* Сј, *њи^А* Бал м ДС м Каћ м Кос м, *њи^Аке* Каћ м.

Примери типа *ндс* преовлађују на северу и северозападу (посебно у чести у прибојским селима), а ретки су (или потпуно изостају) у бродаревскоме крају. С обзиром на прилике у Ц. Гори, то је унеколико неочекивано³⁸⁰. С друге стране, то се слаже са ситуацијом у златиборскоме говору, у којем запад зна и за *ндс(ке)*, а исток не³⁸¹.

б) У прелазноме говору ген.-ак. личних заменица *ми* и *ви* гласи обично *ндс* Б м Г м З м М м Х м (све потврђено више пута), ретко *ндс* Г м.

Насупрот томе, изгледа да је чешће *њи^А* Б м З м Х м, *з^д* *њи^А* Г м, *к^д* *њи* Б м М м, *к^д* *њи^А* Б м З м М м, *д^д* *њи^А* Г м и сл. него *њи^А* Б м Г м М м Х м.

У суседним новопазарско-сјеничким говорима је *ндс*, *вдс*, а *њи(х)*³⁸².

У примерима типа *ндс* "имали бисмо пренос акцента са дат. мн. на генитив"³⁸³.

с) Насупрот краткоме вокалу у *њи^х* и сл., јавља се спорадично дуго *и* у енкл.: *в^дди њ^г* Кос, *ш^{дс} и^А њ^{ег}ну* Чи м, али та појава није у говорима СП узела ширега маха³⁸⁴. Остале примере в. у одељку о консонантима, тј. о консонанту *х*.

199. а) Говори се *дн* Ам Гр ДС м За Зав м Јаб Кал м Рад Радиј Рут Сел Сј п/м Х п/м итд., а само најновији досељеници из Ц. Горе знају и за *дн*³⁸⁵.

б) Забележено је и *пднеко* ЗТ Кос м, *пднекога* Кос м, дакле с аналошким старим преношењем уместо очекиваног новог, какво имамо у *пднеко* З Сј м, — *пднешта* Каћ м, *пднешто* ДС м (исп. и т. 51с).

³⁸⁰ Управо северна Ц. Гора има *ндс* и сл.: Вуковић Акц. П-Др. 265, а ни Руж. не помиње никаква одступања од ВД. Исп. и Пиж. Кол. 50, Станић Уск. акц. 142.

³⁸¹ Према истраживањима аутора овога рада. Исп. и Симић Обади 32-33.

³⁸² Барј. НП-Сј. акц. 85-86. У сродним говорима у Ц. Гори је само *ндс* и сл. Исп. Пеш. СК-Љ. 67, Ђупић Бјел. 82.

³⁸³ Белић Историја Ц/1 106.

³⁸⁴ Знатно више примера наводи се у Тур. Јат 264-265.

³⁸⁵ Вуковић Акц. П-Др. 267 и Вуш. ДИХ 56 само *дн*, али Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 147 и Станић Уск. акц. 142 *дн* (у Колашину факултативно *и дн/и он*).

с) Поред *коџшта* Ам ЗТ Радиј јавља се и *коџшта* Ам Јаб Кал м Кос Радиј Сј. Вероватно је дуго *е* последица редукције *ј* и стварања вокалске групе одн. зева (исп. и напред наведене примере типа *чоџка*, *меџна*, *двоџнице* и сл.).

В) ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

200. Заменички придев *сав* има у ген. пл. на *-ју* чешће *сѡју* За м Куч Ра Рут и *сѡју* Зав м, ређе *сѡју* Ра, док у дат.-инстр.-лок. пл. на *-а* бележимо само *сѡма* Рут, *сѡјѡма* Ам Гр Кос м.³⁸⁶

201. Присвојне зам. а) Ном.-ак. сг. ср. р., ном.-ак. пл. ж. р. и ак. пл. м. р. заменица *мој*, *твој* и *свој* гласе у говорима СП обично *мде* Буч Кос м Селъ, *мђе* Б м Гр ДБ Др ДС м З п/м За п/м Каћ м М м Ра Рад Радиј Селъ м Х, *тѡђе* ДБ ДС м За Јаб, *сѡде* З м Селъ, *сѡђе* Г м ДБ З Зав м Јаб Кос м М м Селъ м Сј Х м, ређе *мде* Радиј, *мђе* Др Јаб Куч, *тѡде* За м Радиј, најређе *мђе* Бј Каћ м. Прва су два лика нестандардна; други је сигурно новији, настао или према зависним падежима (исп. *мђе* ~ *мѡга* / *мѡја* ~ *мѡје*) или, евентуално, као последица редукције сонанта *ј*³⁸⁷.

б) Несажети облик ген.-ак. присвојних заменица *мој*, *твој*, *свој* и односне зам. *који* на *-га* гласи најчешће *мѡгега* и сл., а ретко *мѡјега* и сл. Није засведочена алтернација \sim (ном. сг.) \sim '(ген.-ак.) сг.), позната и неким суседним говорима³⁸⁸.

У облицима без *-а* по две потврде имамо за *мѡге* и *мѡег*³⁸⁹; редовно је, међутим, *мѡшега* (в. у одељку о облицима заменичко-придевске промене).

Алтернације типа *мѡј* ~ *мѡга* нема у новоштокавском полимском говору ни у сажетим облицима *мѡга*, *тѡгега*, *сѡгега* и *кѡга* (в. у одељку о облицима прид. зам.), док у прелазноме поред *мѡга* З м Х м бележимо и *мѡга* Х м, *кѡга* Х м (обе потврде су од исте особе)³⁹⁰.

³⁸⁶ Према Б. Николићу (Зам. акц. 183) стандардно је *сѡју* (Белић Историја III/1 118 *сѡју*) и *сѡма*. Наше *сѡју* засведочено је у ГСБ 140.

³⁸⁷ Однос *мѡ(је)/мѡ(је)* аналоган је односу *мде/мѡе* у Станић Уж. акц. 144. Стандардно је *мѡје* (Ник. Зам. акц. 183), али у ист. Босни *мде* (Тук. ГЦ 236 (чешће *мѡе*), Рем. Кладањ 119, Симић Обади 76), а у уж. крају и *мѡ(је)*: Гор. 677, Тешић Љешт. 223 (овде само тако). За *мѡе* исп. и Симић 76.

³⁸⁸ Барј. НП-Сј. акц. 87 *коџа-коџму*, а исп. и Барј. Бихор II 14, Вуш. ДИХ 56, Ђупић Бјел. 82.

³⁸⁹ Укупно узевши, преовлађују проз. ликови заменичке промене (в. Ник. Зам. акц. 182-183).

³⁹⁰ Акц. типа *кѡга* врло је редак, а нема га ни у неким говорима у којима је *којега* и сл. (Барј. НП-Сј. акц. 86 *мѡга*). Није, ипак, ни сасвим непознат: исп. Вуш. ДИХ 56 *кѡга/кѡга*, затим Ђупић Бјел. 82 *кѡд си вѡдицо*. У оба та говора је и *коџа* или сл.

с) Никакве алтернације акц. немамо у облицима присв. зам. 3. л. ж. р. *њѣн*, а исти акц. остаје и у облика типа *њѣѣн* (примери су наведени у одељку о облицима прид. зам.)³⁹¹.

д) Присвојна зам. 3. л. пл. јавља се у два облика, при чему први (*њихов*) двојако — *њѣ(х)ова* (као у Вука) и *њѣ(х)ова*³⁹², а други само *њѣн*, -а, -о (в. у одељку о облицима прид. зам.).

202. а) Показне заменице типа *ов-*, *он-* имају у новоштокавском говору најчешће, а у прелазноме увек Вуков акц.: *оѿ* Ам Бј Г м ДС м За м Зав м Сј, *оѿи* Ам Г м Гр ДБ Др ДС м З м За м Зав м Каћ м Ра Селъ м Х Чи м, *оѿѿ* Ам Бал м Бј Г м Гр Граб Др Жињ З п/м За Кал м Каћ м М м Сј м, *оѿѿ* Бј Г м Гр ДБ Жињ З п/м Радиј Х, *оѿи* Ам Бук Г м Др м Жив З м Зав м ЗТ Кал м Куч М м Ра Чи м, *оѿѿ* Бал м Бј Г м Гр ДС м Жињ Заб м М м Сј м Чи м итд., одн. *оѿѿ* Г м, *оѿи* М м Х м, *оѿѿ* М м итд.

Овако гласи и односно-упитна зам. *кѿ(ј)ѿи*.

Знатно су ређи примери с краткосилазним акц., непознати говорима околине Бродарева: *оѿи* Кос Селъ м, *оѿи/ем* Сј м, *оѿѿ* За м, *оѿѿ* Заб м, у *оѿѿ* Ам, *оѿѿ* Селъ м, *оѿѿ* Жив, *оѿѿ* Куч³⁹³.

б) У првоме случају имамо у ген.-ак. и дат.-лок. сг. обично *оѿоѿ/оѿога*, *оѿоѿѿ/оѿоѿѿ* (в. напред у т. 113). Говори се, али не тако често, и *оѿѿѿ* Б м Бал м Др Жив Куч Х м, *оѿѿѿ* Жив Кос м Сј, — *оѿѿѿ* Куч, *оѿѿѿ* Бал м Буч Јаб.

Исп. и *оѿѿѿ* ДБ Жив За м Јаб, али *оѿоѿ* 3.

с) Практично исте такве ликове срећемо и у ген.-ак. и дат.-лок. заменица *тај* и *то* (у ове друге се, наравно, искључује ак.). И овде се, наиме, поред *тѿѿѿ/тѿѿѿ* (т. 113), јавља спорадично *тѿѿѿ* ДБ Јаб Ра, — *тѿѿѿ* Кос м Куч (потврђено само у новошток. говору).

У *оѿѿѿ* и сл. имамо акценатски лик придевске промене (*ѿѿѿѿ* и сл.),

³⁹¹ Стандардни акц. *њѣѣн* (Ник. Зам. акц. 182), уз ретке изузетке, убедљиво преовлађује на широком простору од Колубаре и Поцерине до Лике и Кордуна, али на југоистоку је само као у срб. Полимљу (разлике у квантитету вокала и овде су небитне). Исп. Барј. Бихор II 14, Барј. НП-Сј. акц. 86, Вуковић Акц. П-Др. 267, Гор. 677, Пеш. СК-Јб. 150, Станић Уск. акц. 143, Стев. Гружа 603, Ђупић Бјел. 83. Треба, међутим, истаћи да је у ист. Херц. *њѣѣн* (ретко *њѣѣѿѿѿ*) (Пецо ГИХ 138), као и то да два, условно речено, ујичка села (Гор. и Љешт.) поново не иду заједно (исп. Тешић Љешт. 181 *њѣѣн*).

³⁹² Овај други акц. бележи и Ђуровић (Јат 264 и 265), а оба Дешић ЗБИЈГ 247; исп. и ГСБ 141.

³⁹³ Двојако: Ник. Колуб. 25, Ник. Мачва 222, Ник. Тршић 418, Пецо ГИХ 187, Пецо Ишћа II 138 (исп., на истоме месту, и могућно објашњење настанка ликова типа *оѿѿ*); само *оѿѿ* и сл. Броз. Ијешћа 153, Ђук. ГЦ 235, Пецо Орт. 42, Рем. Кладањ 128, Симић Обади 33, Тешић Љешт. 181. На југоистоку, пак, само *оѿѿ* и сл.: Вуковић П-Др. 61, Вуш. ДИХ 55, Гор. 643, Пиж. Кол. 50, Станић Уск. акц. 144, Стев. Гружа 604, затим (*оѿѿ*) Барј. НП-Сј. акц. 87, Пеш. СК-Јб. 154, Ђупић Бјел. 83 и др.

а у *тдеа* можда и утицај ном. и облика ж. р.³⁹⁴

203. а) У количинских заменица типа *колик* најчешће је различито место акц. у сг. м. р. и сг. ж. и ср. р. одн. у пл. (као и код Вука):

м. р. *кџлик* За м Ра Селъ / ж. р. *коџика* Ам Селъ м, *коџику* За, ср. р. *коџико* За Радиј, пл. (ак. м.-ж. р.) *коџике* ЗТ, али је забележено и *кџлика* Др.

С Вуком се слаже и *кџличак* Рут, *кџличка* Др.

б) У облика зам. на -и јавља се двојство: *кџликџ* З Радиј (као код Белића³⁹⁵) / *коџиџе* За м, *коџика* За, *коџикџ* За м.

с) Прилог најчешће гласи *кџлко* (в. т. 331а) (фонетски ретко *кџлико* Ам), али и *коџикџ* За м.

д) Различито место акц. засведочено је и у показних заменица за количину *овџлик*, *тоџиик* и *оноџики* (и у одговарајућих прилога):

чешће *овџиџи* Буч Кал м Кос м Ра Радиј, *овџиџи* Сј, *овџиџа* Сј м, *овџика* Буч Куч Х м, *овџикџ* Ам Б м Буч З За Зав м Кос м Селъ м, *овџикџ* Кос м, *тоџиџи* Др Кос м Сј, *тоџика* Буч Гр ДБ ДС м, *тоџикџ* Ам Бук Буч ДБ ДС м Жив м З м За Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Ра Радиј Рут Селъ п/м Х п/м, *тоџикџ* Кос м, *ноџикџ* Ам Рад (исп. и *утоџикџ* Ам) одн. *тоџикџ* Х м;

ређе *овџикџ* Ам Жињ Радиј, *тоџикџ* Г м Гр ДС м За Каћ м Кос м Радиј Х м, *тоџикџ* Зав м, *тоџикџеа* Зав м, *ноџикиџе* Гр.

Први је лик Вуков, али се оба могу сматрати стандарднима³⁹⁶.

е) С друге стране, у аугментативних форми на -ачки нема Вуковога *овџикачџи*, већ је, као и у основних облика:

овџикачџи Кал м Сј, *овџикачџе* Кал м Сј, *овџикачџе* Кос м, *тоџикачџи* Кал м;

овџикачџа Рад, *овџикачџџ* Кал м, *тоџикачџа* Кос м, *тоџикачџе* Ам.

Вероватно је дуго о у *ноџикачџџ* (исп. и *ноџикџ*) Каћ м последица редукције вокала *и*, али то не објашњава и силазну интонацију.

Од облика на -ички забележено је само: *нема тако тоџичџџ* Рад, *овџичџа* дрвљад Рад.

ђ) Занимљива су и деминутивна образовања:

овџишџа бџла Ра / *овџишџи* (експресивно) Ра; *тоџиџџџ* ДС м; *овџишџишџџ* Чи м; *овџишџџ* Бук; *овџишџџ* Др м; *овџишџџџ* За м.

³⁹⁴ Исп. Гор. 643 *овџеа* (*овџеа*), 677 *тџеа* (*тџеа*); Станић Уск. акц. 144 *овџе*/*овџеа*; Стев. Гружа 604 *овџе*, *тџе* / *овџеа*, *тџеџ*.

³⁹⁵ Историја П/1 133.

³⁹⁶ Ник. Зам. акц. 181 само *овџиџи*, али РМС и *овџиџи*.

3) ПРИДЕВИ

А) ПРИДЕВИ С ОБА ВИДА

а. Једносложне основе

204. Тип *блѣ* ~ *блѣга*. а) У говорима СП, као и у многим другим, овоме типу припада и придев *фин*: ж. р. *фина* Жињ Јаб Кал м Селъ, *фину* Бук Граб Зав м Ра Селъ м, *фине* Бј Селъ Х м; ср. р. *фино* Ам Др З ЗТ Рад Рут³⁹⁷.

Само је у ДС забележено и *фина* *историја* м, *крос* *фину* *крпу* м³⁹⁸.

Само једну потврду имамо за *пѣа* Рут (Вук *пѣх-пѣха*).

б) У прилога је обично *брзо* Др М м Селъ м, *врѹно* Жив, *живо* Кал м, *лѹжно* Бал м Буч Гр Заб м Каћ м Кос м Ра Рад Х м, *лудо* Кос, *тврдо* З м Ра, *фино* Ам Бук Г м ДБ Др З п/м Заб м Зав м ЗТ Јаб Куч Ра Селъ м Сј м Х п/м, ретко *фино* Гр Жив м ЗТ Јаб Кос м.

с) У неколико је придева засведочен прозодијски лик одређенога вида типа *свѣти*:

врѹћу *ракију* Ам За, *лѹтѣ* Рад, *лѹтѣ* *ракиѣ* Жив, *пѣчѣм* *лѹтѹ* Радј, *лѹтѹ* Ам Куч, *Свѣти* *Арандијо* Гр, *Свѣти* *Аранђел* Радј, *Свѣти* *Ђорђија* Јаб, *Свѣти* *Никола* Јаб, *Свѣти* *Сѣво* Ра, на *Свѣтѣга* *Илију* Рут, *Свѣтѣга* *Никола* Јаб, *Свѣтѣга* *Сѣво* За Кос, о *Свѣтѣме* *Николи* Буч, *Свѣта* *Богородице* Ра, *Свѣтѣ* *Трѣице* Јаб, *Свѣтије* *Трѣица* Буч, *тѹћѹ* *ѡтац* Куч, *тѹћѹ* *свѣѣт* Каћ м, *тѹћѹ* *мѣјка* Куч, ис *тѹћѣ* *зѣмљѣ* ДС м, о-*тѹћѣга* За м, са *тѹћѣјем* Ам, у *тѹћѣме* *сѣлу* Селъ, *тврѣѹ* *сѣр* Ам, *чѣстѣ* *сѣто* Ам.

Најчешће су посреди усталене синтагме или придеви у именичкој функцији (*лѹтѣ*)³⁹⁹, осим у придева *тѹћ*, који се иначе врло ретко употребљава у неодређеном виду: *тѹћѣ* *ѡвине* Гр, док за *свѣт* немамо ниједне потврде.

Говори се, међутим, и *врѹћа* *мјѣста* Кос м, пјн *ѡкрѣч* *врѹћѣ* *ракиѣ* Гр, *лѹтѹ* *ракију* За, *препѣци* *лѹтѹ* Селъ м, *Лѹтѹ* *брѣѣг* Рад, *свѣти* За м, за *Свѣтѹ* *Трѣицу* Ра, *тврѣѹ* *сѣр* З м Х, што значи до модел *свѣти* (као ни аналогно *дѹгѹ*, *житкѹ*, *гѣвнѹ* и *вѣткѹ*) није овде у таквој експанзији као у другим пределима западне Србије⁴⁰⁰ (у комаранскоме говору није ни засведочен).

³⁹⁷ Тако и Пецо Орг. 39, Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 143.

³⁹⁸ "Од једносложних придева дугог слога врло су ретки они који, као придев *фин*. . . чувају непромењен дугосилазни акценат у облицима сва три рода" (Стеван. ССХЈ I 286). Овако је у Гор. и Моск. Поц. 42.

³⁹⁹ В. И. Стевовић, *Један особити акценат придева код Вука, Даничића и у народним говорима*, ЈФ ХХVI 369-397.

⁴⁰⁰ Исп. Ник. Основи III, а за касније испитане говоре Гор. 642, Тешић Љѡвт. 180, за тим (на истоку) Стев. Гружа 586 и даље. Полимске су прилике сличне онима у Обадима (Симић 30-31), али не и идентичне с њима.

Додајемо горњим примерима и *дрџа* ДБ, браћо *лчијел* Заб м, *пријекџ* пџт Жив, *пџстџ* Куч Рут, *цџјелџ* дан За, *цџјелџ* еџче Гр, *цџјелџ* лџваду Х, *цџјелџ* нџн Јаб, а тако се акцентују и сви придеви који означавају боје а припадају овоме типу: *бџјелџ* Куч, *бџјелџ* кошуљу За, *врџнџ* мараме Радиј, *жџта* Куч, *жџтџ* бџре Ра, *плџву* бџју З, *сџједџ* Буч, *сџједџ* (= старџ; тако обично муж ословљава своју супругу) Буч Др м Ра, *црџи* Ам Кал м и сл.

d) Забележена је и необична комбинација именичке промене и прозодијскога лика својственог одређеном виду: *џмџ сџед пџсека* Ам.

205. У типу *бџс ~ бџса* забележен је сасвим супротан случај од претходнога: *Оперџли га у Бџску бџсека* Ам.

Занимљиво је, при томе, да су оба примера из истога села. Бележимо, иначе, и: *Обџкло тџ кошуљу гџлу* Бал м.

206. Тип *зџрџе ~ зџрџеа*. а) Примери као *дџеа* ДС м Каџ м Селџ, *дџеу* Г м, *дџеа* Г м, *зџрџеа* Др Жив З, *зџрџеа* Х м, *зџрџеи* Х м, *лџка* Селџ Сј, *лџша* Г м М м, *мџка* Селџ, *нџеа* Ам Др Жив м Рад, *нџеу* Ам, *нџеа* Ам ДС м Жив Јаб М м Радиј Рут, *нџеа* ДБ М м, *пџна* Бал м ДС м Зав м Сј м, *пџну* ДС м Сј м, *пџно* Јаб М м Чи м, *слџба* Ам Бал м Бј м Бук Др м Селџ Сј, *слџбу* Кос м, *слџбо* Кал м, *слџбе* Рут, *стџра* З м Кал м Ра Сј, *стџро* За, *џџсту* Гр ДС м, *џџсто* Јаб сведоче о пуној лексичкој заступљености овога типа. Тиме се говори СП слажу не само с Вуком него и с осталим западносрбијанским говорима⁴⁰¹.

С обзиром на различито порекло становништва у СП, као и на прилике у новопазарско-сјеничким и северноцрногорским говорима,⁴⁰² не изненађује ни појава алтернације *нџе ~ нџеа*: *нџеа* Кал м, *џџсто* Бук⁴⁰³, а могућно је да би се при новим истраживањима нашао и неки други пример.

б) Проозидјски лик типа *дџџи* забележен је само у новошток. говору, и то у: *зрџелџ конопље* Рад, *мџкџ рџкиџ* Ам Рад, *мџкџ рџкиџу* Куч, *мџкџ грџду* Ра, *прџстџ пџњаџе* Куч, *џџстџ бџкрџи* Ам.

Чешће је: *за Дџеу Пџљану* Ра, *Нџеа гџдина* З, *дџнџ нџеџ кџпџт* Др, *нџеу* ДС м Куч, *Нџеу Вџрош* Чи м, *прџстџ рџдџиџ* М м, *џџста* стрџна Ра, *на џџсту* лџдину Селџ, *на џџстџ* фрџти Ам и сл.

Исп. у вези с овим и т. 204с.

⁴⁰¹ Исп. Ник. Основи 111, Гор. 642, Тешиџ Љешт. 180.

⁴⁰² Барј. НП-Сј. акц. 65, Вуковиџ Акц. П-Др. 277-278, Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 143, Станкиџ Уск. акц. 148, а исп. и на северу *мџк ~ мџка*, али *нџе ~ нџеа*, -о (Симиџ Обџди 30).

⁴⁰³ Најдалје је у овоме отишао ортијешки говор, у којем и не постоји тип *нџе ~ нџеа* (Пеџо Орт. 39).

в. Једносложне основе проширене непостојаним А

207. Тип *гѳрка* ~ *гѳрка* а) Неколико придева колеба се између овога и типа *дѳван* ~ *дѳвна*:

врѳдни Јаб, *врѳдне* З, *врѳјѳдан* Буч Др м Кос м, *врѳјѳдна* Селъ м, *гладан* Г м Гр Жив За п/м Кал м Кос, *гладно* ДС м Јаб Кос Селъ, *гладни* За п/м, *гладни* Жив м, *грдан* Радиј, *жѳдан* Селъ, *стѳдан* За м Сј м, *стѳдна* За м;

врѳјѳдни су Буч, *гладан* За м ЗТ Х м, *гладна* М м Ра Радиј, *гладно* Сј, *гладни* Ам ДБ Жињ, *гладни* За м, *грдне* З м (и редовно у значењу "јадан, бедан, убог" — *грдан* Гр, ... *док она вѳли*, *грдна* ДС м и сл.), *жѳдан* Радиј, *жѳдни* Ам, *стѳдан* Рут.

Овима можемо придружити и *снажан-снажна* Ам⁴⁰⁴.

Од оба ова типа одступа придев *кратак*: *кратак-кратка* Селъ, *кратки* За м (одр. *кратки рѳк* Бук / *кратки прѳлуж* Радиј) и *кратак* ЗТ⁴⁰⁵. Краткоћу основинскога вокала показује и прилог *накратко* Буч.

б) Одређени вид типа *жѳтки* прилично је редак (у говору комаранских Муслимана га изгледа уопште нема): *гѳрку рѳјѳчи* ЗТ, *крупну стѳку* Гр, *масни сѳр* Ам, *кѳлиба мрсна* Др.⁴⁰⁶

Друкчије потврде имамо за *крупни* и *масни*: *крупни* *крупна* Селъ м, *крупне* *крупне* Жињ, *масни сѳр* Жив З м Кал м Селъ м Х, *масне сѳра* З м, а исп. и *грдна* Х м, *грдне* Кос Радиј, *грдно* Бал м, *златни* Буч, *ладно дрѳжје* За м, *прѳјѳснѳ обућу* Ам, *прѳјѳснѳ* Буч Јаб, *прѳјѳснѳ млѳјѳко* Ра Чи м, *равне цѳпеле* За, *рѳјѳтке* (грабуље) Зав м, *са тѳшкѳм живѳтом* М м, *тѳшкије рањеникѳ* Жив.

с) У прилога је обично *дѳвно*⁴⁰⁷ (није познат неодр. вид овога придева) Буч Г м Гр З м Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Сј м Х м, *рѳјѳтко* Бј

⁴⁰⁴ Вуковић Акц. П-Др. 281-282 *гладан/гладан*, *грдан/грдан* (са различитим знач.), *жѳдан/жѳдан*, *снажан/снажан* и сл.; Руж. Пљ. 144 *врѳјѳдан/врѳјѳдан*, *гладан/гладан*, *грдан/грдан*, *жѳдан/жѳдан*, *снажан/снажан* итд., али *стѳдан* (145). Станић Уск. акц. 151 само *гладан*, *жѳдан*, а Гор. 642, Стев. Груза 587 и Тешкић Љешт. 180 само *гладан*, *жѳдан*. Међутим, и у Гор. је, као и у Уск., *снажан*. Тако и Стев. Груза 588. Највише дублетних акц. форми наводи Вуш. (ДИХ 51).

⁴⁰⁵ За *кратак*, -тка исп. Гор. 642, Моск. Поц. 42 (поред *кратак*) и Стев. Груза 588, а за *кратак* Вуковић Акц. П-Др. 282, Симић Обади 30 и Станић Уск. акц. 151, али је у П-Др. и Уск. обичније *кратак*, као код Вука и у Пецо Орт. 39. Вуш. ДИХ 52 *кратак* (*кратак*), Нед. Каћ 323 *кратак/кратак*.

⁴⁰⁶ За суседни плѳваљски говор Руж. изричито каже да у њему "не постоји акценат типа *тѳшкѳ*, *стѳрна*, *крупни*, *мрсна*, *рѳтки*, који Даничић бележи у овој групи" (Руж. Пљ. 144). Међутим, постоји у Орт. (Пецо 39) или Уск. (Станић 151) *кратки* и *плѳтки* (поред *кратки* и *плѳтки*). У Орт. је *плѳтки* чак обичније (да је *плѳтки* у севернијим западносрб. говорима, не морамо ни помињати).

⁴⁰⁷ Вук и многи говори *дѳвно*, али Гор. 667, Пиж. Кол. 101 и Станић Уск. акц. 182 само *дѳвно*, а Рем. Шум. 383 двојако.

м Г м ДБ Јаб Кос м Ра, *ружно* Буч, *Тешко* је прџшџ Др, *тешко* Ам Буч Г м Гр ДБ Др За ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Х м, *тешко* М м, *ладно* Зав м; исп. и *напрџзно* Жив, *јрџјетко* Сј м.

Говори се, међутим, и *давно* Чи м, *Туд* је *мирно* Сј м, *Нема* сад *млнџра*, *рџјетко* Сј м, и *такџ* ми *би* *тешко* ДБ, *Некако* ми *тешко*, *ненаучила* Х м.

Овај последњи прилог може гласити и *тешко*, и то не само у конструкцијама типа *тешко* *вама* и сл., него и *Тешко* *ми* *је* *било* (понављено 3х) Јаб, *Тешко* *је* *то* *за* *стџријџ* М м, а забележено је и *врџдно* Радиј. Могућно је да *тешко* долази према комп. *тежџ*.

208. Тип *диван* ~ *дивна*. а) С Вуком се слажу *бџдан* За и *киван* Јаб. За одр. вид исп. *бџједнџ* крајеве Бј м.

б) Придев *главни* (нема облика неодр. вида) гласи двојако: *главнџ* Зав м Селџ, *главнџ сџд* Гр, *главнџ плџнџнка* ДБ и *главнџ* За Куч, *главнџ чџек* Б м, *главнџ џме* Јаб, *главнџ трџ* Сј м⁴⁰⁸.

с) У прилога *ствџрно* бележимо такође *ствџрнџ* ДБ ЗТ Радиј, *Стџврнџ* га нисам видио Др, *Ја сам стџврнџ рџђен* да *радџм* Радиј и *ствџрно* Г м З Каћ м Х, али и *ствџрно* Г м З м.

209. Тип *чџдан* ~ *чџдна*. а) У говорима СП продуктиван: *зџдџни* Чи м, *јџдна* Буч Каћ м, *јџчна* Каћ м Сј, *јџдно* Ам ДС м Сј Х м, *јџдни* За, *јџчни* Сј м, *јџчне* Каћ м Селџ м, *мџкра* Ра, *ниска* Др Селџ, *ниско* Б м ДС м, *рџшина* Радиј, *ситна* Ам Бј м За м Зав м, *ситнџ* Зав м, *ситно* Рад, *слџтка* Ра Селџ, *слџтко* З м, *срџтна* Буч За Јаб, *срџтнџ* Др м, *танка* Ам Гр, *танко* ДС м Селџ, *јџко* Селџ и сл.

Говори се, међутим, и *пџсно* Јаб, *ђеца* *пџитна* Ам, *ситна* *ђеца* Жив, *вџше* су *главџ* *ситнџ* Јаб, *танка* Кал м Селџ, *танко* Куч, *потџнке* Кос⁴⁰⁹.

б) У одређеном је виду прозодијски лик типа *вџткџ* забележен у ових придева:

пџсна *пџта* Гр, *пџсна* *раџна* За Селџ, *пџснџ* *пџту* Ам Буч, *пџснџ сџџ* Ам Буч, *ситнџ* *гџд* Ам, *лџк* *ситнџ* Селџ м, *ситнџ* *стџку* Гр, *Пџкласе* *нам* *гџведа* и *стџку* *ситнџ* ДС м, *ситнџ* *де* *сџра* Заб м, *са* *ситнџм* *ђецам* Др, *слџткџ* (ракију) Селџ, *слџтко* *кџрџјџње* ЗТ, *танкџ* *каџш* Јаб, *танкџм* *пџмукџ* Др м, *танкџ* *сукџџ* Ам, *чџснџ* *пџсте* Ра (сви су пр. из новошток. говора).

⁴⁰⁸ За *главнџ* исп., нпр., Пецо Орт. 40 и Руж. Пљ. 146, а за *главнџ* Барј. НП-Сј. акц. 73. Подсећамо на то да су Пљ. с једне, а Сј. с друге стране СП. Двојако и Моск. Поц. 42.

⁴⁰⁹ Приближан бројчани однос налазимо у Барј. Бихор I 73 и Барј. НП-Сј. акц. 68-69, али су лексичке потврде различите. Исп. и колебање у Руж. Пљ. 142. Руж. на истоме месту наводи и м. р. *бџстар* (поред *бџстар*), *ладџак*, *ниџак*, *пџсан*, *ситџан*, *слџдак*, *тџнак*, *јџак* и сл., за шта немамо потврда. У неким другим, релативно сродним говорима алтернација *тџнак-тџнка* много је заступљенија (исп. Пецо Орт. 39, Смићћ Обди 30 и др.).

Говори се и *глатки пилим* М м, *посни смјк* ДБ, *ситне шуме* Ра, *слатку едду* З м Х м, *сретна слдеа* Ра, а поред *чдснй подсти* За Селъ / *чдснй подсте* Ра и *чдснй крс* Ра.

с) Прилози гласе: *блјско* Кос, *згддно* Ам Гр Рад Радиј, *нјско* Кал м, *сретно* Ам Јаб Х итд.

210. Тип *ддбар* ~ *ддбра* а) Док смо у *слатка* и сл. имали уједначавање ж. рода са средњим и мушким⁴¹⁰, дотле се у придева *добар* прозодијски изједначио (у говору већине новошток. села) м. род са женским и средњим, чиме се овај придев прикључио (непотпуно) типу *мртвас* ~ *мртва*: *ддбар* Ам Бј м Бук Буч Гр ДС м Жив Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Селъ м Х⁴¹¹.

Знатно је ређе Вуково *ддбар* Зав м Каћ м Ра Чи м, осим у прелазном говору, у којем је бележено (више пута) само *ддбар* Г м М м Х м.

б) Одређени вид доследно гласи *ддбры* Јаб Кал м М м Радиј, *ддбра* Ам Буч Гр З За Јаб Кос Х, *Ддбра едда* Зав м и сл.

с) У прилогу је обично *ддбро* Ам Б м Бал м Гј З п/м Заб м Јаб Кал м Ра Радиј Рут Х м Чи м, ретко (са по једном потврдом) *ддбро* Б м Гр ДС м Селъ Х м (сва су села јужо од Пријепоља), а у значењу "слажем се, да, у реду" или у функцији речце и *ддбра*: *Ддбро, каже, мдретв* (нћи) ДС м, *Е, каре, ддбро* Радиј, — *Ддбро, дћемо ли це пјтати?* Др⁴¹².

Вероватно да ово не треба доводити у везу с експресивним дуљењем вокала у придеву: *Узеше шаторскѡ крѡло, ддбро* Ра.

211. Тип *мртвас* ~ *мртва* а) Решетар је 1925. г. (у Дан. 219) написао да ће то "бити у В. погрешка мјесто 'мртвас, мртва' ". У међувремену је Вуков акц. засведочен у многим новоштокавским говорима, а потврђују га и говори СП: *мртвас-мртва* Ам Бал м Буч Жив З Јаб Кал м Кос Ра Рад Рут Селъ п/м, *мртви* Бук Радиј, — *мртво* Г м итд.⁴¹³

б) И не само да је вокал *р* кратак у неодр. него он то понекад остаје (такође узлазно интониран) и у одр. виду: *попѡлили сѡдју ѡбјску, ѡнѡ мртѡу* Ра, а исп. и *мртѡде ѡјнѡка* Жив, *мртѡдеа* Буч.

Ове примере треба посматрати заједно са *бдсбга* из т. 205.

Говори се и *мртѡд стрѡжа* Јаб, онеме *мртѡдме* Бал м.

⁴¹⁰ Ник. Основи 111.

⁴¹¹ У огромној већини говора непозната појава. Исп., ипак, Гор. 693 *ддбар* сјдица.

⁴¹² У спорадичном *ддбро* (Вуковић Акц. П-Др. 280, Руж. Пљ. 142 и др. само *ддбро*) имамо можда, уз разлику у квантитету, исту алтернацију као и у *мѡшко* и сл.

⁴¹³ "Bei *mrtvas* sehe ich Analogie zum Typ *bistar, bistro*, -a, bei dem der Akzent ` von Neutrum und Femininum auf das Maskulinum übergelassen hatte *mrtvas, mrtvo*, -e > *mrtav, tvo*, -a" (Матешин Wortakz. 170).

с. Двосложне и вишесложне основе

212. а) Вукова алтернација *округао* ~ *округла* није засведочена: м. р. *округао* Ам⁴¹⁴, – ср. р. *округло* Ам Рут.

Забележена је, међутим, алтернација неодр. ~ одр. вид: *округла синија* Куч, *округла* Ам.

б) Потврђено је Вуково *могућан* Г м ЗТ Јаб Каћ м Селъ м Сј м, али се говори и *мдеућан* Др Зав м⁴¹⁵.

За краћу форму исп.: *све могуће* Радиј / *Све мдеуће радове радим* Ам; прил. *мдеуће* Др Кос Сј.

с) У деминутивних образовања на *-ешан* такође срећемо *мајешан* Ам, али и *мдешно* М м, а исп. и *мдечко* Б м.

д) Према *крмезно* у РСАНУ овде је забележено *крмезно* Ам.

213. а) Очувана је и бројним примерима потврђена алтернација *зелен* ~ *зелена*: *голема* ДС м Жив м, *големо* Бук Јаб Кос, *дебела* Јаб Кос м Селъ, *дебеле* ДС м Рут, *дебело* Гр Радиј, *зелена* Радиј, *зелено* Кос, *зелене* Бук Рад, *поштена* Селъ м, *студена* Х м, *студене* Сј, *црвено* Кос м, *црвене* Кал м, *шарено* З Јаб, *шарене* Ам, *широка* ЗТ, *ширко* Кос, па и *сирвоо* Ам.⁴¹⁶

У два суседна села имамо, међутим, и *голема* Х м, *студена* М м (дакле по типу *бдгат* ~ *бдгата*), али у првоме и *студена*.

Забележен је, такође, прилог *поштено* ДБ, да ти *нако* *поштено кажом* ЗТ. Како је акц. прилога једнак акц. ж. и ср. р. (*далеко* Жив м, *дубоко* Жињ Кос п/м, *студено* Ам Кал м и сл.), то и овде имамо прелазак у други тип.

б) У одређеном се виду поред *висока* Рад, *далека* Гр, *дебеле* Радиј, *дебели* Жив, *дебело* Радиј одн. *дебело* Х м, *дебелог* За Јаб, *дебела* (ср. р. пл.) Др, *дебелије* Ам, *зелена* *карабоја* З, *зелене* Рад, *црвену* *бдју* З, *црвеним* Бук, *чувене* *породице* ДБ, *шарене* и сл. опет појављује *големоме* Ам, *чдек* у *зеленом* *одчу* *леу* Ра, *зеленијег* Јаб, *шаренијег* Др, тако да се о тој појави (исп. и т. 205 и 211) не може говорити као о сасвим спорадичној.⁴¹⁷

с) У прилога сложених с *по* јавља се и *подубоко* Жињ и *пдалеко* Буч (исп. и т. 57).

⁴¹⁴ Тако и Дешић ЗБИЈГ 167 (и *округао/округа, округо*), Петр. Б-К 71, Рем. Шум. 155 (122 и *округао*), Симић Обади 59, Стев. Гружа 456, затим Моск. Поц. 40 *округо*, Нед. Каћ 328 *округо*.

⁴¹⁵ Исп. Моск. Поц. 40 и Нед. Каћ 328 *мдеућан*; Станић Уск. акц. 152 *имућан*, Стев. Гружа 596 *имућан* (Вук *имућан*).

⁴¹⁶ Вук *сиров*, али Гор., Пиж. Кол. 51 и Станић Уск. акц. 151 *сиров-сирвоа*.

⁴¹⁷ У србијанском Полимљу се још увек, релативно добро, чува именичка промена придева, те је ова појава утолико занимљивија.

214. а) У т. 213а наведени су спорадични случајеви преласка из типа *зелен-зелена* у тип *бдеат-бдеата*. Код овога другог типа бележимо супротну појаву: *бодети* Ам, али је обичније *бдеато* Ра, *бдеати* Ра Селъ м (одр. *бдеатад мјесто* ДБ)⁴¹⁸.

б) Друкчије колебање имамо у *вјечито* Селъ м; *ма⁴нит* Кос м, *ма⁴нити* Каћ м / *ма⁴нито* Др м; *пѣтомо* Ам / *пѣтомо* Куч (одр. вид *пѣтомога* ЗТ може бити од оба лика)⁴¹⁹.

215. Поред много фреквентнијега *једнака* Др Кос м, *једнако* Др ЗТ Јаб Кос Сј м, *једнаки* Жив м Сј м итд., јавља се и *једнака* (*једнака* *ношња* *била*) Кал м, *једнако* Кос м Ра, *једнаки* Жив⁴²⁰.

216. а) Тип *дрвен*, *зѣмљан* није у говорима СП у таквој рецесији као у неким другим србијанским говорима⁴²¹: *бакрен* Сј Селъ м, *вјунена* Ам, *вјунено* Ам Др, *вѣоден* Каћ м, *вѣодена* Бј Ра, *дрвен* Селъ м, *дрвено* Зав м Ра, *рѣжено* Лу, — *зѣбан-зѣбана* *лѣба* ДБ.

Говори се, ипак, и: *дрвени* Ра, *вѣоден* Кос м, *вѣодени* Ра, — *зѣбана* *лѣба* Ам⁴²², тј. као *јечмен*.

б) Знатно више потврда и једнога и другог типа имамо за одр. вид, у којем су подједнако обични *дрвени*, *зѣмљани* и *дрвени*, *зѣмљани* (можда ови други ипак незнатно чешћи):

бакрени Куч Лу, *бакрени* Кос м, *вјунена* Ра, *вјунени* Др Јаб Селъ, *вјунену* Др, *вѣодени* *зупци* З, *вѣодени* Зав м Ра, *вѣодени* Селъ м, *дрвени* Жив М м, *дрвени* Кос м, *дрвену* *кућу* М м, *дрвеним* Селъ м, *калени* *дрвени* Селъ м, *дрвени* Кос м Ра, *Камени* *Гѣре* Јаб Селъ, *у* *Камену* *Гѣру* Буч, *Камену* *Гѣру* Гр Јаб, *по* *Камени* *Гѣри* Јаб, *сукнени* *прслак* Рут, *сукна* *сукнени* Јаб, *сукнени* *пантоле* Јаб, *сукнени* *одчјело* ДБ, — *зѣмљани* *црепуља* Селъ, *зѣмљани* *хаса* За, *хаса* *зѣмљани* и *лѣнци* *зѣмљани* Кос м, *зѣмљану* *хасу* Сј м, *тежане* *кѣшуље* Ам, *тежане* *платно* Радиј, *шѣжане* Ра;

вѣдени *стчјене* М м, *вјунена* *сукна* Др, *вјунени* *одчјело* Ам, *вјунени* *дљине* Ам, *вјунени* *цѣрапе* Др, *вјунени* *Жив*, *вѣодена* *шѣпка* Селъ м, *вѣодени* Селъ м, *вјунена* Куч, *дрвени* Лу, *дрвени* *ога* Лу, *дрвеним* *крѣвом* Ам, *дрвени* *бѣчица* Др, *дедѣила* *дрвени* Куч, *дрвени* *рѣло* Ам М м, *дрвени*, *дрвени* *штѣле* Јаб, *дрвени* *јем* *рѣлом* Ам, *крѣваче* *дрвени* Ра, *дрвени* *кѣла* Кос, *дрвени* Рут Селъ, *пртени* Ам, *сукнени* *капути* Селъ м, — *барѣк* *они* *зѣмљани* Сј м, *зѣмљани* *хаса* Ам Лу, *зѣмљани* *лѣнци* Кос м, *зѣмљани* *фѣруне* Х м, *зѣмљани* *црепуље* Ам, *зѣмљани* *је* Кос м, *зѣмљани* *је* Ра, *зѣмљани* *јем*

⁴¹⁸ Стев. Гружа 590 двојачко, а у Гор. само *бдеат-бодето-бдеати*.

⁴¹⁹ Исп. Стев. Гружа 590 *вјечита*, *пѣтома*.

⁴²⁰ Иста појава запажена и у Ник. Тршић 391.

⁴²¹ Већина градивних придева попут наведених иде у Гружи по типу *вѣтов-вѣтова* (Стев. Гружа 591).

⁴²² Исп. Станић Уск. акц. *вѣоден* (*вѣоден*) (151) и само *вјунен*, *дрвен*, *зѣмљан* и сл. (150). Дублетне акц. форме наводи Вуш. (ДИХ 52) за *бакрен*, *воден*, *вѣоден*, *дрвен*.

фурнама Сел м, *зобанѝ* ¹лѝб За м, *рѝжанѝ* лѝб ДБ⁴²³.

с) Поред претходна два, постоји у одр. виду ових придева и трећи модел, не тако продуктиван: *басмѝнде*⁴²⁴ (: басма) Сј м, *дрѝднѝ* мѝл Ам, *камѝнѝ* магаза Др, *от Камѝнѝ Горѝ* Х м, *адѝе пртѝнѝ* Кос, — *земљѝнѝ* *наса* Куч, *земљѝнѝ* *фурне* Сел м, *лојѝнѝ* *сѝчѝлѝе* Сел, *тежѝнѝ* Јем Гр⁴²⁵. Исп. и тросложно *коноплѝнѝ* сѝме Рут.

Тај је прозодијски модел карактеристичан за придеве на -ни (типа *солани*) и -ски (типа *јаворски*), о којима в. у т. 223 и 224а.

217. а) У два придева тросложне основе на -(а)н јавља се занимљиво колебање:

кукурѝан Гр ДС м, *кукурѝна* брѝшна Ам Сел Рад, *кукурѝно* (јели) Гр / *брѝшна* *кукурѝна* Гр и *кукурѝна* Сел, *кукурѝно* (јели) Лу;

сирѝмашан За Рут, *сирѝмашна* Кос, *сирѝмашни* Ам ДС м Кос м / *сѝромѝшна* Сел, *сѝромѝшни* Ам Др За и у *сѝромашну* кућу Х м (исп. и прил. *сѝромашно сам се ожѝниѝо* М м).

б) С друге стране, није забележен Вуков дублетизам *дугѝчак* (*дѝгѝчак*). Исп. *дугѝчко* Каћ м, одр. *Дугѝчка* њѝва Кос.

218. У сложених придева имамо два модела. а) Продуктивнији је онај с наглашеним другим делом сложенице одн. спојним вокалом:

добрѝдушна За м, *малѝдушна* Заб м, *малѝдетан* Др м Зав м Јаб, *младѝдетан* Кал м, *младѝдетна* Кал м, — *правослѝвнѝ* Б м Заб м Каћ м Кос м, *правослѝвнѝ-правослѝвнѝ* Жив За м, *правослѝвнѝ(х)* Др м, *правослѝвнѝ* Је За, *правослѝвнѝ* Бал м, *прѝослѝвнѝ* Бал м За Сел м, у *прѝослѝвнѝ* Је За.^{425*}

б) Други је модел с акцентом на прими:

прѝослѝвнѝ Бал м Гр, црква *прѝослѝвнѝ* Жив, *прѝослѝвнѝ* Б м, *прѝослѝвнѝ* Бал м, *прѝослѝвнѝ* Бал м.

219. На крају, ево и неколико других прозодијски занимљивих придева (и одговарајућих прилога) — азбучним редом:

дѝсѝдан М м, *дѝсѝдно* Жив Сј Каћ м; *запѝнтѝв* Кал м; *кѝрисна* Гр, *кѝрисно* Ра Рут / *кѝрисно* Кал м; *нѝспособан* Гр; *пѝмѝтан* (: пѝмѝт,-и) Б

⁴²³ Овај је модел веома раширен у говорима северно од Санѝака: Гор. 642, Тешѝћ Љешт. 180, Ник. Основи III (за Колуб., Тршић, Мачву и Срѝм), Моск. Поц. 43, Нед. Каћ 325 и др.

⁴²⁴ Овога придева нема ни у РСАНУ.

⁴²⁵ Овај се модел у сличном опсегу јавља и у другим сродним говорима: Вуковић Аѝц. П-Др. 289, Гор. 642, Моск. Поц. 43, Пиж. Кол. 51, Симић Обадн 31, Стев. Гружа 585 и др., али је у неким сведен само на неколико придева (нпр. Станић Уск. аѝц. 150).

^{425*} Исп. *правослѝвна* Окука Рама 71.

м / пдметно Ам; *дбетљиво* Јаб.⁴²⁶

Напомена: О придевима на *-ав* и *-аст* исп. т. 108, а о онима на *-ов* и *-ин* т. 105d,e и 110.

В) ПРИДЕВИ САМО У ОДРЕЂЕНОМ ВИДУ

а. Једносложне основе

220. Придеви на *-(у)ји*. а) У *божји* се јавља и Вуково *Божји ддн* Буч, али је распрострањеније *Божји ддн* Буч, *божји повдмуж* Рад, *чдече божји* Др одн. *пдмоћ божји/а* Буч, *сила божји/а* Јаб, *божјије ддба* ЗТ⁴²⁷.

За *божји* *^атар* X м може бити и емфатично.

б) Потврђено је и Вуково *вучји*: *Вучји крш* Рут, али у облицима с варијантним наставком *-ији* долази до скраћивања: *вучију зчјев* Рут, *Вучије пѣтине* Рад.

221. Придеви на *-ни*. а) Прозодијски лик типа *дѣснѣ* Кос м, *дѣснѣ* Гр, *дѣснѣ* Бал м Јаб, *дѣснѣ* За, *дѣснѣ* Др м Ра, *дѣснѣ* Бал м За могу имати и придеви: *крснѣ* *колдч* Јаб; *мјѣснѣ* *ддбора* Др, у *мјѣснѣ* *канцелариу* Жињ; *нджнѣ* Кал м; *штѣднѣ* *кдшуље* Куч, *штѣднѣ* *мараме* Куч.

С њима се слаже и *пѣрци/а* *вѣлика*, *дупла* Рут⁴²⁸.

Говори се, међутим, и *из мѣснѣ канцеларије* Зав м / *по мјѣснѣ* *дѣдѣ* (недовршено, вероватно "заједници" или сл.) З и *мѣсна канцеларија* Жив м; *^аљине штѣднѣ* Селъ м.

Придев *м(ј)есни* не спада у аутохтони лексички фонд (нема га ни Вук), па не чуди што нема устаљенога прозодијског и фонетског лика.

б) Насупрот *крснѣ*⁴²⁹ и сл. бележимо *путни* *трѣшак* Кос М м, с једне, и *дчнѣ* *лѣкар* З м, с друге стране.

с) Као *дчнѣ* имамо, с наставком *-њи*, *блѣжњи* Ра X (исп. и *дблѣжњи* Ра)⁴³⁰.

⁴²⁶ Вук *ддсддн*; Пеш. СК-Јб. 248 *кѣрасн*, Моск. Поц. 44, Нед. Каћ 327 и Стев. Гружа 595 *кѣрастан*; Пеш. СК-Јб. 98 *пдметан*.

⁴²⁷ Говори се, насупрот томе, *дѣчи ср*, *дѣчје* *кѣжѣ* Јаб (Вук *дѣчи/а*, како је и у Ник. Тршић 407). За однос *бож(и)ја/дѣчи* знају и неки други сродни говори: Пиж. Кол. 52 (уз *божја*), Станић Уск. I 101. За први прид. исп. Пецо ГИХ 142 и Тешић Јешт. 206 (али у оба говора *дѣчи* или сл.), а за други Вуковић Акц. П-Др. 286 и Гор. 665. Исп. и Пеш. СК-Јб. 95 *божји*, Пуп. Бјел. 59 *божји*.

⁴²⁸ Исп. Руж. Пљ. 146 *штѣднѣ*; Гор. 642 и Симић Ободи 31 *дѣснѣ*, али Пиж. Кол. 51 и Пеш. СК-Јб. 96 *дѣснѣ* (у оба ова говора је, међутим, *нолнѣ* одн. *нолнѣ*, тј. као у Горобиљу, Обадима и зап. Србији).

⁴²⁹ Једна потврда не значи да је тако и у целој СП. То закључујемо не само на основу тога што Вуковић (Акц. П-Др. 280) има *крснѣ* него и по томе што се у севернијем Гор., у којем је дошло до експанзије акц. одр. вида типа *дѣснѣ*, говори, нпр., *крснѣ* се *имена нѣ* *знѣ*.

⁴³⁰ РСАНУ *блѣжња* и *блѣжња*, Вук *дблѣжња*.

222. Придеви на *-ски*. а) Као *бџа*, *крсни* говори се и *брџски* *син* *Селџ*; *брџки крај* *Куч*, *брџко*. . . *населенџство* *Чи* м, *четири брџка* *топа* *Кос*, *брџкиџе крајџа* *Ра*, у *брџкиџем крајџима* *За*; *мџшкџ* *Кос*, *мџшкџ* *З*, *мџшкџ* *Јаб* *Х* м; *дџјете сџаскџ* *За* м; *срџскџ* *кџмора* *ДС* м, па и *Турскџ* *Жив* м *За* м *Кос* м *Рут* *Сј* м, у *Турскџ* *За* м *Рад*, са *Турскџм* *Ра* *Селџ* м *Сј*, у *Турскџј* *Ра*, *турскџ* *За* м, *турскџ* *Ам* *Кал* м *Рад* *Рут*, *турскџ* *Кос* м⁴³¹.

У већине ових придева јавља се (у *турски* неупоредиво чешће) и *џ* : *брџтскџ* *снау* *Ам*; *брџки* *топови* *Буч*, *брџкиџе* *топовџ* *Сј*, у *брџкџ* *артиљеријџ* *Кос*; *мџшкџ* *ђеџџ* *Бал* м *ДБ* (тако и у ср. р. неodr. вида: *мџшко* *дџјете* *Граб* *За*,⁴³² а остаје и у прид. промени: *мџшкџџ* *Кал*); *Турскџ* *Б* м *Бал* м *Буч* *Г* м *Гр* *ДС* м *З* м *Каћ* м *Х* м *Чи* м, *Турскџ* *За*, *Турскџ* *Б* м *Гр* *Кал* м *Каћ* м, *Турскџј* *Ам*, *турскџ* *Каћ* м *Кос* *Рут* *Чи* м, *турскџ* *Бук* *ДС* м *Јаб* *Куч* *Селџ*, *турскџ* *Бј* м *ДБ* *Јаб*, *турскџ* *ДС* м *Зав* м *Јаб* *Кос* м *М* м *Чи* м, *турскџџ* *Радиј*, *турскџџа* *Ам* итд.; *срџскџ* *Кос*.

б) Поред много распрострањенијега *лџвскџ* *Ам* *Јаб* *Рад* *Радиј* *Рут* *Селџ* п/м бележимо и *лџвскџ* *џдинџ* *Бал* м *З* м.

Насупрот томе, нема дуљџња основинскога вокала у *бајскџм* *Кал* м.

Напомена: О придевима *свети* и *главни*, који највероватније такође имају само облике odr. вида, као и о готово редовноме *туђи*, исп. т. 204с и 208b.

в. Двосложне и вишесложне основе

223. Прозодијски лик типа *каменџ* (т. 216с) и *крсни* (т. 221а) имају и придеви двосложне основе на *-ни*:

сандџ *брашњџни* *Селџ* п/м, *Цркџџџ* *Тџџџ* (ак. пл.) *Буч* *ЗТ*, у *Цркџџџ* *Тџџџма* *Буч*;

живџџни *џџрем* *За* м, *брџшно* *крџпџџџ* *Ам*, *новџџџ* *џрџџџ* *Др* м, *солџни* *џџкови* *Буч*, *срџџџ* *кџп* *Ам* *З*.

Само за *крџпџџџ*⁴³³ (: *крџпџџџ*) имамо и *крџпџџџ* *Ам*.

224. а) Типу *солџни* припадају и многи придеви на *-ски*:

аџџнскџ *Кал* м *Селџ*; *аџџнскџ* *Куч*; *Брашџнскџ* *брџџ* *Буч* *ДБ*, у *Брашџнскџј* *џџмилиџ* *ДБ* (: *Брашџџџџ*); *ђеџџерскџ* *дџјете* *Ам* *Селџ*; *јџџџрскџ* *рџџ* *Рад*, *јџџџрскџџ* *рџџџ* *Кос*; на *Милошеџскџ* *мџџ*, преко *Милошеџџ* *рџџџ* *Јаб*, *срџџ* *милошеџскџ* *Јаб*; *ђеџџџ* *прстџнскџ* *Буч*; *старџџџџ* *сватџџскџ* *Јаб*; *синџџскџ* *кџџџ* *Сј* м, *синџџскџ* *ђеџџџ* *Јаб* (али *сиџџџџ* *снџџ* *Ам*); *стриџџџџскџ*

⁴³¹ Исп. *турскџ* *Пеџџ* *ГИХ* 189 (текстови), *брџџџџ* *Вуковиџ* *Акџ*. П-Др. 294.

⁴³² *Вуковиџ* *Акџ*. П-Др. 281 такође *мџшко* / *мџшкџ*. Забележено је и *мџшка* *ми* *ђеџџџ* *Ам* и, у им. служби, *мџшко* *Бал* м *Граб* итд. *Вук* *мџшкџ*, *Пеш*. СК-Јџ. 258 *мџшкџ* (*мџшкџ*).

⁴³³ Тога придева нема ни у РСАНУ.

Ђеца Бј; *црковнскѣ* (имање) Гр; *жема цандарскије* Гр, а редовно је и *старински*.

Једну потврду имамо чак и за *муслиманска кућа* Сј м, што, с обзиром на многобројне примере типа *муслимански*, може евентуално бити и хапакс. То сигурно није случај са следећа два придева на -чки: *цвијет онѣ младалчки* ЗТ и *радијевачки* (: Радијевиће/Радијевићи) Ам Радиј, али се говори и *радијевачкѣ* Радиј⁴³⁴.

б) Једина потврда коју имамо за *непријатељски* не потврђује, с друге стране, Вуково *непријатељски* (па ни *непријатељски*): *непријатељскѣ стрѣнкѣ* Сј (исп. т. 154d)^{434*}.

с) Наводимо још неколико придева на -ски (-чки и сл.), азбучним редом:

амѣричкѣ Кос; *аустријскѣ* Буч, *аустријскѣ* Јаб (исп. т. 186е и 189с); *ббрачки* Ам; *вдрошки* Турци Ам / *вдрошкијем* деама Ам; *вдловскѣ* Буч, *вдловски(х)* Кос; *градјевинску* (школу) М м; *зѣднички* Радиј, *зѣдничкѣ* Кос м (исп. т. 188b); *предвојничка* Бук; *тѣренскѣ* (плате) М м; *трговачку* шкѣлу Др (за им. *трговина* исп. т. 187с); *француска* ДС м, *францускије* Гр / *француска* пѣшка Куч; *црногорски* Ам Х м, *црногорскѣ* Бал м Гр Ра, *црногорскѣ* ДС м, *црногорскѣм* Бук, *црногорску* За м, — *црногорскѣ* Б м / *црногорску* М м.

Треба напоменути да су прид. *градјевинску*, *тѣренскѣ* и *црногорску* забележени у истоме селу (комаранскоме).

225. У к о м п а р а т и в у придева типа *мек* и *стар* постоји стандардни (Даничићев) однос: *лѣкши* Гр Жив Селъ, *лѣкше* Ам За м, *мѣкши* Рад Селъ и сл. / *лѣши* За, *старѣ* ДБ Др ДС м За ЗТ Јаб Кос м Ра, *старѣ* М м, *старѣ* Бј З м, *здрѣви* Лу.⁴³⁵

226. а) У с у п е р л а т и в у придева и прилога вокал а у морфеми *нај-* обично је кратак: *најближѣ* ДБ, *најближѣи* Ам Буч, *најбољѣ* Ра, *најбољѣ* људе Др, *најбољѣ* Х м, *најбољѣ* Зав м Ра Х м, *највећи* Ам Ра, *најгора* Гр, *најгори* Г м Заб, *најкраће* ДС м, *најмаља* Бј Селъ м, *најстари* Ам Бј Буч Гр ДС м З Кос м М м Радиј Селъ м Х м, *најстарија* Др З м М м, *најтежѣ* Лу итд, а ретко дуг: *најгоре* Каћ м, *најдуже* Јаб, *најкраћи* Сј м, *најмањи* Сј м, *најмање* Јаб (сви примери с *нај-* су новошток.)⁴³⁶.

⁴³⁴ Од наведених прид. Бук има *аѣински*, *дјеѣрски*, *сватѣски*, *старински* (као и овде). Исп. и Ђук. ГЦ 234.

^{434*} Да *непријатељски* ипак постоји у говору СП, може се видети у Ђур. Јат 312 (текстови).

⁴³⁵ Постоје сродни говори у којима се јавља *лѣкши* и сл. (исп. Тешћ Лѣшт. 224).

⁴³⁶ Од сродних југоисточних говора само у Барј. НП-Сј. акц. 84 имамо *нај-* ("сјен зона") / *нај-* ("арх. зона"). Вуковић Акц. П-Др. 295, Гор. 677, Пиж. Кол. 52, Станић Ђк. акц. 155, као и Пеш. СК-Јѣ. 161 и Ђупић Бјел. 85 у Ц. Гори, Стев. Гужа 468 у Србији, Симић Обади 31 у ист. Босни и Павлица Пољ. 88 у Лици само *нај-*. Тако је и у Левчу (Симић Р. 343) и трстеничком говору (Јовић 119). Треба, ипак, напоменути

Компаративни облици с акцентом узлазне интонације често остају наглашени и у суперлативу. Та је појава могућна и у случају акцента силазне интонације (в. т. 25а).

б) На крају, ево и прозодијски особитога суперлатива прилога *прије*:

најприје Ам Б м Буч Гр З Зав м Јаб Кос п/м Радиј Селъ м, *најпријен* З м; *најприје* Ам Др п/м За Зав м Јаб Кал м Кос п/м Селъ м Х, *најпријен* Зав м; *најприје* (обично у значењу "малопре, малочас") Бук Буч Др м З; *најприје* Јаб Каћ м, *најприје* Селъ.

4) БРОЈЕВИ

А) ОСНОВНИ БРОЈЕВИ

227. а) Честа је алтернација $\sim \sim$ (*један* ~ *једнога*, *једноме*), наравно ако за то постоје фонетско-морфолошки услови, тј. ако је ген.-ак. на -а а дат.-лок. на -е:

једнога Ам Б м Бј Бук Буч Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ З За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј Х м; *једноме* Буч За Јаб Кос Куч Рад Радиј, на *једноме мјесту* Буч.

Осим тога исп. и *ниједнога* Х м.

По распрострањености и фреквенцији с претходнима су равноправни примери с акц. ном.:

једнога Ам Бал м Бук Буч Г м Гр ДБ З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ Сј п/м Х м Чи м; *једноме* Рад Сј, на *једноме брду* Заб м Ра, у *једноме рову* Јаб, у *једноме дочку* Радиј.

Изоглоса *једнога/једнога* једна је од оних које новоштокавске говоре деле на "северније" и "јужне"⁴³⁷. Могућно је, али не и сигурно, да је заступљеност ове акц. алтернације у вези с фреквенцијом факултативнога -а, -е у наставцима -ог(а), -ом(е)⁴³⁸.

да се у П-Др. (296) говори *пндјбољ* и сл. (тако и у ист. Херц., Пецо 146). За двојак квантитет вокала у *нај-* исп. Драг. Лика 156 (обичније *нај*), Тук. ГЦ 234, Петр. Б-К 102 или Рем. Шум. 283, а за дуго а Нед. Каћ 330, Ник. Колуб. 25, Ник. Мачва 212, Ник. Тршић 418, као и Дан. *најмаља* (236).

⁴³⁷ Ник. Основи 113.

⁴³⁸ Тако, нпр., у Ник. Срем 343 од 27 примера за облик ген.-ак. придевско-заменичке промене само у два имамо -а. Тај говор не зна за *једнога*. С друге стране, "у Ст. ЦГ... завршни вокал је интегрални дио наставка" (Пеш. Поглед 159). Исп. у сродном бјел. *једнога* (Љупић 202); *једноме* (Петр. Пјеш. 130). Барј. (НП-Сј. акц. 88) каже да само "у архаичним зонама зависни падежи имају 'акцент на наставку'. За новоштокавске говоре исп. (поред *једнога*) Вуковић Акц. П-Др. 301, Пиж. Кол. 52 (и ту је *једноме*, тј. без -а, "нетипично"), Руж. Пљ. 147, Станић Уск. акц. 157. Овај се акц. спорадично јавља и на северу (Тешњ Лешт. 181).

б) Од врло ретких падежних облика броја два занимљиви су *двѣма* Селъ, с једне, и *обадејма* Жив Сј, с друге стране⁴³⁹.

228. Придевске заменице *иједан* и *ниједан* (а и *један* има придевску деклинацију) гласе двојачко:

ниједан Ам Бал м Г м Гр ДС м Зав м Кос Сј Х, *ниједнѣ* Гр, *ниједнога* Х м, *ниједна* Буч Г м Заб м Каћ м, *ниједне* Чи м, *ниједну* Заб Чи м;

иједан Рад, *ниједан* Кос Селъ⁴⁴⁰.

229. а) Сви основни бројеви од 1 до 8 имају стандардне (Вукове) прозодијске ликове, што значи и *један*, *једна* и *четири*.

б) У бројева *девет* и *десет* (као и у сложеница с *десет*) ултима је готово увек дуга:

дѣѣт Гр З п/м Каћ м Куч Ра Рад Х м, *дѣѣт* Бук Буч Граб ДБ ДС м Жив З м Зав м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Сј м Х м, — *педѣѣт* Ам Гр ДС м Заб м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч М м Ра Радиј Селъ м Х п/м, *педѣѣт* Х м, *седамдѣѣт* Бј п/м ДБ Др ДС м З Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Радиј Сј м, *осамдѣѣт* Бук Буч З Зав м Каћ м Куч Сј м, *деведѣѣт* Граб ДС м Куч Х м Чи м, *деведѣѣт* Х м итд.

Јавља се, сасвим спорадично, и *дѣѣт* Кал м, *дѣѣт* Ам Бук Куч Сј, — *дѣѣдѣѣт четвѣртѣ* Јаб, *трѣѣдѣѣт њ шѣс* Др, *седамдѣѣт њ љѣѣѣ* Радиј; — *дѣѣт-пѣтнѣс* Буч, *дѣѣс-дѣѣнѣс* ЗТ, *четрес-педѣѣт* Х.

Мислимо да у већини ових примера краткоћа ултима није аутохтона, већ је последица слабије наглашености броја (што је, иначе, честа појава у говорима СП).⁴⁴¹

с) Прозодијски лик бројева 20, 30, 40 и 60 зависи, што је и разумљиво, од њихова морфолошкога облика:

двѣдѣѣт, *трѣѣдѣѣт* / *дѣѣдѣѣс*, *трѣѣдѣѣс* / *дѣѣѣ(ј)ѣс*, *трѣѣѣ(ј)ѣс*;

четредѣѣт / *четрѣѣс* (*четрес*, 1 × *четрѣѣс*);

шѣздѣѣт / *шѣѣѣт*.

Потврде се наводе у одељку о облицима бројева.

Ликовима *дѣѣѣ(ј)ѣс*, *трѣѣѣѣс* слажу се говори СП с четири суседна⁴⁴²,

⁴³⁹ Двојачко и Пиж. Кол. 52. Вуковић П-Др. 66, Вуш. ДИХ 65, Пецо ГИХ 147 и Симић Обади 77 само *-ѣма*; Барј. НП-Сј. акц. 88, Гор. 678, Ник. Тршић 397 и Тешић Љешт. 224 само *-ѣма*.

⁴⁴⁰ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 302, Моск. Поц. 51, Руж. Пљ. 147.

⁴⁴¹ Сви суседни а сродни говори имају само *дѣѣт* и сл., што не значи да нема делимично сродних говора у којима је *дѣѣт* (исп., нпр., Тук. ГЦ 236).

⁴⁴² Гор. 678, Тешић Љешт. 225 — на северу; Барј. НП-Сј. акц. 88 и Барј. Бихор II 17 — на истоку и југу. Тако и Петр. Ровца 180, Ђупић Бјел. 88.

али не и с плесваљским⁴⁴³.

d) Поред знатно обичнијег *стѡ* Бј м Гр З м За п/м Јаб Каћ м Кос М м Радиј Селј Сј м, може се чути и *стѡ* Бал м З м М м, *стѡ* и *јѡдну* годину *живи*ло Рад⁴⁴⁴.

Примери типа *стѡ кѡлѡ* не могу бити поуздан доказ за *стѡ*⁴⁴⁵.

е) За им. *хиљада* исп. т. 184с.

В) РЕДНИ БРОЈЕВИ

230. Редни број *први* обично гласи *прѡи*, а знатно ређе *прѡи* и *прѡи*:

прѡи Ам Б м Буч Др п/м ДС м З п/м За п/м Заб Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Рут Селј м Х п/м Чи м, *прѡѡ* Буч ДБ Др Сј, *прѡѡ*га Јаб Чи м, *прѡи*лем Кал м, *прѡѡ* Ам Бј Г м Граб Др м Каћ м Куч Рад, *прѡѡ* Ам Б м Бј м Буч ДС м Жив З Јаб Кал м Каћ м Куч Радиј Сј, *прѡѡ* Гр ДБ Др м ЗТ Јаб, *са прѡѡ*м Г м, *прѡѡ* Кос;

прѡи Бал м Гр За п/м Заб м, *прѡѡ* Гр Х, *прѡѡ* Кал м, *прѡѡ* Гр За м Х м, *прѡѡ*га Бал м;

прѡи Бал м Жив м Зав м Кос Сј п/м, *ѡд прѡѡ*га Кос м, *прѡѡ* Зав м ЗТ Јаб, *прѡѡ* Др Зав м Јаб М м Сј м, *прѡѡ* Јаб, *прѡѡ*га Бал м.

У *прѡи* и сл. имамо највероватније аналогију према *дрѡѡи*, *трѡѡи*.

Кратко *р* потврђено је и у суперлативном (!) облику:

најпрѡи Бал м Кос м, *најпрѡѡ*га Буч, али се говори и *најпрѡи* Кос, *најпрѡѡ* *ди*јете Каћ м.

Ако се има у виду да најближи северни говори имају само *прѡи*,⁴⁴⁶ (југо)западни *прѡи* и *прѡѡ*⁴⁴⁷, а јужни сва три напред наведена лика (али како који⁴⁴⁸), онда њихова коегзистенција у говорима СП не представља изненађење. Но, као и у многим другим случајевима, претежу примери ближи ужичким него црногорским говорима.

⁴⁴³ Руж. Пљ. 148 *дѡдѡс*. Овако и Вуковић П-Др. 65, Вуш. ДИХ 65, Пиж. Кол. 52, Станић Уск. акц. 156, затим Сиомић Обади 77. Међутим, и на северу се јавља *дѡд(ј)ес*: Тук. ГЦ 236 (поред *дѡдѡс*, али *трѡѡс*), Ник. Мачва 268 (поред *дѡдѡс*).

⁴⁴⁴ Овај је акц. сасвим обичан (често и редован) у црногор. говорима: Вуковић АКЦ. П-Др. 300, Пиж. Кол. 52 (ређе *стѡ*), Станић Уск. акц. 156 (ређе *стѡ*), – Пеш. СК-Јљ. 163, Ђупић Бјел. 88. У суседству, ипак, Руж. (Пљ. 148) наводи *стѡ*, али у *сто кѡѡд*.

⁴⁴⁵ Исп. Руж. Пљ. 148 *стѡ/стѡ* *динѡра*.

⁴⁴⁶ Гор. 643, Тршић Љешт. 182.

⁴⁴⁷ Вуш. ДИХ 65, Руж. Пљ. 148, Станић Уск. 157, док Вуковић (Акц. П-Др. 302) каже да је "овде... обично... *прѡѡ*".

⁴⁴⁸ Пиж. Кол. 52 *прѡѡи/прѡѡи* (с различитим знач.), затим Пеш. СК-Јљ 98 *прѡѡ* (*прѡѡ*), Алексић Вasoј. 25 *прѡѡме*, Петр. Броћ. 237 *прѡѡ*, Ђупић Бјел. *прѡѡ*. Напоменимо, независно од ових говора, да се у Тук. ГЦ 236 наводе сва три акцента у редном броју *прѡи*.

231. Алтернација *седам* ~ *седми*, *осам* ~ *осми* је честа, али није доследна:

седми Буч За м Зав м Каћ м, *седмог* Радиј, *седма* Жив Лу, *седме* Гр Кос м Ра Радиј Рут, *седму* Радиј Х м, *осмог* Буч Лу, у *осмом* Јаб, *осма* Јаб, *осме* Гр Жив За м Јаб Кал м Ра Рад Рут Сј Х м, *осму* Радиј, Сел;

седми Јаб Кос Сел, *седмог* Буч Јаб, *седма* Др п/м, *седме* За Јаб Каћ м Кос Рад, *осми* Б м Радиј, *осма* Јаб, *осме* Бј м За Јаб Каћ м Кос М м Рад Х, *осмо* Ра.

Ликови типа *седми* нису познати осталим западносрбијанским говорима, а такође ни неким црногорским⁴⁴⁹, али јесу суседноме плевалском и пивско-дробњачком⁴⁵⁰.

Ова изоглоса није, међутим, од већег значаја за унутрашњу диференцијацију говора СП. Напоменимо, ипак, да је у осам села забележено само *седми*, у четири само *седми*, а чак у осам *седми/седми* (негде чешће једно, негде друго).

С) ЗБИРНИ БРОЈЕВИ И БРОЈНИ ПРИДЕВИ

232. а) Могућан је двојак квантитет основинскога вокала у *деоје* и *троје*:

деоје Бал м Буч Г м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч Радиј Сел п/м Сј п/м Х м, *деоје* Г м Гр ДС м Кал м Ра Радиј Сел м Сј м Х п/м, *троје* Бал м Граб За Зав м Јаб Каћ м Кос м Лу Сј, *троје* Гр Жив З Х;

деоје Кос м Ра Рут, *деоје* Др, *троје* Бук Кос м, *троје* Др Рад⁴⁵¹.

Увек је, међутим, *обадвоје* Ам Јаб Каћ м Ра Рад Сел Х.

Примери типа *део(ј)е* стоје према *део(ј)е* у приближно истој сразмери као *мо(ј)е* према *мо(ј)е* (т. 201а). Вероватно их и треба посматрати заједно. Не треба занемарити ни аналогију према *део*, *тро*.

б) Говори се *деома* Ам, *деоме* Сј м, — *обадвома* Ам, а исп. и *четворема* Каћ м.

Остали облици нису забележени.

233. а) У *деоје* и *троје* имали смо двојак квантитет, а у *четворо*, *пето*, *шесторо*, *седморо* и *осморо* имамо двојаку интонацију основинскога вокала:

⁴⁴⁹ Исп. Ник. Основи 113, Гор. 643 и Тешић 182, затим Вуш. ДИХ 65, Пиж. Кол. 52 и Станић Уск. акц. 157.

⁴⁵⁰ Руж. Пљ. 148, Вуковић Акц. П-Др. 302. Исп. и Пеш. СК-Љ. 98 *седма/седма*, *осми/осми*.

⁴⁵¹ Пиж. Кол. 153 и Тешић Љешт. 225 само *деоје*, Гор. 679 *деоје (деоје)*, Симић Обадм 78 *деоје/деоје*.

четворо Ам Буч ДС м Жињ ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, *пѣторо* Ам ДБ Др Каћ м Куч М м Радиј Х м, *пѣтеро* Сј, *шѣсторо* Др Јаб Кал м М м Радиј Х, *сѣдморо* ДБ Др З м Јаб Каћ м Кос м Куч Х м, *сѣдмеро* Буч За м Ра, *осморо* ДБ З Зав м Куч Ра, *осмеро* Сј м;

четворо Др Јаб Каћ м Кос м Рад Селъ, *пѣторо* Ам Др Јаб Кал м Кос м Радиј, *шѣсторо* Ам Др Кал м Каћ м Куч М м Селъ м, *сѣдморо* Ам Др Каћ м Кос, *сѣдморе* Кос, *осморо* Ам Јаб Селъ, *осмеро* Сј м.

б) У *деветоро* и *десеторо* јављају се оба та акцента, али други само на пенултимима (и то ређе):

дѣветоро Др Куч, *дѣветеро* Ра, *дѣсеторо* Гр Др Јаб Ра, *дѣсетеро* За п/м Ра;

деветоро Др м Јаб Радиј, *десеторо* Ам Селъ.

Прозодијски ликови типа *четворо* и *деветеро* карактеристични су углавном за централни и источни део СП, али ни ту нису изузетно фреквентни. Они, иначе, иду заједно и у неким другим говорима⁴⁵².

Д) БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ НА -ИЦА

234. Прозодијске прилике у збирних бројева наше су одраза и у бројним именицама. Осим тога, запажају се и неке појаве независне од акцента збирних бројева. Све то говори о томе да у говорима СП немамо доследно типизирани акцент на трећем слогу од краја, како је то у Вука, мада је тај лик најраспрострањенији и најфреквентнији. Постоје ове могућности:

а) *двојица* Бал м Буч Гр Граб Др п/м ДС м За Кал м Каћ м Кос м Рад Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *двојице* Јаб Рад, *двојицу* Буч Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Х, *трдица* Бј м Буч Гр Граб ДБ Др п/м ДС м За м Заб м Зав м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Рад Селъ м Сј м, *трдици* ДС м Чи м, *трдицу* За М м Ра, *трдицим* За м, — *четворица* З м Јаб Х п/м Чи м, *четвѳрица* Бук Заб м, *четвѳрицу* Јаб Кал м Чи м, *петѳрица* Чи м, *петѳрица* Х м, *петѳрица* За м Заб м Сј м, *седмѳрица* Кал м, *осмѳрицу* Жив м, — *обадвојица* Гр⁴⁵³;

б) *двојица* Б м Буч Гр Кал м Радиј Чи м, *двојицу* ДБ, *тројица* Ам Б м Буч Кал м М м Рут Сј, *тројицу* Г м, — *обоице* Буч⁴⁵⁴;

⁴⁵² Стев. Гружа 605 *четворо* и сл., *десѳторо*, *десѳторо*; Тешић Љешт. 225 *сѣдморо* (*сѣдморо*), *осморо* (*осморо*), али само *дѣветоро*, *дѣсеторо*. С обзиром на прилике у осталим сродним говорима, укључујући и већину оближњих, можемо акц. ликове типа *сѣдморо*, *десѳторо* сматрати врло особеним.

⁴⁵³ У већини сродних говора само тако: Вуш. ДИХ 65, Гор. 718, Пецо ГИХ 37-38, Сњић Обади 78, Станић Уск. акц. 157, Тешић Љешт. 225, а тако је и у говорима северозап. Србије (исп. Ник. Основи 113) и многим другим.

⁴⁵⁴ Вуковић Акц. П-Др. 302 *петѳрица/петѳрица*, Љупић Бјел. 88 *петѳрица/петѳрица*.

с) *двојица* Ам, *трдица* Јаб Каћ м, *трдицу* Ам Жив, са *трдицом* људи Каћ м, — *четворица* М м Радиј, *петорица* Кос М м, *седморица* Др (: *седморо* и сл.)⁴⁵⁵;

д) *четворица* Ам Бал м Др п/м ДС м Кос п/м Сељ, *четворицу* Гр Др м Сељ м Ра, *петорица* Др Кос, *петорице* Кос, *петорицу* Кос м Сељ м, *шесторици* Кос, *шесторицу* Рут, *седморица* Гр, *осморица* Каћ м (: *осморо* и сл.)⁴⁵⁶;

е) *деветорица* Каћ м (: *деветоро*)⁴⁵⁷;

ф) *дванесторица* Ам (: *дванесторо*)⁴⁵⁸.

Треба, иначе, посматрати посебно *двоица*, *троица*, а посебно *четворица* и сл. У првome случају имамо у 11 села забележено само *двоица* и сл. (а тако је вероватно и у 2 села из којих немамо података за *двојица*, али је засведочено *четворица* и сл.), у 7 села *двоица/двоица*, у 2 *двоица/двоица*; у једноме је *двоица/двоица*, у 4 само *двоица* (два бродаревска и два нововарошка), а у једноме само *двоица* (али у њему и *четворица*). Укупно узевши, у 20 је села забележено *двоица*, у 12 *двоица*, а само у 4 *двоица*.

У другоме случају имамо у 9 села само *четворица*, а у 2 само *четворица*, у 2 *четворица/четворица*, а у 5 само *четворица* и сл. (углавном на истоку и југоистоку). Укупно узевши, у 9 је села забележено *четворица* или сл., у 8 *четворица*, а само у 4 *четворица*.

Само је у једном селу забележено *деветорица*.

Морамо и овом приликом нагласити да би додатна истраживања сигурно неколико кориговала изложене податке, али пре свега тако што би се увећао број села са дублетним прозодијским ликовима.

235. Н а п о м е н е: 1° У овоме поглављу показана је већина акценатских алтернација у деклин. речи, од којих су неке од већег а неке од маргиналнога значаја. У целини гледано, говори СП (новошток. у већој, а прелазни у нешто мањој мери) потврђују већину алтернација из Дан. Српских акцената (неретко уз изузетке), а знају и за неке о којима Даничић није говорио.

Наши се говори понајвише слажу с Даничићем великим бројем разноврсних алтернација у падежним облицима именица, а мањим бројем алтернација у различитим родовима придева, мањим у односу на неке за-

⁴⁵⁵ Овај је акц. лик још особенији од онога типа *двоица*. Вукова *Трдица* и *Трдице* имају лексикализовану а не типску акц. форму.

⁴⁵⁶ Стев. Гружа 605-606 *петорица/петорица* и сл.

⁴⁵⁷ Стев. Гружа 605 исто.

⁴⁵⁸ Стев. Гружа 606 *дванесторица/дванесторица*, с наводном разликом у значењу.

падније говоре⁴⁵⁹. Од тога постоје обострана одступања (нпр. спорадично *сѣмбѣд* и сл., с једне, и ретко *сѣтан~сѣтна* и сл., с друге стране).

Поменути ген. пл. *сѣмбѣд* (и не само он) указује на извесну тенденцију ка неутралисању опозиција (нпр. ном.~ген., дат.-инстр.-лок. пл. или сл.) и склоност ка непокретној акцентуацији⁴⁶⁰. Како је већ констатовано, "при уклањању алтернације увек је обележени акценат тај који ишчезава"⁴⁶¹. У именица на -Ѡ то је у нашим говорима понекад случај и с лок. сг. (нпр. *нд вршѣју* и сл.), који је у сг. тих именица "најобележенији падеж"⁴⁶².

За даљу судбину акценатских алтернација у именица посебно је важна разлика међу генерацијама: у старијих је, нпр., скоро увек *сѣмбѣд* или у *младости*, а у млађих и школованијих није ретко ни *сѣмбѣд* и сл., а готово је редовно у *младости* и сл. То, наравно, важи и за неке друге алтернације, нпр. *једнѣга/једнѣга* и сл.

2° Што се тиче акцената појединих лексема које одступају од Вука и Даничића (или од акцената датог у речницима стандардног језика), ради се у највећем броју случајева о преласку из једнога у други прозодијски тип, о аналогима⁴⁶³ или о речима страног порекла, које се у разним говорима прикључују различитим прозодијским типовима. Њихов значај за одређивање детаљне физиономије говора није велики, тим пре што нам је непознат укупан лексички фонд, а ни онај којим располажемо није у целини (па ни у већини) наведен.

Ипак се и на основу датих примера могу успоставити неке микропаралеле, а у неким случајевима они могу послужити и за утврђивање акцената појединих речи у речницима⁴⁶⁴.

Све ово, у начелу, важи и за глаголе, о којима ће бити речи у наредном одељку.

⁴⁵⁹ Обема тим карактеристикама слажу се говори СП претежно са осталим западно-србијанским (а првом и са северноцрногорским), а делимично одступају од неких херцеговачких говора, нпр. од ортијешкога. Овде не помињемо прилике у заменицама, јер су специфичне, и бројевима, јер су ретко деклинабилни.

⁴⁶⁰ Међутим, ни у којем случају тако изражену као у неким западнијим говорима, нпр. у ортијешкоме: "Тенденција [је] овога говора да изједначи акценте у оба броја, и у свим падежима" (Пецо Орт. 17).

⁴⁶¹ Ивић Проз. систем 140.

⁴⁶² Ивић Проз. систем 140.

⁴⁶³ Нпр. *дѣднѣсторица* : *дѣднѣстѣро* и сл.

⁴⁶⁴ "За израду доброг речника српскохрватскога књижевног језика поуздан акценатски материјал неопходан је готово исто толико колико и добри примери за илустрацију значења појединих речи" (Б. Николић, *За систематско утврђивање наше књижевне акцентуације*, КњЈ VIII/1 (1961) 95-96).

ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У КОНЈУГАЦИЈИ

236. Уобичајено је у дијалектолошкој литератури (па се тако чини и у овоме раду) да се при разматрању прозодијских алтернација у конјугацији полази од инфинитива, као основнога облика, и потом прате измене његова акцента у сваком глаголском облику посебно. Тако се инф. глагола третира као ном. (и то пре свега ном. сг.) деклинацијских речи или, у придева, ном. сг. м. р. (исп. *град* ~ у *граду* : *млад* ~ *младо* : *грџти* ~ *грџџем* или сл.). Наравно, неке се алтернације могу пратити и у различитим лицима или родовима истога гл. облика (нпр. *испече*х ~ *испече*, *спав*мо ~ *спав*ају и сл.).

1) ИНФИНИТИВ И НЕКИ ТИПСКИ ОДНОСИ

а. Основе на консонант

237. а) Глаголи типа *трести*:

вѣсти Др, *вр^чѣћи* Др За м, *вѣћи* Ам Др Жињ Јаб, *рѣсти* Ам Селъ, *сл^чѣћи* Радиј, *трѣсти* Селъ, *тѣћи* Бук Кал м Куч Селъ м Сј⁴⁶⁵.

Само у комаранскоме говору имамо *рѣс* М м, што је с обзиром на његов карактер логично⁴⁶⁶, али и *тѣћи* М м.

б) Двосложни гл. типа *истрести*:

завѣћи Кос, *извѣћи* Ра Рут, *истрѣсти* Селъ Сј м, *обући* Буч Јаб Кал м Кос п/м Куч Ра Селъ м Сј, *одвѣћи* Ра, *одрѣсти* Кос, *озѣпсти* Др м, *повѣћи* Бук Чи м, *порѣсти* Куч, *потѣћи* Селъ, *привѣћи* Др, *прирѣсти* Сј м, *пробући* Буч⁴⁶⁷;

извѣћи Ам, *обући* Сј м⁴⁶⁸.

238. а) Гл. типа *плести*, *рећи* и сл.:

бѣсти Радиј, *пѣћи* Жињ Селъ м, *плѣсти* Жив Каћ м, *свѣсти* Жињ, — *ѣћи* Буч Др ДС м Жив м Ра Рад Радиј Селъ м Сј, *лѣћи* Куч, *мѣћи* Селъ м Сј, *мѣћи* Радиј, *рѣћи* Ам Буч Граб ДБ ДС м ЗТ Јаб Каћ м Радиј Рут, *смѣћи* Каћ м Кос⁴⁶⁹;

⁴⁶⁵ Тако је од Пљеваља на север. Исп. Ник. Основи 114, затим Гор. 644, Стев. Груза 608-609, Тешић Љешт. 183, Симић Обади 183, Нед. Каћ 331.

⁴⁶⁶ Исп. Барј. Бихор I 74, Барј. НП-Сј. акц. 91, Тупић Бјел. 89 *трѣс*. Овај облик, међутим, и не може имати акц. узлазне интонације.

⁴⁶⁷ Само тако ВД и Гор. 644, Нед. Каћ 331, Стев. Груза 609, затим Павлица Пољ. 91, Петр. Б-К 32.

⁴⁶⁸ У (југо)источним новошток. говорима који имају инф. на -и овај се акц. лик јавља заједно са *довѣћи* и сл. у говорима северозап. Србије (исп. Ник. Основи 111 и Моск. Поц. 57), у Љешт. (Тешић 183) је *рећи*, у Обадима (Симић 35) и П-Др. (Вуковић 305) чешћи (у Об. знатно), а у ДИХ (Вушовић 61), Кол. (Пиж. 53) и Уск. (Станић Акц. 157) једини.

⁴⁶⁹ Тако ВД и огромна већина говора с инф. на -и.

џс/џсти Гр, *џћи* Гр, *мџћи* Гр, *рџћи* Каћ м (у селима у близини сјеничкога краја)⁴⁷⁰.

У прелазном је само *џсти* Г м, *мџћи* М м, *рџћ* Б м, *рџћи* Б м М м Х м⁴⁷¹.

б) Сложени гл. типа *исплести*, *изрећи* и сл.:

испећи Кос м Сељ м Сј, *набџсти* Жив, *помџсти* За п/м, — *довџсти* Ам Буч Гр Др За Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м, *извџсти* Жињ Радиј, *одвџсти* Жив ЗТ Рад, *превџсти* Буч Јаб Кос, *провџсти* Јаб, *развџсти* се Др Каћ м, — *замџћи* Каћ м, *затџћи* Јаб Радиј Сељ, *измџћи* Кос, *помџћи* За м Јаб Кал м Каћ м Лу, *претџћи* Ам, *умџћи* Јаб, *утџћи* За м⁴⁷²;

дџвести Јаб (али то није органска особина ни говора тога села, што се види из претходних пр.)⁴⁷³.

У комаранском је забележено само *џпећи* М м, — *спџмоћи* М м⁴⁷⁴.

239. а) Гл. типа *доћи*:

доћи Гр ДБ Др п/м Жив м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Рут Чи м, *наћи* Бал м Кос м Ра Радиј Сељ м Сј м, *поћи* Гр Сељ, *прџјећи* Ам Бал м Др м Жив Кос м Куч Рад, *прџћи* Сељ м, *прџћи* Бук Сј м Чи м, *сџћи* Сељ Сј и сл.;

доћи З Куч, *поћемо* Гр, *прџћи* Куч⁴⁷⁵.

У комаранском је однос између једнога и другога модела управо обрнут. *дој* Б м Г м, *доћ* Б м М м, *нај* Г м, *наћ* М м, *наћи* Г м, *прџј* Г м, али *доћи* М м, *сџсти* М м⁴⁷⁶.

б) Гл. типа *изући*:

⁴⁷⁰ Барј. НП-Сј. акц. 99 *доћ* и сл. (што је прозодијски неинформативно), али исп. Вуш. ДИХ *пећи/пећи*; Мат. Мостар 352-353 *џсти*, *мџћи*; Пецо ГИХ 188 *џћи*, *пећи*; Пецо Орт. 44 *џсти*, *рећи*.

⁴⁷¹ У релативно сродним јужносанџачким говорима нема инф. на -у (исп. Барј. Бихор П 19 *паџс*, *лећ* и сл.).

⁴⁷² Бројност и распрострањеност ових ликова посредно указују на спорадичност оних типа *рећи* (у којима вероватно треба гледати прозодијски лик инф. облика *рећ*, очуван у рестаурираној форми са -у).

⁴⁷³ То је одлика говора који су западније од наших: Вуковић Акц. П-Др. 306-307 (и то према *џсти*, *рећи* и сл.; иначе у Пиви опорадишно, а у Дробњаку изгледа редовно имамо и *довџсти* и сл.); Вуш. ДИХ 61; Пецо ГИХ 188; Мат. Мостар 353.

⁴⁷⁴ У овоме су говору много чешће инф. облици без -у него у новоштопавском. Отуда и ове разлике у акц. гл. типа *рећи* и *изрећи* међу њима.

⁴⁷⁵ Гор. 640, Сињић Обадн 34, Тешњћ Љешт. 182 и други говори зап. Србије (Ник. Основи 154) *доћи*. У Обаднима (босанско Подриње) "одвећ ријетко *доћи*", а у Колуб. спорадично *прџћи* (Ник. Колуб. 28). Од познатих говора у Ц. Г. само Руж. Пљ. 169 има редовно *доћи* и сл. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 306 *доћи/доћи*, Мат. Мостар 353 *поћи*, Пецо ГИХ 188 и Станић Уск. акц. 159 *доћи-доћ*, Пиж. Кол. 53 *доћи-дој*.

⁴⁷⁶ Барј. Бихор I 74 *дој*, Барј. НП-Сј. акц. 93 *доћ*, Ћупић Бјел. 95 *доћ-дој* и сл. Ни у једном од ових и сличних говора нема инф. *доћи*.

izúhu Ам Кал м Каћ м Кос Куч Рут Селъ м, *otúhu* Бал м Кал м Рад Селъ м, *uúhu* Селъ м, *unúhu* Ра;

izúhu Сј, *izúhu* За Заб м Јаб Кал м Сј м, *ndúhu* ДС м, *otúhu* Ам Зав м Каћ м Радиј Рут Селъ Сј м, *unúhu* За м⁴⁷⁷; *izúс* Бј м.

Занимљиво је да у оба примера забележена у комаранском говору имамо *izúсти* З м, *izúhu* М м.

240. Напомене: 1° Комарански говор својим *tuúhu*, *doúhu* и *izúhu* (примери су углавном из северног ком. села Матаруга) одступа од просечне горњополимске и јужносанџачке ситуације и још једном потврђује свој прелазни карактер. У овоме је говору, осим тога, запажена извесна корелација између морфолошкога и прозодијског лика инф. (исп. *raс/tuúhu*, *doúh/doúhu* и сл.)⁴⁷⁸.

2° Што се тиче новошток. говора, он показује висок степен слагања с Вуком и Даничићем, а тиме и с осталим западносрбијанским говорима и са суседним пљеваљским. Иако спорадични, не могу се, међутим, занемарити ни ликови типа *reúhu* и *doúhu*, с једне, и *izveúhu*, с друге стране (*izúhu* је својствено и поменутиим говорима).

b. Основе на вокал

241. а) Гл. једносложне основе типа *клети*:

клéти Ам За Каћ м Рад Селъ, *мрчлéти* Жив м Јаб Сј м (сви су примери новошток.)⁴⁷⁹; *мрчлét* Бал м.

б) Композите типа *умријети* и сродни глаголи:

doúчуléти Ам Буч Гр Др За м ЗТ Јаб Кос Ра Рут Селъ, *izчуléти* Ра Селъ Сј п/м, *ndчуléти* ДС м, *doúчуléти* ДС м Кал м Кос Рад Радиј, *ndмрчуléти* Ам, *poúчуléти* Гр Кос Рут Селъ п/м, *poúчéти* Селъ, *poúчéти* Гр Др Жив За Јаб Кос Радиј Сј, *prчуléти* ДС м, *prчуléти* Селъ м, *yoúчéти* Жив За м Јаб Куч Рад Селъ м Сј, *умрчуléти* Ам Др м За Јаб Ра;

doúчуléти ДС м Селъ м, *izчуléти* Кос п/м, *doúчуléти* Кос Рад Селъ м, *poúчуléти* Х, *poúчéти* Гр За м Кал м Каћ м Селъ Сј м Чи м, *yoúчéти* Др м За м Кал м Каћ м Кос Куч Селъ п/м Чи м⁴⁸⁰.

⁴⁷⁷ За двојство *otúhu/otúhu* знају и неки други говори у којима је *doúhu*. Тако је у Срему, Мачви и Тршићу (Ник. Основи 114), Поцерини (Моск. 57), Љештанском (Тешин 182) и Пљевљима (Руж. 169); у Обадима (Симић 34) је *izúhu* спорадично, а у Горобилу (644) *otúhu* ретко.

⁴⁷⁸ Такву корелацију у неким типовима констатује и Пиж. (Кол. 53).

⁴⁷⁹ Тако је и код Вука, Руж. Пљ. 168 и (највероватније) у другим говорима у којима је *трéсти* и сл.

⁴⁸⁰ Вук *умријети* и сл., али *doúчéти* (*doúчéти*). У ијек. варијанти нема тога дублетизма, као ни у гл. с другим префиксима. У већини сродних говора је само *умријети* или сл., али двојак Моск. Поц. 57, Гор. 718, Руж. Пљ. 168, док је у П-Др. (Вуковић Акц. 305) ретко *поMRIјети*.

Исп. из комаранскога *умрчлѣт* М м и прилике у аор. (т. 259), које показују да и овај говор зна за финални акц. типа *уоѣсмо*.

242. У вези с колебањем неких глагола на *нунѣ*, које се јавља у сродним говорима, можемо навести само ове карактеристичне примере:

а) *вриснѣм* Каћ м, *врнути се* Гр Јаб Кос, *дрнути* Кос, *крѣнути* Жив м Јаб Кос Куч Ра Рад, *окрѣнѣш* Буч, *окрѣну* Кос м, *сѣнути* Бук и сл., тј. као у Вука (исп. и *ѡбнути*⁴⁸¹ За);

*ѡдлакло*⁴⁸² Радиј.

б) Према Вуковоме *лѡз-*, *плѡн-* и *стѡр-*, забележено је *лѡзнути*, *-нѣм* Каћ м Куч, *лѡзнут* Куч, *плѡнумо* ДС м и *стѡрнути*, *-нѣм* Рад⁴⁸³. Исп. и *нѡтнуо-нѡтнули* Граб (Вук: *нѡт-*).

в) У већини је села потврђено Вуково *ѡвнути* Кос м Лу Радиј Рут Сѣљ м Сј м, *ѡвнут* М м, *ѡвнѡ* Др Жињ Кал м Лу Рад, *ѡвнули* Ам, *ѡвнѣм* ДБ З, *ѡвнѣш* Радиј, *ѡвну* Кос м, али се спорадично говори и *ѡвну* З Каћ м⁴⁸⁴; исп. и *ѡѡвнѣм*⁴⁸⁵ Радиј.

Осим тога исп. и *поглѣднути-поглѣднемо* Рут, *поглѣдни* Б м⁴⁸⁶.

С друге стране овде је, као у РСАНУ и РМС, *кѡњнути*, *-нѣм* Јаб.

243. У вези с глаголима *а/ѡ-*основа указујемо на следеће ликове:

а) *отѣзати се* Сѣљ, *стѣзѡње* Ам, али *прѣтезати-прѣтежѣш* Ам⁴⁸⁷;

б) *алѡкати-ѡлѡчу*⁴⁸⁸ Кос Рут, *ѡѡдучу* Кос м, *јѡукати-јѡучѣ* Сѣљ м, *маучѣ* Сѣљ, *пијѡкала* Гр, *пијѡчу* Ам, *пијѡћу* Буч, али *јѡукати* Ра⁴⁸⁹;

в) *смѡјати се* Др м Јаб Каћ м, *смѡјѡћеш ми се* Рад, *смѡјѡћете ми се* Каћ м, — *насмѡјак се* Ра, *они се насмѡјаше* ДС м и сл., али *смѡјѣм се* Јаб, *смѡјѣ се* Б м⁴⁹⁰.

д) *кѡшљати* Јаб, *нѡкашљати се* Кос, *лѡпсати* За, *ѡметати* Сѣљ м⁴⁹¹;

⁴⁸¹ Вук нема овога гл. РСАНУ *ѡбнути*, али у Горобиљу *ѡбнути*.

⁴⁸² То је облик по I врсти, али се у њему огледа акц. *ѡдлакнути* (Вук *ѡдлѡкнути*). Исп. Вуковић Акц. II-Др. 308, Мат. Мостар 340, Стев. Гружа 619.

⁴⁸³ Вуковић Акц. II-Др. 310 *плѡнути*; Станић Уск. акц. 160 *плѡнѡти*, *стѡрнѡти*; Стев. Гружа 619 *лѡзнути*, *плѡнути*, Пиж. Кол. 53 *плѡнѡти*.

⁴⁸⁴ Мат. Мостар 341 само *ѡвнути*, Барј. НП-Сј. акц. 109 *ѡвнут*.

⁴⁸⁵ Вук нема овога гл. РМС *ѡѡвнути се*.

⁴⁸⁶ Вук *глѣднути*, *пѡлѣнѡнути*, али Вуковић Акц. II-Др. 309 *глѣднути-поглѣднути*.

⁴⁸⁷ Вук *прѣтезати*.

⁴⁸⁸ РСАНУ *алѡкати* и *ѡлѡкати*.

⁴⁸⁹ Вук *ѡѡѡкати*, али *јѡукати* (*јѡукати*), *маѡкати*, *пијѡкати*.

⁴⁹⁰ Вук и суседни говори прво, али Мат. Мостар 342 *смѡјати се*, Петр. Ровца 165 *смѡјат се*.

⁴⁹¹ Вук *кѡшљати*, *искѡшљати се* (али *прокашљати се*), *лѡпсати*, *ѡметати*. Вуковић Акц. II-Др. 315 *кѡшљати* (*кѡшљати*), 316 *лѡпсати* (*-ѡти*); Гор. 644 и Руж. Плѡ. 170 *кѡшљати*, *лѡпсати*; Стев. Гружа 628 *лѡпсати*, Тешић Љѣшт. 183 и Симић Обади 35 *лѡпсати*.

e) *вдиновати* Буч, *пдишовати* Сель, *пдишту/ем* ДБ, *соддбовати* Буч⁴⁹²;

купдовати Сель м, *пупдовати* Ра, *рукдовати-рѣкују* Ам, али *дѣвовати* ЗТ, *пјтовати* Жив Радиј; исп. и *пјтованье* З м⁴⁹³.

244. У извесном броју глагола *a/a*-основа запажено је колебање. Указујемо, осим тога, и на неке друге прозодијски интересантне глаголе:

a) *пџитати-пџитџ* Рут, *ндпџитати* За м, *ндпџиташе* Жињ | *пџитати-пџитџ* Ам, *спџитати-спџитџ* Жив⁴⁹⁴;

цџтати-цџтам-цџтају Ам Буч З, *цџтџ* За, *нацџтају* Ам⁴⁹⁵;

b) *џграти* Ам Јаб Рад Рут, *одџгат* Г м, — *џграју* За Кос м Куч Сель м⁴⁹⁶; исп., ипак, т. 256d и 293a.

c) *тџрати-тџрам* Јаб Кос, *тџрали* Кос, *тџра* М м Х, *тџрају* Граб (исп. и *протџрати-протџраш* Сель) | *турџ/турџ-турџ* Г м, *тџрала-турџ-турџ-потџрај* Гр, *турџ-турџ* З, *турџш-турџмо* З м, *тџрала-турџ-турџају* Зав м, *тџрати-турџ-турџају-турџ* Рад, *тџрати-турџ-турџмо-турџају* Радиј, *турџ-турџају* Х, *турџ* Бал м Кал м Сель п/м⁴⁹⁷;

спрџдати-спрџдаш Куч⁴⁹⁸;

d) *оправџате* Каћ м, — *оправџамо* Каћ м⁴⁹⁹;

e) *зџтворати* Ам Бук Каћ м Куч, *зџтворати* Ам Радиј, *отџворати* Куч Ра, *отџворати* Радиј Рут, *отџвора се* Др м, *позџтворџате* Куч, *зџтворџне* Ра | *зџтворати* Ра, *отџврати* Кос, *отџврати*⁵⁰⁰;

намџешџај жице Ам, *прџемџешџат* (трп. пр.) Др | *намџешџџ* Бук За, *намџешџа* Буч Х⁵⁰¹;

џимати Бук За м Јаб Кал м Кос Рад Сј, *џимџ* З Кос м Сель Сј м Чи м, *џимала* Чи м, *џимали* За м Ра, *џимџли* З, *џимџ* Бал м Рут, *џимају*

⁴⁹² Вук исто, али Мат. Мостар 343 *поштдовати*.

⁴⁹³ Вук *дѣвовати*, *пупдовати* и сл.

⁴⁹⁴ Вук *пџитати* свр. Исп. и Пиж. Кол. 98 *пџитџмо*, Симић Обади 87 *пџитџати*, *ндпџитџати*; Пеш. СК-Јџ. 173 *пџитџт/пџитџт*; — Пецо ГИХ 91 *пџитџати*, Станић Уск. акц. 164 *пџитџати*. Овде је као и код Вука, *пџитџати* и сл. — несвр.

⁴⁹⁵ РМС *цџтати*.

⁴⁹⁶ Вук *џграти-џграм*, али Гор. 644, Мат. Мостар 344, Руж. Пљ. 152 и Симић Обади 35 *џграти* (Пупић Пљ. 89 *џграти*), а Тешић Љешт. 183 *џграти* (*џграти*); Вуш. ДИХ 63 "врло често" *џграти*, Станић Уск. акц. 161 *џграти*.

⁴⁹⁷ Вук *тџрати*.

⁴⁹⁸ Вук *спрџдати*, али Мат. Мостар 344 *спрџдати се*.

⁴⁹⁹ Вук *оправџати*, али Стев. Гружа 626 *оправџати*.

⁵⁰⁰ Двојако и Гор. 644 (чешће *отџврати*), Ник. Колуб. 28, Симић Обади 35, Тешић Љешт. 183.

⁵⁰¹ Вук *намџешџати*, али Вуковић Акц. П-Др. 314, Пиж. Кол. 52 и неки други сродни говори *намџешџати*.

с) *добрити-добрѣ* Бј Јаб Кос м Куч Селъ м, *добрѣм* као *млада* Јаб, *добрѣш* Бј⁵¹¹;

наџчити Селъ м, *наџчили* Кос / *наџчити* Ам (д-џче Лу би, евентуално, могло бити и последица фонетских промена);

поклопи *дзгб* *сдч* За м;

распрѣти ДС м⁵¹²;

д) *крѣчили* Ра, *зкрѣчила* Ам⁵¹³;

пџтити Јаб Ра Радиј Селъ, *пџтитише* Гр Куч, *пџтиџо* Др Ра Рад, *пџтиџо* Б м Буч Гр Јаб Радиј, *пџтила* Др, *пџтили* Гр Др Каћ м Каћ м Радиј Рут, *пџтили* Ам ДС м Јаб Радиј, *пџти* Куч Сј м, *зпџтиџо* Селъ, *нџпџтитисмо* Кос м, *нџпустила* Јаб, *нџпустиџо* Бал м, *нџпустила* Ам Др, *нџпустили* Кал м, *отпџтитише* Ра, *пџпустиџо* Кос м, *пџпустила* Ам, *прџпустити* Буч, *упџштиџо* Чи м, *упџшти* Селъ м, – *отпџштили* М м, *попџштиџо* М м и сл.⁵¹⁴;

е) *зџкасила* Каћ м, али *прџмџтитише* Кос, *унџштили* Зав м⁵¹⁵;

ф) *нишџнили* Кос, *нишџни* Куч⁵¹⁶;

г) *дџсило се* Гр, *раздџсила* Јаб, *удџсити-удџсиџо* Бук / *дџсиџо се* Г м; *прџкосила* Селъ м⁵¹⁷;

h) *обџџавиле* Ам, *оџоравиџо* За / *оџорџвити* Рут, *поблесџвила* Јаб⁵¹⁸.

247. На по м е н е: 1° Наведени су углавном они забележени глаголи који, делимично или потпуно, одступају од ВД, а ретко (због ситуације у неким другим говорима) они који су као у ВД. Такав, диференцијални начин излагања често је примењиван у нашој дијалектолошкој литератури, па и при опису прозодијског система завичајнога говора. Сами, међутим,

⁵¹¹ Вук *добрити*, -џм, али Стев. Гружа 625 *добрити-добрѣм*. Тако и у суседном пјеваљском (Руж. 170), Моск. Поц. 61 и др.

⁵¹² Вук *наџчити*, *поклопити*, *распрѣтити*.

⁵¹³ Вук *крѣчити-крѣчиџм*, али Вуковић Акц. П-Др. 316, Мат. Мостар 348, Руж. Пљ. 170, Симић Обади 35, Стев. Гружа 624 и Тешић Љешт. 183 *крѣчити* (П-Др. и -џти).

⁵¹⁴ Вук *пџтити-пџтиџм*, као и Ник. Тршић 427, Тешић Љешт. 233. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 316, Гор. 689, Пеш. СК-Љ. 272, Симић Обади 35, Ђушић Бјел. 59 *пџ*, а Стев. Гружа 624 двојачко. У суседном пјеваљском је као и овде, тј. *пџтити* (Руж. 170), а исп. и Петр. Ровца 181 *рџспуштила*.

⁵¹⁵ Вук такође *зџкасити*, али *прџмџтити*, *унџтити*. Исп. Мат. Мостар 347 *прџмџтити*.

⁵¹⁶ Вук *нишџнити*, али Мат. Мостар 349 и *нишџнити*, а Руж. Пљ. 170, Стев. Гружа 625 и Станић Уск. акц. 164 само тако.

⁵¹⁷ Вук *дџсити*, али у многим говорима *дџсити*, нпр. Мат. Мостар 348, Моск. Поц. 61, Стев. Гружа 624. У суседном пљ., ипак, *дџсити* (Руж. Пљ. 154).

⁵¹⁸ Ово је колебање засведочено и у другим сродним говорима. Исп., нпр., Станић Уск. акц. 163.

не бисмо данас тако поступили да нас на то не приморава ограниченост и непотпуност прикупљене грађе.

2° Примери који одступају од ВД слажу се, по правилу, бар са неким суседним и/или сродним говором и, као код *десити* и *пркосити*, обрнуто.

2) ПРЕЗЕНТ

248. Плурал (1. и 2. л.) глагола типа *трести* гласи *тресџмо* (*тресе-мо*) и сл. Само је у два брод. села забележено и *вршемо* Бал м одн. *потучемо* Гр⁵¹⁹. Примери типа *тресџмо* (*тресе-мо*) наведени су напред у т. 116.

249. а) Насупрот томе, у глагола кратких основа типа *плетсти*⁵²⁰, као и у глагола типа *звати*, *читати*, *држати* и *ноћити*, остварује се алтернација *да* (сг.)~*аа* (1. и 2. л. пл.):

пече́мо Ам Куч Радиј Селъ Х м, *плетемо́* За Селъ м;

зовемо́ Ам Буч ДБ Др За Кал м Каћ м Куч Рад Радиј Х, *зовџте* Радиј;

догнамо́ Х м, *додамо́* Заб м, *вјенчамо́* Ра, *гребенамо́* Др Буч Куч, *изгребенамо́* За Радиј Селъ, *огребенамо́* Јаб, *угребенамо́* Каћ м, *имамо́* Ам Б м Бал м Буч Г м Гр ДС м Жив м Жњъ З п/м За м Зав м Јаб Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Селъ Х м, *имате́* ДС м Кал м Кос Ра Чи м, *мотамо́* Буч, *примотамо́* М м, *смотамо́* Селъ Х, *наврнчамо́* Јаб, *нагнамо́* Рут, *сагнаџте* Радиј, *накиричамо́* Јаб, *оседламо́* ДБ, *петламо́* Жњъ, *предамо́* Гр Кос Куч Рут, *продамо́* М м Рад, *продаџте* М м, *трпамо́* Др Селъ, *спрпамо́* Жњъ Куч, *читамо́* Јаб, *чупамо́* Гр Јаб;

бјежимо́ Ам Б м Др Јаб Кос Куч Ра Радиј Рут, *бјежџте* Бук, *бојмо́* се Селъ м, *што се бојте́* ДС м, *велимо́* Ам ДС м З Ра Рад Радиј, *велиџте* Др, *горимо́* Др, *држимо́* Буч Гр ДС м З п/м Радиј, *жељимо́* Ам М м, *жељџте* Кос, *лежимо́* Кал м, *одолимо́* Гр, *беђимо́* Др Жив Јаб Селъ, *беђџте* Кос, *победимо́* Јаб, *победџмо* Жив, *трчамо́* Радиј;

бојмо́ Селъ, *боримо́* се Буч, *ложимо́* Гр Јаб, *ломамо́* Ра, *ломџте* Рут, *ноћимо́* Кос Куч Чи м, *постимо́* Ам З м За Кал м Ра Селъ, *испостимо́* З м.

Примери су са целог подручја србијанског Полимља. Међу њима има глагола једносложне основе (нпр. *пећи*, *звати*), потом двосложне (нпр. *држати*) и тросложне основе (нпр. *гребенати*), као и вишесложних композита попут *изгребенати* и *накиричати*⁵²¹.

⁵¹⁹ Ни у наведеним примерима није нарушено правило дистрибуције дугих силабема. Ови су примери забележени у селима у близини сјеничкога краја, у којем је редовно *тресе́мо* и сл. (Барј. НП-Сј. акц. 91). Исп. и Вуш. ДИХ 61 *тресе́мо* и сл., али Барј. Бихор I *тресе́мо/зебе́мо* (ако ово друго није штамп. грешка), Петр. Пјев. 132 *тресе́мо* (*тресе́мо*).

⁵²⁰ Гл. овога типа често се у дијал. литератури издвајају због Даничићева двојста *пече́мо* (*пече́мо*), *оплетџмо* (*оплетџмо*) (стр. 93).

⁵²¹ О през. акц. гл. *простити* исп. т. 257d.

б) Нису, међутим, сасвим непознати ликови у којима ова алтернација изостаје:

испечѣмо Сј; *изведѣмо* Сј;

звѣмо Бал м Буч За Заб м Ра Сј м Чи м;

бѣцѣмо Зав м Куч, *побѣцѣмо* Жив м, *вјенчѣмо се* Ра, *дденѣмо* З м, *затрпѣмо* Жињ, *имѣмо* Буч Жив п/м Жињ Кал м Каћ м Рут Сј, *имѣте* За М м Рут, *рачунѣмо* Ра, *турѣмо* З м Х;

бѣжѣмо Ра, *бјѣжѣмо* Жив, *бјѣжитѣ* Каћ м, *вѣлѣмо* Кос, *држѣмо* За, *сѣдѣмо* За;

лѣжѣмо Ам Јаб, *нѣћѣмо* Жив м.

Овим говори СП одступају од већине суседних⁵²².

Од 39 потврда типа *звѣмо* 25 су из прибојских села, а само 14 из нововарошких и пријеполских. Типе се унеколико полимски северозапад (још једном) супротставља његову југоистоку.

То што је највише таквих потврда за глагол *имати* треба тумачити његовом изузетном фреквентношћу (и оне за *имѣмо* су најбројније)⁵²³.

250. Као и у многим другим сродним говорима, однос типа *лѣмѣм*~*прѣломѣм* засведочен је у више глаголских типова него код Даничића.

а) Највише потврда за ту појаву имамо у глагола I врсте типа *исплѣсти* и композита гл. *-*вѣсти* и *-*нести* (потврде за през. простих гл. в. у т. 117 и 249);

ѣжежѣ Др м, *зѣпечѣ* Рут, *ѣспечѣм* Ам Буч За Радиј, *ѣспечѣ* Ам Бј Буч За ЗТ Сељ п/м, *ѣспечѣмо* Буч Ра, *ѣспечу* Др м, *ѣсплетѣм* Буч, *ѣсплетѣш* Жив Куч, *ѣсплетѣ* Рад, *ѣсплетѣмо* Куч, *ѣплетѣ* Јаб, *прѣплетѣм* Радиј, *прѣплетѣмо* Јаб, *рѣсплетѣ* Куч, *ѣрѣбѣ* Ам, *ѣрѣбѣмо* Јаб Радиј, *пѣметѣмо* За, *прѣтечѣ* Ам;

⁵²² Исп. Барј. НП-Сј. акц. 116, 119, 127; Гор. 646; Тур. Равни 179; Руж. Пљ. 151-154; с овима се слажу и Ник. Колуб. 30-31, Ник. Тршић 395, Пиж. Кол. 21 и 54, Стев. Гружа 610, 622 и многи други источничтошток говори. Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 321 увек *плетѣмо* и сл., али 325 *желѣмо* (*желѣмо*). Међутим, Станић Уск. акц. 168 *читѣмо/читѣмо*, а Тешић Љешт. 185 само *плѣтѣмо*, па и *читѣмо* (спорадично *имѣмо*). Прилике у Ускоцима (у много мањој мери у Херцеговини) важне су за нас због порекла становништва, а оне у Љештанском због честог слагања са говором северозападнoг Полимља.

⁵²³ Синхронизацијски посматрано у *читѣм/читѣмо* имамо исту алтернацију као и у им. типа *јунѣк/јунѣци* (в. Ник. Основи 20-21). Међутим, у им. је та алтернација у свима новшток говорима редовна, а у гл. понекад, често или доследно изостаје. Разлози за то су, као што је познато, дијахроничке нарави. Могућно је, ипак, да у неком од говора у којем је обично *читѣмо* а спорадично *читѣмо* овај други лик представља иновацију. У томе би случају посредни били парадигматски односи. Наиме, у именица имамо, не рачунајући вокатив, једанаест форми у којима постоје услови за реализацију ове алтернације према једној јединој (и то ном. сг.) у којој таква могућност не постоји. Насупрот томе, у глагола је тај однос 2 : 5.

дведе Бал м Бј З м Заб м Јаб Кал м Радиј, *дведемо* М м Кос м, *дведете* Буч, *дведу* Ам З м За м Кал м Куч Лу Сј, *изведем* Куч, *изведеш* Радиј, *изведе* Ам Кал м Ра Рад, *изведу* Рад, *обведе* Ам, *дведе* Жињ, *дведемо* Каћ м, *дведу* Др м За, *пведе* Заб м Сел, *пведу* Г м Гр Др м З За м Заб м Кос м, *прведе* Кос, *прведе* Буч, *прведемо* Жињ, *прведу* З Рад, *рзведе се* Х, *рзведемо се* Каћ м, *спрведе* За, *спрведу* Рут, *јведем* Г м, *јведеш* Бј Јаб Кал м Куч Х, *јведе* Гр Жив Ра Сел м Х, *јведемо* Радиј, *јведу* Бал м Др м З;

днесем Др ДС м З м Јаб Каћ м Ра, *днесеш* Жив, *днесе* Бј п/м Буч ДБ З п/м ЗТ Кал м Кос м Куч Ра Рад Сј, *днесемо* Гр Јаб Сј, *днесу* ДБ Гр З п/м ЗТ Рад Рут, *изнесе* Ам Бј Гр Граб Кал м Кос м Х, *изнесеш* Гр Радиј, *инесемо* Зав м Кал м Радиј, *инесу* Бал м Буч Др м Жињ Х, *однесеш* Др Кал м Радиј, *однесе* Ам Гр ЗТ Каћ м Х, *однесемо* Буч Гр, *однесу* Буч Гр, *пднесем* Кос м, *пднесем* Куч Радиј, *пнесеш* Ра, *пнесем* Буч За ЗТ Кал м Рад Сел м, *пнесемо* Гр, *пнесу* М м Кос м Рад Сел, *прнесеш* Куч, *прнесем* Сј, *прнесемо* Сј, *прнесу* Рут, *прнесем* Бал м, *прнесем* Ам, *сднесем* Сел, *јнесем* Гр Рад Х, *јнесеш* Гр, *јнесемо* Буч Гр Радиј, *јнесу* Буч, — *донесем* Г м, *однесем* Х м, *пнесемо* М м.

Примери типа *донесем* одговарају новоштокавским *днесем* и сл., који су обичнији у комаранском говору. У њему је, осим тога, забележен и през. *сведу* (*сведу* ^Аи у *ћердек*) З м, што је потврђено и у два новошток. села: *сведу* Кос м Куч⁵²⁴. Исп., ипак, *сведу* Бал м.

б) Бројност напред наведених примера указује на изузетну фреквентност и распрострањеност алтернације *плетем*~*исплетем* и сл., али то не значи и њену доследност:

испечем З м, *испече* Кос м Сј Сел м Х м, *испечемо* Сј, а исп. и *прведем* Чи м;

дведеш М м, *зведе* Чи м, *изведе* Ам, *изведемо* Сј, *одведу* Жив, *поведу* Заб м, *приведеш* М м, *јведу* Х м, — *дведе* Г м;

донесем Заб м, *донесем* Кал м Кос м, *донесу* Ра, *изнесем* За м, *изнесеш* Х м, *однесем* се Бј Г м, *пнесем* Кос м, *пнесем* Г м Зав м, *прнесу* Жив, *унесем* Жив м Сј м⁵²⁵.

⁵²⁴ Вук *свѣсти-свѣдем*, али Стев. Гружа 611 *свѣдем*. Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 322 *снѣјети-снѣдем*, Стев. Гружа 612 *снѣти* (*снѣјети*)-*снѣдем*.

⁵²⁵ За *испечем*, *днесем* исп. Барј. Бихор I 76 (*донесем*, *оплетем*), Барј. НП-Сј. акц. 103-104, Вуковић Акц. П-Др. 321-322, Гр. 646, Тур. Равни 179, Пеш. СК-Љ. 68 (*оплетем*), Пих. Кол. 22, Руж. Пљ. 151 (ређе *оплетемо*), Станић Ужг. акц. 166, Стев. Гружа 611-613. Међутим, у Љешт. (Тешић 185) имамо само *испече* и сл., али *днесем/донесем*, а слично и у севернијим западносрб. говорима (в. Моск. Поц. 84 и Ник. Основи 116) и у Обалима (Симић 37). Само *испечем*, *донесем* Мат. Мостар 356, Пецо Орт. 45, али Павлица Пољ. 98 *испечем*, *изнесем*, а Петр. Б-К 32 и Петр. Змиј. I 195 двојко. Очигледно је да се овом проз. особином не могу делити (не бар у потпуности) источнохерц. говори на југоисточну и северозападну грану (како је то, у недостатку података, чинио Броз. у Ијешћа 124).

Занимљиво је да међу овим примерима, а најмање их је из околине Н. Вароши, нема ниједнога плуралског, док их под а) има доста.

251. а) Однос *лѡмѡм~прѣламѡм* имамо и у композита глагола *-зѡти* и *-клѣти*:

зѡзѡѡм Радиј, *изѡзѡѡм* Радиј, *нѡзѡѡм* Каћ м, *нѡзѡѡ* За ЗТ, *пѡзѡѡм* Ам Буч Јаб, *пѡзѡѡѡш* Х, *пѡзѡѡ* Ам Бал м Кал м Кос м, *пѡзѡѡмо* Ра Сель, *прѡзѡѡ* Ра, *сѡзѡу* Кал м, *зѡѡѡмо* Сель;

прѡкунѡ Др Зав м⁵²⁶.

б) За овај други глагол забележен је и један изузетак:
закунѡм М м.

252. а) Иако и претходни примери (под а) одступају од Вука и Даничића, дијалекатски су најобележенији аналогни ликови у презенту неких глагола типа *мѡтати~мѡтам* и *држати~држѡм*:

зѡкључѡ Ам, *зѡтрпѡ* Јаб, *ѡмекшѡ* Жив, *ѡчитѡ* Ра, *прѡчитѡ* Рад, *пѡмѡтамш* Др м Ра, *пѡчупѡш* Др м Жив, а исп. и *ѡправѡѡмо* Каћ м;

зѡдржѡ Јаб, *изѡдржѡте* Др, *ѡстрѡѡ* Ам.

б) Много су фреквентнији примери типа *намѡта*, а изгледа да је и *зѡдржѡ* нешто обичније од *зѡдржѡм*:

зѡтрпѡм Радиј, *зѡтрпѡш* Рут, *зѡтрпѡ* Каћ м, *зѡтрпѡмо* Жињ, *натрпѡм* Јаб, *натрпѡ* Др, *натрпѡју* Кал м, *утрпѡмо се* Ра, — *ѡмѡкшѡ* Сель, *ѡмѡкшѡ се* Х, — *ѡшѡитѡ* Рад, *ѡчитѡ* Ам Јаб, *ѡчитѡмо* Ам, *прѡчитѡ* Ам Гр, *прѡчитѡмо* Ра, — *намѡтамш* Ам Бј Радиј, *намѡта* Бал м Сель м, *намѡтамо* Др Сель, *пѡмѡтамш* Рад, *пѡмѡта* Ам Радиј Х, *пѡмѡтамо* Буч За Јаб Куч Радиј Сель, — *ѡшѡупѡм* Ам, *ѡшѡупѡш* Кос, *ѡшѡупѡју* Ам, *пѡчупѡш* Др Кал м Кос м Х м, *пѡчупѡ* Ам ЗТ Каћ м Сель, *ѡчупѡмо* Јаб, *пѡчупѡмо* Ам Буч Др За Јаб Куч Радиј Сель, а исп. и *ѡправѡѡте* Каћ м, као и *ѡшѡѡта* Др, *рѡшѡѡта* За, *пѡѡѡѡмо* Жив м, *пѡѡѡѡју* Сель, *прѡпѡѡѡм* Сель и сл.;

зѡдржѡ ЗТ, *изѡдржѡм* За, *изѡдржѡ* ДС м, *пѡтрѡѡм* Каћ м, а тако је увек у глагола с односом *-јѡти/-им* типа *зѡлѡтѡм* Каћ м, *налѡтѡм* Јаб, *ѡжѡлѡ се* З и сл.⁵²⁷

Намѡтам : *намѡтамш* и *ѡднесѡш* : *ѡднесѡш* стоје у обрнутој сразмери.

с) Напоменимо на крају да дуге основе нису захваћене овом појавом, па имамо само *зѡжѡѡрѡм* Ам Рут, *изѡѡѡлѡ се* Радиј, *пѡжѡѡѡ* Јаб, *ѡћѡѡтѡ* Рут и сл.

⁵²⁶ Прилике у говорима су приближне (иако не свуда потпуно исте) онима које смо имали у гл. *испѡѡи*, *ѡѡѡ(ѡ)ѡти* (исп. претходну бел.). За одступања исп., нпр., само *нѡзѡѡу* у Љешт. (Тешић 185), с једне, и само *пѡзѡѡѡм* у Б-К (Петр. 33), с друге стране.

⁵²⁷ Исп. Руж. Пљ. 152 *прѡчитѡм* (*пѡчупѡм*), ређе и *прѡдржѡ* (стр. 153); Мат. Мостар 357 *намѡта/намѡта*, *зѡдржѡ/зѡдржѡм*; Станић Уск. акц. 168 *зѡдржѡм* (*зѡдржѡм*), али само *пѡжѡлѡм*, као и овде.

253. Напомене о акценту презентских облика појединих глагола I врсте:

а) У неким селима јужно од Пријепоља (четири су у околини Бродарева) изостаје алтернација *сјџи-сијџем*: *сџу* Бал м, *сџџи-сџџе-сџџу-џсџџмо-џсџџиш-џсџџџ-џсџџмо* Гр, *џсџџм* (исп. и имп. *сџџи / сџџи-џсџџи*) ДС м, *џсџџиш џнџ прџџе* Зав м, *џсџџем џџреке* Каћ м. У ком. је, међутим, забележено *сџџ* X м⁵²⁸.

У *џсџџиш* и сл. имамо утицај прозодијскога лика инфинитивних облика. Међутим, у других глагола тога типа ова појава није забележена ни у овим селима (исп. у т. 116), па је питање није ли ту од некога значаја и фонетска промена (јотоване), које у других глагола нема.

У X православни говоре *ос^чјџџу*, а и у неким је другим јужним селима забележено само *прес^чјџџу* Бј, *ос^чјџџем/ос^чјџџе* З, *сијџџеш-сијџџе / сијџџе-ис^чјџџџ* М м. У селима северно (и северозападно одн. североисточно) од Пријепоља забележено је неколико десетина примера типа *сијџџем (сијџџем)* и сл., а ниједан типа *сџџем* или *сџџем*.

б) У I. л. сг. глагола *моћи* налазимо двојаку могућност, и то обично по формули *моџу ~ не моџу*:

моџу Б м Бј м Бук Г м Гр Граб Др З м За Заб м Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Сџ м Х м (вероватно аналошко према *моџеш* и сл., в. напред у т. 118а);

не моџу Бук Буч Г м Гр Др Жињ З Заб Јаб Каћ м Куч М м Ра Радиј Рут Сџ м Сј п/м Х п/м⁵²⁹.

Одступања су двојака, али ретка: *моџу* Ам Жив Рут и *не моџу* Ам Бал м Г м Гр Зав м М м.

Појавом *моџу* (I. лице сг.) добијена је цела презентска парадигма с непомичним акц., као што је у неким другим говорима то случај с през. гл. *хтјџџи*⁵³⁰, у којем је у говорима СП приметна супротна тенденција.

с) Двојак је през. гл. *ићи*, али углавном само онда кад није негиран:

иџем Ам Бал м Буч Гр ДБ Жив З Кал м Ра Сј м, *иџеш* Гр Жињ За м Заб м Куч, *иџе* Ам Б м Бал м Бј м Буч Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив З За м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Сџ м, *иџемо* Бј Буч Жив Заб м Јаб Кос Ра Х, *иџџџе* Жив ЗТ, *иџу* Бј Буч Гр ДБ Жив Зав м Јаб Кал м Каћ м Лу Ра Сј;

иџем Ам Б м Бал м Гр ДС м Јаб Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Сџ м Х п/м, *иџеш* Бј Др З м Зав м Јаб Каћ м Куч Сј, *иџе* Ам Бал м

⁵²⁸ Пеш. СК-Јб. 278 *сџџем/сијџџем*, Ћупић Бјел. 90 *сџџу, сџџу*, али и *поџџу, прџџџу*.

⁵²⁹ Гор. 646 увек тако. Занимљив је утицај негације на 3. лице пл. у Мостару: *моџу/не моџу (не моџу)* (Mat. 358). Stankiewica (Окс. акц.) очигледно није имао у рукама чланака Ф. Матијашкић, па је написао да овај гл. "нигде не показује тенденцију ка померању нагласка на наставак" (62).

⁵³⁰ Исп., нпр., Пиж. Кол. 159.

Бј м Бук Г м Гр ДС м Жив м З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Ра Рад Радиј Селъ м Х, *идемо* Ам Гр Др ДС м Зав м Кал м Каћ м Кос Рад Радиј Рут Чи м, *идете* ДС м Кос, *иду* Бал м Бј м, — *идем* Б м М м Х м, *идеш* Х м, *иде* Г м М м Х м, *идемо* Б м З м М м, *иду* Х м⁵³¹.

У новошток. је говору равноправно *идем/идѐм*, а у комаранскоме превлађује *идѐм/идѐм*. У ових других ликова изостаје Вукова алтернација *ићи~идѐм*, али зато имамо нову — *идѐм~идѐмо*. Треба, међутим, нагласити да се преношење акц. на негацију врши готово доследно (исп. т. 68а), и код оних говорника у којих је *идѐм* и сл.

д) У двосложних композита типа *доћи* имамо само Вуково *дођѐм* ДБ Заб м, *дођѐш* З м Зав м, *дође* Бал м Г м Гр ДБ Зав м ЗТ Кал м, *дођемо* ДБ, *дођу* Ам ДБ З, *зѐје* За м, *нађѐш* Бј Зав м, *нађемо* Рут, *нађу* З итд.

е) С Вуком се најчешће слаже и суплетивни през. глагола *отићи*: *одѐм* Др Јаб Каћ м М м, *одѐш* Рад, *одѐ* Ам Бал м Бј Г м Гр Др Јаб Каћ м М м Ра Радиј Х Чи м, *одѐмо* Буч Гр ДС м Каћ м Радиј, *оду* ДБ За Х Чи м и др.

Забележено је, ипак, и спорадично *одеш* Ам, *одѐ* Јаб, вероватно према *дођѐм* и сл.⁵³²

254. Глаголи једносложне вокалске основе:

а) Глаголи *брати* и *прати* имају овде Вукове прозодијске ликове, што важи и за њихове композите, као и за глаголе типа *из(а)брати*:

бѐрѐм Каћ м, *бѐре* Рут, *бѐру* Х м, *пѐру* З м Куч, *пѐрѐмо* Буч Куч Селъ;

набѐрѐш Куч Селъ м, *набѐре* Рут, *набѐрѐмо* Радиј, *обѐрѐш* Куч, *обѐре* Др, *обѐру* Ам Др, *побѐрѐмо* Ам Куч, *побѐру* Радиј, *сѐбѐре* Бал м, *прѐбѐрѐш* Куч, *убѐрѐм* Радиј, — *испѐре* Ам, *испѐрѐмо* Др Јаб, *опѐрѐм* За, *опѐрѐш* Ам Х, *опѐре* Бј ДБ Др м З Кал м Радиј Х, *опѐрѐмо* Селъ, *сѐпѐрѐм* Ам; принципски је исто комаранско *опѐрѐм* З м, *опѐре* Х м;

изѐбѐре Сј, *изѐбѐрѐмо* Јаб, — *изѐбѐре* се Каћ м, *изѐбѐру* Ам, *изѐбѐрѐмо* Сј, *одѐбѐре* се ЗТ Каћ м Рад, *одѐбѐре* Селъ, *одѐбѐру* За м, *одѐбѐру* се Рад; исп. и (с двосложним префиксом) *изѐмѐље* Ра.

Само је једном забележено и *да се преопѐрѐм* Сј, од једне старе Муслиманке пореклом из једног од оближњих босанских села⁵³³.

⁵³¹ Гор. 646, Моск. Поц. 83, Нед. Каћ 333 и Стев. Гружа 618 само *идѐм*, али у Гор. и Поц. (можда и другде) *не идѐм*. Исп. и Ник. Колуб. 31 *идѐм* (*иду*), Барј. НП-Сј. 94 *идѐм/идѐм*. Вуковић Акц. П-Др. 322, Руж. Пљ. 152 и Станић Уск. акц. 165 *идѐм*, *идѐмо/идѐмо* (исп. и Тур. Равни 179 *идѐм*), а Пиж. Кол. 22 *идѐмо* само "у подстицајном значењу". Ивић Биогра. 169 *идѐм-идѐмо*. Од многобројних говора у којима је и *идѐм* и (само) *идѐмо* наводио само Тешић Љешт. 185.

⁵³² Исп. Гор. 683 *оде* (*одѐ*). Огромна већина сродних говора само *одѐ*.

⁵³³ То је одлика многих говора, па и оних западно од Дрине: Симић Обади 37 и Тук. ГЦ 240, затим ГСБ 107 и Петр. Змиј. I 195, као и Петр. Б-К 32-33. Међутим, Павлица Пољ. 98 (а тако и Мат. Мостар 358) само *опѐрѐм*.

б) Што се акцента тиче, с Вуком и Дан. се слажу и гл. типа *бити* и *крџти*, као и композите с моносилабичним префиксом (примере в. у т. 119).

За композите с двосложним префиксом имамо само једну потврду — *понапију* За, чему одговара и преношење акц. типа *не измију се* ДБ.

Није, међутим, сасвим непознато ни *не покрије* Селъ, тј. као у сродним југозападним и западним говорима⁵³⁴.

с) Овај други модел преношења акц. очигледно није типичан за новошток. полимски говор, јер је у њему готово редовно *изаткеш* Жив Радиј, *изаткѣ* Ам За, *изаткѣмо* Буч Др Јаб Куч Селъ, а исп. и *рѣзапнѣмо* Јаб, *рѣзастрѣш* Рад, *рѣзастрѣмо* Др, *рѣзастру* Селъ.

Само је од једне жене пореклом из Моача (Пљевља) забелсжено и *изаткѣ* X⁵³⁵.

д) Стандардан је прозодијски лик 3. л. пл. глагола *дати* и *знати* с наставком -*ју*: *дају* Др м Каћ м Кос п/м Ра Рад, — *предају* Гр Ра, — *дају* Гр 3 м Јаб Каћ м Рад; *знају* Ам Гр За Рут Х м (за синтагме с не исп. *не знају* Ам Рад).

Потпуно је нетипично *знају* Рут, с једне, и *знају* Гр, с друге стране.

Уколико је тај облик с наставком -*ду*, онда се јавља двојство: *даду* Ам ДС м Кос и *даду* Ам Јаб, *не даду* Ам Радиј (за *знаду* немамо потврда)⁵³⁶

255. Глаголи *а/е,је*-основе (II и IV врсте):

а) Доследно је, као и у Вука, *мирсати*~*мирише* Ам Куч Лу Рут, *миршише* Радиј.

б) У презенту глагола *дати* имамо најчешће несвакидашњу (али не и сасвим непознату) алтернацију *дати*~*да(л)ѣм*, потом Вуково *дајѣм*⁵³⁷ и, ретко, форму без алтернације акц.:

дајѣм М м Радиј, *дајѣм* М м, *даје* Кос, *даје* Буч Др м За Ра Х м, *дајѣ* Др м Каћ м Кос Ра Селъ м, *не даѣм* Каћ м, *дајѣмо* Ра, а исп. и *дадајѣш* Гр, *дадајѣ* Зав м, *продајѣм* Радиј одн. *дадајѣ* Б м,⁵³⁸

дају Буч Гр За Кос м Куч, *не дају* Ам, *не дају* Каћ м, *дајѣ* Гр, *дајѣш* Гр, *дадајѣ* Гр Зав м, *продајѣ* Кал м, *продају* Бј;

даје Сј, *дају* 3 м.

⁵³⁴ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 323, Мат. Мостар 354, Руж. Пљ. 155, Станић Уск. акц. 167.

⁵³⁵ Управо тако Руж. Пљ. 151.

⁵³⁶ Вуковић Акц. П-Др. 321 *даду*, Мат. Мостар 359 *даду* (*даду*). С друге стране, Гор. 688, Симић Обаци 84, Станић Уск. акц. 167, Стев. Гружа 480 и Тешић Љешт. 232 *даду*.

⁵³⁷ Вук у загради наводи и *дајѣм*.

⁵³⁸ Исп. Гор. 691 *дајѣм*, Тур. Равни 179 *дајѣм*, Тешић Љешт. 234 *дајѣм/дајѣм*. И у СК-Љ. (Пеш. 70) "се врло често оба слога скраћују". У суседном пљ. је *дајѣм* (Руж. 149), а тако и у Тршићу (Ник. 429).

Недостаје још само колашинско (Пиж. 161) или ускочко (Станић Уск. I 238) *ддем* па да листа акценатских форми буде комплетна. При томе треба напоменути да ниједна од њих није карактеристична само за један крај срб. Полимља.

с) Уместо Вуковог *смѝјати се* ~ *смѝјѣм се* бележимо: *смѝјати се/смѝјѣш се* Јаб Ра, уз *смѝјѣм се* Јаб, *смѝј се* Б м (у вези с чим исп. и т. 243с).⁵³⁹

256. Глаголи *a/a*-основе (V врсте):

а) У през. гл. *имати* типа *имам* убедљиво доминира Вуково *ѝмѝм* Ам Бал м Бј м Г м Гр ДБ Др ДС м З п/м Зав м Кос м Лу М м Ра Радиј Сј п/м Х, *ѝмѝш* Бал м Г м Гр Др ДС м Жив З м Заб м Јаб Селѣ, *ѝмѝ* Ам Бј п/м Б м Г м Гр З За м Заб м Зав м Јаб Кос м М м Радиј Селѣ п/м Сј п/м Х п/м Чи м, *ѝмѝју* Г м Гр ДС м Жив З М м Радиј Селѣ м Сј п/м одн. *имѝм* З м, *имѝ* Б м Г м (за 1. и 2. л. пл. исп. т. 248).

Уз проклитику *се*, међутим, јавља и *нѣк-имѝ* Рут⁵⁴⁰, а исп. и спорадично *ѝмѝм* Граб, *ѝмѝш* За м, *ѝмѝ* Г м.

б) Нема алтернације инф.~през. у глагола *бацати* и *мотати*:

бацѝм ДБ Радиј, *бацѝш* Куч Селѣ м, *бацѝ* Куч Селѣ (питање порекла силазног акцента у *бацѝш* Жив и не мора бити толико спорно ако се посматра заједно с *гѝслѝр* и сл.); *мотѝ* Селѣ м, *смѝтѝш* Ра (пр. за 1. и 2. л. пл. исп. у т. 249, а за композите са силабичним префиксом у т. 252).

с) С претходнима се најчешће слаже и гл. *копати*:

кѝпѝм Лу М м Радиј, *кѝпѝш* Жив м Куч М м, *кѝпѝ* Гр Зав м Кал м Ра, *кѝпѝмо* Ам За Куч Ра, *кѝпѝју* Др м Каћ м Куч одн. *кѝпѝм* М м.

Чује се, спорадично, и претпостављено Дан. (106) *кѝпѝм* Радиј, *кѝпѝ* Ам Селѣ, па и *кѝпѝју* Бал м Гр⁵⁴¹.

Дан. је *кѝпѝм* извео из Вуковог *ѝскопѝм*, што је потврђено и овде: *ѝскопѝм* Ра, *ѝскопѝш* Др м, *ѝскопѝмо* Жињ, *ѝскопѝ* Зав м, *прѝскопѝ* За м. Но, како то показује однос *кѝпѝ-ѝскопѝ* Зав м, *кѝпѝ-ѝскопѝм* Ра и аналогни примери наведени у т. 252а, ликови типа *ѝскопѝм* и сл. не подразумевају обавезно *кѝпѝм* и сл.

То важи и за *ѝшчешѝмѝмо* Ам, јер је забележено само *чешѝмѝмо* Селѣ

⁵³⁹ За *смѝјѣм се* или сл. исп. Вуковић Акц. П-Др. 324, Гор. 654, Дешић ЗБИЈГ 123, Тур. Равни 179, Тешић Љешт. 190, затим Моск. Поц. 86 (уз *смѝјѣм се*), Ник. Срем 297 (уз *смѝјѣм се* и *смѝјѣ се*), Рем. Шум. 83 (уз чешће *смѝјѣ се* 97), а за *смѝјѣм се* исп. и бел. 490.

⁵⁴⁰ Исп. и *не имѝ* За м, што би указивало на постојање лика *ѝмѝ* (ако није у питању однос типа *ѝде/не ѝде*).

⁵⁴¹ Тако и Гор. 646 (по накнадним истраживањима и — *кѝпѝм*), Симић Обади 38, Тешић Љешт. 38, затим Ник. Тршић 396, Ник. Мачва 230, Ник. Срем 300 (у последња два говора недоследно). Тур. Равни 179 *кѝпѝм-ѝскопѝм*.

Иначе је и у композиата обичније *закѡпа* Селъ м, *ископа̄м* Кос, *ископа̄* ЗТ Јаб Кос м Радиј Селъ м, *ископа̄ју* ЗТ, *ископа̄мо* Јаб, *накопа̄ју* Рут, *окопа̄ш* Кал м, *покопа̄мо* Ам, *прокопа̄* Ам, *укопа̄* Кос м Селъ м, *укопа̄ју* Селъ, а исп. и *пречешља* Ам.

д) През. гл. *играти* гласи *йгра̄м* Сј м, *йгра̄* За п/м Ра Селъ м итд., па и *йгра̄ју* За Кос м Куч Селъ м, али је и у инф. забележено само *йграти* (исп. т. 244b). Отуда је сасвим неочекивано *обйгра̄ш* Куч (исп. и имп. *обйгра̄ј* Гр), поред *одигра̄ се* Рад.

Иначе, примери типа *йгра̄ју* (као и ретко *кѡпа̄ју*) указују на вероватно непостојање Дан. алтернације 3. л. пл.~остала̄ лица у гл. кратких основа.⁵⁴²

е) Насупрот томе, готово је редовна аналогна алтернација у гл. дугих основа типа *спѡвати*~*спѡвѡм*~*спѡва̄ју* одн. *дозѡвати*~*дозѡвѡм*~*дозѡва̄ју*, али само у новошток. говору:

бѡра̄ју Каћ м Рад, *га̄ћа̄ју* Јаб, *јѡва̄ју се* Гр, *кр̄ка̄ју* За м, *мѡра̄ју* Ам Бук Буч Граб За, *пѡта̄ју* Буч Гр Жињ За п/м Јаб Каћ м Куч Радиј, *пл̄ћа̄ју* Кос Рад, *пр̄ча̄ју* Бал м Гр ДС м За Јаб Каћ м Куч Ра, *р̄ча̄ју* За Кос м Ра Радиј, *сѡѡра̄ју* Селъ м, *спѡва̄ју* За Јаб, *спр̄ѡма̄ју* ДБ За м, *стр̄ѡѡва̄ју* Бук Рад, *чѡва̄ју* ДБ Кал м Рут Селъ м, — *досп̄ѡва̄ју* Кал м, *завитѡва̄ју* Буч, *здоѡѡра̄ју се*, ДБ, *избѡра̄ју* Сј м, *издржѡва̄ју* Ам, *искол̄ѡѡѡда̄ју* Ам, *изѡва̄ју* Селъ м, *искуп̄ља̄ју* Каћ м, *настѡпа̄ју* ДС м, *објашњѡва̄ју* Радиј, *одабѡра̄ју* Гр, *осигурѡва̄ју* Зав м, *отпучѡва̄ју* Гр, *поѡва̄ју* Буч Селъ м, *пребѡра̄ју* Радиј, *презѡва̄ју* Чи м, *претѡѡра̄ју* Јаб, *претрѡса̄ју* Ра, *прп̄ѡва̄ју* Кал м, *разѡѡва̄ју се* Каћ м, *разѡѡра̄ју* ДБ Кос м Селъ, *уѡѡра̄ју* ДБ, *умѡва̄ју се* ЗТ, *честѡта̄ју* ЗТ итд.

Забележено је, ипак, неколико примера типа *пѡта̄ју* З, *сѡѡва̄ју* З, *спр̄ѡма̄ју* Зав м Кос, — *зѡкѡва̄ју* Рут, *одоѡѡра̄ју* Буч, *пребѡра̄ју* Бук⁵⁴³, непознатих, иначе, осталим новоштокавским говорима у западној Србији⁵⁴⁴.

У комаранском је, с друге стране, сасвим обично *прѡча̄ју* Б м, *смѡѡѡша̄ју* З м, — *залеѡѡва̄ју* М м, али се говори и *прѡча̄ју* Х м, *ср̄ка̄ју* З м. Тиме овај говор још једном потврђује свој прелазни карактер, јер типични зетско-горњополимски и суседни санѡачки говори имају само *прѡча̄(ј)у* и сл.⁵⁴⁵

ф) Презент гл. *немати* гласи најчешће *нѡмѡм* Бал м Бј Г м Гр ДБ

⁵⁴² Треба ипак напоменути да немамо потврде за све глаголе у којих Дан. (166) предвиђа такву алтернацију, тј. за *јѡмати*, *мѡхати*, а ни 3. л. пл. глагола *чешѡвати* Исп. и Руж. Пљ. 152.

⁵⁴³ Исп. и *прѡча̄ју* у Ђур. Јат 311 (текстови).

⁵⁴⁴ Сјенички, у којем је увек *спѡва̄ју* (Барј. НП-Сј. акц. 117), није типичан представник тих говора. Међутим, у већини новошток. црног. говора је *пѡта̄ју* и сл.: Вуковић Акц. П-Др. 324 (и *пѡта̄ју*, али редовно *зѡпѡта̄ју*), Пиж. Кол. 54, Станић Уск. акц. 168, али Руж. Пљ. 150 само *пѡта̄ју*.

⁵⁴⁵ Барј. Биспор II 32 *цѡјѡпа̄ју* (у текстовима), Пеш. СК-Јљ. 70, Ђупић Бјел. 89 и др.

ДС м За м Заб м Кал Каћ м М м Радиј Сель п/м Сј м Чи м, *нѣмаш* ДС м Жив Кос, *нѣма* Ам Б м Бј м Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Куч М м Рад Радиј Сель п/м Сј м Х п/м Чи м, *нѣма* Кос Радиј, *нѣмамо* Г м ДС м Сј м Х м, 3. л. пл. *нѣмају* ДБ Каћ м Радиј Сј Чи м.

Није често, али ни потпуно непознато: *нѣмаш* Ам Жив м Сель, *нѣма* Ам Б м Бал м Жив м Сј, *нѣма* Ам Кал м Сель м. Указујемо и на двојак квантитет вокала у другом слогу⁵⁴⁶.

257. Глаголи VI (Стевановићеве) врсте:

а) У неутралној, необележеној употреби презентски облици гл. *виђети* (никада **виђети*⁵⁴⁷) гласе доследно *видѣм* (врло ретко *виђу*)-*видѣш*-*видѣ*-*видѣмо*-*видѣте*-*видѣ*/*видѣ*. Међутим, у обраћању саговорнику, скретању његове пажње, у питању и сличним случајевима јавља се и *видѣш* (ретко и *видѣте*):

Е сад, видѣш, онѣздравила сам Ам, па ѣто видѣш! Ам, *Видѣш ѡвѡ вѡдѡ?* Буч, *О-тада стѡи, видѣш!* Г м, *Да нѣје пѣта, можда нѣ би ни дѡшѡ; ѣто видѣш!* ДС м, *ѡвѡ видѣш* За, Ја, *видѣш тѡ, да ти нѣшто рѣчѣм* Зав м, *ѣто видѣш, ѡдѣш да ме снимѡш* Каћ м, *Видѣш, ѡвѡ је наше дѡјѣте* Кос м, *Видѣш како ѡни мене ѣзају* Куч, *ѣтѣ видѣш* М м, па, *ѣто, видѣш* М м, *И ѣто, видѣш, како да ти кѡжем* М м, *Рѣку лѡмила, видѣш!* Ра, *ѣно ѡнѡ, видѣш, тѡ шѣма!* Рад, *ѣто видѣш!* Радиј, *Видѣш, ѡвѡ рѡван што е вамо дѡље?* Сель м, *Па, видѣш, као малѡ... нѡјѣсам ѡмѡ могућности* Х, *Рѣцимо, видѣш, ѡнѡј Вѡсилѡје, тѡ га пѡзнаѣш...* Х, *ѣѡо ти, видѣш* Чи м, *ѣѡо сад, видѣш, кѡлако је се досѣлило* Чи м, — *ѣто видѣте свѣ како младѣж нѡсѡ* Каћ м и сл.⁵⁴⁸

Наведена ограничења употребе условила су појаву таквога прозодијског лика само у 2. л. (пре свега сг.), а делимично губљење глаголског значења и спорадично кратак вокал наставка.

Примери су, као што се види, забележени у оба наша говора.

б) Према нашој грађи, говори се само *живѣмо* Ам Јаб М м Рад Рут Сель п/м, *живѣте* Граб. За сваки случај исп. и т. 248.

с) Једну потврду, и само њу, имамо за Вуково *ѣбрѣм* Х м, дакле из прелазнога говора.

д) У истоме је говору (и у истоме селу) засведочено, такође Вуково, *да прѡстѣш* Х м.

⁵⁴⁶ "Могућно је да се облици без дужине јављају зато што овај глагол у говору често долази у нарочитој реченичној интонацији" (Мат. Мостар 339). У Мостару је, иначе, само *нѣмам/нѣмам*, а у ист. Херц. *нѣмам* и *нѣмам* (Пецо ГИХ 188).

⁵⁴⁷ Барј. НП-Сј. 22 *видѣт*, 53 *виђѣт*.

⁵⁴⁸ Ник. Срем 303 "једино у емфазни: *ѣто видѣш*", док Ружичић (Пљ. 155) даје целу парадигму типа *видѣм-видѣмо* не наводећи никаква употребна ограничења.

Насупрот томе, у новошток. је готово увек: да *прџстџи* Буч Жињ За п/м Заб м Каћ м Кос м Радиј Сј м, да *прџстите* Жињ Лу Радиј⁵⁴⁹, мада бележимо и спорадично *прџсти* Бј м.

Посебно су занимљиве композите, које задржавају често акц. основно-га глагола: *д-опрџстџи* Жињ, да *опрџстџи* За Заб м Сј м, али се говори и *д-опрџстџи* За м, *опрџсти* Заб м.

е) Типу *лџмити-лџмџм* пришао је и глагол *родити(се)*: *рџди* Ам Др Куч Рут Сј, *рџдиш* Граб⁵⁵⁰.

г) Забележено је, с друге стране, неочекивано *прџврџиш* (*Прџврџиш га [млеко] у бакрџи*) X м, а неочекивана је и транзитивност овога глагола.

г) Према Вуковоме *весџлим (се)* и *свџедџим* овде је (у новошток. говору) најчешће *весџли* За, *весџли се* За Кос м, *весџли се* Јаб (али и *весџли се* Рад), а само *сџдџи* За м, *сџдџи* Граб Сј⁵⁵¹.

Сходно томе и у композита је *овесџли* Ра, *провесџли* За одн. *обџдџи* Буч, *посџдџиш* Куч, уз напомену да је тако и код Вука и Дан.⁵⁵²

н) У вези с глаголима дугих основа, указујемо, прво, на през. *вџжџи* (: *вџжити* "вредети"), забележен у два села у околини Бродарева:

И сџгурно вџжџи (мед) *за сџкџу блџс, вџжџи у чека* Г м, *Ала џим* (пчелама) *џвџ џџдинџ вџжџи. џвџ џим џџдинџ, реко, вџжџи. Њџма е мџла џвџ сџџџа* Г м⁵⁵³; данас *не вџжџи* Бал м.

Говори се, међутим, и *вџжџи* Лу, *не вџжџи* Ра и сл.

и) Вук има само *жџрим се*, а Дан. [*жџрим се*] (133) и [*жџрим*] (137). Оба та лика постаје и у СП, с тим што мислимо да је Вуков чешћи: *жџрим* Г м, *мени се жџри* Кал м, — *жџрим* Жив м (на крајнем северозападу)⁵⁵⁴.

ј) Чува се однос *бџли* "чини белим" / *бџли се* "постаје бео":

бџџџиш џнџ платно Гр, *бџџџиш* За, *тџриш га* (платно) *на лџваду да бџџџиш* X, *бџџџи се платно* у *пџтоку* Радиј, *бџџџимо* Др Јаб Куч, *џбџџџи* Гр, *џбџџџимо* Буч Куч (исп. и *да га џџрни* Г м) / *бџџџи се* За, *џбџџџи се* џџџо Радиј.

Не знамо како је у других глагола.

⁵⁴⁹ Тако и Гор., Тур. Равни 180 (у тексту), Руж. Пљ. 154.

⁵⁵⁰ Тако и Руж. Пљ. 154.

⁵⁵¹ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 325, Гор., Тур. Равни 179 и Станић Уск. акц. 169 *сџдџим*, Руж. Пљ. 154 *сџдџим*.

⁵⁵² У неким говорима композите с -*весџлити се* имају у през. акц. простога гл. Исп. Станић Уск. акц. 169 *овесџлим се, провесџлим се*, "али није искључен ни нагласак: *провесџлим се*". У Горбиљу: *овесџлим се — овесџимо се, провесџлим се — провесџимо се*.

⁵⁵³ У истоње је селу забележено и *гџсџи*, али не знамо какав је акц. инф.

⁵⁵⁴ РСАНУ није прихватио Дан. *жџрим*, али тај акц. није непознат. Исп., нпр., Сињић Ободи 38.

258. Помоћни глаголи:

а) У 1. лицу сг. и у плуралу глагола *хтјети* имамо готово доследно узлазни нагласак:

оћу Бј Буч Гр Др Радиј, ^А*оћу* Бал м Бј м Заб м Зав м Каћ м Кос м; — *оћемо* Гр Др ДС м Жив Кал Ра Селъ Сј, ^А*оћемо* Кал м Каћ м, *оћете* ДБ, ^А*оћете* Каћ м Сј м; — *оће* Ам Бук Јаб Селъ п/м, ^А*оће* Бал м ДС м Каћ м М м Селъ м, *оће* Бук Жињ З Јаб Куч Радиј Х, ^А*оће* ДС м Каћ м Чи м.⁵⁵⁵

Само у Гр бележимо и 3. л. пл. *оће*.⁵⁵⁶

И у 2. и 3. лицу сг. често, под утицајем осталих презентских облика, изостаје баритонеза⁵⁵⁷:

оћеш Ам Буч Др За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј, ^А*оћеш* За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Х м Чи м, *оће* Ам За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ Сј Х, ^А*оће* За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м.

Још увек су, међутим, сасвим обични и ликови с основинским нагласком:

оћеш Гр Др Јаб Кос м Ра Сј, ^А*оћеш* ДС м Каћ м Кос м Чи м, *оће* Гр Жив Жињ З За м Кал м М м Селъ Ра Сј, ^А*оће* Бал м Г м Др м ДС м Кал м Каћ м Кос м М м Селъ м, *хоће* Гр.

Треба нагласити да су оба лика могућна и у истоме селу, али први чешће у упитним а други у потврђним конструкцијама.⁵⁵⁸ Иначе, ти облици често у реченици остају ненаглашени (нпр. *оће тица да пвади* Гр и сл.).

б) У одричном облику се хетеротонија добро чува, али прилике, бар у пл., нису ни у колико јединствене и једноставне.

У 1. лицу сг. је доследно *нећу* (у свим селима), а у 2. и 3. *нећеш* Буч Гр Жив Каћ м Чи м, *неће* Бал м Бј м Буч Г м Гр ДБ З Јаб М м Ра

⁵⁵⁵ Вук (Српска граматика LVII) и многи говори имају у овом облику *-ѣ*, али Драг. Лика 191 *-ѣ(-е)*, Пиж. Кол. 24 *-ѣ(-е)*, а Гор. 646 и Стев. Груза 622 само *-е*.

⁵⁵⁶ Као што се види из наведених примера, наставак *-ѣ* у 3 л. пл. факултативно је дуг, а такав је и у енклитици: *Водоће се док су живи* За м; Угворе *ка-ће* свигове, *ка-ће* доби ЗТ, Е они, како *ће* и шта *ће*, узму чтуру ракије ДБ, *кѣку*, *кѣ-ће?* Каћ м, шта *ће* Ра, шта *ће* — *кѣ-ће* Граб, али *стѣће* Ра, они *ће* то Кос и сл. Примера за кратко *-е* има више, особито у футурским облицима типа *џбиће* и сл. Занимљиво је да у Стеван. ССХЈ I 352 имамо само *пваће* и сл., а у ПГХКЈ 167 само *пѣтам* *ће* и сл.

⁵⁵⁷ О акц. през. облика овога гл. исп. Станк. Окс. акц. 61-62.

⁵⁵⁸ Двојако и Тешић Љешт. 185, затим Симић Обади 38 (*оћеш*, али у питању *оћеш* *ли*), док је у Гор. 646 само *оћеш*, *оће*. Исп. и Ник. Колуб. 42 *коко оћеш*. Можда је тако било и у Грузи (Стев. 622), само што се то тамо види само у синтагмама с енклитиком *ли* (краткоузлазни акц. не јавља се у томе говору на пенултими, па отуда *оћеш/оћеш* *ли*). Питање је колико ово важи и за старосрпског двојство *оћеш/оћеш* *ли* (Пеш. СК-Јб. 40). Но, у оба та говора и у пл. имамо *оћемо/оћемо* *ли*, *оћемо* *ли*. Акц. *оћеш* забележен је и у четири пункта у северозап. Босни (ГСБ 67).

Радиј итд., а забележено је и *неће*⁵⁵⁹ (*Грдм неће у копрџе*) Х м.

У 1. и 2. лицу пл. доминантно је *нећемо* Б м Бал м Буч Гр Каћ м Рад, *нећете* Буч Гр Каћ м и др., а ретко *нећемо*⁵⁶⁰ Жив м Сј.

Двојак је акценат и квантитет наставка у 3. л. пл.: *неће* Ам Жив За м Заб м Каћ м Кос М м Ра Селъ п/м Сј, *неће* Ам З Јаб и *неће* Ам Кос Ра, *неће* Бал м.

Као што се види, нема пуне сагласности с акценатом ненегираних облика. Станкијевич каже да горобилски одрични облици *нећу*, *нећемо*⁵⁶¹ "указују на дубински нагласак основе"⁵⁶². Међутим, данас у говорима преовлађује однос (*х*)*дћемо* ~ *нећемо*⁵⁶³ или (*х*)*дћемо* ~ *нећемо*⁵⁶⁴. Отуда би и у Жив и Сј требало претпоставити (*х*)*дћемо*, но то није забележено (исп. *дћемо* Жив Сј, *дћете* Сј м).

Аналогна је ситуација и у 3. л. пл.⁵⁶⁵ Међутим, како то показује и горобилско *дће* ~ *неће*⁵⁶⁶, паралелизам није обавезан.

с) Говори се на целој подручју и доследно *није*⁵⁶⁷.

3) АОРИСТ

259. Двојство инф. *почѣти* (*почѣти*) огледа се и у плуралским облицима аориста:

ддн^ч*јесмо* Кос, *ддн*^ч*јеше* Буч Куч Селъ, *ддн*^ч*јеше* Рад, *пдмр*^ч*јеше* Ам, *пдчеше* Бук Жив, *уџеше* Жив За м Јаб Ра, *умр*^ч*јеше* Х м одн. *помр*^ч*јеше* Х м;

дон^ч*јеше* ДС м, *изн*^ч*јеше* Кос, *почѣсмо* Каћ м, *почѣше* За м Кал м Селъ Сј м Чи м, *уџесмо* Б м Чи м, *уџеше* Др м Кос Куч Селъ п/м, *уџеше* Каћ м.⁵⁶⁸

Напомена: У даљем излагању указаћемо само на прилике у 2. и 3. лицу сингулара.

⁵⁵⁹ Тако и Тешић Љешт. 185.

⁵⁶⁰ Овако Мат. Мостар 359 и Симић Обади 38, док Станић Уск. акц. 165 има *нећемо*, али *нећете* (: *дћемо*, *дћете*).

⁵⁶¹ Погрешно наводи и *нећеш*, јер је у Гор. (646) само *нећеш*.

⁵⁶² Станк. Окс. акц. 62.

⁵⁶³ Гор. 646, Рем. Шум. 376, Тешић Љешт. 185 и др. Стеван. ССХЈ I 349-350 *хдћемо/нећемо*, ПГХКЈ 207 *хдћемо/нећемо*.

⁵⁶⁴ Мат. Мостар 359, Симић Обади 38, делимично и Станић Уск. акц. 165 (исп. Бел. 560).

⁵⁶⁵ Исп. Мат. Мостар 359 *хдћџ/нећџ*, Симић Обади *дћџ/нећџ*, о једне, а *дћџ/нећџ* (Станић Уск. акц. 165), с друге стране.

⁵⁶⁶ Гор. 646. У Стев. Гружа 475 такође *дће* лц/*неће*, али тамо постоји и *дће*. Исп. и Стеван. ССХЈ I 349-350 *хдћџ/нећџ*.

⁵⁶⁷ Вук *није*, али Гор. 646, Тур Равни 179, Мат. Мостар 359, Руж. Пљ. 155, Симић Обади 38, Тешић Љешт. 190 и неки други говори *није*.

⁵⁶⁸ Исто Руж. Пљ. 162. Исп. и Петр. Ровца 162 *умријеше*, Пиж. Кол. 24 *уџеш*.

а. Консонантске основе

260. а) У глагола типа *пѣћи~пѣчѣм* имамо само *пѣче* Кос, — *зѣтече* Каћ м, *испече* Рут, *отече* М м Чи м, тј. с прототонијом.⁵⁶⁹

б) Доследна је прототонија и у композита гл. *-вести и *-нести, али само у облицима типа *дѣведе* Јаб Кос, *зѣведе* ДС м, *дѣведе* ДС м Јаб, *привѣде* Сељ; *дѣнесе* Ам Буч ДС м За м Јаб Куч Сељ м Сј п/м, *изнесе* Куч, *дѣнесе* Б м Буч Г м Сј Х м, *прѣнесе* Б м.

У облика с континуантом јата у основи она, међутим, изостаје: *пѣчије* Сељ, *прѣчије* Рут⁵⁷⁰ (исп. и сродне примере у т. 266б).

261. У гл. типа *моћи* (простих и сложених с асилабичним префиксом) дошло је до лексичке диференцираности: *рѣче* Ам Жив З м За Заб м Јаб Радиј Сељ Х, али *мѣже* Буч, *не мѣже* Буч Кал м, *мѣче* Др, *слѣже се* За м, *смѣче* Кос Сељ м⁵⁷¹.

У оних са силабичним префиксом чешће је *пѣмѣже* Кос Сељ м, *пѣмаче* Кос, *прѣмаче се* Кос, — *зѣнеможе* Буч него *излѣже* Кос, *помѣже ми* Рут⁵⁷².

262. а) У композита са -*јести* забележено је и Дан. *изѣде* Др м, али верујемо да је обичније *пѣведе* ДС м Ра.

б) У гл. типа *уѣћи* нешто је чешће *нѣлѣже* Кал м, *уѣже* За м, — *нѣлѣже* Бук Буч, *уѣже* Рут него Даничићево *уѣже* Др м Кос, *уѣже* Рут.

с) Овде је познато и Дан. *пѣбѣже* Каћ м Кос Сј, али се (на југу) говори и *пѣбеже* ДС м, *пѣбѣже* М м.

д) У композита са -*пасти* (а изгледа и са -*дићи*) убедљиво преовлађују примери с неповученим акц.: *дѣпаде* Сељ, *нѣпаде* Ам Гр Ра, *отпаде* Буч, *прѣпаде* Кос, *прѣпаде* Ам Каћ м, *не паде* М м, — *издиже* Кос, али је забележено и *нѣпаде* ДС м, *упаде* Сељ.

Занимљиво је да свако слагање с Дан. (у т. а-с) значи истовремено одступање од суседних говора у Црној Гори (и, наравно, обрнуто). Ни ретко *нѣпаде* није само полимска специфичност⁵⁷³.

⁵⁶⁹ Тако Дан. и други говори.

⁵⁷⁰ Руж. Пљ. такође *дѣнесе* (164) *дѣнције* (166), као и Гор. 684.

⁵⁷¹ Вуковић Акц. П-Др. 336-337 и Руж. Пљ. 164 исто. (Дан. 96 *мѣже* и, према Вуку, *рѣче*). Исп. и Гор. 645 *лѣже*, Тешић Љешт. 183 *лѣже*, *мѣче*. Међутим, Мат. Мостар 360 не само *рѣче* (као и Пецо Орт. 47 и други говори) већ и *мѣче*, Барј. НП-Сј. акц. 99 *лѣже*. У комаранском говору забележили смо такође *мѣче* Г м, али и *мѣкоше*, што значи да ту нема никакве алтернације акц.

⁵⁷² Исп. Вуковић Акц. П-Др. 337 *помѣже/пѣмѣже*, Гор. 645 *измаче/помѣже*, Симић Обади 35 *измаче*.

⁵⁷³ Барј. НП-Сј. акц. 102 *нѣпаде*, Станић Уск. аор. 205 *дѣпаде*, али Вуковић Акц. П-Др. 338 и Руж. Пљ. 166 *дѣпаде*, Мат. Мостар 360 *нѣпаде*, Гор. 645 и Симић Обади 35 *прѣпаде*. Симић наводи и *пѣбѣже*, али Вуковић Акц. П-Др. 338 и Руж. Пљ. 164 *пѣбѣже*, Станић Уск. аор. 205 *прѣбѣже*.

263. а) Од гл. на *-сјећи* имамо забележено само *дс^чјече* Рут, *прдс^чјече* За м, тј. као код Дан. (99).

б) Насупрот томе, исп. *јкраде* За м⁵⁷⁴.

Очигледно да лексичке разлике (као и код *рећи* ~ *лећи*, *допасти* ~ *уљести* и сл.) имају примат над истоветношћу прозодијскога односа инф.~през.

264. а) Доследна је, и овде, прототонија у гл. типа (*из*)*вући* и (*ис*)*трести*: *туче* Кал м, — *двуче* Ам Гр ДБ ДС м Јаб Рад Радиј, *звуче* Жињ, *извуче* Кос Рут, *пдвуче* З м Чи м, *јуче* Ра; *истресе* Кос Сј.

б) Тако је, а за разлику од Дан. (118), и у одговарајућих гл. III врсте који имају облике аор. по I врсти: *стѣже* Радиј⁵⁷⁵.

265. Гл. *ићи* и композите:

а) Доследно је *иде*, — *оде* Бал м Буч Гр Др ДС м Заб м Јаб Кос Куч Радиј Селъ Чи м; — *одође* Бал м Бј Бук З Кал м Кос Ра Сј, *зодође* Ра, *надође* Гр Др Кал м Каћ м Кос Х, *подође* Каћ м Куч, *придође* Кос Рут, *продође* Кос Ра Рад и сл.

б) Окситонија је засведочена, као и код Дан. (108), и у тросложних облика типа *изодође* Гр Ра, *изодође* Ра Радиј, *наодође* Др Жив Јаб Кал м Кос м Куч, *приодође* Кос, али је бар равноправно с овим и *изодође* Ра, *изиде* Др Јаб Кос Куч Селъ, *изодође* Др, *наодође* Каћ м Радиј Рут, *одођуће* Селъ м⁵⁷⁶.

в. Једносложне вокалске основе

266. а) У глагола с дугом вокалском основном типа *јести* повлачење акц. није, као код Дан. и у многим говорима, обавезно:

пдоџ Гр Др, *јоџ* Др Кос Селъ м Сј, — *здоџ* ДС м;

исте се Кос, *пдоџ* Др Кос Ра Рут, *јоџ* Гр Заб м Каћ м Кос Радиј Рут Селъ м.

У комаранском је, пак, само *пдоџ* М м, *јоџ* Б м, — *рдоџ* М м.

б) Аналогно примерима типа *пдн^чј* (т. 260б), имамо и *пдмр^чј* За м Заб м Куч, *прдодр^чј* Сј, *јмр^чј* Ам Каћ м Куч Сј Чи м (сви су пр. новошток.).

⁵⁷⁴ За тип а) исп. Руж. Пљ. 164 и Тешић Љешт. 183, а за онај под б) Стев. Гружа 616. Као и овде, тако су и у Грузи у питању само композите глагола *крати* и сл. глаголи на *-исти*. Иначе је у Грузи такође *прдс^чјече*, али и *дс^чече* (само овако Станић Уск. аор. 205). И Ружичићу "изгледа" да би ова "група...могла имати и непомичн акценат: *опреде*, *јкраде*... *пдмр^чје*...*дс^чрише* и сл." Међу наведеним пр. је и један гл. на *-ћи* (*острићи*), за који немамо потврда.

⁵⁷⁵ Мат. Мостар 361, Пецо Орт. 47, Руж. Пљ. 164 исто.

⁵⁷⁶ Двојак и Руж. Пљ. 166, Симић Обади 81, Тешић Љешт. 183. Исп. и Стев. Гружа 618 *изодође/одође* (лексички поларизовано). Барј. НП-Сј. акц. 95, Мат. Мостар 361, Пецо Орт. 47 и Станић Уск. аор. 206 само *наодође* и сл., али Гор. 645 *изодође*.

Иако релативно особена, ова појава није сасвим непозната, а јавља се и у неким суседним говорима. У Гор. и Пљ. је она чак доследна⁵⁷⁷.

267. а) У композита типа *дозвати* и у сродним гл. обично је *пдзџа* Радиј, *прџџа* Ра, као и *ндџџе* (: *ндџџети*) Кос, *пдккла* Кос, али није непознато ни *ддзџа* Жив Зав м.

Исп. и из ком.: *џспрџ ми*, *џспрџ дчи* X м.

Колебање је засведочено и у суседноме пљеваљском, па и у другим сродним говорима⁵⁷⁸.

б) Из новошток. имамо само *џздаде* Буч Сј, *прџдаде* Сј, *пдзнаде* Кал м, *сдзнаде* Кос, али у ком. *пдзнаде ме* М м.

Овакво одступање од Дан. (105-106) јавља се и у композита гл. *стати*, с тим што је забележено овога пута само у новошток.: *џстаде* Куч, — *ддустаде* Кос.

Неупоредиво су распрострањенији и фреквентнији примери попут *џстаде* Селъ, *ндста* Бук Буч, *оста* Ам Бук Буч Др Јаб Кос Ра, *остаде* Гр Др ДС м Кал м Каћ м Ра Селъ м Сј м X, *пдстаде* Селъ м, *прџста* Бук Кос, *прџстаде* Кал м, *џстаде* Селъ, — *прекдста* Ам и сл.

За ком. немамо података, али ћемо навести један гл. III врсте с формантом *д* у аор.: *прџкиде* З м.

Прототонија типа *пдзнаде* није у говорима шире засведочена, али је позната суседним новопазарско-сјен. говорима, а и неким типично новоштокавским⁵⁷⁹.

с) У глагола типа *до-бити* имају говори СП обично Дан. *ддџи* Ам Јаб Куч, *џџџи* Б м Бук, — *зџџи* Јаб, *прџџи* Јаб, *сџџи* Радиј, — *ндџи се* Буч Лу, *ндџи поџи* Гр, — *џџи кџша* Буч, али у новошток. није ретка ни окситонија: *џџџи* Бук Заб м Кал м Кос Ра, Једна група уз тај пдток *џџџи* у зору Бал м; *зџџи* Жив.

Ово је колебање познато и неким оближњим говорима, па и суседноме пљеваљском⁵⁸⁰.

д) У гл. типа *по-крити* имамо обрнуту појаву: поред Дан. (102) *ндџи* Г м, *пдџи* Кос, *прџџи* пџшкџ Чи м, *прџџи* Буч, *спдџџи* Ам, *џџи се мало* у рџку Чи м, — *сџкри се* Селъ и *пдџи* Г м, *спдџџи* За м, *џџџи* Б м, *сџкри* Каћ м.

⁵⁷⁷ Гор. 645, Руж. Пљ. 166. Исп. и Барј. НП-Сј. акц. 96 *џмрџ/џмрџ*, Стев. Гружа 618 *џмрџ*.

⁵⁷⁸ Исп. Руж. Пљ. 164, Симић Обади 36, Станић Уск. аор. 202. Гор. 645, Моск. Поц. 71 и Тешић Љешт. 183 само *ддџџа* и сл., али у Поц. *ддаџџџ* (за Гор. и Љешт. нема података), Вуковић Акц. П-Др. 335 *прџџџа*, *дџџа-одџџџа* и сл.

⁵⁷⁹ Барј. НП-Сј. акц. 116 и Станић Уск. аор. 202 *прџдаде*, а тако и Ник. Мачва 226.

⁵⁸⁰ Руж. Пљ. 164, а исп. и Симић Обади 36. Моск. Поц. 71 и Тешић Љешт. 183 само *зџџи* и сл.

Ни пр. типа *оџри* нису специфичност србијанскога Полимља⁵⁸¹.

268. У примерима типа *џби, џби ~ пџи, пџи* огледа се међусобно укрштање Дан. *пџи~рџи*. У аор. простих гл. забележен је само једносмерни утицај. Тако у 2. и 3. лицу гл. *бити* (*esse*) имамо не само Дан. *би* него и аналошко *би* (за *вити* и сл. немамо потврда):

И тако ми би тешко ДБ, *Кад би на границу* Х м, *Шта те, каже, теби би?* Чи м, *би* Ам Буч Гр Др п/м ДС м Каћ м Кос Куч М м Рут Х м, *не би* Ам Бук Буч Гр Жив Жињ Јаб Кал м М м Радиј Селъ;

Би тако десе-дан Бук, *Мало би, здеу ме џпџт* Др, *Би ли-но ланске гдине?* З м, *Три године Шџба би* Кал м, *И кад би пред мрак, оће да га преведу* Рад, *Би мрак* Селъ, *би* Ам Бал м Бук Др ДС м Јаб Кал м Рад Селъ, *не би* Куч⁵⁸².

Посреди не мора, међутим, бити само утицај глагола типа *бити* (*percutere*) већ (а можда и пре) уједначавање према осталим лицима аор. и инфинитиву.

с. Вишесложне вокалске основе

269. Код Дан. постоји разлика између кратких и дугих основа гл. на *нуне*: *пџну* (119) ~ *зврну* (116). У говорима СП имамо у обе те категорије акценат силазне интонације на прими:

а) *сџну* Рут Селъ, *сџну* Др Јаб, — *дсџну* Жив,⁵⁸³

б) *гџну* Кал м (али не знамо како гласи инф.), — *џгину* Б м Каћ м, *џгину* Кос Сј, *нџмгину* Др, *дџметну* се Ам, *пџгину* З м Кос, *пџгину* Ам Бј Бук Гр Граб Др, *прџисну* Кос, *сџтрину* Куч; *џвгину* Чи м;

с) *дрну* Др, *зџвзну* Радиј, *џрну* Кос, *кџну* Ам, *крџну* Жив, *крџну* За м, *муну* Селъ, *шикну* Куч, — *џскрџну* се Кос, *ндсрну* Рут, *дкрџну* Б м Г м Гр, *дкрџну* Ам Радиј Селъ, *пџсрну* Кос, *прџврну* Селъ, *рџзмџну* За п/м.

Једини забележени изузетак — *шикну кџв* Јаб — може чак бити и хапакс.

Од источнохерц. говора с којима обично поредимо овдашње полимске прилике само Обади имају *врџну, покрџну (пџкрџну)*⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ "Може се сматрати старим Даничићев однос *ли-прџи*: *ши-сџши*, иако је у већини говора нарушен" (Пеш. ВД гл. акц. 259). Ову констатацију потврђују, с једне стране, прилике у говорима поменутих у претходној и следећој белешци, а с друге стране полимско (ређе) и мостарско и ортијешко (последно) *оџри* и сл. (Мат. Мостар 362, Пецо Орт. 47).

⁵⁸² Стев. Груза 616 само *би, џи, џи, пџи*; Моск. Поц. 71 *џи, џи, пџи*; Гор. 691 *би (џи)* (ово друго у синтагмама типа *шта би* и сл.); Симић Обади 86 *би*, али 35 *пџи*.

⁵⁸³ О квантитету финалнога вокала исп. т. 121 и бел. 236, 237.

⁵⁸⁴ Симић 35 и 36. С говорима СП се слажу Барј. НП-Сј. акц. 110, Барј. Бихор I 78, Вуковић Акц. II-Др. 338-339, Гор. 645, Мат. Мостар 363, Пецо Орт. 47, Руж. Пљ. 164-165, Станић Уск. аор. 204, Тешић Љешт. 183 и др. Исп. и чланак М. Стевановића *О данашњем акценту аориста*, НЈ н. с. V 250-263.

270. Прозодијски лик асигматскога аориста у глагола II (Стеван.) врсте зависи углавном од квантитета основинскога вокала.

а) Глаголи са кратким вокалом у основи имају по правилу акценат на прими:

дрѣ Селъ м, — *скрѣса* Б м;

дпсова Јаб, *дсова* Чи м, *дтрова* За м, *прикова* Жив, — *ндсмија* Б м, — *пришапта* Чи м, — *пдпљеска* ме Бал м;

ндсија Селъ м, *пдкаја* Каћ м, *приприја* Куч;

пдсатира Лу;

здинтересова Б м.

Забележено је, ипак, *не овариса* Кос м.

Склоност ка прототонији засведочена је и у другим сродним говорима, а у Мостару је и у Ортијешу захватила и сложене гл. с дугим вокалом у корену.⁵⁸⁵

б) У србијанском Полимљу је, као и код Дан., само *завика* Ам Др Жив м Јаб Кал м Кос Куч Ра Сј, *повика* Др Јаб, *показа* Куч, *пописа* Кос, *увеца* Чи м, *уџка* Рут.

Тим пре је *вика* Гр Селъ, *каза* Кос п/м Куч М м и сл.

271. Оно што је речено за гл. II врсте принципски важи и за гл. V врсте (а/а-основе), али између гл. тих двеју врста нема потпунога слагања кад су им основе кратке.

а) Према Дан. *вјенча* (166), овде је *вјенча* Бук, *крѣпа* Г м Лу, а само једну потврду имамо за *шчѣпа* Б м (у истоме селу у којем је засведочено и *скрѣса*⁵⁸⁶).

б) Прототонија није доследна ни код композита, као ни у гл. типа *оружати*:

дклиза се Јаб, *пдтрпа* Ра, *сѣ се јтишиа* ДС м, — *дбећа* Сј;

укрѣа ДС м, *упиша* Кал м, — *смрѣља* Др, — *обенђија* Др.⁵⁸⁷

с) Она је, насупрот томе, доследна у сложених гл. типа *по-гледати*:

дбчекѣ Чи м, *зпнуца* Рут, *збчекѣ* Кос, *ишћера* Ам Жив, *дпљачкѣ* Бук, *дћера* Ам Кос, *дћера* Јаб, *пдгледа* Жив, *прѣгледа* ме З м, *пдћера* Гр Кос,

⁵⁸⁵ Мат. Мостар 363, Пеџо Орт. 47.

⁵⁸⁶ С обзиром на то да није забележен инф., није уопште сигурно да ова два гл. спадају у тип *вјенчати*~*вјенчати*. На то указује и кратак финални вокал (иако он и не мора увек бити дуг) и *крѣпѣ* у Пеш. СК-Љ. 94 (иада је тамо *шчандѣ* sic! — стр. 95).

⁵⁸⁷ У многим сродним говорима различито се понашају прости и сложени глаголи, по моделу *вјенча/привјенча*: Мат. Мостар 363, Моск. Поц. 74, Руж. Пљ. 165, а исп. и Барј. НП-Сј. акц 119 *мдта/рѣшчепрѣ*. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 343 *вјенча-привјенча*, а Станић Уск. аор. *вјенча-привјенча* (201-202).

прѣпуча Кос, *прѣћера* Јаб, *џеледа се* Кос, *џеледа* Куч, *џуџа пѣту* Кос, *џћера* Кос.

d) У гл. с дугим вокалом у корену нема повлачења акц. ни у простих ни у сложених глагола:

гаћа Заб м Кос Радиј, *крка* Сј, *пѣта* Др Јаб Кос, *прѣча* Кос, *страда* Кос, *чуџа* Јаб;

завлада Каћ м, *залупа* Сељ, *испрѣча* ДС м Јаб, *помчуљша се* Буч.

Овако је и код Дан. (158-159)⁵⁸⁸.

272. Глаголи на *-им* у презенту показују двојачко, али више спорадично него недоследно одступање од Даничића, и то само они са кратким вокалом у корену.

а) Тако у гл. с *a/u*-односом имамо знатно чешће *држа* За, *лежа* Жив Сј, *стаја* Рут, — *отрча* Б м М м, *истрча* Ам, *отрча* М м, *растрча се* Радиј него *држа* Ам, — *потрча* Ам.

Од гл. с дугим вокалом у корену забележено је само *ућута се* Рут.

б) Запажена је обрнута појава у гл. на *je(— њ)/и* са кратким кореновим вокалом у односу на ону коју смо имали у одговарајућих гл. на *a/u*:

сиће Јаб, — *загрмље* Др, *поболе се* Кос, *поцрвѣње* Б м, *разболе се* Сј м, *сагоре* Ам, *салѣће* Сј;

дळेће Заб м Кос, *прळेће* Рут, *сагоре* ДС м Каћ м.

Занимљиво је да и у суседном пљеваљском говору управо гл. "*лѣће-ти*... има обично повучени акценат"⁵⁸⁹. Руж. претпоставља и *џгоре*, *разболе се*.

Није, међутим, само ово неслагање с Дан. потврђено и у другим сродним говорима већ и оно под а)⁵⁹⁰.

Ружичић (Пљ. 167) помиње повлачење акц. и у гл. дугих основа када су сложени, али таквих примера ми немамо: *зачуљѣље* Куч, *оживѣље* Др, *пољуђе* Јаб, па је, тим пре, и *шуђе* Ам Кал м.

273. Глаголима на *нуне* (в. т. 269) придружују се доследном протонијом (овога пута без иједнога изузетка) гл. *и/и*-основе (VI врсте). Међутим, док је у првих било делимичног неслагања с Дан. и неким говорима (кад се радило о глаголима с дугим вокалом у корену), код гл. на *и/и* сви се слажу. Наводимо, ипак, нешто већи број примера, али пре свега као илустрацију разлике у квантитету ултиме:

⁵⁸⁸ Отуда се може сматрати донекле непрецизном формулација по којој су "у севернијим млађим новоштокавским говорима прилике... као код Даничића" (Ник. Основи 115), а при томе се, поред *прѣча* и *изџра*, наводи и маџванско *зпѣта*.

⁵⁸⁹ Руж. Пљ. 167.

⁵⁹⁰ Исп. за гл. типа *држати*, Вуковић Акц. П-Др. 341 и Станић Уск. вор. 202 *држа-задржа*, Мат. Мостар 363 и Руж. Пљ. 168 *драса/вдржѣ*, Ђук. ГЦ 238 *држа/вдржѣ* и *задржа*.

а) *кѡси Јаб, нѡси Сј, рѡни Каћ м, рѡи Јаб, рѡди Заб ЗТ, скѡчи Кос, слѡми Др, слѡжи Бал м;*

ѡѡори Гр, ѡѡ се ѡѡѡи ДС м; ѡѡѡи Селъ;

ѡѡѡи Буч, ѡѡѡи За, ѡѡѡи се ЗТ, ѡѡѡи се За м Сј м, ѡѡѡи Бук Г м Кос Сј п/м, ѡѡѡи Рут, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи Јаб, ѡѡѡи Жињ, ѡѡѡи се Куч, ѡѡѡи Чи м, ѡѡѡи Ам, ѡѡѡи Кал м, ѡѡѡи Рад, ѡѡѡи Др, ѡѡѡи Г м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи Радиј, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи М м Х м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи М м, ѡѡѡи се Жив, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи ми се М м, ѡѡѡи Бј м итд.;

б) *ѡѡи Заб м М м, ѡѡи Радиј, рѡди Гр, смѡѡи Сј, смѡѡи Кос Селъ, смѡѡи Бал м, смѡѡи се Чи м, смѡѡи Бук, смѡѡи З;*

ѡѡѡи (разѡѡе се) Селъ м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи се Др, ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи ме Г м, ѡѡѡи Радиј, ѡѡѡи Бук ДС м Заб Селъ, ѡѡѡи се Гр, ѡѡѡи Ра, ѡѡѡи Кал м Кос м Селъ Х м, ѡѡѡи За м, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи Гр, ѡѡѡи З м, ѡѡѡи се ДС м, ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи Др, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи се Сј, ѡѡѡи Јаб, ѡѡѡи Сј м, ѡѡѡи се Бук, ѡѡѡи Г м, ѡѡѡи ДС м Куч, ѡѡѡи Ам;

ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи Гр, ѡѡѡи Кал м Рут, ѡѡѡи Лу итд.

Могућно је да у понеком од примера типа *нѡѡи* имамо тзв. позиционо условљено губљење постакац. дужине, а можда и у онима типа *ѡѡи* (мада је у 3. лицу през. најчешће *ѡѡи*), али то сигурно не важи ни за један пр. типа *ѡѡи*.

4) ИМПЕРФЕКТАТ

274. Будући да се “по правилу акц. имперфекта слаже с акцентом презента”⁵⁹¹, то је логично прозодијско двојство *ѡѡи* Кос Селъ м, *ѡѡи* Селъ м / *ѡѡи* Рут.

Исп. и през. *ѡѡи/ѡѡи* (т. 253с).

275. а) Имперф. гл. *ѡѡи* гласи, као и код Дан., *ѡѡи* Ам, *ѡѡи*⁵⁹² Др, али је уз негацију забележено и *нѡ ѡѡи* Буч.

б) Насупрот Дан. *ѡѡи* бележимо *ѡѡи* Ам Каћ м. Овако је и у суседноме плевалском, а и у другим најсроднијим говорима⁵⁹³.

с) Дан. наводи на 100. стр. *ѡѡи*, *ѡѡи* итд. и каже да је тако “у свијех” простих гл. те врсте. С тим се у говорима СП слаже и имперф.

⁵⁹¹ Вуковић Акц. П-Др. 330. Исп. и Ивић Проз. систем 141.

⁵⁹² О квантитету финалнога вокала у 3. л. пл. исп. напред, т. 123.

⁵⁹³ Руж. Пљ. 158, а исп. и Вуковић Акц. П-Др. 332, Станић Ук. акц. 171 (овде и *ѡѡи*), затим Гор. 646 (*ѡѡи*), Моск. Поц. 100 (*ѡѡи*, (*ѡѡи*)).

гл. *бити*, али само у 1. л. сг. доследно, док у осталима имамо двојаке прозодијске ликове, Даничићеве чак нешто ређе:

бијаше Бј Бук Др Жив Жињ За м Јаб Кос Куч Ра Селъ Сј п/м, *бијагу* Ам Буч Кос Рад, *бијагу* Кос Лу, *бија^h*у Каћ м Х м;

бијаше Ам Бј Бук Буч Др Жив За п/м Јаб Кос п/м Куч Ра Рад Селъ п/м Чи м, *бијасмо* Бј За Кос, *бијагу* Бук Кос Куч, *бијагу* Бук За Кос Селъ.

И ово је двојство познато суседноме плъ. говору, али је у њему и у 1. лицу сг. *бијаг/бијаг*⁵⁹⁴. Ми смо, међутим, бележили само *бијаг* Ам, *бија^h* Ам Буч Куч Рут, *бија^h* ДС м, *не бија^h* Јаб, што, опет, није само специфичност овдашњих говора⁵⁹⁵.

Импф. гл. *бити*, "кад од уметка *ѡ* има само *ѡ*, добија у свијем лицима на њему " "(Дан. 104): *бѡше* Б м Гр Зав м Каћ м Кос М м, *бјѡше* Радиј, *бѡсмо* Кос, *бѡ^h*у Б м ДС м⁵⁹⁶.

276. а) Поред *ви^hаше* Ра Радиј, *ви^hагу* Куч, *ви^hају* Рут, забележено је и *што ви^hаше м^hј чйча* Куч. У питању је необична комбинација импф. облика и аор. акцента.

б) Није потврђено Дан. *купѡасмо*, што значи да јест плъеваљско, пивско-дробњачко или ускочко *купѡасмо* Селъ⁵⁹⁷. Других и(или) другачијих потврда немамо.

277. а) Не слаже се с Дан. ни импф. гл. *имати*, али овога пута својом окситонијом: *имаше* Г м ДС м За м Селъ п/м Х м, *им^h*у Бал м⁵⁹⁸. Насупрот томе, облици с формантом *д* потврђују најчешће његово *имадијах* (168): *имадија* ДС м За м Селъ м, *имадија^h* ДС м, *имадијаше* Ам Бј Јаб Кос, *имадијасмо* Каћ м, *имадијагу* Буч, али није непознато ни *имадијаг* Гр, *имадија^h* ДС м, *имадијаше* Гр Јаб⁵⁹⁹.

б) Двојак је и негирани гл., тј. *немати*:

Она-јѡдан имаше браду, онѡ јѡдан нѡмаше ДС м / *нѡмаше сѡли* Селъ м. Исп. Дан. *пѡсѡше* (175).

У през. је, иначе, неупоредиво распрострањеније и фреквентније *нѡма* него *нѡма* (т. 256f).

⁵⁹⁴ Руж. Плъ. 161.

⁵⁹⁵ Исп. Гор. 646 *бија^h*, Станић Уск. акц. 171 *бијаг*, али у оба говора поред *бијаше* и *бијаше*.

⁵⁹⁶ О екавизму у овим и сродним примерима исп. у одељку о континуантима јаѡа.

⁵⁹⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 330, Руж. Плъ. 159, Станић Уск. акц. 172. Иначе, прототоније овога типа "нису ширег домањаја" (Пеш. ВД гл. акц. 249).

⁵⁹⁸ Руж. Плъ. 159 исто, Вуковић Акц. П-Др. 332 *копѡсмо*, а Станић Уск. акц. 172 *имаше/имаше*. Ни појава окситоније у импф. није "ширег домањаја" (Пеш. ВД гл. акц. 249).

⁵⁹⁹ Занимљиво је да аутори Прав. р. нису прихватили Дан., већ само ову варијанту (s.v. *имати*).

5) РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

а. Консонантске основе

278. а) У простих гл. I врсте типа *вѣсти* имамо само *вѣсла* Др, *вѣзли* З, *вукла* Ам, *вукло* Бал м Зав м, *вукли* Др ДС м Жињ Зав м Јаб, *мѣло* З м, *рѣсла* Селъ, *рѣсли* Ам, *смѣли се* Др, *смѣло* Кал м, *тукла* Др Куч Сј, *тукли* Бук Гр ДБ ДС м Жињ Јаб Каћ м Селъ м и сл. (сг. м. р. *вужѡ* Бј Ра и др.).

б) Тако је најчешће и у композита: *довукли* З, *дорѣсли* ДС м, *завукли се* Кос, *зарѣсло* Ра, *извукли* Бј Ра Рут, *истрѣсли* Сј м, *навукли* З, *обукла* Бј Јаб Кал м Кос м Ра Сј м, *обукли* Бал м Кал м Куч Селъ м Сј, *оврѣло се* Селъ м, *одвукли* Ра, *одрѣсло* Бј Кос, *одрѣсле* Х м, *овѣбле* Кос, *повукла* Чи м, *повукли* Бук Гр Каћ м, *поввукли се* Каћ м, *порѣсла* Куч, *потукла* Селъ, *претрѣсли* Гр, *прирѣсла* Сј м, *прирѣсло* З, *привѣкли* Др, *поврѣла* Др.

Спорадично се, међутим, јавља и *ддвукли* Жив, *ддвукли* За м, *ддрѣсла* Ам, *притукли га* Сј, што је, иначе, својствено западни(ји)м новошток. говорима⁶⁰⁰. И наши су примери (осим једнога) са крајњег северозапада. Њих треба довести у везу с такође ретким инф. типа *ѡвѣѡи* (т. 237б)⁶⁰¹.

279. а) Оба говора СП имају у простих гл. типа *пѣћи* и *рѣћи* готово доследно Даничићево *пѣкло* З м Селъ м, *пѣкли* Жињ, *плѣла* Бј м Др З м, *плѣле* Каћ м, *плѣли* Жив, *тѣкло* Г м, — *лѣгла* Гр, *мѡкли* Лу, *мѡгла* Х м, *мѡло* Б м Г м ДС м Х п/м, *мѡгли* Бал м Г м Гр ДС м М м, *рѣкла* Ам Бал м Буч Граб Заб м Зав м Јаб Радиј, *рѣкли* З Кос м, *рѣкле* Х м итд., а исп. и *сѡгле* Жињ, *смѡкли* Х м и сл. (с асилабичним префиксом).

Забележена су, међутим, и три примера типа *пѣкла* Селъ м, *плѣла* З м, *тѣкло* Г м, од којих је први из новошток. а друга два из прелазног (ком.) говора.

б) Код композита имамо у новошток. говору скоро увек *затѣкла* Селъ Х, *затѣкли* Јаб, *испѣкла* Кос м Селъ м Сј, *испѣкло* Гр Сј, *претѣкла* З, *претѣкло* З, *утѣкло* За м Рад, — *дотѡкло* Бал м, — *измѡкло* Кос, *измѡкли* Х, *помѡели* ЗТ, *помѡеле* Ам, *умѡкла* Јаб, а исп. и *довѣла* Др, *довѣли* Ам Бал м Бј м Буч Гр За п/м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра, *извѣли* Бј Др м Жињ, *навѣли* Лу, *одвѣла* Бук Др Кал м, *одвѣли* Жив Јаб, *повѣли* Зав м Јаб, *превѣли* Јаб, *провѣли* Јаб, *провѣле* Куч, *развѣла се* Др, *развѣли се* Х, *увѣли* Др м.

⁶⁰⁰ Мат. Мостар 366, Пецо Орт. 49, затим Петр. Змиј. I 197, али Павлица Пољ. 95 поново друкчије, тј. *истрѣсла*. За акц. типа *ддрѣсла* знају, међутим, и неки говори северно од Полиња, особито они уз Дрину: Тешић Љешт. 184 *истрѣсла/дстрѣсла*, али само *натрѣсла*, *отрѣсла*; Смић Обаци 36 *дѡбѡла* (врло ретко *сѡбѡла*); Бук. ГЦ 239 *дѡбѡла/сѡбѡла*; Ник. Тршић 395 *увѡкла/дѡбѡла*. (Бук. уобраја међу "већину" говора који немају акц. типа *сѡбѡла* Љешт. и Тршић.)

⁶⁰¹ Већ је раније уочена "склоност живесложних основа акценту на основи" (Пеш. ВД гл. акц. 278), али она овде није толико изражена.

Ово је, иначе, једна од маркантних карактеристика југоисточне групе источнохерцеговачког дијалекта⁶⁰².

Тако је најчешће и у говору комаранских Муслимана: *затѣкла* Г м, *отѣкла* М м, — *довѣло* Г м, *довѣли* Г м М м Х м, *увѣли* Х м.

Но, у оба говора бележимо и ретко *дѣтакло* Бал м одн. *дѣвели* Г м (у прелазном и *затѣкла* Г м). Акц. типа *дѣвели* својствен је (северо)западним говорима⁶⁰³, с којима говори ових двају села у околини Бродарева немају, бар не према нашим сазнањима, никаквих генетских веза. Напомињемо, међутим, да је у прелазном говору забележено и *испећи*, а у новоштокавском само једанпут *дѣвести* (т. 238b).

Примери типа *лѣкла*, *затѣкла* нису, колико нам је познато, својствени ни једном од просторно најближих и генетски и типолошки најсроднијих говора. Бележи их је, међутим, А. Пецо у оближњим (новошток.) селима Хисарцику (*мѣкла*) и Милаковићу (*зарѣкли се*)⁶⁰⁴. Можда ове примере треба посматрати заједно са оним из т. 84 типа *ситиџина* (исп. и бел. 181). Не сме се, међутим, потпуно искључити ни могућност уједначавања према сг. м. р. типа *пѣкѣ*, *затѣкѣ* и сл. или гл. типа *сјеђи* (*сѣкла*), *стиђи* (*стиџла*) и сл.^{604*}

280. а) Новошток. говор има двојак акц. ликове тросложних композита гл. *иђи*, с тим што је Даничићев знатно ређу:

иџашла Кал м, *иџашло* Сј, *иџашли* Сј, *иџишѣ* Ам Буч Др Јаб Кал м Кос Ра Рут Сел м, *иџишла* Др Заб м Кос м Ра, *иџишло* Гр Др Кос, *иџишли* Гр Др Жив Јаб Кал м Ра Рут Сј, *иџишѣ* Ам Гр Жив Радиј, *иџишли* Гр Радиј, *иџишѣ* Ам, *иџишѣ* Ам Бал м Бук Гр Граб ДС м Жив Жињ За м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч Лу Ра Рад Радиј Рут Сел м Сј Х, *иџишѣ* Бал м Бј Гр Граб З Ра Чи м, *иџишла* Ам Бук Буч Гр ДБ Заб м Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Сел п/м Чи м, *иџишла* Каћ м, *иџишло* Ам Бук Др Јаб Ра, *иџишло* Бал м ДБ Каћ м, *иџишли* Бал м Бј п/м Бук Буч Гр Граб ДБ ДС м Жив п/м З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Ра Радиј Рут Сел Сј Х Чи м, *иџишли* ДС м, *иџишле* За Каћ м, *иџишѣ* Др, *иџишла* Јаб;

иџишѣ Јаб Ра, *иџишла* Каћ м, *иџишло* Гр ДС м, *иџишѣ* Жињ За м Ра, *иџишла* За м Јаб Кос м Ра, *иџишли* ДС м Жив Кал м Кос Рут, *иџишле* З, *иџишѣ* Јаб, *иџишла* ДБ Каћ м Сел, *иџишли* Бал м Гр ДС м Јаб Каћ м

⁶⁰² Исп. Броз. Ијешћа 125.

⁶⁰³ Мат. Мостар 366, Пецо Орт. 49 (но Петр. Змиј. I 197 *утѣкла*, ређе *пѣтекла*, а Павлица Пољ. 95 само *истѣкла*), али не само њима. Исп. Тук. ГЦ 239 *отѣкле/испѣкла*, *одѣла* и сл., затим Моск. Поц. 78 *довѣла/дѣла*, *испѣкла/испѣкла*, Ник. Мачва 226-227 *утѣкла* (*утѣкла*), Ник. Срем 289 *утѣкли* (*утѣкло*). Само *пѣтекла* и сл. има и Стев. Груза 610

⁶⁰⁴ Пецо Прилози 259 и 249.

^{604*} У Срему, нпр., њмамо *пѣле/пѣле* нао само *пѣести* (Ник. 289). Могућно је, међутим, наше споредишно *пѣкла* тумачити исто као и редовно грузанско *пѣкла* (Стев. Груза 610-611).

Кос м Ра, *обишли* Кос, *отишла* За м Зав м, *отишло* Рад, *отишли* Кос, *разишла* Ам, *разишло се* Чи м, *уишб* Др, *уишла* Гр Кос м.

Оба су лика, иначе, распрострањена на целом подручју СП, а нема ни лексичких разлика (може бити случајно то што је забележено само *разишла, разишло се*).⁶⁰⁵

б) Принциписки исте ликове има и комарански говор, с тим што се њима придружује још један, онај с акц. инфинитива (в. т. 239б):

идишб М м, *отишб* Б м Г м Х м, *от^чшб* М м, *отишли* Г м, — *отишла* Г м Х м, *отишло* З м, *отишле* Б м, *отишли* Б м Х м;

отишла Х м, — *от^чшб* Г м, *отишб* М м;

изишб М м, *изишло* М м Х м, *изишли* Б м, *наишла* М м.

За говор попут комаранскога сваки је од наведених ликова специфичан у извесној мери, овај последњи можда и понајмање⁶⁰⁶.

281. Глагол *вријети* и глаголи једносложне вокалске основе *вријети* и *пити* имају дублетне прозодијске форме, при чему су много распрострањеније оне Даничићиве, тј. с алтернацијом сг. м. р. ~ остали облици:

врло Ам, *вр^ало* Бал м Каћ м, *врли* Куч, *вр^але* Х м (сг. м. р. *вр^аб* Х м), — *врло* Заб м Кос, *врли* Граб Жив м Сј м; — *пила* Ам З м Јаб Каћ м, *пили* З м За Јаб Ра Рад Рут Сел Х м;

врла Куч, — *врло је се*, *врло* Кал м; — *пили* Каћ м.⁶⁰⁷

Поред могућног утицаја сг. м. р. (код гл. *пити* и инф.), ови акценти имају ослонца и на облике сродних глагола (нпр. *жџла, трџла, шџла* и сл.).

в. Вокалске основе

282. Гл. типа *узети* имају у сг. м. р. увек, а у осталим облицима најчешће прототоничну прозодијску форму:

одн^чјџла Ам ДБ Др Заб м, *одн^чјџли* Г м Каћ м Ра Рут, *изн^чјџла* Буч Ра Сј м, *изн^чјџли* Буч Др Јаб Рут, *надн^чјџла се* Х м, *надн^чјџли* ДС м, *одн^чјџла* ДБ ДС м З м За Каћ м, *одн^чјџло* Кос, *одн^чјџли* ДС м З, *пдн^чјџли* Бал м Заб м Кос, *прдн^чјџла* Бал ДС м, *ун^чјџли* Ра, — *пдчџла* Др Јаб, *пдчџло* Рад, *пдчџли* Буч Зав м Каћ м Рут, *пдчџле* Жињ Зав м, *уџла*

⁶⁰⁵ У Срему је нпр. *изишо/изашо*, али само *отишли* (Ник. 295); у Љешт. *изишла/изишла*, али само *наишла, отишла* (Тешић 184).

⁶⁰⁶ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 95 *изишб* (*изишб*), *изишли*; Ћупић Бјел. 95 *изишб*, *изишла* и сл.

⁶⁰⁷ И у неким другим говорима јавља се колебање, само што су обично у питању неки други гл. Од оних који су овде наведени најчешће се помиње *пити*. Исп. Ћук. ГЦ 239, Мат. Мостар 366 и Петр. Змиј. I 197 *пила/пила*, Пиж. Кол. 56 *пила(пила)*. Иначе, остали гл. имају овде Дан. ликове (нпр. *до-дола, зедо-зџла*, а *крџло-крџла* и сл.).

е) Од гл. једносложне инф. основе с префиксом наводимо и *зкљб З*, *зкљали Каћ м*, али је много распрострањеније и обичније Дан. *зкљб З Каћ м*, *зкљала З Заб м*, *зкљали Ра* и др.

284. У глагола на *a/e* двосложних и вишесложних основа прототонија је заступљена практично у свим категоријама као код Даничића:

а) *дрб Јаб М м Селъ Х м*, *драла Бал м ДС м*, *драли Бј Кал м Ра Селъ Х м*, — *џдерала Ам*, *пџобала Радиј*, *џдорали ДС м*, *пџорб Ра*, *при/orали Бук*, *џорб Ам Каћ м Селъ*, *џорали Бук*, *зџретџла Сј*, *пџешџ ДБ*;

б) *лџгала Каћ м Селъ*, *слџб Бј м*, *слџгала Радиј*, — *нџлагали Бук*, *пџлагали Бук*;

с) *кџб Радиј*, *пџбали Селъ*, *сџбали За*, *снџвало се З*, *снџвали Др*, — *џпсовџла Гр Радиј*, *нџсновџ За*, *џсновџла Селъ м*, *џсновџло ДС м*;

д) *џловџ Ам Жињ Чи м*, *џвџвали Ам*, *џџровџли З*, *џџровџла З*, *џџговџло Ам*, *џџговџла Ра*, *џџговџла Ам*, *џџмовџ Рад*, *џџмовџла ДС м*, *џџмовџли Буч Јаб*, *кџмовџли Радиј*, *кџповџ Јаб Кал м М м Рут*, *кџповџла Ам За Кос м М м Рут*, *кџповџло Кос м*, *кџповџли Жив М м Ра Радиј Сј м Х м*, *пџсловџла Ам*, *пџтовџ Ам Сј м*, *пџтовџли Ам Гр Кал м*, *рџбовџ Заб*, *рџбовџли Јаб*, *стџновџли Буч Јаб Ра Радиј Рут*, *стрџовџли Ам Ра*, *трџовџли За*;

е) *кџрицџовџ Рут*, *сџротџовџ Јаб*.

Неслагања с Дан. су спорадична, али двојака: *поџскџб З м*, *поџскџли Г м*; *налџб Граб*; — *зџјали Буч*, *нџјали Жив*, али овај гл., због фонетских промена које је доживео, и не припада у говору православних Даничићевом типу *зртати* (182).

Својом прототонијом у гл. ове врсте слажу се говори СП потпуно или већим делом с говорима у окружењу, али се разликују од западних — ортијешкога и мостарскога.⁶¹¹

285. Глаголи двосложне и тросложне *a/a*-основе (V врсте).

а) Прототонија се јавља и у простих гл. одн. гл. с асилабитним префиксом типа *џграти~џграм* (Дан. 165, овде, иначе, врло слабо засведочен, исп. т. 256с и д) и *вџнчати~вџнчам* (Дан. 168). Та је појава, међутим, недоследна и лексички ограничена:

кџпџ Ам Заб м Јаб Ра Х м, *кџпџла Куч*, *кџпџло се Х*, *кџпџли Заб м Зав м М м Ра Селъ м*, *џџшџб Селъ м*, *џџшџвали Зав м*, — *мџџла Селъ*,

⁶¹¹ Вуковић Акц. П-Др. 360 *драла-џорџла*, 361 *нџлаџла*, *зџскџла* (али *џџкала*), 369 *трџџла-џтрџџла*; Гор. 645 *нџлаџ*, *-џла*, *-џло*, 719 *џпсовџла*; Пик. Кол. 56 *кџповџла*; Симић Обади 36 *нџлоџла*, 37 *нџлаџла*; Ник. Тршић 395 *кџповџла*, *џтрџџла*; Станић Уск. акц. 176 *драла-џорџла* (али *џџџла/џџџла* одн. *зџскџла/џџџкаџла*); Стев. Гружа 629 *зџскџли*, *нџкашџџли*, *нџлаџли*, *зџџрактџли*; Тешић Љешт. 184 *пџлоџџла*, *зџџџџла*, *зџџрактџла* (*зџџрактџла*), *кџповџ-џла*; — Барј. НП-Сј. акц. 123 *џџџџла/џџџџла*; — Барј. Бюсер I 79 *руџџџџ/руџџџџ*; Пецо Орт. 50 *џџџџ* (али *џџџџ/џџџџџџла*); Мат. Мостар 365 *дрџ*, али *џџџџ*. Напоменуто још да су оба примера типа *поџскџб* из прелазнога, а они типа *зџјали* из новошток. говора.

трпало Бал м, *стрпѣ* Кал м, *стрпѣли* Бук Зав м, *чѣтѣ* Бал м Ра, *чѣтѣла* За, *чѣтѣло* Ра, *чѣтѣли* Ам, *чѣтѣ* Х, *чѣтѣла* Др Х м;

кѣпѣ Кос, *кѣпѣла* Др м ДС м, *кѣпѣло* Рут, *кѣпѣли* Ра Рут Сј, *чѣшѣла* Селъ м Сј м, *чѣшѣли* З, — *стрпѣли* За м Зав м, *трпѣ* Јаб, *чѣпѣла* ЗТ Х м.

Само акц. инф. има р. гл. прид. *вјѣнчѣла се* З, *вјѣнчѣли (се)* Бј ДБ Др З Кал м Селъ Чи м, а исп. и *вјѣтѣ* Др м, *крѣпѣ* За, *пѣтѣлѣ* Кал м, *скѣљѣли* Гр, *тѣрѣло се* Бал м.

Прототонијом типа *чѣтѣла* одступају говори СП не само од Дан. него и од већине сродних говора: само *чѣтѣла* или сл. имамо у Мостару, П-Др., Уск., Кол., Љсѣт., Тршићу, Колуб., Мачви, Грузи итд.⁶¹² У Орт. је *чѣтѣ*, али *чѣтѣла*⁶¹³, у Гор. *чѣтѣла*, али *вјѣнчѣ*, у Об. *мѣтѣла*, *чѣпѣла* итд., али *чѣтѣла (чѣтѣла)*.⁶¹⁴ Убедљиво највише примера типа *чѣтѣла* наводи Московљевић за поцерски говор⁶¹⁵.

аа) У гл. сложених са силабичним префиксом прототонија је много заступљенија, али ни овде није доследна (примери се наводе азб. редом основнога гл.):

зѣкопѣла Заб м Ра, *зѣкопѣло* ДС м, *зѣкопѣли* Бј Др ДС м Жив м Кал м Ра, *ѣскопѣ* Кал м, *ѣскопѣло* Кос, *ѣскопѣли* Каћ м, *ѣкопѣла* Рут, *ѣткопѣли* Бј, *пѣкопѣ* Ра, *пѣкопѣла* Сј м, *прѣкопѣли* Кал, *ѣкопѣла* Кос, *ѣкопѣли* Б м Бј Зав м, *ѣчешѣла* Селъ м, — *пѣвѣћѣла* М м, *прѣвјѣнчѣ* Ам, *зѣгужѣла* М м, *прѣвѣтѣ* ДБ, *пѣјачѣли* Каћ м, *ѣсклиѣло* За м, *пѣкрѣпѣло* Лу, *прѣкрѣли* Бј, *ѣпѣшѣло* Сј, *зѣтрпѣла* Жив м, *зѣтрпѣли* Заб м, *рѣшѣтѣла се* За, *прѣчитѣ* Ам Сј м;

најѣдрѣла Куч, *помѣтѣла* ЗТ, *посѣдѣли* За м, *потрпѣли* Ра.

Овога пута се с Дан. не слажу примери типа *најѣдрѣла*, али они нису у поменутиим говорима тако ретки као *чѣтѣла*⁶¹⁶.

б) Дан. (169) има *ѣружѣла*, а говори СП двојство:

ѣребѣнѣла Др, *ѣребѣнѣло* Ам, *ѣребѣнѣли* З, *ѣѣверѣла* Ра, *ѣѣверѣли* Ра, *мѣ⁴ѣѣраѣ* Кал м, *ѣѣвѣћѣла* За м Јаб Кал м Сј, *ѣѣвѣћѣли* Др, *ѣѣвѣнѣло* Каћ м, *рѣботѣли* Б м, *рѣчунѣли* Буч;

⁶¹² Мат. Мостар 365, Вуковић Акц. П-Др. 366, Станић Уск. акц. 180, Пиж. Кол. 56, Тешић Љсѣт. 184, Ник. Тршић 395, Ник. Колуб. 30, Ник. Мачва 227, Стев. Груза 627.

⁶¹³ Пецо Орт. 50.

⁶¹⁴ Симић Обадн 37.

⁶¹⁵ Моск. Поц. 79.

⁶¹⁶ Вуковић Акц. П-Др. 366-367 обично, а Станић Уск. акц. 179-180 увек двојско. Мат. Мостар 365 и Пецо Орт. 50 по моделу *нѣмѣтѣ/нѣмѣтѣла*. Петр. Цеш. 134 и Пиж. Кол. 56 (тј. јужни новосток. црног. говори) само *нѣмѣтѣли* и сл. Насупрот овима стоје србијански новосток. говори са својим редовним *прѣчитѣла*, *ѣчешѣла* или сл.: Гор. 719, Ник. Тршић 395, Стев. Груза 627, Тешић Љсѣт. 184, а исп. и Симић Обадн 37.

дежурѝ Кос, изденали ДС м, изагнала га Б м, комишали ДС м, обећали Кос м, поедришало се ЗТ, поскупљала Рад, рачунали Сј, рачуњали Зав м.

bb) За композите исп. само *предоверали Селъ м.*

Ни двојство *обећала/обећали* није специфичност ових говора. У Уск. је, нпр., оно доследно, а у П-Др. карактеристично само за сложене гл. (по моделу *оруњала ~ наоруњала/ндоруњала*)⁶¹⁷.

286. У гл. VII врсте (на *а/и*) типа *(за)држати* прототонија је у новошток. говору доследна, а у прелазноме (ком.) готово доследна:

а) *бежѝ Бал м ДС м, бјежѝ Бал м Х м, блежѝ Х м, бежѝли Бал м ДС м З м Ра, бјежѝла Др Радиј Селъ м, бјежѝли Зав м Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, блежѝли Б м Х м, бјежѝле Кос м, блежѝле Х м, бејѝли се М м, држѝ Бј Буч Г м Гр ДБ Жив З п/м Јаб М м Ра Сј, држѝла Бј м Гр ДС м Ра Сј м, држѝло Буч З, држѝли Бј Г м Граб ДС м Зав м Јаб Рут Х м, лежѝ Буч Г м, лежѝла ДС м, лежѝли ДС м Кал м, стајѝ Г м, стајѝла Буч Гр Др м Кос, стајѝло Јаб Кос Селъ м, стајѝли Б м Заб Каћ м Селъ м, стрѝчѝ Рут;*

б) *дбјежѝла Селъ м, избјежѝло Кал м, избјежѝли Др З Каћ м Радиј, прѝбежѝла Др, убројѝли Ра, здржѝ Буч За м, здржѝли Ам ЗТ Јаб, издржѝ Др м Ра, издржѝла Др, прѝлежѝло Ра, пѝстојѝло Ра Радиј, дѝтрѝчала Рут, дѝтрѝчили Ам, истрѝчали Рут, дѝтрѝчѝ Ам, дѝтрѝчала Куч.*

Само се у ком. спорадично јавља и *држѝло Г м*, — *добјежѝли М м, избјежѝли Г м*. Тај је акц. непознат суседним новошток. говорима, али не и зетским⁶¹⁸ и неким удаљенијим новоштокавским⁶¹⁹.

б) ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

287. У свим типовима гл. I врсте засведочени су само Дан. прозодијски ликови:

а) тип *вѝсти*: *вѝзено Јаб, вѝзѝну Јаб, вѝзѝне Др Јаб Ра, извѝзен Кос, навѝжена Селъ, навѝзѝне Гр, извѝучен Ра, необвѝчена Ра, обвѝчен Ам Ра, обвѝчена За, обвѝчене Буч, повѝчено За, прѝтрѝшен Зав м, прѝтрѝшена Ам, твѝчен Рад;*

⁶¹⁷ Станић Уск. акц. 178-179, Вуковић Акц. П-Др. 363-365. Занимљиво је да се у овим говорима с в и наведени глаголи (а има их много) јављају у обе акц. форме, тј. у Уск. *држѝла/оруњала* и сл., а у П-Др. *наоруњала/ндоруњала* и сл. Познато нам је из Горобиља редовно *обећала* и сл., али *комишали* и сл., а исп. и Тешић Љешт. 184 *рѝчунѝла/копѝчала* и др.

⁶¹⁸ Пеш. СК-Љ. 218, Ђупић Бјел. 95 (*дрѝтѝла*), Петр. Пјеш. 134 (*појбежѝли*) (у новошток. делу *бјежѝла*).

⁶¹⁹ Мат. Моотар 365, Пецо Орт. 50.

б) тип *крџсти*: *мужено* Ам, *пдмужена* Зав м Селъ м, *исечене* Заб м, *дсечено* Буч, *дсечени* Куч, *пдсечено* Рут, *прдсечен* Ам;

с) типови *плѣсти* и *рѣћи*: *убдден* Радиј, *плетѣно* Заб м, *исплетѣно* Кал м, *печѣну* Сј, — *речѣно* Радиј, — *доведѣна* Каћ м, *доведѣни* Г м, *поведѣни* Гр, *спроведѣни* Гр;

д) тип *јѣсти*: *јѣдено* Ам Јаб Радиј Рут.

Врло важне изголосе *вѣзен*, *мужен* и *јѣдено* пружају се континуирано на север западне Србије⁶²⁰, затим на (југо)исток⁶²¹ и (југо)запад⁶²² од србијанског Полимља. На западу, међутим, већ од Пиве и Дробњака почиње *вѣзен*⁶²³, али *мужен* тек од источне Херцеговине⁶²⁴. И прилике у источнобосанским Обадима и Г. Цапардама показују непоклапање изголоса *вѣзен* и *мужен*⁶²⁵.

288. а) У гл. типа *дати* јавља се, насупротив Дан. (105) и другим западносрбијанским говорима, опозиција сг. м. р. ~ сг. ж. и ср. р. и пл.:

дато Ам Бук За Кал м Кос м, *звато* Кал м Каћ м⁶²⁶.

Говори се, међутим, и *дата* Селъ м (одр. *та тјта зѣна* Гр).

б) Трпни гл. придев глагола с општим делом *би*, *ви* и *ни* занимљивији је морфолошки него прозодијски (изузимамо само једном забележено *бјѣна* Ам). Постоје, иначе, два морфолошка, не и прозодијска модела: *набјен-набјѣна* и *побијен-побијѣно* (примери се наводе у одељку о облицима гл.).

289. а) Композите са *-чинити* гласе доследно *начиљен* За м Куч Селъ Чи м, *начиљѣна* Буч Др ДС м Куч Селъ, *начиљѣно* Г м, *начиљѣне* З Рад,

⁶²⁰ Гор. 646, Тешки Љешт. 185, Ник. Тршић 423, Ник. Мачва 274, а исп. и Рем. Шум. 329-330, Ивић Биоград. 167, Нед. Каћ 331.

⁶²¹ Барј. НП-Сј. акц. 93, 98, 101, Барј. Бихор I 78.

⁶²² Дупић Бјел. 96 *отрѣсена*, *отрѣшен*, Пик. Кол. 57 *трѣшен*, 171 *мужена* (*мужена*), али 57 *дсечен/прдсечен*, Станић Уск. акц. 180-181 *изољчена*, *дсечена*.

⁶²³ Вуковић Акц. П-Др. 372 *трѣсен* (али *замѣтен*), а Мат. Мостар 367 и Пецо Орт. 48 доследно кратак акц.

⁶²⁴ Нпр. Вуковић П-Др. 74 *срѣжен*, *мужен*, али Пецо ГИХ 158 *помужѣна*. Исп., даље, Мат. Мостар 367 и Пецо Орт. 48.

⁶²⁵ Сивкић Обадн 37 *трѣшен*, али *крдден*; Ђук. ГЦ 253 *трѣшѣна*, али *пдмужена*. Исп. и у Змијаву (Петр. I 198) *потрѣшѣно* (*извѣшѣна*), али само *рдсечено*, *јѣдено*. У Ијешта 124 (табела) Бросовић је међу одликама северозападне гране источнохерц. дијалекта навео и *изјѣден*, *отрѣсен*. Отуда је занимљиво и лично *сјѣчен-пдсјечен*, *отрѣсен* (Павлица Пољ. 98), као и *извѣшѣно*, *пдмужена* из Банјке и Кордуна (Петр. 109) и Лике (Драг. 164), *трѣшѣно* из зап. Босне (Дешкић ЗБИЈГ 268).

⁶²⁶ Тако, међутим, Барј. НП-Сј. акц. 116, а исп. и Мат. Мостар 367, Пецо Орт. 48, Сивкић Обадн 37, као и *брѣто* Ђук. ГЦ 251. Исп., насупротив овим говорима, Гор. 646 *брѣто*, Дешкић ЗБИЈГ 268 *дато*, Павл. Пољница 97 *брѣна*, Тешки Љешт. 184 *брѣна*, *дато* и сл., Рем. Шум. 328 *брѣто*, *дато*, Р. Сивкић Левач 397 *зѣно*, Петр. Б-К 107 *дана*, *дата*.

учињена Селъ, учињено Ам⁶²⁷.

б) У специфичном контексту тај се акц. јавља и у трп. прид. гл. *родити*: *ко од мајке рођена* Јаб, *ко од мајке рођена* Јаб, тј. "без игде ичега", "гола, голе".

Прави трп. прид. гласи *рођен* Бал м Бј м Г м Граб ДБ М м Х, *рођена* ЗТ Селъ, *рођено* Г м, *рођени* М м и др.

Занимљиво је да и у одр. виду имамо *рођену* (*имџ је тетку тамо, рођену*) Гр. Уобичајено је, међутим, *рођену* Кал м Рад, *рођенос* Кос м, *рођена* Др Јаб, *рођена брђа* Гр, а две потврде имамо и за *рођену* Рут Селъ. Ни у једном од ових примера, иначе, немамо гл. значење. Исп. и *рођени дан* Заб м.

с) Насупрот *начињена* и сл., забележено је само Вуково *крштено* Сј, *кршћено* Радиј Сј. Тако је и у осталих гл. овога типа и ове врсте.

290. У два гл. V (а/а) врсте забележен је неочекивани изостанак прототоније: *израваџат* За, *умекшано* Рад.

Имамо, с друге стране, такође неочекивано *рџљевџато* Куч.

Оба ова случаја наводимо више као курioзитет него као показатељ стварнога стања у говорима СП. Нормално је, дакле, и овде *јџата/дшерџат*, *џкопџан* и сл. Ови, као и други примери трп. прид. наводе се у одељку о облицима гл.

7) ИМПЕРАТИВ

291. Имп. гл. *иди* гласи двојачо:

а) знатно чешће *иди* Ам Буч Др ДС м Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Радиј, *идџ* (= идице) Др Каћ м, *ите* (= идите) Ра Сј м;

б) ретко *иди* Гр ДБ Др Жив Каћ м Куч Радиј.

Даничићев је акц. *иди* (107), али у суседноме пљевалском и новопазарско-сјеничким говорима само *иди*⁶²⁸.

292. У више гл. неправилнога односа основа јављају се дублетне прозодијске форме — једна с инф. а друга с през. акц. У неких таквих гл. бележимо само један од тих акц., али је питање да ли би тако било да имамо више података:

а) *мри* Ам, *јмри* Ам Јаб;

пџни Бук Ра / *пџни* Зав м;

⁶²⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 372, Гор 646, Ник. Кољуб. 30, Ник. Мачва 227, Петр. Б-К 108, Пиж. Кол. 57, Руж. Пљ. 172, Станић Уск. акц. 181, Тешић Љешт. 184, Тук. ГЦ 239 *начињено* (ретко *начињена*), Симић Обади 37 *џчињен* (*џчињен*), а Павлица Пољ. 98 као код Дан., тј. *чињен*, *начињен*, -а, -а.

⁶²⁸ Руж. Пљ. 171, Барј. НП-Сј. акц. 94, а тако и Барј. Бихор II 20, Моск. Поц. 93.

Јзми Ам Бал м Буч З За Зав м Кал м Каћ м Селъ п/м Чи м / Јзми ДС м Селъ;

б) *прѣстри* ЗТ Кос м / *прѣстри* Гр Зав м Х;

с) *жзѣй* Др Зав м Селъ м, — *пѣжзѣй* Буч / *пѣжзѣй* М м, — *изѣжзѣите* Др; *пѣтѣки* Бј;

д) *прѣври* З / *прѣври* ДС м (исп. през. *прѣврѣиш* Х м).

Примери типа *пѣчни*, *Јзми* и *прѣстри* бележени су углавном или само у југоистичном делу СП. Неке од њих наводи и Барј. за НП-Сј.⁶²⁹

293. а) Поред *ѣрѣј* Сј м забележено је и *обѣрѣј* Гр. У вези с овим исп. и т. 256d.

б) Двојство *кѣпѣм* (*кѣпѣм*), *искѣпѣм/ѣскопѣм* (т. 256с) није засведочено и у имп.: *кѣпѣј* Ам Куч, — *докѣпѣј* Кал м, *закѣпѣј* Жив м ЗТ, *окѣпѣј* Гр.

Говори се, такође, *ишѣшѣлѣј* З, — *мѣтѣј* Гр Кал м, *смѣтѣј* Гр Кос м, — *замѣтѣј* Зав м, *намѣтѣј* Каћ м, *помѣтѣј* Ам Гр Каћ м, *начѣпѣј* Сј м, *почѣпѣј* Гр Селъ; — *обѣћѣј* Ра.

294. Глаголи VII врсте (*а/и*) имају, као и код Даничића, *бѣжи* ДС м, *бѣжи* Ам Бук Др Жињ Зав м ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Чи м, *бѣшите* Буч Др Жив Заб м Селъ м Сј м, *дрѣжи* Буч Зав м М м Селъ м Сј, *дрѣшите* лѣпова Ра, *дрѣшите се* Кос, *тѣрчи* Зав м Селъ м, — *здрѣжи* Зав м Селъ м, *пѣтрчи* Ам ДС м Рут.

Само је од овога последњег гл. забележено и *потрчи* Каћ м.

Ситуација у говорима није, иначе, јединствена. Најближи нашим су остали говори у зап. Србији, затим обаћи у босанском Подрињу и колашински на југу,⁶³⁰ али на западу већ од Пљ. почиње колебање,⁶³¹ да бисмо у Ортијешу и Мостару имали само *дрѣжи* сл.⁶³²

295. а) Имп. гл. *ходити* гласи *ѣди* Ам Буч Др Кал м Рут, *ѣде* (= *оиде*) Куч.

Дан. не предвиђа никакво одступање овога гл. од других типа *нѣсѣти-нѣсѣм* (143). През. акц. у имп. овога глагола имамо, међутим, и у суседним говорима⁶³³.

⁶²⁹ То су *пѣчни*, *зајзми/зѣзми* (стр. 107). Исп. и Моск. Поц. 93 *Јзми*. Код Дан. је *мрѣй*, *Јзри*, *Јзми* (113), *Јтри*, *жзѣй*, *пѣжзѣй* (116).

⁶³⁰ Гор. 647 (само *дрѣжи*, *тѣрчи*, *пѣтрчи*), Тешић Љешт. 186 (*дрѣжи*, *здрѣжи-здрѣжи*); Станић Обади 39 (*дрѣжи*, *придрѣжи*); Пиж. Кол. 54 (*дрѣжи*, *придрѣжи*). Исп. и Моск. Поц. 94 (*дрѣжи*, *пѣдрѣжи*).

⁶³¹ Руж. Пљ. 171 *дрѣжи*, али *здрѣжи*, *тѣрчи-потрчи* (*пѣтрчи*); Станић Уск. акц. 170 скоро исто; Вуковић Акц. П-Др. 329-330 *бѣжи*, *лѣжи/дрѣжи*, *тѣрчи* (лексички поларизовано). Исп. и Вук. ГЦ 240 *дрѣжи-дрѣжи*.

⁶³² Пецо Орт. 47, Мат. Мостар 367, а тако и Павлица Пољ. 102.

⁶³³ Руж. Пљ. 171 (*ѣди*), Гор. 681 (*ѣте*), а исп. и Моск. Поц. 93 (*ѣди*, *ѣдите*).

b) Такав се акц. јавља и у имп. гл. **јдрити*: *јдри* ДС м Кос Радиј Рут, али се говори и *јдри* Бј Гр Др Кос Рут⁶³⁴.

296. а) Императивно *хајде* гласи најчешће *ајде* Буч Гр Др п/м Жинь Кал м Кос Куч Ра Радиј Рут Сј, ^а*ајде* Бал м За м Заб м Кал м Каћ м Чи м, — *ајмо* Бук Рад, *ајте* Бј Жив За Јаб Кос Ра Радиј Рут Сј Х, ^а*ајте* Кал м, али се на југу и југоистоку чује и *ајде* Гр ДС м Радиј, ^а*ајде* ДС м Каћ м, *ајмо* Радиј, *ајте* ДС м, ^а*ајте* ДС м.

b) У неокрњеноме плуралу акц. је обично на последњем могућем слогу: *ајдемо* Буч Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј, *ајдемоте* Др Кал м Каћ м, ^а*ајдемо* Кос м, али се јавља и *ајдемо* Ра Рут Сј.

Код Вука је, такође, *хајде*, *хајдемо*, *хајдете*, а тако и у осталим западносрбијанским и јек. говорима⁶³⁵. Међутим, у суседним новопазарско-сјеничким говорима имамо *ајмо*, *ајдемо*, што је засведочено и у неким другим оближњим говорима⁶³⁶.

8) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

297. а) У оба забележена примера гл. прил. сад. гл. *иди* имамо окситонију: *идући* *пјешнице* Гр, *идмо* *идући* *Железнику* Кос.

Такав акц. није, изгледа, распрострањен, али није ни сасвим непознат. За њега знају и суседни новопазарско-сјенички говори, као и сродни ускочки⁶³⁷. Ради се, суштински, о истој алтернацији коју имамо и у пивско-дробњачком *пекјући*⁶³⁸.

b) Окситонија је готово доследна и у гл. типа *држати*: *бјекјући* Ам, *горѣћи* Ам, *лежѣћи* ДС м, *лежјући* Ам Кос, *седѣћи* Рад Селъ м Сј м, *седѣћи* Ам, *стоѣћи* Др м, *стоѣћи* Кос. Исп., ипак, и *лежјући* Ам.

Дан. такође има *желѣћи*, *држѣћи* (129), а и многи говори овога типа⁶³⁹. Према П. Ивићу, та је "појава ограничена на неколико глагола

⁶³⁴ Исп. Ђук. ГЦ 240 *јдри/јдри*.

⁶³⁵ Гор. 647, Ник. Тршић 396, Тешић Љешт. 186, а исп. и Симић Ободи 39 (*ајде*, *ајмо*), Рем. Кладањ (*ајде*, *ајмо*, *ајмоте*), Павлица Пољ. 103 (*ајде*, *ајмо*) и др.

⁶³⁶ Барј. НП-Сј. 101, Станић Уск. акц. 171 (*ајде*, *ајдемо/ајдемо*), а исп. и Ђук. ГЦ 240 *ајде/ајде*, Моск. Поц. 93 *ајде-ајдемо/ајдемо/ајдемо*, Петр. Ровца 173 (*ајде*).

⁶³⁷ Барј. НП-Сј. акц. 94 *идући*, али у арх. зонама и *идући*; Станић Уск. акц. 173 *идући/идѣћи*. Исп. и Моск. Поц. 94 *идући (идући)*, Рем. Шум. 332 *идући/идјући*.

⁶³⁸ Вуковић Акц. П-Др. 358 (уз *пекјући*). Исп. и Ђупић Бјел. 97 *пекјући*.

⁶³⁹ Ник. Мачва 232 (двојако у атр. служби), Руж. Пљ. 170 (и од гл. типа *адмити-ам*), Тешић Љешт. 358, Ђупић Бјел. 97. У многим је говорима двојако (са превагом једне или друге форме, понекад лексички условљене, или равноправно). Исп. Вуковић Акц. П-Др. 358 (Вуковић каже да је код Дан. *трчѣћи*, што изгледа није тачно), Гор. 647, Ђук. ГЦ 241 (чешће *држѣћи*, али зато има и *говорѣћи*, уз обичније *дговорѣћи*), Моск. Поц. 98, Пиж. Кол. 55 (и *чинѣћи*), Симић Ободи 38, Станић Уск. акц. 173. Окситонија је засведочена и у косовско-ресавским говорима (исп. Р. Симић Левач 450 *седѣћи*). Иначе, доминацију окситоничких форми у СП потврђује и *бљекјући* из Хисарцика (Пецо Прилози 254).

овакве акценатске структуре, а с односом *e/i* или *a/i* између инфинитивне и презентске основе⁶⁴⁰. Исти аутор наводи дублетне форме као стандардне, што је с обзиром на прилике у неким другим говорима и разумљиво⁶⁴¹.

298. Напомене: 1° Прозодијске прилике у глагола одликују се, као и у деκлинацијских речи, приличним бројем дублетних форми, од којих је једна обично распрострањенија и доминантнија, мада их има и потпуно равноправних. Будући да се оне често јављају у истој крају (или чак и селу), више указују на различито порекло становништва него на дијалекатску разуђеност говора. У неким случајевима оне су последица незавршенога процеса прелажења с једне на другу форму (нпр. *не мдеу/мдеу*, *идем/идем*, *хдеш/хдеш* и сл.).

2° Ако се изузму лексички, бројчано или географски мање или више маргинална одступања, новошток. полимски говор показује висок ступањ слагања с Вуковим и Дан. системом гл. акцената као (источно)новоштокавским прототипом. Исп. инф. *трести*, *извјући*, *плести*, *довести*; през. *зовемо*, *сповају*; аор. *завика*; р. гл. прид. *дорасли*, *испекла*, *дрли*, *држала*; трп. прид. (*из)везен*; имп. *трчи*; р. гл. прид. *држећи*.

Од категоријски заступљенијих (али често недоследних) одступања можемо истаћи през. *ддоведџм*, *ддоовџм*, *закључа* (чешће *закључа*), *задржи* (нешто чешће *задржи*); аор. *уџесмо* (чешће *уџесмо*), *уџе* (чешће *уџе*, али само *јмр^чја*), *уџби* (чешће *уџби*), *крену*; р. гл. прид. *одн^чјела* (чешће *ддн^чјела*) и др. Свако од тих одступања значи истовремено слагање бар са неким од сродних говора.

3° У приличној мери све ово важи и за комарански говор. Много су, међутим, значајнија одступања овога говора од свога матичног дијалекта. Исп. инф. *тјући* (али *рџс*), *дџи/ндџи*, *изјући*, али ипак *рџи*; през. *прџчају/прџчају* и сл.

Будући да тај говор убрзано елиминира акценте силазне интонације изван првога слога, долази до прозодијских форми различитих не само од сродних говора него и од новоштокавског окружења, нпр. *испећи*, *двџели* (ипак много чешће *двџели*) и сл. Иначе, у већини случајева постоји слагање с говором новоштокавских суседа (нпр. *зовемо* и сл.).

⁶⁴⁰ Ивић Проа. систем 143.

⁶⁴¹ Мат. Мостар 367, Пецо Орг. 48, Павлица Пољ. 101 само *држећи* и сл.

Други део:

ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ

ВОКАЛИЗАМ

1) ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

299. а) Западносанџачки говори одн. говори србијанскога Полимља имају, као што се могло и очекивати, систем од пет стандардних вокала: *и, е, а, у, о*.

б) Ниједан од наша два говора нема посебну вокалску фонему која би била континуант полугласника (обично су то *а* или \emptyset).

в) У одређеним позицијама силабичну функцију може, и у овим говорима, имати сонант *р*, а осим тога и, најчешће, континуант дугога јата — дифтонг *ија*. О њима ће се посебно говорити нешто ниже (в. т. 351 и 331).

г) Све наведене силабеме могу бити акцензоване и неакцензоване, дуге и кратке (укључујући и вокално *р*); само је континуант дугога јата, када је то дифтонг, увек дуг.

д) За праве вокале важе иста дистрибуцијска правила као и у стандардном језику. Изузеци се тичу неких вокалских група, о којима се посебно говори нешто ниже (в. т. 315 и даље).

300. Говори Полимља у Србији имају врло стабилан вокалски систем, што је у складу с њиховом дијалекатском припадношћу⁶⁴². То значи да изговор вокала не зависи од окружења или од супрасегментних фактора више него што је то својствено стандардном језику. Не долази до њихове дифтонгизације или изразитијег помисрања артикулације у било којем правцу.

⁶⁴² "у новоштокавским ијекавским говорима херцеговачког типа... помућеност вокала, тј. помјереност артикулационе базе, није обична појава" (Пецо Прилоски 243). Исп. и Илић Шток. 140.

304. Вокал *и*

а) иза *d*⁶⁴⁶: Бјел^ице Бук, Бѡж^ића За, весел^или се Јаб, Вѡд^ица Радиј, говор^ите Сј, грѡд^ина Куч, грѡн^ице Бук ДС м Кос, грѡн^ицу Буч ДС м, грѡн^ичѡри Сј, под г^иѡцу ДС м, Дан^ица Бј, не дѡл^икује За, ђев^ица Заб м, ђев^ице Бук Др Кос п/м Рад, жѡн^ина Каћ м, Жив^ин^ице Жив, зѡл^ика Ра, јалѡв^ицу Куч, јѡш^ику Жив, ј^ин^ицу Гр, кѡш^ичицу Кал м, кѡс^ити Зав м Сел^и м, крст^ила ДБ, Лѡс^ице За м, Л^ич^ице Зав м, Л^ит^ица Кал м, м^ир^ише Радиј, мѡт^ика За Сел^и, мѡт^икѡм Ра, нѡп^исмен За м Каћ м, нѡп^исмена Х м, нѡс^ити Сј, нѡћ^ити Сј м, опѡр^ите Кос, опѡдр^или Жив, пѡл^икѡ Ра, плетѡн^ице Др Сел^и м, погрѡн^ичѡри Жив, поднѡс^ити Јаб, полѡв^ину Јаб Кос, полѡв^ице Сј, пушѡт^ику Кос, рач^ин^ице Ам, рѡд^итељи Сел^и м, рѡд^ити За, р^ич^ице Буч ЗТ, р^ич^ицу Сј м, слѡж^ило Кос, Сопѡт^ичѡкѡ Ѧѡлѡ ДС м, стѡвр^ила Ам, тѡл^икѡ Г м Зав м Каћ м, трѡн^ицу Кос, уѡше Заб м Чи м, уч^ин^ити Сел^и ;

б) иза *ѡ*: брѡт^ића Сел^и, вѡд^ити Кос, вѡл^икѡ Б м Бј Буч Гр Др м Ра Сј м, вѡл^икѡ Рад, вѡл^ик^и Кос м, вѡл^икѡ Јаб Кос п/м, вѡл^ик^у Бј Јаб Каћ м Сел^и, вѡт^ити Кос, вѡд^инѡ Јаб, грѡд^ица Жив, кѡр^ице Заб м, кѡр^ицама Бук, к^ит^ити Сел^и, к^ић^ица Сел^и, к^ић^ице Буч, к^ић^ице Зав м, дѡч^иѡј Гр Жињ Радиј, пѡд^инѡ Јаб, Прѡл^ицу За м, рѡж^ите ЗТ, рѡд^ица Сел^и м, с^ир^ило се Сел^и, Стѡн^ица Буч, стѡд^инѡца Јаб, стѡн^ицу Гр Каћ м Ра, т^рл^ица ЗТ, т^рл^ица Жив, т^рл^ицу Радиј, т^ур^или Кос, т^ур^ити Сел^и м, уѡн^иу Сел^и, ц^ур^ица За м, ш^ум^ице ДС м ;

в) иза *ѡ*: врѡт^ила се Сј, зарѡд^ити За, кѡж^ите Ам, клѡн^ица Кос, к^ит^ила Кос м, л^уд^има Др м, п^јешѡв^ити Кос м, пѡт^ила ДС м, рѡд^ила Жив, рѡд^ити Кос м ;

д) у слогу који није непосредно иза наглашеног: Бѡлѡн^иће Бук, вѡлѡв^има Кос п/м, в^ршѡл^ицу Радиј, у Иѡв^ицу Радиј, пѡлѡв^ине Ра, пѡкуп^ише Сј, пѡстав^или Жив, Пѡтаж^ице Радиј, п^ризнѡн^ицу Бал м, — у кѡл^има Рут, — зѡтов^има Сел^и м, к^исел^ила Др м, к^исел^ило Куч, кѡстрѡт^ине За, цѡлѡд^има Др, шѡлѡд^има За м ;

е) у предакценатском положају: мил^ициѡнѡри Рут, мѡб^илизѡциѡла Рут.

305. После вокала *и* најчешћа је делимична редукција вокала *у*, али углавном само у позицији иза *ѡ*:

ѡѡ к^ићѡ Буч, ѡс к^ићѡ ДС м, ѡск^ипише се Јаб, ѡстрѡили Јаб, куѡурѡза За м, к^ит^иса Ам Сј м, нѡ п^иш^ику Жив Чи м, нѡп^иштѡло Кос м, нѡп^иштисмо Кос м, нѡ ѡк^ипу За, ѡк^исили Куч, ѡп^итѡм Кал м, ѡп^иту Јаб Куч, пѡк^ипѡ За м, пѡк^ипѡлѡ За м Кос, пѡк^ипили Сел^и, пѡк^ипише ДС м Каћ м Сел^и, пѡ к^ићѡма Каћ м, пѡп^иштила Ам, п^рѡп^иштѡ Кос, п^рѡтрѡили Кал м, у к^ићѡ Кал м, у к^ићу Граб, уп^иштѡло Чи м, ут^ири Сел^и;

с^урткѡ Жив, ш^ин^ити Радиј.

⁶⁴⁶ Графѡм *а* овде сѡбѡлѡжује вокал уопште.

306. Вокал *ε*

вѣрѣти Кал м, *дѣлѣрало* Сј, *дѣлѣкали* За, *зѣлѣкѣ* За, *изѣлѣру* Ам, *ѡкрѣне*
Селъ п/м, *ѡсѣкѣ* Куч, *пѡлѣрало* Кос м, *сѡлѣкѣ* Кос, *шѡрѣнѣ* Селъ;

Пѣнѣзић Граб, *Пѣнѣзићи* Жињ, у *мѣнѣ* Сј п/м;

нѡлѣ Кос м, *тѣнѣкане* Граб;

вишѣ глѡвѣ Кос м, — *нѡдѣосна* Бј.

307. Вокал *o* редукује се делимично углавном у предакценатским позицијама (по чему је он специфичан), али и тада само спорадично:

ѡлѣкѣ Сј, *ѡлѣкѣкѣ* Кос м, *ѡлѣкѣ* Селъ п/м, *ѡѡлѣкѣ* Сј м, *пѡлѣвина*
Кос м, *тѡлѣкѣ* Селъ, — *акѡ си пѡзнѣт* Селъ.

308. Готово да нема потврда за делимичну редукцију вокала *a*, што је у сагласности с чињеницом да је то најнижи вокал. Исп., ипак: *ѡтерѣрало* Куч.

Уз ове примере делимичне редукције вокала — још две напомене: 1° Та је појава најређа у оних неколико села с прелазним (нејововитокавским) говором. И иначе је она ређа у околини Бродарева него у севернијим селима (уз понека индивидуална одступања). 2° Сваки од наведених примера може се изговорити (и изговара се) с вокалом нормалнога, стандардног квантитета.

309. Ништа мање честа није ни *п о т п у н а* редукција вокала. Међутим, она се, по правилу, не јавља у истим условима као претходна и обично не представља њен прости, директни продужетак. Није, или бар често није, уобичајен процес $a \rightarrow a \rightarrow \emptyset$ (као што је, нпр., тако обично у неким босанским говорима⁶⁴⁷), него у једноме случају имамо $a \rightarrow a$, а у другоме $a \rightarrow \emptyset$. На разлику између ова два типа редукције вокала у србијанском Полимљу указују, између осталих, и ове чињенице: 1° непотпуна редукција везана је пре свега за унутрашњост речи, потпуна не; 2° прва је обично условљена постакценатским положајем, за другу то није битно; 3° прву срећемо и у артикулационо тешким консонантским групама, другу обично не; 4° обрнуто, другу бележимо и у хијатским позицијама (обично на граници двеју морфема или речи), прву углавном не; 5° коначно, али не и најневажније, прва је карактеристична пре свега за високе вокале

⁶⁴⁷ Исп., нпр., *жѡвѣле/жѡвала*, *јѡвѣчѣца/јѡлѣчѣца* и сл. у Петр. Змиј. I 211-215, *ѡлѣчѣлѡвѣцѣ*, *ѡдрѣчѣкѣ/ѡдрѣчѣкѣ* у Тук. ГЦ 207-208. Додуше, М. Симић каже да "експлозивни [сугласници] *п, б, т, д, к, г* имају продужено трајање преграде, што изазива нагомиланање фонационе струје и лојачану звучност (код звучних) и већу напрегнутост артикулације (код безвучних)" и да је то "наводило испитиваче појединих говора да иза таквих и других сугласника чују дјеломично редукован вокал (нпр. *шенѣца*), кога уистину нема" (Обади 50). Када би то "уистину" важило и за ситуацију у полимским говорима, онда бисмо у њима морали имати и оне последице редукције вокала (силаби-зација сонаната и др.) о којима говори Симић (и други испитивачи сродних босанских говора). Како њих овде, осим у изнормним случајевима, нема, да ли то значи да нема и делимично редукованих вокала?

и и у, друга не зна за такво ограничење (уз то су примери с потпуно редуктованим у најређи).

Све ово никако не значи да уопште нема примера у којима бисмо једном имали делимичну а други пут потпуну редукцију вокала (што би представљало и с т у појаву, само у већем степену), али такви примери нису обични нити су карактеристични за говоре СП. Много су обичније фонетске појаве као афереза, синкопа, апокопа, хаплоглогија, а својерсну редукцију вокала представља и елизија (о којој се говори у одељку о вокалским групама).

310. А ф е р е з а. а) Врло је ретка афереза вокала *a* и *e*, засведочена само у речима страног порекла: *двоката* Селъ, — *вакуисали* Ра.

б) Ретке су потврде и за аферезу вокала *и*, опет у речима страног порекла:

валиду За, *валиде* Кал м, *валинду* Ам, *некција* Јаб, *некције* Ам Сј, *некциу* Др Х м, *хиндиу* Др м, а исп. и *Талијан* Чи м, *Талијани* Б м Бј м Бук Зав м Јаб Кал Каћ м Х м, *Талијана* Г м, *Талијанима* Б м Гр, *талијански* Зав м, *талијанско* Гр М м⁶⁴⁸.

Прозодијски лик ген. пл. *некција* (насупротив редовноме *лиџа* и сл.) указује на то да је ђ- (←и-) и даље подсвесно и-. Забележено је, уосталом, и *инекција* Сј м, *инекцијама* Кал м, а исп. и *инвалиду* Ам, — *Италијани* Бук Буч.

с) Насупрот претходнима, врло је честа афереза вокала *о*, али је ограничена само на речи са заменичким коренима *ов-*, *он-*:

воишиа Ра, *воликачкѣ* Кал м Сј, *воликачко* Кал м, *воликѣ* Бал м Бј Буч Кал м Кос м Ра Радиј Селъ м, *волика* Буч Куч Х м, *воликѣ* Кос м, *воликѣ* Г м, *воликѣ* Ам Б м Бук Буч З За Зав м Кос м Селъ м, *воликѣ* Ам Жињ Кос м Радиј, *воликѣ* З м, *воличка* Рад, *воишашинѣ* Чи м, *воликѣ* М м, *ноликѣ* Ам Б м Рад, *ноликѣ* Б м, *ндликѣ* Каћ м, *ндликѣ* Каћ м;

џка Ам Кос м, *џка* ДС м За м Кос м Сј м, *са џкаџем* М м, *џкаџ* (дат. сг.) Ра, — *џка* М м Х м, *џка* Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жињ З п/м За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј п/м Чи м; *нака* Х м, *нака* За м Јаб Рут Х м, *накаџ* Чи м, *накаџ* Буч, *нака* Јаб Ра, — *нака* Г м М м Х м, *нака* Бал м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жињ Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос Куч Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м;

⁶⁴⁸ *Талијан* је стандардна форма, врло честа у народним говорима. У многим је говорима засведочена и *некција* (или сл.): Гор., Дешин ЗБИЈГ 62, Рем. Шум. 130, Симић Обадн 51, Р. Симић Левач 161, Тешин Љешт. 196 и др. Што се *валиде* тиче, у којој се уз вокал губи и сонант, тј. цео слог. Више таквих и сличних примера наводи се у т. 314. Напомињемо и то да је форма *валида* својствена и говору Муслимана, који не знају за супституцију ђ са е. Отуда се она, највероватније, не може тумачити народном етимологијом као у неким другим говорима, с другачијом судбином фонеме ђ (исп. Р. Симић Левач 173, а затим и Рем. Шум. 135).

Сви примери осим последњег забележени су у селима јужно од Пријекоља (две су потврде из новоштокавских села).

Потпуну редукцију вокала *и* у медијалном положају бележимо спорадично и у *оџка* Г м Кал м Сел м, *оџку* Сј, *сџкрла* Јаб, *стџицу* Кос м.

Иста појава, али у нешто мало већем обиму, запажена је и у р. гл. придеву, пре свега у облицима гл. *отићи*: *о^тшла* Сј м, *о^тшџ* Жив Кал м, *оџ* Јаб, *ошла* Сј м, *ошли* Граб Жив п/м Ра Сј м, *ошџ* Жив Заб м Ра, а исп. и *виџи* Ра Сј, *свиџло* Ра. Већина наведених примера је из прибојскога краја.

Сасвим су обични, али не и обавезни, облици имп. типа *би^те*, *бџште*, *оџте*, *дрџте*, *запџте*, *затџрте*, *зџте*, *изнџте*, *и^те*, *лџште* (= ложите), *отџрте*, *пџсте*, *унџте* и сл. (в. у одељку о облицима гл., т. 646b), али они, по неким мишљењима, не морају бити само фонетскога порекла⁶⁵⁰.

б) За потпуну редукцију вокала *у* и *е* у медијалном положају немамо много потврда: *бџџер-бџџера* ДБ (али је обичније *бурџер* Лу Радиј итд.), *џруне* Јаб (али *џуруне* Др м Сел м, *џурунама* Сел м), — *нџмам матриџла* Сј м.

Према *јџџем*, *јџли* имамо покатак у композита *наџли се* Ам, — *пџџем* Гр, *пџџеш* Јаб, *пџџу* Сел м Х, — *пџџи* Јаб. Ликови типа *пџџем* занимљиви су и прозодијски.

с) Само једну потврду имамо за синкопу вокала *а*: *зџбравиџо сам* М м, али је и у томе селу много обичније *зџбравиџо сам* и сл. (бројне примере из других села нећемо наводити).

д) Изузетно је ретка и синкопа вокала *а*: *грнџте* (= гранате) Буч (много обичније *гранџта*), а исп. и *јџбла* мајку Јаб (што може бити и морфолошки архаизам), затим емфатично *мџш*, битџнго једна Кос.

312. А п о к о п а је у говорима СП карактеристична за предње вокале (*и* и *е*), али није непозната ни вокалима *о* и *а* (за *у* немамо потврда). У свим је, међутим, случајевима она категоријски и лексички ограничена и, готово увек, факултативна.

а) За апокопу вокала *и* исп.:

џџ ДС м, *бџџ* Ам Сј м Чи м, *дрџ* Буч, *и* тџ тџмо (= иди. . .) Кос, али је обичније *дрџи* Буч М м Сј итд. (остале пр. в. у т. 646а одељка о облицима гл.)⁶⁵¹;

ал Б м Јаб Кос Сј м, *ал* виџе ми је мајка причала ДБ, *ал* немају воде Каћ м; *ил* ћеш дџрати *ил* ћеш ићи у дрва Ра, на машину *ил* на руке З,

⁶⁵⁰ В. о томе у Р. Симић Левич 392-394.

⁶⁵¹ По мишљењу Р. Симића ни ови облици нису настали фонетским путем (Левич 392-394). Исп. у вези с овим и т. 646.

ил Кос м; Кајмаком помасти јам месом Сј; да л Зав м ЗТ Кос м, да л ја њам, да л ја њам ДБ, њам л војскѣ Б м, Је л нам Када жива? Х м, је л Г м Кос Х м, јеси л бѣю Ам (али и јеси ли тѣ бѣю Др м), о-л му казат? Бал м⁶⁵²; нит (везн.) Ам.

б) За губљење финалнога е исп.:

(х)ајд (чешће с редукцијом -де, тј. (х)ај или без редукције, тј. (х)ајде — в. у одељку о облицима гл., т. 649);

виш^ж главѣ За м, виш^ж дућана Јаб, виш кољено Сј м, виш кућѣ За м, виш кућу Куч, виш Мрсова Сј м, виш нас Буч, виш Милутиновѣ кућѣ За м, виш мѡју кућу Буч, виш пѣта Кал м Кос, виш Чајтину Ра (вѣтина потврда је из прибојскога краја)⁶⁵³.

Из тога су краја махом и примери типа *ѡд* (= овдје) Кал м, *ѡд* За Јаб, *ѡд* Буч Жив Живѣ За Заб м ЗТ Јаб, *ѡд* Бук Јаб, *ѡд* За, *ѡд* За м, *нѡд* Бук Буч За Јаб, *нѡд* За м, *нѡд* За м (укупно узевши, чешћи су ликови типа *ѡдје* или сл., т. 671а).

Према Вуковоме *тѡбожѣ* бележимо *тѡбож* Ам Радиј, *тѡбож* Гр, Стѡв-љѡ да *тѡбож* мѡ вѣчерѡмо ДБ⁶⁵⁴.

Сасвим су ретки примери типа: *Мѡр-ти* да знаш тѡ З (= Мѡре ти. . .).

с) Речца *нека* обично је без -а: *нек* бѡг и мѣне поживѣ Јаб, *нек* дѡдѣ За м, *нек* дѡду Кал м, *нек* јѣду Др, *не-кажѣ* Жив м, *не-копѡ* Ра, *нек* ми дѡдну кућу М м, *нек* ми само ђѣца ѡстану Каћ м, *нек* радѣ Ам, *нек* не украдем За, свѡк *нек* се врѡти својѡј кући З м, *нек* су гѡтове Сј, *нек* ѡѣрају Б м, само *нек* је криво Г м и сл., али није непознато ни *нека* га Ам, *нека* иг Кос, *Нека* и овѡца и свѣга Каћ м, О, вѣљу, *нека* тѣтка бѣдѣ живѡ! З и др.⁶⁵⁵

Поред неупоредиво чешћега *ѡда* и сл. (т. 310с), забележено је и *ѡд* од *накѣ* црнинѣ За м, што значи да је -а схваћено као факултативан, покретни вокал. (О приликама у падежним облицима зам. и прид. исп. т. 559)

д) Говори се врло често *ѣ-ти* (= ето ти) Ам Буч Г м Др Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Сј м, а спорадично и *ен-нѡдѣ* Бал м (можда према *ен-ѡнде* Чи м).

⁶⁵² Међутим, "ако партикула *ли* долази из пуног глаголског облика, обично нема губљења вокала *и*" (Пецо ГИХ 46).

⁶⁵³ Исп. *ѡдѡ ѡѡѡ* и сл. у Пецо ГИХ 45. Вуковић објашњава настанак овога лика као и *ѡдѡѡѡ* (ѡно-ѡноѡѡ): "У проклитичком положају слична елизива дала је предлог *ѡдѡ* место *ѡдѡѡ*: *ѡдѡ ѡѡѡ*, према чему: *ѡдѡ мѡѡѡ* и сл." (П- Др. 25, бел.). Ни Пецини ни наши примери не иду у прилог овоме тумачењу, а питање је и колико уопште има лексема с вокалом у иницијалном положају уз које тако често долази овај предлог.

⁶⁵⁴ Према РМС и *тѡбож* је стандардна форма, док се у Прав. р. наводи само *тѡбожѣ*.

⁶⁵⁵ Чини нам се да би се Вуковићево објашњење из бел. 653 овде могло применити с више оправдања: исп. *нек-идѣ* и сл. у т. 316а.

Финалнога вокала *o* нема спорадично ни у *tāmo-om* Рад, *mał-pōma-ło*, *mał-pōma-ło*, *ođravik* Ам, *сам купѝш* (= само...) Ра, *сам дѝшци* За м, *сам нѝш* Кос.

Исп. и: Нѝсмо гладни *нег* смо жѝдни Ам, нѝнемо *нег* да платимо Рут.

313. Хаплоглогичја, тј. "губљење једног од двају суседних једнаких слогова у речи" (PMS), није појава коју бисмо могли потврдити већим бројем различитих примера. Као и у многим другим говорима, засведочена је једино у лексеми *кукурѝз*, и то углавном само с десне стране Лима и у долини Лима од Пријепоља до Прибоја: *кѝрѝз* Ам Др Кал м Куч Ра Рут, у *кѝрѝзу* Рут, *кѝрѝзна* и *кѝрѝзна* Ра, *кѝрѝзно* брашно Куч⁶⁵⁶.

Чешће је и распрострањеније: *кокурѝз* Ам Бук Буч Радиј, *кокурѝза* (ген.) Кос, *кукурѝз* Бал м Г м Гр Др м ДС м Жив Зав м ЗТ Кал м Кос м Куч Рад Радиј Рут Сел м Х, *кукурѝза* (ген.) Буч, *кукурѝза* За м, *кукурѝза* (хлеб) ЗТ, *кукурѝзи* З м и сл.

314. а) Већ су у т. 310b наведени примери типа *валѝду* и сл., у којима нема целог слога, тј. *ин-*.

Осим тога, целог слога врло често нема ни у изузетно фреквентним през. облицима гл. *видѝти*, *моћи* и *хтѝти*⁶⁵⁷:

да виш Јаб Радиј Сел Сј, *да виш* Буч За м Рад, *да иш* Рад;

мѝш Ам Буч Г м Др ДС м Жив м З м За Јаб Кос м Куч Ра Радиј Рут Сел п/м, *не мош* Ам Буч Г м Гр Граб Др ДС м Жив м З м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Сел м Сј (изнимно и *мѝж*, *не мож* З м);

виђе-ш ако *одеш* З м, *копко-ш* дат М м, *кѝ-ш* Јаб, *неш* Ам Бук ДБ Жив За м Куч Ра Рад Рут, *ош* Ам Куч Рад, — *ѝ-л* му *казат* Бал м, *ѝ-ли* Бј Јаб, — *ѝе ѝј* Јаб.

Исп. и: *море чѝш* Жињ одн. Вјска *долазѝла*, *чѝш!* Х м. Ликови *чуш* и *чеш* овде су много више интерјекције него през. облици гл. *чути*.

Ни говорима СП није непознато *нѝм* Ам ДС м Каћ м Радиј Сел м, али је *нѝмам* знатно чешће (Г м Гр ДБ ДС м За м Заб м Кал Каћ м М м Радиј Сел п/м Сј м Чи м)⁶⁵⁸.

б) Са примерима типа *виш*, *мош* и *ош* наводи се у литератури⁶⁵⁹ и

⁶⁵⁶ — у цијелој западној Босни имамо *кѝрѝз*, *кукурѝзна*, *кѝрѝзѝше/кѝрѝзѝште* и сл. По-негдје се ово објашњава хаплоглогичјом. Ипак ми се чини да је у питању редукција гласова, прво самогласника у па затим оклузива *к*: *кукурѝз-кукрѝз-курѝз*" (Пецо Ишћа 250). Тај је лик заиста познат многим говорима у којима су редукције вокала чешће (Бук. ГЦ 216, Ник. Колуб. 43, Ник. Тршић 410, Симић Обади 66, Тешић Узов. 187), али и неким у којима су редукције западнбосанскога или подринскога типа ретке (исп. Рем. Шум. 134).

⁶⁵⁷ Исп. и т. 638 одељка о облицима глагола.

⁶⁵⁸ Форма *нѝм* позната је и неким оближњим говорима: Гор. 656, Пецо ГИХ 44.

⁶⁵⁹ Исп., нпр., Рем. Шум. 135.

кѣм (= кажем) Жив, кѣм Ам За Кос м, али мислимо да су они настали друкчије, тј. редукцијом *ж*, асимилацијом и контракцијом вокала.

3) ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ (ХИЈАТ)

315. У овоме погледу већина народних говора знатно одступа од стандарднога језика, и то двојако: истовременом и већом и мањом заступљеношћу вокалских група у одређеним категоријама. Прво је последица губљења *х* и неизговарања *ј* (каткада и неких других консонаната), а друго тенденције избегавања вокалских група и њиховог уклањања (елизијом одн. редукцијом, контракцијом, развијањем прелазних сонаната и сл.). Овоме треба додати и непознавање већег броја речи страног порекла, које у стандардни језик уносе веће богатство и већу разноврсност вокалских група⁶⁶⁰.

Све то, у највећој мери, важи и за говоре србијанскога Полимља, с тим што се у неким случајевима разликују прилике у говору Муслимана од оних у говору Срба. Та је разлика условљена пре свега различитом судбином фонеме *х*.

а. Елизија

316. Ова је фонетска појава карактеристична, углавном, за вокале *а* и *е*. а) Најчешћа је елизија вокала *а* у конструкцијама с везником да:

д-идѣ Г м ДБ Жив М м Ра, д-идѣ Ам Гр Каћ м Ра Рад Рут Селъ м, д-идѣм Ам Бал м, д-идѣм Ам Гр ДС м Јаб Куч Рад Радиј Х м, д-идѣм М м, д-идѣмо Гр Др Каћ м Кос Ра Радиј Рут, д-идѣмо Ра, д-идѣш Гр Куч, д-идѣш Јаб Куч Сј, д-иду Ам Ра Селъ, д-изѣђем Кал м, д-изѣђеш Ам, д-извинете ДБ, д-извинѣш ЗТ, д-изгинѣте Жив м, д-издерѣш Каћ м, д-издрѣва Бј м, д-издрѣи ДС м, д-изидѣ Селъ, д-изидемо Др, д-изидѣ Ам, д-изидѣмо Г м, д-изидѣу Каћ м, д-излазите Кос, д-излетѣм Каћ м, д-изнесѣ За м Селъ, д-имѣ За м Селъ, д-имѣм Радиј, д-имају ЗТ, д-ископѣм Ра, д-исплетѣм Буч, д-испросу Зав м, д-облѣчѣм Гр, д-обучѣ Ам Селъ, д-оваришѣм Каћ м, д-одговорѣм Селъ, д-одѣм Радиј, д-одѣмо Радиј Селъ м, д-одморѣмо Селъ, д-оженѣ Каћ м, д-окидѣ Селъ м, д-окренѣ ДБ Кос м, д-окренѣмо Јаб, д-олижѣш М м, д-опали Кос, д-опростѣш За м, д-опростѣш Жив За м, д-останѣ Др Кал м, д-останѣмо ДБ, д-уберѣм Радиј, д-убиѣ Селъ, д-убиѣм Гр Кал м, д-убрадѣ Ам, д-уведѣм Г м, д-уведѣмо Радиј, д-удавѣ Заб, д-узапѣи За м, д-узмѣ Ам Г м Др Жив Ра Кос м, д-узмѣм Др Кос, д-узмѣмо Ра Сј, д-уйѣђем ДС м, д-уједѣ Селъ, д-украдѣ Каћ м, д-умѣсѣм ДС м, д-умрѣм Бук, д-унесѣ Ам, д-упропѣсти Г м, д-урѣду Бал м, д-утврѣду Селъ итд.

Бројност наведених примера не значи, међутим, и доследност појаве:

⁶⁶⁰ P. Ivić, *Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku*, Slavia Orientalis, Warszawa, 1968, књ. XVIII/3, 125-176.

да иде Б м Гр Жив Каћ м Сј, да иде Кал м Каћ м, да иде М м, да идем Ам Б м Кос п/м Сј Х, да идем Х м, да идемо Б м Каћ м Кос М м Рут, да идеш Др Зав м Каћ м, да иду Селъ Х, да изађе Каћ м, да избришеш Селъ м, да извинете Гр, да извинеш Буч За м Зав м, да издржава Бал м ДС м, да изиде Каћ м, да изидемо Кос, да изидеш Буч, да изиђу Б м, да изриба З м, да искочя Буч, да истргну Х, да обуче Г м, да обучем Гр, да одговараш Бј, да одмарају Бук, да одолимо Гр, да опалимо Кос, да опере ДБ, да опереш Х, да опростиш За Заб Сј м, да дреш Селъ м, да дреш ДС м, да дру М м, да уватиш Кос, да угази Х, да удариш З м, да узима Кал м, да узем Гр Зав м, да узму Бал м Чи м, да уиђем ДС м, да ум^нјесим Гр, да умрем Ам, да учини Г м и сл.

Елизија посебно често изостаје у селима око Бродарева. И иначе је вен домашај у говорима СП, изгледа, нешто мањи него у севернијим србијанским говорима, па и у онима из зап. Србије⁶⁶¹.

Редовну елизију вокала *a* имамо у нека, кад је та речца у проклитичком положају:

нек-иде Ам ДС м Јаб Ра Радиј Селъ Сј, нек-има Г м Рут, па и нек-имају Ам, нек-она ћера коња ДС м (исп. и т. 312с).

Позната је, али није тако честа, елизија вокала *a* у предлога за и на: з-оџу реквизицију М м, н-астал Жив, богу н-аманет Селъ м, н-аперацију Каћ м, н-оџа врата Бал м.

Исп., с друге стране, чак и за инат Г м, затим за оњи мџс Бј м, на ђоџ брдо Граб, на ђоџ моторило Х, на ђоџ земљу Бал м итд., итд.

Још су ређи примери типа да з-џкрене Селъ м или п-џндај Буч.

б) И у овим се говорима јавља елизија вокала *e* у конструкцијама типа н-умије Др п/м За Ра Селъ, н-умије ДБ, н-умијем Ам Гр Јаб Кос м Куч Ра, н-умједну Ра и па с-испе Кос, ти с-одмарај Каћ м, да с-џгриу Селъ, да с-џсуши Селъ, тако с-џтеже Селъ, да с-џда Селъ, како с-џдају Бал м, шћер му с-џдала Ра, да с-џдам Жињ Селъ (од чега имамо и апокопу у синтагмама попут: да с-не ладја Селъ, да џрџја Каћ м, да с-стрпе Јаб, да с-суши Др).

Ни у једном од ових окружења елизија није доследна:

не умије Бук Х м, не умијем Бал м Буч З Зав м Јаб Ра Селъ Сј м, не умијемо За, не умједок Ра (исп. и не испече За, не удам Јаб и сл.⁶⁶²);

да се одмарамо Рад, била се удала Х м итд.

⁶⁶¹ Исп. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Ник. Тршић 402, Тешић Љешт. 197, Тешић Узов. 176-177, затим Рем. Шум. 119-120, Стев. Груза 452 и др.

⁶⁶² Елизија вокала *e* из не засведочена је само у синтагмама с гл. умјети (можда и због његове фреквентности?), па су стога синтагме с другим гл., у којима елизије нема, дати у заграда. Занимљиво је да се као потврда за ову појаву и у неким другим радовима наводи само конструкција не+ум(јети). Исп. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Тешић Љешт. 197, Тешић Узов. 176.

с) Прилично су ретке елизије вокала *и* и *а*

кад *б-д*тишла Гр, нѣ *б-д*на уѣла Сель;

Стѣ кѣла жѣта *ак-извршѣм*, ос^нѣци ми главу Бј м, *ак-ѣм*а Кос м, *ак-ѣм*аш Сель м, — *ен-бнде* Чи м, *ок-днѡг*ај З.

317. Елизијом се обично назива "отпадање завршног самогласничког елемента ријечи испред почетног самогласничког елемента слиједѣће ријечи"⁶⁶³. То би значило да "отпадање" иницијалнога вокала друге речи у конструкцијама -V V- није елизија. Такви се примери, ипак, наводе овде, пре свега зато што је и то један од начина за избегавање хијата, као и стога што се тако чини и у неким другим дијалектолошким радовима⁶⁶⁴.

Та је појава, иначе, у нашим говорима карактеристична за вокал *о* у показаних заменица на *оѡ-* и *он-*, и то у позицијама као:

ѣ-ѡ бѣ Ам, *ѣ-ѡ* жѣу Др, *јѣ* ли-*ѡ* Каћ м, *како-ѡ* *вакѡ* Ам, *кѡ* *е-ѡ* Г м, да *пѡ*слушам *ко-ѡ* *ѡца* Ам, *кѡ-ѡ* *сѡд* Ам, *товѡ*рскѡ *дрѡ*ва, *ко-ѡ* *сѡд* Кос м, *кѡ* што-*вѡ* Цѡферѡв *ѡнѣ* јѣдан Кал м *кѡ*лко *ѣ-вѡ* бѣти Рут, *ѡко-ѡ* *дѡба* Радиј, *сѡде-ѡ* Буч Гр Жив З За п/м Кал м Каћ м Ра Сель м Х м Чи м (па и *сѡд-ѡ* Жив, поред *сѡд ѡѡ* З Чи м), *штѡ* *е-ѡ* Ам, *бѡ*ш *ко* *вѡ*де што *е-ѡ* Каћ м;

Бѣ ли-*нѡ* лѡнскѣ гѡдинѣ? З м, Каки су-*нѡ* *у* *вѡ*-сѡтѡви? Кос, *како-нѡ* Буч Јаб Радиј Сель м, *дѡ*ђи *цр*но *кѡ-нѡ* *чѡ*а З, *Кѡ-нѡ* *п*јѣвѡ? Каћ м, *бѡ*ш *ко-нѡ* гѡрбѣти Х м, *ко-нѡ* *п*ушку Б м, *ко-нѡ* *т*ѣкву Кос, *Кѡга-нѡ* *дѡ*лази *вѡ*шир *пѡ* Трѡичину *нѣ*ђѣлу? Јаб, *кѡѡ-нѡ* *ѡ*пѣт гѡдинѣ Сель м, *ѡнѣ* што *ѣ-нѡ* *в*лѡс *ѡнѣ* Х м, *штѡ* *е-нѡ* Х м, *штѡ-нѡ* Сель м, *штѡ-нѡ* *к*ажу ЗТ, *штѡ-нѡ* *се* *нѡ*сѣ Кал м, *штѡ-нѡ* *р*ѣкнѡ Ам Кос м, *ѡнѡ* *ј*ѣдно *штѡ-нѡ* *п*рѣлѡмѡ Х.

У предлошко-падежним синтагмама ова појава није тако честа:

*мѣ*ђу-*нѡ* *стѡ*ку Сј, *нѡ-нѡ*га *кѡ*ња Бал м, *нѡ-нѡ*ѣм *в*рѡтѡма Жив, *у-нѡ*ј *ц*ркѡи Жив, *у-нѡ*ме *з*ѣду Куч (обичније је: *у ѡнѡ*ј *бѡ*шчи Рад и сл.)⁶⁶⁵. (За *ѡ*днос *у*ѡчи/*у*чи/*ѡ*чи исп. т. 320.)

b. Контракција вокала

317^a. У т. 316 и 317 имали смо хијат на граници двеју речи, који се обично уклања редукцијом финалнога вокала пре или, ређе, иницијалнога вокала друге речи. Вокалске групе избегавају се (особито у оквиру једне речи) и контракцијом (уз претходну асимилацију — тамо где су вокали били различити). Ни у овоме погледу не одликују се битно говори срб. Полимља од других говора у окружењу.

⁶⁶³ R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969.

⁶⁶⁴ Нпр. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Рем. Шум. 121, Симић Обади 52, Тешић Узов. 176-177.

⁶⁶⁵ Неколико оваквих примера наводи се и у Симић Обади 52, Тешић Љешт. 197, Тешић Узов. 176 и др., а знатно више у Рем. Шум. 121. У Гор. (657) имамо *дѡ* ли *нѡ* *нѡ*ко *зѡ*д и сл., али не и **у-нѡ* или сл. Исп. и Пецо ГИХ 45 *нѡ*је *ѡ* трѡло.

318. Врло су честе, али не и радикалне, контракције двају изворно истих вокала.

а) Група *aa* (обично од *aha*) → *a*:

дако Др, *Дако* га узмеш Каћ м; — *ера* (ген. сг.) ЗТ Селъ, *јало* Ам, *јаво* Ам, *најали* Жив, *уђаа* Рад, *бра* Селъ, *рат* Жив Јаб Ра Селъ, *сат* Ам Бук Буч Жив З За ЗТ Јаб Кал Кос Куч Ра Рад Рут Селъ Сј Х м, *сита* Ра Селъ м Х м итд., *стра* (ген. сг.) Ам Ра и сл.

Уколико је, међутим, вокалска група пресечена морфемском границом, може остати и неконтрахована: *дрда* ЗТ, *пада* Рут, *снада* Јаб Радиј Селъ Сј, *снада* ДБ, *снадама* ДБ, *страда* Буч. Могућно је и *сат*-два Селъ, *сата* Сј м, али су такви примери врло ретки (други је подржан вероватно сасвим скорашњим губљењем *x*).⁶⁶⁶

б) Група *ee* (← *eje*) → *e* у *сејдно* Ам ДБ Жив Кос м Ра, *сејдно* Г м, *сејно* Кал м Ра, — *неде* ЗТ, *недем* Ам Буч За Рут, *недеши* Ам, — *је* Сретен Рут, Турска *је* била Ра, *је* Гр Др За м Зав м ЗТ Кос м Куч М м Сј м Х, — носило *које* (које је) могло Др, — *коме* жао умрети (← *коме* је...) Јаб, *коме* потреба била (← *коме* је...) Бал м и сл.

Исп., ипак: *које* Селъ м, потом *је* Сј м и сл.

в) Група *ии* (← *iji*) → *i* у *јунацу* Ам, *кутаца* Кос м, *кутацу* Селъ м, *ракицу* Ра, — *Алина* Жив м Сј м, *Алине* За м, *Андрана* Рут, *адин* Ам, на *Милану* кућу ДС м, — у *дела* Сј м, *Андрa* Рут, *артu* Ам, *ацu* Ам, у *Итали* Гр, *када* Ам, у *концелари* Гр, у *Македони* Гр, у *Срби* Ам, на *јупри* Кос, *фамили* Јаб, у *чарши* Селъ, у *чарши* ДБ, — *ни* у *чи* пось ДБ, *чи* је За, *чи* си Куч Чи м, — *важни* Рад, *дручки* Др м, *куитурни* Рад Селъ м, *лоши* За, *могући* Ра, *слободни* Гр, *сретен* Др, *стари* ДБ Др ДС м За Зав м ЗТ Јаб Кос м Ра, *стари* М м, *уредни* Кал м и сл.

У дат.-лок. сг. именица на *-а* бележимо покаткад и: у *бјежидни*^u Др, у *Југослави*^u За м, у *концелари*^u Ам, *територи*^u ДС м, у *Срби*^u Бук, по *Срби*^u Радиј, *фамили*^u ДБ, док је чување ове групе у комп. прид. засведочено само у *паметни*^u Б м (што је можда потпомогнуто и супraseгментним факторима).

д) Група *oo* (понекад од *охо*) → *o* у *Јвац* Куч, — *Црнка* Ам, — *до-во* дба Бук (можда и у *сто-ка* За м), а редовно је и *во*, *со* и *сто* (уколико није *астал*). Исп., осим тога, и *убо* неко претом Бј м.

У гл. и им. сложеница с префиксима *по-* и *про-* остаје ова група неконтрахована:

пдорб Ра, — *пдодиш* Буч, *пдољари* Рад, *пдодиници* Ам, *проддам* Ра и сл.

е) Група *уу* → *y*

⁶⁶⁶ Отуда, вероватно, и источничерц. у *мдани* (Пецо ГИХ 41).

ка-смо били *Уџу* Кос, д-идем *Ужлице* Бал м, бдем *Ужлице* Ам Селъ, одѣ *Ужлице* Куч Х м, па *Ужлице* Рут, њам сестру *Ужлицу* Ам, он је бдио *Ужлицу* За м, *Ужлицу* умало не умр⁶⁶⁷ њк глална Ра, *Урвину* Јаб, *турѣ* му *уста* Бал м, ја мрвицу *туру уста* Гр⁶⁶⁷.

319. Разновреније су лексички и категоријски контракције с претходном асимилацијом вокала.

а) Група *ae* → *ɛ*

једнѣс Гр Кос Куч М м Сј, *двѣнѣс* Бј Гр З ЗТ Јаб Кал м Рад Радиј Сј м Х, *трѣнѣс* Бал м Бј Јаб Кал м Ра Радиј Рут Х м, *четрнѣс* ДС м З м Каћ м Кос Х м, *петнѣс* Бал м Г м Гр ДБ ДС м Жив м З п/м Каћ м Кос м Ра Рад Селъ Х м, *петнѣс* Б м, *шѣснѣс* Гр ДС м За м Ра, *седѣмнѣс* Гр З Х Чи м, *осѣмнѣс* Буч Граб За, *двѣтнѣс* З м, — *једѣнѣстѣ* Бал м Ра, *двѣнѣстѣ* Б м З м М м, *двѣнѣстѣ* Б м З м М м, *двѣнѣстѣ* М м, *двѣнѣстѣ* З, *трѣнѣстѣ* Зав м М м, *четрнѣстѣ* Б м Чи м, *шѣснѣстѣ* Х м, у *шѣснѣстѣ* Сј м, *седѣмнѣстѣ* ДБ, *двѣтнѣстѣ* ДС м, *двѣтнѣстѣ* Х м итд. (пр. типа *једанѣстѣ* и сл. в. у оделку о облицима бројева).

У два северна села с прелазним говором (северозападно од Бродарева) бележимо и примере с очуваном групом *ae* у ових бројева:

двѣнаес М м, *трѣнаес* Х м, *петндес/петнаес* Х м, *шѣснаес* М м, — *шѣснаестѣ* М м, — *једѣнаестѣ* Х м, *осѣмнаестѣ* М м, *двѣтнаестѣ* М м.

Ови фонетски ликови, познати и другим сродним говорима⁶⁶⁸, вероватно су у вези с историјатом прозоидијских феномена (пренесени акц. у наведеним пр. не може бити старог датума). Томе се, међутим, противи ситуација у Б м Г м и З м, где се група *ae*, бар према нашој грађи, не чува у ових бројева, иако се силазни акц. у тим селима нешто боље одржавају у медијалној позицији.

Немамо много других потврда за промене *ae* → *e*: *мѣно* (= малено, мало) Ра; *д-вѣу* (=да једу) Рад.

аб) Група *ae* (← *aje*) → *ɛ*: *Сѣлѣвину*⁶⁶⁹ Јаб (и *Сѣлѣвина* З).

Секундарно настала група *ae* остаје, међутим, обично неконтрахована: *зѣно* Селъ м, *мѣно* Ам, — *Сѣраѣво* Бук, *Сѣраѣва* Селъ м Сј м. Разлог томе треба тражити у чињеници да се све ове речи изговарају, и то чешће, без вокалске групе (нпр. *Сѣраѣво* и сл.).

⁶⁶⁷ И ова је контракција позната у другим говорима (исп., нпр., *бѣци нѣшто уста* Пецо ГИХ 44), а поменућемо још само сродне лештанске примере типа *идем Ужлице* (=идем у Ужлице). Из тих се пр. види да се у Лешт. говори *Ужлице* (Тешћ Лешт. 199) као и у неким селима у СП.

⁶⁶⁸ Барј. Бихор II 17 *једѣнѣс/једѣндѣс*, али Тупић Бјел. 32 *једѣнѣс/једѣнѣс*. С обзиром на карактер нашег "прелазног говора" треба, иначе, термин "сродни говори" увек узимати с прилично резерве.

⁶⁶⁹ Тако и Пик. Кол. 75, Станић Уск. I 43. Овај су назив донели, јасно је, досељеници из тих крајева Црне Горе у аутохтоном лику.

Исп., осим тога, и: бѣг ђо Др м Жив Каћ м, Бѣк ти ђо Каћ м, нѣ ђо Буч, па чак и Дђ нам вѣл^{ку} грађу Каћ м, Зашто сам ти дђ пѣшку Бал м, Триде-сам ѣим ђо Каћ м⁶⁷¹.

Неупоредиво су распрострањенији и фреквентнији ликови типа *ђо* Бал м З м Зав м Каћ м Кос м Х п/м, *ђо* Ам За м Јаб Рад Х м, *ђо* З Куч Рад, *ђо* Буч ДБ З За Радиј Х Чи м, *пђо* За м Селъ Ра, *тђо* Зав м итд.

Својим *гледђ* и сл. одступа наш прелазни говор од главнине говора зетско-горњополимскога дијалекта, али се слаже с мање или више сродним новопазарско-сјеничким⁶⁷², бихорским⁶⁷³ и бјелопольским, с тим што се у овоме последњем јавља и *дошђ*, *рекађ* и сл.⁶⁷⁴.

сс) Везник одн. прилог к а о гласи *кђ*, *кђ*, *ко*, *ка* и *као*:

кђ бѣг ЗТ, *кђ* вѣна Х м, *кђ* грђм Буч, *кђ* данѣс ЗТ Кал м Каћ м, *кђ* длѣн Каћ м, *кђ* довѣђ Сј, *кђ* дѣгачкђ капут За м, ѣђца *кђ* ѣђца М м, *кђ* јѣне Сј, *кђ* клѣте Кос, *кђ* купусинѣ нѣкѣ Кал м, *кђ* на кладђ Ра, шѣме *кђ* клѣте Кос, *кђ* нѣкѣ стубљђна Г м, *кђ* од гђвѣчета ДС м, *кђ* сѣд З м Сј м, Нѣѣ бђло *кђ* сѣде-вђ З, *кђ* сѣто Селъ м, *кђ* сѣнце Селъ м, *кђ* сѣнце Сј м, *кђ* тѣ што е ѣаса Кос м, ѣсто *кђ* тѣкне Бј, *кђ* чѣбрица Гр, *кђ* шѣбица Зав м *кђ* шѣпрега Каћ м итд.;

Тђ ѣ бђло *кђ*-нђ, на прђмјер, као тѣ Гђстѣн З, *кђ* зѣ те, *кђ* зѣ ѣга За м, *кђ* ѣ Албанѣзи Кал м, *кђ* ѣ вѣмо Ам, *кђ* и данѣс Селъ м, *кђ* из Бѣтковђнѣ Сј м, *кђ* ѣ ѣ Ам За Каћ м, *кђ* ѣ мѣ Рад, свѣ *кђ* код вѣс Кос м, *кђ* на вђди Сј м, дѣша на грађу *кђ* на сѣлу Кал, ђономо *кђ* у ђниѣм лѣвадама Сј, Блѣчите *кђ* ђвђце, бѣчите *кђ* гђвѣда, рѣчите *кђ* крѣве, рѣ^{те} *кђ* ждрѣђђ ЗТ, Сѣд рѣлица постђђђ и јѣднѣка *кђ* за јѣке вђлове, *кђ* за мањѣ Кос м, Нѣѣ се косѣло *кђ* и сѣд М м;

вѣкђ *ко* нѣкѣ грађевђнице Бук, бѣѣло *ко* снѣѣг Бј, Нѣѣ се довђдила вђда *ко* сѣде у кућу Бј, ђнђ дрво *ко* ђвђ Гр, Гѣзиш *ко* по блѣту Др, Јѣ ѣ пђштуѣм *ко* свђѣ дѣѣте ДБ, Бѣѣло сам јѣ бѣѣсан, здрав *ко* ѣѣвђ За м, Грѣѣ мјѣсѣц *ко* дан Јаб, *ко* трапђне нѣкѣ Кал м, чђбани бѣш *ко* вђјска Кос, *ко* ѣ мѣ Ра, слѣтка *ко* мѣд Ра, бѣѣло *ко* крѣч Рад, Дѣру се *ко* вђлови Рад, студѣне *ко* лѣд Сј, Дђшли *ко* у Приђђ Сј, кђжа *ко* решѣто свѣ, *ко* прђтѣк Сј м, да сам ѣдариђ глѣвђм *ко* Ѧндро Чи м, *ко* сѣдѣ Чи м, нѣѣ *ко* сѣд ђвђ Чи м итд.;

свѣ *ка* и о Бђжићу Буч, *ка* и вѣдѣ ДС м, ѣсто *ка* и данѣс ЗТ, у рђду *ка* и у дђму ЗТ, ѣстђ *ка* и шѣмѣр Јаб, трубе *ка* и данѣс Куч, пђбјегли *ка* ѣ мѣ Рут, Влѣсти су прѣтиле, *ка* и свѣкѣ Сј м;

⁶⁷¹ Исп. и Пецо ГИХ 42, Пиж. Кол. 74, Станић Уск. I 38, Ђупић Пљ. 82. У Кол. и Пљ. ѣ та појава узела ширѣга маха.

⁶⁷² Брај. НП-Сј. 48, ФО 563 (Триѣбђне).

⁶⁷³ Барј. Бѣхар I 31.

⁶⁷⁴ Сек. ВП 167.

Дође више као црно него кафено Бал м, ја као маля била Бј, фин као душа Сел м, као та Гостун З, порумени као кафе З м, рачуна се као рџб ДБ, као неки домобранци Зав м, као усред пола дана ЗТ, Дворим као млада Јаб, Мџ-је бабо као мајстор ради-ю Радиј, онда направити као двцу Х.

Примери типа ка и вуда иду у прилог Реметићевој претпоставци о елизији вокала -о⁶⁷⁵, док за ко претпостављамо да је добијено контракцијом, уз накнадно скраћивање вокала а.

Ликови с дугим ђ (ређе они с ђ) употребљавају се и у узрочном значењу 'јер', 'будући да' и сл., и то увек без корелације:

Пуно нешта ја наплео, ко мангупска посла Ам, ко невоља Бук, ко турска земља Бук, ондај н^нјесу могли назад, ко Турска Буч, Он је имџ тридес, ко ратово седам година Буч, ко нџ Жив, ко ратнџ дџба Јаб, ко брез није ништа остали Кал м, ко селачка посла Куч, ко ђца, мило им Радиј, Они су тџ борили се...ко дошли из Босне без није ништа Сел м, Свашта радила, ко домаћица Сј м, ко цура Х м, Били смо добри а^абаби, ко ја бй-ю по десетини, у Голешима Чи м и сл.;

Не зна се тџ, ко улизало жито Г м.

Нису забележени у овоме значењу ликови с кратким о или а, као ни, иначе најређе, стандардно као.

сd) На основу квантитета вокала рекло би се да и у нџ-нџ брдо Жив, тџра нџ-нџ табљу За имамо контракцију а не елизију вокала⁶⁷⁶.

Питање је да ли то важи и за н-џм (А мене тако нешто паде н-џм) ДС м (исп. нџ џм/нџ џм у т. 136d).⁶⁷⁷

d) У т. 31ба наведено је више примера типа џ-џмџм/да џмџм. У јединоме забележеноме примеру типа џ-џмџм Каћ м група -а у- → џ.

e) Група џа (← џа) → џ.

нџкав, нџко дрвџе, нџку џлџфку све Б м; нџков бџг, дебџлко нџков, нишане нџкџ имџше, пџсиџали нџкџ џџлове Бал м; сџдла нџка Бј м; нџка компџсиџа, на нџкџм Г м; нџкаџ кџрмак, нџкџ џљине, нџкџ џлове, нџку џн^нцу Гр; нџка два чџвџка, нџкиџ гџвџдџ, нџки^н, нџку мџљџциџу ДС м; нџки дџвови Ра; нџки џруми, мџзу нџку, од нџкџ џблести, нџка чџста жџца Х м; од Мџ^нма нџкџџа М м;

нџкаџ Ам Б м Др п/м Жив За м Каћ м Кос п/м Рад Радиј Селџ; нџка џџјска Б м; нџкиџе, нџку крџву имџ Бал м; нџке пџџсмице, пџсмо нџко Бук; душмџни нџки, нџку гуњџзину Буч; нџке двџџе снаџе Г м; нџка срџћа Жив; нџке трџшење Живџ; нџке кџпи З м; нџка рџџа, џџгови нџки, сирџче

⁶⁷⁵ Рем. Шум. 123.

⁶⁷⁶ Исп. Пецо ГИХ 42, а потом и Станић Уск. I 38. Међутим, Вуковић је мислио да се ту "губи вокал о" (Вуш. ДИХ 14).

⁶⁷⁷ Вуковић каже да је "у Колашину...чуо нџм – сажмџвање у корист гласа о" (Вуковић П-Др. 19). Исп. и Пик. Кол. 75, Станић Уск. I 38 (овде и нџм).

Г м, *скажу* Гр ДС м, *скражу* Зав м, а редовно је *азуо* Ам Јаб Рад Селъ м, *обу* Јаб, *сазу* Лу, *сатру* Радиј и сл.

320. Иницијална група *у-* обично се чува у *учи* Ам Буч Жив За ЗТ Јаб Кос м Ра Рад, *учи* Бџића Гр, *учи* овога Мјлбга Бџића З, *учи* овог рата ДС м, *учи* петка Бал м З м Чи м, *учи* рата М м, *учи* свадбе Х м.

Овај предлог гласи и *учи*:

учи Аранђеловудне Буч, *учи* Бџића Јаб, *учи* Ђурђевудне Ам, *учи* наше Нџве гџдине Ра, *учи* петка З м Селъ м, *учи* Петровудне Селъ, *учи* славе Ра, *учи* ср^нједџе Др м, *учи* четвртка З м.

Забележено је и *очи* Ђурђевудне Ам, што је сигурно настало елизијом вокала *у-*, као и *у*: Нџ види нџ *очи* *дпште* Радиј, Мџне тџ *дпште* нџје срамџта Радиј, *дпште* Јаб Селъ м, али је сасвим обично и *уопште* (в. т. 22b).

Форма *учи* вероватно је настала редукцијом вокала *о*⁶⁸⁴, а наводи се овде само као пандан судбини финалне групе *-уо* о којој смо претходно говорили.

321. а) У свим случајевима наведеним у т. 318 и 319 имали смо тзв. регресивну асимилацију, осим у ређем, али добро засведоченоме *као* → *ка* и, за наше говоре, неочекиваноме *стрџви* (= страхови).

б) За остварење контракције у наглашеним групама често је битно м е с т о акцента, не сама чињеница да је један од вокала у групи наглашен, него који, како то показује однос *злова* : *сџнице* (уз обострана одступања: обично је *плавџито*, ретко *џџ* (= дао), само једанпут *стрџви*).

в) Од места акцента још је важнија морфемска граница, која обично (што значи недоследно) спречава асимилацију и контракцију вокала (нпр. *пџорџ* или сл.).

д) У неколико се категорија контракција вокала остварује готово доследно, као нпр. у бројевима од 11 до 19 (*-ае-*), у радном глаголском придеву на *-ао*, у неодређеним придевским заменицама типа *накав* (уколико није *-ека-*), у компаративу типа *лџши* или сл., у присв. прид. типа *џџн*, у им. типа *кџџица* и сл. (све *-иџ-* ← *-иџџ-*).

е) Најмање је контракција у групама с вокалом *и* на првоме месту у групи. У томе се случају обично јавља прелазно хијатско *ј* које спречава контракцију (нпр. у *раџиџо* и сл.)⁶⁸⁵.

⁶⁸⁴ Позната је и неким другим говорима, исп. Рем. Шум. 387, Тешић Љешт. 199 (и *уче*).

⁶⁸⁵ Стога свакако није добро говорити о томе да се "финална секвенца *-иџ* у глаголском придеву радном никад. . . не контражује", како то стоји у нашем раду о говору Горобила на 658. стр. (а и у неким другим), јер ће пре бити да и ту имамо прелазно *ј* (што претпоставља и П. Ивић за стандардни језик у чланку *Вокалске групе* из бел. 660).

г) Иначе се у радном глаголском придеву никада не јавља хијатско *e* у примерима као *чуџо (= чуо), *јџо (= јео) или сл, као и у другим случајевима који не потичу од секвенце *вокал + x + вокал* (нпр. *фебрувар и сл.). (О примерима типа *муџа, снаја* и сл. в. у одељку о консонанту *x*, т. 375).

г) Изложена полимска ситуација карактеристична је, понекад готово до детаља, и за већину других говора у окружењу.⁶⁸⁶

4) СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У ДИСТРИБУЦИЈИ ВОКАЛА (СУПСТИТУЦИЈЕ)

322. У многим лексемама (особито онима страногa порекла) или у појединим њиховим облицима јавља се често неки други вокал (или други вокали) него у стандардном језику. Разлози за ту појаву могу бити различити: историјски, фонетски (асимилације, дисимилације и др.), морфолошки (аналогije) и др. Ради се, међутим, често о лексички или облички веома ограниченим појавама, обично ирелевантним за утврђивање физиономије говора. Стога ћемо овде навести само део прикупљене грађе, и то за сваки вокал посебно. Као полазна узима се стандардна форма (у случају дублетизама, она која је карактеристична за тзв. источну варијанту). Део занимљивих морфолошких облика (попут *ддеођај, дтворали* или *јјутро*) наводе се у одељку о облицима им., гл. или прил.

323. Вокал *a*

а) *a* : *ε* *џшир* Ра (много чешће *џшир*, в. под б); *џџа* свѣ, не *џџа*, не *џџа*, не *џџала* М м (све забележено од исте особе); *јјутре, џутре* и сл. (в. у одељку о консонантима *ј* и *џ*); *кајмекању* Ам (тур. *каутакап*); *кџенџка* Кос⁶⁸⁶, *обреховали* (= образовали, формирали) Рут; *пљчкаи* сам Сј м; *пет џтџра* З м; *шџпрега* Каћ м;

џџа Г м З Каћ м Кос Куч (остале потврде у т. 68d и 92a); *џпљчка* Бук, *џпљчкају* Кос, *џпљчкали* Сј, *џпљчкаше* Сј м, *пљчкали* Јаб; *џтџра* Радиј, *џтџра* Каћ м М м, *џтџра* З м Зав м Каћ м Радиј;

јџам Ам Бук Г м Гр З м Зав м ЗТ Јаб Лу Рад Радиј Рут Селъ м Х итд.; *мџунка* Куч; *џрабац* (свуда), *рџс* М м, *рџсти* Ам Селъ итд.⁶⁸⁷;

б) *a* : *и*: *џџи* Бј ДС м Лу Х Чи м; *џшир* Ам Буч Граб ДБ Др п/м З м За п/м ЗТ Јаб Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м, *џшира* Јаб Сј, *џширџ*

⁶⁸⁶ Исп. Барј. Бихор I 31-32 и Барј. НП-Сј. 47-49, затим Гор. 657, Пецо ГИХ 41-44, Ђупић Пл. 82. У неким сродним говорима у Црној Гори имамо, међутим, и *џџа* и сл.: Вуш. ДИХ 13 (у околини Њлквића), Вуковић II-Др. 21 (крајња јужна и северна села, спорадично и другде), Пик. Кол. 73 (спорадично у васојевићком суседству), Станић Уск. I 39 (у два села).

⁶⁸⁶ Тако и Симић Ободи 55, Вук. ГЦ 202.

⁶⁸⁷ У првоме се пасусу наводе нестандардни ликови, у другоме стандардни ликови претходно наведених лексема (понекад и с мање потврда него што их у говору заиста има), а у евентуалном трећем пасусу — неки стандардни ликови који у појединим другим говорима гласе другачије.

З м, *ошшири* Буч ДБ, *ошширу* Жињ Кос, *ошширско* Ра; *дџсти* Г м ДС м; *санитдри* у Буч; *џутри* (в. т. 404а); *тиџман* За м Ра^{687*}; *унутри* Др;

дџста (сви); *џутра* (т. 404а); *унутра* (т. 672b);

с) а : а : *бџгами* Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Гр Др ДС м З За м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м М м Сель м Сј Х Чи м, *бџготи* Буч Жив м За Кал м Кос п/м Куч Ра Чи м; *бојџги* Ам Кал м Ра Рад Рут; *долџко* Др За Јаб Кос Куч Ра Рад; *џстро* (= екстра, посебно) Др; *зайсто* М м; *концелдри* а Жив м За м Рад, *концелдри* љ Зав м, у *концелдри* Гр; *концелдри* ч Жињ За м Сель, *концелдри* у Сель, *концелдри* е Рут; *кџцобаша* Бук (тур. *kocabaşı*); *митроџез* Ам Др Жив Каћ м Кос Рад, *митроџеза* Каћ м, *митроџезд* Др Сј, *митроџезе* Кал м, *митроџези* Бал м Др м Жив Јаб Сј; *несџејсна* Ра, дошла до *сџејести* Радиј; *ономо* Ам Бал м Бук Буч Др ДС м Жив п/м З За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу М м Ра Радиј Рут Сель п/м Сј, *ономокана* Каћ м; *панди* а Гр; *фондџирд* За; *шнџле* Јаб;

бџгами Буч Г м Др Жив З м Зав м ЗТ Јаб Кос М м Рад Чи м, *бџгати* Ра; *бојџги* Ам Радиј; *далџко* Г м ДС м З Јаб Каћ м Кос м Куч М м Рад Х м; *митроџез* Б м Гр Др, *митроџез* Б м, са *митроџезом* Зав м, *митроџезима* Кал м, *пушкомитроџез* Б м М м; *ономо* Ам Б м Г м Гр З м Зав м Јаб Каћ м Кос м Х м, *ономо* Б м; *панди* у Гр;

дџамо З, *дџамо* Сј (најчешће *џамо*); *отџраса* Бј Бук; *тиџчно* Бј Граб итд.; *џрапе* Бј м Буч Граб З М м, *џрапу* Јаб Сј;

д) а : у : *бџџуи* Ам Бал м Бј Бук Г м Гр Др п/м ДС м Жив м Жињ З п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м М м Сель п/м Сј Х м, *бџџуи* М м; *сџ* два Јаб, *сџ* три Жив м, *сџ* четири Кос м, *сџ* чим Куч; *унутри* Др п/м Жив м Кал м;

бџгами (под с); *са* (у свим селима); *унутра* (т. 672b)

Већина наведених дијалекатских ликова засведочена је бар у неком од ближних или даљих говора⁶⁸⁸. Скрећемо пажњу на *богами/боџуи*, које је познато и суседним говорима⁶⁸⁹, али не и севернијим (западно)-србијанским⁶⁹⁰. Ти говори не знају ни за форму *сџ* чим⁶⁹¹.

^{687*} Сивкић Обади 55 *тиџман*. У томе облику "и...одговара изворном грчком *thymitama*" (Сивкић).

⁶⁸⁸ Исп. нпр. за *џага* и сл. Барј. Бихор 33 и Барј. НП-Сј. 47; за *џџди* и *дџсти* Пецо Ишпа I 96, Пецо ГИХ 35, Ђупић Пл. 81 (за *дџсти* и Рем. Кладањ 109, Сивкић Обади 55, Тешки Љешт. 200); за *бојџги* Гор. 660, Рем. Шум. 140, Р. Сивкић Левач 143; за *долџко* Вуковић П-Др. 11, Ник. Колуб. 39, Ник. Тршић 404, Пецо ГИХ 35 (и ту наведено *тумачево*), Рем. Шум. 141, Сивкић Обади 55, Р. Сивкић Левач 143, Тешки Љешт. 200 итд.; за *концелдри* или сл. Ник. Срем 335, Рем. Шум. 141, Сивкић Обади 55, Р. Сивкић Левач 143; за *митроџез* Дешки ЗБИЈГ 34, Драг. Лика 47, Ђук. ГЦ 202, Ник. Мачва 246, Петр. Змиј. I 202, Пик. Кол. 61, Рем. Шум. 141, Сивкић Обади 55, Р. Сивкић Левач 143, Тешки Узв. 178, Ђупић Бјел. 18; за *ономо* Гор. 660, Тешки Љешт. 200 итд.

⁶⁸⁹ Барј. НП-Сј. 47, Златибор и Ивањица (према нашој грађи).

⁶⁹⁰ Већ је у Горобилу само *бџгами*.

⁶⁹¹ Та форма позната је не само староцрногорским (исп. Пеш. СК-ЈБ. 193 и др.) него и источнотрчегочвацким говорима (Пецо ГИХ 36, Рем. Кладањ 109).

324. Вокал *e*

а) *e* : *a*: *биљагу* Јаб; *заитин* (т. 319f); *началник* ДБ, *началника* Кос, *началницима* ДБ; *поставина* Јаб; *сацада-сацада* Кос м; *тастаменат* За; *перемидм*⁶⁹² X м; *цигарица* Сел м;

биљега (т. 343db); *зе-* (т. 319f); *постелине* Сј м, *постелину* Зав м; *сецаде* Ам X м, *сецадама* Ам; *цигерице* Сј;

б) *e* : *u*: *бигенисџ* За, *бигенише* ДБ; *билеђија* Сел, *билеђија* Г м; *Инглези* Буч, *ингелиска*⁶⁹³ рана Куч; *икдном* Сел; *инжињер* Ам Бук За Кал м Рут, *инцилџер* Буч Сел м; *итиднт* Чи м; *лани* Буч Куч, *и лани* Сј, *лани* Ам Бал м ДС м Рад X м, *лани* Куч; *профисор* Жив Сј м Чи м, *профисора* З; *тази* Др; *телиграф* X м; *џерица* Сел м; *цимент* Ам; *ципиле* Сј м;⁶⁹⁴

бегенисати и *белеђија* (т. 400b); *тазе* За м; *џереца* (т. 184c, акц. нм.); *ципелм* Заб м, *ципел'е* М м, *ципеле* Кал м;

с) *e* : *o*: *засобну* сџбу Кос м, *пособан* Др, *пособна* Кос м, *пособно* Др Јаб; *мармаџде* Сел м; *мање* ного џстали Ам;

пџсџбно З м; *него* (у свим селима).

У форми *началник* "имамо сигурно замену старог назала вокалом *a* добијену из црквеног језика"⁶⁹⁴. У складу је с географским положајем и дијалекатском припадношћу полимских говора редовно -и у *лани*⁶⁹⁵.

325. Вокал *u*

а) *u* : *a*: *антелирата* (= интернирана) Др м, — *шашарике* М м, *шашарке* Г м⁶⁹⁶ (исп. и под б);

б) *u* : *e*: *бреџа* М м, *бреџде* Кос; *леџернт* Сј; *менђуше* Кос м; *Муслиман* Сел; *пионери* Жив; *сџурно* Г мх2; *тепкиџ* Куч, *џмелија* или сл. (т. 186d); *хатер*⁶⁹⁷ Кал м; *шешдрика* Др м;

бриџа Јаб, *са бриџам* М м; *Муслимани* (у свим селима); *сџурно* Г м Заб м М м Чи м итд.; *џмилија* или сл. (т. 186d);

комисија Бал м Каћ м Куч, *комисијама* Чи м и сл.; *лепиџу* Рут.

⁶⁹² Белић ДИЈС 30, Рем. Шум. 138, Р. Станић Левач 136. РМС *пермида*, али је тур. *keremid* (Шкаљ.), па можда у *пермида* и немамо никакве супституције вокала (Реметић) узроковане асимплатијом вокала (Белић).

⁶⁹³ Нагласак и иницијални вокал у складу с енгл. изговором. Станић Уск. I 56 *ингеликџ*.

⁶⁹⁴ Тако и Рем. Кладањ 110, Станић Обади 55.

⁶⁹⁴ Вуш. ДИХ 12.

⁶⁹⁵ Тако и Вуковић Аки. II-Др. 376, Гор. 679, Пик. Кол. 177, Руж. Пл. 147, Станић Обади 78, Станић Уск. акц. 183, Тешњ Лешт. 200 итд.

⁶⁹⁶ *форџ* с *a* позната је и у књижевном језику (в. РМС).

⁶⁹⁷ Тур. *hatic*, али Шкаљић има такође *хатер* (поред *хатар*, *хатор*, *хатур*), а Пецо Ишћа I 219 пету форму — *хатр*.

ође, нође — т. 671а); *к(р)ѡмпѡр* или сл. (чешће, т. 345а); *милиѡн* М м Радиј, *милиѡна* Радиј; *чо(в)ек* (најчешће тако, т. 153).

Ово је свакако најзанимљивија и најзначајнија група примера. При томе не мислимо, или бар не првенствено, на богатство форми у *оде-ница/ооденица/ооденица/оуденица* или на широко распрострањено *матовило*⁷⁰¹ и друге сличне примере, већ на ликове као *дѡетеро* и *не мере*. Они, наравно, нису исте старине нити су подједнако дијалекатски маркантни (први је и старији и за дијалекатска разграничења важнији⁷⁰²). Карактеристични су углавном за северозапад србијанског Полињља⁷⁰³ одн. околину Прибоја⁷⁰⁴, мада треба рећи да се друга (тј. *не мере*) јавља и у неким селима уз сјенички крај (нпр. у Каћ или Хисарцику — Пецо Прилози 261), а прва (*-еро*) не.

Иако у Барј. НП-Сј. 47 имамо не само *не мере* него и *мѡрем* и сл., ипак то нису типични ликови већине западносрбијанских (и уопште србијанских) говора⁷⁰⁵. *Не мере* је обично не само у Босни и даље на западу него и у ист. Херц. (Пецо ГИХ 73), а понегде у Ц. Г. имамо и *мѡре* (нпр. Пиж. Кол. 65).

327. Вокал у

а) у : и: *добрѡ итро* Ам Буч За ЗТ,⁷⁰⁶ — *солѡндѡр* Кал м;

б) у : а: *ѡлѡфе* (тур. *züluf*, перс. *zulf*) Бал м; *имѡшниѡ* кућа За; *кокурѡ*⁷⁰⁷ Ам Бук Буч Кос Радиј; *нѡ ам* За м Ра Радиј Рут Сј м, *нѡ ам* Јаб Кос п/м⁷⁰⁸; *ѡсоручѡ* ѡни сѡр Ам; *тѡлмѡч* Буч ДС м Кос, *растѡлмѡчѡ*⁷⁰⁹ Куч;

ѡмушан Бал м; — *кукурѡ* (*кѡруѡ*) (т. 313);

кѡпус Бал м Куч, *кѡпѡса* Јаб Ра Рад; *сѡрутѡ* Ра Х м, *сѡрутѡ* Лу Х м, *сѡрутѡ* Жињ, *сѡрутѡм* Жињ, а доследно је и *близу* Б м Бал м З м За

⁷⁰¹ Нпр. Гор. 136, Рем. Шум. 136 (податак и за околину Кладња), Симић Ободи 55, Тешки Љешт. 200 итд.

⁷⁰² "Разлика између форманата *-ор-* и *-ер-* у бројевима као *четѡро/четѡеро* је прасловенска дијалекатска и своди се на индоевропски превој вокала" (Ивић Језик 30).

⁷⁰³ На ширем дијалекатском плану ове се две изгласе не поклапају. О првој в. у одељку о облицима бројева, т. 585.

⁷⁰⁴ Неколико примера из тога краја, тј. из околине Прибоја наводи се и у Тур. Јат 266.

⁷⁰⁵ То не значи да форме *не мере* у зап. Србији уопште нема. Исп. Тешки Узов. 179 *не мерѡ/не морѡ*.

⁷⁰⁶ Тај је лик могућ оаде (као и у Гор.) само ако је акц. пренесен. У Пеш. СК-Љ. 103 *ѡѡѡ*, међутим, и *добрѡ/итро*.

⁷⁰⁷ Вероватно је у питању дигитализација вокала. Говори се и у Гор. (668) и у Шум. (Рем. 142).

⁷⁰⁸ Забележено само као допуна гл. *пастѡ*. Тако и Вуковић П-Др. 19, Пиж. Кол. 66 (недоследно). Пецо ГИХ 40 *нѡмѡпѡс*.

⁷⁰⁹ Тако и Гор., Ник. Колуб. 46, Ник. Мачѡ 246, Петр. Змиј. I 202 (податак и за Куче и Пишере), Рем. Шум. 142 (податак и за Кладња), Р. Симић Левач 145.

м Кос м Куч М м итд.

Н а п о м е н а: Као ни у многим другим случајевима, тако ни овде нису давана тумачења појединих ликова (многа објашњења могу се наћи у цитираној литератури) нити су вршена детаљна испоређивања с приликама у другим говорима. Не можемо, ипак, да на крају овога одељка не скренемо пажњу на честа подударана између говора двају места у источној Босни (Кладња и Обали) и бар неког дела срб. Полимља (обично северозападног) (исп. бел. 687^а, 688, 691, 693^а, 698, 698^а, 701, 705). Мањих или већих слагања има и у другим језичким областима.

Постоје, наравно, бројна слагања и с другим сродним говорима у окружењу (само део тих слагања показан је у претходним белешкама).

СТАЊЕ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

328. Нема готово ни једнога испитивача ијекавских говора који о овоме не говори као о једном од најкомплекснијих и најкомпликованијих појава у тим говорима уопште⁷¹⁰. Компликованост замене некадашњег гласа јата истиче се и у синтетичким дијалектолошким радовима⁷¹¹. Све то важи не само за ијекавске говоре у целини него и за сваки од њих појединачно.

329. У ијекавским говорима попут западносанџачких односно доњополимских ситуација се још више компликује све већим продором екавизама.

У њима је, ипак, најсложеније питање континуаната некадашњег дугог јата. То се већ види и у помињаном раду Р. Ђуровића, који је у целини посвећен рефлексима јата у прибојском говору, у којем се бележе четири "фонетске вриједности" (*џје, љје, џје и је*) за "јат под дугим силазним акцентом", три за "јат под дугим узлазним акцентом" (*ује, џје и је*) и четири за "дуго неакцентовано јат" (*ује, џје, је и ује*)⁷¹². Ту су још и *е* у многим примерима и *и* у аналошкоме *нисам* или у усамљеноме *лија*. При томе један говорник, каткада у истој реченици, изговара час *је*, час *џје*, час *ује*, а час *џје*⁷¹³.

И А. Пецо наводи из Милаковића (Југоисточно од Бродарева): *сије-на/сније/свџет/бјџли*; *вријеме/вријеме / бџела/деје* године; *пдслије/џспије-ва/пдслие/пдсле*⁷¹⁴. За Хисарџик (Југоисточно од Пријепоља) исти аутор наводи: *лијепо/џијџли*; *дијете/ријџе*; *пднијело/пднијџла*⁷¹⁵.

С поменутих дијалектолозима слаже се аутор овога рада, поред осталог, и у ова три начелна закључка: 1) да се у србијанскоме Полимљу одн. у зап. Санџаку говори (и)јекавски (о неким специфичностима у говору околине Бродарева исп. ниже, т. 340); 2) да континуант дугога јата не мора бити *ује*; 3) да су ови говори захваћени постепеним процесом екавизације. Треба, ипак, напоменути да је простор обухваћен нашим испитивањем знатно шири (негде и мало друкчији), па је, сходно томе, аутор овога рада располагао и грађом која њима није била доступна (нпр. оном из селā у непосредној близини Бродарева или оном из селā с прелазним говором).

1) КОНТИНУАНТИ ДУГОГА ЈАТА

330. Према нашим запажањима (заснованим на несавршеном уху и нешто поузданијем поређењу фонетски и прозодијски сродних секвенци)

⁷¹⁰ Исп., нпр., Дешћ 3БИЈГ 98-99.

⁷¹¹ "Der jekavische Ersatz von *š* ist sehr kompliziert" (Иван Шток. 137).

⁷¹² Ђур. Јат 272-282.

⁷¹³ В., нпр. 3. текст на 311. стр. наведенога дела.

⁷¹⁴ Пецо Прјлози 244.

⁷¹⁵ Пецо Прјлози 253.

то је, у највећем броју случајева, гласовна скупина која није идентична ни са једном другом гласовном групом у речима словенскога порекла које се говоре у србијанском Полимљу одн. у овоме делу Санџака. То значи: 1) да тај континуант под акцентом силазне интонације није идентичан са *џе* које смо имали у *бџе* (т. 119а), *џедан*, *ниједан* (т. 228) или *џе* у *бџе*, *крџе* (т. 119б); 2) да тај узлазно интониран континуант није идентичан са *џе* у *ниједан*, *ниједна* (т. 228); 3) у поста акценатском (одн. предакцентском) положају он није идентичан са *џе* у *пџријемо*, *одџијемо* и сл. (т. 119а), са *џе* у *џџије* и сл. (т. 119б) одн. са *џе* у *рџкије* и сл.

У исто време то значи да основни континуант дугога јата у говорима србијанскога Полимља (најчешће) не представља след *и+ј+е*, али ни *ј+е*.

331. Тако смо дошли до закључка (не тврдимо потпуно исправнога, јер се то може утврдити само експериментално) да је основни континуант дугога јата д и ф т о н г, тј. след вокала *и* и *е* који чине један слог. Између њих се развило прелазно *ј* (=џ), које је, као и у другим сличним окружењима, делимично редуковано (што је за природу самога рефлекса мање битно).

а) Под акцентом силазне интонације то је дифтонг у којем је слоготворан други члан, тј. *е*, али се силабичност делимично протеже и на први члан дифтонга, тј. *и*. Такав рефлекс бележен је у овоме раду графичком секвенцом *иџ*⁷¹⁶.

брџе Др Ра, *вџек* Радиј, *вџека* Бал м, *грџа* Чи м, *зџе* Сељ м, *лџек* Г м Х м, *Прџесначе* (заселак) Г м, *рџач* Бал м З м М м Х м, *рџачи* М м Х м, *сџет* Бј м Г м За, *сџено* Бј м, *сџна* (ген. ср.) Др ДС м Кал м Кос м Ра Х м, *снџе* Бј Гр ДС м За м Зав м Каћ м М м Х м/п/м, *стџња* Бук, *тџсак* Сељ п/м, *цџе* Бал м Бј Кос Куч Ра, *цџи* Гр Др Каћ м Х м, *цџећ* Гр Др Жив и сл.;

бџедне крајеве Бј м, *бџелџ* Куч, *Бџелџ* вода (микротопоним) Рад, *бџеле* Буч Куч, *Бџели* (лични надимак) Х м, *Бџели* камен (микротоп.) Каћ м, *бџелџ* З м, од *Бџелџе* Поља ДС м М м, *бџелу* За, *лџва* Граб, *лџва* Каћ м, *лџвџ* рџци Бал м, *лџп* Куч Ра, *рџеки* Жив, *прџесне* Буч Јаб, *прџесни* Куч, *прџесно* Ра Чи м, *прџесну* Ам, *рџетке* Зав м, *сџед* ДС м, *сџеда* Буч Др м Ра, *сџеда* Буч, *слџепџе* ЗТ, *слџепога* Каћ м, *цџеле* М м, *цџели* За Зав м, *цџелџ* Бј м, *цџелу* Гр Жив м Јаб и сл.;

лџпо Бал м Буч Гр М м Х м, *рџетко* Бј м ДБ Јаб Кос м Ра, *спрџеда* За Кос м, *тџесно* М м и сл.;

бџелимо Буч Др, *бџелимо* Јаб Куч, *бџелиш* Гр За Рад Х, *вџеџамо* Рут, *дџели* Ра, *дџелимо* Бук, *мџења* Кал м, *мџењај* ДБ, *мџењамо* Гр,

⁷¹⁶ Њу можемо наћи и у више радова Д. Брозовића. Код њега, међутим, [и] означава је д а н "глас", чија "физиономија није јасна. У сваком случају ради се о неслоготворном вокалу (или вокалском елементу)" (Броз. Јат II 107). Јасно је из онога што је горе речено, да је у нашем "и" "вокалски елемент" само *и*, док је *ј* глас исти као у *дејје* и сл.

м^чјеси Х, м^чјесим Х м, м^чјесимо Радиј, м^чјешај Гр Х м, м^чјешато Јаб, пл^чјеве Бј, пл^чјеним За м, пр^чјечај Буч Јаб, см^чјени Кос Селъ, см^чјешај З м, тр^чјеба Кал, тр^чјебим Каћ м Ра, ц^чједи ДС м Ра Сј итд;

занов^чјетам Х м, изл^чјечу Х м, изумр^чјеше М м, исц^чједи З м, нац^чједим Г м, оц^чједи З м Х м, поп^чјец З м, проц^чједиш З м Х м, ум^чјесимш З м, ум^чјешимш З м и сл.

б) И под акцентом узлазне интонације континуант дугога јата је обично дифтонг с отвореним другим и затвореним првим делом, узлазно-га типа, што значи да је у њему силабичан други вокал, тј. *е*, док је први (*и*) неслогован. Бележимо га у раду графичком секвенцом *ч^че*:

с^чјенац Ра, вр^чјеве Бал м, д^чјете Бал м Гр Граб З м За м Ра Х п/м, др^чјевку За м, Ждр^чјела (микротоп.) Рад, од з^чјезде до з^чјезде Рад, л^чјекове Ам Сј м, л^чјекови Г м, са л^чјековима Кал м, мл^чјека (ген. сг.) Бал м ДС м Жињ Јаб, мл^чјeko Буч Гр З м За Х п/м Чи м, по мл^чјеку Гр, од^чјела ДС м, од^чјело Ра, пос^чјело Кал м Кос м, пр^чјетву Ам, р^чјека (микрохидроним) Г м, р^чјека Гр Каћ м, р^чјекџ Чи м, с^чјетло Бј Чи м, по с^чјету М м, с^чјџа Бј Буч, с^чјџе Кос, с^чјџу Гр Јаб Селъ, с^чјело Бук Гр Кал м Ра Х, С^чјерак (микротоп.) Др м Кос, ср^чјџа ДБ, у ср^чјџи Жињ, ср^чјџим Х м, ст^чјџа Гр ДС м Ра, ст^чјџа Б м Зав м, Тр^чјџани (: Тријџине) Гр, тр^чјџа За м Селъ, тр^чјџу ЗТ, ц^чјџе Јаб, ц^чјџом За Кал м, у ц^чјџу Куч, Ц^чјџац (микротоп.) За, цр^чјџо М м и сл.;

с^чјџа Кал м, с^чјџе ДС м, с^чјџо Бј Х, с^чјџу Бј м За м Јаб М м Селъ м, л^чјџа Х м, л^чјџџ ДБ, л^чјџо Г м, л^чјџу Ра, н^чјџа Кал м, р^чјџак Сј м, см^чјџан Каћ м, ц^чјџа Бал м За м Селъ Х м, ц^чјџу Зав м Јаб Рад Радиј Х м и сл.;

с^чјџим Др, с^чјџали Гр, вр^чјџо (: вријџати) Ра, досп^чјџају Кал м, др^чјџи Рад, зад^чјџала Г м, запл^чјџили Радиј, запл^чјџише Б м, запр^чјџили Радиј, запр^чјџило Ам, изв^чјџите Жив, изд^чјџили се Буч, искол^чјџају Ам, искол^чјџала Јаб, испр^чјџила Ам, исц^чјџи Бј, исц^чјџали Др, исц^чјџаше Бал м, л^чјџили Х м, м^чјџале ДБ, м^чјџали Граб Зав м, м^чјџиле ДБ, м^чјџати ДС м Радиј, м^чјџџ ДБ, нас^чјџи Куч, нац^чјџи Г м, об^чјџи Х, об^чјџело Бал м, огр^чјџило се М м, од^чјџала ДС м, од^чјџили Бј, одр^чјџи Сј м, опл^чјџило Кал м, ос^чјџи Бј м, оц^чјџи Кал м, оц^чјџило Г м, пл^чјџиле Бј, поб^чјџили Буч, погр^чјџило Ам ДБ Јаб, погр^чјџисмо Бј, под^чјџили За Јаб Чи м, под^чјџило Чи м, под^чјџити М м, посл^чјџила се М м, об^чјџило Лу, пом^чјџа се Буч, прекор^чјџили се Рут, препор^чјџџ Јаб, препр^чјџило се Рут, прес^чјџи Ра, прес^чјџите Сј, пр^чјџала Буч, прил^чјџили Јаб, прип^чјџају Кал м, пром^чјџила Кос м Чи м, просн^чјџило Ам, проц^чјџи Буч Сј м, рас^чјџале Кал м, распод^чјџили Гр, скол^чјџали Селъ, см^чјџили Кал м, см^чјџише Кос, споразум^чјџџ се М м, стр^чјџају Бук Рад, стр^чјџали Јаб, стр^чјџџ М м, стр^чјџати Лу, стр^чјџаше Каћ м, уд^чјџају се Др м, употр^чјџило Бал м, усн^чјџала Зав м итд.

с) Практично исти тај рефлекс (разлика је само прозодијска) имамо и

у поста акценатском (у прелазноме говору и у преда акценатском) положају (у аор. глагола и у крајњем отвореном слогу):

Блдоов^чјес Радиј, *џспов^чјести* X м, *џс^чјеку* Јаб, — *на бр^чјег* Гр, *џза бр^чјег*а Каћ м, *џд в^чјџка* М м, *џд в^чјџка* Рад, *џс^чјено* Кал м, *на ср^чјџду* Радиј, *џср^чјџду* Кос п/м Лу, *на ст^чјџне* Ам, *пџт Ст^чјџну* Рут, *џсн^чјџ* М м, *сџ сн^чјџгом* М м и сл.;

срџдов^чјџчан Ам;

џв^чјџк За м, *џв^чјџк* X Чи м, *пџпр^чјџко* Граб Сј, *џпр^чјџко* Рут, *џр^чјџтко* З м Сј м и сл.;

џзм^чјџша За, *џдр^чјџча* Ра, *џжл^чјџбе* Рут, *џџд^чјџли* ДС м, *џзм^чјџнџ* Кал м, *џспр^чјџчџни* Каћ м, *џц^чјџџџ* Буч X, *џц^чјџпамо* Јаб, *џбл^чјџпиш* Куч, *џдл^чјџпљџна* Каћ м, *џпл^чјџџи* За м Сел, *џц^чјџџџ* Сј, *пџвр^чјџши* Каћ м, *пџд^чјџлџ* X м, *пџм^чјџшџ* X м, *пџм^чјџшај* Радиј, *пџм^чјџшџто* Кос м, *пџм^чјџшџто* Сел м, *пџмр^чјџше* Ам, *пџц^чјџпџта* Јаб, *пџрџс^чјџцамо* Кос, *пџрџм^чјџшџш* Буч, *пџрџстр^чјџти* За п/м, *пџрџц^чјџџџ* Куч Ра, *пџрџц^чјџџџш* Каћ м Сел м X, *рџсц^чјџпџ* Ам, *џб^чјџлџ* Гр, *џб^чјџлимо* Буч Куч, *џм^чјџсџм* Бал м Гр X, *џмр^чјџше* X м, *џпџтр^чјџџџим* Зав м итд.;

пџмр^чјџ Ам За м Куч, *пџн^чјџ* Сел, *пџрџдр^чјџ* Сј, *пџрџн^чјџ* Рут, *џмр^чјџ* Ам Каћ м Куч Сј X м Чи м и сл.;

р^чјџчџ Б м, — *м^чјџсџла* М м X м, *џтр^чјџџџли* X м, *прџл^чјџтџли* X м, *џм^чјџшџли* се Г м и сл.

332. а) У категоријама наведеним у претходној тачки јавља се спорадично (обично у спором говору, при наглашавању сваке ортогоничне речи) и двосложни рефлекс:

џџлџр Г м, *лџлџпа* џџвџјка Ра, *сџлџно* Бј м, *сџлџна* Бј м, *цџлџџи* З;

џлџџло З, *џилџте* З, *џдилџло* М м;

џзмџлџнџ се З, *џзмџлџни* Бал м, *пџпрџлџко* Б м и сл.

Овакви су ликови нешто фреквентнији једино на југу, у околини Бродарева.

б) То у принципу важи и за факултативно двосложен ијскавски рефлекс јата у одричним облицима гл. *јесам*. Будући, међутим, да овај гл. у реченици има по правилу истакнуто место (чини најчешће семантички и интонацијски стожер реченице), овде је потврда за такав рефлекс сразмерно више него у неких других речи:

нијесам Б м Бал м Бј п/м ДБ З п/м Јаб М м, *нијџси* Бук З М м, *нијџсмо* Б м Бал м Бј З За Јаб, *нијџсу* Б м Бј п/м ДБ З М м.

И овде су, ипак, много чешћи и распрострањенији ликови:

нџлџсам Б м Бук Буч Г м Гр Жињ З м За п/м Зав м ЗТ Јаб М м X п/м, *нџлџси* Бук Буч Гр Јаб, *нџлџсмо* Б м Бук Буч ДБ За Зав м Јаб X м, *нџлџсте* За Јаб, *нџлџсу* Б м Бук Буч Гр Жињ За п/м Зав м ЗТ Јаб М м X п/м Чи м.

У овим се истим селима иначе говори (у понеком и чешће) и аналошко *нисам* Б м Бал м Бук Буч Г м Гр ДБ Жињ З м За п/м Зав м Јаб М м Х п/м, *ниси* Г м ДБ За Х м, *нисмо* Б м Бал м Бј Г м Гр ДБ За м Зав м Јаб М м Х, *нисте* За, *нису* Б м Г м З м За Јаб М м Х п/м Чи м.

У осталим селима бележени су само ови други облици:

нисам Ам Др м ДС м Жив п/м Кал м Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Сел п/м Сј п/м, *ниси* ДС м Каћ м Куч Рад Радиј Рут, *нисмо* Др м ДС м Каћ м Куч Ра Рад Сј м, *нисте* Ра, *нису* Граб Др ДС м ЗТ Кал м Каћ м Кос м Ра Радиј Сел.

Од наведених села само је у Кос засведочено једанпут и *ни/су*. Могућно је да би се при детаљнијем испитивању пронашао и понеки такав пример у неком другом селу, пре свега западно од Лима.

Ни ова, морфолошка изоглоса (*нијесам/нисам*), која се овде наводи ради лакше упоредивости с другим ијекавским говорима, нема правилан правац пружања. Може се, ипак, рећи да југ и запад имају претежно *ни/јесам* (*ни/јесам*) и *нисам*, а север и северисток само *нисам* (в. карту бр. 6)⁷¹⁷. С обзиром на то да северно од Увца имамо *нисам*,⁷¹⁸ а на југу и западу од наше области *нијесам*,⁷¹⁹ такав распоред наведених форми изгледа сасвим логичан. Укупно узевши, може се у овоме погледу срб. Полпље сматрати прелазном облашћу између зоне с *нијесам* и оне с *нисам*.

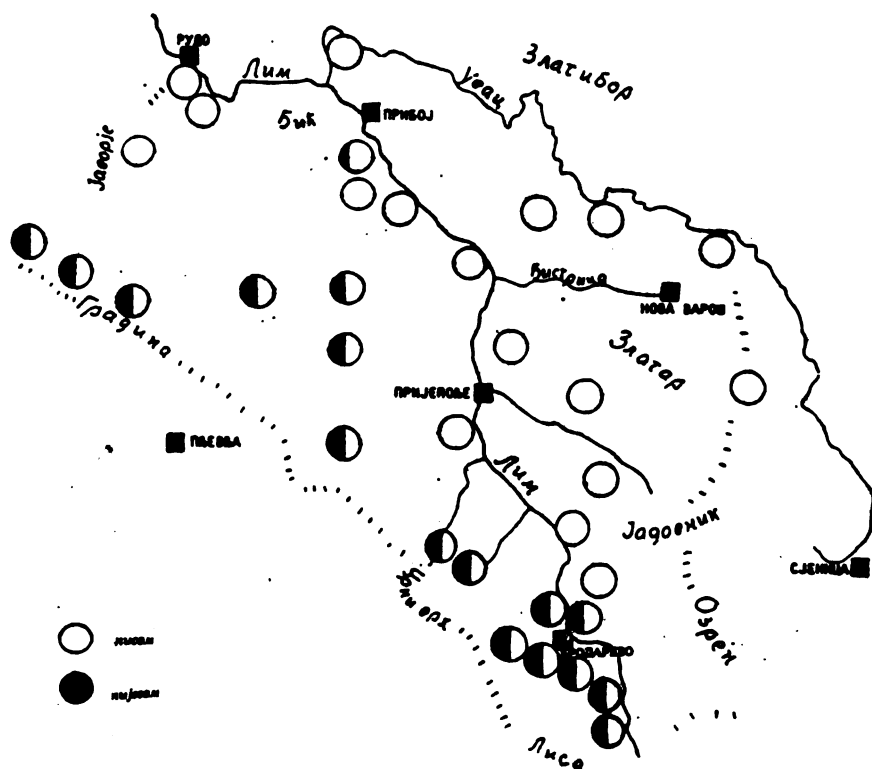
333. Од основнога рефлекса дугога јата *и/џ* и његове факултативне реализације *и/џ* постоје двојака одступања. Прво се тиче категорија (лексички ограничених или парадигматски и позиционо условљених) у којима се јавља с а м о двосложни след *ије*, тј. *ије*. То су:

а) број *деи/је* (забележен у свим селима), као и синтагме и сложенце с овим бројем типа *и деи/је* За, *пд деи/је* Др м Кос п/м М м, *са деи/је* Бал м, *у деи/је* ЗТ одн. *дбадеи/је* Ам Б м Г м Др Жив Кос п/м М м Ра (на супрот томе исп. *деи/је* куће и сл. у т. 38е и *деи/јема* Сел);

⁷¹⁷ Прецизне податке за околину Прибоја даје Р. Туровић у чланку *Рефлекси јата у одричним формама глагола јесам у говору Прибоја и његове околине*, Књ. XXVII/1 (1980) 73-79. Податке за Милаковиће в. у Пецо Прилози 244 (*нијесам*) а за Хисарцих на стр. 253-254 (*нијесам/нисам*).

⁷¹⁸ Подуше, у Ивчи Биска 399 налазимо и *нијесам*, али су каснија наша испитивања златиборскога говора показала да то није распроотрањена и типична особина тога говора. Исп., осим тога, и *нисам* у Гор. 656 и Тешки Јешт. 234.

⁷¹⁹ Занимљиво је да неки испитивачи црногорских говора нику сматрали за потребно да то и наведу (ипш ми то нисмо уочили?) (в. Вуковић П-Др. 12-18, Вуш. ДИХ 7-11, Стеван. ИИД 21-27). Само се *нијесам* одн. *нијесам* наводи у Петр. Ровца 163, Пеш. СК-Љ. 260, Пик. Кол. 73, Станић Жк. I 235, Ђупић Бјел. 30. Треба, међутим, рећи да је у ист. Херц. "обично *нијесам*, али се, нарочито код млађих генерација, чује и *нисам*" (Пецо ГИХ 59), као и то да у дијалекатским текстовима из суседних Пљеваља (Ђупић Пљ.) налазимо више потврда за *нисам* и сл. (100 x3, 101, 106 x2) него за *нијесам* (107).

Карта бр. 6: Рефлекс јага у одрчним облицима гл. јесам

б) предлог и прилог *прѣ* – *прѣ* Ам Бал м Бј Бук Гр ДБ Жињ З п/м Зав м ЗТ Јаб М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Х Чи м, *прѣ*ен Б м З м, *и прѣ* Кос, *испрѣ* Г м, *испрѣ* Чи м, *малопрѣ* Ам Др Кос м М м, *најпрѣ* Ам Б м Бј Буч Гр З Зав м Јаб Кос п/м Радиј Селъ м, *најпрѣ*ен З м, *најпрѣ* Ам Бал м Др п/м За Зав м Јаб Кал м Кос п/м Селъ м Х, *најпрѣ*ен Зав м, *најпрѣ* Бук Буч Др м З, *најпрѣ* Јаб Каћ м, *најпрѣ* Селъ, *отпрѣ* Г м М м Х м, *отпрѣ* Бал м Г м Ра Х, *одпрѣ* Зав м, *спрѣ* М м⁷²⁰;

с) прилози типа *вудије* Ам Др п/м Кал м Ра Радиј Сј, *коекудије* Куч,

⁷²⁰ Имамо, ипак, и једну потврду за дуго -*ѣ* у овоме прилогу: Двѣ су била удате *прѣ*е З, вероватно аналошкога порекла (: раније и сл.). Исп. и *најпрѣ* У Тур. Јат 282.

Цр, Р рефлекс дугог јата накнадно је јотовоа назал n^{725} .

Ово би, заиста, могло значити да у околини Прибоја имамо $љ \leftarrow \text{Ѣ}$ и изван случајева наведених под а) (или њима сличним) као што је то неретко, нпр., у Лици⁷²⁶ или, ређе, у западној Босни⁷²⁷. Томе би у прилог могли ићи и Ђуровићеви примери хвала *љпо* Сј и *мљчнй* производи Ра⁷²⁸, да први није забележен "од једне продавачице", а да други (забележен "од једног детета") није од оних који никако не спадају у аутохтони језички корпус прибојскога говора.

Ђуровић, међутим, наводи и бројне друге примере с $љ \leftarrow \text{Ѣ}$, међу њима и *брљг*, *лљво*, *лљпо*, *нљм* (273), *на брљгу*, *мљљко* (276), *нљсу* (280)⁷²⁹, који се у приличној мери косе с правилима дистрибуције сонаната у говорима СП (в. ниже). Он претпоставља да су такви, нејотовани, ликови "или последица сачуване представе у свијести говорника о двосложној вриједности старога вокала, или је ту — *іе*, а не *је*"⁷³⁰.

Ако се под *іе* подразумевао дифтонг (што је највероватније), онда се слажемо с другом претпоставком, и то из најмање три разлога: 1) сами никада нисмо имали прилике да забележимо ликове као *брљг* и *нљм*; 2) у говорима који заиста имају $љ$ у таквим позицијама постоје и бројни и несумњиви примери у којима *ј* из тога рефлекса јотује претходни сонант⁷³¹, а такви су ликови (бар код аутохтоних говорника) овде непознати; 3) напред наведено *Њѣмци* је, по свему судећи, аналошко (: *Њѣмачка*, *њѣмачки* и сл.), што посредно потврђују истим ликом бјелопавлићки и колашински⁷³², тј. говори у којима "дуго *јат*, без обзира на то је ли наглашено или не, има двосложни рефлекс *ије*"⁷³³.

⁷²⁵ Ђур. Јат 307.

⁷²⁶ Исп. Драг. Лика 37: *лљвй*, *лљп*, *слљк*; *мљљко*, *Њѣмци*, *њѣсам* и сл.

⁷²⁷ Исп. Дешић ЗБИЈГ 101: *сљно*, — *лљвй*, *Њѣмци*; 105: *мљљко*, *њѣсам* и сл.

⁷²⁸ Ђур. Јат 306.

⁷²⁹ То су, дакле, нејотоване секвенце *л+ј* и *н+ј*.

⁷³⁰ Ђур. Јат 304. Претпоставка о сачуваној "свијести говорника о двосложној вриједности старога вокала" подразумева или (1) да је двосложни рефлекс основни а једносложни само факултативан (што не потврђују ни Ђуровићеви примери) или (2) да се једносложни "развио" из двосложнога, у шта ми, бар кад су у питању говори СП, сумњамо. (То важи и за наше завичајно, горобилско "*лљљпо*", које смо својевремено тумачили "утицајем екавског изговора" — Гор. 652). Да су полимски и њима слични говори заиста имали след *и + ј + е*, питање је зашто би се он дифтонгизирао само онда када потиче од *јата*, а не и иначе. То питање остаје и после Барјактаревљевог тумачења, по којем је "тенденција упрошћавања групе *ије* у *је* условљена... и осећањем економичности" (Барј. Бихор I 30).

⁷³¹ Исп. бел. 726 и 727, као и бројне потврде за *дљвљи* и сл. у Дешић ЗБИЈГ 108 и Драг. Лика 38.

⁷³² Ђупић Бјел. 210 одн. Пјх. Кол. 240 (текстови), а исп. и *Њѣмац/Њијемац* у суседним Пљешљима (Ђупић Пљ. 87).

⁷³³ Пјх. Кол. 67, а исп. и сличну формулацију у Ђупић Бјел. 25. Отуда је занимљиво да оба аутора остављају овај лик (*Њѣмци*) без коментара, што значи да је он за њих био необележен. Издвојено је, ипак, *Њѣмци* у Ђупић Зета 268.

Говори се, уосталом, неупоредиво чешће *Н^чјемац* Бал м ДС м Каћ м Куч М м, *Н^чјемца* Каћ м, *Н^чјемце* Ам, *Н^чјемци* Бал м Бј м Бук Буч Г м Др ДС м Жив м За м Заб Зав м Јаб Кал м Каћ м Лју Ра Селъ м Х м Чи м, *Н^чјемцима* Др, — *Н^чјемца* Ам Др, — *Н^чјемца* Бук Др За Каћ м⁷³⁴.

335. Као и у многим другим ијекавским говорима, тако и у овима у зап. Санцаку одн. у срб. Полимљу имамо поред ијекавскога рефлекса и аналошко *е* у префиксу *прѣ-*⁷³⁵:

а) *пр^чјесо* Др Куч, *пр^чјегои* Ра, *пр^чјеклоп* Ам, *пр^чјекон* Зав м, *пр^чјелдџе* М м, *пр^чјепис* Рад, *пр^чјеплет-пр^чјеплете* Јаб, *пр^чјемјеру* За, *пр^чјеседник* Б м, *пр^чјеседника* З м, *пр^чјеседнике* Кос, *пр^чјесек* Ам Гр Жив Ра Селъ, *пр^чјесека* Бал м, у *пр^чјесеку* Селъ, *пр^чјетон* Ам Рад Радиј Рут, *пр^чјетрес* Рад;

Пр^чјеполое Бј п/м Гр ДС м З п/м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м М м Селъ п/м Х м Чи м, *Пр^чјеполоа* Радиј Чи м итд., *Пр^чјепдџе* Б м М м Х м, *Пр^чјепдџе* Х м, *Пр^чјеполое* М м⁷³⁶;

пр^чјехи Ам Бал м Др м Жив Заб м Кос м Куч Рад Рут, *пр^чјехам* Кос Куч, *пр^чјехеш* Куч, *пр^чјехе* Кал м, *пр^чјехемо* Заб м Кал м Кос Сј, *пр^чјеху* За м Кос м Куч, *пр^чјехи* Рад, *пр^чјехосмо* Ам, *пр^чјехоше* Кал м Рад;

б) *прѣсо* Каћ м, *прѣлед* Гр, *прѣгон* Куч, *прѣдни* Б м, *прѣзив* Рут, *прѣлаз* Рут, *прѣлом* Селъ, *прѣписе* Кос, *прѣседник* Ам Бук Чи м, *прѣседник* Бал м Бј З п/м, *прѣседник* Б м, *прѣседника* Бј, *прѣседнице* Б м, *прѣтрес* Рут;

прѣхам Ам, *прѣхеш* Гр Рут, *прѣхе* ЗТ, *прѣхемо* Јаб Рут⁷³⁷.

Први је лик овога префикса чешћи у речима из домаћег живота (нпр. *пр^чјесек*) и говору старијих него у онима из административнога и политичког живота (нпр. *прѣпис*, *прѣседник*) и говору млађих. Редован је, наравно, у топониму *Пријеполое*.

336. Ијекавско-скавска двострукост јавља се и у ограниченом броју појединачних лексема⁷³⁸:

а) *вр^чјеме* ДС м Жив Жињ За м Зав м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Х м, *вр^чјеме* З;

⁷³⁴ Исп. и бројне потврде типа *Н^чјемци* у Тур. Јат 275.

⁷³⁵ Исп. Гор. 654 *прѣлаз/пријеласка*, Пеш. СК-Јѣ. 105 *пријелџ* (*прѣндс*), Пиж. Кол. 69 *пријеплет/прѣплет*, Пецо ГИХ 55 *пријелаз/прѣлаз*, Станић Уж. I 70 *пријеклон/прѣгон*, Бушић Бјел. 27 *прѣсек* (*прицеклад*), Стеван. ИцД 22-23 *прицеклд/прѣлд*. У неким од ових говора дошло је до лексичке, семантичке или неке друге поларизације.

⁷³⁶ Овај занимљиви прозодички лик забележен је у прелазном говору, али као изузетак.

⁷³⁷ До сличних резултата (поткрепљених већином овде наведених лексема) дошао је и Р. Туровић испитујући рефлексе јата у околини Прибоја (Тур. Јат 281).

⁷³⁸ При томе се не мисли на случајеве који су плод несумњивог утицаја екавске варијанте стандардног језика који се наводе у т. 337с.

врѣме Ам Б м Бук Г м Гр ДБ Др ДС м За Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Х Чи м;⁷³⁹

б) *вр^чјѣдан* Буч Др м Кос м Селъ м, *вр^чјѣдни* Буч Каћ м;

(ретко) *врѣдни* Јаб, *врѣдне* З;⁷⁴⁰

с) *нѣпр^чјѣд* Бук Буч Гр ДС м Кос, *нѣпр^чјѣд* М м, *унѣпр^чјѣд* Зав м Јаб;

(нешто ређе) *нѣпрѣд* Гр Јаб Кал м Сј, *унѣпрѣд* Рут⁷⁴¹;

д) *цр^чјѣп* Др м Каћ м Кос М м, *пѣт цр^чјѣпом* Бј;

(ређе) *пот црѣпом* З Рад;

е) *погр^чјѣшило* Ам Јаб, *погр^чјѣшили* Гр, *погр^чјѣшисмо* Бј;

(ређе) *погрѣшила* Ам, *пѣгрѣшиш* За⁷⁴²;

ф) *ц^чјѣла* Јаб Кос п/м, *ц^чјѣлѣ* Рад, *ц^чјѣле* Б м, *ц^чјѣло* За м Кос Селъ, *ц^чјѣлу* ДС м Зав м Јаб Рад Радиј, *ц^чјѣлѣ* М м, *ц^чјѣлу* За Зав м, *ц^чјѣлу* Жив м Јаб;

(знатно ређе) *цѣла* Кос Ра, *цѣлу* Јаб, *цѣлу* Рут;⁷⁴³

г) *т^чјѣло* Кос м / *тѣло* Ам За м.

Нису сви наведени примери истога типа, а неки можда и не спадају овамо. Сигурна објашњења за екавске ликове могу се дати само за први и последњи случај. *Врѣме* је несумњиво настало према *врѣмена*, *врѣменом* и сл.⁷⁴⁴, док је *тѣло* (овде прилично ретка лексема⁷⁴⁵) познати лексички екавизам у неким ијекавским говорима⁷⁴⁶.

Биће да су аналошкога порекла и остали екавски ликови (не само *врѣме*) наведени у т. б-ф (нпр. *погрѣш* : *грѣш*-, *цѣла* : *цѣо*⁷⁴⁷ и сл.). Могуће је, ипак, неке ликове и друкчије тумачити (екавизам *црѣп* могао је

⁷³⁹ Оба лика наводе се и у Ђур. Јат 271 и Пецо Прилози 244 (податак за Милаковиће), а исп. и Тешић Љешт. 189, Гор. 651 и Тешић Узов. 172 само *врѣме*. Занимљиво је да је тај лик забележен чак и у икавскошњавским говорима зап. Босне (Пецо Ишћа I 133), уз *вр(и)јѣме* и *врѣме*.

⁷⁴⁰ Гор. 651 и Тешић Узов. 172 само *врѣдан*.

⁷⁴¹ Гор. нѣпрѣд, Тешић Љешт. 189 нѣпрѣд.

⁷⁴² Исп. и Ђур. Јат 282 *пѣгрѣшиш*, Пецо Прилози 254 *погрѣшицо* (Хисарцик). Занимљиво је, с друге стране, *употр^чјѣбили* Бал м, јер је на северу *употрѣбили* (Гор., Тешић Љешт. 189).

⁷⁴³ Тешић Љешт. 189 увек *цѣла*.

⁷⁴⁴ Отуда није методолошки оправдано пратити "ширење екавизма међу сеоским становништвом" баш на овоме примеру, како је то чинио Ђуровић у својој, иначе изванредном раду (Ђур. Јат 271).

⁷⁴⁵ Нема је ни у грађом богатој Ђуровићевој монографији.

⁷⁴⁶ Ивић Дијал. 135, а исп. и Пецо ГИХ 58, Сињић Обади 44, као и *тѣло/тѣло* у Станић Уск. I 70.

⁷⁴⁷ Чешће је, међутим, *цѣло* (т. 343cd).

доћи, заједно с производом, и из продавнице одн. из града).⁷⁴⁸

337. а) Само екавски рефлекс бележимо у гл. *врѣди* Ам Ра, *не врѣди* Бал м и *рѣшило* Гр Јаб, *рѣшила* Јаб, *рѣшили* Гр Рут Сељ Сј, *рѣшисмо* Гр, *рѣшимо* Сј, *рѣше се* Ам, *рѣшу* Рад, *рѣшен* Ам, *рѣшено* Гр Сј⁷⁴⁹.

б) Екавизам имамо и у случају тзв. продуженог јата: *врѣћа* Сј м, *прѣрѣка* (оно чим се "прѣча" обућа) Ам⁷⁵⁰.

с) У ијекавским говорима изложеним претежном утицају престижне екавице, као што је то случај с овима у срб. Полињу, није лако утврдити шта је лексички екавизам а шта тај утицај. Може се, са великом дозом сигурности, тај утицај претпоставити у следећим (и њима сличним) примерима:

бѣдан За; *вѣс* (= вест) Куч; народно *вѣше* Буч (исп. *вѣше* Кос); *врѣћају* Ам (исп. *врѣћа* Ра); *дѣв* З м Јаб, *пѣ дѣв* Ра; *глуоњма* Ам (али *нѣма* Кал м); *захтѣају* (са х) Радиј; *на лѣво-круг* Ра (из војничког живота); из *мѣснѣ* концеларије Зав м, *мѣсна* концеларија Жив м и др. (административна терминологија⁷⁵¹); *Нѣмци* Гр ДС м Зав м Радиј, *Нѣмца* Јаб, *Нѣмца* Кос, *Нѣмцима* Радиј⁷⁵²; *пѣбѣ* За Радиј (али *пѣбѣди* Буч); *порѣкло* Бј м Каћ м Чи м; *примѣтило* Др; *разумѣш* Гр; *рѣтко* Ра; *развијемо се у стрѣлце* Кос (војничка терминологија); *спрѣчило* Јаб; *спрѣпимо* Чи м; *по цѣви* Гр итд.⁷⁵³

338. Рецимо, на крају, да се и овде говори *лѣја* Ам ЗТ Јаб Рад Радиј Рут (све су потврде из говора православног живља)⁷⁵⁴.

Тако смо дошли до следећег инвентара рефлекса дугога јата: *ѣ* (*ѣ*), *ѣ*, *ѣ* (*ѣ*), *е* и *и*. Чинило нам се, ипак, да у њиховој дистрибуцији постоји какав-такав ред и то смо покушали да покажемо у претходном излагању.

Мање рефлекса а више реда има у континуаната краткога јата. То никако не значи да су ту прилике једнодимензионалне и сасвим просте. Напротив!

⁷⁴⁸ Екавизам црптом засведочен је и у Милаковићу (Пецо Прилози 244). У Гор. увек тако.

⁷⁴⁹ Исп. и Тур. Јат 277 *врѣди*, затим Вуковић П-Др. 17 *врѣђети*, Станић Уск. I 70 *врѣђети* (*врѣђѣти*); Тешћ Лѣшт. 189 *рѣшили* (тако и Гор.).

⁷⁵⁰ Три потврде за ген. пл. *врѣћа* наводе се и у Тур. Јат 274.

⁷⁵¹ Отуда је, свакако, занимљив ијекавски лик: у унутрашњем *дѣѣ* Кал м.

⁷⁵² Има ијек. говора у којима је само тако (нпр. Гор. 651, Тешћ Лѣшт. 189), али је овде аутохтонни лик *Нѣмац* и сл. (т. 334б).

⁷⁵³ "Двадесетак екавских ликова" из околине Прибоја наводи се и у Тур. Јат 273. Туровић привођује да сви у његову раду "наведени екавским имају само дугосилазни акценат". Како показују овде изнети примери (иначе само део забележених), то је, наравно, сасвим случајно. Исп. и из бродарскога села Милаковића *бѣло*, *мѣко* и сл. у Пецо Прилози 244.

⁷⁵⁴ Такав је, очигледно, и Туровићев пример *лѣја* *лѣја* из Прибојске Бање (Тур. Јат 295).

2) КОНТИНУАНТИ КРАТКОГА ЈАТА

339. Основни рефлекс краткога јата у говорима србијанског Полимља је *је*, нпр.:

бјџ Ам Сј м Чи м, *бјџи* Ам Бук Др Жињ ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Чи м, *бјџим* Заб м Радиј, *бјџите* М м, *бјџите* Буч Др Жив Селъ м Сј м, *бјџали* Бј м Ра, *добјџала* Селъ м, *избјџали* Др З Каћ м Радиј, *избјџало* Кал м, *побјџо* Заб м Ра, *побјџа* Каћ м, *побјџи* Радиј, *побјџни* За, *побјџосмо* Каћ м, *побјџоше* Ам, *побјџе* Каћ м Кос Сј, *пробјџу* Рут, *пробјџала* Др, *пробјџи* (пребеглице) Бј, *побјџиљело* Лу и сл.;

вјџра Кал м Куч Рад, *вјџру* Чи м, *вјџре* Чи м, *вјџровали* Др З, *вјџроватно* ДБ и сл.;

пјџишкџ Ам Бј Др п/м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Радиј Сј п/м, *пјџишџ* Х и сл.;

(*е*) *одље* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Рут Сј п/м Х Чи м итд. (знатно више примера наводи се у одељку о консонантизму).

340. а) У прелазном говору Муслимана у селима јужно од Бродарева јавља се, међутим, сразмерно висок проценат примера с екавским рефлексом краткога јата. Ради се, пре свега, о секвенци *усмени консонант* (посебно *џ*) + *џ*:

бџали З м, *бџи* Г м, *избџело* Б м Г м, *избџали* Г м, *побџа* Г м х2, *побџело* Б м, *побџи* Г м, *побџињемо* З м, *побџиш* З м, — *бџи* Б м, — *обџиш* З м;

вџруј Б м, *вџрујем* Г м, *вџтар* Г м, *вџрка* Г м:

мџџу З м, *мџџа* Г м, *мџџо* Г м, *намџџили* Г м, *намџџиј* („мешавина“) З м, — *на примџер* Б м З м.

Знатно су ређи, али ипак добро заступљени *јекавски* ликови:

бјџињо Б м, *бљџали* Б м х2, — *објџиш* З м; *вјџра* Г м, *вјџру* Г м, — *живљели* З м; *умјела* З м; исп. и *пјџишкџ* З м.

Занимљиво је истаћи чињеницу да прелазни говор Муслимана у Матаругама и Хртима (тј. у, према нашим сазнањима, најсевернијим селима с тим говором) не зна за ову појаву:

М м: *бјџали*, *бјџаћу*, *бјџи*, *добјџали*, *побјџе*; *вјџчање*, *вјџроват*, *двјџста*, *живљели/живљели*, *свјџло*; *мјџџа*, *мјџџа*, *мјџџи*, *мјџџо*; исп. и *пјџишкџ*;

Х м: *бјџо*, *бјџали*, *бљџо*, *бљџали*, *бљџале*, Бјџаке (ак. пл.); *вјџишџка* *џрана*, *вљџуеш*, *живљела*, *живљело се*, *живљели*, *живљели*, *наживљела сам се*, *наживљела сам се*, *праживљела*, *новљџста*; *мјџџа*, *мјџџа*, *мљџџа*; исп. и *пљџишкџ*.

Јаб, *привремено* Гр итд.;

брежњак Кос, *брежњак* Др; *вреднија* Селъ м; *вредта* За м, *вредта* ⁷⁵⁹ З м Каћ м М м Х м, *вредшан* За м, *вредшно* За м Заб м, *вредшкѝ* Кос м; *ждрѣбѣд* ЗТ, *ждрѣбѣдѝ* Селъ, *ждрѣбѣдима* Селъ, *сѣ ждрѣбетом* Јаб (па и *ждрѣбе* Јаб⁷⁶⁰); *од кѣстрѣтѣнѣ* За; *напредак* Чи м; *црѣпѣна* Каћ м, *црѣпуѣа* Ам Селъ, *црѣпуѣама* Кос м, *црѣпуѣама* Селъ м, *црѣпуѣе* Ам Кос п/м Рад, *црѣпуѣу* Гр Лу, *црѣпуѣу* З м и сл.;

а) *рѣжѣ* Селъ, *рѣжѣмо* Буч Јаб, *рѣжѣш* Др Рад, *рѣжѣу* Ам За, *рѣжѣ* Бј, *до рѣзѣвања* Радиј, *рѣзала* Куч, *рѣзали* Ам, *рѣзало* се Ра, *рѣзати* Зав м, *изрѣжѣ* Буч, *изрѣжѣ* Х м, *изрѣжѣмо* Бал м Јаб, *изрѣжѣш* Х м, *изрѣжѣ* Каћ м, *изрѣзали* Кал м, *обрѣжѣ* ЗТ, *обрѣжѣмо* Каћ м, *обрѣжѣш* Др, *обрѣжѣу* ЗТ, *обрѣжѣмо* Јаб, *разрѣзѣвала* Каћ м, *срѣжѣ* Буч М м, *срѣжѣмо* За Селъ, *срѣжѣш* Куч, *срѣжѣ* Кал м Каћ м, *јрѣжѣе* Кос; *рѣпа* ЗТ, *рѣпѣ* М м, *рѣпу* Куч Лу итд.;

гѣре (у свим селима);

а) *гѣревинама* Заб м, — *гѣрела* Бал м Др За, *гѣреле* За м, *гѣрѣти* Ам Др ДС м Кал м, *изгѣрела* Кал м Ра, *изгѣреле* Др Кал м, *изгѣрело* Др ДС м Ра Сј м, *изгѣреше* Др, *погѣрела* Јаб, *погѣреле* Сј м, *погѣрѣли* ДС м Јаб Кал м, *погѣрело* Др Жив м Заб м Јаб Кал м, *погѣрѣємо* Кал м, *погѣреше* Рад, *прегѣрѣли* Ам, *сагѣре* Ам, *сѣгоре* ДС м Каћ м, *сагѣрела* Буч Граб Др Жив м Каћ м, *сагорѣла* З м, *сагорѣли* ДС м Кал м, *сагорѣло* Буч ДС м Жив За м Кос Сј м, — *погорѣлицима* Ам;

ад) *рѣђѣ* ДБ Куч Селъ п/м, *рѣђѝ* Куч; *рѣчица* Буч, *рѣчицу* Каћ м Кос (исп. и од *Рѣчѝнд* М м); *рѣчѝнѝк* Х м; *рѣшѣвало* Буч.

Категорије *ас-ад* нису у складу са стандарднојезичком нормом.

б) У врло ограниченем броју примера бележимо и *рје* ← *рѣ* (све су потврде из околине Прибоја).

ба) Поред *прѣчавине* Јаб, *упрѣчуј* Буч, *прѣшѣѣци* Ра и сл., забележено је и *прѣшѣѣке* Ра (исп. *прѣшѣнѝ* опѣнци Куч, *прѣшѣнѝ* обућу Ам)⁷⁶¹.

бб) Из прибојских села је и *рѣђѝ* Жив м Чи м, којем можемо додати и Ђуровићево *рѣчица*⁷⁶².

бс) У тим је селима чешће и *старѣшина* Буч ×4 Граб За ×3 Кал м Ра, *старѣшѝнд* За, *старѣшѝну* Жив ×2 него *стѣрѣшина* Ра⁷⁶³.

⁷⁵⁹ Тако и Ђур. Јат 296. Међутим, А. Пецо наводи у Прилозима и *ерѝхѣта* из Хисарѝка (стр. 258). Мислимо да је тај лик могао настати од *ери(ј)ота* накнадним воспостављањем *х* (иначе би било тешко објаснити промену *8х* → *их* у овим говорима).

⁷⁶⁰ Исп. Пиж. Кол. 69 *ждрѣѣбе/ждрѣбе*, Станић Уск. I 70 *ждрѣбе (ждрѣѣбе)*, Пецо Прилози 255 *ждрѣбе* (Хисарѝк) (кратак слог према *ждрѣбѣта*, *ждрѣбѣд* и сл.).

⁷⁶¹ Исти овај пример, али из другога прибојског села, наводи се у Ђур. Јат 289.

⁷⁶² Ђур. Јат 289. Но, и Ђуровић наводи и *рѣчица* (292) и *рѣђѣ* (293) (овај други пр. заједно с онима тип *девојка*, *доме*, *пешке* и сл.), Пецо Прилози 255 *рѣчица* (Хисарѝк).

⁷⁶³ Исп. и Ђур. Јат 289 и 292.

Из нововарошких и пријеполских села имамо забележено само *старѣшина* Ам Гр ДБ Др Јаб х2 Кос м Рад, *стдрѣшина* Х, *старѣшине* ДС м Рад, *старѣшину* Радиј, *стдрѣшину* Др м, *старѣшину* Каћ м.

Док нам фонемски лик именице *стар(ј)ешина* може послужити за унутрашњу диференцијацију говора у србијанскоме Полимљу, дотле скавизам у *горети* и композитама ваља пратити и шире — као изоглосу која дели југоистичне ијскавске говоре на оне у Херцеговини и Никшићкој Жупи, с једне стране, и оне у западној Србији и већем делу Црне Горе, с друге стране⁷⁶⁴.

Међутим, својим *старјѣшина* слаже се прибојски говор с онима у Херцеговини⁷⁶⁵ и Никшићкој Жупи⁷⁶⁶, а не нпр. са западносрбијанским горобилским⁷⁶⁷ или азбуковачким⁷⁶⁸. Додајмо к томе да Херцеговина зна и за ликове сличне усамљеноме(?) прибојском *прјѣшваџи*, али и неки други говори у зап. Србији⁷⁶⁹ (и не само они). Тај смо лик, иначе, у т. ба) довели у везу са синтагмама типа *прѣснѣ опанци*, *прѣснѣ обућу*. Аналогном се могу објаснити и примери из т. бб — *рјѣћу* : *ријѣдак* и сл., а *рјѣчица* : *ријѣка*.⁷⁷⁰ Аналогног односа нема код примера типа *резати*, *горети* и сл., па отуда ни форми са (-)рје-

с) Префикс *пре-* гласи само тако, тј. са *е*: *прѣбили* Жињ За м, *прѣбрала*

⁷⁶⁴ Пецо ГИХ 57 и Вуш. ДИХ 9 *ворјети* и сл.; Гор. 654 и Тешић Љешт. 189 *ворети* и сл.; Вуковић П-Др. 16 (без примера), Мил. Црн. 345, Петр. Броћ. 233, Петр. Ровца 173, Пеш. СК-Љ. 105, Пик. Кол. 69, Станић Уск. I 69, Стеван. ИЦД 23 и Ђупић Бјел. 27 *ворет(и)* и сл. Овај лик није сасвим непознати ни у ист. Херц. (Пецо ГИХ 68).

⁷⁶⁵ Пецо ГИХ 68 (и *старѣшина*).

⁷⁶⁶ Вуш. ДИХ 9, а тако и Вуковић П-Др. 16. Станић Уск. I 69 *старјѣшина/старѣшина*, Пик. Кол. 69 *стдрѣшина (стдрјѣшина)*, Пеш. СК-Љ. 105 *стдрѣшина (стдрѣ-/стдрје-* у једном крају). "У примеру *стар(ј)ешина* проблем је нешто друкчији него код *ре* у другим позицијама, јер је стари облик био *старѣшина*" (Пеш. СК-Љ. 105). Подаци из Ускока и СК-Љ. представљају малу корекцију онога што је Д. Петровић рекао на 160. стр. чланка цитираног у бел. 770.

⁷⁶⁷ Гор. 744 (текстови).

⁷⁶⁸ Тешић Узов. 173, а тако је, тј. *старѣшина*, и у Мил. Црн. 346, Петр. Броћ. 233, Петр. Ровца 173, Стеван ИЦД 23, Ђупић Бјел. 27. Занимљиво је да само *старе-* бележи Вушић и у суседним Пљевљима (Ђупић Пљ. 83).

⁷⁶⁹ Исп., нпр., *стрјѣлица* Пецо ГИХ 68, *брјѣстѣл* Гор. 653, *црјѣпѣлѣ* (па чак и *врјѣмена* и сл.) Тешић Љешт. 189, *врјѣмѣлѣ* Тешић Узов. 173. В. и у чланку А. Пеце, *Судбина кратког ѐ* иза р у *цјѣкавским* говорима *штокавског дијалекта*, ЈФ ХХХИИ 255-257.

⁷⁷⁰ Тако само својевремено објашњавали и сличне горобилске ликове (Гор. 653). Постоје, међутим, и друкчија тумачења: "Могуће је да су аналогски процеси 'васпоставили' негде *рје* према *рије*, могуће је, исто тако, да је граница слога негде утицала на очување скупине *рје*, али је сигурно да је свему овоме, добрим дијелом, узрочник јекавско јотовање које се ни у другим случајевима није синхронизовано вршило, нити је, опет, у подједнакој мјери захватило све позиције у ријечи" (А. Пецо, *Судбина кратког ѐ* ..., ЈФ ХХХИИ 259). Поводом примера типа *врјѣшка* (чега, као што смо видели, нема у Подимљу) и *стрјѣлица* (што можда у неким селима није искључено) каже Д. Петровић да "нема посебнога смисла ни тратити за фонетским узроцима који су довели до њене, 'нерегуларне фонетске еволуције'. Није ту у питању никаква еволуција, него просто на-писње над језиком" (*О судбини групе рј* и неким сродним појавима у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима, ГФФНС ХVIII/1 161).

ДС м, *прѣварѣ* Г м За, *прѣварѣла* Јаб Сј, *прѣварѣли* За м, *прѣварѣм* Радиј, *прѣварѣти* Селъ, *прѣлѣдѣј* Бал м, *прѣдѣнили* ДС м, *прѣвѣрѣ* Рад, *прѣгорѣм* Х м, *прѣдѣдстручити* Буч, *прѣдѣначѣм* З, *прѣлазиѣ* Гр, *прѣлазиѣмо* Буч, *прѣламѣ* З, *прѣламѣмо* Гр, *прѣноћѣ* ДС м, *прѣноћѣли* Кал м, *прѣплетѣмо* Јаб, *прѣскочѣм* Жињ За м, *прѣсретѣли* Заб м, *прѣтвѣрѣ* Г м итд., — *прѣкадѣѣицу* Бј и сл.

Исти рефлекс јата имамо доследно и у предлозима *прѣд*, *прѣко/про* (*прѣо*) и *прѣма* (*спрѣма*), што је све у сагласности и с географским положајем овога дела Полимља и с карактером његових говора.

Н а п о м е н а: Нема, по правилу, међусобнога укрштања префикса *пре-/при-*. Исп. *привѣѣци* се Б м, *привѣдѣовити* Сј м, *привѣдѣовѣш* Др, *прѣдѣдѣ* Г м, *прѣдрѣжѣ* се Куч, *прѣкѣзѣто* Ра, *прѣпиѣвали* Буч, *прѣпрѣми* ЗТ, *прѣслѣни* Жињ М м, *прѣслѣниѣ* Гр, *прѣслѣнили* З, *прѣставиѣ* Гр, *пѣчѣ* каѣу Кос, *прѣтиснѣм* Рад итд. Отуда примери типа *прѣмѣтиѣ* М м, *прѣмѣтили* смо Гр и *прѣмѣнѣмо* Х м тешко да могу бити аутохтоно полимски (у питању су, очигледно, књишке речи). Занимљиво је, ипак, да је први лик забележен и у Гор. (654), такође с *-ме-* ← *-мв-*, као и у форми с *при-*: *прѣмѣти* Сј (исп. и *прѣмѣдѣ* Каѣ м).

342. а) Екавски лик увек има префикс *не-* у неодређених заменица и прилога као што су *нѣко*, *нѣшто* (*нѣшта*), *нѣкад* и сл.

б) Такав лик има и више појединачних лексема, али њихов број ни у овоме случају (в. и т. 336-337) није лако утврдити. С обзиром на прилике у сродним говорима, с једне, и на фреквенцију и распрострањеност некога лика, с друге стране, у тзв. лексичке екавизме спадају:

дѣчѣк Бал м x3 ДС м Јаб, *дѣчѣка* Радиј, *дѣчѣкѣ* Кос, *дѣчѣке* Ам, *дѣчѣкиѣ* Ам, *дѣчко* Ам Гр Куч М м Ра Радиј (исп., ипак, необично *дѣчѣкѣ* Кал м x2);

зѣница Жив м За Сј, *зѣница* ДС м⁷⁷¹;

лѣмѣз Рут, *лѣмѣза* Кос, *лѣмѣжѣ* Кос Рут Селъ, *лѣмѣзѣ* Рут, *лѣмѣзови* Рут;^{771*}

обѣѣа Кос м Радиј, *обѣѣај* Ра, *обѣѣала* Јаб Кал м Сј, *обѣѣали* Кос м, *обѣѣали-обѣѣаш* За м и сл;

слѣзѣна За м Селъ м Сј⁷⁷²;

цѣлѣѣѣ Ам Ра, *цѣлѣѣајѣ* Ам Кос м Ра, *цѣлѣѣѣѣѣ* Селъ, *цѣлѣѣѣѣ* Ам, *цѣлујѣ* Ра;

цѣста За м, *цѣстѣ* Жив, *цѣстѣм* Буч Жив, *тѣста* Жив За м Кал м, *по тѣстама* Кал м, *прѣко тѣстѣ* Буч, *са тѣстѣ* ЗТ, *тѣстѣ* Кал м Ра Сј

⁷⁷¹ За овај акц. исп. Пеш. СК-Јб. 53 и Стеван ИцД 24 *зѣница*.

^{771*} Прѣма Скоку (Рѣчник II, в.в. *лѣмѣз*) од праслов. * *lēmēzъ*. "Хрв.-срп. облици прѣпостављају ѣ мјесто е, како је у другим славинама". Исп. и РСАНУ: *лѣмѣз* ијек. *лѣмѣз* (дјѣл. ијек. *лѣмѣз*).

⁷⁷² Ђуровић (Јат 292) бележи и занимљиво *слѣзѣна*.

м, на *тести* Др Сј м, при *тести* Бј, *тестом* Бук Жив Кал м Кос Ра Рут Сј, на *тесту* Бук Буч Јаб Кос Ра Сј, — на *тесту*⁷⁷³ М м.⁷⁷⁴

с) У неколико лексема бележимо двојаке рефлексе, при чему треба нагласити да су и екавски ликови највероватније аутохтони:

већа Селъ м (и Зав м, али је тамо и *ветар* сасвим обично — исп. т. 340b), *веће* Кос м / *вјеће* Ам, *вјећу* Кос;

*дбе*⁷⁷⁵ Кос м / *дбје* Буч Др Ра Сј м;

^л*леб* Г м Зав м, ^л*леб*^н Зав м, *леба* Г м Зав м / ^л*леб* Буч Гр ДБ Јаб Куч Рад, ^л*леб*^н Ам ДБ Јаб, ^л*леб* М м Х м, *леба* Ам Буч Жив Заб Јаб Радиј, ^л*леба* Бј м Зав м Х м итд.

Екавизам (*х*)*леб*⁷⁷⁶ бележен је више пута само у говору Муслимана у околини Бродарева (па и тамо недоследно); у осталим крајевима је (*х*)*леб* те ће рачанско *леб* највероватније бити иновација.

Из говора Муслимана су и *већа* и *дбе* (у околини Пријепоља). У томе се крају говори и *беше* Каћ м × 2 Кос, *бесмо* Кос (али Радиј *бјеше*). Можда све њих треба довести у вези с онима типа *бежали* из т. 340?!

д) Екавско *блдећ* М м могло је настати и дисимилацијом, док је *одећа* ДБ, *одећ* Радиј књишка реч⁷⁷⁷ (много је обичнија лексема *одијело*), а такве су и: на *ислећењу* Бук, *следовати* ДС м, *следов* ДС м, *следовало* Кал м Селъ м, *следовање* Ра.

е) Тај се утицај несумњиво огледа у примерима типа:

бежали Ра (исп. и комбинацију *ђецо*, да *бежимо* Ра), *бекство* Рут, *бежунца* Кос, *вежбу* Кос Селъ, *вежба* Заб, *верски* За, *девојка* М м, *деловања* Куч, *деговала* Сј, *железничку станицу* Кос (али на *железници* Јаб), *изештај* Бук, на *лево* круг Кос, *лекар* З м Каћ м Х, *лекар* З м, *лекара* Г м Гр, *лекара* ДБ, *лекари* ДБ ЗТ М м Х (али, ипак, и *лекар* З, *лекару* З, *лекарима* Јаб, *лековитија* Куч), *местци* Ра, *намештај* ЗТ, *нешдија* Кос Селъ (али и *пјешдија* Буч, *пјешци* Кос), на *пример* Граб Каћ м Радиј Селъ Х м Чи м (али и на *примјер* З За м Чи м), *прлеће* Кос, *сведок* Бук, *светла* Каћ м (али *свјетла* Др, *свјетло* Каћ м Лу), *суседна* Рут, са *јспеком* Јаб и тако даље и томе слично.

⁷⁷³ За акц. -џ-, иначе само једном забележен у прелазном говору, исп. Барј. Бихор I 27 *цста*. Ова је лексема, осим екавизма, занимљива и по својој иницијалном консонанту *ц-т-* (— *т^с — ц*), али и по томе што уопште егзистира у једном србијанском говору (Тешки Љешт. 191 каже да се "ретко... чује").

⁷⁷⁴ Већина ових ликова наводи се и у Ђур. Јат 292, а познати су и другим ијекавским говорима.

⁷⁷⁵ Међу лексичке екавизме у ијекавским говорима убраја се и овај (Ивић. Шток. 139).

⁷⁷⁶ Исп., ипр., Пеш. СК-Љ. 105 *лб*.

⁷⁷⁷ Исп. Ђур. Јат 290 *одјеће*. Треба, ипак, напоменути да Ђуровић овај пример наводи заједно с *одјд*, *одје* или, чак, *одј* и сл., што никако не могу (поготову не *одје*) бити аутентични полимљски, па ни прибојски ликови.

Понекад се с екавизмом пријми и друкчији облик, нпр. *дѣда* ДБ Х (в. т. 472).

Н а п о м е н е: 1° Међу "сталне и типичне" екавизме убраја Р. Ђуровић и именицу *чѣвек* (*чѣвек*)⁷⁷⁸. То потврђују и многобројни наши примери, не само из околине Прибоја него и из целог србијанског Полимља (т. 153 и 361а). Треба ипак напоменути да је *чѣвек* својеврсни псеудоекавизам, с обзиром на то да је та форма настала испадањем *ѣ*, потом и *ј* и, коначно, враћањем *ѣ* (*чѣвјек* → *чѣјек* → *чѣек* → *чѣвек*)⁷⁷⁹.

2° Сасвим друкчије ствари стоје с прилогом *дѣле*, који Ђуровић (на истоме месту) такође сврстава у "сталне и типичне" екавизме. У питању је, очигледно, случајна омашка, јер *дѣле* као типични екавизам не потврђује не само наша него ни Ђуровићева грађа (што је, у ствари, и једино важно). Тако на 293. стр. његова рада налазимо *дѣле* забележено само у једном селу, док је *дѣље* (стр. 306) потврђено у двадесетак прибојских села (исп. и т. 339 овога рада).

343. Кратко и као континуант јата имамо углавном у истим позицијама у којима се среће и у већине других ијекавских говора.

а) У позицији испред *ј*, доследно (*уј* ← *ѣј*):

аа) у компаративу придева:

слабѣја Зав м Селъ, *стѣрија* З м Ра, *стѣрија* Граб З м М м, *стѣрија* ДБ, *срѣтнија* Др Селъ п/м итд;

аб) у имперфекту, нпр. *бѣлаше/билаше* и сл. (т. 274с, 277а и 630б; 640 итд.);

ас) у 3. лицу сг. одричнога облика гл. *јесам*: *није*;

ад) у глагола с основом на *ѣ*:

вѣју Селъ м; *грѣјала* Др м ДС м, *грѣје* За Јаб Ра Селъ м Сј, *грѣјемо* Др Заб м Јаб, *грѣју* ДС м, *зѣгријаше се* Каћ м, *дѣријѣ* Кос, *дѣрију* Селъ, *уѣријаше* Куч, *уѣрије* З м, *уѣрије* Бј, *уѣријеш* З м Рад, *уѣријѣ* Рут; *сѣјати* Др За Ра Рад Селъ п/м (па и *сѣјачице* Каћ м), *сѣјѣ* Ра Селъ п/м, *сѣјала* Бј Буч ЗТ Ра Селъ м Сј м, *сѣјала* Х м, *сѣјало* Г м Х, *сѣјало* Селъ м, *сѣјали* ДС м Жив Зав м Јаб Каћ м Х п/м, *сѣјали* Зав м Селъ, *сѣјале* Кос, *сѣјале* Др З, *сѣјана* Рад, *сѣјат* Кал м, *сѣјем* Селъ Х, *не сѣјем* М м, *сѣјеш* Буч Рад, *сѣје* Зав м Кал м Селъ, *не сѣје* Гр, *сѣје* Селъ м, *насѣјеш* З м, *насѣјемо* Гр, *насѣјемо* Зав м, *пѣсијѣ* Зав м Кал м М м, *пѣсијали* Бал м Бук З м, *пѣсијеш* Жив З м ЗТ Кал м Каћ м Х м, *пѣсије* М м Х, *пѣсијемо* Ам Буч Гр Др За Зав м Каћ м М м Радиј, *пѣсију* ДС м Јаб Каћ м Рад, *пѣсијевали* Х м, *пѣсијем* З м Рад, *пѣсије* Лу Селъ м, *пѣсијеш* Ра; *смѣјати се* Др м Јаб Каћ м, *смѣјашеш ми се* Рад, *смѣјашете ми се* ЗТ, *смѣјали се* Каћ

⁷⁷⁸ Ђур. Јат 294.

⁷⁷⁹ Исп. објашњење за Вуково *чѣвек* у Ивић Поговор 105. Ивић, додуше, каже да је "сам Вук накнадно вратио *ѣ*". Како јекавска западна Србија има *чѣвек* (или *чѣјек*, *чѣек* и сл., али не и *чѣвјек*), то вероватно и није у питању Вукова интервенција.

м, *насмѣак се* Ра, *насмѣа се* Б м, *насмѣаше (се)* ДС м, *насмѣат* За м и сл.;

смѣлем Каћ м, *не смѣлем* Ам Гр Др ДС м Заб м Куч Радиј, *смѣле* ДБ Х м, *не смѣле* З Каћ м Кос Лу М м Ра Рад Радиј, *не смѣле* Каћ м Радиј, *смѣлеш* Каћ м, *не смѣлеш* З м, *не смѣлеш* За Каћ м Рут, *смѣлемо* Б м Кал м Х м, *не смѣлемо* Г м, *смѣлете* Каћ м Ра, *смѣљу* Ам, *не смѣљу* Ам Гр ДС м Јаб Каћ м Кос Рут Сј м; *јмијем* Ам Бал м Буч Г м З За Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Сј м, *јмије* ДБ, *јмије* Бук Др п/м За Ра Х м, *јмијемо* За и сл.⁷⁸⁰

Треба нагласити да и они који се труде да говоре екавски имају у своје говору форме типа *сѣлати* и сл.⁷⁸¹, што је одлика говорника и других крајева југозападне (ијекавске) Србије⁷⁸².

б) Бележио и *ијV* ← *ѣјV* ← *ѣV* ← *ѣхV*:

мијур Јаб, *мијурови* Јаб, *подмијурило* Ам (али, наравно, *мјѣур* Др м, *мјѣурови* Др м За м и сл., тј. ако је очувано х); *ѣсмија* За Јаб Рад, *ѣт смѣја* За Ра.

с) Није битно друкчијег порекла ни *и* у *ијо* ← *ѣј*, а јавља се:

са) у р. гл. прид. гл. једносложне основе (често, али недоследно):

ијо (: всти) Јаб, *мијо* (: мљти) Ам, *сѣјо* (: свсти) За Зав м Јаб Рад Селъ м, *смѣјо* (: смвти) Буч Граб ДБ Кал м М м Ра Радиј Х м, *снѣјо* (: снѣти) Кал м;

јѣо (чешће) Г м Гр За Рад, *ѣѣо* ДС м Зав м Селъ м (облике р. гл. прид. хл. *хтјети* в. у т. 377б);

сб) у р. гл. прид. гл. двосложне и вишесложне основе (готово доследно):

видијо Ам Буч Г м Гр ДБ Др м ДС м Зав м Жив За м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Рад Радиј Рут Селъ м, *обневидијо* М м Чи м; *вдијо* Буч Г м ЗТ Јаб Ра Рад Селъ Сј Чи м, *завдијо* Гр ДБ; *ѣдријо* Јаб, *поѣдријо* За м, *саѣдријо* Ам ДС м Кос м; *ѣднијо* Буч Г м Гр ДБ Др Заб п/м Каћ м Ра, *ѣдпринијо* Каћ м, *ѣзнијо* Ам Буч За м, *нднијо* ДС м, *ѣднијо* Гр ДС м Куч Селъ м Сј, *пѣднијо* Зав м Кал м, *пѣнијо* Бук Зав м Куч, *прѣнијо* Жив м; *ѣдспијо* Ра; *ѣжѣијо* Г м Јаб; *ѣжѣвијо* Г м Заб п/м Зав м Јаб Кал м Кос м Ра Селъ п/м Сј, *ѣожѣвијо* Бал м Г м, *ѣодѣжѣвијо* Каћ м, *ѣнажѣвијо* се Каћ м, *ѣожѣвијо* Гр, *ѣпрожѣвијо* Бал м Каћ м Сј м; *ѣѣријо* Жив м Сј м; *ѣолѣтијо* Заб м, *ѣолѣтијо* Кос, *ѣпрелѣтијо* Ра, *ѣсалѣтијо* Ра; *ѣзѣмѣијо* Ра,

⁷⁸⁰ Занимљиво је да Туровић (Јат 283) нема из прибојскога говора ни једну потврду са *ије* у през. гл. *ѣмјети*, већ само *не ѣмјѣм* одн. *ѣмјѣм*, *ѣмјѣмо* (исп. и *разѣмјѣм*), што би се могло разумети или као изједначавање рефлекса дугога јата и секвенце *ѣ + је* или као накнадна десимбиозација вокала *и* из *ије*.

⁷⁸¹ И међу бројним екавцима у Тур. Јат 292-293 нашло се само једно *не ѣѣрајало*.

⁷⁸² Спорадични екавски ликови бележени су у само у севернијим западносрбијанским (подринским) говорима. Исп. Тешвић Узв. 174 и Ник. Тривић 399.

одмало ДС м Ра, самало Х м; мрало Јаб; обчленио Др Лу; обдало З м, раздало се Бј Гр; окдрало За; окдрнио Кос; ослчленио Јаб; поцрннио Др; трпнио Кос м Селъ Сј м, претрпнио Жив; јмало Јаб; штѣдио ДС м; — нало се Заб м;

вѣдо Кос м Рад Рут, лѣдо Бук, јмало (: умѣти) Радиј, шѣдо Кал м; — нѣ јо Г м⁷⁸³;

сс) у именица *Биоград* Кал м, из *Биограда* Кал м, у *Биограду* Јаб Кал м Селъ (исп. и у *Биограду на мору* Бук); *дѣло* Г м За Каћ м Кос м Лу Чи м, *диѣлница* Каћ м; *старосидиѣлци* Бал м Зав м Каћ м, *старосидиѣлци* Буч Ра (о ликовима типа *жѣлѣлци*, *засѣлѣлци* и сл. исп. т. 349);

Београд Буч М м, *Београд* Др, *Београда* Др Радиј, из *Бедграда* Б м, по *Бедграду* Х, у *Бедграду* Гр, у *Београду* Ам Куч и *дѣо* Јаб Кос (екавски ликови, који нису аутохтони, иако је данас *Београд* чешће него *Биоград*);

сд) у придева *зрѣло* Гр (на југу) и *цѣло* Г м Др За м Јаб Кос п/м М м Рад Селъ;

зрѣо Ам Јаб Радиј Рут (: *зрѣло* Јаб Ра Селъ, *зрѣлу* Ра, *зрѣле* Рад и сл.), а исп. и *врѣо* Ам Гр ЗТ Јаб Сј (: *врѣле* вѣдѣ Х, *врѣлѣлѣм* Ра и сл.); *цѣо* Јаб Ра Рут⁷⁸⁴.

д) Друкчијег је домашаја (а можда и порекла⁷⁸⁵) појава *и* у *иѣе* (← вѣѣ) и *иѣе* (← влѣ).

да) Прва се секвенца јавља у облика с некадашњом основом *-сѣдѣ-* (за *-сѣдѣ-* немамо потврда):

сиѣѣње Рад, *сиѣѣт* Х м, *сиѣѣти* Др м За Кал м Ра Рад, *сиѣѣ* Јаб, *сиѣѣла* Др Жив Каћ м, *сиѣѣли* Буч Гр Граб Др За м Заб м Јаб Кал м Лу Рад, *сиѣѣли* Б м, *посиѣѣли* ДБ *посиѣѣсмо* Ам, али се говори и *сѣѣт* Г м, *сѣѣти* Ам Селъ м.⁷⁸⁶

Аналогијом према *сиѣѣла*, *сиѣѣли* и сл. настало је и *сидиѣло* Бал м Др м З За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу Ра Рад Селъ, *посидиѣло* ДБ, *пресидиѣло* Куч Ра (исп. и *старосидиѣлци* под сс), но није тако ретко ни *сѣдиѣло* Бал м Селъ м, *сѣдиѣло* Г м.

Није сигурно да обрнуту појаву имамо у *сѣдели* (: *сѣдиѣо*?) Кал м Каћ м, јер је тај лик могао настати и према през. основи или фонетским путем (дисимилацијом *с-ћ*).

дв) У облика с основом *(-)бѣлѣ-* имамо данас само *(-)биѣе-*:

⁷⁸³ Исп. и *смѣо*, — *сѣлѣо*, *жѣлѣо* у Тур. Јат 297. Занимљиво је да су сви наши примери с јотованим (кон)сонантом, што не може бити случајно. Они су, иако ретки, аутентични, док је Туровићево *жѣлѣо* потпуно нетипично (в. т. 390а).

⁷⁸⁴ И Р. Туровић (Јат 297) наводи више потврда за *цѣо* из околине Прибоја (а ниједну с *-и-*); у Љешт. је само *цѣо* (Тешћ 190), а и у Гор. је обичније *цѣо* него *цѣо* (655).

⁷⁸⁵ Исп. у Ивић Поговор 103.

⁷⁸⁶ Према Тур. Јат 296 овим су други ликови у околини Прибоја чешћи.

биљеза Др За Кал м Рад, *биљез* Ам Куч, *биљезу* Ам Кос п/м Куч Сел, *биљези* За, *биљезе* ДБ, *Билезе* (топ.) Заб м, — *биљезар* ('бележник?') Кал м, — *биљезај* Кал м, *биљезио* Кал м, *биљезила* Ам, *зобиљезај* Јаб Сел, *обиљезио* Кос, *обиљезиш* Х, *прибиљези* Др м.

У овим, као и у неким другим сродним говорима, имамо, дакле, доследно *биље-* а недоследно *сиђе*⁷⁸⁷. Узроке за ту појаву тешко је утврдити, јер постоје и говори у којима је обрнуто⁷⁸⁸.

У обе наведене основе имали смо јат у два суседна слога. Ако тај услов није испуњен, нема ни промене *ѝ* → *и* испред *ђ* и *љ* (исп., нпр., *неђеља* у т. 398а).

344. а) За говоре србијанскога Полимља нису карактеристични ликови *сикиру* Заб, *сикирчићи* Жив. Оба су забележена у прибојским селима, одакле су и Ђуровићеви примери *сикиру*, *сикире*⁷⁸⁹.

И ту је, међутим, обичније *бекире* Жив м, *бекиру* Сј, *бекирама* За м⁷⁹⁰. У нововарошким и пријепољским селима бележили смо само *бекира* М м, *бекиру* Ам Кос, *бекиром* ЗТ, *бекире* Рут, *бекирама* Јаб Рут, *бекирице* Рут, на *бекирици* Ам.

б) Из прибојскога су краја и ликови *вџди* Сј м, *вџди* Кал м, *нџди* Кал м, *нџнди* Кал м, *нџнди* Кал м, *џџди* За м, *џџдика* За м, *џџди* Ам Сј м (исп. и необично *вођи* Кал м, са *ђ* из *вође* и *-и* из *води*)⁷⁹¹. Два таква примера забележена су (од исте особе) и у Ам: *џџди*, *џџди*, али они нису никако типична особина говора тога нововарошкога села.

Својим *вџди* и сл. слаже се говор околине Прибоја, поново, са сродним говорима у источној Босни⁷⁹², мада треба напоменути да *вџди* није непознато ни говору источне Херцеговине⁷⁹³.

Но, и у прибојском су крају чешће (у пријепољском и, практично, нововарошком једине) форме на *-ђе/-де* (т. 671а).

с) У прибојском селу Рачи забележили смо од једне старице и *бијжи*. Иако смо провели с њом дуго времена у разговору, тај икавизам нисмо више чули, а није га било ни у говору осталих мештана овога села. Отуда

⁷⁸⁷ Тако и Пецо ГИХ 58-59, Станић Уск. I 68, док је у Гор. 654-655 и Пиж. Кол. 71 *биље-Кеђе* доследно.

⁷⁸⁸ Исп. Пеш. СК-ЈБ. 106 и, нарочито, Ђупић Бјел. 26 и 28.

⁷⁸⁹ Тур. Јат 299. За ту форму знају и неки релативно сродни говори, али они на северу (Рем. Кладањ 112, Симић Обади 45, Тешић Љешт. 191).

⁷⁹⁰ Исп. и Тур. Јат 304.

⁷⁹¹ Неколико потврда за *џџди* наводи се и у Тур. Јат 299.

⁷⁹² Исп. Тук. ГЦ 237 (и *џџде*), Рем. Кладањ 112, Симић Обади 44 (и *џџде*). Напомињемо да у прибојском крају нема, међутим, форме *нџџди* коју помиње Реметић у своме раду.

⁷⁹³ Релативно ретке форме типа *вџди*, *џџди* у говору Муслимана тумачио је А. Пецо утицајем икавских говора (Пецо ГИХ 59), што, међутим, не може бити примењено и на прибојске примере.

се он не може сматрати аутохтоном особином ни рачванскога говора, а камоли доњополимског уопште⁷⁹⁴.

И тај је лик карактеристичан за северније говоре, и то с обе стране Дрине⁷⁹⁵.

d) О тзв. морфолошким икавизмима и уопште о судбини јата у флексивним наставцима, у основи глагола и творби итератива биће речи на одговарајућем месту одељка о облицима.⁷⁹⁶

3) РЕФЛЕКСИ СЕКУНДАРНОГ ЈАТА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ

345. а) И говори србијанскога Полимља знају за појаву рефлекса јата (у нашем случају ^{иј}) наместо изворнога -*ūr*, али је та појава лексички ограничена:

вѡд^{иј}ѣру Г м Др м За Ра Рут Сел^ь п/м, у *вѡд^{иј}ѣру* Ра, *кѡс^{иј}ѣр* Бј Др м Кос Куч (исп. и *кѡсѣрићи* Кос); *сѡл^{иј}ѣр* Жив;

кѡл^{иј}ѣр Жив Јаб; *кѡмп^{иј}ѣр* М м, *кѡмп^{иј}ѣра* За Јаб, *кѡмп^{иј}ѣра* Буч За Јаб Кос м, *кѡмп^{иј}ѣре* Буч Др м Јаб Куч М м Ра, *кѡмп^{иј}ѣри* За м Сел^ь п/м, у *кѡмп^{иј}ѣрима* Кос, *кѡмп^{иј}ѣр* ЗТ, *кѡмп^{иј}ѣра* Буч, *кѡмп^{иј}ѣре* Др Јаб, у *кѡмп^{иј}ѣрима* Ра (исп. и *кѡмпѣрић* Сј).

У речима словенскога порекла забележен је један изузетак (*вѡд^{иј}ѣр* Ра x1), али је зато врло често *кѡмп^{иј}ѣр* Жив м Кал м Кос м Ра Сј м, *кѡмп^{иј}ѣра* Ра, *кѡмп^{иј}ѣра* Ам Жив м, *кѡмп^{иј}ѣре* Ам Ра Рут, *кѡмп^{иј}ѣри* Бал м Заб м, на *кѡмп^{иј}ѣру* Г м, — *кромп^{иј}ѣр* Куч, *кромп^{иј}ѣра* Јаб, *кромп^{иј}ѣра* Сел^ь, — *кѡмп^{иј}ѣр* За м, *кѡмп^{иј}ѣра* Кал м.

Континуант јата није запажен у других лексема, па ни у *кѡмп^{иј}ѣр* Гр Куч Сј⁷⁹⁷.

б) Што се тиче односа *ѣр* : *ијѣр*, ваља навести ове случајеве:

стѡж^{иј}ѣр Жив Ра / *стѡжѣр* Ам Буч Др м Јаб Каћ м Куч Рад Сел^ь⁷⁹⁸;
на *банд^{иј}ѣри* Др м, ѡсам *банд^{иј}ѣра* Куч, *банд^{иј}ѣре* Куч М м / *бандѣре* Каћ м⁷⁹⁹.

⁷⁹⁴ Не помиње га, уосталом, ни Р. Туровић, иако је и он, као што се види из његовог рада, посетио исто село.

⁷⁹⁵ Исп. Рем. Кладањ 112 (из ист. Босне) и Ивић Биоска 399, Тешки Љешт. 192, Тешки Узв. 173 (и *бѣжи*), Ник. Тршић 399 (поред *бѣжати*, *бѣжати* и сл.) (из зап. Србије). Приликом испитивања златиборскога говора (рад о томе говору још није објављен) забележили смо *бѣжи* и сл. и у Кремнима одн. Мокрој Гори (западно од Ужица). Кремна у томе смислу помиње и Туровић (Јат 299).

⁷⁹⁶ Континуантима јата у данашњим кратким слоговима (*је*, *е*, *и*) треба додати и изнимно *а* у *ѡра(x)* или сл. (— *ѡрѣх*). Примери се наводе у одељку о консонанту *х*.

⁷⁹⁷ До практично истих резултата дошао је и Р. Туровић испитујући рефлекс јата у прибојском говору (Тур. Јат. 299—300).

⁷⁹⁸ Ијекавска је форма овде ретка, али има говора у којима је она редовна (исп., нпр., Силић Обадн 45, као и Тук. ГЦ 206, уз *стѡжѣр*).

⁷⁹⁹ Бројне потврде за *бандѣра* наводе се и у Тур. Јат 299.

Забележено је, осим тога, и изузетно шум^уџрак Буч (исп. шумџрак Ра), а по једну потврду имамо и за кол^уџера (болест) За м, ис Пип^уџера Јаб и под^уџерна (дндај се звала под^уџерна) ЗТ.

с) Говори се доследно јдстр^уџб Б м Др м Зав м Јаб Кал м Сел м и кор^уџен Др м Зав м Јаб Рут Сел м, кор^уџење Зав м ЗТ Куч⁸⁰⁰.

346. а) Говори се само свџтац (Lamprugis postilusa) Ам Др м Зав м Јаб Рут Сел м (друге форме нису забележене).

б) Чува се доследно изворно *ир у сиромашан* (т. 217а) и *сиромаш* (т. 370с и 374с).

с) Увек је *кџлиба* Др п/м Ра, *кџлиба* Каћ м, *кџлибе* Каћ м Рад, *кџлибу* Јаб Рут, *кџлибу* Х м, *кџлибица* Ам Ра.

347. У вези с односом *е : је* ('е) исп. следеће примере:

а) *бџлега* За м⁸⁰¹;

б) *бџесна* и сл. (тако и *бџес* и сл.) (т. 424);

с) *сџоден* (*сџоден*) (т. 216);

д) *џетелина* Куч Рад, *џетелине* Јаб, *џетелину* Ра⁸⁰²;

е) *кџсела* Ам Кос, *кџсело* Ра, *кџселџ* Јаб Куч Чи м, *кџсели* (имп.) Кос, *кџсели* св Жив Х, *кџселчаа* Др м, *кџселчло* Куч, *кџселили* Х, *пџкисели* Ра, *пџкисели* Куч Рад, *пџкиселиш* Ам Кал м, *пџкиселимо* Гр Радиј / *кџсела* Буч Х м, *кџсело* За, *накиселе* Др м, *кџселимо* Бук, *закџселим* З м, *искисели* Јаб, *пџкисели* (имп.) Буч, *пџкиселимо* Јаб, *џкисели* ДС м⁸⁰³;

ф) *Мџден* Граб Рад Радиј Рут;

г) *намети* Ам Рут; *џмет* згрџе Ам; *џмеџе* Ам, *џмеџе* се мџтлџм Куч / *намет* Кал м; једно *џмеџе* мџтлџм под џну сламу Куч;

н) *сџештенџк* Ам, *сџештеници* Кос (исп. и *сџтац* З м, *сџца* ДБ и др.) / *сџештеник*⁸⁰⁴ За х1 (најчешће је, иначе, *пџн*);

и) *сџџске* (Дџј ми, мџмак, тџ *сџџске*, тј. део свеске) За м, *сџџшицица* Јаб (вероватно само случајно није записано и стандардно *свеска*).

⁸⁰⁰ Обе ове форме, иначе и Букове (исп. Ивић Поговор 106), наводе се и у Тур. Јат 300.

⁸⁰¹ Није сигурно да је тако на целоње подручју срб. Полиња (у Гор. је, нпр., *бџлега*, (-) *џалеџати*).

⁸⁰² Тако и Тур. Јат 300, уз ретко *џетелина*, које, с обзиром на екавски утицај, и не мора бити аутохтоно.

⁸⁰³ Исп. Тур. Јат 292 и 304. Туровић напомиње да ликови типа *кисел*-нису карактеристични за прибојски говор (стр. 292).

⁸⁰⁴ Ову је реч "народна етимологија погрешно довела у везу с кореном *сџт* (оним који се јавља у *сџџет*, *сџџетлост*, *сџџетлити*, а такође и у речи *сџџетлило*)" (Ивић Поговор 106). Овај је хиперјективизам познат и неким сродним говорима; исп., нпр., Пецо ГИХ 61 *сџџштенџк*.

348. За однос *e* : *je* : *u* карактеристичан је овај пример:

секирација Др, от *секиранције* З, *секира* се Др м, *секирати* се Кос, *секираш* се Јаб / *сикирације* Сј м, *насикиро* се Јаб⁸⁰⁵.

Први је лик настао народним етимологисањем (: *секира* и сл.), а други асимилацијом *e*—*u* (исп. стандардно *секирација*, тал. гл. *seccare*).

349. У неким се случајевима јавља секвенца *u/o* према стандардној *eo* (←*el*):

а) Свети *Аранди/o* Гр / Свети *Аранђел* Радиј,⁸⁰⁶

б) *деби/o* (ж. р. *дебела*) Зав м Селъ м / *дебел* Рут, *дебео* Селъ;

в) *пепи/o* Др м Кос м / *пепео* Др Кал м, *пепѿ* Гр Др Радиј, (*с пепелом* Гр) (у говору старијих честа је лексема *луг*);

г) *жѣти/oци* Ам; *зѣси/oку* Каћ м, *зѣси/oци* Куч (па и *зѣси/oк* Жив За м Ра, *зѣси/oк* Каћ м, *зѣси/oкѣ* За м)⁸⁰⁷.

Говори се, осим тога, и *стѣри/oц* Др / *стѣред*ц За м (поред *стѣра/oц* Селъ).

У неких је форми очигледан утицај сродних образовања, нпр. *жѣти/oци* : *кѣси/oци* и сл., а можда и *зѣси/oк* : *зѣти/oк* и сл. (в. т. 455). Није искључено да у *зѣси/oк* и сл. имамо народном етимологијом васпо-стављену основу *свл*-ум. *сел*-, а у *стѣред*ц основу *старѣ(ти)* (како то показује акценат) ум. *стара(ти)* се.

⁸⁰⁵ Ђуровић наводи форме типа *сикирација* – “из говорног језика простијег свијета по градовима” (Ђур. Јат 300).

⁸⁰⁶ За форму *анди(ј)о* одн. *Аранди(ј)о* исп. Мил. Црмн. 253, Пеш. СК–Љ. 106, Пиж. Кол. 92, Ђупић Бјел. 22. Неки од ових говора имају и хибридни форму *анђи(ј)о*, што бележи и Ђупић у Пљевљима: *анђицо* (Ђупић Пљ. 82). Грч. *angelos* (Клаић).

⁸⁰⁷ Међу примерима типа *дѣјо*, *прѣди/o* наводи Ђуровић и *зѣси/oк* из околине Прибоја (Ђур. Јат 297).

КОНСОНАНТИЗАМ

1) КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ (ИНВЕНТАР)

350. а) Западносанџачки говори одн. говори србијанског Полиња имају систем сонаната као и стандардни језик:

в	ј		
м	н	њ	
	л	љ	р.

Најнестабилнији члан овога система је и у овим говорима *ј* (в. т. 381-385). Извесну нестабилност показује, али у много мањој мери, и сонант *в*. *В* остаје у финалној позицији увек нешумни сугласник (сонант); такође и испред безвучних опструената, осим понекога изузетка у неким јужним селима. На самом југу се, опет сасвим спорадично, и *л* испред *ц*, *е* изговара умекшано (*л'и*). Ретко је и веларно *я* (нпр. *яук*).

б) Систем шумних консонаната (опструената) у говору Муслимана један је од најбогатијих у штокавштини уопште, али истовремено и типичан за већину муслиманских ијекавских говора.⁸⁰⁸

к	п	т	ћ	ч	џ
г	б	д	ђ	џ	с
х	ф		џ	ш	з
			џ	ж	з

Најнестабилнији члан овога система је *х*, којег у говору Срба практично и нема. У Срба је често и $\phi \rightarrow \theta \rightarrow \alpha$

Ови говори немају, као што се види, фонеме *з* (дз), иако се у одређеним (и познатим) позицијама глас *з* изговара, нпр. *дтав га* је дао *З м* и сл. У засебним речима забележен је тај глас само два пута, у речима страног порекла *брџва* Др и *џрџило* Сел, али исп. *брџва* Бј.

Потпуна десоноризација звучних опструената на крају речи врло је ретка: *Гџс* (← Гџоз ← Гџозд) Каћ м, *кџт* (= кад) *З м*, *сџт* (= сад) *Г м* (за *-ћ* у *џдћ* исп. ниже, т. 393а).⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Исп. Ивић Два главна правца 163 и даље.

⁸⁰⁹ У суседним новопазарско-сјеничким говорима је десоноризација звучних сугласника на крају речи узела већега маха (Барј. НП-Сј. 73), али не нема у Пљевљима (Пушић Пљ. 87) и Горобиљу (664). У Љебанском се "звучни консонанти у финалном положају могу... изговарати и полузвучно... али никад безвучно" (Тешки Љебант. 205). О овој појави с фонетске и дијалектолошке стране говори А. Пецо у чланку *Изговор звучних сугласника на крају ријечи у српскохрватском језику – прилог дискусији о овом питању*, ЗБМСФЛ IV-V (1961/62) 235-244.

у међусугласничком положају испред наглашеног слога: *вр⁴унац* Заб м, *мртвџа* Заб м, *срџаница* Јаб Ра Рут. Сељ м и сл.

у међусугласничком положају иза наглашеног слога, између осталог и у *јџреа* (*јџреа*) (т. 184с) и *сеџкреа*, *сеџкреу* и сл. (у свим селима);

иза наглашеног слога на граници морфеме која се завршава вокалом, а испред консонанта, у усамљеним примерима попут *здрџо* Ам Јаб Рад Рут (: зарђати и сл.);

иза наглашеног слога а између консонанта и вокала, у ретким ликовима попут *прџкрџи* те путове Бј (: прокрџати ← прокрхати);

у финалној позицији у секвенци *Кр ← Крх*, нпр. *зџ вр* Ра, *нџвр* Г м Гр Др м З Кос, *нџвр* Зав м Кал м и сл. (говори се, иначе, и *наџвр* и сл.).

д) Није засведочено вокално *р* у р. гл. прид. типа *џдрџ* Ам Г м, *пџмрџ* Х м, *прџџдрџ* Куч, *сџмрџ* Буч Ра, *јмрџ* Ам Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жив З п/м За п/м Зав м Јаб Кос п/м Куч М м Ра Сељ п/м Х м, — *џумрџ* М м и сл.⁸¹¹

е) Говори се најчешће *џџтрџс* (в. у одељку о облицима бројева, т. 581d).

352. Невокално *р* има иста дистрибуциона ограничења као и у стандардном језику, уз двојака одступања у позицији испред *ј* у *је ← в* (нпр. редовно *горџи*, а спорадично *прџешњаке*, т. 341).

353. а) Говори се обично *компир/компџер* (понекад и *кумпир*), а ретко *кромпир* (т. 345а).

б) Оријентализам *ч а р ш а ф* — неретко гласи *џџшав* За Јаб, *џџшаџ* Ам Др м За Кос м, *џџшаџџ* Сј м, *џџшаџе* Ра, *џџшаџи* Кос м Сј м, *џџшаџџи* З м, али је фреквентно и распрострањено и *џџршав* Ра, *џџршав* Бј З, *џџршаџ* Др м За, *џџршаџа* Заб м Сељ м, *џџршаџи* За м, *џџршаџи* З м.

с) Говори се *вџе*, *увџе*, *јџе* (в. у одељку о облицима им. и прил.). Само у м. р. имамо и у *џџџр самџ* Рут х1.

354. а) У оба наша говора и на целој подручју имамо *ре ← же* у през. *мџре*, *мџремо* и сл., мада није непознато ни *мџже* и сл. Забележено је *пџмоџџ*, али не и **пџморе* (т. 118а,в и 600g).

Говори се спорадично и *борџ* сачувај Др Рут; нџ би, *борџ*, нџ дај, *гџсподе!* Др; — право да ти *кџрем* Г м; онда *кџремо* Г м; *кџрем* ти Рад; — *гџри*, *кџре*, *каџамак!* Бал м; Нџ море бити?! *Кџре*, *мџре* Куч; Е, *бџгуми*, *кџре*, *кџ* ти је онџ? М м; Е, *кџре*, *дџбро* Радиј.

⁸¹¹ "Услед девокализације вокалног *р* у мостарском говору у тавс. гл. придјева редног добија се ненаглашена дужина завршног вокала: *прџџдрџ*, *зџџтрџ*, *јмрџ* и сл." (Мат. Мостар 340). Та је "дужина" могла потом бити подржана и ликовима типа *дџџџ*, *џџ* и сл., иначе врло фреквентним.

Ликови с међувокалским *ж* неупоредиво су чешћи, па и кад је презентски облик гл. *казати* у функцији речце (као у последњим примерима).

б) Чест је сонант *р* као засебна партикула или у саставу партикуле, нпр. у прилога *дндар*, *дндарке* и сл. (т. 673).

б. Сонант *л*

355. а) Као што се могло и очекивати, нема у овим говорима силабичнога *л* у речима нашега порекла (па се говори *бу(ʰ)а/бу(ʰ)а*, *вук*, *куне*, *сунце* итд.), а и у неких је речи страног порекла преобликовањем избегнута секвенца *-жл* (исп., нпр., *бицикла* Ам Рад, *дво колело* Бук⁸¹²).

б) Изговор овога гласа је, по правилу, просечан новоштокавски, тј. алвеоларан, и не зависи од окружења више него што је то својствено стандардном језику⁸¹³. Забележена су, ипак, спорадична одступања, и то двојака.

с) У делу прелазнога говора (по нашој грађи само у селима јужно од Бродарева) може се, врло ретко, чути и палатализовано *л'* у позицији испред *и* и *е*, нпр. *гађал'и* Б м, *ципел'е* Г м, али је и у та два села неупоредиво чешће *велџм*, *волџкџ*, *гађали*, *доселили* наши старј. . из *Љиповџ*, у некакџ *Љиповџ* су *сиђџли*, по *ливџди*, *ливџца*, *неколико*, — *биле*, преко *телеџбџна* итд. (све Б м); *били*, *били*, *доселили/доселили*, *забатџлили*, *испросили*, *ливџде*, *мџли*, *носџли*, *остџли*, *протџрали*, *толџкџ*, *траџџили*, *калџлук*, — *лџџџ* итд. (све Г м). Из северних села с прелазним говором исп. само *ливџџџ* Х м, *ливџџџ* М м.

Појава *ли*, *ле* — *ли*, *ле* позната је, поред неких других говора, суседним новопазарско-сјеничким и оближњем бихорском, али у много већем обиму⁸¹⁴.

д) Забележено је, с друге стране, неколико примера с нешто веларнијим *л*, у ликовима као што су *бџџџ* Каџ м, *лук* З, *џџџџ* Г м, као и у неких оријентализама: *џџџџ* Каџ м, *лџџџџ* Кал м.

Ово позиционо условљено померање артикулације⁸¹⁵ бележимо углавном у јужним и југоисточним селима, што је опет у складу с приликама у суседству⁸¹⁶. У нашем случају је оно, међутим, спорадично.

356. И дистрибуциона ограничења, она која се тичу краја слога одн. краја речи, готово су истоветна онима у стандардном језику и већини сродних говора.

⁸¹² Исп. А. Пецо, *Једно фонетско питање*, ЗБМСФЛ IX 144–147, као и осврт А. Младеновића на тај чланак у истом броју часописа ЗБМСФЛ IX 148–150.

⁸¹³ Исп. Мил. Изговор 55–60.

⁸¹⁴ Барј. НП–Сј. 55–56, Барј. Бихор I 38.

⁸¹⁵ Пецо *Ишџа* I 148–150.

⁸¹⁶ Исп. Барј. НП–Сј. 47, као и Пиж. Кол. 91.

м Ра.

Остале забележене потврде за л на крају слога у медијалној позицији су стандардне, нпр. *кóлице* (: коло), *пóгорéлицма*, *стáлно*, *нèпрестáлно*, *стрéлице* и сл.

357. а) Сонант л не може стајати, бар према прикупљеној грађи, испред *ј*, па ни онда када је *ј* у саставу *је* ← *в* (т. 389).

б) Остаје доследно л у иницијалној групи *мл-* у *мáлд*, *мáлда*, *мáлда* и сл.

У једноме је селу забележено *м^члѣко* З х2; говори се, иначе, *м^члѣко* (т. 331b).

с) Позната је, али није тако честа редукција л у групи *-сли-* гл. м и с л и т и:

мѝслѝм Г м Гр Зав м Ра Радиј, *мѝслишó* Кос, *зáмисѝм* Каћ м, *пáмиси* Г м;

мѝслити Каћ м, *мѝслѝм* Г м ДБ Зав м Зав м Јаб М м Радиј, *мѝслиш* Зав м Чи м, *мѝслимо* Сј м, *нè мислѝ* М м, *мѝслишó* Ра, *мѝслили* Зав м, *смѝсли* Сј м.

д) Забележено је неколико придевских и прилошких деминутивних облика у којих се редуковало л у интервокалном положају:

воѝшнѝ Ра, *мáдено* Ам, *мáешан* Ам, *мáдешно* М м, *мéно* Ра.

358. Сонант л може водити порекло и од *н* из групе *мн*. Промена *мн* → *мл* честа је у овим говорима само ако је *мн* било у иницијалном положају (т. 410b).

с. Сонант В

359. Једини сонант који се у позицији пред безвучним консонантима понегде и каткада понаша као опструент:

кѝкáвче Б м, *длѝвкѝ* Б м, *дѝвѝ* Х м, *дѝвѝ* Б м Г м Х м, *дѝвѝма* Б м, *дѝвѝра* Б м, — у *жѝвѝѝ* Каћ м, *дѝвѝсениѝ* Каћ м.

То су и једини забележени примери. Карактеристични су, као што се види, за прелазни говор и говор једнога села у близини сјеничкога краја⁸²⁰. Ни ту, међутим, ова појава није доследна:

до Губáвца Б м, *кѝкáвче* Х м, *Мѝлðвѝѝ* Б м, *дѝвѝ* Х м, *дѝвѝ* З м Х м, *дѝвѝ* Х м, *дѝвѝма* М м, *псðвкѝ* М м, *трáвѝ* Г м, — *дѝвѝ* Каћ м х5.

У осталим (новошток.) селима имамо *брáвче* Чи м, *брáвчета* Др м, *Бучевѝѝ* Буч, *Дáвѝца* Др, *Дáвѝѝ* Лу, *Крáтðвѝѝ* Рут, *кѝкáвѝца* Др, *кѝкáвче* За, *дðсена* ЗТ Јаб итд.

⁸²⁰ Исп. Барј. НП-Сј. 58, ФО 560 (Тријебине), а од новошток. јекавских говора Пецо ГИХ 81.

сонанта *в* у напред наведеним примерима није уследљена само позицијом испред јата⁸²¹.

б) Група *-в-* → *-л-* често, али недоследно, у неких глагола (и од њих изведених именица):

дбаљо Ам Селъ, *збаљају* Селъ, *збаљла* Кос м, *нбаљо* Кал м, *нбаљо* Др Јаб (исп. и *нбаљч* Др), *дбаљм* Ра, *дбаљмо* Каћ м Х, *дбаљно* Кос м, *дбаљати* Х;

напраљен За, *напраљена* ДБ Јаб Селъ м, *напраљене* З, *попраљо* М м, *попраљо* Чи м, *упраљала* Каћ м, *упраљам* Рад;

дстаљо Кос, *дстаљају* Др, *дстаљало* Кос, *дстаљли* Ам, *дстаљају* Ам, *дстаљен* Др, *дстаља* Др м За, *дстаљо* М м, *дстаљали* Ам, *дстаљам* За, *дстаљли* ЗТ, *дстаљају* Рад, *дстаљали* Јаб, *дстаљам* Ра, *дстаљен* Кос м, *дстаљена* Жив Рад, *прстаљају* Кос, *дстаљо* Бал м М м, *дстаљају* Г м, *дстаљам* Ам, *дстаљен* Ам, *дстаљена* Ра, *дстаљено* Селъ, *дстаљо* Чи м, *дстаљо* Др З Ра, *дстаљо* ЗТ, *дстаљало* З Х, *дстаљло* З, *дстаљли* З, *устаљо* Бук Ра, *устаљла* Х м, *устаљали* Ра, *устаљам* Буч.

Бројни су и примери у којима се *в* чува:

дбаљено Ам, — *напраљен* Селъ, *напраљено* Х м, *напраљене* Луч, *попраљам* Х м, *праљен* Бук, *упраљо* Кос м, — *дстаљо* Ам, *дстаљен* Ам, *дстаљо* Ам, *дстаљо* Бал м, *дстаљен* Радиј, *дстаљо* Бј Гр ДБ З, *не стваљају* Гр, *дстаљали* Гр, *дстаљмо* Јаб, *не стваљмо* Гр, *дстаљено* Х, *дстаљо* ДБ З, *устаљај* Жив, а исп. и *подпраљмо* Ра, *прислаљмо* Ра.

Само је у једноме селу забележено *крављаче* З х2, иначе је *крављача* Гр Сј м, *крављаче* Буч Јаб, *крављаче* Ра, *крављачу* Ам З м Сј м Х п/м, у *крављачу* Ам Селъ.

Као и претходне, тако је и редукција сонанта *в* у групи *-в-* позната другим сродним говорима⁸²².

с) Тога гласа нема ни у *дждевњак* Селъ м одн. *зждрењак* Др м⁸²³.

⁸²¹ М. Пешикан издваја три групе примера: 1) *јеврица*; 2) *свдок*, *сатоват* и *Петко*; 3) *чоек* и сл. Да се они међусобно разликују, види се и по томе што у првом случају имамо *в* + *в*, у другоме *стридентни сугласник* + *в* + *в*, а у трећем *вокал* + *в* + *в*. Овде су обједињени само стога што је у свих *в* стајало испред *в*.

⁸²² Ник. Тршић 409, Симић Обади 64, Тешић Узов. 184; Вуш. ДИХ 31, Гор. 668, Петр. Ровца 176, Пецо ГИХ 82, Пиж. Кол. 90, Станић Уск. I 142; Барј. Бихор 34, Барј. НП—Сј. 59, Пеш. СК—Љ. 118, Ђупић Бјел. 37 итд. (за источносток. екавске говоре *в*. у Рем. Шум. 152, бел. 417). О старини ове појаве сведоче примери наведени у Белић Историја I 107.

⁸²³ Исп. Гор. 665, Пиж. Кол. 98 и Станић Уск. I 98: *дждевњак*; Тук. ГЦ 216 *дждевњак*, Ник. Тршић 407 *дждевњак*, Тешић Узов. 183 *дждевњак*; Пецо Ишћа I *дждевњак* (209) *дждевњак*/*дждевњак* (251); Пецо ГИХ 92 *дждевњак*/*дждевњак*; Рем. Кладањ 120 *дждевњак*/*дждевњак*/*зждевњак*; Петр. Б—К 73 (са потврдом само из једног села) и Ђупић Пљ. 88: *дждевњак*; Симић Обади 60 *зждевњак*.

d) Говори се спорадично, и то у селима јужно од Пријепоља, и *ође* Бј м Г м З м М м, *ође*к З м (па и *оде* Др м), али је група *-ађ-* најчешће избегнута метатезом (т. 449е, 671а).

е) У свим до сада наведеним случајевима имали смо редукцију *е* испред јата или палаталних сугласника. Постоје, међутим, и примери другачијег типа. Указујемо прво на ретку редукцију *е* у наставку *-ство*: *бездество* Кос м, *газдинства* Каћ м, на *ропсту* Радиј. Да су то само изузаци, показују бројни примери типа *ђетинство* Радиј, *ђетинству* Ам, *јединство* Б м, *покућанство* Кал м Сј м, *покућа^нство* Селъ м, *пријатељство* Јаб, *пријатељство* Г м, *пријатељству* Каћ м, *сточарством* Рад, *цивиљство* Б м итд. (О судбини групе *-тство* в. т. 433с).

У *бездество* имамо вероватно редукцију на бази дисимилације (*е-е*), као и у *оде*стовапа Сј, што иначе не спада у основни лексички фонд ових говора.

ф) Упрошћавањем сугласничких група тешких за изговор редуковано је *е* у *жртово* Каћ м (можда је у питању и даљинска дисимилација), *четртину* Кос м и туђинци *рејерни* Кос.

Група *-тврт-* остаје, међутим, најчешће неупрошћена: *четвртина* Ам, *четвртину* Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Рут, *четвртину* Буч Др Јаб Куч Рад, *четвртине* Ра, — *четврта*к Гр, *четвртка* За м и сл. Исп, осим тога, и *сврда*ка (т. 420а) или *сврдлици*м Селъ м.

г) Сонант *е* се губи и у овим појединачним случајевима:

доследно у речци *жими* (← жив ми) Ам Б м За Јаб;

спорадично у *одуд/одуд^т* Б м (обично је *одеуд*, *оадуд*, исп. т. 671е), а забележено је и *одале—одле* Др (исп. т. 671ф);

у реликту гл. прил. прошлог *рекаши* За Јаб;

у личном имену *Јеститије* Ам.⁸²⁴

362. У т. 361а наведени су и примери типа *чдџек/чдџџк*. У међувокалском положају, испред вокала задњег реда, може *е* бити редуковано само делимично, па се говори и *чдџек* Ам Граб ДС м М м, *чдџџка* Др М м Рад, *чдџџџка* ДС м, *чдџџџџе* Др, *чдџџџек* Ам, а исп. и *е* ← *џ* ← *х* у *мјџа* Жив Сј, *рјџа* Ам и сл. (исп. ниже, т. 375а).

Доследно је, међутим, *ђџџојка*, *ђџџојку* и сл. (т. 398а).

363. *В* може водити порекло и:

од *џ*, пре свега у говору Срба, али и у њему недоследно (т. 365а);

од *п* из група *-пк-*, *-пс-*, *-пт-*, *-пц-*, *-пч-* и *-пш-* (т. 431а, с, е, ф, h, j-k), ретко или недоследно;

од *м* из групе *-мн-*, али са потврдом само за *еувно* (т. 410d);

⁸²⁴ У овоме прегледу нису наведени ликови *вовакџе* (т. 95), *з Гедџа* Каћ м; *свџкрџа* (у свим селима); *сврџка* (т. 420а) и други, јер се у њима *е* не губи.

од *б* у оријентализму *додес* Бал м Кал м (тур. *abdest*) и прилогу *додан*⁸²⁵ За м, *ндодан* X (али *додес* Заб м, *ндодан* Кос м X);

од *мл* у позајмленици *голџери* Ра (тур. *gulaçpare*), добијено тзв. народним етимологисањем;

од *θ*- у *вантрешељ* Сељ (тал. *intersellare*), као протетичко *е*-;

од *θ* у *орџ* (орао) Др м X м (насупротив томе исп. *орџ* Јаб Кал м Сељ м).

d. Консонант *џ*

364. Саставни је део консонантског система говора обеју конфесија, с тим што је његов статус као фонолошки релевантне фонеме у говору православних у извесној мери угрожен релативно честим супституисањем са *в* (бар у неким селима).

Прилично је велик број и висока фреквенција ликова с консонантом *џ*, захваљујући, пре свега, структури лексичкога фонда одн. великом броју оријентализама.

а) Како се *џ* у говору Муслимана готово доследно чува, навешћемо само мали део забележених примера с овим консонантом:

џабрика Кал м, *џадиловица* Г м, у *џазловиће* Г м, *џајда* Б м, *џајда* Сј м, *џајде* Бал м Каћ м, *џали* Г м, *џалија* Сј, *џати*^е Др м, *џермен* Кал м, *џес* Кал м, *џесове* Сељ м, *џилџан* Др м, *џина* ДС м, *џина* Кал м, *џине* Сељ м, *џино* Жив м Кос м Сј м, *џино* Г м З м Зав м Кал м Каћ м Кос м Сељ м Сј м X м, *џину* Зав м Сељ м, *џилшнине* (?) За м, *џидшу* Др м, *џрнт* Б м, *џуруне* Др м Сељ м, *џурунама* Сељ м и сл.;

џефект Чи м, *џурку* Кос м, *џурке* X м, *Калаџатовиће* Кал м, у *Калаџатовићима* Чи м, *муџаџир* Б м, *муџаџирима* Кос м, *муџтаџ* (бесплатно, цабе) Г м, *муџтаџ* (сеоски старшина, кмет?) X м, *муџтаџ* Чи м, *муџтија* Кал м, *наџака* Бал м За м, *оџиџир* Бал м Зав м, *оџиџири* М м, *пџреџе* Чи м, *пџреџи* Кал м, *пџреџи* Кал м, *пџреџили* Кос м, *пџреџило* Заб м, *Сџџо* За м, *сџџра* Кал м Кос м, *сџџре* М м X м, *сџџри* Кал м, *сџџтаџер* (милтани *сџџтаџер* били) Г м, *тџџи* З м, *тџџија* Б м За м, *тџџише* Б м, *џџтија* (покровац) Кос м, *џџте* Др м Каћ м, *џџту* Г м Др м З м Зав м Кал м Каћ м Кос м, *џџту* Г м, *Хџџин-џџндију* Чи м, *џџти* Куч, *Шџџо* За м, *Шџџко* З м, *шеџтелија* Др м, *шџџера* Чи м, *шџџеру* Каћ м итд., а доследно је и *џџтинија* М м, *џџтиније* ДС м Каћ м, *џџтиније* М м;

Јџџ Кал м, *мџџеџ* ДС м Кал м Каћ м, *муџаџ* Кос м X м, *муџтаџ* Др м, *Наџиџ* Кал м, *шџџџ* Др м, *шџџџ* Сј м и сл.

⁸²⁵ Дисимилацијом групе *-од-*; исп. Вуковић П—Др. 27, Вук. ГЦ 216 и Пецо ГИХ 97 *ндодан*, Дешић ЗБИЈГ 200 *додан*.

с грађом коју смо ми прикупили. У тој грађи, наиме, нема потврда за *џ* ← *в* из говора Муслимана, изузев једне, и то несигурне: *џшав* За м.⁸²⁷

b) У изолованим примерима имамо и *п* ← *џ*

Стјепанџдан Буч ЗТ, а исп. и *Шћено* Рад, *Шћеновић* Кратово (говори се и *Стјепанџдан* (в. под а), *Стјепанова* Кос);

џипчиљу Ам, *џипчиљу* Г м, *џипчијд* Бал м (много је чешће *џџчиља* Ам Буч Кос м, *џџчиља* Кал м, *џџчиљама* Ам, *џџчиљама* ДБ За Рут, *џџчиље* Буч Кал м Куч Рад, *џџчиљуж* Зав м, а говори се, као што смо видели, и *џџчиље* Јаб);

нџс ('кап, срчана кап', исп. тур. *peşis*, ар. *pešs*) За м;

пџуљ Буч Гр Куч, *пџуља* За м.

c) У говору Срба бележимо и *сџбра* Ам Куч, *за сџбрџм* Куч, *на сџбру* Ам Буч⁸²⁸ (можда од *сопра*(?) ← *соџбра*). Срби говоре и *соџра* (в. под а) и *соџра* Буч Селъ, *сџбру* Буч Ра, а Муслимани, бар према нашој грађи, само *сџбра* и сл. (т. 364а).

366. У неким речима страног порекла имамо *џ* иако га у изворном језику нема. Тако *џ* може водити порекло и:

од *в* — *џату* Х м (нем. *Watte*); *приџатна* кџла Др м, *приџатно* М м Селъ м, *приџатника* Каћ м (: *приџатити* и сл., народном етимологијом?)⁸²⁹; *проџијанту* Кос (провијант, нем. *Proviant*, тал. *proviana*);

од *к* испред *т* — *јџтика* Сј м, *јџтику* Куч (грч. *hektikos*);

од *п* — *канаџа* Зав м, *канаџа* Кос (лат. *cannaris/cannabis*, тал. *сапаро*, тур. *kipar*) (исп. и т. 365а);

од *п* или *б* — *сџфун* За, *сџфунш* За (лат. *sapo*, тур. *sabun*⁸³⁰), али је много обичније *сапун* Буч Кал м Куч Рад, *сапун* Гр, *сапун* Бал м;

од *х* — *омаџфило* (: тур. *matuh*) Каћ м.

367. У неколико случајева јавља се *џ* и у домаћим речима:

a) у узвицима ономатојејскога порекла, нпр. *џика* (пџчело од оне кџне палити пџшкама — *џика*, *џика!*) Гр; *џџ* Јаб; *џрџски*, *џрџски* Кос;

b) у глаголима с основом ономатојејског порекла или експресивног значења: *џикне* (кад му се гџђ) *џикне* Јаб; *наџрџџем* (*наџрџџем* они је раније

⁸²⁷ Вероватно је Туровић мислио на то да и муслимани и православни имају у своје фонолошком систему *џ*, а не на то да и муслимани знају за *в* — *џ*.

⁸²⁸ Гор. *сџбра*, *за сџбру*; Рем. Шум. 157 *сџбра/сџбра/сџпра/сџра*; Стев. Груза 457 *сџбра/сџбра*.

⁸²⁹ А. Пецо је источнохерц. *приџатник*, *приџатно* објашњавао (заједно са *џџне*, *џџком* и сл.) аналогијом према дублетима типа *џџати/џџати*, *џџаџаџа* и сл., што је, с обзиром и на прилике у нашим говорима, такође могућно. Напомињемо, ипак, да овде нису засведочени ликови попут источнохерц. *џџне* и сл.

⁸³⁰ У Шкаљићевим *Турцизмима* наводе се равноправно *сапун* и *сџфун*.

Буч, *убатило* Гр Ра, *убатила* За, *убат^{чи}ли* Ам, *убатили* За Кос Радиј, *убатим* Бук Селъ, *убатише* Гр, *убаћен* За, *убатајте* Жив, *убато* Лу.

Својим *приубатити* и сл. разликује се говор Срба у Санџаку⁸³⁴ од осталих западносрбијанских ијекавских говора, који, додуше, знају и за *фала*, али не и за *фатати*⁸³⁵. Та разлика потиче отуда што овде заједнички живе и Муслимани и Срби, док на северу Муслимана углавном нема.

Треба, међутим, нагласити да промена *хв* → *хѣ* → *ѣ* није у говору Срба ни у којем случају онако радикална као у говору Муслимана:

ѣла бѣгу Ам Јаб Рад, *ѣла* бѣгу Радиј, *ѣлѣ* Рад, *ѣлик* Рад, *ѣлим* се Ам, *ѣлимо* те Ам;

ѣта Кос, *ѣтајте* Кос, *ѣтају* Рут, *ѣтали* Ам, *ѣташ* Ам Рад, *ѣватило* Кос, *ѣватиѣ* ДБ, *ѣватиа* Куч, *ѣвати* Ам, *ѣватају* Ам, *ѣватала* Кос, *ѣватиа* Ра, *ѣватиај* Кос Ра, *ѣватиам* Лу, *ѣвати* Кос, *ѣватај* Кал Рад, *ѣватали* Јаб Рут, *ѣватам* Сј, *ѣваташе* Др, *приубатити* Буч, *приубатиѣ* Кос, *приубатило* За, *приубатила* Куч, *приубаћам* Ра, *не сѣдѣѣ* Ра, *сѣдѣш* За, *ѣватиѣ* Др Жив Рад, *ѣвати* Бук Јаб Кос Радиј, *ѣвати* (имп.) Ра, *ѣвати* (аор.) Јаб Кос, *ѣватило* Јаб Куч Ра, *ѣватила* Жињ Јаб, *ѣватили* Куч Ра Радиј, *ѣватим*о Кос Сј, *ѣватисмо* Јаб Ра, *ѣватити* Жив, *ѣватим*ш Кос, *ѣват^{чи}ше* Жињ, *ѣватише* Буч За Рад Рут, *ѣваћено* Ра.

Примери типа *ѣла* забележени су у селима насељеним српским становништвом (углавном нововарошким), док су они типа *ватати* бележени и у мешовитим селима (нпр. Др Жив Кал Кос Сј). Они се јављају и у говору Срба (не и Муслимана) у прибојскоме крају (нпр. Бук Буч Жив Жињ За Кал Ра Сј), у немешотивим селима чак и чешће од оних типа *убатити*. Ово се истиче због Ђуровићева закључка, изведеног на основу грађе којом је он располагао, "да у судбини секвенце *хв* . . . нема никаквих разлика између муслиманског и православног становништва"⁸³⁶.

с) И фонемски лик посуђенице *каѣа* друкчији је у говору Муслимана него у говору Срба. У првих је најчешће *ка^аѣа* Жив м За м Кал м Сј м, *ка^аѣу* Др м Жив м З м За м Селъ м Чи м, *ка^аѣу*⁸³⁷ ДС м З м М м Х м, а исп. и *ка^аѣа* (= каѣана) Сј м одн. бѣју у *ка^аѣи* Заб м, затим *ка^аѣѣаке* Селъ м, *ка^аѣѣија* Кал м.

"Секвенца *хв* у овим ријечима може се сматрати типичном особином говора наших Муслимана. . . У говору наших Муслимана. . . облик са секвенцом *хв* стигао је непосредно из турског језика"⁸³⁸. Он је у наше говоре могао стићи када је у њима већ била извршена промена *хв* → *ѣ*, али је, без обзира на то колико је та претпоставка тачна, турски језик

⁸³⁴ Исп. и Барј. НП-Сј. 64.

⁸³⁵ Гор. 667, Тешић Љешт. 208, Тешић Узов. 186, Ник. Тршић 409.

⁸³⁶ Ђур. Јат 265.

⁸³⁷ Овај је акц. карактеристичан за говор околине Бродарева.

⁸³⁸ Пецо Ишћа I 232.

сигурно утицао на очување те групе у *каха* и изведеницама.

У говору Муслимана забележено је и ређе *каџа* З м, *каџе* Х м, *каџу* Заб м Др м, *каџене* бдје, *каџено* Бал м, као и нетипично *каџу* Г м. Управо су ти ликови својствени говору Срба:

каџа Кос, *каџе* Гр Рад Рут Селъ, *каџу* Буч Др За Кос Ра Рут, *каџу* Гр, — *каџенисџ* Ра, *каџенише* Ра, *каџенишемо* Ра;

каџа Ам, *каџе* Ра, *каџу* Јаб Кос Х, *каџу* Лу.

Лик *каџа* не мора бити изведен од тур. *kahve*⁸³⁹, а поготову не *каџана* (како најчешће говоре и Муслимани и Срби):

каџана Заб м, у *каџану* Жив м, — *каџана* Ам, по *каџанама* Кос, *каџане* Бј, у *каџани* Ра, *каџану* Граб Кос Рад, *каџаница* Кос Ра, *каџаницу* Ра.

В у *каџне* Јаб, *каџни* Ам и сл. из говора Срба треба тумачити на исти начин као и *е* у *едбрика* и сл. (т. 365а).

Иако је и *ка(х)а* релативно скорашња посуђеница, *каџана* је сигурно новија. Отуда у њој имамо и у говору Муслимана и у говору Срба *џ* (уз ретко *е* код ових других), а не *хв* (Муслимани) / *в* (Срби).

е. Консонант Х

369. а) Донекле различита судбина фонеме *џ* у говору муслимана од оне у говору православних резултат је, као што је познато, различитог степена утицаја турског језика (и исламске вере, културе итд., чији је тај језик био главни инструмент)⁸⁴⁰. Основна структурална разлика између фонолошког система говора муслимана и говора православних, настала из истих разлога, тиче се, међутим, фонеме *х*;⁸⁴¹ генерално узевши, у говору првих она се чува, у говору других не. То не значи, као што ћемо видети, да нема позиција (или појединачних примера) у којима Муслимани не изговарају *х* и, обрнуто, да је тај глас потпуно непознат говору Срба.

б) Како се, као што је напоменуто, и у говору Срба могу чути ликови с *х* (најчешће под утицајем стандарднога језика), може се у вези с тим гласом указати на још једну разлику између говора Срба и говора Муслимана: у првих је (кад га изговарају) то по правилу безвучни *веларни* спирант [х], а у других, најчешће, безвучни *фарингални* спирант [h]⁸⁴². Додајмо к томе да се [h] испред вокала и у интервокалном положају изго-

⁸³⁹ Пецо Ишћа I 232.

⁸⁴⁰ Исп. Ивић Два главна правца 173-175.

⁸⁴¹ Исп. Ивић Два главна правца 173-175, А. Пецо, *Један актуелан проблем наше фонетике*, НЈ ХVIII/4-5 (1971) 201-219, Пецо Ишћа I 235-241, Вуковић Историја 189 и др.

⁸⁴² У раду се први глас означава ћиричним *х* а други експонираном латиничком графемом *h*.

вара нешто слабије него у позицији испред консонанта, а нарочито слабо и неизразито у финалној позицији (где се, често, и потпуно редукује)⁸⁴³.

с) Посредством турскога језика ушао је у говор одашњих Муслимана врло велик број оријентализама. Тиме су се знатно увећали број и фреквенција лексема с консонантом *x*⁸⁴⁴

370. Примери с очуваним *x* из говора Муслимана:

а) (иницијална позиција) *ʰa* *v*аше, *ʰa* *n*аше Сј м; *ʰa*бера Х м, *ʰa*ва Х м; *ʰa*зироваџи Кал м; *ʰa*дир Б м, *ʰa*дира Х м; *ʰa*дроваџи *p*оток Бј м; *ʰa*дј Г м ДС м З м Зав м Каћ м Х м Чи м, *ʰa*дј тџ Др м, *ʰa*дј Зав м Х м, *ʰa*дје Г м ДС м З м Каћ м, *ʰa*дје Бал м За м Кал м Каћ м М м Х м Чи м, *ʰa*дјемо Кос м, *ʰa*дјемоте Каћ м, *ʰa*дјмо Каћ м, *ʰa*дјте Др м Кал м М м Сј м, *ʰa*дјте ДС м Х м; *ʰa*дјан Бал м Г м Др м ДС м М м Х м, *ʰa*дјан Х м, *ʰa*дјана Кос м Х м, са *ʰa*дјаном З м, *ʰa*дјану Бал м; *ʰa*дјеровиџи Каћ м; *ʰa*дјрџе Кос м, *ʰa*дјрџа Кос м; *ʰa*дјро Бал м М м; *ʰa*л Бј м, *ʰa*лове Бал м; *ʰa*лал За м; *ʰa*лву З м Х м; *ʰa*лиловиџи Др м; *ʰa*лилук Г м; *ʰa*лиња Селъ м, *ʰa*лине Кал м Каћ м Селъ м; *ʰa*мам Др м; *ʰa*мдиџу Х м; *ʰa*мед Заб м; *ʰa*мид Б м Кос м; *ʰa*н Жив м, *ʰa*ну За м; *ʰa*нка/*ʰa*нка Б м; *ʰa*сан Бал м Г м, *ʰa*сан Чи м, *ʰa*снова Г м, *ʰa*сану Селъ м, *ʰa*санџи Чи м, *ʰa*ско М м, *ʰa*со Кал м; *ʰa*снџа М м; *ʰa*та Каћ м; *ʰa*тар Х м, *ʰa*тер Кал м; *ʰa*тиџа Кос м; *ʰa*тме Др м; *ʰa*џ Зав м, *ʰa*џина Др м; *ʰa*џда Кал м, *ʰa*џда Кал м; *ʰa*џта ДС м, *ʰa*џте Др м Каћ м, *ʰa*џту Бал м Г м Др м ДС м З м Заб м Зав м Кал м Каћ м Кос м Х м, *ʰa*џту Г м; *ʰa*џда Б м, *ʰa*џда Кал м М м Чи м, *ʰa*џде ДС м Кал м М м, *ʰa*џде Др м, *ʰa*џду За м Заб м Х м; *ʰa*џра Г м; *ʰa*џда М м Селъ м, *ʰa*џда ДС м, *ʰa*џди Г м Х м, *ʰa*џдиџо За м, *ʰa*џдике Каћ м, *ʰa*џдике Кал м, *ʰa*џдиџо Х м, *ʰa*џдим Б м Бал м Х м, *ʰa*џдимо Кал м, *ʰa*џдими За м, *ʰa*џдиш Жив м Кал м, *ʰa*џџ Каћ м; *ʰa*џу (Клаиџ *x*џра) Кос м; *ʰa*џу Бал м Бј м Заб м Зав м Каћ м Кос м Х м, *ʰa*џу Б м; *ʰa*џа Х м; *ʰa*џа Бал м Кал м Х м Чи м, *ʰa*џу Бј м М м; *ʰa*џут Др м Селъ м; *ʰa*џка За м; *ʰa*џлет За м; *ʰa*џриџи Каћ м; *ʰa*џсари Каћ м; *ʰa*џсни Кал м; *ʰa*џсо-*ʰa*џса За м; *ʰa*џџџи Б м итд;

*ʰa*лдно Зав м; *ʰa*лџ Г м, *ʰa*лџ ДС м З м За м М м Селъ м Х м, *ʰa*лџп З м За м, *ʰa*лџба Др м ДС м Жив м За м Кал м Каћ м Селъ м Сј м Х м, *ʰa*лџбове Др м Кос м Селъ м; *ʰa*рана Х м, *ʰa*ране З м, *ʰa*ранџ ДС м, *ʰa*раниџоц Бал м Жив м М м, *ʰa*раниџоци Бал м, *ʰa*раниџа ДС м, *ʰa*раниџи Г м З м, *ʰa*раниџ М м, *ʰa*раниџо Селъ м, *ʰa*раниџџима Сј м, *ʰa*раниџ Каћ м, *ʰa*раниџу Каћ м; *ʰa*рпџе Др м; *ʰa*рџ Др м, *ʰa*рџовина Каћ м, *ʰa*рџово Зав м,

⁸⁴³ Тур. Јат 265: "Овдје не говорим о артикулацији констриктива *x* која често одступа од стандардне ортоепске норме и своди га на аспирацију". Слично је и у говору осталих санџачких Муслимана. Новопазарско-сјеничко и бихорско *x* (тј. *ʰ*) не назива Барјактаревџи гласом или фонемом, већ "аспиратном вредношћу" (Барј. НП-Сј. 64, Барј. Бихор I 40).

⁸⁴⁴ Тако је дошло и до тога да се *x* може наћи и у позицији испред звучнога опструента, нпр. *a*ʰʂʂи Чи м, код *Be*ʰʂа Каћ м, *Be*ʰʂџа Г м, *zu*ʰʂџа М м и сл., где се изговара полувучно.

та^атице За м; *та^аника* Кал м; *Ша^аэ* Каћ м итд;

вѣ^ане ДС м Каћ м, *вѣ^ане* Б м ДС м З м Х м Чи м, *вѣ^ани* Б м, *вѣ^ано* Каћ м М м и сл.

с) (финална позиција) *ала^а* Каћ м, *ала^а* Х м; *вр^а* ДС м Х м (исп. и предл. *навр^а* Х м, *пдвр^а* Кал м, *повр^а* нас Х м, *повр^а* тога Бал м, *свр^а* језика Заб м, *јвр^а* поља Чи м); *грд^а* Г м Жив м; *гру^аж^а* Чи м; *дчу^а* Кос м; *Печу^а* (у Мађарској) Кал м; *плд^а* Др м; *у пу^а* Кал м; *саба^а* Др м Х м, *саба^а* Жив м Сј м, *пре-саба^а* Сељ м; *сирма^а* Б м Г м, *сирма^а* Б м; *эд см^аје^а* Каћ м; *трбу^а* Бј м; *луд^а* Кал м Кос м; *стра^а* Бал м ДС м За м Каћ м Кос м Х м;

глу^а Кос м;

вѣ^а Б м Бал м Г м ДС м Каћ м Кос м М м Х м, *вѣ^а* Б м Бал м ДС м З м Заб м Х м;

до *Горвѣ^а* Страћани ДС м, *српски^а* Х м; *та^а* Кос м; — одведе *и^а* кѳи ДС м, срѳаш *и^а* Жив м, нису *и^а* побили Каћ м, чекајте *и^а* М м, однесе *и^а* ђаво Х м, шес *и^а* улегну Чи м;

кат се *врну^а* Х м, *ддо^а* Бал м, *зарази^а* ДС м, *зидо^а* Б м, *исеко^а* ДС м, *истресо^а* Б м, *мдо^а* Сељ м, *накупи^а* Бал м, *направи^а* М м, *одо^а* ДС м Каћ м Кос м Х м, *окрену^а* се ДС м, *остави^а* ДС м, *позидо^а* Х м, *потроши^а* Х м, *пидж^а* Бал м, *продјжи^а* М м, *стйго^а* М м, *стрѳ^ану^а* М м, *јж^а* Б м М м Сељ м; — *имадија^а* / *имадија^а* ДС м, *мишга^а* Каћ м М м;

одла^а ДС м, *одла^а* Х м, Кд е то горе? *Вала^а* то мѣ Б м;

ж^а Бал м ДС м З м Сељ м, *и^а* Х м, *д^а* Г м З м, *у^а* ДС м.

У именица је финално -х бележено на целој подручју СП, а у осталим категоријама убедљиво преовлађују потврде из села јужно од Пријепоља.

371. И број ликова са $\emptyset \leftarrow x$ у говору Муслимана релативно је велик, у финалној позицији чак и врло велик. У већини случајева та је редукција последица природе овога гласа и његовог слабијег, у неким позицијама и врло слабог изговора⁸⁴⁵. Има, међутим, примера у којима *x* вероватно није ишчезло из фонетских разлога.

а) Поред многобројних примера у којима се чува *x* у иницијалној позицији (део њих је наведен у претходној тачки), бележимо и његову редукцију у:

ајадн За м, *ајаднче* Кал м; *ај* ДС м, *ајде* Б м ДС м, *ајде* Др м Кал м Сј м, *ајдемоте* Кал м Каћ м, *ајте* ДС м, *ајте* Сј м; *ајдуке* Кал м; *армуника* Кос м; *асулније* Сј м; *ектара* Каћ м М м, *ектара* З м Зав м Каћ м, *пет ектара* З м; *иљадд* Др м За м Каћ м М м, *иљаду* Кал м; *дде*

⁸⁴⁵ Ово нарочито важи за финалну позицију, у само нешто мањој мери и за предвокалску.

Б м; *оди* Кал м, *одиде* Др м, *одим* Каћ м; *оће* За м Кал м М м, *оће* Каћ м Кос м Селъ м, *оћемо* ДС м За м Каћ м, *оћеш* Г м Кос м, *оћеш* Кал м; *оца* Селъ м;

ладно дружје За м, *лаба* Г м, *лаб* За м, *лаба* Жив м, *лабба* М м, *рану* Кал м, *растову* кѢру За м.

б) У медијалној позицији *x* је изгубљено најчешће између вокала; у томе се случају новостворени зев често уклања на исти начин као и у говору Срба — контракцијом или сонантима *j* и *e*:

од Ђора Кал м, *вредта* За м, *грѣхак* (← грохоѣак, 'кртичњак') Г м, *мје* Сј м, *дрѣс* Кал м, *пазуо* Др м, *до потпазуа* Кал м, *сна* Кал м Сј м, *сна* Сј м, *снае* Сј м, *у стрѣу* За м, *стрѣово* За м;

попушћили ме *дилови* (од основе *дих-*) М м, *маћула*⁸⁴⁶ За м (али *маће*^а у Х м, поред *маће* (ген. сл.) За м), *снаје* Сј м; *буѣа* Селъ м, *буѣа* Селъ м, *буѣа* Сј м, *буѣе* Сј м, *дуѣан* Кос м, *дуѣан* Х м, *кѣвају* ДС м, *мѣѣ* Сј м, *пазуѣо* Кос м, *поткѣѣиш* З м, *рѣѣо* Жив м Селъ м, *сѣѣа* Зав м, *сѣѣе* Кал м, *сѣѣије* Кал м, *ѣѣр* М м;

мѣни се Сј м, — ђ томе *сараѣењу* Селъ м, а исп. и *њина* Зав м, *њине* М м.

Поред *сѣ^аат* Др м Жив м З м За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Сј м, *ѣ са^аат* Каћ м, *сѣ^аата* Б м Г м ДС м Зав м Кал м Каћ м М м Селъ м Х м Чи м, *сѣ^аата* ДС м За м Заб м Каћ м и сл. говори се често и *сѣт* М м Х м, *сѣта* Г м Селъ м Х м, *ѣѣ са^ата* Каћ м, *сѣтѣ* Зав м Кал м Каћ м М м, а забележено је и *сѣта* Сј м.

Такође се поред *мѣ^арама* За м Кос м, *мѣ^арамама* Кал м, *мѣ^арамама* Кос м, *мѣ^араме* За м Кос м, *мѣ^арамѣм* Кос м, *мѣ^араму* Бал м Кос м говори, али ређе, и *мѣраму* За м, *мѣрамѣцѣ* Сј м, *мѣрамицу* Заб м Др м За м Каћ м⁸⁴⁷.

Забележено је, осим тога, и *ѣлѣј* Г м Селъ м, где *j* може бити партикула (исп. *ондај* и сл.) или фонетски добијен лик (валај ← валаи ← валахи).

Неке од форми наведених под а) и б) могле су настати и под утицајем стандарднога језика (нпр. *дуѣан*, *марама* или *сѣт*) или под утицајем говора Срба (нпр. ђ томе *сараѣењу* или *панѣнија* (панахија) За м).

с) Једино у финалној позицији има категорија у којих је *x* готово потпуно ишчезло, али је у већини њих оно факултативно.

са) Најређе се *x* губи љу именица и придева, односно тамо "wo der

⁸⁴⁶ За акц. исп. Вуковић П-Др. 23, ГСБ 70, Рем. Шум. 257.

⁸⁴⁷ Према Прав. р. стандардни је лик *мѣрама*, а тако и према *Правописном приручнику* С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића (Сарајево 1980, 166). Међутим, и у другим је муслиманским говорима *махрама* (исп., нпр., Пецо ГИХ 70, Пецо Ишћа I 222 и др.).

Inlaut in den Paradigmen mit dem Auslaut alterniert⁸⁴⁸: *вр* Б м (исп. и предл. *ндвр* Г м Др м, *повр* Зав м Кал м), *врѣ* За м Каћ м, *миѣ* Др м, *сирѣма* Б м Г м ДС м Кал м, *сирѣма* Г м Др м Селъ м, *стрѣ* Каћ м.

Највише потврда има за им. *сирѣмах*, која се овде и најређе деклинира.

cb) Невелик број примера имамо и за ген.-ак. личних заменица 3. л. пл. без -х њѣ Зав м, *кѣд њѣ* Б м Каћ м М м, *кѣд њѣ* Каћ м.

Сасвим је, међутим, обичан енклитички облик *и*: тек *и* изагнѣ Б м, поклѣло *и* је Б м, што су *и* догнали Бал м, ова *и* распорѣдиѣ Г м, што је имало вође, дошло *и* Др м, не тражимо *и* Б м, осамнѣс *и* свѣ повѣзали За м, нађо горѣкана *и* четвѣрицу Кал м, ѣво *и* Каћ м, пуно *и* је Каћ м, три пута *и* прогѣнили Кос м, кѣлко *и* је рѣкѣ Кос м, ѣни су *и* прѣзвали Чи м, побили су *и* Чи м и сл., али треба рећи да је ^А*и* још чешће (в. ниже, т. 372).

Х немамо ни у њѣке Заб м Кал м Каћ м Селъ м, *и њѣке* Кал м, *кѣд њѣке* Селъ м, *ѣд њѣке* Заб м, јер је -ке ту вероватно партикула⁸⁴⁹, што показују ликови типа њѣ^Аке Заб м Чи м, *ѣд њѣ^Аке* Каћ м, *кѣд њѣ^Аке* Каћ м (с једне стране) и *наске*, *васке* (с друге стране) (в. у одељку о облицима зам.).

cc) Напоредо с формама у којих је очувано -х употребљавају се у 1. лицу сг. аор. и импф. и оне у којих је ишчезло:

бѣ Г м, *вѣѣ* За м, *вѣѣ* Б м Г м, *ѣѣдо* Кал м, *не ѣѣдо* Каћ м, *дѣго* Селъ м, *ѣѣѣ* ДС м З м За м, *гѣѣ* Б м, *жѣѣну* Б м, *завѣка* Заб м Кос м Сј м, *не знаѣдо* Сј м, *ѣмаѣдо* За м, *нађо* Кал м Каћ м Х м, *назре* За м, *ѣдо* Г м ДС м Каћ м Селъ м, *ѣста* Жив м, *ѣѣѣри* Б м, *ѣѣѣри* Б м, *паѣдо* Чи м, *паѣти* За м, *паѣлеѣ* ДС м, *разѣѣѣ се* Др м, *рѣко* За м, *смаѣѣ* Б м, *смаѣѣ* Б м, *стаѣдо* За м, *стаѣго* Каћ м, *сѣстаѣдо* Каћ м, *трѣча* М м, *ѣѣѣ* Б м, *ѣѣѣго* ДС м, *ѣстаѣдо* Каћ м;

ѣмаѣѣѣ ДС м За м Селъ м, *миѣѣѣ* Б м.

cd) Према стандардноме -их у ген. пл. придевске промене имамо врло често -и:

ѣѣѣ Сј м, *ѣѣѣѣ* Х м, *ѣѣѣѣ* Чи м, *наѣѣѣ* Др м, *неѣѣѣ* Зав м, *ѣѣѣ* За м Х м Чи м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Др м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Б м Др м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кос м, *стаѣѣѣ* За м Сј м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кал м.

Нигде се, међутим, овај глас не губи тако радикално као у ген. пл. придева и прид. зам. на -ије:

ѣѣѣѣѣѣѣ Чи м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кос, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кос м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* За м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* За м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кос м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кал м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кал м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Селъ, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Кал м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Заб м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Сј м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* За м, *ѣѣѣѣѣѣѣ* Каћ м, *ѣѣѣѣѣѣѣ*

⁸⁴⁸ Ивић Шток. 213.

⁸⁴⁹ В. и Пецо Ишѣа I 232.

Др м, *мртвије* Кал м, *Мрђовије* Каћ м, *накије* Кал м, *накије* Сј м, *накије* ДС м За м Селъ м, *никакије* Др м Кос м, *њи^аније* Чи м, *овије* Зав м Селъ м Чи м, *днује* Заб м Зав м Каћ м Чи м, *прѣвослѣније* Каћ м, *раднује* Каћ м, *рдније* Каћ м, *рањеније* Кал м, *сѣмије* Каћ м, *свије* Бал м Каћ м Кос м, *сѣдије* Зав м Кос м, *српскије* Сј м, *стѣрије* Кос м, *тије* ДС м Заб м Каћ м Кос м Селъ м, *испо-тије* њивѣ Бал м, *ко-тије* Бал м, *о-тије* Сј м итд. (в. и у одељку о облицима, т. 561).

се) Говори се и: *једѣма* лекѣру ишла М м, *одједѣма* Г м, *одједѣма* Каћ м, *дѣма* Бал м ДС м З м За м Кал м Чи м, а и *вала* је много чешће него *вала^а* исп. *јѣк*, *вала* Бал м, *јѣк*, *вала* Заб м итд.).

Губљење гласа *x* у финалној позицији (пре свега у наставцима) познато је (у некој мери) и другим муслиманским говорима. У неким од њих *x* се губи (ређе или ретко) и у другим позицијама⁸⁵⁰. Ако нашим примерима додамо и оне из Ђуровићева рада⁸⁵¹, онда можемо закључити да је та појава у говору полимских Муслимана изразита. Међутим, процес ликвидације тога гласа, који је прво била зауставила исламизација, данас спречава школа, радио, телевизија, новине или књига. У супротном правцу, пак, деловао је (и делује) говор српских суседа.

д) Као резултат тога деловања имамо и спорадичну супституцију *x* са *k* или *g* (в. т. 376):

добию парѣкију ДС м, — *виѣок* М м, *изѣок* Кал м;

овиѣг Бј м, *више иѣ* Сј м.

Српска лична имена (заправо хришћанска) репродукују се понекад онако како их изговарају Срби (нпр. кућа *Микѣша* Букѣ Кал м).

Забележено је, осим тога, и *њик* За м, *њик* Сј м, с једне, и *њига* Зав м (поред *њи^а* Кал м), с друге стране. Ове смо примере издвојили зато што у прва два -*k* може бити и партикула, док су *њига* и *њи^а* вероватно аналошког порекла.

372. Насупрот честоме губљењу изворнога *x* имамо релативно честу појаву тзв. **с е к у н д а р н о г х**

а) Основна позиција у којој се јавља секундарно *x* је иницијална и предвокалска.

Испред *a* и вокала задњег реда та појава није лексички ограничена, али је факултативна:

^hдѣлију За м, *^hдѣлт* Каћ м, *^hдѣлткѣ* Каћ м, *^hалѣја* (олуја) Кал м, *^hанализу* Каћ м, *^hдѣлт* Кал м, *^hдѣлтѣ* Кос м, *^hдѣлтѣ* Б м За м Кос м, *^hдѣлтѣ* Кос м, *^hдѣлтѣ* Б м, *^hдѣлтѣ* Др м, *^hдѣто* Кос м, *^hдѣтѣ* Др м, *^hдѣтѣ* Каћ м, *^hдѣтѣ*⁸⁵² Др м, *^hдѣтѣ* Др м, *^hдѣтѣ* (оморика) Каћ м,

⁸⁵⁰ Исп. Окука Рама 52-53, Пецо ГИХ 72-73, Пецо Ишѣа I 228-230. У ижекавскомѣк. (источнобосанском) је "изговор дѣтѣног х факултативан" (Броз. Ијѣшѣа 141).

⁸⁵¹ Ђур. Јат 264-265: *ѣѣѣ, дѣѣ, дѣѣ, дѣѣте ли, ѣѣѣ; ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, тѣѣѣ, тѣѣѣ.*

⁸⁵² Говори се и *крѣѣ* Др м.

^hдмбра Каћ м, ^hдморе За м, ^hоружјем Кал м, ^hоружјом Кал м, ^hоружје Кал м;

На су отишли, они ^hи неће тресни на чело Б м, На биде вакат... Кал м, На авијони лету, оно се све пребацива Каћ м;

^hама јес! Бал м;

а ^hу нас нѐма мјешавѐ Кал м.

Говори се и *дали*у Г м, *астали* Жив м, *оружје* За м, *оружја* Кал м, *уда* Др м, *утрине* М м итд. Редовно је ^hдмбар Заб м Зав м Кал м Сел м, ^hамбаровѐ За м Каћ м, ^hдмбаровѐ-^hдмбарове-^hдмбарови За м, али х-ту не мора бити секундарно⁸⁵³.

Испред вокала предњегa реда секундарно х бележимо само у ху (их) и хим (им):

Нѐка ^hи, нѐка ^hи, дѐже оне Б м; оставила ^hи мајка Бал м; вратили ^hи ДС м, па ^hи натовари отац ДС м; лупа ^hи Жив м; па тај ^hи Милета одбацио З м; има ^hи, богуми, па иду, има ^hи и не иду За м; ишло ^hи је доста Зав м; ене ^hи Кал м, одвела ^hи Кал м, те ^hи... Кал м; да ^hи пѐбију Каћ м, дово ^hи ја Каћ м, има ^hи пуно Каћ м, и јѐни ^hи закупили Каћ м; а не море ^hи виђети никакѐ Кос м, затвору ^hи тамо Кос м, он ^hи водѐ Кос м; вала ^hи не знам М м, стѐио ^hи је да пѐбије М м, да ^hи је пофатѐ, би ^hи пѐбио М м; приђе ^hим руци да ^hи пољубѐ Сел м; па кад ^hи опљачкаше Сј м; довео ^hи отуд Х м, што год ^hи имадѐ Чи м итд.;

Вѐјко ^hим се смѐје Б м, да ^hим одѐбрѐ Б м, ја ^hим оно мѐса даѐо Б м, да ^hим штѐтиш чапар Б м; да ^hим причаш Бал м, подпричај ^hим, брѐте Бал м; дали ^hим да јѐду Бј м; мрзан сам ^hим Г м, нѐ би рѐко да сам ^hим отац Г м; што ^hим је старѐшина Др м; нико ^hим нѐма З м; плѐти ^hим За м, бѐгами ^hим плѐти За м, што ^hим је мајка ѐс Пљевѐља За м; нѐмам ^hим посла Каћ м, триде-сам ^hим дѐ Каћ м; рѐците ^hим М м; ѐсто ^hим стѐг Сел м, таликѐ ^hим слѐдовало Сел м; и ѐпѐ ^hим мало Сј м; и јѐна ^hим ђѐца научѐла Х м, покрѐй ^hим руно Х м; те ^hим даи Чи м итд.

Говори се и *и^h* (т. 370с), *и* (т. 371сb), а такође и *им*: да *им* да ДС м, рѐко сам *им* ДС м; да^ннѐ *им* За м; ја *им* да^ннѐм Сел м.

Имамо, коначно, и секундарно х- испред силабичнога р у ^hрђа ДС м, ^hрђава зѐмља Кал м, ^hрвати Кос м, али та појава, за разлику од неких других муслиманских говора⁸⁵⁴, није овде обавезна (т. 351b)⁸⁵⁵.

б) У медијалној позицији јавља се секундарно х у ограниченом броју категорија, иначе међусобно различитих: *ѐи^hни* Кал м, *ѐи^hнѐ* Др м, *ѐоли^hнѐ* За м, *ки^hни* је ('колицини') Др м, *јѐди^hник* ('јѐдинац') Каћ м (али *јѐдинѐк* Кал м);

⁸⁵³ Шкаљић наводи као етимологију тур. *anbar*, *anbar*, *hanbar*, *hanbar* перс. *anbar*.

⁸⁵⁴ Исп., нпр., Окука Рама 52: "Хрђа, *хрѐв* и *хрѐт* се већ су усталили свој облик (тј. не постоји еквивалент без х)". Тако је, изгледа, и у суседним Тријебинама (ФО 560).

⁸⁵⁵ За објашњење секундарнога х- у наведеним позицијама исп. Пецо Ишѐа I 230-231.

ла^hко За м, ме^hко За м (← кьк);

му^hтија Кал м (тур. müftü); и^hтибар (тур. itibar) Г м⁸⁵⁶;

отр^hло М м, — уе^hло Сел м, уе^hнуло Зав м⁸⁵⁷/истр^hло М м.

с) У говору Муслимана у три села јужно од Пријепоља забележено је и х — ж у групи жд-: Бр^hџа Б м, гв^hџе Г м, гв^hџе Каћ м⁸⁵⁸. Много је, међутим, обичније гвожђе, грожђе и сл. (т. 95).

373. а) У фонолошком систему говора православнога становништва нема, као што је већ речено, фонеме х. То ипак не значи да поједини представници тога говора неће, под утицајем стандарднога језика или говора муслимана, изговорити и понеку лексему с гласом х:

ха^hлина Жив, ха^hлинама Куч, хо^hе Гр, храни Х, храниоци Радиј, храну Ам Жив, Хвати Жив, хртник Ра, — х^hј Сел, х^hјд Радиј, Хсанагић Ра, Хашимбеговић Куч, х^hџту Др, х^hљаду ДБ, х^hдник Радиј, х^hрка (тур. hırka) Гр;

на Цр^hом врху Ра, кр^hха (Тра^hж^hе кр^hха, знаш лѣба) Жив, др^hха Јаб, пр^hхваћају Ам, т^hхника Ра, зах^hтевају Радиј;

пр^hд^hа њих Кос, дв^hх Албанџа Гр, од дн^hх Бук, п^hт их је бр^hта^h отишло ДБ, их Јаб.

Несумњив утицај говора муслиманских суседа имамо у примерима типа ^hџту Буч или л^hџ^h Јаб, у којих је х слабо чујан глас, тј. управо онакав какав је у тим и сличним позицијама и у говору из којег су те лексеме преузете.

б) У једној би категорији реч^hи х и у говору Срба могло бити аутохтоно, а то су, наиме, узвици:

али х^h! Радиј, — ах^h, т^h је сигурно Јаб, их^h Граб, џх Гр (али у истоме селу и џ), џх, ку^hкају ко ку^hкавци Сел.

У стотинама других случајева етимолошко х је ишчезло или је замењено другим гласовима.

374. Примери за Ø ← х из говора Срба:

а) (иницијална позиција) а^hрли Ра, а^hједн Др, а^hједна Гр; а^h т^h Ам Бук Др Жињ Јаб Кос Сел Сј, а^hјд Бј За Кос, а^hјде Ам Буч Гр Др Жињ За Јаб Кос Куч Ра Рут, а^hјде Гр Радиј, а^hјдемо Буч Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Сј, а^hјдемо Ра Рут Сј, а^hјдемоте Др, а^hјмо Бук Рад Рут, а^hјмо Радиј, а^hјте

⁸⁵⁶ Шкаљић: муфтија (мүхтија, муктија); итибар (ихтибар, иктибар).

⁸⁵⁷ За уехло и сл. исп. Пецо ГИХ 75 и Пецо Ишћа I 231, а за лажко и мажко и ГСБ 66, Окука Рама 52.

⁸⁵⁸ Није засведочено и х — ш у групи -шч- (т. 437е), али та промена у бродаревском крају није искључена. Обе ове промене сасвим су обичне у источном и југоисточном суседству: Барј. НП-Сј. 65 (п^hџе=пашче), ФО 564 (Тријебино — аџуџе, еџче), Барј. Бихор I 41 п^hџе.

секвенца *ajV* (← *axV*): *opa/e* Куч, *opa/j* ЗТ (аналогичјом и *opa/j* Куч⁸⁵⁹); *сидја-сид/j* Ра (аналогичјом и *сид/j* Ра); *сидја* Ам ДБ Јаб, *сидја* Радиј, *сид/e* Др Ру, *сид/e* Ам Гр За Кос, *сид/e* ДБ, *сид/e* Ам За ЗТ, *сид/j* Јаб Рут, *сид/j* ДБ; изнимно и *сид/аjу* Рут (в. т. 376b), али исп. и *ора* Селъ, *ораа* ЗТ; *сиа* Ам Бј Бук Буч Гр Граб Др З За Јаб Кос Ра Радиј Рут, *сиа* Јаб Селъ Сј, *сиа* ДБ Радиј, *сиама* ДБ, *сид/в* Буч З, *сиде* ДБ, *сиди* Ам Јаб, *сиди* Радиј, *сидо* Гр За Лу, *сидом* Ам Јаб Ра Радиј, *сиду* Ам З Кос Ра, *сиду* Др Радиј;

секвенца *ojV* (← *oxV*): *оде* Ам Гр Др Куч Ра Рад Сј Х, *на соде* Ам Х, али *оа* Ру, *оа* Радиј, *оде* ЗТ Јаб Радиј, а исп. и *ода* З, с једне, и *одве* Ра, с друге стране;

секвенца *ujV* (← *ихV* или *ѣхV*): *Мидило* Селъ, *Мидјовица* (топ.) Јаб одн. *мид/ур* Јаб, *мид/урови* Јаб, *подмид/урило* Ам⁸⁶⁰;

секвенца *eje* (← *ѣхе*): *пјел/е* Селъ

с) Примере за протетичкој *j* ← \emptyset ← *x* в. ниже, т. 386а.

376. За разлику од говора Муслимана (т. 371d), у говору Срба је промена *x* → *e* и *x* → *k* сасвим обична.

а) У иницијалној позицији имамо само *k* ← *x*: *Кране* (хип. од Хра-нислав) Радиј, *крани/оц* Куч, *крану* Ам Јаб Селъ Рут, *Крваска* (Хрватска) Рад (исп. и неаутохтоно *не ктеш/е* ДБ), — *кармунике* Рад, *кѣрд/ј* Бук, *кѣ-љад/а* Сј, *крисид/ан* Кос, *крисид/ани* Кос, *Кристос* Заб ЗТ Јаб, *Кристове* рођена Ра.

б) У медијалној се позицији јављају оба гласа.

У 3. л. пл. импф. само *-e-*: *бил/агу* Бук Куч, *бил/агу* Бук За Кос Селъ, *бил/агу* Ам Буч Кос Рад, *вѣка/гу* Куч (изнимно и *вѣка/ју* Рут), *догоњ/агу* Бук, *ид/агу* Рут, *имид/ил/агу* Буч, *идс/агу* Селъ, *шћид/ил/агу* Кос Ра, *шћ/агу* Др и сл.⁸⁶¹

У осталим случајевима само *-k-*: споменѣк *Бѣшка* *Бук/е* Јаб, *вѣздука* (акц. према лок. сг.?) За, *нѣма вѣздука* Радиј, *вѣкѣна* команда Кос, *Мидило* Др Јаб Радиј Рут (али *Мидило* Селъ), *најкрѣбри/е* Рад, *прикод* Ам, *раскод/ов* Ам, *сакран/и* ЗТ, *сакран/ен* Ам За (в. т. 374b), *Тѣкамѣр* Ам, *успеком* Јаб, — у *аркѣви* Буч, од *брука* Буч ЗТ, *макс/а* Ам ЗТ Ра, *макс/а* Јаб Селъ, *парѣки/а* Рад, *парѣки/у* Бук Буч, од *плѣка* Кос, а исп. и нетипично *грѣка* (са дугим *a* према уобичајеном ген. сг. *грѣ*, ном. сг. *грѣ*, т. 374с).

⁸⁵⁹ Аналогичкога је порекла, али сасвим другачијег типа, и с у *орасу* Рад (: *ораси* Бук Др и сл.).

⁸⁶⁰ Према *Бѣ/ѣве* Грѣб (топ.) Бј м имамо у говору Срба од *Бѣ/ѣова* Грѣба, у *Бѣ/ѣову* Грѣбу Бј.

⁸⁶¹ Ј. Вуковић (П-Др. 35) сматра да је *e* у *рдѣгу* и сл. дошло "вероватно...аналогичјом према првом лицу синг. где се мора претпоставити првобитна замена са *e'*". Треба ипак напоменути да овде имамо у 1. лицу сг. и *-k*, а у 3. лицу пл. само *z*.

Паджни облици *ваздука, успехом и от плѣка* наслањају се на ном. сг. *ваздук, успех, плек*. Ми, додуше, нисмо забележили такве ликове, али ће то бити сасвим случајно (*плек* је, нпр., уобичајена форма у многим крајевима, па и у југозападној Србији).

с) И *ε* (← *x*) и *κ* (← *x*) имамо и у финалној позицији, али је овде њихова дистрибуција нешто компликованија.

У генитиву пл. придевско-заменичке деклинације редовно је *-ε* (ако није *-θ*, т. 374с):

пѣмушњѣ Ам, коекакѣ Јаб, коѣ Јаб, малѣ Гр, младѣ Ам, мушкѣ З, накѣ Јаб, ндшѣ Жив Јаб Кос, нѣкѣ Др Јаб, његовиѣ Радиј, свиѣ Гр З Јаб, онѣ Бук Гр Кос Радиј X, свиѣ Кос X, тиѣ Гр ДБ Радиј, тѣрскиѣ ДБ Кос, фрднѣскиѣ Гр, швѣдскиѣ Ра;

живиѣ Јаб, зелениѣ Јаб, какиѣ Селѣ, мртвиѣ Др, ндшиѣ Јаб, њѣниѣ Радиј, њѣниѣ Јаб Радиј, свиѣ Јаб Радиј, онѣ Ам Бук ЗТ Јаб Рад Радиј Рут, прѣвѣсниѣ Ам, рѣвениѣ Др, свиѣ Ам Гр Јаб Рут, старѣ За, тѣнкиѣ ДБ, тиѣ Ам Гр За Јаб, шѣрениѣ Др.

Извесна међузависност морфолошких и фонетских феномена огледа се у донекле различитој дистрибуцији *-θ / -ε* у овоме облику, што се види ако се упореде ови примери с онима из т. 374с, као и карактеристично: *свиѣ ндшиѣ људи Жив* или однос *његовиѣ синова/његовиѣ синова Радиј* (забележено од исте особе). Иначе су ликови с *-ε* чешћи у нововарошком и пријеполском него у прибојском крају⁸⁶².

И у ген.-ак. личне заменице 3. л. пл. имамо најчешће *-ε*: *њѣ Ам Гр Др З Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Селѣ X, на њѣ Гр, — њѣ Буч Јаб Рад Рут, да њѣ Ам Буч Јаб, ѣ њѣ Буч, кад њѣ Граб, од њѣ ЗТ, ѡ њѣ Ам, — об њѣ Јаб, на њѣ Жив Ра, ѡ њѣ Др, прѣда њѣ Ам Куч Рут и сл., — откопали су ѣ Бј, помогу ѣ вако З, води ѣ Кос, почупамо ѣ Куч, има ѣ одатлѣ X итд., ѣ Ам Бук Буч ДБ Др З За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Селѣ Сј X.*

Знатно је ређе, заправо врло ретко, *њѣк* Бук Буч Јаб, — *ик* Јаб Ра, са *κ* забележеним само у кратком слогу. Тај је слог кратак и у неких других говора који знају за *њѣк*⁸⁶³, али смо у говору овдашњих Муслимана имали и *њѣк* (т. 371d).

Можда је цело *-ке* партикула у *њѣке* Бук Буч Граб Жив За Сј, *код њѣке Жив, на њѣке Жив Сј, од њѣке Куч, ѡ њѣке Жив Сј, — њѣке Сј* (исп. одговарајуће форме у говору Муслимана, т. 371cb), а можда и *-ка* у *њѣка*

⁸⁶² Да их има и у околини Прибоја, види се и из Ђуровићевих (додуше ретких) примера на стр. 265 и 284-285. Занимљив је отуда његов закључак: "Примјери свједоче и о томе да у... губљењу консонанта *x* у ген. пл. замјеничко-придјевске промјене нема никаквих разлика између муслиманског и православног становништва" (Ђур. Јат 265). Истина је да и једни и други имају најчешће *-ѣје*, али и да је *ѣ* (енкл.), *-ѣје* готово непознато говору муслимана (в. т. 370с, 371cb,cd и d).

⁸⁶³ Вупић Бјел. 35 *њѣк/њѣ/њѣ*, Пеш. СК-ЈБ. 123 *њѣ* (ређе *њѣк*), а исп. и карактеристично *сѣдѣш ли ик / сѣш ѣ*, *ѣѣ* и сл. у Пецо ГИХ 74.

Сј. У *њавс* Ра, *на њисс* Буч партикула је вероватно само -а (Примери су из прибојског краја).

У 1. л. сг. импф. обично је и -г и -к

бијас Ам, *имадијас* Гр, *шћадилас* Кос;

бијак Ам Буч Јаб Куч Рут, *знадијак* Кос, *мишљак* Рад и сл. Форме са -к су овде знатно чешће од оних са -г⁸⁶⁴. Нису забележене форме са -џ.⁸⁶⁵

У једном крају срб. Полимља говори се и *одо* и сл. (т. 374с), али је у 1. лицу сг. аор. много обичније (у већини села и једино) -к

бић Ам Др З Кос Ра Селъ, *валик* Рад, *вићек* Ам Рад, *не вићек* Куч, *вићок* Кос, *не вићок* Јаб, *вићнок* Гр, *дџок* Куч, *довџок* Ам Гр, *дџок* Ам Гр Куч Селъ, *дџерак* Куч Селъ, *завијак* Бук Жив, *залџек* се Ам, *избрџик* Кос, *изџок* Куч Селъ, *излџок* Жив, *имадок* Ам, *испријак* Радиј, *корџстик* Кал, *кџпик* Бј, *лаџнок* Куч, *не мџок* Ам Буч Кос, *наџок* Гр Јаб Рут, *напустик* Бук, *насмџак* се Ра, *науџик* се Бук, *немадок* Буч, *обрџток* се Радиј, *обџок* Жив, *одџвак* Бук, *однџџек* Бук, *одок* Бук Гр Др Јаб Куч Ра, *оџеник* се Буч, *одрџвик* Ам, *окрџенук* Ам Жив, *олиџак* Куч, *опрџик* се Куч, *остаџик* Куч, *остадок* Др, *остаџ* Бук, *питаџ* Јаб, *поврџтик* Бук Др, *пџгледак* Др, *пџћок* Куч, *пџзнадок* Радиј, *пџзнак* Радиј, *пџслуџак* Буч, *потрџџик* Селъ, *поџрџџек* Јаб, *пџџек* Кос Радиј, *предадок* Селъ, *преџивџек* Кос, *препадок* се Радиј, *прџсеџик* Кос, *приџок* Гр, *приџак* Бук Куч, *раџик* Куч, *не разџмик* Рад, *реџок* Буч Гр Др Радиј, *саџорек* Др, *сџдок* Рад, *џдадок* Ра *џџек* Ам, *џмџедок* Ра, *џмрџџек* Јаб Ра, *џтеџок* Јаб, *џџк* Радиј итд.

Н а п о м е н е: 1° Постоји суштинска разлика у пореклу гласа *к* у иницијалној и медијалној позицији (осим падежних облика типа *плџка* и сл.), с једне, и у финалној позицији, с друге стране. Док је у овој последњој *к* директни континуант гласа *х*, дотле је у већини примера типа *кџрџј*, *џспеком* и сл. *к* само последица безуспешног покушаја да се артикулише *х*. На то указује и славски лик у *џспеком* или *не ктеше*, војнички, службени или црквени термини као *врџовна*, *приџод* или *парџија*, а посебно лик *Бџџџ*, потпуно нетипичан за западносанџачки говор. Могућно је, ипак, да је у понекој лексеми и *к* у нефиналној позицији настало фонетским путем, нпр. *маџсџ*⁸⁶⁶.

2° Својим -г и -к ← -х уклапа се говор већине санџ. Срба ијекаваца у југоисточну грану источнохерџ. дијалекта⁸⁶⁷, док се својим *одо* и сл. слаже говор неких прибојских села, поново, са подринским обаћким

⁸⁶⁴ За -г исп. Вуш. ДИХ 19, Пеш. СК-Љ. 123 (ређе -к), Пиж. Кол. 81 и 167 (само -г), Руж. Пљ. 159 и Ђупић Пљ. 84, Станић Уск. I 88 (иауџетно *шћџџџ*), а за -к Вуковић П-Др 35 ("у већем делу овога краја" само -к), Гор. 662, Пеџо ГИХ 73.

⁸⁶⁵ Како је, нпр., у Бјелопавлићима (осим у једном делу са -к или -г) (Ђупић Бјел. 35-36).

⁸⁶⁶ В. у Пеџо Ишћа I 231-232.

⁸⁶⁷ В. у Ивић Дијал. 138.

и подринским љештанским⁸⁶⁸. Треба, ипак, напоменути да се и у тим прибојским селима чује (у неким и чешће) и *одо*к сл.

3° Ако изузмемо резултате морфолошких алтернација и фонетских промена у консонантским групама (о овим последњим исп. следећу т.), онда долазимо до закључка да су основни континуанти етимолошкога *x* у говору Срба *θ*, *κ* или *z*. У говору Муслимана имамо, пак ^h (понекад и *x*) или *θ* (најчешће у неким категоријама у финалној позицији). Сви остали континуанти су или секундарни (*β* или *j* у говору Срба, ретко и у говору Муслимана) или врло ограничене фреквенције (*x*, изузетно ретко и ^h, у говору Срба, *κ* или *z* у говору Муслимана, *θ* у иницијалној или медијалној позицији у говору Муслимана).

377. *X* у консонантским групама:

а) Група *xθ* → *φ* (у говору Муслимана готово доследно) или *xθ* → *β* (у говору Срба, али недоследно) (в. т. 368).

б) Група *xт* → *ст* у *стѝ/о* Ам Б м Бук Буч Гр Граб ДБ Др п/м Жив За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу М м Ра Рад Радиј Рут Сел п/м Сј п/м Х Чи м, *не стѝ/о* Кос, а исп. и неаутохтоно *стѝо* Радиј.

Потпуно је нетипично *тѝ/о* Кос, с једне, и ^h*тѝ/о* Зав м, с друге стране.

Говори се, иначе, и *шѝо* Ам Др м ЗТ Јаб Каћ м. Групу *шh-* имамо и у *шhдди/аѝ* Кос, *шhдк* Гр, *не шhдк* Куч, *шhдди/аше* За, *шhаше* Ам, *не шhаше* Буч, *шhашу* Др, *шhдди/ашу* Кос Ра, — *не шhеднѝ* Ра, — *не шhек* Бук Жив Јаб Ра Рут, *не шhефхј* Жив Кос м, *не шhe^h* М м, *не шhe* Ам Буч Др п/м За м Јаб Кос, *не шhe* Б м, *шhѝо* За м, *не шhеде* Др Кос Сел п/м, *не шhesмо* Јаб, *не шhesе* Буч Жив За м Кос, — *шhѝла* Бал м Бј м Гр Др Зав м Кал м Каћ м Лу Рад Рут, *шhѝла* Гр, *не шhѝла* За, *шhѝло* ДС м Сј, *не шhѝло* Кал м, *шhѝли* Бал м Буч Г м За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Радиј Сел.

Неупоредиво је ређе *hдди/аше* Кос м, *hѝли* Заб м, с једне, и *не^hhesте* Кал м, ^h*hѝла* Кос м, с друге стране.

Из многобројности примера са *шhe* ← *xтѝ* може се закључити да је губљење *x* у говору Срба млађе од јекавскога јотовања (или, обрнуто, да је јекавско јотовање старије од губљења *x*)⁸⁶⁹. Они су, иначе, својствени, и другим југоистичним ијекавским говорима⁸⁷⁰.

с) Група *тх-* (← *дх*⁸⁷¹) → *тѝ* у *тѝдр* Ам Рад Радиј Рут, *тѝдр* Зав м Сел м.

⁸⁶⁸ Симић Обадн 56, Тешћ Лџшт. 202 (занимљиво је да Лџшт. опет не иде заједно с Гор., у којем је само *одо*к и сл., стр. 662).

⁸⁶⁹ В. у Пецо Ишћа I 122-123.

⁸⁷⁰ Вуковић П-Др. 71-72, Гор. 667 и 691, Пецо ГИХ 62, Пеш. СК-Љ. 171 (и *кh-* свуда, л- у Љешкопољу), Пшк. Кол. 105, Станић Уск. I 93, Ђупић Бјел. 34 (и *лѝсмо* одн. *кhѝла*), Ђупић Пљ. 84.

⁸⁷¹ Белић Историја I 107.

f. Консонанти Ч и Ц

378. Наводећи бројне примере типа *ћетка*, *ћеп* из говора новопазарско-сјеничких Муслимана, Д. Барјактаревевић додаје да "ова особина није својствена само овом говору, већ постоји и у суседним, као нпр... у западносанџачком који има све одлике херцеговачког јекавског говора — такође код муслимана"⁸⁷². Истраживања Р. Ђуровића у околини Прибоја, прилог А. Пеце о говору Хисаршика код Пријепоља и прилог Д. Ђупића о говору Пљеваља⁸⁷³, као и наша грађа из околине Прибоја, Пријепоља, Нове Вароши и Бродарева, не потврђују овај Барјактаревевићев навод. Муслимани србијанскога дела западнога Санџака одн. Полимља имају у своме говору, уз изузетно ретка индивидуална одступања, и ч-ћ и ц-ћ, тј. оба пара ових африката. То важи како за новоштокавски, тако и за прелазни говор, чиме они одступају од суседних новопазарско-сјеничких, али се зато слажу с осталим јекавским говорима "источно од линије Шамац—Сарајево—Пазарић—Мостар—Столац"⁸⁷⁴.

Треба ипак поменути да се у нашој грађи нашло и нешто мало примера с *h/c'* наместо етимолошкога *ч* и само један с *ц'* наместо изворнога *ц*, али они не представљају ни системску ни систематичну, већ индивидуалну и спорадичну појаву (она је спорадична и у говору особа код којих је запажена):

зџџџа, испрџџај, џџџуна, иш'ћекат, наћин, прџџамо, прџџати Г м;
доџац'кџ, подџац'у Је, подџац'ена, — ђџџу'у За м;
лућ, нац'инџ, џбџ'џј, теџџрич' Сј м.

Сви примери из Заостра (на граници Србије и северне Ц. Горе) забележени су од једне старице родом из једног од најсевернијих црногорских села *Бјелдшевине*, а они из Сјеверина (*Сџеверџн*) од једне старице из Бишевића (виш Мрсова, гђе, *Бџшевићи*), северозападно од Рудога. Оне су те ликове могле донети из свога завичаја (под условом, наравно, да их тамо уопште има), но ни у њему они (ако их има) не морају бити аутохтони⁸⁷⁵.

И примери из прелазнога говора Гостуна (одн. Гостуња, како се тамо најчешће каже), јужно од Бродарева, забележени су само од једне особе (старијега Муслимана из фамилије Ахметовић). Нису запажени у говору осталих наших саговорника из тога села, ни у говору суседних села (Баре и Заступ). Можда би се наведени ликови могли довести у везу са сличном

⁸⁷² Барј. НП-Сј. 52.

⁸⁷³ Ђур. Јат 263-264, Пецо Прилози 257, Ђупић Пљ. 85.

⁸⁷⁴ Пецо Ишћа I 177. Исти аутор наводи у овој монографији, поред осталог, и преглед досадашњих тумачења свођења двају парова африката на један, иноси властито тумачење (различито за разне зоне) и даје правац пружања ове изоглосе у штокавским говорима (стр. 163-186).

⁸⁷⁵ Исп. Пецо Ишћа I 167-168, затим 178 и 182 (где се помињу прилике у источној Босни — Фоча, Горажде).

Исп., осим тога, и *жбднови* (неко *вѣлй бѣце*) Бј.

Понегде се, с друге стране, говори *цгдб* (т. 429а).

380. а) *Ц* (не *ћ*) имамо у *Маџар* Ам, *Маџари* За м Кос, *Маџарскѧ* Кал м, у *Маџарскѧј* Буч Кал м Рад, са *Маџарскѧм* ДС м, *Маџарску* Буч Јаб Кал м Кос Селъ Сј, *маџарскѧ* Селъ, *маџарскѧи* Кос, *маџарску* Јаб Кал м, — *маџарке* (шљиве) Ам.

Сумњамо, међутим, да је тако и код оних који не говоре дијалектом.

б) *Ц* алтернира са *ж* у:

џанамѣриѧ Куч, *џандѧр* За м, *џандѧр* Сј м, *џандѧра* ДС м *џандѧра* Др м ДС м, *џандѧра* Бук, *џандѧра* Гр Кал м, *џандѧре* Ам Рут, *џандѧри* Ам Бј Гр Каћ м Сј, *џандѧри* Ам Б м Бј ДБ ДС м Кос м Селъ, *џандѧримѧ* Ам, код *џандѧриѧѣ* Гр, *џандѧриѧу* Кал м М м, *џандѧрскиѧѣ* Гр | *џандѧре* Ам Јаб, *џандѧри* Жив Кос, *џандѧри* Ам Јаб, *џандѧрми* Кос;

инџилѣр Буч Селъ м, *инџилѣр* За | *инџилѣр* Ам Бук Кал м Рут.

Исп. осим тога и *ранџирајѧ* Рут, *санџѣре-санџѣра* (шарџер) Жив.

с) *Ц* алтернира са *ч* у *теџѣриѧ* Др м, по *теџѣриѧимѧ* Каћ м (прије-пољски крај) | *теџѣриѧ* За м Сј м (прибојски крај). Исп. м *џарѧкат* Бал м⁸⁷⁷.

3) ПАЛАТАЛНИ КОНСОНАНТИ

а. Сонант *Ј*

381. Овај "пријелазни глас"⁸⁷⁸ изговара се у многим позицијама доста слабо, што често доводи и до његове потпуне редукције. Та је појава више условљена природом српскохрватскога *ј* него припадношћу некога говора овоме или ономе дијалекту одн. овој или оној дијалекатској скупини. Отуда је његова судбина често слична и у међусобно иначе различитим говорима⁸⁷⁹.

И у говорима СП *ј* се губи пре свега у секвенцама с вокалима, али не у свима, а и тамо где се губи, то, по правилу, није редовна појава.

382. Тако се иницијално *ј* губи само испред *е*, а и ту изузетно ретко: *ѣс* Бук, *ѣсмо* Бук, *ѣсу* Кос.

Ти су ликови, као што је познато, карактеристични за северозападне ијекавске говоре⁸⁸⁰, мада нису непознати ни југоисточним⁸⁸¹. Наши се говори, у ствари, слажу с оном групом сродних говора у којима таквих

⁸⁷⁷ Вук *џрѧкѧти*, *џрѧкути*; РМС *џарѧкѧти* и *џарѧкѧти*.

⁸⁷⁸ ПГХКЈ 9, 13 и даље.

⁸⁷⁹ Исп., нпр., Дешић ЗБИЈГ 144-156, с једне, и Р. Симић Левач 81-108, с друге стране.

⁸⁸⁰ Исп. Дешић ЗБИЈГ 144-149, Драг. Лика 89, Петр. Б-К 68.

⁸⁸¹ Вуковић П-Др. 42, Вуш. ДИХ 21-22, Пецо ГИХ 85; Пеш. СК-Љ. 118-119.

ликова нема, тј. с горобилским, лештанским, колашинским, ускочким или бјелопавлићким⁸⁸².

383. а) Ј се, осим у старим ликовима типа *пдс*, *свдк* и *свдкџко*, не губи ни у међувокалском положају ако су ти вокали *а*, *о* или *у*. Па и у наведеним примерима имамо (осим у *свдк*) често сачувано *-оја-* (т. 319j).

Међутим, ако је бар један од тих вокала *и* или *е*, онда се *ј* делимично или потпуно редукује.

б) Готово је доследна редукција овога гласа у секвенци *а/о/у + ј + и:*
гђи Сј м, *гђиш* З м, *дђица* ДС м, — *бђи* се стџка Чи м, *бђим* се ДС м, *бојмо* Селъ п/м, *брџи* За, *кој* За п/м Зав м, *мој* З Зав м Каћ м Куч Ра, *одеја* З м, *стоја* Гр З м Х, *стој* Х м, *стџим* Јаб, *тџој* Г м, — *бруј* Ам, *зруј* Рад Рут итд.

с) Није тако радикална, али је честа и потпуна редукција у секвенци *а/о/у + ј + е:*

гђе Ам, *здено* Селъ м, *јџе* З м, *не каем* се Јаб, *крџе* Ам Сј, *мџе* Ам, *пџнаем* Каћ м, *пџнаете* Зав м, *Сџраево* Бук Х м, *Сџрџево* Х м, *Сџраево* Зав м, у *Сџраеву* Селъ м, — *вџевџи* Ам, *коџ* Куч Селъ м, *коџџки* Ам, *коџџега* Ам, *коџџега* Радиј Чи м, *са коџџим* Ам, *коџшта* Радиј, *коџшта* Радиј Сј, *дџоено* Граб, *стрџевџ* Јаб, — *вџеруџ* Чи м, *дџруџ* З, *зџмуџ* Јаб, *џруџ* Куч, *кџе-не* куџ Ра, *куџуемо* З м, *мџдуџ* Куч, *дџуџ* Рад, *рџдуџемо* З м, *уџџуџеш* Гр итд.;

тџ е влас тџрска одабџрала Чи м, — *кџко* е Жињ, *по џдан* З Кос Рут, *по џдно* двџ ваџџна Радиј, *по џну* Ра и сл.

Исп. и *Сџџџџина* (т. 319аб), *брџџџџ* и *џџџ* (т. 319h), као и *мџга* и сл. у одељку о облицима прид. заменица.

Паралелно с претходнима јављају се и ликови с делимично редукованим *ј*

Гџевџ Рут, *зџџџдно* Гр Куч, *зџџџно* З, *крџџџ* Ра, *крџџџ* Јаб, *пџџџнаем* Јаб, *пџџџнаеш* Бал м, *Сџрџџџ* Бук Х м, *џџџџџџ* Ра, — *коџџ* Др, *коџџџџ* Зав м, *поџџџџ* Кал м, *рџџџ* Селъ, — *пџџџ* ДС м, *распорџџџџџџ* Кос итд.

д) Потпуно се и доследно губи *ј* из скупине *ији* у ликовима типа *куџџџџџџ*, — *џџџџ*, — у *џџџџ* (по Срџџџџ/по Срџџџџ), — *џџ*, — *џџџџџџ* и сл. (т. 318с).

е) У осталим секвенцама с *и* на првџме месту *ј* се најџешџе само делимично редукџије, а врло ретко потпуно, нпр. *крџџџџ* Х, — *џџџ* З м.

џ) У групи *-еје-* (*-е је-*) губи се *ј* доследно у *свџдно*, а сасвим су обични и ликови типа *џџ* (← *џџ је*), *н-џџџ* и сл. (т. 318b).

Исп., ипак, *џџ је* Сј м, као и секундарно *ј* у *џџџџ* Селъ.

⁸⁸² Гор. 662, Тешџџ Лџџџт. 203, Пџџ. Кол. 92, Станиџџџџџџ. I 96; Ђупиџџџџџџ. 39.

Ови су ликови карактеристични за јужни и југоисточни део срб. Полиња, што је у складу с приликама у суседним новопазарско-сјеничким и црногорским говорима⁸⁸⁴. *Наруче* је познато и северном (североисточном) Горобилу⁸⁸⁵. И горобилско *бџа* и полињско *бџа* Буч, *бџа* Буч Др Ра, *бџа* хатар (с емпхатичним дуљењем вокала о) Х м могло је настати од *бџији* или је посреди асимилација *ји* → *ии* → *и*. У сваком случају те ликове не можемо посматрати заједно с једном забележеним *бџа*, јер су они познати и у прибојском крају, а *бџа* не.

б) Ј у наставку је може стајати и иза р: *Јаворје* Заб п/м, *примирје* М м и сл.

О судбини ј из је ← в иза р исп. т. 341.

с) Поред *вџи* говори се *вџи* (в. у одељку о облицима им. зам., т. 543б).

386. Што се тиче порекла овога гласа, указаћемо само на оне случајеве који могу бити дијалектолошки занимљиви.

а) У иницијалној позицији имамо *ј*:

← θ ← х-: *јџа* (hefta) Бук, *јџек* Жињ ЗТ Кал Ра Рад Рут, *јџика* (грч. hektikos) Сј м, *јџику* Куч;

← θ у речи с иницијалним вокалом задњег реда: *јџужа* Жив З м Селъ, *јџужа* Селъ м; *јџар* Др м За м Селъ м (али *јџр* Г м Јаб Кос, *јџре* Ам); *јџе* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Гр Др ДС м Жив м Жињ З п/м За п/м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ м Сј п/м Х м, *јџе* Ам Б м, *јџен* Кал м, *јџет* Ам Б м Бј Буч Г м Граб Др ДС м За м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Сј Х п/м (али *џе* Ам Б м Гр Др Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Радиј Сј п/м Чи м, *џе* Чи м, *џет* Буч Гр Др м Јаб Кос п/м М м Селъ Сј Х м Чи м); исп. и *јџиши* Јаб/*џиши* Буч.

б) У медијалној позицији имамо *ј*:

у рефлексу јата — *је/ије*, нпр. *вџтар*, *дџије*;

← џ у *џе*, *нџе*, уз напомену да ту имамо и θ у примерима као што су *џицама* (вођицама) Селъ м или о *Госпојни* Буч (в. т. 394);

← и у групи *аи* у *Милџловица* Јаб (али *Милџило* Селъ, *Микаило* Др Јаб Радиј Рут, а исп. и *кајсиџа* Жив, *параџиз* Жив м Кос Куч Селъ м Сј м, *зџитин* Рут, *зџитин* Рут);

← и у групи *еи* у *зџитин* Х м, *зџитин* З м (али *зџитин* Кал м, *зџитин* Кос м);

⁸⁸⁴ Барј. НП-Сј. 53, Барј. Бихор I 36, Вуш. ДИХ 21, Пиж. Кољ. 93 (*џџа*, у једном крају и *џџа*), Станић Уск. I 101 *џџа*, *џџа*, али *џџа* и сл.

⁸⁸⁵ Гор. 663.

← *и* у групи *ei* у *нѣ/мѣ* Сј м, *нѣ/мали* Жив м (у два суседна прибојска села), али је неупоредиво чешће *нема* (т. 256f) и *нѣмѣ* Г м, *нѣмали* Буч За м;

← *и* у групи *-ио-* (← *иц*), нпр. *пѣрјонице* Гр⁸⁸⁶ (али *ди/џница* Каћ м, *топи/џница* Гр, што је у вези с прозодијским ликом);

← *и* у групи *уи* (← *ухи*): *кѣјна* Јаб, *кѣјни* Заб, *кѣјнам* Куч (у говору православних);

← \emptyset ← *х* у новонасталом зеву (нпр. *снаја* и сл.), али недоследно (т. 371b и 375b);

← \emptyset у хијату вокалске скупине *-ио-*, *-ио* и *-и о-*: *ави/џн* Бал м, *мили/џн* М м Радиј (исп. и *ј* у *камѣ/џн* Чи м); *бѣ/џо*, *рѣди/џо* и сл.; *ѣ/џн* Гр Зав м Кал м Ра Радиј Селъ, *нѣ/џн* Сј м, *и/џнда* Бј Јаб, *и/џцу* Чи м (али *ѣ/џвѣ* Сј м, *ѣ/џнда* Сј и сл.).

Од наведених ликова најзанимљивије је за дијалекатска разграничења *нѣ/мѣ* (= *неима*⁸⁸⁷), забележено у говору Муслимана на крајњем северозападу. Познато је, иначе, и неким суседним и сродним говорима (на западу)⁸⁸⁸.

с) У финалној позицији имамо *ј*:

← *-ђ, -ћ* у *ѣђј, ѣђј, нѣђј* и сл. одн. *ѣђј, пѣмѣј* и сл., релативно често, али недоследно (т. 393);

← \emptyset (у позицији иза финалнога, обично дугог, вокала): изузетно ретко у ген. пл. неких им. — *ѣѣѣј* За, *тѣпѣѣј* Јаб; релативно често у ген. (ген.-ак.) сг. показних, а врло ретко и других неких заменица — *никоѣј* Буч, *ѣѣѣј* За, *ѣѣѣј* Јаб, *ѣѣѣј* Рад; *ѣѣѣј* Ам За Куч, *ѣѣѣј* Ам Буч З ЗТ Куч Селъ, *ѣѣѣј* З Х, *тѣѣј* Ам Граб За ЗТ Куч Ра, *тѣѣј* ЗТ Јаб, *ѣѣѣј* Рад, *ѣ-тѣѣј* Ам Буч Др Куч; врло често у прилогѣ *ѣѣѣј* Ам Бј Буч ДБ Граб Жив Жињ З За м ЗТ Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м Х, *тѣѣј* Ам Бал м Буч Др За м Заб м ЗТ Јаб Каћ м Кос м Ра Рад Селъ Чи м, *тѣѣј* Г м, *тѣј* Бј Бук Буч Г м Гр Др Жив м Жињ З За п/м Јаб Кал м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Сј м, *тѣј* Буч Жив Јаб Кос м Сј Х м (али ни овде доследно — *ѣѣѣј* Ам Бј Бук Буч ДБ Жињ За Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м, *тѣѣј* Г м Гр Др Заб м Јаб Селъ Чи м, *тѣј* Г м З м За м Зав м Јаб Кос м итд.).

⁸⁸⁶ С. Реметић (Шум. 131) сврстава шумадијско *кѣѣѣница* међу случајеве "испаднања медијалног вокала", полазећи, очигледно, од *каѣѣѣница* као примарне форме. Тај је лик, међутим, настао променом *каѣѣѣница* → *каѣѣѣница* → *каѣѣѣница*, тј. десилабизацијом *и*. Тако је настало и *парјѣѣѣница* (= *парјѣѣѣница*), као и сви претходно наведени примери с групом *аи* и *еи*.

⁸⁸⁷ "Фонем */ј/* се најчешће остварује као [и], како у прасловенском и старијем хрватско-скорпском, тако и у данашњим дијалектима" (Д. Брозовић у ФО 221).

⁸⁸⁸ Исп. Ђупић Пљ. 86 (у говору муслимана), Пецо ГИХ 140.

Питање је да ли је *ј* у *валај* Г м Сел м, *валај* Куч, *валај* Буч (тур. valahi) истога порекла као и у *ондај* и сл. (в. и т. 371b).

Ликови типа *ондај*, *туј* и сл. широко су распрострањени, а ни *овогај*, *тогај* и сл. није непознато другим говорима, па и неким врло сродним⁸⁸⁹.

Напомена: О *ј* (а посебно о *ј* из *је* ← *ѝ* у процесу јтовања) в. на наредним страницама (поделовак 3b-d).

в. Сонанти Љ и Њ

387. Изговор и дистрибуција ових сонаната су стандардноновоштокавски, а то, у великој мери, важи и за њихово порекло (на којем ћемо се једино и задржати). У вези с овим последњим подсећамо прво на врло ретке ликове типа *гађал'и*, *ципел'е* у неким селима јужно од Бродарева (т. 355с).

388. а) Сонант *љ* ← *ј* у групама *пј*, *бј*, *мј*, *вј* (← *пјј*, *бјј*, *мјј*, *вјј*) имамо свуда где и у стандардном језику, између осталогa доследно у *снопље*, *робље*, *здрање* и сл. (т. 95 и 101), а исп. и *Полјмље* Каћ м, на *Прдопље* Др.

б) Из везе *лабијал* + *ј* добијена је група *лабијал+љ* и у *Првљене* З п/м, преко *Првљени* ДС м (заселак у Заступу одн., према домаћим мерилима, посебно село), као и у речима страногa порекла: *Дамљан* Гр Рут, *тамљан* Ам, али се говори и *Дамјан* Гр, *тимјан* За м Ра.

с) Немамо потврда за *љ* ← *ј* у групама *бј*, *вј*, *пј* (← *бјј*, *вјј*, *пјј*) у трпном прид. (и изведеницама) типа *бјена* Ам, *бјени* Ам, *набјен* За м, *набјено* За м, *одбјено* Граб, *побјени* Бук, *Побјеник* Кал м Куч, *пробјен* За Кос, *убјен* Бук За, *убјено* Јаб, *убјени'ег* Јаб; *завјена* За м, *разјен* ЗТ; *пјани* Гр М м, *пјандуро* Сел, *пјаница* Зав м.

Мора се, ипак, рећи да међу наведеним примерима има врло мало оних из бродаревскога краја, за чији говор П. Влаховић истиче, као важну карактеристику, ликове типа *избљен* и *пљаница*⁸⁹⁰.

д) С друге стране имамо *љ* (према књ. *ј*) у *оружље* Куч, *оружље* Кал м, *оружља* Кал м, *оружља* Сј м, али је чешће и распрострањеније *оружје* Бј Бук За м Кос Куч Рад, *оружја* Гр, *оружјам* Гр Жив Јаб Ра Рут, *оружјем* Кал м, *оружјам* Кал м и сл.

Ликови типа *оружље* карактеристични су за говоре у којих се јавља флукуација типа *гробље/гробје* и сл.⁸⁹¹, али ње овде нема.

е) Поред *прѣкјучѣ* М м говори се и *прѣкључѣ* Кос м Ра,⁸⁹² са *љ* вероватно фонетскога порекла.

⁸⁸⁹ Исп., нпр., Вув. ДИХ 23, Пецо ГИХ 140, Ђупић Пл. 90.

⁸⁹⁰ Влах. Брод. 121.

⁸⁹¹ Исп. Пецо ГИХ 88, као и Петр. Змиј. II 186 (где се "могу срести форме *снопље*...*ко-нопје*...*брдеја мѣст*", 185).

⁸⁹² Тако и Гор. 663, Рем. Шум. 382.

389. а) Последно је *љ, њ ← л, н* у групи *ље, ве* (← *љњ, нњ*):

дље Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м ДС м З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Рут Сј п/м Х Чи м, *кљена* Јаб Х, *кљено* Заб Рад, *кљенима* За м Сј м, *љса* ДС м Куч, *љсу* Кал м, *љсе* Кос, *љсама* Жив м Кал м, *љскова* Сељ, *љсково* Ам, *љсковим* За, *љсковина* Лу, *љсковину* Ра, *љти* Гр, *љтина* Х м, *љто* Бал м, *на лето* З, *пљва* Каћ м Радиј, *пљвњ* Гр, *пљву* Зав м Кал м Сељ м, *пљвом* Радиј, *приљепљивњ* З итд;

Њемачка За, у *Њемачкњ* Заб Јаб Куч, у *Њемачку* Ам Бал м Г м Др М м Х м, *њемачка* ДС м Каћ м, *њемачкња* Сј м, *њемачкњ* Зав м итд.

б) О ликовима типа *кљена* и *љта* исп. т. 334а, а о спорадичноме *Њемци* т. 334б.

390. а) Насупрот редовноме *робље, здравље, Полимље, сноплје* и сл. имамо *љ ← ј* у групи *бје, вје, мје, пј* (← *бњ, вњ, мњ, пњ*) доследно само у глагола VI врсте с односом: *континуант јата* (инф. основа)/и (през. основа):

сврбљело Кос, *сврбљети* Заб м;

дожљивњла Сељ м, *дожљивњло* Жив, *дожљивњћу* Ам, *жљивњт* Бал м М м, *жљивњти* Ам Буч ДБ Јаб Кал м, *жљивњла* Буч Др Жив За Каћ м Рад Х м, *жљивњло* Гр ЗТ Х м, *жљивњли* Буч ДС м Жив З м За ЗТ Јаб Кал м Каћ м Куч М м Рад Сељ п/м Х м, *жљивњли* М м Х м, *нажљивњла сам се / нажљивњла сам се* Х м, *оажљивњ* Др, *пожљивњли* Јаб, *пожљивњше* За, *прежљивњли* Ам, *прежљивњле* Рад, *прожљивњла* Х м, *прожљивњли* Јаб;

грмљело Је Жив, *загрмљњ* Др, *загрмљело* За м;

претрпљети За м, *претрпљели* Ам Јаб, *притрпљети* Сј м, *трпљети* Заб м, *трпљела* Сј м, *трпљеле* Сј м, *трпљели* З Јаб итд.

Како је већ рекао А. Пецо, "можда се ту огледа утицај глаголских именица у којима имамо јотоване друге врсте: *грмљњње, трпљњње, жљивњње* и сл.⁸⁹³ Томе су мишљњњу ишле у прилог и прилике у неким касније испитаним говорима, нпр. горобилском или колашинском⁸⁹⁴. Унеколико га, међутим, релативизује прилично ретка употреба глаголских именица у народним говорима.

б) Изван наведене категорије јекавско јотоване лабијала је, укупно узевши, врло ретко. Нешто мало примера забележено је само јужно од линије Јабука—Пријеполњ—Кокин Брод: *бљњжд* Х м, *бљњжда* Х м, *бљњжали* Б м Х м, *цбљњгли* З; *вљњруњш* Х м, *невљњста* Х м; *мљњсто* М м, *умљњднњ-умљњдок-умљњла-умљњ* Радиј, *умљњла* Гр; *плњвњње* З, *плњшкњ* Х м.

Овима можемо додати и оне примере које наводи А. Пецо из Хисарцика: *бљњжимо, бљњжући, пбљњгли; вљњнчат; смљњла*⁸⁹⁵.

⁸⁹³ Пецо ГИХ 66. Исп. и рад А. Пеце у АФФ V 196.

⁸⁹⁴ Гор. 666, Пиж. Кол. 98.

⁸⁹⁵ Пецо Прилози 254.

Северно од поменуте линије забележено је само *блѣдѣла* Буч x1, *прѣблѣгли* Јаб x1 и *пѣблѣгѣ-пѣблѣгла* Кал м (од једне старе "мухаџерке" пореклом из Гаџка)⁸⁹⁶.

На северу су практично једини, а на југу неупоредиво чешћи они ликови у којима немамо *љ* — *ј* у групама *бје, вје, мје* и *пје*. Наводимо само део примера који то показују:

Бјѣл Јаб, *Бјѣлаке* X м, *Бјѣлаци* Ра, *Бјѣлић* Рад, *Бјѣлицѣ* Граб, *Бјѣло-ва* Бј, *бјѣлово* Г м, *Бјѣловова* Бј м; *објеси* Бук, *објесио* Др, *објесимо* Бј, *објесим* З м, *објешена* За м; *обје* Буч Ра Сј м; *прѣбјези* Бј итд. (за гл. с основном *бвг-* исп. т. 339);

вјѣје Ам, *вјѣју* Кос; *вјѣнча* ДБ, *вјѣнчала се* З, *вјѣнчали (се)* Бј ДБ Др З Кал м Селъ Чи м, *вјѣнчаница* (грѣда) Ам Др м, *вјѣнчаницу* (халгина) Кал м; *вјѣра* Г м Кал м Куч Рад, *вјѣре* Чи м, *вјѣру* Г м Кос м Сј м, *вјѣроватно* ДБ, *вјѣруј* Радиј, *вјѣровали* Др З; *вјѣтар* Јаб Кал м Каћ м Куч Ра; *вјѣчито* Куч, *вјѣч^что* Селъ; *вјѣши* Лу; *вјѣшта* За, *вјѣштак* (хубриво) За Куч, *вјѣштачка* X м; *двјѣста* Ам Бук За м Јаб Каћ м М м Ра Радиј; *двѣтнй дѣн* Јаб; *нѣвјѣста* За м; *пѣвјѣсмо* За, *пѣвјѣсма* Др м Жив Ра Радиј, *пѣвјѣсма* Др Ра, *свѣсан* ДБ итд.;

дѣмјерити Чи м, *мјѣри* За м, *мјѣрицу* Заб м, *дѣмјерити* Радиј; *мјѣсѣ* ДБ З Заб п/м Кал м Каћ м Рад X п/м, *мјѣсѣца* Бук М м X м Чи м, у *мјѣсѣцу* З, *мјѣсѣчина* Радиј; *мјѣсто* Гр ДБ Каћ м Куч М м Ра Рад Сј п/м X, *мјѣста* За м Чи м, на *мјѣсту* Радиј; *мјѣшава* За Каћ м Ра, *мјѣшавѣ* Кал м, *мјѣшѣја* ДБ Рад, *мјѣшѣле* ДБ, *мјѣшѣју* Буч, *сѣмјѣше* Јаб; *мјѣшину* Ра, *мјѣшине* З; *сѣјѣла* ДБ Сј м; *ѣмјѣдне* Ра итд.;

дѣспјело Ам; *пјѣна-пјѣну* Бал м, *пјѣнама* Ам, *пјѣнушка* (пена) Лу, *дпјѣни* Ам, *пјѣни* Лу; *пјѣва* Каћ м, *пјѣва* (аор.) Рад, *пјѣвају* За м, *пјѣвали* Буч, *пјѣвалѣ* Заб, *пјѣво* Јаб Ра (за *пјѣсма/пјѣсна* исп. ниже, т. 447б); *пјѣшиѣ* Гр ДС м Кос м, *пјѣшкѣ* Ам Бј Др З м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рад Радиј Сј п/м, *пјѣшѣци* Кос, *пјѣшѣчити* Кос м итд.

Овдашње су прилике, као што се види, врло сличне онима у Горобиљу (северно од Пријепѣла готово идентичне)⁸⁹⁷, али већ у суседним Пљевљима имамо и *обје/обље, пјѣшкѣ/пљѣшкѣ, вјѣтар (вљѣтар), мјѣсто/мљѣсто*⁸⁹⁸. За јекавско јоговање лабијала знају и други сродни говори на југозападу и југу⁸⁹⁹, одакле су и спорадични наноси у србијанском Полимљу.

391. Сонант *љ* — *ј* у групи *зј* имамо у ова два случаја:

а) *кѣзѣи* Селъ (поред *кѣзѣ* и *кѣзѣј*, т. 403а);

⁸⁹⁶ И Туровић (Јат 307) наводи из околине Прибоја само јоговане ликове типа *трпљети, сѣрпљети, ермљети* и *живљети*.

⁸⁹⁷ Гор. 665-666.

⁸⁹⁸ Ђупић Пљ. 87.

⁸⁹⁹ Вуковић П-Др. 38, Вуш. ДИХ 25, Пецо ГИХ 87-88, Пиж. Кол. 97, Станић Уск. I 108-110; Пеш. СК-Јб. 109, Ђупић Бјел. 55-56 итд.

б) *мржњети* За м, *мржњела* Жив, *мржњели* Ам За м Кал м Кос⁹⁰⁰.

У оба ова примера *љ* може бити и аналошко — *кдѣсѣй* : *крдѣлѣй*, а *мржњети* : *трпљети* и другим глаголима ове врсте и овога типа.

392. а) У речима страногa порекла јавља се и *љ* ← *л* у групи *бл*, *пл*: *табља* (лат. *tabula*) ЗТ Јаб Каћ м, *табљу* За, *табље* Куч, *табља-на табљу* Кос м; *пљѣц* (нем. *Platz*) За Зав м Каћ м, *пљѣца* Селъ. Исп. и посве изнимно *пљѣтна* Ра⁹⁰¹, али *пљѣтно* Ам Гр Х...

Пљѣц (поред *пљѣц* и *пљѣц*) наводи и Пижурица за сродни колашински, а *табља* (уз ређе *табља*) и Станић за сродни ускочки говор.⁹⁰²

Занимљив је и микротоп. *Прдпљѣнке* (Јза нѣ *Прдпљѣнке* тамо, дѣље) Бал м, који би се можда могао довести у везу са *пропљанац*?).

б) Поменимо, на крају, и *љ* ← *њ* у групи *мњ* у *сламљача* и *сумљам* (т. 410f).

с. Консонанти Ъ и Ы

393. Од дистрибуцијских ограничења најзанимљивије је свакако оно које је везано за крај речи. У тој позицији, наиме, *-ђ* и *-ћ* → *ј*, али је та појава или лексички или територијално ограничена, а у сваком случају недоследна.

а) Најраширенија је промена *-ђ* → *-ј* у речци *гођ* (*-гођ*):

до-*гђ* З, докле *гђ* Селъ, док се *гђ*, ђе *гђ* Б м Жињ Х м, кад ме *гђ* вјидѣ Др, кад сам *гђ* наљегѣ За, како *гђ* Др З м За м Каћ м Куч, каку *гђ* Др, ко би *гђ* М м, ко *гђ* Ам Буч Гр З м Заб м Јаб Каћ м Кос п/м Ра Рад, ко е *гђ* Бал м Јаб, која *гђе* трѣла Радиј, кое *гђ* Г м, колко *гђ* Бал м Гр Рад, колко е *гђ* дѣбар ДС м, куд *гђ* Буч Г м, куда *гђ* ДС м, шта *гђ* Г м Х м, шта е *гђ* Јаб, што *гђ* Буч За м Јаб, што нам *гђ* трѣба М м и сл.

Паралелно с претходном употребљава се и форма *гођ*:

ђе ти *гђ* шта нађе Кал м, ђе *гђ* шта има Радиј, ђе *гђ* бјднѣм Селъ, ђе *гђ* се загнѣ Гр, докле *гђ* има Ра, кад му се *гђ* фјикнѣ Јаб, ко *гђ* знѣ Ам, ко *гђ* има Селъ м, *когођ* Жив, ко е *гђ* дѣшѣ За м, кои су *гђ* бјли Ам, колко *гђ* мѣре Радиј, куд *гђ* Бал м Жив, ку-смо *гђ* окренули Кал м, шта *гђ* тѣ ѡдѣш Чи м, *штдођ* Ам Сј м Чи м, *штдођ* М м, што *гђ* жѣли Јаб, што су *гђ* досѣлили Чи м, што *гђ* бѣг дѣ Ра, што су *гђ* шѣли Јаб, што е *гђ* Кал м и сл.

Од претходне је, десоноризацијом, настала ретка форма *гођ*:

⁹⁰⁰ Тако и Гор. 666.

⁹⁰¹ Исп. стандардни дублетизам *гласнат/гљоснат* и сл., као и чланак И. Поповића *О изговору речи жљѣб и жљѣзда*, НЈ 1/7-8 (1950) 318-322.

⁹⁰² Пиж. Кол. 91, 96 и Станић Уск. I 150, а исп. (за *табља*) и Дешић ЗБИЈГ 200.

кѡвоћ Ам, куд *вѡћ* *вѡће* Г м, окле *вѡћ* М м, *штѡвоћ* Кос, што *вѡћ* Ра.

Познато је, иначе, и књижевно *год*

Љгод Кал м, *ће* *гѡд* Јаб Сј, ко *гѡд* *дѡђе* Кал м, колко *гѡд* Заб м Х, ко му *гѡд* *драго* М м, *штѡгод* Х м, шта *ће* *гѡд* Ам, што е *гѡд* *радио* Јаб и сл.

б) Територијално је ограничено *вѡј* Бук Буч Жив Жињ За Заб м ЗТ Јаб, *ѡ* *вѡј* Бук Јаб, *вѡј* За, *вѡј* За м, *нѡј* Бук Буч За Јаб, *нѡј* За м, *нѡј* За м,⁹⁰³ с једне, и *свѡј* Б м Х м, с друге стране.

Ликови типа *вѡј* карактеристични су за северозапад срб. Полимља (најјужније село у којем су забележени је пријеполска Јабука), али не зато што бисмо само у том крају имали *j* ← *-ћ*, већ зато што се само у томе крају јављају ови прилози у форми без *-е*. С друге стране, промена *-ћ* → *-j* типична је особина прелазнога говора, па отуда у њему и *свѡј*.

У новоштокавском говору бележимо *свѡћ* Гр За Јаб Кос Ра Рад, док је *вѡћ* За Јаб, *вѡћ* Сј м у северозападним селима ретко.

с) У прелазном говору имамо често, а у новоштокавском знатно ређе и *-ћ* → *-џ*

нѡј Г м, *дѡга* *нѡј* ДС м, за једну *нѡј* Х м, сву *нѡј* Г м, *свѡ* *нѡј* Жињ Јаб Селъ, *свѡ* *нѡј* ДС м Лу, *прѡконѡј* Х м, *сѡнѡј* За Јаб Х м; *пѡмѡј* Каћ м;

ѡѡј Б м Г м (па и *ѡѡће* Б м), *нѡј* Г м, — *нѡј*, *ѡѡгоми* Б м, да *нѡј* тѡ Б м, *нѡј* ДС м ЗТ, е *нѡј* Јаб, *нѡј* га, реко, ни *ѡѡћи* Гр, ако ми је *нѡј* *дати* Радиј. Је ли *рѡдити* — *нѡј* ли? Ако *нѡј* *рѡдити*, да те ос=*ѡчѡм* Х м, ако *ѡѡј* да *вѡла* Г м, *мѡш* како *ѡѡј* З м, шта *ѡѡј* Б м ДС м, *ће* *ѡј* Јаб, и тѡ *ѡј* *д-ѡдѡш* Гр;⁹⁰⁴

вѡј Гр Х м.

Ови су ликови својствени говорима јужних и југоисточних делова срб. Полимља, што је у сагласности с приликама у њима суседним говорима⁹⁰⁵. Но, и на томе подручју имамо и *нѡћ* Г м, *свѡ* *нѡћ* Х, *свѡ* *нѡћ* ДС м, *пѡмѡћ* Бал м З м Каћ м Лу М м; *ѡѡћ* Б м, *нѡћ* М м, *рѡћ* Б м Г м; *вѡћ* Бј Гр Х м и сл.

д) Напоменимо овде и то да се поред *сѡнѡћ* (*сѡнѡј*) говори и *сѡнѡт*⁹⁰⁶ Ам Рад (вероватно према *синѡтѡи* и сл., променом *ћн* → *тѡ*, о којој ће бити речи у т. 395а).

⁹⁰³ Облике *вѡј* и *нѡј* бележио је и Туровић у околини Прибоја (Тур. Јат 303), а исп. и Вуковић П-Др. 33, Ђупић Пљ. 85.

⁹⁰⁴ По Д. Барјактаревићу, "формирање облика инфинитива на *j* извршило се... пре него је завршен процес умекшавања гласа *т* код глагола типа *доити*" (Барј. НП-Сј. 50). Сигурно је, међутим, да у примерима типа *нѡј*, (*х*)*ѡј* имамо *j* — *ћ*.

⁹⁰⁵ Исп. Барј. НП-Сј. 51, Барј. Вихор I 36, Сек. БП 168, затим Вуковић П-Др. 33, Вуш. ДИХ 23, Пеш. СК-Љ. 127 (ретко), Писк. Кол. 86, Станић Уск. I 118, Ђупић Бјел. 48.

⁹⁰⁶ Исп. *сѡнѡт*, *прѡксѡнѡт* у Гор. 679.

394. За однос *ђ* : *ј* (*Ј*) у медијалној позицији карактеристични су следећи ликови:

ође Жив Жив п/м За м Јаб, *ође* Буч Др Јаб Кос Селъ, *нђе* Јаб Кос Селъ / *ође*, *нђе* (у свим селима, т. 671а);

одицама Селъ м / *одицама* Куч;

о *Госпојни* Буч, *д* Малбј *Госпојни* Граб / *вспођа* Ам Бј м Кос Ра, *Госпођиндан* Ам Јаб Кос Рут, *Госпођиндана* Радиј, од *Госпођина* дана Јаб, *Великѣ Госпођѣ* Радиј, *Госпођини* пошти Ам, *Госпођинскѣ* поште Ра.

Однос *Госпојна* : *вспођа*, *Великѣ Госпођа* карактеристичан је и за неке друге сродне и оближње говоре⁹⁰⁷.

395. Консонант *ћ* у групама *ћн* и *ћњ*:

а) Група *ћн* → *тњ* у *боситѣи* Ам, *боситѣоѣ* Селъ, *боситѣѣ* ЗТ, *боситѣи/ѣ* ЗТ, *гдѣиѣке* Бј, *гдѣиѣкови* Јаб Рад, *гдѣиѣковѣ* Ам, *кутѣи* Др м За ЗТ Кос м, *кутѣи* чѣлад Ам, *аљине ндѣѣ* Др, *ндѣѣ* њаљине Кос м, *Окутѣица* (микротоп.) Бал м Кос, *окутѣици* З м, *помдѣиѣк* Буч, *синоѣи* Ам (па и *сидт*, т. 393d). У *Поткујница* (њива) Буч имамо вероватно *ј* ← *ћ*.

И у наведеним примерима група *ћн* може бити очувана: *боситѣне* поште Ра, *боситѣни/ѣ* поста Ра, *кућнѣ* ДБ, *кућни* домаћин Сј м (немамо потврде за остале лексеме), а исп. и *могућни* ДС м, *могућнос* Бј м Заб м Кос м Х, *по могућности* ДС м Х.

Само је у селима јужно од Бродарева забележено *срѣтѣо* З, *несрѣтѣѣ* Г м (па и аналошко *срѣтаѣ* З), но много је чешће и распрострањеније *срѣтна* и сл. (ном. сг. м. р. *срѣтан*), а познато је и *срѣћно* Бј (ном. сг. м. р. *срѣћан* Х). Примери се наводе у одељку о облицима прид., т. 575b.

б) За промену *ћњ* → *тњ* имамо само две потврде: *одѣиѣк* Јаб, *тѣлетѣиѣк* (ранац) Кос, а само једну за њено очување: *одѣиѣк* Зав м (говори се, наиме, најчешће *башча*, у истом значењу).

396. а) Доследно је *ћ* и *ђ* ← *т'* и *д'*, изузимајући *т'*, *д'* у групама *ст'*, *эд'*.

Само *шт* имамо у наставку *-иште* у именица типа *оѣиште* (т. 125), а исп. и *штѣп* Бј ДБ Заб м Јаб Рут, *штѣпом* Ра, - *гѣштѣр* Ам Зав м Јаб Рад Рут Селъ м, - *мѣштѣни* Б м Рут, - *окоштѣвѣње* Ам, - *јѣдинштина* Буч, *сирѣмаштина* За, *сирѣмаштинѣ* Ра; *врѣштѣти* Селъ м, *врѣштѣи* Гр, *врѣштѣмо* Ра, *врѣштѣу* Др, *врѣштѣући* Каћ м, *пѣштѣи* Кос, - *бѣштѣ* Јаб, *иштѣ* Ра, *иштѣу* ДБ Кал м Селъ м, *зѣштѣ* Др м, - *Миоштѣнскѣ* врѣло (: *Миоска*) М м; *штѣице* М м. Увек је *штѣтили* Буч, *зѣштѣта* Кал м, *зѣштѣтѣу* Ра, *зѣштѣтѣница* Кал м, потом *штѣне-штѣнѣд* Ам итд.

⁹⁰⁷ Исп. Гор. 664.

ДБ, *ћвѣјка* Др ДС м З п/м За м Куч Ра, *ћвѣјци* З, *ћвѣјку* Бал м Бј З Заб м Зав м Јаб, *ћвѣјку* Г м З м Х м, *ћвѣјко* Бј, *ћвѣјком* Гр ДБ Кос м, *ћвѣјке* Бј Бук ДБ З м За м М м Рад Х м, *ћвѣјке* М м, *ћвѣјцицу* Г м, *ћвѣјцицама* Каћ м, *ћвѣвѣла* Ам, *ћвѣвѣње* ЗТ; *ћѣл* Селъ, *ћѣлути* Ам, *ћѣлке* Ам; *ћѣца* (у свим селима); — *кућѣла* Сј м, *кућѣлу* Ам, *кућѣље* Др Ра; *нѣћѣла* Ам Др, *нѣћѣље* Бал м З Јаб Рад, *нѣћѣли* Рад, *нѣћѣлу* За м Радиј, *нѣћѣлом* Кал м Каћ м Радиј; — *стѣћети се* За, *стѣћѣла се* Зав м Каћ м, *узмрћеше се* Кос итд.;

ћѣрати ДБ Куч Ра, *ћѣрам* Г м, *ћѣрѣш* Кал м Куч, *ћѣра* ДС м Куч, *ћѣрамо* ДС м Х м, *ћѣрају* ДС м Јаб Кал м Селъ м, *ћѣрѣ* Бал м, *ћѣрала* Б м Лу, *ћѣрала* М м, *ћѣрѣли* Б м М м Х м, *ћѣрѣли* Јаб Куч Селъ м, *ћѣрѣј* Буч Гр ДС м Куч Ра Сј м, *ћѣрѣт* Ам, *дѣћѣрѣ* Гр, *дѣћѣрамо* Др, *дѣћѣраше* Чи м, *дѣћѣрѣ* Гр Заб м, *ишћѣрати* За м Селъ м, *ишћѣрѣш* Кал м, *ишћѣрѣ* Ра, *ишћѣрамо* Селъ м, *ишћѣрају* ДС м, *ишћѣрају* Г м, *ишћѣра* Ам Жив, *ишћѣрасте* Кос, *ишћѣраше* Кос Рад, *ишћѣраше* М м, *ишћѣрѣ* Куч, *ишћѣрѣ* Г м, *ишћѣрѣли* Ам Буч Др За Заб м Рут Селъ, *ишћѣрѣли* З, *ишћѣрѣј* За, *нѣћѣрѣли* Заб м, *дѣћѣрѣ* М м Х, *дѣћѣрѣ* З м, *дѣћѣрѣ* Кос, *дѣћѣрасмо* Каћ м, *дѣћѣраше* Бј м Гр Заб м Рут Селъ Сј м, *дѣћѣраше* Б м, *дѣћѣрѣше* М м, *дѣћѣрѣ* Жињ Јаб, *дѣћѣрѣ* М м, *дѣћѣрала* Граб, *дѣћѣрѣли* ДС м Жињ За м Заб м Јаб Кал м Куч Ра Селъ м, *дѣћѣрѣли* Селъ м, *дѣћѣрѣј* Кал м М м, *дѣћѣрѣј* М м, *дѣћѣрѣт* Јаб Кал м, *дѣћѣрѣто* Ам, *дѣћѣрѣте* Ам, *пѣћѣрѣ* Лу, *пѣћѣрѣ* Х м, *пѣћѣрѣмо* Гр Зав м, *пѣћѣрају* Јаб Рад, *пѣћѣрѣ* Гр, *пѣћѣрѣ* Б м, *пѣћѣрѣли* З Зав м Јаб Ра, *дѣћѣрѣше* Х м, *пѣћѣрѣло* Граб Кос м, *прѣћѣра* Јаб, *прѣћѣрѣли* Бук, *прѣћѣрѣт* Буч, *рѣшћѣрѣли* Јаб, *сѣћѣрѣ* Куч; *бршћѣла* Куч, *жшћѣти* Бук, *пѣжшћѣла* Ам, *ужшћѣла се* Куч, *заврћѣло* Кос, *запушћѣло* Др, *лѣћѣти* Буч, *дѣлѣће* Заб м Кос, *налѣћѣше* Буч, *прѣлѣће* Рут; — *Сућѣска* Ам Заб м, *у Сућѣску* Жив м, *Ћѣотинѣ* Јаб, *Ћѣтина* Х итд.

Јотовање се никада не врши на морфемској граници у ликовима попут *дѣјѣлѣта* (← од-дјѣлѣта) Ам, *дѣјѣлѣти* Јаб; *пѣдјѣлѣта* била браћа ДБ, *пѣдјѣлѣти* М м и сл., као и у имперфективних глагола насталих од перфективних преобликовањем, нпр. *раздѣјѣлѣвати* Чи м.

Имамо, осим тога, и *тјѣскѣба* Др м (поред *ћѣскѣба* Ра), *тјѣштѣвѣ* руке (: тијѣсто) Јаб, — *стјѣнама* Буч За м Јаб, преко *Стјѣнѣица* Сј м, *стјѣнка* ('стѣница') Др м, *Стјѣнѣица* Куч, *тјѣснац* Гр, тј. у изведеницама и облицима с кратким слогом према којима стоје неизведенице и облици с дугим слогом.

Биће да је аутентично и *дјѣло* ('део?') у примеру: *Лѣсице* извукле од гаћа *нѣко дјѣло* Бј.

Према домаћој *Сућѣсци* стоји историјска босанска *Сутјѣска*: *бѣли* на *Сутјѣсци* Зав м, *пѣгинѣ* на *Сутјѣску* З.

Нису аутохтони ни ликови типа *дјѣце* Ам За м, *дјѣци* Селъ м, *дјѣверо*ви Ра, *дјѣвѣла* Ра, *Дјѣтињѣци* ЗТ. Без обзира на то што су "унесени... из

hə/sɑj/ (тур. *giyisi*) М м, *həmoə* (тур. *gem*) Селъ, *hərdək* (тур. *gerdek*) Др м З м За м, *həçirmə* (тур. *geçirme*) Г м, *hütürə* (тур. *götürü*) Ам, *obənħija* (према тур. *beng*) Др и сл., па и *uəñħija* (тур. *üzengi*) Куч, *uəñħiu* Рад;

ihindüjə (тур. *ikindi*) Б м, *hündiu* Др м, *pəshəsh-pəshəsh* (тур. *peşkeş*) За, *həyif* (тур. *keyif*) М м, *həmerə* (тур. *kemər*) Кос, *hərestānskə* (према тур. *kereste*) Каћ м, *həten* (тур. *keten*) Заб м, *hətenüştə* Рад, *həfīnə* (тур. *kefin*) М м, *həfīnə* Бал м Др м, *üshür* (тур. *Üskür*) Рад, *shəher* Бал м З м Јаб М м Рут Х м, *shəhərūm* Др м, *shəhərūm* З м, *shūhür* (тур. *şükür*) Сј м, *böğü shūhür* Х м, — *Shākir* (тур. *Şakir*) Каћ м и сл., па и *pəshür-pəshürəm-pəshürima* (тур. *peşkir*) За, *həsa*⁹¹² (тур. *kese*) Селъ, *həsu* Јаб, *ü həsu* Жив Селъ, *həshkə* (тур. *keşkek*) Х м, *uəñħija* (тур. *üzengi*) Куч.

Говори се, међутим, и *pəshür* Ам Бал м Сј м, *pəshür* М м, *pəshür* Кос м Сј м, *ü kesə* Рут, а само *askeri* (тур. *asker*) Ам Бал м, *kirāçile* (тур. *kiracı*) Јаб, *kirāçluk* Бј и сл.

с) Имамо, осим тога, и *h* ← *ğ* у *bələħija* (тур. *bileği*) Др м Селъ м, *bələħiu* Ра, *bələħija* Г м, *bələħija*⁹¹³ Селъ, али *bukağile* (тур. *bukaği*) Ам, *leğen* (тур. *leğen*) Куч.

Појавом оријентализама (и променом *g*, *k* → *h*, *h*) повећао се број лексема с палаталима *h* и *h*, али и број лексема са секвенцама *ge*, *gi* и *ke*, *ki*.

401. а) И овде имамо нејасно *h* у *uħd* Кос, *uħala* Ра Рад, поред *uħjū* Куч, *uħjūsh* Ам Куч Рад, *uħjūsh* Ра⁹¹⁴.

б) Није забележено *h* у *koħi* (козји), али јест у *ləməħje* Кос Рут Селъ, поред *ləməje* Рут.

Чини нам се да би *ləməħje* требало пре посматрати заједно с ликом *оружје* (т. 338d) него с *uħala* и сл. Фонетским променама (јотовањем) преобликован је наставак *-je* у огромној већини збирних именица у *-e*

⁹¹² Буш. ДИХ 16 (*кеса*), Пиж. Кол. 109 ("досљедно"), а тако и у Херцеговини (према Пецо Ишћа I 258), Станић Уск. I 130.

⁹¹³ Форму са *-u-* и *-h-* бележи и Пижурица у околини Колашина (Пиж. Кол. 64). О односима *shəher/shəker*, *leğen/leğen* и сл. на штокавском подручју, и нормативним питањима с тим у вези, исп. чланак А. Пеце, *Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику*, НЈ XXII/1-2 (1976) 18-23.

⁹¹⁴ У чланку М. Станића *Порекло гаса h* у речима уђати, коћи и сл., ЈФ XXX/1-2, 605-609, дат је преглед говора у којима се ови ликови јављају и преглед различитих њихових тумачења. Станић је закључио да "треба, ипак, признати да у свему овоме (у питању порекла гаса *h* у речима *коћи*, *уђати* и сл.) има доста нејасног и хипотетичног" (стр. 609). Напомињемо да Станић није узео у обзир и Белићеву подршку Вушовићеву мишљењу: "У говорима јужнога типа развијају [се] гласови *č...* и *ž...*, тј. меко *с* и *з*, који се гласови у нашем језику налазе у гласу *h* и *h* као њихов фрикативни део. Отуда је дошло да се *з* може лако изговорити и као *h*, пошто је експлозивни део (високо *д*) у њему врло слаб (исп. о томе код Вушовића ДЗБ III 17)" (ЈФ XIV 168).

(нпр. *коле, гроаџе, робље, трње, пруће* итд., па тако и *оружје* и сл.). Како нема свако село своје *Јаворје* (топ.) Заб м, то је, практично, -је престало бити творбени формант збирних именица. Тако је дошло, вероватно, до укрштања облика и настанка ликова *лемеџе* (исп. *восоџе, гроаџе* и сл.) и *оружље* (исп. *робље, снопље* и сл.). У прилог овој претпоставци (и само претпоставци) ишла би укрштања типа *дрваџиће* Чи м, са *ћ* добијеним јотовањем, са аналошким *ш* (: *лишће?*) и *љ* из *дрвад* (?). Можда је још загонетније *руководџе* Кос, са *ћ* добијеним јотовањем, али и *ж* којег нема у основној речи *руковод*. *Руководџе* је могло настати укрштањем двеју основа: *вез-ати* и *-вед* (рук-вед) или је, као и у *лемеџе* (?), цело *-џе* аналошко.

d. Консонанти *Ѓ* и *Ї*

402. То су фонеме с највећим дистрибуционим ограничењима. Та су ограничења нарочито велика за *Ѓ*, које бележимо само у медијалној позицији, испред вокала, и само у неколико лексема. Палатални констриктив *Ї* јавља се и у иницијалној и у медијалној позицији. Посебан случај представљају узвици попут *Ѓ-Ѓ* (за терање кокошију) ДС м Х или сл.⁹¹⁵

Наведена ограничења компензирана су изузетном фреквенцијом лексема са *Ї* и (само *иџупра*) са *Ѓ*.

403. а) Констриктив *Ѓ* води порекло од секвенце *зј* (и *зј* ← *зљ*):

у *иџупра* Гр Др п/м ДС м Жив З п/м За м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Сел м Х п/м, *иџупре* Рут С⁹¹⁶;

у *кџа* Зав м, *Кџа* ст¹⁶ена Ра, али недоследно, јер се говори и *кџаљ* Сел, па и *кџај* стаза Зав м (што не мора бити аутентично).

б) У процесу јекавскога јотовања настало је *Ѓ* у секвенци *је* ← *зје* (← *зв*):

ијес Зав м, *ијести* Буч, *иједи* Др м, *ијела* Јаб, *иједи* Ам Бук Буч Кос м, *иједи* За; *ијелица* Куч.

Забележено је, ипак, и изнимно *ијес* Б м.

с) Немамо потврда за *Ѓ* у ликовима попут *иједна* Сел м и сл.

404. На исти начин, у процесу јотовања, добијено је најчешће и *Ї*, али је лексичка заступљеност те појаве овде неупоредиво већа.

а) Имамо редовно *Ї* ← *сј* (← *сљ*):

у *џупра* Ам Б м Буч Гр Др м ДС м Жив За м Каћ м Кос м М м Радиј Сел м Сј, *џупре* Ам Б м Буч Др Жив Жињ За п/м Јаб Кал м Кос

⁹¹⁵ Исп. горобилски узвик за вабљење оваца: *пџ* ђиц!

⁹¹⁶ Забележено је једанпут и *иџупра* Бј, што треба тумачити на исти начин као и екавизме типа *деца* и сл., тј. покушајем да се говори "књижевним" језиком.

Рут Селъ м, *сѹтри* Јаб, *сѹтрѡдан* Гр, *сѹтра-дан* Гр Јаб, *сѹтрѡдан* Ам Буч
Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рут Селъ Сј м Чи м, *сѹтре-дан*
Ам Гр Радиј, *сѹтри-дан* Бј Буч Др З п/м За м ЗТ Јаб, *прѣсѹтра* Радиј,
прѣсѹтре За м, *прѡсѹтра* Буч, *прѡсѹтра* М м;

у *бѡи* (се) Ам Кос Сј м, *бѡѣ* се пушке Ам, *бајно* Кос м, *разабѡја* се Селъ;

у *пѡси* Др м Јаб Селъ, *пѡсем* За, *пѡсам* Др (исп. и *пѡја* вјеро Б м, с
метатезом секундарнога *ј*), *пѡблужам* М м;

у *прѡбак* Др Ра, *прѡбѡци* Ам М м.

Исп. и изнимно *сѹрено* свѣ доле З м, али *сјѡрило* ДС м и сл.

б) Знатно је више потврда за *се* — *сје* (— *сѡ*), посебно ОНИХ с основом
(-)сѡд-, (-)сѡк- и (-)сѡт-:

сѡсти Кос Селъ м, *сѡдок* Куч Рад, *сѡде* Ам Рад Селъ м, *сѡдоше* Куч,
сѡо ДС м Селъ м, *сѡла* Бук Буч ДБ Селъ м, *сѡли* Гр Др м Кос, *сѡдем* Ам
Куч Ра Селъ м, *сѡдѡш* За Радиј, *сѡдѡ* Др м ЗТ Куч Ра Рад Селъ, *сѡдѡмо* Буч
За Јаб Кос Радиј Рут Селъ, *сѡдѡ* Ам Буч За Јаб Кос м Куч Радиј Рут, *сѡди*
Гр За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ п/м Сј м Х м, *сѡте* Жив м Кос Радиј Рут
Селъ м, *сѡднем* Х м, *сѡднѡ* Гр Кос м Селъ м, *сѡднѡш* З м, *сѡднѡмо* Г м,
сѡднѡ Буч, *сѡдни* Жив Зав м, *зѡсѡла* Зав м, *зѡсѡли* Ам Кос Сј м, *зѡсѡле* Буч,
зѡсѡду Ам, *зѡпѡсѡли* Гр, *пѡсѡли* Рад, *пѡсѡли* Б м, *пѡсѡднѡ* Бј м, *пѡсѡдѡмо*
Жив м, *прѡсѡло* Кос; *сѡђет* Г м, *сѡђети* Ам Селъ м, *сѡдиѡ* Бал м Селъ
м, *сѡдиѡ* Г м, *сѡдели* Кал м Каћ м, *сѡдим* Др м Кос м Куч М м, *сѡдим*
М м Х м, *сѡдиш* Лу Рад Радиј, *сѡди* За Рад Радиј Сј м Х, *сѡди* М м
Х м, *сѡдѡмо* Г м Др Жив Јаб Селъ, *сѡдѡмо* За, *сѡдѡте* Кос, *сѡдѡ* ДБ Жив
З За Рад, *сѡду* Бал м Буч ДС м Каћ м Кос м, *сѡдѡћи* Рад Селъ м Сј м,
пѡсѡди З м, *пѡсѡдѡмо* Јаб, *пѡсѡдѡмо* Жив; *сѡдѡјте* Рут, *пѡсѡдѡше* Бал м,
пѡсѡдѡмо Јаб Радиј, *пѡсѡдајѡ* Др, *пѡсѡдали* Гр; *сѡдалице* Б м, *сѡдалом* Чи
м, *сѡдница* Ам, *зѡсѡда* Куч, *зѡсѡде* Сј, *зѡсѡди* Ам, *зѡсѡду* За, *прѡсѡдник* Бал
м Бј З п/м, *прѡсѡдника* Бј м, *прѡсѡднице* Б м, *старѡсѡдници* Каћ м;

сѡћи Жив, *сѡкѡ* Ам Кал м М м Селъ Х м, *сѡкло* Х, *сѡкли* Гр Жињ Јаб
Кал м Ра М м, *сѡкле* Селъ, *зѡсѡкли* За м, *иѡсѡћи* М м, *иѡсѡкѡ* ДС м, *иѡсѡкло*
Кос, *иѡсѡкли* За м, *иѡсѡчене* Заб м, *нѡсѡкли* Сј, *ѡсѡћи* Х м, *ѡсѡкѡ* Кал, *ѡсѡкѡ*
се (кукуруз) Куч, *ѡсѡкли* Каћ м, *ѡсѡчено* Буч За, *ѡсѡчени* Куч, *пѡсѡкѡ* Буч,
пѡсѡкѡ М м Х м, *пѡсѡкли* За м, *пѡсѡчено* Рут, *прѡсѡкѡ* Куч, *прѡсѡкли*
З Јаб Кал м Сј, *прѡсѡчен* Ам, *прѡсѡкѡ* ЗТ, *иѡсѡкли* З; *сѡцѡли* Гр, *иѡсѡцѡм*
Жив м; *сѡкѡч* Буч, *сѡкѡра* М м, *сѡкире* Жив м, *сѡкиру* Ам Кос Сј, *сѡкирѡм*
ЗТ, *сѡкире* Рут, *сѡкирама* За м Јаб Рут, *сѡкирице* Рут, на *Сѡкирици* Ам,
сѡча Ра, *пѡсѡк* За м Кал м Ра, *пѡсѡка* Др ЗТ, *прѡсѡсѡк* Ам Гр Жив Ра
Селъ, *прѡсѡсѡка* Бал м, у *прѡсѡсѡку* Селъ, *прѡсѡке* Жив; *сѡкирати* (се) Кос,
сѡкириш (се) Јаб, *сѡкирѡ* се Др м; *сѡкирациѡ* Др, *сѡкирациѡш* Др (в. и
пр. у т. 253а);

сѡтиѡ се Ам Гр, *сѡтила* се Рад Радиј Сј, *сѡтим* се Ам Зав м, *сѡти*
се Бал м, *нѡ сѡти* се Кос м, *ѡсѡти* Ам, *ѡсѡтиѡ* Гр Жив Кос м, *ѡсѡтила*

Др, *дсетѣ* Кал м, *пдсетѣм* Кос; *нѣ сѣтам се* Др м, *сѣтам (се)* Буч Др м Жив Кос м Селъ X, *сѣташ се* Буч З м, *сѣтам (се)* Гр Јаб Лу М м Ра; *дсѣтам* ДС м За м Кал м, *дсѣта се* Др м, *дсѣтају* Кал м; *дсѣташ* Сј; *присѣтавам се* Каћ м; *дсѣтљиво* Јаб; *дсѣтај* За, *пдсѣта* За м и сл.

Исп., осим тога, и:

сѣвер Ам Гр, *Сѣверин* Сј п/м Чи м, *Сѣверина* Кал м Чи м, *Сѣверину* Заб м, у *Сѣверину* Жив п/м, *сѣверни* Гр;

сѣме Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рад X м, *сѣмена* Ра, *сѣмена* Бал м, *сѣменима* За, *сѣменачу* Кос м, *сѣменица* (конопља) Ам Др ЗТ Јаб, *сѣменице* Јаб Рад, *сѣменка* (конопља) Бј Др X м, *сѣменку* Гр Каћ м, *сѣсеменѣ* (конопље) Ам, *сѣмена* Јаб, *сѣменѣ* Рад; *на Сѣмену / на сѣмену* Сј м; *уѣва* М м;

Сѣнице Г м Ра Радиј Рут Сј м Чи м, *Сѣнѣце* Бал м Кос м, *Сѣнице* Г м, *Сѣници* Бал м ДС м Заб м Кал м, *Сѣнѣци* Каћ м, *Сѣницу* Бј м Г м Гр ДС м Селъ м Чи м, у *Сѣнѣцу* Кос, *Сѣниѣак* Жив, *Сѣниѣаци* ДС м, *сѣниѣки* Каћ м;

Сѣниѣта Ам, *Сѣниѣтима* Рут;

сѣра Ам, *сѣрнатѣ* вунѣ За м; *за Сѣрдег* М м;

сѣсеница Др м.

Примере типа *кѣбело* в. у т. 347с, а оне типа *пдсе* и сл. у т. 447а.

Врло ретки примери са *сје* забележени су углавном од писмених особа:

сјѣди/аше Селъ м, *сјѣдницу* (није домаћа лексема) Чи м, *сјѣла* ДБ, *сјѣме* Ра Рут, *сјѣмена* За м, *сјѣничке* Ру, *Сјѣниѣта* Рут, *старосјѣдник* Каћ м, — у *пдсјету* (није домаћа реч) Бј. Исп., осим тога, и вок. *сјѣдуво* Др (: сиједа).

Ако се узму у обзир релативно бројне подударности у говору северозападнога дела срб. Полиња (прибојски крај) са севернијим подринским јѣкавским говорима (у којима су овакви ликови регуларни⁹¹⁷), онда понеки од наведених примера и не би морао бити неаутохтон⁹¹⁸. Чињеница је, међутим, да се овакви ликови не могу, ни бројношћу ни фреквенцијом, уопште поредити са онима у којима је извршено јотоване.

с) Имамо, уосталом, и доследно *се* ← *свје* (← *свѣ*) у *сѣдок*, *посѣдочити*, *сѣтовѣ* и сл. (т. 361а).

405. Спорадично се јавља *ј* ← *з* у позицији испред *ђ*, а *с* ← *с* у позицији испред *ћ*:

⁹¹⁷ Исп. *Смѣлић* Обадн 61, *Тешки* Љешт. 207. Међутим, у *Тур.* ГЦ 214 имамо само *цѣла*, *зѣбѣ* и сл., а то је село северније од Обадн.

⁹¹⁸ Опрезан је био и *Туровић* у тумачењу својих "14 примјера у којима није дошло до промјене фрикатива *с* у *з* од *јата*" (*Тур.* Јат 304).

з *ћедојкам* ДБ;

ићера Г м, *ићерала* Зав м, *ићераше* Др Кос, *раћерај* Б м, *ићеду* М м, *ићела* Гр, *ићер* Бал м и сл.

И у тим и таквим позицијама имамо, по правилу, делимично палатализованано *ж'* и *ш'*, тј. алофоне фонема *ж* и *ш*⁹¹⁹ (који у раду најчешће нису посебно обележавани).

406. Коначно, *ѓ* се јавља и као формант за творбу хипокористика: *Бѓса* (хип. од Бѓгдан) Јаб, *Мѓса* (хип. од Мѓтра) ДБ⁹²⁰.

Бележимо га и у узвику за терање оваца или волова: *ѓѓ* (са приближно таквим нагласком) М м, *ћѓ* ћеш, *ѓѓ!* М м и као узвик за терање кокошију: *ѓ-ѓ*, *ѓ-ѓ-ѓ* ДС м.

407. Н а п о м е н а: Ликовима типа *иѓести*, *ѓести* и *ѓедочити* комплетирана је лепеза јекавских јотовања, која обухвата секвенце *лје*, *нје* (т. 389); *бје*, *вје*, *мје* и *пје* (доследно само у гл. VI врсте типа *живѓети*, спорадично у *мѓесто* и сл., т. 390); *дје*, *тје* (готово доследно, т. 398); *ц(ѓ)је* (уз нека одступања, т. 399); *зје* (т. 403b) и *с(ѓ)је* (т. 404b, с). Тиме се показује аутохтоност полимскога јекавизма одн. секундарност спорадичних скавизама типа *деца* или *лепо* (изузимају се загонетне бродаревске форме типа *бѓжѓли/бѓжѓли* и сл., т. 340), као и несумњива припадност говора срб. Полимља одн. западнога Санцака југоисточној грани јекавских говора.

4) КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

408. Судбина неких консонантских група приказана је у претходном излагању о појединим непалаталним одн. палаталним (кон)сонантима. Овде ће бити наведени забележени примери неких других група, углавном оних које показују одступања од правила дистрибуције у стандардном језику или су, због прилика у неким другим говорима, дијалектолошки релевантни⁹²¹. Из лингвистичких и практичних разлога подељене су у шест група: сонант+сонант, сонант+опструент, опструент+сонант, опструент+опструент, *с* и *з* + непчани сугласник, два иста сугласника.

а. Група сонант + сонант

409. а) Група *вл-* остаје готово увек неупрошћена, а изузетно је ретко *вл-* → *л-* (т. 360а).

⁹¹⁹ Исп. и Вуковић П-Др. 47, Пецо ГИХ 93.

⁹²⁰ Много више оваквих примера наводи се у Пик. Кол. 87 и Станић Уск. I 82.

⁹²¹ В. у П. Ивић, *Иновитар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС VII (1962-1963) 107-109.

b) Група *-ен-* остаје доследно неизмењена у ликовима типа *главни, давно* и сл. (т. 360с).

c) Група *вр-* остаје неизмењена у *вретено* (т. 360b) и *врѐме/врѐме* (т. 336a).

d) Група *-ел-* → *-љ/-ел-* у *остаља/оставља* и сл. (т. 361b).

410. a) Група *мл-* = *мл-* (никада **мн-*) у *млад, млада, млада* итд.

b) Група *мн-* → *мл-* у *малео* Ам Бј Бук Буч Г м Гр ДБ ДС м З п/м За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Селџ п/м Х м Чи м, *малеи* Ам Буч Сј м Х м; исп. и *размлажало се* Х м); ја *млам* Кос м.

Говори се, међутим, и *малео* Бук Каћ м Ра (исп. и *змново* Јаб).

c) Група *-мн-* → *-мл-* (ретко) / *-мн-* (често) у *најамникџ* Селџ м; *зј млам* Кос, *сј млам* Г м Др Жињ За м Јаб Сј / *најамник* Бал м, *најамника* За м ЗТ, *најамнике* Кос м; *зј млам* Каћ м, *сј млам* Б м Бал м Бук Буч Г м Гр Др ДС м З За м Заб м Јаб Кал м Куч Радиј Селџ Х м итд.

Исп., осим тога, и *осамнџс* Буч Г м Гр Граб За Заб м Зав м М м, *осамнџста* Гр, *осамнџсте* ДС м Чи м, *седамнџс* Ам З Јаб Рад Рут Селџ п/м Х Чи м, у *седамнџстој* Куч итд.

d) Група *-мн-* → *-ен-* (доследно) у *гвџно* Ам Бал м Буч Др п/м Жив За м Јаб Кал м Каћ м Куч Ра Рад Селџ п/м Х м, *гвџна* Буч Зав м М м Селџ, на *гвџну* Куч Лу.

Исп., међутим, *тамно* Др, подржано ном. сг. м. р. *таман*.

e) Група *-мљ-* остаје доследно неизмењена у *зџмља* Бј Зав м Г м Каћ м, *зџмље* Граб ДБ М м Радиј, *земље* М м, на *зџмљи* Буч Јаб, *зџмљу* Ам Г м ДБ Др п/м ДС м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Селџ п/м Х м Чи м итд.

f) Група *-мџ-* → *-мљ-* у *сламљача* Ам, *сламљачу* ЗТ и *сџмљам* Зав м, *сџмља* Рад, али не и у *зџмљаче* (јабукe) Кал м.

Н а п о м е н а: Говори срб. Полимља спадају, дакле, међу оне који имају *давно* и *гвџно* (али *тамно*), *млад* и *млео*, *земља* и *сумља*⁹²², што је све у складу с њиховом дијалекатском припадношћу и географским положајем.

b. Група сонант + опструент

411. a) Групе *-мк-*, *-мџ-* и *-мч-* остају неизмењене у *мамка, мамџи* и (вок. сг.) *мамче* (в. т. 138b, а исп. и примере у т. 177). Забележено је једино *мк* → *нк* у *ис тџнке* Селџ.

⁹²² В. у чланку П. Ивића *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*, Књ I XV/2 (1968) 29.

b) Група *-мд-* остаје неизмењена у *седамдесет, осамдесет* (пр. у т. 229b).

c) Група *-мт-* → *-нт-* у *пнтѣм* Ам ДБ Заб м Каћ м М м, *пнтѣм* Бук За п/м Ра, *не пнтѣм* Гр ДБ, *не пнтѣм* За м Кал м Ра Чи м, *пнтѣш* Зав м, *пнтѣ* Куч, *не пнтѣ* Граб Жињ, *пнтѣла* Г м, *зпнтѣ* Бал м ДБ, *зпнтѣло* ДБ Куч Лу Рад Сељ м Х, *зпнтѣло* Ам ДБ Јаб Кал м Куч Ра Сј м Чи м, *зпнтѣло* М м, *зпнтѣла* Г м З м Х м, *зпнтѣла* Х м, *зпнтѣла* Др м З м Заб м Кос м Ра Рад Радиј, *зпнтѣла* Жив Кал м Ра, *зпнтѣли* Заб м, *ппнтѣти* Каћ м, *упнтѣ* Бук, *упнтѣло* Гр Радиј, *упнтѣло* Јаб, *упнтѣла* За Сј м; *зпнтѣив* Кал м, *пнтѣив* Буч (па и *пнтѣиве* Ра); *пнтѣ* Јаб, *зпнтѣ* Жив и сл.

Спорадично се, ипак, може чути и *не пнтѣ* Б м, *зпнтѣло* Кал м (исп. и *пнтѣиве* Јаб).

d) Занимљиво је и њт ← нт ← мт у *зпнтѣло* Ра × 1.

412. У двојству *-мш-/-нш-* у *кѣмшѣла* Буч Радиј Х, *кѣмшѣла* Радиј, *кѣмшѣла* М м, *кѣмшѣлу* Гр, *кѣмшѣле* Гр ДС м Х, *кѣмшѣле* Б м, *кѣмшѣла* М м, *кѣмшѣла* Б м, *кѣмшѣлук* З м || *кѣншѣла* Ам Буч Жив м Заб м Кал м, *кѣншѣлук* Гр За Каћ м, *кѣншѣлука* Ам, *кѣншѣлицу* Г м огледа се можда, како је већ примећено⁹²³, турски дублетизам *копѣу/копѣу* (према Шкаљићу). Стога је, као и због чињенице да није забележена промена *мч* → *нч* у *момче*, ова лексема издвојена у посебну тачку, иако има говора у којима је *нш* вероватно резултат фонетске промене⁹²⁴.

413. а) Група *-нз-* остаје неизмењена у *брѣнза* Бј (поред спорадичнога *брѣнѣ* Др); *пѣнѣла* З, *пѣнѣле* Бал м М м Радиј, *пѣнѣив* Сељ, *пѣнѣлу* З, *пѣнѣлу* Ам Бал м, *пѣнѣлу* Кал м Каћ м.

Нема, дакле, промене *нз* → *мз* својствене северозападним ијекавским говорима⁹²⁵.

b) Група *-нс-* → *-кс-* у оријентализму *ѣксѣн* (тур. insan) Буч Др Жињ З М м Каћ м Ра Рад, *ѣксѣн* З м Х м, али се у говору Муслимана може чути и *ѣнсѣн* За м Сј м Чи м, *ѣнсѣну* Др м, *ѣнсѣнски* За м (претежно у прибојским селима)⁹²⁶.

c) Група *-нт-* → *-мт-* у *одјѣдѣмѣт* Г м, али се говори и *јѣдѣмѣт* Зав м, *одјѣдѣмѣт* Ра (најчешће, иначе, *јѣдѣн ѣт*).

⁹²³ Пецо ГИХ 93, Дешић ЗБИЈГ 202.

⁹²⁴ Исп., нпр., Мил. Црмн. 333, Пиж. Кол. 100, Станић Уск. I 116.

⁹²⁵ Дешић ЗБИЈГ 203, Драг. Лиха 118 (чешће *пѣнѣла*), Петр. Змиј. II 196, а исп. и Симић Обадн 65 *брѣнѣ/брѣнѣ* ("понеко од старијих").

⁹²⁶ У Гор. само *ѣксѣн*, Станић Уск. I 152 *ѣксѣн/ѣксѣн*, а Пецо Ишћа I 232 *инсан/ѣксѣн/ѣксѣн*.

с. Група *опструент + сонант*⁹²⁷

414. Група *бл-* → *бљ-* у *табља*, а *пл-* → *пљ-* у *пљци*, дакле у речима страного порекла (т. 392а) (за *-бд-* в. т. 363).

415. а) Група *мл-* остаје неизмењена у *млиста* Зав м, *млисте* Бал м Бј Селъ м. За *-мл-* исп. *цигелѣ* Каћ м Кос Рут итд.

б) Група *-ем-* → *-м-/ем-* у *бѣме* Ам Др Каћ м Куч М м Чи м / *бѣме* Бал м Жив Куч Чи м, *бѣме* јѣс М м, *бѣме* (вероватно емфатично) Ра, *јабѣме* Ам. Исп. и *јѣмѣ* За и сл.

с) Група *ем-* остаје неизмењена у *ендј* Бал м Бј Зав м Јаб Рут Селъ м, *ендјѣв* Куч.

д) Група *-гњ-* → *-њ-* у *јѣње* Буч За п/м Кал м Ра, *јѣњета* Ра, *јѣњѣд* Буч За м, *јѣњѣди* Буч Ра Сј, *двоѣ јѣњѣди* За м; *јѣње се* Ра.

Тако је у прибојским селима (у Ра је забележено и *јѣњѣди*, *јѣњѣди-ма*). У осталима, пак, имамо само *јѣње* Ам Б м Бал м Бј Гр Др п/м ДС м З Зав м ЗТ Јаб М м Кос Селъ п/м Х п/м, *јѣњетом* Јаб, *јѣњѣд* Ам ДБ Каћ м Рад Радиј Рут Селъ м Х м, *јѣњѣди* Куч Селъ м; у *Јагњило* Др, на *Јагњила* М м.

Ово је још једна изоглоса која дели северозапад срб. Полимља од његовог средишта (Пријепоље) и југоистока (Бродарево). Као и многе друге, и она полази са југозапада и наставља се даље на север. Правац њенога пружања може се сагледати ако се упореди *јѣње* и сл. у ист. Херц., Пиви и Дробњаку, околини Прибоја, Љештанском, Обадима, Узовници, Тршићу и Г. Цапардама⁹²⁸, с једне, и *јѣње* и сл. у Вушовићевим говорима, Ускоцима, околини Колашина, околини Пријепоља и Нове Вароши, Горобиљу, у селима између Пожеге и Дивчибара (према нашим истраживањима) и Шумадији, с друге стране⁹²⁹.

е) Говори се *гњѣло* За м и *гмѣлиѣ* крушакѣ За м.

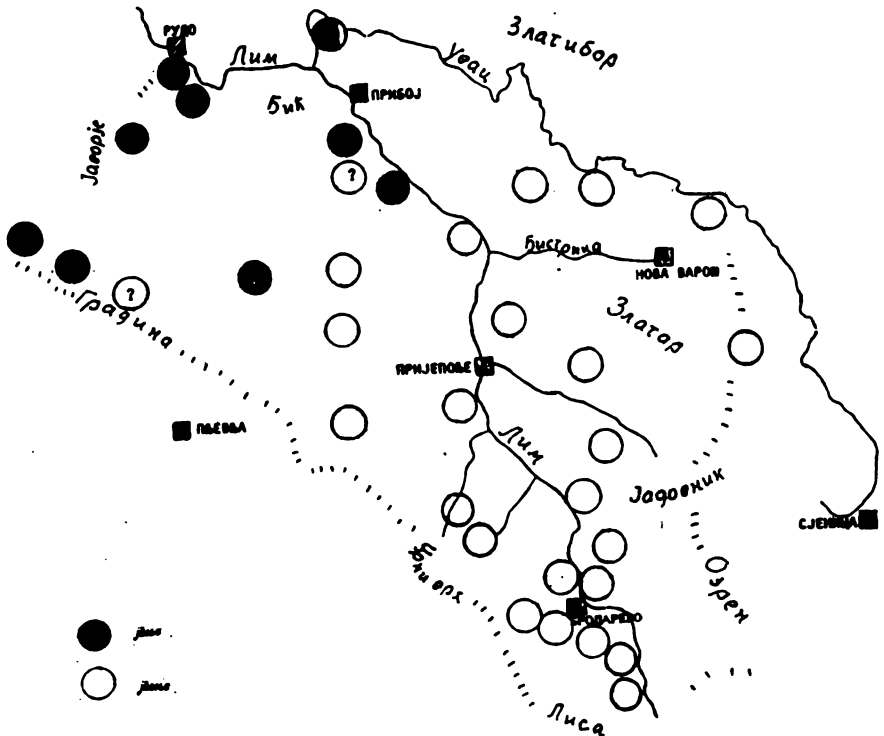
416. а) Група *дм-* → *м-*, али, као и у многим другим сродним говорима, само у *мѣјето* Ам Зав м Др Јаб Рад Радиј Рут Селъ м.

б) Група *дм-* → *м-/дм-* у *око* *Митровѣдана* Др, *до* *Митрова*^{нѣ} Сј м, *око* *Митрова*^{нѣ} Кал м; *Митра* ДБ / *Дмитровѣдан* ДБ Др; *Дмитра* ДБ, *Дмитар* Јаб.

⁹²⁷ Групе су, уз ретка одступања одн. стајања, наведене азбучним редом прегледности ради. Тице се понекад раздвајају и неке међусобно сродне групе (нпр. *жл* и *чл*, *зр* и *ср* и др.), а спојено је, нпр. *сл* у *мѣјето* и *-сл-* у *мислим* (у једну тачку). Класификација релевантних консонантских група у овом раду је, у ствари, компромис између чисто лингвистичке (Ивићеве, бел. 921) и чисто формалне (примењене, нпр., у Бук. ГЦ 216-218 и Тешић Узов. 184-186).

⁹²⁸ Пецо ГИХ 103, Вуковић П-Др. 11, Тешић Љешт. 208, Симић Обади 63, Тешић Узов. 184, Ник. Тршић 410 ("знатно ређе *јѣње*"), Бук. ГЦ 217.

⁹²⁹ Вуш ДИХ 49, Станић Уск. акц. 127, Ник. Кол. 106, Гор. 668, Стев. Груза 460, Рем. Шум. 204.

Карта бр. 8: Судбина групе *-ел-* у *јање*

с) Насупрот томе, остаје доследно неупрошћена медијална група *-дл-* у нашем прилогу *ддма* Бал м Бј Бук Буч ДС м Гр З м За п/м Јаб Кал м Кос Куч Радиј Селј Сј Х Чи м.

д) Група *-дл-* → *-н-*, готово редовно, у презентским (и императивним) облицима глагола *пасти* и композитама:

пднѐм Кос Селј м, *пднѐш* Др м Куч, *пднѐ* Ам Бј Г м Др З м За Јаб Каћ м Кос п/м Куч Радиј Селј п/м, *нѐ панѐ* Селј м, *пднѐу* Кал м; *пднѐ* Живѐ Кос м Селј м Х м; *ддпанѐ* Селј; *ддпани* се домаћину ћевдјка Јаб; *испанѐ* М м Рут, *испднѐ* М м, *напанѐу* Бал м Гр Јаб; *напднѐ* Б м; *дпанѐ* Зав м, *препанѐм* Каћ м, *прдпанѐ* Бал м За м Кал м, *пропднѐ-пропднѐу* М м, *рдспанѐ* (се) Кал м, *спднѐ* Ам, *упанѐм* Јаб и сл.

Говори се сасвим спорадично и *пднѣм* Каћ м, *пднѣ* Ра, *прѣпаднѣ* Кал м, *уладнѣ* Селъ.

е) Честа је, иако не у толикој мери, и редукција *н* из групе *-дн-* у осталим категоријама речи. Она, међутим, овде може бити тројака:

еа) *-дн-* → *-дн-*: *бѣднѣ* Др, *јѣдна* Чи м, *ѣзјѣдна* Селъ м, *дѣнеклѣ* Бал м и сл.

еб) *-дн-* → *-н-*:

бѣнѣм Буч Др Јаб, *бѣнѣ* Буч Др м За Јаб Кал м Куч Ра Селъ п/м, *бѣнѣмо* Ра, *нѣ бѣну* Др; *бѣни* За Јаб, *бѣните* За Јаб; *дѣнѣмо* З; *пѣленѣм* За, *пѣленѣмо* Ра;

јѣна Бал м Јаб Сј м, *јѣно* Јаб Каћ м Ра, *јѣну* Јаб Каћ м Рут Сј м, *јѣнѣм* Кос м Куч, *јѣни* Бал м;

пѣшѣну дѣбрану ДС м;

зѣно (= заједно) Кал м, *јѣнако* Селъ м, *сѣѣно* Кал м Ра и сл.

ес) *-дн-* → *-нн-* (уз назализацију претходнога вокала):

бѣннѣм Ра Сј, *бѣннѣш* Сј м, *бѣннѣ* Др Ра; *дѣннѣм* Жив Сј п/м, *дѣннѣш* М м, *дѣннѣ* За м Кал м, *дѣннѣ* За м Кал м; *ѣндѣнѣм* Кос м; *кѣннѣм* Сј; *шѣннѣ* Селъ, *шѣннѣ* Селъ;

јѣна Бал м За п/м Зав м Јаб Кал м Каћ м Селъ м Сј п/м Чи м, *јѣнѣ* Бук Јаб, *јѣно* Граб Др Јаб Кал м Каћ м Ра Сј м Чи м, *јѣндѣ* За Јаб, *јѣнѣ* З м За Зав м Кал м Каћ м М м Ра, *јѣндѣ* З м, *јѣндѣа* Кал м, *јѣндѣа* Кал м, *јѣнѣм* За Зав м Кал м Куч Чи м, *јѣннѣ/ѣм* За Каћ м Сј, *јѣннѣ* Граб Жив За Куч, *нѣлѣно* За, *нѣлѣнѣм* Др и сл.; *ѣлѣннѣ* Жив м, *ѣлѣннѣ* За м; *зѣдѣннѣ* Чи м; *јѣна* Каћ м Сј, *јѣнѣ* Каћ м Селъ м, *јѣннѣ* Сј м; *пѣлѣнѣ* дѣбрана Х м;

зѣдѣно Ам Др, *јѣнако* З м Сј м Чи м и сл. (в. и т. 452с).

Ликови с геминираним *н* изостају у нововарошким селима (забележена су само два таква примера), али су зато прилично чести у околини Прибоја⁹³⁰. Како се иде узводно Лимом, њихова фреквенција све више опада, што је у складу с чињеницом да је језгро те појаве на простору "између горњих токова Дрине и Босне"⁹³¹. Карактеристични су за говор обеју конфесија (поготову у северозападним селима), мада су, укупно узевши, заступљенији у говору муслимана него у говору православних⁹³². Као и у говорима (југо)источне Босне, геминирано *н* може имати разликовну функцију, нпр. *дѣннѣм* (: дати) / *дѣнѣм* (душом) (: дахнути), али лексичке потврде за то нису овде тако бројне као у, вероватно матичној, источно-

⁹³⁰ В. и Ђур. Јат 262 и 309.

⁹³¹ Јахић Изоглоса 79.

⁹³² Јахић (Изоглоса 76) напомиње да је сонантока геминација "најкарактеристичнија за ижевакскоштокавске источнобосанске говоре Муслимана".

босанској области⁹³³. Значајнија разлика између говора срб. Полимља и оних у (југо)источној Босни тиче се судбине групе *-дл-*, која у нашим говорима остаје неизмењена, а у источnobосанским прелази у *-л-*⁹³⁴.

И не само да изостаје промена *-дл-* → *-л-* него врло често и промене *-дн-* → *-дн-/н-/н-*, па и у претходно наведеним (и сличним) лексемама:

биднѣш Гр Др, *биднѣ* Ам Бј Г м Др м ДС м Жив Жињ З м Јаб Кал м Кос м Ра Рад Селъ м Х м, *нѣ биднѣ* Радиј, *биднѣмо* Буч ДС м, *биднѣте* Селъ, *бидну* Радиј; *бидни* Гр; *доднѣм* М м, *доднѣ* Ам З Јаб Кал Лу Каћ м Куч М м Селъ м, *доднѣмо* Жив м, *додну* Г м Др м Жив Куч М м Рут Селъ м; *имаднѣ* Бал м М м, *немаднѣ* Бал м; *кидни* ДС м; *погледнамо* Рут; *погледни* Б м; *познаднѣ* Ам; *нѣ шћеднѣм* Ра, *нѣ шћеднѣш* Кос, *шћеднѣ* Кал м, *нѣ шћеднѣ* Селъ, *шћедну* М м, *нѣ шћедну* Ам и сл.;

једна Ам Б м Бј м ДБ Јаб Рад Радиј Рут Селъ п/м, *једнѣ* Заб м, *једно* Бал м Ра Сј Чи м, *једну* Заб м Јаб Кал м Каћ м итд. (в. и т. 227а и 228);

гладна М м Ра Радиј, *гладно* ДС м Јаб Кос Селъ, *гладно* Сј, *гладни* Ам ДБ Жињ, *гладни* За п/м; *годна* Бј; *грдна* Х м, *грднѣ* Радиј, *грднѣ* З м; *јадна* Буч Каћ м, *јадно* Ам ДС м Сј Х м, *јадни* За; *штѣднѣ* Селъ м итд. (в. и примере типа *једнак* у т. 215);

згдно Ам Гр Рад Радиј, *свѣдно* Ам Жив Кос м Ра итд. (нпр. *пд надницу* Г м, *у надницу* Радиј и сл.).

417. Група *жл* остаје неизмењена у *џжл/џѣбе* се брвна Рут, а исп. и Туровићево *жлѣзда*⁹³⁵.

418. а) Група *-зј-* → *-ђ-/зј-* у *уђала/узјашѣ* (т. 401а).

б) Група *зн-* остаје доследно неизмењена у *знати*, *знам* и сл. (исп. т. 621а).

с) Остаје доследно нераздвојена група *зр-* у придеву *зрѣо* Ам Јаб Радиј Рут, *зрѣло* Гр, *зрѣла* Гр Јаб Рут Селъ м, *зрѣло* Јаб Ра Селъ, *зрѣле* Рад, *зрѣлу* Ра и сл., као и у облицима гл. *зрети* (за групу *ср-* в. ниже, т. 420е).

Насупрот томе, забележено је *здрѣка* Бал м Зав м (в. т. 429б).

419. Група *кл-* остаје неизмењена у *кл/ѣшта* Јаб Рут Селъ м; исп. и *клѣца* ЗТ и сл.

420. а) Говори се доследно *сврдка* Ам Др м Зав м Јаб Рад Рут Селъ п/м.

⁹³³ Исп. Јахић Изоглоса 77.

⁹³⁴ Јахић Изоглоса 77.

⁹³⁵ Тур. Јат 277.

d. Група *опструџит* + *опструџит* (и неке вишечлане групе)

424. Готово доследно се упрошћавају финалне групе *-ст*, *-шт* и *-эд* (за *-жд* нема лексичких потврда), што је у складу с географским положајем срб. Полимља и карактером његових говора.⁹³⁸

-ст → *-с* у *Блџгов*^у Радиј, *бдлџс* Ам Г м ДБ З м Кос, *вдџс* Ам ДС м Жињ Кал м Каћ м Кос м Ра Рад Радиј Селџ м Чи м, *гдџс* Ам За Ра Рад, *гдџс* Ам, *дџжнос* Јаб Кос м, *ждлџс* ДС м З м Селџ, *јџс* Б м Бал м Бј п/м Бук Г м Гр Граб ДБ Жив Жињ За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селџ п/м Х Чи м, *џјес* Ам Јаб Кос м, *кдџс* За м, *кдрџс* Ам За м Кал м Х, *кдџс* За м Х, *крџс* Др За м Ра Селџ, *лдџс* ДС м З Зав м ЗТ Кал м Куч М м Селџ, *мдџс* Ам Кос, *мдлџс* Кос м, *млдџс* За п/м Каћ м, *моџунос* Бј м Зав м Кос м Х, *мдџс* Бј м Бук Буч Гр ДС м Жив Заб Кос, *ндџс*^у Ам Бал м З м Радиј, *опдџс* ДС м Радиј, *плџс* Др м Селџ, *пдџс* Заб м Ра, *Прџјкрс* Буч, *прдџс* Ра, *прџс* Ам, *протџвнос* Ра, *прдџлџс* За Рад, *пџс* Кос М м, *пџс* Буч, *рдџс* Ра, *расџс* Кал м, *сџс* Х, *сџлџс* Бј м, *стдџс* Др, *удџбнос* Рад Х м, *ундџкрс* З Кал м Куч М м, *рдџс* Ам Кос Ра, *чдџс* Ам Буч Г м ДБ За м Јаб Кал м Лу Радиј, *чџс* Гр, *чџс* Бј м З п/м, *шџс* Ам Бј Гр ДБ ДС м З м Кал м Каћ м Ра Селџ м Сј п/м Х м Чи м, *шџкџс* Ам Др итд.;

-шт → *-ш* у *вџш* За, *прџрш* Бал м Заб м, *приш* Др м Селџ м;

-эд → *-з* у *Гџз* (село) Каћ м, *гџз* Кос, *Зџз* (село) Јаб.

Забележено је, ипак, неколико примера са *-ст* (већину чине апстрактне именице): *бдлџст* Сј м, *вдџст* Жив м Кос Чи м, *дџжност* Кос м, *ндџлџст* Бј м, *мдџст* Жив м Јаб, *пдџст* Г м, *расџст* Рут, *нд-старџст* Г м, *свџтлџст* Каћ м, *способност* Каћ м.

С обзиром на прилике у севернијим подринским говорима, с једне стране⁹³⁹, и у неким црногорским, с друге стране⁹⁴⁰, у наведеним ликовима (или бар у већини њих) могли бисмо имати очувано а не иновирано *-ст*.

Напомена: Остале групе наводе се азбучним редом.

425. Група *бз-* → *з-* у *зџа* Др м, *зџа* Бал м Зав м Селџ м, *од зџџџ* Селџ, *зџџџ* Ам, *Зџџџ* (микротоп.) Рад.

426. а) Група *гдџ(-)* → *ђе(-)* у *ђе* (у свим селима), као и у *ђекад* Бук З м Кал м Каћ м М м Ра Селџ м Сј, *ђека* сте били? ДС м, *ђеко* Бал м, *ђеко* За Селџ п/м и сл.

⁹³⁸ "У јужним крајевима, све до Мостара и Сарајева, финалне групе *-ст* и сл. упрошћене су: *пдџс*, *плџш*, *гдџс*, *дџж*" (Ивић Дијал. 136). Исп. и табелу у Броз. Ијешћа 122.

⁹³⁹ Исп. Тешић Љешт. 207, Тешић Узов. 184, Симић Обади 62 и Ник. Тршић 408: *кџст*, *мџст* / *јџдџнџс*, али Бук. ГЦ 216 *кџс*, *мџс*, *гдџс*, *вџш*.

⁹⁴⁰ Исп. Пеш. СК-Љ. 113. У околини Колашина немамо, додуше, *-ст*, али имамо *-шт/-ш* и *-эд* (Пиж. Кол. 105).

Жив м; досељени *Нџшићи* Чи м, *Нџшићи* ис *Прабоја* Ра, *Нџшића* Ра; у *Нџшићку жупу* Јаб, у *нџшићку станицу* Кал м⁹⁴².

Последња два примера сведоче и о судбини групе *лск*. Од писменијих људи се може чути и: из околине *Нџкића* Јаб.

431. Различита је судбина пловива *п* као првог члана појединих консонантских група: у једним се редукује (понекад недоследно), у другима чува, а у трећима прелази у *в* (недоследно). И ове ће групе бити наведене азбучним редом.

а) Медијална група *-лк-* остаје неизмењена у *клупко* Кос м Селъ п/м, *клупка* За Јаб Ра Х; *опколѣ* Радиј, *опколили* Бук Јаб; *шлпку* Радиј, *шлпке* Радиј Селъ м.

Само је једном забележено и *клџка* Х.

б) Иницијална група *пс-* обично остаје неупрошћена: *псѣто* Др Кос; *псѣвати* Др, *псѣкѣ* М м, *псје* Ам Јаб Каћ м, *псје* Б м, *псје* ДС м Селъ м, *псјем/псјем* Куч, *псјем* Ам, *псјеш* Др, *псјју* ДС м.

Ретки су примери с редукованим *п-*: *сѣвати-сѣва* За м, *сѣвали* За.

И у композита гл. *псѣвати* имамо најчешће очувану медијалну групу *-пс-*: *џпсѣва* Б м, *џпсѣва* Јаб, *џпсѣвала* Гр Радиј.

Забележено је, ипак, и овде *џсѣва* Чи м.

Што се тиче пловива *п*, он се чува и у групи *-пстѣо*: *рџпстѣо* Буч Јаб Сј, из *рџпстѣа* Кал м, у *рџпстѣу* Буч Јаб; на *рџпсту* Радиј (о судбини *в* у наставку *-стѣо* исп. т. 361е, а о судбини сродне групе *-тстѣо* т. 433).

с) Спорадичну промену *-пс-* → *-ѣс-* бележимо само у речима страног порекла: *џѣс-у џѣсу* (грч. *gýpsos*) Ра, *тѣвсија* (тур. *tepsi*) Сј м, *тѣвсиу* За.

Много је распрострањеније и фреквентније *тѣвсија* Др м Лу, *тѣвсије* Кос м, *тѣвсију* З м Кал м Кос м, *тѣвсију* З м Х м, *тѣвсијам* З м.

д) Иницијална група *пт-* → *т-* (доследно) у *тиџа* Ам Јаб Кос Рад Радиј Рут Селъ п/м, *тиџе* Гр Др, *тиџа* Гр, *тиџиџа* Јаб, ис *Тџџе* пџа Гр.

Спорадично се редукује *п* и из медијалне групе *-пт-* у *лѣпџр* Зав м; *отѣрећени* Зав м; *сѣтичкѣ* јаму М м; у *сѣтѣмбру* / у *сѣтѣмбру* Радиј, *сѣтѣмбар* Зав м.

Говори се, иначе, и *лѣпџр* Др м Селъ; *сѣптѣмбар* Селъ м, у *сѣптѣмбру* Јаб Радиј.

е) Медијална група *-пт-* → *-ѣт-* у *Шџѣтѣр* Ра, али много чешће остаје неизмењена: *Шџѣтѣри* ДС м; *заптѣја* За м; *прџшантѣ* Чи м и сл.

⁹⁴² Промена *-кш-* → *-ш-* у лексема с овом основом (*Никша*, *Никшил*, *Никшили* и сл.) позната је многим говорима у Ц. Гори: Барј. Бихор I 48, Вуш. ДИХ 31, Мил. Црмн. 374, Пеш. СК-Јб. 117, Пиж. Кол. 106, Станић Уск. I 143 и др.

Каћ м Лу Селъ, *општиѣ* Зав м М м Радиј, *општиѣ* Б м, у *општиѣ* Х, *општиѣ*ма Селъ; *општиѣ*ри Кос м; *општиѣ*скѣ комисѣа Гр.

Групу *-шт-* имамо и у *скѣштиѣ* За м, *скѣштиѣ* Каћ м; *сѣшти* Сј, *сѣшти* Кос, *сѣшти-сѣшти* Јаб; *опште* Јаб Радиј Селъ м, *удште* Гр Јаб Каћ м Радиј Сј м Х м.

432. а) Група *см-* → *џм-*, изнимно, у *Цмѣ* Лу⁹⁴⁶. У осталих је лексема ова група очувана (исп., нпр., *смѣ* Ам Г м ДБ Куч).

б) Није забележена африкатизација групе *ст-* у *стѣ* Селъ м, *стѣ* Каћ м, *са стѣ* Ам.

с) Према стандардноме *стр-* забележено је *ср-* у *срѣ* Др м, поред *срѣ* Зав м Селъ м.⁹⁴⁷

д) Не чува се група *-стр-* у *штар* Зав м Селъ м, *штра* Ам Јаб Рад Рут, *нѣштриѣ* Кос м; *заштри* Кос.

Ту групу имамо у имену села (и краја) *Зѣстро* Бук Жињ За п/м, затим у *пѣстроени* (коњи) Кос и, једном потврђеном, *стрѣ*ни (поган пѣт, камѣнито, кљѣс *стрѣ*ни, ѣн јѣкни) ДС м.

е) Остаје неупрошћена сугласничка група *џ* у *џѣ* Буч Х, *џѣ* Бј, *џѣ* Ам; *џѣ* Др, *џѣ* Јаб, *џѣ* Бал, *џѣ* Ам, *џѣ* Х и сл.

433. У вези с ограничењима у дистрибуцији плозива *т* подсећамо, прво, на његову изузетно честу редукуцију у финалној групи *-ст* (т. 424). *Т* се редукује и у позицији испред појединих опструената, али не увек, и не увек тако често. Осим тога, у неким (ретким) случајевима долази и до африкатизације *т* и потоњѣга опструента *с* (испред *к*).

а) Безизузетачно је упрошћена група *тк-* у *кѣ* и *-тк-* у заменица *ѣ*ко, *нѣ*ко, *нѣ*ко и сл., затим у именици *рѣ*ѣ.

Недоследно се губи *т* из групе *-тк-* у *ѣ*к Бук З Зав м Јаб Кос м, *ѣ*к Жив Јаб (али *ѣ*к Г м Др Кал Радиј Рут, *ѣ*к За Сј Чи м), а спорадично чак и у *исрѣ-куѣ* Јаб, *прѣ-куѣ* За Куч ×3, а исп. и *сѣ*-*ко* ѣе Селъ.

Уобичајено је *ѣ*т *каѣ* Радиј, *ѣ*т *куѣ* Др Радиј Рут, *прѣ*т *куѣ* Бал м Буч Куч итд., а исп. и *ѣ*т *ти* ѣо Кос м и сл.

Доследно је не само *тѣ*ти него и *тѣ*м, *ѣ*тѣки и сл. (т. 608f), а исп. и *ѣ*тѣпаше М м, *ѣ*тѣчила се М м, *ѣ*тѣкинѣ Селъ, *ѣ*тѣкини ДС м, *ѣ*тѣкинѣ За м, *ѣ*тѣкопѣ Бј и сл.

⁹⁴⁶ Гор. 705 *Смѣ*ка/Цмѣка, 706 *Смѣ*а (Цмѣа), Ниж. Кол. 103 *Смѣ*а, Станић Ћк. I 121 *Смѣ*ана.

⁹⁴⁷ Према Скоку (Рјетник III 322), *т* је у *срѣ* истога порекла као и у дијалекатскоме *срѣ*.

b) Група *-тс-* (и *-тс-* ← *-дс-*) → *-с-* у бројева *двесто* Кос Сј, *пѣсто* Буч За м Кос Селъ, *пѣсто* М м, *шѣсто* Ра и сл., доследно, а врло често и у префиксалних образовања као што су *осѣлило* Бук Зав м Рут, *осѣлила* ДС м, *осѣлили* Гр Зав м, *оселило* Б м, *оселило* Јаб, *ослужило* Ра, *ослужиле* Сј м, *оспавѣ* З м, *оступају* Јаб, *оступали* Куч, *оступило* Селъ, *оступило* Гр, *оступите* Селъ, *оступити* Селъ, *оступише* Х м, *дуство* Ра, *Посокак* Г м, *пдстрешница* Др м, *прѣсобља* За м, *прѣставимо* Ам Гр, *прѣстѣви* Б м, на *прѣстрѣжи* Сј итд. (в., нпр., *прѣседник*, *прѣседник* или сл. у т. 335). Може се, ипак, спорадично чути и *отсѣлило* Зав м, *отсљужило* Ра и сл.

Врло се често губи пловив *т* и у групи *-т с-*, тј. у санджију:

дѣвѣдѣсѣ-сам разминула Х м, *дѣсѣ-сѣти* Кос Ра, *пѣ-сѣ-сѣти* ДС м, *пѣ-синѣвѣ* Бал м, *пѣ-сѣ-синѣвѣ* За м, *шѣ-сѣти* Х, *шѣсѣ-сѣдма* Жив, *шѣсѣ-сѣдма* Кос м итд. (ређе је *пѣт-синѣвѣ* Јаб и сл.).

Исту је судбину доживела група *-т с-* (← *-д с-*):

ѣзна-себе Кос, *ка-сам*.. Буч З Ра, *ка-се* донесу Гр, *ка-су*.. Зав м Чи м, *ка-су* ме нашли З, *кѣ-себѣ* Кос м Ра, *ко-сѣстрѣ* Селъ, *кѣ-сѣна* Јаб, *ко-синѣвѣ* М м, *кѣ-се* ђеде Ам ДС м, *кѣ-су* Бал м Др Кос, *нека-се* дѣсѣ Радиј, *д-сѣта* Бук, *д-сѣдам* Кал м, *о-скѣрупа* З, *д-старости* Јаб, *д-студѣни* Кос, *дту-се* вратици Бук, *по-сѣмѣр* Буч, *о-сѣжна* Јаб, *пѣ-сѣч* За, *пѣ-сламѣм* Бал м ДС м Кал м Рут, *пѣ-софру* Кал м, *пѣ-старѣс* Др, *пѣ-старѣст* Г м, *д-старости* Х м, *пѣ-собѣм* Ам Ра, *сѣ-сам* рѣт Јаб, *сѣ-смо* се наранили Жив, *сѣ-се* рѣтѣтко тѣ налази Г м, *сѣ-су* Бал м М м Х, *споре-Сѣвѣ* Кос итд.;

дѣсѣт смо звѣли Буч, *кат-су*.. Буч, *кут* се ђѣла Б м, *некут* су отишли Г м, *никат* се ѣтирѣло није З, *однекут* су дошли Г м, *пѣт* собѣм Куч, *сѣт* смо дѣбро Г м и сл., а исп. и *пѣт* *сламѣм* Бал м, *ка^т* смо ѣшли Чи м, *ка^т* *стѣгнѣ* Ра.

c) Група *-тствѣ-* (и *-тствѣ-* ← *-дствѣ-*) → *-ствѣ-*, готово доследно:

бѣдствѣ За м Кос м Рад Селъ, *бѣдствѣу* Каћ м, *брѣдствѣ* Б м, *гѣспѣдствѣ* Селъ, *лѣствѣ* Бал м, *рѣдствѣ* (: род) Бј м, *срѣствѣ* Г м, *срѣствѣ* Жив м Ра Сј Чи м, *срѣствѣ* Селъ м, *срѣствѣ* Каћ м и сл.;

брѣдствѣ Ра, *наслѣтствѣ* Каћ м.

d) Група *-тск-* →

-ск-/тск-: *брѣски* Куч, *брѣски* Кос, *брѣски* Буч, *брѣски* Сј, *брѣски* За, *брѣску* Кос, *гѣспѣски* За, *сѣјѣски* Рад, *сѣјѣске* ДБ, *сѣјѣске* Рад и сл. // *брѣтски* Селъ, *брѣтску* Ам, *брѣтскѣ* Чи м, *Зѣбрѣтски* рѣѣка Заб м, *сѣтски* Х, *Крѣтски* Рад, у *Рѣтској* Куч, *Крѣтски* вѣјска Чи м и сл.;

-цк-: *лѣцки* Др За м.

Према нашој грађи, промена *-тск-* → *-цк-* није овде узела такво-

436. Остаје доследно неизмењена група *-чк-* у *кочка* Ам Бј м Зав м Јаб Рут Селъ м, *кучка* Рад Радиј Селъ, *мачка* Бал м Зав м Јаб Рут Селъ, *мечка* Ам Зав м Јаб Рут Селъ м и сл.

437. а) Остаје по правилу неизмењена и група *шк-*:

шкдла Гр Јаб Кос Куч, *шкдла* Буч За м Каћ м, *шкдлѣ* ДС м М м, *шкдлѣ* Бј Г м Жив Каћ м Селъ, *дд школѣ* Бј, *шкдли* Радиј, *шкдли* Жив Каћ м Куч Ра Чи м, *шкдму* Ам Јаб Кос Радиј, *шкдму* Бј М м Х п/м, *шкдму* Бук, *у шкому* Буч Кал м, *у шкдму* З Сј м Х, *шкдму* Куч, *пдт шкодм* Ам, *сд шкодм* Рад, *шкдле* Г м, *шкдлама* Ам ДБ, *шкдлама* Кос м, *шкдловѣн* Х, *шкдловѣ* М м, *шкдлуѣ* Х м, *шкдловѣла* Селъ м и сл.

Врло је ретка промена *шк-* → *чк-*: *чкдла* Г м, *чкдлѣ-чкдлѣ* Кал м, *чкдловѣ* Кал м, а исп. и *чкдлѣ* Селъ м.

б) Занимљива је промена *-шк-* → *-чк-* у *ушчакѣ* застава Жив, али је то и једини забележени пример такве врсте.

с) За иницијалну групу *шп-* исп. *шпѣун* З; *шпѣне* (те смо неке *шпѣне* процакљавали) Гр; *шпдрет* Ам Буч Гр З м Кос Радиј.

д) Група **штѣ* → *штѣ/штѣ*

друштѣо Ам Б м Гр ДБ Каћ м М м, *друштѣу* Јаб; у *заробљѣнѣштѣу* З, *јднѣштѣо* Јаб, *неселѣнѣштѣо* Чи м;

друштѣо Ам Жив м Јаб Рут Сј, *друштѣу* Радиј, у *друштѣу* Ра Рут, *са друштѣом* Рут; *јднѣштѣо* Радиј, *рођѣштѣо* За м; *по старѣштѣу* Ам.⁹⁶⁰

е) За разлику од суседних новопазарско-сјеничких говора, овде није уобичајена промена *-шч-* → *-хч-*⁹⁶¹:

ѣшчѣ Селъ м, *добѣшчѣи* Ам, *крушчѣтѣнѣ* М м, *љушчѣцѣ* З, *љушчѣ* Ам, *Остѣшчѣни* ДС м, *пѣшчѣ* Ам Јаб Лу Селъ м Сј м, *пашчѣта* Х м, *пѣшчѣд* Јаб Селъ м, *пѣшчѣдѣ* Јаб Радиј, *пашчѣдѣма* Селъ м, *пѣшчѣнѣ* Ра, *пушчѣтѣну* Кос и сл.

Говори се, готово доследно, и *бѣшча* Зав Селъ, *бѣшча* З м За, *бѣшча* Зав м, *бѣшчѣ* Јаб, *бѣшчѣ* Др, *дд бѣшчѣ* Бал м, *испдд бѣшчѣ* Др, *бѣшчи* Рад Рут, *бѣшчу* Ам Др Рут, *бѣшчу* За м Кал м, *ниѣ бѣшчу* Куч, *у бѣшчу* Др ДС м Жив м За м, *пдд бѣшчѣм* Др, *бѣшчѣ* Куч М м Рад Селъ м, *бѣшчѣ* Кос, *бѣшчѣну* (пеј) М м (исп. и *бѣшчу* Сј м, *бѣшчѣлуж* Кос м).

Забележено је, ипак, и *по некиѣм бѣштама* Гр (од једнога писменог информатора), а вероватно је и *Бѣштина* (потес) Кос изведена од тур. *Bahçe*.

⁹⁶⁰ Исп. Тешѣ Љешт. 209 *друштѣо*, Стѣнѣ Обадѣ 65 *друштѣо/друштѣо*. У Гор. је *друштѣо*, *јднѣштѣо* и сл., али *по старѣштѣу*.

⁹⁶¹ Исп. бел. 876, као и чланак З. Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе* сц и шч у *шљоковском дијалекту*, ЈФ ХХVIII/1-2 (Београд 1966-67) 349-356.

е. Непрeкидни сибиланти (с, з) испред непчаних сугласника

438. а) Група *зљ* → *жљ* и када је раздвојена морфемском границом, често, али недоследно:

изљубити За м, *изљубим* Ра, *изљуби* Кал м Кос, *изљубе* Ам ЗТ Рад, *изљубу* Кос м, *ужљути* Јо се Рут; *изљегосмо* Гр, *изљегоше* Гр, *рђљевали* З, *рђљегли* би се З;

изљубити За м, *изљуби* Кос м, *изљубе* Ам ЗТ, *изљубе* Селъ, *изљубу* Кос м, *изљуби* Др За м; *изљегло* Рад, *изљегнѐм* Рад, *изљегнѐ* За м, *изљегнѐ* Ам.

б) За аналогну групу *слъ* имамо само једну потврду: *слъбу се* Др м.

С испред *љ* белажимо чак и у *зпосљени* Каћ м, поред *запшљен(а)* Х м, *запшљѐња* Бј м.

с) Занимљиво је, свакако, и *сле* (← *сцвѣ*) у *исћѐта* Др, поред *рашћѐта* За, *рђшћѐтала се* За (исп. и *ишћѐра*, *ишћѐра*, *исћѐра* у т. 398а и 405, као и редовно *лишће* Ам Жив Зав м Јаб Ра Рад Радиј Рут Селъ м, *рђшће* Кос, *по рђшћу* Рут и сл.).

439. Групе *сле*, *сле* (← *слѣ*, *снѣ*), нераздвојене морфемском границом, → *шле*, *шље* врло често, али недоследно:

шлѐме Др м Зав м Јаб М м Селъ п/м, *шлѐмена* Ам Каћ м, *шлѐменѐ* Гр ДС м Кал м; *шљѐговѐ* Кос, *шљѐгови* Зав м, *шљѐговѐ* М м; *пшље* Ам Бук Жив З м За п/м Зав м Кал п/м Каћ м М м Ра Селъ п/м Чи м, *пшљен* Каћ м М м Рад Селъ м, *пшљен* З м Селъ м, *пшљену* ДС м;

снѐгови Селъ м; *пслѐ* Ам Бук Буч Гр Кал м Каћ м М м Х, *пслѐ*⁹⁵² Гр, *пслѐн* Ам, *пслѐн* Ам М м, *напослѐтку* Др м.

440. Једначења по месту артикулације сасвим су обична и на граници двеју лексема (оне, по правилу, чине једну прозодијску целину).

а) Сибиланти *-з* и *с (-с)* + непчани сонант:

бѐж њѐга Буч Селъ м, *брѐж њѐга* За, *брѐж њѐга* Х м, *иж њѐговѐ* рѹкѐ ЗТ, *иж њѐговѐ* кѹћѐ Куч, *ѓж њѐна* За, *ѓж њивѐ* Ам, *ѓж њивѐ* Кос, *ниж њиву* Кос, *уж њѐга* Ам, *уж њиву* Бал м Кос; *ш љѐбом* Бј, *ш љѹдима* Јаб; *ш њѓм* З м За Јаб Сј, *ш њѓме* Буч За Ра, *ш њѓма* З Јаб Кал м Селъ Сј, *саш њѓм* Б м М м Х м, *саш њѓм* Бал м Г м За м Зав м Јаб Кос м Селъ м, *саш њѓм* Г м, *саш њѓм* Др м Каћ м Селъ м, *саш њѓма* Б м Бал м Г м Гр, *саш њѓма* Др м ДС м Зав м Кос м;

брѐз њѐга Кос п/м Рад, *крѐз њѹ* За м; *с љѹдима* Бал м Кос м Х м; *с њѐ* Сј м, *с њѓма* Бук Х м, *с њѐговѓм* чѐтѓм Гр и сл.

⁹⁵² Дуго *-ѐ* у *пслѐ* и сл. вероватно није континуант дугога јата, већ краткога, а дужина је аналошка (: *кѓшњѐ*, *кѓснѓѐ* и сл., где је дуго *-ѐ* такође аналошко). Могућно је да је у *пшљен/пслѐн* с аналогичом удружено и тзв. сонантско дулење.

б) Сибиланти *з* (← *с*)/-*з* (и -*з* ← -*с*) и *с*/-*с* (и -*с* ← -*з*) + непчани опструент (африката):

ж *ђ*вером За Рад, *ж* *ђ*војкџм ДБ, *ж* *ђ*тетом За, *ж* *ђ*цаџм Јаб Каћ м, *з* *ђ*цаџм З, *ј*џ *ђ*вола Јаб; ш *Ђ*амилом М м, *крош* *ћ*дило Ам Куч, *ваш* *ће* Ам, *дана*ш *ћу* Ра; ш *ч*џм ДС м, *ни* ш *ч*џм Зав м, ш *ч*џм Бј м, ш *чет*ниџима Радиј, *ни* ш *чет*ниџима Ам, ш *чо*џком Ам ДС м Јаб, *ју* чашу Јаб Ра, *два*еш *чет*вртџ З, *два*еш *чет*ири Г м За Сј м, *тр*џеш-*чет*рџс *ду*ша Јаб, *чет*рџш *чет*вртџ Жив Радиј;

без *ђе*цџ Х м, *брџ*з *ћу*брета Кал м; *с* *ч*џм Јаб, *дџ*дџс *чет*ири За м Кал м, *тр*џес-*чет*рџс Кал м, *тр*џес-*чет*ерџс Јаб и сл.

г. Скупине двају истих сугласника раздвојених лексичком границом

441. Не само да је асимилација (коју смо имали у претходној тачки) него је и редукција сугласника честа на граници двеју лексема (в. т. 415b,d; 416b,d,e; 420с; 424-426; 430d; 431b,d,g,i; 433). Свођење двају сугласника на један нарочито је изражено, као и у другим говорима⁹⁵³, у групама истих сугласника, па и кад су раздвојени лексичком границом.

а) Група двају изворно истих сугласника:

-*г* *г*-: *бџ*-*га* *по*живи Јаб;

-*д* *д*-: *ка*-*дџ*џ Г м ДБ Рад, *ка*-*дџ*џе Кос, *ни*ка-*да* се разломџ Бук, *о*-*дџ*дџс ДБ, *о*-*дџ* брата Г м, *о*-*дџ* кџла ДБ, *о*-*дџ* метра За м, *о*-*дџ* мјесеца Јаб, *д*-*дџ* стрица Гр, *о*-*дџ*дџс Др, *д*-*дџ*џе Ам, *о*-*дџ*бџџе Бџа Јаб, *д*-*дрџ*ета Ам Г м Зав м Куч Х м, *о*-*дрџ*ета Г м Жив За Јаб, *о*-*дџ*шмџнџ Буч, *по*-*дџ*скџм Зав м, *пре*-*дџ*мџнџна Сџљ м, *сџ*д-*да* би га удавила За, *сџ*-*дџ*џе Ра, *сџ*-*дџ*џџџџ Ам, *споре*-*Др*џнџ Жив итд.;

-*з* *з*-: *бре*-*з*џкона Сј м, *и*-*зџ*брџа Заб м, *и*-*зџ*стџпа З м, *и*-*зџ*тџвора Радиј, *и*-*зџ*латџра Радиј, *кро*-*зџ*џџе Сџљ м и сл.;

-*ј* *ј*-: *мџ*-*је* бабо Х м, *мџ*-*је* тџта Ам, *дџ*џџџа-*је* бџџ ДБ, *дџ*џџџа-*је* наџкав Сџљ, *тџ*-*је* крај Чи м и сл.;

-*м* *м*-: *јџ* *са*-*му* Рут, *јџ*дџ-*ми* је Радиј, *на*сџ *са*-*му* ДБ, *ни*са-*мџ*џ ДС м, *спре*-*мрџ*ку Др, *цџ*пџџ-*ме* гаџа Заб м;

-*н* *н*-: *д*-*нам* је бџџ Б м;

-*с* *с*-: *вџ*чџра-*сам* Радиј, *дџ*на-*сам* Сј м, *дџ*дџе-*сџ*дџџџ Буч, *дџ*џе-*сџ*атџџџ Кос м, *јџ*дџнџ-*сџ*атџ Каћ м Кос М м, *ни*-*су* Јаб, *тр*џџе-*сам* Каћ м, *тр*џџе-*сџ*дџџџ За, *тр*џнџ-*сџ*џџџ Каћ м М м, *чет*рџнџ-*сџ*атџ Радиј, *шџ*-*сџ*џџџџџ За м, *шџ*-*сџ*џџџџџ Бук Куч, *шџ*-*сџ*џџџџџ Сџљ и сл. (исп, ипак, *тр*џнџ^с *сџ*џџџџџ Сџљ);

-*т* *т*-: *чџ*сти-*ти* Бџџиџ Буч За;

⁹⁵³ Бројне потврде наводе се, нпр., у Станић Уск. I 132-134. Станић с правом, али на свој начин, указује на постојање опозиције θ : -θ— консонант у примерима типа *јџ* (узвик) : *јџ*-*што* (— *јџ*ш *што*) и сл.

-ш ш-: *знд-штд* радѣ Ам, *знд-штд е* Ам Каћ м Сель и сл.

б) Група двају истих сугласника настала у процесу асимилације:

-г г-: *до-га* не понудим ДБ, *тѣ-га* за каплара. . (= тек га. .) Кос;

-д д-: *дѣв-дана* Кос м, *дѣс-дана* Бук ДБ Др Жив Кос м, *осамдѣс-дрѣс* ДС м, *осамдѣс-дрѣс* Б м, *пѣ-дана* Граб Сель, *пѣ-динара* Ам За м, *седамдѣс-дана* Жив, *шѣс-дѣвѣта* Ам, *шѣс-дрѣс* Ам и сл.;

-к к-: *збо-коња* Кал м, *јѣднѣ-капетана* Кос;

-с с-: *и-Сараева* Сель м, *и-сѣта* Г м, *и-сѣга* ДС м, *и-сѣдѣ* ДБ, *и-Сѣдо-бра* Кос, *и-сѣла* Ам Бј м Гр Зав м Кал м Х, *и-Сѣлашницѣ* М м, *и-сѣбѣ* Кос м, *и-Србиѣ* Б м, *и-Страѣани* Бал м, *и-стрѣја* Ра, *кро-Сѣљане* Сј м и сл.;

-т т-: *испѣ-тога* Др, *ка-тѣмо* Сј, *ка-те* ђтац даѣ Сель м, *ко-тѣ* помѣјкѣ Бал м, *ко-тѣ* сѣстрѣ Гр, *ко-тѣсѣ* Каћ м, *ко-тѣбе* Г м, *ко-тѣткѣ* Кал м, *ко-тога* Ам За Кос м, *ко-тѣга* Кос м, *ко-тора* Ам Рад Радиј, *о-тѣдѣ* Бук М м Чи м, *о-тѣдѣј* За м Јаб, *о-тѣдѣркена* Бал м, *ѡ-тѣ* Др За Каћ м Кос м, *ѡ-тѣбе* Зав м, *ѡ-тѣсѣ* Јаб, *о-тѣца* Гр, *ѡ-тога* Буч Јаб Сель Чи м, *ѡ-тогај* Г м Ра Радиј Рут, *о-тѣга* ДБ За м Јаб Куч, *о-тѣга* Г м, *ѡ-тогај* Ам Др, *ѡ-тогај* Буч Куч, *о-тѣва* Г м, *ѡ-тѣу* рѣке Куч, *о-тѣѣга* За м, *ѡ-Турака* Буч Др Јаб, *о-Турѣка* Чи м, *о-Тутѣна* Г м, *ѡтку-тѣ* Сј м, па *сѣ-тѣ* узимѣј Кос, *сѣ-тѣ* не ѡбаљѣмо Х и сл.;

-ш ш-: *бе-шѣлѣ* За м, *ѡ-школѣ* Јаб Куч, *ѡ-шталѣ* Ра Радиј, *и-Штѣбѣца* Граб, *ѡ-шумѣ* Жив и сл.

Према А. Пеци, "у случајевима кад се два иста или слична сугласника нађу један поред другѡга немамо увијек исто стање — на њихов изговор утичу и синтаксичке везе"⁹⁵⁴. Исти аутор додаје да дужу оклузију, фри-кацију итд. имамо и тамо "гдје би редукција једног од. . гласова могла утицати на смисао реченице"⁹⁵⁵. Уз могућне индивидуалне разлике, од некога је значаја вероватно и темпо говора.

Насупрот претходним примерима, имали смо геминирано *н* и у оквиру исте речи, али само од групе -*дн-* у *јѣ^нна* и сл. (т. 416е)⁹⁵⁶.

5) СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У РЕДУКЦИЈИ, АСИМИЛАЦИЈИ, ДИСИМИЛАЦИЈИ И ДИСТРИБУЦИЈИ КОНСОНАНТА

442. а) Поред *дѣс-сѣтѣ* (т. 433б), *дѣс-Шѣбѣ* (т. 433е), *дѣв-чѣтнѣка* (т. 433ф), *дѣв-дана* (т. 441б) и сл., говори се, више или мање спорадично, и *дѣв-бѣнкѣ* Каћ м; *дѣведѣс-гѣдѣна* Граб Чи м, *дѣс-гѣдѣна* М м, *пѣдѣс-*

⁹⁵⁴ Пецо ГИХ 107.

⁹⁵⁵ Пецо ГИХ 107-108.

⁹⁵⁶ Уклоњене су, наравно, скупине истих сугласника и у префиксалним образовањима типа *ѡдѣлити*, затим *рѣжалити се* и сл.

-*едана* М м; *дес-пџа* З м, *десе-пџмџсторо* Јаб и сл.⁹⁵⁷, али и *дџсет*^д *едана* Јаб.

б) Као и у многим другим говорима, честа је редукција финалног *-т* и у прилогу (*јопџ(т)*) (потврде су наведене у т. 386а).

443. И за неке речи странаго порекла карактеристична је упрошћеност појединих консонантских група одн. редукованост појединих консонана-та. Како та појава није од већег значаја за утврђивање физиономије говора, то ћемо навести само неке примере (познате, иначе, и многим другим штокавским говорима).

а) Тако је, на пример, ишчезло *н* у групама:

-*ндант* → *-дант*: *комадант* Бук Буч За Јаб Кос Ра Сел Сј, *комдант* Кос, *комаданта* Кос, *комаданту* Јаб, *комданту* Ра Сј;

-*ндант* → *-ндат*: *комдант* Сј;

-*нанс* → *нас*: *ординс* ДБ (исп. и *рднос* Ра);

-*нтн-* → *-тн-*: *интересџтно* Бал м, *интересџтно* Др м⁹⁵⁸.

У наведеним ликовима типа *комадант* очувана је финална група *-нт*, коју бележимо и у *ађутџнт* Куч, *зајџбант* Радиј, *леђџџнт* Сј. Она је у *комдант* Сј избегнута редукцијом *н*, а у *тестамџнат* За секундарним *а*.

б) Говори се неупоредиво чешће *компџџер*, *кумпџџер*, *компир* и *кумпир* него *кромпир* (т. 345а).

с) Према стандардноме *регистровати*, бележимо *регистовали се* X, *регистовање* X⁹⁵⁹.

444. а) Супротна редукцији је појава паразитских сонаната *н* (и *м* — *н*) и *р* у неколико, углавном познатих случајева:

окџмбар Радиј Сел м, *окџмбра* Јаб Ра, *окџмбра* Ам, *окџмбру* Ам; *прџмбаба* Бук;

Далманџија За, *комџндија* Гр, *комџндиу* Ам, *комџндијали* Јаб, *от џекиранџије* З (обичније *џекираџија* Др одн. *џекираџије* Сј), *џинџџра* Сел × 1; *прџнџџ* Граб Жив м Јаб Сј, *прџнџџ* Жив За п/м (поред *прџџџ* Др м Сел, *прџџџ* Каџ м; *параџџ* Г м, *параџџ* Гр⁹⁶⁰); *квалитџџтна* Сел м (што и не спада у лексички фонд полимских говора, као ни *баџџџџџ* Лу, са секундарним *к*).

⁹⁵⁷ Исп. *дџсе-брџџ* Пеш. СК-Љ. 113, *ле-џџџџ* Пецо ГИХ 106, као и *дџсе* и сл. Станић Уск. I 138, *пџџџџ* и сл. Вуш. ДИХ 31.

⁹⁵⁸ Неке су сугласничке групе у позајмљеницама наведене у претходном излагању (в. одељак "Консонантске групе").

⁹⁵⁹ Ово су били примери редукције сонаната на бази даљинске дисимилације. О супституцији сонаната на бази даљинске дисимилације исп. т. 446б.

⁹⁶⁰ Говори се спорадично и *параџџџџџ* и сл. (в. у одељку о облицима њеница, т. 490д).

аршлѡмѡ (тур. *aşlama*) Кос м, *крна* (тур. *kına*) За м (много је обичније *кнѡ*), *серѡадама* (тур. *sessade*) Ам, чешће *саѡада-саѡада* Кос м, *сеѡаде* Ам Х м;

грѡмила Селъ, на *грѡмили* Јаб, *грѡмилу* За м Кал м Куч (пored ређега на *гѡмилу* Зав м Селъ п/м, на *гѡмиле* Селъ м)⁹⁶¹.

Сонанти *н* и *р* су чести и као партикуле одн. у саставу партикула (в. у следећем пододељку).

б) Говори се *брез* Ам Бук Др ДС м З За Заб Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Рад Радиј Селъ м Х м Чи м, *брезобразан* Бук, *бресплатно* Кал м Сј и *без* Бј Бал м Буч Г м Гр ДБ Зав м Каћ м Кос м М м Ра Радиј Рут Селъ м Х м, *безобрѡштињи* За м.

Форма *през* није засведочена.

445. Овде није уобичајна даљинска асимилација стридената *с-ш*, *с-ж* и *з-ж*:

ѡсушиш Бј, *ѡсушиш* Х м, *ѡсуши* Жив, *ѡсуши* Гр Рад Селъ, *ѡсуши* Г м, *ѡсушимо* Ам Јаб Куч Радиј, *ѡсушиле се* Бал м, *ѡсушили* Кос Ра, *суша* З м Заб м, *суши* Куч Х, *сушимо* Буч Зав м, *сушну* Буч и сл.;

стрићи Бал м Бј Зав м Селъ м;

зѡјждати Селъ м, *зѡјждите* Зав м.

Забележено је, ипак, и *штрижѡ* Јаб.

446. а) Честа је дисимилација *ѡ-ѡ* у *ѡѡ(ј)ес*, као и дисимилативно губљење консонантске групе *ѡд* у *шесет* (потврде се наводе у одељку о облицима бројева).

б) У вези с тзв. даљинском дисимилацијом сонаната указујемо на следеће ликове:

л-л → *л-р* у *по лиѡѡри* (лат. *libella*) Бук;

љ-љ → *л-љ* у *запалѡње* Куч, *населѡње* Ам, *одељѡње* Кал м, *одељѡња* Др м За м, *одељѡња* Др, али и *одељѡње* Сј (дисимилација изостаје ако сонанту *љ* не претходи прави вокал и ако значење гл. им. није конкретизовано: *Богојѡвљѡње* Селъ; *грљѡње* Рут, *кѡпљѡње* Радиј, *љ(ѡ)љѡње* Рут);

н-м → *л-м* у *слѡмѡ* Ам, *слѡмѡ* Х, *слѡмиѡ* За м, *слѡмиѡ* Рад, *слѡмак* Куч, поред *снѡмати* Др, *снѡмѡ* Ам, *снѡмѡш* Бј м Г м Каћ м, *снѡмѡ* Бал м Каћ м, *снѡмак* Жив;

н-м-н → *л-м-н* у *ѡломлѡнѡ* Ам Кос м, *ѡломлањскѡ* гѡдинѡ Буч Јаб, поред реткога *ѡномлѡнѡ* ДС м;

⁹⁶¹ Бук је *грѡмила* упутио на *гѡмила*. У РСАНУ је *грѡмила* означена као покр. и заст. Јавља се, иначе, у многим србијанским говорима; исп., између осталих, Гор. 669, Ник. Мачва 247, Ник. Срем 335, Рем. Шум. 212. За могућно објашњење порекла *р* у *грѡмила* исп. Скок Рјечник I 588.

в-л → в-р у *шиљер* Куч Рут Сј, *шиљере* Кос Ра Сј, поред *шиљел* Жив;

р-р → л-р у *интелирати* Ам, *интелират* З (чешће *интерирали* Ам Зав м Ра Сј, *интелирати* Сј); *секлетар* Б м (чешће *секретар* Бј м, *секретар* Б м и др., а исп. и стандардно *регрутован* Заб Јаб Куч Сј одн. облички нестандардно *регрутован* Гр Куч Рут; *рерну* Буч).

Ликови типа *запалење* већ су супстандардни, а и већина других је широко распрострањена у штокавским говорима⁹⁶².

с) Говори се, према очекивању, само *зрб*.

447. а) Занимљив је и консонантизам неких појединачних лексема. С тим у вези указујемо прво на однос *с* (или *с* → *с*, *ш*) : *т* (или *т* → \emptyset) у прилогу *пустије* (никада **покл*-):

после Ам Бал м Бук Гр Др ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Радиј Селъ Х, *после*⁹⁶³ Ам Гр ДБ, *послен* Ам Бал м Бук Др Кос, *послен* Ам, *најпосле* ДБ, *најпосле* Куч Сј м; *послије* З Х, *послије* Бук Г м Гр Жив З За Радиј, *послијен* Гр Жив З п/м Радиј; *посе* Ам Буч З Јаб Каћ м Кос М м Радиј, *посе* Гр Селъ, *посен* Кос, *најпосен* ДБ; *посије* Гр З, *посије* З, *посијен* З; *посе* Буч Гр ДС м Жив Јаб Кал м Каћ м М м Селъ Х м, *посе* Сј, *посен* Буч, *посен* З м Селъ; *после* Ам Бук Буч Гр Кал м Каћ м М м Радиј Х, *послен* Ам, *послен* Ам М м; *посље* Ам Бал м Бук Жив З м За п/м Зав м Јаб Кал п/м Каћ м М м Ра Селъ п/м Х м Чи м, *посљен* Бал м Каћ м М м Рад Селъ м, *посљен* З м Селъ м, *најпосље* За м Сј; исп. и *послен* Ам, *посл^нка* Х м, *послену* Буч, *последњи* Х м, *најпоследњи* Куч; *посљедно* Зав м, у *посљену* одбрану ДС м, *најпосљени* Кос м, *најпосљен^ни* Чи м, *најпосљена* Селъ м, *најпосљену* Селъ; *напоследку* ДБ Ра; *напоследку* Др м и сл.;

потле Жињ Каћ м Ра; *потље* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Гр Граб Др м ДС м Жив м Жињ З м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј м Х Чи м, *потље* Гр Кал м, *потлекар* Граб, *потљен* Бал м Г м Др ДС м Жињ Заб Зав м Каћ м Рад Х м; *потље* Бал м Г м З м Зав м Куч Х м, *потљен* Бал м; исп. и *потљени* Жињ Сј м, *потљена* Каћ м, *потљене* Ам Др м, *потљен* Рут, *потљен*м Кал м, *потљеније* Рад, *најпотљени* Кос м Рад; *дво* су ти првине и *потљене* (претња) Др и сл.

И форме са -с- и форме са -т- својствене су и новошток. и прелазном говору и јављају се на целоме подручју СП. Скрећемо пажњу на изузетно богатство форми, насталих од изворних *посл* и *потл* различитим фонетским променама и укрштањима.

⁹⁶² Исп., нпр., за *слима* и сл. Петр. Б-К 84, Пих. Кол. 107, Рем. Шум. 200, Тешић Узв. 186; за *оло*-у *омомани* или сл. Гор. 668, Пецо Ишћа I 243, Симић Обади 66; за *шиљер* Ник. Матва 247, Рем. Шум. 200, Р. Симић Левач 201, Симић Обади 67, Тешић Љешт. 210.

⁹⁶³ Не само у *после/после* него и у *после* -*с* не мора бити континуант д у о г јата (в. т. 972).

б) Остали односи наводе се азбучним редом, уз напомену да је грађа којом располажемо у неким случајевима непотпуна и да инвентар ликова које је требало навести није коначан:

- однос б : п у *бусџу* Г м / *пјси* Ра, *пјсиу* Гр (тур. *puşu/puşe*);
- однос в : б у *бакмајстора* Гр (нем. *Wachtmeister*);
- однос д : т у *комад* Ам Жив Јаб Селъ м Сј, *камд* Б м, *комада* Бј, *комада* ЗТ Јаб Каћ м Селъ Сј м, *комаде* Ам Др Радиј Сј, у *комадима* Јаб (на целом подручју СИ) / *кдмат*, *комата* Г м Гр, *кдмата* Г м Х м, *комата-комате* Х (у брод. крају) (грч. *kommaton*);
- однос з : с у *здуџе* Бал м⁹⁶⁴;
- однос л : љ у *бдсилок* Ам Зав м Јаб Рут Селъ м, *затилок* Др Зав м Селъ м (за *понеђељник* и сл. исп. т. 489т);
- однос љ : л у *артиљери* Јаб, *артиљериски* Јаб (фр. *artillerie*);
- однос љ : л у *читула* нека Граб, *чита читулу* ЗТ⁹⁶⁵;
- однос м : н у *бдген* Г м Селъ м, *бдген* Др м, *бдгена* Кос, *бдгена* Рут, *бдгенови* Кос; *бдгрѣње* Кос, *багрѣње* М м;
- однос м : н у *пјсма* Буч За м Јаб Рад, *пјсме* Бук, *пјсмице* Бук, *пјсмарицу* Ам / *пјсна* Заб м Селъ м Сј м, у *пјсни* Кос м, *пјсне* Селъ м Сј м (забележено, можда и случајно, само у говору Муслимана);
- однос н : њ у *жуна* Ам Др м Јаб Кал м Селъ (за многа села немамо податке);
- однос н : њ у *лџена* Кос;
- однос н : њ у *накоњче* Гр Др п/м Кос м Рад Селъ м, *накоњче* Ам Буч Гр, *накоњче* Селъ, *накоњче* За Кал м Ра;
- однос њ : н у *јањичари* Кос м;
- однос њ : н у *сукња* Ам, *сукњу* Ам, *зд сукњу* Кос / *сукна* Др Јаб Селъ, *сукну* За, *сукне* Др Жив Јаб Куч Ра (за судбину иницијалне групе кн-исп., с друге стране, *Кнежевић* За м / *Кнежевић* Јаб);
- однос п : б у *лампу* Гр, *лампе* Бј, *лампи* Кос, *са лампама* Гр, *лампа* Рут / *ламбу* Кал м (нем. *Lampe*, фр. *lampe*, али тур. *lamba/lampa*⁹⁶⁶);
- однос с : з у *тиџс* Ам, *тиџуса* Ра, *тиџуси* (ном. пл.) ДБ / *тиџуз* Куч, *тиџуз* Кос Рад, *тиџуа* Ра (грч. *tyfos*); исп. и комадант *трѣћег корпуа* Буч (лат. *corpus*);
- однос с : з у *здинтересова* Б м, *не интересује* Б м ДБ Радиј, *интересатно* Др м, *интересатно* Бал м / *интерезе* За, *интерезује* за Ам,

⁹⁶⁴ Шкаљић наводи *одлуџ* и *зџлуџ* (тур. *züluf*).

⁹⁶⁵ РМС само *читула*, али Ристић и Кангрга наводе у Речнику српскохрватског и немачког језика (Београд 1928) *читула*, *читула*. У вези с односом љ : л исп. и *џеда* одн. *џеда* Кал м, *џеда* Јаб, *џеду* Куч, *џеду* Ра, *џедена* (ген. м. р.) Селъ / *џеда* Лу Х.

⁹⁶⁶ Према Шкаљићу.

интерезује Г м (према нем. Interesse);

однос с : ш у на прѣшлицу Бј / прѣслицу Радиј, прѣслице Рут;

однос с : ш у чѣсма Каћ м, чѣсму Бук Каћ м / чѣсма За м Кос Радиј Сј, чѣшмѣ Радиј, чѣшму Сј, чѣшму Зав м М м, под чѣшму Жив, чѣшме Буч (тур. çeşme);

однос т : к у прѣкљача Х, прѣкљачу Кос м, прѣкљачѣм Јаб (Вук прѣтљача, али многи говори само прѣкљача).

однос љ : шт у свѣштеник Ам, свѣштеник За, свѣштеници Кос и општи-на/општиња (општина) (т. 431к);

однос џ : т у џѣста/тѣста (т. 342б).

За шира дијалекатска разграничења од значаја је само општина (наравно, и свѣштеник, само што та реч није ни распрострањена ни фреквентна у говорима СП, и не само у њима).

6) РЕДУПЛИКАЦИЈА И МЕТАТЕЗА

448. Међу занимљивије (иако не и маркантније) појаве у говорима СП спада и редупликација предлога *с(а)*. Јавља се, према нашој грађи, пре свега у говору Муслимана (претежно у околини Бродарева и Пријепоља), и то само ако су испуњена следећа два услова: прво, предлог мора стајати испред облика инстр. личне зам. 3. лица и, друго, мора првобитно с бити асимилирано с љ- (нпр. с љим → ш-љим → са-ш-љим):

саш љим Б м М м Х м, саш љим Бал м Г м За м Зав м Кос м Сел м, саш љм Г м, саш љм Др м Каћ м Сел м, саш љима Б м Бал м Г м, саш љима Др м ДС м Зав м Кос м.

Само су два таква примера забележена и у говору Срба: *саш љим* Јаб и *саш љима* Гр.

Овакви су ликови готово редовни у прелазноме говору, а нису, као што се види, ретки ни у новоштокавскоме. Ово напомињемо стога што они нису својствени већини источнохерцеговачких говора, мада нису саввим непознати⁹⁶⁷. С друге стране, у суседним новопазарско-сјеничким говорима имамо не само *саш љима* и сл. него и *сас љлама*, *сас нџџем* итд.⁹⁶⁸

У говору западносанџачких Срба редупликација типа *саш љим* и сл. најчешће изостаје:

са љим Ам Буч Др З Радиј Рут Сј, са љм Гр Јаб Куч Сј, са љима Ам Гр Јаб Кос Рад Радиј итд.

⁹⁶⁷ У ускочком говору имамо редупликацију предлога *с(а)* под истим условима као и у нашим говорима (в. Станић Уск. II 85).

⁹⁶⁸ Барј. НП-Сј. 109.

Такви ликови нису ретки ни у говору Муслимана-новоштокаваца (у прибојским селима они убедљиво преовлађују). Исп. *са њим* ДС м Кал м, *са њом* Сј м, *са њима* ДС м Кал м и сл. (в. т. 440а).

449. а) *Метатезу у именица срећемо пре свега у посућеницама:*

из старијега лексичког слоја — *намастѝр* Буч За Кал, поред *мѝнастѝр* Кос Селъ м, *мѝнастѝре* Ра;

оријентализми — *бајрак* Ам Буч ДБ (само у говору Срба), поред *бајрак-бајраке* З м, *бајрак-бајраке* Зав м, *бајрак-бајрактари* Кос м (у говору Муслимана), а исп. и *бајрак-бајраци* За (из говора Срба); *јагуру* (тѝри у *ѝну јагуру*) Г м;

из најновијега лексичког слоја — *дрѝдр* Ам, поред *дрѝр* Ам; *левѝроер* Кос; исп. и *леѝфектор* Буч Кос (с редукцијом *р*?).

Доследно је *Бајрам* Кал м Кос м Селъ м, *Бајрама* Кал м Каћ м Селъ м, *Бајрам* З м Х м, *од Бајрама* З м (све су потврде из говора Муслимана).

Само је у једноме селу забележено *наѝи* Лу, а у више њих *наѝи* Ам Бј Рад Селъ п/м, *наѝе* Др м Кал м Селъ, у *наѝицама* Ра; *наѝер* Ра.

Није засведочена метатеза у *гѝрѝн* Зав м Јаб Рут Селъ м и *јѝзѝра* Јаб Селъ м, *јѝзѝра* Др м, *јѝзѝрица* Ра (забележено је и *зѝра* Јаб).

б) Доследно је извршена метатеза у *сѝа*. Стара форма чува се, наравно, у *вѝдѝн*.

с) У нашој грађи није се нашло потврда за метатезу у ретким ликовима типа *љѝше* (т. 431ј). Нема је ни у Ђуровићевим примерима из околине Прибоја⁹⁶⁹. У Милаковићу (југоисточно од Бродарева) јавља се, међутим, и *љѝшеѝ*, *наљѝшеѝ*⁹⁷⁰.

д) Није засведочена метатеза у *сѝдѝ* Ам Бал м Јаб Радиј Рут Селъ м, *ѝсѝанѝ* З и сл.

Није јасно да ли специфичну врсту метатезе, тј. метатезу само палаталности сонаната, имамо у *кѝдѝа* се тераѝија Др м, *кѝдѝајѝ* Др м, *кѝдѝа* Кос м, *кѝдѝнѝ* ѝну јѝциу Селъ м (поред *кѝдѝајѝ* са дѝвѝм Др м, *кѝдѝа* Чи м, *кѝдѝа-јѝциу* За м, стѝјѝо *кѝдѝати* За м, *кѝдѝѝ* Х м) или је та форма настала на неки други начина (нпр. променом *кѝ-* → *кѝ-* и дисимилацијом *љ-њ*?).⁹⁷¹ Занимљиво је и *најѝа* (поред *наѝѝ* и сл., т. 404а).

е) За метатезу у прилога *ѝвѝје* и *ѝндѝје* важи, у основи, правило: *ѝвѝѝ*, *ѝндѝѝ* → *ѝѝје*, *ѝнѝје* а *ѝвѝде*, *ѝндѝде* = *ѝвѝде*, *ѝндѝде*. Од тога правила има одступања, и то у оба правца, па се говори и *ѝ(ѝ)ѝе(к)*, *ѝнѝје*, с једне, и *ѝѝде(ка)* и сл., с друге стране.

⁹⁶⁹ Ђур. Јат 306.

⁹⁷⁰ Пецо Прибоја 244.

⁹⁷¹ Пецо Ишѝа I 96 *кѝѝнат* (исп. и стр. 149, на којој се *кѝѝнат* разматра заједно са *шимѝа* и *љѝѝн*).

Чешће је, исто тако, *овди*, *онди* и сл. него *води*, *ноди*.

Засведочена су и различита међусобна укрштања, редуковане форме итд., што се све наводи у одељку о облицима прилога. Тамо се наводе и ликови типа *овдале/одавле*, *ондале/оданле*, *овдуд/одвуд*, *неокле/однекле* итд.

Овде ћемо дати потврде само за *пдтекдр* Жињ ЗТ, али је много чешће *(j)one(m)* (т. 386а).

f) Забележена је у једноме селу и метатеза у предлогу *покрај*: *прѡкд-јѡера* Кал м, али је обичније *пѡкрај нас* Буч, *пѡкрај себе* Сељ м, *покрај младе* Бал м Сељ м и сл.

7) ПАРТИКУЛЕ

450. Говори северозападнога Санцака одн. срб. Полимља могу се похвалити правим малим богатством партикула и њиховом фреквенцијом. У томе погледу вероватно им нема равна међу западносрб. говорима⁹⁷².

а) Њих бележимо чак и у облицима неких именица, нпр. *-ј у овѡцѡј* За, *тѡпѡвѡј* Јаб; *-кена у ѡ јесѡнкена* Бал м; *-н у ѡвѡчен* X (и у прилозима *ѡвѡечѡн* З, *ѡвѡечѡн* Б м X).

б) Засведочена је, изнимно, и партикула *-кана* у броју *дѡвјекана* Жив.

с) Сасвим је обична пратикула *-зи* у дат.-лок. зам. *она: њѡ(ј)зи* (т. 543б), али није засведочена у **овизи*, **тизи* и сл. Није ретка ни партикула *-ке у наске* и сл. (т. 545).

Врло је честа партикула *-ј* у ген. сг. м. и ср. р. показних заменица на *оѡ-*, *он-* и *т-* (*оѡѡгај*, *оногај*, *тогај*), а знатно ређа у истоме падежу неких других заменица: *никогај*, *сѡдчегѡј*, *сѡѡгај* (т. 386с).

д) Партикула *-ј* врло је честа у прилога *днѡдѡј*, *тѡдѡдѡј* и *тѡј* (т. 386с).

Инвентар партикула у прилога је, међутим, много шири. Обичне су, поред *ј*, и партикуле *к*, *љ*, *н* и *р*, њихове комбинације с вокалима *а* и *е*, међусобне и разне друге комбинације. Навешћемо овде само списак забележених партикула у прилога и по једну потврду за сваку од њих (остале се наводе у одељку о облицима прилога):

<i>-ј</i> (онѡдѡј)	<i>-нак</i> (потљѡнак)
<i>-јке</i> (онѡдѡјке)	<i>-наке</i> (дољѡнаке)
<i>-к</i> (горек)	<i>-накане</i> (тунекане)
<i>-ка</i> (вамока)	<i>-не</i> (туне)
<i>-кале</i> (вамокале)	<i>-некале</i> (тунекале)
<i>-кан</i> (вођекан)	<i>-некан</i> (тунекан)
<i>-кана</i> (вамокана)	<i>-некана</i> (тунекана)
<i>-кане</i> (вамокане)	<i>-некане</i> (тунекане)

⁹⁷² Има, наравно, сродних говора у којима су партикуле и бројне и честе. Исп., нпр., Вуш ДИХ 33-34, Пеѡо ГИХ 160-161, Станић Уск. I 148, Љупић Плв. 94 и др.

-кар (потекар)	-ике (вуданке)
-каре (вођекаре)	-икена (вуденкана)
-ке (данаске)	-ѣ (туњ)
-кена (данаскена)	-ѣе (туње)
-љ (оздољ)	-ѣекане (туњскане)
-љене (озгољене)	-р (озгор)
-љкена (оздољкена)	-ра (ондара)
-н (вудан)	-рке (озгорке)
-на (туна)	-ркена (озгоркена).
-најке (онденајке)	

Међу ове партикуле вероватно спада и *-је* у *тје* Кал м одн. *-јен* у *тјен* Кал м. Нису наведени ни облици *тјде*, *тјђе* и *тјди*, јер су они аналошкога порекла (према *оде*, *ође*, *оди* и сл.). Напомињемо само да и ти облици могу имати своје партикуле, па се говори, нпр., *тјдекан* Чи м, *тјдекана/тјдекана* Зав м, *тјдекана* Чи м, *тјдена* Жив м, *тјдене* Др м и сл.

Аналошкога је порекла и *-м* у *јџком*, али је много чешће *јџко* (т. 675с).

Ове су партикуле бележене од припадника обеју конфесија, мада су у говору муслимана чешће него у говору православних (за шта нема доброг објашњења). Ово поготову важи за неке партикуле, као што су *-кана* (око 50 потврда из говора Муслимана, ниједна из говора Срба), *-ркена* (9 потврда из говора Муслимана, ниједна из говора Срба) и др. У већини случајева таквих разлика нема, тако да се ова појава не може узети као диференцијална.

Трећи део:

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

ИМЕНИЦЕ

451. Говори србијанскога Полимља одн. северозападног Санцака не показују никаква битна одступања од стандарднога језика, и то како у деклинацији (деклинацијским типовима, броју падежних облика, у падежним наставцима и њиховој дистрибуцији итд.), тако и у творби. Дијалекатски су нешто маркантнија само нека одступања у употреби облика, али су она најинтересантнија просторно ограничена. О њима ће бити речи у посебном одељку. Овде ћемо указати само на неке особености у деклинацији и творби именица, најчешће засведоченим и у другим сродним, новоштокавским говорима, што често значи — и у стандардном језику.

1) ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА НА -Ø И ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

452. а) Алтернација $a \sim \emptyset$ и $\emptyset \sim a$ јавља се у истим категоријама у којима и у књижевном језику, о чему сведочи и већи број примера наведених у т. 137-145, 155-158 и 165 одељка о прозодијским особинама говора или примери типа *зубац-зупци Х, Ожаљ-Ожља Буч Жињ Ра, сдн-снд Сел м Сј, Устибар-Устибра Жив, шдв-шдва Сел итд. одн. домаћинствдв Г м, пдсм-пдсма Куч Сел, пдејсмо-пдејсма Др Ра* и сл.

б) Ову алтернацију имамо и у *мртац Сј м : мрца Бал м Заб м Сј м, мрци Сј м : мртца Ра*. Она је засведочена не само у неким говорима⁹⁷³ него и у језику (старије) књижевности⁹⁷⁴.

Говори се и *мртаца Заб м*, а најчешће је, иначе, *мѣт*.

с) Није очувана алтернација основе у им. *дан*, осим ако је она у саставу назива хришћанских (православних) празника типа *Јовањдан*:

⁹⁷³ В., нпр., Пиж. Кол. 62, Станић Јск. I 185.

⁹⁷⁴ У РМС су наведени Његошев и Ђипиков пример.

ген. до *Николадне* ЗТ, од *Видованне* до *Митрованне* Сј м, — до *Господјинудне* Ам, до *Јоаваљунне* Жив, до *Митровудне* Бук, до *Петровунне* Бук, од *Митровунне* Кал м, очи *Ђурђевудне* Ам, уочи *Никољуунне* За, учи *Аранђеловудне* Буч, учи *Ђурђевудне* Ам Ра, учи *Петровудне* Селъ;

лок. о *Ђурђевадне* ЗТ, — о *Господјинудне* Ам, о *Ђурђевудне* Ам Рад, о *Ђурђевуне* ДС м, о *Ђурђевунне* Кал м, о *Илјунудне* Бук Јаб, о *Илјунунне* Ра, о *Никољуунне* Буч, о *Петровудне* З, о *Петровунне* Јаб, о *Савинудне* Селъ, о *Спасовунне* Буч, по *Илјунудне* Ам, по *Илјунунне* Ам За п/м, по *Петровунне* Бук, по *Спасовунне* Јаб и сл.

Овакви ликови бележени су, као што се види, не само од православних него и од муслимана (разумљиво, ређе). Они су, иначе, вишеструко занимљиви: прво, по алтернацији *дан-дне*; друго, по готово редовно дугом финалном *-е* (у ретким изузецима имамо, можда, тзв. позиционо губљење дужине); треће, по геминираноме *"н* (*— дн*); четврто, по облику првога дела сложенице (придеву), који је најчешће једнак и у ген. и у лок.: до *Николадне* и о *Ђурђевадне* (у ген. ређе, а у лок. врло ретко) / до *Господјинудне* и о *Господјинудне* (у ген. често, а у лок. готово увек). Није забележен лок. типа *-дну*.

За синтагме типа до *Ђурђева дана* Јаб, до *Господјина дана* Јаб, о *Петрову дану* Рут речено је у Правопису (стр. 76) да се јављају "у пјесмама", а за облике као што су *близу Господјиндана* Радиј, *испред Видовдана* Радиј, *о Василјевдану* Ам, од *Ђурђевдана* Ра, од *Митровдана* Др, *прије Јеремијевдана* и сл. да су ређи⁹⁷⁵.

д) И туђице из новијег лексичкога слоја прилагођавају се нашим речима, нпр. *тастамѐнат-тастамѐнта* За, *моменѐта* одн. *дефект-дефекта* Чи м. Бележимо, ипак, и нека одступања од стандардног језика: господине *министаре* Кос (говори се и *министеру* правде Кал м) одн. *шеѐрац-шеѐрца* За м.

453. а) Алтернације *к~ч*, *џ~ж*, *х~ш*, *ц~ч* и *к~ц*, *џ~з*, *х~с* и др. остварују се у истим категоријама у којима и у стандардном језику:

к~ч: *вѐселниче* ЗТ, *вѐднѐче* Ра, *вѐјниче* Др м Кал м Селъ, *јунѐче* ДС м, *мѐмче* Јаб, *нѐсретниче* Селъ Сј, *прѐседниче* Б м, *пѐтнѐче* Јаб, *рѐђаче* Др, *чѐвече* Зав м За Јаб Селъ м и сл.;

г~ж: *бѐже* Јаб, *бѐже* Буч Жињ За п/м ЗТ Јаб Кос м Радиј Рут Сј, *врѐже* Ам Кос м, *дрѐже* Б м ДС м Јаб М м и сл.;

х~ш: *сиромѐшѐка* Ам (в. т. 454а);

⁹⁷⁵ Није нам познато да ли је та констатација заснована на неком истраживању, али је сигурно да они нису тако ретки у језику књижевности, па ни у народним говорима. Исп. у Гор. 698 по *Јоаваљдану*, Рем. Шум. 232-233 до *Видовадне/до Ђурђевдана* и сл., Симић Обади 96 по *Лучиндану*, Тешић Љешт. 242 по *Марковдану*, Дешић ЗБИЈГ 222 око *Петровдана* итд. Сама именица *дан* има, иначе, стандардне падежне облике. Изузетак је једино аналошко по *дану* (по *дану*, по *дану*) М м (и сам прилог *дану*, в. у одељку "Прилози").

Ова је алтернација својствена говору обеју конфесија, а и многим другим народним говорима.

455. а) Ни у говорима срб. Полимља не постоји, с друге стране, алтернација *ла ~ о* у именица типа *вдрилоу* Куч, *кранилоу* (хранилац) Куч, *пантилоу* За, *сретилоу* Кос м, *стараџу* Селъ, *стареџу* За м, *стариџу* Др, *кранилоу* Бал м Жив м М м односно *засилок* Жив За м Ра, *засилок* Каћ м (ген. пл. *засилока* Зав м), *затилок* Др Зав м Селъ м⁹⁷⁷.

За разлику од ликова типа *трбу* и сл. ови су тако добро уклопљени у наш морфолошки систем да одавно нису само карактеристика сеоских говора.

б. Вокализацијом *-л*, асимилацијом и контракцијом самогласника дошло се до форме *оро* ('орао') а тиме и до алтернације *џ ~ ла* (*оро ~ орла*). У једном случају засведочена је и форма са *в* (*оров*) (в. т. 319сб), која је настала из истих разлога као и *рдиџон* ('радио') Каћ м.

б. О неким падежним облицима

456. В о к а т и в с г. а) Не показује никаква битна одступања од стандарднога језика. То доказују многобројни примери, од којих наводимо само неке:

брџте Б м Бал м Бук Буч Г м Каћ м М м Радиј Селъ м Чи м, *врџсане* ЗТ, *домџине* Буч Селъ, *лџпосе* Јаб Радиј, *лџпосе* М м, *пџратиме* Рут, *пџратиме* Г м, *пџне* Радиј, *сџне* Ам З м Јаб Куч, *мџсџкоме* Ам и сл.; *Бџедџне* Гр, *Бџорисџове* Ам, *Вукџсџове* Селъ, *Дрџгане* Радиј, *Мџлораде* Јаб, *Нџнаде* Гр, *Рџдисџове* Ра, *Срџтене* Гр Рут и сл.; *Мџ^лмеде* Каћ м, *Му^лџреме* Г м, *Сџџде* Кал м, *Нџмиде* Б м, *Нрџстеме* Каћ м, *Цемџиле* Кал м Кос м, *Рџдосџове* Рут итд. (исп. и примере у т. 453а);

мџдџићу Кос м Сј м, *прџатељу* Жив Зав м, *прџатељу* Ам Бук ДБ; *Шџ^ловићу* Сј м и сл.

Одступања од овакве, стандардне репартиције наставака *-е* и *-у* бележимо у *нџроду* За М м, збџгом *сџџџету* Ам⁹⁷⁸.

б) Именице на *-р* имају по правилу наставак *-е*:

џ, *Вџелиџџре* Гр, *Вџелимџре* Ам Буч, *Чџџџџџре* Ам; *Цџџџџџре* Кал м, *Цџџџџџре* Б м, *Шџџџџџре* Каћ м; *Ћџџџџре* Јаб Радиј, *кџџџџџре* Кос, *мџџџџџре* Кос Куч.

⁹⁷⁷ О алтернацијама основа исп. у другом делу рада П. Ивића, *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима*, ГФФ НС V (1960) 75-92. У вези с ликовима типа *засилок* и сл. исп. т. 349д, а о судбини *л* на крају слога т. 356.

⁹⁷⁸ Наставак *-у* вок. сг. ових или неких других им. јавља се и у многим другим сродним говорима (у неким и знатно чешће). Исп. Барј. Бисхор II 3 (једносложне им.), Барј. НП-Сј. 76-78, Вуковић П-Др. 50-51 (једносложне им.), Вуш. ДИХ 36 (*џџду*, *џџроду*, *џџџду*, *нџроду*), Пецо ГИХ 113, Пиж. Кол. 116, Смићки Обеди 68 (*џџџџџре/џџџџџроду*, *нџџџџџре/нџџџџџроду* итд.), Станић Уск. I 188, Ђутић Ејел. 74.

Исп., ипак, *вддѣру* Кос м.

с) Насупрот томе, у имена типа *Милош* чешће је -у него -а:

Милошу Радиј, *Радошу* За Радиј / *Милоше* Ра Радиј (у говору млађих генерација).

д) *Гдсподи* помилуј Куч потиче из црквенословенскога језика. Исп. нѣ дај, *гдсподе!* Др.

е) Неке именице с непостојаним *а* и једносложном основом у ген. сг. имају и у овим говорима вок. сг. једнак ном. сг.:

Шути ти, *врѣбац* јѣдан Јаб, Дај ми, *мѣмак*, тѣ свѣскѣ За м, Дѣѣи, *тѣтак* Др м.

Исп., осим тога, и вок. *Алмѣс* Кал м, који указује на непотпуну уклопљеност овога имена оријенталног порекла у наш морфолошки систем.

Говори се, иначе, и *мѣмче* Јаб Селѣ.

457. Инструментал сг. а) У складу је с географским положајем и карактером наших говора изразита експанзија наставка -ом на рачун варијанте -ам, како у основа на непчани (кон)сонант, тако и у основа на сибилант.⁹⁷⁹

мѣжом Ам Буч Јаб Каћ м Куч, *нѣжом* Ам Буч Јаб Кос Радиј Рут Сј; *колѣчом* Буч За, *корѣбѣчом* Кос, *лѣчом* Рад, *пирѣнѣчом* Ам, *сѣчом* Рад (и, наравно, *крѣчом* Ра); *мѣршом* Јаб, с *Милошом* Кал;

цѣлѣжом За Кал м Ра; *ѣвѣром* Кос м, *ѣвѣром* Ам Кос м, *ѣвѣром* Гр Жив Јаб Ра Рут, *ѣвѣром* Кал м, за *Пирѣбојом* Јаб, *ѣвѣром* Рут; *ѣвѣром* Кос, *кѣљом* За м, *кѣљом* Ра, *пѣљом* Рут, с *приѣтељом* ДБ, *рѣбљом* Кос м Селѣ м; *камѣњом* Ам Кал м, с *кѣњом* Бј п/м За п/м Куч Ра, с *опрошѣњом* За м; *ашѣвѣчиѣном* Кос, *под Бѣћом* Граб Ра, *Бјелѣћом* Жив м, *Бѣшковѣћом* За, с *ѣвѣћом* Др, *Жѣровѣћом* Жив м, *ѣвѣћом* складѣћом Гр, *ѣвѣћом* Ра;

пачѣризѣм Каћ м; *пѣјѣсом* Каћ м (и, наравно, *Рѣсом* Селѣ); *кѣнопѣчом* Кал м Селѣ, *кѣнѣчом* Рад, *кѣнѣчом* Јаб, *мѣгарѣчом* За м, *мушѣкарѣчом* Ам, *ѣнѣчом* Гр Јаб Ра Рад, *пѣвѣчом* Ам Жив Рад, *пѣвѣчом* Кос, *синѣвѣчом* Рад, *стѣрѣчом* Куч, *ѣвѣ сѣнѣчом* Кос м Радиј, *ѣвѣ сѣнѣчом* Х, *ѣвѣчом* Рут.

Није, међутим, сасвим непознато ни *ѣм*:

нѣжом Кос;

ѣвѣм За м, *кѣвѣм* З Кос, *ѣвѣром* Кал м; с *ѣвѣм* Гр, *пѣвѣљом* Гр, *приѣтељом* ЗТ, *рѣбљом* Кал м; *бѣсѣњом* Јаб, *кѣњом* Кос; за *Нѣмѣнѣм* *Бѣшовѣћом* Х м;

⁹⁷⁹ В. Ивић Дијал. 136 и Симић Ободи 69-70 (бел. 70) — за источнoхерцеговачке говоре. Тај наставак преовлађује и у Бијелом Пољу (Сек. БП 170), док се у Бихору и новопазарско-сјеничком крају напоређо употребљавају оба наставак (Барј. Бихор II 3 и Барј. НП-Сј. 78-79. Међутим, у Ускоцима је обичније а у околини Колашина много обичније -ам (Станић Уск. I 190-191, Пиж. Кол. 117-118 и 122).

кѡнцѡм Јаб, са мѡиѡем ѡцѡм З м.

б) Исто ово двојство, у истом омеру, јавља се и у INSTR. СГ. именице *пѡт*:

пѡтам Ам За Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Лу М м Чи м;

пѡтем Б м Г м Кос Ра.

Нема, иначе, никаквих разлика у употреби и значењу између ова два облика⁹⁸⁰.

458. Г е н и т и в п л. а) Основни је наставак, наравно, *-а*, а забележен је, између многих других, и у ових именица:

ѡктѡра З м Зав м Каћ м, *ѡктѡрѡ* З м, *зѡба* Зав м Кос М м Селъ м, *јѡја* Гр ДС м За Зав м Ра Селъ, *кѡрачѡја* Кос м, *мѡтѡра* Ам Бук Гр За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Рад Радиј Селъ м Сј м Х м;

вѡта ДБ Др м За м Кос м Селъ, *лѡћа* Буч Зав м Јаб Селъ м, *јѡта* Зав м Радиј Селъ м Х м⁹⁸¹.

Тај је наставак засведочен и у *нокѡта* Зав м Рут Селъ м и *пѡста* Рут, али наша грађа није у овоме случају потпуна.

б) Као и у стандардном језику, имамо наставак *-и* у *ѡри* Ам М м Радиј Селъ, *љѡди* Ам Б м Бј м Буч Г м Гр ДБ Жив З За м Заб м Каћ м М м Рад Рут Селъ м итд., *љѡди* Г м, *месѡци* Ра Х м, *мјесѡци* Ам Бук Буч Др Јаб Кал м Каћ м Сј м, *мјесѡци* Кал м, *сѡта* Бук Гр З Зав м Кал м Каћ м Кос М м Ра Радиј Сј Х.

Говори се доследно и *ѡѡѡди*⁹⁸² Ам Гр ДС м Заб м ЗТ Јаб Кос п/м Куч М м Ра Селъ п/м Сј м Х м, а спорадично *ћѡѡѡри* Х м и *регѡрѡти* Кал м.

Од наведених именица наставак *-а* забележен је у *мѡсѡци* Г м, *мјесѡци* Кал м М м (у Кал је много чешће *мјесеци*), потом у *ћѡѡѡра* Гр Др Јаб Кос м (много обичније него *ћѡѡѡри*) и *регѡрѡта* Рад.

Ген. пл. *сѡѡѡта* ДС м За м Заб м Каћ м треба посматрати одвојено од претходно наведенога *сати*.

с) Наставак *-и* се јавља и у ген. пл. им. *гѡст*: Било *гѡста* сваку нѡћ Г м, али овде имамо и (некадашњи дуалски) наставак *-ију* *гѡстију* Ам

⁹⁸⁰ Према М. Стевановићу (ССХЈ I 197) облик *пѡтем* "обичнији је једино кад се ова именица употребљава у просекутивном значењу... У свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *пѡт* обичнији је са завршетком *-ом*".

⁹⁸¹ Наведене су само оне именице које у неким другим говорима или језику књижевности имају у овоме падежу (и) наставке *-и* или *-ију*. Исп. и *динара* у т. 149с, као и *пѡта* у изразима *вѡша* (*пѡт*, *шѡс* итд.) *пѡта* Г м Гр Жив З м За м Зав м Каћ м Радиј Сј м Х м, *пѡта* З м.

⁹⁸² Тако у многим сродним говорима. Исп. Гор. 672, Пиж. Кол. 121, Станић Уск. I 186, затим Рем. Шум. 244, Стев. Гружа 460 и др. Међутим, Сиљкић Ободи 72 *ѡѡѡѡ* (*ѡѡѡѡ*), Тешић Љешт. 216 *ѡѡѡѡ/ѡѡѡѡи/ѡѡѡѡѡ* (чињѡ се Љешт. поново разликује од Горобиља). Северозападни ијек. говори имају *ѡѡѡѡ*: Дешћѡ ЗБИЈГ 225, Драг. Лиѡа 141.

Ра⁹⁸³. Слична је ситуација и у неких им. ж. рода на \emptyset (т. 526).

459. Акузатив пл. Стандардни су једнакост ак. и ном. пл. у им. ср. рода и наставак -е у им. м. рода. И овим је говорима, међутим, познат архаични облик ак. пл. именице *гост*, и то не само у синтагми у *гости* За м Зав м Кос м, ја *отишла* у *гости* Гр него и има *гости* Ам, позовемо *гости* Селъ. Биће да је, ипак, обичније: Дочекају те *госте* све ДБ, Изнесе домаћин *кљач* пред *госте* Селъ, Ми *такѣ госте* не *примамо* Др.

Устаљена синтаagma у *гости* јавља се у више сродних говора, а у многим од њих је познато и само *гости*⁹⁸⁴.

460. Дат-инстр.-лок. пл. а) Доминантан је наставак -има, који бележимо, између осталих, и у ових именица:

брдима (на ткачком разбоју) Бј, *згведима* Бал м, *зубима* За м, *зубима* Селъ м, *на колима* Бук, *с кљима* Заб м М м, *у колима* Рут, *крџима* Гр Селъ п/м, *људима* Бал м Бј м Буч Граб ДС м ЗТ Јаб Кос м Селъ м Х м, *људима* Др м, *са љевима* Куч; *по градовима* Рут, *по радовима* Бј м, *по рововима* Сј м итд.

б) Наставак -ма (поред нешто чешћега -има) јавља се практично само у *коњма/коњима* (потврде су наведене у т. 135б). Забележено је, осим тога, и *с одловма* Кос м, али је чешће *одловима* Зав м Кал м Селъ п/м, *с одловима* Каћ м Куч М м Ра.

Ни у другим сродним говорима нема много оваквих облика дат.-инстр.-лок. пл.⁹⁸⁵

с) Уз предлог *по* јавља се спорадично у прелазном говору и лок. пл. облички и прозодијски једнак ген. пл.: *По путџџ слабо сам ишџ / По путџџ слабо сам ишџ* М м, али је обичније: *по тџџем брдима* Г м и сл. Исп. и у *партизднима* М м, у *Пљџџима* М м⁹⁸⁶.

⁹⁸³ О ген. пл. им. *зуб, врата, леђа, уста, нокат, прст* и *гост* у шток. говорима и језику књижевности исп. НЈ XXV/1-2 82-99.

⁹⁸⁴ Исп. Вуковић П-Др. 52-53, Вуш. ДИХ 35 (у *гости*), Гор. 671 (у *гости*), Дешић ЗБИЈГ 222 (*гости*, у *гости/госте*), Симић Обадн 70, Станић Уск. I 197. За екавске новошток. говоре исп. Рем. Шум. 230, бел. 667.

⁹⁸⁵ Исп. Вуковић П-Др. 53, Вуш. ДИХ 38, Гор. 671, Пецо ГИХ 120 (нешто више примера), Станић Уск. I 197. У околини Колашина дат.-инстр.-лок. пл. им. м. рода "увијек има наставак -има" (Пиж. Кол. 121), а тако и им. ср. р. (осим -ема у им. типа *чудовеније*, стр. 122).

⁹⁸⁶ Поменимо овде и лок. пл. им. ж. р. на -а: *по тџџем планџнама* Б м одн. *о нџиџџема тешџџама* Б м, *у нџџџџама* Г м. Лок. с предлозима *на* и *у* је редак због тога што се у овоме говору (и суседним новошток. селима) уместо тога падежа употребљава облик ак. и у локационом значењу (в. ниже). Иначе је облик лок. пл. *по путџџа* или (фонетски) сл. карактеристичан за зетско-јужносандачке говоре ("Ген. и лок. мн. изједначени су на највећем делу подручја", Ивић Дијал. 162), а није непознат ни неким црног. новошток.: исп. Вуковић П-Др. 57 ("није особина овога говора, него је дошла с југа из околине Никшића"), Вуш. ДИХ 38-39.

с. О именицама на -ин (у сг.), -ов/-ев- (у пл.) и неким суплетивним облицима

461. а) Чува се по правилу стандардни однос *грађанин* (сг.) / *грађани* (пл.):

Србин Г м *Јаб Каћ* м *Кос* п/м *Селъ, Циганин* Јаб *Селъ, чобанина* Рад Х, *чобанин-чобанина* Г м и сл. / *брђани* Г м, *Срби* Бј м *Кал* м *Селъ* м, *Срба* Јаб *Кал* м Х м *Чи* м, *чобани* *Кос, чобана* Јаб *Каћ* м, *чобане* За м *Каћ* м и сл.

Забележено је, међутим, и *Арап* Др м, *Бугар* За, *Руђан* (становник Рудог) Сј м, *Срб* За *Кос* Сј м, *Срба* (ген.-ак. сг.) *Кос* м Сј м, а исп. и пл. *Србови* Бал м Х м.

Аналошко уједначавање јединске и множинске основе није својствено севернијим јекавским говорима зап. Србије⁹⁸⁷, али има сродних говора у којима се оно јавља⁹⁸⁸.

б) Говори се, према тур. *düşman*, чешће *душман* Бал м *Жињ* За м, *душмана* Др За м (пл. *душмани* Буч) него *душманин* Х м (пл. *душман* Буч)⁹⁸⁹.

462. а) Огроман број именица м. рода једносложне основе проширује и у говорима СП плурал инфиксом *ов/ев*. Део забележених примера наведен је, наравно из других разлога, у првом делу рада, у одељку о прозодијским алтернацијама у деклинацијских речи (т. 131-135), а више њих и у наредној тачки. Отуда се овде указује само на дублетне форме и неке случајеве једнакости јединске и множинске основе.

У вези с двојаком плуралском основном исп.:

вуци Јаб / *вукови* Зав м *Селъ* м, *вукѡв* За м Јаб *Селъ* п/м, *вјкѡв* М м;

кључе (ак.) *Кос* м (можда под утицајем народне поезије?) / *кључеви* Рут;

крше (Ето тамо, у те *крше* имало е и *дйвокѡзѡ*) Б м / *Кршеви* (микротп.) Рут, *кршеви* Рут, *кршеве* *Кос*;

миши М м / *мишеви* Зав м *Селъ* м;

Руса За / *Русѡв* *Кал* м;

пѣт *сиња* Гр, седам *сиња* Х м / *синови-синѡв* Ам Бук Буч Гр ДБ Др п/м *Жив* п/м За ЗТ Јаб *Кос* Куч М м Ра Радиј *Селъ* п/м Сј п/м Х м *Чи* м, *синови-синѡв* Ам За м Радиј;

⁹⁸⁷ Гор. 671, Тешћ Лѣшт. 214, Ник. Тршић 413.

⁹⁸⁸ Исп. Пецо ГИХ 112, Љупић Пљ. 91 (*Циган, Чѡут, Бугар*), затим Дешић ЗБИЈГ 212, Симић Обади 71, као и *чобан* у Вуковић П-Др. 108 (текст "Сватови и вила").

⁹⁸⁹ Вук упућује *душман* на *душманин*.

дбручесе Куч; *пдјасесе* Жив, *пдјасесе* За Кос, *пдјасесима* Кос; *прдвлакове* за св^міће Ам; *случајевд* Јаб Кос м, *случајевд* ДБ; *соклдлови* Јаб Селъ м; *Јеленосе* За; *Јрезосе* Кос; ^А*дмбароси* За м Каћ м, *дмбароси* Јаб, ^А*дмбардвд* За м, ^А*дмбардвд* Каћ м, *дмбаросе* Буч, ^А*дмбаросе* За м.

Од наведених именица, према нашој грађи, четири се јављају и без тога форманта, од којих две (*бдњаќ* и *курјак*) много чешће:

бдњаќи Гр Рад, *бдњаќа* Ам З, *бдњаќе* Гр Др З Јаб Кос Рад Радиј Х; *дтњаќе* Бј; *двдери* Бј З м За м ЗТ Кос м Радиј Х м, *двдери* Гр Др Јаб Кос м, *двдери* Кос м, *двдери* Бј, међу *двдери* Бј; *курјаци* Ам Куч Рад, *курјак* Рад, *курјак* Др м⁹⁹¹. Осим тога исп. и микротоп. *Потсоклдлвд* Заб м.

Говори се, такође: *кдйшд* Ам; *кдлеме* Ра Селъ м, *кдлеме* Селъ м Ра, *кдлеме* Селъ м, *шадора* Рут, *шадоре* Рут, *шадорима* Кал м.

Из овога се прегледа види да је проширена множина карактеристична пре свега за именице прозодијскога типа *ддљб-ддљба* и *ддвдвр-ддвдвера*, а да се не јавља у именица типа *пдток-пдтока*, *живдт-живдта*, *јундк-јундка*, *брдтић-брдтића* итд.

Овоме последњем типу очигледно не припада ни необични ген. пл. *шпдртвд* (није имало *шпдртвд*, и уз оно огњаште пристави онџ лднице) Кос м. У другим је селима забележен ном.-ак. сг. *шпдрет* Ам Буч Гр З м Кос Радиј, ном. пл. двј *шпдрети* З м и, акц. занимљив, ген. пл. *шпоретд* Јаб (поред *шпдретд* ЗТ).

463. Већ се из више претходно наведених примера могло закључити да у репартицији варијантних морфема *ов/ев* нема одступања од стандарднога језика. То, у великој мери, потврђују и други забележени примери.

а) Основе на непчани палатални (кон)сонант:

Гдјеве Рут, *крдјевд* Бј м, *крајевд* Ра, *крдјевд* Ам, *крдјеве* Јаб, *крдјеве* Сј, *крдјеве* З; *жуљевд* Јаб, *крдјеве* Б м, *мдљевд* Ам Гр, *цјљеве* Кос, *чјкљевд* Ам Селъ м; *гунјевд* Селъ, *пањеве* М м, *сјжњевд* Јаб;

вјгњевд Селъ.

б) Основе на непчани непалатални консонант:

ндјевд Бук, *ндјеве* Гр Др Жив п/м Кос Рут, *с ндјевдима* Сј; *зечевд* Кал м, *зечевд* М м (исп. и *зехевд* Г м), *кључевд* Рут, *са ндјевдима* Буч, *дбручесе* Куч, *сдчеви* Каћ м, *сдчеви* Рад; *Кршевд* Рут, *кршевд* Рут, *кршевд* Кос, *лешевд* Рад, *лешеве* Рад Чи м, *мјшевд* Зав м Селъ м (исп. и у *Мјшевдиче* Радиј);

⁹⁹¹ Говорећи о лексичкој диференцијацији "на дијалекатском нивоу", П. Ивић наводи (међу словенским речима) и пар *вук/курјак* (Ивић Језик 48). Напомињемо да обе те лексеме постоје не само у говорима срб. Полиња него и на целом подручју југозападне Србије.

с *ножомима* Сј; *сачови* Кос м, *сачове* Др м; *вешове* (ак. пл. од *веш*) Зав м, *пешовима* Сј.

с) Основе на сибилант.

пјасове Жив, *пјасовима* Кос; *пљцови* Каћ м;
взови Жив, *јрезове* Кос; *ндсови* Сел м, *десед* (: оvas) Јаб, *дсови* Зав м, *пјасове* За Кос, *фјсове* Сел м, *пљцове* Каћ м.

d) Остали релевантни примери:

стричеви Бј, *стричев* ДБ;
приштеви Др м / *приштови* За м;
цдреве Б м;
пјтвед Јаб, *пјтеве* Ра / *пјтови* За Кал м Рут, *пјтвед* Бј Г м Жињ Каћ м, *пјтове* Ам Б м Бј Каћ м М м⁹⁹².

Ако изузмемо тачку d (хетерогену, али посебну), онда уочавамо логичан раст броја примера с ов. У првој групи су они врло ретки, у другој доста ређи од оних са *ев*, а у трећој доста чешћи.

Може се, начелно, рећи да говори СП спадају у оне у којима влада однос *маљом/маљеви* (уз чешћа одступања у инстр. сг. него у пл.) и *ножом/ножеви* (уз приближно једнака одступања). Из овога се, како је примећено, види и "хронолошки редослед нарушавања односа у двема категоријама"⁹⁹³.

464. а) Поред уобичајених облика суплетивне множине као што су *око-очи* (за *ухо* в. ниже, т. 479), *Турчин-Турци*, *ча(в)ек-људи* итд. јавља се у ср. р. и *дсекб гллад* (од *чизама*) Кал, *зрнад* Др Сел (о им. ср. р. које проширују основу в. у т. 490), али се говори и: бацали та *зрна* За м.

б) С друге стране, према редовном *говевда* (ген. пл. *гдведда*, т. 458а) немамо сингулар **говедо*, већ *говече* Гр Заб Јаб Кос Сел, *говече* М м.

Суплетивни однос *говече-говевда* карактеристичан је и за друге источнохерцеговачке говоре⁹⁹⁴.

⁹⁹² Сваки је од ових примера, као што је познато, занимљив и на неки други начин. У *стричеви* имамо у основи ч — к (палатализацијом), у *приштеви/приштови* — шт — *ст', у *цдреве* — р — р'. Именица *пјт* припадала је некада тзв. меким основама (*пјтѣ*).

⁹⁹³ Рем. Шум. 227. Реметић, на истоме месту, наводи и разлоге за "неравномерност у степену реализације исте тенденције... За изједначавање облика двеју основа требало је уклонити једино разлику у инструменталу. Препрека истој тежњи у множини била је неупоредиво тежа, јер се аналошким процесима опире -ев- у свим падежима". Овоме основаном објашњењу може се додати и чињеница да именице м. рода на непалатални сугласник имају облик инстр. сг. на -ом, али немају све и проширени плурали (са -ов-) који би могао деловати у правцу уједначавања.

⁹⁹⁴ Исп. Гор. 672, Дешић ЗБИЈГ 225, Драг. Лика 141, Пиж. Кол. 121, Станић Уж. I 186, Симић Обадн 72, Тешић Јешт. 216. С овима се слажу и говори центр. Шумадије (Рем. Шум. 244) и Груже (Стев. Гружа 460).

d. О неким облицима топонима и антропонима

465. У вези с обликом топонима указаћемо овде само на колебање у роду, броју и облику неких ојконима.

а) Известан број назива села у говору је старијих средњег рода (сг.), а у говору млађих и званично (у службеним документима, именицима места, натписима, на географским картама, па и у етнографској литератури) мушкога рода (пл.):

*Акмачиће/Акмачићи, Бдљуће/Бдљући*⁹⁹⁵, *Калџфатовиће/Калџфатовићи* (чешће *Калџфати*), *Милџковиће/Милџковићи*,⁹⁹⁶ *РадиЈевуће/РадиЈевући, Јунчевиће/Јунчевићи*.

Форме на *-ће* су очигледно старије. По једном, не сасвим убедљивом тумачењу, настале су "елипсом именице село" у синтагмама попут **Милаковиће село* и сл. и "супстантивизацијом придева"⁹⁹⁷.

б) Према службеноме *Милешево* и *Правошево*⁹⁹⁸ овде је, у говору селоског становништва, *дд Милошеџ Кос, из Милошеџ Кос м, у Милошеву Кос п/м // у манастиру Милешеви Кос и Прдвошева (село) Др Радиј.*⁹⁹⁹

Не разликују се официјелна и народна форма неких других ојконима насталих супстантивизацијом придева: исп. *Дрџнова* Др п/м, с једне, и *Кџнево* Каџ м Бал м Сел м, с друге стране.

с) Према службеноме *Горњи Страњани* и *Доњи Страњани*¹⁰⁰⁰ (пл. м. р.) овде је: *Горње Стрџани* су јакс ДС м, *Доње Стрџани* ДС м, *и-Страњани* Бал м Гр, *са Страњани* Кос, *у Страњани* Бал м, *на Стрџанима* Кос (пл. ж. р. на -џ)¹⁰⁰¹.

⁹⁹⁵ Влах. Брод. 54, 57, 88, 104 итд. *Балићи*, али се међу засеокима Балића наводи и *Доње Балиће* (54).

⁹⁹⁶ Влах. Брод. 55, 94, 104 итд. *Милаковићи*, али А. Пецо каже да "мјештани, пак, знају и за другачији лик овога топонима: *Милаковиће*, ул. *Није Милаковиће запамтило*; моја адреса је: ...*село Милаковиће*" (Пецо Припози 250).

⁹⁹⁷ Р. Маројевић, *Прасловенска adjectiva possessiva типа Творитиџџ (од патронима типа Творитиџџ), вихова судбина и трагови у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII 105. Исп. и чланак истога аутора, *Методолошка питања ономастичких истраживања*, ЦГ 237-242. Постоје, иначе, ојконими у којих је засведочено само *-ући*, нпр. у *Мишевиће* – по *Мишевићима* Радиј, *Пџнезићи* Жињ Чи м, спрема *Рџтошићима* Жињ и др.

⁹⁹⁸ Тако је, нпр., у званичним документима о попису становништва из 1981, Именику места СФРЈ, географским картама (па и карти општине Пријепоље), новијој етнографској литератури итд.

⁹⁹⁹ Исп. *Милошева* (манастир) и *Милошева* (река) у Мрк. СПП 354, *Милошева*, f. манастир у Херцеговини у Вуковом Рј. Вук има и *Милешева (Милџшева)*.

¹⁰⁰⁰ Исп. бел. 998 (укључујући и *Карту општине Пријепоље*, израда и репродукција "Геокарта" – Београд 1974).

¹⁰⁰¹ Прозодијски лик и алтернације одговарају им. ж. р. на -џ. Забележено је, ипак, и пут *Стрџани* гбре Гр. Влаховић има, овога пута, аутентично *Горње Страњани* и *Доње Страњани* (Влах. Брод. 54, 91 одн. 92 итд.) Занимљиво је да се почетком XVIII века одселила "из данашње страњанске групе насеља породица Страњани која

d) На географским картама, у службеним документима, етнографској литератури итд. наводи се само *Гостун*¹⁰⁰². Тај се лик може чути у говору млађих и школованих, али је аутентично *Гостуњ* (*Гдстуњ*) Г м 3 м, *Гдстуњ-Гостуња* ДС м.

И тај је ојконим настао супстантивизацијом присвојнога придева изведенога од личног имена *Гост-ун*¹⁰⁰³.

Код Мркоњића је *Жин* (Мрк. СПП 326, 327 итд.), а у томе "селу" *Жиљ*.

e) У свим нашим новијим нормативним приручницима наводи се само *Пљвља-Пљвљљд-Пљвљљима*, дакле као pluralia tantum средњег рода. У чланку информативнога назива — Поглед на историјски развој назива *Пљвље* и *Пљвље* (*Пљвља* и *Пљвља*)¹⁰⁰⁴ — А. Шаулић износи мишљење да је "можда... од сва четири облика који се и данас говоре најоправданији *Пљвље*"¹⁰⁰⁵.

У срб. Полимљу, које је у суседству овога насеља и у којем има доста доселеника из његове околине, бележимо такође различите ликове, при чему су они са *Пл-* неупоредиво ређи од оних са *Пљ-*, а морфолошки, опет, најчешће зависе од падежа у којем се то име јавља:

ном.-ак.:

Пљвља Ра, за *Пљвља* ДС м, на *Пљвља* Бал м, у *Пљвља* Буч ДС м М м, у *Пљвља* Буч (ређе);

Пљвље За, за *Пљвље* Буч За м Чи м, за *Пљвље* Јаб, за *Пљвље* Јаб Сел, на *Пљвље* Бук, у *Пљвље* Бук Жињ За м Јаб Сј м Чи м, у *Пљвље* Јаб Чи м, у *Пљвље* Јаб, у *Пљвље* За (чешће) / на *Пљвље* Јаб, у *Пљвље* Ра;

лок.:

у *Пљвљима* Бук Буч Жив м Чи м, у *Пљвљима* Буч М м / у *Пљвљима* Гр Ра;

у *Пљвљу* Ра (само једна потврда);

ген.:

Пљвљљд ДС м, ис *Пљвљљд* За м Јаб Чи м, ис *Пљвљљд* Чи м, ис *Пљвљљд* Буч Гр За м Јаб М м Ра Чи м, код *Пљвљљд* Бал м, от *Пљвљљд* Кос Сј м, от *Пљвљљд* Сј м, око *Пљвљљд* Чи м.

је основала данашње село Горјане у Ужичкој Црној Гори" (Влах. Брод. 77), а да име тога села у тамошњем народном говору има исти морфолошки и прозодијски лик као и Странани, тј. *Гдрјани* — из *Гдрјани* (поред *Гдрјани* — *Гдрјана*).

¹⁰⁰² Тако и Влах. Брод. 92 итд.

¹⁰⁰³ Имена с основом *Гост-* нису била ретка у средњем веку (в., нпр., М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба*, ОП III 237), а суфикс *-ун* имамо и у савременом имену типа *Милун*.

¹⁰⁰⁴ ЈФ XXV (1961-1962) 399-403.

¹⁰⁰⁵ ЈФ XXV 403.

Фонетско-морфолошким разликама треба, као што се види, додати и разлику у квантитету основинскога вокала у облицима ак. Иако је у питању *e* пред сонантском групом, преовлађује краткоћа, у лок., према нашој грађи, доследна.

г) Име града *Ужица* јавља се најчешће као *singularia tantum* средњега рода (тако је увек у томе граду и његовој околини), а само у околини Бродарева (и) као *pluralia tantum* женскога рода (према *-e*, схваћеном као наставак за облик ном.-ак. пл. именица ж. рода на *-a*):

ном.-ак. *Ужице* Бал м Кос Куч Рут Селъ, *Ужице* Ам Селъ, ген. *Ужица* Селъ, више *Ужица* ДС м, *до Ужица* Кос, *из Ужица* Куч, дат.-лок. *Ужицу* За м, *Ужицу* Ам Каћ м, *по Ужицу* Рут;

ген. *до Ужица* ДС м, *из Ужица* Б м Х м.

Указујемо на дуго *и* у облицима ср. р., забележено у неколико села (в. и бел. 667)¹⁰⁰⁶.

466. Од карактеристичних личних и м е н а дијалектолошки су занимљива, између осталих, ова:

однос *-оје/-оја*: *Вукоје* Кос, *Мишлоје* Селъ, *Спацоје* Ра; *Миљивоје* Рад, *Ради-воје* Јаб, *Радивоје* Ра, *Ристивоје* Рад и сл. (никада **-оја*);

однос *-ије/-ија*: *Матије* Граб Јаб Куч; *Василије* Радиј Х, *Василије*¹⁰⁰⁷ Граб, *Димитрије* Радиј, *Јерџије* Ра, *Јерџије* у Грабовици становџ Чи м, *Јерџије* Др, *Јестатије* Ам (особа која се тако звала одавно више није жива), *Петроније* Жив; *Јерџија* Ра (забележено у говору једне особе о другом лицу), а исп. и свети *Ђорђија* Јаб (неаутохтоно);

однос *-л/-ле/-ло*: *Раџмил* Др; *Ђаврило* Јаб, *Данило* За, *Добрило* Јаб, *Дажило* Јаб, *Мамчило* Јаб; *Миџило* Рад, *Микџило* Др Јаб Лу Радиј Рут (никада **-ле*);

однос *-ла/-ле*: *Вукола* Буч (није засведочено **-ле*);

однос *-е/-а*: *Ђорђе* Јаб Радиј; *Ђорђо* (данас име, не хипок.) Ам Пријепоље, *Ђорђе* Ам За м.

Исп., осим тога, и *Срџко* Јаб Радиј Селъ; *Њџуш* Радиј (као *Јањуш* и сл., исп. *Јањушевић* Бук).

Именима типа *Димитрије* (осим наведеног изузетка), *Данило* и *Вукола* слаже се говор СП са суседним плевалским и оближњим горобилским¹⁰⁰⁸. У одељку о консонантизму наводи Д. Барјактаревих за суседне

¹⁰⁰⁶ Вук *Ужице* (ср. р.), Прав. р. *Ужице* (*Ужице*) (ср. р.).

¹⁰⁰⁷ Вупић Пљ. 92 прозодијски и морфолошки исто.

¹⁰⁰⁸ Вупић Пљ. 92, Гор. 671 и 704 (у Горобилу постоји и име *Раџмил*, стр. 704).

новопазарско-сјеничке говоре имена типа *Аљампије*, *Миљентије*, а само *-ије* има, поред неких других говора, и оближни колашински¹⁰⁰⁹. На истоме месту могу се, међутим, у Барјактаревиневој монографији наћи и имена *Даниље*, *Микдиље*, а у Пижуричиној *Данило/Даниле* и само *Сјкуле*.

467. Двосложни хипокористици (и одговарајућа имена и надимци) јављају се у три основна морфолошка лика, од којих трећи (типа *Сва*) не припада овај именичкој врсти.

а) Тип *Весо*, ген. *Веса*, дат. *Весу* итд. (присв. прид. *Весоџ*):

Аџо Радиј, *Бајо* Јаб, *Баџо* (надимак) Јаб, *Бџо* Бук. Ра, *Бџо* Јаб, *Будо* Гр, *Вељо* Гр Јаб Радиј, *Весо* За Јаб, *Ваћо* Јаб, *Власто* Радиј, *Вџо* Јаб, *Гаџо* Јаб, *Гаџо* Јаб, *Дашо* Куч, *Дико* Бук, *Дићо* Радиј, *Добро* Граб Јаб Ра, *Дџо* Јаб, *Драџо* Јаб Куч, *Ђоко* Јаб Ра, *Јко* Јаб Радиј, *Јаџо* Јаб, *Језо* Јаб, *Јесто* Јаб, *Једо* Радиј, *Јово* Бук Граб Жињ Заб Куч Рут Х, *Јојо* Јаб, *Јоко* Јаб, *Крсто* Куч, *Ласто* Радиј, *Љубо* За Рад, *Миќо* Јаб Радиј, *Мишо* Јаб, *Мџо* Јаб, *Мџо* Јаб Радиј, *Нећо* Јаб, *Нешо* Буч Јаб, *Њего* Радиј, *Пајо* Гр, *Пејо* Куч Радиј, *Пиљо* (надимак) Јаб, *Рајко* Јаб Рад Радиј, *Рајсто* Куч, *Саџо* (име) Буч За Јаб, *Симо* Рад, код неких попа *Сима* ДБ¹⁰¹⁰, *Слџо* Јаб, *Спако* Јаб, *Средо* Јаб, *Срџо* Бук Јаб, *Стџо* Јаб, *Тошо* Ра, *Чџо* Јаб Куч Рад Радиј Рут, *Шџо* (надимак) Радиј, *Шћено* Рад;

Аџо За м Кал м Каћ м, *Амо* За м Заб м Кос м, *Аџо* Ам, *Бајро* Каћ м, *Бајшо* Х м, *Бџито* Каћ м М м, *Бџо* Каћ м, *Зџо* За м, *Јџо* Бал м За м Кал м Кос м М м, *Јџо* Заб, *Мџо* За м, *Мџишо* Каћ м, *Мџо* За м Каћ м, *Мџо* Бал м Др м За м Заб м Кал м Каћ м М м, *Мушо* За м М м Х м, *Неџо* ДС м, *Нџо* Х м, *Рајмо* Бал м За м Заб м Каћ м М м, *Рајмо* Кал м Каћ м, *Реџо* Г м Др м Каћ м Сељ м Х м, *Реџишо* Б м Г м, *Раџо* Жив м, *Сџијо* За м, *Сџишо* Бал м, *Смајро* Жив м, *Тоџо* За м, *Најро* Бал м М м, *Нџо* Кал м, *Нџо* За м, *Шџишо* Б м Г м, *Шџиџо* За м, *Шћено* Бал м Каћ м, *Шћиро* За м Кал м М м.

Овоме типу припада највећи део апелативних хипокористика одн. одговарајућих апелатива:

аџо Бал м Кал м, *бџо* Бал м Др За м Заб м Кал м Кос Радиј Сј м Х м, *брајто* Гр Рут, *прљо* (сир) Кал м, *рајо* Кос м, *чајо* Буч За Јаб Куч Ра Рад Сељ, *чоџо* Ам, *чоџо* Јаб и сл.

б) Тип *Владе*, ген.-ак. *Влада*, дат. *Владу* итд. (присв. прид. *Владоџ*):

Боре ДБ Ра Радиј, *Буде* Јаб, *Вале* Радиј, *Веле* Ра Радиј, *Владе* Бук ДС Жињ Јаб, *Виле* Јаб Х, *Дрџе* (: *Дрџишећ*) Радиј, *Дџе* За Јаб, *Ђале* Јаб Радиј, *Жале* Радиј, *Зеле* Јаб, *Крање* (: *Храњислаџ*) Радиј, *Лале* Др Јаб, *Љубе* Рад, *Миље* Буч За Јаб Куч Радиј, *Наде* Јаб, *Оле* (: *Обрад*) Јаб, *Пиле*

¹⁰⁰⁹ Барј. НП-Сј. 56, Пик. Кол. 115. Исп. и Станић Уск. I 166 *Вилдије* и сл., али 169 *Данило/Даниле*, *Гџерило/Гџерила*.

¹⁰¹⁰ Наведено је село у којем је неки хип. забележен, што не мора у в е к значити да баш у њему живи особа коју тако зову.

Радиј, *Páde* Бј Јаб Куч Ра Радиј Селъ, *Páde* Радиј, *Сөөле* Радиј, *Стáне* Јаб, *Тáле* Буч, *Чéле* Радиј;

Мéле М м, *Тáле* Ивање, *Нрúле* М м, *Цáле* М м, *Цéле* М м, *Шéле* Бал м.

Од апелатива бележимо једино *háле* Др Јаб М м, ген.-ак. *háла* Гр Куч М м, причџам *háлу* Куч, а вероватно их има још.

с) Тип *Сџа*, ген. *Сџе*, дат. *Сџи* итд. (присв. прид. *Сџин*):

Бџа (надимак) Радиј, *Бџа* (: Бџдџан) Јаб, *Гúа* (надимак) Радиј, *Глúша* (име) Селъ, *Дúма* (надимак) Радиј, *Вџка* (име) Јаб, *Жџка* (: Жџљко) Радиј, *Мúка* (хип., име и надимак) Јаб Радиј, *Мúра* (: Мúломúр, Мúро-слав) Јаб, *Сџа* (име) Бј За Радиј, *Сџа* из Голеша Чи м, *Сџша* (новији хип. од Алексáндар) Јаб, *Тџма* (име) Буч;

Мџша М м Х м.

Уз ове облике хипокористика и овакву њихову деклинацију — неколико н а п о м е н а. Прво: хипокористици творени од имена оријенталнога порекла потпуно су уклопљени у оне изведене од словенских и хришћанских имена, тј. слажу се с њима обликом, деклинацијом и прозодјски (највише их је по типу *Áвдо-Áвда*, а најмање по типу *Мџша-Мџше*¹⁰¹¹). Друго: промена *Вџсо-Вџса* типична је особина југоисточне гране ијекавских говора (не само новоштокавских)¹⁰¹² и истовремено диференцијална у односу на западне и северозападне ијек. говоре¹⁰¹³ (којима се, не само тиме, прикључују и североподрински говори¹⁰¹⁴). Треће: сви забележени хипокористици муслиманских имена на -е творени су хипок. формантом -ле, док у хипокористичима српских имена имамо и -ле (нпр. *Дúле* од *Душан*) и -е (нпр. *Бџре* од *Боривоје* сл.). Ови хипокористици, као и у другим говорима југозападне јекавске Србије, "представљају стандардну варијанту мушке промене основних хипокористика на *с'*¹⁰¹⁵. Четврто, а

¹⁰¹¹ Из суседнога бјелополског говора Јахић наводи, поред неких других, 12 хипокористика на -ле типа *Але*, 7 на -о типа *Јашо*, а ниједан тип *Мџша*, али су зато они сасвим обични у оближњем рогатичком крају (Ц. А. Јахић, *Неки хипокористички муслиманских имена оријенталнога поријекла у рогатичком и бјелополском крају*, ОП V 229-240). В. и у књизи дра И. Смаиловића, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.

¹⁰¹² Исп. Ивић Дијал. 138 и 163; Броз. Ијешћа 122; Пецо Преглед 114, 115, 120, 121, 123, 127 одн. 101. О простирању овога модела даље на исток и североисток исп. С. Стијовић, *Литавне корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације Пџра/Пџро у штокавским говорима*, НССВД 7/1 49-55 и Рем. Шум. 236.

¹⁰¹³ Исп. Ивић Дијал. 138, Броз. Ијешћа 122 и Пецо Ишћа 99-101.

¹⁰¹⁴ Исп. Тешић Љешт. 213, Симић Обадн 71, Тук. ГЦ 244, Ник. Тршић 413.

¹⁰¹⁵ Бошк. Чланци 483. Исп., на истоме месту: "Што у дијалектима источне Херцеговине и Црне Горе као продужење некадашњег типа *Páde, Pádetš* налазимо *Páde, Páda* и нешто чешће хипокористике (имена) типа *Вúле, Вúла, Јáле, Páле* — није нимало чудно: то је подручје апсолутне доминације типа *Јџо*, ген. *Јџа*, према томе и оштре границе између деклинације мушких и женских хипокористика. Очекивали бисмо једино у њима више примера типа *Páde*, бар онолико колико их имају говори југозападне Србије, јекавски".

поводом хипокористика типа *Мика*, *Маша*: "На целом подручју нашега језика где је нестало хипокористичнога *a* у номинативу формиран је нов тип мушких хипокористика, с кратким основинским вокалом"¹⁰¹⁶, што значи (и што је познато) и у говорима у којима влада однос *Весо-Весе*, *Аедо-Аеде*.

d) Овога односа нема, као што смо видели, у говорима СП. Забележено је, међутим, у дечјем (одн. ђачком) говору *Жаца* (хип. од *Жличих*, презиме) Радиј, а у говору одраслих и *Шеџба*: *Кад је Шеџба нападн на Црњи вр Ра*, *Кад је њама Шеџба објавило рат Рад*, *Нема Шеџе по селу ншеднога ниђе Ам*, *поред Шеџо Буч*, *Шеџо дошв Бук*, *Шеџо нам. . . заклб Каћ м*, *Шеџо мртвв Рад*.

Но, управо ова именица показује колико је тај модел стран нашим говорима. Овде је она, наиме, најчешће женскога рода:

Кад је Шеџба вудџ завџдала. . . Ам; *Ми смо је звџли Шеџба Б м*; *Приџфатила Шеџба*, како *приџфатила Шеџба. . . Бал м*; . . . *Пошто је та Шеџба навџлила дтуд ДС м*; *Остџпила*, бдгме, *Шеџба Жив*; *Отац ми је умрб преџ Шеџе*, *кад је била преџ Шеџба Зав м*; *Шеџба је долазила мало подпри је Зав м*; *Испитџвала га је Шеџба Јаб*; *Омџ Шеџбу разоружџмо Јаб*; *Шеџба је свџ днџла Јаб*; *Пџтље Шеџба кад је ударџла. . . Кал м*; *Тџрала ме Шеџба Кал м*; . . . *Кад је Шеџба наџшла Каћ м*; . . . *Кад је Шеџба преџ била Каћ м*; *Вудџ је Шеџба прџлазила Кос м*; *Три године била Шеџба вудџ М м*; *Објџвила Шеџба рџт Селџ*; *Ето Шеџе на Бџла брџа стџгла Селџ*; . . . *Ка-се повџла Шеџба Чи м*; *Четрнџстџ кад је дошла Шеџба. . . Чи м* итд.

На сличан начин се понаша и "*џиџа*", с којим је из Крагујевца дошџо и облик имена, али не и род¹⁰¹⁷.

Поред претходно наведенога *Сџва* (исп. и *Сџвџн џкат Јаб*, *Сџвџнскџ дџн За*) одн. *Сџџтџ Сџво Ра*, *Сџџџе Сџва* (ген.- ак.) *За Кос*, забележено је и *Сџвџндџн Буч*.

Ликови типа *Жаца* и *Шеџба* (м. р.) истога су порекла као и савизми типа *дџџа* и *лџџо*, али први много теже продиру од других. Хипокористици, осим што су најчешће везани за конкретне личности, не спадају у онај језички корпус по којем би се разликовао говор образованих (готово увек екавски) од говора необразованих и сеоскога становништва уопште (јџкавски). Хипокористици типа *Љџба* (м. р.) немају (још увек?) престижни статус, а њихова употреба могла би, због постојећих односа у антропонимијском систему и створених навика изазвати озбиљне неспоразуме (*Љџба* би, наиме, било схваћено као хип. од *Љџбица*, *Љџбинка* итд.). О тим односима и навикама најбоље сведочи судбина именице *Шџба* и хипокористика *џиџа*.

e) Постоје, наравно, и другачији хипокористици, па и неки двосложни (нпр. *Муџко Кос м*), али о њима овде нећемо говорити. Поменућемо

¹⁰¹⁶ Божк. Чланци 483.

¹⁰¹⁷ Исп. и горобињских *нџва џиџа*, *прџвала ми џиџа* и сл.

само нови хип. *Бџе* (: *Бџко*) Радиј, у дечјем говору.

е. *О роду, броју и облику неких именица*¹⁰¹⁸

468. Говори се много чешће *астџа* Радиј Рут, *†астџа* Кал м, *астџи* Жив м, *†астџи* Кос м, *астџа* Ам, *†астџа* Кос м, *†астџе* За м Кос м него *стџ* ДБ, *на стџ* Буч З, *стџлове* З.

469. Именица *влас* обично је мушкога, а ретко женског рода:

о̀ни влас Кал м Кос м Сељ м, *тај влас* Сељ м, па *о̀ни останџ влас* Кал м, *о̀ни* што је *нџ влас о̀ни* Х м, од *власа* исплетено Кал м;

о̀ну влас Ам.

470. а) *Гацко* се мења као именица: из *Гацка* Кал м, у *Гацку* Кал м, али с потврдом само из говора једне особе¹⁰¹⁹.

б) Именица *гребени* (алатка за гребенање, само пл.) може бити и мушкога и женскога рода:

ак. м. р.: гребенамо на *гребене* Куч, гребенају на *неке гребене* Рад, на *гребене* тарчила ЗТ, *на гребене* угребенај Ам, *узми на гребене* Кал м, *на гребене* Сељ м, на *гребене* Каћ м Радиј, *гребене* Жив Јаб Кос м Сј м;

ном. ж. р.: Доскоро су мене *биле гребени* З, *имале су гребени* Гр Х м; ак. ж. р.: изгребенамо на *гребени* Радиј, *имали смо о̀не гребени* З, *имамо гребени* Јаб Куч, *узмемо гребени* За, *узмеш гребени* Радиј Х м, на *гребени* Ам Зав м, *на гребени* Зав м.

У бродаревском крају су бележени облици ж. р., у нововарошком и ж. и м. рода, а у осталим селима — облици м. р.

471. Именица *доба* јавља се најчешће као *singularia tantum* ср. р., с индеклинабилним атрибутом:

дџ-џџ дџба Бук, а *дџ тџ дџба* све чувала бџце Ам, *дџ тџ дџба* све пџџџ Каћ м, *неђе око дџџ дџба* Кал м, *прије дџџ дџба* Ра; још за *мирно дџба* Кос, о-тџга *кџрџсти у садџџ дџба* М м, *у тџ* и *у тџ дџба* мџџа Чи м.

У два нововарошка села бележимо *доба* и као *pluralia tantum* ср. р., према -а перцепираном као наставак ном.-ак. пл. ср. р. (нпр. *сито-сита* и сл.):

пџсле *нека дџба* Рут; *у та дџба* Ам.

У оба случаја имамо, као што се види једнакост ген. и ак. с номинативом (и никакве друге форме).

¹⁰¹⁸ Примери су, осим ретких обједињавања, наведени азбучним редом. Неки од њих су посведочени само у једном или два села, што може да значи да нису општа особина говора СП.

¹⁰¹⁹ "у народном језику данас постоји само једна промјена топонима *Гацко*, и то именичка" (А. Пецо, *Гацко-Гацка или Гацко-Гацкова?*, НЈ н. с. VI/3-4 (1954) 127).

472. а) Говори се готово доследно *ђед* Бал м Бук Буч Г м Жив Жињ За п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Рут Селъ Сј, ген.-ак. *ђеда* Бал м За Зав м Каћ м Кос Рад, дат. *ђеду* Рад, инстр. с *мојем ђедам* Буч, ном. пл. *ђедови* Селъ, ген. пл. *ђедовѝ* ДБ, дат. пл. *ђедовима* За м итд., што значи да та именица припада овој деκлинацији (исп. и присв. прид. *ђедѝ* Кос м, *ђедово* За и сл.).

Хип. гласи *ђедо* Граб Жив Кал м Кос м Ра Селъ м, дат. *ђеду* Ам, вок. *ђедо* Ра Рут.

Под утицајем градскога говора почиње се, међутим, јављати и *деда* ДБ Х, заједно с екавизмом.

б) Исти случај имамо и у *прађед* Др м Селъ, *прађед* Каћ м, *прањед* Граб Жив м Јаб Сј, *прањед* Жињ За п/м; *парађед* Г м, *парађед* Гр; *шукунђед* Др м Јаб;

прадеда Гр.

Указујемо и на ликове *парађед* и *шукунђед*¹⁰²⁰.

473. Именица *жаѝ* најчешће је м. рода:

опај жаѝ Сј, *опај жаѝ* Ам Куч Ра; *од жаѝра* З м; *на жаѝру* Кос м; *жаѝром* *опај* Рад, *жаѝром* *покријеш* Ам, *прегрнеш* *опајем жаѝром* Бј, *самајем жаѝром* Кос м.

Забележено је, ипак, и *жаѝ* *опај* *тѝраш* З м, на *опај жаѝ* Сј, дакле у ж. р.¹⁰²¹

474. а) Група -*бл* у стандардноме *кабл* (м. р.) избегнута је преобликовањем у *опај кабл* (ср. р.) Бук.

б) Чешће је *канчело* (пл. *канчела*) (ср. р.) Буч Др Рад него *смоташ канчел* Ра, ако је *дуља канчел* (м. р.) Ра.

с) Обично је *кило* (ср. р.), ретко *кила* (ж. р.):

кило Бал м ДС м Кал м Х м, *кило* *јечма* Радиј, *два кила* ДБ Кос Куч, *два* *от кила* Јаб, *от кила*, *о-два кила* ДБ, *по кила* Х м, *три кила* ДС м;

дињаѝ *от килѝ* Јаб, *килѝ* (ген. сг.) Сј м, *три киле* ДС м.

д) Женскога је рода *погуста клѝка* Кос. У једном је селу (од истога информатора и у једној реченици) забележено:

...*Велике клѝке* *опај*, *није* *имало* *неке горе* *велике* *да би* *тѝрове* *правили*, *но све* *опај* *клѝкове* З.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Бук упуђује *шукунђед* (*шукунђед*) на *чукунђед* (*чукунђед*). У вези с дублетизмом *прађед* (*парађед*) исп. и *праунчад*/*параунчад* у т. 490с.

¹⁰²¹ У говорима центр. Шум. чешће ж. него м. р. (Рем. Шум. 261), а у језику писца обрнуто (в. РСАНУ).

¹⁰²² Према РСАНУ (тачније речено, према Симоновићеву *Ботаничком речнику*) *каѝк* је или *ниска клѝка* *Јаширеѝа* *кѝка* или *кривѝ* (врста бора) *Рипѝа тугѝа*. Не знамо,

е) Поред уобичајенога *крста-крстима* (део тела) Буч Заб ДС м, бележимо у једној обредној песми и Крстоноши *крста носе,* / уз *крста* се обгу мдле Јаб.

У овоме примеру имамо и м. род пл. *крстоноши*.

ф) Говори се: *кућер* (м. р.) Ам За / у једном *кућару* (м. р.) / начинио *кућару* (ж. р.) Кал м, а исп. и *кућарица* Ра¹⁰²³.

475. а) Вук у Рјечнику упућује *наду* на *над*, што нам данас изгледа необично. Вуково *над* (м. р.) потврђено је, међутим, и овде: *имајм над* Ам¹⁰²⁴.

б) Именица *нит* је у сингулару готово доследно мушкога рода: *један нит* Жив, *нит* Ра, *два нита* Ам Буч Куч Радиј, *из два нита* Ам, *по два нита* Х, *у два нита* Ам Гр Јаб, *у два нита* Ра Х, *у два нита* Јаб, *четири нита* Гр, али је једном забележено и у *нито* (ср. р.) Куч.

Ситуација у плуралу компликованија је и теже сагледива.

У н о м. п л. је забележено, без атрибута, *нити* ЗТ Кос м Рад Радиј Сел м Х, *имају* тамо *нити*, брдо, *натра* Х м, што није довољно информативно. Само су *они нити* Ам сугурно м. рода, а *нити* (су) исто от прѣђе *напраљене* З — ж. рода на -ѳ. У ном., међутим, бележимо и облик ж. рода на -а: *ните* су *туне* Др м, *имају* (тј. постоје) *ните* и брдо Жив, вероватно према ак. пл. м. рода (в. ниже).

У г е н. п л. имамо *нитѧ* Др м Сел м, што само значи да то није облик им. ж. рода на -ѳ (вероватно м. р.) и *онѧ нитѧ* Х, што је вероватније облик ж. рода на -ѳ (као *ноѧ*) него м. рода (као *прстѧ*).

У а к. п л. бележимо (нешто чешће) облике ж. рода на -ѳ и (нешто ређе) облике на -е, за које верујемо да су м. рода:

стаѧиш нити и све *крѧ нити* узмѧш Јаб, *тури нити* Каћ м, *крѧ онѧ нити* Гр Зав м Рад, *уведѧ се у нити* Х, *уведѧш у нити* Бј, *уведѧ у нити* Каћ м, *у нити* Ам Буч Гр Јаб Радиј, *у нити* Рад Радиј Сел п/м;

ните За м, *вѧжѧш ните* Ам, *Имамо ните*, *уведѧмо* у два нита (м. р.!) те *ткѧмо онѧ бѧз* Јаб, *крѧз онѧ ните* Жив, *у ните* Ра, *уведѧ у ните* Куч, *уведѧш* у брдо и *ните* За.

Могућно је да се у понеком од наведених примера крије и ак. ж. р. им. на -а (нпр. из Жив?), али се то не може са сигурношћу тврдити (исп. сг. и ном. пл.)¹⁰²⁵.

наравно, шта се крије под заступским *клековима*.

¹⁰²³ Од им. м. р. на к-занимљива је, са становишта варијантске разуђености сх. књижевног језика, и им. *карѧам* Рут ×2. За нас је она занимљива и кратконом ултиме.
¹⁰²⁴ Исп. *над/нада* у Пиж. Кол. 130 и Станић Уск. I 198.

¹⁰²⁵ Реметић је шумадијски ак. пл. на -е (*ните*) тумачио, додуше опрезно, као облик им. ж. р. на -а. Мислимо да је ж. род ту секундаран, а мушки, као што то показује сг., примаран.

476. Забележено је само *ос* (зоол.) Ам Др м Зав м Јаб Рут Сел м, не и **оса*.

477. а) Средњег је рода *пџу^о* Кос м, *пџу^а* Др м Зав м Сел м, а забележено је и *пџт пџџм* Жив, *пџт пџџм* Кос и *до пџт пџџа* Кал м. Ови си ликови настали различитим фонетским променама, од којих је једна (губљење *х*) заједничка за сва три лика.

б) Говори се: *пџсмо* Др м, ном.-ак. пл. *пџсма* Буч Јаб, али и *пџсма* Рад, ном.-ак. пл. *пџсме* Др м Кос.¹⁰²⁶

в) Забележено је: *Пџклади* дџлазе Лу, *прџви Пџклади* ЗТ, дакле као *pluralia tantum* м. р.¹⁰²⁷

д) Као и у многобројним другим говорима, тако је и овде доследно *пџрез* Ам Буч Гр Др За п/м Кал м Каћ м Кос м М м Ра, ген. *пџреза* За Каћ м, ном. пл. *пџрези* Јаб М м.

Нема ни ж. р. **пиџаца*, већ на *пиџац* Каћ м Рад, дат. *пиџац* Кос.

е) Поред пл. м. р. *пџсти* Ам ДБ За п/м Сел м, ак. *пџсте* Ра, бележимо у једном селу и: *пџстџмо пџста* (ср. р.) Каћ м¹⁰²⁸.

ж) Засведочен је, опет у једноме селу, Вуков *пџстав* (платно): *кџшуље ђне* от *пџстава* ђногџ.

з) Говори се *прџва* (ж. р.) и *прџво* ср. р.):

за *радиџон џмам свџ прџву* Каћ м, *немам прџве* Бј м;

немам тџ никаџ прџво Сел¹⁰²⁹.

и) Свакако је занимљив и м. род *прџсвалк* (=преобука): *Јес му ђдмџ жџна пџслала прџсвалк*, тџ своџџ ђџрци, у мџџу кџћу ДБ, *џнесџ тџ прџсвалк* ДБ.¹⁰³⁰

478. а) Именица *рат* доследно је мушкога рода:

ном.-ак. *џџо рџт* Граб, *џџи пџс рџт* Буч, *прџви рџт џџџо* За м, *прџви рџт* Заб м, *рџт се џџџџџџо* Јаб, *тџј рџт* Рад Х м; ген. *џо рџта* За м, *џо време рџта* Ра, *џџџа рџта* Сј м, *џџџе рџта* З, *пџсле рџта* Х, *пџтље рџта* Каћ м, *прџје рџта* ДБ Зав м Радиј, *Кад је рџта* — *нема бџџа Г м*, *нема више рџта* М м; лок. *у рџту* Јаб Куч; пл. *рџтови* Бал м ДС м З итд.

¹⁰²⁶ У новопазарско-сјеничким говорима је ова им. у ср. ж., а у пл. ж. и ср. рода (Барј. НП-Сј. 87). У Гор. је чешће *пџсмо*, ређе *пџсма* (709), у Шум. обрнуто (Рем. Шум. 246), а у Левчу је ж. род споредичан (Р. Сџмџћ Левач 279).

¹⁰²⁷ Вук и Рем. Шум. 256 и пл. ж. р.

¹⁰²⁸ Вук *пџсте*, *пџста*, f. pl. vide *пџст*.

¹⁰²⁹ За облике ж. р. ове им. исп. Дешић ЗБИЈГ 228 ("Именица *прџво* ријетко се употрџбљава"), Драг. Лица 141 ("поред преовлађујућег: *прџво*"), Пецо ГИХ 130, Окука Рама 92.

¹⁰³⁰ Тога лика нема у РМС.

б) Обично је мушкога рода и *реум* За м Куч Сј, па сам *навук* мало и *реума* Кал м,¹⁰³¹ али је познато и *реума* ДС м.

478^a. а) Поред стандарднога м. рода *опај смрд* Јаб, јавља се и ж. род: *моју смрд* ДС м (за *жар* исп. т. 473).

б) Забележена је само форма *спуж* Др м За м Зав м Сељ м.

479. Именица *уха/уво* има најчешће стандардну промену, тј. у сингулару по овој деklinацији, а у плуралу као именице ж. р. на -џ:

ген. сг. *од уа од уа* Јаб, *у^а* Зав м Сељ м; ном.-ак. пл. *уши* Др м Зав м Кос Сељ м, *за уши* Сељ, *крџ уши* Бук, *на уши* М м, ген. пл. *ушију* Кос Сељ м Сј.

Забележено је, међутим, у говору Срба и *уџта* (ген. пл.) Рут Сељ, а у говору Муслимана и *у^аџсима* (дат.-инстр.-лок. пл.) Каћ м.

480. Говори се доследно *фрднт* Бук Жив, *опај фрднт* Јаб, у *први врднт* Куч, на *фрднт* Б м; *поред врднта* Куч, *пробитак савјунске фрднта* Буч, *според фрднта* Жив; *по врднту* Куч, *на нашџме фрднту* Кос итд., тј. увек у м. р.

481. Засведочена је, али изнимно, и форма *љџац* ('намирница која се добија печењем теста') Кос. Много је обичније *љџⁿ-љџа* Зав м, *љџ* Ам Бј Буч Гр ДБ Јаб Куч Ра Рад, *^аљџ* Г м, *^аљџ* З м За м М м Сељ м Сј м Х м, ген. сг. *љџа* Г м, *љџа* Ам Буч Гр Жињ Заб Јаб Лу Рад Радиј, *^аљџа* Бј м ДС м Жив м Кал м Сељ м Х м, инстр. сг. *ш љџам* Бј, ген. пл. *љџџџ* ДБ М м итд.

Не јавља се, наравно, облик *(х)љџа у функцији ном.-ак. сг.

482. Вук у Рјечнику има *џич*, с напоменом да се говори у Ц. Г., и упућује га на ж. р. *џича*. Облик м. рода засведочен је и овде (у једном селу): *по опам џичу* Ам.

f. Особености у творби неких именица и неких група именица

483. а) У вези с творбом *д е м и н у т и в а*, указујемо прво на неке ликове са суфиксом -ак и његовим композитама:

сијали јечамка ('мало јечма') Куч, један *лединак* (: ледина) ДС м, *опај нишанак* упуштију како *вак* *пао* Чи м;

поточањак-поточањка Г м; *шумерак* Ра;

у дџику Граб; *камичак* Кос м.

б) Именице с наставком -ић које означавају дете некога сродника чешће су овде него у севернијим западносрбијанским говорима. Тако се, поред редовнога *сџстрић*, говори и *амџић* Заб м Кос м, *амџићи* Каћ м Кос м (исп. и ж. р. *амџићина* Кос м), *брџтић* ('братанац') Кос м,

¹⁰³¹ Ни овога облика нема у РМС.

тѣткић Каћ м, *тѣткићи* Зав м одн. рђѣак ми, *стрѣчевић* Цемѣил За м (у говору Срба најчешће *рђѣак*).

Сви примери, осим широко распрострањенога *сестрић*, припадају говору Муслимана.

с) Самостални наставак *-чић* бележимо у више именица:

ашѣчићом Кос, *ашѣчиће* Рут, *добѣшчићи* Ам, *куѣерчић* Кос м, мало *прѣзорчића* ѣмало Кос, *прѣзорчићи* Кос м Рут, *ровчићи* Кос, *салѣшчић* Кос.

д) И овде је засведочено дем. *-ице*¹⁰³² *на кѣйице* Ам, *трѣйице* Кос.

484. а) Бележимо уобичајене суфиксе за творбу ктетика, од којих је један *-(ј)ак* непродуктиван.

-(ј)ак: *Плѣвѣљици* Јаб (друкчије *Плѣвѣљици* Бук); *Сеничѣк* (: *Сѣница*) Жив, *Сеничѣци* ДС м; *Бѣшѣк* (: *Босна*) Рад;

-(ј)ан: *Амзићани* (: *Амзићи*) Рут, *Бѣрани* (: *Бѣре*) Б м, *Вѣрошѣна* (: *Вѣрош*, *Нѣва Вѣрош*) Чи м, *Зѣострани* (: *Зѣостро*) За м, *Мѣжићани* (: *Мѣжићи*) Кал п/м, *Рѣтошѣни* (: *Рѣтоши*) Рут; *Влѣчани* (: *Влѣка*, *засѣлак*) Јаб, *Гѣвѣжѣани* (: *Гѣвѣжѣ*) Каћ м, *Гѣбаћани* (: *Гѣбате*) Рут, *Грѣбничѣани* (: *Грѣбнице*) Бал м, *Матѣружѣани* (: *Матѣруге*) М м, *Мрѣковѣани* (: *Мрѣковина*) ДС м, *Остѣшѣани* ДС м, *Трѣљѣбѣани* (: *Трѣљѣбине*) Гр, *Хрѣани* (: *Хрѣта*) М м; *Бѣстричѣани* Рут;

-иц *-(ј)анац*, *-ѣац*): *Гѣстѣуѣци* (: *Гѣстѣуѣ*/*Гѣстѣуѣ*) Б м, *Крѣтѣвѣци* (: *Крѣтово*) Рут, *Мѣлѣвѣци* (*Мѣлово*) Б м, *Плѣвѣљици* Бук, *Рѣдоиѣци* (: *Рѣдоина*, *чѣшће Рѣдоиѣна*) Рут, *Стрѣњѣани* (: *Стрѣњѣани*) ДС м, *Чѣлѣвѣци* (: *Чѣловина*) Рут; *Бѣвѣјѣци* (: *Бѣвѣја*) Рут, *Врѣнѣшѣани* (: *Врѣнѣша*) Рут; *Бѣчѣвѣци* (: *Бѣчѣје*) Буч, *Бѣчѣвѣѣца* Куч.

Истичемо двојство *Плѣвѣљици*/*Плѣвѣљици*, ктетик *Сеничѣк* и однос *Бѣчѣвѣци* : *Бѣчѣје*.

б) Ликови *Турѣчиѣаци* Рут одн. два *Турѣчиѣѣша* Рут нису, наравно, никакви етници, већ пејоративни називи за Муслимане а наводе се само стога што су творбено занимљиви. Оба су забележена од исте особе.

с) Суфикс оријенталнога порекла *-лија* бележимо у *Санѣклије* Буч.

485. а) У именица које означавају вршиоца радње имамо најчешће *-оц* (← *-лац*) (т. 349d и 455), али је засведочено и *-тељ* у Бѣг је *стѣвѣритѣљ* Чи м, *крѣнитѣљ-крѣнитѣљима* Сј м (чѣшће *крѣниѣоц* Куч, *крѣниѣоц* Бал м Жив м М м, *крѣниѣоци* Бал м)¹⁰³³.

¹⁰³² Слични примери наводе се и у Тешић Љѣшт. 216, али је овај наставак у томе селу (и крају) продуктивнији.

¹⁰³³ Према Стеван. ССХЈ I 513 "наставак *-тељ* у савременом српскохрватском језику изгубио је своју некадашњу продуктивност", а према ПГХКЈ 244 он спада међу најчешће суфиксе којима с творе "именице које означају вршитеља радње".

g. Неке особине именица средњег рода које проширују основу

490. П л у р а л. а) Именице типа *бреме* имају регуларну множину *бремена, бремена* итд. (в. т. 174).

б) Регуларну множину имају и неке именице типа *лебе*:

дрѣта ЗТ Јаб, *клубѣта* Кос м, *лебѣта* Жив Јаб, а исп. и *пърчета* (ак. пл.) Г м, *тестѣрета* ЗТ Кос, на два *хошета* Сель (за *уѣта* в. т. 479).

с) Код оваквих именица често се уместо облика плурала употребљавају збирне им. ж. р. на *-ад*:

бурад За м Ра Радиј Сель Сј, *дрѣад* Гр Др ДС м Жињ За Каћ м Кос М м Рад Х м, *клубад* Каћ м Радиј, *пърчад* Кал м, *пърчади* Каћ м, *лебад* Б м, *шлѣад* За м (за *зрнад* исп. т. 464а).

д) Суплетивизам је редован у именица типа *јаре, чељаде*:

ждрѣбад ЗТ Сель, *јѣгѣад* Ам ДБ Каћ м Рад Радиј Рут Сель м Х м, *јѣбад* Буч За м, *јѣбади* Буч Ра Сј, *јѣрад* Гр Куч, *крмад* Буч Гр Куч Радиј Сель Х м, *крмѣад* Кос, *пдшѣад* Ам Јаб Кос Сель м, *пѣлад* Гр Жињ Сель м, *прѣсад* Ра Сель Х м, *сѣрочад* Бал м Х м, *тѣлад* Ам Буч Др Каћ м Радиј Сель, *унѣад* Ам Бал м З Зав м Каћ м Рад Х м (исп. и *пѣраунѣади* Г м Каћ м, *параунѣади* Каћ м (ген.) / *праунѣад* Ам Сель), *чељад* Буч ДБ Др За п/м Заб ЗТ Кос м Ра Радиј Сель и сл. (о зависним падежима ових им. в. ниже, т. 527).

е) Не може се очекивати да говори с толиким бројем (а он није, наравно, коначан) и с таквом фреквенцијом облика на *-ад* имају и често суплетивну множину на *-или* (и обрнуто¹⁰⁴¹). Забележен је ген. пл. *прдшѣића* Ра (али не и сг.), док је за неке облике на *-чићи* сигурно да су регуларни плуралски облици деминутива на *-чић* (т. 483с).

ф) Посебан случај представља им. *говече* (није дем.), према којој стоји пл. *говѣда*, ген. *говѣди* (т. 458а и 464б).

г) Пл. именице *јаје* гласи *јаја* (т. 489г).

h) Забележен је и проширени пл. им. *чуда*: *чудѣса* Кал м.

491. Неке појединачне напомене. а) Именица *дрѣо* има у сг. само облике с проширеном основном: *из дрѣта* ДБ, *о-дрѣта* Ам Бал м Г м З Зав м М м Х м, *о-дрѣта* Г м Жињ За Јаб Х м, од *оног дрѣта* Ам, *око дрѣта/око дрѣта* Ам, *око оног дрѣта* Гр, *ос^нѣчѣ* мало *дрѣта* Сель, *љѣсковнѣм дрѣтом* За, *дрѣтом* Каћ м и сл.

У пл. имамо, зависно од значења, *дрѣа* Жињ Зав м ЗТ Кос м М м Сель м Сј, *мѣрам ѣмати казан*, па *дрѣа* Радиј, *ѣжѣ дрѣа* Х м, *дрѣд* Ам За Јаб М м Сј п/м и *дрѣта* ЗТ Јаб Сель м.

¹⁰⁴¹ В., нпр., Р. Симић Левач 281: "Наш говор се разликује од књ. ј. у томе што улогу плурала код нас немају колектива на *-ад*. Сем им. *чељад*, оне су сасвим непознате. . . Сем именица *јаѣци* и *тѣлаѣци*, сви остали случајеви множине ових именица имају наст. *-или*".

b) Проширену основу имала је и им. м. р. некадашње промене кату-
-кату¹⁰⁴² (због чега је и помињемо овде). У неким сродним говорима
стари је номинативни облик "сачуван...у прилошком значењу...и у уста-
љеним изразима"¹⁰⁴³. Овде је забележен у служби узвика, са значењем
'куку, леле':

Четрдесџт њ пџт гџдџна ље како сам се ја џдџла, ѓ кџмџ Куч¹⁰⁴⁴.

c) Именица *раме* има само стандардне облике:

дџснџ рџме Јаб, на раме Жив Каћ м Сџ м, на рамену Кал м,
на рџмену ДБ, пџ рамену Кос Куч, преко рамена Ра, прџ рамена Буч Јаб
Сџ, рамена За Јаб Кос Рут Сџ м, рамена Сџ м, раменџма Јаб.

d) Говори се: *тестџре* Ам, *тестџретом* Ам Бал м, *тестџретом* М
м, пл. *тестџрета* ЗТ Кос, *тестџретџ* ЗТ¹⁰⁴⁵.

e) Именица *џоша* средњџга је рода¹⁰⁴⁶, а може имати облике и с
краџом и с дужом основном:

дџрџу за чџтири џџша Кос м, рџширџу на чџтири џџша Кос м;
на џџшџту Кос, на џџ џџшџта Сџ.

f) Забележено је: ос¹⁰⁴⁷ џџу џџа Сџ и џџџта Ам.

g) Именица *шџрбе* јавља се, према нашим белџшкама, само у ср. р.,
дакле без *-т*, што значи да се прилагодила српскохрватском систему име-
ница типа *тџле-тџлета*:

шџрбе Др м За м Кос м Х м, шџрбе З м¹⁰⁴⁷.

h) Исп., на крају ове тачке, и ген. сг. дем. *брџџшџта* Заб м (према
Вуковоме *брџџшџа*).

492. На помене о творби. а) За разлику од настава-
ка *-ић*, *-чић*, наставак *-че* (и *-че* ← *-ке*, *-џе*) није уобичајен у именица
које означавају што неживо. Забележено је, ипак, *џастџлџче* Др м; џнџм
сокаџетом Чи м, *џџџе* (: џак) Гр.

¹⁰⁴² Р. Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских јџзика*, II, Морфологија, Ник-
шић 1985, 61-63.

¹⁰⁴³ Пик. Кол. 113, а исп. и Вуш. ДИХ 35, Пецо ГИХ 111, Станић Уск. I 179 ("Облици
кџм и *кџми* данџо се у ускокџом говору више готово не употребљавају као именице...већ
као прилоги у узвичним реченицама и изразима, а каткад и као узвик"), затим Барј.
НП-Сј. 82, Пеш. СК-Јџ. 133 итд.

¹⁰⁴⁴ Узвичџо значење потврђује и секундарна дужина ултџме. Није, иначе, засведџчено
кам већ *кџмџн*, док је *ерм/ермен* семантиџки поларизовано. Прва форма означава храст,
а друга *џбун*: иза *џрма* једнога Радиј / џ *ермџн* Сј, џз *џрмена* Кос, у *џрмену* Сј.

¹⁰⁴⁵ Шкаљџић *тестџра* и *тестџре* (← тур. *teatere*), Гор. 710 *тестџре*. Овде су про-
зодџјски значајљиви облици пл., који одступају од уобичајенога модела *џџџе-џџџџа-*
-џџџџа.

¹⁰⁴⁶ Шкаљџић наводи *џџше* п и *џџша* f (тур. *кџџе*).

¹⁰⁴⁷ Шкаљџић *шџрбе*, *-џта* п и *шџрбет* м (тур. *џџрбет*), Гор. 673 *шџрбе-шџрџџта*.

Им. *на клупче* Ам и *лонче* Каћ м не осећају се данас као дем. *Клупче* је синонимично са *кљупко*, а *лонче* означава посебну посуду за воду с једном дршком (прави дем. од *лонац* гласи *лончић*, *лончићи* Сељ м).

У им. које означавају биће тај наставак није тако редак, а бележимо га:

у дем. и хип. *кољче* Др;

у им. које означавају младунче животиње, нпр. *куче* Јаб Рад, *мдче* Ам Рут, *мече* Радиј, *гушче* Сељ м и сл.;

у им. које означавају младо људско биће, нпр. *мдмче* Јаб Кос м Ра, *мдмче* З м, *са мдмчетом* Др м, *параунуче* Кос м, *чобднчету* Јаб и сл., а исп. и: дндј сам била вома *љушче*, *љушче*, *нисам знала* ни штā е чок Ам;

у им. које означавају животињску јединку, нпр. *брдвче* Чи м, *днога брдвчета* Др м, *ајднче* Кал м, при чему је однос *брав*¹⁰⁴⁸: *брдвче* идентичан односу *лис(т)*: *лиска*.

Им. *пашче* Ам Јаб Лу Сељ м Сј м, *пашчџта* Х м синонимична је са *пас* (што није засведочено).

Наставак *-че* није, као што је познато, ни у другим ијекавским говорима тако продуктиван као у већини штокавских екавских говора¹⁰⁴⁹.

б) У вези с дем. наставком *-це* (и његовим композитама) исп. *ђетџнце* Сељ; *парчџнце* Ам Јаб, *писмџнце* Б м; *брдџшџчета* Заб м; *дрџце* Рад Радиј, *дрџце* Ра.

с) Наставак *-це*, и то прост, имамо и у *бибџце* Др м Сељ м, *жуџце* Др м Сељ м.

2) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА И МУШКОГА РОДА НА -А

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

493. Алтернација $\emptyset \sim a$ јавља се у стандардним оквирима. О оној која се читује у ген. пл. в. т. 498.

Осим тога исп.: *језџра* ('језгра') Др м, *језџрица* Рад; *зобџница* Рут / *зобница* Кос.

494. Запажена су извесна одступања од стандардног језика у алтернацији $k \sim c$, $\emptyset \sim z$ и $x \sim s$. Та одступања могу бити двојака: наведене алтернације јављају се, с једне стране, у већем броју категорија него у стандардном језику (претежно у говору Срба) или, с друге стране, изостају понекад и тамо где би се, по нормативној граматици, очекивале

¹⁰⁴⁸ Маретићево *брџац*, од којег он изводи *брџче* (Мар. Грам. 318) није засведочено.

¹⁰⁴⁹ Исп. бројне и међусобно различите примере наведене у Р. Сивић Левач 490-491.

(претежно у говору Муслимана). Обе ове појаве виде се из примера који следе:

а) у *бешници* Заб м Др Јаб, у *вобрици* Ам, *владици* Кос, *вјсци* Кос Рут, *вјсци* Б м Г м Др м Жив За м Зав м, у *вјсци* Буч Гр Кал м, *ђевјци* Ам З Кос м Рад, *мајци* Буч За Кал м Кос м Куч Радиј Чи м, *по мајци* Ра, *на пушци* Жив, *на пшци* Куч, у *пушци* Жив, *руци* Сел м, по десној *руци*, л^н *вјвј руци* Бал м, у десној *руци* За, у *руци* Куч Х, *о стци* Ра, *на Сутјесци* Зав м; *здружи* Буч, у *здружи* Радиј, у *дној квизи* Г м Гр, *на нди* Сел м, *на пржи* Г м Рут, у *добрј снази* Кос м;

планинци ЗТ, *старешинци* Каћ м; *Вјци* Јаб, *Зрци* Др, *Радјци* Др, *Рајци* Др, *Станици* Граб, поред *Илинки* Жињ; *Ршци* Кос, *на Ршци* Кос (као и у другим топонимима: у *Видци* Јаб, *на Јабци* Јаб, *по Јабци* Јаб; у *Пажци* Рут, али *Бјоски* Ам);

б) у *некој клеки* Кос, *чјки* М м; *о сјрутки* За м; *деи* Бј м За; *Шк^н* Каћ м и сл.;

банки Буч, у *банки* За м, *владики* Кос м, у *вјски* Каћ м, *јсчки* Ам, у *кшики* Жив м, у *некој крушки* Сел м, *мајки* Заб м Жив м Зав м Сел м Сј м, *никакој странки* М м, у *вјној струки* Сел м, у *вобрици* Кал м; *здружи* М м, *при здружи* М м, у *здружи* За м, у *кдеги* Каћ м, *на нди* Куч.

Исп. и у *битки* За м, *кдошки* За м; *шћрки* Јаб/*шћрци* Рад; *снд^н* За м, *снд^н* За м.

Има и других сродних говора, па и оближњих, који имају и *Рајци* и *ноги*¹⁰⁵⁰. Много је, међутим, више таквих говора у којих је одступање од стандарда једносмерно (*Рајци*, али не и *ноги*)¹⁰⁵¹, а има и оних у којих нема ликова типа *Рајци*, а има оних типа *мајки*¹⁰⁵².

495. а) Као продужетак односа *Рајка-Рајци* одн. *мајка-мајки* имамо и алтернацију *к~ч* одн. њен изостанак у одговарајућих при св. при д е в а:

Душанчина шћр Др, *Зрчине* Др, *Рајчина* ћца Др, али и *Станикин* отац Граб, *Станикине* мајке Граб, *Станикином* оцу Граб;

мајкина Др м, али *мајчину* Гр.

Занимљиво је да је и *Рајчина* и *мајкина* забележено у истом селу, али прво у говору Срба, а друго у говору Муслимана.

¹⁰⁵⁰ Исп. Пецо ГИХ 100.

¹⁰⁵¹ Исп. Барј. НП-Сј. 67 (само у штавичкој зони), Вуковић П-Др. 33, Гор. 673, Пиж. Кол. 125, Сек. БП 168 (не наводи *ноги* или сл.), Станић Уск. I 199, Тешић Љеант. 217, Ђупић Пл. 92 (без података за им. типа *ноги*).

¹⁰⁵² Исп., нпр., Дежић ЗБИЈГ 190, Драг. Лика 142, Петр. Б-К 93 ("Алтернација по II палатализацији са основама на веларни консонант у овим говорима укљовена је скоро доследно"), Бук. ГЦ 246, Симић Обеди 73 итд.

b) Алтернације *к~ч*, *в~ж* и *х~ш* јављају се, иначе, у изведеница у истим категоријама у којима у стандардном језику:

дем. и хип.: *дидчица* Селъ м, *ђедјчицу* Г м, *ђедјчицама* Каћ м, *кдишчицу* З м, *кдишчицу* Кал м, *квјјчицу* Гр З м, *ручцу* ('ручка') Сј м, *ручце* Буч ЗТ, *ручце* Х м, *шипчица* Селъ м; *тојачица* Др итд.; *шћеркице* Куч;

аугм. и пеј.: *крушчетина* М м, *мајчина* Кос, *пушчетину* Кос; *ножине* (: нога) Кос и сл.;

изв. од им. м. р.: *остџина* Бал м (с протетичким о-), *стџина* Бал м, *стџину* Кал м¹⁰⁵³; *сирџашица* Селъ;

изв. од им. ж. р.: *вџерџица* ЗТ, *о вџерџици* За; *јџчу* Жив.

У овом последњем примеру имамо резултат некадашњег односа *јо-ха/јошика*, који је данас у говору Срба замењен односом *јџа/јџшика*, као што је, у истом говору, и однос *сирџах/сирџашица* замењен односом *сирџа (сирџа)/сирџашица*. У говору Муслимана ти су односи и данас најчешће регуларни.

Напомена: о им. *џжина/џуљина* и *плићина* в. ниже, т. 519.

496. И овде се као последица губљења *х*, пре свега у говору Срба, јавља вокалска основа у именица као што су *буа*, *муа*, *сна*, *снаа* (в. у одељку о вокалским групама и консонанту *х*).

в. О неким падежним облицима

497. В о к а т и в с г. а) Сва у овоме падежу забележена имена, изузев двосложних хипокористичних образовања типа *Мика*, имају вок.=ном.:

Бџо ми, *Алџсија*. . ДС м, *Василија* Рут, *Винка* Др, *Гордана* Др, ђ, *Десанка*, ђ! Рут, *Душанка* Јаб, ђј тј, *Јџепосава* Јаб, знџ-штџ е, *Милена* Селъ, ђ, *Стџаника*, ђј! Радиј, Прџлази тј, кума-*Стџаника* Радиј;

Емиња! Каћ м, *Зџмрета* Кал м, *Нџтица* Кос м;

Анџрија Рут, ђ *Вукола* З Рут, *Рџдиша* ДС м, Бџџи, *Сџва*, у шуму! Чи м;

Вџџбџја Г м, *Муџага* Каћ м, *Муслија* Х м, а исп. и Здрав си, *Бџрам-ага* Заб, *Камо вџјска*, *Обрад-ефџндија?* Буч.

b) Такве облике имају и три забележена вок. имена на -ица:

Ќ, *Гџрица*, дошџ брато *Вџелизџр* Гр, *ћути*, *Дрџгица* Бук; *Нџвица*, *Нџвица!* Јаб, али исп. свџта *Богџродице* Ра одн. сна^{но} *Рџџмовице* Каћ м.

¹⁰⁵³ Говори се и *остџџ* (ср. р.) Х м, али је најчешће *стџџџр* (т. 345б).

Вок. типа *Гдрица* карактеристичан је за већину сродних говора¹⁰⁵⁴.

с) Вок. једнак ном. имају и двосложне им. из домена родбинских односа (а *баба* и *чича* и кад означавају старију особу), али само оне са силазним акц. на прими:

баба ДС м, *Баба*, њмаш ли штá? Сј, добрд-итро, *баба* За, оди ти, *баба*, вáмо Јаб, *мама* Сел; áде, *чича* Ра, добра вéче, *чича* Ам, нѐмбј, *чича* Рад;

б *мајка*, б *мајка* Радиј, Бóготи, *стрина*, оћемо напр^нјед Кос, Шта кáш, црнá ујна! Ам.

Међутим, им. *мајка* може у вок. имати и наставак -а: па штá ћу, каже, *мајко*? Бал м, Пóдáј, *мајко*, онó што је бáбо дони́о Заб м, *мајко* Каћ м.

Зб. им. *браћа* гласи у вок. *брáћо* (нѐ, *брáћо* л^нјепá) Заб м.

д) Уколико им. које означавају сродницу имају у ном. сг. акценат узлазне интонације, онда оне у вок. сг. имају наставак -а:

мајо Др, мóја прѐ́о ДБ, тѐто Каћ м; *ћџо* Ра Рут, сѐстро Ам Јаб Х м, снѐо Гр За, снѐ́о Каћ м Кос м Х м и сл.

То, међутим, није обавезно за ликове који су изгубили ортотоничност: *кума*-Стáника Радиј, али снѐ́о-Рá́мовице Каћ м.

е) Наставак -о имају и друге двосложне именице и именá с узлазним акц. у ном. сг.:

вџџо Буч, еујо Рад, снѐго Х м, ^арáно Каћ м; Дрѐго (ном. Дрáго) Гр Др, Мѐко Ра Рут, баба-Пѐтро Др; Шѐ́о Каћ м и сл.

Забележено је, ипак, и *Мѐна!* Каћ м и хипокористично Дрáго, мџа Дрáго Др.

ђ) Наставак -о имају и пејоративи: бѐтáнго Кос, бѐдало Јаб Ра, крмáно јѐдна Рут, пјáндуро Сел, сјѐду́о јѐдна Др.

Исп., осим тога, и *ћџџо* Бј.

г) Бележимо двојак вок. им. *госпођа*: гџспођо Сел м / дáј пермѐсу, гџспођа Ам¹⁰⁵⁵.

498. Г е н и т и в п л. а) Није забележен ниједан пример с наставком -ѐ, па ни у им. *година* и *стотина* уз бројеве¹⁰⁵⁶;

¹⁰⁵⁴ Исп. Вуковић П-Др. 55, Вуш. ДИХ 36, Гор. 674, Пиж. Кол. 123, Смић Обадн 74, Станић Уск. I 201, Тешћ Љшт. 218. Ђупић (Пљ. 92) наводи равноправно *Мѐлице/Мѐлица*, док је у ист. Херц. обичније *Мѐлице* него *Мѐлица* (Пецо ГИХ 123-124). Барјактаревић (НП-Сј. 84) каже да је вок.-ном. само у штавичкој зони (тако и "у бихорском и беранском говору"), али је у осталим крајевима (значи и у сјеничком) *Мѐлице* и сл., "у чему се огледа утицај млађих говора". Барјактаревић не наводи - којих.

¹⁰⁵⁵ Двојак и Смић Обадн 73.

¹⁰⁵⁶ Има, наиме, сродних говора који управо у тим случајевима чувају (недоследно или спорадично) стари облик ген.; исп. Барј. НП-Сј. 86, Вуковић П-Др. 57, Пецо ГИХ

двдес² гддина Јаб, двдес² гддина Г м, двдес² гддина Др, девдес²-гддина Чи м, девдес²-гддина Х м, дес²-гддина Граб, дес² гддина Радиј, осам гддина М м, осамн² гддина Граб, пед гддина З, пед година Ам Буч Др Жив м Чи м, педес² гддина М м Сј м, петн² гддина Буч Г м, сед²м година Ам, ст² гддина Бал м, ст² гддина З м, ст² година Сј м, тридес² дев² гддина Куч, трин² гддина Бј итд.;

дв² стд²ина Кал м, п²-стд²ина Бј м, ш²-стд²ина Сел² п/м и сл.

b) Именице с основом на групу консонаната јављају се у овоме падежу у три модела.

ba) Најређи је онај с -ККа:

к²мш²инка Јаб, м²асл²инка Куч (основа -SK-);

у²с Кал²удра Куч (основа -KS-);

вр²ста Др; св²дба Х м, о-та²та Бал м (основа -KK-).

bb) Много је заступљенији тип -ККи:

к²дс²рн²и Кос, к²онз²вр²и ДС м (основа -SS-);

б²анк²и За Ка²м Чи м, б²анк²и За м Радиј Чи м, пед б²анк²и Др, пет² б²анк²и Рад, б²дмб²и Др Кос, б²дмб²и Гр Жив, б²рб²и Кос, ђ²ерз²бн²ки Г м, ј²нђ²и Др м, к²длуђ²ерк²и Сел² м, к²дв²ч²и Сел² м, к²орп²и Гр, л²амп²и Кос, м²ајк²и Гр, из Обарди Бј Јаб, п²дст²рмк²и Г м, п²дн²инк²и Гр, п²р²дс²анк²и Кал м, стр²дш²анк²и некије Сел² м, чет²врк²и Гр (основа -SK-);

в²дт²ри Зав м, д²ипл²и Бал м, ј²џб²асм²и Кал м, м²олит²в²и Ам, с²дб²ри Кал м, с²јк²н²и Жив, т²ашн²и Сј м, ч²изм²и Куч (основа -KS-);

бр²зметк²и Г м, в²д²л²ки ЗТ, гр²ешк²и Кос м, о-д²дск²и Бал м, л²јск²и За, н²евјест²и За м, п²дтк²и Кал м, п²ушк²и Кал м, св²дб²и Сј м, ч²и²фт²и Куч (основа -KK-).

bc) Добро је, такође, засведочен тип -КаКа:

з²ем²ља Ам (основа -SS-);

д²џој²ка М м, ђ²џој²ка Ам ДБ Гр З Кал м, св²ца Ам Б м Буч Гр Др ДС м З п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Сел² Сј м Х м, т²р²мак²и (у здравици, уз им. крмак: ...к²р²мак², т²р²мак²...) Ам (основа -SK-);

иг²ла Жив, ко²ноп²ља ЗТ Јаб, сест²ара Ам, т²и²кава М м Ра, т²р²еш²ња З м Кос м Куч Сел² м (основа -KS-);

д²дс²ка Сел² м, к²окош²ка М м, к²р²уш²ка За м Кал м Кос п/м Ра Рут Сј, от круш²ка Куч, п²уш²ка Ам Б м Заб м Кос м Ра, у²с пуш²ка Ам Жив Жињ Јаб Кос м Рут (основа -KK-).

126, Станић Уск. I 205 ("Стари облик ген. мн. без наставка сачувао се једино у облику стотин: *пестотин*...*шестотин*"). У оближњем љештанском говору ген. пл. с -*н* није ограничен на овакве конструкције (Тешић Љешт. 218, 219-222), што представља свакако најзанимљивију црту овога и иначе интересантнога говора.

Јасно је из овога прегледа да су прилике у СП много ближе онима у севернијим западносрб. јек. говорима (од којих се ипак донекле разликују нешто заступљенијим првим и трећим типом)¹⁰⁵⁷ него суседним новопазарско-сјеничким и црногорским говорима (у којима је други тип непознат)¹⁰⁵⁸ или говору ист. Херц. (у којем је изузетно редак)¹⁰⁵⁹.

с) Забележен је наставак *-и* чак и у неколико примера у којима немамо сугласничку групу у основи:

седам *каџи* Кос, четрнџес *лађи* ДС м, вољикџ *дењак* *плакати* Радиј, *причи* Ра Сј м, али *лађи* Кос Селъ м.

У оваквих је именица, иначе, уобичајен наставак *-а* (исп., поред многих других, и пр. у одељку о прозодијским алтернацијама у именица женскога рода на *-а*).

д) Именице *нога* и *рука* имају у овоме падежу редовно некадашњи дуалских наставак *-у*

идеу Зав м Селъ м Сј, с *идеу* Сј; *руку* Ам Буч За м Лу М м Радиј Селъ п/м, *из руку* Буч¹⁰⁶⁰.

499. Дат.-инстр.-лок. пл. Наставак *-ама* је готово једини (део примера наведен је у т. 107). Само је у једном селу, поред многобројних облика с *-ама*, забележен и један с *-ам*: *жишкџм* Куч (село је претежно насељено Кучима).

Тај је наставак, према досадашњим сазнањима, потпуно непознат севернијим западносрб. јек. говорима, али не и неким другим сродним¹⁰⁶¹.

с. О роду, броју и облику неких именица

500. Двосложна хипокористична женска имена имају у ном. *-а* (не и *-е*), па и она типа *Каџа* Радиј, *Маџа* Ам, *Неџа* Рут, *Стџа* Радиј одн. *Ваџа* За м, *Фаџа* Каџ м итд. (за вок. исп. т. 497с).

501. Именице типа *комунист(а)* имају у сг. облике по две, а у пл. по претходној (првој) врсти: *комунист* Жињ и, изгледа чешће, *комуниста* Радиј, *резервиста* Жив, *резервиста* Зав м; ном. пл. *комунисти* (овакав акц. је настао подражавањем туђег изговора) Жињ, дат.-инстр. пл. (с) *комунистима* Радиј.

¹⁰⁵⁷ Исп. Гор. 674, Тешић Љешт. 218.

¹⁰⁵⁸ Барј. НП-Сј. 86 ("Именице мушког и женског рода на *-а* у овом падежу имају увек наставак *а*", али се на стр. 87 наводи и *ласме-писми*), Вуковић П-Др. 56-57 (увек *-а*), Вуш. ДИХ 37 (никад *-и*), Пих. Кол. 124 (увек *-а*), Станић Ук. I 203-204.

¹⁰⁵⁹ Пецо ГИХ 124-126.

¹⁰⁶⁰ Исп. *Именице с наставацима -у/-ију у женитиву множине*, НЈ XXV/1-2 (1981) 82-99, као и бел. 340 и 343.

¹⁰⁶¹ Исп. Вуш. ДИХ 38, Пецо ГИХ 127, затим Петр. Број. 235 ("наставак *-ам* за дат.-инстр.-лок. мн. ...се употребљава паралелно са новијим наставаком *-ама*").

502. Забележено је: *аркџа* За м, у *аркџи* (уписато име и презиме у *аркџи*) Буч.

503. Именице *браћа* и *дјеца* имају, готово увек, само облике сг. именица ж. рода типа *кућа*, нпр. пед *брџе* их било Бј, — двојица *брџе* Кос м, троица *брџе* Буч М м, троица *брџе* Јаб, имали њиг четирица *брџе* Х, о-двојице *брџе* Јаб, двојицу *брџе* Каћ м, двојицу сам *брџе* имала Сел м, имадем двојицу *брџе* Х, имала двојицу-троицу *брџе* Сј м, четворџу *брџе* Сел м и сл.;

џо *ђеџе* Граб, двоје *ђеџе* Бал м Сј м, двоје *ђеџе* Кал м, трџе *ђеџе* Јаб, њаске трџе *ђеџе* Жив, трос-четворо *ђеџе* Кал м, ја четворо *ђеџе* имала ЗТ, четворо *ђеџе* Каћ м, имџ четворо-петоро *ђеџе* Каћ м, петоро *ђеџе* Ра, довоо петоро *ђеџе* Граб, петоро *ђеџе* имали Куч, шесторо *ђеџе* Др, шесторо му *ђеџе* умрло Каћ м, у мене седмџро *ђеџе* За м, седмџро *ђеџе* Бал м, имџ седмџро *ђеџе* Јаб, џсмџро *ђеџе* Ам, џсмџро *ђеџе* Куч, умрло је џветџоро *ђеџе* ДБ, имала сам дванџстџоро *ђеџе* са њим З; с џто двоје *ђеџе* Сел м, са трџе *ђеџе* Каћ м, са то мџје четворо *ђеџе* обрађивала ЗТ, са четворо *ђеџе* Каћ м итд., а исп. и џто ти томе двоџе *ђеџе* Сј м.

Забележен је, сасвим изнимно, и облик пл.: њџ било шџз *браћа* М м, у прџлазном говору; њџстарџ бџо од мушкије *ђеџа* Ам, у новоштокавском говору¹⁰⁶².

504. а) Забележен је ж. р. *бајџета* (и нешћели кџглама њџ свџ *бајџетама* За м) и м. р. *банџт* (I) (свџ под *банџтом* мџраш да радџш Кал м).

б) Доследно је женскога рода *биљџга* Др За Кал м Рад, *биљџџ* Ам Куч, *биљџи* За, *биљџу* Ам Кос п/м Куч Сел итд., а исп. и микротоп. *Биљџге* Заб м.

Форма м. р. *биљџг* није засведџчена.

с) Говори се: *биџаџе* пџра За м, у *биџџе* Г м, у свџим *биџаџама* За м и пуни *биџџи* За, у *биџџима* За, а исп. и проз. (а можда и морф.) различитост у истој реченици: Неџко је имџ *биџаџе* џне што се тџрајџ преко коџа — јџдан тамо *биџџг*, јџдан ваџо; и ми тџрџимо у џбадџа џна *биџџга* то жџто Зав м.

д) Забележено је само: свџкџ *џџаџу* Ам.

е) Јџдну потврдџу имаџо и за *џџа* Рад.

џ) Прџма уобичајџноме *џурурет* (м. р.)¹⁰⁶³ јавља се овде *џурура*: Јџ џу у Ваџоши утиџати и уредити да не бидџ нешџто ваџџ, неџкџ *џурурџ*, да се не би завџло да се изџбијџ, искољу Ам.

505. Говори се последно *џџа* Јаб Кос Радиј, затим *џџџџџа* Гр, *пџџџџџа* Др М м (не и *џџ*).

¹⁰⁶² Исп. пџт *браћа* у Рем. Шум. 244 одн. пуџо *ђеџа* у Пецо ГИХ 120.

¹⁰⁶³ В. бројџе примџре у РСАНУ, а исп. и Шкаљџћа (тур. *bürüdet*).

506. Именица *вйле* јавља се само као *pluralia tantum*, а такође и *градље/грабуље* (ж. р.), и то у оба та лика:

градбуље Ам ДБ Др Селъ м, *градбуља* Зав м, *градбуљама* Каћ м Радиј Селъ п/м;

градље Ра, *градљама* Кал м Ра.

Први је лик карактеристичан за пријеполска и нововарошка села, а други за прибојска. За утврђивање правога стања потребно је, ипак, више података.

507. Именице *јасле* и *наћев* могу имати облике по двама деклинацијским врстама:

јасле Кал м Селъ; *наћев* Др м Кал м Селъ;

на јасли Г м, *у јаслима* Селъ; *наћви* Лу, *наћви* Ам, *закуваш у наћви*, *насијеш пуне наћви брашна* Ам, *онд су биле наћви* Бј, *наћви су имале Рад*, *дрвенџе наћви* Селъ, *у наћви* Селъ, *прдсијеш на наћви* Селъ м.

Забележено је, осим тога, и *на гусли* З м, што је, наравно, облик им. ж. р. на -ѳ.

508. а) Према нем. *Kambrik* (исп. и енгл. *sambric*) овде је *камрика* За м, *от камрикџ* М м¹⁰⁶⁴.

б) Бележимо само облике ж. р. им. *канџа* Зав м, *из канџџ* Јаб, *канџу* Ам, а исп. и ген. пл. *канџџ* Кос.

с) Јављају се, у говору једнога информатора, два облика једне сложене оријенталнога порекла (и то у истој реченици): *Имало је и карџоја*; *закараџиши ђву црну фџрбу*, *карџоју најприје* Зав м¹⁰⁶⁵.

д) У нашем језику нема феминина словенскога порекла које би у ном. сг. имале -а а у основи само консонанте. Отуда у деклинацији оријентализма *кна* имамо различита морф. и проз. колебања:

кна-кне Бал м Др м Кос м, *ондм кндм* Кал м; ак. *кнџ* Др м Селъ м;

кна-кне Бал м, *кндм* Кос м;

кна-кнеџ (купи *кнеџ*) За м (исти однос као *сна-снеџ*).

Говори се, осим тога, и *крна* ('кна') За м.

е) Није засведочено *комит*, већ само *кдмита* За, *кдмитџ* Ам, ном. пл. *кдмите* Ам Јаб, дат. пл. *кдмитџама* Бал м.

ф) Говори се *конопља* (*singularia tantum* ж. р.) и *конопље* (*pluralia tantum* ж. р.):

¹⁰⁶⁴ у РСАНУ се наводи више потврда из Ц. Г. за м. р. *камрик* (као и једна из текста Љ. Мићевића), а ниједна за ж. р. *камрика*.

¹⁰⁶⁵ Шкаљић само *кџрабоја*, РСАНУ *кџраџј* и *кџрабоја/кџрабоја*. Ни у једном од ова два речника не наводи се, међутим, полимски акц. *карџоја*.

Исто се посије *конопља* и једна израсте Сј м, *Конопља* трећњи дан избија на земљу Др, *конопља* одрасте Кал м, *конопља* Каћ м, То је мучно платно добити одт *коноплѣ* Рад, Сијемо ону *конопљу* Гр, Посијеш *конопљу*, ђме Х м, *конопљу* Каћ м, Радила сам о *конопљи* Х м;

коноплѣ Буч Рад, *Конопље* израсту и сазру Др, посијеш *коноплѣ* ЗТ, посијемо *коноплѣ* Куч, бирају се једне *коноплѣ* Рад, *коноплѣ* сјајале Сел, *конопља* ЗТ, врт за *конопља* Јаб, о *конопљама* Јаб.

Занимљиво је (и тешко објашњиво) то што су сви примери овога другог типа забележени у говору православних. Та форма није, иначе, непозната у неким другим еродним говорима¹⁰⁶⁶.

g) Иако не спада у основни лексички фонд говора СП, свакако је облички занимљиво и *концула*: тај *кџнцула*, српску *кџнцулу*, тога *кџнцулу* Кос.

h) Засведочено је само *копита* (ср. ж. р.) Др м Сел м, не и -о (ср. р.).

i) Женскога је рода и *крдставица* Зав м Каћ м Сел п/м, *крдставице* Каћ м Кос Ра.

j) Према РСАНУ обичније је *кубе* (ср. р.) него *куба* (ж. р.). Стога и наводимо: Све на оне *кубе* пушке предали М м.

509. а) У РСАНУ се наводи само *летак* ('мањи лист папира...'). Овде је забележено: толике *летке* бијагу Бук.

б) Занимљива је, облички и прозодијски, и *лџа* За м.

510. а) У говору Срба је доследно *мџа* Ам Буч Кос Куч Ра Сел, *мџе* Буч, *мџи* Ра, *мџу* Ам Буч Куч, али је у говору Муслимана засведочено поред *мџе* За м и *мџија* За м одн. *мџеја* Х м.

б) У једном је селу забележено *меза* (ж. р.): Столове поставили, ракије њмали, *мезу* З.¹⁰⁶⁷ Исп, ипак, и *мезе* ЗТ.

с) Запажено је колебање у им. *минуџа/минџа* и *секунџа/секунџа*: до оне *минџе* Кал м, неколкс *секунџе* ДБ;

четири *минџа* Х м, *минџи* Заб м, *секунџи* Заб м.

Неинформативан је, у овом погледу, ген. пл. десџет *минџа* Јаб Х м.

д) Именица *млада* ('невеста') често има придевски лик и деklinацију: *млада* нџге опружй За м, *млада* Сел м Сј м, *младу* Сел м, онџ *младџ* Сел м, *младџ* Кос м.

¹⁰⁶⁶ В. за Гор. и Лику у РСАНУ.

¹⁰⁶⁷ Тур. *мезе*. За ову форму наводи се више потврда у РСАНУ (жол. и Шкаљића).

Сви претходни примери су из говора Муслимана, док из говора Срба имамо само *млада* Бј, тђј *млади* ЗТ (говори се и *нејајста*).¹⁰⁶⁸

511. Забележено је дијалекатско *ндковаља* ("наковањ") Г м.

512. Према Вуковоме *прдс* (врста лука), овде је *прдса* Сељ м, *прдсу* Сељ м, *прдсу* Ам¹⁰⁶⁹.

513. а) Шкаљић наводи *рэхат-лџум* (*рџтлук*), док је овде засведочено *ра^hатлџум-ра^hатлџума* Кос м и дндај првине ми да видјим *рџтлџому* Јаб.

б) И овде је познато *реда* (ж. р.):...па једне *редџе* натџварисмо црдггорске *рањеникџе* ДС м¹⁰⁷⁰.

с) Говори се, изгледа доследно, *рџда* Ам Зав м Јаб Ра Рут Сељ м.

514. а) Већ је у неким претходно наведеним примерима запажена морфолошка адаптација именица страногa порекла. Њу имамо и у неким другим случајевима, нпр.: на нџву *санитџрију* Бук (ж. р. можда према *болница*). Занимљив је и сг. ж. р. на *стџди* За м. С друге стране, лик *проџданту* (ак.) Кос ближи је обликом изворноме (тал.) *provianda* него стандардном *провијант*.

б) Према Вуковоме *смрџи*, м, овде је *смрџа* ДС м,¹⁰⁷¹ али се говори и *смрџка* Зав м Сељ м, а исп. и топ. *Смрџка* Радиј.

с) Од Вукова двојства *тџзлџе* (f.pl.)/*тџзлџи* (m.pl.) бележимо у једном селу само ж. р.: *тџзлџе*, са *тџзлџама* Буч.

д) Уз одредницу *хеџџи* напомиње Шкаљић да се "ријетко...употребљава синг. *хеџџин*, *кеџџин*". Отуда је свакако занимљив сг., и то ж. рода, од^m *хеџџине* М м.

е) Исти аутор познатогa речника турџизама наводи да је "*хџџа*...у Херџеговини назив за вјероучитељицу у мектебу..." Исп. и овде: *Жџенско бе-жџенске* днџ *хџџе*, што се каже, она купџ М м.

ф) Поред *џигџру-џигџра* Каћ м М м (па и *џинџра* Сељ м) јавља се и *џигџр* Бук.

С друге стране имамо, поред *џиџмент* Ам, и *џиџмента* — да проџпаднџ *џиџмента* — таке *џиџментџе* Кал м.

Исп. и двојство: од *џиџџ* Кал м / о-одва метра *џиџџа* За м.

515. Поред ном. пл. *џсташе* Каћ м Ра Сј м бележимо и ном. пл. *џсташи*: Кљали су *џсташи* ДС м одн. Били су у Бродарево и неки *џсташи*

¹⁰⁶⁸ Бук има само *млада*, али РСАНУ наводи равноправно *млада* и *млада*. За ову другу форму исп. и Вуковић П-Др. 55, Пеш. СК-Јџ. 141, Пиж. Кол. 130.

¹⁰⁶⁹ Шкаљић *прдса* f (грџ.) (= тур. *рысаа*). У Гор. *прдса* (обичније *прџилук*).

¹⁰⁷⁰ Форма позната и језику књижевности (в. у РМС).

¹⁰⁷¹ Исп. и *смрџџина* Х м.

плићина Кал м.¹⁰⁷⁹

Од наведених именица само *малина* није изведена од компаратива. Двострукост *дужина/дуљина* потиче од различитога облика компаратива придева. *Вишина*, као што се из примера види, значи "више лица; већина".

520. а) Према стандардним формама на *-ина* имамо често форме на *-иња*: *бесобратиња* За м; *оњу кртињу* ('кртица') Г м; у *нокоштиња* била Зав м; *општиња* ДС м За м Јаб Каћ м Лу Селъ, из *општиње* Пр¹јеполъ Зав м, из *наше општиње* Радиј, из *општиње* М м, у *општињу* Х, *општињама* Селъ м (исп. и *општињари* Бал м Кос м одн. *општињски* *комајси* Гр); *Приштиње* ДС м; *пртиња* ДС м; *сиромаштиња* Куч; *скупштиња* За м, у *скупштињи* Каћ м.

Ова појава, позната и другим санџачким говорима¹⁰⁸⁰, није, међутим, доследна, па имамо и *јединштина* ('неокоштина') Буч; *општина* Кал, *општина* ДС м Јаб Кос, из *општинѐ* Ра, *општини* Ра, у *општини* Чи м, у *општини* Жињ, у *општину* Ам; *сиромаштина* За, *сиромаштинѐ* Ра, а исп. и *штеточина* Каћ м, као и им. типа *висина* у т. 181.

Од осам наведених именица типа *општиња* само две (*кртиња* и *пртиња*) нису на *-штиња*.

б) Вук у Рјечнику има "*Радина*, f, село са зидинама у Староме Влаху на лијевој страни Увца; cf. *Радоиња*". Оба та лика засведочена су и овде, с тим што је други много чешћи:

пџла *Радоиње* Рад, на *Радоињи* Рут, *Радоињу* Х;

по *Радоини* Радиј (исп. и *Радоинци* Рут).

Није сигурно да лик *Радоиња* (како се говори и у томе селу) треба посматрати заједно са онима типа *општиња*. Пре ће бити да је тај лик примаран, а онај на *-ина* секундаран.

с) Наставак *-отиња* бележимо и у *глупотиња* ('глупост') Буч.

521. а) Од именица са суфиском *-ача* исп.: *куће* биле од *брењачѐ* Буч, у једну *дџлачу* Сј, *дрењача* (зграда) Рад, *неке трљиче*, *неке дрењаче* Рад, *лиљмаче* поњаве Куч.

б) У *брењача* и *дрењача* основа је јотована. Меку основу имамо и у *дрењарија* Рад; *рађуше* (шљиве) Ам; од *накије* *трѣњица* Кос; *ђе си*,

¹⁰⁷⁹ Малику је имао и Вук, а о *плићини* в. у чланку А. Пеце *Плићина и плићина*, НЈ XIV/2-3 (1964) 162-165. У закључку тога чланка (стр. 165) каже се да "именице *плићина* и *квалина* ни семантички, ни ареом свога распрострања, не заслужују да егзистирају као варијанта фонетски прикватљивих облика *плићина* и *квалина*". У РМС нема одређнице *плићина*.

¹⁰⁸⁰ Барј. НП-Сј. 57: "Умекшавање гласа и широк је појав у овим говорима и представља резултат аналогиче... према именицама на *-иња* (*босотиња*, *голотина*, *сиротиња*, *квегиња*)".

- о) *судџа* Б м Г м М м;
 р) *сџџа* Лу; *лџџа* Рад, *цџџа* Жив;¹⁰⁸⁴
 қ) *тџџа* Ам, *тџџам* Кос Радиј, *тџџа* Ам, *с тџџама* Ам; дем. *тџџашица* (није засведочено *тоџџа*);
 г) *џџа* Ам (много је обичније *џџица* Граб Јаб Куч Рут...);
 в) *џџарице* (Они погле мене учињели да ја нисам за жене... Тако су могле д-џраду првога вақта и џџе и *џџарице*) Бал м;
 т) *са шилџџам* Кал м (Клаић *шилџџк*, према нем. Schildwache);
 и) *шџџава* Ам Др п/м / *шџџаја* Бал м.

3) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА НА -џ

а. О неким падежним облицима

525. У и н с т р. с г. доминантан је наставак -и:

сналазила се и са *судом* и *са власти* ДБ, по-турском *власти* Сј м, гађа бгуд житом, дном *џџи* ЗТ, мучи се *с кџџи* Селъ м.

Забележен је, међутим, и контаминирани наставак -ом у: обдарени неким *кџџом* Каћ м, а исп. и прилог *нџџам* Кос м.

Овај прилог, иначе, гласи најчешће *нџџи* Буч Гр Граб Др п/м За Јаб Кал м Кос Куч Лу Ра Рад Рут Селъ Сј Х м, а ретко *нџџу* Ам Кос.

И предлог *спомођу* (бацамо *спомођу* ветра) Зав м по пореклу је инстр. с наставком -ју.

526. Г е н и т и в п л. У неколико се именица јавља некадашњи дуалски наставак -ију

кџџију Ам, *џџију* Гр Граб Јаб Кос Сј м, *џџију* Кос Селъ м Сј, *шџџију* Др За Јаб.

Говори се, међутим, и *кџџи* Х м, *џџи* Бал м Каћ м, *џџи* З м, *лџџи* М м, *шџџи* Буч Жив Јаб Селъ п/м, а исп. и *вечџџи* ЗТ Селъ м, *нџџи* Ра Селъ м Сј п/м, *прџџи* Селъ м.

Двојношћу -ију-а (исп. и *џџију/џџију* у т. 458с) стоје говори србијанскога Полимља на прелазу између јужних ијекавских говора (с којима се слажу и суседни новопазарско-сјенички) — у којима је -и или једини или, бар, доминантан наставак — и севернијих — у којима је управо обрнуто¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁴ РМС има *сџџа* и *сџџа* (и упућује их на *сџџица*), а само *цџџа*. У ужитком се крају говори *сџџа*, *цџџа* (Гор.) и *цџџа* (Језевица).

¹⁰⁸⁵ В. у чланку *Именице с наставцима -у/-ију у венчанику мноштина*, НЈ XXV/1-2 (1981) 82-99, а од касније изашлих радова исп. Пиж. Кол. 126 (само -и), Вук. ГЦ 247-248 (само -и), Пецо Ишћа II 87-88 ("по правилу је -и", "ријетко се јавља овај облик са наставком -ију"), Павлица Убина 392 (*кџџа*, *лџџа*, али *џџију*, *кокошџију*), Драг. Лига

б. О роду, броју и облику неких именица и неких група именица

527. Збирне именице на *-ад* имају, по правилу, у ген. и дат.-инстр.-лок. облике одн. наставке плурала. Примере за ген. исп. у т. 194а, а за дат.-инстр.-лок. исп.:

бурџама Ра;

у *бурџама* За м, *дрѣвџама* Каћ м, *ждребџама* Сељ, *јѣњџама* Сељ м, *јањџама* Ра, *крмаџама* Сељ, *пашчаџама* Сељ м, *пилаџама* Сељ м, *прасџама* Сељ, *тељаџама* Др Сељ, са тѣм *чѣљаџама* Др, свѣм *чѣљаџама* Др, *чѣљаџама* За, *чѣљаџама* Кос м Сељ, *шдлчџама* За м.

Забележено је, ипак, и неколико примера за облике сг.:

ѣно га дѣље *џ јањџади* Јаб, ѣно га *сџ јањџади* Јаб, свѣ ѣзломѣ *чѣљади* по ѣдан *зџлогџ* ЗТ, *на дрѣвџади* Х м; по двоє *дрѣвџади* М м, *џсмеро чѣљади* Сј м.

У сродним говорима прилике су врло разнолике. Тако, нпр., у Горобиљу, Обадима и околини Кладња имамо само облике пл.¹⁰⁸⁶; у Љештанском је *пилаџади* (ген.), али *пилаџама* (дат.-инстр.-лок.)¹⁰⁸⁷; у Ускоцима *јѣњџади/јѣњџади*, али увек *јѣњџама*¹⁰⁸⁸; слично је у Бјелопавлићима: *тѣљади/тѣљади*, али *тѣљама*¹⁰⁸⁹. У Вушовићевим говорима "Колективне именице на *ад* и *ед*, које обично имају у дат., instr. i loc. наставак *има* или *ма*, често у тим падежима имају само наст. -и, дакле, мењају се у јединци, али имају увек у ген.: *јѣради*, *тѣљади* и сл."¹⁰⁹⁰ У ист. Херцеговини "Колективне именице на *ад* знају за облике јединице у читавој парадигми", а "облике множине налазимо само у дативу, инструменталу и локативу"¹⁰⁹¹. У околини Колашина "Облици јединице од колективних образовања на *-ад* потврђују се кроз цијелу парадигму", али су облици плурала далеко чешћи¹⁰⁹².

528. Забележено је од *бџџси* За м, дакле у женском роду.

529. а) Доследно овој деklinацији припада и именица *ѣрош*:

Нѣѣ ѣрош, из *Нѣѣ ѣроши* Чи м, од *Нѣѣ ѣроши* Б м, *џџ ѣроши* Кос, из *ѣроши* Ам, са *ѣроши* Чи м, *Нѣѣ ѣрош* Х Чи м, у *јѣдну ѣрош* ДС м, у *јѣдну ѣрош* Кос, у *ѣроши* Ам Радиј, у *ѣроши* Ам, *џџѣ ѣроши* Кос итд.

146 (-ци само у *кокџицију*, *ушицију*, ређе *кокџа*, *уши*). За ек. говоре исп. и С. Реметић, *Генитиве множине именица у говорима централне Шумадије*, ЗБМСФЛ XXVII-XXVIII (1984-1985) 655-663.

1086 Гор. 672, Симић Обади 29-30 и 72, Рем. Кладањ 126.

1087 Тешић Љешт. 216.

1088 Станић Уск. I 185-186.

1089 Вутић Бјел. 79.

1090 Вуш. ДИХ 38.

1091 Пецо ГИХ 128.

1092 Пиж. Кол. 126-127.

кѡс За м Х, *кѡсти* Селъ м, *костѡ* Х м, *кѡсти/у* Ам, *кѡстима* Зав м Селъ м / *кѡска* За м, *кѡску* За м, *кѡске* Ра.

534. а) Ни у говорима СП није очуван облик ном. сг. *кѡи*, већ је дошло до обличкога изједначавања ном. сг. са ак. сг.:

ном.-ак. сг. *ћѡр* М м, *шћѡр* Ам Буч ДБ Др ДС м З м За м Каћ м Куч Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј м Х м; ген. сг. *шћѡри* Ам Бал м Др За м Јаб Кал м Кос м Ра; дат. сг. *ѡтишла шћѡри* Ра; вок. сг. *шћѡри* Бук; ном.-ак. пл. *ћѡри* Др Жив, *шћѡри* Ам Граб Др За п/м Зав м Кос м Рад Селъ Сј м Х м; ген. пл. *ћѡри* М м, *шћѡри* Буч Жив Јаб Селъ п/м, *шћѡри/у* Др За Јаб.

Говори се, иначе, и *ћѡрка* Ам ДБ Ра, *шћѡрка* Др Куч Рад Х м; дат. сг. *шћѡрки* Јаб, *шћѡрици* Рад; ак. сг. *ћѡрку* Ам, *шћѡрку* Ам ДБ Др З м За м Каћ м Рад Х м, ном.-ак. пл. *шћѡрке* З м Ра Х м.

б) Није очуван ни облик ном. сг. *мати*, а и основа *мат-* је врло ретка. Јавља се углавном у псовкама (исп. *мѡтѡр* му ѡсова Чи м) или имену празника: *уочи Мѡтерици* ЗТ. Доминира лексема *мѡјка*.

535. а) Необичан је ж. р. (али је томе роду прикладан прозодијски лик) им. *ѡтрѡв* (Јѡди, јѡла те *ѡтрѡв*) Гр.¹⁰⁹⁶

б) Исто се то може рећи и за *пѡкѡн* (*пѡшћеш*, *пѡшћѡшѡ* — *пѡкѡн нѡкѡ*) За.

536. а) Уместо *Пѡв* (место код Сарајева) бележимо *нѡ Пѡли* За м, *с Пѡли* Селъ м.

б) Именица *пѡзив* обично је ж. рода:

ѡѡшла ми пѡзив Јаб, *нѡје ѡвѡ мѡја пѡзив* Јаб, *ѡјтра ѡмѡм нѡку пѡзив* Јаб, *трѡћѡ пѡзив* Ам Др Рад¹⁰⁹⁶.

Говори се и *пѡви* и *ѡрѡви пѡзив* Сј, *ѡрѡѡв пѡзивѡ* Сј.

с) Вуково *пѡнѡћѡ* употребљава се и у говорима СП:

ѡ пѡнѡћѡ Селъ м, *ѡко пѡнѡћѡ* Жив, *пѡсрѡд^м пѡнѡћѡ* Јаб, *успрѡд^м пѡнѡћѡ* Бал м, у *пѡнѡћѡ* — у *пѡнѡћѡ* М м.

Говори се, чак, и *пѡ нѡћѡ* Буч, у *пѡ нѡћѡ ѡћѡи* Сј м, што је синтагма од које је можда постала форма *пѡнѡћѡ*¹⁰⁹⁷.

Забележено је, иначе, и *пѡ пѡнѡћи* Кос м, према чему је, вероватно, настало и *пѡ свѡнѡћи* Селъ м.

¹⁰⁹⁶ Пиж. Кол. 131: "*ѡтрѡв*, м/ѡ (Кака пѡган — велике *ѡтрѡви*, ѡвѡ ми помѡи Сл)".

¹⁰⁹⁶ Исп. *пѡв пѡзив* Гор. 741, (ген. сг.) *пѡзивѡ/пѡзивѡ* (поред *пѡзивѡ*) Пецо ГИХ 130.

¹⁰⁹⁷ Исп. *ѡко пѡнѡћѡ* Дешић ЗБИЈГ 238, *ѡко пѡнѡћѡ* Драг. Лика 146 (само једном забележено) и *ѡ пѡнѡћѡ/пѡнѡћѡ* Станић Уск. I 206-207 (и тамо изнета тумачења). Станић каже да се "не може прецизно рећи је ли овај облик (*пѡнѡћѡ*) створен на овом (ускочком) терету или је овамо донет, иако ће ипак пре бити да је овамо донет", али не наводи — одакле.

d) Говори се: док није *предрат* била Кал м, за време *предрати* Кал м и све су *предрате* вудџ били Бал м (није засведочен м. р.).

e) Један топоним код села Крњаче гласи *Пр^чјекрс*, ген. *Пр^чјекрсти*, а забележен је у Бучју.

f) Двојаког је рода им. *простор*:

брисан простор Сј;

имала е једна велика прдстор Гр / *по простори* Рут.

Указујемо и на двојак проз. лик ж. рода.

g) Именица *прси* јавља се увек као *pluralia tantum* ж. рода:

прси Кал м, *нд прси* Ра Селъ, *у прси* Ам Бук Кос Рут, *по прсима* Кос м, *у прсима* Зав м.

537. a) У истоме је селу засведочено на *двој равни*, *по равни* и *дво равнѣ* вође што е Гр. Исп. и *једнѣ равни* Заб м.

b) Именица *раж* има стандардне облике: ном. *раж* Ам Селъ, ген. *ражи* Ам Јаб Кал м Селъ.

538. a) Забележена је им. *савез* у ж. раду: *онд савез била* са Турском ДС м.

b) Вук у Рјечнику упућује *свастику* на *сваст*. Вуку у прилог иде и полимско *свѣс* Јаб, *свѣс* ми била Кал м, да ти даднѣм ја *свѣс* X.

539. Говори се *дѣд таѣвич* Радиј, али *дѣбљич-дѣбљича* ('дебља пређа') Каћ м.

Вероватно је м. рода *једножич* Ра¹⁰⁹⁸.

540. Н а п о м е н а: Као што се из изложене грађе види, мало је дијалекатски маркантних појава у деklinацији или творби именица које обухватају неку к а т е г о р и ј у речи. Истичемо експанзију варијантнога наставка *-ом* у им. м. и ср. р. с основом на непчани сугласник и сибилант (т. 457), однос *Рајци/ндги* (прва је форма заступљенија од друге) (т. 494, а исп. и т. 495а) и експанзију форми на *-иѣ* типа *општиѣ* (т. 520а). Већина занимљивих појава је или лексички ограничена (нпр. ген. пл. *гдѣдѣ*) или ретка (нпр. инстр. сг. *крѣлом*).

За унутрашњу диференцијацију говора СП од значаја су спорадични синкретизам ген. и лок. пл. (ако је лок. с предлогом *по*) у прелазном говору (т. 463), који није засведочен у новошток. говору, и однос *гдсти*, *очѣ* и сл. (прелазни говор): *гдстију*, *очѣју/очѣ* и сл. (новоштокавски говор) (т. 458с и 526).

¹⁰⁹⁸ у РСАНУ се, наиме, наводи м. род уз банијско *једножич*.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

1) ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

а. Ортономични облици

541. Ген.-ак. личних заменица *ја, ти* и *себе* гласи *мене/менѐ/(мене), тебе/табе/(тебе), себе/себе/(себе)*, а заменица *он* и *оно* — *њѐга/њѐга/(њѐга)*. Примери са силабичним предлогом наведени су у т. 40 и 80, а без предлога у т. 111 и 196.

Јавља се, изузетно, и *у њег* Кос, где *-а* није саставни део наставка *-га*.

542. Двојак је облик дат.-лок. заменица *ја, ти* и *себе*.

а) У прибојским селима је готово доследна стандардна, аналошка форма¹⁰⁹⁹: *мени* Бук × 2 Буч × 2 Жив п/м × 4 Жињ За п/м × 3 Кал м × 3 Ра × 8 Сј п/м × 7 Чи м, *теби* Бук Граб За п/м Ра × 2 Сј п/м Чи м, *себи* Буч Жив п/м Жињ За м × 4 Кал м × 2 Ра Сј п/м × 3.¹¹⁰⁰ Изузетно се ретко може чути и *мене* Ра × 2 (забележено од једне старице родом из Прибојске Бање) Сј, *менѐ* Жив Ра (забележено од једнога човека досељеног из Мажића, између Калафатовића и Кучина).

б) Муслимани у околини Пријепоља говоре обично *мени* Др м Каћ м × 3 Кос м × 2 Сел м, *мени* Каћ м, *теби* Сел м, *себи* Др м Сел м, *себи* Кос м, а веома ретко *менѐ* Каћ м, *на себе* Др м¹¹⁰¹.

в) Насупрот томе, имамо у говору православног становништва у тим и другим селима око Пријепоља најчешће облике на *-е*: *мене* ДБ × 2 Др × 8 Јаб × 12 Кос × 3 Кућ × 6 Сел × 2, *менѐ* Сел, *тебе* ДБ × 4 Др × 2 Јаб × 3 Кос Куч × 2 Сел × 2, *тебе* Кос Сел, а знатно ређе оне на *-и*: *мени* Др Јаб Кос Сел, *теби* Куч, *себи* Сел, *на себе* ЗТ.

г) Слична је ситуација и у нововарошким селима: *мене* Ам × 8 Рад × 3 Радиј × 9 Рут × 3, *мене* Радиј × 2, *тебе* Рад × 2 Радиј, *себе* Ам. Само у овом последњем селу бележимо често и *мени* × 3, *теби*, *себи* × 4.

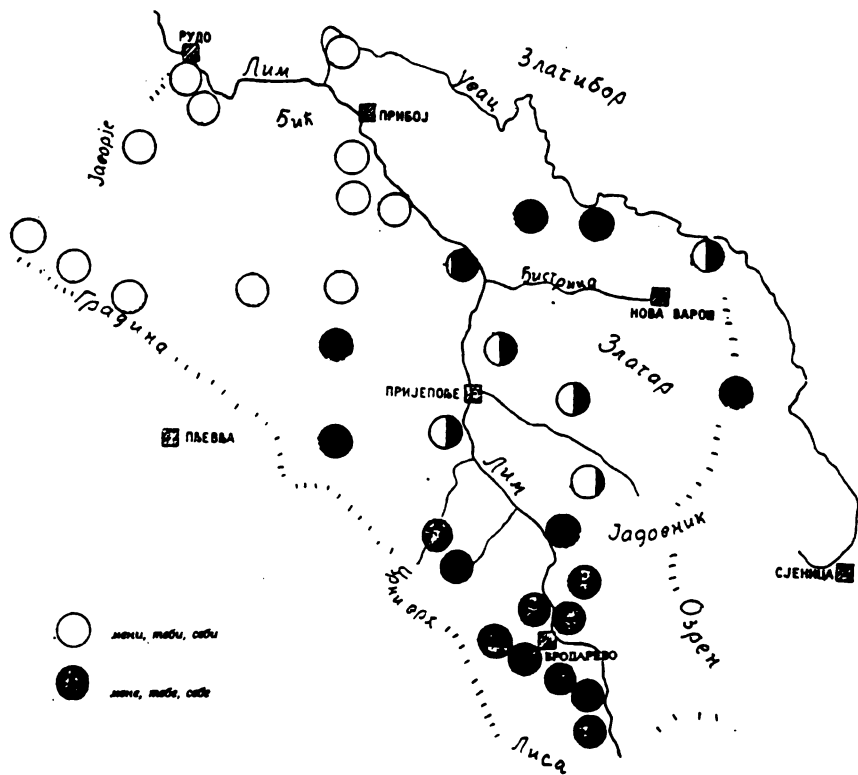
е) У селима јужније од Пријепоља (и у новошток. и у прелазном говору) доследно је *мене* Б м Бал м Бј м Г м × 4 Гр × 7 ДС м × 7 З п/м × 4 Зав м × 2 М м × 5 Х п/м × 7, *мене* Б м × 4 Бал м Г м, *тебе* Гр З м × 2 Зав м × 2 М м, *тебе* Гр Х м, *себе* Гр, *на себе* З м Зав м × 2, *у себе* Гр, *у сам себе* ДС м.

¹⁰⁹⁹ П. Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, ЈФ XXI (1955-1956) 107.

¹¹⁰⁰ И Р. Ђуровић каже да се "у промјени личних замјеница дат.-лок. синг. јасно...разликује од ген.-акуз." и поткрепљује то с неколико примера (Ђур. Јат. 298).

¹¹⁰¹ У текстовима из Хисарцика (Пецо Прилози) налазимо *мени* (260), *на теби* (259).

Ово је једна од важнијих изгласа која пресеца србијанско Полимље одн. северозападни Санџак, пружајући се уобичајеним правцем: југозапад—североисток (в. карту). Она, као и неке друге, полази с југоистока

Карта бр. 9: Облик дат.-лок. зам. ја и сл.

ист. Херцеговине¹¹⁰², заобилази готово целу данашњу Ц. Гору¹¹⁰³ изузев, изгледа, њеног најсевернијег дела¹¹⁰⁴, прелази преко срб. Полимља и Златибора (према нашим испитивањима), пролази негде између Бајине

¹¹⁰² Пецо ГИХ 131.

¹¹⁰³ Укључујући и Пиву и Дробњак (исп. Вуковић П-Др. 58).

¹¹⁰⁴ Говорећи о "краткој" ултимае у облика *тебе, себе* и сл., Ружичић каже да је она обавезна у изузетним случајевима, кад се овај облик употребљава у служби дат. синг. *мене, тебе, себе* (Руж. Пљ. 147). Ђупић, међутим, наводи за дат.-лок. само форме са -и: *теби/теби, себи/себи* (Ђупић Пљ. 83).

Баште и Косјерића(?)¹¹⁰⁶, прелази преко Колубаре¹¹⁰⁶, заобилази централну Шумадију¹¹⁰⁷ и Железник¹¹⁰⁸ и избија у југоисточни Срем¹¹⁰⁹. Западно од ове приближно назначене линије дат.-лок. гласи *мени*, а источно *мене*. Напомињемо, ипак, да за неке крајеве још увек недостају подаци.

543. а) Дат.-лок. зам. *он* и *оно* гласи *њему* Буч Г м Гр Бал м ДБ Др За п/м Кал м М м Рад Радиј, *к њему* Гр Селъ Х м Чи м, *по њему* Јаб.

б) У дат.-лок. заменице *она* обично имамо стару партикулу *-зи*: *њџри* Ам Буч Кал м Кос м, *на њџри* Буч, *у њџри* Ра, *у њџри* Г м; *њџи* Гр Заб м Јаб Каћ м Ра, *ни њџи* Јаб, *по њџи* Јаб.

говори се, међутим, и *њџ* ДБ З м, *у њџ* Куч.

544. а) Инстр. зам. *ја*, *ти* и *себе* обично је стандардан:

џд мнџм Каћ м, *сџ мнџм* Б м Бал м Буч Гр З Кал м Куч Радиј Селъ, *пџда мнџм* Куч, *прџда мнџм* Жив м Рад и сл.;

с тџџм Гр Жињ Јаб, *џд тџџм* Јаб, *прџ-тџџм* Ра и сл.;

сџџм Др За Каћ м Ра Сј м, *џд сџџм* Гр За м Јаб Кос м, *прџт сџџм* Куч, *прџ-сџџм* Ам, *сџ сџџм* Г м Др М м и сл.

Забележени су, у говору Муслимана двају села, и аналошки облици: *џд менџм* Кос м, *с тџџм* Кал м Кос м, *сџџм* Кос м¹¹¹⁰.

б) У инстр. заменица *он*, *оно* и *она* са силабичним наглашеним предлогом *-е* није никада саставни део наставка *-им* одн. *-ом*:

џд њџм Г м ДС м Заб м Ра, *прџд њџм* ДС м, *сџ њџм* Ам Буч Др ДС м З Кал м Радиј Рут Сј, *сџш њџм* Бал м Г м Зав м и сл.; *џд њџм* Гр ЗТ, *сџ њџм* Гр Јаб Каћ м Куч Сј п/м (исп. *џ са њџм* Сј) и сл.

Уколико је предлог асилабичан, онда су могућне двојачке форме: *с њџм* ДБ, *ш њџм* З м За и *с њџме* ДБ, *ш њџме* Буч За Ра.

545. а) Ген.-ак. зам. *ми* и *ви* гласи *нџс/нџс*, *џџс/џџс* (т. 198), с тим што се у ових облика често јавља и партикула *-ке*:

нџске Буч Др м Жив п/м За Заб м Кал м Ра Сј п/м Чи м, *џ наске* Заб м, *кџд наске* Буч, *кџд наске* Бук Др м Кал м, *нџ наске* Заб м, *у наске*

¹¹⁰⁵ За околину Б. Баште исп. Тешић Љешт. 222, за два-три села источно од Косјерића подаци су наши.

¹¹⁰⁶ Ник. Колуб. 48: чешће *мени*, ређе *мене*. У Узов. и Тршићу је само *мени*, *теби* (Тешић Узов. 174, Ник. Тршић 417).

¹¹⁰⁷ Рем. Шум. 287.

¹¹⁰⁸ Ивић Биогра. 158.

¹¹⁰⁹ "У неким местима југоисточног Срема" забележени су облици дат. ст. *мене*, *тебе*, *себе* (Ник. Срем 275).

¹¹¹⁰ Према Барјактаревићу, новопазарско *моном* и *меном* "није особина овог говора, већ је унесена са стране, из студеничког и косовског... а позната је и другим суседним говорима" (Барј. НП-Сј. 89). Уопштавање основе ген.-ак. карактеристично је и за неке сродне говоре. Исп., нпр., *сџџм/сџџм* у Тешић Љешт. 222 или *с тџџм/с тџџм* из (ужичке) Жељевице (према нашим белешкама). У оба та села је, међутим, *сџ мнџм*.

Бук За м Сј м, *наске* Каћ м Селъ м, *од наске* Селъ м; *одске* Буч Жив За м, *у васке* За м, *у одске* Селъ м.

б) Партикулу *-ке* имамо и у ген.-ак. зам. *они, оне, она*, и то сигурно у *њи^аке* Заб м Чи м, *за њи^аке* Каћ м, *код њи^аке* Каћ м, а највероватније и у *њи^{ке}* Бук Буч Граб Жив За Заб м Кал м Селъ м, *и њи^{ке}* Кал м, *код њи^{ке}* Жив Кал м Селъ м, *на њи^{ке}* Жив Сј, *од њи^{ке}* Заб м Куч, *од њи^{ке}* свй^{је} Каћ м, *у њи^{ке}* Жив Сј, *њи^{ке}* Сј. Како се говори и *њик*, мада ретко (т. 198 и 376с), могућно је да у некоме од наведених примера имамо тзв. покретно *-е*, као што је то, по свему судећи, случај са формом *њи^{ге}* Ра, *на њи^{ге}* Буч.

с) Аналошкога су порекла ретки облици типа *њи^{га}* Зав м, — *њи^{ка}* Сј, — *њи^а* Кал м.

546. а) Дат.-инстр.-лок. заменица *ми* и *ви* гласи: *нама* Бук Др З п/м Заб м Кос м Радиј Х м, *к нама* Гр, *с нама* Јаб Радиј, *за нама* Др Сј, *на нама* Куч, *по нама* Др Јаб, *пред нама* Бал м Бук Др, *са нама* Каћ м Кос Чи м, *с нама* Бал м Бј ДС м Чи м, *међу нама* Буч Каћ м Рут итд.; *ома* Ам Жив м, *с ома* ДС м Кос м Ра, *са вама* Др, *међу вама* Јаб итд.

Само се у једном устаљеном изразу јавља и: *ббк с нами* и *анђели ббж* Буч.

б) Доследно је *њима*, *за њима*, *на њима* и сл. (: *они, оне, она*) (део забележених примера наведен је, из других разлога, у т. 46 и 440а).

в. Енклитички облици

547. а) Енклитички ген.-ак. заменица *ја, ти* и *себе* гласи *ме, те, се*. Ове енклитике могу стајати и уз предлоге:

за ме Буч Јаб Ра Радиј Рут, *на ме* Бук Буч Др Жив За Кос Радиј Рут, *по ме* За м, *не гледā у ме* ДБ, *ми^мо ме* Кос, *ода ме* Јаб, *преда ме* Бук Каћ м Куч Радиј; *на те* Бук, *у те* Ам Буч Јаб, *преда те* Кос; *за се* Ам Буч Радиј Селъ п/м Сј м, *на се* Селъ Сј м, *ни^ад се* За м Кос, *ода се* За м, *ода се* Јаб Ра, *преда се* Кал м Каћ м Кос Ра Рут Сј (исп. и прилоге *испрема^{се}* ЗТ, *напрема^{се}* му бילו Ра, *упрема^{се}* Заб м Кос Куч), — Они су борбе отворили *међу се* Ра, *Изабрали се међу се* Рут, *Вбјска међу се* нека се бй^{је} Сј м¹¹¹¹.

б) Енкл. ген.-ак. заменица *он* и *оно* без предлога гласи *га*, а уз предлоге *њ, њга* и *њга*:

на њ Радиј, *у њ* Буч, *преда њ* Куч;

за њга Ам Жив Сј, *на њга* Ам Буч Др За Јаб Ра Рут, *преда њга* Кос м Рут, *јад њга* Ам;

¹¹¹¹ Исп. стихове из нар. песме *Урош и Мрњавчевићи*: "Цареви се отимљу о царство; / међу се се хоће да поморе".

за њега Буч, за њега Др, на њега Јаб, у њега Јаб, пџа њега Сј, преџа њега ЗТ, џа њега Жив.

Сви наведени примери су акузативне синтагме. Прва наведена енклитичка форма, *њ*, стандардна је, мада није карактеристична за екавску подваријанту источне варијанте књиженог језика. Била је, међутим, својствена Вуковом језику¹¹¹², а сасвим је обична и у неким сродним говорима¹¹¹³ (ипак, не у већини).

За облик *њега* речено је да је данас "чист дијалектизам",¹¹¹⁴ али се и он јавља у оближњим говорима, чак чешће од *њ*¹¹¹⁵.

Да је *њега* у наведеним примерима енклитика, судимо на основу прозодијских феномена (исп. однос *на ме, преџа ме : на њега, преџа њега*). Иако смо овакве синтагме бележили и у неким златиборским селима, можемо их сматрати сасвим особеним, готово егзотичним.

с) Особеном се може сматрати и генитивна синтагма *пџреџа ње* (Ђеџер *пџреџа ње* држи коња под браду за џзду, све то *пџреџа ње*) Ам.

д) Енклитички ак. зам. *она* без предлога гласи *је*:

Они *је* испрџсили Бал м, Довџели смо *је* Бј м, Ја *је* неђу попити ДБ, Ја сам *је* чеко ДБ, Све *је* џфати за врат па *је* дрђу тамо ДС м, На Бадњи би *је* дан закло З, скину *је* За м, ... да *је* сиљују Заб м, Пушкџм *је* убили Заб м, А та-је вакаат тадај носио *је* (пртену кошуљу) сваџ ЗТ, Ђе ћемо *је* начинити Каћ м, Нџну да *је* видјим Каћ м, Ја *је* украџем Каћ м, Испрџси *је* М м, Ниџко *је* са шећџром неће Х м, Ондџр легну *је* ваџо украј Х м итд.

е) Уз предлоге, пак, имамо ак. *њу*

*на њу Јаб Рут, у њу Ам, преџа њу Др Рут Сел*¹¹¹⁶

548. а) Енклитички дат. зам. *ја* и *ти* гласи *ми* и *ти*. Није засведочен облик *си* од зам. за свако лице *себе*. Као траг тога облика помињу испитивачи сродних говора *си* у конструкцијама типа: Благо *си* га тебе кат *си* луд Јаб¹¹¹⁷.

б) Енкл. дат. зам. *он* и *оно* гласи доследно *му*, а од *она* — *јој*: Није *јој* смеџо ни старџшина ДБ, Дошџо *јој* џтац џнамо Ам, Баба *јој* казуе Буч, Не пуши *јој* ни кућа Г м, Име *јој* Алџксија ДС м, Све *јој* даво З, Ондџ-*јој*

¹¹¹² М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗМФСФЛ I 119; Ивић Поговор 129; Кашић Поговор 1628-1629.

¹¹¹³ Нпр. Вуш. ДИХ 55, Пеџо ГИХ 134, а од меновшток. ијек. говора исп. Пеш. СК-Љ. 153.

¹¹¹⁴ Ивић Поговор 129.

¹¹¹⁵ Вуковић П-Др. 59, Вуш. ДИХ 55, Гор. 676, Ивић Биоска 399, Станић Уск. I 208.

¹¹¹⁶ Пеш. СК-Љ. 153 *преџа њу, по њу*. Овај је облик, иначе, запажен и код Вука (Ивић Поговор 130) и писца из западног дела српскохрватске језичке територије (D. Alerić, *O enklitikaма nja i nje*, Језик XII (1964-1965) 47-51). У ПГХКЈ 122-123 енклитика *њу, по њу* саџтра се стандардном!

¹¹¹⁷ Барј. НП-Сј. 90, Вуш. ДИХ 55, Пиж. Кол. 134, Станић Уск. I 209. Барјактаревић, Вушовић и Станић третирају, оправдано, облик *си* у оваквим конструкцијама као речцу.

чѣк обдѣлио З м, Дѣнесу *joj* ка^hву За м, Дѣђе *joj* браѣт Кос м, Пла^hна *joj* ѣсто М м, Вѣчи *joj* да нѣ кука Радиј, Андрија *joj* вѣли Рут, Даднѣ *joj* ... штѣ ти ја знам Х м, Бѣг *joj* цѣнет дѣо Х м итд.

Нетипично је, за ове и сродне говоре, једанпут забележено је Пође је рѣд у Турску Ка^h м¹¹¹⁸.

549. а) Енкл. ген.-ак. заменица *ми* и *ви* гласи *нас* и *вас*:

Ага оне да *на-сагна*... да *нас* љбацѣ љс куће, да *нас* на^hјурѣ, па куд знаш Ам, Дѣђе ко па ће *нас* побит Б м,... да *нас* пуш^hи Бал м, Било *нас* је тридесѣт ѣсам члѣновѣ Бј, Било *нас* много Бук, Ђво *нас* још три Буч, Па нико *нас* на^hпо нѣ би ни нам мѣго штѣ Г м, Онај *нас* прѣти Вѣлизѣр Гр, Побѣиће *нас* Тали^hјани Гр, По троѣца *нас* уѣи ДБ, При^hмѣ *нас* свѣсрдно ДБ, Плачкали *нас* ДС м, Вѣрају *нас* ДС м, Она *нас* пѣвуче вѣмо З м, Вѣтели *нас* Заб м,... да *нас* нѣ кољу Заб м, Они *нас* прѣсрѣтили вѣмо Заб м, Вѣд *нас* је под^hѣви^hо Зав м, Онда су *нас* држали у лѣгору Зав м, Пред затвором *на-свѣчу* Јаб, држали *нас* Кал м, Има *нас* је^hно двѣ^hес пѣт кућа Ка^h м, Нарѣд *нас* мало и побѣжавѣ Ка^h м, У јѣдан пѣток *нас* оставѣ Кос, Било *нас* троѣца бра^hће М м, Свѣ *нас* ѣво нѣ^hе коштало М м, Мѣгу *нас* и побити Ра, Вѣрали *нас*, били *нас* Радиј, Одат^hѣ *нас* дѣгли тѣмо у Нѣготѣн Сј, Ше-стѣгѣна *нас* ѣндѣр ѣде Сѣл, Бѣгоми *нас* на^hкѣ уруми ѣрали Х м, Бра^hће *нас* је ѣмало...Х, Пѣт *нас* било Чи м итд;

На^hу *вас* нѣђе Бал м, Вѣ љу *вас*, ја нѣмам ѣѣ Јаб, Чѣка *вас* Ра.

Напомињемо да се међу наведеним примерима налазе и они из села са прѣлазним говором, као и из других села у околини Бродарева.

Само је у Ра забележено, од јѣднога човека досѣљеног из Мажића (из-међу Кучина и Калаѣатовића), и ... *ве* ѣтац вѣш. Овај енклитички облик нетипичан је да *на* *нас* не само за говор тога села него и за говоре срб. Полимља уопште¹¹¹⁹.

Облице *нас* и *вас* могу, иначе, у новоштокавском говору стајати и уз предлоге:

на *нас* Бук Др Ра, *у* *нас* Бук, *кода* *нас* Ам Граб Др Рад, *и* *кода* *нас* Рад, *пѣкрај* *нас* Буч, *прѣда* *нас* Жив Рут, *јѣд* *нас* Жив;

на *вас* Бук, *кода* *вас* Рад.

б) Енклитички ген.-ак. заменица *они*, *оне* и *она* гласи без предлога: *и^h* (*и^h*) (т. 370с), *и* (т. 371сб), *и^h* (најчѣшће, т. 372) у говору Муслимана и *и^g* (*и^g*) (најчѣшће), *ик* (ретко) у говору Срба (т. 376с), што је морфолошки

¹¹¹⁸ О распрострањености овога дативскога енклитичког облика у шумадијско-војвођанским говорима в. Рем. Шум. 294.

¹¹¹⁹ Треба ипак напоменути да је А. Пецо запазио у "Санѣачким хићајама" С. Вуко-сављевића и не: "За које ли не јаде зову" (Др Асим Пецо, *Неке специфичности говора Вуко-сављевићевог зовицаја (на основу његове "Санѣачке хићаје")*, Симпозијум о научном делу Сретена Вуко-сављевића, Пријепоље 1973, 89).

све исто. Из говора Муслимана имамо и једну потврду за нетипично *и* (т. 371d).

Уз предлоге се у новоштокавском говору јављају облици гласовно подударни са оротоничнима, тј.: *о* њиџ Јаб, *на* њиџ Жив Ра, *у* њиџ Др, *пред* њиџ Ам Кос Куч Рут.

Ове је облике запазио П. Ивић у Вуковој *Српској граматици*¹¹²⁰, а сами смо их бележили и у неким златиборским селима. Треба их, иначе, посматрати заједно са онима у синтаagmaма типа *на њега, пред* њега (т. 547b), *на њу, пред* њу (т. 547c) и *на нас, пред* нас (т. 549a).

550. а) Енкл. дат. зам. *ми* гласи *нам*:

О-нам је кмет дванес³ годинā бѣло Ам, *Узеше нам* више нѣ пола Ам, *О-нам* је бѣло најприје секлетар Б м, *То нам* је пријатељ Бал м; *Кућа нам* је ова велика Бј, *Ова* њива *нам* дошла Буч, *Срѣтнѣ нам* гости, *срѣтнѣ нам* састанак Буч, *Далѣко нам* је вода Г м, *Тражили су нам* Г м, *Турили нам* чифчиљу Г м, *Да нам* биде срѣтан Бѣжић Гр, *Срѣта-нам* Бѣжић Гр, *Рѣђак нам* њн Гр, *Дѣнио нам* је ракиљу ДБ, *Примѣ нам* коње ДБ, *Дали нам* мало с³јена ДС м, *Поклаше нам* говеда ДС м, *Старѣ краљ* Пѣтар није *нам* нанио штету никаку ДС м, *Одн³јела нам* вода ту млого пашњак З м, *Тури нам* у цезву, *вѣј* З м, *Операше нам* вода За м, *Пишу нам* За м, *Отац нам* је умрѣ прѣвѣ Швабѣ Зав м, *Стара нам* мајка била ЗТ, *Ништа нам* није остало Јаб, *Узеше нам* пушке Јаб, *Нису нам* дали Кал м, *Причѣј нам* нешто Кал м, *Запѣло нам* за стубове Каћ м, *Има нам* њнѣ мјесец Каћ м, *Остѣ нам* у соби Каћ м, *Фино нам* је било Каћ м, . . . што *нам* гѣј треба М м, *Онеш ли нам* дати Ра, *Чѣстит нам* нѣви Бѣжић Рад, *Да нам* дѣш лѣба Радѣј, *Тријес мѣтѣка нам* дѣдну Рут, *Дѣде да нам* кажете коѣ неге оступити Сѣљ, *Донѣсоше нам* чорбу Сј м, *Нѣкѣ нам* кѣнѣ јѣднѣ крѣва пѣла Х, *Нѣма нам* кишѣ Х м итд.

Напомињемо да се међу наведеним примерима налазе и они из села са прелазним говором (осам), као и из других села у околини Бродарева (десет).

б) Као енкл. дат. заменице *ви* јавља се дублетизам *ви/вам*:

Да ви причѣм Ам, *Теца ви* нѣ знају Ам, *Јѣ* њу *ви* рѣши Ам, *Штѣ* њу *ви* причѣти Бал м, *Знам да ви* причѣм како сам се удѣла Буч, *Нѣнете да* радите, *мѣха ви* Буч, *Рѣкок ви* Буч, *Да ви* причѣм Гр, *Нѣстављам ви* њу причу ДБ, *Правѣ да ви* кажем ДБ, *Нѣма ви* рѣчка Др, *Нѣнемо ви* ништа Др, *Да ви* донѣсѣм, каже, мало лѣба ДС м, *Нѣте, кукала ви* мајка ДС м, *Штѣ да Ви* кажем Зав м, . . . *Да ви* се покорѣмо Јаб, *Е* ѣво *ви* сад рѣка Јаб, *нијѣдан ви* камѣн на камѣну Јаб, *Чѣститѣм ви* празник Јаб, *Штѣ* не *ви* вѣца М м, *Штѣ* њу *ви* причѣт М м, *Да ви* кажем Ра, *Кѣ* *ви* је њнѣ младѣћ Ра, *Лѣкшѣ ви* држати Ра, *Мѣгу ви* рѣши Ра, *Добар ви* дѣн Ра, *Опасѣчѣ ви* нѣка Сѣљ, *Отклѣ ви* тѣ Сѣљ, *Свѣ* *ви* је сагѣрело Сј м, *Срѣнан ви* Бѣжић Х;

¹¹²⁰ Ивић *Поговор* 130.

Она би вам све испричала Бал м, . . . ако вам је ђе близу кућа Жив, Да вам је срѣтан пѹт Жив м, Свака вам час За м, Срѣтно вам виђење Јаб, Већ вам је пѹзнато Кос м, Дајте пѹре да вам купимо Ра, Шта вам је?! Ра, Кѹ вам каже да сам пѹбјегѹ Сј, Ја вам не мѹгу касти Сј м.

Први је облик (*ви*) чешћи у говору становништва источнога и јужнога, а други (*вам*) северозападног дела срб. Полимља.

с) Енклитички дат. заменица *они*, *оне* и *она* гласи у говору Муслимана *им* (*им*) (т. 372а), а у говору Срба *им*, што је морфолошки исто.

551. На крају овога прегледа енклитичких облика личних заменица — две н а п о м е н е :

1° Западносанџачки систем енклитика заменица *ми* и *ви* — *нас*, *вас*; *нам*, *ви* (*вам*) — својствен је југоисточним ијекавским говорима који нису у непосредном суседству са зетско-јужносанџачким дијалектом¹¹²¹. То истовремено значи да је подручје комплетнога система енклитика типа *не*, *ве*; *ни*, *ви* источније и јужније од ових говора, па и од ових у срб. Полимљу¹¹²².

2° Новоштокавски полимски систем енклитика уз предлоге (типа *на ме*, *преда ме*; *на њ*, *на њеа*, *на њега*, *преда њега*; *на њу*, *преда њу*; *на нас*, *преда нас*; *на њиг*, *преда њиг*) један је од најбогатијих у штокавштини уопште, а сродан је Вуковоме¹¹²³ и ономе у суседним златиборским селима.

На супротној страни налази се прелазни говор, у којем није засведочена ниједна од наведених синтагми, што се слаже са приликама у неким делимично сродним говорима, нпр. бјелопавлићком¹¹²⁴. Такве су синтагме, међутим, врло ретке и у новоштокавском говору у околини Бродарева (исп., ипак, *преда њу* Гр).

2) ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

552. а) Вокал *-а* саставни је део наставка *-га* у ген.-ак. заменице ко одн. у ген. зам. *шта* ако су ти облици употребљени самостално (без предлога) или с предлогом на који се не врши преношење акц.: *кода* Бал м Заб м × 2 Каћ м × 2 Ра × 3 Селъ п/м, *кода* Ам Бал м Бј Др × 3 ДС м × 3 За М м Рад Радиј × 2 Рут Селъ Х м, *за кода* Кос м Ра, *за кода* Ам Рут, *от кода* ДС м, *прет кода* Др (примере за *чега* в. у следећој тачки).

¹¹²¹ Исп. Пецо. ГИХ 132, Вуковић П-Др. 59, Златибор (према нашој грађи), Гор. 675. Занимљиво је да Ђупић не налази у Пљевљима не само *ни*, *не*, *ве* него ни *ви* (само је једанпут забележено *не*) (Ђупић Пљ. 92).

¹¹²² В. Вуш. ДИХ 54, Станић Уск. I 209, Пиж. Кол. 135, Сек. БП 170, Барј. НП-Сј. 88, Смиљевац (јужно од Ивањице, према нашим белешкама). Напомињемо да су наведени само срб. Полимљу најближи говори.

¹¹²³ В. Ивић Поговор 129-130.

¹¹²⁴ "У говору Бјелопавлића се не јављају енклитички облици у конструкцијама с предлозима, типа *преда ме*, *пода ме*, *на ме*, *на те*, *међу се*, *на њ*" (Ђупић Бјел. 81).

Ако је акт. пренесен на проклитику, онда је поред *от кога Жив*, у *кога Жив м*, *от чега М м* могућно и *збк чег Рут* (исп. и аналогно у *нџе*, т. 541).

И у заменица сложених са *-ко* и *-шта* обично је: *икога Заб м*, *некога Гр Кос м* *Сел м*, *некога Гр З Кал м* *Радиј*, *никога Сел м*, *никога Буч З м* *За м* *Зав м* *Каћ м* *М м*, *содкога За м*, *содкога Радиј*; *коечег Жив Чи м*, *којечег Куч Ра*, *содчег Ам*, *содчега ДБ Др ДС м* *Х м*; *од некога Радиј*, *код некога Ра*.

Знатно су ређи облици типа *никог Кал Кос М м* *Заб м*.

б) У дат.-лок. имамо у простих облика доследно *-е* одн. *-у* под условима који важе за ген.-ак. (одн. само ген.): *кџм Бал м* *Буч За Ра Сј м*, *кџме Ам* *Др Јаб М м* *Сј м* (никада *кому*); *чџму Ам* *Јаб Рут*, *о чџму Кал м*.

Говори се, међутим, и *на чџм Жињ*, *о чџм За*, *у чџм Сј*.

У сложеница се и овде јавља *ником Радиј*, *сџком Ам* одн. *сџчем* (има *спјс*) *За м*, али је знатно чешће *некоме Бал м* *Жињ Зав м* *ЗТ Каћ м* *Кос м* *Радиј*, *никоме Г м* *Кал м* *М м* *Каћ м* *Радиј Сј*, *сџкоме Ам Г м* *ДБ Жињ Јаб Кал м* *Кос м* *М м* *Радиј Сел* одн. *сџчџму Г м* *Сј м*, *о сџчџму Г м* *Жињ* (исп. и т. 553b).

с) За инстр. исп.: *са чџм Ам*; *с кџм Бал м* *Јаб Каћ м* *Ра Сел м*, *с чџм Јаб*, *ш чџм ДС м*; *чџм Буч/чџме Ам*; *са коџчџм Ам*.

553. а) Ген. заменице *шта* у самосталној употреби гласи *чџга Ам* *Ра x2 Рад*, *чџга Ам М м* *Сел*.

С предлозима, пак, он може бити двојак:

збк чџга Ам *Бал м* *Рад*, *збк чег Рут*, *д-чега М м*;

збк шта Г м, *ода шта Сј м*, *от шта Ам*, *Бџме*, *д-шта* се *пјсак* *градј* *нџ знам Бал м*, *д-шта Ам* *За Јаб*, а исп. и *ни ода шта Кал м* *Сј м*, *ни о-шта Каћ м*, *ни око шта ЗТ*¹¹²⁵.

б) У последња три наведена примера предлог раздваја негацију ни од основе *шта* у зам. *ништа*. У вези с тим исп. и: *ни за кога Х м*, *ни у кога Кос м*, *ни с кџм Ам* *ДБ Жив м* *Сел м*, *ни са кџм Каћ м*; *ни за шта Ам*, *ни у шта Буч*, *ни у што Сј м*, *ни ш чџм Зав м*, ни ме *пјта ни о чџм Рут*, *ни о чџму Бј м*.

Говори се спорадично и: *Млџгџ су бндџ интелјрали за ништа Ам*, а с предлогом *без* доследно (?): *Остаџосмо без џшта М м*, *брез џшта Сј м*,

¹¹²⁵ Облик *шта* јавља се и уз количинске прилоге: *Бјло је млџго штџ Буч*. Иако је *око шта џшто* и *Бук*, та је *фора* ретка у књижевном језику какав се данас употребљава у Србији (Ивић Поговор 131). У неким сродним говорима, па и у завичају Вукових предака, тај је облик сасвим обичан: Вуковић П-Др. 61 ("реџак је ген. синг. *чџга*"), а исп. и Барј. НП-Сј. 90, Пјж. Кој. 136 (*чџга*, *чџга* и *д шта*), Руж. Пљ. 173 (*џко шта*), Станић Уж. I 210, затим Пеш. СК-Јџ. 153 и др.

Оставили су те *без ништа* Зав м, *без ништа* Бј м Рут, *без ништа* Каћ м.

554. а) У претходној тачки (под б) наведено је *ни* у *што* Сј м. Облик *што* засведочен је и у акузативној синтагми *нд што* Буч, али је *шта* много чешће: *зд шта* Ам З м Јаб, *џа шта* Јаб, *џ шта* Б м Сј м и сл.¹¹²⁶

б) Облик *што* јавља се спорадично и у конструкцијама без предлога:

Штџ ти је?! Рут;

Штџ ти ја знам! Г м, *Штџ* ти знам! Х м; Нисам ни знала *штџ* су партизани Заб м;

Немаде кад ни да се окренџ да нас пита *што*, ни да нам *што* рџкнџ Б м.

Међутим, неупоредиво је, и у ном. и у ак., чешће *шта* (у упитним, зависно-упитним, изричним и објекатским реченицама, у значењу неодређене зам. 'нешто' итд.):

А *штџ* ђџ, грџна Нанко? Б м, *Штџ* ђџ тџ вође, црџно вратио Б м, *Штџ* те брига?! Бал м, И *штџ* му бџ, јади га знали Бал м, Па *штџ* џу, каже, мајко? Бал м, *Штџ* да ти кажем Бј, *Штџ* знаш тџ Г м, *Штџ* си радила? Г м, *Штџ* џу, како џу – мџрам д-џдем Гр, *Штџ* да радџм? ДБ, *Штџ* ћемо, Аземе, мџ, бџлан, кџ-ћемо? ДС м, Штџ вели, колко џма гџдџна тебе? З м, *Штџ* ћемо јџсти? Заб м, Штџ џу ја?! Заб м, Штџ џу ти причати?! Заб, *Штџ* те боли? З м, Па *штџ* би ти џ томе знала рџћи? ЗТ, *Штџ* јој је, мајку јој бџг убиџо! Јаб, *Штџ* ћеш, лџпове? Јаб, *Штџ* ти је, бџлан? Каћ м, Штџ желџте? Кос, *Штџ* џу ти причат?! М м, *Штџ* вам је? Ра, *Штџ* је мџгџо дрџгџо? Ра, *Штџ* е? М м Радиј, *Штџ*-нџ? Сџљ, *Штџ* ће? Сџљ м, *Штџ* да радџм? Сј, Ма *штџ* му је, кој му је џавџ? Сј, *Штџ* су крџва џџца, *штџ* ли су жџне? Сј м, *Штџ* ћеш дрџгџо? Х м, *Штџ* је тџо? Чи м, *Штџ* тџо, каже, теби бџ?! Чи м;

Зна-*штџ* радџ младе кад најприје дџџу Ам, Зна-*штџ* је урадиџо? Х, Када су и *штџ* су, ја то не знам Х;

...Нит ми је *штџ* рџко Б м, Не знам *штџ* једе џна Б м, Ёмџо би ти *штџ* причати Буч, ...Ни сам *штџ* пџнџтила ни задџљевала Г м, Нџмамо више *штџ* причати Г м, Здџговор је бџџо увџџе свџ *штџ* ће се радџти ДБ, ...Свак свџе *штџ* трџба да радџ ДБ, Не знам *штџ* ђџће Заб м, Е не знам *штџ* вели Каћ м, Казујџ *штџ* је кој Кос, Ђџдемо тџмо, кад џма-*штџ* виђџети Сџљ, Продавала *шта* сам стџзала Сџљ м, Нџма-*штџ* причати Х м, Нџмајџ џџ да *шта* нађџу Чи м; Није онџ бџгџна *штџ* Граб, Да сам *штџ*, џшта крџв – ништа! Жињ, ...која кџћа није *шта* рушна За м, Ко ће џвиџем *штџ* да џдџљџи Јаб, ...Ако *штџ* бџде Каћ м, Ёма ли *штџ* тџј Кос;

Некад џма и мџве неке, бива, како *штџ* најлази Кос м итд.

¹¹²⁶ "С приједлозима који се слажу с акузативом увијек је само *што*, нпр. *на што*, *по што*, *у што* итд." (Мар. Грам. 197).

с) У значењу 'зашто', 'чему' и сл. имамо и у овим говорима само *што*:

Па *што* га нѐмб гађат? Б м, А *што* ће у оногај јѐш двадес? Буч, *Што* чѐкате? Др, *Што* ћу ти причати? Каћ м, *Што* плачѐте? Кос, *Што* ђпасно? М м, *Што* нѐ би у Приђбј сасѐлили Ра, *Што* ће ми? Ра, *Што* ће комѐ млѐн? Сј м и сл.

Очигледно је да то значење не преовлађује у реченици: *Шта* си савр¹¹²⁷ ђла главу! Каћ м.

д) Такав је облик редован и када је ова зам. у функцији везника, нпр.:

Ако бјѐжите от чѐтнѐка, *што* мђрате вђду пѐйти Каћ м;

Што ѐмали, под¹¹²⁸ ђлили Ам, *Што* знаш, пђпричај ђим, брѐте! Бал м, Гђовѐ се *што* гђј ко ѐмѐ Буч, Уђѐли за ѐђес *што* су гђј нашли Зав м, *Што* гђђ бђг дѐ, ђнђ је најђољѐ Ра, *Што* нам гђј трѐба, код Нѐкђлѐ М м, Забђравила сам и *што* сам знала Радиј, Јѐ свѐ пѐнтѐм *што* ђна Радиј, ѐва кђћа *што* е дђлѐ Радиј; Мђрам нѐму дѐти да пђпиѐ, па *што* ђстанѐ Буч, Помѐгали смо *што* смо мђгли Каћ м, Па сѐ-тѐ уђѐмај, а нѐму *што* ђстанѐ Кос и сл.

е) Заменице сложене са *шта/што* имају, по правилу, ликове карактеристичне за источну варијанту српскохрв. књижевног језика, нпр.:

ѐшта Жињ Заб м Каћ м Куч М м Сј м Х м, сђшта Бал м Г м Хр Х м итд.;

нѐшта Ам Бј Буч Г м Гр ДС м З п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Радиј Сј Х Чи м, у *нешто* Бал м Кал м, *пнешто* Бал м ДС м.

Забележено је, међутим, двојако одступање. Говори се, с једне стране, и *сђшта* Б м (у прелазном говору¹¹²⁷, али недоследно) и, с друге стране, *нѐшта* Ам Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др ДС м Жив Жињ За м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м Куч М м Радиј Рут Сѐљ п/м Сј п/м, за *нѐшта* Ам, *ђ нешта* Кос м, *ђ нешта* ДС м, *пнешта* Ам Бал м Жињ Каћ м Кос м (: штѐ, ѐшта, свѐшта и сл.).¹¹²⁸

ф) У Правопису МХ-МС наводи се само *штођгод* (стр. 81 и 769). У говорима СП је: *штођгод* Х м, *штођгођ* Ам Сј м Чи м, *штођгођ* М м.

Доминацију облика *шта* потврђује и *шта* бѐло Г м Кос п/м.

555. Форма *сђко* забележена је само једном, и то у говору писмене особе: *Сђко* га је вђлио, брѐте Чи м.

Аутентични полимски облик је *сђк*:

сђк свђју фѐмилију Ам, Тђ *сђк* вђдѐ Б м, *Сђк* је ѐмђ пђшку Бук, Вђлѐ га *сђк* Г м, Амђ је *сђк* свђј пђсђ ДБ, Нѐ море *сђк* бѐти црн Граб, *сђк* за себѐ Др, *Сђк* ми призна је Др, *Сђк* свђга кђња вђдѐ Жив, ѐтишли

¹¹²⁷ Исп. Пеш. СК-Љ. 153, Пиж. Кол. 137, Ћупић Бјел. 82 (ређе *сђшта*).

¹¹²⁸ Двојако и Гор. 676.

кѹћи сѣдк свѣјѣ Жињ, Сѣдк нек се врати свѣјѣ кѹћи З м, сѣдк на свѣју страну Заб м, Није ѿмо сѣдк ни корито ЗТ, Нѣсио је сѣдк ЗТ, Е тѹда је сѣдк мѣрѣ да прѣђе Јаб, Сѣдк мѣра Каћ м, О Вавѣдѣњу сѣдк ѿде кѹћи Кос, сѣдк на свѣју страну Куч, Пѣсе се вратио сѣдк у свѣју кѹћу М м, Пѣшли смо сѣдк на свѣј пѣсѣ Рут, Нѣся га сѣдк Сель м, Ако кѣ зна за се, сѣдк ће прићи Сель м, сѣдк себи Сель, сѣдк Жињ Јаб Кал м Каћ м Сј м.

Форма *сѣдк* широко је распрострањена у народним говорима, а јавља се и у језику књижевности (и код Вука), па јој се, по мишљењу М. Стевановића, "никако не може спорити књижевни карактер"¹¹²⁹. Међутим, М. Ивић сврстава *сѣдк* међу оне облике који се "код говорних претставника из наших источних крајева... не јављају"¹¹³⁰.

¹¹²⁹ Стеван. ССХЈ I 302.

¹¹³⁰ М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I 119.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ

1) О ОДНОСУ ИМЕНИЧКЕ И ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ

556. И за говоре северозападнога Санцака одн. србијанског Полимља може се рећи оно што је још Вушовић констатовао за "диалект источне Херцеговине", тј. да се у њима "ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида"¹¹³¹.

Нека као потврда тога послуже само следећи примери:

а) присвојне зам. и присвојни прид. + заменичко-придевска деklinација:

у *његовме* стану Радиј, пред *њенога* човека Рут, *њеноме* ђеверу Др, *њезиноме* свекру Граб, по *њезинџм* Селџ м, према *њезинџм* Заб м; из *Павинде* Пџла З, на *Цдревџм* мџсту Жив м;

б) прозодијски лик неодређенога + морфолошки лик одређеног вида:

Операли га у Бџсну *бџсџга* Ам, *Изгњавџм* у џднџм бакрџчу, *чџстџм* и *голџмџме* Ам, чџск у *зелџнџм* од^џјџлу Ра, Дајџе каблџић мл^џјџка, наџкџ џнога *љџтџга* Ам, Све глџдџм џнџг *мрџтџг* војџника Жив, И пџслије су ми пуштили ђевера *жџвџга* Радиј, Ани *мрџтџме* џалџлу Селџ м, *мрџтџга* Буч и сл.¹¹³².

с) прозодијски лик одређенога + морфолошки лик неодређеног вида:
џмџ сџџ пџсека Ам (ово је јџдини забележени пример такве врсте).

557. С обзиром на ситуацију у многим штокавским говорима (нарџчито србијанским¹¹³³), као и на стање у јџзику књџжевности (нарџчито оном у Србији¹¹³⁴), много је важније да именска деklinација придевских заменица и придева (за бројџе немамо потврда) уопште постоји и да је, штавише, у говорима СП то жива категорија (мада већ у приметној рецџсији).

а) Облици ген. (одн. ген.-ак.) именичке деklinације придевских заменица:

¹¹³¹ Вуш. ДИХ 49.

¹¹³² Слџчне примерџ наводе, између осталих, Пеџо ГИХ 146 и Станић Уск. I 213-215. Као ни у тим говорима, није то ни џде редовна појава (в. у џделку о прозодијским алтернџцијама у придева и примерџ из следеће тачке).

¹¹³³ И у јџкавској (западној) Србији је именичка деklinација прид. зам. и придева у великој рецџсији (Гор. 676). Тешић (Љџшт.) и Ник. (Тршић) је уопште не помињу. У Обадиња (бџсанско Подриње) "именска промјџна придева постоји", али углавном у говору старијих (Симић Обади 75). Уосталом, џдлика је и "говора села џко Колашина. . .снижџна фреквенција облика именичке деklinације" (Пиџ. Кол. 143).

¹¹³⁴ Исп. М. Ивић, *Јџдно поређџње Вуковог јџзика са нашим данашњим књџжевним јџзиком*, ЗБМСФЛ I 118; Стеван. ССХI I 262; Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрџватском јџзику*, ЈФ ХХIХ/1-2 (1973) 505.

Ево ја *кака* имам бѣза Ам, Би ли те интересовало да је отишла за *кака* чинџвника великога ДБ, *кака* чоѣка М м, . . . да не би *кака* труња. . . Г м, *Лѣба* узмеш вамо на пекарама, а нође двѣ порције *јѣла* *кака* има Кос, Мѡгу ли *кака* спаса наћи Сј м; Скували *нака* пѣринча Кос; *Никака* прихода немам Бј м; Турило. . . трѣћу (чашу) пред онѡг *његова* брата ДБ, Па потље дошѡ да ме прѡси зѣт за *његова* брата Др м, Код *његова* оца би ѡ пѣштѡл За, Не мореш ниђе никога да нађеш *његова* Заб м, од *његова* брата Јаб, Одѣ код *његова* друга Јаб, Немā *његова* сѣна Кос, *његова* брата Кос м, Нѣсам затуви ѡ *његова* оца М м; Нѣно рѡво дође *ѡж* *њѣна* рѡда За, *њѣна* сѣна Радиј; Мислѣ Милинковићи ѣе им је Урош, ја се бѡдам *њѡва* Уроша Бук; Дође на мене само *сама* М м, *сама*. . . *лѣба* ДБ.

b) Облици ген. одн. ген.-ак. именичке деklinације придева:

Он одѣ да тражи *Андрина* оца Рут, код *Бѡбина* зѡба Јаб, из *Бѡбина* Пѡтока Буч, Објесили су *бѡгова* кѣра Јаб, од *Бѡѡва* Грѡба Бј М м, код *жѣчна* ми рѡђака Каћ м, за *Карађѡрђѣва* ваќта Кос, до *Кѡкина* Брѡда Ам, Он је ѡздѡ от *Кѡкина* Брѡда Радиј, с *Кѡкина* Брѡда Рад, из *Милѣшева* Дѡла Каћ м, из *Мѡлошева* Дѡла Ам, за *Мѡлина* сѣна Х м, от *Пѡвина* Пѡља Гр, до *Сѡвина* лѡкта Јаб, ис *Цѡрева* Сѣла ДС м;

Имам рѡзнѡг дрѡвѣћа, имам и *бѡкова*, *лѡрѡтова*, *грѡбова*, *смрѣева* Кос м, от *чѡмова*, *јѡлова*, *бѡрова*, пѡљскѡг биља Ам, *ѡжа* од *лѣскова* дрѡвета Сѣл, од онѡг дрѡвета *рѡтова* Ам;

Ниђе зѡре немā ни *бѡјѣла* дана Рут, Онога *врѡћа* црѣпа свѣ на *лѡка*м Каћ м, Сѡ-ћу ти пѣт милиѡнā *гѡтова* нѡвца дати Др, Јѣс да сам се мѡчи ѡ, али сам *дѡбра* лѣба пѡјѡ Ам, *о-дѡбра* домаћина ДБ, Дошли смо до богѡства библи *дѡбра* Јаб, Неко се старā. . . да нађе кѡња *дѡбра* и *лѡру* Кос м, Имам јѣчма *дѡбра* Лу, Кѡња имали *дѡбра* Х м, Свѣ смо имали што трѣба за чоѣка *жѡва* Ам, ѣто ме *жѡва* ДС м, а виђѡ сам га *жѡва* Жив, ѣво га *жѡва* За м, Ниђе Муслиманā немā *жѡва* Заб м, Бѡже, да ли немо га наћи *жѡва* Кос, Баѣ га *жѡва* у мртѡвѡницу Рут, Нађѡ двѡ брата *жѡва* Х м, Јашѣ кѡња *зелѣна* пред њима Радиј, Мѡкѣ саклѡни, мѡкѣ и дѡшманскѣ рѡкѣ, *лѡд* чѡса а *рѡва* глѡса Ра, од *ла* оца, од горѣ мајкѣ Сѣл, *зѡбана* лѣба Ам, *сама* *зѡбана* лѣба ДБ, Нѣсам *јѣчмена* лѣба пѡјѣла За, *јѣчмена* *лѣба* За м, лѣба *јѣчмена* Лу, *јѣчмена* *лѣба* Х м, онѡга *јѣчмена* брашна Х м, Немā сад ни онога мѡрѣса *јѣчмена* ко што е пријѣн З м, ондā и брашна или *јѣчмена* или *кукурѡзна* Сѣл, тѡга *кѡсѣла* квѡсца Ам, *кѡсѣла* кѡпуса ис каѣ Буч, има лѣба. . . *кѡсѣла* млѡѣка Кос, шѡљу млѡѣка *кѡсѣла* Х м, Шѣрци прѡсијѣм брашна *кукурѡзна* Рад, Самѣла пѣдѣсѣт кѡлā брашна *кукурѡзна* Гр¹¹³⁵, Брашна до волѣ, кѡга дѡеш: *кукурѡзна*, *пшѣнична*, *зѡдѡвна* Сѣл, А ја сам *лака* снā увѡјѣк би ѡ Сј, Начѣнили ме као *лѡда* За, Нѣга сам *мѡда* и оженѡла Ам, На међу ѣзѡкѡ нѣга *мртѡва* Буч, Не смијѣ с *мртѡва* д-ѡзмѣ кѡпу Жив, Ијутра смо га нашли тѡј *мртѡва* З, Ти мѡрѡш да га гѡрнѣш нѡжом *мртѡва* Кос, за сирѡмāа и за *нѣлака* — нѣзѡда М м,

¹¹³⁵ Исп. из истога села и ак. сг.: Н-ѡмијѣм *кукурѡзан* лѣб да *ѡмѣјѣм*, *ѣзѡдѡвн* наќав кѡјмак. . . ис чѡбриѣ и лѣб *пшѣничан* ис шѡбрѣта.

десена љба се наричани и *јечмена* ЗТ, само да сам имо онога љба *десена*, што се каже Јаб, Има двас и пет кила *печена* меса Сј, Ја сам понио овна *печена* и колач Ра, Имаш ти сина *глава* За м, Пятај *прва* човека За м, помало *шенична* брашна Куч, *равна* му није Рад, *Равна* ми нема у селу Радиј, Ђе си ти млада дошла, да од бога нађеш, за њега *стара* гроба?! Ам, *стара* чоџка Др, Донесемо *своа* посека Буч, само *своа* љба Кос, Дао би му само воде и *своа* љба Ра, *фина* љба За, Ћуприја била *ц'јела* свјета Јаб, *Ц'јела* љета била вамо код куће Кос, Горе ровови до Саве, око *цела* Шапца Кос, окупа га *ц'јела* Бал м, Прекрије га *ц'јела* Кос м, Купим платна *црна* Јаб, из *чиста* крша Бј м, *свободна* времена Ам и сл.

Исп. и Ако видиш мене *мушка*, он одма цврљно За, ни *мушка* ни *женска* За¹¹³⁶.

с) Облици ген. одн. ген.-ак. именичке деκлинације трпних придева:

Видио сам га *рањена* кад је дош и жива За м, Имамо једнога *рањена* Кал м, Једно-капетана носе *рањена* Ра, Знаш да су ме усташи ћерали одале ис твоје куће *сезата* Зав м, три кила масла *топљена* ДС м, По три кила *топљена* лџа ја истопио Сј, а исп. и Зови когођ *позната* Жив, а исп. и Признају као *чуена*, свјежа чоџка Тита За.

558. Много је мање забележених облика дат. и лок. именичке промене.

а) Придевске заменице:

о богаству *никаку* Каћ м; Учи тамо *ћџа по његову* Бал м, Три дана смо били *о његову* само трoшку За.

б) Придеви:

у *Бајову* Грбу Бј, *по Ковачеву* кршу Рут, на *Кокину* Брду Рад Рут, *Продо* је *Милованову* стрицу Бј м, у *Милошеву* Долу Ам Јаб Каћ м, у *Павину* Пбљу Гр, на *Савину* лакту Јаб;

На *бујелу* коњу продо Јаб, На *бујелу* коњу бијаше Сел м, Немам ништа црно *по бујелу* М м, Кад ђт ти један официр на *врану* коњу Јаб, у *лујелу* добру Др, у *лујелу* здрављу и веселу Ра, *Сретну* је лако живљети Др м, Шта је мени *стару* корисно имање Кал м, Не дебла опна *стару* иксању *никако* М м, *по бујелу* селу Х м.

Од придева на -ов, -ин само је један у дат. и само један није у саставу топонима (*Милованову* стрицу). И иначе изгледа да је именичка промена обичнија у лок. него у дат., изузимајући устаљене изразе попут *Сретну* је лако живљети или сл.¹¹³⁷.

¹¹³⁶ РСАНУ: *женско* и *женско*, -ог(а) и -ска с; нема одреднице *мушко*, већ под *мушки* (5в) стоји с (каткад у облику неодр. вида: *мушко* и *мушко*, -а).

¹¹³⁷ Топоними и устаљени изрази су категорије у којима се именичка промена придева најбоље чува. Тако, нпр., у Горобилу имамо у *Милићеву* Селу одн. *живу* ђаволу не ваља и сл., али на *Милићевом* имању, *Пантовом* сјну, *Његовом* оцу и сл. О облицима

Напомена: О облицима ген. и лок. придева на *-ов* и *-ин* у називима празника типа *Петровдан* и *Илиндан* исп. т. 452с.

2) О ПОЈЕДИНИМ ПАДЕЖНИМ НАСТАВЦИМА

559. а) У ген. (одн. ген.-а к.) и дат.-лок. сг. заменичко-придевске деklinације мушкога и средњег рода прид. зам., придева, броја *један* и редних бројева вокал *-а* није обавезно у саставу наставка *ога* а вокал *-е* у саставу наставка *оме*, што значи да се понашају као покретни вокали. Исп. за ген. (или ген.-ак.):

коликође За м, *нашег* ДС м Сј, *некође* Гр ДБ Др Јаб Кал м Рад Рут, *љиндог* Гр, *ондог* Жив За м Јаб, *уочи самог* Божиха Гр, *свакође* Јаб Рад Сј м и сл.;

преко Бањског Кал м, од *Бчиљдог* Пдља М м, *о-дџелдог* бџа За Јаб, *јаворског* Кос, *јечмендог* ЗТ, *мисног* сира З м, *мушког* Кал, *писмендог* ДБ, *пљеваљског* Гр, *покојног* З м, *светог* За Кос, *српског* За м Јаб Сј, *старијег* М м Рад, *стариог* Радиј, *тјурског* Кал м, *угроженијег* М м, *црног* Кал м; *рањеног* Кал м, *рођеног* Кос м итд.;

једног Г м ДБ Зав м Јаб Кал м Кос Куч Радиј Рут Сј, *јемног* З м и сл.;

двдестог Буч, *дванестог* З, *другог* Бал м ДБ ДС м М м Рад Сј, *на другог* Рут, *поре-другог* Рут итд.

Исп. за дат.-лок.:

онџм мџм друштву Јаб, *неџм* Павлу Бјјовићу Радиј, *сваџм* ЗТ, *на сваџм* Сј м и сл.;

у Рудџм Сј п/м;

дружџм Буч За Јаб; *јемџм* Кал м Чи м; *на једнџм* Јаб, *у једнџм* Кос; *у џсџм* Јаб и сл.

б) Ипак је више потврда са *-ога (-ега)* одн. *-оме*, као што показују бројни примери типа *овога*, *тога* одн. *ово*, *томе* (т. 113) или *једнога* одн. *једноме* (т. 227) итд.

Исп. за ген. (или ген.-ак.) и:

којкодога Ам, *нашега* Гр Јаб Кал м Ра, *некога* ДБ Зав м Јаб Кос м Рут, *никакдога* Кос м, *понекога* Ам, *свакдога* Ам Сј м Х м Чи м, *толикдога* Зав м и сл.;

бчиљдога Јаб, *бјешњего* Заб, *великога* ДС м, *војнога* ДС м, *џрега* Др, *џркога* Буч, *џнашњего* Јаб, *дрџнога* Лу, *џдњего* Бал м, *Мџдога* Божиха З, *најспремнијего* ДБ, *питомдога* ЗТ, *рамџанскога* Каћ м, *светдога* Јаб, *свјескога* Рад, *српскога* ДС м, *старијего* Б м, *старијего* Буч ДБ,

придева на *-ов/-ев* и *-ин* у топонимима и другим синтагмама исп. и Вуковић П-Др. 62-63, Пецо ГИХ 144, Пиж. Кол. 145 и др.

старинскога Сељ м, *старога* Бал м Др ДС м, *старога* Г м Др м За м Јаб, *турскога* Бал м Гр ДС м М м Чи м; *рођенога* Др итд.;

дружега Бј м Гр ДБ ДС м З Јаб Каћ м Радиј Х п/м Чи м, *дд дружега* Сј м, *на дружега* Кос, *јз дружега* Буч, *шестога* Бј итд.

Исп. за дат.-лок.:

какоме Сељ м, *некоме* Жив Кал м, *ономе маломе моме* Х м, *седкоме* З м Х м Чи м; *на некоме* Гр, *у неговоме* стану Радиј;

ономе мртвоме Бал м, *партизанскоме* Радиј, *покојноме* Граб Куч, *старинскоме* З м, *староме* Сј м, *црноме* Радиј; *у доброме* Кос м, *у од^нјелу једнакоме* Ам, *у л^нједоме* и *десноме* крилу За, *на ндовме* мосту Жив м, *на Рудоме* Жив, *о светоме* Буч;

дружоме Гр ДС м За ЗТ Кос м; *на дружоме* Ра и сл.

Могло би се рећи да *-ога(-ега)* и *-оме* стоје према *-оџ(-еџ)* и *-ом* отприлике у односу 3:2. У сваком случају, јасно је да се за говоре СП (па ни за прелазни, у којем су *-а* одн. *-е* можда нешто чешћи) не може рећи оно што је констатовано за Стару Црну Гору, тј. да је "завршни вокал [*-а* — М.Н.]...интегрални дио наставка" *-ога(-ега)*¹¹³⁸. Тиме се ови говори слажу са другим источнохерцеговачким говорима у Ц. Гори и ист. Херцеговини (и не само с њима).

с) Посебно ваља истаћи *-у* у наставку дат.-лок. прид. заменица, придева и редних бројева с основом на непчани консонант:

одшџему цару Кос, *ндшџему* Марку ДБ, *ндшџему* оцу Ра, *ндшџему* сџлу Гр, *ндшџему* Сељ м, *по ндшџему* рџду Каћ м Сељ м, *по нашџему* сџлу Кал м, *у нашџему* дому Др, *у нашџему* сџлу Буч Јаб, *по обичају ндшџему* Јаб; *кодџему* М м, *седџему* се алаћу млјим Х м;

у дбњџему сџлу Куч;

трџџему нашта рџче Јаб, *на трџџему* Ра, *у трџџему* тамбуре Кос.

Да је и *-у* овде покретни вокал, доказују следећи примери дат.-лок. зам. *наш* (у које је најчешће засведочавано *-џему*):

ндшџем Кос м, *по дбнџм ндшџем* обичају Јаб, *у нашџем* пџлу Ра, *у ндшџем* сџлу Гр Каћ м.

Најређа је трећа варијанта у наставку дак.-лок. основа на непчани консонант — *-џем*:

по одшџџеме Кос м, *на нашџџеме* фронту Кос, *у туђџџеме* сџлу Сељ.

560. И н с т р у м е н т а л с и н г у л а р а. а) У говору старијих, неписмених или полуписмених убедљиво превлађује наставак *-ијем*.

Примери из новоштокавских села одн. новоштокавскога говора:

¹¹³⁸ Пеш. Поглед 159. У суседним новопазарско-сјеничким говорима придевске заменице "у генитиву, дативу и локативу једине готово увек имају дужи облик (са покретним вокалом *а, е, у*) у мушком и средњем роду" (Барј. НП-Сј. 91).

- Ам: *дрвенијем* ралом брали, *Налъгѡ* сам *јѣднијем* путом, *с јѣднијем* мушкарцом, *с ѡвијем мојијем* мужем, *с рѡватијем*, *са тѣјем* момком;
- Бј: *с јѣднијем* другом м, *с јѣднијем* зѣтом м, прѣгрнѣш *ѡнијем* жаром, *са ѡнијем* другом м;
- Бук: *с ѡвијем*, *тѣјем*;
- Буч: *ѡнијем* жѣтом, *с јѣднијем*, *с мојијем* ѣдом, *с мојијем* мужем, *те се тѣјем* дарѣтѣмо, *са тѣјем* (исп. и *међутѣјем* — 'међутим');
- Гр: *јѣдна* жѣна *с јѣднијем* ѣтетом, *са ѡнијем мојијем* ѣвером, *ѡнијем* пиштѡлъем, *ѡнијем* складѣном, *попрскѣ* *с ѡвијем*;
- Граб: *са мојијем* брѣтом;
- Др: *са својијем* сѣном, *с рѡватијем*, *по-тѣјем* брѣхуљком;
- ДС м: *с јѣднијем мојијем* рѡђаком, и тако *с тѣјем* смо живѣли;
- Жив: *ѣстијем* вѡзом, *нѣкијем* вѡдом, *с ѡнијем*;
- З: *с ѡнијем* полазникѡм, *прѣломѣ* ѡнѣј *с ѡнијем*;
- За: *лъсковѣјем* дрѣветом, *ѣ тѣјем* се плаћѣ, *с јѣмнијем*, *с ѡвијем* младѣјем брѣтом, *с ѡнијем*, *с прѣвијем*;
- Заб м: *нѣкијем* потоком сѣѣмо, *са мојијем* колѣгѡм, *с ѡвијем* ѣтетом;
- Зав м: *нѣкијем* вѡзом, *с јѡш јѣднијем* ѣговијем даицѡм, *ѣјѣком*, како вѣчѣте;
- ЗТ: *са старѣјем тѣјем* приѣтелѣм *с којијем* раниѣ ѣдѣ;
- Јаб: *ѡнијем* бусѣњем, *тѡвијем* путом, *с јѣднијем* прѣплетом, *с мојијем* мужем, *с тѣјем*;
- Кал м: *јѣдна* *за јѣднијем*, *дрѣгѣ* *за другијем* брѣтом, *наѣѣ* *прѣвијем* *ѡнијем* (путом), *тѣшкијем*, *с тѣјем*;
- Каћ м: *дрѣвијем*, *појѣсом* *ѡдктилашѣјем*, *старѣнскијем*, *јѣмнијем* путом, *својијем* смо се затварали, *какијем* Нрустемом, *са мојијем* мужем Нрустемом, *са раѣметли* Алиѣм *мојијем*, *са ѡвијем* ѣнуком;
- Кос: *ѡвијем* канѣлом, *тражѣ* *вакѡ ѡвијем* прѣстом м, *самијем* жаром м, *с ѡнијем* капѣтаном, *Боже* сѣчувај *са тѣјем* момком да се она вратѣ, *са тѣјем* ѣзѣнијем м;
- Куч: *ѡнијем* путом, и *тѣјем* је се сѣрило, *сѣ* *јѣдан* *за другијем* ѡде, *са тѣјем* мужем;
- Ра: *цѣѣђом* *ѡрѣлијем*, *мојијем*, *с тѣјем* платном;
- Рад: *ѡнијем* сѣчом, *са јѣднијем* зрѣном, *са мојијем* ѡцом, *са наѣшијем* четвртијем пуком, *са ѡнијем мојијем* свѣкром, *с тѣјем*;
- Радиј: *са јѣднијем* брѣтом, *дрѣвијем* и *трѣћѣјем*, *с мојијем* ѣвером *јѣднијем*, *Луѣжимо* *с ѡвијем* лугом, *шта* *ће бити* *са тѣјем* ѣговијем сѣном;
- Рут: *побратимијѡ* *се* *с јѣднијем* заптѣјѡм, *тѣјем*;

Сел: дођи празничком *некијем* или *неђељом*, са *некијем*, *онијем* *бијелијем* *преваки* главу м, *онијем* брдом м;

Сј: *црнијем* прекривени м, са *овијем* идѐм м, са *овијем* батаљном, з *друеијем*, с *је^ннијем* војником, ни с *је^ннијем*, с *онијем* ђететом м, за *моијем*, *пазарнијем* даном п/м;

Чи м: *тијем* почиње, са *онијем* камијуном.

Примери из прелазнога говора:

тијем Б м Г м; са *тијем* Г м; са *моијем* оцом З м, *некијем* *онијем* брашном З м, Били смо са *чајваном* и са *свијем* смо бежали З м; за *оаквијем* М м, за *овијем* М м, *кукуруонијем* брашном М м, с *рапом* *дрвенијем* М м, *тијем* М м; са *овијем* *малијем* Х м, *усирити* с *онијем* Х м.

б) Знатно је ређи наставак с вокалом и, тј. -им, нарочито у прелазном говору:

са зѐтом *неговим* Др, са *оним* *старим* Др, са *тим* *пасторком* Др; *моим* *зидом* За м, *најтежим* За; с *тим* *колачом* За; с *моим* *комшијом* Јаб, са *њимим* Јаб; са *једним* Каћ м; *под* *оним* брдом Кос; с *неким* Гр Ра; *жаром* *оним* Рад, с *оним* *Ђевером* Рад, са *тим* Рад; са *једним* *метком* Рут, с *оним* Бал м Сел м; *оним* *сокачетом* Чи м и сл.;

оним М м Х м, са *танким* *животом* М м.

Да су, међутим, оба варијантна наставка карактеристична за говоре СП, показују примери типа: *Друеим* *некијем* *водом* *командово* Жив и сл.

561. Г е н и т и в п л у р а л а. а) Новоштокавски говор обично има наставак -ије (-ијег):

Ам: од *Бијелије* брда, од *великије* *радња*, остали *годије* *руку*, *Друеије* *пара* ти *онда* *није* *било*, *какије* *аљина*, *људи* *нашије*, *Бијло* је *некије* *оније* *стрина*, код *некије* *клетине* *краве*, из *њиније* *далије* *краве*, од *овије* *моије* *амца*, *Петровије* *поста*; код *онијег* *бадњака*, *Нити* *има* *пр^нјескијег* *опанак*, *нити* *има* *дебелије* *косуља*, *после* *молитви* *тијег* *свијег*;

Бал м: *петоро* *малије*, *накије*, *испо-тије* *њива*, *ко-тије* *чипчија*;

Бук: *овије* *моије* *рђака*, *тије* *четника*, *инспектор* *чипавије* *Пљеваља*; *онијег* *Црнобраца*;

Буч: *нема* *овије* *аљина*, од *моије*, код *оније* *кућа*, *Посније* *оније* *колача* *направимо*, *кот* *Светије* *Трбица*, *Дигне* се и *старије* и *младије*;

Гр: код *моије* *тамо*, код *моије* *маликије* *хрка*, *нашије* *кућа*, *без* *нашије* *људи*, *Туримо* *око* *некије* *крпа*, *овије* *годиња*, *оније* *аљина*, *официра* *талијанскије*, *о-тије* *Лазовића*, *тије* *труба*; *тијег* *мјеста*;

Граб: *очију* ми *моије*, од *овије* *Ђуровића*;

ДБ: *о-добрје* *родитеља*, *тије*; *није* *им* *танкијег* *косуља*;

- Др: *имала је ђаволије просаца, момчикије капа м, нијачкије м, Није имо седије тријес пед година; мртвијег, седморо рањенијег, имало је и шдренијег;*
- ДС м: *нема топова великије, из Горњије Странањан, накије говеди, Није имо некије намирница, испод њи^аније кућа, код омије јо^а, преко тиле брда;*
- Жив: *иза вуненије сукни, какије трава, пола омије изборница, тешкије рањеника;*
- Жињ: *дали некије дрња, некије кућа, овије;*
- З: *мук^а великије, од женскије, волйко мушкије глава, водина овије нашије, од^т клѣка омије, од омије бадњака;*
- За: *великије м, амилује крушак^а м, љутије м, некије људи м, ево ожуленије дланова, кат се рдило мушко д^иете у правослвеније; ко има тилег старујег аљина;*
- Заб м: *зечекије пара, од омије авиона, тиле четнија;*
- Зав м: *овије седије родитеља, испод омије ст^иена;*
- ЗТ: *овије кућа; омијег комада;*
- Јаб: *осам комада жутије, не знам какије официра има, Није било шкбл^а, какије плат^а, ни ништа, моје ми очију, више нашије кућа, преко некије клѣка, са овије кос^а, вођа тиле (комита), тиле момената; има зеленијег овсва још, нашијег и њинијег, овијег држава, омијег дрња, ујенијег, тилег;*
- Кал м: *бијелије, дивљије крмака, добрије пријатеља, било је дукачкије капута, живије, мртвије, муслиманскије села, накије, некије, новије, пожешкије, рањеније, садкакије, црвеније;*
- Каћ м: *код моје, од моје р^ичи, Мујовије, омије раније шљива, радније, самиле унучади, тиле правослвеније;*
- Кос: *бакреније судова м, има ^ии и обљије и горије м, земљаније судова м, и нашије, нијачкије устанак^а м, ево ти њиније топова, овије маторије, од накије трѣница, од накије скѣла, про омије њива, тиле Муслиман^а м, тиле старује годѣта м, у тиле седије м, четрнѣс напољна, све францускије има;*
- Куч: *ни једније, моје, нашије, омије година, испод омије масљинка, тиле ствари, турскије кућа; живијег;*
- Ра: *окије дан^а, добрије, у моје седамдѣсет и двије године, накије прутяна, из овије о^го бртскије крајева, старује људи, тешкије дан^а;*
- Рад: *Није било фабрика овије, овије старује људи, омије којекије ствари, до омије кућа, туря омије некије зечекије пара, пшамиле, пустиле; од омијег бадњакова дрво;*

Радиј: *Ишла те њиг догодила мртвоје, Побише послито и јони доста довоје ндошито, некије бројеница, његовоје синова, својаније рѹку, тито за-ћевитца, от четничкије фамилија; њенијег синова, од њинијег, довојег дана, око онојег бадњака;*

Рут: *про некије страна, оноје своје; са онојег ст^ијена;*

Сел: *дрѹито вјера м, од мојоје јада, Некије су тамо п^е-шес људи пофатали м, довоје дана, довоје ногавица м, из оноје котурова, тито племена м, код циганскије вигнова; какојег;*

Сј: *шес борбеније редова, брскије топова, какоје ствара м, какоје гаћа м, никакије згода, оноје корњача, има дожешкије (шљива), рзније болести м, има српскије кућа, има турскије м;*

Х: *некије другарица, от старито, тито;*

Чи м: *Адемовоје синова, њи^иније оноје, од довоје Кдлцића, оноје камијуна.*

Овакав је облик ген. пл. редак у прелазном говору:

старито и младије М м, тридес и седам српскије (кућа) З м, Има људи стрпеније Г м.

б) Новоштокавском је говору својствен и варијантни наставак *-их*, који се фонетски реализује као *-и^а* (Муслимани), *-иг* (Срби) и *-и* (Муслимани и Срби):

до Гврњи^а Странањи ДС м, како^а ДС м, тито^а Кос м;

зимушњије Ам, коекакије Јаб, от које Јаб, мдије Гр, од мдије дечака Ам, за мушкије доје гаћа З, заробљено војника ндије пуно Јаб, ндије Жив Јаб Кос Х, некије Др Јаб, његовоје Радиј, доје Гр З Јаб, оноје Бук Гр Кос Радиј Х, своје Кос, тито Гр ДБ Радиј, турскије ДБ Кос, францускије Гр, шедпскије Радиј;

Досад није било болести едки Сј м, четрес кола еловски Кос, камијуна ддори Чи м, неки грмића Ра, они апаша Буч, они Срба Чи м, они стари слика За м, прдвослони Др м, едки презимена има Ра, едкорзни Кос м, чјнички (крушака) Кал м.

Исп. и комбинације: *довоје ндије људи Жив, тито ндије рођака Х, оноје калупа довојоје Гр.*

За наставак *-их* у прелазном говору имамо само једну потврду: *српски^а Х м.*

с) За тај прелазни говор карактеристичан је ген. пл. на *-ија*¹¹³⁹:

1139 "Данашње брдско *овија...овија^е...онија^е...* сасвим јасно показује и како треба разумети утицај именичког ген. множ. на придевско-заменички у оним црногорским говорима у којима тога утицаја уопште има. Јасно је, наиме, да тај утицај не значи измену гласа *е* у придевско-заменичком завршетку *ијех...* већ замену придевско-заменичког наставака *ех*, именичким наставаком за ген. множ." (Божк. Чланци 42-43). Слична је формулација П. Ивића: "Под утицајем именичког наставака претворен је завршетак *-и(ј)е(х)* у ген. (-лок.) мн. придевско-заменичке промене у *-и(ј)а^ех* одн. *-и(ј)а(х)*" (Ивић Дијал. 163).

- Б м: *некија онија* опанчџина, Није вако било близу *овија* пазара и *овија* намирница, код *онија* комшија, *онија* перушина, од *онија* Нусовића, оно Бог дао *тија* ст^нена доста, *ево усташкија* оваца;
- Г м: Помало пастрмкџи *онија* малија има, богами, *овија* слабо, кунџица *онија*, Преко *онија* крса горе бџо пут, *такија* ствара, пуно *тија* ратова; *такија* тџа;
- З м: сто *некија* превратанија је било, *старија*;
- М м: у *добрџа* људџи, Десеторо кола сретосмо све рањеника и *мртвија* ис Титограда, *накија* комшија, од *некија* Кепића, *некија* крушчетина *онија*, иза *овија* ограда, код *овија* Јаснића, Има горе више *овија* Рџовија крчвина, од *онија* каплара, има *пречија* да се запосли, *старија* људџи, *тија*;
- Х м: Имали смо *лџепија* ђуца, *мџија* рођака, *овија* дрвња, *овија* људџи *добрџа*, из *овија* Матаруга, од *овија* Башовића, у *овија* Башовића; код *овија* синова.

Овакав се облик ген. пл. може спорадично чути и у говору Муслимана новоштокаваца у околини Бродарева: *овија* Бј м, Вџда ма^{ном} неколико људџи има *богатија* ДС м, од *мџија* гџина ДС м.

С обзиром на порекло и карактер прелазнога говора и прилике у сродним суседним говорима¹¹⁴⁰, овакав се облик ген. пл. придевских зам. и придева могао и очекивати. Неочекиван је једино обично кратак финални вокал -а јер је у већини говора који знају за такав облик ген. пл. он готово доследно дуг¹¹⁴¹.

d) Новоштокавски полимски говор има у ген. пл. придевске заменице *сав* и наставак -ију (в. ниже, т. 570d).

Тиме се инвентар генитивних плуралских наставака на подручју срб. Полимља повећава на четири (-ије/-ије, -и^к/-и^к/-и, -ија и -ију). У новошток. је говору најчешће -ије (-ије), у прелазном -ија, док се -ију јавља само у једне зам., и то недоследно.

562. Д а т и в — и н с т р у м е н т а л — л о к а т и в п л у р а л а

а) У новоштокавском је говору доминантан наставак -ијем:

Ам: Казали тамо *тијем* вараошкџијем агама, Шћео ја да бдем чџобанима *тијем* горе; *крџавијем* и *бџелијем* пјенама, Ја сам тџо и глџџо с

¹¹⁴⁰ Исп. Барј. НП-Сј. 91, Сек. БП 170. Важно је напоменути и то да је -иџ познато и неким колашким и никшићким селима (Пиж. Кол. 138, Вуш. ДИХ 50), јер су то области (заједно с околином Бијелог Поља и Доњим Колашином) одакле је досељен највећи део бродаревских Муслимана.

¹¹⁴¹ Додуше, Д. Ђупић бележи у бјелопавлићком говору напоредне ликове *овица* / *овиџа* (стр. 28), а на стр. 36 наводи и неколико примера само са кратким -а (Ђупић Бјел.). Из истога су говора и облици лок. пл. *по тија рџина*, *по овија добрџа* и сл. (Божк. Чланци 42), у којима не само да није наглашен заменички облик већ је и -а кратко. Као што се из наведених примера види, и у нашем је говору сасвим обичан ген. пл. с ненаглашеном зам. типа *онија* опанчџина, *тија* ратова и сл.

оџима моџем, са тџуџем мајкама; о тиџем ко̀митама, по тџуџем
нџивама и лџивадама;

Бал м: о̀де та̀мо к о̀ниџем дру̀говима његовиџем, ѝде о̀номо к о̀ниџем њего-
виџем, причџај о̀виџем лџудима; с о̀ниџем ра̀нениџима, с о̀ниџем судџви-
ма;

Буч: Миџо им би, нѐкиџем, сва̀ки сџоџем ку̀ћама, шко̀ловатиџем лџудима;
са сџиџем сџоџем миџиџем, са сџоџем синовима, с тиџем лџудима;

Гр: шта̀ ну да ка̀жем о̀виџем моџем; свѐ с ко̀нцима о̀виџем тѐждниџем
ши, с о̀ниџем лџудима; по нѐкиџем ба̀штама, по о̀виџем гла̀виџама;

Др: до̀бриџем м, та̀мо Ра̀дџиџем ку̀ћама; за̀ради сџоџем но̀ктима;

ДС м: вѐлимо о̀ниџем лџудима, та̀диџем сѐљаџима; с на̀шиџем лџудима, с
о̀виџем пџелетиџа (?), с о̀ниџем о̀ла̀киџем то̀повима свѐ рас̀прти;

Жив м: у тиџем ва̀го̀ниџа;

Жиџ: нѐкиџем ку̀ћама;

З: с тиџем сва̀товима; по о̀виџем;

За: Ћвечѐ Лиџѐце до̀шле во̀ђе тиџем моџем ста̀риџем њѐдовима м, тиџем
Ашџѐриџима м; о̀виџем ша̀миџама м, цџиџелиџем о̀виџем на̀шиџем ка̀то-
вима јѐ прѐкрива̀ м, са ру̀мениџем ру̀кама м; по о̀виџем ку̀ћиџама м,
по о̀виџем ра̀товима, у бр̀скиџем кра̀љџима;

Јаб: ко̀ ће о̀виџем шта̀ да у̀дџиџелџи, сџиџем тиџем; Ћма̀ го̀ре цо̀ка у̀ нас с
о̀ниџем, с ра̀мениџама; на бџиџелиџем ко̀њима, у̀ Го̀лошкиџем бр̀дима, у̀
о̀ниџем са̀варџаџима;

Кал м: нѐкиџем ку̀ћама, њего̀виџем ру̀ководиџо̀цима; по њего̀виџем рџиџѐчиџама,
по о̀ниџем њу̀бровниџама, по о̀ниџем ко̀сама;

Каџ м: џрос̀ло̀вџенскиџем го̀диџама, са по̀штѐниџем фа̀милиџама, са тиџем
па̀сто̀рџима; Јо̀ш ѣма̀ о̀ тиџем дѝреџима, у̀ вѐчѐрњиџем;

Кос: Ја̀ моџем во̀јниџама ка̀жем, Ћведѐ нас та̀мо о̀ниџем стра̀жа̀риџама,
о̀ниџем жѐнскиџем; с во̀ловима ја̀киџем м, с о̀ниџем о̀па̀нциџама м;
у о̀ниџем ду̀варџџима, у о̀ниџем по̀јасџџима, по шко̀лама тџр̀скиџем
м;

Куч: она за̀дџиџем но̀гама ба̀џи;

Ра: са моџем го̀ведџима, са тиџем моџем ро̀диџама; по нѐкиџем о̀балама;

Рад: Тѐшко ва̀ма ма̀диџем — ка̀ко на̀ма ста̀риџем?!; у̀ вѐликиџем му̀кама,
у̀ зо̀лошкиџем вр̀товима;

Ради: са тиџем ко̀либа̀ма; по тиџем канџелиџама;

Рут: нѐкиџем ду̀жниџама, о̀де о̀ниџем дру̀жиџем Ћѝрковиџима, Ан̀дриџа
Лиџчѐвиџи о̀ниџем што су пѝљани о̀дма̀ у̀ кесе; по о̀ниџем ко̀либа̀ма;

Селџ: Да̀дну ру̀чак тиџем сва̀дба̀риџама м; у̀ ло̀нциџама зѐмљаниџем м, по
о̀ниџем зѐмљаниџем фу̀руна̀ма м, по о̀виџем ку̀ћама;

Сј: *на је^ниџем* кдлима, у *ониџем* лџвадама;

Чи м: спрџмај *овиџем* партизанима, Криво је бџло *ониџем* *сџдиџем*, бџме, криво је бџло; *са ониџем* џшџ; у *срџскиџем* сџлима, у сџлима *тџрскиџем*^{1141*}.

Овај је наставак готово редован у прелазном говору:

њеџвиџем *стџриџем* Б м, *Намиде*, дај, кџмџм те бџгом, глџдај каког офџара *ониџем* офџама Б м, *тџџем* Г м; *С маџиџем* кдлима мџчно дџста Б м, *са стџриџем* (људима) Б м; *по тџџем* брџима Г м.¹¹⁴²

б) У селима у околини Бродарева јавља се у говору Муслимана спорадично и *-иџема*:

Наџупи^н брџа те даџо^н *ониџема* Бал м; *с ониџема* што су и догнали Бал м; Е шта би^н му ја знаџо приџат о *наџиџема* тешкџнама Б м.¹¹⁴³

У томе је крају забележено и *сџџема* Г м (прелазни говор), док је *сџиџема* познато и севернијим селима (в. ниже, т. 570с).

с) Претходне примере треба посматрати заједно с онима из т. а) јер је у њима *-а* покретни вокал, а не интегрални део наставака. Али и без њих су облици на *-иџем* фреквентнији и распрострањенији (код оних који говоре дијалектом) него варијантни облици на *-им* (они нису забележени у прелазном говору):

наџиџим *стџриџим* вџводџама Ам, *наџиџим* кџнама Ра, приџатељџима *неџим* Кос, *прџвиџим* астаџима Кос, *тџџим* чџфџиџама ДБ;

тџкли *џниџим* прџчагама Жињ, *под наџиџим* кџнама Др м, *прџд наџиџим* рџвовима Сј, *с џниџим* џегоџим Бук, *с џниџим* даскама Бал м, *с џниџим* вџиџама Сџ м, *са тџџим* чџбанима Ам, *са тџџим* чџљаџима Др м, *с црџвџниџим* кџрџцама Бук;

у бџџџџим Др, у *наџиџим* граџдовима Ам, у *џвиџим* плџтарама Ам, *по џниџим* прџчагама Жињ, *по џниџим* шалварама Јаб, у *тџџим* кџстима Бј, у *Црџвџниџим* Тџџима Буч.

Од облика на *-има* забележено је једино *сџџима* Рут.

563. Н а п о м е н е: 1° По фреквенцији облика с наставцима некадашње тврде декл. (с континуантом јага) и облика с наставцима нека-

^{1141*} Наведени примери из прибојских села Буч(ја), За(остра), Ра(че) и Чи(тлука) показују да је Ђуровић био у праву када је претпоставио да у инструменталу плурала "можда случајно" није забележио "ниједан примјер са дужим наставцима" (Ђур. Јат 285).

¹¹⁴² У последњем примеру имамо лок. пл. и с предлогом *по* облички једнак дат. и инстр. С обзиром на спорадично *по путова* (т. 460с), могућно је да се јави и лок.=ген., тј. *по тџџа путова* (као у многим зетско-јужносанџачким говорима), али такав облик није засведочен. Није засведочено ни *-иџама*, што се јавља у неким релативно сродним говорима, нпр. бџелопавлићком (Ђупић Бјел. 82, 84). Исп. и Пеш. СК-Љ. 162.

¹¹⁴³ Исп. из источнога суседства *бџџџџем-а*, *џџџџем-а* и сл. (Барј. НП-Сј. 95), а из западнога *џџџџема*, *џџџџема* и сл. (Ђупић Пљ. 93).

дашње меке деклинације (*и*) у инстр. сг. м. и ср. р., ген. и дат.-инстр.-лок. пл. налази се новоштокавски полињски говор на прелазу између пивско-дробњачкога (који има "уек дуже облике"¹¹⁴⁴) и горобилскога (у којем су облици на *-и-* готово равноправни онима на *ије*¹¹⁴⁵). Треба додати и то да за наставке старе меке промене знају у некој мери и други оближни сродни говори, као што су источнохерцеговачки¹¹⁴⁶, никшићки¹¹⁴⁷ или ускочки¹¹⁴⁸. Од наведених се говора потпуно разликује љештански својим доследним *и* у наставцима поменутих падежних облика¹¹⁴⁹.

2° У прелазном су говору наставци с *и* знатно ређи него у новоштокавском (у којем су они такође ређи од оних на *ије*¹¹⁵⁰), с тим што из игре испада ген. пл. у којем доминира *-ија* (засведечено спорадично и у новоштокавском говору Муслимана у околини Бродарева).¹¹⁵¹

3° Тиме што у наведеним падежима заменичко-придевске деклинације има наставке тврдих заменичких основа "највећи део јекавских говора иде заједно с косовско-ресавским, а не са севернијим екавским дијалектима"¹¹⁵².

3) АЛТЕРНАЦИЈА *О/Е* ТИПА *МЛАКО/ВРУЋЕ* И СЛ.

564. а) Прилике су најчешће стандардне, што показују, између осталих, и ови облици заменица, придева, прилога и редних бројева с основом на палатални одн. непчани консонант:

ко/џ Б м З м М м, *чи/џ* Ра; *бож/џ* чудо Рут, *здн/џ* Зав м, *зам/џ* дџа Кос м, *прџн/џ* Зав м, *т/џ* Граб, *ш/џ* Ам и сл.; *лџ* Б м Жив Јаб Каћ м Кос м Сј Х м, *мџ* Ам Др Радиј; *трџ* Буч Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос; *бџ* Ра итд;

¹¹⁴⁴ Вуковић П-Др. 17. Пижурица такође каже да "типични представници овог [колашинског – М.Н.] говора у инстр. јединице, као и у дат.-инстр.-лок. мношине редовно употребљава облике с наставцима старе тврде промјене" (Пиж. Кол. 138).

¹¹⁴⁵ Гор. 655. Слично и Симић Обади 43.

¹¹⁴⁶ "Много је мање потврда за облике са наставцима старих мекких основа" (Пецо ГИХ 141).

¹¹⁴⁷ Вушовић наводи као равноправне и "краће и дуже" облике (Вуш. ДИХ 55).

¹¹⁴⁸ "Дужи су облици редовни, а краћих је далеко мање и они се јављају с времена на време, додуше све чешће" (Станић Ук. I 220-221).

¹¹⁴⁹ Тешић Љешт. 191.

¹¹⁵⁰ Исп. и (за околину Прибоја) Тур. Јат. 286: "Овдје се чешће употребљавају наставци старих тврдих основа".

¹¹⁵¹ У донекле сродном бјелопа влићком имамо, нпр. у инстр. сг., само *овиџем*, *ониџем* и сл. (Вушић Бјел. 82). Потпуно је у овоме погледу изричит М. Пешикан: "Код свих придева, такође и код свих придевских заменица, имамо у инструменталу јединице мушког и средњег рода и у дативу-инструменталу (и локативу ако им је једнак) мношине сва три рода искључиво рефлекс *џ*" (Пеш. СК-Љ. 162).

¹¹⁵² Ивић Дијал. 137.

Ковачев крш Рут, *лучево* буре Ам, *лучево* грете Куч, *лучево* ДС м, *Милошев* Дб Сел, из *Милешева* Дбла Каћ м, у *Милошеву* Дблу Ам Јаб, *Радосева* кућа Жињ, *Радосево* брдо Јаб, *сирчево* дрво Јаб Кос м, *Урошева* раван Радиј и сл.;

брѣшњег Заб, *бљег* За, *здрњег* Бал м, *дњег* Кос, *мдњег* Ам Радиј, *мдњег* Кос м, *ндњег* ДС м, *ндњег* Гр Јаб Кал м, *срдњег* ДБ, *трдњег* Буч, ис *Тичег* Пдља, *тђег* За м Кос м итд.; *трдњему* Јаб Кос, *на трдњему* Ра и сл.

б) Нису, међутим, сасвим непознати ни ликови типа:

ндшо порекло Бј м; *врђо* Др Јаб Кал м, *шупљо* дрво Лу, *шупљо* Жив За м Сј; *врђо* Жив;

*Милош*в отац Др, *сестре* *мужов* Буч, *трдњ*ов пањ Јаб, *трдњ*ов тѡп За м, *трдњ*овијем тѡпом Ам;

*бѡжитњ*ѡга Сел, *срдњ*ѡга Др, *трдњ*ѡм Куч, до *Шупљ*ѡга камена Сел; у *ндј*епшѡм Јаб, у *Тич*ѡм Пѡлу Јаб.

Чини се, ипак, да су само ликови *врђо* и *шупљо* чешћи од стандардних.¹¹⁵³

с) Према стандардноме *сѡе*, имамо, по правилу, "логично" дијалекатско *сѡе*, али готово увек *сѡега* (т. 570b).

4) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВСКИМ ЗАМЕНИЦАМА

565. П р и с в о ј н е з а м е н и ц е. а) Заменице *мој*, *твој* и *свој* имају у ген.-ак. и дат.-лок. сг. најчешће контраховане облике: *мѡе* ѡца Бј, *мѡе* стріца ДБ, *мѡе* З м Куч Радиј Рут Сел м, *ѡд мѡе* Рут, *ѡ мѡе* За м, брата *мѡга* ДБ, *мѡга* брата ДС м Заб м, *мѡга* свѡкра Граб, *мѡга* Муша Х м, *мѡга* Др З м За м Кал м Куч Ра Радиј Сел м, *мѡга* Х м, *ѡд мѡга* Куч, *ѡ мѡга* брата Заб м, *кѡд мѡга* баба Каћ м, *прѡд мѡга* Др, *тѡе* ѡла Гр, *тѡега* За Ра, *сѡе* Г м, ѡмали кума *сѡега* З, *сѡега* Жив За п/м Јаб Ра; *мѡм* Др Јаб Кал м Рут, *мѡме* ѡвѡрићу За, *мѡме* Ам ДБ Јаб Ра Радиј Х м, *ѡ мѡм* в^нјѡку Сел, *ѡ мѡме* Жињ, *тѡѡм* брату ДБ, *тѡѡме* Радиј, у *тѡѡме* Ам, *сѡѡме* ЗТ, *ѡ сѡѡм* Ам, по *сѡѡм* Ам Радиј, у *сѡѡм* За, *ѡ јѡду сѡѡме* рѡди За м, *ѡ сѡѡме* Ра и сл.

Ређи су неконтраховани облици, који се јављају, вероватно не случајно, обично у ген. одн. ген.-ак.: *мѡѡег* Куч М м Сј, *мѡѡег* Ра, *мѡѡега* баба Каћ м, *мѡѡега* Г м Др п/м ДС м Зав м Кос м М м, *мѡѡега* Гр, *тѡѡѡега* Др, *сѡѡѡег* Сј, *сѡѡѡега* Рад, *сѡѡѡега* Гр; *сѡѡѡему* Х м.

Поменућемо овде и облике ген. одн. ген.-ак. и дат.-лок. сг. односно-упитне заменице *који*: *раѡа кѡга* ДБ, *Зна се кѡга* зѡвѡмо За, *Кѡга-нѡ* дѡлази вѡшир пѡ Троицину неђѡљу? Јаб, А Рѡтко Весѡл^н ѡведѡ мене

¹¹⁵³ Управо ова два придева тако гласе, и то доследно, у Гор. (676), Г. Цаптарѡма (Тук. ГЦ 248), Љешт. (Тешић 223) и Обадиѡма (Симић 76).

у веденицу, брашна довоље *кѡеа* ђеш Селъ, Нѣмā ни митрољѣза, ни *кѡе* ђавола Сј, *кѡеа* рата Сј м, ђе су *кѡеа* стигли — убили Х м; оно најмишње д^иѣте, д-опрѡстѣш, *кѡме* нѣмā но *ѡѣфта* За м, на *кѡм* пѡложāју Кал м, у *кѡме* мјѣстцу Др Радиј;

кѡле Гр, *кѡлега* Г м, *кѡлѣга* М м; *кѡлему* М м¹¹⁵⁴.

б) Присвојна заменица 3. л. сг. ж. рода гласи двојако:

ѡѡн чѡ^к Ам, *Нѡн* је муж умрѡ З м, *ѡѡн* брāt За, *ѡѡн* ѡтац Ра Х м, *ѡѡ* *ѡѡна* За, *ѡѡна* сѣна Радиј, *ѡѡнаме* Др; *ѡѡна* сѣстра Ам, *ѡѡна* јѣдна рѡдица За м, *ѡѡна* рѡдѡйна Кос м, *ѡѡна* кѡѡа Куч, испред *ѡѡне* кѡѡе ДС м, више *ѡѡне* кѡѡе Кос, код *ѡѡне* кѡѡе Кос м, ѡ-тѣ *ѡѡне* кѡѡе Кос м, *ѡѡнѡј* кѡѡи Кос м, са ѡѡм *ѡѡнѡм* јѣтрѡм Јаб, *ѡѡнѡм* ма^нрамѡм Кос м; *ѡѡно* За; ѡ моѣ ѡвце ѡ *ѡѡне* Ра, *ѡѡни^лег* синѡѡа Радиј;

ѡѡин рѡѡак Ам, *ѡѡин* муж Јаб, *ѡѡин* чѡ^к Кос м, *ѡѡин* ѡтац Граб Селъ м, *ѡѡинам* Заб м Селъ м, *ѡѡинаме* свѣкру Граб; *ѡѡинѡј* кѡѡи Кос м, *ѡѡину* рѡдицу Каѡ м; *ѡѡино* Каѡ м, *ѡѡино* д^иѣте Ра; *ѡѡине* кѡне Ам, са тиѣм *ѡѡини^лем* Кос м.

Забележено је, осим тога, и *ѡѡјнѣ* кѡѡе Б м.

Најфреквентнији су ликови типа *ѡѡн*.

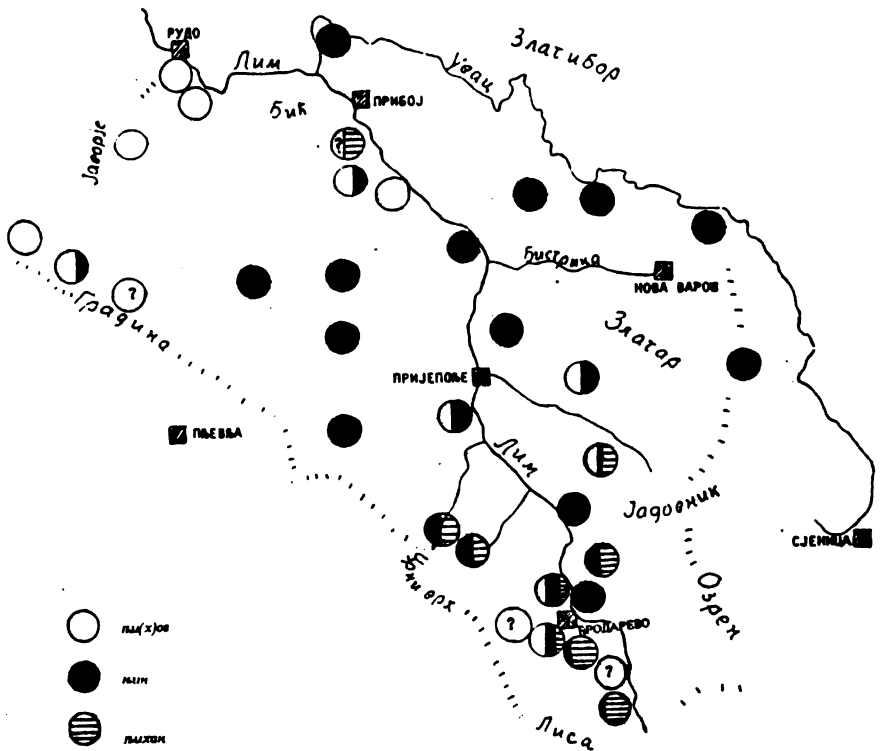
с) Присв. зам. 3. л. пл. гласи *ѡѡн/ѡѡхан* и *ѡѡ(х)ѡѡ*

ѡѡн лѡгор Ам, *ѡѡн* грѡб Гр, *ѡѡн* ђенѣрал Гр, *ѡѡн* пѡк Јаб, *ѡѡн* Кос Лу, *ѡѡн* прилог Ра, *ѡѡн* краљ Рад; *ѡѡна* вѡјска Буч Кос, *ѡѡна* ђѣдовина Гр, *ѡѡна* вѡјнā музика Јаб, *ѡѡна* страѡа Зав м Кос Ра, до *ѡѡнѣ* снагѣ Ам, *ѡѡнѣ* вѡјскѣ Јаб, са *ѡѡнѣ* странѣ М м, са *ѡѡнѣ* зѣмљѣ Ра, *ѡѡну* Гр, у ѡнѡ *ѡѡну* сѡбу За м, у *ѡѡну* вѡјску Рут, под *ѡѡнѡм* кѡмāндѡм Радиј; *ѡѡно* дрѡжје Ам, чѣтвртѡ мѣтар је *ѡѡно* Буч, *ѡѡно* Др Куч, *ѡѡно* прѣзимѣ ЗТ, *ѡѡно* имање Селъ; авиѡни *ѡѡни* Буч, *ѡѡни* сѣнови Граб, *ѡѡни* старѡя ЗТ, из *ѡѡни^ле* дāлѡѣ краѡѡа Ам, *ѡѡни^ле* синѡѡа Гр, *ѡѡни^ле* тѡпѡѡа Кос, од *ѡѡни^лег* Радиј, *ѡѡне* рѡвѡе Ам, *ѡѡне* Гр, са *ѡѡнѡм* Јаб;

ѡѡ^нан лекāр З м, у *ѡѡ^нан* лѡгор Зав м; *ѡѡ^нне* кѡѡе ДС м, *ѡѡ^нне* Каѡ м; *ѡѡ^нно* Каѡ м М м; јатāци *ѡѡ^нни*, *ѡѡ^нни^ле* ѡни^ле Чи м, *ѡѡ^нне* вāтре Б м, *ѡѡ^нне* кѡѡе ДС м, *ѡѡ^нне* рѡке З м, *ѡѡ^нне* ѡѡѡе Х м, *ѡѡ^нне* ѡѡнке Чи м, у *ѡѡ^нне* кѡѡѣ М м;

ѡѡ^нѡѡ Бал м, *ѡѡ^нѡѡѡ* Кал м, *ѡѡ^нѡѡ* глāс Каѡ м, *ѡѡѡѡ* Граб, *ѡѡѡѡ* ѡфицѡр Сј, *ѡѡѡѡм* Бук; *ѡѡ^нѡѡа* За м Селъ м, *ѡѡ^нѡѡа* старѡна Заб м, *ѡѡ^нѡѡа* кѡѡа Кос м, *ѡѡ^нѡѡу* рѡдѡйну Кос м, *ѡѡѡѡу* Жив, *ѡѡѡѡу* пѡзадѡину Сј; *ѡѡ^нѡѡѡ* је свѣ бѡло За м, у *ѡѡ^нѡѡѡ* тѡ сѣло За м, *ѡѡ^нѡѡѡ* Зав м, *ѡѡѡѡѡ* Бук; *ѡѡ^нѡѡѡ* ѡѡѡѡи Зав м, *ѡѡѡѡѡ* Бук Сј, *ѡѡѡѡѡ* Жив, *ѡѡ^нѡѡѡ* мјѣста Селъ м, *ѡѡ^нѡѡѡѡ* Кос м, *ѡѡѡѡѡѡ* Бук, у *ѡѡѡѡѡѡ* рѡвѡе Сј.

¹¹⁵⁴ Исп. фреквѡнција сажѣтих и несажѣтих ѡблика у зѡвисним падеѡима заменица мој, твој, свој и који у сѡвременѡм српскохрѡватском књижѡвѡм јѣзѡку, НЈ XXI/3 (1975) 158-166.

Карта бр. 10: Облик присв. зам. за З. л. пл. м. р.

У употреби и распрострањености наведених облика запажају се конфесионално-националне и ареалне разлике. У говору Срба убедљиво преовлађује форма *vijn*, забележена у 15 села (од тога у једном заједно с *vixov*), *vixov* је засведочено у четири села (у једноме заједно с *vijn*), а *vixhan*, наравно, ни у једном. У говору Муслимана преовлађује *vixov*, забележено у 9 села (од тога у једноме заједно са *vijn*, у једноме заједно са *vixne*, а у једноме заједно са *vina* и *vixne*); *vixhan*, *vixhni* или сл. је засведочено у 6 села (од тога у два паралелно с *vijn*, у једноме паралелно с *vixov*, а у једноме заједно са *vijn* и *vixov*); *vijn* је засведочено у три села, и то у два паралелно с *vixhan*, а у једном заједно са *vixhni* и *vixov*. Додатно испитивање говора Муслимана вероватно би довело до извесног повећања броја села са дублетним (можда и триплетним) формама. Што се тиче говора Срба, већи број села са дублетним формама могао би се

очекивати једино на северозападу срб. Полимља. То је, истовремено, и једино подручје на којем је у говору Срба засведочено (и) њиов.

Изоглоса њи(х)ов/њин је још једна од оних које прелазе преко подручја срб. Полимља, бар кад је у питању говор православнога становништва. За говор муслимана је то много теже тврдити, јер је њихов забележено и источно од Пријепоља (у Косатици), а осим тога не знамо поуздано ни како ова заменица све гласи у суседним новопазарско-сједничким говорима¹¹⁵⁵.

Од оближњих новошток. јек. говора облике типа њихов имамо у ист. Херц. и Пиви (у Дробњаку је "бар у извесним селима" њин)¹¹⁵⁶, у Ускоцима њихов и њин¹¹⁵⁷, али већ у околини Колашина само њин, исто као и у Горобилу и Љештанском¹¹⁵⁸. Источнобосански подрински и севернији западносрбијански подрински говори имају њев и(или) њиов, али не и њин¹¹⁵⁹.

У зетско-јужносанџачким говорима у Ц. Гори убедљиво преовлађују форме типа њихов¹¹⁶⁰.

У скавским србијанским говорима доминантна је форма њин¹¹⁶¹, осим северозападних говора (где је ситуација управо обрнута)¹¹⁶².

566. а) Облици ген. одн. ген.-ак. и дат.-лок. о д н о с н о-у п и т н е зам. *који* наведени су у претходној тачки (под а).

б) Зам. *чији* гласи у сг. м. р. обично *чи* (Зна се *чи* је *кој* За, *Сине*, *чи* си *тј*, *срће* ти? *Куч* итд.), у ж. р. *чија* (*чија/чија* З м, *Чија* си *тј*? *Стеванова* Кос), а у ср. р. сг. *чије* (*чије* Ра).

Забележено је и: *чегови* сте *ви*? За, што се, ипак, не може сматрати типичним за срб. Полимље¹¹⁶³.

567. П о к а з н е з а м е н и ц е. а) У ном. одн. ном.-ак. зам. м. рода с основном *ов-* и *он-* чешће је *ови*, *они* него *овај*, *онај*:

ови Ам ДБ, *ови* наћин Г м, *ови* баксуз Др, *ови* је најстари Др, у *ови* крш ДС м, *ови* ћумур Жињ, *ови* ми је један...З, *ови* Живко З м, *отуд*

1155 Барјактаревих наводи (из других разлога) *њинџа-њинџме* (НП-Сј. 91), а у бел. 42 на истој страни напомиње да се "код муслимана, нарочито у варошима заменица њихов-а-о замењује... обликом њи^нан, њи^нна, њи^нно – на целом подручју". Из тога се не може поуздано закључити да ли у тим говорима егзистира и њи(х)ов.

1156 Пецо ГИХ 138, Вуковић П-Др. 59.

1157 Станић Уск. I 210.

1158 Пик. Кол. 138, Гор. 677, Тешић Љешт. 224.

1159 Симић Обади 76, Тук. ГЦ 236, Ник. Тршић 418.

1160 Исп. Барј. Бихор II 14 (*вије* и *ви^нан*), Мил. Црн. 426 (*ви^нјов*), Пеш. СК-Љ. 150 (*ви^нов* одн. *ви^нов*), Ђупић Бјел. 83 (*ви^нов* одн. *ви(х)ов*, али је забележено и *ви^ни* пријатељ).

1161 Исп. Ивић Дијал. 66 и Рем. Шум. 284.

1162 В. у Рем. Шум. 284.

1163 Од новоштокавских говора исп. *чегов*, *чесов* у Вуш. ДИХ 56.

оџи трѣи За м, оџи је истинитије причџ За м, оџи најмлађи Зав м, оџи одговара ЗТ, оџи доћера Јаб, оџи науџ Кал м, оџи ми је у пензи^а Каћ м, оџи Кос, оџи б^ијели Кос м, оџи Наско М м, ко оџи Врѣљак Ра, у оџи маљи стаџ Ра, оџи крш Рут, на оџи астаљ Сель, оџи лѣџ Сель м, оџи старји Сель м, оџи рат Каћ м Сј м, оџи чџек Х, оџи даџ Х м, оџи јадо Х м, оџи љаван Х м; оџи влаџика Ам, оџи нѣџи љџер Ам, оџи жар Ам Куч Ра, оџи митраљџ Б м, оџи бџг Бал м, оџи зџт Бал м Др, оџи љџб Бј, оџи мџс Бј м, оџи св^ијет Бј м, оџи сџр Бј, оџи љџд Бук, оџи колаџ Буч, оџи падобраџ Буч, оџи стоџер Буч, оџи фџстаџ Буч, габџль оџи Г м, оџи пасуљ Гр, оџи је гаџда Граб, оџи Пџтар Граб, оџи јџдан Др, оџи Др м, оџи браџ Жив, оџи ц^ијџ Жив, оџи старји Жив м Кал м, оџи катраџ Жџњ, оџи лџс З, оџи скџруп З, оџи чџнаџ З, оџи паџос З м, оџи дрџи боџу За, оџи саџ За, оџи вџ За м, оџи лаџвр За м, оџи рџбаџ За м, оџи куџуруџ Заб, оџи нџж Заб м, оџи штаџ Заб м, унаџприџд оџи што је бџсаџ Зав м, цв^ијет оџи ЗТ, оџи лџг ЗТ, оџи офџиџр Јаб, оџи тоџчак Јаб, оџи каџмаџ Кал м Ра, оџи страџар Кал м, на оџи таџбут Кал м, у оџи каџнал Кос, оџи коџнопаџ Кос, оџи прџстџн Кос м, оџи баџкраџ Куч, оџи пуџсти љџб Куч, у оџи скрџб Куч, оџи каџлем М м, оџи крш М м, оџи мџс Ра, оџи му браџ Ра, оџи баџњаџ Рад, оџи Груџичиџ Рад, оџи лоџпар Рад, оџи даџ Сель м, оџи паџмук Сель м, оџи јџдан Сј м, оџи мџд Х, оџи шеџер Х, оџи ми сџн Х м, у оџи соџкаџ Х м, у оџи стаџ Х м, оџи доџш Чи м, оџи онџдалџ Чи м, за оџи каџпак Чи м итд;

оџај Ам ДБ ДС м Зав м Сель, оџај М м, оџај бџз Бал м, оџај таксџлџдар Бал м, Раџмо оџај Бал м, туџнекане је оџај Бал м, оџај браџ Буч Х м, оџај љџвер Гр З, оџај мџј шуџраџ Др, оџај наџш друџ За м, оџај старји браџ Зав м, оџа-јџдан Каћ м, оџај најмлађи Х, на раџзбој оџај Х, оџај Баџрам Х м, оџај лиџшај Х м; оџај М м Чи м, оџај Жив, оџај што љи чџва Бал м, оџај Вранџш Бук, оџај Руџс Бук, оџај млађи Буч, оџај баџрџак Гр, оџај поџкоџјџи Бџдо Гр, оџај стриџ Гр, оџај доџмаџџин ДБ, оџај ми чџча Др, у оџај гаџ Др, оџај гаџда ДС м, оџај ми љаван ДС м, оџа-јџ чџк З м, оџај колаџ З, оџај лџс З, оџај сџр З, оџај ми амиџца Заб м, оџај смраџ Јаб, оџај чџк Каћ м, оџај офџиџр Кос, оџај каџмџн Радиј, оџај Милаџдин Рут, оџај Раџдосав Рут, оџај поџкоџјџи Вукџсав Сель, тиџџсаџ оџај Сель м, оџај виџнограџ Сј, оџај дрџб Сј, оџај жар Сј, оџај каџмаџ Х, Сџлмаџн оџај Х м итд.

б) У показне заменице с осџовом *т*- имамо, меџутим, мноџо чџшџе *тај*, забџлеџено у с в и м сџлима, неџо *та*:

та колаџ Ам, *та* љавџ Бук, *та* Гоџстџн З, *та* џбичај З Јаб (новошџок. говор);

та љџд Г м, *та* коџш Г м, *та* мџд Г м, *та* раџмаџан З м, *та* ми сџн Х м (прелаџни говор).

Говори СП блиски су по употреби облика м. р. сџ. показџих зам. на оџ-, он- и *т*- говору ист. Херџ¹¹⁶⁴, с тим што диџал. форма *та* џије у наџшем новошџок. говору тако обичџа као у истоџнохерџџеговаџком. Ови

¹¹⁶⁴ Пеџо ГИХ 139-140.

се говори, у ствари, налазе на прелазу између сродних црногорских, у којима су нестандартни облици практично једини¹¹⁶⁵, и горобилскога, у којем је увек *тај*, а и *оај* је чешће од *оау*¹¹⁶⁶.

с) И на овом се подручју спорадично јавља, аналогично према облицима типа *оау/оај*, *они/онај*, протетичко *о-* у *омај* гáзда Каћ м; *ома* двоје Г м, *ома* село Др м, *ома* толико Каћ м, *ома* Ра Сел м; с *ома* двоје Ђец Сел м, у *ома* брашно Сел м; кроз *ома* долину Гр; подпрска с *омајем* Гр.

Ови си ликови карактеристични за говор неких пријеполских и бродаревских села (само једну потврду имамо из прибојске Раче)¹¹⁶⁷.

д) Карактеристични облици показних зам. за количину (као и одговарајући прилози) наведени су у т. 204 (одељак о проз. алтернацијама), а исп. и т. 310с одељка о вокализму.

Овде напомињемо само то да није забележен ном. сг. м. р. типа (о)олик, (о)оликачак и сл.

е) Облици показних зам. за каквоћу наводе се у следећој тачки.

568. К в а л и ф и к а т и в н е и друге заменице на -к а в а) У ном. одн. ном.-ак. сг. м. р. имају двојаке форме — на -кав и -ки:

какав Кос м, *какав* М м, *какав* јелек Ам, Тури *какав* качамак, ба-рем Б м, ма *какав* соколаш Бук, *какав* је он био Др, Ето *какав* је био живот тада ДС м, *какав* је л^нџп Ра, *Какав* је гођ био за Србе, *накав* је био за Муслимане Чи м; гође но *икакав* дџм Јаб; *накав* Рад, *накав* кајмак Ам, митрољез *накав* Ам, смук *накав* Ам, што *накав* казб Ам, беше *накав* Србијанац Б м, *накав* бег Бал м, дебелко *накав* Бал м, *накав* црни п^нџсак Буч, извадили *накав* кајмак Гр, што *нака*-вико Др, дошб јој шеф *накав* Др м, нишанција *накав* Жив, *накав* је непознат човек дошб За м, *накав* табџат За м, *накав* јорган Заб м, народ *накав* Каћ м, у *накав* дрбб Кос, *накав* егзеџр Кос, дошб *накав* министар Кос, што *накав* реко Кос м, обича-је *накав* Сел, *накав* Рус пригрну *накав* шинел Сел; *некакав* Жив Х м, *некакав* главни човек Б м; *никакав* За, војник није *никакав* био Ам, *никакав* зулум Ра; *содкакав* је живот био Сј м; *такав* Ра Радиј, неки вџат *такав* Сел;

¹¹⁶⁵ Исп. Вуковић П-Др. 61, Вуш. ДИХ 55, Пиж. Кол. 138, Станић Уск. I 211 ("ни књижевни облици *оај*, *тај*, *омај* нису сад више необични"), затим Ђупић Бјел. 82. За суседни пљеваљски наводи Ђупић "оај, онај, али се јављају и ликови акузатива (?) *оај* (*оај* човек), *омај*" (Ђупић Пљ. 92). С друге стране, суседни новопазарско-ојенички говори и бјелополски (а такође и бихорски) имају *оа*, *она*, *та* (Барј. НП-Сј. 91, Сек. БП 170, Барј. Бихор II 14). Форма сг. м. р. *оа* забележена је на подручју СП само два пута: *оај* ми је био домаћин Ам, *оај* човек Кос, што је у односу на број и распрострањеност форми типа *оа* и *оај* занемарљиво.

¹¹⁶⁶ Гор. 677.

¹¹⁶⁷ О распрострањености форми с протетичким *о-* в. Ивић Галип. 220 и Рем. Шум. 284. Додајмо к томе и суседно бјелополско *омај* ("на великом дијелу, на десној обали Лича", Сек БП 169).

каку Рад, *каку* обичај Јаб, *каку* сам Кос; *наку* За м, што *наку* вико За; *ваку* Кос м Сј м, *ваку* пут ДС м, *ваку* је вуј адет, *ваку* је вуј обичај За м; *наку* Јаб Ра; *таку* Ам Кос, биће земањ *таку* Буч, *таку* обичај ДБ Ра, обичај *таку* биљо Рад, *таку* је закон биљо Рут, *таку* је обичај Сељ м Х; *никаку* Ра;

исп. и *нику* Куч, *није* *нику* стручњак Кал.

Облици на -ки обичнији су једино у показних каквоћних заменица.

b) Ако ове зам. нису у ном. одн. ном.-ак. м. р. сг. (где је ак.=ном.), онда су форме на -ке- врло ретке:

Ето *какеу* ти невољу могу казати ДС м; *никакеџ* помоћи З м, *ни* у *какеџ* случају Ам;¹¹⁶⁸ са *вакеџем* М м, *такеџ* наређење Рут.

Три су примера забележена у прелазном говору, а два у околини Н. Вароши.

c) У таквим и другим сличним случајевима (осим ном. одн. ном.-ак. сг. м. р.) неупоредиво су чешћи облици без а. Њихову потпуну доминацију потврђују ови примери:

кака ђевџка Ам, *кака* си Ам, *кака* јес³ била, *нака* је јопет Ам, *кака* сам била ђевџком Гр, ето *кака* ствар ДБ, кад је најшла *кака* зразна бџес ДБ, *кака* прилика ДБ, *кака* је За, *кака* му била да била За м, *кака* казна Кос м, *кака* ђеца М м, знаш *кака* баба Ра, *кака* би свадба Ра, ето *кака* је старинска свадба била Сељ м, *кака* ми је Сј, *кака* удовица Х; растово, бџово, *како* му драго (дрво) Жињ; *како* је оружје Кос м, *како* е ово месо Сј; *кака* труња Г м, знате ли *кака* другог пута Јаб, *кака* чоџка М м, *какога* је стања Сј, пријателу *какоме* Сељ м, *какиџем* Нрустемом Каћ м; *каке* стџдени Г м, *каке* срџе Каћ м, ил да мало *каке*, што-но викала, дарџ дџијемо Каћ м, кџпи бџје *каке* било Сељ, ис *каке* сам богџе кџџе Х м, д-џдем ђе у *каку* бању Ам; *каки* су коњи Кос, ето *каки* су Кос м, *каки* смо Х м; Прџц¹¹⁶⁸ џџиш крос *каке* крпе чџсте Бј, мџш *каке* џџеш З м, *каке* су биле Сељ м, *какије* џџина Ам, *какије* официџра Јаб, *какије* стварџ Сј м;

којекџке Рад, *џније* *којекџкије* стварџ Рад;

џкака Жив м, *џкако* Г м Кал м; без *џкакоџе* документа ДБ, без *џкаке* контролџе Рад;

нака војска Б м, *нака* жена Бал м, *нака* комџсиџа Г м, *нака* срџџа Жив м, *нака* сџдбина Жив, *нака* рџа За м, пџваџица *нака* Јаб, *нака* гџша Кос м, *нака* ђеца Сељ м, *нака* чџста жџца Х м; сирџче *нако* За м, *нако* трње Каћ м, *нако* дрво Ра; *нака* два чоџека ДС м, џзнџџели ми *нака* мџда Буч, сџџвали *нака* пџрџнча Кос, из Анадола *накоџе* Бал м, приџа се да се

¹¹⁶⁸ Раствљеност морфема *и* и *ни* од основе бележимо и у: *ни* у *коџу* Бал м; *ни* у *чи* поџб ДБ, *ни* у *чије* Рут; *ни* за *какџ* невољу М м, *ни* за *какџ* пџре М м, *ни* крос *каке* мџке М м. Меџутим, у синтагмама с предлогом без имамо и овде: без *џкакоџе* документа ДБ, без *џкаке* контролџе Рад, без *никаке* струје Рут (в. и т. 553б).

569. К в а н т и т а т и в н е з а м е н и ц е а) Још увек постоји и неодређени облик *колик*: *кѡлик* Ра, Ка-су ѡткуп Турци узимали десѣте, с почетка, *кѡлик* сам бѣ ѡ не знам За м, *Кѡлик* мѡш понѣти навѣлак, толѣкѡ и турѣмо Селѣ, не знам *кѡлка* Б м, тридесѣт. . . не знам *кѡлка* свѣта ѣскупи ѡ Бал м; *кѡлика* Др, *коѡлика* Ам Селѣ м, *коѡлику* За; *коѡико* За Радиј; *коѡике* ЗТ.

Употребљавају се, наравно, и форме одређенога вида: *коѡикѡде* За м; *коѡикѡ* За; *коѡикѡ* З Радиј / *коѡикѡ* За м¹¹⁷⁴.

б) Неодређени облик бележимо и у *коѡичак* је маѡаѡян Рут; *коѡичка* је ѡвѡ шѡља Др.

с) У говорима срб. Полимила одн. северозападнога Санѡака постоји и неодређена квантитативна заменица *неколик*. Јавља се обично у конструкцијама типа *неколка ваѡѡна* Жив м, бѣло ѡко ѡѣтрѣс ѡ *неколка ваѡѡѡка* Кос, Не проѣе *неколка ѡѡна* — ѡбјава рѡта Јаб, Бѣднѣм *неколка ѡѡна* и некуд ѡдѣм Ра, по *неколка ѡѡна* Х м, јѡш *неколка деѡѡка* Радиј, Пѡбиѣш *неколка коѡца* тѡмо, *неколка ваѡмо* Гр, *неколка пѡта* Бј м ДС м; *неколке ѡѡдине* Бал м Заб м, . . . ка-су им ѡвѣ *неколике дрѡжаве* помѡгле Ам, *ѡмѡ* је три сѣна и *неколике ѡѡвице* Кос м, ѡмѡ само Аломѣровић и *неколке куѡе* Кукѡљскѣ Б м, ѡвде ѡвѣ, ѡнѣ *неколке куѡе* долѣканѡ што су, ѡне су мѡке виѡеле Зав м, ѡмѡ сам *неколке куѡе* Кал м, *неколке пѡрѡѡје* Б м, Шѡти ѡ је *неколке секѡнде* ДБ, ѡзѡ *неколке табѡете* Гр, Пѡпиѣмо по *неколке* Буч и сл.

Ове конструкције ѡдговарају ѡнима уз бројеве 2-4.

Употребљавају се, иначе, и конструкције с количинским прилогом *колико*:

неколико ѡѡдина приѣе Кос м, Бѡгами се прѡви ѡ (пут) *неколико ѡѡдина* М м, Бѣдѣ по *неколико ѡѡна* Кал м, по *неколко ѡѡна* Кос м, Не проѣе *неколко ѡѡна* — мобилизѡѡѡ Ра, Ту гѡре *неколко куѡѡ*, десѣтак *куѡѡ* ѡсѣлило (у Турску) ДС м, Попѡлили *неколко куѡѡ* Рут, Дрѡжѡм *неколко* и *Јѡваѡѡ* [било их је тѡчно пет — М.Н.] Радиј, Имамѡ *неколко прѡѡславѡи* и муслиманѡ Б м, *неколко пѡта* ДС м Кал м, по *неколко пѡта* Жиѡѡ и сл.¹¹⁷⁵.

¹¹⁷⁴ "ниѡкаѡѡ (ѡѡек) — ниѡкаѡ(ѡѡи) (људи)", *некаѡѡѡ*, али *некаѡ(ѡѡѡ)*, *некаѡ(ѡѡѡ)* (Пѡж. Кол. 139). Вук такоѡе ѡма *кѡлик*, *коѡлика*. У РСАНУ је, меѡутѡим, *колик* дѡто само као контролна ѡдрѡдница и упуѡѡено на *колики*.

¹¹⁷⁵ "Неодређена количинска заменица *неколик*. . . порѡд казиваѡѡ неодређене велиѡине неког поѡма ѡзначава недѡређену бројну количину, али се ѡна у ѡвоме значѡѡу. . . употребљава. . . само уз ѡме малог броја појѡдиних поѡмова. . . Аѡо се мѡсли на веѡу бројну количину, ѡнда се таква количина ѡзначава неодређеним прилогом *неколико* (Стеван. ССХЈ I 300). Меѡутѡим, у веѡини србијанских говѡра, па и у књиѡевном јѡзику у Србији, у ѡба наведена случаја употребљава се најѡчѡшће количински прилог: "Данас се ѡвако разликовање више не врши упрѡс нашој грамѡтѡници коѡа се трудила да га ѡдрѡи" (М. Ивић, *Јѡдно порѡеѡѡе Вуѡѡѡѡѡ јѡзѡика са наѡшим данашњѡим књиѡевним јѡзѡиком*, ЗБМСФЛ I (1957) 119).

И зам. *неколик* и прилог *неколико* могу бити употребљени и самостално, тј. без допуне:

Цемаил је бй'о на'кб *неколик* Кал м; Ка-смо мй' бйли *неколики*, он отиш'о у жандаре Ам;

И Јон отиш'о у Сарасво волпкй и тун'а бй'о *неколико* Бал м; И потљен смо бйли *неколко* преко Лйма тамо Бал м; Нй'е бйла *неколко* па и Јона умрла Г м; *Неколко* се сушй, потље пот коње, вршеш Зав м; Кући дошли вамок'ана, бйли *неколко* Каћ м.

Овако употребљена зам. има придевско значење ("не сасвим мали", "мало поодрастао" или сл.), а прилог значи "неко, извесно време".

570. а) Заменички придев *сав* има у ном. сг. м. и ж. рода стандардне облике, док је у ном.-ак. сг. ср. р. обично *свѣ* Ам Каћ м М м, *свѣ* вр'ѣме Заб м, *свѣ* село Ра, П'едѣм *свѣ* слѣдовање Ра, дру'гб жй'то м'огло *свѣ* Х.

Говори се, међутим, и *свѣ* Зав м М м Селъ.

Дијалекатска форма *сво* "логичнија" је (после извршене метатезе) од стандардног *све*.

б) Ген. одн. ген.-ак. сг. м. и ген. ср. рода гласе готово доследно *свега* Ам Бук Гр ДБ Др м ДС м Жив За Зав м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Рад Сј Х п/м, *свега* Буч Жињ Сј м Х.

Само је једанпут забележено и *сведѣ* Јад.

с) Од осталих јединских облика занимљиво је *над свему* (има нека сила *над свему*) Кал м, с необичном употребом облика лок. уз предлог *над*, и *по свеме* Каћеву Каћ м, с неочекиваним *-е* (исп. и т. 559с).

д) Врло је шаролик ген. пл.:

свѣју За м Зав м Куч Ра Рут, *свѣју* Х, *свѣју* Ра;

свѣје Ам Бал м Каћ м Рут; тй'ег *свѣјег* Ам, *и-свѣјег* Ам, *свѣјег* шѣс не'ђѣља Гр, кот *свѣјег* Јаб, са *свѣјег* стран'а Ам Јаб, С'а-ће нас Турци *свѣјег* п'оклати Рут;

свѣе Кос Х;

свѣја Г м.

Облици са *-г* јављају се само у говору православнога становништва, док је *свѣја* забележено у прелазном говору (исп. и т. 561с).

е) Различит је и облик дат.-инстр.-лок. пл.:

(дат.) *свѣјема* син'овима Ам, д'они'о *свѣјема* Гр; — *свѣима* Рут; — *свѣјема* Г м; — да нам *свѣјем* по ону лампу Гр; — д'ар *свѣим* чѣљад'ма Др;

(инстр.) *са свѣјем* ЗТ Х м, *са свѣјем* њй'ма Бук, *са свѣјем* сам се д'обро сл'агала Јаб; с на'ма *свѣјем* Јаб;

(лок.) у чѣв'рама *свѣјема* Кос м.

5) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

571. а) Алтернација *к~ц* није засведочена ни у ном. пл. м. р. придева *једнак*: *једнаки* Жив м Сј м, *једнаки* Жив, а исп. и *јаки* Ам ДС м Јаб Рут Сел¹¹⁷⁶.

б) Алтернација *о~л* изостаје доследно у придева *бијел* (можда и *округал*): недоследна је у *дебел/дебел* — *дебела*, а редовна у придева *весел/весел*, *цило* (*цео*), можда и у *гњило* (потврде в. у т. 356).

Говори се: *Ббна* јој крава Г м; *Одиде* вамо, *ббна* Др м; *Била* нешто *ббна* Кос м; *Она* није *ббна* Сел м; *Нано*, јеси ли *ббна*? Х м; *саде-во* *ббна* Х м;

Било сам *ббн* Г м; *Милница* ми је млого *ббн* Гр¹¹⁷⁷.

Сви су примери из пријеполских села, углавном из говора Муслимана.

Постоји, као узречица, и форма *бблан*, *-лна*:

бблан Каћ м М м; ма *каки*, *бблан* Б м; *Ку-ће* ти *ббн*, *бблан*, *погинуће* Гр; *Шта* ћемо, *Аземе*, *ми*, *бблан*, *ку-ћемо* ДС м; *Нисам* се ја *баш* ни *давно* *удала*, *бблан* Јаб; *неп*^с*смена*, *бблан* Х м;

Бблна, каже, ја *ћу* те *убити* Каћ м.

с) Алтернација *ст~с* готово доследно изостаје, па се говори: *бблесан* Ам Бал м Бј Буч Кал м Лу М м Чи м, *ти* си *власан* За, *жалосан* За м, *масан* Ам, *пдрасан* Ра, *чдсан* Гр и сл.

Исп., ипак, *бблестан/бблесна* З Заб.

д) Јављају се, наравно, и различите алтернације у односу *позитив ~ компаратив*. О облицима компаратива говори се, укратко, у пододелку с.

б. О појединим придевима и појединим групама придева

572. П р и с в о ј н и п р и д е в и. а) Засведочене су обе варијанте стандарднога наставка *-ји/-ији*:

у *ббожје* руже Г м, *дабок*сачува *ббожје* стробје Др, *ббожје* чудо Рут, *Вучји* крш Рут, *пдси* Др м Јаб, *пдсџм* брду За, *пдсџм* Др, у *Тичјом* Пбљу Јаб и сл.;

¹¹⁷⁶ "Задвојенпчани сугласници: *к*, *г* и *х*, не мењају се у падежима испред *и* ни у неодређеној ни у одређеној промени; некада је те промене било и у неодређеним облицима и пред заменичким наставцима" (Белић Историја II/1 143).

¹¹⁷⁷ "У неким случајевима као *болан* : *болна*, имамо и старо *ббна*" (Белић Историја II/1 143).

друга чаша — помоћ *бдожија* Буч, сила *бдожија* Јаб, Свако *бдожије* дба су ту били ЗТ, *Вучије* пећине Рад, *кокошије* месо Сј и сл.

О ликовима типа *бдожи* Буч, *бдожи* Буч Др Ра, *бдожи* Х м или *дечи* Сел исп. т. 385а.

б) Некадашњи наставак -*је* сачуван је у именима неких хришћанских (православних) празника: *Јовандан* Буч ЗТ Куч Ра, *Никољдан* Буч Гр Др З Куч Ра, *Стевандан* Др, *на Стевандан* Рад, *Стјепандан* Буч ЗТ, *Шћепандан* Јаб и сл.

Тај наставак имамо вероватно и у микротопониму *Брање луке* Гр, а можда и у орониму *Гостуњ/Гостуњ* (поред *Гостун/Гостун*) (в. т. 465d).

с) Придеви на -*еки* од именица ж. р. II декл. на -*ија* творе се и у овим говорима често, али недоследно, с елементом н:

дустринска Ра, *портинско* За м, *пешаддински* Зав м Кос, *шумаддинска* дворишта Буч Кос;

аустријска Буч, у комори *аустријској* Јаб.

д) У говору старијих знатно је чешће *очин* него *очеа*:

дчин гроб Бј, *дчин* ђед Жив м, *дчино* име Граб За Кал м Кос, *дчина* мајка Гр, *била* маја баба, *дчина* ми тетка Др, *маја* баба жива, *дчина* ми мајка Рад, *имб* само тамо тетка, *дчина* ми сестра била тамо Сј, *дчину* сестру Гр;

дче Сел.

е) Није засведочено удвајање посесивнога суфикса код придева изведених од *муж* и *син*: *мужове* сестре Буч (*муж* је књишка реч); *синове* Ам, у *синовј* кћи Ам.

Говори се и *синдеска* кћа Сј м, једну *синовску* снау имала Ам, *синдеске* ђецџ Јаб.

ф) Није забележен облик типа *дјеч(и)ји*, већ само *ђетињи* Јаб Рад Сел.

г) Говори се: *вдлујска* кола Рут, *дпанке* од *вдлујске* коже Кал м и *вдловска* кожа Буч, *чџтрџс* кола *вдловски* Кос.

h) Говори се: *Госпођини* пџсти Ам и *Госпођинске* пџсте Ра. Први је лик занимљив и прозодијски¹¹⁷⁸.

и) Вероватно је тзв. народним етимологисањем настао лик *прџославни* Бал м, *прџославни* Бал м, *прџославни* З м, *прџославниџ* Бал м, *прџославни* Бал м, *прџославни* За Сел м, *прџославну* Бал м, у *прџославније* За.

Чешће је *прџославни* Б м Гр Каћ м, *прџославни* црква Жив, *прџославниџ* Б м, *православниџ* Жив За м, *православни* Б м Др м Заб м Каћ м Кос м, *православније* За.

¹¹⁷⁸ РСАНУ *Госпођин*, -а, -о (понекад и одр. *Госпођини*).

ј) На крају ове тачке исп. и:

агѝнскѝ зѝмља Бј м, *агѝнскѝ бѝло* Куч;

државѝнѝ рѝд Рут, на *државѝнѝ рѝдове* Јаб / за *државѝскѝ* Интерѝзе За;
дворскѝ, кућѝвѝнѝ пѝслове Ам;

плѝвѝалскѝг пѝка / пѝштию га пѝша нѝкѝй *плѝвѝалчкѝ* Буч;

црквѝнскѝ (имање) Гр.

573. Градивни придеви. а) У одељку о прозодијским особинама наведен је већи број потврда за придеве типа *дрѝен, зѝмљан* (т. 216) и *солани* (т. 223). Овде указујемо само на јотовану основу у *брашњѝнѝ* Сѝљ п/м, уз напомену да у синтагми *сандук брашњѝнѝ* Сѝљ п/м овај придев и није градивни, већ се њиме казује намена.

Јотовану основу имамо, изнимно, и у *лањѝнѝ* Зав м.

б) Бележимо, као и код Вука, неодређени вид придева *кукурѝзан* Гр, Загђранию нас је *кукурѝзан* ^нлѝб, и јѝчмен, и ражан ДС м; *кукурѝзна* брашна Ам Сѝљ Ра, брашна *кукурѝзна* Гр, *кукурузна* (ген. сг.) Сѝљ; *кукурѝзно* (јели) Гр, *кукурузно* (јели) Лу.

с) Према стандардноме *памучан*, бележимо сѝкне *пѝмучине* Др.

574. Придеви временских и просторних односа. а) Од забележених придева прве подгрупе занимљиве су дублетне форме *зѝмнѝ* дѝба Ам, *зѝмнѝ* дѝба Бук / *зѝмњѝ* дѝба Кос м и *лѝтнѝ* дѝба Каћ м, *лѝтнѝ* дѝба Радиј / *лѝтњѝ* колибе Радиј.

Осим тога исп.:

јучашњѝ ^нлѝб Сј м; оѝа задруга *недатњѝа* ('некадашња') Б м;

доѝмскѝ и јѝрица (пшеница) Кал м;

дѝцнѝ дѝца — *рањѝ* сирѝтиња Г м, у зору *рањѝ* Бал м, у *рањѝ* зору Бал м (са -њѝ аналошкога порекла, према *данашњѝ, јучашњѝ* и сл.) / *раније* шљѝва Каћ м итд.

За језичко осећање аутора ових редака необичан је и позитив *дѝцнѝ* дѝца Г м.

б) Према *гѝрњѝ* М м, на *гѝрњѝ* Др и сл. говори се и *дѝрњѝ* Бук. То је, међутим, само један од варијантних облика овога придева. Исп.:

дѝњѝ бѝј М м, из *дѝњѝг* зѝтвора Јаб, *дѝњѝга* града Кос, у *дѝњѝму* сѝлу Куч; са *дѝњѝ* странѝ М м, *дѝњѝ* Кос, за *дѝњѝм* капијѝм Кос, *надоњѝ* кућа Кал м;

дѝљнѝ М м, з *дѝљнѝ* странѝ Г м;

дѝљњѝ Сѝљ п/м, з *дѝљњѝ* странѝ Г м.

Од четири забележене форме (*доњѝ, дољни, дољњи* и *дорњѝ*) најчешће је, ипак, стандардно *доњѝ*.

Исп., осим тога, и савкар *исваџи* Бј.

575. О п и с н и и други придеви. а) Према грађи којом располажемо, придев *велик(у)* јавља се у ном. сг. м. р. (одн. ном.-ак. сг.) само у одређеном виду:

Нарот се скупи *велики* Буч, Он је самац *биљо велики* Г м, Изнесе један *велики* блок Гр, Поп има *велики* капитал ДБ, *велики* један колац Зав м, Његов је син *биљо велики* Јаб, *биљо сам велики* Кал м, *Велики* је радин *биљо* Ра, бакрач *велики* (треба) Х м и сл.¹¹⁷⁹ Говори се и *великачка* Кос м; *величко* Др Жив.

б) У придева изведенога од основе *срѣт-* имамо најчешће непалаталну основу:

срѣтан Ам Гр Жив м Зав м Јаб, *срѣтна* Буч За Јаб, *срѣтна* Буч Ра, *срѣтно* Ам Јаб Х, *срѣтну* Др м; комп. *срѣтни* Др, суперл. *најсрѣтни* Сел; негирано *несрѣтан* Др м, *несрѣтна* ЗТ, у *несрѣтни* вакат Буч, *несрѣтни* Сј; исп. и име *Срѣтко* Јаб Кос Сел и им. *несрѣтниче* (вок.) Сел Сј, *несрѣтници* Ам Рад;

срѣтањ З, *срѣтњо* З; *несрѣтњѣ* Г м.

У говору старијих особа сасвим су спорадични ликови типа *срѣћан* Х, *срѣћно* Бј (писмен информатор).

Основа *срѣт-* карактеристична је и за друге сродне говоре¹¹⁸⁰.

с) Забележено је неколико придева на *-ћи* који не потичу од глаголског прилога садашњег:

Ћ брдо *уводљиво* *иглом плетаћим* Ам, *баш* ко машина *предаћа* Каћ м, *машина* *шишаћ* Кос.

Поред *плетачи* говори се и *плетичи*: Све *провлачи* *иглом плетичим* Сел м.

Од придева партиципскога порекла занимљиво је *бдећ*: *Бдећ* ми је *биљо* брат Радиј.

д) С обзиром на структуру лексичкога фонда говора СП, не изненађује појава индеклинабилних придева на *-ли* оријенталнога порекла:

Мбј *дорат* је *исбаџи* Бал м; *Вичѣ* *ра^аметли* Салчо Б м, *ра^аметли* Цемаила Заб м, *ра^аметли* За м Каћ м Сел м; *улевли* чарапе Ам; *чекркли* Ам.

Оваквих придева има сигурно више него што је забележено и наведено.

¹¹⁷⁹ У Вука такође само *велики*, а тако и у Гор., Пих. Кол. 51, Тешић Лџшт. 223 и др.

¹¹⁸⁰ Гор 667 (*исрѣћна*), Сињић Обаци 63, Станић Уск. I 150 (*срѣтан*, *срѣтањ*), Тешић Лџшт. 208; Вупић Ејел. 47 и Лупић Пл. 88 *срѣтња* одн. *срѣтњо/срѣтње* (променом *ли* → *тв*), Пих. Кол. 102 *срѣћно* ("чешће") и *срѣтњо*, па и *срѣћан* и *срѣтањ*; Пеш. СК-Л. 99 *срѣћан*. Вук упућује *срѣтан* на *срѣћан*.

е) У овоме се крају још увек може чути придев *једин* ('сам', 'самохран'): Отац ми б^ию постар^и и *једин* Ра. (Другога су, наравно, значења придеви *једини* Рад, један *једини* дан За, *поједини* Кал м Сј и сл.)

г) Потврђено је и Вуково *љубван* (занимљиво и семантички, и облички, и прозодијски):

Ласно ћемо ако бидемо поштени и ако бидемо *љубавни* један према другоме Ам.

г) Врло мало потврда имамо за деминутивна образовања: *мајешан* Ам (прилози: *маечко* Б м, *маешно* М м, *мено* Ра), *слабачак* Бал м.

д) Облички су занимљиви и ови придеви:

Остала ми сна *брѣменѣм* Радиј;

глупѣв Буч (обичније *глуп*); како му је (хлебу) ватра *гдна* Бј; *грк* Ам Сел^ь м, *грка* Рад Радиј Сел^ь м;

ддмишљан чѣча Ра; *друговѣчи* чѣвек Др м / *дружчи* Др м (исп. и прилог *дружчије* Ам ДС м Жив З Каћ м Куч Ра Сел^ь, *дружчије* Х м);

ѣмушан Бал м;

... га отац *кукавски* ('кукавички') Др;

стрмо брдо Г м / *стрмовито* Сел^ь.

с. О компаративу, суперлативу и сложеницама са по-

576. Компаратив придева и прилога твори се у највећем броју случајева као и у књижевном језику, што показују бројни примери типа:

бјѣљи Сел^ь, *бјѣље* Ра, *брже* Чи м, *глупље* Сел^ь, *лѣшње* Гр Х п/м (: *ласно* Ам Гр Ра Х п/м), *млађи* Бј Буч, за *млађе* М м, *сјељѣ* Сел^ь, *чѣшће* Куч; *ближѣ* Бал м, *ближѣ* Бј, *жѣшћѣ* Буч, *крдћѣ* Ра, *нижѣ* Б м, *нижѣ* З, *шѣрѣ* Ам Радиј Сел^ь и сл.;

важни Рад, *важније* Ра, *културни* Рад Сел^ь м, *лоши* За, *могућни* ДС м Ра, *радѣтни* Кал м, *срѣтни* Др, *стари* ДБ Др ДС м За ЗТ Јаб Кос м Ра, *старија* З м Ра, *старије* Граб, *старијега* ДБ, *старију* Бј, *урѣдни* Кал м итд.;

лакши Гр Жив Сел^ь, *лакше* Ам За м, *мѣкиѣ* Рад Сел^ь;

бѣљи Ам Јаб Рут Сел^ь, *бѣље* Бал м Чи м итд.

577. Постоје, ипак, компаративни облици које треба посебно поменути.

а) Поред облика типа *већи* употребљава се као компаратив придева *велики* врло често и суплетивни облик *виши*:

па онамо један казан *виши* нѣ онѣ буре Б м; порез дупло *виши* нѣ ланѣ Буч; Помало пастрмкѣ онија малија ѣма, бѣгами *вишија* слабо Г

м; данас *виши* мајстор него прије Др; Тамо ниђе се не купи *виши* св^нјет ко на Бјелевинама За м; *Виши* су Бугари Србима били непријатељи но Мадари За м; Пантим ја *виши* сн^нјег и пантим ја веће з^нме Зав м; Ту *насу*, та^нминџом толџку, мању-*вишу* море, наспу воде Кос м; *вишу* пољу М м;

највиши сирџма^н Б м; плату *највишу* Бук; Нџма-дџлази^о уз *највишу* к^ншу Буч; Нама е Бајрам *највиши* светац што постџмо З м; кад биде *највиша* г^нжва ЗТ; И *увече*, кад је *највише* весеље било, тадај су нам избили партизани Јаб; *Највиша* је д^невница била минџеру дванаес^с д^ннара М м; То ти је *највиша* фамилија — Бџковићи Рад; П^нлаћеник *највишу* плату њмо седамдесет^н б^нк^ни Сј м; са *највишом* срџџом Чи м.

Много је ређе, али не, као у неким црногорским говорима¹¹⁸¹, и непознато *вџи* Селъ, *вџе* з^нме Зав м. Овај је облик својствен севернијим говорима¹¹⁸².

b) Компаратив придева *висок* има више ликова, међу којима је и стандардно *виши*:

виши Г м Јаб Селъ м, *виша* Бук ЗТ, у *вишем* брду ЗТ;

вишџа Селъ, *највише* то брдо Рад;

висоци За, *висоције* Г м;

високиши Селъ, *високише* Зав м¹¹⁸³.

c) Наставак *-ши* бележимо не само у наведеноме *високиши* и компаративу придева *лак*, *лијеп* и *мек* него и у неких других придева (и од њих изведених прилога):

здрџши в^нзду^н Др м, Укусније било и *здрџши* је *на*род б^но З м, Нџо су *здрџши* плућа но твџа З м, само е *здрџше* б^нло Ка^н м; *слџши* тџрен Куч, *слџши* Селъ, *пџслапши* Зав м; Тџе није пр^нџкоп, *слџше* *успије* Зав м.¹¹⁸⁴

Судећи по акценту, није немогућно да у *здрџши* и *слџши* имамо удвојен компаративни наставак, тј. *-ши* и *-ији* (→ *и*), као у *такшије* Ра,

¹¹⁸¹ За однос *велик(и)-виши* исп. Вуш. ДИХ 50 ("никада већ"), Пиж. Кол. 147, Пеш. СК-Јб. 160 ("вели се не употребљава"), Лутинџ Бјел. 85. У Бијелом Пољу је изгледа познато и *вели*: "Поремећено је и значење виши и већи — по некад [разред М.Н.] се употребљава један облик за оба значења" (Сек. БП 170). У Црмн. "*виши* значи 'већи'" (Мил. Црмн. 422).

¹¹⁸² Од јек. говора исп. Гор. 677, С^ни^ниџ Обадџ 76 и Тешџи^н Лџшт. 223.

¹¹⁸³ За *вишџи* исп. Гор. 677, Ивиџ Б^ногр. 164, Ник. Мачва 267, Ник. Трџиџи 418, Пецо ГИХ 143, Рем. Шум. 283 (2х *висоције*), Тешџи^н Лџшт. 223. За *вишџи* и *висоцији* (или фонетски сл.) исп. Ник. Колуб. 49, а за *висоцији* и *виши* Вуковиџ П-Др. 34, Вуш. ДИХ 50, С^ни^ниџ Обадџ 76. За *висоци* исп. Мил. Црмн. 422, Пеш. СК-Јб. 160, Пиж. Кол. 147, Стеван. ИцД 79, Лутинџ Бјел. 85, а за *високиши* Барј. НП-Сј. 95.

¹¹⁸⁴ Овај се наставак јавља у источном и јужном суседству у много већем броју компаративних облика придева (Барј. НП-Сј. 95, Сек. БП 170), а посебно је распрострањен у коовско-ресавским дијалекту (Ивиџ Шток. 237).

Ра, што се спорадично чује поред *тѣкшѣ* Ам, *тѣкшѣ* Сель, тѣј родбѣни *тѣкшѣ* дѣрове Кос м, *тѣкшѣ* нѣшто Г м.

е) Претходну претпоставку подупиру и два компаративна облика придева *лијеп* и прилога *лијепо*: *лѣпшиѣ* Сј м, *лѣпшиѣ* Сј м, али тај акц. бележимо и у *лѣпшѣ* Ам, *лѣвшѣ* Ам.

Обичније је, ипак: *лѣпшиѣ* Јаб Сель, *лѣпшѣ* Ам, *лѣвшѣ* Ра, *лѣпшѣ* Ам Јаб.

е) Удвојен компаративни наставак бележимо и у *тѣкшѣ* је била зѣма М м (али *тѣжѣ* Заб м) и нѣђе е *тишѣ* вода Гр.

Појава двострукога компаративног наставак подсећа на облике при- својног придева типа *мужевлев*, *синовлев*, који нису забележени у говорима СП.

ф) Неколико карактеристичних компаративних (и суперлативних) облика придева и прилога наводимо азбучним редом:

д а л е к (о): *дѣлѣ* Бј, *дѣлѣ* Бал м Бук Гр ДБ За Кал м Каћ м Кос М м Ра Рут Сј Чи м, *најдалѣ* Г м, *пѣдалѣ* Х м /

дѣлѣ Ам Г м ДС м Жив м За, *најдѣлѣ* Зав м, *пѣдѣлѣ* Б м;

д у г (о), д у г а ч а к (д у г а ч к о): *дѣжа* Ам, *дѣжѣ* Гр Ра, *најдѣжѣ* Јаб /

дѣлѣ Кос м Сель, *дѣлѣ* Ра, *дѣлѣ* Јаб, *дѣлѣ* Ра;

з а о (з л о): *гѣри* Бук, *гѣрега* Др, *од гѣре* Сель, *гѣре* М м, *најгѣру* Заб /

злѣ му бѣг нѣ дѣ Буч;

к а с н о: *каснѣ* Бј Гр За ЗТ Јаб Каћ м Куч Радиј, *каснѣ* З м / *каснѣ* За м;

м а л и (м а л о): *мањѣ* Кал м Кос Сель Сј м Х, *мања* Гр Рут, *мањѣ* задруге ДБ, *мањѣ* Ам Бј З м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос м Куч М м Ра Сј Х, *најмањѣ* З итд. /

најмѣнѣ ЗТ /

најмишѣ д^н ѣте За м,¹¹⁸⁵

ч и с т (о): *чѣстиѣ* Каћ м Кос м Сель м /

чѣшѣ Ра.

578. Као што се види из примера наведених у т. 25а и 226а одељка о прозодијским особинама (и неким овде наведеним), говори СП творе суперлатив као и књижевни језик. Отуда овде наводимо само неколико карактеристичних примера:

¹¹⁸⁵ Сви ови облици наводе се у Тешић Љешт. 224. Комп. *мишѣ* бележили смо и сами у неким селима западно од Ужица, нпр. у Кремницама.

најближњи Ам Буч, најближњу Ра;

најгладни Зав м, ђтален им је најгладније племе За;

најгорњи Кос, најдоња кућа Кал м;

најдужи дџан ('најквалитетнији') Рут;

најпоследње Куч, најпотљени Кос м, најпошљени дан Кос м;

најсвојатији ('најпречи') Сел.

Суперлативни облик има и редни број *први*: *Најпрви* поче бацат земљу Бал м, Дођоше *најпрви* код мог оца З м, Они су *најпрви* доселили овде Зав м, *Најпрви* сам ето от шесет илјада наше војске... Кос, *најпрви* Кос м, мени *најпрво* Бук, Кућа прва, *најпрва* кад је побегла... Г м, *најпрво* Ам, Шћерка ми је *најпрво* д^нете била Каћ м.

Плеонастички суперлативи типа *најгорњи*, *најпрви* или сл. уноси ретки у народним говорима¹¹⁸⁶.

579. У некима од наведених примера позитив задржава свој акценат, спорадично чак и када је силазне интонације (в. т. 25а), што значи да предметак *нај-* није ни у тој позицији сасвим срастао с обликом позитива. Слична је ситуација и с предметком *по-*, који може стајати уз облике сва три ступња поређења, а забележен је изнимно и уз им. *сиромаш*: *Посиромаш* б^но ја Жињ (истакнута је, у ствари, само придевска значењска компонента 'сиромашан').

а) Уз основни облик придева и прилога, позитив, тај предметак најчешће даје сложеном придеву значење 'у приличној мери', 'прилично', 'доста':

пдоглек ћца Каћ м, *поглем* Кал м, Мс имо е, *пдоглем* мс Гр, Бијаше Лјам *пдоглем* Чи м, б^нјело, *пдоглемо* За м, *пдоуста* клџка Кос, *пдодраво* је то било Кос м, Имала сам једну *пдм*у снау Радиј, једна жена *пдкр*упна, имала је ћце *пдооста* Др, Имашце ми *пдм*јено Ам, остаде ми *пдм*ала Ра, *пдм*али бијаше Жив, *пдм*алу Кал м, били *пдсиромашни* Ам, ћца *поситна* Ам, *пдск*уп Каћ м, један *пдстар*, а један млад (париник) ДС м, све ффе *потанке* Кос, биде *поц*рна, али биде л^нјпа (погача) Ам, Море, *пдши*рок је Увац Рут;

поблизу За м, Двоица иду *поблизу*, а један изосто Кос, Они отишли *пдодалеко* Буч, *подалеко* Кос м Куч Сел, *пдооста* Др Ра Рут, *пдоости* Сел м, *подубоко* Жињ, Б^но сам туне *пдоуго* Рут, *пдоауго* Жив м, *Пдојфтино* узели неке брнице М м, Мени, право да ти кажем, *пднезгодно* данас Ам.

Исп. и: Валај ће тешко ишћекат ко наше године, *пдодраво* Г м, Ја, бгами, не знам *пдодраво* М м, где овај прилог значи 'сигурно'.

б) Извесну неопређеност и некатегоричност уноси морфема *по-* у компаративне и суперлативне облике:

¹¹⁸⁶ Исп., нпр., Окука Рама 106, Петр. Б-К 102, Пиж. Кол. 148, Рем. Шум. 283 итд., дакле на широком штокавском простору.

Имб вако мало *пдвнше* ('повеће') имање За, Избегло е пуно овнја *пдднла* Б м, дршка *пддужа* Ам, *пддужа* в^нлк Кос м, *пдмлађа* је жѣнскја Ра, *днн пднжн* Б м, *днн пдстарн* — свѣ пдмрло Б м, *пдстарн* су људи Граб, свѣ фрбе потанке, *пдтањѣ* мјло Кос; — Закдљи нѣког ајвана *пдвнше* Гр, мало *пддаљѣ* ишли Х м, Кд е својатнннѣ, мало *пдднлѣ* га испратѣ За, *пдкдсннлѣ* Радиј, *пдслапшѣ* идѣ Зав м, за дбрду дста, за нлбд *пдслапшѣ* Зав м;

пднјабољн Ам, Па бѣше Цемаил *пднјаближн* до мѣне Б м, *пднјастарн* је је плѣме Каћ м, Они су тамо *пднјастарн* Каћ м; — *пднјаближнѣ* Рад.

Мишљѣња дијалектолога о значѣннма оваквнх сложѣннца припнчно се разликују¹¹⁸⁷.

Говорн СП спадају, иначе, међу оне у којнма су прндевске н прнкошке сложѣннце са *по-* најфреквентннје. То потврђује н *по-* уз прндог којн ннје прндевскога порекла: *пдпрнлѣ* Зав м.

БРОЈЕВИ

580. Број *јѣдан* н реднн бројѣвн имају замѣннчко-прндевску промену, па су појѣдннн ннховн падежнн облици наведѣнн у прѣходнном одѣлѣку. Од осталнх бројѣва забѣлежѣнн су само ови деклннацијскн облици н посебннм падежннм наставком:

дат. ж. р. *двн/ѣма* Сѣљ; *оба/двѣма* Жив Сј;

дат. збрнрнх бројѣва: ннма *двѣма* Ам; нек им је јѣдннко *оба/двѣма* Ам; И свѣ *чѣтворѣма* дн^ннѣ се по мјрампцу Каћ м.

Исп. оснм тога н: ѣто тн тѣме *двѣме* ћѣцѣ Сј м.

Облнци датнва очувалн су се у овоме, као н у многнм другнм говорнма, управо стога што је то падеж којн се најчѣшће јавља без прѣдлога, па је употреба посебнога падежног облика готово н јѣдннн начнн да се исказѣ посебно падежно значѣње. Отуда у ннстр. н лок. нмамо:

сд двн/ѣ мачугѣ Бал м, Ту је остала нѣгова жѣна *са нѣгове двн/ѣ* прнлѣ Јаб; дѣлазѣла ш чоѣком н *са двѣ* снна ДС м; — Мдја тѣтка *сѣ трн* снна пѣбјѣгла Кал м;

Нд двн/ѣ штѣке ишѣ Кал м.

Исп. н ген.: Вндѣ свѣ брдѣве *с тѣ двн/ѣ* карѣуле Рут; *с дѣ* стрѣне Кос м.

Уместо посебнога облика бројѣва *дѣ* нлн *оба/оба/дѣ*, односно прѣдлога н општег облика тнх бројѣва, често се (уз нм. које означавају особе) употребљава бројна нменнца на *-нца* у одговарајућем падежу. То је н јѣдан од разлога за нзостанак посебнх падежнх облика у мушкоме роду.

¹¹⁸⁷ В. у Пецо ГИХ 146.

Но, ни по томе се говори СП не разликују од многих других¹¹⁸⁸, па делимично ни од стања у данашњем књижевном језику¹¹⁸⁹.

581. а) Основни бројеви од 1 до 10 немају, као ни већина других, никаквих морфолошких особености у говорима СП.

б) Бројеви од 11 до 19 гласе у новоштокавскоме говору доследно: *једднџс, двџнџс, трџнџс, четрџнџс, пџтнџс, шџснџс, седдмнџс, осдмнџс, девџтнџс*, тј. као у многим другим говорима, па и у колоквијалном говору многих образованих особа.

Морфолошки је најчешће тако и у прелазноме говору, али у два села бележимо и *дџднџс, трџнџс, пџтнџс/пџтнџс, шџснаџс*. (Потврде са терена в. у т. 319а одељка о вокализму.)

с) Бројеви '20' и '30' јављају се у три лика, од којих је стандардни најређи:

дџдџс Бј м З Кал м Сџ м Х м, *дџд/џс* Ам Бј м Бук Буч Г м Гр Др м ДС м За Зав м ЗТ Јаб Куч М м Ра Рад Радиј Рут Сј Х п/м; *трџдџс* Бук Гр Др З м За Јаб Кал м Кос м М м Рад Х;

дџдџдџс Ам Б м Бј м Бук Буч Гр ДБ Др З Зав м Јаб Кос п/м Куч М м Ра Рад Сџ м Сј м Х м; *трџдџдџс* Ам Б м Бј Буч ДБ З За Заб м Јаб Кос М м Ра Сџ м Х м; исп. и *дџдџдџстџ* Бј м; *дџдџдџст* Бук Гр Јаб Куч Рад Х; *трџдџдџст* Бј Бук Гр ДБ Жив м За Зав м Јаб Кал м Рад.

д) Бележимо чак четири облика броја '40', али је само један (*чџтрџс*) широко распрострањен и фреквентан:

чџтрџс Ам Бј м Бук Г м Гр ДС м Жив Жињ З Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Ра Рад Радиј Сџ м Х; *чџтрџс* З Х; *чџтрџс* За м (исп. и *чџтрџскица* Ам);

чџтерџс Буч За Јаб;

чџтрџдџдџст Јаб Ра Сј м;

чџтрџдџст Х.

е) Број '60' гласи много чешће *шџсџст* Ам Бук Буч ДС м Жив З За м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч М м Сџ м него *шџсџдџдџст* За м Рад.

582. а) Вишечлани основни бројеви типа '21' јављају се врло често с везником *и*, нпр. *дџдџдџс и дџдџ, дџсџдџдџст и трџи* и сл. (примере в. у т. 63 одељка о прозодичким особинама). Осим тога исп. и: *стџ гџдџнџнџ, стџ и јџдџнџ* Гр, *милџџџнџ* и *дџсамџсто* Радиј.

Ређи су примери типа *дџдџдџдџст пџт* Гр, *дџсџџс пџт* Ам Буч, *дџсџсџс* чџетири Сј м, *дџдџџс чџетири сџта* За м Кал м, *шџсџст шџс* Куч, *сџдџамдџдџст*

¹¹⁸⁸ В. Променљивост бројева 2-4 у штокавским говорима, НЈ XXII/1-2 (1976) 52-56. Иза, међутим, западнијих говора који имају комплетну парадигму (исп., нпр., Оука Рава 107).

¹¹⁸⁹ В. НЈ XXII/1-2 (1976).

пѣт Бј и сл., а исп. и *стѣ двѣдес* Бј м, *стѣ педѣсѣт* ѡгладѣ Радиј, *дѣјѣста педѣсѣт* мѣтѣра Радиј.

Могућне су и различите комбинације, нпр.: *стѣтину шѣсѣт* ѡ *дѣије* гѣдине Ам одн. *стѣтину* и *трѣдѣсѣт* *дѣвѣт* Кал м.

б) Код вишечланих редних бројева типа '21.' ситуација је управо обрнута: нешто су ређе синтагме с везником него без њега:

дѣдѣс *прѣѣ* нѣвѣмбра Буч, *дѣдѣс* *прѣѣ* Јаб, *дѣвѣз* *дрѣѣ* Х, *дѣдѣсѣт* *чѣтвѣртѣ* Јаб Х, *дѣвѣш* *чѣтвѣртѣ* З, *дѣдѣс* *пѣтѣ* Буч, *дѣвѣс* *пѣтѣ* Јаб, *дѣвѣс* *пѣтѣ* Бј м ДС м, *дѣвѣ-сѣдмѣ* Гр, *дѣвѣ-сѣдмѣ* З, *дѣдѣс* *сѣдмѣ* Ра, *дѣдѣсѣт* *сѣдмѣ* Бук, *дѣвѣс* *ѣсмѣ* Х м, *дѣвѣс* *ѣсмѣ* М м, *дѣвѣс* *дѣвѣтѣ* Јаб, *дѣдѣс* *дѣвѣтѣ* Куч Ра, *трѣвѣс* *прѣѣ* дѣн Х м, *трѣдѣсѣт* *прѣѣ* Јаб, *трѣвѣз* *дрѣѣ* гѣдѣште Х, *трѣвѣс* *пѣтѣ* Бук, *чѣтрѣс* *прѣѣ* Др Зав м, *чѣтрѣш* *чѣтвѣртѣ* Жињ, *чѣтрѣш* *чѣтвѣртѣ* Х, *чѣтрѣдѣсѣт* *пѣтѣ* Ра, *чѣтрѣдѣсѣт* *пѣтѣ* Х, *чѣтрѣс* *шѣсѣтѣ* Кал м Рад, *чѣтрѣс* *ѣсмѣ* Јаб, *чѣтрѣс* *ѣсмѣ* Х, *пѣдѣсѣт* *прѣѣ* М м, *шѣсѣ-дрѣѣ* Ам, *шѣсѣт* *пѣтѣ* З, *шѣсѣт* *шѣсѣтѣ* Јаб, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Жив, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Кос м, *ѣсамдѣсѣ-дрѣѣ* ДС м, *ѣсамдѣсѣ-дрѣѣ* Б м, *ѣсамдѣсѣт-шѣсѣтѣ* Куч, *дѣвѣдѣсѣ-шѣсѣтѣ* Кос итд.;

трѣдѣсѣт и *чѣтвѣртѣ* Бук, *трѣдѣсѣт* и *пѣтѣ* Зав м, *трѣдѣсѣт* и *шѣсѣтѣ* Зав м, *трѣдѣсѣт* и *ѣсмѣ* Гр, *чѣтрѣдѣсѣт* ѡ *пѣтѣ* Јаб, *пѣдѣсѣт* и *дрѣѣ* М м, *пѣдѣсѣт* ѡ *сѣдмѣ* Каћ м, *шѣсѣт* и *трѣѣ* М м, *шѣсѣт* и *чѣтвѣртѣ* М м, *сѣдамдѣсѣт* ѡ *ѣсмѣ* За м и сл.

583. а) Говори се *дѣјѣста* Ам Бук За м Јаб Каћ м М м Ра Радиј Чи м, *трѣста* Бук Гр ДС м За м Кал м Каћ м М м, што значи да нису засведочени облици на -ѣ одн. -ѣ.

б) Паралелна употреба броја *сто* и бројне им. *стѣтина* огледа се и у паралелизму сложеница са -*сто* и синтагми са *стѣтина*, нпр. *пѣстѣ* Бј м, *пѣсто* М м, *шѣстѣ* Ра, *ѣсамсто* Радиј, *дѣвѣстѣ* Заб м и сл. / *пѣ-стѣтинѣ* Бј м, *шѣ-стѣтинѣ* Сѣљ, *ѣсам стѣтинѣ* Сѣљ итд.

584. Нешто је чешће *ѣбадѣвѣ* и сл. него *ѣба* и сл.:

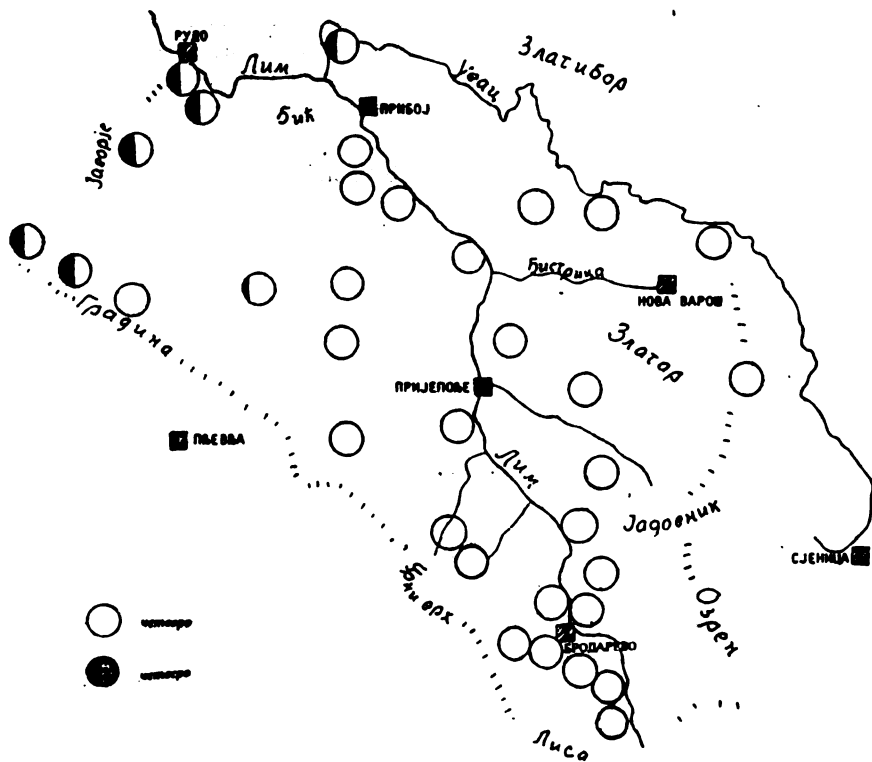
ѣбадѣвѣ Ам Гр Граб ДС м Жив Зав м Јаб Кал м Кос М м Радиј Сј п/м, *ѣбадѣвѣје* Ам Б м Г м Др Жив Кос п/м М м Ра, *ѣбадѣвѣје* Ам Бј м Граб Јаб Каћ м Ра Рад Сѣљ Х, *ѣбадѣвѣја* Ам (исп. и *ѣбадѣвѣица* Гр);

ѣба Ам Буч За п/м Ра Х м, *ѣбје* Буч Др Ра Сј м.

585. Једна стара и маркантна фонетско-морфолошка изоглоса — двојство суфикса -*ѣро*/*ѣро* у збирних бројева и -*ѣрица*/*ѣрица* у одговарајућих бројних именица — раздваја србијанско Полимље на два неједнака дела: у јужном, источном и централном делу употребљавају се само облици на -*ѣро*, -*ѣрица*, а у релативно уском појасу на крајњем северозападу (нека прибојска села) и облици на -*ѣро*, -*ѣрица*:

а) *чѣтѣѣро* Ам Буч ДС м Жињ ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, *чѣтѣѣро* Др Јаб Каћ м Кос м Рад Сѣљ, *пѣѣро* Ам ДБ Др Каћ м Куч М м Радиј Х м, *пѣѣро* Ам Др Јаб Кал м Кос м Радиј, *шѣѣсто* Г

м Др Јаб Кал м М м Радиј Х, шесторо Ам Др Кал м Каћ м Куч М м Селъ м, седморо ДБ Др З м Јаб Каћ м Кос м Куч Х м, седморо Ам Др Каћ м Кос, седморе Кос, осморо ДБ З Зав м Куч Ра, осморо Ам Јаб Селъ, деветоро ДБ Др Куч, деветоро Др м Јаб Радиј, десеторо Гр Др Јаб М м Ра, десеторо Ам Селъ, једанаесторо Х м, једнаесторо Радиј, дванаесторо Г м З Зав м, петнаесторо Јаб, двадесторо Ра, дваес четворо Др, двадес и петоро Ам, двадес и петоро Јаб, двадес и шесторо Ам, тридесторо Јаб;

Карта бр. 11: Облик збирних бројева

четворица З м Јаб Х п/м Чи м, четворица Ам Бал м Др п/м ДС м Кос п/м Селъ, четворица М м, четворица М м Радиј, четворицу Јаб Кал м Чи м, четворицу Гр Др м Ра Селъ м, петорица Чи м, петорица Др Кос, петорица Кос М м, петорица Х м, петорица Кос, петорицу Кос м Селъ м, шесторици Кос, шесторицу Рут, седморицу Кал м, седморица Гр, осморица Каћ м, деветорица Каћ м, дванаесторица Ам;

b) *пѣтеро* Ра Сј, *шѣстеро* Жив м Ра, *сѣдмѣро* Буч За м Ра, *осмѣро* Сј м, *дѣвѣтеро* Ра, *дѣсѣтеро* За п/м Ра, *дѣвѣдѣстеро* Буч;

четвѣрица Бук Заб м, *петѣрица* За м Заб м Сј м, *осмѣрицу* Жив м.

Готово у свим овим селима белѣжимо и облике на *-оро*, *-орица*, у Ра врло често.

Изоглоса *-еро/-оро* одн. *-ерица/-орица* пружа се, приближно, херцеговачко-црногорским, босанско-црногорским и босанско-србијанским граничним подручјем (али најчешће не и самом границом)¹¹⁹⁰. У граничним херцеговачко-босанским пределима имамо или претежно *-еро*¹¹⁹¹ или само тај суфикс¹¹⁹². На црногорско-србијанској страни јављају се такви облици у Вушовићевим говорима ("већином... у западној области овог дијалекта")¹¹⁹³, у Пиви и Дробњаку (изгледа равноправно са онима на *-оро*)¹¹⁹⁴, у околини Прибоја (паралелно са *-оро*) и у срб. Подрињу северно од Љубовије¹¹⁹⁵. Јужно од Љубовије, тачније у Љештанском, имамо, међутим, само *пѣторо*, *петѣрица* и сл.¹¹⁹⁶

586. а) Као и у стандардном језику, јавља се уз бројеве 2-4 (и уз вишечлане бројеве са 2-4) бројна конструкција:

дѣв брѣта Ам, *дѣв сѣна* Др Каћ м, *дѣв-трѣ дрѣга* Каћ м, *трѣ брѣта* Зав м, *трѣ Нѣмѣца* Бук, *трѣ сѣна* Каћ м, *чѣтири брѣта* За м ЗТ, *чѣтири љѣѣра* Радиј, *чѣтири сѣна* Радиј; *дѣвѣс чѣтири сѣта* За м Кал м; *трѣ-чѣтири чѣче* Ра; *чѣтири жѣнскѣ* Селъ и сл.

Уз остале основне бројеве имамо, наравно, ген. пл.:

пѣтѣ брѣта Ам Рад Селъ, *пѣ-брѣта* Бук, *пѣт иг брѣта* Буч, *пѣт их је брѣта* ДБ, *пѣ-шѣсѣ брѣта* Рад, *шѣз брѣта* Буч, *сѣдам брѣта* Радиј, *дѣвѣ-брѣта* Јаб итд. (наведене су конструкције само с једном им. — *брѣта*).

b) У вези са употребом збирних бројева указујемо прво на карактеристичне објекатске конструкције с им. у ген. пл.:

Дѣвѣо слѣгу и дѣѣ коњѣ За м, *дѣѣ коњѣ* Кал м Куч, *Увѣди дѣѣ коњѣ* Селъ м, *Уфѣтѣмо пѣтлѣ по дѣѣ коњѣ* Зав м, *Турѣ нѣти*, *дѣѣ нѣта* Селъ

¹¹⁹⁰ За прилике у херцеговачко-црногорском граничном подручју исп. карту 1. у чланку М. Пешикана *Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци*, ЗМСФЈ XIII/1 (1970) 190, табелу и карту бр. 2 у чланку А. Пеце *Прилог проучавању прелазних говора*, Радови АНУБиХ LXX (1981).

¹¹⁹¹ Исп. Пецо ГИХ 37 и, нешто дубље у унутрашности Босне, Рем. Клавањ 109 (чешће *-еро* него *-оро*).

¹¹⁹² Исп. Симић Обади 78 и Тук. ГЦ 249.

¹¹⁹³ Вуш. ДИХ 65.

¹¹⁹⁴ Вуковић П-Др. 20.

¹¹⁹⁵ Исп. Тешић Узв. 179: "Суфикс *-еро* је далеко обичнији од *-оро*"; Ник. Тршић 419 (паралелно са *-оро*).

¹¹⁹⁶ Тешић Љешт. 225.

м, *дедје садња Х*, *трдје кња Ам*.¹¹⁹⁷

Бележимо, ипак, и *дедје чрапе М м*, тј. бројни придев уз им. која означава пар.

с) Конструкцију *сг. збирног броја + ген. пл.* имамо најчешће и у случају када је им. *pluralia tantum*:

Имам *дедје кња Радиј*, по *трдје-четворо кња М м*, Гаражу има м за *шесторо кња Радиј*, *Десеторо кња срџосмо М м*.

Исп., ипак, *дбадоја кња Ам*, *седморе пантоле Кос*¹¹⁹⁸ и *Имају дедје Тбце*: Црквене Тбце и *Забрње Тбце ЗТ* (где је вероватно случајно употребљен ак. уместо ном.) — са бр. придевом.

Конструкција типа *дедје кња је* "особина црногорских говора, и према простирању у источнохерцег. може се закључити да је ту она допрла из тих говора. Дубље у Херцеговини немамо оваквог слагања, а тога нема ни у централнохерцеговачком"¹¹⁹⁹.

Напомињемо да је та особина непозната и оближњим севернијим говорима, горобилском и лештанском¹²⁰⁰, али је засведочена у околини Кладња¹²⁰¹.

д) Збирни бројеви се употребљавају и у конструкцијама с ген. пл. им. *говеда (четворо гведи Кос м, дветоро гведи Куч, петњесторо гведи ЗТ, седмњесторо гведи Сел м)*, уз ген. сг. збирних им. на -а (нпр. *двоље ђеце*, т. 503), уз ген. пл. (ређе сг.) збирних им. на -ад (и онда када оне означавају ствари, нпр. *пд двоје дрвади М м, трде дрвади За, трдје дрвади Радиј*).

Уз ген. сг. им. *браћа* готово је редовна бројна им. на -ица, али је једанпут забележен и основни број: *пед браће*¹²⁰² Бј, а једанпут и *шџ браћа М м* (в. т. 503).

587. За означавање $1/2$ употребљава се чешће бројни прилог *по* (ни-када "пол) него *пола*:

пд године Бал м Др *Кос м* Сј *м* Чи *м*, *пд дана Ра*, по *пд динара Рут*, *пд државџе За*, *пд кила Куч Сел м* Х *м*, *пд километра Зав м*, *пд куће Сел м*, *пд лб леђа Жињ*, по *пд леба Кос*, *пд метра Бал м*, *пд ноћи Ра*, на *пд пута Каћ м*, *пд цака Сј*; два й *пд гроша Рут*, два й *пд милиона Радиј*, два й *пд сањата Зав м*, два метра й *пд Бал м*, дв^{не} године й *пд З*, *ектар*

¹¹⁹⁷ В. сличне примере у Пецо ГИХ 149, као и *дедје одида* у суседноме пљеваљском говору (Ћушић Пљ. 93).

¹¹⁹⁸ Бележимо и: *Узџ једне пантоле Б м*.

¹¹⁹⁹ Пецо ГИХ 149.

¹²⁰⁰ Гор. 679 *петоре панталоне, петора кња*; Тешић Љешт. 225 *петоре панталоне*. Исп. и Тук. ПЦ 249 *петера кња*, Ник. Тршић 419 *петоре/петере одје*, Симић Осаци 78 *трдја кња*.

¹²⁰¹ Рем. Кладњав 129 *петере одје / петоро одја* и сл.

¹²⁰² Исп. *шџ одџа, пџ браће* и сл. у Рем. Шум. 299.

й пѡ Радиј, мѣтар й пѡ Буч, мјѣсѣц й пѡ данѣ Кос, сѣт й пѡ Буч З, шѣс й пѡ Х м итд.;

пѡла данѣ ЗТ Х, пѡла нѡћи ЗТ; пѡла гѡдинѣ данѣ ДБ, уграбѣш пѡла Увца Рут, Узѣла ми пѡла бѣбовинѣ Г м; пѡла нѡма Заб м и сл.

558. а) Говори се:

јѣдѡнпѡт Зав м, дѡдпѡт Бал м Г м Гр Др Куч Радиј, дѡдпѡт З м, трѡпѡт Буч Др м За Кос м Куч Сѣљ Сј м; трѡпѡт Х м;

дѡдпѡта Гр; дѡдпѡта Кал м, трѡпѡта Ам ЗТ; трѡпѡте Кос м;

Йшѡ сам јѣдан пѡт Јаб, Јѣдан пѡт жѡтѣ сн¹²⁰³ ѣг кад је пѡнѡ М м, Дѡд пѡт йшѡ у ѡрмију и свѣ га враћали Др, Дѡд пѡт сам йшла лекѡру З, Бѡци трѡ пѡт ѡс кућу За, трѡ пѡт Бј Каћ м Х м, па цѡцну дѡд-трѡ пѡт Кос, дѡд-трѡ пѡт Гр.

Иако ни сложенице са -пѡта (као и сасвим нетипично трѡпѡте) нису у складу с књижевнѡјезичком нормом, јѡш су занимљивије синтагме попут јѣдан пѡт, дѡд пѡт и сл.¹²⁰³

б) Форма пѡта није забележена уз редне бројеве, већ само пѡт:

пѡвѡ пѡт Заб Чи м, дрѡвѡ пѡт Ам Јаб Рут Сѣљ Х м итд.

в) У значењу 'двапут' употребљава се, али ретко, и двѡш: јѣдно дѡдш ЗТ Куч.

г) Јѣданпѡт је знатно ређе од прилога јѣднѡм Ам Бук Буч Жињ Заб м Кос м Куч Ра Рад Радиј Х м Чи м, јѣднѡм Зав м (исп. и нилѣ¹²⁰³нѡм Др), као што је и прилог одјѣдѡнпѡт Ра, одјѣданпѡт Г м изгледа ређи од прилога одјѣднѡм Кал м Ра Рад.

Говори се, иначе, и јѣдѡнѡм Гр, Јѣдѡнѡм лекѡру йшла М м одн. одјѣдѡм (← од јѣдан мах) Г м, одјѣдѡм Каћ м.

д) Аналогијом према јѣднѡм јавља се, спорадично, и прилог трѡнѡм: Дѡвѡпѡт зафѡтиѡ. Трѡнѡм кад је бѣло, вѣчѣ ми: "Скѣни!". Трѡнѡм кад бѣ, нѣ даде ми, бѡгоми, да зафѡнѡм никѡко Бал м.

Напомена: Прилози из т. 587 и 588 неће бити наведени међу осталима у одељку "Прилози".

¹²⁰³ Говорећи о судбини неких сугласничких група, М. Симић наводи и јѣдѡнпѡт, али напомиње да је "чешће јѣдан пѡт" (Симић Обади 65).

ИЗ УПОТРЕБЕ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

(Разликовање~неразликовање падежа места и падежа циља)

589. Овим радом није, због његове обимности, обухваћена употреба облика у говорима срб. Полимља, као ни друге синтаксичке особине. Ипак, једна појава у употреби падежних облика не може бити заобиђена: прво, због њеног значаја за унутрашњу диференцијацију овдашњих говора и, друго, због њеног значаја за диференцијацију југоисточних ијекавских говора уопште. Ради се о (не)разликовању падежа места (лок. одн. инстр.) и падежа циља (ак. с предл. *на*, *у* и др.)¹²⁰⁴.

У вези с наведеном особином може се подручје СП условно поделити на две неједнаке зоне.

590. У непосредној околини Пријепоља и низводно од овога града, с обе стране Лима, одн. на северу и северозападу, владају, по правилу, стандардни односи. То показују локативне одн. инструменталне синтагме у следећим реченицама:

а) Ам: *Ўзми дво, оће да ти се штѣти на сунцу, Ја пѣсловала по кући, Долазио ми је дво што је у Бѣограду, Ти доби болѣс већу него што си имала лежући у болници, Погинѣ у рату, Била у Сенѣштима*; Бук: *На Кајмакчалану ми отац погинѣ, Онѣ сам отишо да се зарѣди кад је мѣс на Тѣри прављен, у Црниј Гѣри, Служио сам у Бѣлограду на мѣру*; Буч: *Но ѣде због њѣга што е у болници нѣшта, Он био у војсци, Била у роду*; Граб: *На брду погину трѣица Срба*; ДБ: *Он кѣси у лѣвади, Пѣчѣ леѣб у пекари*; Др: *Двоица Нѣмѣца погинула на том вѣсу, Она дебела што је у вѣранѣј мѣрами, Нашѣ сам у јѣдној пѣћини, ѣе смо ѣ били*; Жив: *Нѣсам нѣѣс црхѣ видио на брду, На Црниј вѣру клѣча, Били у краљѣвѣј гѣрди*; Жинѣ: *Само јѣдноѣ је видио на вѣширу, Онѣј бѣ ѣаше мѣлѣициѣ у Зѣостру*; За: *Оду те дѣнесу водѣ у краљѣачи, у Црниј Гѣри ѣма трѣдесѣт кућа, у Босни ѣма трѣдес кућа, Нѣје српскѣг војника било у Југослѣвиѣ м*; Заб м: *И мѣ смо туј на јѣдноѣ брду, у злу крави добро, Била у тѣру*; ЗТ: *Он је свѣ по народу ишо и по служѣби, Држали ѣвѣ ѣк дѣста у роду ка и у дѣму*; Јаб: *Два су ѣна била на Јабѣци, јѣдан био у Тиѣјѣм Пољу, На кањима ѣѣрају у Пљѣвѣ, Тамо су на Солуну нѣѣе настрадали, Свѣ у Прибоју, у Дѣбра Стѣвовиѣа, узимали тѣваре, Ја сам отишо у путѣре; био сам у путѣриѣма до рѣта*; Кал м: *Погинуо ѣ ѣн на Лѣму, Раѣила око мѣла, по добро, жѣла и плаѣтила, у Бабиниѣма свѣ Срби и у Тоциѣма, Ја сам био у Прибоју, Онѣ војскѣ слабо е било, ѣзем у Приѣпољу и у Пљѣвѣиѣма, Нѣљѣне се узму у прѣдѣвѣници нѣвѣ*; Кос: *Тамо бѣду на ѣѣчѣри м, Свѣ два стражѣра, свѣу на капиѣама, Мѣни паде на ѣм зѣмѣс на креѣвету лежући м, Онѣ што*

¹²⁰⁴ Ово никако не значи да нема и других дијалектолошки занимљивих појава у употреби падежних облика. Поменуемо само врло чѣсте синтагме за + ген. у значењу намене (нпр. за *оваца, вѣрт за конопѣла* и сл.), чѣсту (никако не и доследну) употребу предлога с у инстр. оруѣа (типа *копа с мотикам*), свѣ рећу употребу инстр. којѣм се означава узраст (типа *док сам бѣла ѣвојком*) итд.

су тамо по комшилуку, они ту ручају м, У Нарту народ по кафанам, У аљинама газили, Наложи на огњиште да се не би у кући ватра угасила м, Изнесу јој жито у решету м, Она се окније туне у роду м, Чује се звбно у цркви; Куч: Радила сам по паљу и у кући, При ацици покљономе остало, Наћи у орту купуса, Скувамо га у луеу, у ц^члеху и у сапуку, Па ми један син погинуо у Немачкој, Дадну решето и у решету жито, Вође у Цурову има једна град^нна; Ра: На Бићу кће горѣ, Биљо у ашаку не знам колко, Никаки у ндишј држави неће средити с^нјена, сламе ко овј Врѣљак, У једној кући живели смо неколико дана, У Сачаку нашем није то било; Рад: Још док си на коњу, ни си сјао, донесу ти жито, Једноме жездесет овце, у ноћ, у тору заклали; Рут: Сретен Бошњак биљо на кардми, на Сеншима, Аскери поватали бродове на Уоцу, Василија, еве аскра горе у кући, Нешта запуца у паутњаку, Биљо је правиљо опанке у Бегина ану, у Рүтошима; Сел: Једна је била у Жупи м, Ка-смо били у Пр^члѣпољу код онога Мика у кафани..., Три сјна...ниједан у кући није; Чи м: У Грабовици ош што су били, Кад, избије ти Нацимуртовић Нуснија, биљо пандур у општини, Онда сам ја биљо у Плевљима, Двије кће биле Нацимуртовића, је^нна била у Прибоју, је^нна прешла вамо на овј крај, У Бањи бивѣ по десетини, биљо у Рачи, Ја сам биљо у школи одборник итд;

Нема старјешинѣ међу њима Граб, Л^нјѣва кћа, у дочку, под Бићом Граб, На Бићу кће горѣ, под Бићом Ра, Турѣ је на коња ту прѣт кућам Кос м, Ђе Сретен? Еве га у кुरुзу под кућам Рут, пред затвором нас свучу Јаб итд.

б) У некима од наведених села могу се у оваквим случајевима јавити и акузативне синтагме с предлозима, али, осим у Сельшници, сасвим ретко:

Њдзи је била свјга у Вранѣша Ам, Ја била овди у једну собу горе Ам, Онда били у Плевље Буч, Стално је војска била у припрему Буч, Биљо на море тамо Др м, Да сам биљо у Бава Луку, настрада би За м, Ондај онд опарјмо у врѹћу одду и луе За, Овде горе на Јабланицу смо се заклѣли Јаб, Па ћемо да чашицу пијемо...и за здравље у дом домаћина Јаб, Ми остали тамо у Албанију Кал м, Плевљеви би се пекли у неку црѣпуљу Кос м, У једну собу вѣчерају људи (ако софра бидѣ), у друеу собу — тамо су жене Кос м, А у мѣле село ономо није имала ниједна турска кћа Куч, Осташе голи у гаће и кошуге Рут, На светѣга Илију били смо у Вүтрију (игра речи) Рут, Ка-смо били у Челице — дефѣкт Чи м, Знаш колика су (дрва) ка-догнаш на коња Сел м, Били у шуму Сел м, То смо ц^нједити, тукли и ку^нвали подгле у казане Сел м, Најүри у ону фүруну ис куће, а у собу се тамо грије она фүруна Сел м, Вамо је се носило блѣ валине него што је тамо у Нуриће Сел м;

Је^нна кћа била ѣво горѣкан, под пут Чи м.

Напомињемо и ово: 1° За употребу лок., а поготову инстр., наведен је само део забележених примера (па опет их је пуно), за употребу ак. готово сви. 2° У овом другом случају највише је примера из Сельшници

(и сви су из говора Муслимана). Део разлога за то лежи у чињеници да се Селашница налази већ нешто јужније (тачније: југозападно) од Пријепоља, а део у томе што су неки примери забележени у говору једне старице рођене у оближњем Каћеву (у коме су такве синтагме још обичније). 3° Није искључено да су неки од примера наведених у т. б чисти хапакси, али се то не може доказати.

591. а) У селима јужно и југоисточно од Пријепоља дошло је, пре свега у говору Муслимана и говору новијих досељеника (Срба) из Црне Горе, до неутрализације разлике у употреби падежа места (лок. одн. инстр.) и падежа циља (ак.), и то тако што се и у првом случају употребљава ак. с одговарајућим предлозима (најчешће *на* и *у*). Навешћемо прво примере из новоштокаскога, а потом и из прелазнога говора:

Бал м: *На сјено се врџло*, Плаката била на *дирек*, Ја^б на *коња* оздобљена, Кудили мене да *имам* гучу на *леђа*, Рђен ту у *Балџе*, У *Балџе* ми је *ћед* *ћеди*о, Била караула, била јена у *Бродарево*, Била *Ајна*, Везирина свекрва, у *Бродарево*, Ја *би*о у *кућу*, Са-су у *Мрдке*, вршу,... Како си *би*о у *најам*, Он је *би*о у *Немачку*, Је ли *им*о *ћу*ло *Кашин* у *Пријепоље*?

Има ли, каже, *врани*оца међу *дв*е *села*ке?, *П*од *Б*и^ло *П*о^ле смо *би*ли;

Бј: Народ је *би*о у *жицу* у *Бродарево* м, *О*нда се *ск*у^ва *о*на *пре*ћа у *м*е, *С*векрва *из*несе *с*ито и у *с*ито *ж*ито, *Б*или у *Обирде*, *С*ватови *до*шли, ја *би*ла у *о*бу *др*угу, *В*јенчали се у *ц*ркву, *Б*или у *Вранеш* *м*ја *к*упили;

Гр: *П*осле *на*лупамо на *р*и^леку, *с*в^е *п*р^ак^лачама *на*лупамо, *Н*ај^бо^ле су ме *Т*урци у *Бродарево* *сп*асили, *И*маш у *Велику* *Ж*упу, *д*о^ле *к*от *п*илане, *П*ослије се *сл*о^мио у *по*ље с *к*оња, *И* *ћ*е^вј^ке су *т*о у *с*ан^дуке *н*осиле, *В*о^ће *б*аше *ћ*м^рб *ћ*дан у *с*ело;

ДС м: *Б*или смо на *Ј*елову *Г*ору, *В*уприја *би*ла *нач*ињена на *к*амење, *Н*а *Ц*рну *ст*и^лену *ка*д *би*смо, *о*кр^ен^усмо се, *Н*а *ј*едно *м*есто, у *ј*едну *в*арош, *з*аставили нас, *П*артизани *нач*ињели *г*оре у *ш*уму... на *о*ну *ст*и^лену *нач*ињели (*ћ*уприју), *Н*еколка *ч*о^ека су *т*уне у *В*одице *п*огинула, У *Г*д^{ст}у^њ *н*о^дили, *О*ст^о сам *би*о у *д*о^пуку, *О*ни *з*а *д*е^ћи^ште *ћ*еду, у *ј*едну *м*алу *к*у^лицу, Ја сам *би*о, *з*наш, у *п*о^адину, *И*мала у *П*ри^лепо^ле *с*р^ес^ка *к*о^мора, *П*а на *о*ни *в*елики *м*ес у *П*ри^лепо^ле (*д*руги *ни*је *ни* *им*о) *ск*л^он^имо се, *П*а *н*о *б*а *б*а^бе, ја у *с*о^по^ан^чи^ко *О*со^ле *з*а *ј*аз^иа *п*ото^к, *П*о^купи у *С*еницу *ј*едно *д*в^е *ћ*и^ладе, *т*ри, *љ*уд^я, *п*а *с*в^е *п*ј^еши^це *д*о у *К*осовску *М*итровицу, *В*о^ће *ј*о^пет у *д*в^е *н*аше *с*ело, и у *Г*ор^ње *С*тр^дњани, *сл*о^жили су се *би*ли *М*услимани и *С*рби, *Б*и^о сам *д*в^а *п*ута у *Т*урску; *Ш*то се *б*о^ите, *м*ја *с*мо *н*а *с*у^о;

З: Он је *п*о^ги^но на *С*ут^јеску, *О*б^ј *п*л^ет^яво у *н*еку *б*о^ју, *Ј*едан *им*а *м*и (*с*ин) *д*иректор у *К*а^ће *т*а^мо, *в*о^ће *п*ре^ко *д*в^е *к*о^ре, *И*ма^м *с*а^на *ј*едно^га у *Л*о^зницу;

Зав м: *У*чи се *на* *т*о^дј *д*у^шек!, *Б*о^гуми, *ј*есам *н*а *по*ље (*ра*дила) *д*ок не *би* *им*ала *ћ*е^це, *У*ч^ила се *на* *с*у^кно, *Ж*иви^о сам *са* *ж*ен^ом у *н*е^го^у *к*у^лу,

Ја н^исам м^огла да ст^игнем, б^огуми, сем ^ово у ку^ћу, Тр^оица су нам (синова) у *Њемачку* и дв^ије сна^ге и дв^оје унуча^ди у *Њемачку*, Тамо ^он б^ио у *другу* *п*одр^уж^ницу;

Ка^д м: Овце су нам б^иле на *г*в^оно, Ф^ино нас пр^имили на *л*в^аду, Има^ди^ласмо тали^јанск^е на^ке пер^месе на *п*у^шке, Ба^бо, да вид^иш к^ој је н^арод н^акав на *ст*ан^ицу г^оре, Он је д^оље у *Језера*, К^оси^о в^азд^ан са ра^мет^ли Али^јом м^ои^лем и Ђ^амилом г^оре у *л*в^аду, Е т^амо су, у *Милошев Д^о*, б^огами, дв^оицу п^ојас^ом з^ак^лали, Ј^а дес^е-д^ан^а *н*у б^ити у *п*ат^ро^лу, Т^ри д^ана б^или и т^ри н^оћ^и у *с*ело, И *л*уна је у *С*ени^цу б^ила *и*ст^о, К^оја су *л*ца м^ала б^ила у *с*об^у, У^легла и т^раж^ам у *д*еп^ове да зап^ал^ам;

Ра^ди^ј: Во^ђе г^оре да ч^ек^ам ја на *ј*ед^но м^јесто, В^иш^е б^ор^бе пр^ов^ела не^го *о*н^ај на *ф*р^онт, Он је ч^ак у *Београд* н^ега у^би^о, С^ила *ј*а^да в^иђ^ела у *н*ашу *о*в^ош^у *о*п^ишт^иљу што е б^ила;

Х: И^ма т^у један ст^ар^и у *Бачиловину*, И^мали у *н*аше им^ање.

Само су из Балића наведена два примера с акузативним синтагмама с предлозима *међу* и *под*, а из Д. Странани један с предл. *за*. У свима осталим имамо ак. синтагме с предлозима *на* и *у*.

Прелазни говор:

Б м: Један *к*азан. . . пасу^ла се ку^ћо на *м*есо, Пот^ешк^оће на *н*арод б^иле, На дес^ет^ина и н^осу на *н*ос^ила, А у *Баре* н^ема, Б^еше д^елово^ђа у *Бродаре*-*во*, В^од^им се у *к*њ^иг^е сад^т, пр^или^ком, осамд^ес^е-д^руг^о, *Е*то т^амо, у *т*е *к*р^ише, им^ало е и д^ивок^оза, Б^еше д^оста ц^рн С^ал^чо у *л*и^це, Оно им^ало Тали^јан^а у *п*арти^зане, Б^ила у *с*а^ве-са Т^урск^{ом}, . . . *о*в^а з^ад^руга н^едат^на у *с*ело, Па у *о*н^е *Н*ам^зи^ћа *к*у^ће б^ех^у Тали^јани;

Г м: Тр^оицу у *д*али^ју у^би^ше, У *Баре* им^ало Тали^јан^а, Један ми је (син) у *Б*и^ло *П*д^ле, г^оре у *Т*ито^град рад^и, А да, *н*ај т^и н^аш^и л^нј^ек у *з*ем^лу, И^мо је један б^оје што е у *к*у^ћу б^ед^ио *о*вога *В*е^би^ле, Не см^ијемо зан^опит у *к*у^ћу, Један се д^еси^о у *т*у *п*л^анину *т*уне, М^огла ме је н^осит куд г^од^и б^оће у *р*у^ку јед^на *ж*ена, У *П*р^ил^есна^{че} г^орек^ан^а из^ви^ре, Б^ило само *о*сам *к*у^ћа у *о*во *с*ело, Они су у *С*ени^цу б^или, У *Ф*аз^лови^ће она из^ви^ре (исп. и: *Т*е ја да н^оћ^им јед^ну н^ој *н*а^по^ле);

Али би в^оли^о да смо пр^ет *к*у^ћу б^ар^ем, Н^ема^м дв^ије м^от^ке пр^ет *к*у^ћу, Т^урај р^уч^ак да не б^ед^имо *о*вде пр^ет *к*у^ћу;

З м: Ако им^аш в^олове, в^уч^еш на *о*во^ле, Ј^а на *к*л^усе д^ошла, М^ораш да *к*у^ћаш на *о*в^ни^ште, На *с*ела се м^аном н^осило св^е д^ими^ле, Један ст^ој на *с*ла^му, Н^ема б^оје ст^ари^ле *ж*ен^е, н^ема у *ч*ит^ав *З*аст^уп сем *н*е, Па, *е*то, ст^о г^од^ин^а ми п^иш^е у *к*њ^иж^ицу, У *о*ву *к*мет^ају (има), Ј^а са-м^орала да рад^им и у *к*у^ћу и *н*а^по^ле, Ж^ив^лели у *П*ав^оно *П*д^ле, *И*сто в^ође б^иле у *с*ело, Б^или у *Ш*а^лови^ће, г^оре у *Ц*р^ну *Г*ору;

М м: Б^ио на *о*б^ло^ва^{ње}, Н^исам б^ио на *Ј*а^гњ^ила н^ика^ко, Они су им^али з^во^на на *к*о^на, П^ог^оди с^ет^ич^ку *ј*аму на *м*р^е да иско^пам, Д^ва м^јесе^ца, па п^осе смо на *р*ад б^или, Ш^та *н*е п^осе ако н^ема *у*ш^те^де, ако н^ема у *а*м^бар

и у своју кућу, Ашил је у болницу, Ја сам била вамо у Гђјковиће, За ово ћу лежат доживотно у затор, Бијо код Нрула у Иванград, По двије сђре су бивале у кућу, У Леквину бисмо ноћили, У Луке кад би се носили, У Матарђе нема га угроћенићег од мене, Бијо у најам, Радја у Немачку, Он је у Прђепље ко-синовђа, Ко да су ми ђ синђје ноге, Кад је Нруле бијо путовођа у Стрђеове, онда сам радијо, У Нерђез-Нова сам бијо у пекару, Више нема у цђјело село чека да поств, Они остадоше у школу;

Па има доље млин, таман под кућу моју, Ми смо били ноће под Остроје, Да не би једне партизанке, ја би се стрђљо, таман пред врата моја;

Х м: Све на дунђлуж сам радила, Ја сам онамо у ону кућу била, на Кри, Горе на мунђру ђоца учја, Мене, жђми, бијо овај лишђј на нђс, Одрђјели га ђуди на носила, Има ми пасторак кућу на Пилђну, Вала сам радила и напоље и у кућу, У моју кућу ту стару бијо лђгор, у ту тамо Милованову, Колко ми је била вђтра у моје очи, толико ми је боља била, Имђм кућу у поље, Били у Прђепље, Имђм два сина доље у Прђепље, запошљена, и имђм једнога у Немачку и једнога у Бђсну тамо, А ђ род никад (јела јечменог хлеба), Има ми сђн кућу у Сараево, Сђн ми погђнђ у тунђл, Она само у ђоше бедја и дворђја, Ја сам горе била, у Црну Гору;

По петнаез данђ смо бивали, каже, бђш ко-но гђрбети под черђу, Имђмо три воде тамо у купатило, воћек једну и тамо пред зградђу.

Наведен је само део забележених акузативних синтагми с предлозима *на* и *у*, а с в е (некњижевне) с предлозима *под* и *пред*.

б) И на овоме подручју, поготову у неким селима, често се за означавање места вршења радње, ђз сативне и сл. глаголе употребљава лок. с предлозима (*па* и *када* су ти предлози *на* и *у*) одн. инстр. с предлозима *под*, *пред* и др. То, као и супротни примери из севернијих и северозападнијих села (т. 590b), показује колико је извршена подела на две зоне условна, што истовремено значи да ни у овоме случају нема оштре границе. Наводимо прво примере из новошток. говора:

Бал м: Загђије. . . биле су у Камђрану горекђана; Убили. . . једнога православног у. . . кђмитђа;

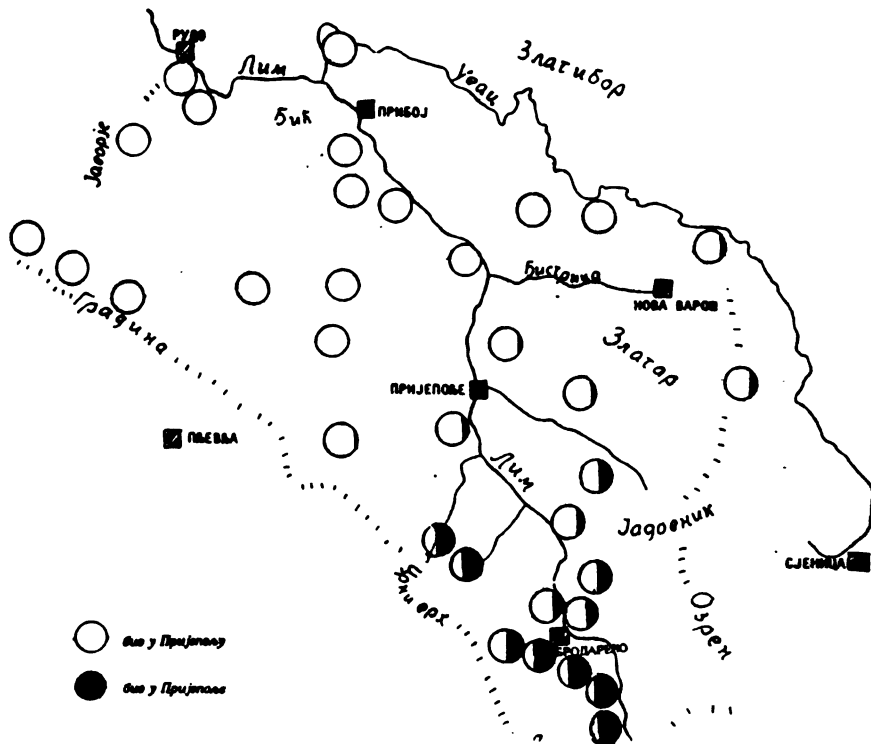
Бј: У дђшевнђј болници бијо годину данђ м, Остали су стрђц и стрђна у Обђрђама, Мајка ми биђше ђ некој сђби;

Гр: Кађе ене на полици у онђј зградђи, Нема ни у Банђту таке земље, . . . И ђнај што ми је Рђља у Бедђраду, У некој зградђи ја спађвала, Онђ што је било у земљи пођечи, Стђ гђђђна имђм у онђј књђзи, Свашта, све ђ кући што се радило — радила, Било нам је одмаралиште у Пђвину Пђђу, Бијо сам у рђпотђу, Мђлорђд је бијо ђ школи итд.;

ДС м: Ми имђмо нешто у јединици овађа и нађије гђведђа, Неђја Сђлмо, ноће ондаље, Тађаковић је бијо у кђмори, Што је имало у мђђђђину

— товари и сл.;

З: Ка-сам била у *облици*, онда су петнез дана сви око мене били, Радијо у *Пријеполу*, На коњима дођу итд.;

Карта бр. 12: Разликовање падежа места од падежа циља

Зав м: Имали су дољекана у *Бродареви*, онда су нас држали у *лгору*, То е било у *Црној Гори*, Има у *Њаби* камен итд.;

Каћ м: Кад ми — *Алија на цеди*, Свекар ми беше у *кући*, Ми били у *магдзи*, Ово брдо што се тек било у *сандуку*, За време рата били у *соби* итд.;

Радиј: Један погинџ на *Пријеполу*, На *Солунука-су* били, У *Београду* оженијо се, У *затвору* сам била једном, Они су били у *његовој кући*, А вође су становали четници у *овој кући*, Тако сам ја чула од *омиг* што су били у *његовој* стану итд.;

Х: Он живи доле на Кловерату, Родио се у Гурдићима, Био у партизанима итд.;

Некоме по-доскџм, некоме пот слџмџм била кућа Зав м, Више куће један митралџз, један пот кућџм Каћ м, ...Ако ниџи под неџџм кон-трџџм Радиј, Ту е изишло велики живаљ под дрџџџџм Гр, Кад — видџм џви радниџи Талиџџни под мџскџма, вртџ с џниџм пиштџџџџма Гр, Во-ђе (били) блиџу, вамо доле под џнџм Пџровачџм Радиј; Пџн бакрџч вруће ракиџе пред џима Гр, Кад џто ти чџџџ, дџрата јџше, пред џџм двџ џџндџра српскџ, а двџ за џџм ДС м, Ниџе било водџћџ џвиџе наџиџе коџ су иџли прет партизанџма 3 итд.

Међу наведеним примерима најмање их је из бродаревског села Балића. У Заступу, Бјелохови, Доњим Страњанима и Завинограђу локативне и инструменталне синтагме јављају се у оваквим реченицама паралелно с акузативним (можда чак и нешто чешће), чешће су у Гробницама, Каћеву и Хртима (у говору Срба), а убедљиво преовлађују у Радијевићима. Паралелизам у употреби поменутих падежних облика показују и реченице типа: Има у Ђџби камен ни на небо ни на земљу Зав м.

Примери из прелазнога говора:

Б м: Неко га уби на кући, Нема ниђе ниједне, џне кућџне на ^аастџлу;
Г м: Он је пословођа ту у Куманици, на прџџи, Па ми паде џнџ џе џнџ пџше у џнџј кџџџи, Нема ко да чува, Вџца у шџџџи;
М м: Био ми и џџац у криџи, Ваџџ у шџџи ја каџџм има ђавџџа (у оба примера из овога села немамо право месно значење).

На помене: 1° У прелазном говору, као и у новоштокавском говору села Балића код Бродарева (Муслимани), доминира употреба акузативних синтагми типа био у Пријепоље. 2° У Балићу је забележен и ак. с предлогом међу иако именица означава биће: Има ли...^браниџџџа међу џџџ селџџе? (у књижевном језику имамо инстр.).¹²⁰⁵ Изгледа да у већини села овога подручја такве конструкције с именицама које означавају бића ипак изостају (в. за новоштокавска села пр. на претходној страни), мада треба казати да за нека села немамо довољно података. 3° Изнети географски распоред синтагми типа био у Пријепољу / био у Пријепоље у складу је с приликама у суседним говорима. Разликовање падежа места и падежа циља својствено је северним и северозападним суседима¹²⁰⁶, а неразликовање јужним и југоисточним¹²⁰⁷.

¹²⁰⁵ Тако и Пик. Кол. 187, Барј. НП-Сј. 123, али има говора у којима су уз предлоге над, под, пред, за, међу овакве именице употребљавају у инстр. и тамо где се друге употребљавају у ак.: Стеван. ИИД 106-108, Пеш. СК-Јџ. 190 ("по правилу").

¹²⁰⁶ Исп. Гор. 697, Тешић Лџшт. 240, Сџмџџ Осџди 94, па и Дупић Пљ. 94. Са џџџџа се, поред осталих, слаже и већи део говора ист. Херц. Само се "у пограничном појасу према Црној Гори" употребљавају и конструкције типа џџџ је у Црну Гџру (Пеџо ГИХ 165).

¹²⁰⁷ Исп. Сек. БП 170 и Барј. НП-Сј. 120, 123. Ова је појава, иначе, захватила, у мањој или већој мери, џве црногорске говоре осим најсевернијих (пљевалског). За источнохерц. говоре исп. Вуковић П-Др. 83 ("Место loc. sing. уз глаголе мировања

592. Напоменимо на крају и то да се и на овоме подручју на којем се говори *био у Пријепње* и сл. готово никада не јавља обрнута појава, тј. конструкција типа *идем у Пријепњу* или сл.:

Б м: Ја сам ишџ с партизанима у *Бориковац*, Једни отишли у *Брчково*, Пошџ бѣю у *Бѣло Пѣле*, Нѣће драгѣ вѣлѣ да ѣдѣ у *Турску* итд.;

Бал м: Нѣсу... мѣца у *Дубочицу*, у *цркву*, ѣ ли, Једанѣстѣ... смо побегли преко *Лѣма* ђвалѣ у *џнѣ Лѣповице* ђномо, Отишџ на *Пѣвѣла*, Ышли на *Пријепње*, И ѣн отишџ у *Сараѣво* волѣкѣ итд.;

Бј м: Муслимани су бѣжали на *Кѣсово* итд.;

Гр: Оне д-ѣдѣ тѣмо у *Кѣмену Гѣру*, Лѣгла у *крѣвет*, Стѣгнѣмо у *Рѣјѣку*, Дѣшли тѣмо у *Сѣницу*, Ја сам пѣшџ у *шкѣлу* итд.;

ДС м: Мѣлоша Мѣндића мѣјка тѣмо у *водѣницу* ѣшла, Нѣши џтишли у *Сѣницу*, Ышли смо мѣном у *Пријепње* преко тѣје брѣѣ итд.;

З м: Бѣжали у *Завѣнограђе* итд.;

М м: Оѣрај или у *Пријепње* или у *Бродѣрѣво*, Отѣшџ у *рѣзѣру*, Оѣе у *тѣбину* итд.;

Х м: У *кѣлибу* стѣвѣш рѣд, Дѣшла сам у *сѣромашну кѣћу*; Нѣкад нам дошџ нѣје *пред вѣрата* и сл.

Забележена су само два другачија примера, оба од исте особе (прелазни говор):

Оѣе нѣкако тѣмо, ђѣе у *партизанима* М м, У *Пѣвѣлима* вѣдию ѣѣцу М м.

Овакве су конструкције потпуно нетипичне за оба говора у србијанском Полимљу¹²⁰⁸, али су сасвим обичне у суседноме бјелопольском¹²⁰⁹.

с предлозима *на* и *у* обичан је акузатив"), Вуш. ДИХ 68, Пиж. Кол. 185-187, Станић Уск. II 62-64 (паралелна употреба ак. одн. лок. или инстр.), а за зетско-јужносанц., поред наведенога Секулићевог рада (и неких других), исп. Барј. Бихор II 26 (*међу, над, под, пред* + ак.), Мил. Црн. 480, Пеш. СК-Љ. 190 ("Уз предлоге *у* и *на* редовно иде акузатив"), Стеван. ИцД 104, Тушић Бјел. 129-132, 137 итд.

¹²⁰⁸ То важи и за суседне новозазарско-сјеничке говоре (Барј. НП-Сј. 123).

¹²⁰⁹ Секулић наводи ове примере: *Идем у војсци, Уђи у кући, Идем на суђењу* (Сек. БП 170).

ГЛАГОЛИ

593. Ни конјугацију западносанџачких одн. србијанских полимских говора не одликују никаква битнија одступања од источнохерцеговачког просека (што значи од вуковског и књижевнојезичког система), како у броју и заступљености конјугацијских типова (врста), тако и у односу на број, творбу и промену глаголских облика. Ваља, ипак, рећи да су у односу на писану реализацију књижевног језика ови говори сиромашнији за један гл. облик — гл. прилог прошли (прилично је редак и футур II), а у односу на његову говорну реализацију богатији за један облик — имперфекат.¹²¹⁰

I. НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛСКИХ ВРСТА¹²¹¹

1) ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

а. О неким облицима глагола I врсте

594. Презент. а) Глаголи с основом на -к-, -е-, -х имају и у 3. л. пл. најчешће тзв. измењену, палатализовану основу. Тако је, деловањем аналогиче, дошло до унификације презентске основе односно до изостанка алтернација *к~ч* (*вужу ~ вучем*), *в~ж* (*стригу ~ стрижем*) и *х~ш* (*врху ~ вршем*):

вџу Жив Кос Рут, *довџу* Ам За м Селъ, *завџу* Рад Рут, *изџу* Јаб, *исџу* Јаб Ам, *џпечу* Др м, *истџу* За, *навџу* Ра, *обџу* Ам ДБ Др, *осџу* Јаб Куч Ра Рад Селъ Х, *пџу* Бј Г м Кос Ра Сј, *повџу* Жив Сј, *повџу* Жив Сј, *потџу* Др, *пресџу* Бј Буч, *свџу* Јаб, *сџу* Бал м Гр, *сџу* Х м, *сџу* Заб м ЗТ Кос Рад Сј, *тџу* Ам Др За м Јаб Кал м Рут Сј;

џажу Др м;

вршу Бал м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч, *овршу* Јаб.

Ретки су стандардни облици: *обџу* За, *осџу* Буч За Јаб, *осџу* З. Овима се, на особен начин, придружује и дијалекатско *врџу* (с машинџм *врџу*) Куч.

Ликови типа *вџу* карактеристични су, поред многих других говора, и за већину оближњих¹²¹².

¹²¹⁰ "Пада у очи чињеница да се ни у штампи, ни на радију, ни у разговору образованих људи из Србије и Војводине не јавља имперфекат" (М. Илић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I 116).

¹²¹¹ Примењена је Стевановићева варијанта Белићеве класификације глагола (в. Стеван. ССХЈ I 328-336, посебно стр. 331).

¹²¹² У неким од тих говора поменути ликови су и једини (исп. Барј. Бихор I 43, Барј. НП-Сј. 67 и 99, Гор. 684, Тешић Љешт. 230) или, бар, доминантни (Станић Уск. I 241, Ђупић Пл. 93, а исп. и *рџу*, ређе *рџу* у Пецо ГИХ 150). Међутим, у Бјелогорским је *лџу* равноправно са *лџу* и сл. (Ђупић 90-91), у околини Колашина "имамо без изузетка: *вџу*...*лџу*...", али *стрџу* и, ређе, *стрџу*, *вршу* (Пиж. Кол. 159), док Симић (Обадн 82) наводи само *вџу* и сл.

б) За разлику од претходне групе глагола, гл. *моћи* нема у 3. л. пл. измењену основу, можда и стога што му и 1. л. сг. гласи доследно *моу* Ево комплетне презентске парадигме:

1. л. сг. *моу* Б м Бј м Бук Г м Гр Граб Др З м За Заб м Јаб Каћ м Кос м Ра Радиј Селъ Сј м Х м, *моу* Ам Жив Рут, *не моу* Бук Буч Г м Гр Граб Др Жињ З Заб Јаб Каћ м Куч М м Ра Радиј Рут Сј п/м Х п/м, *не моу* Бал м Г м Гр Др Зав м М м;

2. л. сг. *мдреш* Бук Г м Др п/м Заб м Кал м М м Сј Чи м, *не мореш* Кал м Каћ м Ра Сј м, *не мдреш* М м, *не мереш* За; *мдјеш* Кос Сј, *не мдјеш* Б м; *мдј* З м, *не мдј* Буч З м; *мдш* Ам Буч Г м Др ДС м Жив м З м За Јаб Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м Х м, ако *мдш* М м, *не мош* Ам Г м Гр Граб Др ДС м Жив м З м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј;

3. л. сг. *мдре* Ам Бј п/м Буч Г м Гр ДБ ДС м Жињ З За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Куч М м Ра Селъ м Х п/м, *не море* Ам Бал м Бј п/м Бук Буч Г м ДБ Др п/м З п/м За м Зав м ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Рад Рут Селъ п/м Сј Х, *не мдре* Б м Г м Х м, *не мере* Бук ДБ Жив м За м Кал м Каћ м; *мдје* Б м Бј м Буч Г м ДС м З м Зав м ЗТ Х п/м, *не може* Ам Бал м Буч Г м Кос м Рад Чи м, *не мдје* Б м;

1. л. пл. *мдремо* Г м М м Чи м, *не моремо* Ам Б м Бал м Бј м Гр ДС м За Каћ м Ра, *не мдремо* М м, *не меремо* Сј м; *не можемо* Кос;

2. л. пл. *мдрете* ДС м Каћ м М м Радиј Рут Селъ м Сј м, *не морете* ДС м Жив м Каћ м; *мджете* Зав м;

3. л. пл. *моу* Б м Бал м Гр ДБ ДС м За Зав м Јаб Ра Селъ м, *не моу* Ам ДБ ДС м Зав м Кос Х.

Презентски облици овога глагола, једног од најзначајнијих и најфреквентнијих у језику уопште, истичу се: доследном краткоћом свих наставака осим -у у 3. л. пл.; акценатским односом *моу*не *моу* у 1. л. сг. (ређе *моу* одн. *не могу*); регионално ограниченом или спорадичном променом *ро* → *ре* (*не мере*); променом (*ге* →) *же* → *ре* (*море*, ређе *може*); стандардним наставком -у у 1. л. сг.; стандардним обликом 3. л. пл.; врло фреквентним обликом *мош* (2. л. сг.) и сасвим ретким *мож*.

Од наведених појединости за шира дијалекатска разграничења најинтересантнија је промена *же* → *ре*, засведочена на целој подручју СП. У више је села, међутим, забележено и *може* (у прелазном говору скоро равноправно са *море*). С обзиром на прилике у неким оближњим говорима, и ови су ликови (типа *може*) највероватније аутохтони.¹²¹³

¹²¹³ Гор. 664 и Ђупић Бјел. 90 само *мдје*, Вуш. ДИХ 57 *мдреш/мдјеш*, Станић Уск. I 236 *мдје/мдре*, Пиж. Кол. *мдје* (21)/*мдре* (65), Симић Обади 60 *мдреш* (*мдјеш*). Међутим, Вуковић П-Др. 68 *мдре*, Пецо ГИХ 37 *мдреш* (али 250 *мдјеш/мдреш*, обичније *моу*), Тешић Љешт. 206 *мдрѣ*. Исп. и Барј. НП-Сј. 47 *мдреш*, Ђупић Пљ. 93 *мдреш* (обичније *моу*) итд.

Дијалекатски облици 2. л. сг. *мџи* и (много ређе) *мож* јављају се такође у оближњим говорима (и не само њима), али не оба у свима¹²¹⁴. Изгледа, уосталом, да они и нису истога порекла¹²¹⁵.

Постоје, иначе, и перфективне форме типа *мџенџм* (т. 639).

595. И м п е р а т и в. За разлику од 3. л. пл. презента, у императиву су аналошки облици гл. с инф. основом на *-к, -е, -х* прилично ретке: *врџи* Рут, *приврџи се* ДС м, *дбџи* Гр ДС м, *побџи* Гр, *бџи* ДС м, *сџџи* Кал м, *тџи* Жив; *врџи* Х м.

Много је распрострањеније:

врџи Ам За м Каћ м, *заврџи* Г м Кос, *изврџи* Каћ м М м, *подеврџи се* Сј, *преврџи* Бук, *приврџи* Б м, *проврџи* Кал м Кос, *разврџи*; *обврџи* За м Кал м Сел; *пџи* Радиј, *испџи* Кос м, *препџи* Сел м; *бџи* ДС м, *сџџи* Ам Кос Сел, *насџџи* Ам Куч, *осџџи* Бј м Буч Рут, *посџџи* Кос, *пресџџи* Ра; *тџи* Жињ М м, *потџи се* Јаб;

стрџи вџну За;

врси М м, *оврси* Каћ м М м.

Поменута разлика у деловању аналогije је карактеристична је, у већој или мањој мери, и за неке друге сродне говоре¹²¹⁶.

596. Г л а г о л с к и п р и д е в т р п н и. а) Глаголи с инф. основом на *-с* имају по правилу аналошке облике:

потрџена Ам, *претрџен* Зав м; *донџен* Сел м, *изнеџена* Јаб, *изнеџено* Сј, *пренеџено* Кос м, *пренеџени* Гр, *пронеџено* Буч, *свџ снеџено* наниже З м.

Исп., ипак, *донџен* Гр (говори се, иначе, и *дџнџет* Ра, *дџнџето* Др Рад, *дџнџето* Др).

б) И у гл. с основом на *-з* имамо често *довежеџена* Ам, *мџежено* Ам, *пџмџежена* Зав м Сел м, *навџежена* Сел. Код овога је последњег гл. много обичније стандардно *вџзене* чарапе Др Јаб, чарапе *вџзене* Ам Ра, *вџзено* Јаб, *вџзену* Јаб, *извџен* каиш Кос, *навџзене* (кошуље) Гр.

Однос *пџмџежена/вџзена* својствен је и другим јекавским говорима југозап. Србије¹²¹⁷.

¹²¹⁴ Нпр. Вуковић П-Др. 68, Гор. 656, Тешић Љешт. 197 и Вутић Бјел. 90 *мџи*; Станић Уж. I 236 *мџи/мџас*; Пих. Кол. 163 *мџас*.

¹²¹⁵ Према Р. Симићу *мом* је по пореклу стари опатив, а *мож* новији облик настао укрштањем форми *може* и *мом* (Левач 342).

¹²¹⁶ Исп. Гор. 684, Ник. Тршић 423, Станић Уж. I 241, Тешић Љешт. 230.

¹²¹⁷ Исп. Гор. 684, Тешић Љешт. 229 (па и Стев. Гружа 477 одн. 609). Но, оба ова говора, као и многи други (в. у Рем. Шум. 330, бел. 958), имају доследно *донџен*, *трџен* и сл.

с) Неколико гл. на *-ли* који у стандардном језику имају облике трп. пр. по III врсти творе у овим говорима трп. пр. по I врсти:¹²¹⁸

ПлѠча *дѠжѠна* – рѠпа празна Ам, *дѠжѠно* Бук, *дѠдѠжѠно* Кос Рут, *Ономо дѠпѠ грѠбљѠ јѠдѠжѠно*, *дѠбала ѠмѠ метар и више* Кос; *прѠмѠчѠна* Ра, *размѠчѠно* два-три кѠрака Кос, *смѠчен* Кос м; *ОднѠѠѠла* нам вода тѠ млѠго пѠшњѠк, *Ѡно*, *познѠѠе* се како е *дѠгѠр пѠчѠно* З м; *ПустѠ* мѠраму да му *нѠѠе стѠжѠна* Ам.

Забележено је и *пѠтржѠне* X, па чак и *скѠден* За.

Облици типа *дѠжѠн* бележени су и на северозападу¹²¹⁹, али су ипак распрострањенији у југоисточним јекавским говорима¹²²⁰, а нису били страни ни Вуку¹²²¹.

597. Ф у т у р. Уколико су енклитички облици помоћнога глагола *хтѠјѠти* налазе иза инфинитива глагола на *-ли*, онда може доћи до њиховога потпуног или делимичног срастања:

дѠѠѠе Кос, *ДѠѠу* ја на рѠд Радиј, *нѠѠу* вас Бал м, *НѠѠу* па кат *Ѡу* у стѠ дрѠжавѠ тражѠти СѠљ, *НѠѠѠѠѠѠ* ми нѠрода М м, *рѠѠѠѠѠѠ* ти Ѡна Граб, *рѠѠѠѠѠѠ* ДБ, *РѠѠу* Ѡим вакѠ М м, *СтѠѠѠѠѠѠ* Ѡне Ра; *дѠѠѠѠѠѠ* Кал м Радиј, *ДѠѠѠѠѠѠ* да те свѠдѠ у лѠѠу Куч.

Друкчијег су типа примери као: *ДѠѠѠѠѠѠ* кѠ Б м, *ДѠѠѠѠѠѠ* свѠкѠ, свѠкѠ ѠѠ дѠј Б м и сл., јер у њима није инф. на *-л(у)* већ на *-ј*.

Нису, међутим, необичне ни форме: *дѠѠѠѠ ѠѠѠ* ДБ, *дѠѠѠѠ Ѡу* СѠљ м, *дѠѠѠѠ ѠѠѠ* м Кал м Радиј, *ДѠѠѠѠ ѠѠ* мѠлѠција М м, *нѠѠѠѠ ѠѠѠ* Бал м, *ѠѠѠѠѠѠ ѠѠѠ* Бал м, *пѠмѠѠѠ ѠѠѠ* Сј, *пѠѠѠѠ Ѡу* Гр, *прѠѠѠѠѠѠ ѠѠѠ* Бал м, *јѠѠѠѠѠѠ ѠѠѠ* м и сл.¹²²²

в. О односу према III врсти

598. Познато је да многи глаголи имају или могу имати неке облике по I, неке по III, а неке и по I и по III врсти. У вези с том појавом указаћемо на карактеристичне облике појединих глагола, и то прво оних на *-сти* (у инф.), а затим и оних на *-ли*.

599. Глаголи на *-с т и*. а) Глагол *д ј е с т и / д ј е н у т и*, прост и сложен.

¹²¹⁸ О односу гл. I и III врсте в. следећи пододељак (в).

¹²¹⁹ Исп. Петр. Змиј. III 169 *пѠдѠжѠн*, *прѠѠѠѠѠѠ*.

¹²²⁰ В. у Вуш. ДИХ 60, Петр. Број. 236, Станић Уск. I 256, а исп. и Барј. НП-Сј. акц. 99. Те сѠѠ облике бележили и у неким златиборским сѠлима, али не и у ГорѠбиљу. Ђупић Бјел. 96 наводи само *смѠѠѠѠѠѠ*, *-а*, *-Ѡ*.

¹²²¹ Ивић Поговор 137.

¹²²² "И поред... празнина на подручју новије штокавштине у прилици сѠѠ... да констатујѠмо изненађујуће слабу дијалекатску подлогу стандарднојезичких форми *дѠѠѠѠ Ѡу*, *дѠѠѠѠ ѠѠѠ*" (Рем. Шум. 323).

Забележени су ови облици по I врсти: инф. *нађести* име За м, *О^н ниђе не да приђести* да му је син Др; аор. *ку-се ђеде* Бал м ДС м Селъ, *Ку-се ђеде* Илија Ам; р. гл. пр. *ку-се ђео* Радиј, *И кут се ђела два* *оале* војска Б м, *куд је се ђело* Рут, *нађела* име Граб, *нађели* име Граб, *ођели* Жив; трп. пр. *ођевен* Кал м Сј м, *ођевена* Кос м, *ођевено* Кал м;

облици по III врсти:

инф. *уђенути* Селъ м, аор. *нађенуше* Селъ, р. гл. пр. *пређено* му *на́род* име Зав м; през. *зђенем* Ам, *зђенё* Буч За, *нађенё* му име Селъ, *уђенё* Ам, имп. *зђени* Кос, *нађени* Граб, *пређени* име Г м, трп. пр. *зђенуто* Ам.

Из овога се прегледа види да презентски облици (през. и имп.) имају само облике по III, а инфинитивни (инф., аор., р. гл. пр.) и по I и по III врсти, с тим што су они по I, као и код трп. пр., чешћи.

b) Глагол (-п а с т и) има инфинитивне облике готово доследно по I врсти:

инф. *пасти* Ам Бук Каћ м Радиј Селъ м, *напасти* Сј; аор. *падо* Чи м, *паде* Г м ДС м Заб м Кос п/м Куч, *не паде* М м, *Нему се то не допаде* Селъ, *Нападе* на Крвате Ам, *нападе* Гр Ра, *нападе* ДС м, *нападоше* Гр Др, *Отпаде* ли која мрва — добро е Буч, *препадок се* Радиј, *Препаде се* *женскё* Кос, *Пронаде* наш св¹јет, з главё *пронаде* Ам, *Пронаде* Југославија Каћ м, *упаде* Селъ, *Упадоше* *ушаше* Жив, *Упадоше* са *фењером* Јаб; р. гл. пр. *пао* Г м Селъ м, *пала* Гр Заб м Селъ м Х, *западо* Б м, *испао* Гр, *испала* Гр, *испапа* З м, *испали* Б м, *напала* Ра, *препо* се Бал м Буч, *препала се* Заб м, *Што си се препала* Радиј, *припадо* М м, *пропо* За м, *пронала* Б м За м Радиј, *пронала* Г м З м М м Х м, *пронали* Каћ м, *пронале* ДС м.

Само се у прелазном говору јавља (и то не тако често) и *пању́т* (инф.) М м, *пању* Б м × 2, *пањо* М м × 2¹²²³.

Презентски су облици увек по III врсти:

пањем Каћ м, *пањем* Кос, *пањеш* Др м Куч, *пање* Ра, *пање* Ам Бј Др Јаб Каћ м Кос м Куч Селъ п/м, *не пање* Селъ м, *допанё* Селъ, *испанё* Рут, *испанё* М м, *напану* Бал м Гр Јаб, *препанем* Каћ м, *пропанё* М м, *пропану* М м, *спанё* Ам, *упанем* Јаб, *упанё* Селъ; имп. *пањи* Кос м.

c) Глагол (-с ј е с т и) има инфинитивне облике доследно по I врсти:

сёсти Кос Селъ м; *сёдок* Куч Рад, *сёде* Ам Рад Селъ м, *сёдоше* Куч; *сёо* ДС м Селъ м, *сёло* За Рад, *сёла* Бук Буч ДБ Селъ м, *сёли* Гр Др м, *зёсела* Зав м, *зёсели* Ам Кос Сј м, *зёселе* Буч, *поёли* Б м, *поёели* Ра, *запоёели* *пбложј* Гр, *А ми уёели* још *увече*, *кад је сунце прёсело* Кос и сл.

Најчешће је тако и у презентским облицима:

¹²²³ Исп. *пасти/пањути* у Станић Уск. I 233, *пању́т, пању́т* у Пеш. СК-ЈБ. 94. Вук такође има *пањути* (упућено на *пасти*).

сѣдем Ам Куч Ра Селъ м, *сѣдѣш* За Радиј, *сѣде* Др м ЗТ Куч Ра Рад Селъ, *сѣдемо* Буч За Јаб Кос Радиј Рут Селъ, *сѣду* Ам Буч За Јаб Кос м Куч Рад Рут, *засѣду* Ам, *посѣдемо* Жив м; *сѣди* Гр За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ п/м Сј м Х м, *сѣте* Жив м Кос Радиј Рут Селъ м.

Облици през. и имп. по III врсти су релативно ретки:

сѣднѣш З м Х м, *сѣднѣ* Гр Кос м Селъ м, *сѣднѣмо* Г м, *сѣдну* Буч, *посѣдну* Бј м; *сѣдни* ДС м Жив Зав м.

d) Глагол *с р е с т и*. Невелик број забележених примера има готово доследно облике по I врсти: *срѣтосмо* М м, *засрѣтоше* Каћ м, *срѣла* Кос м; *срѣтѣ* Ам, *срѣту* Кос м Селъ м.

Забележен је и један изузетак, али не по III, већ по VI врсти: *Они нас прѣсрѣтили вѣмо*.

600. Глаголи на *-ћ* и *а*) Глаголи с општим делом (-)б в г- имају само стандардне облике. Наводимо само део забележених примера:

инф. *побјећи* Јаб Кос Селъ; аор. *побеже* ДС м, *побјеже* М м, *побјеже* Каћ м Кос Сј, *побјегосмо* Каћ м, *побјегоше* Ам; р. гл. пр. *избјегло* Б м Г м, *избјегло* Рад, *избјегли* За м Сј м, *избјегли* З, *побегло* ДС м, *побјебо* Бал м Заб м Јаб Куч, *побѣла* Г м, *побјегла* Каћ м, *побѣло* Б м, *побјегло* Бј м Кал м, *побегли* Бал м ДС м, *побјегли* Радиј итд;

през. *побегнѣм* ДС м, *побегнѣш* З м, *побегнѣ* Г м Зав м, *побегнѣмо* З м, *прѣбјегну* Рут; имп. *побегни* ДС м, *побјегни* За итд. (исп. и т. 629а).

b) Глагол (-)д и *ћ* и / (-)д и г н у т и. Сви забележени инфинитивни облици су по I врсти:

дићи Зав м Селъ м; *диже* Зав м М м Ра Селъ м, *диже се* Бал м, *дигоше* Бј Зав м Каћ м Кос Селъ п/м Х м Чи м, *дигошѣ* Селъ Сј м, *издиже* Кос; *диго* ДС м За Селъ м, *дигла* Бал м Гр ДБ Каћ м Радиј, *дигли* Б м Гр Каћ м Селъ Сј итд.

Да су облици по I врсти доминантни у овим говорима, показују, као што је већ напоменуто, и облици трп. пр.:

дижена Ам, *дижено* Бук, *издижено* Кос Рут, *јоджено* Кос.

У презенту имамо стандардно *дигнѣш* Гр З м, *дигнѣ* За, *подигнѣм* Радиј, а у имп. поред *дигни* Б м Бук Буч Гр и *дик се* Гр.

e) Глагол (-)л е *ћ* и. Ни овде нису забележени инф. облици на *-ну*. Исп.: *слѣже се* За м; *лѣго* Заб, *лѣгла* Гр Заб м, *полѣгла* Радиј.

Презент гласи *лѣгнѣм* Куч Сј, *лѣгнѣ* За м Селъ м Х, *лѣгну* Бал м Х м, *прилѣгнѣмо* ЗТ, *улѣгнѣ се* Г м (дакле по III врсти), а имп. *лѣгни* Кос Х м и *лѣзи* За м Кос Сј п/м, *нѣ лези*, *враже* Ам.

d) Однос *-љ* е *ћ* и / *-љ* е г н у т и. Инфинитивни су облици готово доследно по I, а презентски готово доследно по III врсти:

инф. *изљећи* Кос, *уљећи* За п/м Кос М м; аор. *изљегосмо* Гр, *изљегоше* Гр, *наљеже* Г м Кал м, *наљегоше* Кос м, *уљеза(х)* ДС м, *уљеже* Б м За м Јаб, *уљеже* Др Кос, *уљегоше* За Чи м; р. гл. пр. *изљегла* Ам, *изљегло* Рад, *наљеџ* Ам Бук Г м Др За Зав м Јаб, *наљегли* ДС м Жињ Зав м Кал м Селъ м, *рџљегли* би се ('развишли би се') З, *уљеџ* Рут, *уљеџ* Х м, *уљегла* Г м Др м ДС м За м Јаб Кал м Ра, *уљегла* Х м, *уљегли* Бук Јаб Каћ м; исп., ипак, *шес* *й^h* *уљегну* у *џни* *камџун* Чи м;

през. *изљегнџм* Рад, *изљегнџ* За м, *изљегну* Ам, *наљегнџ* Г м Радиј, *уљегнџм* Ам Жив п/м Заб Каћ м Рад Радиј Селъ, *уљегнџш* Х м, *уљегнџ* Ам Бал м Бук За м Куч Рут, *уљегнџмо* Јаб Кос Ра Рут, *уљегну* Ам Буч Рад; имп. *наљеџни* Б м, *наљеџни* Ам Г м ДС м, *уљегни* Ам; исп., ипак, и през. *уљеџ* Куч.

Поред овога, забележено је и сродно *наљести* Рад, аор. *наљезе* Бук Буч, *уљезе* Рут, *уљезе* Рут; през. *наљезџ* За, *уљезџ* З Х, трп. пр. *наљеџено* (на фронт *наљеџено*) Б м.

е) Глагол (-)м а њ и / (-)м а к н у т и. Инфинитивни су облици готово доследно по I врсти:

мађи Селъ м Сј, *мађи* Гр, *замђи* Каћ м, *измађи* Кос, *смађи* Каћ м Кос, *умађи* Јаб; *маџе* Г м, *маџе* Др, *маџоше* М м, *пмаџе* Кос, *прмаџе* се Кос, *смаџе* Кос Селъ м; *маџџ* Јаб Кос, *замаџкли* Каћ м, *измаџкло* Кос, *измаџкли* Х, *пмаџкло* се Зав м, *смаџџ* М м, *смаџкли* Каћ м Х м, *умаџкла* Јаб; исп., ипак, аор. *змаџкну* Б м;

Презент и императив су увек по III врсти:

маџнџм Б м, *маџнџш* Х, *намаџнџ* Др м, *пмаџнџм* Заб м, *пмаџнџм* Х м, *пмаџнџ* Ра, *пмаџнџ* Б м, *смаџнџш* Рад, *смаџнџ* Гр Др м; *замаџни* Рут, *пмаџниџе* се *џре* ДС м.

Осим тога забележено је и спорадично *пмаџнџш* Селъ¹²²⁴.

И од овога гл. имамо трп. пр. по I врсти: *прмаџена* Ра, *размаџено* Кос, *смаџен* Кос м.

ђ) Сложени глаголи с основом -м о г- (о презентским облицима престога гл. в. т. 594b и 639). Облици који се творе од инф. основе доследно су по I врсти:

инф. *пмаџи* Јаб Сј; аор. *зномаџе* Буч, *пномаџе* Кос Селъ м, *пмаџе* Рут; р. гл. пр. *пмаџџ* Каћ м, *пмаџџ* М м, *пмаџела* Радиј, *пмаџели* ЗТ Кал м Каћ м, *спмаџџ* Граб итд.

У през. и имп. се јављају двојаки облици:

пномаџе Буч За, *пномаџу* З, *пномаџу* Ам Кал м Куч Ра Сј; *пмаџи* Буч Гр Др Жињ За п/м Ра Чи м;

¹²²⁴ Исп. Вуковић П-Др. II *зџнџнџм*, *зџнџнџмо* и сл. У ужицкој Језовици (између Пожеге и Дивчибара) бележили смо често *зџнџи*, *пмаџни* и сл., а исп. и *зџмџе* из Кремане (западно од Ужица). Тешњ (Љешт. 197) наводи *зџмџе* као пример синкопе -а-.

пѡмоенѣш Ам, *пѡмоенѣ* Ам М м, *пѡмоену* З Куч Ра Селъ м, *пѡмѣну* М м, *спѡмоенѣм* Живъ; *прѣнемѡдени* се З м.

Ово је двојство карактеристично и за већину других сродних и оближњих говора¹²²⁵. Указујемо и на спорадично *пѡмогу* у 3. л. пл. (распрострањеније је *пѡможу* одн. *пѡмогну*).

г) Глагол *п у ђ и / п у к н у т и*. Од инф. облика забележени су само аор. и р. гл. пр., и то по I врсти:

пѡче кѡ грѡм Буч, *пѡче* пѡшка Заб м Жив, *нѣ пѡче* ДС м; *пѡкло* Б м.

По овој се врсти јавља чак и трп. пр.: *пѡчено* З м.

h) Глагол *р е ђ и* има инф. облике практично само по I врсти:

инф. *рѣћ* Б м Г м, *рѣћи* Б м Каћ м М м Х м, *рѣћи* Ам Буч Граб ДБ ЗТ Јаб Каћ м Радиј Рут; аор. *рѣко* За м, *рѣкок* Гр Др, *рѣче* Ам Жив м З м За Заб м Јаб Радиј Селъ Х, *нѣ рече* Ам Селъ, *рѣкосмо* За м, *рѣкоше* Кал м Рут; р. гл. пр. *рѣкѡ* Ам Б м Бј Кос м М м Ра Радиј, *рѣкла* Ам Бал м Буч Граб Заб м Радиј, *рѣкли* З Јаб Радиј, *рѣкле* Х м, *изрѣкѡ* Бј м, *обрѣкѡ* Кал м. Забележен је, изнормно, и аор. *рѣкнѡ* (Нѣ знам шта она *рѣкнѡ*) Б м.

У презенту су облици по III врсти чешћи од оних по I, а у императиву обрнуто:

през. *рѣкнѣм* Б м Гр Граб Др п/м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч М м, *рѣкнѣш* Сј, *рѣкнѣ* Ам Б м Др З м Јаб Каћ м М м Радиј Чи м, *рѣкнѣмо* Б м, *рѣкнѡ* Ам З м Јаб Кос м М м; имп. *рѣкни* ДС м, *рѣкнимо* Селъ м;

през. *рѣчѣм* Ам За м Зав м, *рѣчѣш* М м, *рѣчѣ* Ам Др м З За; имп. *рѣци* Бал м Г м За м Зав м Јаб, *рѣцимо* Г м ДБ Живъ Заб м Зав м Х.

i) Инфинитивни облици гл. (-)с т и ђ и доследно су по I врсти:

инф. *стѡћи* Кал м Ра; аор. *стѡго* Каћ м, *стѡго*^А М м, *стѡже* Ра Сј, *нѣ стѡже* Ам, *стѡгосмо* Гр, *стѡгоше* Ам ДС м Каћ м М м, *пѡстигоше* За; р. гл. пр. *стѡгѡ* Буч Г м М м Х м, *стѡгла* З м Куч Селъ м, *стѡгло* Кал м, *стѡгли* Гр Кос М м Х п/м, *дѡстѡгѡ* М м, *пѡстигѡ* Бал м За, *прѡстигли* Радиј итд.

j) И неколико забележених инф. облика гл. с основном (-)т а к- и -т е г- су по I врсти:

дѡтѡкло до струјѣ Бал м, *дѡтѡкло* Бал м, Брат му *нѡтѡкѡ* кѡшуљу Бј, *прѡтѡкло* З;

стѣже (па ме вѡкѡ зѡ руку *стѣже*) Радиј; *стѣгли* Х м.

И од овога је последњег гл. забележен трп. пр. по I врсти: *стѣжена* Ам.

k) С претходним се глаголима слажу и инф. облици гл. с основном -т е к-:

¹²²⁵ Исп. Гор. 685, Пецо ГИХ 150, Пих. Кол. 157, Станић Уск. I 236, али Симић Обадн 82 и Тешић Љеѡт. 230 само *пѡмоенѣ(м)*.

инф. *претёћу* (како ћемо претёћу живи) Ам; аор. *зџтече* Каћ м, *дтече* Чи м, *претёкосмо* ДС м, *утёкок* Јаб, *утёкоше* Рад; р. гл. пр. *затёкла* Г м Радиј Селъ Х, *истёкло* Сј, *отёкџ* Чи м, *отёкла* М м, *претёкџ* Б м, *претёкла* З, *утёкџ* Буч Јаб, *утёкло* За м Рад и сл.

По I врсти је и једини забележени облик през.: *прџтечџ* Ам.

1) Убедљиву превагу инфинитивних облика по I врсти потврђују и ови примери:

Мёне *мркла* нёсв^н ёс Радиј (у композита бележимо и аналошко *зџмрчисмо* Др, као и облике по VI врсти: аор. *смрџи се* Рад, р. гл. пр. пошто смо *амрџчили* Сј);

џзникџ Кал м, *пџникле* Чи м;

џрђи Каћ м, *џркла* Буч (у през. је, наравно, *џрџнџм* Гр).

с. О осталим карактеристичним глаголима и групама глагола I врсте

601. Глагол *јести* има стандардне облике:

инф. *јести* Бј м За м Заб м ЗТ Рад Радиј Селъ Сј; през. *јџџм* Бј м Г м, *јџџи* З Х, *јџџџ* Б м Бј Др м ДС м За Зав м Кал м Х п/м Чи м, *јџџу* Бј м Буч Заб м Рад, д-џџу Рад; р. гл. пр. *јџџ* Г м Гр За Рад и *џџџ* Јаб, *јџџа* Гр, *јџџи* Зав м; трп. пр. *јџџено* Ам Јаб Радиј Рут; имп. *јџџи* Г м Гр ДС м Жив м Кал м Куч Рад Селъ м; футур *јџџиће* Рад итд.

602. И гл. (-)р а с т и има само стандардне облике, као што су, нпр.:

инф. *рџсти* Ам Селъ, *одрџсти* Кос; през. *рџствџ* Селъ, *изрџствџ* Сј, *одрџствџ* Зав м Кал м, *одрџсте* Јаб, *порџствџ* Ам Др Каћ м Селъ, *изрџствџу* ЗТ Куч, *одрџствџу* Рад, *порџствџу* Ам Буч Жив Јаб; аор. *прирџстоше* Сј м; р. гл. пр. *рџсла* Селъ, *рџсли* Ам, *одрџствџ* Бј Гр, *одрџсла* Ам, *одрџсло* Кос, *порџсла* Куч, *прирџсла* Сј м, *прирџсло* З и сл.

Нема, према очекивању, облика типа **растити*. На такав облик упућује једино трп. пр. *прџрџшћена* За м (у значењу 'прерасла'). Како ови гл. и немају трп. пр., вероватно се ради о аналошком образовању (према *причџрџшћена* или сл.) или о случајној, тренутној творевини (хапаксу).

603. Глагол *ићи* и композите. а) Поред распрострањенијег *џћи* Буч ДС м Жив м Ра Рад Радиј Селъ м Сј, *џћи* Гр, забележено је и *џс* Гр, *џсти* Г м Гр, па и *џџс* Бј м, *џџсти* З м, *џџсти* М м.

Ови се облици, настали аналогично према гл. типа *крати*, *срести* и сл., јављају често у околини Бродарева (укључујући и Матаруге), а познати су и неким другим оближњим говорима (у Санџаку и Ц. Гори)¹²²⁶.

¹²²⁶ Барј. НП-Сј. 97; Пик. Кол. 155, Станић Уск. I 231.

Од осталих облика простог гл. *занимљив* је и импф. *идаше* Кос Селъ м, *идасмо* Селъ м, *идашу* Рут — с нејотованим основинским консонантом (д).

в) Облици презента, императива и аориста композита са и њ и:

ва) Двосложне композите типа до њ и и на њ и имају стандардне облике през., имп. и аор.:

през. *дѡѡем* ДБ Заб м, *дѡѡеш* З м Зав м, *дѡѡе* Бј п/м Г м Гр ДБ Зав м ЗТ Кал м, *дѡѡемо* ДБ, *дѡѡу* Ам Бал м Бј ДБ З, *дѡѡе* За м, *наѡеш* Бј, *наѡемо* Рут, *наѡу* З, *пѡѡем* ДБ, *пѡѡеш* Бал м, *пѡѡемо* ДБ, *прѡѡем* За м итд.; имп. *дѡѡи* Бал м Бј ДС м Јаб Кал м Каћ м М м Рад Чи м, *дѡѡиде* Др, *дѡѡи* Др Каћ м, *наѡи* З м Радиј, *прѡѡи* М м; аор. *дѡѡо* За м, *дѡѡок* Ам Гр Куч Селъ, *дѡѡе* Бал м Бј Бук Г м З Кал м Кос М м Сј, *дѡѡосмо* Каћ м Сј м Чи м, *дѡѡоше* Бал м Бј Бук Буч Жињ За м Јаб Кал м Каћ м Кос Сј м, *дѡѡе* Ра, *наѡо* Жив Кал м Каћ м Х м, *наѡок* Гр Јаб Рут, *наѡе* Гр Др Кос Х, *пѡѡок* Куч, *пѡѡе* Куч, *прѡѡоше* За м, *прѡѡе* Кос Ра Рад, *прѡѡоше* Селъ итд.

Забележена су, ипак, и два дијалекатска примера, али не типа **дојде*, већ с нејотованом основом -ѡ-, и то оба од исте особе: Једѡ шта гѡј *наѡе* Јаб, *прѡѡе* Јаб.

вв) И двосложне композите типа при њ и, си њ и (тј. са -и-) имају често основу на -ѡ- у наведеним облицима, али код њих (бар у неким селима) није тако ретка ни нејотована основа:

през. *прѡѡем* Бук, *прѡѡе* ДБ За м Каћ м Селъ м, *сѡѡеш* Гр Кал м, *сѡѡемо* Јаб Кал м Ра, *сѡѡу* Кал м и сл.; аор. *прѡѡок* Гр, *прѡѡе* Кос Рут Чи м, *прѡѡоше* Кос, *сѡѡосмо* Гр итд.;

през. *прѡѡемо* Рут, *сѡѡе* Кос Рут Селъ, *сѡѡемо* Кал м Кос, *сѡѡемо* к Лѡму Кос; имп. ајте *прѡѡте* (← притте ← придте ← придите) Рут, *сѡѡи* Јаб *сѡѡѡе* Рут; аор. *сѡѡе* Кос.

Форме са -ѡ- најчешће су у пријеполској Косатици и нововарошким Рутошима.

вс) Поменуто двојство облика јавља се и у тросложних композита типа и з и њ и:

през. *ѡѡѡем* Ам Кос Ра Радиј Сј м, *ѡѡѡем* Кал м Радиј, *ѡѡѡеш* Др м, *ѡѡѡе* Ам Буч За Заб м Каћ м Кос м Радиј, *ѡѡѡе* За, *ѡѡѡемо* Г м, *ѡѡѡу* Б м Бал м Каћ м Кос м Селъ п/м, *ѡѡѡеш* Рад, *ѡѡѡе* Кос м Куч Ра, *ѡѡѡу* Рут; имп. *ѡѡѡи* Ам Радиј, *ѡѡѡи* Ам Жив м Каћ м Кос Куч Рут Селъ; аор. *ѡѡѡе* Ра Радиј, *ѡѡѡе* Др, *ѡѡѡосмо* Ам Гр Селъ, *ѡѡѡоше* Жив Рад;

през. *ѡѡѡем* Др Јаб Кос Куч, *ѡѡѡем* Селъ п/м, *ѡѡѡеш* Буч Кос Рад, *ѡѡѡеш* Граб, *ѡѡѡе* Буч ДБ Др ДС м За Јаб Каћ м Куч Рад Селъ п/м, *ѡѡѡе* М м Х м, *ѡѡѡемо* Др ДС м Жив м Кос Рут, *ѡѡѡете* ДС м, *ѡѡѡѡу* Јаб Рад Рут, *ѡѡѡѡу* За м, *ѡѡѡѡем* Радиј Селъ м, *ѡѡѡѡем* Радиј, *ѡѡѡѡемо*

Радиј, *рајиду се* Јаб; имп. *изјиди* Буч За Јаб Кос Куч Рут Сел м, *отјиди* Бал м Граб ДС м Жинь ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Сел; аор. *изјидок* Куч Сел, *изјиде* Др Јаб Кос Куч Сел, *изјидосмо* Буч ДС м Кос, *изјидосме* Кос.

Из игре, међутим, потпуно испадају варијанта и з а њ и (исп. и однос *нађе* : *сиђе/сиде*) и глаголи с префиксом на вокал (н а и-ћ и, у и њ и и сл.), јер они имају, бар према нашој грађи, само облике са -ђ-:

през. *изјђем* Буч, *изјђем* Јаб Кал м, *изјђеш* Ам, *изјђе* Др Каћ м Рад, *изјђемо* Сј, *изјђемо* Гр; *најђе* З, *најђе* Кос, *најђе* Б м, *ујђем* ДС м, *ујђем* ДС м Куч, *ујђеш* Бј Гр, *јјђе* Радиј, *јјђу* Кос п/м; имп. *изјђи* Ам Каћ м Рут; *најђи* Жив Кал м Кос, *најђите* Жив м, *ујђи* Бј ДБ ДС м; аор. *изјђе* Гр Ра, *изјђе* Ра; *најђе* Жив Јаб Кос м Куч, *најђе* Рут итд.

Н а п о м е н е: 1° Облици са -џ- у глагола типа *сићи* и *изићи* старији су од оних на -ђ-. 2° Облици на -ђ- настали су регуларно, фонетским путем, код глагола типа *наћи*¹²²⁷. 3° Аналошкога су порекла спорадично *наде*, *проде* (с једне) и врло фреквентно *сиђе*, *изиђе*, *обиђе* (с друге стране). Први су облици настали према *приде*, *сиде*, *изиде*, *отиде* и сл., а други према *дође*, *нађе* и сл. 4° У стандардном су језику (према Прав. р.) допуштене форме са -џ- само у гл. *отићи* (у СП се овај гл. понаша у овоме погледу као и други гл. тога типа). У осталих композиита (двосложних и тросложних) такве форме представљају архаизам. 5° У говорима СП су форме на -џ- чешће код тросложних гл. типа *изићи*, *отићи* него код двосложних типа *сићи*. Укупно узевши, оне су ређе од оних на -ђ-. 6° У оближњим су говорима прилике врло разнолике. Тако је, нпр., у Горобилу и Љештанском (тј. на северу) увек *изјђе* (у Гор. и *изјђе*), *отјђите* и сл.¹²²⁸, у Ускоцима су се "поред *сиђем* и *изјђем*, задржали... и облици *сидем* и *изидем*"¹²²⁹, док у околини Колашина имамо редовно *сидем*, *изидем*; *сиди*, *изјиди*, *отјиди* и сл., а да тек "под утицајем књижевног језика продире: *сиђи*, *изјђи*"¹²³⁰.

с) Однос *и/а* у *сићи/саћи*, *изићи/изаћи* и *обићи/обаћи*:

са) Поред неупоредиво распрострањенијег и фреквентнијег *сиђеш/сиде* и сл. (т. bb), *сићи* Сел Сј одн. *систи* М м, *сиде* Ам За м Каћ м Чи м, *сиде* М м, *сидли* Бј м Гр Јаб Кал м Сел итд., забележено је и *сидли* Каћ м (исп. и имперфективни гл. VI врсте *сидели* Гр).

сб) Доста су чешће форме типа *изићи* него типа *изаћи*. Поред примера за през., имп. и аор. у т. бс, исп. и:

инф. *изјђи* Ам Кал м Каћ м Кос Куч М м Рут Сел м, *изјђи* За Заб

¹²²⁷ В. у Белић Историја I 104 и Белић Историја II/2 14-15.

¹²²⁸ Гр. 683, Тешић Љешт. 229.

¹²²⁹ Станић Уск. I 239.

¹²³⁰ Пик. Кол. 165 (за през. исп. стр. 157).

м Јаб Кал м Сј м; р. гл. пр. *изишб* Ам Буч Др Жив Јаб Кал м Кос Ра Селъ м, *изшб* Жинъ За м Ра, *изшб* М м, *изишла* Др Кос м Ра, *изшла* За м Јаб Кос м Ра, *изишло* Гр Др Кос, *изшло* М м Х м, *изишли* Гр Др Жив Јаб Кал м Ра Рут Сј, *изшли* ДС м Жив Кал м Кос Рут, *изшли* Б м, *изшли* З;

инф. *изаћи* Сј; р. гл. пр. *изшб* Јаб Ра, *изшла* Кал м, *изшла* Каћ м, *изшло* Сј, *изшло* Гр ДС м, *изшли* Сј.

сс) Нису засведочене форме типа **обаћи*. Исп.: *обћеш* Рад, *обће* Кос м Куч Ра, *обшли* Кос.

d) Однос дужих и краћих форми у презенту, императиву и аористу гл. о т и њ и:

У през. се најчешће јавља краћа форма: *одем* Др Јаб Каћ м М м Ра Радиј, *одеш* Рад, *одс* Ам Бал м Бј Г м Јаб Каћ м М м Радиј Х Чи м, *одемо* Буч ДС м Каћ м Ра Радиј, *оду* ДБ За Х Чи м итд., али се говори и *отидем* Радиј Селъ м, *отидем* Радиј, *отидемо* Радиј одн. *отоду* Рут.

У имп. је засведочена само дужа форма, и то и с основном на *ћ* и с основном на *д*: *отиди*/отиди (примери су наведени под *вс*).

Насупрот имп., у аор. је само једанпут забележено *отиде* Селъ м. Исп., с друге стране: *одо* ДС м Жив Каћ м Селъ м, *одок* Бук Гр Др Јаб Куч Ра, *одо*^А Каћ м Кос м Х м, *оде* Б м Бал м Буч Др Заб м Јаб Кос Куч М м Радиј Селъ Чи м, *одосмо* Бал м Бук Гр Јаб Кос, *одосмо* Гр, *одошмо* Жив м, *одосте* Каћ м, *одоше* Б м Буч ДС м Јаб Кал м Рад Рут Селъ, *одоше* Заб м Кал м Кос, *одше* Б м М м итд.

Н а п о м е н е: 1° Нису засведочене форме типа **ојдем* и сл. 2° У говорима СП имамо однос *одс* (*отидс*/*отиди*): *отиди*/*отиди*: *оде* (изузетно ретко *отиде*), а у севернијим западносрбијанским и подринским јекавским (и полујекавским) говорима доследно краће форме у през. и аор. а дуже у имп.¹²³¹ 3° Дужи облици су старији од краћих. Белић каже да "облици *одем* и сл. представљају аналогију према *отишла* = *ошла*, *ошао* и сл. : *одем* и сл., као *отишла* : *отидем* и сл."¹²³² И овде се, углавном на северозападу, говори *отшб* Жив Кал м, *отшла* Сј м, *ошб* Јаб, *отшб* Жив Ра, *ошла* Сј м, *отшли* Жив п/м Ра Сј м, али је много распрострањеније *отишла* и сл. (в. у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 280b). Има, осим тога, говора у којима је увек *отишла* и сл., а *оде* и сл.¹²³³ Мање због тога, а више зато што није сасвим сигурно да су облици типа *одем* млађи од оних типа *отишла*, *ошла* (в. РЈА), Белићево тумачење не мора бити сасвим основано (или бар не једино). Ако је већ у питању аналогија, а она то сигурно јесте, онда нам претпоставка о аналогији

¹²³¹ Гор. 683, Ђук. ГЦ 252, Ник. Тршић 423, Симић Обади 81, Тешић Љешт. 229. Исп. и Драг. Лика 168.

¹²³² Белић Историја II/2 15.

¹²³³ Тако је, нпр., у Гор. (683).

према през. и аор. основанога гл. *ули* изгледа прихватљивија: *одџм, одџе* као *идџм, иде*, али је и то непоуздано.

е) Говори се:

ули Зав м Селъ м, *уђџем* ДС м, *уђџем* ДС м Куч, *уђџеш* Бј Гр, *уђџе* Радиј, *уђџу* Кос п/м, *уиђи* Бј ДБ ДС м, *уишла* Јаб, *уишла* Гр Кос м;

уиђи Ра, *уиђи* За м, *унишџ* Жив;

уђџем Буч, *уђџе* Ра, *ушли* Гр.

Најчешћа је, дакле, форма *ули* и сл.; *униђи* се јавља само на северозападу, уз босанску границу (што је и логично); стандардно *ули* није регионално ограничено, али није ни тако често¹²³⁴.

604. Глаголи с основом -н е с/-н и је. У инф. и р. гл. пр. никада су не јављају ови глаголи с основом *нес* (потврде в. у т. 241b и 282). У аор. су облици с таквом основом чести, али не и једини:

однесе Ам Буч ДС м Жив За м Јаб Куч Селъ м Сј п/м, *нџ донесе* Радиј, *донџесоше* Сј м, *иднесе* Куч, *однесе* Б м Буч Г м Сј Х м, *однесоше* Жив м, *понџесоше* Заб м, *прднесе* Б м;

одн^чџсмо Кос, *одн^чџше* Куч Селъ, *изн^чџше* Кос, *одн^чџк* Бук, *одн^чџше* Рад, *пдн^чџ* Селъ, *прдн^чџ* Рут.

Овај је паралелизам засведочен и у трп. пр.:

донџсен Гр, *изнешџена* Јаб, *изнешџено* Сј, *прнешџено* Кос м, *прнешџени* Гр, *прнешџено* Буч;

ддн^чџт Ра, *ддн^чџто* Др Рад, *ддн^чџт* Др.

605. Глаголи с основом на р. а) Није забележен прост гл. *трпти*. У значењу 'тући, ломити трлицом стабљике конопље, лана и сл. да би се издвојила употребљива влакна' употребљава се гл. VI врсте *трлити*.

Од глагола сложених са -*стр*- засведочени су:

инф. *прдстр^чџти* За п/м; през. *здстрџ* За, *ндстрџ* слџмџ Јаб, дндџр дџвак црн *прџстрџ* За м, *прдстрџеш* Бј Рад, *прдстрџ* Гр З, *прдстрџ* се дџшек тџмо и вџмо За м, *прдстрџ* се слџмџ Селъ, *прдстрџмо* Ам Буч Радиј, *прдстрџмо* по ледџни Јаб, *прдстру* Бал м Др м ЗТ Јаб, *рџзастрџеш* Рад, *рџзастрџмо* Др, *рџзастру* се Селъ; имп. *прдстри* ЗТ Кос м, *прдстри* Гр Зав м Х; трп. пр. *прџстрџте* Др, *прдстрџт* Селъ м / *прострџени* Сј м.

Поред двојакога трп. пр. истичемо и ређе облике през. и имп. типа *прдстрџ* ЗТ (исп. и *стџрџеш* За, *стџрџ* Бук Кал м); *настрџери* шџмџ у днџ бџнар ЗТ, *простџери* слџмџ Ра.

¹²³⁴ За прву форму (*ули* и сл.) исп. Гор. 683 (нешто ређе *уђи*) и Рем. Шум. 336 ("паралелно долазе форме типа: *уђџем*"; за другу (*униђи* и сл.) — Бук. ГЦ 253 (19ђ), Окука Рама 108, Петр. Змиј. III 162 (19ђџ) (исп. и тамо наведене податке за неке друге босанске говоре), Петр. Б-К 111 ("Глагол *униђи* ближемо сам врло ријетко"). Пецо Ишџа II 164 (19ђи); за трећу (*ули* и сл.) — Ник. Тршић 423, Симић Обади 81, Станић Уск. I 232, Тешић Љвшт. 229 итд.

Овим број презентских облика није испрпен, јер се спорадично јавља и *прдстришеш* аљанку За. Такав през. може имати и гл. *прождријети*: *прдождријем* вџду Кос. У оба случаја презент је творен од инф. основе, али с през. акцентом.

Исп. и през. *дтрѣ* Ам; р. гл. пр. *здрли* Х, *утрле* Ам; *прдождрѣ* Куч.

б) У вези с односом *дерати* / *драти* / *дријети* можемо навести само инф. *дерати* Сј и р. гл. пр. *дѣрѣ* Ра, а од композита имп. *продѣри* (днѣ *се* *продѣри*) Буч, аор. *прѣдрѣ* Сј, р. гл. пр. *ѣдрѣ* Ам Г м, *нѣдрла* Ам, *ѣдрло* Ам, *прѣдрло се* Буч и *нѣдрла* Ам.

За поменуте односе неинформативан је през. *дѣрѣш* М м, *дѣре* М м, *дѣру се* Рад; *ѣдерѣ* З итд.

с) Глагол *мријети* има само стандардне облике през. и р. гл. пр. (и не само те):

мрем М м, *мре* За м Јаб Сј м;

мро Рут, *мрла* Граб, *мрло је се*, *мрло* Кал м, *мрло* Заб м Кос, *мрли* Жив м Сј м.

То у потпуности важи и за композите, па потврде овде нећемо ни наводити (за р. гл. пр. исп. т. 351а).

д) И глаголи с основом на *-е* (као што су *клети*, *отети*, *почети*, *уџети* и сл.) имају стандардне облике; исп. през. *пѣчнѣм* Ам, *пѣчнѣш* Бј, *пѣчнѣ* Ам Бал м Заб м, *пѣчнѣ* Рут итд.; *џамѣм* Каћ м Кос Радиј, *џамѣш* Кос м Радиј, *џамѣ* З За м Јаб Каћ м Кос м Рут, *џамѣмо* Кос Радиј Рут, *џамѣ* Бал м Јаб Радиј Рут итд. Указујемо и на двојак през. гл. на *-пети* (типа *попети*: *Пѣпнѣ се* на ту столицу Ам, да *припнѣш* кѣња Јаб / *пѣпнѣ се* ђѣвојка Рад).

Напомена: Нису засведочени облици *пљети* (или *плијѣсти*, *пљести*) и *спасти*. О одговарајућим облицима *плијѣвити* (*плијѣвѣти*) и *спасити* в. т. 626b,с.

2) ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ

а. О односу према конјугацији глагола V врсте

606. а) Прилике су, не само генерално него често и у детаљима, сличне онима у књижевном језику. Тако су, на пример, забележени само облици II врсте, између многих других, и ових глагола:

ѣиштѣ Јаб; *ѣштѣ* Ра, *ѣштѣ* ДБ Кал м Селъ м, *зѣиштѣ* Др м; *оглѣђу* Х м; *рѣзерѣ* Куч; *мѣћѣш* Селъ м; *мѣчѣ се* З; *нѣчѣ* ми бѣрови Кал м; *сѣѣћѣ* Б м.

б) Неколико глагола има презентске облике по обе врсте, али, по правилу, у једном селу једне а у другом друге:

ћѣљѣћи Ам / *ћѣљѣ* Селъ;

маше Жив / *ма^ају* Др м;

рoсплештеш Ам, *рoсплештеш* Селъ, имп. *плешти* Рад / *плеска* Кос;

сиплѐм ДС м Х м, *сиплѐмо* Г м, *сиплѐу* Радиј, *посиплѐ* Др м, *посиплѐмо* Јаб, имп. *сиплѐи* Г м / *сипаш* Рад, *сипа* Бал м Рад Радиј, *сипају* Х, *одсипа* Селъ, *посипа* Бал м За, имп. *сипај* Рад, *одсипај* Буч;

пресрећемо Ра / *срѐташ* Жив м, *срѐта* ме народ Гр, *срѐтамо* Б м, *срѐтају* Буч;

јошмѐм Ам / *јошма* Бал м Каћ м Рут, *јошма* Селъ м, *јошма* М м Х м, *прејошма* Б м, имп. *јошмај* Каћ м Кос м;

шеће Жив / *шецају* Зав м Селъ м¹²³⁵.

Скрѐемо пажњу на двојство *шт/шт* у *рoсплештеш* / *рoсплештеш*¹²³⁶.

с) У књижевном језику има више оваквих глагола. Неки од њих јављају се овде (према ономе што смо забележили) по II врсти:

кдплѐ Х м, *скдплѐ* (чоће рoблѐ да *скдплѐ*) Х м; *пoштдплѐм* се Куч; *пушѐ* За м, *нпшѐш* Ам; *рамлѐ* ЗТ.

Други, пак, имају облике през. по V врсти:

ти му се *ошѐдш* З, *пoшѐд* Селъ м, *прѐшѐдм* Жињ, *прѐшѐдш* М м, *прѐшѐд* Гр Рут Сј м; *ошѐд* Бук.

607. Засведочена су и нека одступања од стандардног језика, и то двојака.

а) у два гл. на к одн. *г* јављају се облици по V врсти, и то у сркати и през. и имп., а у помагати изгледа само у имп.:

сркаиш чoрбѐ ДС м, *срка* Ам Г м Ра, *сркамо* ДС м, ћѐца вако *сркају* З м, имп. *сркај* ДС м;

пoмдѐај Радиј, *пoмдѐај* Буч, *пoмдѐајте* Ам, али *пoмдѐж* М м.

Исп., осим тога, и *пoм^лѐжу* Ам. Од гл. с основном *лѐг-* занимљив је и аналошки облик имп. *л^лѐзи* Ра (: *лѐзи*?).

б) С друге стране бележимо у прелазном говору през. основу неких глагола на дентале *т* одн. *д* по II врсти:

сѐће Б м, *дошѐће* Б м (али *дошѐћа* Х м, уз редовно *шѐта* Б м Г м), *забѐће* Х м × 2¹²³⁷.

¹²³⁵ О презентским облицима ових и многих других глагола у књижевном језику исп. рад Б. Милановића *Глаголи на -ети са двојком презентском основном*, НЈ XIX/2-3 (1972-1973) 69-181, НЈ XXI/1-2 (1975) 27-124 и НЈ XXII/4-5 (1977) 163-306.

¹²³⁶ И Милановић наводи из језика књижевности (нешто старије) неколико примера с основном презентом *плеште-* (НЈ XXII/4-5 252), а тако је редовно у Горобиљу.

¹²³⁷ За *ваћем* и сл. исп. Буш ДИХ 57 (*ваћам*) и Пик. Кол. 160 (*пoваћем/пoваћам*) одн. Мил. Црпн. 472 (*ваћам*) и Пеш. СК-Јб. 169 ("само *ваћем*"). Станић (Стк. I 239) наводи *доваћам/доваћем/доваћам*.

У новошток. говору имамо посведочено само *адћа* За ЗТ и *зѡбаћам* Бал м (као и неспорно *ѡдта* Кал м итд.). У овоме је говору, међутим, забележено дијал. *преклѡплѡш* Радиј.

б. Поједини глаголи и поједине групе глагола

608. а) Забележени су ови облици гл. (-)б р и ј а т и (с е):

през. *брѡле се* Сељ м, *обрѡѡ З*, *обрѡлемо се* Ра, *обрѡу* ДБ, *не обрѡју се* ДБ; имп. *обрѡте се* Ра; тр. пр. *необрѡјани* Ра, *необрѡјат* За м; р. гл. пр. *брѡѡ* Сељ м, *обрѡѡ* Бук За, *обрѡјали* Гр.

Наведени облици су у складу с карактером и географским положајем ових говора.

б) Гл. д р х т а т и има у инф. само облике на -ати, а у през. двојак облике: *дрхћем З*, *дрхћемо* Кос (по II врсти) и *дрхћим* Јаб Сељ (по VII врсти).

с) Гл. (-)ј а х а т и не прелази, као у неким екавским говорима, у VI врсту:

през. *јѡше* ДС м Радиј, *пѡјашем* За м, *пѡјаше* Зав м, *пѡјашемо* ДБ ДС м, *јѡјаше* Ам Куч Рад; р. гл. пр. *јѡѡ* Бал м, *јѡло* Ам, *јѡјли* Буч, *пѡјаѡ* Бал м, *пѡјаѡло* ДС м Жив м, *сјѡ* Рад, *јѡѡ* Кос, *јѡјла* Ра Рад (исп. и гл. им. *јѡје* Ам).

Забележен је, међутим, занимљив облик 3. л. пл. през. *јѡју* Куч, за који немамо сигурног објашњења. То би могао бити облик гл. V врсте, тј. **јѡјахају* → **јѡјају* → **јѡјју* → *јѡју*, али се овој реконструкцији противи чињеница да у новоштокавском говору (којем данас припада и Кучин) нема -ау у 3. л. пл. през. (а изузетно је ретко и у прелазном говору). Ако није у питању хапакс, могућно је овај облик тумачити и одсуством алтернације *јѡти/јѡшам*, која је настала губљењем х и контракцијом вокала *а*.

д) Гл. к а з а т и има и своју варијантну форму *кѡсти* Г м Граб Др п/м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Ра Сељ Сј п/м; *кѡше* ти Буч, *кѡшемо* Јаб; през. *кѡм* Жив, *кѡш* Ам За Кос м; имп. *кѡште* Јаб Ра.

1. л. сг. през. *кѡм* забележено је само једном, док се остали наведени облици употребљавају паралелно са стандардним *казати* (понекад и *кѡзат* Бал м), *кажеш* и сл., *кажи*.

е) Говори се само *мѡрише* Ам Куч Лу Рут, *мѡрѡше* Радиј итд.

ф) Гл. (-)т к а т и има облике през. и имп. најчешће по II врсти, али без палатализоване основе:

през. *ткѡм* Бј Гр Зав м Куч, *ткѡш* Др м Жив Рад Радиј Х п/м, *ткѡ* Ам Буч За Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Сељ м Сј м Х, *ткѡмо* Јаб Куч Сељ, *ткѡ* Кал м, *ѡзаткѡш* Жив Радиј, *ѡзаткѡ* Ам За Куч, *ѡзаткѡ* Х, *ѡзаткѡмо* Буч Др Јаб Куч Сељ, *ѡзаткѡ* Куч;

имп. *ткѝ* Ам Г м Др За м, *ткѝ* Буч Селъ м, *изѝтки* Ам Г м Кал м
Каћ м Радиј Х, *пѝтки* Бј.

Забележено је само једанпут *ткѝ* Јаб и једанпут *ткѝ* Радиј.

Већина оближњих говора има такође *ткѝм*¹²³⁸ или *чѝм*¹²³⁹ или и
једно и друго¹²⁴⁰, али се у неким јављају и друга два наведена облика
(или само један — *ткѝм*)¹²⁴¹.

609. а) Гл. ж е т и има у инфинитивним облицима двојаку основу:
(-)*жѝ-* и (-)*жѝѝ-*:

инф. *жѝти* Др, *нѝжѝти* Кос; аор. *нѝжѝ* Кос; р. гл. пр. *жѝо* Жив Ра,
жѝла ЗТ Кал м Куч, *жѝли* Ам Жив Ра Селъ, *жѝле* Буч Селъ, *пѝжѝла* Буч,
пѝжѝло Кал м;¹²⁴²

инф. *жѝѝти* Др м; аор. *нѝ жѝѝ* Ам; р. гл. пр. *жѝѝло* Х м, *жѝѝла*
Х м, *жѝѝло* Каћ м М м, *жѝѝли* Зав м Каћ м, *жѝѝле* Бал м, *пѝжѝѝли* Др
Каћ м.

Ликови с основом *жѝѝ* својствени су говору села у околини Пријепоља
и Бродарева.

У презентским облицима увек имамо ступањ *жѝ-* (никада *жѝѝ-*):

през. *жѝѝм* Жив Јаб Селъ, *жѝѝш* Ам Жив З м За м, *жѝѝ* Бал м Зав м,
жѝѝмо Бј Др З м Селъ, *жѝѝу* Др п/м Каћ м Куч М м Рад, *нѝжѝѝмо* ДС м
Кос, *оѝжѝѝм* Селъ, *пѝжѝѝш* З м Зав м, *пѝжѝѝ* Ам Бал м Селъ, *пѝжѝѝмо*
Зав м;

имп. *жѝѝ* Др Зав м Селъ м, *пѝжѝѝ* Буч, *пѝжѝѝ* М м, *изѝжѝѝте* Др.

Трп. пр. гласи: *пѝжѝѝѝѝ* Зав м Ра, *пѝжѝѝѝѝ* Кос (исп. и *мѝѝѝѝѝ*
Куч).

Од оближњих говора однос *жѝти-жѝѝм* имају горобилски и пље-
валски¹²⁴³, док је у лештанском *жѝти (жѝѝти)* — *жѝѝмо*¹²⁴⁴. Однос
жѝѝт(и)-жѝѝм засведочен је у новопазарско-сјеничким говорима, у ко-
лашинском и ускочком¹²⁴⁵. У Вушовићевим говорима је *жѝѝти-жѝѝѝм*

¹²³⁸ Гор. 686, Пиж. Кол. 161 (поред *изѝткаѝу*), Руж. Пљ. 150 (и *чѝѝти-чѝѝм*), Станић
Уск. I 241, Стев. Гружа 482.

¹²³⁹ Вуковић П-Др. 68, Пецо ГИХ 151 (поред *ткѝѝм*, *ткѝм*).

¹²⁴⁰ Тешић Љѝшт. 231 (чѝѝѝ чѝѝ).

¹²⁴¹ Исп. Пецо ГИХ 161 *ткѝѝм*, *ткѝм* (распрострањени је чѝѝ и сл.); Барј. Бихор
II 20 *ткѝм*, *ткѝм*; Барј. НП-Сј. 99 *ткѝм* (у сјеничкој и новопазарској зони) и *ткѝм*
(у свим зонама). У Бјелопавлићима је обичније *ткѝм* него чѝѝ (Љупић Бјел. 92), а у
околини Кладња и Обадима је доследно *ткѝм* (Рем. Кладањ 130, Симић Обадн 83). За
околину Колашина исп. бел. 1238.

¹²⁴² Исп. и им. *жѝѝѝ* Зав м Селъ м, *жѝѝѝ* ДБ Кал м, *жѝѝѝ* Јаб.

¹²⁴³ Гор. 687, Руж. Пљ. 150.

¹²⁴⁴ Тешић Љѝшт. 232.

¹²⁴⁵ Барј. НП-Сј. 100, Пиж. Кол. 161, Станић Уск. I 242.

/жњѣм, у Црмници *жњѣт-жњѣм* (*жњѣ(ј)ѣм*), у староцрногорским говорима *жњѣт-жњѣ(ј)ѣм* (у Љешкопољу *жњѣм*), а у бјелопавлићком само *жњѣт-жњѣиѣѣм*¹²⁴⁶. Од наших и наведених говора разликују се севернији босански подрински говори односом *жѣт(и)-жѣњѣм*¹²⁴⁷.

б) У през. гл. *с л а т и* забележена је (у неколико примера) само основа (-)шаљ- (не и шљ):

шдљѣ Јаб Селъ, *пдшаљѣ* Ам, *пдшаљѣмо* Ра, *пдшаљу* Ра.

Под утицајем ових и оваквих облика може се, изнимно, појавити и р. гл. пр. типа *пошдљала* (*Пошдљала му је Србија*) За.

с) У вези с односом *ша путати / ша птати* исп. аор. *пришаптѣ* Чи м, през. *пришапћѣм* Чи м и имп. *шдпти* Кос (са *т* вероватно из инф. основе).

д) Од облика гл. (-)с и с а т и можемо навести само *пдсати* Зав м, *пдсала* Селъ м, *пдсало* Зав м јер је чешћа лексема *до(ј)ити*, у неким значењима синонимична са *сисати*.

610. а) Под утицајем облика који се творе од презентске основе јавља се спорадично јотован консонант и у инфинитивним облицима неких глагола: *врћати* Каћ м (исп. из истога села през. *пдврћѣм*), *окрећала* Др м, *окрећали* Др м (оба су села пријеполска).

б) Говори се *пѣ/учу* Ам и *пѣ/ућу* Буч (највероватније аналогичном према *какоћу*)¹²⁴⁸.

3) ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ

а. О односу према конјугацији глагола I врсте

611. О глаголима који се обично сврставају у I врсту а имају или могу имати и неке облике по III врсти већ је било речи (т. 598-599). Овде ћемо говорити о глаголима који се, пре свега на основу односа *инф/през.*, обично прикључују гл. III врсте, иако неке инф. облике имају или могу имати и по I врсти. Ради се о облицима аориста и/или радног глаголског придева.

а) Глаголи сложени са -г и н у т и имају у аор. чешће облике по III него по I врсти:

ѡзгину Кос Сј, *ѡзгину* Б м Каћ м, *ѡзгинуше* ДС м Кос, *пдгину* Ам Бј Бук Гр Граб Др, *пдгину* З м Кос, *пдгинуше* Др Каћ м;

¹²⁴⁶ Вуш. ДИХ 58, Мил. Црмн. 456, Пеш. СК-Љ. 172, Ђупић Бјел. 92.

¹²⁴⁷ Ђук. ГЦ 254, Сивкић Обади 84. О приликама у источним екавским говорима исп. Рем. Шум. 362-363.

¹²⁴⁸ Исп. и стандардни однос *звѣждукати-звѣждућем* (Стеван. ССХЈ I 345).

пдеибе Ам Заб м М м Сј м, *педбоше* Б м.

Р. гл. пр. ових глагола увек је на -ну.

б) Што се аориста тиче, у гл. на -к и н у т и (можда и гл. сложених са -м р з н у т и) ситуација је управо обрнута:

прекидок Буч, *прекиде* Буч, *прекиде* З м, *укиде се* М м, *скидо* Жив; *пдмроосмо се* Бук;

скѣну Кос, *скѣнуше* Кос; *смѣну* За м.

У р. гл. пр. композита гл. -мрзнути бележимо само облике по I врсти:

пдрмрзе (Причај како су ти *пдрмрзе* ндге) Бал м, *смѣла* Јаб Каћ м, *смѣли* Сел м.

с) Сви забележени облици аор. гл. к р е н у т и и његових композита су по III врсти:

крѣну Жив, *крѣну* За м, *искрѣну се* Кос, *окрѣну* (се) Ам Жив, *окрѣну* Б м Г м Гр, *окрѣну* Ам Радиј Сел, *окрѣнуше* Др Кал м.

д) То важи и за глаголе на -р н у т и:

грнуше Турци Радиј, *прѣгну* Сел; *ндсрну* Рут, *посрну* Жив, *ндсрну* Кос.

е) У глагола на -с н у т и бележимо и једне и друге облике, и то оне по I врсти чешће:

аор. *отискоше* Жив, *прѣте* З м; р. гл. пр. *ндтисли* Радиј, *отиско* За м, *отисла* ДС м, *отисли* Бј м, *потѣсли* Б м, *прѣтисла* Јаб Ра, *пѣсла* ДС м Заб м, *пѣсла* ДС м Кос п/м, *стѣсла* (?);

аор. *пдркисну* Кос, *пѣсну* Кос; *пѣснума* М м, *пѣснумо* М м.

ф) Говори се: *отрунути* Кос; аор. *сдтруну* Куч; р. гл. пр. *иструло* Је М м, *отруло* М м, *сдтруо* Радиј, *сдтруо* Кос.

г) Исп. на крају, и облике р. гл. пр. ових глагола:

затѣгли Гр, *посѣгла* Јаб, *упрѣгла* Сј;

оелѣла/оелѣнѣла Х м;

одмакло Радиј;

јевло Сел м / *јевнумо* Зав м.

в. Још неке напомене о глаголима III врсте

612. а) Већ је у т. 596с констатован продор облика I гл. врсте и у трп. пр. глагола (-)дићи/(-)дигнути, пући/пужнути, -маћи/-макнути, стећи/стегнути. Да се ту ради о већ прилично озбиљној тенденција,

показује и тамо наведен трп. пр. *подрожене* (Лекср. . .ће знати. . .да ли су вене *подрожене*) X и, посебно, *скиден* (: скинути) За.

б) Огромна већина гл. III врсте има стандардне облике трп. пр.:

искрѣнут Б м, *окрѣнуто* Бук, *покрѣнуто* З м; *непрѣврнут* М м итд.

Забележен је, међутим, и облик *јѣрњене* Кос, који би подразумевао постојање секвенце *-ни-* у инфинитивним облицима.

613. Такви су облици овде готово непознати. Забележено је само једанпут *прѣметник* Сељ. Зато се може рећи да је добро чување секвенце *-ну-* општа особина србијанских полимских и уопште западносандачких говора:

гинути Кос, *изгинуло* Гр Заб м, *изгинули* Бал м, *погинути* За м, *погинуће* Гр, *погинула* ДС м Кал м; *врнула се* Јаб, *врнуло се* Каћ м, *врнули* Гр З, *врнули* Б м, *кат се врну^а* X м, *врнуше се* Гр, *поврнули се* М м, *сврну^о* X м; *крѣнули* Бј З Заб м Ра, *окрѣнути* Јаб Ра, *окрѣнула* ДБ, *окрѣнули* Др м, *прекрѣнути* Сј м; *наѣнути* Граб, *наѣнули* Граб; *оернути* Радиј, *пригрнула* Рад; *сѣднуло* Гр Радиј, *осѣднуло* Б м, *осѣднуше* ДС м; *разминула* X м, *разминуше* Куч; *скинули* Гр Жињ; *шинути* Радиј, *шинуло* ДС м итд., итд.

614. Поједини глаголи:

а) Поред *мѣтну* ЗТ (през.), *мѣтни* Јаб (имп.) и *прѣметник* Сељ, *одметну се* Ам (аор.), јавља се и *мѣтите* (имп.) Ра.

Треба ипак напоменути да се у овоме значењу много чешће употребљавају глаголи *турити* и *ставити*.

б) Говори се: *нагѣло* Рут, *сагѣо се* Сељ м и *сѣгнѣ се* М м.

с) Поред *не брѣни* Б м бележимо у истоме селу и имп. *не брѣгај*, дакле по V врсти.

д) Чува се, готово доследно, основа (-)с т а- у инфинитивним облицима, и то не само у новошток. него и у прелазном говору:

дстало Бук, *настѣ* ДБ, *настала* Заб м, *дстати* Заб м, *дстаће* Граб, *дстѣ* Бал м Бј м Граб ДБ Заб м X, *дстала* Ам Гр Граб ДБ Др З Зав м Чи м, *дстало* Гр Граб ДС м Ра, *дстали* Бј Заб м Каћ м, *дстале* X Чи м, *дстала* Чи м, *дстали* Гр итд.;

дстат М м, *дстѣ* Г м X м, *дстѣла* Г м З м X м, *дстѣло* Г м, *дстѣли* Г м З м X м, *дстѣле* Г м, *дстала* Г м.

Забележено је само једанпут *дстануо* Чи м (новошток. говор), усамљено и у томе селу.

О облицима аор. в. т. 636d.

е) Према *дунути-дунем* имамо и (нераспрострањено?) *надунѣ* (Ја сам *надунѣ* маску) Гр (*надути-надмем* је неправилни гл. I врсте).

У истом је селу, али не од истога информатора, забележено и: Нйје ни преуно чашу Гр (просутати је, иначе, гл. V врсте).

4) ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

615. а) Глаголи на *-ица-* имају у највећем броју случајева облике през. и имп. на *-уј(-)*, тј. по овој врсти:

везују Сель, *дочекуемо* Куч, *закучујеш* За, *записује* Сель м, *зарађује* Др Х, *избацују* З м, *измјенују се* Бал м, *израђује* Сј м, *испитују* За, *назрађује* Ам, *наплаћујем* Радиј, *наређујем* Жив, *наређујеш* Кос, *наређује* Буч За Кал м, *наређује* Јаб, *наређује* Буч, *наређују* Буч Кос, *наслеђује* ДБ, *обнађујем се* ('помало се надам') Радиј, *обрђујеш* Куч, *обрезујеш* Кал м, *одваљуемо* Кос, *послужује* Ам, *потаркујем* ону ватру Х, *пребацује* Др Рад, *пресушује* ЗТ, *распитујем* Др, *распоредује* Рут, *распоредује* Кос, *сарађује* М м, *смађују* Ам, *смирује* нешта Бј, *уваљује* Гр Радиј, *уваљуемо* Јаб, *убацујеш* Куч, *узграбљује* Сель;

испитуј Кал м, *намирјуј* Сј м, *наређуј* За, *насађуј* Рад, *оснуј* Бј, *отпадуј* Кос, *пребацуј* Сј, *притискуј* Јаб, *уваљуј* Рад.

Неупоредиво су ређи облици по V врсти:

изискљив Др м, *обрђивамо-одређивају-пребацуив*-*убацуивамо* Каћ м, *веш се смрачуив* Гр;

одређивај Буч.

Слична је ситуација и у већини суседних говора. Тако однос *наређивати-наређујем* (или сл.) имамо у Гор., Љештанском (уз неке изузетке), околини Колашина и Бјелопавлићима¹²⁴⁹. У Обадима и Ускоцима је *наређујем* и сл. обичније од *наређивам* и сл., а у ист. Херц. се употребљавају паралелно обе форме¹²⁵⁰.

б) Глаголи *даривати* и *целивати* имају облике през. по обе врсте:

дорује З, *дорује се* За, *дорују* За Кос м; *целују* Ра;

дорујем Ра Сель; *целивам* Ам Ра, *целивају* Ам Кос м Ра.

616. а) Глаголи на *-ава-* који у књижевном језику иду по овој врсти готово увек имају такве облике и у говорима северозападнога Санцака одн. срб. Полимља. Потврде за гл. *(-)давати* в. у т. 255b оделјка о прозодијским алтернацијама у конјугацији, а осим тога исп. и:

познаем Б м, *познаем* Каћ м, *познајем* Буч Јаб Сель, *познајеш* Каћ м, *познајеш* Бал м Кал м Радиј Х, *не познајеш* Рад, *познаје* Гр, *не познаје* се Каћ м, *познајемо се* Б м, *не познајете* Зав м, *признају* Буч; *накдшљујем се* Радиј;

¹²⁴⁹ Гор. 691, Тешић Љешт. 234-235, Пиж. Кол. 161, Ђупић Бјел. 92. Говорећи о акц. гл., Вушовић наводи и *кџујем* (ДИХ 64), а исп. и Барј. НП-Сј. 99 *кажјем* и сл.

¹²⁵⁰ Сивкић Обади 87, Станкић Уск. I 239; Пецо ГИХ 150.

дѹи Чи м, продѹи За, удѹи се Ам.

По V врсти забележен је само један през.: стбци *дѹвамо* сѹ Др и један гл. пр. садашњи: *удѹвајући Ра* (који се може објаснити као и широко распрострањено *познавајући*).

У неким јужним и југозападним говорима овакве су форме (типа *давам, познавам* и сл.) много обичније¹²⁵¹.

б) Засведочена је и супротна појава, тј. облици през. по IV врсти у глагола који у стандардном језику припадају V врсти, и то у два северо-западна села:

зајѹвају За, зафрѹвамо За, крепѹје За, крепѹју Жив м.

И ови су облици обичнији у неким оближњим и сродним говорима него у западносанѹачким¹²⁵². То доказују многобројни примери, између осталих и:

зајѹвају ме Радиј, *зајѹвају* М м, *зафрѹваш* Ам, *зафрѹваш* Селъ, *зафрѹва* Ра, *крепѹвам* Бј м, *крепѹвамо* Рад, а исп. и *вјенѹва* За, *вјенѹвамо* Јаб, *закрѹвамо* Јаб, *издрѹва* ДС м, *обдрѹва* Г м, *намѹтава* Селъ м, *осѹдѹва* Селъ м, *сачиѹва* Г м и сл.

617. Т р п н и п р и д е в. а) Глаголи Стевановићевог А-обрасца с општим делом *кри, ли, ши* и глаголи на *-ути* имају у трп. пр. облике на *-вен* (изгледа доследно):

откривѹено Гр, *покривѹена* Буч За м Кос м Селъ м, *покривѹено* Ам, *прекривѹена* Кос м, *прекривѹени* Сј м, *сакривѹена* Селъ; *уливѹена* Селъ; *шиѹвене* пелѹнгаће Ра, *пришиѹвен* Др, *сашивѹене* Гр (исп. и гл. им. *шивѹење* Ра); *обѹвен* Сј м, *обѹвена* Кос м, *обѹвено* Кал м, *необѹвена* Ра.

б) У глагола с основом *пи* бележимо тројаке облике:

пиѹвено Ам, *непопиѹвена* Ам;

испиѹена Рад, *ракиѹа непопиѹена* ДБ;

чаѹа подпита Селъ.

с) Глаголи с општим делом *би* и *ви* имају доследно облике на *-јен*, и то чешће *-ѹјен* него *-ијен*:

биѹа бјѹена Ам, *бјѹени* Ам, на то дѹвак *набјѹен* За м, *набјѹено* За м, *одбјѹено* Граб, *побјѹени* Бук, *кѹкоши побјѹене* Ра, *прѹбјѹен* За Кос, *убјѹен* Бук За, *убјѹено* Јаб, *убјѹенијег* Јаб (исп. и топоним *Побјѹеник* Кал м Куч); *завјѹена* За м, *рѹзѹјен* ЗТ;

¹²⁵¹ Исп. Вуш. ДИХ 58, Пецо ГИХ 150, па и Пиж. Кол. 161 и Станић Уск. I 238. Напомињемо овде и то да се поред горенаведених ликова типа *позна(ј)ем* јавља, с истим видом, и *познам* За, *не познам* За м. Симић наводи за обаћки и *не познам га* (Обаћи 86), а Петровић за говор Баније и Кордуна само *познати* ("Познавати је... непознато", Петр. Б-К 121).

¹²⁵² Исп. Вуш. ДИХ 58: *дозвољѹјем, закључѹјем, вјенѹјем, замотѹјем, издрѹјем*; Пецо ГИХ 150: *допрѹѹѹјѹе, издрѹѹѹјѹе, рјѹѹѹјѹемо, употрѹѹѹјѹе*.

побијено Др, *убијен* ДС м Радиј, а исп. и *добујен* Селъ.

Облике трп. пр. на *-џен* имају сви оближњи говори¹²⁵³, осим (уз ретке изузетке) оних на северу¹²⁵⁴.

Напомена: О облицима трп. пр. глагола с инфинитивном основном на *-а в. т. 655b*, а о облицима императива неких глагола ове, као и неких других врста, т. 384 и 647.

618. Поједини глаголи:

а) Композите глагола *ждити* имају облике през. по овој врсти:

зждидиш Жињ, *приждидиш* цигар Бук, *приждиде* За, *приждиду* За п/м (: инф. *ждити* За м, *приждити* Буч, р. гл. пр. *приждили* Кал м).

б) И у през. гл. (*-к н и т и* имамо најчешће *кнџе* За м, *кнџу* Др м Кал м Кос м, *окниџе* З м, *окниџе* Кос м, *окниџу* Кос м Селъ м, али је забележено и *окнуџе се* Ђевџка Кос м (према гл. типа *ковати?*).

с) У гл. *ч у т и* јављају се две основе:

чешће је *чџо* Бј М м, *чџа* Заб м; *чџ се* Селъ м, *чџше* Кос; *чџџем* Каћ м, *чџеш* Заб м, *чџе* Кос, *чџџе* Бал м, *чџџу* Ам Јаб Кал м Кос; *чџј* Граб итд.;

ређе је (по III врсти) *чџнџ* Др; *чџнџем* Бук Јаб, *чџнџе* Јаб Селъ м, *чџну* Јаб, *дџчунџе* Јаб.

Појава облика по III врсти у вези је с видом овога гл. и већине гл. III врсте, а позната је и неким другим оближњим говорима¹²⁵⁵.

Забележено је, осим тога, и 2. л. сг. през. *чџш* (Војска долазила, *чџш!*) Х м и *чџш* (Море *чџш*, и да знам (не бих им рекао)) Жињ, што су више облици за скретање пажње (или узвици) него гл. форме.

д) Глагол *к а з и в а т и* има, за разлику од неких суседних говора, обично стандардне облике:

инф. *казивати* Чи м; р. гл. пр. *казивџ* Бук; през. *казуем* Зав м, *казуеш* Ам, *казуџе* Кос, *казуемо* Кал м, *казуете* Кос, *казују* Кос, *приказуе* Ра; имп. *казуј* За м Кос, *казујте* Ра.

У прелазном је говору забележено *казџџе* Б м, а у новоштокавском сродно *повишују* Чи м¹²⁵⁶.

¹²⁵³ Барј. НП-Сј. 106 *повијен/повјен/повјит*, али *убијен/убијен*; Вуковић П-Др. 74 *бџен, џбјен* итд., *сџојен/сџојит*; Пецо ГИХ 157 *развијена/рџвијен, навџен/ндџен*; Пиж. Кол. 170 *прџвијен/прџвијен (прџвијен), навџен/ндџен (ндџен, ндџит)*; Станић Уск. I 256 *бујен/бујен, убујен/убујен (убјен), развијен/рџвијен/рџвијит*; Петр. Ровца 172 *избјен, изџијена*.

¹²⁵⁴ Гор. 646 *бџен, бџена*, али 682 *добујен (добујен)*; Симић Обади 80 *добујен (добујен, дџбујит)*; Тешић Љешт. 228 *бујен, избујен, савијен/сџвијит*.

¹²⁵⁵ Буш. ДИХ 57 *чџнџем, чџнџи, чџнџе* ("специјално за означавање перфективности"), а и сами смо у неким златиборским селима бележили такве през. облике. Изгледа да је сторадишно полимско одн. западносанџачко *чџнџ* усамљено.

¹²⁵⁶ Овакви се облици јављају, поред неких других оближњих говора (пре свега оних у

5) ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ

619. а) У вези с односом према конјугацији гл. II врсте исп. т. 606–607. Овде напомињемо само то да по V врсти иду и глаголи на -г н а т и:

през. *дденџи* Селџ м, *ддена* Јаб М м Рад, *доенамо* Х м, *дденамо* З м, *дденају* Ам ДС м, *наенамо* Рут, *наенамо* Бал м, *пренаџи* М м, *прена* ДС м, *саенаме* Радиј, *уена* Буч; имп. *дденај* Јаб, *уенај* Куч.

б) О презентским облицима гл. на -ова- в. т. 616.

620. Новоштокавски говор има у 3. л. пл. презента гл. V врсте само -ају (не и -ау или, евентуално, -аје):

гледају Јаб Х, *играју* Куч, *кџукају* Радиј, *мбрају* Ам Бук Буч Граб Радиј, *отпадају* Бал м, *пџтају* Буч Жињ За п/м Јаб Каћ м Куч Радиј, *пџтају* З, *плџају* Кос Рад, *пџају* Жињ Каћ м, *свађају се* Радиј, *ужнају* Селџ, *умџвају* ЗТ, *чекају* Гр ДБ ДС м Рад Рут, *чувају* ДБ Кал м Рут Селџ м итд., итд.

У прелазном полимском говору само је једанпут засведочено *ћерау* М м. У свим осталим забележеним примерима имамо -ају:

гледају Б м Г м, *заљбџвају* М м, *закопају* Х м, *зграндају* Б м, *џмају* М м, *ишћерају* Г м, *мотају* Х м, *мрџају* М м, *постџрају се* Г м, *прџчају* Б м, *раскопају* Х м, *смџџшају* З м, *сркају* З м, *удџрају* М м, *ћерају* Б м и сл.

Тако прелазни говор овом особином показује (још једном) већу блискост са источнохерцеговачким него са (највероватније матичним) зетско-јужносанџачким¹²⁵⁷.

621. П о ј е д и н и г л а г о л и (и групе глагола):

а) Глаголи (-)д а т и, (-)з н а т и и и м а т и творе през. најчешће без форманта *џ*:

џам Ам ДС м Каћ м Куч М м Радиј, *не џам* М м Радиј, *џаџи* Каћ м Радиј Селџ п/м, *џа* Ам Г м Гр ДС м За ЗТ Каћ м Кос Ра, *не џа* Г м Граб ДС м ЗТ Каћ м Кос М м Сј, *џамо* Ра Рут, *не џамо* Буч Др Кос, *џате* Бј Ра Х м, *не џате* Каћ м Кос Ра, *не џате* Ра, *џају* За Јаб Кос п/м Рад Селџ м, *не џају* Ам Бук Гр Жињ З м За Јаб Каћ м Рад; *џоџамо* Заб м, *преџамо* Кос Куч Рут, *проџам* М м, *проџамо* М м Рад, *проџате* М м, *преџају се* Ра;

знам Б м Бук Гр Граб ДБ Др ДС м Жињ Заб м ЗТ Јаб Кал м М м Ра Радиј Х п/м Чи м, *знаџи* Бал м Г м Гр ДС м З п/м За м Зав м Кал м Каћ м Кос М м Ра Радиј Сј Х Чи м, *зна* Бал м Г м Граб ДБ За ЗТ

Ц. Гори), и у суседним новопазарско-сјеничким (исп. Барј. НП-Сј. 99 *каџејем, запишум* и сл.).

¹²⁵⁷ "у VI (Белићевој – М.Н.) врсти веома је раширено -аџ пџау" (Ивић Дијал. 163).

Кос Куч Рут Х м Чи м, *знамо* Бал м Г м Гр М м Селъ п/м, *знате* Ам Б м Гр Др Зав м Радиј, *знају* Ам Гр За Рут Х, *знају* Гр итд;

имаам, имаш, има, имамо, имате, имају (т. 248 и 256).

Нису, међутим, сасвим непознати ни облици са *ѡ*

ѡѡѡмо Кос, *ѡѡѡу* Ам Кос, *ѡѡѡу* Јаб, *не ѡѡѡу* Ам Радиј, *не ѡѡѡу* ДС м, *приѡѡѡу* Кос;

знаѡѡм Жив Заб м Кал м Ра Селъ, *знаѡѡм* Ра Чи м, *знаѡѡш* (*знаѡѡеш*) Чи м, *знаѡѡѡ* Др За Кал м Ра Селъ м;

имаѡѡѡм Заб Кал м Каћ м Х Чи м, *имаѡѡѡ* Др м За м Заб м Јаб Кал м Каћ м Ра Сј Чи м, *имаѡѡѡмо* Ра, *имаѡѡѡте* Чи м.

Овакве су форме нешто обичније у прибојским селима, док их у околини Бродарева (и у прелазном говору) изгледа уопште нема (или оне бар нису засведочене).

Глаголи *дати*, *знати* и *имати* (одн. *немати*) имају и презентске форме типа *ѡѡѡнем*, *знаѡѡнем*, *имаѡѡнем* (т. 639).

б) У I. л. сг. през. гл. *не м а т и* јавља се поред *чешћега немам* (т. 256f) и *нѡм* Ам, Ја *нѡм* љѡ д-уићѡм ДС м, *нѡм* човека Др, *нѡм* ни за мене леба Радиј, *нѡм* ја тѡј зѡраѡѡ нѡкѡ Радиј, *нѡм* ништа Селъ м.

Напомена: О ликовима типа *нѡма*, *нѡмали* исп. т. 386б.

с) Ни овде, као ни у другим сродним говорима, гл. *гледати* не прелази у VI врсту:

инф. *глеѡѡати* Ра; аор. *глеѡѡашѡ* Куч, *глеѡѡашѡ* Кос, *зглеѡѡашѡ се* Сј, *јелеѡѡ* Кос; р. гл. пр. *глеѡѡѡ* Бал м Б м Бј м З Ра Х итд.; през. *глеѡѡам* Бук Гр Каћ м Ра Х м, *глеѡѡа* Бал м ДБ З п/м Х Чи м, *не глеѡѡа* ДБ, *глеѡѡамо* ДС м Јаб, *глеѡѡате* Бук, *глеѡѡају* Б м Г м Јаб Х, *пѡглеѡѡаш* Бал м Бј м Буч Кос м; имп. *глеѡѡај* Б м Граб Селъ м, *пѡглеѡѡа(ј)* М м, *преглеѡѡај* Бал м и сл.

Напомена: О ликовима типа *глеѡѡмо*, *пѡглеѡѡш*, *глеѡѡите*, *пѡглеѡѡај* исп. т. 319аа.

д) Насупрот претходном, глаголи *бехарати*, *јуришати*, (-)р а ч у н а т и и (-)с а п у н а т и знају и за облике по VI врсти:

беѡѡри (И тѡ сам раѡѡи ѡ, кад *беѡѡри*, па у беѡѡру пѡчѡм) Радиј; *јуришѡиша* Буч; кат *прѡрачѡниш* Радиј; *сѡѡѡниш* За.¹²⁵⁸

Обичније је, међутим, *беѡѡрати* Радиј, *беѡѡрѡ* Куч; *насачѡња* Гр; *рачѡња се* ДБ, *рачѡнају* Ам, *рачѡњамо* Ра, *рачѡњати* Жив, *рачѡњају* Ам, *рачѡњали* Зав м. Само *јуришати* није записано, што не значи да таквога облика нема.

¹²⁵⁸ Бук је, такође, имаѡ *рачѡнити* (Ивић Поговор 139), а тај сѡмо облик бележили и у неким златиборским селима.

е) У значењу 'бити потребан' има гл. *т р е б а т и*, као и у књижевном језику, облике за сва три лица сг. и пл.¹²⁵⁹.

*Треба*м сваком ('потребна сам...') Ам, *Не треба*-му Ам, *Мене не требају* Јаб, *Без наочара читам*, нити ми *требају* Кос, *Мени и требају добри војници* Ра, Ако је се крпила закрпа на закрпу... није *требала* инекција Сј м.

Кад је *требати* гл. непотпуног значења, онда имамо, опет у сагласности са стандардом, у през. 3. л. сг.:

Треба да прилегнемо ЗТ, *Не треба* ми вако да радимо Рад, Пијанке — на њима је писало колико *треба* да служим Рут и сл.

Међутим, кад је у оваквим конструкцијама гл. *требати* у перфекту, онда се говори:

Треба сам деветнесте да служим (војску) За, *Нисам требала* ништа причати док Мемшо не дође Каћ м, *Треба* си ми доћ дође М м, И јони *нису* то *требали* да раду Г м, *нису* *требали*... За м, *Требали* су да мипре границу Кал м и сл., а не **требало* је да...

За кондиционал исп.: *Не би* ти *треба* рећ Г м, *Не би* *треба* две чарапе (носити) Граб.

Напомена: О облицима имп. в. т. 647b, а о облицима трп. пр. т. 655c.¹²⁶⁰

6) ГЛАГОЛИ VI И VII ВРСТЕ

а. О неким глаголским облицима

622. Презент, 3. л. пл. гл. VI и VII врсте. Одликује се двама наставцима — стандардним *-е* и аналошким *-у*. Употреба једнога или другог наставка условљена је, пре свега, географским положајем некога села (дакле ареално), а затим и конфесионалним одн. националним саставом његовога становништва (дакле етнички). С обзиром на оба та фактора, могу се испитана села поделити у три групе.

а) У нововарошким селима (настањеним, иначе, Србима), затим у већини прибојских (без обзира на националну структуру становништва) и неким севернијим пријеполским селима (Бабинама и Тоцима) имамо најчешће *-е*, никако или ретко *-у*

¹²⁵⁹ Исп. Стеван. ССХЈ I 347.

¹²⁶⁰ У V врсту убрајају се и гл. типа *разумјети-разумјем* (в. Стеван. ССХЈ I 334). Тако је често и у говорима СП: инф. *разумјети* Радиј, през. *разумјем* Г м М м, *разумјеш* Гр За Зав м Радиј, *разумјеш* Зав м, *не разумјем* Г м, *разумју* Селъ м. Говори се, међутим, и: *не разумик* Рад, *разумили* Бал м, *разумиш* Др м одн. *разуми* Јо Чи м, *нису се споразумили* Ра, *разумим* Др, *разумим* За, *разуми* М м. Од овога је изведено имперфективно *разумивала* Ам. У имп. је, изгледа доследно, *разуми се* Буч, *Разуми* ти мене Кос м. Од гл. *успјети* забележен је двојак през.: *успи* добро Зав м и *Мбже* да *успи* свѐ X.

- Ам: *горе, запаље, затворе, истрче, ндсе, подојме, баје се;*
- Рад: *вале, не виде, враме, заките, ижљубе се, ускоче, ломе, љубе се, прекрсте, преломе, раде, стоје, уате;*
- Радиј: *веле, виде, грабе, долазе, запаље, излазе, куне, љубе се, опколе, побеге, они се пресваде, прџе, раде;*
- Рут: *виде, здогворе се, ижљубе, ндсе, полете, потраже, раде, смјеште, траже;*
- Бук: *крстаре, нареде, раде;*
- Буч: *бјече, блече, виде, дијеле, живе, љубе се, пољубе, прдсе, расподјеле, роде, скуне се, спјусте, стоје, туре;*
- Граб: *раде;*
- Жив: *раде, беде, траже, уате, урате;*
- Жинь: *виде, долазе, мисле;*
- Заб м: *остае;*
- Кал м: *бјече, боле, веле, живе, дофате, направе, ндсе, отворе се, дсете, пале, подте, раде, спјусте, уреде;*
- Ра: *веле, виде, враме, горе куне, ндсе, дсете, плаве се, преселе се, салете, беде, тэле се краве, траже, хуте, унуте;*
- Сј м: *куне, погубе, припаде;*
- п: *боле, излазе, расклопе, бедоче, стоје, ускоче, урате;*
- Чи м: *потребе;*
- ДБ: *ђеца се вале, доате, испросе, тамо се муре, окрне, опреме се, пољуте се, да се помиче, беде, не сложе се, спреме се, среде, учине;*
- ЗТ: *ижљубе, изљубе, испросе, ките, нареде, прдсе, туре, уговоре.*
- У неким од ових села забележен је и понеки пример с наставком -у, и то највише у Буч (*запаљу, не разилазу се, беде*) и Кал м (*запросу, лежју, раде*), а само по један у Ам (*затвору*), Рад (*решу*) и Сј (*долазу*).
- б) У осталим селима (осим оних, иначе ретких, у којима живе само Муслимани) прилике нису ни јединствене ни једноставне. Тако, нпр., у прибојском Заостру (на србијанско-црногорској граници) и у пријепольским (што значи и бродаревским) мешовитим селима Срби имају у своме говору само или претежно -е, а Муслимани у тим и немешовитим селима само или претежно -у¹²⁶¹:
- За п: *весеље се, излазе, испрате, леже, мале се, наложе, нареде, начине, провесеље се, прдсе, сакуне;*

¹²⁶¹ За нека мешовита села (нпр. ДС и Зав) можемо навести примере само из говора Муслимана.

- М: *бѡју се, вѡду, дрѡжу, не жѡну се, жиѡу, ѡселу, кѡсу, лиѡу, мрѡу, нѡчину, ѡставу, рѡширу, свѡду, слѡжу, трѡу, тѡру / вѡлѡ се, вратѡ се, ѡспросѡ, нѡсѡ, ѡбѡцѡ;*
- Б м: *излѡзу, нѡсу, помѡлу, освѡту;*
- Бал м: *бѡѡжу, бѡју се, вѡду, вѡду, нѡсу, прѡсу, ѡѡду, спѡшлѡ, стѡју, не траѡжу, ѡбѡцу, урѡду, ѡбатѡ, учинѡ, чинѡ;*
- Бј п: *вѡлѡ, доѡвѡрѡ, дѡлазѡ;*
 м: *лѡту, освѡбѡду / освѡбѡдѡ;*
- Г м: *кѡристу, кѡсу, нѡлазу, рѡду, не сѡшу, ѡѡду, ѡпѡтрѡбу;*
- Др п: *гѡрѡ, јѡгмѡ се, лѡмѡ, прѡсѡ, трѡѡ, ѡѡтѡ / вѡишту, стѡју;*
 м: *вѡду, дѡѡлѡ, кѡсу, лѡву, пѡѡѡду, прѡѡѡлу, свѡду, сѡѡѡу, спрѡму, тѡру, ѡчу;*
- ДС м: *не видѡ, гѡру, дрѡжу, нѡсу, пѡставѡ, сѡставѡ, ѡѡду, не чинѡ;*
- З п: *брѡнѡ, дѡлазѡ, зѡмѡѡѡне се, ѡѡдѡ, ѡтурѡ, ѡчѡ;*
 м: *бѡју се, бѡлу ме, вратѡ, кѡпу, ѡстѡву, сѡстѡву, сѡру / рѡдѡ;*
- Зав м: *ѡспросѡ, нѡправѡ се, нѡсу;*
- Каћ м: *брѡну, вѡлу, грѡду, гѡлу, рѡду, рѡжу, ѡѡду, не слѡжу, ѡчу...;*
- Кос п: *бѡѡ се, не видѡ, вѡрѡ, дѡлазѡ, лѡмѡ, ѡѡзѡ, прѡносѡ, прѡѡѡтѡ, ѡѡдѡ, траѡжѡ, чѡстѡ итд. / вѡду, лѡжу, траѡжу;*
 м: *бѡлу, вѡду, вратѡ, дрѡжу, зѡпросѡ, ѡскупѡ се, нѡсу, ѡсѡлу, прѡѡѡѡтѡ, рѡду, рѡзѡѡѡлѡ, ѡѡду, спрѡму се, спѡшту, тѡру, чинѡ / вѡселѡ се, нѡсѡ, спѡштуѡ;*
- Лу: *дѡлазѡ, зѡнѡѡѡ, лѡже, ѡчѡ / ѡѡду;*
- М м: *бѡлу ме, гѡнѡ, гѡшу, жиѡу, наслѡѡѡѡдѡ ѡѡѡа, нѡсу, рѡду, слѡжу вѡјску, тѡжу / најѡрѡ;*
- Сѡљ п: *вѡшѡ, зѡпѡлѡ, нѡсѡ, сѡрѡнѡ, ѡѡдѡ, спрѡмѡ, спѡстѡ / грѡду, ѡлазу;*
 м: *бѡју се, вѡду, дрѡжу, не жѡну се, жиѡу, ѡселу, кѡсу, лиѡу, мрѡу, нѡчину, ѡставу, рѡширу, свѡду, слѡжу, трѡу, тѡру / вѡлѡ се, вратѡ се, ѡспросѡ, нѡсѡ, ѡбѡцѡ;*
- Х п: *гѡрѡ, грѡѡѡ, нѡлѡжѡѡ, ѡставѡ, траѡжѡ, ѡлазѡ;*
 м: *бѡлу ме, не брѡнѡ, дѡју, доѡѡѡтѡ, дрѡжу, зѡбрѡ, нагѡнѡ, ѡпрѡму, пѡѡѡлу, не постѡ, пѡшу, ѡѡду, ѡрѡнѡ ме, ѡѡѡѡ.*

с) С обзиром на стање у говору Срба из претходно наведених села, помало изненађује то што у Гробницама (са врло малим процентом муслиманскога становништва) и Кучину (само Срби) преовлађују облици типа *нѡсу*, док су на Јабуци (само Срби) ти облици готово равноправни по заступљености с онима типа *нѡсѡ*. То, с једне стране, сведочи о релативно слабом међусобном утицају говора једне и друге конфесије и, с

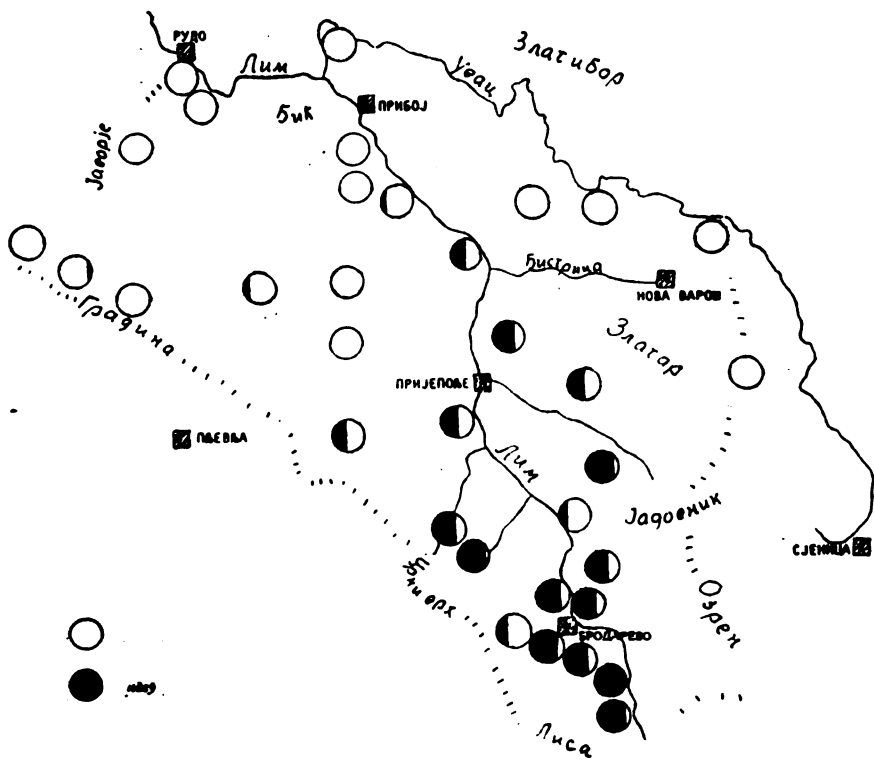
друге стране, о различитом пореклу и/или различитом времену досељавања становништва.

Примери:

Гр: *врту, ддлазу, излазу, изгубу, ддносу, ндсу, пдваду, пдстју, предвдс-
тручу, стдју, трджу / здносѣ, упрдндстѣ, убрдсатѣ ме;*

Јаб: *вдселу се, врдту, гдвору, здвдду се, здпдлу, мдслу, пдвдлчу, рдду,
спрѣмју, турју / вѣлѣ, вѣдѣ, вѣлѣ, врдтѣ, гднѣ, здрдржѣ, мдлѣ, ндсѣ, дп-
пуштѣ, пдлѣ, пдранѣ, рдзвдлѣ, стрднѣ се;*

Куч: *вѣлу, вѣдју, врдту, ддјѣлу, ддлазу, лѣжу, лѣту, ндправу, ндсу, прдлазу,
трджу / бјѣжѣ, вѣдѣ, ндсѣ, стдлѣ.*

Карта бр. 13: Треће л. пл. гл. VI и VII врсте

Напомена: На подручју срб. Полимља ни неке старије изоглосе немају (сасвим) правилан правац пружања, па се то не може очекивати

ни код оваквих иновација. Па ипак, ако се изузме део српског становништва досељеног из Ц. Горе у XX веку (нека бродаревска села), онда се примећује повећање фреквенције облика типа *ндсу* (посебно у говору Муслимана) како се иде са севера на југ. То је, опет, у потпуној сагласности са приликама у Горобилу и Љештанском, с једне, и Бијелом Пољу, с друге стране¹²⁶². Треба к томе додати и наставак *-у* у западном (Пљевља) и југоисточном суседству (Сјеница)¹²⁶³.

623. Двојство *е/у* имамо и у гл. прилогу садашњем:
горѣћи Ам, *лежѣћи* ДС м, *ндсѣћи* Кал м, *радѣћи* М м, *стоѣћи* Кос, *стојѣћи* Др м, *седѣћи* Рад Сел м Сј м, *сеђѣћи* (са *ђ* из инф. основе) Ам, *улазѣћи* Рут;

бјезући Ам, *вриштући* Каћ м, *кдсући* Јаб, *лежући* Ам, *лежући* Ам Кос п/м, *трчући* Сел м, *цврчући* Сј.

Из наведених се примера види да репартиција *-ѣћи/-ући* не одговара у потпуности оној која је констатована за *-е/-у* у 3. л. пл. през. Тако имамо, с једне стране, *-ући* у Амзићима и Сјеверину, а, с друге стране, *-ѣћи* у говору Муслимана Дренове, Страњани, Селашнице, па чак и Матаруга.

624. И м п е р а т и в глагола на *-ити* гласи најчешће *обђ* Кал м, *Обђ* плетљиво у неку бђју З, *искрђ* Буч, *опкрђ* Буч, *скрђ* Сел м; *одђјте* Каћ м. Ретко је *обди* Зав м.

625. Т р п н и п р и д е в. а) Глаголи VI врсте имају по правилу стандардни наставак *-ен*:

обљено З; *грађена* Ам, *заграђено* М м Х м, *ограђен* Ра; *жењен* М м Ра Радиј Х, *нежењен* Кос, *дожењен* ДБ, *дожењени* ДС м; *забављено* Г м; *забачено* Г м; *забрављено* Ра; *забрађен* З м; *забрађене* Буч; *запаљен* Сј м, *запаљена* ДБ, *упаљено* М м; *запослен* Рад, *запослено* М м, *незапослене* Бј м, *запосљени* Каћ м, *запдшљен* Х м, *запдшљена* Х м; *заробљен* Гр З Куч, *заробљени* Бук; *засађене* Сел м; *затвђрени* М м; *избачено* Ам; *избушено* За м; *извишено* Гр; *изврђено* Др; *изнурени* За; *испрошена* Гр Кос м; *исцѣљђено* З м; *наклоњен* Каћ м; *наложена* Гр, *надажени* Г м; *напађен* Г м; *направљена* Јаб Сел м, *напрдаљено* Х м, *направљене* Куч; *насађена* Ра; *настаљен* Др; *начиљен* За м Куч Сел Чи м, *начиљена* Буч Др Куч Сел, *начиљена* Рад, *учиљено* Ам; *ндшено* З За; *одбђрени* Каћ м; *одбђшена* За; *одвољена* Каћ м, *одвољена* Граб, *одвољена* Сел м; *одбачене* З м; *одцѣљљена* Каћ м; *оддђрено* Б м; *одрђђена* ДБ; *остављен* Ам, *постављен*

¹²⁶² Гор. 680 и Тешић Љешт. 226 само *ндсѣ* и сл.; Сек. БП 171 "редовно" носу и сл. ("у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља").

¹²⁶³ Лутић Пљ. 93 *ндсу* и сл. ("али је то особина само најстаријих становника"); Барј. НП-Сј. 100 *ндсу* и сл. ("Општа црта свих глагола ових говора је да у 3. лицу множине имају наставак *у* – како код православних тако и код муслимана, а то је карактеристично за глаголе IV врсте по Лескину."). О приликама на ширем штокавском простору исп. Рем. Шум. 305-308.

Радиј, *постаљена* Рад; *отворен* Х м; *одр^чљене* Заб м; *платњено* Ам, *платњени* Бук; *подувачена* За м; *покупљено* Кал м; *попалњено* Ра, *попалњено* Г м; *порушене* Куч; *посађен* Г м; *постројени* Кос; *прдаљен* Бук; *прегрдаљено* З; *прекршено* Х; *претурено* Г м, *протурено* Г м; *привлачен* Кос м; *првођено* Сј м; *прдм^чљен* Ам; *рдњена* Б м Рут, *рдњено* Б м Гр М м; *рдзвљена* Жив м; *рдњен* Буч Г м Кал м Кос, *рдњена* Заб м Јаб Каћ м Ра, *нерањен* За м, *обрањен* За м; *раскрчено* М м; *распд^чљени* Сј м; *распорѣжен* Жив; *распдрене* Б м; *растурена* Каћ м; *расц^чљпљена* Х; *рвшено* Сј; *рдњен* Бал м Бј м Г м Граб ДБ М м Х м, *рдњена* ЗТ Сел, *рдњено* Г м, *рдњени* М м; *состаљена* Ра; *склпљен* Сј м; *скрдњен* Рут; *сидмљена* Х; *спрмљено* Сј; *срђено* Сел м; *срушен* Чи м, *срушено* ДС м; *трдњен* Рут; *турен* Кал м, *турено* Бук Заб м; *убрађена* Кос м; *урч^чљен* Бј м; *уваљено* Ра, *уваљена* Бј м; *урђено* Бук и сл.

Скрећемо пажњу на двојство *жењен/ожењен* и *колебања* у *запослен/запослен/запошљен* (исп. и им. *запошљева* (ген. сл.) Бј м).

Забележено је само пет примера с *-ит*, од чега четири у Ра(чи): *бацито*, *набацим*, *платита*, *прдвита*, а пети у Кал(афатима): *рднити* ('храњени'). Напомињемо да примери из Ра потичу од двају информатора из две фамилије (Ћирковић и Цвиљовић). Рача се, иначе, налази на босанско-србијанској граници¹²⁶⁴.

Другога су типа и другачијег порекла придеви као *одјелита* Ам, *одјелити* Јаб, *подјелита* ДБ, *подјелити* М м; *прислонито* За м Кос п/м, *услонита* столица ДБ и сл. То су прави придеви творени од гл. основе наставком *-ит*, о чему сведочи и краткоћа вокала *и* у томе наставку.

б) У трпних придева глагола на *-стити* јавља се *-иш-* и у *кршћено* Јаб Сј (исп. и им. *кршћеницу* Гр); *намјешћену* Сј м, *премјешћено* Куч; *пушћен* Бук Сел, *пушћено* ДС м, *пушћени* Ам. Говори се, међутим, и *кршћени* кум Лу, *кршћено* Сј.

Та је група засведочена и у *упрдншћен* Ра, као и у неких гл. на *-шт-*: *пдпршћено* Бук, *унишћено* Бук, али *уништено* Кал м. (У вези с односом *иш/шт* у ових и других облика исп. и т. 396).

с) Према М. Стевановићу, у VI гл. врсту спадају и "глаголи чија се основа презента завршава самогласником *и*, а инфинитивна... самогласником *е*"¹²⁶⁵. То би значило да овој врсти припада и гл. *снабдјети-снабдим* (исп. *снабдети* Сј, *снабди* Сј, *снабди се* За). Трп. пр. овога гл. није као и у другим ове врсте, јер гласи *снабдјевен*. Тако у књижевном језику, а овде бележимо *снабдјен* За, тј. као у глагола типа (*-бити*, (*-јити* и сл. (т. 617с).

¹²⁶⁴ У већини оближњих говора нема облика на *-ит*. Неколико њих наводи А. Пецо за говор ист. Херц. (Пецо ГИХ 158) и претпоставља да су могли настати према односу *савити* : *савит*, *развити* : *развит*, *попити* : *попит*. Подсећамо на то да су и ови облици у говорима СП изузетно ретки (т. 617).

¹²⁶⁵ Стеван. ССХЈ I 335.

в. Поједини глаголи и поједине групе глагола

626. Глаголи на -и т и/-и м. а) Глаголи на -ни- чувају добро ту секвенцу и не прелазе у III врсту. Исп: *запл^чјенише* Б м, *прам^чјенила* Кос м Чи м, *см^чјенили* Кал м, *см^чјенише* Кос и сл., а такође и *јсник* (аор.) Кос, *јснијо* Жив Кос¹²⁶⁶.

Само гл. *извинити* (се), као и у многим другим говорима (па и градским), има презентске облике по III врсти (немамо потврда за облике који се творе инфинитивне основе):

Ндсијо сам кошуљу, да *извинџи*, гађа нисам За м, Ка-се платно ткџ, мбраш, да *извинџи*, и ногама и рукама радити Х, да *извинџи* Зав м, да *извинџеш* Буч, д-*извинџи* ЗТ, да *извинџете* Гр ДБ Јаб.

б) Поред *пл^чјевили* Селъ м, *пл^чјевиле* Бј, *опл^чјевило* Кал м, през. *пл^чјевџ* Бј Ра, *опл^чјевџи* За м Селъ, *опл^чјевџи* Каћ м, бележимо и некњижевно *пл^чјевџла* Х м (прелазни говор),¹²⁶⁷ као и им. *плџтва* (*плџтва* — *жџто* пл^чјевџ) Ра.

с) По VI врсти иде, као и у многим другим сродним говорима, и гл. **с п а с и т и**:

инф. *сп^ссити* Ам; р. гл. пр. *сп^ссијо* Ам Буч Јаб Каћ м Ра Рут, *он се сп^ссијо* Х, *сп^ссило* Рут, *сп^ссили* Б м Гр ДС м; през. *сп^ссим* За м, *сп^сси* ДБ. През. *сп^ссу* (3. л. пл.) За м такође је облик ове врсте, на шта указује његов прозодијски лик.

д) По VI (а не по VII) врсти иде најчешће и гл. **б р о ј и т и**:

инф. *бр^дит* Г м, *бр^дити* За, *избр^дити* Г м Гр За Ра; аор. *избр^дик* Кос; р. гл. пр. *бр^дијо* Г м, *бр^дила* Јаб, *избр^дијо* Кос, *избр^дила* Гр Х м, *побр^дила* Др.

Само једну потврду имамо за облик VII врсте: *убројили* Ра.

е) У гл. **с л о м и т и** није засведочен през. по IV врсти, већ само стандардно *сл^дми* ДС м З м Селъ м, *сл^дмџ* Х.

ф) За разлику од неких оближњих говора, па и суседних новопазарско-сјеничких¹²⁶⁸, није уопштено ч из трп. пр. у другим облицима (потврде в. у т. 246а одељка о прозодијским алтернацијама у конјугацији). Само је једанпут засведочено и *бдчи* Селъ.

627. О односима основа у глагола на *в/-и м.* а) У огромној већини случајева тај однос није нарушен и најчешће одговара књижевнојезичким

¹²⁶⁶ У сва три примера имамо значење 'видети, доживети у сну' (исп. *јснијо нџшта* Кос). Није засведочена форма *јснити*, *јснџм* у значењу 'заспати, утонути у сан'. В. о овоме у чланку М. Вујанић *Глаголи уснити и уснути*, НЈ XXII/3 (1976) 150-152.

¹²⁶⁷ Исп. љешкопољско *пл^чјевџт-пл^чјевџм* (Пеш. СК-Јџ. 173).

¹²⁶⁸ Према трпном глаголском придеву *бачен* образован је инфинитив *бачит* (Барј. НП-Сј. 98).

приликама. То показују бројни примери, од којих се овде наводи само дес:

обљеле М м, *заобљела* Радиј, *заобљеле* За м, *обљела* З М м, *разобљела* се Сел; *заобље* ме Г м, *заобљеше* Х м, *побље* се Кос, *разобље(х)* се Др м, *разобље* се Сј м;

виђет Б м Радиј, *виђети* Бал м Буч Г м За Кос п/м Рут, *виђешеш* Гр Др ДС м, *виђешемо* Б м; *виђела* Ам Буч Гр ДБ Др м Каћ м М м Рад Сел м, *виђело* ДБ, *виђели* Ам Бал м Др З Заб м Каћ м Кос п/м М м Рут Сј м Х м, *виђеле* Жив Зав м Сел, *свиђело* Др За м; *виђе* Гр (о осталим облицима аор. в. нешто ниже, т. 628а);

одљети Радиј; *одљела* Г м Буч Граб ДБ Кос м Сел Сј, *одљели* Каћ м Ра, *заодљела* Др Рад, *заодљели* Бј;

гдрети Ам Др ДС м Кал м, *погдрешемо* Кал м; *гдрела* Бал м Др За, *гдреле* За м, *изгдрела* Кал м Ра, *изгдреле* Др Кал м, *изгдрело* Др ДС м Ра Сј м, *погдрела* Јаб, *погдрело* Др Жив м Заб м Јаб Кал м, *погдрели* ДС м Јаб Кал м, *погдреле* Сј м, *прегдрели* Ам, *сагдрела* Буч Граб Др Жив м Каћ м, *сагдрела* З м, *сагдрело* Буч ДС м Жив За м Кос Сј м, *сагдрели* ДС м Кал м; *изгдреше* Др, *погдреше* Рад, *сагдре* Ам, *сдгоре* ДС м Каћ м;

живет Бал м, *живелет* Бал м М м, *живети* Ам Буч ДБ З Јаб Кал м Сел м, *доживљећу* Ам¹²⁶⁹; *живела* Буч Др Жив За Каћ м Рад Х м, *живело* се Гр ЗТ Х м, *живели* ДС м, *живели* Буч ДС м Жив За ЗТ Јаб Каћ м Куч М м Рад Сел п/м Х м, *живели* М м Х м, *доживљела* Сел м, *доживљело* Жив, *наживљела* се/наживљела се Х м, *поживљели* Јаб, *преживљели* Ам, *преживљеле* Рад, *проживљела* Х м, *проживљели* Јаб; *оживље* Др, *пооживљеше* За;

ледети Буч; *одлеће* Заб м Кос, *заледек* се Ам, *изледеше* Куч, *прилеће* Рут;

србљети Заб м; *србљело* Кос;

стиђети се За; *стиђела* се Зав м;

трпљети Заб м, *претрпљети* За м, *притрпљети* Сј м; *трпљела* Сј м, *трпљели* З Јаб, *претрпљели* Ам Јаб.

б) Однос *-џ/-и* имамо и у неких глагола код којих Правопис МХ-МС допушта и инф. облике на *-и-*, као што су *мрзјети* (исп. *мржњети* За м, *мржњела* Жив, *мржњели* Ам За м Кал м Кос) и *сједјети*, али је у овом другом гл. дошло до различитих фонетских промена (примери су наведени у т. 343da и 404b)¹²⁷⁰.

¹²⁶⁹ Нема облика *живети*. Презентски значајак *-у* у 3. л. пл. *живу* Сел м истога је (аналогног) порекла као и у *лету*, *носу* и сл.

¹²⁷⁰ Вук има *мрјити*, *сједити*, што је вероватно један од разлога за прихватање тих облика и у стандардном језику. Други су разлози фонетске (исп. *мрјети* одн. *сједјети*) и дијалекатске природе (распрострањеност ових облика у западним говорима).

с) Претходне констатације (т. а, б,) важе и за већину глагола изведених од придева, укључујући и медијалне глаголе изведене од придева са значењем боје:

ослађњели Рут, *пољућела* Гр Др Кал м, *запућњело* Др;

зобљеле Куч, *обљјело* Бал м, *побљјело* Кал м; *избљјело* Сел; *жућети* Бук, *пожућела* Ам, тако је *се жућјела* Куч; *поцрњње* Б м; *поцрњек* Јаб, *поцрњело* Ам, *се поцрњело* Куч.

Такав је облик забележен чак и у једноме транзитивном глаголу:

Они су *оселњели* били торове, или је остала крџа или није Зав м (других потврда за инф. облике немамо).

д) Међутим, глаголи изведени од придева *слаб* и *стар* немају у основинском наставку континуант јата већ и:

ослабила Др, *ослабила* З м Х м; *остарила* Куч Рад, *остарила* Гр, *остарила* Гр Граб Рут.¹²⁷¹

У прелазном говору, као и у говору Муслимана-новоштокаваца у околини Бродарева, јавља се у овоме другом глаголу основа *стара-*, чиме је избегнута група *рје*¹²⁷²:

остдрџо Г м, *остдрџо* Х м, *остдрџо* је Бал м, *остдрџала* М м, *остдрџала* Х м; кат чџк *остдрџо* Г м.

Ова је форма типична за црногорске говоре¹²⁷³.

е) Одступања од стандарднога односа *в/и* двојака су, тачније речено — дијаметрално супротна. Прво одступање, продор континуанта јата у инфинитивне облике неких глагола на -и, засведочено је у четири глагола:

брићјела Куч (других потврда немамо);

мишљети Ам, *мишљела* Бал м Х м, *мишљели* Ам Буч Др м Жив Јаб Кос Куч / *мишлити* Каћ м Ра, *мишлили* Заб м;¹²⁷⁴

плчјваљјела Х м (распрострањеније *плчјваљјели* и сл., т. 626б);

чињети Јаб, *учињети* Др м, *чињела* Х м, *чињела* Х м, *чињели* Каћ м, *начињела* ДС м, *начињело* Бал м З, *начињели* ДС м Кос м Куч Сел м / *начињити* Каћ м, *учињити* ДБ Ра, *учињити* Сел, *начињили* Буч Др Јаб Кал м Каћ м Кос Радиј, *учињили* Кос, *чињиле* ДБ.

¹²⁷¹ Правопис МХ-МС има у овоме значењу само *ослаб(ј)ети*, *остар(ј)ети*, али дијалектске прилике и ситуација у језику књижевности дају за право М. Стевановићу (ССХЈ I 587), који облике са и сматра стандардним.

¹²⁷² "Група *рј* (< *рџ*) уклања се у једној групи речи на особем начин — преважењем у *ра* (*орак*, *праск(о)а*, *свираја*, *прама*, *остарати*) или у *рја* (*скорјати*...*трјакан*...)" (Д. Петровић, *О судбини групе рј и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким вековим дијалектима*, ГФФНС XVIII/1 (1975) 162).

¹²⁷³ Исп. Пиж. Кол. 69, Станић Уск. I 74; Пеш. СК-ЈБ. 280, Ђупић Бјел. 92.

¹²⁷⁴ Забележена је и форма *мишл* Кос м.

Облици типа *мишљети* бележени су у различитим крајевима северо-западнoг Санџака, а они типа *чињети* у пријегoљским (и бродаревским) селима.

г) Друго одступање представља појава, али прилично ретка, облика типа *вѣдла* Граб ЗТ, *вѣдила* Куч Ра (исп. и *вѣдми* Ра Сј, *свѣдио* Ра); *живити* Ам, *живила* Ам Куч, *живили* Ам Др Жив Јаб Куч Ра, *проживила* Куч; *трпила* Јаб. Исп. и аор. *заплднти* (Уколко се ђнѢ чу, утолѣко *заплднти* пушка) Жив.¹²⁷⁵

Оба наведена одступања су, као што је познато, аналошко-морфолошкога порекла. У првом случају имамо угледање на модел *вољети-волим*, а у другом на модел *носити-носим* + утицај през. основе (*воли-* и сл.) + (у ијек. говорима) утицај р. гл. пр. мушкога рода (*волио* и сл.). Прва је појава "нелогичнија", јер је основа на -в много мање него оних на -и¹²⁷⁶, али се у срб. Полимљу, с обзиром на прилике у југоисточним јек. говорима, могла очекивати¹²⁷⁷. Друга је појава, сасвим "логично", распрострањенија у штокавштини, али је од оближњих говора заступљенија само у ист. Босни и зап. Србији уз босанско-србијанску границу¹²⁷⁸, док је у ист. Херц. ситуација приближно једнака западносанџачкој¹²⁷⁹.

628. Глаголи на *-ј е т и/-и м а*) Гл. в и д ј е т и:

Прво л. през. гласи готово доследно *вѣдим*. Само је у два села, од старијих особа, забележено и *вѣђу* Нѣ *виђу* добро, ГѢрѣ ми је што нѣ чуем нѢ што нѣ *виђу* (све) Бук; Јѣ *вѣђу* нѣ очи, јѣ *вѣђу* да плетѣм, да прѣдем, на моје ђчи *вѣђу*, вала, онѣмо у Пресѣгли Х м. Ова су два села, иначе, међусобно врло удаљена, а и говори су им различити.

У 2. л. сг. през. употребљавају се као облици за скретање пажње или без гл. значења и ликови *виш*, *иш*. Бележени су само у конструкцијама

¹²⁷⁵ Овакве облике бележио је у овим и неким другим прибојским селима и Р. Туровић (Јат 297-298), и то управо од глагола *видјети* и *живјети*.

¹²⁷⁶ Исп. Пеш. ВД гл. акц. 260 (табела III), М. Јоцић, *Фреквентција гласовских врста у савременом српскохрватском језику*, ППЈ 4 (1968) 60-64. Треба, међутим, напоменути да је већина глагола на *-(ј)ети* врло фреквентна (в. за *видети*, *вољети* и *желети* у цитираном чланку М. Јоцић, стр. 66-67).

¹²⁷⁷ Исп. Пецо ГИХ 60 *мишљела*, *начињела*, 61 *обдјѣла*; Станић Уск. I 74 *дѡрети*, *мишљети/мишљити*, *вѣрети/вѣрити*, *рѡљети/рѡвити*, *тѡчети*, *тѡжети*, *чињети*; Мил. Црмн. 473 *енѣжѣла* (*уенѣждит*), *трѡљѣсте*, *чињѣт* и сл.; Пеш. СК-ЈБ. 291 *чињѣт/чинит*. За *чињѣт* в. и Барј. НП-Сј. 99.

¹²⁷⁸ Исп. Симић Обади 44 *вѣдити* (*вѣђети*) и сл.; Тешић Јѣшт. 191 *вѣдити* и сл. (осим *вѡрѣла-вѡрѣла*). У Горобилу је, међутим, увек *вѣђети* и сл. (655). Треба, ипак, рећи да се *вољила*, *горѣла* и сл. јавља и у околини Никшића(!) (Вуш. ДИХ II), да о западним и северозападним јек. говорима и не говоримо: исп. А. Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ ХХV (1961-1962) 303; Дешић ЗБИЈГ 125-126; М. Драгичевић, *Рефлекси јата у данашњим личким говорима*, СДЗБ ХХVI (1980) 183; Петр. Змиј. I 224; Петр. Б-К 53-54 (овде паралелно са *вољети* и сл.) итд.

¹²⁷⁹ Пецо ГИХ 59.

са да: *дд вѣш Јаб, дд вѣш јадѧ Сель, дд вѣш тѣ Сј, дд вѣш чуда Радиј; дд вѣш Буч За м Рад, дд иш Рад.*

Основа аориста завршава се у 2. и 3. л. сг. на *ђе*, а у осталима (а само се они наводе) на *-ђе* и *-ђо* (према облицима аор. по I гл. врсти):

вѣђе(х) Б м ДС м За м Каћ м, *вѣђек* Ам Рад, *нѣ вѣђек* Куч; *вѣђесмо* Сј, *вѣђеше* Ам Кос;

вѣђо(х) Б м Г м, *нѣ вѣђо* Жив, *вѣђок* Кос М м, *нѣ вѣђок* Јаб; *вѣђоше* Ам ДС м За м Заб м Кос М м Сель м, *нѣ вѣђоше* Куч.¹²⁸⁰

Императив гласи: *вѣди* Граб За м Заб м Јаб Кос м М м Радиј, *вѣдѣ* (← видиде) Кућ Х м и, *ређе*, *вѣђи* Ам Кос М м Рад, *вѣђте* (← виђите) Сј м, а забележено је и *вѣдни* (по III врсти): *Ајде кући, вѣдни* ђецу Др.

У облику *вѣђи* очувана је, као што је познато, стара форма императива атематских глагола с иновацијом (*-и*), и то пре свега захваљујући фонетском лику инф. основе. Отуда је позната и многим другим јекавским говорима¹²⁸¹.

б) Говори се на целој подручју СП *вѣлим*, али се у неким селима употребљава, најчешће као поштапалица или узречица, и *вѣљу*

Б м: *Вѣљу*, богатага, Цемѧиле, нѣмб га гађати; Бал м: *Нѣмѧм, вѣљу*, бѣгоми; З: О, *вѣљу*, нека тѣтка бѣдѣ жѣва; За: *Вѣљу* цаба је; Зав м: *Сѧд, вѣљу*, цѣла сѣба отишла; Јаб: *Вѣљу* штѧ јој је; Кос м: *Вѣљу* даћемо је; М м: *Нѣјѣсу, вѣљу*, бѣлан, нѣ ђѣца; Кѣ ти је онѣ? *Вѣљу* ђѣца; Х: Бѣгуми, *вѣљу*, ја вѣлим лекѧру; Јѧ, *вѣљу*, скѣро отишла дѣље лекѧру м; Мѣ кајѣмо "вѣљу". Јѧ кајѣм онѣме мѧлѣме мѣме, *вѣљу*, нѣмб, реко, у школу нијкад рѣћи "вѣљу", испѣши да "вѣљу" нѣмѧ м.

Осим једнога примера из Заостра (на граници према Ц. Гори), сви остали су из пријеполских (и бродаревских) села (најчешћи су у прелазном говору).

с) Неки оближњи говори имају поред *вѣђу* одн. *вѣљу* и *вѣљу*¹²⁸², али већина њих има прва два облика, не и *вѣљу*¹²⁸³. Ни овде у I. л. през. гл. **в о л е т и** није забележено *вѣљу*, већ само *вѣлим*.

¹²⁸⁰ У других је сродних глагола о засведочено још само у *измѣлок* Жив. форме с о аналошкога порекла познате су и другим оближњим говорима. Исп. Гор. 689 *вѣђок, вѣђоште (вѣђоше), вѣђоше*; Симић Обади 85 *вѣђо, вѣђосмо*; Тешић Љешт. 233 *вѣђосмо (вѣђасмо!)*; Ћупић Бјел. 93 *вѣђесмо/вѣђосмо* и др.

¹²⁸¹ Исп. Вуш. ДИХ 68 (*вѣђ, вѣди*), Гор. (*вѣди*), Пиж. Кол. 165 (*вѣди*), Станић Уск. I 249 (*вѣди*), затим Мил. Црн. 449 (ређе *вѣђ*), Пеш. СК-Јѣ. 176 (ређе *вѣђ*), Стеван. ИцД 89, па и Барј. НП-Сј. 101 (*вѣђ*). Петровић (Змиј. III 173) наводи поред најчешћег *вѣђѧј* (инф. *виђати*) и једном забележено *вѣђи*.

¹²⁸² Сва три облика наводе се у Вуковић П-Др. 67-68 и Пецо ГИХ 149, с тим што пивско-дробњачко *вѣљу* има компаративно значење, а исп. и Барј. Бихор II 19.

¹²⁸³ Исп. Пиж. Кол. 157 (чешће *вѣдим, вѣлим*), Станић Уск. I 236 (*вѣђу, зѣвиђу*) и сл. наводи се и у Вуш. ДИХ 57; Барј. НП-Сј. 99 (ређе), Сек. БП 171; Мил. Црн. 449, Пеш. СК-Јѣ. 174, Стеван. ИцД 85 (и *зѣвиђу* и сл.), Ћупић Бјел. 89 (*вѣдим, вѣлим*), Петр. Броћ. 236.

Овај је гл. особен само по облицима суперлатива:

Ја, реко, *ндјволим* с војскаџи Кос; *ндјволи* њему Др м; И Јона, каже, *ндјволи* ђвуду је сам ја, она то *ндјволи* Кос м.

Говори се, такође: Бџуми, вељу, ја *одлим* лекару Х (тј. 'више волим', из говора новијих досељеника из Ц. Горе).

Није, међутим, засведочена форма (*најволицј*).

d) презент гл. (-)з р е т и гласи у новоштокавском говору двојачо:

здрџи Кал м, *сдрџи* Ам Др ЗТ Селъ, *здрџи* Х¹²⁸⁴; 3. л. пл. *сдрџе* Ам Буч Жив;

3. л. пл. *зрџу* Ам, *сдрџу* Др Ра Радиј.

Како су у Ра и Радиј бележени доследно, а у Др (у говору Срба) готово доследно облици 3. л. пл. типа *ндсе*, то наведено *сдрџу* не би требало доводити у везу с облицима през. гл. VI и VII врсте. Иначе, однос *зрџи* (3. л. сг.)/*зрџу* (3. л. пл.) карактерише и неке друге јекавске говоре у зап. Србији¹²⁸⁵.

Као и у гл. *чуги* (т. 618с) јављају се и облици по III гл. врсти:

зренџ М м; *сзренџ* Г м З м, *сдренџ* Г м.

Ови су облици засведочени само у прелазном говору, али није сигурно да их нема и у новошток. (нпр. у околини Бродарева?)¹²⁸⁶. Нису, ни у прелазном говору, засведочени инфинитивни облици с основом (-)зрџу¹²⁸⁷.

e) Према стандардноме *призрети-призри* (по VI врсти), бележимо:

Онџ кљуџе *призри*, оврни се вамо наџраг Бал м; како море да се *призрије* М м (по IV врсти).

f) Гл. ш у т ј е т и / ђ у т а т и. Облици са (-)ш- су чешћи и иду по VI, а они са (-)ћ- су ређи и иду по VII врсти:

инф. *шџет* Б м, *шџети* Селъ м; аор. *шџек* Селъ, *шџе* Ам Кал м, *ушџеше* се Сј; р. гл. пр. *шџило* Бук ДБ Сј м, *шџило* Г м и *шџџо* Кал м, *шџела* Заб м Јаб Селъ, *ушџело* Жив, *ушџели* се За м; през. *шџим* ДС м Каћ м Радиј Селъ, *шџи* Ам За м Сј м, *шџи* Б м, *шџите* Др; имп. *шџи* Ам Др Жив За Заб м Каћ м Кос м М м Радиј Сј м Х м, *шџџе* Бал м ДС м Каћ м, *шџите* Каћ м;

аор. *џџтак* се Рут, *џџта* се Рут; р. гл. пр. *џџтало*; през. *џџи* Кос Ра, *џџџ* Ра, *џџџи* Рут; имп. *џџи* Бук Жив Јаб Ра Радиј Рут.

¹²⁸⁴ Овако и *врџи* З м Х м, а исп. и *Прџерџи* га (млеко) у бакрач Х м.

¹²⁸⁵ Исп. Гор. 690, Тешић Љевт. 233. У Тршићу (Ник. 428) имамо *зрџи* (3. л. сг.) / *зрџи* (3. л. пл.); у централној Шумадији (Рем. Шум. 370) чешће *зре*, *сзре* него *зри*, *сзри*; у Ускоцима само *зрџе*, *зрџ* (Станић Уск. I 242); у ист. Херцеговини *зрџије* (3. л. сг.) (Пецо ГИХ 151).

¹²⁸⁶ Исп. не само Пеш. СК-Љб. 239 већ и Пих. Кол. 163, Станић Уск. I 238.

¹²⁸⁷ За однос *сдрџети-сдренџ* исп. Симић Обади 85.

Занимљиво је да су сви примери за други лик забележени у говору православних.

629. Глаголи VII врсте. а) Гл. бјежати нема у овим говорима основу бјег-:

инф. бјџат Зав м, бјџати Др Јаб Ра; р. гл. пр. бџо Бал м Гр ДС м, бџо Бал м Х м, бџо Х м, бџали Бал м ДС м Ра, бџали Бј м Зав м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, бџали Б м Х м, бџале Х м; през. бџим ДС м, бџим Заб м Радиј, бџи Г м ДС м, бџи М м, бџимо Ра, бџимо Ра, бџимо Жив, бџимо Б м Јаб Кос Куч Радиј Рут, бџите Каћ м, бџите Бук итд.

О облицима имп. в. т. 646.

б) Поред *зспџм* Буч Рут, бележимо и, у штокавштини широко распрострањено, *зспџм* Х м (прелазни говор)¹²⁸⁸.

в) Готово се доследно чува однос *стајати* – *стојим*, што значи да не долази до делимичног аналошког изједначавања инф. и през. основе:

стајати Јаб Сељ м, *стајо* Г м, *стајала* Буч Гр Др м Заб м Кос, *стајало* Јаб Кос Рут Сељ м Сј м, *стајали* Б м Каћ м Сељ м.

Одступања су сасвим спорадична: *стајала* Сељ м.¹²⁸⁹

7) ОБЛИЦИ ПОМОЋНИХ ГЛАСИЦА

630. Глагол *бити*. а) У несуплетивним презентским облицима јављају се три основе, од којих је стандардна (*буд-*) убедљиво најређа:

през. *бидџм* Гр Жив За м, *бидџш* Др ЗТ Радиј, *бидџ* Ам Бј п/м Бук Буч Гр ДС м Жив З п/м За м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Чи м, *не бидџ* За п/м, *бидџемо* Бук Заб м Јаб Рад Рут, *бидџте* Ам, *биду* Ам Бук За м Кос м Ра Рад; имп. *биди* Ам Граб За м Каћ м, *бите* Јаб;

през. *бџнџм* Буч Др Јаб Ра, *бџнџш* Ра Сј, *биднџш* Гр Др, *бџнџш* Сј м, *биднџ* Ам Бал м Бј Г м Др м ДС м Жив Жињ З м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Сељ м Х п/м, *не биднџ* Радиј Х, *бџнџ* Др, *бџнџ* Др Ра, *бџнџ* Буч Др м За Јаб Кал м Куч Сељ п/м, *биднџемо* Буч ДС м, *бџнџемо* Ра, *биднџте* Сељ, *бидну* Радиј, *не бџну* Др; имп. *бидни* Гр, *бџни* За Јаб, *бџните* За Јаб;

¹²⁸⁸ За *зспџм* и сл. (по II врсти) в. Барј. НП-Сј. 100, Драг. Лика 174, Петр. Змиј. III 165, Пецо ГИХ 151, Пиж. Кол. 162, Станић Уск. I 242. Дешић (ЗБИЈГ 260) наводи *зспџм/зспџм*, 3. л. пл. *зспџу/зспџу/зспџе*. И М. Стевановић (ССХЈ I 348) каже да се "презент често употребљава и у облицима са самогласником *е* испред личних наставка". У Горобиљу је, међутим, само *зспџм* и сл.

¹²⁸⁹ У чланку И. Поповића *Стајати* – *стојати*, НЈ н. с. III 104-115 дато је неколико тумачења једног и другог облика, као и ситуација у појединим народним говорима и код неких писаца. У Гор. (660) је *стајати*, а у Љешт. (Тешкић 200) *стајати/стајати*.

през. *будѐм* Заб м Рад, *будѐ* Ра Селъ Сј Х, *будѐте* Ра.

Треће л. сг. суплетивног облика *јесам* гласи *јѐс* и *јѐсте*

јѐс Б м Бал м Бј п/м Бук Г м Гр Граб ДБ ДС м Жив Жињ За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Х Чи м, *ѐс* Бук, *ѝ јес* Ам Јаб Кос м;

јѐсте Бал м Бј Граб Др ДС м Жив Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Х п/м Чи м.

Никада се не јавља наглашено **јѐ*

На целој подручју одрични облик гласи *нијсам*, *нијси*; *нијсмо*, *нијсте*, *нијсу*, али у многим селима (претежно на југу и западу) имамо и *нијесам/нијесам*, *нијеси/нијеси*; *нијесмо/нијесмо*, *нијесте(нијесте)*, *нијесу/нијесу* (т. 332б).

Свима је заједничко 3. л. сг. *нија*

б) Имперфекат се твори од две основе, овога пута обе као у стандардном језику:

бијаше Ам, *бијаш* Ам Буч Куч Рут, *бијаш* ДС м, *не бијаш* Јаб, *бијаше* Ам Бј Буч Др Жив За п/м Јаб Кос п/м Ра Рад Селъ п/м Чи м, *бијаше* Бј Бук Жив Жињ За м Јаб Кос Куч М м Ра Рут Селъ Сј п/м, *бијашмо* Бј За Кос, *бијашу* Бук За Кос Селъ, *бијашу* Бук Кос Куч, *бијашу* Ам Буч Кос Рад, *бијашу* Лу, *бијашу* Рут, *бијашу* Каћ м Х м;

бѐше Б м Гр ДС м Зав м Каћ м Кос М м, *не бѐше* ДС м, *бѐше* Радиј, *бѐсмо* Кос, *бѐшу* Б м ДС м.

Ови други облици, једини таквога типа¹²⁹⁰, нису распрострањени као први (типа *бијаше*) и карактеристични су за прелазни говор и друга села јужно од Пријепоља и у суседству са сјеничким говором. Сасвим су обични у црногорским говорима¹²⁹¹, а врло ретки у другим ијекавским¹²⁹². Нема их у оближњим западносрбијанским говорима¹²⁹³, а изгледа ни у говору ист. Херцеговине¹²⁹⁴.

с) Аорист је, за разлику од през., имп. и импф., морфолошки јединствен:

1. л. сг. *биј* Ам Др З Кос Селъ, *би* Г м;

¹²⁹⁰ "у великој већини говора *ѝ* [је] постало опште обележје имперфекта, с изузетком *бѐх* поред *бѝх*" (Ивић Језик 32).

¹²⁹¹ Исп. Мил. Црн. 477 (*бијаш*, ређе *бѝх*), Пих. Кол. 168 (*бијаше*, спорадично и *бѝе*), Пеш. СК-Љ. 171 ("Имперфекат се прави само од старе аориске основе: *бѝе-бѝше* итд."), Станић Уж. I 249 (*бијаше*, *бијаше*), Ђупић Бјел. 94 (само *бѝше* и сл.), Ђупић Пљ. 87 (*бѝсмо/бѝсмо*), али Руж. Пљ. 161 *бијаше*, *бијаше*.

¹²⁹² Исп. Ђук. ГЦ 239 (обичније *бијаше*) и Петр. Змиј. III 167 (у оба говора, особито у змијанском, имперфекат је врло редак).

¹²⁹³ Гор. 680 *бијаше*, *бијаше*; Тешић Љешт. 234 *бијаше*.

¹²⁹⁴ Пецо ГИХ 154 *бијаше* и сл. ("та чак и *бијаше*...*бијаше*..."). Као остатак имперфекта наводи Дешић (ЗБИЈГ 265) *бијаше*.

2. и 3. л. сг. *ба/ба̄* (т. 268);

1. л. пл. *бисмо* Јаб; *Фино* ме прихватише, *туне бисмо*, *поситисмо*, *ужинасмо* Ам; *Побе бисмо* четири мјесеца Буч; *И потљен бисмо* мй вође Др; *Еле*, кад *бисмо* више Милорадовѣ куће на днй кршањак. . . ДС м; *На Црну ст^нјену* кад *бисмо*, *окренусмо* се ДС м; *Бисмо* тај дан Жив; *Седмдесѣ-данѣ бисмо* четрестѣ Жив; *Јопѣ* тамо уз једно брдо кад *бисмо*, оно *јопѣт* неко звизну Радиј; *Бисмо* туде Сель;

3. л. пл. *бише* Рут; *Вође бише* Ам; *Те*, бдоми, *ље гдј бише* тройца, по *јдан* се *писа драге вѡлѣ* Б м; *Кад бише* Рашици, *горе* уз *днѡ полѣ*, *само пуца* Кос; *Полѣхело* за Митровицу, *па* кад *бише* горе у Трново. . . Кос; *да бише* на *кѡв^нма*. . . Кос; *Бише* дуго Куч; *Дв^нѣ* године *бише* Сель м.

631. Глагол х т ј е т и. а) У презенту имамо најчешће (^h)*ѡћу*, (^h)*ѡћеш*/^(h)*ѡћеш*, (^h)*ѡће*/^(h)*ѡће*, (^h)*ѡћемо*, (^h)*ѡћете*, (^h)*ѡће*/^(h)*ѡће*; одрично *нећу*, *нећеш*, *неће* (*неће*), *нећемо* (*нећемо*), *нећете*, *неће* (*неће*, *неће*). Потврде су наведене у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 258.

У 3. л. пл. нема облика типа **(x)ѡћеју*, **(x)ѡћу*; **нећеју*, **нећу* или сл.

Засведочени су, међутим, други занимљиви облици. Тако је у једном бродаревском селу забележено *нѣтѣ*: *Нѣмѡ* плакат, *ништа* ти они *нѣтѣ* Бал м¹²⁹⁵.

Поред (^h)*ѡћеш* одн. *нећеш* може 2. л. сг. гласити и:

ош; *неш*: *Ош* једну? Ам, како *ѡш* Ам, *Ош* попити једну? Куч, *Ош* бити *јѡш* кој дан Рад; *неш* Ам Бук ДБ Жив За м Куч Ра Рад Рут;

(^h)*ѡј*; *неј*: А шта ^h*ѡј* грднѣ Нѣнко? Б м, куд ^h*ѡј* Г м, и тѣ *ѡј* д-јдѣш Гр, па шта ^h*ѡј* ДС м, ако ^h*ѡј* З м, *ље ѡј* Јаб, Турѣш ^h*ѡј* пјѣсму, ^h*ѡј* тако Каѡ м, Нѣк-идѣ куд ко ^h*ѡј* М м, шта ^h*ѡј* М м; *Неј*, бдо ми, више Б м, *Да неј* тѣ ко Дѣт Б м, *Неј* га, реко, ни дѡћи Гр, *неј* ДС м ЗТ Јаб, *Ако* ми *је неј* дѣти мѡлѡм, *дѣнеш* ми *је сѡлѡм* Радиј, *Је* ли рѡдити — *неј* ли? *Ако неј* рѡдити, *да* те ос^нѣчѣм Х;

о (у *вези са ли*): *О*-л му *казат* како *је била* прије свѡдба? Бал м, *О*-ли тѣ, *љѣвѡјко*? Бј, *О*-ли *ѡѡбу* слѡшати, *ѡ*-ли *гаће* прѣти, *шта-ш*? Јаб.

Вероватно је различитим фонетским променама од *ѡј-ли* настала форма *ољ*, иначе врло ретка:

Ољ да ти *кажѣм*? За, *Ољ* *јѡш*? Х м.

Облици *ош* (није засведочено *хош*) и *неш* карактеристични су за говор села северно од Пријепоља, а остали углавном за села јужно од тога града. Иначе, ниједна од наведених форми није само западносанѡачка,

¹²⁹⁵ Стари облик 3. л. пл., очуван у многим црногорским говорима (као и *ненегирано ѡте*). Исп. Вуш. ДИХ 58, Пиж. Кол. 159 (*млађи ѡле*), затим Пеш. СК-Љ. 171 (*ѡле, неће*), Стеван. ИцД 86, Ђупић Бјел. 91 *ѡте*.

али је мало крајсва у којима се све јављају¹²⁹⁶. Додајмо к томе да и 2. л. сг. енклитичке форме *ћеш* може бити сведено на *ш*. Исп. штǎ-ш Јаб и примере наведене у т. 314а одељка о вокализму.

Постоје, иначе, и перфективне форме типа *нѣ шћеднѣм Ра*, *нѣ шћеднѣш Кос*, *шћеднѣ Кал м*, *шћѣ^ннѣ Селъ м*, *нѣ шћеднѣ Ра Селъ м*, *шћѣ^нну Селъ*, *нѣ шћедну Ам*.

б) Ниједан од два стандардна облика имперфекта (*хотијак* и *хтијак*) није засведочен у западносанџачким одн. србијанским полимским говорима. Уместо њих употребљавају се друга два:

шћадѣ^лѣс Кос, *шћадѣ^лѣше За*, *шћадѣ^лѣсу Кос Ра* (ретко *ћадѣ^лѣше Кос м*);

шћак Гр, *шћаше Ам*, *шћагу Др*; *нѣ шћак Куч*, *нѣ шћаше Буч*.

с) Засведочене су и двојаке форме аориста:

нѣ шће(х) Жив Кос, *нѣ шћек Бук Жив Јаб Ра Рут*, *нѣ шће^л М м*, *нѣ шће Ам Буч Др п/м За м Јаб Кос*, *нѣ шће Б м*, *нѣ шћесмо Јаб*, *нѣ шћесте М м*, *нѣ ^лћесте Кал м*, *нѣ ктешѣ ДБ*, *нѣ шћеше Буч Жив За м Кос*;

шћѣдо(х) За м, *нѣ шћѣде Др Кос Селъ п/м*.

Интересантно је то што су готово сви примери забележени с негацијом, па можда због тога имамо толику превагу облика типа *шће*. Није сигурно да су ти облици толико (или уопште?) чешћи у ненегираној форми.

д) Основни облици р. гл. придева су *стѣ^ло (шћѣо)*; *шћѣла*, *шћѣло*, *шћѣли*. Забележено је, осим тога, и *стѣо*, *тѣ^ло*, *^лтѣ^ло*; *^лћѣла*, *ћѣли*. Потврде в. у т. 377б одељка о консонантима.

II. НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

632. О већем броју засведочених релевантних појава већ је било речи у претходном излагању (у оквиру појединих гл. врста). Овде наводимо још неке, посебно оне које су карактеристичне за глаголе више врста.

1) ИНФИНИТИВ

633. а) У већем делу срб. Полимља, северозападно од линије Кокин Брод — Пријепоље — Јабuka, није забележен ниједан пример инф. на *-т* одн. *-ћ*, а јест много њих на *-ти*, *-ћи* (део примера в. у т. 109 и 237-246 одељка о прозодинији).

¹²⁹⁶ Исп. Вуковић П-Др. 68 *ој ли*, *от ли*, *нѣш*; Вуш. ДИХ 58 *ѡј ли*, *ѡ-ли*, *ѡт ли*, *нѣт ли*; Гор. 656 *нѣш* (и *ош*, из несобјављене грађе); Пеш. СК-Љ. 171 *о-лѣѡ-ли*, *нѣ-ли (нѣј)*; Симић Обади 47 *нѣш*; Станић Уск. I 235 *ѡј*, *ѡ-ли (ѡј-ли)*, *нѣ-ли (нѣј ли)*; Тешћић Љешт. 197 *ош ѡли*, *нѣш*; Ћупић Бјел. 48 *нѣј* итд.

И из неких села јужно и југоисточно од те линије имамо само потврде за облике инф. на *-ти, -ћи*, и то из Каћева, Лучица и Хрта (овде се то односи на говор Срба). Исп.:

- Каћ м: *бѣти, дѣти, довести, ишчупати, пљкати, поднѣтити, пописати, причати, радити, узети, - дѣћи* итд.;
- Лу: *касти, стр^чѣљати, — помодћи*;
- Х: *бѣти, знѣти, копати, направити, орати, пон^чѣти, сламити, чува-ти* и сл.
- У другима је, пак, забележен само понеки пример инф. на *-т*:
- Гр: *дѣзнат, љс, снѣват, али ваљати, дѣбити, држати, дѣн^чѣти, избрѣ-ти, љсти, казати, оставити, палити, палити, пѣцати, подпити, — дѣћи, љћи, поћи* итд.;
- ДС м: *знѣт, испрѣчат, орат, остат, поднат, али бѣти, гѣзити, гѣда-ти, вѣрети, знѣти, испрѣчати, јѣсти, казати, м^чѣшати, подбити, претрѣсти, причати, скѣчити, стѣпати, уловити, — рѣћи* итд.;
- З: *оставѣт З, али живѣти, испрѣчати, казати, пѣтљати, учити, — дѣћи*;
- Зав м: *бѣжат, уѣру^ѣат, али бѣти, изѣткати, нѣсити, рѣзѣти, слагати, уѣорати, учити, — дѣћи* и сл.;
- Јаб: *читат, али бѣжати, изм^чѣнѣти, нарѣдити, одговѣрити, окрѣну-ти, палити, подбити, поднѣс^чти, прѣварити, проговѣрити, радити, рѣтовати, стајати, укувати, љмр^чѣти, — љзѣћи* итд.;
- Кос м: *вѣратит, зѣклат, затвѣрит, остат, али бѣти, вѣратити, испрѣча-ти, пѣшѣч^чти, прѣфѣтити, спѣвати* итд.; Кос п: *вѣђети, гѣз^чти, клѣти, крѣнути, пљкати, подбити, подѣшати, прѣвести, рад^чти, љбити, — подѣђети* итд.;
- Радиј: а неш *вѣђет*, нико те *сметат* неће, али *бѣти, забѣравити, зѣдти, казати, кѣкати, м^чѣшати, причати, разгѣрѣдити, сигѣрати, трѣ-жити, шѣнути, шѣкати, — дѣћи, љћи, рѣћи* итд.
- Само се у говору Муслимана у Балићу (можда и у суседној Бјелохови) обе инф. фѣрме равноправно употребљавају:
- Бал м: *бѣцат, живѣт, живѣет, љзн^чѣт, казат, ожѣнит, пљкат, поднѣѣт, прѣдат, љѣтит, чѣкат, ѣарѣкат / вѣђети, дѣлазити, знѣти, љзла-зити, поѣдѣтити, причати, тѣрити*;
- Бј м: *прѣдат, сѣслушѣт / бѣти, јѣсти*.

Што се новошток. говора тиче, а досад смо само о њему говорили, из овога се могу извући два закључка: 1° Што је село северније и северо-западније од Бродарева, то су мање шансе да се у њему појави инф. на

-т (и то важи за обе конфесије); 2° У самој околини Бродарева чешћи су облици инф. на -т у говору муслимана него у говору православних.

Наведени примери су у укупном броју на подручју срб. Полимља засведочених инф. облика готово занемарљиви. Њихова је појава ипак значајна јер су, колико нам је познато, једини такве врсте у источнохерцеговачким западносрбијанским говорима¹²⁹⁷.

б) Не би се могло рећи да је ситуација у прелазном говору обрнута, али је сигурно да су у њему инфинитивни облици без финалнога -и сасвим обични:

би́т Г м М м, *вјероват* М м, *гађат* Б м Г м, *дџат* Г м, *дџретит* се М м, *дџат* М м, *дџдат* Х м, *држат* Г м, *забравит* М м, *зџас* М м, *зџенут* М м, *изџдит* М м, *изнџџит* Х м, *каџат* М м, *кџдџат* Х м, *кџпит* М м, *леџат* М м, *наслџџит* М м, *наџчит* Б м, *нџсит* Г м, *одџерат* Г м, *џстат* М м, *оџџрат* М м, *пџт* З м, *пџтат* З м, *плџтит* М м, *пџбит* Б м, *пџџест* Г м, *пџстит* Х м, *прџт* З м, *приџдат* М м, *приџчат* Г м М м, *раџит* Г м М м, *разџудит* Г м, *рџс* М м, *распџлаџат* Г м, *сџђет* Х м, *скџчит* Б м, *слџшџат* М м, *тџрат* Б м, *умрџџит* М м, *упџлит* М м, *шџђет* Б м, - *џџ* Б м Г м, *џџџ* Б м М м, *наџ* Г м, *нађ* М м, *прџј* Г м, *рџђ* Б м Г м.

Овај говор, као и суседни новопазарско-сјенички¹²⁹⁸, зна и за облике инф. на -ти одн. -ћи, али су они ређи од претходних:

Б м: *гађати*, *скџчити*, - *рџђи*;

Г м: *би́ти*, *приџчати*, *слџшати*, - *нађи*;

М м: *вџратити*, *џмати*, *исприџчати*, *каџнити*, *одџџети*, *подџџелити*, *пџпџити*, *премаџити*, *приџчати*, *скџђати*, *џџети*, - *џџџи*, *изџђи*, *џспџџи*, *џсеђи*, *рџђи*, *тџђи*;

Х м: *исприџчати*, *каџати*, *приџчати*, - *џсеђи*, *рџђи*.

Тиме овај говор још једном показује свој "прелазни" карактер, јер прави зетско-јужносанџачки говори имају најчешће само краће облике¹²⁹⁹.

¹²⁹⁷ Нема их у Гор. (679-680) и Љештанском (Тешић 226), а нисмо их бележили ни у околини Ивањице, на Златибору и у Ужичкој Црној гори. (У источнохерц. западносрб. говоре не убрајамо, из познатих разлога, сјенички.) Међу пет-шест инф. облика наведених у Ђупић Пљ. 81 нема ниједнога на -т. У јужним и југозападним источнохерц. говорима употребљавају се паралелно и једни и други облици. Исп. Вуковић П-Др. 72, Буш. ДИХ 56 (+ *џлит/џлџити* и сл.), Пецо ГИХ 159-160 (+ *џлит*), Станић Уск. I 229, затим Пиж. Кол. 154 (*пџџџ*, *мџлит*, "доста ријетко" *џџити*; *џџџи/џџџи* одн. *џџ*).

¹²⁹⁸ Барј. НП-Сј. 97.

¹²⁹⁹ Барј. Бихор II 19 ("чује се само у краћем облику"), Петр. Број. 236, Пен. СК-Љ. 179 ("Код типичних представника увек је без крајњег -и"), Стеван. ИцД 84, Ђупић Бјел. 89 ("инфинитив је увијек без финалног и"), Ђупић Зета 279 ("инфинитив је без крајњег и"), а исп. и Сек. БП 171 ("Инфинитив се најчешће употребљава крв, без крајњег и"). У Црмници, међутим, "код глагола на -ти је обичнији облик без крајњег -и; код глагола на -ћи су облици са -и нешто чешћи" (Мил. Црмн. 452).

2) АОРИСТ

634. а) Врло фреквентан облик. Твори се и од имперфективних глагола, али ређе:

Седамдесет-дана *би́смо* четресте Жив; *Вика* неки Сел; *викаше* Кос; *Врднаше* се партизани неколико пута и поскидаше све Др; Овај потпоручник *гдвори* да одступимо Гр; *Све се гдвови* ДС м; . . . Те иг не би пошље, не *длазише* вуда Бук; Једно петнест дана тако ме *држа* Ам; *Држа* гдвор За; Он онд *крка* неђељу дана Сј; *Лежа* и Јона Жив; И Јон дође, један дан *дра*, два Сел м; *Пече* нешта Кос; *пила* За м; *писаше* Кос м; Нешто *прича*, *прича* Кос; Он не ништа, *нако* *причаше* са Селом Бал м; Бдгами, *пуцаше* најприје неће ли стати, али неће Кос; *не рада* Гр; Ја јопе по нћи, те на Баре, гдрек *спва(х)* Б м; Ја *трча(х)* за њим М м; Двапут га *уватише*, *ћераше* до у Варош и затворише Ам; Они *ћераше* траг, *ћераше*, али се ми фрчили од Лима *опе* горе Кос; *Чува* га, *чува* га, па ништа Јаб.

б) Забележена су само два примера с глаголом у 2-3. л. сг. и заменицом у 1. л., што значи да та појава овде није узела већег маха: Ја *обече* Каћ м; њ ја га *прескочи* Кос (судећи по акц.). Можда исти случај имамо и у примеру: А ја се *поиздр^ије* на њу, јер су остале потврде за ово лице аор. из тога села увек биле на -к, али то није нимало сигурно.

с) Забележено је и: Што *викаше* мбј чйча: "Ја нисам видио некогца *љба* да се *јде*, од^т некогца Куч; Тако он *причаше* Бал м, дакле са обликом имперфекта и акцентом аориста. То би могао бити први знак мешања ових облика у србијанским полимским говорима.

635. а) Наставци 1. и 2. л. пл. су -смо одн. -сте: *вечерасмо* ДС м, *вратисмо* се М м, *дђосмо* Чи м, *зандисмо* Сј м, *натдварисмо* Каћ м, *ндисмо* Гр, *обдвисмо* Буч, *одосмо* Јаб Кос, *одредисмо* Бј м, *одрисмо* Кал м, *освднусмо* Кал м, *дћерасмо* Каћ м, *питасмо* се Бал м, *побисмо* се Буч, *повратисмо* З м, *подрависмо* се Гр, *подписмо* Куч, *пописмо* З м, *постависмо* Буч, *почесмо* Каћ м, *прендисмо* Буч, *прђдсмо* Х м, *рекосмо* За м, *рчасмо* Кос, *убисмо* Заб м, *ујесмо* Б м итд.; *побисте* ДС м и сл.

б) *Ш* из 3. л. пл. јавља се у наведеним облицима изузетно ретко: *одошмо* Жив м, *орібашмо* За м; *остадоште* Кос. Ови се облици не могу ни у којем случају сматрати типичним западносанџачким.

636. Познато је да неки глаголи проширују или могу проширивати основу са -д. У вези с том појавом карактеристични су за србијанске полимске говоре ови глаголи:

а) Гл. м о њ и; нема, бар према нашим белешкама, тако проширену основу:

мѣо^А Селъ м, *не мѣоѡ* Ам Буч Кос, *не мѣоѡ* Буч Кал м, *не мѣоѡ* Буч, *не мѣоѡѡ* Кал м Селъ м.

б) Глаголи I врсте на *-стр/-дем*; код њих је ситуација, као и у стандардном језику, управо обрнута:

дѣѡѡ Јаб Кос, *дѣѡѡ* Јаб, *прѣѡѡ* Селъ, *прѡѡѡ* Буч; *ѡѡѡ* Др м, *пѡѡѡ* ДС м Ра, *пѡѡѡ* Б м; *ѡѡѡ* За м, *ѡѡѡѡ* Бук и сл.

с) Гл. (-)п а с т и; понаша се исто као и претходни глаголи:

пѡѡ Чи м, *пѡѡ* Г м ДС м Заб м Кос п/м Куч, *нѡѡѡ* М м; *дѡѡѡ* Селъ, *нѡѡѡ* Ам Гр Ра, *нѡѡѡ* ДС м, *нѡѡѡѡ* Гр Др, *дѡѡѡ* Буч, *прѡѡѡ* се Радиј, *прѡѡѡ* се Кос, *прѡѡѡ* Ам Каћ м, *ѡѡѡ* Селъ, *ѡѡѡѡ* Жив Јаб.

д) Гл. (-)с т а т и; основни гл. има (увек?) у аор. -ѡ: *стѡѡ* За м, *стѡѡ* Б м Буч ДС м Заб м Кос, *стѡѡѡ* Ра.

У композита се јављају оба типа аориста:

ѡѡѡѡ Селъ, *дѡѡѡѡ* Кос, *ѡѡѡѡ* Др, *ѡѡѡѡ* Г м Гр Др ДС м Кал м Каћ м Ра Селъ м Сј м Х, *ѡѡѡѡѡ* М м, *ѡѡѡѡѡ* Др Кал м Кос, *ѡѡѡѡѡ* М м, *пѡѡѡѡ* Селъ м, *прѡѡѡѡ* Кал м, *прѡѡѡѡѡ* Рад, *сѡѡѡѡ* Каћ м, *ѡѡѡѡ* Каћ м, *ѡѡѡѡ* Селъ, *ѡѡѡѡ* Куч, *ѡѡѡѡѡ* Др;

нѡѡѡ Бук Буч М м, *ѡѡѡ(х)* Жив м, *ѡѡѡ* Бук, *ѡѡѡ* Ам Бук Буч Г м Др Јаб Кос Ра, *ѡѡѡѡ* Бук Куч Селъ, *ѡѡѡѡ* Буч Гр Др ДС м Радиј Рут Селъ, *прѡѡѡѡ* Ам, *прѡѡѡѡ* Бук Кос.

е) Глаголи V врсте д а т и, з н а т и и и м а т и; имају готово дослено облике аор. на -ѡ:

дѡѡ Б м Кал м, *нѡѡ* Каћ м, *дѡѡѡ* Куч, *дѡѡ* Бук Г м Зав м Каћ м Радиј Сј, *нѡѡ* Ра Селъ, *дѡѡѡѡ* Буч, *нѡѡѡѡ* Кос, *дѡѡѡѡ* Бал м Бук Г м ДС м Зав м Каћ м Кос Куч Радиј Селъ, *нѡѡѡѡѡ* Г м Буч, *нѡѡѡѡѡ* Буч; *дѡѡѡѡѡ* Каћ м, *ѡѡѡѡѡ* Сј, *пѡѡѡѡѡѡ* Сј м, *прѡѡѡѡѡ* Селъ, *прѡѡѡѡѡѡ* Б м, *прѡѡѡѡѡ* Сј, *ѡѡѡѡѡ* Ра;

знѡѡ^А Б м, *нѡѡ* *знѡѡ* Сј м, *нѡѡ* *знаѡ* се Куч Селъ; *пѡѡѡѡѡ* Радиј, *пѡѡѡѡѡ*^А Х м, *пѡѡѡѡѡ* ме Кал м, *пѡѡѡѡѡ* ме М м, *пѡѡѡѡѡѡ* Кос, *сѡѡѡѡѡѡ* Кос;

ѡѡѡѡ За м, *ѡѡѡѡѡ* Ам, *ѡѡѡѡѡѡ* Селъ; *нѡѡѡѡѡ* Буч, *нѡѡѡѡѡѡ* Ам Кос м Селъ м, *нѡѡѡѡѡѡ* Б м.

ф) Глаголи V врсте на -ј е т и/-и ј е м:

нѡѡ *смјѡѡѡѡ* Селъ м; *ѡѡѡѡѡ* Ра, *ѡѡѡѡѡѡ* Радиј³⁰⁰.

г) Гл. х т ј е т и: *не шѡѡ* / *не шѡѡѡ* и сл. (т. 631с).

³⁰⁰ Прав. р. *смјѡѡѡѡ/смјѡѡѡ*, а само *ѡѡѡѡѡ*.

Напомена: Остале занимљиве (а забележене) облике аор. в. у одељку о гл. појединих глаголских врста (I).

3) ПРЕЗЕНТ

637. а) Наставак -у у 1. л. сг. имају глаголи *моћи* и *хтјети*, и то доследно (т. 594b одн. 256 и 631a), а *видјети* и *велим* само спорадично (т. 628a,b). Није засведочено *вољу*, већ само *вдлим*.

б) Наставка -ау у 3. л. пл. гл. V врсте нема уопште у новоштокавском говору, а и у прелазном је изузетно редак (т. 620).

С друге стране, у 3. л. пл. гл. VI и VII врсте имамо -е^ау, при чему је репартиција ових варијантних наставака најчешће аресално и/или конфесионално условљена (т. 622).

638. Известан број глагола има у 2. л. сг. и краће облике през.: *мѡш*, *мѡж* (: *моћи*, т. 594b); *чѡш*, *чѡш* (: *чути*, т. 618c); *дѡ* (*в)ѡш* (: *виђети*, т. 628a); *ош*, *нѡш*; (^h)*ѡј*, *нѡј*; *о-ли*, *о-љ* (т. 631a).

Од гл. *немати* забележен је краћи облик само у 1. л. сг. (*нѡм*, т. 621b), а од *казати/касти* и у 1. и у 2. лицу сг. (*кѡм*, *кѡш*, т. 608d).

Осим тога, и енклитички облик 2. л. сг. гл. *хтјети* може бити сведен на *ш* (т. 314a и 631a).¹³⁰¹

Наведени облици потичу од гл. који припадају различитим глаголским врстама (*моћи*, нпр., припада I, *казати* II, *чути* IV, *немати* V, *видјети* VI врсти, а *хтјети* је гл. неправилног односа основа, уз то и помоћни).

Они се разликују и по фреквенцији, а понекад су и аресално поларизовани. Тако се, нпр., *мош* јавља често, а *мож* спорадично; *каш* је у овим говорима сасвим обично, а *кам* посве необично (само једном потврђено); *ош* и *неш*¹³⁰² је карактеристично за говор подручја северно од Пријепolja, а (^h)*ој* и *неј* за подручје јужно од тога града.

Сигурно је и то да нису сви наведени облици истога постања, али није сигурно који је облик којег порекла (фонетског или морфолошког)¹³⁰³.

Заједничко је свим наведеним облицима то да потичу од глагола који спадају међу најфреквентније, не само у овим говорима него и у нашем језику уопште.

¹³⁰¹ Није засведочено драгачевско *ѡм*, *ѡш* (: *доћи*), *пѡм*, *пѡш* (: *поћи*) и сл. (из наше грађе). Исп. и *нѡш*, *ѡм* у Рем. Шум. 135.

¹³⁰² Можда се због могуће хомонимије с овим обликом никада не јавља **неш* (: *немати*), иако је *нѡм* (1. л. сг.) познато.

¹³⁰³ Преглед доскорашњих тумачења већине наведених облика 2. л. сг. изнет је у Р. Симић Левач 387-389 (Симић износи и властита тумачења неких облика) и Рем. Шум. 342. Р. Симић не објашњава облик *нѡм*, али га наводи као потврду за синкопу, тј. "изостављање -л-" (Левач 162). Као пример за "редукцију вокала а" наводи овај облик и Б. Николић (Мачва 237), а исп. и Гор. 656.

639. Облике типа *биднѐм* (т. 630а) и *шлѐднѐм* (т. 631а) бележимо и у гл. *моћи, дати, знати, имати* и *умјети*:

Ако *мѐнѐм* како бити, ја нећу никуд от куће ДС м, *мѐнѐм* Каћ м М м Радиј, *не моену* Јаб;

Дѐднѐм неке чарапе Граб, Да ти *дѐднѐм* ја свѐс Х, *дѐднѐм* М м, *дѐнѐм* Жив Сј п/м, *дѐнѐш* М м, *дѐднѐ* ђетету Бал м, *дѐнѐ* Бал м, *дѐднѐ* Ам З Јаб Кал Каћ м Куч М м Селъ м, *дѐнѐ* За м Кал м, *дѐднѐмо* Жив м, *дѐнѐмо* З, *дѐдну* Г м Др м Жив Куч М м Рут Селъ м, *дѐнѐ* За м Кал м;

знѐнѐм Кос м, *пѐднѐ* Ам;

ѐмаднѐм Радиј, Ако *ѐмаднѐ*, ти дођи те кажи. Ако *немаднѐ*, ти немо ни долазити Бал м, *ѐмаднѐ* З м М м Чи м (исп. и имп. *ѐмадни* Чи м); *немаднѐ* Кал м Кос;

ѐмљѐднѐ Радиј, *ѐмјѐдну* Ра.

Од седам глагола у којих су засведочени овакви облици чак четири припадају гл. V врсте. Њима се код имперфективних глагола (*моћи, знати, имати* и *хтјети*) мења у зависним реченицама гл. вид.

4) ИМПЕРФЕКАТ

640. Иако се то, с обзиром на географски положај и карактер србијанских полимских говора, можда не би очекивало, процес губљења имперфекта отпочео је и у њима. У томе погледу они се налазе негде на прелазу између оближњих црногорских, с једне, и севернијих западносрбијанских јекавских говора, с друге стране.¹³⁰⁴ Високу фреквенцију данас имају само облици импф. гл. *бити* (т. 630b) и *хтјети* (т. 631b), а чести су, особито у говору старијих, и од неких других фреквентних глагола (као што су *имати, мислити, знати, ићи* и сл.).

Због таквога стања може се истаћи само неколико интересантних појава.

641. а) Постоје двојаки облици импф. гл. и м а т и:

ѐмади/а(х) ДС м За м Селъ м, *ѐмади/аѐ* Гр, *ѐмади/а^а* ДС м, *ѐмади/а^а* ДС м, *ѐмади/аше* Ам Бј Јаб Кос, *ѐмади/аше* Гр Јаб, *ѐмади/асмо* Каћ м, *ѐмади/аѐу* Буч;

ѐмѐше Б м Г м ДС м За м Селъ п/м Х м, *ѐма^ау* Бал м ДС м, *ѐма^ау* ДС м (исп. и *немаше* ДС м).

Трећа потенцијална форма (*ѐмаѐах*) није засведочена.

¹³⁰⁴ За прве исп. Барј. Бихор II 21 ("Бихорска зона као и суседне јој (беранска, бјелопольска и сјеничка) чува имперфекат као живу категорију."), Вуковић П.-Др. 71, Буш. ДИХ 59, Мил. Црмн. 450-451, Пеш. СК-Љ. 176-178, Пиж. Кол. 167, Станић Уск. I 249-251, Пупић Бјел. 94 итд., а за друге Гор. 680 ("Имперфекат је у горобильском говору у процесу губљења.") и Тепић Љешт. 226 ("Овај се облик у Љештанском врло ретко употребљава").

b) Први је модел (*имадијак* и сл.) врло продуктиван у говорима СП: *ддија^ау* (Не *ддија^ау* гомилџм да биднемо) ДС м; *знадијак* Кос, *знадија^ау* Селъ м; *могдијаше*¹³⁰⁵ За м; исп. и *сједијаше* Селъ м.

c) Јавља се и двојак облик импф. гл. *з в а т и*:

зедше Ам Каћ м / *зедш^агу* Радиј (однос $\theta : o$).

d) Распрострањеније је *бијаше* од *б(ј)еше* (т. 630b). Говори се (*ш*)*ћадијаше* и *шћаше* (т. 631b), али не и *хотијаше*, *хтијаше*.

642. а) Гл. и *ћ* и *и*ма у импф. нејотован консонант *џ*: *идџше* Кос Селъ м, *идџсмо* Селъ м, *идџгу* Рут.

b) нејотовану основу бележимо и у гл. VI врсте на *с* и *х*:

ндсџше Рад; *ндсџгу* Селъ, *ндсџ^ау* Селъ м; *прдлазџ^ау* Кал м.

Ова се појава објашњава дисимилацијом сугласника у 2. л. сг., аналого-гијом према тако добијеном облику (што важи за сва остала лица) и аналого-гијом према неким другим гл. облицима (нпр. презенту)¹³⁰⁶. Позната је и многим другим оближњим говорима¹³⁰⁷. Није, иначе, захватила остале основе:

ддеоњдџу Бук; *мишљџ(х)* Б м, *мишљџк* Рад, *мишљџ^а* Каћ м М м, *мишљџсмо* М м, *сџџ^ау* Кос м; исп. и *рдџше* (: *радџи*) Селъ¹³⁰⁸.

5) ИМПЕРАТИВ

643. Већина релевантних императивних облика већ је наведена у претходном излагању: од гл. I врсте с основном на *-к*, *-г*, *-х* у т. 595; од гл. који могу имати облике по I и III врсти у т. 599-600; од гл. *јести* у т. 601; од композита гл. *ићи* у т. 603b; од гл. *ж(њ)ети* у т. 609a; од гл. IV врсте на *-ива-* у т. 615a; од гл. *(-)давати* у т. 616a; од гл. *казивати* у т. 616c; од гл. VI врсте на *-оити* у т. 624; од гл. *бацити* у т. 246a оделъка о проз. алтернацијама у конјугацији; од гл. *видјети* у т. 628; од *бити* у т. 630a.

Указаћемо, у даљем излагању, на још неке облике и појаве.

644. Ни ови говори немају посебнога облика за I. л. пл., већ се уместо њега употребљавају конструкције типа *Ајде да радџмо* Гр, *Најде*

¹³⁰⁵ "Имперфекат овог облика употребљава се једино у облику *мџџш, мџџше...*" (Стеван. ССХЈ I 343).

¹³⁰⁶ Исп. М. Стевановић, *О једном облику имперфекта и поводом века*, НЈ н. с. IV 25-32; Пецо ГИХ 153.

¹³⁰⁷ Исп. Барј. Бихор II 21, Барј. НП-Сј. 102, Вуковић П-Др. 71, Гор. 680 (*прдлазџше*), Пецо ГИХ 153 (*ндсџше*, *па* и *ндсџгу*, али *ндсџх*), Пеш. СК-Јџ. 177, Пиж. Кол. 168 ("доследно"), Станић Ук. I 250, Ђупић Пл. 94 (*одџџше/одџџше*).

¹³⁰⁸ Барј. Бихор II 21 и Барј. НП-Сј. 103 *радџше* и сл.

да *мазимо* Чи м или сл.¹³⁰⁹.

Забележен је једино имп. о б л и к *рецимо* (*рекнимо*), али не у правом имп. значењу:

Јесу, *рецимо*, ђевојку једну поводили двапут Г м, *Рецимо*, мило је свакоме Жинь, *Рецимо*, младши добар четири сањата мдо е отићи Зав м, педесет метара, ето, *рекнимо* Селъ м, *Ймам*, *рецимо*, браћу Х, *Рецимо*, видиш, онај Василије, ти га познајеш Х, *рецимо* ДБ Заб м.

Наставак *-мо* имамо и у имп. речци (*х)ајдемо*, (*х)ајмо* или сл. (т. 649).

645. Није тако честа ни негирана форма императива:

не брини Радиј, *не брѣни* Б м, *не брѣгај* Б м, *не дај*, гсподе Др, Тђ, *не лај* Јаб, *не лези* Ам, *не пѣтај* М м, *не пуцај* Гр, *не чаврљај* М м и сл.

Фреквентнија је конструкција од, по пореклу, императивнога облика *немо(ј)* и инф. односно през. (с везником *да*):

Немо ни *одлазити* Бал м, *Немо* *излазити* нѣкад Бал м, *Немо* *плѣкат* Бал м, *Немо*, облан, *ићи* у село Граб, *Немо* *ме пѣтати* Ам, *Немо* *нас гдрети* Др, *Немо* *ми се смѣјати* Др м, *Немо*, каже, *пѣт* ка^нву З м, *Немо*, реко, у школу нѣкад *рѣћи* "вѣљу" Х м; *Немој* *ме смѣтати* Ам, *Немој* *увр^нјећен* бити Бј м, *Немој* *радит* нѣшта Г м, А мене каже: "*Немој* *дстат*" ДС м, *Немој* *учити* Зав м, *Немој* *ме пѣтати* нѣшта Сј м; *Немојте*, људи, *вѣмо ступати* ДС м, *Немојте* *мислити* Ра, *Немојте*, каже, *коћ^нјевати* вође Чи м;

Немо *да плѣчеш* Ам, *Немо* *да га погледаш*, *да га погледаш* *немо* Бал м, *Немо* *да пѣлеш* Буч, *Немо* *да пѣлеш* ракију Кос м, *Немо* *д-идеш* Куч, *Немо* *то да попрѣчаеш* тамо Куч, *Немо* *да мислиш* М м, *Немо* *да кѣшљеш* Радиј; Ђеца рекну: "*Немој* *више да тѣраш* дрво" М м; *Немојте* *да ме дѣра*те М м;

Вђ *немо* *от куће д-идете* нѣкуд Јаб.

Из овога се прегледа види да речца *немој* има у, условно речено, 2. л. пл. наставак *-те* обавезно ако стоји уз инф., а факултативно ако стоји уз през. (вероватно је и ту обичније *немо(ј)те*).

Она се, иначе, употребљава и самостално, нпр.: *Немој*, чѣча! Ра.

646. а) У 2. л. сг. глагола консонантских основа и глагола на консонант пред наставком инфинитивне основе ретки су облици без наставка *-и*:

¹³⁰⁹ Има, међутим, и неких сродних говора у којима је "врло обичан, чак и чест, императив 1. лица пл." (Пиж. Кол. 167). Ђупић (Бјел. 98) такође наводи више примера за 1. л. пл. У ист. Херц. (Пецо ГИХ 153) и Ускоцима (Станић Уск. I 245) овај је облик доста, а у средњокатунским и лешанским говорима (Пеш. СК-Љ. 175), као и у околини Кладња (Рем. Кладањ 130) врло редак. Нема га, практично, у Барј. НП-Сј. 101, Вуковић П-Др. 69, Гор. 681, Ђук. ГЦ 251, Симић Обаци 80 и др.

дѣк се Гр; бѣж ДС м, бѣж Ам Сј м Чи м, дѣш се Г м, дрѣж Буч.

Много је фреквентније: лѣши За м Кос Сј п/м; бѣжи Гр ДС м, бѣжи Ам Бук Др Жињ Зав м ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ, гѣби се Заб м, дрѣжи Буч М м Сј, стѣни Бал м Граб итд. (исп. и јѣди, т. 601, и вѣди (вѣђи), т. 628а).

б) Облици без -и(-) знатно су обичнији у плуралу:¹³¹⁰

вѣте ('видите') Јаб, бѣшите Буч Др Жив Заб м Селъ м Сј м, вѣте ('водите') Ам, дрѣшите лѣпова Ра, дрѣшите се Кос, запѣлите Кос, затѣдрте Селъ, зѣте њѣвѣјку Бј, ѣте ('идите') Ра, ѣва^{те} Сј, ѣнѣсте Рут, лѣшите ('ложите') Сј, отѣдрте Ам, пѣсте добро Сј, прѣс^ѣѣте Сј, ѣнѣсте Жив и сл.

Говори се, међутим, и бѣжите М м, ѣмазите Јаб, кѣлите Заб м, рѣдите Кос м Рад, ѣмите Ра итд.

Облици типа бѣж и сл. тумаче се различито. Тако, нпр., Ј. Вуковић¹³¹¹ и Б. Николић¹³¹² објашњавају постанак оваквих облика фонетским променама, тј. редукцијом -и; М. Стевановић¹³¹³ аналогично према имп. тематских гл. *јеђ* и *виђ*; с њима се принципски слаже и Р. Симић¹³¹⁴. Семантичким и екстралингвистичким чиниоцима тумачи настанак оваквих облика М. Пешикан¹³¹⁵. Према А. Песци, "ова је појава могла бити условљена и реченичним акцентом...а ту имају утицаја и сугласничке групе"¹³¹⁶.

647. а) Глаголи IVа врсте типа *пѣти* и глаголи II врсте типа *гријати* имају у имп. увек облике без -ј(-), и то не само у сг. него и у пл. (примери су наведени у т. 384а одељка о консонантизму).

б) У новоштокавском говору облика без наставка -ј нема у гл. осталих вокалских основа, па ни у гл. V врсте:

бѣцѣј Бал м Ра, гѣђѣј Јаб, глѣдѣј Граб Селъ м, грѣбѣнѣј Гр, гѣрѣј Кос, закѣчѣј За, изгрѣбѣнѣј Бј, ѣдѣј Жињ, ѣшѣрѣј З, ишѣтѣшѣј З, кѣучѣј Ра, крѣпѣј ДС м, кѣкѣј Бј м, насѣлѣвѣј Селъ м, начѣпѣј Сј м, пѣтѣј Граб Жињ Куч, прѣбѣрѣј За, прѣглѣдѣј Бал м, прѣчѣј Гр Рад, нѣ пѣцѣј Гр, сѣзнѣј Граб, сѣслушѣј Граб, сѣдѣј се ДС м, скѣѣј З Х, слѣшѣј Гр ДБ, смѣтѣј Бј Х, спѣчѣј Кал м, упѣтѣј Бал м Граб, чѣкѣј Буч ДС м Жињ Ра, чѣпѣј Куч, чѣѣј Х итд.

У овоме је говору забележен имп. облик без -ј само у окамењеном

¹³¹⁰ Тако и Вуковић П-Др. 70, Гор. 656, Р. Симић Левач 393 (према Р. Симићу та је појава у левачком говору "секундарног карактера"), Стеван. ИцД 89 итд.

¹³¹¹ Вуковић П-Др. 70.

¹³¹² Ник. Срем 318.

¹³¹³ Стеван. ИцД 89.

¹³¹⁴ Р. Симић Левач 393.

¹³¹⁵ Пеш. СК-Јб. 175.

¹³¹⁶ Пецо ГИХ 45.

изразу *боже-сдчува* Рад, али је и ту много обичније *боже-сдчувај* ЗТ За м Јаб Каћ м Рут Сј м, *боже-сдчувај* Др.

Тако је најчешће и у прелазном говору: *не брицај* Б м, *гледај* Б м, *гребенај* Г м, *дочекај* Б м За, *не питај* М м, *почупај* Г м, *претресај* М м, *рашћерај* Б м, *сакувај* Х м, *сдчувај* Х м, *скупај* Г м, *слушај* Г м, *спрвај* М м, *чувај се* М м; *чекајте* М м.

Неупоредиво су ређи облици без *-ј*: *поледа* М м, *чека* М м¹³¹⁷.

Због тога, као и због бројних других примера у којима се *-ј* чува (нпр. *вјеруј* Радиј, *оснуј* Бј, *чуј* Граб и сл.) изгледају нам прихватљива гледишта оних дијалектолога који свођење секвенце *-иј* на *-и* у *ни* и сл. објашњавају фонетским разлозима¹³¹⁸, а изостављање *-ј* у *чека* као последицу неког морфолошког процеса, тј. аналогije. У вези с овим другим облицима наши говори потврђују оправданост узајамног повезивања 3. л. пл. през. и имп.¹³¹⁹, јер је у њима *чека* таман *чека* таман толико ретко колико и *ћерау* (уз то су оба примера из истог села).

648. Бележимо два глаголска императивна облика који према себи немају одговарајућег инф. одн., тачније речено, никаквих других облика. Ради се о облицима *подај* и *удри*.

а) Форма *подај* врло је честа у говорима СП:

Ово, каже, сврњи доле код оне куће Талићанима те *подај* Б м, *Подај* њим и *гледај* посла Б м, Те ја оне решето заборкај, сјто, и *подај* војницима Бал м, Мало плати му *подај* Бал м, *Подај* мунџицију Жив, *Подај* мајко, оне што је бабо донио Заб м, Ако имаш шта — *подај* Заб м, Отиди код Срба те ради и плати му, *подај* ДС м, *подај* оне Јаб, *подај* зету Ра, Ми *подај* по едан динар за онај леб Рут, Они неће да вџерају, *подај* те понеси онеј ћаци тамо Сел м, Све *подај* другома те преди, тки њилиме Сел м, *подај* Бук Буч Кос м; *Подајте* му ви Каћ м.

Из примера се види да се овај облик употребљава само са допуном која се односи на неко треће лице (тј. у значењу 'дај њему', 'дај њима' и сл.) или без икакве допуне (обично у тзв. приповедачком императиву). Изостају, дакле, конструкције типа **подај мени*, **подај себи*.

Таквих ограничења нема у употреби имп. гл. *дати*:

дај ми Бал м ДБ За м Заб м Јаб М м, *дајде нам* Буч Кос м; *дајте* Бј Сел.

б) Говори се *ударити* Кос, *ударито* Ра, *ударила* Бал м, *ударила* Б м, *ударили* Јаб Чи м, *удару* Рут Сј м, *ударити* Кос м, имп. *удару* Јаб итд., али не и **удрити*.

¹³¹⁷ Тиме је овај говор поново ближи суседним источњохерцеговачким него вероватним матичним, зетско-јужносанџачким говорима (исп. Барј. Бихор II 20, Мил. Црмн. 389 одн. 450, Пеш. СК-Љ. 176, Стеван. ИцД 89, Ђупић Бјел. 98).

¹³¹⁸ Исп. Стеван. ИцД 88, Мил. Црмн. 320.

¹³¹⁹ Пеш. СК-Љ. 175.

Постоји, међутим, *удри*, што је императивни облик с имперфекатским гл. видом:

па *удри*, па *удри* Гр, Ондак фино оснусемо...те навијемо, па на́тру, па ните, па брдо, па тамо ће́вњак, па ц^нџеви, па чунак, па *удри*, па тки, па тки, док изаткемо Др, *Удри* ко кога мбре ДС м, Онда смо крѣнули ми Турке да нападнемо. Лампа гори, ми *удри*, *удри* по ђној караули Рут, *удри* ис пушакѣ Рут, *удри* свѣкрву Бј, На фронт па се *удри* Радиј, *удри* ђгѢр Кос.

649. У значењу правога императива, као и у другим значењима (в. РСАНУ), употребљава се и реч турскога порекла (*х*)*ајде*. Јавља се, условно речено, и у сг. и у пл. и то у више ликова:

сг.:

(^h)*ај*: *Ај* ти са њима Ам, *Ај* ти са мном Бук, *Ај* у цркву Бук, *Ај* ти горе Др, *Ај* напоље Жив, *Ај* пред нама Кос, *Ај* ти вамо горе Кос, *Ај* ти вамо Сел, *Ај* ти кући Сј, *Ај* ти са мном Сј, *ај* Гр; *Ај* узми ка^hву ДС м, *Ај* да с-удам Жињ, *Ај* да прѣскочим преко тога За м, *Ај* ти ж ђецом доле брѣжи Јаб, *Ај* да вечерѣмо, Бранко Јаб, *Ај* да ти прочита Ра; *Нај* ти сад кући Бал м, *Нај*, каже, кући Бал м, ^h*ај* ти Др м, Тури нам у цѣзву, ^h*ај* З м, Што имадни натовари њим на ђне коње, ђн ^h*ај* Чи м; А да, ^h*ај* ти нађи лиџек у земљу Г м, *Нај* попиши Каѡ м, *Нај* начупај крави травѣ Сј м, ^h*ај* ДС м Зав м Каѡ м Х м¹³²⁰;

(^h)*ајд*: *Ајд*, ма́ла, та́мо Бј, *Ајд*, бѣготи, са нама Кос, *ајд* барабѣр Кос; ^h*ајд* Зав м Х м, *хајд* Радиј;

(^h)*ајде*: *Ајде*, Вѣлимйре, ва́мо Ам, *ајде* кући Гр, *ајде* кући Радиј, *ајде*, чйча Ра; *ајде*, ја́дан Др м; *Ајде* отвори врата Радиј; *ајде* Буч Гр Др Жињ Јаб Кал м Куч Ра Рут Сј м, *ајде* Б м ДС м Радиј; *Најде* ра́ди Г м, *Најде* зѡви ме Чи м, ^h*ајде* Бал м За м Заб м Кал м Каѡ м М м Х м, ^h*ајде* ДС м З м Каѡ м;

пл.:

(^h)*ајмо*: *ајмо* Бук Рад Рут, *ајмо* Радиј; *Најмо* кући Каѡ м;

(^h)*ајдемо*: *Ајдемо* у собу Буч, *Ајдемо* у ту ђтел-Мѡску Кос, *Ајдемо* у дрва Ра, *ајдемо* Јаб Кос Куч Рад Радиј Сј, *ајдемо* Рут Сј; ^h*ајдемо* Кос м;

(^h)*ајдемоте*: *ајдемоте* Др Кал м Каѡ м; *Најдемоте* да иѡдемо Каѡ м;

(^h)*ајте*: *Ајте* вамо горе Ам Радиј, *Ајте* у вѣрош Кос, *Ајте*, ђецо, мѣни Ра, *Ајте* ви прѡви Ра, *Ајте* у ко́манду Сј м, *Ајте* ви Х; *Ајте*, бра́ћо, излазите Јаб, *ајте* Бј Жив За Ра Рут Сј, *ајте* ДС м; О јѣсени ^h*ајте* мѣни Др м, *Најте* на по́ложѡј М м, *Најте* кро-Сѣљане Сј м, ^h*ајте* Кал м, ^h*ајте* ДС м Х м.

¹³²⁰ Могућно је бар неке примере типа *хај ти* реконструисати као *хајд ти* (→ *хајт ти* → *хај-ти*), а *хај да...* као *хајд да...*

Од наведених облика вероватно је најзанимљивије (^h)*ађемоте*, са наставком *-мо* (за 1. л. пл.) и *-те* (за 2. л. пл.).

650. а) Плуралиски наставак (*-те*) јавља се и у неких других речца. Исп.:

Дџте радите Кос м; А она вако виче: "*Нџте*, кукала ви мајка" ДС м, *Нџте*, ђацо За м, Гбре, гбре, *нџте* дџле.

Делимична вербализација невербалних речи врши се и употребом повратне речце *се*, овога пута уз прилоге: *овамо се* ('приђи, примахни се') Б м¹³²¹.

б) Наставак *-те* има у пл. и прохибитивна речца *немо(ј)* (о њеној употреби исп. т. 645, а о облику т. 384б).

с) Могућно је и *ј* у *нај* Сј тумачити као императивни наставак 2. л. сг. (— *-и*), али ни то, као ни порекло целог облика, није у науци разјашњено¹³²².

Овде је, иначе, чешће *на* Ам Б м, *На* тј мџтику М м, *На* мџтику Рут.

651. И у овим се говорима често употребљава партикула *-де*, којом се, по правилу, ублажава заповест:

дџиде Др, *Дџспиде*, Иване, бџлан Селъ, *Одиде*, вамо, бџна Др м, *Опалиде* јџдан мџтак Кос, *Помакниде* се гбре ДС м, *Сџдиде* маџо Јаб, *Узмиде*те сџк Ра, *Уфатиде* га Кал м, *шуде* Бал м ДС м и сл.

Ова се партикула јавља и уз речцу *нека*: *некаде*, дџџте Бј, па и уз *де* (од којег и води порекло):

Дџде, кој ће преџа мџом Рад, *Дџде*, штџа си тџи нашо Радиј, *Дџде*, ко ће на државниј рад Рут, *Дџде*, ајџџмо Куч, *дџде* Селъ.

Говори се и: *Дџ* сад зађи те рџдом свџ изљуби у руку Др; *Дџла*, каже, растрџрајте тџу сламу ЗТ, е *дџла*; *дџте* Кос м.

652. а) Треће л. имп. исказује се и у овим говорима перифрастично, пре свега конструкцијом *нек(а) + 3. л. през.*:

¹³²¹ Плуралиско *-те* јавља се код наведених и сличних речи (пре свега прилога) и у другим, па и сродним говорима. Исп., нпр., Станић Уск. I 245 *дџте*, *дџлате*, *дџлате*, *овамоте*, *пџлаките*, *бџзоте* или Пеш. СК-Љ. 203 *зџдемоте*, *пџмаките*, *бџзоте*, *тџдмоте* се. Потврде за *-те* и се имао и из Горобилъа: *дџлате*; *оџмоте*, *тџдмоте*; *пџлаките*/*пџмаките*; *дџзоте* се, *дџлате* се и сл.

¹³²² у Јџ II 155 каже В. Јагић: "Да је *нај* постало од *некај*...то је опше познато". Љ. Стојановић у истом броју Јџ (стр. 300) тачно констатује да "*на*, *нај*, *нате* не значи ово, *ето* [како је то тумачио Маретић у РЈАЗУ — М.Н.] већ управо *уами*, *уамите*. И кад то значи, не би ли се облик *на*, *нај*, *нате* могао довести у везу са заповедним начином *најџти*: *најми*, *најмите*?" И даље вели: "Јота од *нај* отпала је као и од *де* у *деј* (или у доцније време *немо*, *немоте* од *немај*, *немајте*). Доцније пак опет је јота прионула под утицајем *дај*(?)". Маретић у РЈАЗУ вели да је *нај* "с додатком *ј* којему прави разлог нџје познат".

Нека прича ко гдј шта хоће Заб м, О, вељу, нека тетка биде жива З, Нех ббг и мене поживи Јаб; Ево ћенџе па нека раде Граб, Нех те остави живу Заб м, Нех ми даду кућу М м, Ништа нех немају бригу Радиј и сл.

б) Сама речца нека употребљава се у значењу "немој": *Некоде, д^нјете Бј.*

Честе су и конструкције с обликом ген. типа:

Оћу да га оставим и нека га Ам, Ђиди, ћедо, гвџеда ричу! *Нека из Кос, Нека и Јовица и свега Каћ м и сл.*, тј. у значењу нем. lass (исп. lass ihn - нека га).

653. Иако у другим случајевима није овде говорено о употреби глаголских облика, не можемо а да не поменемо изузетно честу употребу тзв. приповедачког императива. Читаве кратке приче или делови прича казивани су управо тим обликом. Илустроваћемо то само с неколико одломака:

Ам: *Ондај поћри, дану, ндоћу, ори, копај, ћену шкољу, дај ћену у шкољу, дај с^нјену дрва, отиђи у шуму, нас^нјену дрва, оћерај у варош, продај, јами неки грџ, ћерај гвџеда, креши преко зимџе, бвце чвџај, ћерај у четину.* (Ондај се није бранило кресати, није бранило у четину да доћераш.);

Буч: *Кџа она воловска или крмећа, па вако ос^нјеку вако воликџи днџи опанак, па онџе јаде покисели, па скружџи мало бритвџом, па ондај опуту опкрџ (кољко сам опутџе искрџила ни ббг не зна), па ону опуту покисели, па усучџе, па је осуши, па онџом опутџом вамо гради, па обуј онџ, па неколка дана чвџај, иди ваздан, па онџ се продџери, па јами онџе јаде па другџи опанак искрџџи, вако на воликџо ширинџе, па онџ што се продрло пр^нјенџај, све упрџечуј тамо-вамо;*

Жињ: *Пџкријемо прво слаџом неџџом, сџровинџом, па ондај зџмљу, па ондај чџкај два-трџи дана док испџену, онџ извади те оћерај, те јџпџе јами брашна пџ неколко кџла;*

З: *Оџули неџу (кору) или оћери лџис јасенов, онџај лџис оћери и јами, карабоја имала нека зелена, карабојџом (мош ти да знаш то?). Карабоја јами и пџслије то би најприје у ону карабоју растџопи и џнџо сџжно јамли; пџслије би јџпет ону бџју, днџи лџис и ону карабоју; днџи лџис извади, ону воду од днџога лџиста састави са онџом карабојџом, прџџери и тури у онџ, доћи цџрно ко-нџо чџа;*

Кал м: *Узми те проџџи све онџ, па днџи онџома влас, а онџома кџчине. Узми на гребенџе онџе кџчине, изгребџенџај и џнџи влас онџет пџвади из днџога и јами те опреди. Е пошто опреди, ондај моџај, па у бакрач скрџај са ц^нјенџом и џнџо однеси те опреди (бџгоми доћџе б^нјело).*

Оваквих и сличних примера има и у говорима осталих западно-санџачких села. Тиме се ови говори, још једном, уклапају међу остале

јекавске говоре југоисточне гране¹³²³. Треба, истине ради, рећи да је употреба приповедачкога императива позната и говорима неких других крајева¹³²⁴.

б) ТРПНИ ПРИДЕВ

654. О дијалектолошки најинтереснијим облицима трп. пр. глагола појединих гл. врста (или само појединих глагола) већ је било речи: о трп. пр. гл. I врсте у т. 596; о трп. пр. гл. I/III врсте у т. 599а, 600b, d-g, j; о трп. пр. гл. *јести* у т. 601, гл. *доијети* у т. 604, а гл. на *-стр-* у т. 605; о трп. пр. гл. II врсте *ж(ъ)ети* (и *мъети*) у т. 609а; о трп. пр. гл. III врсте у т. 612; о трп. пр. гл. IVа врсте у т. 617; о трп. пр. гл. VI врсте у т. 625.

Подсећамо на релативно добру очуваност облика трп. пр. типа *дижен*, *стежен* (т. 596с) и *(-)бјен*, *-вјен* (т. 617с)¹³²⁵.

655. Овде ћемо говорити само о репартицији варијантних наставака *-н* и *-т* у облицима трп. пр. глагола II, IVb, V и VII врсте. Напоменимо при томе да је, према нормативној граматици, напоредна употреба ових наставака у књижевном језику допуштена само у неких гл. V врсте¹³²⁶. У нашим говорима, међутим, такве паралелне облике налазимо у трп. пр. свих наведених врста, с тим што су у већини њих облици на *-т* чешћи:

а) II врста:

апѣрисѣт Буч Каћ м, *вѣзѣт* Др, *вѣзѣти* коњи Бј, *звѣзѣто* Ра, *зѣпѣсѣто* Ам, *зѣрѣзѣто* Куч, *зѣрѣсѣто* Зав м, *кѣзѣто* Кос, *мобѣлисѣт* Жив Јаб, *нѣсмѣѣт* За м, *нѣпѣсѣто* Буч, *оѣпѣсѣт* Каћ м, *пѣсѣто* Рут, *пѣвѣзѣт* Сељ м, *пѣвѣзѣта* З м, *пѣлѣзѣта* Кос м, *пѣкѣзѣто* Ра, *сѣвѣзѣт* За п/м Сј, *сѣвѣзѣта* Зав м, *сѣвѣзѣто* Ра, *сѣлѣт* Заб м Кал м, *сѣлѣта* Кал м, *пѣсѣлѣто* Бал м, *пѣсѣлѣто* М м, *пѣтпѣсѣто* Гр, *сѣлѣзѣта* Каћ м, *рѣзѣпѣѣт* Ра, *упѣсѣто* Буч; — *зѣкѣт* Радиј, *зѣкѣта* М м Радиј, *зѣкѣто* Каћ м Ра, *зѣто* Кал м, *дѣрѣта* Ра, војници били свѣ *дѣдѣрѣти* Гр, *дѣто* Буч Кос м Ра, *пѣвѣти* ДБ Сељ м, *пѣкѣти* Куч, *пѣвѣта* Зав м, *сѣбрѣт* Рад, *тѣто* Ам ДБ, *ѣорѣто* Ам;

брѣсѣн Сј, *зѣпѣсѣно* Сј м, *исѣсѣно* Граб, *мобѣлисѣнѣ* (одр.) Жив, *нѣпѣсѣно* Граб, *дѣструѣану* ДС м, *оѣпѣсѣн* Каћ м, *пѣтпѣсѣн* Граб, *пѣлѣсѣно* Граб, *сѣвѣзѣна* Сј м, *сѣвѣзѣне* Кал м, *сѣлѣна* Рад, *упѣсѣно* Кал м; — *зѣдѣн* Гр ДБ, *зѣдѣнѣ* Зав м, *зѣдѣн* М м Радиј, *тѣдѣнѣ* Кос м, *тѣдѣно* Ам;

¹³²³ "У разним говорима овог дијалекта (источнохерцеговачког — М.Н.) запажена је ~~всѣма~~ широка употреба приповедачког императива" (Ивић Дијал. 137). "Im Süden und Südosten ist der Gebrauch des historischen Imperative sehr weit verbreitet (M. Pešikan, *N J, Nova serijs, VIII, 164*)" (Ивић Шток. 145).

¹³²⁴ Исп., нпр., Рем. Шум. 327.

¹³²⁵ "Обличке промене захватиле су поједине групе глагола: ...место типа *прѣвѣжен* имамо *прѣвѣнут*, место *шѣен*, *бјен* — *шиѣен*, *бјѣен*" (Ивић Језик 35).

¹³²⁶ Стеван. ССХЈ I 339.

b) IVb врста:

двѣт За, двѣта Ам, двѣто Ам За м Јаб, двѣте Ра, зѣтросѣто За м, кѣповѣто Ам ДБ, мѣтковѣто Ам, обрѣћивѣте Ра, осућивѣт Кал м, осућивѣто Кал м, дтросѣто За м, пѣшковѣто ДБ, рѣгрутовѣт Гр Куч Рут, скѣвѣто Х м, трѣвѣти Рад, шкѣловѣта За;

загрѣћивѣно Жив, зѣковѣно Ра, зѣтросѣно Сј, мѣловѣно Јаб Кал м, ѣсновѣно Жив, рѣгрутовѣн Заб Јаб Куч Сј, скѣвѣно Рад, шкѣловѣн Радиј Х;

c) V врста:

редовно ѣт З, ѣто Ам Бук За Кал м Кос м, ѣто Б м, нѣудѣта Рад Радиј, нѣудѣте З м, ѣдѣта Ам Кос м Ра Сѣљ м, ѣдѣте З п/м, ѣдѣту З м и сл., а исп. и антѣлѣрата ('интернирана') Др м, ѣнѣдѣте Гр, дѣрато Ам, зѣковѣто ДБ, зѣкуѣт Ра, зѣтрѣдѣта Куч, изрѣвѣдѣт За, изѣбѣлѣт Жив, изѣбѣлѣто ДС м, интѣлѣрат З, интѣрѣрат Зав м, ѣсковѣт Кос, ѣсковѣто Радиј, кѣпѣто ДБ, мѣлѣшѣто Јаб, ѣдеѣрато Ам, ѣдѣдѣт Куч, ѣкупѣрата Рад, ѣсеѣрат Јаб, ѣћерѣт Јаб Кал м, ѣћерѣте Ам, ѣћерѣто Ам, плѣћѣта Сј, плѣћѣто Рут, пѣзѣвати Граб, пѣзѣвѣто Јаб, пѣмѣлѣшѣто Сѣљ м, пѣцѣлѣпѣта Јаб, прѣгнѣти Рад, прѣтрѣсѣто Гр, прѣковѣто Куч М м, прѣмѣлѣшѣто Сѣљ м, прѣћерѣт Буч, пушѣти Ра, рѣжѣвѣто Куч, рѣћѣдѣт Др, рѣћѣвѣт Др Кос, стрѣпѣто Ам, ћѣрат Ам, ћѣрато ДБ, ћѣдѣто Кос, ћѣмѣто За м Чи м, ѣковѣт Бј Сѣљ, ѣковѣта Буч, ѣмѣлѣшѣто Бј Кос, чѣтѣт Ра, шлѣгѣрат За;

ѣћерѣно Др, зѣковѣн Чи м, зѣтворѣне Ра, ѣспрѣлѣчѣни Каћ м, кѣвѣно Радиј, кѣлѣн ДС м, кѣлѣне Б м, лѣвѣни Ам, нѣштѣмпѣно Бук, нѣвѣнѣчѣна Ам, нѣвѣнѣчѣну Буч, ѣбѣлѣно Кос м, ѣдѣдѣна Гр, прѣтрѣсѣна Г м, прѣтрѣпѣн Радиј, прѣковѣно Гр, пушѣн Буч, рѣспушѣтѣна Г м, сѣслушѣна Сј, смѣтѣно Сѣљ, ѣвѣчѣна ДС м, умѣкѣно Рад;

d) VII врста:

ѣрѣжѣта Рад, ѣдрѣжѣто ДС м;

ѣрѣжѣно Куч.

Наставак *-т* чешћи је у новоштокавском него у прѣлазном говору. Иначе, прилике у нашим говорима, као и у другим говорима југозападне Србије¹³²⁷, северне Црне Горе¹³²⁸ и источне Херцеговине¹³²⁹ показују да је немогуће узети ову особину као једну од дискриминаната између ијекавских говора на југоистоку и на северозападу, што, "уз знатне оградѣ" и опрѣзно, прѣдлаже Д. Петровић¹³³⁰.

¹³²⁷ Исп. Гор. 682. С Горобилѣм се, овога пута, слаже и (нешто северозападније) Љѣштѣно (Тешић Љѣшт. 228), као и Тршић (Ник. Тршић 422).

¹³²⁸ Исп. Пиж. Кол. 170 ("у говору старијих ѣсоба облици на *-т* су сигурно и фрѣквѣнтнији, у неким случајѣвима и једини"), Станић Уск. I 255. Двојѣтво *кѣпѣн/кѣпѣт*, *ѣрѣжѣн/ѣрѣжѣт* карактеристично је и за бѣлопавлићки говор (Љупић Бјел. 96-97).

¹³²⁹ Пецо ГИХ 157-158.

¹³³⁰ Петр. Змиј. III 171.

Што се, пак, тиче трп. пр. гл. VI врсте, одавнања ситуација иде у прилог Петровићевом предлогу да се "Брозовићевом списку дискриминирана између навних ијекавских говора на југоистоку и северозападу" дода и она која би се тицала односа *бачен/бацит*¹³³¹, јер облици типа *бацит*, иако забележени (в. т. 625а), нису типични за ове говоре.

7) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

656. Г л. п р и л о г п р о ш л и. Овај облик, као и у већини штокавских говора, практично не постоји. Данас се често чује једино придев *бишши* (обично уз именицу *Југославија*, а каткада и супстантивизиран — за време *бишш* ДС м):

за време *бишш* Југославије Бук Јаб М м Рад, цанамѐрија *бишш* Куч, мужа *бишшеа* Др м, у нашу *бишш* општинџу Радиј.

Чује се (од гл. *рѣћи*) и у окамењеним изразима као:

лажѣш, нѣму *рѣкѣши* За, ако ме лажнѣш, нѣму *рѣкѣши* За м, кѣш, мѣне *рѣкѣши* Јаб, са донекле неочекиваном редукцијом тонанта *ѣ*¹³³².

657. Г л. п р и л о г с а д а ш њ и. а) Релативно чест облик¹³³³. Твори се искључиво наставком *-ћи*¹³³⁴:

Сатр^ијѣше се *бјѣжући* Ам, Осванѣ вѣтра *горѣћи* Ам, Ц^илѣлу Црну Гѣру (прешао) *кѣсући* Јаб, Она је вође грађена *крѣјући* о-Турѣка Ам, *Крѣјући* од оца и мајке дошла ДБ, *Одѣ* *крѣјући* ДБ, А он мѣнѣ јѣс видио *крѣјући* Сѣљ, Јѣ сам *крѣјући* дошла Х, *Крѣјући* тѣ сконѣтили Чи м, *Оде* баба преко вратѣ *кукајући* За м, ...зимѣс на крѣвету *лежући* Кос м, *Остала* би мртва *навѣлајући* Гр, Пуца свѣ *стоѣћи* Кос, *Остаде* *цѣрчући* у грмѣну Сј, а исп. и *врѣштѣјући* Каћ м, *Њѣљући* Ам, *идѣјући* пјѣшицѣ Гр, *крѣјући* Кос п/м Куч Ра Х м, *лежѣћи* ДС м, *лежући* Ам Кос, *лежући* Ам, *нѣсѣћи* Кал м, *стоѣћи* Др м, *трчући* Сѣљ м, *млазѣћи* Рут и сл.

Изузимајући облике на *-јући* гл. VI и VII врсте (в. т. 623), нестандардни су облици ретки: *удѣвајући* шѣри Ра, али исп. *мидчући* Каћ м Сј¹³³⁵.

¹³³¹ Петр. Змиј. III 171.

¹³³² У сличним конструкцијама сачувано је *рекаѣ(ши)* у П-Др. (Вуковић П-Др. 73) и ист. Херц. (Пецо ГИХ 158, "само један пример: *дламо мѣлу рѣкѣши*"). Из оуседних Пљеваља наводи Ђупић: *Рѣкѣши* *ѣ* нѣму и Дѣк ти би мѣни *рѣкѣши* (Ђупић Пљ. 93).

¹³³³ Испитивачи неких оближњих говора наглашавају приличну реткост овога облика: Гор. 682, Сињкић Обади 81, Станић Уск. I 253, Тешић Љешт. 228. Међутим, у неким другим сродним говориња тај је облик чест бар као у србијанском Полимљу: Пецо ГИХ 158 ("Глаголски прилог садашњи је обичан."), Пиж. Кол. 171 ("Глаголски прилог садашњи има врло живу употребу.")

¹³³⁴ У ист. Херц., међутим, имамо *идѣјући/идѣући* и сл. (Пецо ГИХ 159), мада се већина других оближњих источних херц. говора слаже с нашим (в. радове из претходне белешке).

¹³³⁵ У врло сродном колашинском говору "није несвојствено чак ни интелектуалциња из овог краја: *пискајући*, *сѣкајући*...*падкајући*...*лѣвајући* итд." (Пиж. Кол. 171).

У *сеђећи* (вако ја *сеђећи* пребирам Ам) имамо -ђ- из инфинитивних облика. Говори се чешће *седећи* Рад Сел Сј м.

Занимљиво је и *пoткpиљући*: Кд оће *пoткpиљући*, они му дају Јаб¹³³⁶.

б) Бележимо и неколико примера адјективизираног гл. прилога садашњег:

Моја је пријава била *одежећа* Јаб, Бџбели су *зекече* паре тадај биле За м, *зекече* паре За, *зекече* новчанице Ра, стан оњи *лежећи* За м, *разбој полежећи* Г м, Поставиш вамо *разбој ови полежећи* Х, Тим се облачио, то му је било и модерно и *носече* ЗТ.¹³³⁷

Поред фонетско-морфолошки и прозодијски занимљивог *зекечећи* јавља се, исто тако занимљиво, *зекечећује* пара Заб м, *зекечећује* пара Рад. Проз. лик *зекечећи* одговара стандардноме *следећи*¹³³⁸.

8) ФУТУР

658. Ф у т у р I. а) О облику фтура I глагола на -ћи (I врста) у комбинацији *инф* + *енкл.* в. т. 597.

б) Уколико ортотонички облик претходи енклитичком, онда се јавља само стандардно *биће* нешта Куч, *виђећеш* Др, *Даћу* ја теби Куч, *одећеш* Радиј, *имаће* Бал м, *јеће* Рад, *остаће* Граб, *смилаћеш* ми се Рад, *смилаћете* ми се ЗТ итд.

в) Уколико гл. енклитика претходи гл. ортотоничком облику, онда је тај облик најчешће инфинитив:

Бал м: Он *ће* те *изнџет* преко Дринџ, *Ће* ћу ја *вас наћи*, ... Па *ћемо те ожењит*, *Шта* ћу ви *причати*;

Бј м: Секретар *ће* те *одслушати*;

Буч: Кд *ће* се *амрсити* јутрос;

Гр: Ја *ћу* *оћи* да смџсам тај кукџрузан лџб, *Како* *ћу* *ооанат*;

Граб: Гледјј *кџда* *ћеш* се *вратити*, *Како* *ће* *ћџца* *рџдити* сама, Станика *ће* теби *рџћи*;

ДБ: Здоговор је бјо *увече* све *шта* *ће* се *рџдити*, Ја *ћу* твоју *ракију* *пџти*, Чџбани су *одрџени* кџ *ће* *чџвати* *говеда*;

Др: Са-ћу ти *пџт* милиџна *годова* *оџти*, *Како* *ћу* ти *касти* м;

¹³³⁶ Вук има *пoткpивати* и *пoткpити*, у оба случаја с ознаком *v. impf.* У примеру које РМС наводи из Вуковога Рјечника види се, међутим, да је *пoткpити* свршен гл.

¹³³⁷ Према М. Стевановићу, "у говорима народним...нема облика глаголског прилога садашњег у придевској служби, уколико они нису добили све особине правих придева." (*Попридевавање маголског прилога на -ћи*, ЈФ XVIII 85).

¹³³⁸ РСАНУ *зекечећи*, али у Гор. *зекече* паре. О *следећи/слиједећи* исп. чланак Д. Брозовића О *porridjevijavanju participia tupa slijedeći, prijeteći*, Jezik 33/2 (1985) 39-45.

ДС м: Кò *ће* тò *испрíчати*, Кàко *ћу* пòзнат, Ни *ћу* ти рèћи "hàјде", ни "нèмòј", Ако ўбијете ðвога чо̀вèка, свà *ће* Сопòтница сагòрети;

З: Вала *ћу* ðòћи да тèтку ўзмèм, Сà-*ће* она тèбе нáтат м;

За: Вакò *ћеш* рòдити, вакò *ћеш* слўшати м, Ќн је ўмрò кà и јà што *ћу* ўмр̀јети;

Заб: Штá *ћемо* јèсти м, Штá *ћу* ти рíчати;

Каћ м: Ђè *ћемо* је начíнити, Штò *ћу* ти рíчати, Штá *ћемо* данàс рòдити;

Кос: Они *ће* се врáтит м, Бòже, дà ли *ћемо* га нàћи жíва, Бòгами *ћете* ðтрукнути у Пèшти;

Куч: Ћè *ћу* б̀ити;

М м: Бр̀ука од нàрода *ће* б̀ити, ... Па *ћу* ти јà врáтити, За ðвò *ћу* лèжат дòживотно у зàтвор, Вакò *ћу* ним рèћи;

Ра: Јà *ћу* ўћи нà воду, Штá *ћу* ти рíчати;

Рад: Штá *ћу* те се устручòвати;

Радиј: Штá *ће* б̀ити са тíјем нèговијем сíном, Ќна *ће* кàзати, Ќвè гòдине *ћу* једно двèста мèтара нàћи;

Рут: Кòлко *ће*-вò б̀ити, Сà-*ће* нас Тўрци свíјег пòклати;

Селк: Јà *ћу* кўпити па *ћу* тèбе ðати, Дèдè да нам кàжете кòји *ћете* остўпити;

Сј м: Штá *ћу* ти рíчати;

Х: Лèкар кат слíмй, Ѓн *ће* знàти штá је, Јà *ћу* ти изн̀јет м, Е ðн *ће* ти испрíчати м, Кàко *ћу* ти јà кàзати м;

Чи м: Бок *ће* стòдрити дòбро.

Оваквиx и сличних примера има много више него што је наведено. Јавља се, међутим, и конструкција *да* + през., али неупоредиво ређе:

Мй *ћемо* да б̀ежíмо Радиј, Кò *ће* да ме о̀учè зà рèп ДС м, Штá *ћу* сà-дàљè да гòворим Ра, Штá *ћу*, ð-шта *ћу* да жíвèм Ам, Бòгами *ће* ме мàјка да зàколè Каћ м, Штá гòћ тй нòћеш да ўрàдиш, ðн *ће* да ўрàди Чи м.

Нешто су друкчији, вероватно и обичнији, примери типа:

Кò *ће* да јàгмй да нèшта ўрàди, нè спàвà За, Кò *ће* да рàди, ймà дòста Радиј и сл. одн. Јà нèћу да вèчерам ДБ, Јà нèћу да рíчам ДБ, Јà нèћу да рàдим Бал ми и сл., где је конструкција *да* + през. заправо допуна модалном гл. *хт̀јети*¹³³⁹.

¹³³⁹ В. полемички чланак В. Стевановић *Око алтернативне употребе двају облика у Др̀вом делу сложеног ф̀тура*, НЈ XXVII/1-2 (1986) 118-124 (и тамо цитирану литературу).

659. Ф у т у р I I. Није (можда случајно) забележен ниједан пример овога облика од несвршених глагола¹³⁴⁰. И од свршених је глагола конструкција *будем* + р. гл. изгледа прилично ретка:

Бук: Да дођу да ме објеси народ ако *будем* ту банду *видио*; ЗТ: Турају паре тој млади која *биће дошла*; Вечера се, *биће се припремило* нешта мало боље, колико било; Узме тамо мјешаја, *биће скувала* максуз погачу; Одма *се биће здоевдрио* са старијем тијем пријатељем.

Ретка употреба футура II карактеристична је и за неке друге источнохерц. говоре¹³⁴¹. Овде се у функцији тога облика употребљава през. Често је то презент типа *могнем* (в. т. 639), а ређе типа *у-могнем*:

Кад је *устрџа*, кажи да је испала Јаб; *угода* Јаб.

9) ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

660. Плусквамперфекат је, за разлику од футура II, чест облик. Твори се обично од перфекта гл. *бити* и р. гл. прил.:

Ам: Ја сам *добила била* катар на пућа и ондај сам *била зкречила*, Нисмо се вома мучили пошто смо мало *оснажали били*, Чдек ми *било от'шб* у рат, Њезин рођак *било поставио* тор тамо, И сви су Амзићани *били примили* пушке, И мо-је тата *било примио* пушку;

Б м: Може бити он још *није био битисо* ('угинуо', 'цркао'), Имало је људи доста па *е било побјело* у Бредарево, *Пошб био* у Б^ијело Поље;

Бал м: *Био побједо* с хајваном, Јесмо *уели били* сѐме вође у Мрдаке;

Бј: Бдоми *смо били ишли* с коњима, *Били* у Вранеш ми *купили*, *Све било побјело* м;

Буч: *Овај био сакрпо* се;

Г м: Оно су та *кош наместили били*, *Онб е било пршло*, *Све је ово она била рзм'јала*, *све*;

Гр: *Отишли су били*;

ДБ: Пскара *је била направљена велика*, *Мој отац био најмлађи*, *прекдств* *жив био*;

¹³⁴⁰ "Облик футура II (*будеш сијо*) чује се у погодбеним реченицама, али само од свршених глагола, и не у значењу будуће, односно предбудуће, радње, него у значењу радње за прошлост" (Вуковић П-Др. 74, белешка).

¹³⁴¹ Исп. претходну белешку, као и Петр. Б-К 106, Петр. Змиј. III 172, Пецо ГИХ 155. Међутим, у говору околине Колашина "сасвим су обични облици: ако *буднем учио*...и сл." (Пик. Кол. 169). Занимљиво је да све остале Пикуритине "потврде" садрже само през. гл. *бити*, али не и р. гл. пр. (нпр. чим *буднем бље*, кад *биди* из поток, кад *биду* господа). Таквих примера има, наравно, и овде: *Посијемо иг (конопле) тамо*. Кад *биду* зреле, почупамо Ам.

Др: Јес-ли ти *било* дошло м, Ја сам за удвца *била* дошла, Они су *били* туне лворили, Она *била* остала, Ониј кѳруз *били* поджѳели;

ДС м: Браћа ми *насу* *била* знала, како ће знат, *Начињели* *били* кѳру нѳву, *Ови* *били* *повѳрели* кѳће, Партизани се *били* *прикупили* вође, Вође јѳпет у ѳво наше село и у Гѳрње Страњани *сладили* су се *били* Муслимани и Срби, Ја сам *било* *јѳст*, али *насам* *било* *отишо*, *ѳто* сам *било* у допуну, Отац ми *било* *јмрѳ*;

З: Чѳек ми је *дошо* *било* и заробљеништва, Он је *било* *завршило* за професора, *Нашли* се *били* м, Пѳд гѳдиња, бѳгуми, своју кѳру *били* *напуштали*, Пѳдели је свако је *било* мало *прирасао*, Турѳка *била* *прошла* м;

Зав м: *Насам* *било* *начињило* кѳру, Он је се *било* *одчлѳило*, Јѳвго је се *било* *сакрѳило* у пѳћину;

Јаб: *Дошли* смо до богѳства *били* добра, Он је са ѳјм *било* *пѳјезѳ* тамо ка Пљѳалица;

Кал м: Она е *била* *јѳла*;

Каћ м: *Дѳели* су нас све *били*, *Било* се *ошѳнило* у тридѳестѳ гѳдини;

Кос: *Било* *пѳшо*, па *придође* Увац, па се *врати*к, *Удала* ми се *амициѳина* *била* у ѳво село м;

М м: *Нѳје* *било* *дошо*, ...Што смо *били* *купѳли*, *Били* смо *пѳшли* у *помѳћ*;

Ра: Сасвиѳем *била* *слѳмила* (руку);

Радиј: Јѳгдо ми *било* *дошо*, Чѳтњаци су *били* *дошли* вамо *доље*, *Мобѳлисали* га *били*, Ка-сам *била* *јѳла* *прѳслицу*;

Сѳљ: Она е *била* *ѳѳјѳжала* м, Бѳгами сам се *била* *ѳрадовала*, А *било* ми се *брат* *ѳжѳнило* *нѳје* *била* *нѳ* година, Сѳстра *мѳг* *ѳца* *била* се *вође* *удала* м, Брат *јѳј* *јмрѳ* *било*;

Х: Вође ми је *прѳје* *баба* *била* *дошла*, Јѳдна ми *шѳѳр* *била* *ѳппрѳтила* м, *ѳппрѳтило* ми *било* *рѳд* и *ја* *била* *ѳтѳла* *гѳре* м, *Фѳно* нам *била* *лѳтина* *пѳнчѳла* м, *Јмѳ* сам *јѳдну* *сѳстру* *најѳтѳрију*, *ѳна* *била* *јѳѳта* *вѳћ*, *Уѳла* ми *јѳднога* *брѳта* *била* м;

Чи м: Јѳко смо *били* *пѳчѳли*,... Па *биле* *наѳколо* *вако* *пѳникле* *вѳћ* *ѳнѳ*..., Он је *било* *срушѳн*.

Знатно су ређи примери са гл. *бити* у имперфекту:

Ја *пѳшо* *била* тамо Ам, *Била*гу га *ранили* Буч, Јѳдан *пѳтпукѳвњѳк* *дошо* *ѳше* ДС м, *И* *ја* *била* *отѳишо* ДС м, *Била*ше *ѳѳѳнило* *снѳ* Јѳг Кос, *била*смо *мѳло* *научили* Кос, *Била*гу *ѳтали* Кос, *Била*ше *ѳѳѳкло* Куч, *Ја*

билах још крамп Рут, Увац бијаше придобио добро Рут, Ејаше доејстило Радиј.

Ниска фреквенција потенцијала с помоћним гл. у имперфекту у вези је с процесом губљења импф. у овим говорима, процесом који је не само отпочео већ и донекле одмакао (в. т. 640).

10) ПОТЕНЦИЈАЛ

661. а) За разлику од неких других сродних говора, па и суседних новопазарско-сјеничких¹³⁴², у полимским није (потпуно) уопштена форма *би* за сва лица оба броја. Тако у 1. лицу пл. (за друго немамо потврда) имамо често, значи недоследно, *бисмо* + р. гл. пр.:

Ето, *ноћу* смо ти *блѣжали*, у то *шумѣ*, *ту бисмо* мало *били* Б м, Ко *историја бисмо били* Г м, Па *бисмо* от подне *падкали* Г м, Па *бисмо трѣвали* За Мј *бисмо причали*, *двце пѣвраћали* Јаб, Мј *бисмо...*, *има нам онај мјѣсѣц што постамо* Каћ м, У *Лѣковину бисмо ноћили*, из *Лѣковинѣ* *пѣшје бисмо стигли* горе М м, *Имали трактор нѣки, додѣл бисмо јоли* М м, Из *Граба бисмо* у *Комаран прѣшли* Х м, *Доље бисмо имали сјдницу* Чи м.

Овакве су конструкције чешће у прелазном него у новонток. говору, али се у оба јавља и *би* + р. гл. пр.:

Мј *би* и данас³ *били* онако Б м, Е, *пѣслѣ би ту скућали* *оно крпе*, *платно* и *скућамо* *вамо* *воду* Гр, *Стоку би ишѣрдали* по *мају мјѣсѣцу* З, *Тѣрове би ту направили* З, И *Њида усирили би онај сѣр* З, *Овде би били* и *лѣти* је *било* *фино* *овуда* Јаб, *Сад не би више умјели* то ни *направити* *Кал* м, И *оталѣ би више* *укупили* *сѣра* и *кајмака* *него* *доље* за *пѣт мјѣсѣця* *Каћ* м, *По два мјѣсѣца би били* *Каћ* м, а исп. и за 2. л. пл.: *Да га не би ви трѣмили* *ће* *Буч*, *То би казали* *дабѣксачува* *За* м,...*Да не би ви се користили* *Кос*.

б) Насупрот претходним примерима (са *би* + р. гл. пр.), бележимо у 3. л. пл. *бише* + р. гл. пр.:

Бојмо се да не бише *јагњад пркосила* *Сел* м, *Они бише* *пѣвали* *Чи* м.

Говори се, међутим, и *Они би дошли* *вође* *Бал* м.

За двосложне плуралске форме помоћног гл. *бити* у потенцијалу (заправо форме аориста) знају и многи оближњи и сродни говори, нпр. пивско-дробњачки, источнохерцеговачки, колашински или ускочки¹³⁴³. У тим се говорима такође јавља и конструкција *би* + р. гл. пр. Само је у околини Колашина регистровано у 3. л. пл. пл. "без изузетка *бише*"¹³⁴⁴.

¹³⁴² Барј. НП-Сј. 104. У Горобиљу такође нема форми типа *ишли бисмо* и сл.

¹³⁴³ Вуковић П-Др. 75, Пецо ГИХ 157, Пиж. Кол. 170, Станић Уск. I 258-259.

¹³⁴⁴ Пиж. Кол. 170. И у новопазарско-сјеничким говорима "сређе се облик *бише*, али је од њега знатно чешће *би*" (Барј. НП-Сј. 104).

662. а) На крају овога излагања о појединим гл. облицима поменућемо и конструкцију *био* + инфинитив, у југоисточним јекавским говорима широко распрострањену¹³⁴⁵:

Ндси, мајку ти, *не био* ићи вамо на нашу земљу Кос, Кд ти је крив што мбрџаш да ринтџаш, *био* изучити за попа Ам.

б) Немамо потврда за конструкцију: импф. гл. *хтјети* + инфинитив (типа **штџаше умријети да не дође доктор*), у значењу потенцијала за прошлост.

III. НАПОМЕНЕ О ТВОРБИ ГЛАГОЛА

1) О ТВОРБИ ИТЕРАТИВА И О МЕЋУСОБНОМ ОДНОСУ ПЕРФ. И ИМПЕРФ. ОСНОВЕ

663. О неким вокалским алтернацијама. а) Према *затворити* и сл. говори се и *затворали* Радиј, *отворали* Рут; *затворају* Ам, *отворам* Радиј, *отворџ се* Др м, *отворџ* Рад – углавном у нововарошким (и неким њима суседним) селима.

У већини осталих села алтернација *о ~ а* не изостаје: *затварати* Бук, *затварали* Каћ м, *отварали* Ра, *отворали* Кос; *затварџ* Бук Куч, *отварџ* Куч, *позатварџте* Куч; *затварџне* Ра.

Овакве су форме познате и претходно поменути нововарошким селима: *затварала* Ам, *затварџ* Радиј, *отварџ* Рад.

б) Аналогијом према облицима перф. гл. извршена је унификација корена и у неких других глагола:

збџали Ам; *отклоњала* Радиј, *склоњам* За м Ра, *присловџ* Др м; *зплетати се* Ам.

с) Изгледа да потпуно изостаје алтернација *и ~ ије* у гл. изведених од *лити*. Обично је заступљена дијалекатска алтернација *и ~ љ*:

љевале Ра, *љевџ* Јаб, *љевџни* Ам, (композите) инф. *наљевати* Кал м; р. гл. пр. *зљевали* Рут, *наљевале* Куч, вода е *подљевала* Гр, *прељевала* Гр, *ражљевали* З; аор. *зљеваше* Рут; през. *дљевџ* Селъ, *зљевџм* За м, *пљевџм* Ам, *пљевџ* За м, *прељевџ* Каћ м Сј м, *ражљевџш* Ам, *ражљевџ* ЗТ, *сљевџш* Ам, *зљевџ* Куч.

Говори се, али неупоредиво ређе, и *оддљивџ* Селъ, *зљивџ се* Кос. Исп. и им. *прџлив* Х.

Исп. и *истицало* Гр.

д) Поред *насиљевали* Каћ м, *насиљевџ* Селъ м, *насиљевџмо/насиљевџмо* Зав м и сл., говори се и *насиљевали* Ра, *насиљевџ* Ам Селъ (однос *џ ~ љ*).

¹³⁴⁵ Вуковић П.-Др. 99, Гор. 701, Пецо ГИХ 182, Пеш. СК-Јџ. 204-205, Пиж. Кол. 210, Станић Уск. I 259, а исп. и Барј. НП-Сј. 104-105.

Исп., осим тога, и *Рѣзѣ^чѣаѡ*, *умѣѣ плѣзу Сель*, *Мѣ ѣдан лѡпатѡм рѣзѣ^чѣамо Ра* (однос *и ~ ѣ*)¹³⁴⁶.

е) Од перф. *ношѣти* изведене су тројаке имперф. форме:
ношѣѡ Др, *ношѣвали Др Жив м Рут*; *ношѣѡмо Сель м*;
ношѣѡ Бал м, *ношѣвали М м*;
ношѣѣвати Чи м, *ношѣѣѡ За м М м Ра*, *ношѣѣвали Др ДС м Јаб*
Ра Рут; *ношѣѣѡ Кос м*, *ношѣѣајѡ За м*.

Убедљиво је најређа стандардна форма *ношѣвати*, а најчешћа је она са континуантом дугога јата (однос *и ~ ѣ*). Колико је тај модел продуктиван показује и необично *урлѣкала* ('урликала') *Х м*.

664. О неким консонантским алтернацијама. а) Према *ѣтити се* и сл. говори се *ѣтам се* Буч Др м Жив м Кос м М м Сель *Х*, *нѣ ѣтам се* Сель, *ѣтам се* Буч *З м*, *ѡѣтам* ДС м *За м* Кал м, *ѡѣта се* Др м, *не ѡѣтајѡ* Кал м.

Има, међутим, и доста примера који сведоче о очуваности алтернације *т ~ ѣ*: *ѣтам се* Гр Јаб М м Ра; *ѣтам се* ДБ, *ѡѣтам се* Сј.

б) Према *пустити* и сл. говори се спорадично и *пѣстајѡ* Јаб, *спѣстали* Ам.

с) Много је обичнија-обрнута појава, тј. уопштавање *-ш-* и у импф. и у перф. глагола. Њу бележимо у гл. на *-мјестити* и *(-)пустити*:

намјѣштѣти За м, *смјѣштѣ* Рут;

пѣштѣти Јаб Ра Радиј Сель, *пѣштише* Гр Куч, *пѣштиѡ* Б м Буч Гр ДС м Јаб Кос Куч Радиј, *пѣштила* Др, *пѣштили* Ам Гр ДС м Јаб Радиј, *пѣштѣм* Рад Радиј, *пѣштѣш* Ам Гр М м *Х м*, *пѣштѣ* Ра Радиј Сель п/м, *пѣштѣмо* Каћ м, *пѣштѣ* Радиј, *пѣшти!* Кос м Куч М м Радиј Сј м, *пѣштѣ!* ДС м, – *ѡпѣштиѡ* Сель, *напѣштѣмо* Кос м, *напѣштиѡ* Кос м, *напѣштила* Ам Др, *напѣштили* Кал м, *напѣштѣли* *З*, *напѣштѣли* М м, *напѣштѣм* Ра, *ѡпѣштѣше се* Ра, *ѡпѣштѣ* Јаб, *пѡпѣштиѡ* Кос м, *пѡпѣштиѡ* М м, *пѡпѣштила* Ам, *пѡпѣштѣ* Кос м, *прѣпѣштѣло* Кос, *прѣпѣштѣли* М м, *прѡпѣштѣти* Буч, *прѡпѣштѣ* Г м, *прѡпѣштѣ* Кос, *прѡпѣштѣ!* Буч, *распѣштиѡ* М м, *спѣштѣше* Кос, *спѣштиѡ* Рут, *спѣштѣм* Сель, *спѣштѣ* Буч Гр *За м* М м Ра, *спѣштѣмо* М м Сель, *спѣштѣ* Кал м Кос м, *спѣштѣ* Кос м, *спѣштѣ!* Др Ра, *ѡпѣштѣш* Кал м, *ѡпѣштѣ!* Сель м, *ѡпѣштиѡ* Чи м и сл.

У првих су глагола (типа *намјестити*) чешћи, а у других (типа *пустити*) ређи стандардни ликови (на *-стити*):

намјѣштѣш Гр, *намјѣштѣ* Гр, *намјѣстѣли* Г м, *намјѣстѣли* Буч, *намјѣстѣм* Др, *намјѣштѣш* Сель м, *намјѣштѣ* Ам Кал м Куч *Х*, *намјѣштѣмо* Ам Сель, *намјѣштѣ!* Јаб, *смјѣштѣ* Ам;

¹³⁴⁶ Из Горобѣла имамо забележено сродно *ѡѣѣвати*, *ѡѣѣѡ* (: *ѡѣѣ*), у значењу 'иди без циља, бескорисно лутати, скитати'.

пјсти/о Ра Рад, *пјстили* Гр Кал м Каћ м Радиј Рут, *пјстѝш* Буч, *пјстѝ* Ра, *пјстѝ* Рад Рут, *пјсти/* Буч ЗТ Ра Рут, — *напусти/о* Бал м Сј, *напустила* Јаб, *напустик* Бук, *напустѝм* Др, *напустѝ* Др, *прдпусти* (аор.) Сј, *спјстѝ* Буч, *спјстѝ* Селъ м, *јпусти/о* За м.

д) Поред форми на *-ст-* и *-шт-* јављају се и оне на *-шћ-*, и то у глагола с основном (*-)*пуст- у оба вида, а у глагола с основном *-мјст-* (као и у гл. с основном (*-)*крст-) само у имперфективном виду (изузимајући трп. пр. типа *кришћен*, *намјешћен*). Примери су наведени у т. 396б одељка о консонантизму, а за трп. пр. исп. и т. 625б.

е) Облици типа *пуштити* аналошкога су порекла — настали су према итеративу типа *пуштати*¹³⁴⁷ или (вероватно би боље било рећи "и") трпном придеву типа *пуштен*¹³⁴⁸. Можда је према трп. пр. образовано и *повишили* Кос (исп. и т. 666д).

ф) У т. а) и б) наведене су форме глагола с нејотованим консонантом пред наставком инфинитивне основе. Насупрот томе имамо облике с палаталним консонантом у основи *-хваћ-*:

дџваћ Куч, *дџвџћ* Х м, *зџваћ*, Ра, *зџваћам* Бал м За м, *зџваћј* Кос Ра, *прџваћам* Ра, *прџвџћ* Х м, *прџхваћају* Ам, *нџ с^лваћам* Бал м, *сџвџћ* За. Исп. и некњ. *џвџћње* За м¹³⁴⁹.

Паралелно с овима употребљавају се и облици с основном (*-)*хват-:

џвташ Рад, *џвтали* Ам, *зџвташ* Ам, *зџвтају* Ам; *пџвташ* Кос, *пџвташј* Др, *џвташ* Б м Кал м и сл.

г) У книжевном су језику форме са *ћ* карактеристичне претежно за тзв. западну варијанту. То важи и за форме *редали се* Селъ м, *редале се* Каћ м, *изреда* Х м, *Мя смо се изредали* Ра.

Говори се, међутим, и *пдрџћј* Кос м.

h) У вези с односом палаталан/непалаталан основински консонант исп. и *спшшџџ* З (: *спасити*, т. 626с).

665. Итеративи изведени од основа *би*, *кри* и сл. а) Чешће је *добџвати* Селъ, *добџџџ* Ра, *добџвала* Ам, *добџвали* Ам, *добџвају* Ам, а ређе, бар према грађи којом располажемо, *добџџ* Каћ м.

б) Хијатско *џ* имамо и у стандардноме *џмџџ се* Куч итд., а ју дијалекатском *крџјали се* (ка-смо се *крџјали*) М м. Овај је други облик посебно занимљив и по томе што је творен од несвр. *крити*, а не, као што је у стандардном језику, од свр. *скрити*¹³⁵⁰.

¹³⁴⁷ Ник. Тршић 429.

¹³⁴⁸ Ивић Поговор 140.

¹³⁴⁹ Према Правопису МХ-МС стандардне су форме са *ћ* у већини перфиксалних образовања (изузев *похвапати*), али не и у простоме гл. *хвapati*.

¹³⁵⁰ у Реш. Шток. 244 наводи се из Прчња *кривати* (у истом значењу).

с) Забележено је, осим тога, и необично *превијали* ме мџи Жињ, у значењу 'превијати'. Говори се, међутим, и *превијаш* Радиј итд.

666. О итеративима на *-ива-*, *-ова-*. а) У гл. IVб врсте имамо *-ива-* (не и **-ова-*) не само у новоштокавском него и у прелазном говору (из којег наводимо неколико примера):

заграђивати М м, *закућивало* М м, *зарађивџ* М м, *обрађивџло се* Г м, *откупљивала* Г м.

б) Карактеристика је србијанских полимских говора да творе итеративе чешће него књижевни језик или неки други, пре свега севернији говори. Наводимо, азбучним редом, неке забележене итеративне форме које су, и кад су стандардне, бар стилски обележене (међу њима је само један гл. с формантом *-ива-* и два с формантом *-ова-*):

Маџом је уочи пџтка *бивало*, И тадџр су ти рџгови *бивали*, Ка-су џвде *бивали* (све Бал м), У долџни је *бивало* гџвно Др, *Бивало е* и глаџи и наџма, свџчега *е бивало* за врџме бившџ, *Бивало е* уз рџт свџшта, Пџтлџе сам ишџ у рџзџрву... *бивџ* сам нџколко пута (све ДС м), Кџд њџг^џ смо *бивали* З, На двџнџс џкшам *бивџ*, Сџџали јџчам, кукурџз, зџб, крупникови нџки што су *бивали* (све Каћ м), Такџ е тџ *бивало* спрџџа, Пџ двџџе сџфре су *бивале* у кућу (све М м), џнда пџрџџвнице *бивале*, нџџе иџмало кџ данџс прџшак, Оно су џтпирџџе џнџ старџнскџ куће *бивале* (све Х), По пџтнасс^џ данџ смо *бивали* бџш ко-нџ гџрбџти под^џ чџргу Х м, Свџ сам *бивџ* тамџкана кад би трџбало, У Голџшима *бивџ* по десџтини... џ Баџи *бивџ* по десџтини (све Чи м);

Мене је њџн џтац *ваљџвџ* ('ваљџо ми је више пута') Х м;

знџвала сам Радиј;

изџиђџвџ Чи м;

Мџ смо *имџвали* казан Др м, Бџгами, осџмнаџстџро *имџвали* и девџт-наџстџро *имџвали* (људи) М м, *имџвџ-имџвали* Ра, На џнџ мџтџвило (на-мџтаваш); *имџвало* старџнскџ, знџш, вџлико мџтџвило Х;

Научџвали су ме и џни Радиј;

џеребџџвџ Ра; И тџ пџтлџе свџ *поглџдџеш* З м и У Прџџџ код Мџда сам ишла те ме џнџ, бива, лџкар *преглџдџвџ* З м;

пџстојџвџ Кос м, А нџџе *пџстојџвало* да је зџврка на њџга Г м (порџд Тџ нџџе *пџстојџло* Радиј и сл.);

Штџ да се *прџџџтаџам* Каћ м;

склџџџџџ Сџљ м;

Лџнскџ гџдинџ нџвинџри дџлазили па ме *сликџвали* Радиј;

Готовила рједницима, *стимувала мусабуре* Сј м¹³⁵¹;
не *содњава* Ра.

Карактеристично је за стандардно *бивати* да се јавља готово увек у перфекту (исп., инак, през. *џ бива* Сј м), а то важи и за записани број примера гл. *ваљовати, знавати* и *имавати*.

с) Међу претходно наведеним примерима налази се и дублетизам *пошедјеш/погледјава*. У вези с односом *-ива/-ава-* исп. и ове гл.:

запарјивали у пар^нвницу Г м; *завршијавали* Куч / *завршијодј* Радиј;
употребљјивала За м;

доћерјава (*Доћерјава* је у Пр^неполе) Др; *Залеђјавало* тај Лјм Зав м;
Налегб четник, ја сам се испрсио, налегб усташа — ја сам се *испрсјава*
Зав м; *осеђјава* Сел м.

д) У т. 664h наведено је *спашава*, и то због односа *спасити* (свр.) ~ *спашавати* (несвр.). Овде додајемо и два презентска облика с непчаним консонантом у основи: *кажује* (: през. гл. *казати*) Б м (у новошток. говору *казује* и сл., т. 618d) и *повишују* Чи м (: *повишавати*?) Чи м (исп. и *повишили*, т. 664e).

667. а) Постоје оба члана несвршених гл. изведених од корена *шџд* (← хџд), тј. *(х)одати* и *(х)одити*¹³⁵², при чему је, изгледа, *(х)одити* пре трајни него трајноучестали глагол¹³⁵³.

Примери:

Нџд по Глав^нчици Каћ м, *џда* Жив, *џдамо* Јаб;

џдити Ра, *Вџд* ћеш *џдити* За м, *Читаву*, ц^нџелу нџџ *џдила* Јаб, *џдијо* За м, *џдило* Х м, *џдила* Кал м, *Те* су *пџре џдиле* Каћ м, *џдам* Ам, *Ја* да *џдам* не могу Каћ м, *Не* могу да *џдам* Г м, *И* *џе* њ сад *џдам* и постјм *рамазан* Х м, *џдаш* Жив м Кал м, *Не* море да *џда* глјдно, *јддно* ДС м, сваћ *џда* Бук, *џда* Ра, *џдамо* Кал м, *џдам* Б м.

Чини нам се да је овај други гл. *(ходити)* у императиву свршен: *џди*, *џдан*, *џзми пџра* Кал м, *џде*, *реко*, *кџкаџе*, да *вјдјш штџ* е овамо *мџса* Б м, *џдиџ* Ам, *џди* Ам Буч Др Кал м Рут, *џде* Куч.

Постоје и префиксална образовања типа *доџдијо* З м, *наџдијо* се Рут, *пџдиш* Буч и сл.

¹³⁵¹ Бук има *"стџмати.. особито по зап. кр. ... виде поштовати"*. Изгледа да *стџмивати* овде значи 'збривљавати' или 'угошћавати'(?).

¹³⁵² У Гор., нпр., све облике има само први гл., а од другог је очуван мисл. *џди*, *џте* (*џдите*). При томе *џдати* није изгубило значење итеративности, како је то предвиђао А. Белић (Историја II/2 49), јер према себи има несвр. или.

¹³⁵³ Маретић (Грам. 401) убраја *ходити* међу глаголе којима је "значање учестано (императивно)".

b) Овдашњи говори знају и за итеративне композите на -л а з и-т и¹³⁵⁴. Од њих могу бити интересантни:

обилази ЗТ Рад (није засведочено *облазити*);

илази Граб Куч, *илази*мо Јаб, *илазити* Кос, *илазѝ* За Куч, *илазу* Гр Сел̄ п/м, *илазу* Бј, *илази!* Радиј; *одлази*мо ДС м, али *одлази*мо Каћ м;

слази Кос, Кад он *слази* низ једне степен^ице! Радиј, али *слазу* Сел̄ м.

2) О ПРЕФИКСАЛНИМ ОБРАЗОВАЊИМА И ОБЛИЦИМА ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛА

668. Префиксална образовања. И овде владају углавном стандардне прилике. а) То важи и за алтернацију с- ~ са-, из- ~ иза- и сл. Исп. следеће примере:

аа) *збрише*ш гўвно Куч; *здежато* Ра; *здрши се* Др, *зврши*ој Радиј, *зврши*вали Куч; *злучи* За и сл.;

изберѝ Каћ м, *изберѝ*мо Сј, *изберу* Ам, *избра*ли Јаб, *избира*ли су Кос, *избир*а Ра; *изагн*о Б м, *изагн*ла Б м, *изагн*али ДС м, *изагна*ше ДС м; *измелѝ* Ра, *измелѝ*мо Б м, *измил*о Ра; *изапѝри* Гр и сл.;

*обави*ла Ам, *обавис*мо Буч, *обави*ло се вратило З;

одберѝ ЗТ Каћ м Радиј Сел̄ м, *одберу* За м Рад, *одбрати* Гр, *одбира*ла Чи м, *одбира*мо Јаб; *одзв*ак Бук и сл.;

разапѝли Гр, *разапнѝш* Ра, *разпнѝш* Х м, *разпнѝшати* Буч, *разпнѝшати* Ра и сл.;

сберѝ Бал м, *сбери*! Кал м, *сбра*ли Заб м, *сбрат* Рад, *сбира* Г м; *сви*ла Буч, *сви*леш З м Радиј Сел̄ м; *сакри*о Чи м, *сакри*ли Гр Каћ м, *сакри*ле се Заб м, *сакри*лем се Рад, *сакри*лемо Заб м Рут, *сакри*о Чи м; *сакупѝ* свѝтове За, *сакупи*ло се пуно свѝтовѝ Кал м; *санесѝм* Сел̄; *сиперѝм* Ам; *сарѝни*о Рут; *сѝхерѝ* Куч; *сѝчѝкѝ* Кос и сл.;

аб) *збрише*ш З м Куч; *згристи* Ам;

изберѝ Сј, *изберѝ*мо Јаб, *избира*ју Сј м;

*не обзир*у се Буч;

сежѝш Кал м Х м, *сежѝш* Сел̄ п/м, *сежу* Сел̄, *сежи* Бал м ДС м Каћ м Кос м Сел̄ м, *сежа* М м, *сежаше* Каћ м Кос, *сеж*ина Сј м, *сеж*ине Кал м, *сеж*ит За п/м Сј, *сеж*ата Зав м, *сеж*ато Ра, *сеж*о З;

¹³⁵⁴ С обзиром на њихов карактер и дијалекатску припадност, то је сасвим разумљиво. Има, као што је познато, другачијих говора у којима владају другачије прилике. Тако, нпр., П. Ивић каже да "итеративне композите са -л а з и т и ...нису познате галиполском говору с изузетком *полази*ш" (Ивић Галип. 299). Исто то значење има гл. *полазити* и овде: Тј да ме *полази*ш ујутру Буч, Једно другѝ јшло те *полази*мо Гр и сл. (о Божићу).

скрила Радиј; *скупиш* За м, *скупи* Буч, *скупимо* Буч; *смио* сам је на леђима Кал м, *снесџ* ДС м; *шчекати* (Свакога сам морала *шчекати* код куће) Радиј и сл.

Чини се да је доследно *џтујем* Јаб, *џтује* За м Кал, *џтово* За м, *побетовали* За м.

Говори се: *содпштили* Кос, *сдопшти* Радиј, *содпштџов* Радиј и *сдпштира* Јаб, *сдпшти* Јаб Каћ м.

б) У вези с односом префикса *пре-* и *про-* можемо навести ове карактеристичне примере:

Презва нас око тридесет и пет Ра, *Презваше* војску Буч, *презџо* ме Рад, *презџе* Ра, *презџџа* ('прозива') Рут, *Презџају* — ти и ти у стрџи Ра (исп. и *Презџ* почџ Рут); мџке *премџиџо* Буч, *премџили* смо мџке Буч; *преџџџени* ('процијени') Ра, Тамо је та комџсија дрџавна то некако *преџџџенила* Ам; да то видџм *преџитати* Др;

Мџке *премџиџо* што нико није Јаб.

с) Занимљиви су, у вези с префиксацијом, и ови облици:

Е, мало ми џви сџн *џџџи се*, *џџџе* мало до снаге Ам; тамо *џџџи* Куч; Велимо *џџџо* Ам; За већу мџку нџсам *џџџа* Ра; *џџџи* Кал м, *џџџи* За м (без додатних префикса); Воља да самре џд глади него да џде да се *џџџи* Сј; *џџџиџи* Рут; Ујутру се *џџџи*, *џџџи* џуди ЗТ (али и Та џџџџа *џџџи* Кос м); *џџџи* нас Рут, На јџдно мџсто, у јџдну *џџџи* нас ДС м, *џџџи* Кос, *џџџи* Др, Бџвала некад *џџџа* џџџа па *џџџи* Дрџну Кос ('зауставити', 'заустављати'); Они су *џџџи*, рекли Јаб ('проговорити, рећи, изустити'); *џџџи* иг За, Нега *џџџи* *џџџи* За, Турџи *џџџи* око пџта, па *џџџи* Ам, *џџџи* нас војџка и пџћџра Кос; Ја сам, на примџер, *џџџи* моје свџтове те *џџџи* З; *џџџи* се Буч, *џџџи* се Рут, *џџџи* се *џџџи*, *џџџи* се Ам, *џџџи* се Ра, *џџџи* се Буч, *џџџи* се Гр, *џџџи* се М м, *џџџи* се ДБ (исп. и им. *џџџи* ДБ, али и *џџџи* Бј); Ову сам плџчу *џџџи* ланџ Ам (свр. гл. без *про-* или сл.); *џџџи* Ра; *џџџи* Радиј и сл. (никада *џџџи* и сл.); *џџџи* Кал м ('обећао'); Нџма да џде за џџм (мртџацем) да *џџџи* М м (без *џџ-*); Кџ *џџџи*, џн *џџџи*. . . *џџџи* Ам, *џџџи* жив бџџо ДБ, Јџдџа сам *џџџи* Куч, *џџџи* Кал м Каћ м, *џџџи* Др, *џџџи* За м, *џџџи* Др (није засведџчено *џџџи*); *џџџи* *џџџи* (у значџу 'мало, нешто помоћџ'); Не *џџџи* ти *џџџи* Ам; Туј *џџџи* се јџдно тридџсет нџске Жив м.

669. Остале појаве а) У неких гл. V врсте јавља се колебање н/џ, к/ч и х/ш на граници морфема:

срџџџи Ам / *срџџџи* За м; *рџџџи* Буч, *рџџџи* Сј, *рџџџи* Ра

/ *рачуњати* Жив, *рачуњали* За м; исп. и *насапуња* Гр¹³⁵⁵;

облака се Јаб / *облача* се Рад (и *облачи* се Др); *перуња* Кал м, *оперуња* Кал м / *перуња* Кал м (в. и т. 664).

б) У вези с односом *н/њ* исп. и:

запомагачнисак Жив / *помагачнис* За м; *поднјивио* Кос / *Ђед* нас је *поднјивио* Зав м; *скуњатор* Др.

с) Из овога или онога разлога могле би бити интересантне и форме ових глагола:

аперисао М м (исп. напомену и примере у т. 666б); *блвчати* ЗТ, *блвче* Буч, *блвчите* ка бвце ЗТ; Авијони њини *бомбџирају* Буч; *дљџм* Јаб, *продљџм* Г м / *продљџисмо* Куч, *продљџила* Зав м (што је у вези с обликом компаратива придева *дуг*, т. 577f); *закопитали* ('закопитити') Кос м; *здишва* Ам, *здишвао* Рад ('запушавати', 'заптивати'); *зчин* бн За ('почети, започети')¹³⁵⁶; *Свѣ* се *џментује* (који дар се коме доноси) Кос м¹³⁵⁷; *јдди* Зав м ('проводити живот у једу, мучити се'); *комиша* Зав м, *искомиша* Зав м, гл. им. *комишање* Кал м (није засведочено *комушати*); Они си били *туне лдгорили* Др (исп. ниже и *ратили*); *пљакала* Др м, *пљакало* Др м, *пљакали* Куч, *опљакало* За м, *опљакати* (трп. пр.) Зав м / *пљчкали* Јаб Каћ м Радиј, *пљчка* Буч, *пљчкају* ДС м, *опљачка* Буч, *опљачкаше* Сј м, *опљачкали* Сј, *опљачкају* Каћ м Кос; Та *ђеца* нису се ни *посвадила* ни *побила* Каћ м, *Пили*, *пили*, *посвадили* се З м, *посвадили* се За Рут, *посвадише* се Рут / Нешто су се између себе *посвађали* Радиј (за прости гл., такође свр. вида, исп. *свадили* Ра, *Нисмо* се *свадили* ни око шта ЗТ, *Тб* е неко *на^с свадили* Рад); *поскуњала* Рад; Мене *прицврлаше*, *прицврлаше* да дам *пшгтољ* Ам; *пљвала* Радиј / *пљво* Радиј; Бдоми, *нису* бнда *ништа рдботали*, да кажем, *народу* Б м / *радили* (на целом терену); *Кад* је било *тб*, на примјер, *најприје* те се *рдвало*, *та*-је *баталон* звао се... З, *Тб* је било *пшље*, ка-су са *Швабом рдтили* М м¹³⁵⁸ / *рдтовало* Куч, *рдтовали* Др За Јаб Радиј, *рдтовали* Рут итд.; *сџцали* Гр; *учађала* ('учадити') За, *цумбушили* Кал м, *цумбуши* Кал м / *цумбуеу* Кос м (: тур. *cümbüş*, перс. *gunbiş*).

¹³⁵⁵ форме с јотованим сонантом широко су распрострањене у србијанским говорима (не само јекавским). Исп. Гор. 669: *рачуњати*, *сапуњати*; Ј. Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и околина*, ППЈ 9 (1973) 74: *рачуња*; Рем. Шум. 188-189: *рамвџмо/рдвџ* и сл., 207; *рачуњати* (*рачуњати*) и сл.

¹³⁵⁶ Можда је ова форма настала накнадним преобликовањем од *зачишати* (имперфектив према *зачети*)?

¹³⁵⁷ форма *именовати* настала је укрштањем сх. *именовати* и тал. *mentovare* (исп. РСАНУ, с. в.).

¹³⁵⁸ форма позната и неким удаљенијим говорима (исп. Пеш. СК-Јб. 274, Рем. Шум. 355).

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

1) ПРИЛОЗИ

670. О прилозима који су у директној корелацији с придевима већ је било речи у одељку о прозодијским и одељку о морфолошким особеностима придева, а и многи други прилози поменути су у претходном излагању (нарочито у одељку о вокализму и консонантизму). Од њих ћемо неке, целовитости ради, навести и овде. Ликови који следе наводе се најчешће без икаква коментара, иако је већина њих бар по нечему занимљива (прозодијски, фонетски или морфолошки). Многи од тих ликова служе и као потврда за разноврсност и фреквенцију партикула у говорима северозападног Санцака одн. србијанског Полимља.

а. Прилози за место

671. З а м е н и ч к и прилози:¹³⁵⁹

а) Прилози за м е с т о (у ужем смислу):

г д ј е: *ђе* Б м Бал м Др З м За м Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Куч Сј м, *ђе* Кос м Ра Сј м;

о в д ј е: *оде* ЗТ, *одедекана* Чи м, *оде* Кал м, *оде* Др п/м За Заб м Кал м Каћ м Куч Чи м, *одека* Кал м, *одедекана* Г м Чи м, *одекана* Др м, *одекане* Куч, *одеден* Др, *одеди* Сј м, *одеди* Кал м, *одеђ* За Јаб, *одеђ* Сј м, *одеђе* Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Граб Др п/м Жив Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј м Чи м, *одеђе*¹³⁶⁰ Кал м, *одеђка* Куч, *одеђекан* Јаб, *одеђекан* Куч, *одеђекана* Др м За м Чи м, *одеђекане* Буч Јаб Куч Чи м, *одеђекане* Бал м, *одеђекаре* Јаб, *одеђен* Кал м М м, *одеђер* М м, *одеђи* Кал м, *одеј* Бук Буч Жив Жињ За Заб м ЗТ Јаб, *одеј* Бук Јаб, *одеј* За, *одеје* Буч Граб Др Жив п/м Жињ За м Јаб, *оде* Јаб Кос Селъ, *одеј* За м, *одеј* За м, *оде* Ам Бал м Бук Буч Г м Др З м За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м М м Ра Рад Радиј Рут, *одека* За м Ра, *одека* За м, *одекале* Селъ м, *одекан* Ра, *одекан* Ра, *одекана* Зав м, *одекане* Јаб, *одекаре* За м, *оде* Др м, *одеди* Ам За м Заб м, *одедика* За м, *одеје* Ам Јаб, *одеје* Г м, *одеје* Бј м Г м З м М м, *одејек* З м (ако се узму у обзир и прозодијске различитости, онда испада да се овај прилога јавља у више од четрдесет варијантних форми, од којих су најфреквентније *одеје* и *одеде*);

т у: *ту* Бал м Г м З м За м Зав м Јаб Кос м Х, *туде* Бук Др м Заб м Кал м Рад Селъ Чи м, *тудекан* Чи м, *тудена* Жив м, *тудене* Др

¹³⁵⁹ Класификација ових прилога заснована је на Пеш. СК-Љ. 179-182, с тим што се у нашем раду заменички прилози за начин наводе у посебном пододељку, а заменички прилози за количину поменути су уз одговарајуће заменице.

¹³⁶⁰ Акц. према *оде*, *одеђ*, *одеј*, *одеј*? Исп. и *одеди*, *одеди* из истога села.

м, *туди* Заб м Сј м, *тѹђе* Бук За м Кал м, *тѹћан* Заб м, *тѹј* Бј Бук Буч Г м Др Жив м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м, *ѹ тѹј* Ам Кос, *тѹј* Буч Жив Јаб Кос м Сј, *тѹје* Кал м, *тѹјен* Кал м, *тѹн* Б м Бук Др Јаб Каћ м Куч Радиј Селъ м, *тѹна* Бал м Др м З м Кос м М м, *тѹна* Бал м Г м Кос м Рад Сј, *тѹнакане* Куч, *тѹнан* Кос м, *тѹне* Ам Б м Буч Г м Граб Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј, *тѹнекале* Селъ м, *тѹнекан* Граб, *тѹнекана* Каћ м, *тѹнекана* Каћ м, *тѹнекана* Каћ м, *тѹнекана* Г м Зав м, *тѹни* Кал м, *тѹњ* Радиј, *тѹње* ЗТ Јаб, *тѹњекане* ЗТ;

о н д ј е: *нѹдекане* Заб м, *нѹди* Кал м, *нѹђе* Бал м Бј м Бук Буч Г м Граб Др З м Јаб Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м, *нѹјека* Ра, *нѹјекан* Ра, *нѹјекана* Каћ м, *нѹјекана* Каћ м, *нѹјекане* За м Куч, *нѹјекане* Бал м, *нѹнде* Г м Жив Заб м Кал м Каћ м Селъ Чи м, *нѹнекана* Г м, *нѹнди* Кал м, *нѹнди* Кал м, *нѹње* Жив Кал м Кос м М м, *нѹнјек* Б м, *нѹнјекана* Б м, *нѹј* Бук Буч За Јаб, *нѹј* За м, *нѹе* Јаб Кос Селъ, *нѹј* За м, *нѹде* Бук Др Јаб Кос Рут Селъ Сј м Чи м, *нѹденајке* Жив м, *нѹнди* Ам Сј м, *нѹје* Ам Селъ;

н е г д ј е: *нѹђе* Бал м Бук Буч Граб Жив З м Зав м Кал м Кос м М м Ра Рад Селъ;

с в у г д ј е: *сѹђ* За Јаб Кос Ра Рад, *сѹђе* Кос, *сѹј* Б м;

и г д ј е: *ѹђе* Јаб Кал Кос Ра.

б) Прилози за п р а в а ц:

к у д: *Кѹд* идѹмо? За Вишеград! Жив, *Кѹд* идѹте гѹли и бѹси? Жив, *Кѹд* идѹте? Кос, *Кѹд* мислите сѹд? Др, *Кѹд* је се ђело? Рут, *Кѹд* ми је Алија?! Каћ м, *Кѹт* су (партизани)? Ам, *Кѹ*-се ђеле Илија? Ам, И *кѹт* се ђела ѿвѹ ѿвлѹ вѹјска? Б м, *кѹ*-су? Др, *Кѹ*-ћу са ситном ђецѹм? Др, Јѹј, *кѹ*-ћу сѹд?! Рут, *Кѹ*-ћеш зѹмус да врљаш, сн^мѹг је Ам, *Кѹ*-ћеш, црни Рајко, ђе сѹбе до Лѹчића водѹнице? Ам, *Кѹ*-ћеш сѹд?! Ра, *Кѹ*-ћеш ти кад је мрак? Рут, *кѹ*-ће? Јаб Ра, *Кѹ*-ћемо сѹд, *кѹ*-ћемо сѹд? Лѹму! Кос, *Кѹ*-ћемо, нѹћемо јѹдну удѹвицу Рут, А *кѹ*-ћете ви? Јаб, Нѹје вајдѹ знѹти кад нѹма *кѹд* Ам, Да идѹм *кѹд*, нѹмам *кѹд*! Ам, ...сѹј *кѹд* је долазило тѹ струкѹ Б м, Онѹ дебелѹ свѹ ѿвѹ што је пѹкупило чѹва да не бѹжу *кѹд* Бал м, Имамѹ ли *кѹд*? Имамѹ Буч, Мѹ нѹсмо знѹли *кѹд* идѹмо Зав м, Онѹ Шѹвабу разоружамѹ сѹмо, нѹмаш га *кѹд* Јаб, Нѹје знѹло јѹно за другѹ *кѹ*-ће Јаб, Знѹм ја *кѹ*-ћу! Каћ м, О-нѹ би имѹ *кѹд* ѹ св^мѹт Каћ м, Реко, *кѹ*-су ѿни (ѿишли), па ѹ мѹ Кос, Не знѹмо *кѹ*-ћемо Ра, Нѹмаш *кѹд*! Радиј, Нѹ знѹм *кѹд* је се ђело д^мѹте Рут, Не знѹмо ни *кѹ*-ћемо Селъ, Јѹ нѹ знаѹо *кѹ*-ће Сј м и сл., *кѹде* Бук, Тѹмо нѹма *кѹде* Жив, Мѹре ли се *кѹде* Радиј, *кѹден* Кал м;

о в а м о: *ѿмо* Јаб, *ѿмо* дѹље Рут, тѹмо и *ѿмо* ЗТ, тѹмо ѹ *ѿмо* Др Јаб, нѹ

тамо нѣ *амо* Кал м, *тамо-амо* Куч, *тамо-амо* Х, *амо* Ам Бал м
Бј п/м Буч Г м Граб Др п/м Жив Жињ З м За м Заб м Зав м ЗТ
Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Селъ Сј п/м Чи м,
до амо Куч, *и* тамо *и амо* Ам, *тамо и амо* Куч, *там-и амо*
Кос м, *ни тамо*, *ни амо* Кос м, *тамо-амо* Бј Зав м Куч Радиј,
амока За м, *амокале* Чи м, *амокана* Чи м, *амокања* Каћ м,
амокане Чи м, *оамо* Б м, *оамо* се Б м, *оамо* Ра Радиј Сј;

т а м о: *тамо* Ам Бј Бук Др Жив За Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Рад
Радиј Х итд., *тамокан* Чи м, *тамокан* Бук, *тамокана* Кал м
Чи м, *тамокана* Кал м Чи м, *тамокања* Каћ м, *тамокања* Каћ
м, *тамокане* Зм;

о н а м о: *оамо* Ам Б м Г м Зав м Јаб Каћ м Кос м, *оамо* Б м Г м,
оамо Ам, *оамо* Ам Бал м Бук Буч Др Жив п/м За м Јаб Кал м
Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј, *оамокан* Бук,
оамокана Каћ м, *оамокана* Кал м, *оамокане* Кал м;

н е с к у д, с в у к у д, н и к у д, и к у д: Све *о*хера *некуд*
Ам, *Некут* су отишли Б м, *Утеко* у Србију *некуд* Буч, *Подизку*
је некуд горе За м, *Неко* је *отале* *побјео*, *неко* *интерјат*, *неко*
некуд, *неко некуд* Зав м, Све се *некуд* оселило, *отишло некуд* Јаб,
У Црну Гору некуд ишли Ра, *Би* га *стад*, па се *сакри некуд* Селъ,
некуд Рад итд.; *свужд* Жив м; *Никуд* није *херат* Ам, *Не* могу да
идем никуд Бал м, *Ви* *немо* *от* *куће* *д-идете* *никуд* Јаб, *Никуд* *не*
смијете се *крнути* док *не* би се *јавили* *команди* Кос, *Нијесам*,
вала, *никуд* *моро* (*бежати*) М м, *Не* *смијеш* *никуд* *ићи* Радиј,
Никуд *ниједан* *не* *одрже* *главе* Селъ, *никуд* Зав м (*исп.* и *никуде*
Жив, за *које* *не* *знамо* *да* *ли* *значи* *'никојим* *путем'* и *сл.* или
'никамо'); *икуд* Буч.

Напомене: 1° Међу прилозима за означавање правца бележимо оне
типа *куд*, *икуд*, *некуд*, *никуд*, али не и оне типа (-)кама. Прилог *камо*
није, међутим, сасвим непознат, али се употребљава кад се пита за нешто
чега нема, а сматра се да треба да буде ту, нпр.: *Камо* *о*нај *стари*, *ку*-се
ђеде *о*нај? Бал м, *Камо* *ти* *војничка* *спрема*? Сј, *Камо* *цура*? Заб м и сл.
Разлику између *куд* и *камо* показује већ прва наведена ретеница. 2° О
односу *куд/куда* (*кудије*) и сл. в. у следећој подтачки (с).

с) Прилози за п у т и п р о с т и р а њ е

к у д а: Жене *западу* св^а *иће* на *врата* *куда* *мал* *пролази* Буч, *Гледј* *куда*
неш се *вратити* Граб, *Не* *знам* *куда* *сам* *дошла* Др, *Куда* *море* за
Данилов *Град*? Жив, *Проведемо* *о*не *куда* *нема* *ни* *војске* Жињ,
Брда су *горекан* *куда* *смо* *чували* (*овце*) ЗТ, *Ја* *сам* *знао* *куда* *ћу*
Јаб, *Забравио* *сам* и *куда* *смо* *ишли*, *ће* *неш* и *ку*-*неш* Сј;

о в у д а: *оуд* За м, *оуда* Ам Бал м Бук Буч Др п/м Жив Жињ За м Зав
м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Селъ п/м Сј м Чи м,
оудан Бј м Др З м Јаб Селъ м, *оуданке* Бал м, *оуде* Жив м За м
Заб м Каћ м М м, *оудекана* Зав м, *оудекена* Каћ м, *оудера* За

м, *вјудије* Ам Др п/м Кал м Ра Радиј Сј, *вјудијен* Б м, *овјуда* Јаб Ра, *овјуда* М м, *овјудан* З м, *овјуде* Заб м, *овјудијен* Б м;

т у д а: *тјуда* Бук Г м Граб Зав м Кал м Кос Куч М м Радиј Селъ м, *тјуда* Г м, *тјудан* Др, *тјудар* Заб м, *тјудије* Ам Г м Кал м М м, *тјудије* Г м;

о н у д а: *нјуда* Ам Буч Др За м Кос Ра Рад Селъ м, *нјуди* М м, *онјудије* М м;

с в у к у д а: *свјукуда* Јаб Ра Селъ м, *свјукуде* Заб м (исп. напомену код *нијукуде*, под н е к у д), *свјукудије* (преко Албаније и прео *свјукудије*) Куч;

к о ј е к у д а: *коекјуда* Ам Радиј, Омладина оде по странама *коекјуда* Куч, *колекјуда* Ам Рад, *коекјудије* Куч.

Напомена: Као што се види из примера наведених у претходној и овој подтачки, постоји разлика у значењу и употреби између прилога (-)куд ('(-)камо') и (-)куда/(-)кудије. То најбоље показује следећа реченица: Забравио сам и *кјуда* смо ишли, *ђе* *неш* и *кј-неш* Сј, у којој је *куда* у једном, а *ђе* и *куд* у другом значењу. Таква је дистинкција запажена и у неким другим говорима¹³⁶¹. Треба, ипак, рећи да она у говорима СП није сасвим доследна, па се говори и: *Кад је нџеља, ја одок кјуда* ('камо') *ја* *ођу* Ам, *Да одавде изађем, знам кјуда* *ћу* Јаб; *Свјукуда* се ишло Селъ м.

Није забележена обрнута појава, тј. (-)куд у просекутивном значењу.

д) Прилози за полазно место кретања:

о д а к л е: *одакле* сте Кос, *одакле* смо Кос, *одакле* си Бал м, *Одакле* си, *иако* је и срамота? За м, *дкле* Бук З Зав м Јаб Кос м, *дклен* Жив Јаб, *откале* Г м Каћ м Куч Селъ м, *откле* Г м Др Кал Радиј Рут Селъ, *отклен* За Ра Сј Чи м;

о д а в д е и сл.: *одален* Јаб, *одале* Ам Бал м Бук Буч Др За м Зав м Кос п/м Куч Рут Селъ м Чи м, *одале* Кал м, *одале* Г м За м, *одале* Рад, *одале* М м, *одален* Кос п/м М м Селъ м, *одален* Кал м Ра, *одален* Јаб, *одален* Буч, *дале* Б м Куч М м, *дален* Б м Граб Јаб М м, *одавде* Радиј, *одавде* Ам Јаб Рут Сј Х, *одавле* Селъ, *одавле* Кал м, *одавле* Жив п/м Кал м, *одавле* З Јаб Ра, *одавлен* Жив З Селъ м;

о д а т л е и сл.: *одатле* Јаб Рут Сј, *одатле* Сј Х, *одатлен* Сј, *одатлен* Сј, *отале* Жињ За м Зав м Јаб Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Рут Селъ м Чи м, *отале* Кал м, *отале* Жив п/м Сј м, *отале* Бук, *отале* Ам Радиј, *отален* Ам Б м Буч Жињ За Кос п/м, *отален* Кал м, *отален* Жив м Ра, *отле* Јаб Кал м М м, *отлен* Ам Граб Ра;

о д а н д е и сл.: *одален* М м, *ондале* Ам Др Каћ м Кос п/м М м Рад Рут Чи м, *ондале* Кал м, *ондале* Бал м За м, *ондален* Жив, *ондален* Жив, *ондале* Јаб, *ондале* Каћ м;

¹³⁶¹ Исп. Вуковић П-Др. 76, Гор. 679, Пеш. СК-Јб. 181, Пшк. Кол. 173, Рем. Шум. 381.

о д н е к л е : *однекле* Кал м, *однеклѣ* Бал м Кал м М м, *неокле*¹³⁶²
(Чекају...ка-ће положе јник доћи *неокле* отуд и-сѣла да иг полази)
Јаб;

н и о д а к л е и сл: *ниодакле* Куч, *ниокле* М м, *ниоткле* Сел м; исп.
и *иокле* М м, дондсила им *коедткале* Радиј.

е) Прилози за правац долажења:

о т к у д : *откуд* Сј м;

о д в у д : *одду* Јаб Каћ м Куч, *одду* Зав м Кос Сел м, *одду* Др м Кал
м Кос, *одду* Кос м, *одду* Ам Бал м Буч З ЗТ Кал м Куч Ра
Радиј, *отуд-одду* Ам Жињ, *одуда* Чи м, *одуде* Др м, *одутке*
Буч, *одду* Јаб, *одду* Рут, *одду* Кос, *одду* Ам Б м, *одду*^м Б м;

о т у д : *одду*^м Х, *отуд* Бј Др ЗТ Јаб Рад Сел п/м Х, *одду*^м Б м, *отуд*
Ам Б м Бал м Бук Жињ З За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м
Куч М м Ра Радиј Рут Сел м Чи м, *отуд* Ам Рут, *отуда* Жив
Сј Чи м, *отуда* Чи м, *отуде* Чи м, *отуде* Бал м Др, *отуди*
Кал м, *отуткена* Г м, *тоду*^м (кат су се *тоду*^м вратили) Јаб;

о д н у д : *одну* Ам Др Јаб Радиј, *одну* Кал м Рад, *одутке* Буч, *одону*
Б м, *одну* Ам Кос Куч Радиј Сел м, *одну* Каћ м Кос;

о д н е к у д : *однекуд* Б м Г м;

н и о т к у д : *ниоткуд* Б м Г м.

г) Прилози са значењем крајње тачке:

д о к л е : *докле* Бј Зав м М м Чи м, *доклен* За ЗТ Јаб Ра Сел м;

д о в д е и сл: *довде* Јаб Радиј, *довде* Кал м Сј, *довде* Сј, *довден* Др,
довден Др, *довден* Сј, *довде* Ам Бал м Буч Зав м Кос п/м Куч
Сел м Сј м, *довде* За м Кал м Каћ м Куч М м Сј м, *довде* Зав
м, *довден* За Јаб, *довден* Буч, *овдале-довде* Др;

д о т л е : *дотле* Др Кал м, *дотле* Бук, *дотлен* Ам Куч Ра;

д о н д е : *донле* Кос, *донле* Г м, *донлен* Ра;

д о н е к л е : *однекле* Радиј.

Напомена: У свакој од наведених подгрупа прилога јављају се и они
с партикулама, али су оне најчешће и најразноврсније у прилозима типа
овде, *ту* и *онде*.

672. а) Неколико најфреквентнијих антонима:

б л и з у —

д а л е к о : *близу* Б м ДБ Др Жив З Кос п/м Куч М м Радиј (*поблизу* За
м Кос);

¹³⁶² Тако и Пеш. СК-Љ. 181 (*однекле*).

далеко Г м Жив м Јаб Каћ м Кос м Куч М м Рад, *далеко* Др За Јаб Кос Куч Ра Рад (*идалека* Чи м; *подалеко* Кос м Куч, *подалеко* (експресивно) Селъ, *пдалеко* Буч);

г о р е —

доље: *горе* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др З За м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Рут Х, *горе* Ам Б м Бук Др, *гдрек* Б м Рад, *гдрек* Рад, *горѣка* Селъ, *горѣкан* Бук Буч Др ЗТ Јаб Кал м Кос Селъ Чи м, *горѣкан* Кос, *горѣкан* Бј Жив ЗТ, *горѣкан* Чи м, *гдрекан* Ра, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Чи м, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Кос м, *горѣкана* Каћ м, *горѣкана* Бал м Каћ м, *горѣкана* Г м Каћ м, *гдрѣкана* Каћ м, *гдрѣкана* Каћ м, *горѣкане* Др Јаб, *горѣканен* Буч;

ддље Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м З м Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м, *ддљек* З м М м Чи м, *ддљѣка* Буч За м Селъ, *ддљѣка* Јаб, *ддљѣка* Заб м, *ддљѣкан* Буч Др За м Јаб Кал м Кос Сј Чи м, *ддљѣкан* Бук Заб м Куч Селъ, *ддљѣкан* ЗТ Јаб Селъ Чи м, *ддљѣкана* Кал м Каћ м, *ддљѣкана* Зав м Кос м, *ддљѣкана* Каћ м, *ддљѣкана* Зав м Каћ м, *ддљѣкана* Каћ м, *ддљѣкана* Г м За м, *ддљѣкана* Кос м, *ддљѣкана* Каћ м, *ддљѣкана* Каћ м, *ддљѣкане* Бук, *ддљѣкане* Заб м Кал м, *ддљѣканѣ* Бал м, *ддљѣканѣ* Бал м, *ддљѣканѣ* Бал м, *ддљѣнакѣ* Ра;

н а з а д —

напријед: *назад* Бук ЗТ Јаб Кал м Сј Х, *назад* Буч Др Каћ м Кос Рут (*сазда* Чи м; *уназад* Зав м);

напред Јаб Кал м Сј, *напрѣд* Бук Буч Кос, *напрѣд* М м, *напрѣд* Кос (*унапред* Јаб, *унапрѣд* Зав м Јаб);

о д о з г о, о з г о —

одоздо, *оздо*: *одоздѣ* Др, *одоздр* Х, *одоздр* Б м, *одоздрке* Буч; *оздѣ* Ам Бј Бук Буч Граб Др Жив м За п/м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Рад Радиј Рут Селъ Чи м, *оздѣ* Бал м, *оздѣне* Г м, *оздр* Б м Бј З м За ЗТ Кал м Кос п/м Куч М м Рут Х, *оздр* Б м Г м З м М м, *оздрке* Буч, *оздркена* Бал м, *оздркена* Г м Каћ м, *оздркена* Бал м Г м Каћ м, *оздркена* Г м;

оддѣ Б м Бал м Бук Буч Граб Др Жињ З Заб м Јаб Кал м Кос Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј, *оддѣ* Кал м, *оддѣ* Јаб, *оддѣ* Б м Бал м Буч Јаб Каћ м М м, *оддѣ* Б м Г м М м, *оддѣке* Заб м, *оддѣкена* Г м Каћ м, *оддр* Др Кос.

Прилози *горе-далје* и *озго-оздо* спадају међу оне у којих су партикуле врло честе.

b) На овај или онај начин могу бити занимљиви и ови прилози:

Гледи́м ко́нтра¹³⁶³ Јаб;

Ја би нало́жила та́мо наводн Кос м;

изнџтра Ам, унџтра Ам Јаб Кос Куч, џнџтра Ам, унџтри Др, унџтру
Буч Др п/м Жив м Заб м Кал м;

џспремдсе ЗТ, Нџспремдсе му бילו Ра, Ја сам тако џспремдсе била Др,
Дџвџ јој џтац џнамо џспремдсе кући да виђи Ам, џспремдсе Кос Куч;

Пр^џџко ако пр^џџџџ Куч; пџпр^џџко Сј, џпр^џџко Рут.

в. Прилози за време

673. Прилози на -џ(а) (заменички):

с а д (а): сџд Ам Б м Бал м Бј м Бук Буч Г м Др Жив З п/м За п/м Зав
м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Радиј Селъ м Сј м Х Чи м,
сџд^м Др За м Кос, сџт Г м, сџд-џвџ За м, сџдџ Сј Х Чи м, сџдџ
Бј Јаб Куч Рад Радиј Селъ п/м Х, сџдџ-џвџ Буч Жив За п/м Кал м
Каћ м Ра Селъ м Чи м;

џсџд Бал м Буч За м М м Ра Селъ м Сј м;

т а д (а): тџд Др, тџдџ Бал м Бук Г м ДБ Др З Заб м Јаб М м Селъ,
тџдџ Г м, тџдџј Ам Бал м Буч Др За м Заб м ЗТ Јаб Каћ м Кос
м Ра Рад Селъ Чи м, тџдџј Г м, тџдџр Бал м Зав м М м, тџдџр
М м, тџдџрке Бал м, тџдџркена Бал м, тџдџркена Бал м;
џтаџџр Бј м М м;

о н д а: џндџ Ам Бал м Бј Бук Буч Др З За п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м
Куч Ра Рут Селъ м Сј п/м Чи м, џндџј Ам Бј Буч Граб ДБ Жив
Жив З За м ЗТ Јаб Кос Куч Рут Сј м, џндџџџџ За Куч Ра Рад,
џндџџ Ам Бј Др Жив За м Куч Рад Рут Селъ Сј Чи м, џндџр Бал
м Бј м Бук Г м Др м Жив п/м З м За м Заб м Зав м Кал м Кос
м М м Ра Селъ м, џндџра Др м Кал м, џндџра Др м, џндџрке
Жив м, џндџ^џ Кос м Селъ м;

к а д (а): кџд Бј Буч Зав м Јаб Каћ м Кос Рад Рут Селъ Сј п/м, кџд^м Јаб,
кџт З м, кџдџ Х, кџдџ Буч Рад Чи м, кџдџ Каћ м Чи м;

кад бџло Ам;

џџкад Бук З м Кал м Каћ м М м Ра Селъ м Сј, џџкад^м Јаб,
поџџкад Кал м, поџџкџне (← погдџкадне) Кал м;

џкад Бј Рад;

нџкад Г м Зав м Х, пџнекад З п/м Зав м, пџнекад М м;

нџкад Б м Бал м Г м ДБ З м ЗТ Јаб Каћ м Кос М м Радиј Чи
м, нџкадџ ДБ За М м Рут.

¹³⁶³ у РМС и РСАНУ ко́нтра је предлог, не и прилог.

Напомене: 1° Поред *досад* говори се и *ддслѣ* Г м З м Кал м Сј м, а поред *некад*, *никад(а)* и *негда* Ам Бј ДБ За, *нигда* Селъ м. 2° Многo су обичније форме типа *сад(е)* и *(-)кад(е)* него *сада*, *(-)када*, с једне, и *тада(ј)* и сл. него *тад*, с друге стране. 3° Изузетно су честе партикуле са сонантима *ј* и *р* у *тада* и *онда*.

674. а) Прилози који имају у основи им. *дан*, именнице које означавају делове дана и други сродни прилози:

д а њ у —

н о њ у: ни нѡћи ни дѡни Ам (исп. по нѡћи, по дѡни М м), *данам* За Кос м, Е тако смо јѡде јѡдили, стра ѡмали, више нѡћи него *данам* Ра, *даном* рѡпи Сј, ни дѡну ни нѡћу Ам (исп. и полусложенице *дан-дѡњи* Б м Каћ м и *данѡ-дѡњи* Ам Др);

нѡћи Ам Буч Граб Др п/м За Јаб Кал м Кос Куч Ра Рад Рут Селъ Сј, *нѡћам* Кос м, *нѡћу* Ам Кос¹³⁶⁴;

(-)д а н(-),

(-)н о њ(-) (остали прилози): *данѡс* Ам Бј м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ За п/м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј Х п/м, *данѡс* Г м М м Х м, *данѡс* Б м Г м За м Зав м Сј м Х м, *данѡске* Др За Рад, *данѡске* Г м, *данѡскена* Г м; *ѡзѡда* Др Јаб М м, *ѡзѡдан* Бј Г м М м Ра Рут Селъ (исп. и *повѡзѡдан* Буч), *ѡзѡди* Бј Буч Др м Јаб Кал м Селъ м Х Чи м; *намѡд* Ам Бј Буч Г м Др Јаб, *намѡд* М м, *онѡмѡд* Буч Др За м, *онѡмѡд* М м Х м (није засведочена форма *(о)онѡмѡдне*); *нѡћѡс* Бук Гр ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј, *нѡћѡске* Сј; *сѡнѡј* За Јаб Х м, *сѡнѡт* Ам Рад, *сѡнѡћ* Буч Др Жињ За ЗТ Јаб Кал м Куч Ра Сј;

(-)ј у т р-,

(-)в с ч с(-): Јѡ нѡму *јутро-ѡчѡ* дѡћем жѡто Радиј;

јутрѡс Г м, *јутрѡске* Чи м; *јѡutra* Бј, *јѡutra* Гр Др п/м ДС м Жив З п/м За м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Х п/м, *јѡutra* Рут Сј; *ѡutra* Ам Б м Буч Др м ДС м Жив За м Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Сј, *ѡutra* Ам Б м Буч Др Жив Жињ За п/м Јаб Кал м Кос Рут Селъ м, *ѡutri* Јаб; *ѡutraдан* Гр, *ѡutra-дан* Гр Јаб, *ѡutraдан* Ам Буч Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рут Селъ Сј м Чи м, *ѡutra-дан* Ам Гр Радиј, *ѡutri-дан* Бј п/м Буч Др З п/м За м ЗТ Јаб; *преѡutra* Радиј, *преѡutra* За м, *преѡutra* Буч, *преѡutra* М м; *јѡutra* Јаб Кос м, *јѡutra* Бј Бук Буч Гр ДБ Др За м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Радиј Рут Сј, *јѡutra* З;

¹³⁶⁴ Пада у очи паралелизам: *данѡ-нѡћи*, *данѡм-нѡћам*, *дану-нѡћу*.

вечерас Буч Јаб Кос п/м Сель, *вечерас* За м; *ндвечѐ* Буч Сель м, *јвечѐ* Бј Буч Др З Јаб Кал м Ра Радиј Рут Сель Чи м, *јвечѐн* Б м Х;

(-ј) у ч е: *јучѐ* Граб За м М м, *јучѐ* Г м; *прѐкјучѐ* М м, *прѐкључѐ* Кос м Ра (нису засведочене форме *најкучѐ* и *наксјутра*).

б) Прилози у вези с називима годишњих доба:

зимус Ам За М м Сј м, *зимуске* Буч; *јесѐнас* Ам; *лѐтѐс* Ра Рад, *прѐлетѐс* Ам Рад;

зими Буч Каћ м Кос; *лѐти* Г м Јаб Кос Сель

с) Прилог (-)л а н и: *лѐни* Ам Бал м Куч Рад, *лѐни* Буч Куч, *ѐ лѐни* Сј, *ѐд лѐни* Кос м; *ѐламѐни* Ам, *ѐламѐни* Кос м.

675. Наводимо још неке групе карактеристичних прилога за време:

а) *прѐје*, *прѐјен*, *ѐ прѐје*, *испрѐје*, *ѐспрѐје*, *мѐлопрѐје*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐјен*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐјен*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐје*, *отпрѐје*, *отпрѐје*, *пѐпрѐје*, *спрѐје* (т. 333б); *нѐјпрам* на Врацу Бук, *нѐјпрам* у ферецама, па пѐтље у зѐровима За м;

пѐсле, *пѐслѐ*, *пѐслен*, *пѐслѐн*, *нѐјпосле*, *нѐјпослѐ*, *пѐслије*, *пѐслѐје*, *пѐслѐјен*, *пѐсе*, *нѐјпосен*, *пѐсије*, *пѐслѐје*, *пѐсиѐн*, *пѐсе*, *пѐсѐ*, *пѐсен*, *пѐсѐн*, *пѐсле*, *пѐслѐн*, *пѐслѐн*, *пѐшље*, *пѐшљѐн*, *пѐшљѐн*, *нѐјпошље*, *пѐтле*, *пѐтље*, *пѐтљѐ*, *пѐтљѐкар*, *пѐтљѐн*, *пѐље*, *пѐљѐн* (т. 447а); *напослѐтку*, *напослѐтку* (т. 447а);

б) *ѐпѐ*, *ѐпѐт*, *јѐпѐ*, *јѐпѐт* (*ѐпѐ*, *јѐпѐ*, *јѐпѐн*) (т. 386а); *пѐтекѐр* Жињ ЗТ;

нѐново Граб, *пѐново* Бал м Јаб Радиј, *пѐново* Жив Кос м; *пѐнѐвно* Ам;

јѐамѐн ('узастопце') Др; *јѐѐстѐп* Каћ м;

с) *ѐѐѐљѐк* За м Сј, *јѐѐк* Радиј, *јѐѐљѐк* Жив За Јаб Ра Х Чи м;

јѐко Ам Буч Жињ За м Кал м Кос п/м Рад, *јѐком* Ам Сј;

скѐро Радиј, *ѐскѐро* Бал м Др З, *ѐскѐро* Г м, *ѐскѐро* Бал м; *ѐскѐра* Јаб, *ѐскѐра* Јаб;

ѐѐмѐ (т. 416с);

ѐѐсам Бук Јаб Каћ м Кос, *ѐѐсам* Жив м;

д) *ѐктѐле* Др м За Кос п/м Сель м; *ѐѐманѐ* Куч; Милтѐни *субтаѐѐр* бѐли Г м.

с. Прилози за начин

676. а) Неки заменички прилози за начин:

Ја како мислиш?! Чи м, како-но пошле бијаше? Јаб итд;

оџко Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жињ З п/м
Заб м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Радиј Рут Сель п/м Сј
п/м Чи м, оџко М м Х м, оџко Ам Б м Буч Г м ДБ Др М м Сј, оџко
Б м Бј м;

тџко Бук Буч З Јаб М м итд, тџко Б м М м, тџко З х1;

наџко Бал м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жињ Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос
Куч Радиј Рут Сель м Сј п/м Чи м, наџко Г м М м Х м, онџко Г м Др З
м, онаџко Б м;

неџко За п/м Кос м; ниџко М м;

сеџко Сј, сеџкојко Др м Сель

б) Прилози на -ке и -(у)це:

дупке ('усправно') Ра; Лѣгнѣм ваџко налѣћке Сј; пѣшке Зав м, пѣшке
Ам Бј Др З м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рад Радиј Сј п/м (реѣ
пѣшице Кос м Х, плѣшице Х одн. пѣѣ Ра Сель, пѣѣ Јаб), четвордоношке
Кал м;

Пушта дџимице Ам; Ја тамо за њима наџорце Радиј; наџумце
Жив м (али и написае наџме Рад); потрбушице Кал м; Гађа ме онџм
тојаџом, гађа ме пуштимиче Радиј; И Јона се фџинце ['фино'] сакри Каћ
м, И Јона фџинце ти је отишла Каћ м.

с) Прозодијски, морфолошки или лексички могу бити занимљиви и
ови прилози:

дџонитно ('у два нита' ткати) Куч; Дџерски мџ на село живџмо, свѣ
раџимо по полџу Бј; Овџ е мѣне заџџо Г м, Њѣму бџло заџџо Кал м;
зџедно З м, зџедно Куч; џстиџа З м; џсто Ам Бј Граб Др З п/м Зав м
Јаб Кал м Куч М м Рад Рут Сель п/м, џстџ Ам Граб З Јаб Кал м М
м Ра Сель м Сј м; лџсно Ам За м, лџшње Кос; Јџпѣт дџѣ ми наџакше
Ам; наџамо Јаб; неџреметно Каћ м; џсечено ('одсечно') Буч; џсобито Г
м; поџменично З м; поџако Ам Бал м Радиј, поџако Јаб; Мѣни, прџво
да ти каџѣм, поџџгодно данџс Ам; То је поџредом Буч, Иџѣм ја брџдом
поџредом Ра; свѣ рџдом Бал м, Поџприча-му ја свѣ рџдом Кос; Прѣли рџчно
Зав м, Рџчно се рџџи Каћ м, Свѣ рџчно, није бџло машџна Бук, свѣрџчно
За; тџчно Бј Граб; тџпко Ам; четџорно ('у четири нита', уз гл. ткати)
Куч;

бџшка Буч Јаб Радиј Сель, бџшка Ам Др п/м Зав м Кос м Сель; маџсуџ
Јаб Сель, маџсуџ Ам Ра, маџсуџ/маџсуџ Кос м; сѣрбџс Каћ м; џџба Бал м
З Сј, џџџ Каћ м М м;

перџџект ('перџектно') Јаб.

Издџајамо посебно форму приџиком ('отприџиџе', 'по свој приџиџи'):
Није се (овде) рџџиџо, приџикџм Б м, Трџ гоџине бџла Црџна Гџра и Срџџа,
о-дџанѣсте до четрѣсте приџикџм Б м.

d. Прилози за количину

677. а) Заменички прилози за количину: *кдико* (*кдико, колѝкѝ*) (т. 203с и, нарочито, 311а); *волѝкѝ* (*воликѝ, ѝдликѝ* и сл.) (т. 310с, а исп. и т. 204); *толѝкѝ* (*тѝликѝ* и сл.) (т. 203d, а исп. и т. 311а); *нолѝкѝ* (*ндлѝкѝ* и сл.) (т. 310с, а исп. и т. 203d и 311а); *неколко* (*неколико*) (т. 311а — фонетски лик, 569с - употреба).

б) Неки карактеристични мултипликативни прилози и изрази (нпр. *дѝднѝт, дѝднѝта/дѝднѝта, дѝд нѝт* и сл.) наведени су у т. 588.

с) Од осталих количинских прилога исп.:

дѝста Б м Бал м Бј м Г м Др З Зав м Јаб Каћ м Ра Рад Радиј Селъ п/м Чи м / *дѝсти* Ам Буч Г м Др ЗТ Кал м Кос м Куч Ра Селъ п/м, *пѝдѝста* Ра Рут / *пѝдѝсти* Селъ м; свѝ *лѝстом* Радиј; *мѝло, нѝмало* Ра, *пѝмѝло* Б м Г м, *пѝмало* З Јаб итд, *малѝчак* (Знѝм јѝ у Прибоју кад је бѝло *малѝча-кѝћѝ*) Чи м, *малѝчкиц* (*Нѝспѝ се водѝ малѝчкиц*) Јаб (исп. и т. 575g); *мѝго* (*мѝго*) (т. 410b), *зѝмно* (*Дѝбро те срѝло, а зѝмно* акѝбѝгѝдѝ) Јаб, *пѝнѝвиш* (*Кѝ ѝмѝ ѝѝвицѝ, ѝн тѝри пѝнѝвиш пѝмука, па ткѝ рѝћѝ ѝѝвицѝма*) Селъ м; *пѝ, пѝла* (т. 587), *дѝнѝм нѝпола* Сј м, Сѝјѝли смо *пѝла-нѝполѝ* Зав м, *кѝћа нѝполе* Кос м;

*бѝжѝдар*¹³⁶⁵ Др, *ѝмѝ бѝжѝдар* рѝбѝла Каћ м, *Бѝло бѝжѝдар* Срѝа Селъ м (можда исто или сл. значење има и прилог *ђутуре* у пр.: *ѝндѝј ѝмѝло кѝрѝјѝкѝвѝ ѝтѝурѝ* Ам).

2) ОСТАЛЕ НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

678. Неки карактеристични предлози:

бѝз/бѝрез (т. 444b); није засведочено *през*,

вишѝ Б^ѝѝлѝг Пѝла Кос, *вишѝ* главѝ Кос м, *вишѝ* кућѝ Др Јаб Селъ, *вишѝ* ѝнѝ кућѝ Кос, *вишѝ* нас Радиј, *вишѝ* школѝ Рад, *вишѝ* црѝкѝвѝ Селъ и сл. / *виш* главѝ За м, *виш* кућѝ За м, *виш* Милѝтиновѝ кућѝ За м, *виш* нас Буч, *виш* ѝнг^ѝ Јаб, *виш* пѝта Кал м; *виш* мѝју кућѝ Буч, *виш* кућѝ ѝлѝва Куч;

крѝ гору Ра, *крѝ* нити Јаб, *крѝ* ѝу За м, *крѝ* пламѝн Каћ м; *нѝз* Лѝм Б м, *нѝз* ѝвиу Кос; *јѝ* дувѝр Буч, *јѝ* Лѝм Б м, *јѝ* ѝнга Ам, *јѝ* ѝвиу Бал м и сл. / *крѝа* земљу Ра, *крѝа* сѝло Кал м, *крѝа* ср^ѝѝду Јаб Кос, *крѝа* шуму Др; *нѝза* сѝв ѝнѝ пѝтѝс Жињ, *нѝза* ср^ѝѝно Кос, *нѝза* шуму Ам; *јѝа* зѝд Жињ, *јѝа* свѝкрѝву Бј, *јѝа* св^ѝѝѝе Др м / *крѝ-зѝѝѝв* Селъ м, *крѝ-Сѝлѝанѝ* Сј м;

с ѝглѝм Куч, с ѝвѝ Кал м, с ѝвѝм Каћ м, с ѝнѝ За м, с ѝнѝм М м Ж, с ѝпѝтѝм Кал м Куч и сл.; з бѝмбѝром Јаб, з бѝчицѝм Др, с Кѝкина Брѝда Рад, с кѝмшиѝама Јаб, с лѝћѝ Јаб, с Мѝјѝом Каћ м, с нѝма Радиј, с

¹³⁶⁵ РСАНУ *бѝжѝдар*, Шкаљѝћ *бѝжѝдар*

партизанима Б м, с почетка Каћ м, с пушкама Рут, с Турскѡм Сј м итд. / са ајванѡм Др, са Аустријѡм Сј; са извора ЗТ Каћ м, са ѡнијем Ам, са ѡцом Јаб Ра, са улевима Куч и сл.; са браћом Рад, са бригаѡм М м са два Јаб, са ђецѡм Радиј, са ђувег^иѡм За, са лѣја Буч, са малѡм Ра, са маћевима Буч, са нама Кос, са пѹта Г м, са рѹжама Кал м, са Турскѡм Ра Селъ м Сј итд. (редовно је са зѹпцима Кал м, са сватовима Буч, са сватовима За м и сл.) / сѹ два синѡвца Јаб, сѹ двоє ђецѣ Кал м, сѹ три дућана Жив м, сѹ три сина Кал м, сѹ три спрата Жив м, су трѡицѡм За м, су чѣтири вѡла Кос м; сѹ чѣм ђу Куч;

пѡред мене М м, пѡред нѣ Х м, пѡред нѣга За, пѡрет себе Рут и сл.; поред Лѣма Г м, поред Увца Рад Рут и сл. / спѡред мене Рад; според нѣкиг ѡграда Др; според вѡдѣ Кос, спорѣ-Дринѣ Жив Кос, според Ђѣтињѣ Ам, според Увца Рад;

прекѡ Бањскѡг Кал м, преко нѣкѣ башчѣ Др, преко брда ЗТ, преко ѡногѣ брда Буч, преко јѣдногѣ брѡашцѣта Заб м, преко вѡдѣ Г м, преко даѡа Радиј, преко Дринѣ Бал м, преко зѣмѣ Радиј, преко Јавора Радиј, преко Јадовѡиѡа Каћ м, преко нѣкијѣ клѣкѣ Јаб, преко Лѣма Бал м Чи м, преко менѣ Жинъ, преко мѡра Куч, преко нѣгѣ Куч, преко прага Селъ м, преко прѣта Кос, преко пѹта Рут, преко јѣднѣ рѡвни Заб м, преко себе Ам Буч Куч, преко себе За Кос м Рад, преко Тарѣ Буч, преко Тарѣ Кос м, преко тѣстѣ Буч, преко Увца Радиј Рут, преко Увца Ам Бј, преко чѣљадѣ Др, преко ѡнѣ шѹмѣ Сј итд. / прѡ (про, 1x прео) — т. 319е;

према могућности Кос м, према себи Жив Сј, према сѹнцу Ам Др м, према тѡме Селъ и сл. / Спре-мраку не мѡгу да знам да ли је вѡјѡник, да ли је цѣвил Др, Нѣма младѣиѡа свѡије спрѣм себе Ам / спрема ватри Буч, Сѡпшиѣш тѣ спрема вратима Др м, поштовѡње и снаја и синѡва спрема старѣм ДБ;

Тѣрали су га до у нѣки тѣснац, пѹт Страњани гѡре Гр;

сѡр^А јѣзика Заб м;

уочи/учи (1x очи; није засведѡчено уѡече 'уочи') (т. 320).

679. Неки карактеристични в е з н и ц и :

...али је Србин, али Турчин Јаб / или (ил) (много чешће и распрострањеније);

Док сам бѣла у рѡду, више сам раѡила у пѡљима Рад, ѡдѣ те дѡнесе вѡдѣ за чѣсницу док није свѡнуло Рад, Туј су црѡгорскѹ вѡјску застали док је српскѣ вѡјска ѹлегла За м итд. / Чѣкај ѡкле нѣко ѡпл^иѣвиј мало ѡнѡ Каћ м, Она ти тѡ пѡчнѣ мене: причѣј, причѣј, ѡкле јѣднѡм прѣговори Рад, докле није ослобођѣње бѣло Каћ м (прилог у служби везника);

кѡ/кѡ/ко/ка/као (т. 319сс);

Нѣшта није дрѹкчије, кѡ ѡноме, кѡ ѡноме, јѣ^инако је бѣло Чи м; Свакѡ бѡжије дѡба су тѹ бѣли сигѹрни дѡи, као усрѣд пѡла даѡа, кѡ усрѣд

пшла нџни ЗТ¹³⁶⁶; Десе-дванес³ годинџа нџ смо дошли ЗТ / како (много распрострањеније);

мање него остали Ам, Дође више као црно него кафено Бал м, Он обље зна него ја ѝ тџ Куч и сл. / Није му мајка нџ мађа Буч, Болџа слобџда нџ здравље Г м, више нџ наши Др м, А сад овџ више иде нџ не иде За м, Он је ради џо више нџ ја Зав м, обље нџ данџс Јаб, Све е дружчије би џо нџ сад Каћ м, Већни нџ неки Вукоје што е би џо Кос, Не иде, нџ поведе се џвдуд од момачке куће Кос м, Има више нџ десе-годинџа М м, прије нџ што сам дошла џвде Радиј, Тада момак није џевџку проси џо, нџ родитељи Селџ; Онај смрад закиџо џчи гџре но ѝкакав дџм Јаб, више. но ѝшта Селџ м, Онда није би џо метри, но аршињи Селџ м итд.; Не познаем волџве, наком су кукџльски Б м;

Ја, вала, колко сад јџдем оми тџ џнда Жињ.

Напомена: Ни овде, као, осим неких изузетака, ни код других врста речи, не говоримо о употреби облика (ни предлога, ни везника).

680. Неке карактеристичне р е ч ц е и неколико у з в и к а:

а) Пџтље фџтај краве, бива уфџтила, ѝмала сам пџтље Сј м; бџме Бал м Жив Куч Чи м, бџме јџс М м, бџме (смфџтично) Ра, бџме Ам Др Каћ м Куч М м Чи м; *јџбџме* Ам; *Вџиста* се Кристос рџди ЗТ; *џвџде* Др Јаб Ра Чи м, *џвџде* Ам За Кал м, *џвџде* Др, *џвџде* Буч, *џвџда* Радиј, *џвџде* Др Жив; *џво/џџе* (џџе), *џно/џне* (џне), *џто/џте* (џте) (т. 326b); Ма слабо ме кџ учи џо, *жињи* Ам, *Жињи*, ѝма ѝ данџс џни џег дрџња Јаб; *џџбога* Буч, *пџбогу* Рад; *џџиста* Радиј, *џџисто* М м; *џџшта* Ам Чи м, *џџшта* сам Селџ м; Није ништа, *каном*, ни ми је кџ брани џо Буч, Мјџсец данџ ми је џна смџла, *каном*, л^џџпо вако ко пџлад кад кџџују, колко џнџ, *каном*, ѝзвлџчи нешта Жињ, Дође веселџке да весели, *кџнам*, док је вџтра гџрела на пџчи За, *кџнам* Буч Кал м; *џџби џа* (РМС *џџби џа*) Др;

Алџбер је би џо у сџвез са Турскџм Б м (: тур. Allah bir); Тџ е *асли* би џа кџ нека стубљина Г м (тур. aslı); да се, *џџксем*, ја уџам Ам ('бајаги', тур. *bağın*); *џџрем* (тур. *bağı*, вулг. *bağım*) Г м Жив Кос м; *Бџбели*¹³⁶⁷ су Н^џџмши! Др, Само, *џџбели*, ни су кошуље би ле и мџраме Куч, *Бџбели* га пџкри џеш Селџ м, *џџбели* дружчије Сј м, *џџбели* Граб Кал м Ра; *Бџли*¹³⁶⁸, убили га џни Бук, *џџџ* је, *џџли*, дџска Јаб, Ја, вџла, *џџли* сам сџла јаџа виђела Радиј; *Узме* џвдес џнџ момче и *џџлићим* џна женска Бал м¹³⁶⁹; *Вџла* ѝ ни не знам М м, *џџк*, *џџла* Бал м, не *џџла!* Бал м, *џџк*, *џџла* Заб м, *џно*, *џџла* Кал м, *џџлај* Г м Селџ м, *џџлај* Буч, *џџлај* Куч (тур. *vallahı, vallah*); *ко сџмџи* ('као бајаги') Куч¹³⁷⁰; А здравље сам сачџво, *нџџсе* Г м, *нџџсе*

1366 За форму *ка* (— како) исп. Мил. Црњн. 436, 573; Пеш. СК-Јџ. 117, 179.

1367 Шкаљни и *џџбели* (тур. *bezbelli*).

1368 Шкаљни: *џџли* и *џџли* (заправо *џџли*).

1369 Шкаљни и *џџкићим*, *џџлић*, *џџки* (тур. *belki*, вулг. *belkim*).

1370 Шкаљни кџ *сџнџким* (ко + тур. *sankim*).

Кос м (тур. *pe ise*); *Тамина* да су се виђели Др¹³⁷¹; *Ела*, ка-погледаш, неспособан Буч, *Еле*, дођоше да се д^нјелѣ браћа Буч, *Еле*, туј неко вр^нјеме бй'о За м, *Елѣ*, одоше двй наши Дринци Кос, *хѣле*, они спреми... Бал м¹³⁷²; Све кроз годину дана, *илдј!* Др¹³⁷³;

б) *Ай*, белáја! Др; *Алá*, ђе ме ўватише! Рут; *бестрага* чўк! Радиј (прил. у служби узвика), *набестрага* Радиј; *дѣ*, *дѣдѣ* (*дѣде*), *дѣла*, *дѣте* (т. 651); *Јѣј*, *кўкў* мене! Куч; *мѣраба* Јаб (овај поздрав није уобичајен у говору православних), *мѣрхаба* Б м Бал м (Шкаљић *мѣрхаба*); *Мрш*, битанго једна! Кос, *мўрш* Радиј; *ћѣ* ћеш, *ѣа!* М м; *Ѓá* воле, помѣзи бѣже (поновљено) За...

Напомена: Речце чине посебну врсту речи само по своме значењу, док су морфолошки оне прилози или, ређе, везници¹³⁷⁴. Отуда уз већину лексема из подтачке а) стоји у речницима ознака *прил(ог)*.

681. У другом пасусу т. 680а наведено је и досатак лексема оријенталнога порекла. То је само део од више десетина **о р и ј е н т а л и з а м а** поменутих у другим деловима рада (исп., нпр., т. 364, 379, 400, 487 и др.), а они, опет, само део од више стотина оних који се употребљавају у овоме делу Санцака одн. Полимља (многе имамо и у нашој грађи). Све ово говори о томе да лексика оријенталнога порекла чини знатан део укупног лексичког фонда ових говора. Тако је у говору обеју конфесија, с тим што код муслимана то важи у великој мери и за родбинску и, нарочито, верску терминологију, а код православних само делимино. Основни лексички фонд чине, ипак, речи **с л о в е н с к о г а** одн. српскохрватског порекла.

1371 Шкаљић *тахмина* (тур. *tahminen*).

1372 Шкаљић *хѣле*, *хѣлем* (*ѣле*, *ѣлем*) конј. (тур. *hele*).

1373 Према тур. *hile* одн. ар. *hīlā*?

1374 Исп. Ж. Станојчић—Љ. Поповић—С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд—Нови Сад 1989, 119.

Четврти део

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ И ТЕКСТОВИ

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1) РАЗУЂЕНОСТ ГОВОРА

682. Део југозападне Србије чије смо говоре теренски истраживали, и резултате тих истраживања (не све) изнели на претходним страницама, део је и двеју регионалних целина – Полимља (у којег је име географски мотивисано) и Санцака (у којег је име административно-историјски мотивисано). То је сразмерно велико подручје, прилично разноврсне конфигурације земљишта, насељено становништвом двеју конфесија (хришћанске и исламске) одн. данас двеју националности (српске и муслиманске), који често живе у истоме насељу (или, бар, у суседству). Ово је становништво готово у потпуности досељеничко, али досељавање није вршено истовремено и из истих крајева¹³⁷⁵.

683. У једном случају дошло је, како изгледа и како тврде неки етнографи (в. т. 7d), до нагле смене становништва на подручју јужно од Пријепоља а западно од Лима (али не на целом и не у свим селима) – наместо православног досељено је (у другој половини XIX века) муслиманско¹³⁷⁶. Пошто је дијалекатска припадност говора једног дела досељених Муслимана (оних у неколико села јужно и неколико села северозападно од Бродарева) била различита од дијалекатске припадности говора Муслимана и Срба досељених раније, касније или из неког другог краја, настала је најмаркантнија дијалекатска разлика на подручју србијанског Полимља одн. северозападног Санцака.

¹³⁷⁵ Многим породицама или појединцима ово је била почетна станица за сељење или успутна станица при сељењу на север и североисток (ретко и у краћем периоду и на југоисток).

¹³⁷⁶ После I светског рата на исто подручје досељавало се и српско становништво, такође из Ц. Горе, понекад наместо Муслимана који су се у међувремену одселили у Турску.

Треба, међутим, напоменути да су ови Муслимани досељени са периферије зетско-јужносанџачког дијалекта¹³⁷⁷ и да су, осим тога, били изложени сталном утицају неупоредиво бројнијих новоштокаваца, па се њихов говор, и иначе нетипичан зетски, још више удаљио од матичног дијалекта и на путу је да потпуно пређе у огромну источнохерцеговачку породицу.

Оба претходно наведена фактора довела су до тога да данас уочавамо само једну битну разлику између тога, прелазног, и доминантног новоштокавског говора: неновоштокавска и новоштокавска дистрибуција прозодема (т. 75-94) / новоштокавска дистрибуција прозодема (али уз одређена одступања, т. 20-74).

Остале примећене дискриминанте:

- акц. ген. пл. типа *kāpākā* : *мамáкá* (т. 138а);
- акц. ген. пл. типа *pōrcūjā* : *вáрнiцá* (т. 183);
- акц. 3. л. пл. през. *прiчáју* (*прiчáју*) : *прiчáју* (изузетно ретко *прiчáју*) (т. 256с);
- група *ae* у *дванес/дванаес* : *двáнĕс* (т. 319а);
- група *ли, ле* → *ли, ле* (спорадично *л'и, л'е*) : *ли, ле* (увек) (т. 355с);
- *овца, овчар* и сл. → *офца, офчар* / *овца, овчар* и сл. : *овца, овчар* и сл. (само у говору Муслимана једнога села забележено и у *жiфци, дђсеницу*) (т. 359);
- лок. пл. *по брдима* (*по путова*) : *по брдима, по селима* и сл. (т. 460);
- ген. пл. *гости, очи* и сл. : *гостију, очију* / *гости, очи* и сл. (т. 458с, 526);
- неразвијен систем заменичких енклитика уз предлоге : изузетно богат систем зам. енклитика (осим у околини Бродарева) (исп. т. 551, напомена 2°);
- у ген. пл. заменичко-придевске деклинације доминира форма на *-ија* (*овија, добрија* и сл.) : доминира форма на *-ије* (*овије, добрије* и сл.) (т. 561);
- през. *гађе, дофађе, забађе* (по II врсти) : *гађа, дофаћа* и сл. (по V врсти) (т. 607б);
- 3. л. пл. през. *ћерају* (врло ретко *ћерау*) : доследно *ћерају* и сл. (т. 620);
- инф. без *-и* чест : инф. без *-и* непознат или редак (зависно од краја) (т. 633);
- имп. *чекај* (*чека*) : *чекај* (т. 647);

¹³⁷⁷ Делови тих подручја данас су новоштокавски, нпр. Липово код Колашина и др. (а карту у Пиж. Кол.).

– трп. пр. II, IVb, V и VII врсте на *-т* релативно редак : сасвим обичан (т. 655).

Број постојећих дискриминаната вероватно је већи. Тако се, нпр., запажа нешто мања фреквенција примера с *и* (а не *ије*) у наставку дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене у прелазном него у новошток. говору; у прелазном је засведочено и *свашто*, *пању* и *зрене*, у новошток. није; итд. С друге стране, неколико наведених особина јавља се, најчешће спорадично, и у говору новоштокавских суседа, пре свега Муслимана (нпр. ген. пл. типа *овија* или одсуство синтагми типа *на нас*, *на њих*). То значи да су неке разлике само статистичке или су, пак, професионалне и/или ареалне нарави.

684. а) Што се ових других тиче, ту уместо поларизације *прелазни говор / новоштокавски говор* имамо по правилу поларизацију на говор *северозапада* (прибојски крај) / говор *југоистока* (бродаревски крај).

Број изоглоса који пресеца подручје Полимља (најчешће и саму реку Лим) између прибојског и бродаревског краја прилично је велик, а ни дијалектолошка маркантност неких од њих није занемарљива:

с е в е р о з а п а д	ј у г о и с т о к	т.
мало одступања од новоштокавске дистрибуције акц.	више одступања од новошток. дистрибуције акц.	20-40 и 75-94
најчешће <i>пднтѝм</i> и сл. <i>кућама</i> , <i>ливадама</i> доследно <i>гледати</i> , <i>мислити</i> , <i>бринути</i>	најчешће <i>пднтѝм</i> и сл. <i>кућама</i> , <i>ливадама</i> ¹³⁷⁸ <i>гледати</i> (<i>гледѝти</i>), <i>мислити</i> (<i>мѝслити</i>), <i>бринути</i> (<i>брѝнути</i>)	100 107
<i>мене</i> , <i>тебе</i> и сл. обичније <i>прутић</i> <i>рука̋м</i> и сл.	<i>мене</i> , <i>тебе</i> и сл. обичније <i>прутић</i> <i>рука̋м</i> одн. <i>рука̋м</i> (<i>рука̋м</i> одн. <i>рука̋м</i>)	109 111 124
<i>нас/нас</i> <i>ма̋ћи</i> и сл. <i>сѝћи-сѝче̋м</i> (<i>сѝче̋м</i>)	<i>нас</i> , <i>њих</i> (<i>њѝх</i>) <i>ма̋ћи/ма̋ћи</i> и сл. <i>сѝћи-сѝче̋м</i> (<i>сече̋м</i>) / <i>сѝче̋м</i> (<i>сѝче̋м</i>)	178 198 238а
<i>довукли</i> , <i>одрасла</i> (спорадично <i>ддовукли</i> , <i>одрасла</i>) <i>јами</i>	доследно <i>довукли</i> , <i>одрасла</i> <i>јами</i> (<i>јами</i>)	253а 278б 292
•		
<i>сѝ</i> , <i>сѝ̋</i> , <i>мѝ̋</i> , <i>пѝ̋</i> → <i>бје</i> ,	<i>сѝ̋</i> , <i>сѝ̋̋</i> , <i>мѝ̋̋</i> , <i>пѝ̋̋</i> → <i>бе/бје</i>	

¹³⁷⁸ Слично и *вдров/вдрѝв* (т. 108).

<i>еје, мје, пје</i>	<i>(бље), ое/еје (аље), ме/мје (мље), пје (пе, пље)</i>	340
<i>рѣ → ре/рје</i>	<i>рѣ → ре</i>	341
говори се и <i>води, оѣди</i>	не говори се <i>води, оѣди</i>	344b
1. л. аор. <i>одох (одо)</i> (Срби)	само <i>одох</i> (Срби)	374c, 376c
<i>божја, оружје</i> и сл.	спорадично и <i>божа, оружје</i>	385
нема јекавског јотовања лабијала	јавља се, мада прилично ретко, и јек. јотовање лабијала	390b
<i>ндћ</i> и сл.	<i>ндћ (ндј)</i> и сл.	393c
<i>јѣње (јѣње)</i>	<i>јѣње</i>	415d
<i>-дн-</i> → <i>-дн-/-нн-(-н-)</i>	<i>-дн-</i> → <i>-дн-</i> (ретко <i>-нн-</i> или <i>-н-</i>)	416e
•		
дат.-лок. <i>мени, теби, себи</i>	дат.-лок. <i>мене, тебе, себе</i>	542
енкл. дат. <i>вам (ви)</i>	енкл. дат. <i>ви (вам)</i>	550b
врло богат систем зам. енклитика уз предлоге	врло сиромашан систем зам. енкл. уз предлоге	551
нема ген. пл. типа <i>онија, добрија</i>	јавља се и ген. пл. типа <i>онија, добрија</i>	561
нема дат.-инстр.-лок. пл. на <i>-а</i> типа <i>(о) нашијема</i>	спорадично и <i>(о) нашијема</i>	562
<i>четворо, четворица</i>	само <i>четворо, четворица</i>	585
<i>живи у Прибоју / иде у Прибој</i>	<i>живи у Бродарево (у Бродареву) / иде у Бродарево</i>	591
јавља се и форма <i>унићи</i>	не јавља се <i>унићи</i>	603e
<i>жѣти</i>	<i>жѣти/жѣти</i>	609a
забележен и през. типа <i>крѣпајѣ</i>	<i>крѣпаѣ</i>	616b
убедљиво преовлађује 3. л. пл. през. типа <i>носе, бјѣже</i>	преовлађује, особито у говору Муслимана, <i>носу, бјѣжу</i>	622
трп. пр. <i>прѣвита</i> (спорадично)	доследно <i>прѣвѣна</i> и сл.	625a
<i>-старити</i>	<i>-старити (-старати)</i>	627d
<i>чинити</i>	<i>чинити/чињѣти</i>	627e
преовлађује <i>ош, неш</i> (= хоћеш, нећеш)	преовлађује <i>ој, неј</i>	631a
инф. доследно на <i>-ти, -ћи</i>	инф. недоследно на <i>-ти, -ћи</i>	633

Ово су само крајње географске и дијалекатске тачке, у којима је концентрација међусобно различитих особина највећа. Међутим, поклапања

изоглоса најчешће нема, а нема ни оштрих граница између њих¹³⁷⁹. Тако, нпр., изоглоса *ера/оро* (у *четверо/четворо* и сл.) или *њ/њь* (у *јање/јањеь*) пресеца србијанско Полимље на крајњем северозападу, *кућама/кућама* или *мени/мене* (дат.-лок.) приближно по средини, изоглоса *живим у Пријеполу/живим у Пријеполу* још је нешто јужнија и југоисточнија, док се акц. през. *вршимо* или ген. пл. *овија* јавља у новошток. говору само у околини Бродарева (у прелазном говору је *овија* сасвим обично и у селима северозападно од Бродарева).

б) Перавац пружања наведених изоглоса (југозапад—североисток) типичан је за штокавштину уопште¹³⁸⁰, а у складу је и с правцем источнодинарских миграционих струјања¹³⁸¹. Спорадично се, ипак, јавља нешто друкчији распоред неких особина. Тако, нпр., на десној обали Лима низовно од Пријепола и у околини Н. Вароши имамо само *нисам* и сл., а на левој обали и на југу и *нијесам/нијесам* (т. 333се); у околини Н. Вароши није засведочен акц. през. типа *испечѐм*, *донесѐм* и сл., у осталим крајевима јест (али и тамо ретко) (т. 250); у долини Лима од Пријепола до Прибоја и с десне стране ове реке говори се (и) *курѐу*, а изван тога подручја овај је лик врло редак (т. 313); у околини Н. Вароши засведочено је само *пшеница*, а тако је најчешће и у селима југоисточно од Пријепола (у осталима преовлађује, или је бар обично, *шеница*) (т. 431i)...

Оваквих ситнијих особина које имају друкчији размештај од оних из т. а) вероватно има више, али сигурно не много.

685. Као и у многим другим штокавским подручјима, и овде су уочене неке конфесионално-национално маркиране разлике, разлике између говора Срба, с једне стране, и Муслимана, с друге стране. Међутим, оне нису ни тако бројне, ни, у већини случајева, тако маркантне¹³⁸². Треба, при томе, нагласити да су неке разлике последица различитих верских (и уопште културних и цивилизацијских) традиција, а неке су друкчијег постања (различитост порекла, времена досељавања, развоја, утицаја и др.).

Међу прве сигурно или вероватно спадају: а) различита судбина фонеме *x* (мање је важно то што су и очувано *x* у Муслимана и спорадично

¹³⁷⁹ Ни једно ни друго није нека специфичност говора северозападног Санџака одн. србијанског Полимља (исп., између осталих радова, и: Павле Ивић, *Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације*, Македонски јазик XI-XII/1-2, Скопје 1960/61, 81-103; Dalibor Brozović, *Дијалекатска слика хрватско-српског језичног подручја*, Радови Филозофског факултета у Задру 8-9/8, *Razdio lingvističko-filološki* (5), Zadar 1970, 43-51).

¹³⁸⁰ "Eins der wesentlichen Merkmale der skr. Mundartenverhältnisse besteht darin, dass die große Mehrheit der wichtigsten Isoglossen die Richtung NNO-SSJ hat" (Ивић Шток. 50).

¹³⁸¹ В. у: Јован Цвијић: *Метанастазичка кретања, вихови уороци и последице*, Српски етнографски зборник XXIV, Београд (1922).

¹³⁸² У овом погледу западносанџачка ситуација много је ближа, нпр., источнохерцеговачкој него западнобосанској (што се види из радова о говорима ових подручја, исп. Пецо ГИХ одн. Пецо Ишћа, Дешић ЗБИЈГ, Петр. Змиј., Д. Петровић, *Прилог познавању муслиманских говора западне Босне*, ГФФНС XIII/1, 1970, 335-352).

иновирано *x* у Срба различити алофони исте фонеме) (т. 369-377); б) донекле различита судбина групе *xв* — у говору Муслимана готово доследно → *џ*, у говору Срба недоследно (т. 368); с) донекле различита судбина фонеме *џ* — Муслимани је чувају доследно, Срби недоследно (т. 364-367); д) Муслимани *бајрак* (без метатезе), Срби *барјак* (с метатезом) (т. 449а); е) Муслимани — оријентална (исламска) имена, Срби — словенска и хришћанска имена (у раду је наведен само мањи број забележених, претежно српских имена и нешто српских и муслиманских хипокористика, т. 466-467); ф) Муслимани — знатан слој лексичког фонда оријенталнога порекла (тзв. турцизми), Срби — велик број оријентализама, али без исламске антропонимије, верских термина, па и неких родбинских назива (исп. т. 681).

Међу друге уобрајамо пре свега особине наведене у т. 683 као дискриминанте између прелазног и новошток. говора (треба, међутим, поново истаћи да овај други говор није конфесионално одн. национално обележен, али први јест).

Постоје, осим тога, и многе друге особине које су бележене само или чешће у говору Муслимана, нпр. *џамелија* (т. 186d); *пјесна* (т. 448); форме на *-ић* типа *амиџић*, *теткић* и сл. (т. 483b); не тако редак изостанак алтернације *к~ц* и др. типа *џабрики* и сл. (т. 494); форме типа *Ејјовица*, *Мјјовица* и сл. (па и *рдица*, у Срба обично *рђака*) (т. 516b); *џи^hан* (т. 565с); редупликација *саш њим* и сл. (најчешће у околини Пријепоља и Бродарева) (т. 448) и др. С друге је, нпр., стране само у говору Срба забележено *конопље* као *pluralia tantum* (т. 508f).

Врло је лако могућно да су неке од ових разлика фиктивне, тј. да су последица непотпуности прикупљене грађе, а не одраз стварнога стања на терену. У свакоме случају оне нису таквога структуралног значаја и таквога домета као претходно наведене. Међу овима је, пак, свакако најзначајнија различита судбина фонеме *x*, која за собом повлачи и неке даљне разлике, нпр. *џ/в* ← *xв*, мањи/већи број вокалских група (и њихово избегавање), мањи/већи број именица с вокалском осномом, мање/више случајева са силабичним *p* на крају речи...

686. Прва група разлика наведених у претходној тачки условљена је разликама социо-културне нарави. Такве су нарави и разлике уочене у говору старије (неписмене или полуписмене) и млађе (школоване) генерације. Грађа изнета у овоме раду потиче у највећој мери из говора првога слоја. Говор млађег и писменијег слоја становништва одликује се, поред осталог, и овим карактеристикама: а) честим избегавањем неких обележених акценатских ликова, нпр. лок. сг. *на камѣну*, у *болѣсти* и сл., ген. пл. *голубѣд* и сл., дат.-инстр.-лок. пл. *голубѣвима* и др.; б) чешћим типизирањем акцента (презимена творених од присвојних придева на *-ов(-ев)* наставком *-ић* (*Аломѣровић*, *Драгутиновић*, *Каплиновић* и сл.); с) чешћом употребом екавских ликова (која указује на постепену, али сигурну екавизацију) и, с тим у вези, честим изостанком јекавских јотовања; д) воспостављањем фонеме *x* (у говору Срба, у говору Мусли-

мана није ни била изгубљена); е) избегавањем дијалекатски маркираних падежних конструкција типа *живи у Бродарево* (тамо где се тако говори) или *уздрати за кукуруза* и др.; ређом употребом имперфекта, аориста несвршених глагола и приповедачког императива.

У неким од наведених појава огледа се тежња ка језичкој економији, у другима парадигматска уједначавања, у трећима утицај школе, администрације, средстава информисања итд. Но, без обзира на то како су настале, оне показују тенденције у развоју говора овога (и не само овога) подручја.

2) МЕСТО ГОВОРА МЕЂУ ДРУГИМ ЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА

а. Новоштокавски јекавски говор

687. а) Због прилично велике разумењености говора, нарочито оне ареалне, покушаћемо да одредимо његово место пре свега у оквиру једне глобалне поделе источнохерцеговачког дијалекта.

Одавно су већ објављене Ивићева Дијалектологија (1956) и Брозовићева студија о ијекавскошпакавском (1966), у којима је извршена (Ивић) и прихваћена (Броз.) подела главнине источнохерцеговачких говора на југоисточну и северозападну грану¹³⁸³. У међувремену је број испитаних источнохерц. говора знатно увећан, а самим тим увећана су и наша сазнања о њима. Нови радови и нова сазнања нису оспорили оправданост такве поделе, али су унеколико релативизирали поједине дискриминанте, пре свега неке које је увео Брозовић. С друге стране, ти су радови омогућили увођење извесног броја нових¹³⁸⁴.

Овде издвајамо 26 дискриминаната, уз напомену да особина која се наводи као карактеристична за једну грану овога дијалекта не мора бити и једина, али се сматра типичном за ту грану (пре свега зато што је у говорима друге гране нема или је ретка):

ј у г о и с т о к	С П	с е в е р о з.
1. дужина <i>крушкама</i>	+—	—
2. дужине <i>гдрде, китњас</i>	+—	—
3. дужина <i>гледати</i> и сл.	— (на југу и +)	—
4. број као проклитика: <i>дод брата</i> и сл.	+	—
5. акц. <i>вѣга</i> и сл.	+ (врло ретко —)	—

¹³⁸³ Касније се појавила и друкчија подела: "У прву групу би ишли говори овога типа у границама данашње Херцеговине; друга група, опет, обухватала би све остале говоре овога типа" (Пецо Преглед 112, I издање 1978. г., стр. 70). Јасно је, наравно, да би по овој подели (иначе, лингвистички недовољно утемељеној) новоштокавски западносанџачки одн. србијански полимски говор спадао у ову другу групу.

¹³⁸⁴ Што је, нпр., учињено у Петр. Змиј. IV 193-194.

6. акц. <i>читáмо</i> и сл.	+ (ретко -)	-
7. акц. <i>испечѐ, доведѐ;</i> <i>закунѐ, доооѐ</i>	+ (ретко -)	-(+)
8. акц. <i>пожѐлим; пожѐвим</i>	+	-1385
9. акц. <i>доуќла, довѐла</i>	+ (врло ретко -)	-+
10. акц. <i>(о)трѐсен, опреден</i>	+	-(+)
11. вокалске редукције ретке	+(-)	-
12. не јавља се промена <i>о</i> → <i>о, у</i> уз назале	+	-
13. двосложан континуант дугог јата	- (ретко +)	-+
14. <i>x</i> → <i>к, г</i>	+ (у говору Срба)	-
15. јскавско јотованѐ с испи- данѐм <i>в</i> (<i>свѐдочити</i>)	+	-(+)
16. <i>-ст, -ѐд, -шт</i> → <i>-с, -з, -ш</i>	+ (врло ретко -)	-(+)
17. ген. <i>Бѐжа, Мѐја</i> ; присв. прид. <i>Бѐжѐв, Мујѐв</i>	+	-
18. дат.-инстр.-лок. пл. м. и ср. р. доследно на <i>-има</i>	+	-
19. дат.-лок. типа <i>мене</i>	+—	-
20. зам. снкл. <i>ѐи</i>	+(-)	-
21. <i>чѐворо</i> и сл.	+(-)	-
22. <i>вољѐти, вољѐла</i> и сл.	+ (ретко -)	-(+)
23. није уобичајен аор. (1. и 2. л. пл.) на <i>-шмо, -ште</i>	+	-
24. имперфекат чест и обичан	+(-)	-
25. не јавља се историјски инфинитив	+	-
26. нису уобичајене конструкције типа <i>дошло те ме испросило</i>	+	-

Од 26 наведених особина карактеристичних за југоисточну грану источнохерцеговачког дијалекта новоштокавски говор северозападног Санџака одн. срб. Полимља зна за 25, с тим што се у неколико случајева јављају, углавном у околини Прибоја или и нешто југоисточније, и особине карактеристичне за северозападну грану овога дијалекта. Већина њих позната је, међутим, и појединим говорима на југоистоку, тако да оне не могу оспорити место нашега говора у југоисточној грани источнохерц. дијалекта (што је у складу и с географским положајем СП и пореклом становништва).

Само се у једној од наведених особина југоисток и СП разилазе потпуно, и то у континуанту дугог јата (бр. 13), али ни тада нема потпунога

1385 Према Броз. Ишћа 124, Мат. Мостар 357 и Пецо Орт. 46.

слагања са северозападом (испитивачи појединих северозападних говора истичу, чак, паралелну или чешћу појаву двосложног рефлекса¹³⁸⁶).

б) На многе заједничке или, ређе, различите особине новошток. полимског говора и осталих југоисточних источнохерц. говора указали смо на претходним страницама. Треба, међутим, подсетити на то да ни сам југоисток није тако компактан¹³⁸⁷, а није то, како смо показали, ни новошток. говор на нашем подручју. Можемо, ипак, рећи да се, генерално узевши, северозапад срб. Полимља најчешће слаже са северозападним, а југоисток с југоисточним говорима југоистичне гране источнохерцеговачког дијалекта.

в. Прелазни говор

688. Иако простором који у срб. Полимљу заузима и бројем особа које њиме говоре незнатан, прелазни говор је дијалектолошки занимљив, пре свега зато што је нетипичан. Он, с једне стране, има неке особине карактеристичне за зетско-јужносанџачке говоре, нпр. неновоштокавску дистрибуцију прозодема, а с друге стране неке типично источнохерц. одлике (нпр. вокалски систем од пет вокала или инвентар прозодема од 4 акц. и "дужине"). Тиме се нетипичност овога говора ниуколико не исцрпљује. Поменимо овде само зетско-источнохерцеговачку когзистенцију типа *нардда / народа, потдка / потока* и сл., лок. *по путова / по брдима*, инф. без -и / инф. на -и и др. (све, често, и у говору исте особе, понекад и у истој реченици), као и готово потпуни изостанак форми типа *питау* (през.) или *пита* (имп.).

Због свега тога не можемо више говорити о месту овога говора у оквиру његовог (највероватније) матичног дијалекта — зетско-јужносанџачког. Данас се он налази на прелазу између периферних говора тога и периферних говора источнохерцеговачког дијалекта. Досадашњи његов развој и окружење у којем се налази одређују и његову даљу перспективу, а то је постепени али сигурни прелазак у широку и моћну источнохерцеговачку матрицу.

¹³⁸⁶ Исп. Дешић ЗБИЈГ 306, Петр. Змиј. IV 193, Петр. Б-К 45. Насупрот томе, у Лици је тај рефлекс "чешће једнослож." (Драг. Лика 228).

¹³⁸⁷ Исп. Пецо Прилог (табеле), Пеш. Поглед и "Схему простирања неких говорних појава на територији Црне Горе и сусједних области" у чланку М. Пешкана *Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци*, ЗБМСФЛ XIII/1, 190.

ТЕКСТОВИ

1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОР

...Са-ћу ти рећи како сам стѣко чѣле. Осамнѣстѣ гѣдинѣ нашѣ сам двѣје (ѡнда по шуми мѡгѡ си да наћѣш чѣла), у шупљѡј јас^ки. ѐнѡ јасиково дрво знате кѡлико мѡже да бидѣ, па ѡна жуна га прокопѡ и рѡј пѡбјегнѣ нѣкоме и наћѣ ѡнѡ и нѡћѣ настанѣ. Е осамнѣстѣ гѣдинѣ сам нашѣ у шуми двѣје, па сам нашѣ и девѣтнѣстѣ гѣдинѣ ѡпѣт у шуми двѣје. Е, о-тадај нѣсам више тражи^о нѣкако, задовѡљнѡ сам се, ѣто имѡм.

Па ја ѡскѡ, ос^кѣчѣм јасику и извадим, прѡгнѡм у трѡмку и у ѡнѡј трѡпини док сам започѡ. Пѡсле сам у ѡвѣм плѣтарѡма, у ѡвѣм трѡкама. Кѡшнице сам доцкан пѡчѡ, пошто сам види^о да је мѡла кѡрнѣс у ѡвѣм вршкарѡма, из вршкарѡ.

Јѡ ишћерѡм чѣле помоћу ѡнога кѡда, такѡ иг ишћерѡм, па пѡсле повадим сѡтове, повадим мѣд, ѡнѡ изгнѡвим у ѣдном бакрачу, чѣстѡм и голѣмѡме, па ѡнѡ ц^кѣдим на ћѣдила, р^кѣтко ћѣдило от платна. Што се ѣсц^кѣди, што не ѣсц^кѣди — ја у ѡнѡ наспѣм вѡду, па ѡнѡ саперѣм, згѡдно умлѡчим вѡду, грѡдим медѡвину. ѐнѡ мѡгѡ фѣно пѡсле сркати, пѣти, ко сѣрће, а вѡсак пѡсле тѡпѣм...

Амићи (Србин)

...ѐтац ми бѣ^о тадаркѣна жив и ишли да ми прѡсу ћѣвѡјку у Странѡни. Крило се јѣдно ѡ-другѡга. Нѣсмо се ни познавали. ѐтишли тѡна да прѡсу. ѐви и-Завинограђа шћѣли тѡ ћѣвѡјку да узму за Скѣндѣра. Они пошћѣн ѡтишли (Кѡзице), кѡдили мѣне да имѡм гѡку на лѣђа. Нѣле, они спрѣми, бѣла Ајна, Везѣрина свѣкрѡва, у Бродѡрево (она је ѡздѡ и-Странѡни). Они реци тѡ Ајни. ѐтићи ћѣш те вићѣсти, тунѣканѣ је ѡвѡј, имѡ ли тѡј гѡку на лѣђа. Ако ѣмаднѣ, тѡ дођи те кѡжи, мѡ је дѡти нѣнемо. Ако нѣмаднѣ, тѡ нѣмѡ ни долазити.

Нѣсѡм ја знѡ нѣшта. Кад вѡће, ја са Сѣлмом тѡна ћѣрѡ снѡглѣ, кад ѡмо гѡре двѣје жѣне више кућѣ стѡју. Пѣтасмо се, ѡнѣ нѣшта, нѡко прѣчашѣ са Сѣлмом. Јѡ се богами раголѡни^о, само гѡће, кѡшуља — нѣшта више. ѐни су вићѣли тадаркѣна да ѡни лѡжу, да нѣмам гѡку на лѣђа. И ѡндѡр ѡни је испрѡсили. Е, ка-су испрѡсили, ѡтац ми ѡтишѡ и аѡ-Шѡ^кин те испрѡсили тѡмо. Тѡ се прѡси — ѡдѣ, пѣтѡ ѡца и мѡјку: "Нѡћеш ли ми дѡти тѡ и тѡ ћѣвѡјку за тогѡ и за тогѡ?" Ако нѡће — нѡће, ако нѣће — нѣће.

Пѡшћѣн у јѣсенкѣна тридѣсѣт нѣ знѡм кѡлка свѡта ѣскупи^о. Бѣ^о Лѣм гѡлем, чѡмац нѣ мѡгѡ да вѡзи. Ишли на Прѣпоље, дошли ѡтѡн, ѡтудѣ вѡмо и довѣли.

Бѡлѡче (Муслиман)

... Дошб ми Сава Зиндовић, тб ми је свекар извања и дошб ми најстари
 ђевџер. Онда су ме испросили. Мој отац каже: "Ја немам ђевџке за удаје"
 (зато што сам била млада). "Ајте, зовте ђевџку!" Ја уићи. "О-ли ти,
 ђевџко?" Вѣлим, ја оћу ако ме ви дате. Петнез дана одгодили рока; оти-
 шли ми на записник (тб се ишло на записник). Ето, да договорѣ кот попа и
 доље у цркву. Онда дошли сватови, једно триде-сватовѣ, коњима. И онда
 смо кренули за Бродарево и вјенчали се у цркву и дошли вамо. Кућа нам
 је ова вѣлика. Тб смо се ми од^нѣлили од синџва.

Сватови дошли, ја била у собу другу, онда ме извѣли. Дођоше ђевџери
 на врата, извѣле ме другарице моје. Подсуше ме парама, извѣли ме, обукла
 се. Брат ми натако кошуљу и предали сватовима и ђевџерима.

Двѳри се млада међу ђевџерима. Онда свадба бидне увечѣ кат се доведѣ
 млада, па онда ујутру вѣздан. Већ други дан разилази свадба и ѳстанѣ
 млада. Потље смјрује и слуша, ето ти.

Бидаше се окупило народ и свекрва изнесѣ сито и у сито жито. И онда
 тѳри на коња исто, и онда се три пут баџи жито ус кућу. Онда вичу:
 "Удри свекрву у главу!" (то се шале). Оно жито баџиш горе ус кућу и
 јоно панѣ тако. Онда скину младу ђевџери, пољуби праг. У собу уићеш и
 двѳриш...

Донеси воду (није се доводила вода ко саде у кућу). Имало је они
 жбѳнови (неко вѣли бѳце). Млада донесѣ воду, обрише собу, обриба нешто,
 оперѣ судове и тако неки вакал. Па онда јопѣт је задужѣ и ш лебѳом, да
 се кува леб и тако. Двѳрски ми на село живимо, свѣ радимо по пољу,
 косямо, плаћимо, жњемо.

Закувамо леб, онѣ су биле наћви, није ко саде увечѣ да закуваш, но
 закуваш наћви, исто ко текне онѣ. Закуваш и станѣ докле дође мало, па
 онда см^нѣсяш онѣ леб, наложиш вѣтру те се утрије она плѳча, па разгрнѣш
 ону плѳчу, см^нѣсяш онѣ леб и ставиш на плѳчу и догѣ сач и прѣгрнѣш
 онијем жарѳом по ономе сачу и испечѣ се леб, фин као душа...

Бѣлохова/Бјѣлова (Српкиња)

... Оженило сам се тријес петѣ из Бучја, от Папића. Јес, брате! О-тада
 ти попове и мрѳим, еј Бѣже. О-тада с ѳима не могу и боги Ево како —
 добро. Покупи ја, јединак у мајке (да сам добро живило - н^нѣсам, ето
 тако, море се), те овије моије рођака скупи, бѳгами, једно двајес ѳ пет. Тѳ
 није ни далеко, горѣкан, сѣт. Зимино доба, уѳи Али, горе они јѳш гѳри —
 нема ђе да се улегне. Ујутру крени, помрѳосмо се. Доведи кући, бѳ тако
 дѣсе-дана, кад он, поп, наредило, онѣ Стѣван је бѳло (тѳ у црногорском,

а наш у Рудом је бијо доле, а би држи пароксију). Каже — никако, него цркви да се дође и свако оди. Ја још исте оне људе. Подуше, нарот се после спремио на свадбу, ес брава, бијаше ониг дарова, колач, питу, пдннио, браће, све!

Те батле још она руља, те на Боланше. Кад горе — још три се бијагу да вјенчају, додуше мене најпрвог. Али, еве белјаја! И горе ми кум, би ме вјенчо, и председник. А најпром узо ... Кат поп мене, ај, каже, у цркву са мном. Ај у цркву, би ону књигу раствори: "Дај ми три банке за ово!" Али, големо онда! "Дај ми три банке за вјенце," плачка!

У мене неста, нема, браће, више. Ја се повратио, коме ћу — куму. Ја се приђем њему: "Куме, да немаш ми дати, застало ми још за две банке". Големо е то, ко сад двјеста њада. "Е, богами, куме, немам." Ето ти попа за мном. А пјан, напио се: "Мисле Милинковићи ће им је Урош под главом ја се бодим њова Уроша!" — "А што неш, што га то, попе, не вјенчаш?" Извади би паре: "Колко фали?" Напрјед! Те бод ми и душа, вјенча ме, али ме оплачка. И о-тада сам на попове, Боже ме саклони, замрзио...

Биковић (Србин)

...Е, ка-дође Божин, увече уочи Божића унесемо сламу, скупе се ћеца, ону сламу бучу, рјачу, блече, пиљућу, какоћу, свашта, ко ћеца. И још рове, рове. После кат се дигне дести, изиђе оне сламе, после ону сламу скупио и ној простремо врећу или чевру (ми зовемо чевром), от козине. Па простремо по ондј слами, ној вечерамо, оно после дигнемо, истресемо оне мрве ономо, после и још чевру пружимо и сламу и ној полегнемо.

Увече веселјаке унесемо, осјече нако ко ону шљиву растић један, довуче и јако има отац сина, дјете неко, би му наредити: "Чекат ме туј кот прага, унутру, а ја ћу одвуд: добра вече и чести-ти Божић", "Добра ти срећа" и онејем житом (јечам). Седемо и вечерамо, пијемо каву (ко може ракију) и после спавамо.

Спремимо пасул, скувамо компјера (начинимо нако ко пире са зајтином) и још посну питу скувамо, посније онеје колача направимо са зајтином, купуса вако ис каце кјсела, туршије.

Ујутру кад устанемо - мрсак, Божић. Донесемо сува посека, испечемо заоблицу (ми зовемо заоблица), на ражан, узмео нако колац, па провуче на ондј колац ондј јане, па испече спрема ватри. Тако још за ручак.

Е, сутри дан — Божј дан. Иду на славу, славе Степандан комшије.

Старјешина куће лодити чесницу. Ето укува чесницу, причала сам најприје, све ондј турји, одреже од веселјака, одреже от крављаче, динар, крушчић соли, грашку — и све то турји у чесницу, у ондј брашно, па ондај

кућа га накр. Да није на једноме мјесту, то се зајенџ. Поче кат се онд изломил, ко шта нађе. Ако нађеш от крављачџ, бићеш платинка, ко нађе од веселјака (како-но, Велимире?). Ја, домаћин, старјешина, ако одт подјарма, бићеш ратар.

Нјесам. Онда је Божји дан, па Стјепанјан — то се слави. По двадес и пет кућа на положај долази, и то по петоро ис куће. Свакој кући, није само једној...

Бучје (Српкиња)

...Послије га (платно) исечеш на крпе, колко днеш крпа, па ндсиш неће је близу рјџка (Лјам, како је), па бјелиш онд платно. Све увалуш и бјелиш...Послије имало сапуна. Неко насапуња, а неко кад нџма, бдгуми, он скува пџо.

Лужа, залужа га. Имале су парјонице, ко чџбрице, што смо лужили вџш. Е, после би ту скуљали онџ крпе, платно, и скувамо вамо воду, па туримо онај цјџџ, врџо наспџмо нџџе. Туримо бдгџ некије крпа да не би пџо прошџ у онд платно и стџи накр док се онд оладџи и џто ти. После налупамо на рјџку, све пракљачама налупамо, па прџстри, па дпџ такџ док се изапџри све онд. Тџ џбјџ такџ, после га савију жџне, предвџс-тручу га. Сад је џвџ платно вакр, е сад га вакр прџвију и колко гџј која имџ снагџ онџ савију онџ трубе и џнџ дрво, ко џвџ, вакр дебџло, колко е онд платно. Само џстави вџџе гџре како мџре држати и савије онџ трубе. Можда имџ и сад неџе у сандуцима тије труба...

Грџбнице (Српкиња)

...џто какву ти невољу мџгу казати: да смо бре-сџли пџтили у старџ. И ја сам џдниџ три кџла мџсла тџпљена у Сџницу (дџва мџја и јџдан Назџрџв) и за три кџла сџли ја чџк зџми у Сџницу оттџб и дошџ. Кџло мџсла бџло е скуџо, а кџло сџли бџло е јџфтџније, па ја дџо три кџла мџсла за три кџле сџли. И снџџг дџале гџзиџо прџко Јадџвнија. Само имџала је прџтиња, није падало врџџме.

Нџс трџица се упџтили: Дџнило неки Новџсел, и јџдан и-Завџно-грађа, Кџзица, и јџш јџдан џвдалџ и-сџла. Нџс чџтворџца дошли и ја ниџса-мџгџ дџлџ до у Гранчџрево. Нџниџо кот Сџма Новџковиња, а џнџ Дџнило Новџсел џвдеде вамо, они бџџу мало јџчи, млађџа, џвдеде и џ кући на конак. А мене каже "Нџмџј џстат". Ко не да ме вџче за рџп, ја дџ-лџ не мџгу. Ја џутру, онај гџзда сирџма, пџна кућа фџмелије. Бџгами, која је бџџо домаћинџ. Кад ја ту џлџго, ко-тога чџска, прџмџи ме, кадт

поп Милосав и Симо поклоњил увр^н собе седу, пију ка^нву. "А, отку-ти, отку-ти!" Реко, дођо.

Нама троици турише увр^н собе те вечерасмо, а њима, фамели^н удну собе. Пошто вечерасмо, све се утиша. Најстари син Симо, неки Благоје, каже: "Шта ћемо, Асеме, ми, блан? Ку-ћемо? Шта ћемо?" Реко, не знам, богоми, Благоје, ако моћнем како бити, ја нећу никуд от куће. "Ја не би ни ја, но ме ћерају!" Њи^н троица браће, млади, ожењени сва три. "Ћерају мене и брата ми... Па шта ћемо, блан?" Богуми, реко, не знам. Ни ћу ти рећи вајде, ни немој. Ја ти ништа не смијем рећи. Ја не знам и ја ку-ћу, ни шта ћу.

У његовој кући. Беше Савин дан, дуга ној. И тако причали сву ној докле смо поспали. Ујутру ја на зора — кући. И вала^на дни и изгинуше и сагореше и све...

Д. Стрвањи (Муслиман)

...Гаће од беа сашијеш човеку фино. Тур доле пришивен, ногавице, кошула догле. Није ко сад — у пантоле. Пјас опаше се, прслук од^т сукна, грудњак. Идје чдек и у чаршију, идје и на вашир, а само о самрти, кад је самрт, не идје се у партушу(?), у б^нјелим, него се обучу. Обучу капут, обуче пелије. Није онда било ни пантола, него биле пелије, исто вунено. Сукнене, исто се изатке од вуне, па се исто сашије као гаће и звало се пелије. Скоро је постало сукно, па после пантоле. Ћевојке фино — вез, кошулак, прслук з гјтаном, сукне памучине, везене чарапе. Кдја је имала фино косу, голдглава идје. Сплете ту плетен^нце, па иг врати вамо. Кдја је имала мало слабију косу, убрadi фино мараму, згодно. Како се коме свиђело — нека жуа, нека б^нјела...

Дренова (Српкиња)

...Ископамо неки вако ко трап, за једно два-три метра је дуљине, па онда потље ударимо, ископамо нако дубоко, подубоко, па ондај туримо вако неке пречаге, па по днијем пречагама вако дрвљад стрпамо. О-дрвета. Вако ос^нјечемо колко оно треба. Растово, бково, како му драго. Ондај туј она дрва трпамо навише. Трпaj, трпaj док искољаш вако велико па уоблиш, па онда одо зађеш па заждијеш. Ми затрпамо ону хумурницу, знаш, земљом, отуд-одвуд. Подкријемо прво сламом неком, сировином, па ондај чекај два-три дана док испеци, оно извади те оћерај, те јопе узми брашна по неколко кила...

Жиљ (Србин)

...Посијеш конопље, израсту. У двије врсте. Звала се једна врста конопља избрница, а друга ђменица, па се избрница прије чунала него ђменица. И то се она одаберѣ, сама се одаберѣ, виша бидѣ него ђменица. Кат сазри, почупа се ђменица. Туј се...звали смо обрежѣ се. Узмѣ се срп, па се онѣ свѣ рѹч^нце обрежу. Повѣжѣ се у прѹне, па се однесе у мѹчило. Тамо се ископа велико мѹчило, ѣј колике бунарове ископају. И тамо метну онѣ, прѹстру под ону тежину најпрѹм шѹму, па по ономе снапљу јѹпѣт папрат, грање, па навале на онѣ камење. И туј стоја, бѹгами, по један мјѣсец дана, по шѣс нѣђела. Па се после пѹтекѹр, тај ѹавѣ, тѣ је бйю ѹавѣ и пѣ, вѣселничѣ мѹј. Па се тѣ вади из онѣ водѣ, стаља те се суши, просушуе. Па кат се тѣ бидѣ прѣсушило, имају тамо трл^нце што су се звале. Узмѣ двије сѣе, тамо и амо побйе, и у онѣ сѣе уклопи јѹпѣт три даске и млѣти ѡгор снагѣм, колко снагѣ има, онѣ јаде да ѡтрли. Људи нйсу ѡ томе радили. Јѣсу, може бити, помѹгли, вако, одн^нјети до мѹчила и од мѹчила дѹн^нјети та бремена, али н^нјесу...

После тѹгај прѣле би, белансале би, бѹгами је тежак тѹње рад бйю. Црна кошуља несретна је бйла с тѣ странѣ ко е носйю. А та-је вака тадај носйю је свѣк, тим се облачию, тѣ му је бйло и мѹдѣрно и носѣнѣ и свѣ и с^нја. Прѣдѣш после тѹгај. Кад опрѣдѣш, бйвало је матѹвило велико од метра и пѣ и два метра. На онѣ мѹташ ону прѣђу.

После, пошто бидѣш свѣ ѡпрео...а исто има велика тѹње, блан, тѣ је бйю крвави рад. Кад опрѣдѣш, ти после мѹраш онѣ да куваш, да лѹг ѡсталаш са ѡгњашта. Ко кад нйје бйло шпѹрѣта, но је бйло: лѹжи дрва, брѣте, ѡгуд д-имају угѣрци, како би ти рѣко, чита-вѣз увѹче у кућу, па наложи ваѹру, па онй лѹг ѡстала, ѡткупља онй лѹг. После узмѣ онй лѹг, па кат тѣ опрѣдѣ свѣ, после узмѣ онй лѹг^н. Тамо ископа д-йзвинѣш јѹпѣт рупу, на суво, па ону прѣђу свѹ што бидѣ ѡпрела... Дѹнесе ѡногај лѹга, настави воду, ври јѹј онѣ вода. Она вамо онѣ лѹжи, па онѣ свѣ слѹжи у ону рупу. Пѹкрије јѹпѣт нѣчим ѡгѹр, нѣком старѹм кошуљѹм и ондај врѣлу воду сйпај на онѣ. Колко онйјег комада што се звало, онѣ тежинѣ те је имало, толико бакрача водѣ узвари па сѣспи и ѡстави двајѣш чѣтири сага, тѹње стоја.

Сутри дан се пѹврати те онѣ вади и пѣрѣ и суши и после јѹпѣт онѣ мѹга. Пошто свѣ бидѣ помѹтала — снѹе, навйја, ткѣ. Пошто тѣ већ свѣ бидѣ изаткала, јѹпѣт по пѣтнез дана, најманѣ, носй тамо, најмйнѣ, да топй и прѣстирѣ и купи и јѹпѣт свѣ тако да га уб^нјели, да јѹј дѹђѣ б^нјело, тѣ фйно. Стварно и дѹђѣ б^нјело, бидѣ дйвно тадај. Белансали. Туј су бйвала корита за воду што би се направила, или ако нйје имѣ свѣк ни корито, добру воду, но ѡви пѹтоци што су вако, па мало закопај нѣђе и настѣри шѹмѣ у онй бунѣр и тѹње квѣси и прѣстри тамо на чисто ѹе има лйвада, нѣђе по нѣкој ѡгради или тако...

Забрадња Тѹци (Српкиња)

... Сѣjali смо пѣла-наполѣ. Свѣ ту зѣмљу смо сѣjali пѣла кукѹруз, а пѣла пшеницу. Пѣнекад смо сѣjali и јѣчам, али малѣ брѣј, ѡвас. Орало се — ѡлови и рало дрвенѡ, раѡник гвѡзденѣ. Бѡгами је тѣшка тѡ рабѡта бѣла, али, ѣпак, мѡрало се. Јел кѡ нѣје ѣмѡ зѣмљу, нѣје ѣмѡ предузѣћа ѣе да зарадѣ, бѡгами — тѣшка рабѡта.

Мѡрамо једанпут узѡрати за кукѹруза и ѣнѡ се зѡбри тѡј угар, па пѡтлѣн другѣј пут. Оре се, тѡ се узоре у мѡрту месѣцу, прѡви пут, да се заугари, да се зѡбри тѡ, а пѡтлѣн се у половини априла, тако нѣшто, се сѣје кукѹруз. Мѣ смо сѣjali из рѹкѣ. Тѡрбу на лѣћа, из ѡнѣ тѡрбѣ, из рѹкѣ бацали тѡ зрна. Нѣко је ѣмѡ бѣсаге ѡнѣ што се тѹрају преко кѡна, један тѡмо бѣсаг, један вѡмо. И мѣ тѹрѣмо у ѡбадѡ ѡнѣ бѣсага, разѹмијеш, тѡ жѣто и тѹрѣмо преко лѣћа и насѣјѡвѡмо рѹком, па пѡтлѣ кад насѣјѡмо тѡј бѣсаг, пѡтрошѣмо унапријед ѡнѣ што је бѣсаг, ѡнда ѡкрѣнѡмо ѡнѣ што је уназад, пѹнѣ. Опе узимѡмо из врѣне, насѣмо, насѣјѡвѡмо.

Рачѹњали смо пѣт пѣра кад ѣзбаци кукѹруз, пѣт ѡнѣ је перѣћа, уз ѡнѡ стабло, врѣме да се кѡпа. Прѡво се једнѡм ѡкопа, тѡ кажемо "праши се". Ѣнда кад одрасте тѡко за једно педесѣт-шѣсѣт ѣнѣтѣ, ѡнда га ѡгрѣмо. Пѡтлѣн кад тѡ свѣ бѣднѣ гѡтово, за време зрѣвања, мѣ га пѡжнѣмо. Пѡжнѣш и пѡвѣжеш у ѡнѣ малѣ кѹћѣце (ѡн се суши на ѣиви), у ѡнѣ малѣ кѹћице дѡбро се суши. И ѣнда га мѣ пѡћерѡмо на једну гѡмѣлу и тѹ ѣскупиѡмо мѡбу или ако кѡ нѣмѡ мѡбѣ, ѡн сам комѣша. Ѣнѡ искомѣша свѣ и тѹри. . . Праѡили смо салаше от прућа, јасеново, лѣсково, прут. Кос бѣло кѡлѣ, ѡбѣчно храстово. И убијѡмо и направиѡмо један кѡш кѡј се суши и не чѡди. Ако нѣ море тѡ да направи те нѣје мѡгѹћан, ѡн је тѹрѡ на тѡван. Бѡгами на тѡван дѡста је и учѡдило ѡнѡ бѣло. Нѣкоме по-дѡскѡм, нѣкоме пот слѡмѡм бѣла кѹћа.

Пшеница се сѣје у јесѣн у ѡнѡ кукѹрузѣште, што је бѣло кукѹруз. Пѡсѣјѡмо пшеницу, ѡнѡ је прѣкоп и ѡнѡ успѣје дѡбро. А ѣе нѣје прѣкоп, слѡпше успѣје. . .

Завѣноерађе (Муслиман)

... Сѡдѡба дѡђе и ѡдвѡду ѣѡвѡјку и ѣпѣ тѡмо се сѡдѡба прѡви; дѡлазе ѣ тамо на сѡдѡбу ѣе су довѣли ѣѡвѡјку, тѡмо се полѡѡчаина скѹпљѡ. Тѡ се пѡре дѡју кѡј су дѡшли на сѡдѡбу, дѡносе се кѡшуље, дарѹје се.

Прѡво — старѣ свѡт, проводиѡција, тѡ је свѣкар, знаѣи, бѡгме ѣ ѣн, ѡндај чѡју, ѡндај знају се мѡмци тѣјег старѣшинѡ, кѡ је кѡга мѡмак. Сѡд старѣ свѡт зѡвне трѡицу, као ето тѡ кѡжу мѡмакѡ. Прѡви мѡмак, кѡн је старѣ, ѡн тѡмо је ш ѣим; другѣј мѡмак — ѡн чѡѡ кѡње; трѣћѣ снабѡѡѡѡвѡмо, да нѣ би кѡка штѣта бѣла, да се нѣ би пѡкрала сѣдла, јер тѡ се по двѡјеш чѣтири сѡта тѡмо бѣде.

Богами, ђевојка двори, они пију, веселе се, играју, пјевају, неће, богами, по три дана, ђе е имошнија кућа. Ко-тога Милана Јањуша ми смо три дана били кат се оженио још он, тако млад. Све су то сватови као стари ишли, стари просили, барјак на кућу ударили, барјаци се носили. Три дана смо били о његову само трешку, па четврти дан тек износили те прилоге. Није му отац друкчије дао, Новак Јањуш.

Пољсвачина — носити тау, све се тура на-ну табљу, плаћа се. Ондајке то, на пример, што кувају тамо лонце и те што готове, и тијем се плаћа (ашчйнице се зову), и тијем све сватови дају.

Она изиде сутредан ж ђевером и ондајке узме кофу воде и пешћир. Тамо сватови излазе, она им посипа руке, они турају паре на табљу. Ондајке и она вамо изиде међу челад. Пошто то заврши, руке умију, ондај уфатя се у коло и она игра.

По три неђеље понека е била док не нареду родитељи, нема да спава са ђувегијом. То је тако рђено, није ко сад...

Здоство (Српкиња)

...Здрав си, помого нам Бог, срета-нам дан и састанак! Састанак нам био за напредак. Прву пили — добро били, добро нам Бог дао. Другу — за у добри час, помого нам Бог и добри час. Трешу — за Свете Трбице, четврту — за часнога крста и за здравље нашега владара кой се о нама стара. Посегла му рука на свако-месту и удесу. Дај, Боже, што год желио и очима видио, акдогда. Бо-га поживио још коју годину. Док нам је он жив, добро ће бити, акдогда.

Па ћемо да чашицу пијемо и за здравље дана данашњега и нашега састанка и за здравље у дом домаћина. Нек бог и мене поживи са свијем мдијем, акдогда. Дај, Боже, што год не могдо — Бог ми помого, што н-умио — Бог ме учио, ако погрн'ишио — Бог сагрешеније опростио, здравље поклонио, акдогда.

А и тебе, драги путниче, пут да биде сретан! На путу те сретало свако добро, акдогда. Добро те срело, а замного, акдогда. Што наумио, дај, Боже, да свршиш тај твој пут и са успеком, па да читамо те твоје књиге и да се сѣтимо нашега састанка.

Јбука (Србин)

...Чакире се онда звале и гуњ од сукна, па вудије, одавле спучај. Неко носио и тозлуке, вако ко прслук, само израђено са гајтанима. И јоно обуци и вуда гуњ, шарени гуњ, исто са ружама тако обуће. Терзије,

шнајдери направѐ, сад нѐ би више умјели то ни направити никакo, нѐ вјерујем да би. То обучѐ ко њма и купиџ ципеле. Ко њма, он опанке од водујске коже, с опутом или купиџ нако сарачкѐ опанке, усарачене.

От коже ос^мјечѐш и љнда пок^селиш и опутѐ (от коѐ или овце), па усучѐ дно, покупи на опути, њсто ко сарачки опанци. Така е ношња била. Било је дугачкије капута, неко носио ђула^в, неко фѐс...

Калџатовићи (Муслиман)

... Е кад хоће да се окнује ђевџка, они свѐ туње бјду сватови, док се окнује ђевџка. Она се окнује туње у роду кад је испрошена. Е кад хоће да се окнује ђевџка, зовну се ђевѐрови, туј ђѐ то женскиње, само ђевѐрови. Најприје они улегну и прекрију дувком. То е раније бјо дџвак — два метра некѐ свилѐ, али свѐ црвено, обавѐзно бре-шарѐ њкакѐ. И прекрију је оним дџваком. Е онда е окренѐ три пута за сунцом дѐсни ђевѐр.

Она е тако убрађна, вако, фино, али виду е, уиђу ту међу то женскиње и нѐ крију. И прекрију је дџваком и онда е окрену трипут за сунцом и поспу је бѐбама, и дѐсни ђевѐр и л^мјѐви. А зна се дѐсни, дѐсни купује тај дџвак. И поспу је бѐбама и ѐсолу ту кну. Тако се кна замутѝ ко та што е њаса. То јѐнђа донесѐ кну о-домовинѐ. И замутѝ се она кна и ѐсолу ону кну. Нѐшта ѓт пара туру, то е обичај бјо. Туру нође онѐ пѐре и оне свѐ враћу потље. Оне тамо ѝзиђу. Е онда потље она јѐнђа ѝскупи ту ђѐв^мце и било е вако ко ѓва што е прѐвеза, само што е црвена. Чѐтири ђѐвице држу дџвак. Оне тако ѐѐду на стол^мцу и она јѐнђа даднѐ... Чѐтири ђѐвице, мѓгу вољикѐ, мѓгу мало мањѐ, мѓгу вѐћѐ, само ђѐв^мце. Јѓк, нѓ више нѐ. Па вако раширу на чѐтири ђѓша и држу тај дџвак док се она окније. А чѐтири је ђѐвице кнѝју, двѐ кнѝу руке, а двѝје јој окнију ногѐ.

То е било у старѝ вакат, ка-сам ја дошла. Само нѓкти се ѓбојѐ том кнѓм (кна се зѓвѐ). Кѓсу јѓк, нѝсу кнѝли. Случајно некога кад би била мѓго б^мјѐла кѓса те било нѐшто вѓма риђо, сто мѓгло би бити, али ѝмала е ѓѓја црна те би се ѓѓѓм ѓбило а нѐ би се кнѝло...

Кѓсатица (Муслиманка)

... Па онда се њѝје звало да се ашикују. Онда сам ка-сам ашиковѓла (нећу [да кажем] ђѓѓѐ) са мѓѝем мужом Нрустемом, ѝшла сам дѐсѐ-данѓ у Јадѓвѝк да пластѝм. Свѐ то дѐсѐ-данѓ ѝшѓ е ѝ ѓн у Јадѓвѝк, у патролу. Нмали лѝваде горекѓнѓ, ѝшли те кѓсили, пластили; горекѓнѓ ѝзађи са Алѝниѓѓм, сна^мѓм штѓ ми је. Јѓ пласти, Алиѓ ра^мметли, ѓн ми је кѓсиѓ и ра^мметли бѓѓо. Мѝ двѝје пластиле. Е кад је било дѐсѓти дан, одрѐдили га дѐсѐ-данѓ да ѝдѐ у патролу у Стрѓѓѓѓе...

После он косио владан са ра^нметли Алијом моџијем и Ђамилом горе у ливаду. Већ нема два сата до акшама. Ударила киша и ја отишла с Алијаницом да берем боровница. И кад је он пошб оздљжена да иде, ја стварно нисам га виђела док није дошб вакб више менѐ, а Алијаница је га виђела. И Јона се фин^нце сакри да виђи шта ћемо ми причати. Ја берем оне боровнице, он више менѐ чини: пшт, пшт! Ја нећу, баш ми га брига да ја одједама подигнем главу. Најпосленке устанем. "Шта си савр^нјела главу?" Алијаница све се сакрила више наске у клеку.

Доклѐ смо били туј и сама не знам. Киша е! Из Јадовника се иде кад је киша, све редом. Озгб све иде, иде кући. А она је виђела да се искупљају и Јона финице ти је отишла дољеканѐ. Ђамил пита: "Ђе", каже, "Црнка?" Амица ме и данѐ-звѐ Црнка. "Енѐ је ашикује горе са Нрустемом." "Какијем Нрустемом?!" "Богами јес!" А туне имало више но тријес људи.

И ја закаснела. Ја виђим сна^ну дољеканѐ... Менѐ стра^н од мајке, ббгоми ће ме мајка да заколѐ. Дољеканѐ ја ти потрчим низ ливаду, па ка-ти бѐ на сред ливадѐ, ја опалим - бу! Паднем ја на сред ливадѐ оне. Дољеканѐ устадо, стѐго. "Ђѐ си бѐла, Црнка?" "Брѐла боровнице." "Ђѐ су ти?" "Ево и!" А ја немам ниједне!...

Káhevo (Муслиманка)

...Пббѐш тѐмо кбље, па пббѐш оѐнамо кбље, па пббѐш на ср^нједу. Тб зовѐмо чини. Па ондѐ сна^неш тѐмо-вѐмо и онб оснуеш. Однесѐш код навѐјѐлѐ, доље онб набиѐш, возѐлку имѐмо, а горе вратио и онб све окрѐш, привѐјаш, привѐјаш и привѐш. Оставиш доље како ћемо д-у-ведѐмо у нѐти, у брдо. Прво у нѐти уведѐмо, два нѐта (бѐз, платно), па пѐтлѐ уведѐмо у брдо, па пѐтлѐ жѐне повѐжу онб. Вѐла Бѐгу кѐ га е укинѐ! Повѐже се вакб, сад рѐзбѐј, сѐдѐш у рѐзбѐј, дођѐ до ткива и ондѐј нѐгама ткѐш и онбм и онбм, прѐтураш тѐмо-вѐмо и ѐ-ти. Изаткѐш и пѐтлѐ имѐш да б^нјелиш, тѐ врѐме нѐсиш у пѐток, увѐљуеш у пѐток и б^нјелиш. Оно дођѐ б^нјело ко сна^нјег. И ондѐј дођѐ до рѐзѐвања тѐк, да обѐчѐ пѐсе кошуље.

Ко е ѐмљѐ, он је ши^но на руке, а кѐ није, он је на машину. А ѐ на руке се ши^но...

Pádujesuhi (Српкиња)

...Ондѐј није се тѐ момку не прилази (сад јѐк, каки!). Одѐш прво у кућу ж ѐвером и са брѐтом. Изведу те ѐтуд те вѐмо у кући мѐло обѐиѐш некб огњѐште и тѐмо изидѐш. Сад онѐ коѐ мало вѐжни ти тај својта, питаш

се са њим. Одигра ти се по једно коло. Он тамо неће наоколо мунта, не смије да приђе. Он је сидио, беде са њима. Њему се доноси на кољено, тура се дар тај.

Довели ми коња, на онога коња уђала, ђевѐр идѐ според мене, води ми коња. Столица нека имала. Мора да се попенѐ ђевѐјка на ону столицу и да узашѐ коња и Јони потље узму ону столицу те је разбију. Због чега се то разбијало — не знам. Потље дођемо цркви, вјенчање туј, поп. Била је вође вамо близу ове колоније. Поп ишчита, кум, и то све с коњма.

Крѐнемо, вође дођемо кући, вође свадба, искупило се народа. Поставѐ јопѐ те се вечера. Велики свѐѐт. Скида ме ђевѐр, знаш, донесѐ ми на-коњче, једно дѐѐте између двѐѐ-три године, мушко. Ја уљегнем у кућу. Обичај такај бијо. Мене скину с коња, ја у кућу тамо. Биле ове старѐ куће, огњѐште, нека имала тамо звала се маша што се покривѐ лѐб, ватра била. Дођеш с оним ђевѐром и разгрѐш ону ватру тамо-вама, обиђеш око огњѐшта два-три пута, турѐш један сапун...

Родоња (Српкиња)

...Ја сам побјегѐ у Гајеве вамо горе, ови крш. Врло увече, врло, ку-ћеш ти кад је мрак, кад почѐ отац да ме тражи. Он отишѐ па се размину-ли. Ја долазим пот кућу, вамо доле кукуруз, јесѐн је била већ, и љндај зовѐм сестру Мику, млађу од мене: "Одиде, Мико, амо доле! Ђѐ брато?" — звали оца братом жене па ѐ ми ђѐца. Каже, отишѐ да те тражи. Изиди туње на Главѐцу, стани туње те зовни: "ѐ, брато" и ћути. Он не чути. Кад ја у курузу (и изнѐсте ми да вечерам), кад он дошѐ: "Ђѐ Срѐтен?" "Еве га у курузу пот кућом, сад му изнѐѐли вечеру да вечера." А он дође са мном, крѐнемо у Лапчевиће. И остави он мене, пот кућом има паутњак један, поток. Ја у онај паутњак, он оде да тражи Андрина оца и Андрију, ђѐ ли је Андрија. Ја у онај паутњак, кад нешта запуца у паутњаку. Ала ђѐ ме уватише сад овде Турци, блан. Кад оно бијо Андрија па се прѐпѐ од мене, ја од нега, а он у паутњаку бијо. Ућута се оно, ућутак се ѐ ја. Мало би, мој отац горе отѐшѐ, нашо Андрина оца: "Ђѐ Андрија?". Каже, у паутњаку. Они доле звали "ѐ, Срѐтене", они "Андрија!" Кад онѐ бијо Андрија испред мене.

Изидемо на једну ливаду, нође раван, киша удари, ноћ је, роса киша, није плаа, него роса...

Рутоши (Србин)

...Жене највише су плѐвиле жито и на вршају биле. Кад вође да се врше, изиђу све жене на гувно. То снопле изнеси, ако имаш задругѐ,

изнѐси свѐ на гувно ђнђ снђпле што је повѐзато. Изнѐси на гувно, па свѐ раздр^н љеши по гувну и ђндђ увѐди двђје коња у ђни вршђј и ђѐрају ђѐца и људи ђѐрају (жѐне су слабо ђѐрале, ма^ном су људи ђѐрали). И ђндђр кад оврше јѐдну сламу, извади, па пђшљен извади другу сламу. Ё, ђндђр овр^нло се.

Вндђ људи повђду ту сламу, свѐ ђстанѐ жђто и ђндђр узму мѐтле па свѐ збрђшу тђ жђто на гђмилу и ђндђр узму лђпату па ви^нју. Ако ђмђ кђ уметати, ђнђ по вр^ну, знђш, ђнђ плѐву, ако ђмђ људи, уме^ну људи, ако нѐмђ - уме^нѐ жѐна. И ђндђр узмѐ ти, кад рђзвиѐ, узмѐ врѐше, па кђпи у врѐше и нђси у ку^ну тђ жђто. Ко ђмђ ђђмбђр нђси у ђђмбђр, ко нѐмђ ђђмбђр - на тђван, у ку^ну, кђѐ е сђ^но ђн га турђ у ђђмбђр, кђѐ нђје бђш нђјболѐ сђ^но ђн га турђ на тђван и на тђвану се бђлѐ ђсуши.

Јѐчам рђзви, кад ђђј у ведѐницу - изнѐси, па у рѐшѐто, па га фђно рђзви према вђстру, па ђндђр кад рђзвиѐш - свѐжи ши^нљке у врѐшу и ђндђр на кђбилу, на коња натђвари и у ведѐницу - бђло ли пшѐница, бђло ли жѐчам. И ђндђ кад га дђгна кђли, узмѐ кђ сђто (ђмђ чѐш^нѐ сђто, ђмђ рѐшѐ), па на ђнђ чѐш^нѐ прђсиѐ ко ђђѐ. Како је кђ стђ^но тђкђ је и сђ^нђ.

Сђндук браш^нѐни ђмђ што мђре стђти пђ двђ мѐтра браш^на, по мѐтар, пђ двђ, тђкђ. И ђндђр ти жѐне пђшљен ако га не уђасулу, пре-домђћина нѐ смиѐ прђн^нѐти ђни ђлѐб. Трѐба да фђно нђдђѐ ђни ђлѐб и да фђно ђспѐчѐ кђ сунце.

Прђсиѐш нђ на^нви, ђндђ жѐна засђчѐ руке. Ёто домђћина ако ви^нди да нђје жѐна засђкала рукаве (тђкђ је вђк^нтђле бђло) и ако нђје повѐзала чђпке да нѐ панѐ длђчица у ђтђ браш^но, ђ^н! Тђ пѐсуѐ домђћин.

Е ђндђр ђспѐчѐ га фђно и ђни домђћин узмѐ нђж, па ђни ђлѐб ако се г^нѐчђ по ђноме нђжу, каже, што га нђси фђно испѐкла, нђје фђно, каже, пѐчен. Ако се нђмало на нђжу не ђстаѐ, каже "урѐжен".

Сѐлђшница (Муслиманка)

...Млђдђ, кђја је чђск могђћан, кђ сунце бђла, нѐ морѐш ђчи^ну ски^ннути с ђѐ. А сђд - у б^нѐло завђ и млђдђ, ђђѐ, двђ мѐтра шђђђа до ви^нш кђљено. Пђшти, нѐмђј ме пђтати нишђа! Тђкђ свѐ је^ннђко, ђђ вђше, ђђ нђше, је^ннђко. Да бђнѐш вође на Петровђђн на прђзђру, па кад вђшир у Рудђм, нѐ би ти рѐкђ ни^нкако да је она Српки^нђа. А тђкђ нђше кат пђ-^ну на тѐфѐрич', на нђш вђшир, кђ из Бђтковђћђ, кђ...Ни^нко ме нђје мђгђ прѐкрѐнути. Откако сам зђ се зђпанђтила и дђна-сам тђкђ.

Бѐзбѐли дрђкчиѐ, бђгме. Кђжа ко рѐшѐто свђ, ко прђтђк. Рђзниѐ болѐстђ ово дђсад нђје бђло болѐстђ вђки. Ниђје бђг дђвђ. Нђјма^нђ, нђјкра^нђ живђти бђли седамђсѐт, четрдѐсѐт, па ђѐрђј дђ стђ гђђђнђ људи. Ђмђ и сђд љђди по стђ гђђђнђ и жѐнђ, ви^нше и^н. Стђро гђре него јђ.

Нје је било инекција, давали л^ијекове. Од л^ијекова коме је фајла била те нје за смрт свезата — и бива. А сад — неколко буши, буши, па не море му ништа — хајде на друго мјесто, па тако на друго-мјесту, па нај-после — врати кући нека мре. Нисам чула никад овије болести, нисам запантила. Р^иједак случај туберколџа. Дослед се звала сушица, па потље туберколџа, па јџтика, па сад "на плућима" (четири имена на једној болести). Или човек болест има или жена, или дјевојка, момци. А сад га нема што нема на плућима болест. Па бубреги. Мало, мало — бубреги. Ма ја би-х-извадила!...

Својин (Сјеврин) (Муслиманка)

2) ПРЕЛАЗНИ ГОВОР

...А код нас сваке дивљачи има — срна, лисица, зец, вулк, дивља вепар, јазавац. Ето тамо у те крше имало е и дивкобоа, само тамо нисмо ишли за време ове владавине, слабо се ишло у дивкокозе. Не дају. За време Прве Југославије ишли смо тамо чак до на Тутиће и горе по Точилову.

Долазили су вође. Има и вође један ловац. О-нам је било најприје секлетар, потље преседник лова. Из Београда, из Ужича, отуд од Нове Вароши, од Бијелог Поља, шта ти знам. Свој куд је долазило те струке. Сад нема нико ниоткуд. Није да се помолу. Богоми, има још помало, али некако умањило...

Ма какв, блан, нолко пушак пукло па да нико не убије. Каже "мартина". У мене била нека старинска "мартина", да га он убије "мартином". Богоми, јес. И Радивоје зна. Каже, ви сте га гађали озгор, а он га је гађо оздол. И богоми озгор ране нема никакв није. Потље се мало и Цафер заинтересова уз Радивоја. Погледни, е вала ћемо, каже, виђет, Цафер им виће, кад га одеремо код Лима — вићемо ко е...

Баре (Муслиман)

...Л^ијек, да кажемо, на компиру, она мућа, то све има, а то нема ништа да употребу. Има, богоми, на метар улегне, па оцрни, све грџак направил. Па има људи стрпеније, што вели Велџа, па клечи по два са^иата, чека е и уграбл је мотиком те извади ону крџу. Чека е мотиком те извади. Она ровишкв оздолжена и кад улџиш је те она ровишкв, па мотиком, па извади, неесе, вамо те уби. Али је тешко то ако опазн земљом, чак донле те опазн, онамо...

Ја сам турџ, неко каже, гаса, угашљави крпу, тури у ону јагуру ће пробије, завуци јој, па она неће више ноје дој. Сад одје чак онамо, па на друго место, па нонде неће више кад опазн гас, бежн о-тога...

Гостњ/Гостњ (Муслиман)

...Од оваца сирјим, мјаснј сир купјим најприје, онда каснјје метем. Сирјаш вако. Устанеш јутра рано, ако ђој, одеш музеш бвце. Узмеш бвце те сваку дјгнеш, амо се отресу да не би онб ђубре, знаш. Узмеш прут те бвце подјвеш и пшљен узмеш крављачу и јодеш и помузеш и јоно кад помузеш, одма узмеш чјсту крпу те проц^нједиш у један бакрач чјс, ћедило.

Усирјаш. Једну кашичицу мл^нјска, колко треба. Имаш поклопац, тај бакрач покријеш па да се не би трунило док свати. Турјаш једно ћедило, оц^нједиш, савијеш и кат се исц^нједи, турјаш у кацу, покријеш, солиш.

По један оброк сирјимо, по један варимо те ћеца вако сркају и ми. Како би живљели само од...мбраш за хране. Које мл^нјско се варј, то можеш да метеш, а јомузу не мож без да сирјаш. Помузеш одма и усирјаш га и покријеш га. Има жене па радје, ја то нисам радила никад. Узму ону јомузу па оставу, по један дан стој, два ли, па мичу ону павлаку, па потље онб см^нјешају. Другб јутро помузу па сиру, те долази полувера (?) сир. Ја сам нако, чјм помузи, сирјим...

Здстун (Муслиманка)

...Вако у шали ја кажем има ђавола, они кажу нема. У томе смо се све тако гонетали и причали. Кад, једну ноћ, ја от^ншб, они остодоше у шкћлу, Налит и Ђорђе. Он л^нјпо озгор. Нијсам кадар д-идем. Умбран сам бјю млого. Шала није, по шес^н љббвѧ на дан ску^нати и испеши, и ћацима под^нјлити и сто јада. Кубјак дрва најмање йсеши. Докле и нашб нудије, има ноће ^нрашња и грбље некадашње. Уз ону јабуку погледа, кад — б^нјели се чбек. Већ горе до гранѧ ми се учини висок. Нешта причѧ, ал не могу да разумјем, не знам шта е. Јѧ, ббгами, маѧо, стр^нну^н ја маѧо, али бпѧт йдем. Да ми се још показб Налит са доње странѧ пѧта, брука би била од мене. Некако око једанѧ-сати ноћи. Јѧ продѧжи^н, стјго^н кѧћи Муслиној. Е тадар ми је пристѧла Мушова једна цигѧра, никад му је забравит нећу.

Шѧ^нине, ти се нешто неврб, на ти запѧши. Те ја узмем ону цигѧру, запѧшм туна. Шта е, шта е? Нйшта! Не шће^н да кажем. Е сѧтра сам потље тамо причб. Да нијси шта грѧдом пријирб, вељу. Да сам ймб штѧгоѧ. Ама не велѧ, они су једни ѧуди-нељуди, без^н карактерѧ. Јѧ не би кабули^н онб псбвкѧ, ја псбво псље кат сам премѧти^н да е неко бјю, нй за какѧ пѧре. Не знам ни како би пѧцб и да сам ймб (пушку). Не знам ни шта е ни како е. Најде ти шејганију уби...

Матарѧе (Матарѧе) (Муслиман)

... Вала тако сам ти све дочекала. Ево ја сад ђодим и постим рамазан. А огарибила сам, вала, све ме боли што е мой костја. Ништа ми здраво није, све ме боли, гариб. Болја ме глава, болу ме леђа, нџге, простићеш. Гџдјна јамам доста, бџгуми, деведесџ-сам размијнула гџдјна.

Сад га слабо и постја, камџн. Нџма сад у овџ наше цџкџло сџло, Бџшковиџе, пџт куђа да постја, вакџ, џто, по џедна снађа и по џедан стџри рџб. Шути! Нијко не постја ништа, све се повлашило! Јџс, вала.

А, бџгуми, има јџш петнаесџ данџ. Данџс је петнаесџ данџ како смо запостјали. Алађ ми помаџџ. Клањам џкшам и сабађ и потџе се дџгнџм вуда и ни џџбера. И не мџгу нџшто да прџгорим да не постјим...

Хрџа (Муслиманка)

Мирослав Николич

ГОВОРЫ СЕРБСКОГО ПОЛИМЛЯ

Резюме

1. В данной монографии автор обработал прозодические, фонетические, фонологические и морфологические особенности говоров в юго-западной части Сербии, называемой Полимле или западный Санджак. Это относительно большая территория, отличающаяся разнообразной конфигурацией местности. Е поселает население одного, славянского (сербского) происхождения, принадлежащее двум конфессиям — христианской (православной) и исламской. Православные и мусульмане часто живут в одном и том же поселении (или, по крайней мере, по соседству).

Это население почти вполне переселенческое, но переселение не осуществлялось одновременно и из одних и тех же областей.

2. Уже упомянутые факторы (размер области, рельеф, двухконфессиональность, различное происхождение и время (поселения населения) оказали влияние, в меньшей или большей степени, и на определенное диалектное разъединение.

В общем и целом, сербское Полимле принадлежит к так называемому восточногерцеговинскому диалекту, ибо все православное и огромное большинство исламского населения говорит этим диалектом. Только в некоторых деревнях на юге от Присполя и на западе от реки Лим среди мусульманов встречается один особенный говор, представляющий промежуточный переход от зетского к восточногерцеговинскому диалекту. Это обнаруживается, больше всего, в дистрибуции прозодем, факультативно новоштокавской.

3. Различия в говорах двух конфессий немногочисленны и, обычно, структурно иррелевантны. Все-таки надо привести две разницы:

а) мусульмане имеют в своей системе согласных *x*, а православные не имеют, кроме пользующихся литературным языком;

б) лексический фонд мусульманов содержит большее число слов ориентального происхождения, чем говор православных (религиозная терминология, антропонимия).

4. Сербское Полимле перескачет несколько диалектных изоглосс, в характерном направлении северо-запад : юго-восток. Поэтому можно говорить об определённом противопоставлении полимского северо-запада (окрестности Прибоя) и полимского юга и юго-востока (окрестности Бродарева). Но, говоры сербского Полимля в целом принадлежат юго-восточной отрасли скавских говоров.

СКРАЋЕНИЦЕ

1. Насела из којих се наводи дијалекатска грађа

Ам	Амзиди	ЗТ	Забрњи Тоци
Б	Баре	Јаб	Јабуча
Бал	Балиће	Кал	Калифатовићи
Бј	Бјелочока	Кал	Кавезо
Бук	Буковиц (Прибој)	Кос	Косатица
Буч	Бучје	Куч	Кучин
Г	Гостун	Лу	Лучице
Гр	Гробнице	М	Матаруге
Граб	Грабовица	Ра	Рава
ДБ	Д. Бабини	Рад	Радоња
Др	Дренова	Радиј	Радијевићи
ДС	Д. Стрњани	Рут	Рутоши
Жив	Живинице	Сел	Селашница
Жињ	Жињ	Сј	Сјеврин
З	Заступ	Х	Хрта
За	Заостро	Чи	Читлук
Заб	Забрђе		

2. Скраћенице часописа и публикација

- АФФ – Анали филолошког факултета у Београду;
 БхДЗБ – Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;
 ГЭС – Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, Београд;
 ЗБМСФЛ – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад;
 ЗБФФНС – Зборник филозофског факултета у Новом Саду;
 ЗБФФП – Зборник филозофског факултета у Приштини;
 Jezik – Jezik, Zagreb;
 ЈФ – Јужнословенски филолог, Београд;
 КвЈ – Књижевност и језик, Београд;
 НЈ – Наш језик, Београд;
 НССВД – Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд;
 ОП – Оноματοлошки прилози, Београд;
 ППЈ – Прилози проучавању језика, Нови Сад;
 СДЗБ – Српски дијалектолошки зборник, Београд;
 ССДСВ – Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, Пријепоље (1 књига изишла под називом: Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића);
 HDZb – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb;

ЦГ – Црногорски говори, Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на вишом проучавању (Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), ЦАНУ, Научни скупови, кв. 12, Титоград 1984.

3. Литература

- Алексић Васој. Радомир Алексић, *Извештај з. Рад. Алексића* [о испитивању говора Горњих Васојевића], ЗСВ II (1935), 21-25.
- Барј. Бюор I-II Др Данило Барјактаревић, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, ЗФФП III (1966), '9-79; – *Морфолошке и синтаксичке особине*, ЗФФП IV (1967), 1-39.
- Барј. НП-Сј. Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI (1966), I-XIV+ 1-177.
- Барј. НП-Сј. акц. Др Данило Барјактаревић, *Акценат новопазарско-сјеничких говора*, ЗФФП I (1963) 1-148.
- Бејтић Прибој Алија Вејтић, *Прибој на Лиму под остманлијском влашћу 1418-1918*, Сарајево 1945.
- Белић Историја I Д-р А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика I, фонетика* (Универзитетска предавања), Нолит, Београд 1960.
- Белић Историја II/1-2 *Историја српскохрватског језика²*, кв. II (св. 1: *Речи са деκлинацијом*; св. 2: *Речи са коњуацијом*), Предавања др Александра Белића, Научна књига, Београд 1965.
- Бошк. Чланци Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978.
- Броз. Ијешћа Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb II (1966), 119-208.
- Броз. Јат Dalibor Brozović, *O ortoevrskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, Jezik XX (1972/73), св. 3, 65-74; св. 4, 106-118; св. 5, 142-149.
- Броз. Језик Prof. dr Dalibor Brozović – Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1988.
- ВД Вук (*Српски рјечник* из 1852) и Даничић (*Српски акцен-ти*)
- Влах. Брод Др Петар Влаховић, *Бродарево и његова околина (Етнолошка расправа)*, Београд 1968.
- Влах. Пријеполје Петар Влаховић, *Етничке прилике у пријеполском крају*, ССДСВ IV (1976), 167-176.

- Вук *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечницама*, Скупно га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1852.
- Вуковић Акц. П-Др. Јован Л. Вуковић, *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗб X (1940), 185-417.
- Вуковић Историја I Др Јован Вуковић, *Istoriја српскохрватског језика, I дио, Uvod i fonetika*, Београд 1974.
- Вуковић П-Др. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII (1938-1939), 1-113.
- Вуш. ДИХ Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗб III (1927), 1-70.
- Гор(обилје) Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге)*, СДЗб XIX (1972), 619-746 [Непагмирани подаци потичу из необјављене грађе истога аутора].
- ГСБ *Говори сјеверозападне Босне* [обрадили Драгомир Вујичић, Милорад Дешић, Асим Пецо и Далибор Брозовић], БхДЗб II (1979), 7-157.
- Дан(ичић) Ђуро Даничић, *Српски акценти*, Посебна издања СКА књ. LVIII, Београд-Земун 1925.
- Дешић ЗБИЈГ Милорад Дешић, *Западнобосански цјекавски говори*, СДЗб XXI (1976), 1-316 + 5 карата.
- Драг. Лика Милан Драгичевић, *Говор личких јеваца*, СДЗб XXXII (1986), 7-241.
- Тук. ГЦ Петар Тукановић, *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗб XXIX (1983), 191-292.
- Тур. Јат Радосав Туровић, *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗб XXVI (1980), 235-319.
- Тур. Равни Радосав Туровић, *О неким прозодјским и гласовним особинама говора Равни код Титовог Ужица*, ЗбМСФЛ XXXI/1 (1988), 177-180.
- Ивић Биогра. Павле Ивић, *Белешке о биограчичком говору*, СДЗб XXIV (1978), 125-176.
- Ивић Биоска Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV (1959), 397-400 [особине из Биоске стр. 399-400].
- Ивић Галип. Павле Ивић, *О говору галипских Срба*, СДЗб XII (1957), XXI+520.

- Ивић Два главна правца Д-р Павле Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, ГФФНС II (1957), 159-184.
- Ивић Дијал. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика²*, Увод и штокавско наречје, Нови Сад 1985.
- Ивић Језик Prof. dr Dalibor Brozović – Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1988.
- Ивић Поговор Павле Ивић, *О Вуковом рјечнику из 1818. године*, Поговор књизи "Српски рјечник (1818)", Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд 1966, 17-188.
- Ивић Проц. систем Pavle Ivić, *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika*, Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kurylowica, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965, 135-144.
- Ивић Шток. Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, Erster Band, *Allgemeines und die stokawische Dialektgruppe*, 'S-Gravenhage 1958.
- Јахић Изоглоса Цевад А. Јахић, *Изоглоса и фактор међујезичких контаката (на примјеру сонантне виминације дн > нн, дн' > н'н', дл > лл у дијалектима словенских језика*, ЈФ XL (1984), 75-92.
- Јовић Трст. Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII (1968), XVI+238 + карта.
- Кашин Поговор Јован Кашин, *О Српском рјечнику из 1852 (Поговор)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста (2), Просвета, Београд 1986, 1479-1744.
- Клаић Bratoљub Klaić, *Veliki rјeћnik srpskih rјjeћi, izvaza i kratice*, Zagreb 1974.
- Кос. Санџак Иван Косачић (псеудоним Миле Димитријевић), *Новопазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд 1912.
- Ловрић Мат. Нада Ловрић, *Акцент именица мушког рода у говору Матешева*, ППЈ 7 (1971), 139-156 + карта.
- Мар(етић) Грам(атика) Prof. Dr. T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga iлi srpskoga knjiћevnog jezika³*, Zagreb 1963.
- Матешкић Акц. (Wortakz.) Josip Matešić, *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg 1970.
- Мат. Мостар Фахра Матијашевић, *Акцент глагола у савременом мостарском говору у односу на Вуков и Даничићев систем*, ЈФ XXVI/1-2 (1963-1964), 337-368.

- Мил. БП Бранко Милетић, *Извјештај о Брању Милетића* [о испитивањима говора око Бијелог Поља, у Високојнићима и у Црмници], ГЭС II (1935), 13-16.
- Мил. Изговор д-р Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских масова (експериментално-фонетска студија)*, СДЗб V (1933), 160 стр. + табела.
- Мил. Црмн. Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX (1940), 211-663.
- Моск. Поц. Милош С. Московљевић, *Акцентски систем поцерског говора*, Библиотека Јужнословенског филолога 1, Београд 1928, VII+110.
- Мрк. СПП Петар Мрковић [псеудоним Атанасија Пеатовића], *Средње Полиме и Потарје*, Српски етнографски зборник IV, Београд 1902, 225-348.
- Нед. Каћа Љиљана Недељков, *Произодијске особине говора села Каћа*, СДЗб XXX (1984), 267-356.
- Ник. Зам. акц. Берислав М. Николић, *Заменички књижевни акценат*, ЗМСФЛ XVIII/1 (1975), 179-183.
- Ник. Колуб. Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗб XVIII (1969), 1-71.
- Ник. Мачва Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI (1966), 179-313.
- Ник. Основи Берислав М. Николић, *Основи млађе новоштокавске акценације*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија 1, Београд 1970.
- Ник. Срем Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗб XIV (1964), 201-412.
- Ник. Тршић Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб XVII (1968), 367-473.
- Окука Рања Милош Окука, *Govor Rame (uvod, fonološke i morfološke osobine)*, Svjetlost, Sarajevo 1983.
- Павл. Рача Радослав М. Павловић, *Облици дефлекције и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗб XXVIII (1982), 7-61.
- Павлица Пољ(ица) Драган Павлица, *Акцентски систем у говору села Пољица у Лици*, ППЈ 7 (1971), 69-103.
- Павлица Удбина Драган Павлица, *О говору околине Удбине*, СДЗб XXX (1984), 357-424.

- ПГХКЈ *Eugeniја Barić и др., Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1979.*
- Петр. Акц. зет. Драгољуб Петровић, *Из акцентолошке проблематике зетских говора, ЗбМСФЛ XXVII-XXVIII (1984-1985), 609-613.*
- Петр. Б-К Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна, Нови Сад – Загреб, 1978.*
- Петр. Број. Драгољуб Петровић, *О говору Бројанца, ГФФНС X (1967), 231-239.*
- Петр. Змиј. I-IV Драгољуб Петровић, *О говору Змијава, ЗбМСФЛ XIV/1 (1971), 171-232; XIV/2 (1971), 171-198; XV/1 (1972), 139-176; XV/2 (1972), 151-211 + карта.*
- Петр. Пјеш. Драгољуб Петровић, *Прилог познавању акцентског система у пјешивачком говору, ЗбМСФЛ IX (1966), 129-135 + карта.*
- Петр. Ровца Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора, ЗбМСФЛ VIII (1965), 157-184.*
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине, СДЗб XIV (1964), 1-200.*
- Пецо Ишћа I-II Асим Пецо, *Икавскошћавски говори западне Босне – I дио: Увод и фонетика, БхДЗб I (1975), 1-264; II дио: Акцент, Облици, Текстови, БхДЗб III (1982), 7-258.*
- Пецо Орт. Асим Песо, *Akcenti sela Ortiješe, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Grada X, Sarajevo 1961, 5-51 (повебан otisak).*
- Пецо Основи Асим Пецо, *Основи акцентологије српскохрватског језика, Београд 1971.*
- Пецо Преглед Др Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката⁴, Научна књига, Београд 1989.*
- Пецо Прилог Асим Пецо, *Прилог проучавању прелазних говора, Радови АНУБиХ, књ. LXX, Сарајево 1981, 43-52 (+ 1 табела + 27 карата).*
- Пецо Прилози Асим Пецо, *Прилози говору пријеполског краја, ССДСВ VIII (1981), 239-262 (I. Говор Милаковића у свјетлости сусједних цјекавских говора, 239-250; II. Говор села Хи-сарцика, 251-262).*
- Пеш. ВД гл. акц. Митар Пешкић, *Вуков и Даничићев систем елаголских акцената и његове новције модификације, ЈФ XXVI/1-2 (1963-1964), 247-292.*

- Пеш. Основи Митар Пешикан, *О основима штокавске акцентуације*, ЈФ ХХVШ/1-2 (1970), 107-142.
- Пеш. Поглед Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗбМСФЈ ХХП/1 (1979), 149-169.
- Пеш. Правци Митар Пешикан, *Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања*, ЦГ, 49-56.
- Пеш Прилог Митар Пешикан, *Прилог картографској обради црногорских говора*, Гласник одјелџена умејтности ЦАНУ 6, Титоград 1985, 177-190 + 5 непатгенираних карата.
- Пеш. СК-Јб. Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и лешански говори*, СДЗБ XV (1965), VII+294.
- Пих. Кол. Мато Пихурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титоград 1981.
- Поповић Geschichte Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- Правопис (Прав. р.) *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Izradila Pravopisna komisija, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.
- Рем. Кладань Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ 6 (1970), 103-133.
- Рем. Шум. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ ХХХI (1985), XIX+555.
- Реш. Вет. Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I, Wien 1900.
- Реш. Шток. Milan Rešetar, *Der stokavische Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, Wien 1907.
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU, Zagreb 1880-1976.
- РМС *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I-II, Нови Сад – Загреб 1967 (Матица српска – Матица хрватска); књ. III, Нови Сад – Загреб 1969 (Матица српска – Матица хрватска); књ. IV-VI, Нови Сад 1971-1976 (Матица српска).

- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I-, Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик, Београд 1959- .
- Руж. Пљ. Гојко Ружичић, *Акцентски систем пљивалског говора*, СДЗБ III (1927), 113-176.
- Сек. БП Момир Секулић, *Неке особености говора Бијелог Поља*, Посебан отисак из часописа "Токови" 2-3/1 (1971), Иванаград 1971, 165-176.
- Р. Симић Левач Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX (1972), 1-168 + карта.
- Симић Обади Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV (1978), 1-124.
- Скок Рјечник Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I-IV, Zagreb 1971-1974.
- Станић Дужине Милија Станић, *Распрострањеност дужина типа мј-слијати и сл. у црногорским народним говорима*, ЦГ, 211-216.
- Станић Уск. I-II Милија Станић, *Ускочки говор – I*, СДЗБ XX (1974), 1-259; II, СДЗБ XXII (1977), 1-157.
- Станић Уск. аор. Милија Станић, *Акцент аориста ускочког говора према Буковом*, ЗМСФЛ VIII (1965), 201-210.
- Станић Уск. акц. Милија Станић, *Ускочки акценат*, СДЗБ XXVIII (1982) 63-191.
- Станк. Окс. акц. Dr. Edward Stankiewicz, *Окситонични акценат у садашњем времену у српскохрватском и другим словенским језицима*, НССВД 6/1 (1977), 53-65.
- Стев. Гружа Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте*, СДЗБ XVIII (1969), 401-635 + карта.
- Стеван. ИцД Михаило Ц. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII (1933-4), 1-128 + карта.
- Стеван. Пипери Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗБ X (1940), 67-184.
- Стеван. ССХЈ I М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама-тички системи и књижевнојезичка норма)³*, I, Београд 1975.
- Тешић Љешт. Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII (1977), 159-328.

- Тешић Узв. Милосав Тешић, *Фонетске особине говора села Узванице*, ЈФ XXXIV (1978), 169-191.
- Ћупић Акц. им. Драго Ћупић, *Акцент именица у бјелопавлићком говору*, ППЈ 6 (1970), 135-152 + карта.
- Ћупић Бјел. Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII (1977), IX+226.
- Ћупић Зета Драго Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, ЈФ XXXIII (1977), 265-284.
- Ћупић Пл. Драго Ћупић, *Основне особине говора Плеваља*, Гласник Одјелена умјетности ЦАНУ 8, Титоград 1988, 79-107.
- Ћупић Хидр. Drago Ćupić, *Iz hidronimije Lima, Četvrta jugoslovenska onomastička konferencija (Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981), Zbornik referatov, Ljubljana 1981, 37-45.*
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LX, Sarajevo 1981.*
- Шкаљ(ић) Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku³*, Sarajevo 1973.

Напомена: Библиографски подаци за осталу цитирану литературу налазе се у белешкама.

Марија Штес

ФОНОЛОШКИ ОПИС ГОВОРА ПАРАГА

*Рађено под руководством
проф. др Драгољуба Петровића.*

Digitized by Google

САДРЖАЈ

	Страна
Уводне напомене	553
Инвентар	554
Дистрибуција	557
Историјски извод	575
Текстови	580

Прилог: карта

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

0. Село Параге налази се двадесетак километара северно од Бачке Паланке, на путу Нови Сад — Оџаци. Село има око 350 домаћинстава¹ са око 1200 житеља који се баве претежно пољопривредом. Параге су се првобитно налазиле на трећем километру од села Гајдобра крај садашње железничке пруге Нови Сад — Оџаци. Било је то, по причи мештана, велико село са две парохије. Услед обилних киша вода је плавила земљиште, те је село расељено, по свој прилици почетком XVIII века. Као спомен на некадашње постојање села на том простору, подигнут је камени крст на месту на ком се налазила црква. Расељени Парожани понели су презиме Парошки, а један део становништва населио се на простору садашњег села.
- 0.1. Прикупљајући грађу за овај рад, у неколико наврата одлазила сам у Параге и спонтане разговоре снимала на касетофонске траке. На основу тонских записа и разговора са житељима села вршила сам анализу фонолошких особина говора. Као узор за израду овог рада послужио ми је фонолошки опис говора Башаида, урађен за потребе Општесловенског лингвистичког атласа.² Информатори су ми били: Будимка Пашин (1929), Јеца Попов (1933), Даринка Дамјанов (1909), Вељка Црњански (1918), Јелица Алџипић (1909), Анкица Пејак (1936), Смилја Пејак (1931), Живица Данилов (1940), Марија Данилов (1921) и Загорка Марјанов (1911).
- 0.2. Говор Парага по својим основним фонолошким особинама чини саста-

¹ Седамдесетак домаћинстава досељено је из источне Босне, највећим делом са подручја општине Лопаре. Досељавање је вршено углавном појединачно, почев од 1960. године.

² Упор. Павле Ивић, Башаид (ОЈА 55). *Фонолошки описи српскохрватских/хрватско-српских, словеначких и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом*. Сарајево, АНУБиХ (Посебна издања, књ. XV, Одељење друштвених наука, књ. 9), 1981, 451—457 (даље ФО).

вни део шумадијско—војвођанског дијалекта, а с обзиром на његову невелику удаљеност од границе која говоре западне Бачке одваја од оних на истоку³ разумљива је његова делимична "прелазност", нарочито кад су у питању прозодијске карактеристике.

1. ИНВЕНТАР

1.1. Вокализам

и:	у:	и	у
е:	о:	е	о
а:		а	

- 1.11. Функцију силабема врше и /р:/ и /р/: кр:в, бр:к, тр:н, цр:н, цр:в, цр:ква, бр:зо, пр:ви, пр:ска, ср:кну, ср:ди се, од Гр:ка, р:чак 'хрчак', от Ср:бља 'Срба', твр:до, завр:шила, вр:ли, овр:ше се, др:љали, гр:дија, прегр:шт, помр:ли, простре:ља, загр:не, бпр:ска, четвр:ти, исцр:пљени;
- рже, зарзати, зарзо, рпа 'хрпа', крпа, крст, прст, смрт, грно, грба, мрва, срце, српски, грчки, црква, фркће, кркља, мрда, дрма, мршав, Врба:с, врло, смрзла, држа:ља, вр, до вра, на вру, врви, рћа, зарђати, зарђо, Крсту:р, трговац, крмача, кртица, огрлица, држава, црвени, порвати, порво, четрна:јст, пркоси, трпа: се, трчи:мо, крштѣ:ње, Црнфг:рка, свѣкрва, умрља, каядрма, загрли:мо, самртник, нацрто, закрпи.
- 1.12. Факултативно се у функцији силабема може наћи и сонант /л/⁴, ако је вокал у његовом суседству ишчезао редукцијом (упор. 3.44).
- 1.13. Вокали /а и у/ у овом говору не одступају од онога што се сматра просечним српскохрватским ортоепским стандардом.
- 1.131. Кратки средњи вокали, међутим, најчешће се реализују отворено, изразитије под акцентом него иза њега:

³ В. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад (Матица српска), ²1986, 72–73.

⁴ Сонант /л/ налази се у функцији силабема у примерима типа: укисељо: се, заббљо: га, загрле: се. Нејасно је, међутим, да ли /л/ има ту функцију у примеру на детелну (на детелну?), те да ли се у тој функцији може наћи и неки други сонант, односно опструент; упор. рецимо: на станцу (на стаңцу?), на:рочто (на:рочто?), прчта:ља (прчта:ља?).

репа, деда, мајо мѣста, мѣшта:ни, пѣва:мо, сѣна:м се, тѣра:м, нѣ знам, зѣпе, вѣче, нѣбе, нѣбеско, тѣже, лѣпше, вѣће, жѣнке, дѣвет, ни:смо тѣле 'хтеле', јѣсте, вѣлико, срдњи, дѣчко, економску, вѣчно, нѣко, пѣсму, зѣмљу, осмолѣтку, еклује:м, свѣкрва, свѣ, зѣт, сѣстра, дѣца, лѣка:р, пѣтна:јст, пѣшке, сѣло, дѣво:јка, више метѣри, слѣктрича:р, јѣдну, чѣвр:ти;

кѣна, шкѣна, пѣтребa, бѣлестан, кѣно, ђбро, дѣктор, ђчупа:ла, пѣма:ж:мо, яѣпата, кѣнац, ђкр:нем, вѣлели, ђдбегну, ђтерали, дѣбро, пѣс:лови, рѣдителни, дѣбри, кѣ не нам помѣни, ђру:жје.

- 1.132. Дуги вокали /e: o:/ најчешће се реализују затвореније: помѣшати, мѣ:со, спѣмѣн, Нѣ:мци, снѣ:г, нѣ:ма, пѣпнѣ:мо, пѣбегнѣ:м, ђнѣ: су, нѣ:ви, ђд нѣ:, врѣ:ме, прѣзиме, црѣ:во, прѣ:трес, прѣ:цедник, ждрѣ:пци, прѣ:ко, зѣмљотрѣ:си, ђрѣ:м, умрѣ:ти, узѣрѣ: се, млѣ:ко, лѣ:кови, лѣ:гали, слѣ:по, нѣ волѣ:м, звѣ:зда, свѣ:ћа, свѣ:т, навѣ:к, правѣ: се, јѣ:ја, јѣ:дим се, фияјуѣ:мо, пѣ:та, пѣ:т, пѣ:ћ, пѣпѣ:ти, тѣ:жак, крштѣ:ње, тѣ:, маѣ:р, гуштѣ:р, прѣ:тѣ:н, мѣтѣ:мо, дѣ:те, одѣ:ло, идѣ:мо, бѣдѣ:мо, мѣдѣ:рно, весѣ:ље, сѣ:че, и[з] сѣ:ја, три:десѣт, јѣсѣ:н, ђнѣсѣ:м, узѣ:ти, цѣ:ло, цѣ:дим, прѣцѣ:дим, шѣнѣ:рна, јѣвањѣ:ље, чѣ:сница, печѣ:ње, пѣчѣ:м, шѣсѣт, яажѣ:м;

ђ:де, ђдали, ђндуд, ђ:н, мѣ:рали, мѣ:ј, умѣ:рни, таѣ:мо, нѣ:вци, срднѣ:м, јѣднѣ:т, приѣ нѣ:ме, нѣ:јзи, прѣ:зор, прѣ:ђем, пантаљѣ:не, яѣнѣ:ци, пѣсяѣ:м, нѣдѣлѣ:м, вѣ:јска, звѣ:нице, добровѣ:љци, вѣ:, дѣво:јка, задово:љни, сѣ свѣкрвѣ:м, пѣпа, пѣ:дне, бѣ:рац, бѣ:яница, Бѣ:г, бѣ:мбе, тѣ:рта, стѣ:, истѣ:рија, ђктѣ:бар, кѣтѣ:, бѣтѣ:н, зѣтѣ:, истѣ: се, ђстѣ: би, жѣтѣ: се, дѣ:ле, дѣ:ђем, по[д] дѣлѣ:м, сѣ дѣцѣ:м, сѣ:да, пѣсѣ:, попѣ:сѣ:, снѣшѣ:, кѣ:нца, пѣкѣ:јна, по ђкѣ:јним сѣлима, толиѣкѣ:, таѣкѣ:, далѣкѣ: је, нѣ крај вагѣ:на, гѣ:ре, Црнѣгѣ:рка, за трѣгѣ:вцом.

- 1.1321. Дуги вокали /e: o:/ понекад се затварају толико да се може говорити о извесном степену нихове диѣтонгизације: мѣтѣ:со, из ђкѣ:јни мѣтѣ:ста, мѣтѣ:си се, нѣтѣ:ма је, нѣтѣ:ће, дѣнѣ:ја, устанѣ:мо, нѣтѣ:в, врѣтѣ:ме, прѣтѣ:ло, порѣтѣ:кѣ, перѣтѣ:мо, по рѣтѣ:ду, рѣтѣ:ши се, пѣ: рѣтѣ:чи, ђпѣрѣ:м, умрѣ:ће, Милѣтѣ:ва, лѣтѣ:ја, лѣтѣ:по, дѣва у свѣтѣ:ћу, вѣтѣ:к, свѣтѣ:т, двѣтѣ:, вѣтѣ:же се, пѣтѣ:нѣја, пѣтѣ:т, пѣтѣ:ћ, ђпѣтѣ:т, бѣтѣ:ба, ђд бѣтѣ:ја пѣатѣ:на, бѣтѣ:дан, тѣтѣ:сто, тѣтѣ:шко, дѣтѣ:те, ђдѣтѣ:ло, крштѣ:ње, сѣтѣ:чѣ:мо, двѣ: мѣсѣ:ца, ја: ђзѣтѣ:бѣја, цѣтѣ:ви, цѣтѣ:ли, на почѣтѣ:тку, чѣтѣ:сто, шѣтѣ:с;

ђѣ:де, ђѣ:н, шѣ:сет ђѣ:сме, мѣѣ:ј, нѣѣ:ћ, увијѣнѣ:ђг, прѣѣ:бали, вѣѣ:з, гѣѣ:ђѣ:р, дѣѣ:ћу по дѣѣ:ђѣ:јку, пѣѣ:па, тѣѣ:рба, тѣѣ:рта, тѣѣ:, стѣѣ:, ђстѣѣ:,

срѣда, пѣсѣо:, чѣрѣба, рѣчѣо:, ишѣо:, бѣшео:, бес кѣѣна, шта кѣѣшта, кѣѣо:, бес кѣѣяа, вѣликѣо:г, с маѣѣом.

- 1.1322. Факултативно се јавља слаба дифтонгизација /o/, пре свега иза /k/ и /g/ (кѣѣпа:ја, љѣли им кѣѣње и кѣѣја, кѣѣд маме, ѣде:м кѣѣт си:на, гѣѣдина, гѣѣре), као и на почетку речи, како изгледа, најизразитије испред дентала (ѣѣтац, ѣѣтворе се, ѣ:н ѣѣде, ѣѣд на:с, ѣѣдре:ѣен, ѣѣстала, ѣѣсморо, ѣѣнда).

Знатно ређе среће се и дифтонгизација /e/. За ту појаву у мојој грађи нашло се само неколико примера и то увек иза /v/ (одвѣѣсти, одвѣѣду).

1.2. Консонантизам

1.21. Сонанти

в			м
	л	р	н
ј	љ		њ

- 1.211. У примерима типа зѣрѣо, зѣрѣјаа изговара с /r/, те је потребно оперисати појмом фонолошки релевантне морфолошке границе уколико се не жели прихватити схватање да су /r/ и неакцентовано кратко /r/ две фонеме.
- 1.212. Сонант /л/ се испред непредњих вокала реализује изразитије веларно: јаѣо, шѣѣја, сѣјаја, рѣѣдија, мяѣ:деѣ, кѣја, Дѣниѣо, сѣѣбодно, тѣјао: се, сѣја, по сѣјау, ѣѣк, ѣѣуг, сѣја:га, на пѣјау, ѣѣјаје:м.

Тај се сонант реализује веларније и у унутрашњости речи испред консонанта (Дѣниѣја, шѣѣјски, ѣаѣјаѣте:т, кѣѣдрма, иѣ] Сѣѣбаѣша, из ѣѣјаѣни мѣ:ста, пѣси:јни, бѣјаѣница, ста:јно), као и на крају речи (ша:ја, ѣстаја, бѣѣка:ја, кана:ја, маѣрша:ја, ѣѣдѣбаја), а исто тако после вокалске редукције (вајаѣа, ѣме:сим маја кѣѣгѣт кѣја:ѣ, кѣјаѣко, тѣјаѣко, изѣјаѣте, је—ја—таѣко би:јаѣо, би—ја тѣ: тѣја да ѣѣјаѣпаѣг гѣѣске, али испред палатала: да—л ѣѣду бѣѣд заѣѣвоѣ:љни). В. 2.231.

1.22. Опструенти

п	б	ѣ
т	д	
ц	(s)	

h	h̃		
ч	ц	ш	ж
к	г	(х)	

- 1.221. Консонанти /ш ж ч ц/ изговарају се врло стридентно у положају испред непередњих вокала (ша:тор, ша:ка, ду:ша, на шо:ру, снашо:, ушо:, шу:стер, шу:па, кошу:ља, жао, му:жа, ле:жо, бе:жо, жу:рим, жу:ма:нце, ча:ра:пе, то:зак, чо:век, по:чо, чу:ва:ља, чу:је:м, ца:к), а најчешће и испред кратког вокала /e/ (ше:ћер, ше:ши:р, фла:ше, же:на, ка:же, же:тва, че:тири, сир:оче, це:п). Спорадично се овакав изговор јавља када се ти консонанти нашу испред /и/ или дугог /e:/ шиве:ње, ше:ст, жи:вот, же:дан, ци:герица. Ови консонанти обично се изговарају врло стридентно и испред консонаната (с изузетком одређених позиција испред појединих палатала): Шва:бе, стра:шно, та:шну, до:шља, про:шњу, ушпа:ра:ља, шпо:рет, мешта:ни, не:што, по:шту:ј, гу:ште:р, у ба:шчу, мушка:рац, шко:ља, на хо:шку, пе:шке, ва:жно, сло:жно, ту:жна, ве:жба, же:бу:н, мо:жда, ча:ра:к, те:чно:ст, ча:нак, де:чко, же:бу:н (али: зами:шља:м, шљу:нак, с ви:шња:ма, да:наше, же:ше, са:уче:ше, ка:жња:вати, бру:жје, гр:же).

Нормална реализација фонеме /x/ је [ʁ] (безвучни фарингални спирант): Хри:стос, Хор:гош, те:хника, по:хова:но, ду:х, те:пи:х.

1.3. Прозодија

- 1.31. Све силабеме у систему могу бити дуге и кратке (упор. 1.1. и 1.11) с изузетком силабема поменутих у 1.12 које су увек кратке.
- 1.32. Дуге и кратке силабеме с узлазним тоном аутоматски су акцентоване.
- 1.33. У речима без узлазног тона акценат је аутоматски на првом слогу (о изузетцима в. 2.33).
- 1.34. Из изложеног следи да инвентар прозодема обухвата четири акцента (V̇:, V̇:, V̇, V̇), као и неакцентовану дужину и краткоћу (V:, V).

2. ДИСТРИБУЦИЈА

2.1. Вокализам

- 2.11. Дистрибуција вокалских фонема је релативно слободна: свака од њих може се јавити у почетном, средишњем и завршном положају у речи, као и испред и иза сваког консонанта.

- 2.12. Силабема /r:/ искључена је из завршног положаја у речи, док се /r/ јавља у свим положајима (в. 1.11). За њих важе иста ограничења у односу према консонантима као и за неслоговно [r] (упор. 2.2222).
- 2.121. Силабеме /r:/ и /r/ у средишњем положају у речи по правилу долазе између два консонанта. Од овог одступа мањи број речи у којима /r/ стоји уз вокал (зарђати, зарђо, зарзати, зарзо, пофвати, порво, а у резултату губљења /x/ и примери: до вѢа, на вѢу, вѢови). У изузетним случајевима /r/ се може наћи уз /л/ (в. нап. 4). У примерима умро, сатро, профстро, йстро [r] је неслоговно.
- 2.122. У речи може стајати само једна глас /r(:)/.
- 2.13. Неакцентовани кратки вокали, обично у слогу непосредно иза акцен-та и веома често у клитикама, факултативно се редукују, а чешће губе: да идемо, да радим, можда бити, није нашао, какаже ђн, не даду ме не даду, учитељца, забравља: сам, кад би ми неко, како се то: зове, то: смо имали, појута:рје (о губљењу вокала под таквим условима в. 3.44).
- 2.14. Двочлане вокалске секвенце у начелу нису ретке: дваест, грефта, као, паор, заова, жаока, раоник, наочаре, наопак, жао, дао, знао, звао, стао, пао, страфта, праим, заинтересован, најшли: су, паук, кауч, ауто, заувек, саучешће, научили, цео, бео, тео, сео, срео, смео, стона, меур, у купеу, преузна, поубијати, уопште, чео, обоу се, изуо се, Дуови.
- 2.141. Зев се, по правилу, уклања контракцијом, најчешће у случајевима када почетни члан вокалске секвенце није под акцентом: ймо:, йгро:, бсто:, припо: 'препао', заспо, трѣбо, ђбро, чѣко, држо, прѣдо, сйжо, пѣжо 'појао', купово, пѣњо, глѣдо, бѣжо, лѣжо, црто, пйсо; редовно је со:нице, најчешће на:пако, а поред сна: нормално је и снаја // снава; пѣсо:, кѣто:, ђро 'орав Avis', тѣпо 'топао', пѣшо:, дѣшо:, бтишо, снашо:, прибе-го, йсеко, рѣко, мѣго, вѣло:, разѣло:, наја: се, дѣбо: 'дебео', пѣчо, узо, уво: 'увео', дѣво: 'довео', засо: 'засео', приво: 'превео', пѣгино, гурно, скино, зино, ока:но: се, ђбо: се, йзо: се.
- Група /ио/ редовно се разбија уметањем гласа ј (=и): руковѣдијоци, камйјо:н, милијо:н, рѣдијо, бйјо, кријо, пркосијо, мйслијо, оѣнијо, напустијо, жи:вијо, ну:тијо.
- Ређи су случајеви разбијања зева свођењем другог вокала на сонанте /ј/ или /в/: пѣтна:јст, аѣто:бус (< автобус).

2.2. Консонантизам

2.21. Сви се консонанти могу налазити у почетном, средишњем и завршном положају у речи.

2.22. Консонантске групе

2.221. Почетна група двају сонаната могућа је само ако је њен први члан /в/ или /м/: в^ра:бац, в^рана, в^ра:нац, в^ра:т, в^ра:та, в^ра:тим, в^ре:ди, в^ре:ме, в^ру:ћ, в^ру:ћина, в^ре:ћено, в^ри:, в^риш^ти:мо, в^ру:шт 'крупна тамноцрвена трешња', в^ла:га, в^ла:дар, в^ла:ст, в^ла:тати, в^ла:чити 'равнати њиву', м^но:го, м^ра:в, м^ра:з, м^ра:к, м^ре:жа, м^ла:д, м^ла:деж, м^ла:к, м^ла:тити, м^ле:ко, м^ле:кара, м^ле:ти, м^ли:на Нсг, м^ло:го, м^ла:цка, м^ла:у:че.

2.222. Прилично су бројна ограничења у вези са сонантима.

2.2221. Сонант /ј/ јавља се иза малог броја других консонаната, најчешће на морфемској граници: ба^рјак, по^јута:рје, Ма^рја:н, Да^мјан, про^сја:к, ва^тати зја^ле 'улудо проводити време, дангубити', из^јурити, бру^жје, бо^жји, обја^снити, од^једно:м.

2.2222. Слововно или неслововно [р] не долази иза африката (осим иза /ц/: ц^р:н, ц^р:в, ц^р:ква, ц^рто, ц^рк^ла, ц^рвен, ис^цр:пљен, Ц^рно^го:рка, ц^ре:п, ц^ре:пуља, ц^ре:во), ни иза сонаната /л љ н њ/.

2.2223. Сонанти /л/ и /љ/ не могу стајати испред /ћ њ/, ни иза /ћ њ њ/.

2.2224. Опозиције између /н/ и /њ/ нема испред /ћ/: су^њћер, пу^њћа, а^њћел, јев^{ањ}ће:ље (али ко^њчан, ка^њце).

За /н/ испред /ћ/ у мојој грађи није се нашао ни један пример.

2.2225. За опозицију /м/ и /н/ испред лабијала мало је несумњивих потврда. Поред бо^{мб}:на нормално је и бо^{мб}:на, редовно је јед^мпу:т, али с^њнф, а^нфор, ко^{нф}ере:нција, ин^вали:д.

2.223. Консонанти /с з ц с/ не стоје испред консонаната /ш ж ч ц ћ њ љ њ/. Такве се групе, наиме, могу срести једино на морфемској граници или на граници речи у спојевима са предлогом. У таквим се случајевима редовно асимилују уколико је други члан секвенце /ш ж ч ц ћ њ/, а ређе ако је њен други члан /љ/ или /њ/: и^ш-тале 'из штале', бе-^жне 'без жене', и^ш-^чаше 'из чаше', и^ж-^цака 'из цака', ш-^ћерком 'с ћерком', бе^ж Ђо:рћа 'без Ђорћа', и^љу:бити 'изљубити', са^ш-^њом // ш-^њом 'с њом', бе^ж-^њи: 'без њих'. Групе у којима је други члан /љ/ или /њ/ чешће се чувају неизмењене: сл^љу:тити, с^људима, из^љубити, без^људи, с^њоме, без^њега.

- 2.224. Ретке су почетне групе састављене од пловива и другог опструента: ткати, бдећи. Новија реч је пшѐница // пшѐница (обичније је жито). Уместо псовати само спорадично може се чути сџвати (обично је рџити), а уместо псето каже се кџр. Упор. 3.42.
- 2.224.1. Африкате /ц ʔ ɲ/ не могу бити први чланови почетних консонантских група у којима би други члан био опструент. Африкате /ч ɟ/ у тој позицији срећу се само у секвенцама /чк/ (у примеру чкí:љити) и /џб/ (спорадично у примеру џбу̀н).
- Африкате /h ʔ ɲ/ не могу бити први чланови почетних консонантских група у којима би други члан био сонант. Африката /ш/ у том положају комбинује се са сонантима /м р в/ (цма̀:кати, цмѝздрити, црџ̀п, црџ̀во, цвџ̀т, цво̀кџ̀тати/, док се /ч/ комбинује са /л в/ (чя̀:нак, чя̀:вити 'стајати на рукама или на глави', чва̀:рак, чвр̀:сто). За почетну групу /чм/ нема лексичког примера.
- 2.225. Дентални пловиви не долазе испред африката (оцџ̀:пити 'отцепити', кџ̀—цр:кве 'код цркве', ка̀—ће 'кад ће', са̀—ћу 'сад ћу', ку̀—ћу 'куд ћу', ко̀—ћџ̀:рке 'код ћерке', ко̀—џо̀:рђа 'код Ђорђа', оцџ̀:пити 'отцепити', пџ̀—ча̀:ша 'пет чаша', дџ̀се—џа̀:ко̀:ва 'десет цакова' о—џигерице 'од цигерице'; упор. и наџ̀:вети 'надживети', пџ̀—џџ̀:на 'пет жена'), док се испред других консонаната реализују (пџ̀:дне, од јџ̀се:ни, код џ̀е:, кот по̀:пе, код ба̀бе, код ку̀ће и сл.). Дентални пловиви не долазе ни као унутрашњи чланови консонантских група чији је завршни члан консонант који није /р/ ни /в/: вандро̀:ка:ш, по̀здра:в, ждрџ̀:ши, у̀:јтру, сџ̀стра, штрика̀:мо, раздрџ̀:јити, деџ̀:њство, дру̀штво.
- 2.226. Од завршних консонантских група у домаћим речима долазе само двочлане /ст/, /зд/ и /шт/: кџ̀:ст, гџ̀:ст, по̀:ст, ма̀:ст, ра̀:спуст, прџ̀ст, крџ̀ст, ра̀до:ст, ста̀ро:ст, бџ̀ле:ст, прџ̀па:ст, грџ̀:зд, врџ̀:шт, прџ̀гр:шт, вџ̀шт (за групу /жд/ нема лексичког примера), те трочлана група /јст/ у типу два̀:на:јст, пџ̀тна:јст.
- 2.227. У туђицама, нарочито у оним примљеним из немачког, јављају се разне консонантске групе које пробијају горе изнесена ограничења (шпа̀јз, кџ̀кс, фџ̀јам, тѐнк, фрџ̀нт, сџ̀нф, Франц, гџ̀пс, па̀рк, тра̀нспорт, дџ̀нст и сл.).
- 2.228. У резултату губљења вокала, или у неким другим спојевима на граници речи, такође се понекад јављају групе које нису у складу са горе изнесеним правилима, а ни са правилима да консонантске групе не могу садржати опструенте неједнаке по звучности, нити два

иста консонанта један за другим⁵ (упор. 3.44).

2.23. Појединачни консонанти

- 2.231. Сонант /л/ на крају слога, односно и речи, јавља се у туђицама или успостављен аналогичном (кајдрма, факујте:т, ша:л, фиј, астај, кана:л, бџка:л, фудбај, марша:л, генџра:л, апостоя, а:нђеј, Дани:јка, бџли:ца, кри:јце, ста:лно, шкџски, сџски, околна, поси:јни, тџпај), те у резултату вокалске редукције (вајда, кџко, тџко, извојте, док мајније дошо на снагу). Упор. и Сјаба:ш. В. 1.212.
- 2.232. Сонанти /ј/ /=џ/ и /в/ у неким положајима, углавном између одређених вокала, изговарају се редуцирано или ишчезавају (кџмбаџи, богџиџи, двоџе, мџе, стоји:мо, Госпоји:на, куџам, ца:рстџо). О потпуном испадању /в/ в. 3.43.
- 2.233. Консонат /х/ јавља се ретко. У мојој грађи нашле су се потврде за чување те фонеме само у почетном и средишњем положају, и то у примерима који су иначе много обичнији без /х/: Хармони:ка:ш // армони:ка:ш, Хџрџеџо:вци // Ёрџеџо:вци, Хџдни:к // џдни:к, Хџљина // џљина, Хџљада // џљада, Хџђе // џђе, Хџкла:м // џкла:м, Хџа:дно // џа:дно, Хџџб // џџб, саХрана // сарана, куХиња // ку:јна, приХвати // при:вати, заХваљи:ва се // заџваљи:ва се. У речима преузетим из књижевног језика или у онима које представљају скорашњи нанос из других језика, /х/ се може срести у свим положајима: Христос, Хџрџош, ДаХау, ТеХџра:н, теХџника, парџХија, прџХтеви, пџХовано, теџпиХ // теџпи. Редовно је свџти дџХ (али Дуџови); спорадично и ваџду:Х.
- 2.234. Консонант /ф/ среће се углавном у туђицама (фаши:р, фами:лија, факујте:т, фабрика, фашисти, фи:но, фиљује:м, фотџла, флаша, фудбај, фрџнт, фрџштук, кафа, кџфер, шифџне:р, телеџфо:н, грџф) и у ономотопејама (фију:џе, фрџке), а сем тога у корену хвал— > фал— (фа:ла, фали се) и као алофон фонеме /в/ (аџтџ:бус).
- 2.235. Консонант /џ/ долази у туђицама: ца:к, цабе, џеп, џџва, џиџерица, џџак, буџа:к, саџа:к 'гвоздени подметач за коџао', камџија, пџнџер, арпаџик, помџра:нџа, патлиџа:н; у говору најмлађе генерације нова је реч бџџ. Овај консонант јавља се, ређе, и у резултату асимилације у консонантским групама: џбу:н, враџбина, наџи:вети 'надживети', пџе:—џџ:на 'пет жена'.

⁵ В. Далибор Брозовић и Павле Ивић, *Исходни српскохрватски/хрватскосрпски фонолошки систем* — ФО, 222.

- 2.236. Консонат /s/ је веома редак. Он се јавља у надимку *Sõsa*, *Sõsini*, затим у слободној варијацији са /z/ у речи *zõnõv*, те као алофон фонеме /ш/ пред звучним консонантима. Круг позиција у којима се може наћи /s/ сасвим је ограничен (*mõses* да:на, *õtas* би и сл.).

2.3. Прозодија

- 2.31. Сваки од постојећих прозодијских типова, наведених под 1.34, може се комбиновати са сваком од постојећих силабема /и е а о у р/. Силабе поменуте у 1.12. могу се јавити искључиво ван акцента. Упор. 1.31.
- 2.32. Улазни тон, који аутоматски носи акценат, може се јавити на сваком слогу сем крајњег. Ако се, међутим, крајњи кратки вокал редукује (што је прилично честа појава, нарочито у бржем говорном темпу), улазни тон ће се наћи и у крајњем слогу: *дõ:h* кући, *кү:п* теби *штá* õш, *штõ* ти: *ни:с* ви:кõ:, *нõ:h* да га *тү:ч*ем, *дõ:ца* *ни:с* ни *и́ма*ла *нõ:ва*ца, *донõс* *вõ:де*, *звõн* *звõ:н*це, *ти: си* *мõн* *рõ:кла*, *чõтрдõш* *чõтвр:те*, *пõдõс* *прõ:в*е, *осамдõз* *дрү:ге*, *тáк* је и *би́:ло*.
- 2.33. Од правила према којем у речи без улазног тона акценат аутоматски пада на први слог (1.33) одступа низ туђица, углавном таквих које садрже одређене морфеме (командáнт, шпекулáнт, телев́изор, радијáтор, водоинстáлáтор), као и неколико домаћих речи у којима се акценат јавља углавном иза морфемске границе: сасв́йм, уфш́те, веровáтно, такóзвáни, пољопр́ивреда, осмолõтка, Југослáвија (поред Југõслáвија); редовно је домаћи:нстáва, добровõ:лáца, а обично и Црногõ:рáца, Босá:нáца (поред Црногõ:рáца, Бõсá:нáца). У мојој грађи нашао се и један пример са непренесеним дугим силазним акцентом у крајњем слогу: *кромпí:р*.
- 2.331. У овом говору живо је преношење акцента на проклитику: *ý_ру:ке*, *зá_ру:ку*, *ý_гра:д*, *и́з_гра:да*, *дõ_мра:ка*, *нá_гя:ву*, *нá_сна:гу*, *нá_зи:му*, *нá_ста:н*, *нá_дан*, *прикõ_да:на*, *Нү_ка* *и́_Ма:ре*, *ý_ко:ло*, *и́с_ко:на*, *ý_госте*, *нá_срцу*, *нá_јутру*, *ý_ата:р*, *ý_јесõ:н*, *дõ_другõ:г*, *нá_студи:је*, *ý_надни:цу*, *ý_це:тку*, *ý_кõ:рпу*, *ý_ку:јну*, *и́с_ку:јне*, *ý_цр:кву*, *и́с_цр:кве*, *зá_сви:ње*, *бõс_кõ:лá*, *кõт_кõ:лá*, *кõ[д]_Ђõ:рђá*, *прикõ_ши:на*, *крõс_то:*, *прид_нү:*, *зá_нõ:м*, *местõ_нõ:*, *кõд_на:с*, *пõ_тво:м*, *пõ_ста:роме*, *испри[д]_Ђõ:рђеве* *кү́не*, *ý_штали*, *ý_блáто*, *ý_фя:ше*, *ý_дреку*, *ý_шко:љу*, *и́[з]_школе*, *ý_соби*, *и́[з]_собе*, *ý_смеј*, *ý_цеп*, *ý_чáрдáк*, *и́с_Пáра:гá*, *и́з_Босне*, *дõ_општине*, *дõ_гуше*, *дõ_краја*, *дõ_увече*, *нá_нй:ву*, *пõ_нй:ви*, *нá_коли*, *нá_штáка*, *нá_улицу*, *нá_спрат*, *нá_тракторе*, *нá_кревет*,

на_спомени:к, на_каучу, на_станицу, на_таблицу, на_лакше, за_Ми-
лоша, за_кајдрму, за_матером, за_јело, са_сиром, са_свекрво:м,
ко[д]_доктора, ко[д]_брата, по_ходни:ку, по_дворишту, ко[т]_куће, ок[о]-
_куће, при[т]_кућом, по_кућама, о_слави, на_рођенда:ну. Речи са про-
клитиком, међутим, не владају се увек као акценатске целине: за_три:
да:на, по_пѣт иља:да, у_пр:ви ра:зред, на_во[з], у_Ш[и]:д, са_стри:ном,
са_му:жом, без_му:жа, без_ма:јке, ни_по: рѣ:чи // ни_по: рѣ:чи, у_пѣ:h
// у_пѣ:h, на_сто: // на_сто:, ко[т]_си:на // ко[т]_си:на, до_јесе:ни // од_је-
се:ни, у_ба:шчу // у_ба:шчу, у_за:другу // у_за:другу, до_у:јтру // до_у-
јтру, за_дина:р, ни_дина:ра, у_мли:ни, у_ра[т], у_мунка:ше, на_шко-
лова:ње, за_децу // за_децу, ко[д]_друге // ко[д]_друге, без_и:чега //
без_и:чега, до_краја // до_краја, ко[д]_деде // ко[д]_деде, на_кајдрму //
за_кајдрму, у_кући // у_кући, у_бањи // из_бање, у_Ра[т]ково // из_Ра[т]-
кова.

- 2.34. Дуге силабеме долазе под акцентом и иза акцента (снѣ:г, та:, ма:јка,
снѣ:га, зи:ма, мнѣ:да, саја:ш, ко[д]_ча:ч, ова:ј, дево:јка, јесе:н, гуштер,
уда:га, при:ма:ње).
- 2.341. Дуге неакцентоване силабеме јављају се под одређеним условима у
отвореном крајњем слогу.⁶
- 2.3411. Дуге силабеме у отвореном крајњем слогу јављају се иза слога под
кратким узлазним акцентом. При томе се показује да се оне првен-
ствено срећу у случајевима у којима је дошло до сажимања неакценто-
ваних вокала. Обично је: *има:*, *бсто:*, *игро:*, *припо:*, *дошо:*, *отшо:*, *ушо:*,
изашо:, *снашо:*, *посо:*, *кото:*, *во[о]ја:*, *разбо[о]ја:*, *приво:*. Осим тога, готово
увек су дуге силабеме једносложних речи са којих је дуги силазни
акцент пренесен на проклитику (*ни ја:*, *ко[д] не:*, *за ну:*, *кро[с] то:*, *зато:*,
тако и *ко[д] ни:*). Знатно ређи су, међутим, примери типа *има:*, *чита:*,
иде:, *одве[д]е:*, *лежи:*, *звони:*, *седя:*, *сто[д]ји:*, *деце:*, *ова:*, *ове:*, *ову:*, *ово:*,
она:, *оно:*, *ко[д]ји:*, *тако:*, *овако:*, *нако:*, *толико:*, а у отвореном крајњем
слогу насталом губљењем финалног /x/ у Гпл. заменичко—придевске
деклинације и: *ови:*, *они:*, *тући:*. Много су обичнији примери у који-
ма дужине нема: *има*, *чита*, *чу[п]а*, *откљ[у]ча*, *натр[п]а*, *иде*, *пече*, *грече*,

⁶ Кад је реч о неакцентованим дужинама, важно је напоменути да јављање неакцен-
тованих дугих силабема понекад може бити ствар реченичне интонације. Ово потврђује
јављање секундарних дужина у примерима типа: *о[д]ца:* ми: смо били; кад је *пр[и]шло:*
све:; *ошли:* тамо на школовање; зашто нишу на кола *метли:*, већ ми: кро[з] о[д]ло тако;
им: *сестру:* још; *ко[д]пала*, *бра[т]а* *кукурус*, *кудељу* *косу:*, *све* се онда *радило*; они
би[д]у *приба:чени* у *Г[и]добр[у]*; они су *основима:* *брали*; *приклоњена:* *свакоме*; јако сам
се *намучила*, *ј[а]ко:*; синови: су у *Г[и]д[о]ва:ни:*.

зове, сазре, донесе, лежи, седи, седе, стоји, чини, већи, држи, учи, брзи, звони, заспи, иду, беру, зову, однесу, одведу, воде, деце, земље, от сестре, место цуцле, до појовине, какве: је судбине, ова, ону, који, које, месни, Свети, Свето, земаљска, тако, вако, нако, толико, те у Гпл. заменичко—придевске деклинације: мџи, какви, једни.

У бржем говорном темпу, уз скраћивање дужина, долази и до потпуне вокалске редукције (в. 3.44).

2.34111. Дуге силабеме иза кратког узлазног акцента обично се срећу у енклизи: осто: би, имо: је, посяо: ми, разбџо: се, рашчџпа: се, упџзна: се, уда: се, трпа: се, иде: се, берџ: се, пџче: се, пости: се, беру: се, однесу: га, џно: се, џно: сам, ова: ми, ова: су, чији: су, који: су, коју: џу, коју: џеш, тџда: смо, тако: се, толико: сам, зато: су. Дужина, међутим, понекад изостаје: пошо је, баца се, ова је, ово ми, ово је, који је, који су. Упор. 2.3431.

2.341111. У енклизи се обично јављају секундарне дужине: рџкља: сам, ишла: сам, дошла: сам, провџла: сам, мођа: се, пџкља: се, џшли: су, ишли: смо, најшли: су, ишле: смо, џца: се, коњи: су, у марту: се, сџстра: је, судбина: је, у сџлу: се, мџне: би, џџму: се, за кога: те, далеко: је, добро: ми је, јџдна: је, јџдну: џу, јџдни: су. Упор. 2.341211, 2.341311.

2.3412. Дуге силабеме у отвореном крајњем слогу иза кратког силазног акцента, односно иза неакцентоване краткоће којој претходи узлазни акценат, јављају се углавном ретко: трџба, јџде: чџје, џде:, сџдне:, џду:, плячу:, види:, купи:, позво:, скино:, поја киле:, пџт литри:, нџке:, нџки:, нџко:, докле:, тојко:, тојке:, мушко:, џнда:, исто:, друго:, друге:; не треба:, не сване:, доносе:, не могу:, устају:, џтвори:, посијо:, сјаинине:, гоџеџи:, аџто:буска:, имџћнији: Гпл. Далеко су фреквентнији примери без неакцентоване дужине: сџпа, пада, пуца, тџра, сџћа, глџда, иџгра, кува, бџде, пије, нџсе, сије, џре, узме, јџде, воле, прџсе, моџе, виде, чџје, сџдне, лџгне, шаље, бџду, сију, кољу, прави, води, нџси, мџсли, скџпи, види, бџжо, лџжо, глџдо, прџдо, појо, сијо, пџњо, дрџо, трџбо, слико, џбро, моџо, рџко, почо, џзо, гџрно, ни:смо имали куће, пџт џта:ра рџпе, не:маж бриге, не:маш праксе, не:мам среће, пџт разре:да шкџле, ко[д] дџде, код бабе, с џйве, нџка, нџки, већи, бџљи, мџаџи, мџаџа, мџаџе, мушко, жџнско, српско, српски, бџжји, рџска, грџки, прџшли, прџшле, ратно, веће, даље, дџже, лџпше, џакше, скџпље, бџље, више, мање, теџе, други, друга, трџћи, трџће; џкопа, посваџа, не сећа, не треба, џзоре, џстане, пошаље, надене, устаје, џставе, припреме, направе, поздраве, измере, поџбегне, не може, не

воле, венчају, копају, одбегну, отпадно, имају, говори, ожени, покупи, покљопи, учини, пријазни, испроси, проводи, нацрто, насипо, отишо, избега, прибега, исекло, погино, кот куће, код маме, код деде, код тетке, из бање, из школе, из Босне, до гуше, от кудеље, сваке недеље, није било машине, слагине, от партије, от капије, с оклагије, без вџере, од иконе, ис Персије, из Америке, код другарице, код љубице, до Немачке, за Немачку, за Мађарску, немачка деца, у немачку војску, у предњу собу, данашње време, политички, гробофска, откупна, црвени, дубоки, велики, камени, кукасти, киселе, румену, дубоко, печено, старији, старија, веселији, богатији, надмоднији, школованији, друкчији, друкчије, раније, најакше, код друге, ручају, морају, љупају, претресају, убијају, стварају, истоварају, одвикавају, из болнице, а тако и у Гпл. замничко—придевске деklinације: наши, неки, сваки, слаби, божји, српски, от средњи.

У бржем говорном темпу, уз скраћивање дужина, долази и до потпуне вокалске редукције (в. 3.44).

Дуге силабеме у отвореном крајњем слогу иза неакцентоване краткоће којој претходи силазни акценат срећу се сасвим спорадично: прошле године: (тако и порекају:), задружни: У таквим примерима неакцентоване дужине обично нема: вџује, добије, сакрије, не иде, добију, кувају, куцају, добију, убију, терају, дарују, чекају, купово, станово, прошле године, од заове, нема потребе, мајо кћнице, пољопривредни, небеско, паорске, велики Гпл. (тако и декламује, вџерају, бтерају, ббравово, вџу гибанице, до општине, уморени, до године, заробљени Гпл). Упор. и примере: зидани (шпорет), кот комшинице, за време Југославије, ис фамилије.

- 2.34121. Дуге неакцентоване силабеме иза кратког силазног акцента и иза неакцентоване краткоће обично се срећу у енклизи: игра: се, кува: се, моле: ме, пазе: се, сџе: се, мџу: га, моли: те, воли: нас, види: се, скљони: се, кси: се, прси: се, џко: ме, попо: се, бојо: се, сламе: се, по: литре: сам, тога: се, докле: се, кољко: смо, тољко: се, мјађа: сам, мјађа: ми, мјађе: смо, исто: се, после: сам, онда: је, онда: сам, боље: је, више: вам, највише: сам, мање: је, најакше: је, други: је, друга: је, друге: се, друго: ми; окопа: се, не треба: ми, узоре: се, не иде: се, отпрате: га, устаје: се, растане: се, остане: се, утину: нам, не види: се, ожени: се, уноси: се, сажали: се, кот куће: смо, за тога: се, откуда: сте, старија: је, друкчије: се; загри: га Згг. аор, бољово: сам, дваест осме године: смо, пољопривредну: је, поред: треба је,

сију се, бежо је, нека је, средњу је, јакше се; не носе се, старији је, старија је; сашије се, командир станице је, паорску смо. Упор. 2.3432.

2.341211. У енклизи се често јављају секундарне дужине: чуја: сам, сјаја: ми је, смејо: се, ткајо: се, прѣо: се, знали: су, Грци: су, гѣсти: нам, дѣда: је, мама: је, мати: му, рѣпа: се, краве: су, жито: се, наше: се, свашта: се, ради: смо, тамо: смо, пуно: се, доста: се; имала: сам, крстија: се, рѣдња: сам, играле: су, прѣвријо: је, ожѣнијо: се, нѣсијо: се, ожѣнили: су се, научили: смо, имали: смо, кукурузе: смо, домаћница: је, учитељница: је, девојчице: су, у школи: су, у соби: се, за вечеру: се, на прѣлѣ: се, болѣшљива: сам, казати: вам, чувао: ме, чуваја: ме, мѣраја: сам, пи:саја: сам, ра:дња: сам, процѣ:дња: га, ра:дили: смо, др:љали: су, ку:пили: смо, ку:пили: су, пи:тали: су, жи:вили: смо, чу:вали: ме, сла:гали: су се, тру:дили: смо се, шѣ:тале: смо, дру:жиле: смо се, два: ра:збоја: смо, те:гове: му, че:сница: се; ви:дња: сам, му:чња: се, ѣкјаја: сам, штрикајо: се, прави:ли: смо, спре:мили: га, ску:вали: су, прати:ле: ме, кумови: су, си:нови: су, Кати:ца: је, ја: и свѣкрва: смо, тојке: године: сам, ко:лима: су, ве:лика: ти; забѣравња: сам, у:пнашија: се, опѣрсая: сам се, посвађали: се, направи:ли: му; дево:јчња: се. Упор. 2.341111, 2.341311.

2.3413. У отвореном крајњем слогу иза слога под дугим узлазним акцентом дужине обично нема: ту:ку, поту:ку, кра:ду, зна:ду, да:ду⁷, жи:ви, пи:ри, вре:ди, жи:ве, зву:че, пи:со, напи:со, испи:со, ка:зо, избега:во, дозвоља:во, сна:ге, ту:ге, ру:ке, стра:не, не:ма Ми:ре, кот по:пе, код ба:бе, ко:д] Ђу:ре, код На:зе; тако и у облицима Гпл. именница: Југос:ловѣ:на, Мађа:ра, Словá:ка, да:на, мину:та, кола:ча, пешки:ра, ко:ња, свеча:ра, милијо:на, кома:да, сључајѣ:ва, шпоретѣ:ва, ду:ша, дасá:ка, маши:на, ја:ја, с ле:ђа, ру:ди, ства:ри, заповѣ:сти (а тако и у Гпл. заме:ничко—придевске деклинације: ле:пи, мја:ди), поред ређих примера у којима је крајња силабема дуга: ви:ко:, ру:чо:, напи:со:, попи:со:, окупи:ро:, изви:на:во:, посма:тро:, ра:не:, ма:сне: со:де:, да:на:, су:да:, кона:ча:, свеча:ра:, кона:ца:, милијо:на:, сви:ња:⁸

2.34131. Дуге силабеме иза дугог узлазног акцента сређу се у енклизи (пи:со: је, снѣ:мо: ми, ока:но: се, уда:ду: се, не:дељ да:на: смо, де:сет милијо:на:

⁷ Кад су у питању облици 1-3 лица сг. и 1. и 2. лица пл. презента глагола I врсте, неакцентована дужина се не очекује. Стога је редовно: се:че, присе:че, ту:че, ву:че, да:је, спа:хе, оврше, пому:зе. Ово потврђује изостанак неакцентованих дужина у енклизи: ву:че је, ту:че се, расе:че му.

⁸ У мојој грађи, која се прилаже раду у одељку *Текстови*, неакцентована дужина се сређе у 22 примера, а у 59 примера је нема.

смо, трђје кумђва: се, поред: пи:со нам, упи:со је, мђро је, не да:ду ме, от сестáра сам). Упор. 2.3433.

2.341311. Секундарна дужина иза дугог узлазног акцента јавља се у једном примеру испред енклитике: ђерка: му је. Упор. 2.341111, 2.341211.

2.3414. У отвореном крајњем слогу иза слога под дугим силазним акцентом дужине у начелу нема: при:ча, спа:ва, ру:ча, пи:та, мђра, чу:ва, ду:ва, ра:де, ка:же, по:ђе, до:ђе, про:ђе, на:ђе, скрѐ:не, при:ме, вра:те, пи:ше, жу:ре, ви:че, ка:жу, до:ђу, на:ђу, ср:кну, ви:чу, ра:ди, љу:би, ра:ни, вра:ти, тра:жи, ја:ви, ку:пи, мѐ:си, тру:ди, пла:ти, фа:ли, ма:рве, спрам ја:мпе, без ма:јке, Гр:ка, ку:ћа, кра:ва, ра:га, мѐ:ста, се:ја, ко:ја, ма:ли, ма:ле, ма:љу, бе:ли, бе:ло, це:ли, ста:ри, ста:ра, пра:ва, пра:во, све:ту, ра:дне (сна:ге), па:рно, во:јно, во:јне, сле:по (црѐ:во), зй:мске, пр:ви, пр:ве, пр:во, ше:ста, ђ:сме (тако и у Гпл. заменичко—придевске деklinације: њѐ:ви, бе:ли, ста:ри).⁹

У бржем говорном темпу, уз скраћивање неакцентованих дужина, веома често долази и до потпуне вокалске редукције (в. 3.44).

Дужине нема ни у отвореном крајњем слогу иза неакцентоване дужине: ђпр:ска, разгле:да, по:наша, затва:ра, засви:ра, истова:ра, ува:ља, прѐ:сеца, задрѐ:ма, по:кри:ва, про:ли:ва, не ски:да, не пла:ћа, не мђра, исплани:ра, истарупи:ра, сачиња:ва, сажаље:ва, извиња:ва, опи:си:ва, захваљи:ва, про:да:је, на:пи:ше, ђтслуже, завр:ше, прива:те, по:ма:же, изда:је, ђкре:ће, уве:же, упи:шу, по:ма:жу, ра:зи:ђу, не до:ђу, извја:чи, упали, испразни, уме:си, завр:ши, прива:ти, ђпре:ши, дива:ни, сара:ни, ура:ди, по:ра:ди, по:ка:ди, ђсу:ши, ђсве:ти, не пла:ти, ђдра:сто, код те: Црнђђрке, ис Паја:нке, до башче, ис цркве, прико:шина, кот ко:ја, по:сијани, по:ко:јна, сеља:чку, медѐци:нска, по:сле:дне, четвр:ти, четвр:те, четрдѐсе:те, седамдѐсе:те.¹⁰ Упор. и примере: до:ма:ћи, йду:ђу, ра:тарски, сйябашки, ђпрошта:јно, ђко:јни Гпл. За приме:ре именица у Гпл. в. 2.3435, 2.34351.

2.34141. Дужина иза дугог силазног акцента и иза неакцентоване дужине обично се не јавља ни у енклизии (ја:ви: се, поред: ве:же се, мѐ:се се, до:ђе нам, вра:те нам, ве:жу се, до:ђу нам, ја:ви се, ра:ди се, кру:ни се,

⁹ У моме материјалу нашло се 14 примера са дужином у отвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента: Гр:ка:, гра:де:, ка:же:, ка:жу:, до:ђу:, ку:пи:, ја:ви:. Јављање неакцентованих дужина у овим случајевима, по својој прилици, у вези је са реченичном интонацијом. Око 300 примера је без послеекцентске дужине.

¹⁰ Јављање дужине у отвореном крајњем слогу иза неакцентоване дужине у примеру по:служе: вероватно је ствар реченичне интонације. Око 80 примера ову дужину нема.

решити се, ова маља се, први је, прве се, прво се, досме је; опара се, не дира се, извињава се, захваљује се, загрне се, обиђе нас, отегну се, одрешити ми). Упор. 2.3434.

2.342. Дуге неакцентоване силабеме јављају се у већини положаја у затвореном крајњем слогу.

2.3421. Дуге силабеме у затвореном крајњем слогу, по правилу, јављају се иза слога под кратким узлазним акцентом: кола:ч, лека:р, ветерина:р, секрет:а:р, вандрџка:ш, Хармонија:ш, сања:ш, вешта:к, торба:к, војни:к, чиновник, команди:р, кромпи:р, фаши:р, шеши:р, шифоње:р, пасу:љ, капу:т, сапу:н, бето:н, камијо:н, Руси:н, Сентива:н, Техџра:н, факулте:т, интерна:т, канала, пароџија:љ, квадра:т, инвали:д, напред, опет (сасвим спорадично опет). Упор. и примере: четрна:јст, петна:јст, деветна:јст.

Дужина се јавља и у облицима десетица основних бројева (од 40 до 90): четрдесе:т, педесе:т, седамдесе:т, осамдесе:т. У оваквим примерима, међутим, у бржем говорном темпу, уз скраћивање дужина, често долази до потпуне редукције одговарајуће силабеме (в. 3.44).

Дуге силабеме обично се јављају и у слогу који припада флексивном наставку: преда:м, има:м, има:ш, уда:м, уда:ш, откључа:ш, закључа:м, чита:м, петља:м, очупам, очупа:ш, пече:м, иде:м, иде:ш, однесе:м, одведе:м, бере:ш, доспе:м, опере:м, разболе:ш, учим, трчим, држим, сведочим, кречим, брзим, седем, бежим, немо:ј, пошту:ј, са жено:м, земљо:м, ного:м, з децом, средино:м, већином, они:м, оно:ј, овим, затим, с отим, мојим, својим, туђим, добро:г, увиђено:г, једно:г, једним, једном (тако и ова:ј, она:ј, кроз та:ј, на сво:ј, по то:м, на мо:м, по тво:м, са њим, за њо:м, код нас, од вас), поред ретких примера као: имам, однесем, држим, заспим, немој, з децом, мојој, мојом, Светом, једног, одједном, углавном.¹¹

2.34211. Дуга силабема /а < а/, по правилу, јавља се у крајњем слогу који затвара сонант, у примерима: један, кака:в. Нису ретки ни примери са дугом силабемом /о/ у наставку за творбу Исг. именица мушког рода, типа: са бцо:м, с мако:м, по[д] дудо:м, посяо:м, кољао:м.¹²

2.3422. Дуге силабеме у затвореном крајњем слогу јављају се иза кратког силазног акцента, односно иза неакцентоване краткоће којој претходи

¹¹ У мојој грађи дужина се јавља у 138 примера, а у 15 примера изостаје.

¹² У моме материјалу ова дужина се јавља у 6 примера, док је у двама примерима нема.

улазни акценат: по̀дра:в, дѝна:р, гу̀ште:р, го̀во:р, ча̀рда:к, вѝња:к, гу̀ља:ш, Сѝља:ш, Вр̀ба:с, Ма̀рја:н, Стѝва:н, јѐсе:н, прѝсте:н, спо̀ме:н, про̀па:ст, прѝгр̀шт, ѝпа:к (тако и ма̀те:р, а тако и на̀ве:к, у̀ве:к, на̀тра:г, на̀ ста:н, на̀ да:н, у̀ пе:н, у̀ гра:д); са̀мртни:к, свѝштени:к, про̀по̀ведни:к, па̀прика:ш, у̀нуча:д (тако и за̀уве:к, у̀ ча̀рда:к), прѝцѐдни:к. Ређи су примери као: ма̀тер, ју̀трос, лѐтос, на̀траг, на̀век, у̀век; па̀прикаш, о̀днатраг, у̀ ча̀рдак.¹³

Дуге неакцентоване силабеме јављају се и у примерима два̀десе:т, трѝдесе:т. У оваквим примерима, међутим, у бржем говорном темпу, уз скраћивање неакцентованих дужина, често долази и до потпуне редукције одговарајуће силабеме (в. 3.44).

Дужине се у начелу јављају и у слогу који припада флексивном наставку: спрѐма:м, сѐћа:м, глѐда:м, чѐка:м, ѝма:м, ѝма:ш, штрѝка:м, хѝкѝа:м, ску̀ва:м, пѐва:м, сљу̀ша:ј, пѐва:ј, мѐте:м, сѐје:м, о̀де:м, брѝне:м, ша̀ље:м, сѐдне:м, лѐгне:м, мр̀дне:м, о̀ре:м, јѐде:ш, на̀же:м, чу̀је:м, стѝгне:м, пра̀ви:м, спрѐми:м, пу̀сти:м, вѝди:м, вѝди:ш, во̀лим, ру̀ши:м, чѝсти:м, мѝсли:м, мѝсли:ш (тако и нѐ зна:ш), з дѐдо:м, с то̀бо:м (тако и са̀ мно:м), на̀ше:г, на̀ше:м, сла̀бо:г, ја̀шо:г, мѝљо:м, дру̀го:м, дру̀го:ј; прѝстаља:м, за̀сипа:м, нѐ кува:м, нѐ свађа:м се, нѐ сећа:ш, по̀сије:м, са̀меље:м, о̀стане:м, по̀бегне:м, послѝжује:м, за̀дене:ш, нѐ воле:м, у̀рани:м, по̀чисти:м, бо̀соли:м, на̀праи:м, по̀стави:м, ѝспрати:м, исто̀вари:ш, нѐ ви́ди:м, нѐдеље:м, окла̀гијо:м, у̀ на̀ше:м, вѐликог, ко̀[д] дру̀го:г. Овакви примери, међутим, веома често су без дужине: ѝмам, тѐрам, ку̀вам, пѐвам, сѐћам, хѝкам, чѐкај, мѐтем, сѝјем, о̀деш, во̀лем, ја̀жем, мо̀жем, мо̀жеш, чу̀јем, пра̀вим, мѝслим, мо̀лим, ви́дим, ви́диш, но̀сим, с ма̀мом, на̀шем, нѐком, сва̀ком, сла̀бог, ра̀тног, Но̀вом, Ба̀дњим, да̀љим (тако и нѐ знам, са̀ мно); прѝпремам, до̀чекаш, по̀сијем, по̀мажем, о̀станем, по̀шаљем, о̀дбегнем, нѐ плячеш, нѐ волем, нѐ можем, на̀купим, за̀творим, иза̀лазим, на̀појим, на̀ставим, мо̀тиком, прѝт ку̀ном, хѝрилицом, окла̀гијом, у Не́мачкој, Хрѝстовог, у свакој, нѐгово́м, не́мачком.¹⁴

Дуге силабеме срећу се иза неакцентоване краткоће којој претходи силазни акценат: о̀бича:ј, спо̀мени:к (тако и на̀ спомени:к), по̀љо̀привре-

¹³ Неакцентована дужина се јавља у 56 примера, а у 18 примера је нема (најчешће су то примери *у̀век, на̀век // на̀ек*).

¹⁴ Дужина се јавља у 134 примера, док је 181 пример без дужине; најчешће је то облик *мѝслим // мисим*, који се употребљава као узречица (12 примера је са дужином, а 33 су без ње). Овде је укључен и облик *нѐ знам* (44 примера, *у̀век без дужине*) и облик *са̀мно* (среће се 9 пута, од тога 7 пута без дужине).

дни:к, рођења:н, маргарин, школова:н, немогу:ћ, тако и у јесе:н, у ата:р. Нису, међутим, ретки примери у којима дужине нема: обичај, ђсећај, подрођај, нараштај, проповед, распоред, школован, у јесен, у атар.¹⁵

Дужина се среће и у слогу који припада флексивном наставку: не иде:м, покрије:м, еклаује:м, фиљује:м, развије:м, мољује:м, старацко:м, до друго:г (тако и са свекрво:м). Чешћи су, међутим, примери без дужине: спакујем, покријем, развијем, разбијем, с маџером, улицом, каљдрмом.¹⁶ Упор. и примерс: апотека:ркиног, Љуби:нкиног.

2.3423. Дужина силабеме у затвореном крајњем слогу иза слога под дугим узлазним акцентом обично изостаје: могу:ћност, два:пут, три:пут, тако и гња:вом, ру:ком, то:рбом, з ба:бом, жи:вим, те:шког, це:лог, це:лим, ја:кој, поред свакоја:ко:г (упор. и примерс: два:на:јст, три:на:јст¹⁷). Редовно је: пому:зем, ту:чем, ту:чеш, се:чем, просе:чем, иссе:чеш (упор. нап. 7).

2.3424. Дужина у затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента и иза неакцентоване дужине у начелу се не јавља: сто:љнак, ме:шам, мо:рам, мо:раш, ру:чам, пи:там, пи:таш, при:чам, па:рам, про:бам, ка:жем, пи:шем, си:ђем, до:ђем, до:ђеш, про:ђем, при:ђем, ве:жем, ска:чем, сна:ђеш, ди:чим, са:дим, ку:пим, вра:тим, жу:рим, ра:ним, је:дим, тра:жим, ра:дим, ра:диш, па:мтим, у Ба:чкој, са стри:ном, не:ног, не:ном, су:вим, ста:ром, ма:лог, пр:вом; се:рви:рам, нали:вам, оку:пам, просе:цам, просе:цај, зами:шља:м, савла:даш, не мо:рам, не ру:чам, заку:ва:вам, нами:ри:ваш, одра:ђи:вам, окре:нем, по:ма:жем, испи:шем, по:ка:жем, не ка:жем, на:ка:нем, по:ве:жеш, изи:ђем, про:це:дим, узва:рим, за:ме:сим, на:ра:ним, ура:дим, по:ра:дим, не ра:дим, изва:дим, одлу:чим, ува:тим, по:љу:бим, ди:ва:ним, не ма:рим, не тра:жиш, у држа:вном.¹⁸ Упор. и пример око:љним.

2.343. Дуге неакцентоване силабеме јављају се у готово свим положајима у унутрашњем слогу.

¹⁵ Примера са дужином је 20, а без дужине их је 10.

¹⁶ Дужина се јавља у 9, а нема је у 13 примера.

¹⁷ У мојој грађи среће се 5 оваквих примера.

¹⁸ У моме материјалу нашло се 15 примера са дужином у затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента одн. неакцентоване дужине: ка:жем, су:чем, ма:лот, па:мтим, ра:дим, ра:диш, кру:ним, кру:пим, це:дим, на:це:дим, ра:ширим, по:ра:дим. Јављање неакцентованих дужина у овим случајевима вероватно је ствар реченичне интонације. Примера без ове дужине је 171.

- 2.3431. Дуге силабеме у унутрашњем слогу, по правилу, јављају се иза слога под кратким узлазним акцентом: бти:ћи, узети, умрети, запети, дево:јка, слуша:вка, чести:тка, штрике:рка, игра:нка, Црно:горка, Дани:јка, помбра:нца, прода:вница, исто:рија, у Југосла:вију, у Пала:нку, у Бета:нији, у Селе:нчи, окто:бар, у септе:мбру, у Пётро:вце, ору:жје, сауче:шће, јеванђе:ље, одре:ђен, прога:њан, изљу:пан, разба:рана, поса:ђена, изра:ђена, ужа:рену, осу:ђено, приба:чени, иоцр:пљени, ова:мо, једи:но, тако и трго:вца, за трго:вцом, на саста:нку, а тако и очи:ју. Редовно је: ко[д] Ђо:рђа, на студи:је, у цркву, у ку:јну, у цет:ку, у башчу, у задругу, у надницу, за свиње, до у:јтру.
- 2.3432. Дуге силабеме у унутрашњем слогу са великом мером доследности јављају се иза кратког силазног акцента, односно иза неакцентоване краткоће којој претходи узлазни акценат: дина:ра, гуште:ра, месе:ца, лиму:на, уја:ка, Силба:ша, у мунка:ше, чарда:ке, кауче, мешта:ни, ћеба:ди, јесе:ни, у Гради:шту, пада:ње, греја:ње, нека:ко, свака:ко, моде:рно, неде:љно, једна:ко, ина:че, опа:сан, умор:на, доса:дна, уда:та, прине:то, натка:но, уда:ја, бја:ја, лежа:ја, држа:ја, копа:ја, бја:ја, чита:ја, доне:ја, узе:ја, поче:ја, доби:ја, разви:ја, усу:ја, бра:ло, држа:ло, стоја:ло, обра:ли, прода:ли, прине:ли, одне:ли, помир:ли, заспа:ле (тако и до мра:ка, ког си:на, у руку, за руку, на снагу); Пирожа:на, виногра:да, електрича:ра, проповедни:ка, породици:ште, јуча:ди, јастуча:ди, жуманца:ди, опериса:на, уплака:не, укину:то (тако и на каучу, по двори:шту, по ходнику, за бриса:ње), Пивнича:на, пре:возници; тако и доле:сти, те:чно:сти, на:родно:сти. У облицима радног глаголског придева, међутим, као и у појединим речима презетим из књижевног језика, неакцентоване дужине понекад нема: удаја, бјаја, напраја, почеја, узела, добија, браја, бацали, бјаали, добили; забавиште.¹⁹ У бржем говорном темпу, уз скраћивање дужина, у облицима радног придева долази спорадично и до редукције одговарајуће силабеме (в. 3.44). Дужина у унутрашњем слогу иза кратког силазног акцента понекад изостаје и у облицима Гпл. именица (осамна:јет њ по јутара, ко:јко си имаја го:дина), а у Гпл. именица го:дина и ст:тина, у бржем говорном темпу, долази до редукције одговарајуће силабеме (в. 3.44). Упор. 2.3435.

Дуге силабеме најчешће се срећу и у слогу који припада флексивном наставку: игра:мо, спрема:мо, враћа:мо, гледа:јте, пева:мо, штрика:

¹⁹ Ово показује да је изговор дужина у облицима радног придева у овом говору по свој прилици факултативан.

мо, сѣћа:мо, сјса:мо, кѹва:мо, враћа:мо се, мѣте:мо, по̀пне:мо, пла̀че:мо, пла̀че:те, оде:мо, по̀чне:мо, сѣдне:мо, по̀шље:мо, једе:мо, узме:мо, скупи:мо, спреми:мо, носи:мо, види:мо, види:те, мо̀ли:мо, во̀ли:те, чи:сти:мо, вади:мо, ку̀ћи:мо се, слави:мо, ко̀си:мо, му̀чи:мо, тако и не зна:мо; по̀седа:мо, вѐчера:мо, о̀копа:мо, по̀свађа:мо, до̀чека:мо, при́че:ка:јте, не́ тера:мо, устане:мо, по̀маже:мо, по̀маже:ду, избрише:мо, не́ сеје:мо, не́ може:мо, направи:мо, износи:мо, у̀лази:мо, умори:мо, по̀нови:мо, говори:мо, настави:мо, не́ прави:мо, поред спремамо, пе́вамо, мѣтемо, будемо, мо̀жемо, одемо, си́јемо, прави́мо, носимо, мо̀лимо; вѐчерамо, по̀сијемо, направи́мо, по̀нуди́мо, искупи́мо, за̀грли́мо, о̀прави́мо, ста́ријима.²⁰

Дужине се јављају и иза неакцентоване краткоће којој претходи кратки силазни акценат: на̀дница:ра, Ми́јора:да, вѐрени:ка, ма̀ргари:на, ки́љоме:тра, ма̀гаци:ну, ра̀њени:ке, ра̀њени:цима, о̀бича:ји, до̀живља:ји, зѣмљотре:си, на̀оча:ре, шкѡловање, по̀јута:рје, бе́ланца:ди, жу́манца:ди, одго́во:ран, за́дово:љан, лу́бомо:ран, шкѡлова:на, са́мово:љна, ро́јова:но, по̀хова:но, упо́зна:ља, о̀чупа:ља, по̀хова:ља, у́зорали, ста́нова:вали, пу́товале, сва́која:ко, ра̀скаја:шно, је́дноста:вно (тако и при́ко да:на, до́ јесе́ни, на́ сала:ши; на́ спомни:ку, на́ ро́џнда:ну). У облицима радног глаголског придева дужине понекад нема: спа́ковала, спа́ковали, шкѡвали, ста́новали, купова́ли, пре́узела, о̀дузели. Упор. нап. 19.

Дужина се среће и у слогу који припада флексивном наставку: фи́љује:мо, ра́дује:мо (тако и до́ручкује:мо), поред све́ткујемо.

- 2.3433. Дуге силабеме у унутрашњем слогу јављају се иза слога под дугим узлазним акцентом: при́мање, просѣ́цање, на́ста:вница. У слогу који припада флексивном наставку, међутим, дужине нема: жи́вимо, ћу́тимо²¹, тако и сѣ́чемо (упор. нап. 7). Од овога се изузимају примери именица у Гпл. (в. 2.34351).
- 2.3434. Дужина у унутрашњем слогу иза дугог силазног акцента одн. иза неакцентоване дужине обично се не јавља: шѣ́тамо, ру́чамо, мо́рамо, при́чамо, шли́нгамо, чу́вамо, при́мамо, при́ђемо, до́ђемо, пи́шемо, ка́жемо, су́чемо, сна́жемо, ве́жемо, ку́пимо, ра́димо, тра́жимо, ра́нимо, ма́нога, бе́нога (поред пу́тни:ка, до́ђе:мо, ка́же:ду); у Ду-

²⁰ Дужина се среће у 97, а нема је у 20 примера.

²¹ У мојој грађи нашла су се свега четири примера у којима се очекује дужина у слогу који припада флексивном наставку.

бро:внику, прђсе:цамо, намири:вамо, испити:вајте, рáзи:ђемо, уме:-симо, погр:ешимо, побра:димо, на́ра:нимо, завр:шимо, упла:тимо, не́ пля:тимо, не́ ра:димо, по́ стар:оме.²² За примере именица у Гпл. в. 2.34351.

2.3435. У облицима Гпл. именица, неакцентоване дуге силабеме јављају се у унутрашњем слогу, иза акцентоване и неакцентоване краткоће. Дужина у отвореном крајњем слогу иза неакцентоване дужине у начелу се не јавља: дудо:ва, другáри:ца, ис Пíвни:ца, кукуру:за; ђра:са, ко́мба:ја, нђва:ца, йспа:да, йла:да, виша:ња, држа:ва, жу́та:ка, гу́са:ка, жу́та:ра, цйпе:ја, јези:ка, те́пи:ха, го́ди:на, пе́ри:на, ба́ти:на; ре́зана:ца, ис Пара:га, ро́дите:ља, при́коли:ца, по́ња:вица; ђбаве:за; Ка́рлова:ца.²³

2.34351. У облицима Гпл. именица, неакцентоване дуге силабеме срећу се готово увек у унутрашњем слогу иза акцентоване и неакцентоване дужине. У отвореном крајњем слогу иза неакцентоване дужине, по правилу, дужине нема: би́:ко:ва, за́:кљо:на, ле́:ко:ва, стри́:че:ва, ра́:зре:ца; дома́й:нста:ва, доброво́:ља:ца, Црно́:ра:ца, Босá:на:ца, Не́:ма:ца, ја́:на:ца (али и жи́:ваца); прђда́:вни:ца, Црно́:ра:ца (али не́којко фáми:лија).²⁴

²² Три примера су са дужином, а 60 примера је без ње.

²³ Јављање двеју неакцентованих дужина у неколико примера (го́ди:на:, па́при:ка:, ка́ши:ка:, жу́ти:ћа:, йгра́ча:ка:, кра́става:ца:, ко́ноба:рки:) свакако је у вези са реченичном интонацијом.

²⁴ Јављање двеју неакцентованих дугих силабема у примеру би́:ко:ва:, по свој прилици, ствар је реченичне интонације. Упор. нап. 6, а такође и нап. 9, 10, 18, 23. Анализа положаја које у реченичном склопу заузимају примери из моје грађе у којима се јављају дужине у отвореном и затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента и неакцентоване дужине показује, наиме, да највећи број ових речи заузима положаје који су обухваћени реченичном интонацијом: финални положај у реченици и, чешће, позицију испред "зареза". Акустичкофонетска испитивања међузависности прозодије речи и реченичне интонације показала су да се речи у наведеним двама положајима осетно продужују у поређењу са речима у тзв. "неутралном", медијалном положају. Дужине крајњег (= послетоничног) слога изразитије је у речима на крају нефиналне клаузе, него у онима на крају реченице. Природа акцента у извесној мери такође утиче на трајање финалног слога; његово дужење у просеку је веће ако реч носи силазни акценат. В. Павле Ивић и Йлсе Лехисте, *Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском језику II*. — Зборник за филологију и лингвистику VIII. Нови Сад (Матица српска), 1965, 99—111. В. такође *Прилог бр. IV* (ЗФЛ XII, 1969, 115—157), бр. V (ЗФЛ XIII/2, 1970, 225—243) и бр. VI (ЗФЛ XV/1, 1972, 95—130). Упор. Vse Lehiste and Pavle Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbo-Croatian*. Cambridge, Massachusetts / London, England (The MIT Press), 1986, 209—214.

У мојој грађи, 6 примера са дужином у крајњем слогу иза дугог силазног акцента одн. неакцентоване дужине налазе се у финалном положају у реченици. Упор. реченице (у загради су наведена почетна слова информаторова имена): Па добу у Буљкесе пет й по йлада Грка... (Д.Д.) МЯ ђма телеграм пошљемо да Цвета јзви да добу. (Д.Д.) Йдем, трајим је, а Грци кажу... Каже: "Тетка", каже, "Мира је с нама йшла." (Д.Д.) После

- 2.344. Силабема испред секвенце сонант + опструент у домаћим речима најчешће је дуга (сламка, памтим, запамтила, на састанку, конци, јонци, трговци, бивца). Ово правило не важи за положај испред акцента, у којем дужина не може стајати (упор. 2.34).

нијмого ни да иде, па није могао да се посвађа. (З.М.) Тђ мени није ништа, ја порадим. (З.М.)

Један пример у финалном положају у реченици представља део реченице обухваћен екскламацијом, за коју је, у контрасту према "нормалном", немаркираном изговору, такође карактеристично често дужење вокала, као једно од средстава интензивирања саопштена (в. Павле Ивић и Илсе Лехисте, *Примози IV*, 155–156). Упор. реченицу: А имџ је увек и крава, и бијџва! (З.М.)

У положају пред зарезом налази се 21 пример: "Ја не могу", кајџ, "истрпити да га не видим." (З.М.) "Пџтре", кајџ, "пџнајеш ко је ово?" (З.М.) Нђј двоје ка[д] до[л]у, заједно, и слагал[и] су се... (Б.П.) У мункаше што кајџу, у војску. (Ј.П.) Она јави, кајџе: "Мама, спрџми се." (З.М.) Да се купи, овај, јуне. (Б.П.) Тђ се памтјам, ка да је даназ бијло. (Б.П.) Па прџ си ишла у коло, ја памтјам, сам не знам... (Б.П.) Морала да, да ружим зидове, да радјам, да, свџ без муџа. (Ж.Д.) Шта радјих, баба Јелице? (Ј.А.) Иј крџтим, иј мољујџм, иј круњим, иј крупјим, иј свјане рџним. (Ж.Д.) Ја лџбади рџиријам, два лџбета дугачка. (Б.П.) Лјимуна нацџдим, а у то тџсто мџђџм и дрџса. (Б.П.) Онда сам живила пџр гџдјна, па имам јџднџк сјна. (Ж.Д.) Сџт се сџје дџста кромпџира, пџгрјка, сџрак. (С.П.) Мџтем шџст кашџка, овога, дрџса. (Б.П.) Миџца нему донџсе ијграџка, свџга, аутјна, онда бн по хџднјку. (Б.П.) Грашак сџјџм, крџставџца, и онда арпџцик за доџгодине. (Б.П.) Онда није бијло кџнобаркј, већ мјя, укућани наши. (В.Ц.)

Три примера са дужином у отвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента заузимају положај испред "две тачке". Заједничко својство овога положаја и положаја пред зарезом чини кратка нефинална пауза којом је у изговору обично праћена реч у обема позицијама. Упор. примере: Кајџе: "Чјко", кајџе, "штџта што ниџсте тџ маљу ни ваше йме привџли." (Д.Д.) Па кајџе: "Ћџлосно је тџ кџсти." (Д.Д.) Уџдала се, и кајџе: Пути и слџшај. (Ј.А.)

Један пример са дужином у затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента заузима финални положај у клаузи испред зависне клаузе која почиње са да: А ја кајџџм да сам носџла рџчак (Ј.А.) (О изговору речи под дугим силазним акцентом на крају клаузе у различитим типовима реченица в. у раду Павла Ивића и Илсе Лехисте, *Примози IV*, 125–130.)

Примери у којима се јавља дужина у затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента два пута се срећу у положају испред енклитике: А џвај, кајџџм ти, што је код мџне, бн је йсто завршиџо. (З.М.) Онда је нашла сјна, а маљ[џг] га оставила. (Ј.А.)

Пет примера са дужином у отвореном и затвореном крајњем слогу иза дугог силазног акцента, међутим, налазе се у немаркираном, медијалном положају: Тако да су се прџсџлили и пџчџли да градџ сџно. (С.П.) Кат су тџли да градџ сџло, нашлј[и] су на пџр рага. (С.П.) Ја сџчџм џџви. (Ј.А.) А ја трџб да џџдим парџајс. (Б.П.) Ја свџ мџни живџ радјим сама. (Ж.Д.)

Јављање дужина у крајњем слогу иза дугог силазног акцента и у положају који није обухваћен реченичном интонацијом, као и појава релативно бројних примера са неакцентованом дужином у крајњем слогу иза силазно акцентоване и неакцентоване дужине у моме материјалу, указује на потребу да питање послекценатскога квантитета у овом говору остане отворено.

3. ИСТОРИЈСКИ ИЗВОД

3.1. Вокализам

Силабеме /и: и е: е а: а о: о у: у р/ потичу од одговарајућих силабема у изходној систему. Осим тога:

и: ← ѓ: у неким флексионим наставцима (с тѣ: пѣт људи, с ѓти:м чѓвѣком) и у веома малобројним другим морфемама (гњѣздо, гњѣзди се, нѣ:сам)

и ← ѓ испред ј у одређеним категоријама примера (нѣје, весѣлији, најчешће и сѣјати, смѣје: се, вијавица, гријала, гријота: је), затим у неким флексионим наставцима и формантима, именичким (сѣстри, жѣни, у вѓди), заменичким (мѣни, тѣби, по сѣби, ѓвима) и глаголским (жѣвити, сѣдити, трѣпити, видѣла, љутијо, лѣтили, пољу:дијо, ослѣ:пила), у префиксу прѣ-(припо: се, прибего, при:ђем код нѣга, припљакале, привртала, приба:чени, привѣде: ми пѣсмо, прикиде:ш 'прекинеш', прикужијо: се 'прекужило се, преживеле се тешкоће'), предлозима прид и прико и у неколико лексема, обично под посебним гласовним условима (сѣкира, дѣ, нѣгди)

е: ← е:

← ѓ:

е ← е

← ѓ

а: ← а:

← аа (сна:)

← ао (на:па:ко)

а ← а

← е у жаока

← ѓ у ѓраси (јд. ѓра)

о: ← оо, обично и неакцентовано -ао, -ео и -уо

← ол (сѓнице)

← л на крају слога (осим испред ј)

у: ← о:

← љ:

у ← о

← љ

← вѣ-

3.1.1. Осим тога сви кратки вокали постајали су од одговарајућих дугих у

положајима где је извршено скраћивање иза акцента.

3.2. Консонантизам

Консонанти /в ј л љ р м н њ п б т д ц с з ч ш ж к г х/ потичу од одговарајућих консонаната исходишног система. Осим тога:

- в ← ∅ у зеву, првенствено на месту некадашњег /х/, по правилу уз /у/
(мѹва, дѹва, ѹво, гяѹва, сѹва, снава, аналошки гяѹв, сѹв, ђѹв;
посебно стоји в ← х у твѡр и ма:рва)
- ј ← ∅ у зеву, првенствено на месту ранијег /х/ (тѡјо, маћија, кѹјна,
стрѣја, снаја, ѡраја, ѡја, аналошки смѣј) и у секвенци ијо (нѡси-
јо, ра:дијо)
- љ ← лѡј
← ј у секвенци лабијал + ѡј
- р ← р̄
- њ ← нѡј
- ѡ ← (у ономатопејама)
← (у позајмљеницама)
- ← хв у фал—, али хв → в у ват-
- т ← т̄ у шт̄
- д ← д̄ у жд̄
- ц ← ч у чр- и чр-
- с ← (у надимку S̄osa, (обично) з у речи зѡно:в)
← ц испред звучних консонаната
- ћ ← т̄
← јт у -јти
← тѡј
- ђ ← д̄
← јд у облицима глагола сложених од *ити*
← дѡј
- џ ← (у позајмљеницама)
← (у резултату асимилације у неким консонантским групама)

3.3. Прозодија

Прозодијске особине изводе се из старосрпскохрватског двоакцентског инвентара (систем А):

Ů: ← Ů на првом слогу одн. у једносложној речи

- \dot{V} ← \check{V} на првом слогу одн. у једносложној речи
 \dot{V} : ← (преношењем \sim или \sim на дуг вокал претходног слога)
 \dot{V} ← (преношењем \sim или \sim на кратак вокал претходног слога)
 V : ← \check{V}
 ← \check{V} са којег је акценат пренесен на претходни слог
 V ← \check{V}
 ← \check{V} са којег је акценат пренесен на претходни слог
 ← \check{V} скраћен иза акцента

3.4. Ишчезавање гласова

- 3.41. Консонант /x/ је у већини случајева изгубљен: мѣл̣, мѣл̣ара, лад̣овина, лѣбац, тѣо, тѣла, ра̣:на, ра̣:нимо, ра̣ѣник, р̣:чак, р̣па, на̣ р̣пу, а̣јде, о̣клица, о̣:дали, увати̣о, нѣ:в, стра̣ѣта, гре̣ѣта, мѣу:р, вр̣ли, о̣ма 'одмах', сир̣ома, о̣ра, вр̣, до в̣ра, на в̣ру, в̣рови, Ду̣ови, за̣ ни:, код о̣ви:, од нѣ:ви, од о̣ни: иму̣ћни:и:, о̣т средњи, са ту̣ђи: лѣ:ђа, по при:чама наши ста:ри, бѣли шпорет̣о:ва, ср̣пски ку:ћа, дес̣ед бѣжи запо:вѣ:сти, сла̣би жи:ваца, из о̣ко:яни мѣ:ста, лѣ:пи коя̣:ча, н̣и: три:дес̣ет м̣я:ди (упор. 2.233).
- Зев који је настао губљењем /x/ уклоњен је у неким примерима контракцијом или уметањем /j/ или /v/ (упор. 2.141, 3.2).
- 3.42. У почетним консонантским групама састављеним од пловива и другог опструента углавном је изгубљен први члан: кѣ (кѣ:), ди̣, ти̣ца, чѣла, хѣ:рка, зѣ:ва, сѣвати (упор. 2.224).
- 3.43. Сонант /v/ губи се у појединим примерима, често у положају између одређених вокала (здр̣ао, кра̣е, на̣ек, пра̣нимо, о̣станя, на̣стаити, Стоја:нои̣) или испред консонанта, најчешће испред /л̣/ (пра̣љени, при̣стаља:м, о̣стаља:а, опра̣ља:ли, о̣баља; обично је б:де).
- 3.431. Спорадично ишчезавају и неки други консонанти, углавном у одређеним консонантским групама, у појединим речима и облицима: /л̣/ (у секвенци /сл̣/: ми̣сим, ми̣си, ми̣сијо), /н̣/ (кофер̣е:нција, пѣ:зија, ит̣ерна:т, водоистая̣:тор, кѣмбај), /т̣/ (а̣сма, бѣгаство, шѣ:с, р̣с), /з̣/ (у почетној групи /зн̣/: на̣:те, на̣:ш), /д̣/ (два̣ест је̣да:н); редовно је о̣ма 'одмах', бѣме 'богме'.
- 3.44. У овом говору обичне су различите елизije и редукција неакцентованих кратких вокала. Афереза се може срести у речима: на̣ко, ва̣ко, на̣:мо, ва̣:мо, ва̣:ј, ва̣: о̣мядина. Чешће је синкопа: ка̣:сти, нѣд̣ља, мѣш (< можеш), о̣ш (< о̣шеш), пѣня, дѣља, о̣шла // о̣шла, ми̣ся (<

мислила), видља, правља, замѣ:сла, нара:дља, говорља, рѣдља, чѣтри, кољко, тољко, ка:ште, бѣште, сѣцте, изви:нте, изви:те, донѣсте, пу:те (< путите 2пл. императ.), вит:е (< видите 2пл. императ.), ићу (< ићи ћу), ићемо (< ићи ћемо), до:ће (< доћи ће), виш (< видиш), стѣчице (< сточице), загрдлѣ: се, укисељао: се, забљао: га, на детеяну, на станцу, на:рѣчто, прѣчта:ља²⁵, ма:терно, курузи, зајтра, у:јтру.

Код именица година и стѣтина честа је редукција /и/ (гѣдна, стѣтна). Понекад, међутим, до редукције долази и у Гпл. ових именица, првенствено кад су у питању бројне синтагме: није ймо: пуно оса:мна:јз гѣдна, добијо туберкуљо:зу; не:ћ се напунити две: йладе гѣдна, Хри:стос ће до:ћи; љсам стѣтна смо да:ли за јѣдан грам; от Хри:ста сад има:мо Хйладу дѣвет стѣтна осамдѣст љсам гѣдина.

У облицима десетица основних бројева (нарочито кад су у саставу вишечланих бројева), обична је редукција /е/ као у примерима: два:ст љ:сме, чѣтрдѣст и трѣће, осамдѣст љсам. Испред консонанта обично се редукује /ет/: дѣс — пѣтна:јст, два:дес пѣ:т, два:дес гѣди:на, три:дес да:на, чѣтрдѣс трѣће, чѣтрдѣш чѣвр:те, чѣтрдѣз дѣвет, пѣдѣс пѣ:т, пѣдѣс пр:ве, осамдѣс пѣ:т, осамдѣз друге.

Апокопа је веома честа: чѣтир дѣ:ја, пр:в пу:т, дру:к пу:т, ма:ј прѣстор, што ни:с ви:ко:, звѣн звѣ:нце, љће да вид ба:бу, йди донѣс вѣде, ти: си мѣн рѣкља, ти:с рѣкља, не:б љставиња, би—я ти: тѣла, там йграле: су, так је и би:ло, как да ка:жем, мѣтем ма:ј соли, сам за сѣбе, ми: нем дурати, зна: више нег ми:, ѣв йде, ѣт види:ш, ка да је да:наз би:ло, љћ да кува:м, гѣдин две: да:на, би:ли недељ да:на, тамо—з би:ли сви:рци, ка:ж љн, не:ћ да јѣде:, бољ да ни:сам, не мож нигде, мож да тѣра трактор, љна до:ћ код мѣне, до:ћ пасуљ да са:ре, ја:с вра:тим, то:-ј би:ло, онд ја: не:га љку:пам, трѣб да ру:чамо, не трѣб нама ништ, то: мо:р бити, не:м вѣде, трѣба д—йде:м.

Често се губи завршно /и/ у облику инфинитива, обично испред консонанта, а понекад и у хијату: није би:ло ма:сне: со:де: за скуват сапу:н; мо:рамо више ра:дит, сам што са:т сна:га йзда:је; не могу љстад заувѣ:к; то: мо:р бид за ка:дрму; да—л ћеду бид задово:љни; ни:сам зна:ја шта је то: имат нѣва:ца; ку:пит јутро зѣмље; не:нем више правит ве:лико ко ља:не; не могу љстаид ба:бу и ма:тер; трѣба донѣ:т пи:ћа; куват пасу:ља; це:ли да:н сѣдит ко[д] тѣбе; попит ка:фу; јѣдну: ћу узѣт, кад ни:сам йма:ја мо:је; зна:ја сам да ће[мо] ми: до:ћ кући; по:чо—с пѣњад гѣре;

²⁵ Упор. нап. 4.

нѐмо:ј нам тò: при:чат штà је бѝ:яо; нѐ:ће чѐкат у:јтру.

У сличним ситуацијама понескад се губи и читава морфрема /ти/: нѝ:смо мòгли при:не:јти] тò:; нѐ могу вам се захвã:ли[ти] толико; тѝ: нѐмо:ј закључã:ва[ти], тѝ: сãм ѝд у школу; како ће бѝ[ти], тò: нѝко нѐ зна; ја: љу пи:са[ти] тѝ: дã:на; како је ѝма[ти] дѐ:те, а како је бѝд без нѐга.

Нејасно је спорадично ишчезавање предлога /у/: пи:со нам пи:сму (м. у писму), ђтво Буљкесе (м. у Буљкесе), зѐт ће и[х] нòсит Београд (м. у Београд), љадòвина магаци:ну (м. у магацину), пѐт милијó:на: нòвцу (м. у новцу).

3.5. *Метатеза*

Метатеза је извршена у заменичком корену вѐс'— (свѝ, свãки; тако и сãв).

ТЕКСТОВИ

Купимо рибу, постя_се. И онда је, ку²ам чорбу, печем рибу и... С маком резанци. И, овај, постя_се тај дан, онда сутрадан је Божих, онда, овај, доручак, кобасице, месо, онда ручак присталам, супу, сарму, печење и... Шта ја знам, онда, овај, кат скувам ручак, он[да] процедим супу, па закувавам, па листану погачу праим, чесница_се прави, са гробљем сувим, па испечем и онда кољач се меси, онда унучади умесимо кољач, као од, хлѣп кат се меси. Онда се расече, пополак, онда се сипа вино, с једне стране и друге, онда деца сркну, онда свако добије по пет иљада. Онда је тако била. И, онда, овај, вечеру исто, шта ја знам друго. Не знам, шта ја знам; исто онда тако. Исто вечерамо, печење, паприкаш, ова, сарма, и све иде по реду... Не знам ја то. Па, овај, вечеру. О, па то нисам. Забрав²ља_сам. Па да, кад на сто, рекља_сам како кољач се сече и све, па, овај, сламу метемо на сто, онда се извљачи, ка[д] ће се ручати, једна сламка, па свећа се упали, јајана, онда у, овај, у свећу, кад горе свећа, метемо сламку да, овај, каж^у да се види ко ће, шта, умрети, шта, ко ће и[х] знати, шта ја знам. Да. Шта ја знам. Да, онда, па цетку ја метем, па метем ту кољач, у цетку, метемо ту, и он[да] ту метемо, овај, драса, јабука, поморанце, и метемо, шта ја знам, метем пет милијона новцу, каш то кад, овај, да се купи, овај, јуне, да се рани и тако, то је обичај такай бијо.

Овај, онда свечари кад буду, онда пре један дан се месе торте, кољачи, зајтра ураним, о Светом Николи, па он[да] има доручак, и онда спремам ручак, рјовано месо, ћуретина, свињетина, печем, спремам, гости долазе, и онда то све сервирам, спремам, поставим све до[к] гости не дођу, и онда једни по једни долазе и, онда једни по, овај, вињак, којскакво то пиће, не знам ни ја, износимо, шта ко ће да пије, и онда ја засипам супу и припремам ручак, утом и ћерке ми долазе, онда оне то има мени помогну_и носе и ређају, сервирају месо и све. И то, кат се долазе у госте онда доносѣ, овај, пиће неко и торту, ия шта ко донесе или купи, не знам сад већ како то. То обавезно. И шта ја знам, све сам ја то... Шта са[д] да кажем.

Онда—с ми, другарице, недељом, скупимо се, па се играмо, па праимо у мале шерпице торте, па ми то саме филајемо, так, праимо, искупимо се по дес—петнајст, па нису нам дали у собе да идемо, већ у чардак, кат—с—испразни чардак, онда идемо там па се играмо. Метемо оклицу, па—с—попнемо у чардак, па ћебади донесемо, па то спремимо, и онда—с

ми играмо се, девојчице, шта ко умџси нџси, па мале пластичне тацнице, па ми као у госте идџмо, сваке нџдџље ко[д] другџ другарице. Није бијло, није, ди да—с—иде, шта ја знам. Ишлџ_смо, и, овај, направимо тџрте, и сџк се правијо. И сџк сваком нџсијмо, и тџрту, и идџмо у госте, и онда тџмо припреме, као матере им, рџчак. Однџсу мали стџчић, тџ—ј бијло нџшто од, сџми направџе шта ја знам, па, овај, мџту и бџли стџљњак, и од, о[д] дасџка направџе неке стџчице мале, па ми тџ посџдџмо околе и рџчамо. Девојчице, свџ сџме бџдемо девојчице, тџ се пџмтџм, ка да је данас бијло. И онда ко, тџ, јџдне другарице, онда ко[д] другџ другарице исто идџмо, па код мџне, па рџдом смо ишле. Сваке нџдџље ко[д] другџ. И онда смо се и увџче смо се шџтале, тџко, испре[д] чије кџће, овај, са деџацима. Као корџо нџкако. Тџ тџко, пџт шџс кџћа се шџтамо, и овај, тџк, враћџмо се, и онда играмо, и тџко, ми нијмо и мали, овај, мијсим, дџма, да смо ишли у дом, јџя... Ништа. Онда није бијло. А старџје жџне, онџ_су у којо ишле, ај ми нијмо ишле у којо, па тџмо—з бијли и, овај, хармоникџши, свџрци, тџм иґралџ_су, ја тџ нијсам видла ни, кад ме, кџ[д] џу, мџла бијла, а пџсле мџада сам удџла, од седџмнајз гџдџна, до осџмнџјста, удџла сам се, ја тџ нијсам, нијсам ни глџдајла. А тџ ми девојчицџ_смо тџко; одјџдном удџла се и он[да] пџсле нијсам ни ишџа. Мијсим, у кафџне и... Већ тџмо кад већ Нџве гџдине идџмо, па кот пџпе, овај, бџде већџра. Упџјатимо, бџде рџба и, овај, свџко пиће донџсе и тџрту умџси, и упџјатимо, и онџ тџ кџвају, и онда свџ се искупе и већџрају, и бџдџмо до јџднџк сџта зџјтра. Ё, тџ смо ми тџко, а да смо ишли у кафџне, није бијло; већ тџкџ_смо провџдили и... Накџ_је онда бијло, а сџд је сасвџм друкчије. Сџд је бџље и зџ децу, мијсим имају ди изџћи и, а ми нијмо ни и мали; е он[да] пџслџ_се тџј дџм направџо тџ, онда џт сџд има и тџ дџмџдина. А ми кат смо бијли онда није бијло. Шта ја знам шта џу јџш. Нџ знам.

Узорџ_се, па сџ[д] џу џма џд јџсџни. Сџт смо џбрали кукурузџ, џбрали смо и, чџтир јџтра, чџтри и по јџтра кукурузџа смо џбрали, и смџстили смо у чџрдџке, и, овај, узорџли смо, пџсејали смо пшџеницу, сџдам јџтџра, и онда кад, сџт се узорџе дџбоко, и на прџлећџ_се, овај, сџју кукурузџи. Онда пџсијемо сџдам јџтџра, џсам јџтџра кукурузџа, и онда се то прџска и бацџ_се већтџк, тџко да нџ копџмо. Чџста зџмљџа тџ по сџлу, сџд, нџма кукурузџа, ништа. И онда, ак џћемо да прџићемо, да џкопџмо, и има двџ три у гџмили, кат се сџје џно нџгди бџде двџ три, онда идџмо, па мџтиком, па потупџмо. Прићемо и сџмо; и џпџра се и ништа дџ јџсџни. Онда—с џпет у јџсен бџрџ_се и, овај, кукурузџи, има, сџју пџсуљ, крџмпџр, и тџ смо сџјали, и крџмпџр и... Пџсуљ нијмо, а сџд, нџма кџ, трџб тџ радне снаге. И овај, рџпџ_смо сџјали, по пџт јџтџра рџпе. Тџ се, овај, џкопа,

рашчупа_се и онда се не дйра до јесени. У марту_се сије, пасуљ се окопа, неко опрска, и окопа_га и не дйра до августа, док се не чупа. Кромпир се исто опрска, окопа_се, загрне се и то је све, не дйра се ништа, онда се сам вади. Има вадилице и ваде кромпир и. . . И тако, свашта свет сије. Ми сада нисмо^о имали ништ, само то. Курузе и жито. Имали дваез два јутра, па смо прђдали, зато што не мош обрадити. Остаили сам петнајст јутара. Кад нем^а ко. Деда болестан, ја сам жуч оперисала, па не мош. Тако, шта би још сат причаја?

Прђ се коњима драло и сејало. Онда се није сијо кромпир да се прђдаје, већ вако, сам за себе. И баште и све. И, овај, репа_се није сијала. Кукурузе_смо сијали, пшеницу, и вољовима, ко није имо коње, они су вољовима драли, сејали и све, и држало се марве, краве, бикови, то смо имали пет комада, бикова, две краве, и сир није се, није се, мисим, оде у млекарни купово, већ сам носила у интернат сир. Две крае помузем и однесем у Оцаке сир, и сваки десет дана по десет кйла. Молђ_ме, донђси, молим вас, јако вам леп сир, донђсте. А ја накупим сир и на вђс идђм. Зајтра ураним, снег пада, зима, цйча зима, ја качицу, и у руке, и напрећ. Однесем, метем у ташну. . . Мрак, не види_се. И однесем у итернат, прђдам, и мере, и поља девет, ја већ кот куће. Тако имам вђзу. Ђ, а сад има афтђбуси у Оцаке и оцедну. А онда није било. Имам, могу и то, башту как сијем. Јук посијем, парадаје, паприке, грашак сејем, краставаца, и онда арпађик за догодине. Јуково семе посијем, па за догодине, онда имам то, буде тако ситан јукић, па садим за догодине јук. И, овај, цвђклу посијем, бели јук посијем, затим исто. . .

Пеђа ми је дошо у госте, мали је бијо, донђла га је мама, а ја кувала парадаје, лепо га обукла у бело одељо, па корпу, па метља_му дђкицу у корпу да не падне. А ја трђб да цђдим парадаје. И онда, наливам у флаше, процђдиња_га, прђвријђ_је, и наливам, и мећем у. . . Имам так пљастично, па рећам ту, онда покријем га да стоји до ујутру, да он још ври у њему. И овај, бијо је, опасан је Пеђа бијо. После, кад је почо проговарати, а он мен одрђши кђцелу, тамо сам ја кувала у кухињи, сад то стара кухиња, више не кувам, и одрђши ми кђцелу, наек ми пркосијо. Одрђши кђцелу, онд ја мђрам да столицу метђм кот прђзора, па ондуд столицу пустијм јђдну, па идђм крос прђзор, па изајазим крос прђзор да сићем доле. Неће да ме откључа. "Пеђа, ајде, моли_те баба да ми откључаш врата." Он се смеје, неће. Ја, па са њим, а нећ да га тучем, мен жао њега, вђлим га много, и тамо смо наз двоје у соби спавали. Крвђтић имђ његов, онд ја њега, овај, прво окупам, однесем га, па тег доћем ђде да видђм је—ј—трђб Ђорђу нешто, па: "Баба, ди си?" "Па ту сам, Пеђа."

"Ајде код мене." И онд ја код неџа док ђ[н] не заспи, и, овај, онда, мџрам, не смем, он чјм мене нема у крџвету, на каучу, он ђма: "Баба, дј си?" "Па ту сам." А ја ђ[з] собе. Мџтем ту јастуче, а ђн се чује. И ђдџм у собу код неџа и не смџм да мрђнџм од неџа. Опасан је бјјо. Е Пеџе, Пеџа, мџј Пеџа, тебе баба највише вџле. И данас Пеџуца мџ[ј] је ђпасан. И овај, онда, зајтра кад устанџмо, ђма му млџко узварим, дџручак му и... Дана сам му ципелице, таке мале, кад је бјјо мали, да йма ђн, да чува их. Тако је ймџ ногипу малу. И такџ сам с њйме провџдија, па, целе зйме, вајда, ил цџја лџта сам с њйме се стајно. Бјјо је нако и дџбар, ја о њйме се лџпо, не сваџам се, и онда, нек ђдрџш" кецељу, ја не мџрим. Ја ђпџт вџжем кецељу, знам да је он ту код мене, и да не оде на улицу, тџ—сам—з ђџјала. Закључам врата, а пџсле је ђн, мџте стџлицу, па ђдигне от капије и побегне. Ја шта—н, ймаја брйгу шта џу онда. Ја увџжем капију да не може, а кључ је у цџпу, не мож нйгде. И нйје мџго онда нйгде, онда је пџ двџрйшту се йгрџ, а нема ту дџце да се, с кйм да йгра, већ сам. Мйца нему дџне се йграчак, свеџа, аутйћа, онда он пџ ходнику, ја небади раширим, два небета дугачка, ту нему јастучадй и свеџа, ђн се йгра, сам. И пџсле, Буба кат се родија, и ђцда] њй двџје ка[д] дџћу, заједно, и слагали су се, и бџде пџнекад малу, кџ и дџруга дџца, да се пџрџчкају, али лџпо, лџпо су се слагали. И овај, слава бйја ту код нас, малу Госпојина, а ја неџа увече за рџку, па сам га вџдија да ђн вйди и... Увече стојимо мй, наз двџје, ја и Пеџа, кат сам га вџдија џ сяви, и ђн разгледа тамо йграчке и све, и: "Ајде, баба, купи ми." "Па шта треба?" Онда аутйћ, пушку, да пуца, купи[м] му: "Пеџа, да идџмо купи?" Неому се свйџа, ђсто би ђн јџш. Ја онда тако, дџџемо купи, ја и Пеџа, ђ[н] неџгове йграчке, йгра се.

Сйнову, овај, већ унук нам, ђн ђпасно трактор вџле. У субџту је йшџ, и, овај, з дџџџм је сйјо чџтир јџтра жйта, сам ђре, ни чџвек чџвџков нйје му раван, јџданај гџдйна йма, узџре з дџџџм, и пџсијџ, и дрљали су и извйачили, ал је немогућ, неврџзан, ђма је, сам ако нйје по неџовсм, како ђн ђне. Опасан је. Й, овај... Јако вџли трактор. Опасан је Ђџрџе. И вџли нас, дџџе, ђбйџе нас.

(Будимка Пашин, 1929)

Како, сад је другачйје а, мйслим, прџ је бйја другачйје. Прџ йду прво па прџсе дџвџјку, па онда нџсе јџбуку, па приме дарџве, п—онда чџкају трйдез дана да бџде, да се упйшу у мџсни ђџбор, па у цркви, па онда прџве венчање. Ал неки, кџ и сад: ђџбегну, па нема нйшта. Па да, навџк

је то било. Неко прави веселе, не[ко], како је ко био по могућству. Ко и саде. Па да. Неко има више, па веће прави, а неко мање, па мање прави, шта ја знам. Тако да, било је свашта. Онда, ко је богатији, тај прави веће веселе, више скупи друштва, више, а ми смо, нако, от средњи били, мислим, код нас није то тако било јако велико, сам нама је било наше добро. Па да. Зато што нисмо били од оних имућнијих, већ средњи, ни јако сиромашни, ни јако богати, нако, како се може. Ту смо у комшијаку били, па Мицина мајка, она нас покупи. "Ајде, децо", каже, "да вам правим кољача. Брзо, са[д] ће баба Стрјка да вам прани кољача", а ми трчимо за њом: "Па какви?" "Е па", каже, "какви вољите." И онда она нама умеси, а ми питамо: "Како—с то зову?" А она онда мисли, мисли, па нам надене неко име от кољача, да ми то уопште, овај... Онда—с ми радујемо, то су нови кољачи, па трчимо за њом, па... Као деца_смо се ту играли. Мицин стриц, он је мој пар, а сестра_је млађа негова била годину од мене. Онда ми као деца_смо ту навек се играли заједно. А он је, овај, вољо више, вако, да ради женске послове, а ми, дечурлија, млађе_смо биле, па се играмо. А он виче: "Ајде, брзо", каже, овај, "да помажем кујну и коњк", то није било тепаха ко саде, већ се мазало земље, па воде, па помажемо, они оду на ниву, а ми спремамо и радимо. А ми нисмо теле, играл_се, а он тео да нас туче. То ко дана[с] се сћамо. Па, овај, за нама, а та негова сестра завити лопату, па му тако ту, расече му руку. А ми у дреку, нигди никок, сви на ниви. Па трч, брзо тражимо ко ће нам, овај, помоћи. Направимо циркуса док они с ниве не дођу. Па ка[д] дођу с ниве: "Јаој, шта је било?" Па шта је било, посвађали_се. Ко до деца, посвађамо се. Па онда, док се окренем, они_с наново помирили. Тако_смо се добро, мислим, слагали. Није било никакве... Е, онда што, он је завршио за трговца, сестра_је била, та, отишла у Каменицу, имала сестру тамо, а ја сам остала оде у селу. Била сам пошла у школу, даље, да учим за штрикџерку, па отац није тео да ме да, па останем у селу, и што, ту сам се и удана, и удам се прѣ, овај, нех што је муш отшо у армију. Онда је он, имала_сам ћерку, била је пет месеци кад је он отшо у армију, п—онда сам две године била са свекрвом, тако да сам, овај, остала у селу, и живијала, буме, мајо и тешко. Нисмо имали наше земље, он отишо у армију, п—онда ишла и у надницу, и дете остала_ја па ми чували, па у подне трчим с ниве, да дођем, да дам да дете сјса, па да се вратим натраг, док то сад нема; какво, сад не иде жена кад има мајо дете на ниву, ни на посџ, има заштиту, а то онда није било. Онда они седну да ручају, а ја с ниве, журим кући да напој_м и да дам да дете сјса, па журим натраг, док сам ја отшла, они већ ручали; ја јед ручам, јед не

ручам, па нaнoвo. Купим куделју и радим, па дo увече, па нaтpаг. Кад је бн бiјo у армији, штa сa[м] мoглa, мoралa_сам. А сaд, кaквo, и не удaду_се док не oтслужe армију, и док не заврше шкoлу, и већинoм сa[д] дeца иду у школу. Кaо дeца и нe иду нa њиву. Док иду oсмoлeткy, aјдe, трeбa да иде у школу, нe тeрaмo, нек учи. Кад заврше, нe мoгу бaж да се зaпoслe, oндa нe зна ни oвaј нaш пoсo, мaлo је тo тeшкo, aл eвo, штa мoжeмo. А дa, a свi би рaди били да не мoрaју да се мучe. Кат—смo—с—ми мучили, нек не мoрaју дeца. Oндa jа имaм двe ћeркe, јeднa_је у Пaлaнци, a јeднa_је у Новом Сaду. А oву, вaлдa, мислим, штo је у Пaлaнци, да је ту учинa, пpви рaзрeд, вaлдa, твoјa мaмa. Тaкo jа мислим, да је твoјa мaмa_је учинa, дa. Ту старију ћeркy, oнa_је у Пaлaнци, удaтa је зa тргoвцoм, a oнa_је завршилa зa крoјачицу. А млaђa_ми је ћeркa у Новом Сaду, завршилa eкoнoмскy шкoлу, oнa рaди у Пoбeди. А сина имaм, пунo_се кaсниje рoдн-јo. Јeднa је ћeркa имaлa јeднaнaз гoдинa, a јeднa_је имaлa пeтнaјст, кат се бн рoдијo. Е бн је сaд oтишo у армију. Завршијo је, пoшo је раниje гoдину у школу, и стaљнo је бiјo скрoс oдличнa ђaк, и сpедњу је завршијo oдличнo, и пoљoпpиврeднy_је завршијo, пoљoпpиврeдни, рaтaрски је смeр уo, исто је завршијo oдличнo, и уписo је фaкyлтeт, и сaд је oтишo, имa мeсeс дaнa кaкo је у... Дa, a oндa кат се вратити, да нaстaви шкoлу, aкo дa Бoг да будe свe кaкo трeбa. Тaкo да, oвaј, свaкo_се тpуди нeкaкo да исплaнирa, a oнo кaкo будe. Е oнд, eтo виш, бiјo се мyж рaзбoљo, кaд је син oтшo, пa је бiјo шeснaјз дaнa у бoљници, пa је, oвaј, дoшo кyћи, пa ни[јe] мoгo да рaди, пa бoмe пoслa. Док jа нaрaним, пoчистим штaљу, пa у штaли пoрaдим, пa скyвaм, пa нa њиву, пa тeшкo је. Сaд мaлo, мoж да тeрa тpaктoр, oмa је мaлo јaкшe. Мaлo нe мoрaм тoљкo да се бpинeм. А штa мoжeмo. Тaкo eтo и бaбa Бyдa. Oстали oнa и дeдa сaми, дeца oтшнa, пa мoрaју кaкo мoрaмo; штa нeмo кат смo тaкo нa сeљу. Тaкi_је нaш нa сeљу живoт. И oндa, eтo, штa вaс јoш, вaкo, интeрeсуje?

Пa кaкo смo, нaпpавили_смo му мaлo ту oпpoштaјнo. Пpавили_смo у кaфaни. Свyд је ишoд, e сaд нeмa смислa да ми нeмy нe пpавимo. Oндa, oвaј, мaлo, мислим, мaј пpocтoр имaмo, бiјo је већ хлaднo да пpавимo кoт кyћe шaтoр, мaлo мeстa, oндa смo у кaфaну. Oн је пoзвo нeгoвe другaрицe, другoвe шкoлскe, имo_је ис Пaлaнкe, штo су ишли с њимe у школу, пa из Нoвa Сaдa, Сиябaшa, из Рaткoвa, из oкoљни мeстa, и oндa oдaвдe, нaшe мoмкe и дeвoјкe, и мaлo нaшe, вaкo, ужу рoдбину. Пa смo пoкyпили, пa бiјo је јeднo стo двaс дyшa. И oндa, штa смo, нaпpавили_му, и... Мaлo се бн пpовeсeлијo, мaлo сeстpe, и тaкo. Спpeмили_гa и oтпpатe_гa у Шид нa стaницу, и oндa је oтишo. А oни_се вратe, и тaкo,

сестре му ђду. Унучета има́м три, има́м две девојчице и де́чка. Онда онс сам сат кажу: "Ди́ је уја?" "Уја у војску." А де́чко, он иде у први разред, па је црто, у школи су цртали неке животиње, па им је, као, наставница узела то за рат онај у школи, а ба́ш је је тако до пољовине, па гуштѐр осто. А он то тако, како је прѣсекла, а он то тако, како је осто гуштѐр, а он на леђа напише: Ујо, ти си гуштѐр, као, војник. Ево, ја ти пишем. Ово ми је узела учитељица, у домаћи, као, рад, у шкољу, а ово што је остало, то шаљем теби. Па видиш јесам добро написао. Ујо, шта има́ж за јело, и ба́ш јуче син пише и каж: ма́ма, Ми́ћа ми је писао и посли ми гуштѐра. Каже, овај, тако сам се обрадово, добро је, каш, саставијо. Као, како иде у први разред, добро је саставијо писмо и посли је. И тако сам се обрадово, каш, кат сам видијо да је нацрто, ујо, ево ти гуштѐра. Вољу страшно ујака, па онда, ето, тако је писао и... Да. Ми смо ишли по три разреда заједно у шкољу, кат сам ја ишла; а сат свако оделѐње иде посебно. Онда је било друкчије, а сад је другачије. Па писали на таблицу, па брисали, то сад и нема. Онда ако погрѣшимо, сунђер, па избришемо, па наново пишемо. Па кад идемо кући, а мушкарци се потуку, па тѳорбом се туку, па ону таблицу изљупају. А сад, какво, сат се другачије, друкчије, боље је. Пуно је бољи живот сад нег прѣ. Ми, нисмо ми онда имали ни ципѣла. Зѣпе и тако. Ев иде неко јѳж да прича. Ово је баба Дара, она ће ти о борби причати и тако, она је, мислим, старија жена. Она то више и проживија нег ми мјађе. Ја се ма́ло сећам, мислим, кат су били партизани, и тако. Па ту су код нас камару, вако, запалили, кудеље, а ја има́м три сестре, једна је у Новом Саду, а једна у Паянци. А моју ма́му отерали на камару горе, оно о[д] доле потпалили, горе, а ну отерали горе. А ми вриштимо, плачемо, што нам било страшно, а они мисли да ту има партизани, па зато су запалили. То ће ти та баба причати, она то више зна.

(Јеца Попов, 1933)

То су, вели, Бѣкерови. Чѣкај. Бѣкер је бијо лека́р. Јѣ—я? И они су за Нѣмачку ѡшли, јѣ—я? Ая Мѣцкер је бијо ту, до Шпиљове ћѣри, ди је порѳдрилиште било, ту је он станово. И знаја сам, њима ишла. И они су ѡшли, вајда, за Нѣмачку. Ая су имали, јѣя синовац, је—я—неко, и мѳр бити син, како се зѳве, је—я—ти—то нешто пада, у Паянци, од ти неѳве фамилије, како се зѳао, Јука је мѳј знао све њи...

Нисам имала деце, а мѳј муж, от партије ѳдрѣђен, он је бијо пѳлитички кривац, прѳгањан, и бѣжо је из армије, и рањен, онда га партија

одрѣди, на састанку, да иде у Гајдобру; онда су цело село били су Немци, ту живили. Некојко фамилија, она Катица Крвчин, што су имали кафане, мајо српски кућа, и он онда тако каже, како ће он ићи, кад није, мисим, шкљован и административан, каже, ми ћем теби, каж, наћи апотекаркиног сина, је—я—Небојша, как му имајо, и Спасу Љубинкиног, сат су они у Паланци. они су живили. И таг, два чиновника, и остане, вај, Корингер, и још један остане од Немаца који су били у општини равије, знаш, за време старе Југославије. . . Да буду с њиме, кад у селу се нешто тражи, да они знају касти Јуки, и који су сад. И тако то је било, радили су они, је—я. И онда. . . —Нате шта, ја би ишла.

— И тај мој муж оде. . . Кат су га одредили, ај, шта може. То су тамо допили, дођу, Немце дођу, плачу, на[ш] шта је, војска долази, долазе Руси, Бугари, партизани, цивили, онај оне оно, онај оно, ај, сат, како он одговоран, командир војне станице је био и секретар, како сад он то да сагледава народ, и та Шпицова ћерка што је била с нама, Ђеза, Франц је отио четрдес треће кад је он, овај. . . Мирин отац је био Рус. Ту девојчицу сам ја имала, наш, нисам ти по реду казала. Осамнајсте године, кад је била у Русији револуција, па су ту поједини избеглице дошле, Руси, у Југославију. И он је био кот Шпица у млини књиговођа, и на куделари. Та је девојчица, што сам је ја узела, усвојила, њен отац. Од осамнајсте до четрдес треће године. И онда, кат су оно Немци једно друго гоњили, пропаст је било, како је ко пролазио, и ми и они, и тако да он оде. . . И тај Ђезин, овај, Шпицов зет, Ђезе, те газдар^мце де је Јука био до општинска на стану. Е она је имала сљужавку, јако су биле фине, и нарав, да има и доброт у свакој вери, како ко се понаша и тако. А та, она каже: "Чика Јука. . ." Док су ишле ове жене на посто, Немце, а он онда је ндо да код оца иде у млину да ради, којко је мога да учини, да не иде с њима. А те девојчице су, ди је пекара, тамо, у оном шору, Црногорка, Милчева нека је била, два прит кућом, па кад су партизани дошли, ња осморџу. . . Учитељица оде је била, овај, Чампраг; ту је била учитељ^мца и он у канцеларији. Онда они биду прибачени за време Југославије у Гајдобру. И становали баш ту кот Шпизове ћери, два кућа ту ди је Бекерова. Ту су становали. И, онда су крос политику косили. Та Мирина маћи, Ида, и та учитељица и тај чиновник, Чампраг. И, кад је дошла слобода, они њу, ња осморо протерају, једног Мађара и не знам, ња осморо протерају у Паланку. И ња трџе која су сарађивали с партизанима врате, а Мирину маћер убију. Наш ти шта је то. А ти двоје деце партизани оставе, код те, овај, Црногорке, у комшилуку. Имала и она двоје деце. И оставе. Ај

онда, једну нџџ, нџј плачу деџа за матером, је—я—да. Већ што су мај^о чула, џбију стан, тамо шта су џплачкали, наш како је то било онда, не знаш, мајада си, је—я, ко је раније; је—я—да, живијо, стар... И дођу у општину, и каже ту Јуки и џвима коџи су руководијоци тамо, да су стан џбили, и не та деџа плачу, ди је маџи, не може она и џи држати, има неџну деџу. И те, и Корингер, и Јука, разговарали су, је—я, чиновници, да та Шпизова ћерка, Ёлза, узме ту деџу код не, две девојџице. Једна је имала две и по гоџне, а једна је била, ваџда, прет гоџина. Руска та деџа, наш, тамо. Неџа је маџи из Украјине, руска Неџица. А ту су имали у Гајдобри млеџкару џтац и маџи. И кад џнџ ће доћи расујо, џни онда џду, ваџда, у Неџачку, прибегну, је—я... А тетку—је имала у Беџограду, и џна је џтшџа. Ё, сад види. То ја, ћеро, моџда сам ти и доџадна, деџе, опрџсти—ми. Ё, сад, та гаџдарица, бџјала се, и та неџна служџавка. Сам каџ: "Чика Јука, нег дође тетка Дџара", каџ, "да ми нисмо саме." А ја имала џца и маџер, и имали две краве и свиња, држали смо, како ћу сад ја, каџ Јука: "Не може она доџи, слаџбџ зправља, трипут оперисџана, и старе џставит", каџ "нек не води брџгу, нек само џна доџера", има џна ране, па ће џна са мном раниџи и помати. И так је и било. Узме Јука једног Маџара и Пароџана једног, што је там бијо бирош, па каже да џни свиње наше на коли принеџу. Не могу џстанџ бабу и маџер. И ми две крџмаче и четџир раџениџа, слаџбо су џдали до башче, на десетџну и тако, већ упоџа били деџбели. И, џни каџ: "Чика Јука"; јеџен била, џктобар, четрдеџ четврте, каже: "Ми џем полако џи терати", неће џни на коли. Кад џно, блато и кише џне, моџкре, џни уморени, упоџаг деџбели, па леџали у блато, па кад, овај, џтерају у џбор, бџтџн, а џни за три дџна доџбили црвени веџтар и угину нам сви. А там бијо Јџаза и Цвџтко, неџки Цџгани, у Гајдобри живили, од... Давно, је—я. Па дођу, па каже: "Чика Јука, и ти, тетка Дџаро", није било онда, како се џна сџџа зџала... Није било маџне сџде за скуват сапун. "Ми џемо", каџ, "то, слаџнину свџ огулити и истџпити", па у каџице нам нађу...

Тџко деџе ко што данаске деџеџ напуштене. То је тако, кад неџко дође, џна, таква је миџрна, није плаџкала кад је та ћерка узџла, Шпизова ћерка ту до општине, и ја сам, као, доџша, и са мном џма се укџџпиџа, не зна да гоџори, маџа је била. Кад, Јука, поџџа је, маџа још, џна, џн дође из општине, џна дође у предњу сџбу па леџне: "Комџдант", Јуки каџ, сеџдне код неџа на кревет. И тџко ти је онда џна, каџ дођу партизџани, видиџла џца у, шта миџши ти, слику, така маџа, кад џн џтшџ, вај, у неџачку војску, па глеџдала слике; па кад види куџасти крџт на џцу, џна, така малџџка,

тура у шпорет, шта мислиш ти. И, тако да је она, ја ишла са рањеницима у болницу, спремале и жене друге, била сам у пеџији онда, тако је било време, кат како, неком рат, неком брат, ет, како ко проводи, а она, овај, онда остајала са њоме, а кат сам ја код куће, дођем онда ја. Онда, сад, видила сам да ми нећемо ту остати. Онда су неџа тражили Грци, дошли пет њ по њада у Буљкесе. Тамо исто била револуција. Па дођу у Буљкесе пет њ по њада Грка... А онда, хеду ови Херцеговци насељити у Гајдобру, њмали свој распоред, а неџа одрече да њн њде у Буљкесе. И тамо је њн њмо чиновнике и њде тамо, и Грци су сваџта чинили, нате шта је, по кућама, и моџо је неџе и да затвара, свакојако, њ, ја онда, док је њн њтшо Буљкесе, била, њс Парага две Парошкиње, у млини радиле, чиновнице. Останем те двоје деце, и етој те две девојке Парошкиње са мнош, у том стану Шпигове неџи. Е кад, једаред, не могу џтад заувек, приђем у Буљкесе и ја код неџа з деџом, е, сад знам да неће њн џстати, за време је тако одрече, да не то мјаџи приватити, чиновници, и да немој ми доћ кући, и ја онда, шта њу, то, ми спремали за рањенике, па спремали за децу њву сироту, коју з без родитеља џстали, болнице, домове те, а давано овако у домове. И ја извадим њз општине у Пајанки и у Новом Саду, кажем, не можем кат се вратим џбадве узети, стари родитељи ми и џбадвоје неџдрави, њву једну њу узет, кад нисам њмала моје деце, нисам родила никаде, а пратиле ме блести, операције... И тако је и било, њву одведем у Бечеј, у дом, и била је у дому и у Градишту, кат како—ј било, и њву маљу водила увек да се виде, и кад буде распуст, њва старија доџазила код неџ, јако су биле једна према другој. Онда њва путом пјаџе, кад идемо из Бечеја, а њна лежи меџни на криљу, каже: "Мамице моја", мисим, "што нисмо џстале доџе код Миле, да смо спавале." "Па", реко, "кад не можем, морам да идем кући." Онда кад њва дође, а њва мања волеја з другарицама, била је у школи први џак, и учитељ... ица је волеја, и цџели разред. И тако је била пријатна, приклоњена свакоме, и неџм ту да сам ја њмала, ко што сад з деџом, деџа напуштена и самоволна, ја сам с њом тако... И тако да, овај... џтац њх тражио, прико црвена крста, кат су неџмаџка деџа по четир стотине, транспорт ишли, а њна била код неџне, моја маџи обџлена, видџ се умрече, њне хеду џгити, а њне неће да ѡду ни једна ни друга. Ова старија џца се сеџа, а њва маља не сеџа, је—я. Не иде се њма, а ја не знам шта њу. А њн пише: гоџпоџа Даро, јако је џлини бџио и шкољован, и знао више јџаика, извињава се што њн са[д] то чини, и ви би, каже, вашу децу тражили; а њн кад је џпио, ни неџм по реду, то је цџа ѡсторија, и даље моџи доживљаји... А њн, кад је

тò ђтшо с Нѣмцима, а ђн ђде за Русију, тако је фронт ишђ. Па буде на раду, Рус је окупирђ и кђје је бѣло народности, јѣ—я, на пђсо. А ђн каже, кад нам је прво писмо писо и тражијо Гајдобру, да чѹје дѣ су дѣца. И ђни кажу да смђ ми у Буљкеса и дају атрѣсу. Каже, кад је чѹо први пут српски гђвђр, тамо на раду у Русији, а ђн сав срѣтан, јѣ знађ је више јѣзика, каже: "ђткуда_сте ви, мнђдѣли?" Кажу ђни, ђшли тамо на... на шкђловђње. Дѣца бѣла и ђстали пђ кућама, кђ је примијо, што су се даље шкђловали. Па кажѣ: "Жђлосно је тђ кђсти, никад више мајку у Србији нећемо видити." А ђн се није смѣо показати да је ђн Рус, јѣ ђн је избего ђнда, револуција је бѣла, па избего, ђвђмо прибего и... Кђри... нѣ. Како се звађ, у Гајдобри, што му је бѣјо кум, исто Рус што, и... Бѣло је њѣ, јѣ—я. И тако да, овај, није се смѣо покђсти. И ђнда... Ви, ђставијо. Ицрпљени на пђсју и без одѣја, ђнда га ђва, шогђрица и, и баба у Нѣмачкој, њѣ наѣје, па га привђте док мајя није дошо на снагу, вајда, и док није нашо пђсђ, и ђнда, кат су дѣцу ту вђдили, а ђн ђнда намѣрава, не би ђн њѣ вђдијо, кад маѣ није жива. А ђни кажѣду: "Па какђв си ти ђђтац", баба вѣли и шогђрица, "ка[д] ти твђју дѣцу не тражиш." И тако, рѣши се, и толикђ нам се извињђвђ, и ту што—з—дѣца ѣмала ствђри, тђ је Лука свѣ попѣсђ, ѣма тђ свѣ, спѣсак, што смо принѣли нѣво, а дђста кђђт Шпѣза тамо, није кот Шпѣза, код... Франца ђђк што је кафану ѣмђ. Тамо је принѣто, нѣсмо мђгли принѣти, тђ кат су насѣлили кођђности, ђни_су тђ свѣ узѣли, јѣ—я, није важно. И тако да, овај... До чѣга_сам дошла, Бђже. Њѣро, ђј, сѣти_се, шта сам казала ђво пђслѣдне... Кад и[х] је као тражијо. А, ђни нѣће. А, ја мѣслим: Бђже мђј, Бђже, како би мѣни бѣло жђо. и данаске ми је ђстало на срцу, ђшли_су педѣс прве гђдине, тђ ѣма гђђдина, у Нѣмачку код ђца. А ђнда ја њѣ спремам, видѣм сђд није кѹд, жђо ми је, и њѣма и мѣни; нѣће ђне... ѣмала три нѣтке, дђбила, овај, од Грка, вђдили је, нѣва дѣца ђђстала тамо, и сѣстре, ил како кђга ѹвђте, рђт је такѣ, је—я—да. А, овај, сѣтѣ_се нѣѣви, а ђна, ја купим у Пѣтрђвце гѹшчиѣе, а ђна чѹва гѹшчиѣе. А ђни њѹ ѹзму, па и одвѣду. И сђд, вѣме рѹчку, Лука дђђје, трѣб да рѹчамо, Мире нѣѣма. Њђ[ј] је право ѣме бѣло ѣрена Стојђноиѣ, а ђна стђрија је бѣла Јудмила Стојђноиѣ. Та, та руска ѣмѣна. Ај мђра бити да је порѣкљо од Југословѣна који је бѣло у првом рђту зарђбљени от Срђља, па вајда је тђ назив, српско прѣзиме, јѣ—я, Стојђноиѣ. И такђ_ти је ђнда, овај, гѹшчиѣе чѹвала; нѣѣма је, ја се јѣдим. Идѣм, тражим је, а Грци кажу... Каже: "Тѣтка", каже, "Мѣра је с нама ѣшла." Па што се ви нѣсте јђвили, ђна је мајя, не разѹме. И вђле свђко. Научѣла грѣчки. А ђнда и: живијо Тѣто, па живијо ђнај нѣв, како се звађ,

нѣсв прѣцедник. Онда је вољу; онда декламује; онда у вољу кад идѣ такѣ, сви су је вољели, јѣо, то је јако дѣте бијо пријатно. И тако да, овај, ѣне, ѣна буде с нѣма. Кад, онда тѣ, ја мисим: како би ми бијо кал би мѣје дѣте нѣко да мѣни нѣ да, Бѣк те, па вајда је тако даѣ Бѣ[г], кал нѣ[мам] мѣје дѣце, а најбоље сам от сестѣра сам дѣцу вољела, а није мѣ даѣ Бѣг да имѣм. А како би ми бијо кад бѣ мѣ нѣко мѣје дѣте усвојијо, па да ми нѣ да. Прѣђем, прѣђе и крѣс то. И такѣ_је даѣ Бѣг, да мѣрам да видѣм како је имати дѣте, а како је бид без нѣга. Крѣс тѣ да прѣђем. И, тако онда, кал[д]—нѣду ићи, нѣсѣне ѣне ни јутке, па ѣцове одѣло, па мѣтерно. Мѣ у куѣере, чѣтир куѣера спѣковали, па нѣј лѣпи колача, па мѣсѣа испѣчѣмо у пѣту да имѣју, да понѣсу свѣга, спѣкујем. Онда, кат смо ѣтшли у Бѣоград, па онда бијо то такѣ, ди се чѣкајо, онѣ, кѣ пѣтује, и транспорти тѣ, ѣ[д] дасѣка тѣ барѣке, а мѣ онда, тѣмѣ_смо и[ѣ] Сентивѣна имали рѣдом нѣкат, па смо нѣшли, кад ѣнда, трѣба ујтру, дѣне вѣѣ, да иду, ѣлѣмо; онѣ_је цѣло врѣме лѣжала на мѣм крѣну и припѣкале и ја и ѣна. Ё, сѣ[д] кад је вѣз дошѣ, ѣде мѣ с нѣма. Нит ѣна ѣне јутѣка, нит ѣне тѣ, нѣ идѣ_им се, а штѣ ѣу, како ѣу, па онда у кѣси. . . Кад, ѣне пѣчѣу. . . А, војници тѣмо и дѣца нѣмѣчка, иду свѣко свѣме, јѣ—я—да, и вѣче и[х] сѣце и радосни, ѣне сѣм пѣчѣу, знѣш. А војници пришли, па кѣжѣу: "Штѣ тѣ дѣца пѣчѣу?" Па кѣжѣм^о мѣ тѣ, како је бијо, да. Кад је ушѣо тѣ у канцѣларију, тѣмо код ѣвѣ, што нѣду с нѣма пѣтовати, тѣ сѣстрице црвѣна крѣста, а ушла ѣна с Јуком унутра. А тѣ јѣдна кѣже, кѣж ѣн да нѣмамо дѣце и кѣкѣ_смо библи усвојѣли, и ѣт сѣд рѣдитѣл трѣжи, кѣжѣ: "Чѣко", кѣже, "штѣта што ниѣсте тѣ мѣну на вѣше имѣ прѣ мѣсѣс даѣна привѣли, нѣ би је мѣрѣли даѣти." А ѣна глѣда, кад је бијѣа, ѣн. . . "Чѣка Јука, зѣшто тѣ ниѣси сѣдѣијо", ѣна вѣли. А ја ѣнда, мѣни ѣна гѣвори, ја кѣжѣм: "Мѣро мѣја"; док ме тѣтка звѣла, пѣсле мѣмица, и тако ѣостајо мѣмица. "Јѣ—я—да", рек, "сѣ[д] ти је жѣо на тѣту што вас вѣди, а жѣо на чѣка Јуку што није сѣдѣијо." Ниѣшта. А тѣ војници, кат смо, вѣз дошѣ, пѣчѣу ѣне, пѣчѣу. "Зѣшто пѣчѣу?", кѣжу ѣни. А тѣ сѣстрице двѣѣ, ја им нѣбѣди спрѣним, па лѣпе јѣстѣѣди, па тѣ, у купѣу, пѣтовѣле до Нѣмѣчке с нѣма у том купѣу. Нит су, кат су ѣне стѣгли, атрѣсу_су имали од ѣца, а ѣ онда, ѣне сѣд нѣнѣду, дѣвет сѣти бијо увѣче, нѣне чѣкат ујтру, сѣт кад имѣју адрѣсу, сѣ[д]—нѣду ѣне нѣ одвѣсти. И так и бијо. ѣду на стѣн, кѣцају на вѣрата, ѣтац ѣтвори. . . ѣва стѣрија зѣгрлѣ_га и га се сѣпа, а ѣва мѣла, што је ѣстѣла сѣ мном, стѣла на вѣрата, ни мѣни. Не пријѣзи. А ѣн ѣнда кѣже, да није имѣ слику, рѣније што сам ја пѣсѣјѣла, из Бѣограда, кал[д] нѣду ићи тѣмо снѣмљѣне, нѣ би и[х], кѣо, прѣпознаѣ. Гѣдин двѣ даѣна, кѣјко је прѣтѣкѣло, није и[х] видѣијо, јѣ—я.

И каже, онда, увек, и како је он, пишо нам писму, како је то било, како су и[х] довели, и како је он то гледи и посматра, и не мож и[х] прилагодити, ову мају, на[ш] шта је. А каже: "Онда сам", каже, "отворио те кроне, и гледи, и дичим се вама, не могу вам се захвали[ти] толико, док не би могао доћи да..." Све он то... Каже: "Што сте ту децу као права мајка", каже, "ви", као, "спремили", па се сећа кад је био оде у Бајкој, коначе како су оде прљени, нису ни дирнуле то што сам ја спаковала, и оне плакале целим путем с отим сестрицама, нису теле да једу, разочаране. И он то види све. Онда су тако уплакане и леге, заспале, каже. Онда, после, кад ја пишем, а он пише мени, захваљува се и извињава: "Немојте, тетка Даро", иа госпођа Даро, кат како, "тако жалосно писати, деца", каже, "кад добију писмо од вас, оду у другу собу, седну у фотелју па плачу." Ај после он избегаво њима и даћи, да оне, ипак, одвикавају, кад не мош, је—ја... И види, онда је ова старија... Ожени се, не могу деца без мајке кад ова, је—ја, нестала. И он, шта ће, ожени се, морају они децу настати у шкољу, он је у општини био и тамо чиновник, у Немачкој, ко и оде. И, овај, ишли на школу. И, ова маја се упозна ис Персије с једним, ис Техерана. Оно на студије био у Бону, а и она, заједно у школу и упозна се. Три године је тако, упознала се, и о[н] нама није тео да пише, зна да ће то, и о[н] није задовољан, толико... Правио је кућу. Све он прича, како је његов живот. Како је слабо оде, написа, как његов живот, па тамо, да је бредан његов живот; па како је плаћ имо, купио, па како је правио кућу, па Мира је, ова маја, говорна: тата, овако, па вако, шта да прави, како, и мени гаражу, кад засврши шкољу, да, овај, да која тамо држи. Кад оно, друкчије се окрене, каже. Она се упозна с отим Персијанцом, и, каже, неће, каже, иће, као, с њиме. Удаће се за нега. А он, зно му; каже, вако, старији је од не и из добре фамилије, и према њоји је, вако, скрман, ај му сад, ова старија је за Америку отшла, а ова маја у Техеран, тамо ди је ра... Оде је уватио рат, па тамо каквје је судбине. И, била је, види, педес прве је отшла. Шесет осме дође. Били су у Ровињу десет дана њи двоје. Упознала се с њиме и ишла. И, пише из Ровиња, да—л—ћу—и[х] примити, ну и њеног вереника. Како не би примила. Ај ми у башчи радили, ја и Јука, дођемо кући, сва разочарана, и радосна, и жалосна. Каже он мени: "Даро, онеш ти ићи на станцу са мном", имали смо коње, "ил пеш сачекати?" А ја кажем: "Не знам, да се одлучим. Ићу с тобом." А не знамо ни у којко ће сати доћи. Кад, ништа. Доће моја сестра и баба Ђвица и баба, кад ми дођемо, да нису сами, купимо шта ћемо и[х] дочекати, и комшије ће доћи, да и[х] понудимо, је—ја, што треба, вечере.

Сједнем ја с њим, одемо; кад ми на станицу, око четир сата стигли, а вода иде. Стаде он, чува кона, а ја, ајде, гледам. Видим сам два путника на крај ондага вџа, вагона. И обадвоје у панталоне и куфере носе. Сад ја идем, јесу они још нису. Идем ја, дете моје, прикљ шина, тако, далеко је то било, а она прикљ шина иде мени и не скида рочију с мене. Кад, ми се загрлимо, почнемо се љубити, а ја... А отац јој пре месец дана умро. А ја каже[м]: "Миро моја, прими саучешће моје, чула сам да је тата умро, писала си", и реко "ђала мјарм Богу, кат се ми крос тојко годна нисмо видели, да је дао Бог да се ми видимо." А она мени, дете, ни по речци. А ја мисим, тужна је, да не може о[д] туге, а јави се Марету њеном, тако смо га, Марјан је, зовемо га Марс, јави се њему, она даље не говори. Јао, Миро моја, па ти [си] забравља говорити. Имала је десет година кад је отишла, а Мила је четрнајс. А како, кад он оде зајутра, писо је, оде у, у овај, у канцеларију, оне у школу, и с њемачком децом, таг да је она то, није водна рачуна, забрављена, је—я. А штета, добро је да је, ова... Ништа, седнемо ми на траг, ја и она, загрли се, Јука и Марс на коли, дођемо. Са[д] треба торба[к], како ћемо се споразумети... Онда смо тамо доле становали, јадовина магаџину, сјела она, она је ипак имо мало појма, да је дуже била код нас, она је ипак... Кат смо сели да доруккујемо, она: шта је то, шта је то, како се зове, она би... А ми онда, сад водити је у Нови Сад, па у Сентиван, па у Силбаш, по родбини. А то тако, видиш, да је остала, кад воле и да види, и њу сви, и тако су, је—я. И тако да, ја, онда, то је шест осме била; онда је осамдес друге била. Јука мој бијо жив. И, јави она, дође ко[д] тетке, тетку има у Њемачкој, сад је она моји година, сад је у дому старачком, ђчи оперисала, писала ми је, и тетка тако напише писмо место ње, приведе ми и сјала ми је. И, она онда, овај, каже тетки кад је дошла, јане, то је онда била, осамдес друге, Јука је бијо жив. И, дође само три дана. Сад је три дана била, да. Онда је била дуже. Кад, она ће ићи, а Јука каже, пошто он слаб, имо година осамдес пет, ја сам имала, овај, шта, млађа сам од њега осам година. А он каже: "Мила моја Миро, нећемо се можда више видити." А ја знам да она не зна говорити, па мисим, није она то разумела. Кад, она то, Цвета њој, тај моје сестре зет, јесу он ишо у Београд по њу, и ћерка, клима су и[х] дошли. Онда је била са децом. Сви троје деце и она. А Марс је осто, ратно стање, тај муж, није мога доћи, не пуштају. Осамдес друге. Јука је исто бијо жив. И, умро је, је—я—да, са[д] две и по године. И, она прошле године, кад је дошла ко[д] тетке, а она каже тетки да пише, да шаље телеграм на општину и на нас, да—я—смо ми живи и ди живимо, да има вољу да дође да је, да нас, да ме види вуче је, макар

да је тојко године била мала, има бсенај, мајо је данас деца да имаду тако бсенај, и ко одје живи стално, а не она, у свјету, а... А она онда, има вољу да дође. И тетка јави, и ми ђма тјвсграм пошлеме да Цвета јави да дође. И так су били, је—я. Радосна, онај дечко, прво дете кад је родила, мушко, јави, како је брзо бије прво порођај, и мушко дјете. И ту неки Здравко, бије у Нјемачкој заробљен, ко ће ми сат протумачити? Каже мени Здравко, Здравко чита и он мисли, кад је мушко дјете, да је то, овај, да није... Миси да је женско дете, кад је моје име, Дара. Ка[д], ти моји из Нова Сада дође, чита Цвета, он је бије у Нјемачкој и зна...

(Даринка Дамјанов, 1909)

Ту на пошку ли је афтбуоска. И ја сам била мала, она су мене дали; Дара је онда имала, кољко си имала година? — Дјед година. — Дјед година, и она је мене чувала. — Држала је. — Чувала ме. И није она, тако, прико дана, је—я, и онда... — Да, мајер је одвде. — Одвде ме у бирцуз. — Било ми жао детета. — Кафану смо имали, кафану, знаш. Вјелика кафана била. Е, ја, после, кат сам одрасла, је—я—то сад већ снима? Ја, после, кат сам одрасла, онда сам и ја у кафани радила, онда није било конобарки, већ ми, укућани наши, ми, кат које. И долазио је свјет, и ја послужујем, и свје. И, и онда је играло кољо код нас, девојке и момци, свирали свирци, и, и то је било лјепо. Није ко сад. — Обичаји они. — Сад, сад нема ништа. Сад ва ђмјадина ни не иде никуд, ту некад у дому се скупе, ая... А ми смо сваке недеље, игра кољо, и ми се ђправимо и дођемо, ту код нас играло кољо онда и, и што, тако се провђидило, боље него сад. А сат само брзо, брзо, брзо, сам брзо, брзо. Свје на брзину иде. А не знам, што да кажем. Е, сад, што имаш ти да питаш мене.

Били су коњи и коњи су држали и радили, и ја сам, мој брат имо два ждрѣпца. А ја нисам имала оца. Кат сам имала пет година отац ми је умро, онда је брат настао да ради, и имали смо два коња, добра, ждрѣпци су били. — Салаш, земљу, је—я. — Нисмо имали салаш ми. — Нисте? — Нисмо. Нисмо, па Милошов је салаш, мог мужа. Онда—сам—с ја удана, кат сам имала деветнајр година. А догле—сам—с ја нарадла код брата. И кад он оре, баца ђубре, ја дрѣм. Онда парам кукурузе, онда кро[з] сејо, пљуг уватим, коња у пљуг, и држим, и сјуга, имали смо и сјугу, и сјуга пљуг један, па зашто нису на коља метли, већ ми кро[з] сејо тако, држим пљуг ја и кајасе и, и терам кро[з] сејо. И радили смо, свје смо радили. И то је било мени боље него сад; сат само на тракторе и сам, у, кад, баш сад мој муж дошо с њиве. Ја сам се удана за Пивничана. Он је ис Пивница,

а ја сам Парошкиња. И, и мене моји нису дали да се ја удам. Не даду ме, не даду, а они су имали четрдест ланаца земље. Ај било је ни три брата. Један је погинуо четрдест и треће године, у Дахауу; бацили га у пећ ужарену. А један је у Дубровнику умро, он је био, овај, водоистаљатор. И разбљо се и умро је. Онда је имо сестру још, и сестра је умрла, сат са[мо] мој муж остоо од ња. И онда су нам одузели земље, онда је нама остало седмнајст и по јутара. И Милош купи још јутро, осамнајст и по јутара. А имамо троје деце, два сина и ћерку. Ћерка је удата ту за ковачом, а синови су у Гљожани. Нису, ето, волели једна не, ни[је] да нис волели; мајо је то земље било њима, осамнајст и по јутара, ћерки смо два чим се удала дали три јутра, онда је остало петнајст и по јутара. А они онда доу у Гљожане, и купили смо им камијоне, и сат су возачи. То је, није... — Превозници, је—ј. — Да, превозници. То је, овај, како да кажем, нево је то све, не[су] (!) у државном, нису задружни камијони, већ не[су]. Они су сами. И онда су купили пљач, и направили су куће, лепе, врло лепе, на спрат. И после су направили куће, и купили су коља, и овај син што је са[д] дошо сто, ту, двоја коља има, овај син једна коља има, једна је сат продо. А сад је купио мерцедеса. И раде лепо и ето. А ја кат сам била девојка, а ја... Он[и] м[е]ни нису дали, а ја одбегнем за Милоша. И онда је то било, јој зја, зја великог, што сам ја одбегла. Ај деветнај година ми је, па шта да чекам. И кат се ова, ћерка родја, имала сам двадесет година. И ето, тако је то прошло, ко да је јуче било. — Да. Како сам. — Па да. Е сад, сад не знам шта да кажем још.

Умирала деца. Па и онда, и онда нису... — Па да шта је, било је случајева и да умре дете, скљони се то онда, лекари тако, давало, те, лекови, и так, спасавао, то сасвим било друкчије. — Ја сам ишла том Угрици. Снимо ми је срце и, и... Не знам, боље ми је било, ето и добро ми је; била сам летос у септембру у Трепчи у бањи, и боље ми је, сваки дан ми је боље, сваки дан боље, боље. Јане сам исто била, ај кат сам дошла из бање, она сам нагло радија, и нисам се чуваја, и није ми било баш ништа боље, а сад ми је сваки дан много боље. Видиш да помаже и бања, помажу и лекари и све, све, све је добро.

Тако, попа, је—ј, дође да сарани, онда је то обичај, па као и свуда, ваяда. Кад умре самртник, онда иду санду[к] купе, и мету га у сандук, и онда, кад је сахрана, дође поп и... — Дође, чита јеванђеље, ко шта тражи, је—ј, двапут, трипут на дан, док не буде сарана. — И то је, и то је, овај, вежу се пешкири онима који носе и све. Ај код нас то нема; ја сам адвентиста... киња, нате—ј? Ми суботу светкујемо, код нас проповедник

дѳе, и ту нѳема ни пешкира да вежемо, ая ми дамо, дамо пешкире, у цеп мѳту, нѳема да вежу. Дамо пешкире или библије купимо па дамо сваком. Онда тако, јако вѳле свѳд библије што дамо. Онда имају да читају. И нѳема да се пляти ни, ни наш проповѳедник ни ништа. А ѳде, попи се пуно пляти. — Црква се пляти доста и... — И у цркву кад нѳесе, тѳ се доста пляти. И код нас онда, свѳштеняк наж дѳе, проповѳедник, и, овај, читѳа, и гѳовори, гѳовори, мѳлимо се Бѳгу и пѳвамо пѳсму јѳдну, сви вѳрни се скѳпе и[з] свију сѳя, и пѳвамо пѳсму, и онда проповѳедник проповѳе[д] држи, и ту народа се скѳпи пуно; ја сам била кад је умрја у Маглићу јѳдна жѳна вѳрна, и у Паланци сам била кад је умрја јѳдна жѳна, профѳсоркина мѳти баш је, как се звѳла нѳе знам, умрја, и ѳна има сина, вѳјно лице. То је било лѳне, вѳнда. — Ви дѳбили угѳл. — Нѳе трѳб нама угѳл. — Ёно, истовѳрају. Ёно га, камѳјѳн истовѳара. На[ш] штѳа, тѳ мѳр бид за кѳлдрму. Тѳ што се насипа, тѳј шљѳнак, штѳа ли је. И онда знѳш на чѳму си. — Да. И тако, ѳт видиш, ми ништа нѳе плятимо, ми... И ондак ѳ[н], на примѳр, овај, нѳе пляћа ѳде, как^о се тѳ зѳве, парѳхију. — Парѳхијѳя. — Парѳхијѳя. Тѳ се пуно пляти. Онда, овај, кѳ нѳе пляти, попа нѳе да га сѳрани. Онда позѳву нас, нашег проповѳедника. И ѳн сѳрани, ништа нѳе пляти, ништа, ништа, ни дѳнара. Тѳј нѳема трѳшка онда. Нѳема да даје, јѳ—я. — Нѳема да даје. — А наш... — Како чѳји закон и ѳбичѳји. — Да, па да. И нарѳчто данас, данас, јѳя сѳт смо вѳћ на, на измаку. Миљѳш јѳтрос ѳтишо по млѳко, сѳд ѳу—я свѳ помѳшати, је—я—тѳ дѳбро? ѳтишо по млѳко, и тѳ што нѳси млѳко, свѳки дѳн нѳсим ѳд нѳе литру млѳка; а ѳна кѳж: “Мѳлим вас, причѳкајте мѳло док ја не ѳднѳсѳм у млѳкару млѳко.” И Миљѳш сѳдне, и кѳж: “Глѳдајте телевизѳр.” А кѳж, и[з] свију дрѳѳава се скѳпили, тѳ, како да кѳжем... — Владѳри. — Владѳри, да. И нѳема мѳра, нѳема мѳра, сѳмо свѳђа и зѳд, и зѳд и зѳд. А Миљѳш кѳж: “Нѳеће ни бити мѳра, Хрѳстѳс ће брзо дѳћи.” И стѳврно, дѳѳазак Хрѳстов је ту, сѳм што није Хрѳстѳз дѳшѳ. Нѳећ се напунити двѳ илѳаде гѳдна, Хрѳстѳс ће дѳћи. От како је свѳт пѳсто, како је Бѳк стѳврѳио чѳвека, имѳ... Како је Бѳк стѳврѳио зѳмљу и чѳвека, двѳ илѳаде има гѳдѳина до пѳтопа; от пѳтопа до Хрѳстовѳг рођѳња двѳ илѳаде гѳдна, а от Хрѳста сѳд имѳмо хѳиљѳду дѳвет стѳгна ѳсамдѳст ѳсам гѳдѳина. И, а тѳ је онда шѳста хѳиљѳада гѳдна. А шѳст илѳада се гѳдна нѳеће навршити, док, Хрѳстѳс ће дѳћи. А ѳ дѳну и ѳ чѳсу, тѳ нико нѳе може знѳти. Јѳя пѳтајѳ су ѳпѳстоли кѳ[д] ће дѳћи, а Исус Хрѳстѳс кѳш: “Тѳ нико нѳе зна, ни ја, ни ѳнђѳл ни ја, до ѳтац мѳј сѳм.” А знѳмо по знѳацима. Ево зѳмљѳтрѳси су свѳда. — Свѳ се дѳшѳва. — Свѳ се, свѳ се дѳшѳва, и тѳ сѳм на брзѳну, сѳм брзо, брзо, брзо, брзо. Свѳ се дѳшѳва, и зѳмљѳтрѳси, и пѳдѳње звѳздѳ и, и рѳтови и... Тѳ свѳ

пише у Светом писму, све, све. А ми читамо, ја сваки дан читам Свето писмо, сваки дан. И спремамо се за небеско царство. Јея ко, ко хоће да живи вечно, тај мора да прихвати десед божји заповести, и да верује да је Исус Христос син божји, дошао на земљу да спасе и нађе човека који је изгубљен. Е, сад, ето толикó. И ето, и вама ја то сат сведочим, а и ту ћете слушати.

(Вемка Црњански, 1918)

(Даринка Дамјанов, 1909)

Ту сам рођена, у Парага. Ишла сам у школу, и кат сам завршила шкољу, на селу, је ли, како нисам била нека шкољована, ишла сам шест разрѣда у школу, онда сам се удаја кат сам имала двадес... Нисам још пуно двадес гођина имала. И ту сам се исто у селу удаја, имала сам оца и матер, и две сестре и брата, и деду, и бабу, и стрица, и стрину, и они двоје деце, ми смо сви живили у кући једној. И тако да—сам—ја удаја, тако, из друштва тог великог. И опет се удаја у друштво, ди има стриц, и стрина, и нева деца, и мој муж, и моја свекрва, и живили смо тако, овај, петнајз гођина у тој кући. И није онда било ко саде да кажеш: нећу, кад неко каже, мислим, свекар јея свекрва кажу: "И[ди] донес воде", јея нешто, то се морало слушати; мој свекар иде у цркву, мој отац, док сам била девојка, ја увек нега пољубим у руку кат пође у цркву, испратим га на улицу, и матери моја кува ручак, и стрина, а ја ако не идем у цркву, ја онда нешто подмажем њима око ручка, јея спремам у соби и, није онда било тако, све на струју и на... Ноживо се у пех, селачку ону пех и шпорет, није било ови бели шпоретова; зидани шпорет. И то се скува ручак, и дође мој отац ис цркве, и деда и мајка иде у цркву, и ручамо, и онда свако, како да кажем, мама, матери моја и стрина, дођу неве, наше комшинице, и оне седе и причају, е, ја одем код моји другарица, јея оне дођу код мене, и тако прѣђе нам недеља. И, ако је зими, онда штрикамо, шлингамо, ткамо, матери моја тка, ја сучем црѣви, онда сам се после и ја научија, па и ја ткам са стрином и... Увек два разбоја см^о имали у кући, па сучемо црѣви и ткамо и све, а ка[д] дође прѣлеће, онда се сје башта и ради се по башти, по кући, и онда се иде на њиву. Сјју се кукѣрузи, пасуљ и све. И, ка[д] дође лето, исто тако, овај. Иде се на њиву, коси се жито, није онда било комбаја ко саде, и машинна т[р]а[к]; рукама све се то радило. И ка[д] дођ пасуљ да сазре, пасуљ се чупа и све тако рѣдом. Жито се коси и све, беру се кукѣрузи и... — Све ручно. — Имали смо увек бостана много, па бостана, любенице, Боже, велике диње, па то је

била мѝлина. Нѝко тѝ нѝје мѝслијо да прѝда. Дѝца дѝђу, пѝслѝ сам ѝмала мѝју дѝцу, стрѝна ѝмала нѝну дѝцу, кат—сам—с—вѝн—удѝла, тѝ дѝђу дѝца, ѝмала сам тѝ зѝву, у сѝју удѝта, нѝна дѝца, нѝко тѝ нѝје бѝјо тако грамзлив за дѝнар ко сѝде. Нѝко. Прѝ свѝга дѝца нѝсу ни ѝмала нѝваца. Јѝ сам се удѝла, јѝ нѝсам знѝла штѝ је тѝ ѝмат нѝваца. И кат сам бѝла дѝвѝјка, мѝти мѝја ѝде мѝне купи шта трѝба, цѝпеле, ѝлину и свѝ. Бѝле смо обѝчене нѝс трѝ сѝстре, штѝ нѝма мѝти купи, тѝ је нѝма бѝло дѝбро. Сѝм кат смо куповали капѝте зѝмске, вѝн кат сам ѝмала осѝмнѝјз гѝдина, ѝнда сам ѝшла у Нѝви Сѝд, прѝви пѝт, да прѝбам капѝт; а вѝко нѝкаде. Нѝкаде. Ы, кат сам се удѝла, кѝкви, нѝсам јѝ, нѝје тѝја, ни смѝја, ни тѝја да кѝжем: ѝ, нѝћу, кад нѝко. . . Рѝчѝмо, па нѝм вѝде, јѝ ѝма скѝћем и донѝсѝм вѝде. А сѝд нѝје тако. Ако си жѝдан, устанѝ па пѝј вѝде, ако нѝси, нѝси, је—ј—такѝ, Бѝдо? И тако, ѝто. И прѝвѝјѝ сам, ѝто, и вѝек, мѝж ми је умрѝ, свѝ су пѝмрли, мѝти мѝја, ѝтац, сѝстре мѝје, јѝ сам ѝстѝла, ѝто. Ымѝм сѝна, ѝмѝм снѝву, ѝмѝм двѝје унѝчѝди, ѝмѝм двѝ нѝрке, ѝни, јѝдна ѝма јѝдно, дѝвѝјѝцу, ѝвѝ ми мѝлѝја ѝма двѝ сѝна, и ѝн је ѝженѝн, старѝји ѝма вѝн дѝвѝјѝцу, Мѝју, бѝли су тѝ ѝ сѝви, и лепѝта, ѝто; сѝт сам и прѝмбаба, бѝла бѝба па и прѝмбаба. Па ѝмѝм тѝ мѝје зѝове, нѝног сѝна и нѝву дѝцу, и нѝви унѝчѝди, и ѝни дѝђу. И свѝ вѝчу: "Дѝ си, бѝба ујна?" "Њво ме." А тѝб се сѝде рѝтко кѝ тако, овај, рѝди и пѝхѝђѝју, нѝте. Тѝ сѝде, дѝнаске је вѝрѝме тако дѝшло, свѝко за сѝбе жѝви. Па ако ѝмѝш ѝмѝш, ак нѝмѝш, ѝпѝтѝ тако. А прѝ нѝје бѝло тако. Сѝт кат се, јѝсѝн дѝђе, пѝради, ѝјде кѝт кѝмшѝнице, ѝна код мѝне, јѝ код нѝ, ѝкупѝмо се, нѝ сѝм нѝз двѝ, кѝяко нѝс, пѝна сѝба, и сѝдѝмо и прѝчѝмо; нѝје бѝло рѝдија, нѝје бѝло телевѝзора, нѝје бѝло нѝшта; чѝк нѝје бѝло ни свѝтѝла. Спѝрам јѝмпѝе. Сѝд мѝји унѝчѝт кѝш: "Кѝко с тѝ, бѝба, штѝрикаѝа и. . ." Па лѝѝпо: мѝтем на стѝб и сѝдѝм и штѝрикѝм и. . . И свѝ. И нѝложѝ се ѝ пѝћн, док нѝ свѝнѝ свѝ је, и дѝручѝ[к] гѝтово и свѝ. Устајѝ се и дѝручѝје и ѝнда свѝк ѝпѝд за свѝѝм пѝсѝѝм. А сѝд, бѝме, нѝје тако. Сѝт се, овај, спѝва дѝклѝ кѝ ѝне, кад, кѝ је зѝпѝслѝн, тѝј зѝдѝ на пѝсѝ, а кѝ нѝје, ѝто. Јѝ сам стѝра, ѝстанѝм кѝт куће, спѝремѝм, скѝвѝм, ѝпѝрѝем, и свѝ тако шта мѝжем урѝдим. Њто. Јѝ мѝслим да је. . . Да нѝд бѝд зѝдовѝлни, штѝ сам вам ѝспѝрѝчѝла. — Јѝсте.

— Знѝте, кат сам јѝ бѝла дѝвѝјка, ѝнда нѝје смѝнѝ се тако ѝни на ѝгрѝнке и, кѝ сѝде што се ѝде. Нѝје ни бѝло. Нѝдѝлѝм се ѝде после пѝднѝе, кѝко се рѝчѝ, тако ѝко пѝја двѝ, ѝ коѝо, тѝ се зѝвѝло кѝѝо, у јѝдну кѝфѝну. И тѝмѝ се свѝ ѝкупе, и мѝмѝци и дѝвѝјке, и ѝво вѝко, мѝлѝје жѝне и лѝуди, и тѝ дѝ мѝрака, до јѝдно штѝ[ѝ] сѝти, и кѝни, бѝло тѝ лѝто, бѝло зѝма.

Никог. Ђ, онда мѡе другарице, ту било у комшиљуку, било је нѡш чѣтири, онда мѡ седѡмо. Јѣдну нѣдељу јѣя јѣдно вѣче код нѡи, онѣ код нѡс, и тако. А кат се правѡно прѣјѣно, тѡ се звѡло прѣјѣно, увече четвртка; онда се зову свѣ другарице, а момци се не зову; момци онда дѡбѣу. И тѡд мѡло бѡде, једно двѡ сѡта, мѡј ѡтац нѡ[је] тѡ дозвољѡво, а нѡј ни јѣдан ѡтац, да се купе окѡ куће, каже. Ај, за когѡ_је, онда је тако било, за когѡ_те ѡтац и мѡти ѡне да ѡдају, за тогѡ_с ѡдаш. Нѡје онда било да то ѡубав, кѡ сѡде, и да дѡбѣ кући, тѡ нѡје било. И ѣ[то] тако. Удѡла се, и каже: ћути и сљушѡј, и јѡ мѡслим тѡ тако мѡра и мѡра и, и дѡбрѡ_ми је било. Нѡсам знѡла за бѡле, а нѡсам ни за гѡдре. Сви су тако живили, нѣ ко данаске. Данас, ако се мѡло нешто пѡсвађѡ са мѡжом, ѡстави и рѡстанѣ_се и гѡтово је, нек се ѡдѡје стѡ пѡта. Нѡје је стѡд. Данас нѣма стѡда ни срѡма. Остави и дѣцу и кућу и свѣ. Субав, каква ѡубав! Субав је, јѡ мѡслим, нѡјвѣћа, кад ѡмѡж дѣцу. Тѡ ти је ѡубав. Какву дѣцу, нѣ—б ѡставѡла за кѡгљу земѡљску! Ај нѣка ѡстави жѣна, и ѡде, и ѡдѡ_се, и тако, дѣца онда мѡче. А сѡд, ѡпет, ѡва држава, как да кажем, кѡпѡй ту дѣцу у гѡмињу, и кѡ је чѣстит и пѡметан и учи, тѡј бѡде чѡвек, а кѡ нѡје, нѡје. Е зѡтѡд сѡд ѡду па краду и убѡјају и чѡда ствѡрају. А тѡ прѣ нѡје било. Дѡ. Јѡ знѡм, јѡш је онда, сѡт сам [се] сѣтиѡла. Јѡ ѡшла ѡ шкољу, у трѣћи рѡзред; а мѡј ѡтац и мѡти и стрѡц и стрѡна и дѣдѡ_су нѡ нѡиви, а пѡкѡјна бѡба, зѡвали смо је мѡјка; онда се лѣбац мѣсијѡ кѡт куће, па су ѡднѣли ѡни сѡм лѣпинѣ нѡ нѡиву, а трѣб нѡсити и лѣбац и рѡчак. А ѡна скѡвала пасѡљѡ, па каже мѣни: "Сјде нѡси, Јѣлицѣ", ѡвај, "рѡчак"; ајѡ реко, ѡћу—ј—стѡћни, било и до пѡдне ѡ шкољу и после пѡдне; онда звѡни звѡнце у пѡља двѡ, кат после пѡдне, а ѡјутру звѡни у пѡља ѡсам ѡ шкољу, па до двѡнѡјст. Каже: "Ако ѡма неки вѡдрѡкаш", ѡнѡ_з бѡрали кукѡрузи, "а тѡ бѣжи, нѣмѡј ѡћи онда на дрѡму кад вѡдѡш." Прѣ, тако, ѡду неки ѡуди бѡдати, а сѡт су и бѡдати, нѡѡпѡк, и кѡсати. Кѡш, тѡ се зѡвали вѡдрѡкаши; так, нѣће да ради, па ѡде. А јѡ, ѡвај, дѡшла до Јѡроша, јѡ вѡдѡм, крѡвѣ_су пѡсле тѡ, сѡд ни нѣма ни тѡм тѣрају крѡве; а сѣди неки чѡвек, и нѡѡчѡре, и гѡѡгљѡв, пѡ[д] дѡдѡм. Било дѡдѡва двѡ рѣѣда на дрѡму, а јѡ кат сам вѡдѡла, а јѡ тѡј мѡј рѡчак, бѡба кѡвала пасѡљѡ, и тѡј лѣбац, ѡ, нѡтрѡг. Јѡѡј, јѡ се ѡпѡшиѡла. Кат сам јѡ дѡшла: "Па штѡ, јѣс—тѡи вѣћ дѡшла." "Јѡѡј, нѡса[м], мѡјка, тѡ—с рѣкѡла, ако вѡдѡм неки вѡдрѡкаж да сѣди, да јѡ—с вѡртѡм, ѣ, сѣди." "Јѡ", каж, "нѡпѡко, ѡдѣм јѡ. Ако звѡн звѡнце, тѡ нѣмѡј закљѡчава[ти], тѡ сѡм ѡд ѡ шкољу." Смѣнѡ_се онда ѡставѡти, а сѡт се мѡра закљѡчѡти како ѡдѣш ѡ бѡшчу. Кад ѡна нѡпѡко, а тѡ нѡје бѡјѡ вѡдрѡкаш, нѣго дѣда мѡј ѡзѡнѡ прид мѣне. А јѡ нѡсам нѣга пѡзнаѡла, ѡпѡшиѡла_се. А ѡн скѡнѡ шѣшпѡр, па сѣди, у кѡшуљи. Јѡ, кад је ѡна дѡшла; "Јѡ", каж, "нѡпѡко, па штѡ тѡ

нис вико Јелицу?" "Па", каже, "нисам ја њу видио." "Па", каже, "она побегла." И он узме тај ручак и лебац и однесе. И баба стигла, нисам ја још ни дошла у школу, сам баба дошла, она се смеје, па, није ме грдила; па каже, овај: "Па то је деда бијо." "Па ја[о]ј, ја... Ти си м[ен] рекла, баба, да ја побегнем." И ја тако, овај, дођем, и звони звонце. Дође баба, и ја, ајде у школу, звони звонце. А учитељ онда нас пита: "Децо, шта сте радили", тако је бијо обичај да нас пита. "Јесте научили?" "Јесмо, научили смо." "Јесте ручали?" "Јесмо." "Шта сте још радили?" А ја кажем да сам носила ручак и како сам побегла. Каже: "Тако треба, бежати." "А то није бијо вандрокаш, то је бијо деда, чеко ме." У смеј онда... Да. И, тако. А сад нећемо, сад су сви вандрокаши, сад су сви косати, а није деда бијо косат ни... Сам ја се уплашила, па нисам ни гледала. Ја сам видим да седи човек, а ја не знам ко је, ја бежим натраг. И етој тако сам живила. Ето сад, не знам сад шта би више вам причала. Немам шта. Ја мислим да је доста.

Да. Прѣ је бијо срамота ако нећеш пун шифонџер наткано. И пешкира, и поднавица, и перина и... Сад нећемо сјамарице, сад кауче. — Ај је бијо... Сјање се натрпа у перине, овај, сашине се от платна, и, овај, тојко се остави, на два места, и онда трпа се, сјамарице, онда... — И то кат се, овај, увала, мислим, та сјама, онда—с то истрпа, па пере, па друге се, је—ја, па руке моје да отпадне. — Није бијо машине. — Кат сад кажу: "Ју, ај сам уморна, ај ме бољу руке." Па ја кажем: "Буте напакко."

А та, овај, Катица, она је родом из... Хоргоша. Па каже, овај, њен отац има, овај, пет јанаца винограда, па сви, мислим, недељно двапут кува пасуља, има надничара и... А њен је опет муж из Крстуре, Русин, а мајка му је Немка. Па она њи мале оставила, па се удала у Београд. Там, тог Ђорђа и Мару, ћерку, осталина код деде и код бабе у Крстуре. Они помрли, овај з деца нарасла, и овај се ожени, узме ту Катицу, а она је учила, медецинска сестра бијла у Новом Саду. А он је мајстор бијо. И она бијла лепа, и б[и] није још; добар човек. Ти што су становали тамо код нас. И она се уда за њега. И, б[и] неће да једје пасуља. А немају кућу ни ништа немају. А та сестра његова с опет уда у Врбас, е, о рату, те, Јевреје поубијали, а баба, куд је, шта је, дође кот сина; онда је наша сина, а мајка га оставила. А Кати... Он ће ћутијо, тај Ђорђе, а Катица се љутија више пута. Па каже: "Како си могла оставити га мајога", каже, "онда си живила тамо", каже, "отим Јеврејом, јела сам печене гуске и печене цигернице", они не једу друго месо; "а сад нећеш да једеш пасуља, ниси ти отпала", каже, "од грџофска фамилија", п—онда—с

онако, она је Мађарица; "па нећеш пасуља." Она доћ код мене, па каже: "Шта радиш, баба Јелице?" "Па", реко "оћ да кувам пасуља, Катице." "И ја теља пасуља, а ови моји нећ да једе. Сад нећу ићи кући цели дан, седиш ко[д] тебе." Каш: "Само ти седи." Имала дечка једног, Мишику, он јако вољо код нас да дође, и ома иште леба и сланине да једе. Једаред га понудили сланине и леба, и он страшно онда волео леба и сланине. И тако смо га сви заволели, ко да је наш. Нако, неко мило дечке бијо. А она, кат сам ја већ скувала пасуљ: "Идем и ја сат кућ, па ћу куват пасуља; ако оће нек једе, ако неће не мора", каже. И скували су пасуља, она оде, баба дође: "Јао, Јелице, Катица кува пасуља, а ја не вољем, ни Ђорђе." Кажем: "Баба, морате јести пасуља." "Па", каш, "кад не вољем, нисам ја то никад јеља." "Е, ако ниси никад, кат си гљадна, сад мораш да једеш." И, баба, пристаяла је, јешће пасуља. И тако, дође Мишика и вели, онда бијо дѣран, није још ишо у шкољу: "Баба Јелице, и ми смо кували пасуља. Јешће и баба, и таа, и мама, и сви ћемо јести." И он чује кад... Да, пасуља. И како шта умесим, а ја: "Ајде, Мишика", и однесем, а и они мени, кад оду у Њоргош, нек су били Мађари, а јако су били фјини и добри људи. Та нећа маћи увек мени пошале, воћа, грџа, слатка вина, тако, сад у јесен кад беру, а ка[д] дође опет јесен, они кољу свиње, они немају ни астал, ни когѣ, ни те, тако, велике судове, а она дође, Катица та: "Баба Јелице, оћеш ми дати?" "Оћу, Катице, све што г[д] ти треба носи." И она тако однесе, а та нећа маћи, кат пође кући, и отац, дођу да се поздраве, па кажу, прид њоме, знали су лепо српски; каже: "Катице, поштуј ту баба Јелицу, она ти је мајка друга", каже. "Ти не можеш доћи у Њоргош", каже, "да", овај, "ако се разболеш, ако нешто, мораш је поштвати." Каже: "Оћу." И, тако... Другу јесен, ја се разболеја, озлебеја, муж ми бијо у бјаници, па имали много кукуруза, па киша пада и покисја; Катица је свака коља истоварила, и дође, нарани свиње и све поради. Ка[д] дошла друго лето, Катица се разболеја, слепо црѣво, па оперисаја у Новом Саду, е иће тај нећ Ђорђе код нећа... Код не. Ја пошале поздрав, и кад је дошла, он дошѣ кући, каж: "На[ш] шта је, баба Јелице, Катици је добро, би—ј ти", каже, "теља да очупаж гуске", она имала двадез гусака. Рекох: "Како да не би." И ома ја приђем и затворим и узе, очупаја гуске јој. А кад је она дошла из бјанице, она мене љуби: "Јаој, велика ти фала, баба Јелице". Дође нећ отац и маћи, а она се фали како сам очупаја гуске. Каже: "Видиш, ја не би могла доћи ис Њоргоша", каже, "да ти очупам, зато мораш поштвати ту бабу", каже, "и она тебе, видиш како те", овај, "поштује и воле", каже, "и виш како то,

дѣте ти привѣти", каже. И онда се они отселе у Нѡви Сѡд и двапут су били. Сѡд је Мишика већ велики. Мишика сѡм ђе у Парѡге да вид баба Јѣлицу. И такѡ су долазили, и сѡд више и не долазе, не знам да су. И ѣтој тако. Сѡт сам вам, вајда, све испричала. — Баш фино. Баш фино. — А то је све било тако. — Јесте, јесте. Да.

(Јелица Алимпић, 1909)

(Будимка Пашин, 1929)

Идемо на њиву, и копамо и радимо, што рекли, је—я—да, и имаш, сина сам имала, ишо у школу, па шкѡла, па ѣт сѡд имаш унуче па чувамо, тако да ти причам? А ти сѡ[д] то већ укључила, је—я? И шта, мисим, ајде ви испитивајте, ја ћу вама говорити, — Не, ти говори сама, ништа не треба. Ти сѡм говори. Све, как идеш на њиву, как намириваш, как све. — Како намиривамо, како ранимо, чистимо свињце, појимо, перѣмо, ѣт ка[д] дође вече, умѡрни, мислим, је—я, сви се уморимо, кувам вечеру, спремамо шта ће се јести, не знам сат како, шта ђете ви да вам још причамо? — О детињству твој, дѣвѡјка кат си била, и то све. Шта знаш. — Кат смо била младе, мисим, је—я, онда смо ишли на њиву, и копали смо, и трудили смо се да купимо зѣмље, такѡ да ти причам, како смо купили... И ѣто, ишлѣ смо код бабе навек на њиву, и купили смо пѣт јутѡра, шѣ[ст], зѣмље, ја и сѣстра кад је била, овај, код маме, па смо навек ондак ишле, сваки дан у надницу, ѣно у задругу кољко смо ишле, да вајимо рѣпу, да копамо, да берѣмо кукѡрузе, да се поновимо; то је било тако за, за нас, да идемо да радимо, па да се поновимо. Кад нашу њиву порадимо, и идемо другѡм па радимо. Ё, док се нисам удаја. Кат сам се удаја, ондак више нисам ишла, онда сам ишла другѡм да одрађивам, опѣт, ко ће нама помѡћи, ко ће нама урадити? Ё, нисмо имали куће, нисмо имали ништа, онда смо морали да кућимо се, и да купимо мајо кућице, и ѣто, послѣ смо опраљали, послѣ смо дѣрана шкѡловали, ѣт сѡт смо га оженили, сѡд имамо унуче, ѣтој тако све дане радимо. Никад неѣмам одмора. Сѡт сам била одлесна, је—л—и—то може тако? И опѣрсая сам се и... Неѡј викати. И ѣто опѣт мѡраж да радиш. Ё сѡд не смѣш да прикидеш, је—я?

Онда смо били мали, је—я? Наја како је нѡсијо, овај, Милѡрада, онда смо бѣжали, па кат смо бѣжали ту на саяше, тамѡ смо и ноћивали, и недељ дана смо били на саяши. И тамѡ смо, на саяшу, добили да јѣдѣмо, кући нико није смѣо да иде. Па крос тај дѡбоки канѡл, тѡда смо

сви тако бежали, овај, и тамо смо били недељ дана, кат смо дошли, мџ дџа сам џсто кџт куће, и Швабе су све попáлили, и краве изгџреле џвима комшијама, и, овај, коњи побегли, и свињи, и џнда су мџг дџду тељи да убију, што је сам џсто, сви су побегли, а џн је сам џето кџт куће. А на астану џстало... Барјак, наш, џвај што... Застава. Вни неџа сам питају шта је тџ. А џн каш тџ је спремијо за партизáne ка[д] дџџу, да йма на астану, је—я, како је... Ёт сад не смемо џпџет.

Кат смо дошли, џвове деда Нáзи изгџрела шџпа и штáле и свињци, Тучевима изгџрела кућа, све џно џднатраг, је—л—изгџрело, је—я—се—не сеиáш? Па Нáни и џнијма свијма, а мџг дџа гáсијо, па није, овај, нáма није тџјко изгџрело кџ џвима, сáмо што ни́смо смељи да, били смо мй дџсџ[т] дáна, је—я—дá, на сáлáшу. И тамо су нам донџсили, знáм да је Пџтуя донџела фяáшу от пџт литрй дџнста, и тáмо, дџца мй смо били. Штá, јџдно четрнајс, пџтнајс гџди[на] не знам, ни́смо ймали тџјко. Па смо мй тáмо живили недељ да... Дџсџ[т] дáна нá сáлáши. Кат смо дошли кући, џто, џндак је тџ тако бйло, све пџробљено. И џнда смо се бџјали, кáко штá засвира јџл зазвџни, џндак џма се бџжи у атар џпџет, знáм да бáба буди и џма: "Áјде, дџцо, бџите у атар." А дџа је мџг ймџ коње, па су му џтерали у... Дй су џтерали, у Мађарску, дй су џни тџ йшли? Коње и кџла и све, и врати́ли бес кџџна, без йчега, ни́су дџбили. Дџклџ су џни тџ џшли, до... Дџклџ се тџ йшло, до, тџ у Мађарску су џни неџуд йшли, и џндак су и[х], овај, узџли им кџџне и кџџна и све што је, сáмо нй пустили да йду куд знáду, и џни џнда, тáкџ су се нџду, сџтра дáн, сви врати́ли кућама, бес кџџна и бџс кџџла и бџз йчега: а ймали́ смо лџпу кџбиљу, а мџг бáбо у бáшчу, па кроз бáшчине, па у атар, па, Видру џну, на бџгерс; а џн џндак нџ кријо у атару, у кукурџзи, ймали́ смо чџтри пџт јџтáра кукурџза, па у кукурџзи је кријо, није смеџо да дџџе кући. Ако дџџе кући, џнда ћџду и нџ узџети нам. А вáко џнда, кад је пџшяџ све, џстáлá нам кџбиља. Дá. Кукурџзе су нам, жйто, све свиње, џнда знáм да смо на тáвану у џџаке џтвџрене, нáсипо бáба кукурџза да ймáмо за свиње, и да се свињи рáне йс тога, мйсим, није бйло друкчије, кáко да се снаџеш; већ дй се кџџ снаџџ, тáкџ смо сйпали и претовáрали. Ё, џнда смо пџшле у шкољу у Пáлáнку, па нас је бáба испйсо й[з] школе, није мџгло, џндак није бйло жйта, је—я, џбавеза џна и све, вџлики дџгови, и сџстра се разџле, кат се разџлџла и испйшем се и јá й[з] школе. И тáкџ да смо дошле џбáдве кући, није, ни́смо мџгле д—идџмо дџже ни у шкољу. Мáкар да је, ймали́ смо и џндак трйнајс, двáнајс, па ймали́ смо двáнајс трйнајс јџтáра дџгле, ая ни́смо мџгли да... Ни́смо мџгле да идџмо у шкољу. И џндак је бйло тџџшко кџ и

саде, што како је сат криза, тако и ондак. Ђ, ондак, што, тако, смо живили. Је—ј—ти—треба још?

Па како слаavimo. . . Прѣ два три дана мѣсе се колачи, па се коље, па се онда спрема, п— ондак и дѣћу нам на рѣча[к] гѣсти, па дѣћу гѣсти на вѣчеру, па се остане до ујтру, кат како буде. — Пѣпа. — Па дѣћу пѣпа на вѣчеру. — Да свѣсти. — Па дѣћу да свѣти водицу, па дѣћу и на свѣчаре љвече, на крсну славу кад је, су свѣчари, па онда се остане и до ујтру, п— ондак ујтру опѣт на дѣрѣчак, опѣт свѣчари поново, на дѣрѣчак, па на рѣчак, па кадгод и код њи, онд он водио свѣ њи љвече, другѣ вѣче, на вѣчеру, опѣт поново, па опѣт до ујтру остане се, овај. Тако се спреми, свѣчари да буду, велики, мислим. А и Ђурђев дан је баш нао кад и лепо време буде, па смо навек ѣто тако правили свѣчаре, и ѣтегну се ти свѣчари по два дана.

Ўноси се слама, пѣчѣ се, кѣва се риба, пѣчѣ се риба, правѣ се опе- канци, онда сутрадан свѣ по рѣду, опѣт супа, па пѣчено мѣсо, па сарма, па се, па чѣсница се прави, овај, онда други, први дан после подне се јаше коњи, па бабе дају ѣтовима гаће од бѣлена платна, па сутра дан опѣт, други дан опѣт се коњи јашили, са[д] то ни нѣма више, јашили се коњи, па се тако вѣче платно, па ко је зѣт, дѣбије и коња увијенѣог, и око сѣбе бѣлого платна. Па трѣћи дан, ондак Свѣти Стѣван, онда смо ми свѣчари, крсна слава, па се опѣт слави, па ондак у четврти дан опѣт се слави појутарје свѣчара, па се тако четир дана слави Божић. Да. Ђ сад не знам шта више.

Па кат се уда, прво иде, прѣси се, па буде јабука, па дѣћу, овај, да, љвѣгијини по дѣвѣјку, па онда се ту дѣрују, ту онај дѣбије прѣтен јѣ бурму, а ѣ[н] ѣјзи донѣсе ѣлѣину и рѣмену јабуку, знаш кад је Види бѣла. И дѣћу по њи двадесѣт, по пѣтнаје, по тридесет, како по кога дѣћу, онда се испроси, па буде дваест јѣдан дан кѣд маме, па кат прѣје дваест јѣдан дан, онда дѣћу свѣтови, па се венчају ѣде код маме, па онда се води, буде рѣчак ту, и сви свѣтови дѣћу, онда се рѣча, онда се дѣвѣјка вѣди ко[д] љвѣгије, па се тамо правѣ свѣтови до сутра дан, онда сутра дан се разиђу. Ђ тако, овај.

Кат се Бѣлана родила, овај, па прѣ јѣдан дан ишли смо да јој купимо злата. Мића није теѣ, а ја кажем: "Ићемо ја и баба па ћем купити, па нѣћеш ни знати." А ми ѣдемо у Пѣланку, кат смо ѣшли у Пѣланку, да не зна ни он, ни мама мѣја, па купимо јој огрлицу и наруквицу, онда

смо дали осамнајс милијона за њу, а то је већ[н] четири године, шта сад[д] та кошта. Купили смо наруквицу и огрлицу, и таман ујутру јавили, бај да се иде по дџете. И дџе мџе сестре ћерка, и Јованкина, Турђинкина сестра, и Мића, и тако оду по бџебу, и донџу бџебу, и кат су донџели, онда се покади крештић, па се дџете мџе у крештић, п—ондак дџа да злато, и дџет милијона смо јој дали, џма чим смо је донџели, п—онда кад је бијо два мџеца, онда смо правили крештење; ондак је доиџ пџопа, па кумови наши што су, овај, крстили бџебу, п—ондак што мџ син крстијо њи, па онда што смо ми крстили, трџе кумџва се напарило. И бијо је њи четрдџет и шџест на крештењу. Бија пуна соба, набијена. Пџкли два прасета на ражњу, и кувала се супа, и за вџчеру сарма, пџкљо се мџесо, пџховано се мџесо, фашир се правијо, овај, то тај дан. Е онда сутрадан су ис комшијлука дџне дошле, ај кат се родила маја, онда смо џма свџ звали, цџо комшијлук, на ракију и на кафу и на кољаче, мајо такџ, кат се дџете роди, такџ је обичај ту. Виш, то сам забџравила, џма на почџетку. Прво је бијо сав комшијлук, па онда смо, џто, кат смо донџели, онда се после два мџеца крстија, па после крештења, кад је бијо рођендан јој први, онда смо џпџет[т] тако правили, сад ако да Бџ[г] кад буде други, ондак су исто бијли кумови и пџопа, и сви су, овај, бијли на рођендану. — И како се крсти. — Крстија се, бија је јако дџбра, овај, па како је пџпа пџо, па како је дрџо гџвџор, п—ондак, кумови су ови њџеви из... Палајнке бијли, довели њџеву прију да виде крештење, како ће бити, и Биљана, мисим, јако је бија дџбра кат се крстија, није плакала, није ништа кџ друга дџца што плачу; у соби се ту код нас крстија, овај. Кат се крстија, онда смо јој правили рођендан велики, за ручак су бијли старији, њи двадес пџет, шџест, а за вџчеру је бијо њи тридесџет, мјади. П—онда се кувала за пџдне чџорба, и пџкли мџесо и, овај, пџховали, а за вџчеру се сарма кувала, и пџкле кобасице, и мџесо, и пџховано мџесо, и правили тџорте, и Биљана дувала у свџћу, да виш как сат чим буде тџорта, џне да пири, џне да дува у свџћу. Ондак је, овај, дувала у свџћу, први је бијо рођендан; џт сад ако да Бџ[г] кад буде сад[д] други рођендан, сам нећем више тако правит велико кџ јане, нипошто. Такџ се, џто, кат се роди бџџпче, и кат се, кџ воле, а неко кџ не може, тај не може правити. То је џпџет[т] трџшак, ја°, напак°, шта—ј то кошгало, овај, нџваца, мислим, јџ—ј. Треба донџет пића, шта сам продајница кџбшта. Е, тако, кат се роди бџџба.

(Анкица Пејак, 1936)

(Будимка Пашин, 1929)

А онда ја покажем ту карту, што је она јавила, је—ја, да је моје име, а Здравко миси да је женско, не миси да је мушко. А Цвета каже, па није, каже, то је, каже, она вако описива: мамице, даја сам, каш, твоје име, Дара, да си задовољна ти и да ми се више сећамо, а то је у Персији, та реч, дара, то је здравље и веселје; здравље и богаство, како да кажем, сачињава та реч, дара. Ето. И сад је он треба у војску да иде, тај најстарији дѣран, сад је, кад је она била прв пут, кат се, јесам причала како сам ишла прид ну, јесам? Кад је јавила да ће, били у Ровињу десе[т] дана, па ондак јави, да—ја је примамо, са вѣреником доће, да се није, као, удаја. И тако је, били су, а ми на станици, ја изашла, то сам, ти већ снимила, је—ја да? Шта са[д] да наставим?

Прошле године. Чика Јука је умро. Кад је Јука пратио и ја, тај сестрин зет ће и[х] носит, је—ја, Београд, а он каже: "Миро моја, Миро, никад више те нећемо видити." А она не зна, забравила. Ова старија зна, имала је четрнајз година, зна српски и данас, и у Америци има комшије от Србља, па ипаг дѣте... А она тако, имала десе[т] година кад је отшла од нас, и тамо у немачку школу, и тако да, отац оде у општину, ради, а оне у школу, и тако да је она забравила. А, што ми било жао, кад је била и прв пут, и друг пут, а, мислим, и радосна, и жаљосна. Волем да је видим, па макар да не говори са мном. Па ка[д] треба да кувам, па јој каже[м]: "Миро, ајде ти по тво[м]", је—ја—да. Она нешто дѣте и зна, и друкчије се свагде ради, а не можемо да говоримо. Јао, Боже, ја, а она онда, кад је мени писана; па се захваљува, па како ми пише, Бого мила, како то, данашње ово време, слабо ко има осећање, млади према стариј[и]ма, видите сами како то иде. А она пише мени, и све, и како јо[д] је тешко што она не може сад мене у старе дане да привати, којак сам ја за ња, као, учинила. И то све иде, и осећање има. И она онда пише, како се сећа, како јој звуче чика Јукине рѣчи, к[о]т к[о]бја, кад је то како да се неће више видити. А ја мислим, како она са[д] то, кад не зна да говори, како зна; а Цвета каже, тај сестрин зет, каже: "То сам ја њој она приво." Зато она се сећа, и у писму пише, како је чика Јука рѣко. И онда се, што видиш, ту идућу годину, били су. Само је, кад је била прешли пут, шесет осме, и осамдѣз друге, шесет осме је била с њиме. Педѣз прве су отшле. Онда је осамдѣз друге била са сви троје дѣце. А сат кад је била, Маре је осто. Вајда што је ратно стање, муж, а они, она је дошла з дѣцом. Е сад је бијо он и дѣца, они двоје дѣце, а овај најстарији дѣчко осто. Увек, вајда, једно зауставе у погледу ратнок стања, јед стања, јед закон како је. И тако су били, и онда она мени опет пише и захваљува

се, како су и[х] ђоде сви дочекали, и моја родбина, и у Новом Саду, и јако вђле, сам не мош, судбина је така, да ја видим како је има[ти] дете, а како је бид без неђа. А то није мајо, толике гођдине, да ја према њима и они према мени, стајно. Ево и сат сам добија из Америке, неђи дан, чеђтитку. Сам што ја тако сам сјаби живаца, и не могу да се наќанем да пишем. Ако ми неќо саставља и говори, ја ћу писа[ти] три дана, а овако не знам. Ево, вите сад, извињте ви саде, вите наш споменик. То смо ми седамдесете гођдине нама направили. И има једна слика, нисам то поња, чика Јука кад је, ту неќа бина сарана, сео на споменик. Сео, на споменик се слико. Ко би мисијо да не ђн пре, јесте старији од мене доста, а ја слабог здравља, ја сам мисја, пре ћу ја, а ево, није дошћ крај. Тешког мђг живота, самђна, слабо здравље...

(Даринка Дамјанов, 1909)

Ја кат сам почела живот са мојим мужем, ми смо почели тако рећи од нићега. Ту није била дана и сага кат се није радило, само кад је време дозвољавало, и дању и ноћу. Чак смо знали устати у три сага ујутру, па сећи кукурузђвину, после тог повезеж, заденеш и наново береш, и набереш пуна коља, и идеш кући, истовариш, и дђђеш, и још ако можеш береш, ако не можеш, кољко можеш убереш и ђнда кући. Ујутру ђпет] то што си ђбро исћечеш, и све тако, да њива буде гођова. Није било јако радити, на ђдносу на данашње радове. После тога много се сејјало кудеља, репа, то све није било јако. Пољопривредник је много теже раније живијо. Али сат смо у више ђбавђа неќик; шта нас је вђзало за тај посђ, не може сам, не сама ја, него и ђстали народ, увек причам: што нас је вђзало толико сад за ту пољопривреду, кад немамо времена баш никад. Сат се сеју друге кујтуре; сат се сеје доста кромпира, паприка, сирак, шта ти ја знам, свашта се сеје, пасуљ, раније се то сејјало: кукуруз, шећерна репа, пшењница и кудеља; а то нам је ђдавно већ задовољство укинђто да се ради.

— Кудељу пет јутара сејјали, па просђцам, дугачко, па просђцај, па је ђнда сутра дан вежи, па треба је косити, ђнда узмемо ко ће нам вђзати. Па треба је дењути, па носити, пося, до гуше, свега. Нарадили смо се, мислим, јако много. Шта можемо. — Ништа. Ја—[се] сећа[м] мђг једноќ просђцања. Јако је било тешко. Ми смо морали, ако не просћечем данас ту њиву, сутра не можемо да косямо. Е, пошто је то требао да се просћца са ђбаде стране, е, сад] немој ми да изумео срединђм да просћцамо, а кудеља близу два метра висђка. А ја у по дана, у јакој врућини, у

августовској врућини, забуним се, па не знам сат ку[д] треба д—идем, јес ђамо, јес ђамо, не знам на коју ћу страну. Ја сам тако рећи скинула све са себе, а кудеља пошто грече, ја сам све ране направила на рукама. Једва сам чекала да се то заврши. Е, кат сам пресекала, онда су дошли, па смо искосили то, и кат смо искосили повезали, е, са[д] треба да се носи тако рећи на фабрику. Сви се журе, а кад је дошло да се, до примања, сад је, како ћеду примити, како ћеду ти откупити, да—л—ћеду бид задовољни. Свако се борио да има што више метери. Ако дочекаш да се осуши, онда немаш ништа. И тако, кажем да је било јако велико оптерећење. Ми смо чак имали у нашем селу такозвани Јарош, ту су некат краве пасле, ту нам је била откупна станица кудеље, са сви окљани сја носило се ту. То је исто било јако добро за наше село што је ту близу било; не мбраз да идеш у суседна сја, у Гајдобру, шта ти ја знам, у Ратково, Пивнице, а и то се укратило убрзо; сад, ето, уопште не сејемо.

Ја кољко се сјам, по причама наши стари, нашје је село премештено за три и по километра на старо[м] месту где је било. Ту су вероватно неки људи који су били надмоћнији од нашег сја, да су имали могућност да га иселе, тако рећи иселе, и нашје се село много раселило, по даљим, окљаним, је—ја, селима. Е, сат, пошто су неки тељи да остану ђвде, тако да су се преселили и почели да граде село. Али, кат су тељи да граде село, наишли су на пар рага. Е по том су дали нашем селу име Параге.

Кољко се ја сјам, по причама, кад је ђво наше село насељено, тако се прича да има једно двеста педесед година. А по причи наши стари, ту ли су нам раселили село, ђсто је један спомен који су стари дигли, један камени велики крст, који је обележавао где нам је била црква.

(Смиља Псјак, 1931)

(Будимка Пашин, 1929)

Радиња сам, мислим, ишја сам на, на, у задругу на посђ, ишја сам ко[д] другђ свудан, и кат сам имала деветнајз година удаја сам се. Онда сам живија пар година, па имам једног сина, и ђстанем удовица о[д] два[сет] седам година. И онда сам, ето, мучиња се стјано; имала маљу пензију, до[к] га нисам одранија, е, сад је, овај, је, мисим, ђн велики, завршио шкољу, и запослен, и све, ја са[м] маљу, и болешљива сам, и оперисана сам, и стјано сам ет по туђим кућама радија, мисим и свашта, свудан, мучиња сам се свакојако, мисим, стара ми је била кућа, па сам, зна Буда све, па сам, овај, морана да, да је, да рушим зидове, да радим, да, све брез мужа, ето тољке године сам била сама, и, овај, стјано,

још и данаске мѡрам да пѣтљам и да радим око, син ми још мѡмак и, кажем, јако сам се намучила, јако; и нисам имала велике сретстаѡе за живот, кат сам ѡстала, бијо ми је муж ту запослен и погино, и онда сам ја, ѡто, ѡд] тѡ дѡба сталан прѣузела цѣли живот. И данаске свѣ мѡрам у кући ѡ да радим, ја свѣ мѣни живо радим сама: ѡ крећим, ѡ мѡнујем, ѡ крупним, ѡ крупним, ѡ свинѣ раним, и чистим свинѣце, ѡ штрикам, и хѣкљам, свашта радим, тако да, овај, да сам имала јако вели. . . Тѣжаг живот. И сат што сам старија, вагда ми сат свѣ тѣже нешто и радити, и не могу, не можем тако да радим ко што са[м] мѡгња. А кажем, и док сам била исто девојка, и онда сам пуно радиња, мама ми је била сјаба жѣна, па сам увѣк, имала сам сестру мјаћу, брата, па сам и за њи још радиња, и брата сам и држала, и свѣ одгајана. Мисим, јако ми је, стварно, бијо тѣжаг живот; сат се мајо поправило. Сад ми је и већа пѣензија, и он има плату, и дѣла му је дао чѣтир јутра зѣмље, умрѡ је и, дѡсад није му тѡ ништа дати.

(Живица Данилов, 1940)

Отац ми је бијо инвалит, звао се Радосављев Рада, мѡжем ѡ тѡ да кажем? Мати се звала Ангелина, звали су је Гина. Кат сам била од дванајз гѡдина, онда сам узѣла плук, за ручице, ишња ѡрати и радити пољопривреду са ѡцѡм заједно; пошто није мѡго ићи нѡгом, онда сам ја мѡрала. Радиња сам свѣ пѡорске пѡслоѡе. Ђ онда, овај, имала сам пѣтнајст ѡ по гѡдина, са[д] тѡ да кажем да—сам—с—удала, је—я—мѡжем и тѡ? Онда—сам—с удала; па ѡд] двадесет гѡдина рѡдиња сам једно дѣте, мушкѡ; п—онда две гѡдинѣ, па сам рѡдиња жѣнско дѣте. П—онда сам рѡдиња и трѣће дѣте; мушкарца. Онда сам ѡвде исто радиња пољопривреду, свѣ што гот се радиња. Свѣкрву сам имала. . . Па, кѡпана и сѣјана и свѣ мѡгуће, браја кукурус, кудељу косиња, свѣ се онда радиња, мисим, ти пѡслоѡи. Па онда ето тако да сам до пѡслетка и ѡ задругу ѡтшла, и тамѡ сам исто радиња, у задруги, свѣ мѡгуће овакѡ, што постѡи, како, шта да вам кажем и, да. Па, тако ѡто да смо живили, онако како смо мѡгли до краја. Шта би вам јѡш да кажем?

Накшѣ је, пошто се кукурузи не бѣру рукама, већ се бѣру кѡмбајима, бѣрѣ се, круни се, ради се, шта ја знам; а мѣни је скоро спѡредно, једнако. И садѣ ја бѣрем рукама. ѡдѣм кѡд сина, па ѡдѣмо па берѣмо; па трѣба баш сутра да берѣмо наше јутро, рукама исто. И онда, ѡн ми донѣсе, и ѡн ми онда узоре и пѡсије, и ѡто тако да ја и дѣда живимо са туђи лѣћа. Шта би јѡш не знам.

Моја свекрва са мном је заједно ти трџје деце одрањена. Син ми је рођен четрдесете године, а четрдес прве је бијо рат. Је—ј—тако бијо, јесте. Онда наз двѣ смо, муж ми отишо у рат, како да кажем, а наз двѣ смо радиле пољопривреду. Она ми је чувајла децу, и са мном је кадгот ишла на ниву, крџпала и тако, тѣ је радила. А ја сам стално, стално на послу бијла. Тако да, не знам ни како је бијо до послетка. Бежала сам, да не кажем, од Мађара, дошла сам онда кући, и кѣт куће смо свѣ радиле, опѣт по староме. Шта вам знам друго казати кат... Да.

— Марија, па ти знаш, па тѣ, сватови как су и тѣ причај. — Који сватови? — Мисим, кат се удавало, како—ј прѣ бијо. — Аха. Па на пример мене да кажем. — Како—з долазили по девојку, шта се радило, како и свѣ, да зна. — Па шта ћу, Будо, ѣкљала сам, штрикала... — Не, мисим, кат се девојка уда, шта, како се даривало и како је тѣ прѣ бијо. — Боже ми опрѣсти, ај, са[д] да ти кажем, кад и не знам тѣ тако. Не знам. Кат сам се ја удајла, са[д] ћу овако причати, онда ћу вам казати. Онда, овај, мене су одвукли. Да ти јажем, дѣте, не знам ни како је бијо, знаш. Онда ја и свекрва смо биле саме, ѣн војо пити. Са[д] тѣ не водем ни да кажем онда свѣ, је—ј—да, па зато кажем. Онда, овај, радила сам свѣ могуће, шта да кажем, не знам ни како сам се девојчила, шта је петнајст и по гођина. Ниј ништа. Шта онда то да причам. Не водем то да причам баш тако. А шта овако да причам. — Па шта знаш. Па прѣ си ишла у кољу, ја памтим, сам не знам... — Ё, па да, да, ѣде се ишло прво. Прво се ѣде ишло ко[д] Ђуре. Да, ту се прво ишло, онда ту смо играле, ту су корза водила, мисим, шѣталѣ смо се, онда, овај, игралѣ смо, па нисмо пѣвале, то нисмо. Онда увече идѣмо кући, ис која ѣдемо кући, па правимо рогаљ, мисим, тако на ѣошку, п—онда дође хармоникаш па нам свира, п—онда ми ѣпед играмо, наставимо игру, онда нам је Ђѣка Мићуров свирѣ и, тако да наставимо игру, разиђемо се и ујтру устанѣмо, као да ниј бијо ништа. Шта ја знам како бѣде. Да те кажем ѣво и ѣно, не знам ни ја, а не водем ни да јажем, кад не знам. Да. — Јесте. — Мајо сам ја девојчила се. Онда ѣто, шта да вам кажем.

— Причај, како је бијо. — Старе смо имали попа, рѣдом ис Карновѣца, ѣвде је жиѣио, ту је и умро у Парага. Па ѣн мојој свекрви дође кући, па каже: "Гино, ка[д] ћете крстити дѣте?" Онда она каже ка[д] ће се крстити, онда ми крстила, крстијо прво дѣте, и: "Какѣ ћете име?", баба каже Данијо, ѣнда сам родила друго дѣте, она се зѣве Данијка, па шта ја знам, бијо је свакојако; није се баш не знам како одѣвало, ни како се одрањивало; дојку, па на сису. А није бијо ко саде, нека, теѣности јел

не знам ни ја, да. Да кажем, ју напак, онда ћу... Крпу уста, па место цуцле сисамо лебац и шећер. Ђ[то] тако је било. Тако се одранило. — Веже се тако, овај, крпа, бела, па се мете ту леба и шећера, па се увеже коњцем, па се да да сиса. Ја то памтим, баба је причала. Да, то је било тако. Ткаљ_се, прља_се, штрикаљ_се, све могуће, кажем, све онако шта, старе жене што—с—радиле. А са[д] тога нема. Шта са[д] да кажем; екнујем ето. А овако, пољопривреду, кажем, највише сам напољу, п—он[да] тако код куће баш и не радим. Ја и деда_смо сат сами, па ка[д] доспем, кад не доспем да екнам. Немам шта да друго кажем, шта ја знам.

Славу, па, Ђурђевдан слаavimo, лепо, дође нам поп, па освешти кућу, п—онда умрешним маљ кадгот кољач, па нам присеће, а више не присеће саде нек што је раније било, док је баба била, онда смо то, а сат, обично, кувимо, спремимо, госту_нам дођу, ручамо и пијучкамо и... Онако, ко, шта ја знам казати, ко старији свешт. Кад не знам то тако изводити, да је нешто, лепо овако. Сад овај нараштај, шта ја знам вам казати. Ту се сад и кафе пију и... Све могуће, да. Не знам, кажем, не врџди да диваним кад не знам.

Божии исто слаavimo и саде као и навек. Увек Божића кувимо, обично пеканце кажемо, с маком, п—онда рибу испечемо на зјгину, па онда, овај, дочекамо са Бадњим даном заједно; онда, деда баци фрасе по буџаци, ко иде? — Патка. —П—онда, овај, слаavimo; сутра дан устанемо, у цркву идемо и говоримо речеи: Христо[с] се рђи, врате нам: ваистину рђи, па тако два дана слаavimo, он[да] трећи дан Свет Стјеван, шта ја знам, има свечара и... Не знам касти, причам, друг_ми је, кад не знам ништа. Не знам касти.

Са оцом и с маћером ни сам неке неприлике јея нешто вако имаја, па не знам то казати_вам ништа. А овако, дружил_смо се, сиграљ_смо се, све могуће овако, не знам, са[д] да вам нешто, не волем да најем кад не знам. Не знам диванити тако, како ви оћете.

А ја онда нђ: "Ајде, мајка, пџвај ми." Онда пџвам јој пџсму. "Па коју_неш ми?" "Ајде: бђлов_сам дђго, лежо мнђго дана, чува_ме отац, чува_ме нана. По читаве нђи чували_ме тако, питали ме чђесто: је—я—ти—сада јако?" А она онда каже: "Мајка, па како си питала?" "Па питам тако: уморени отац, каш, по некад задрема, али јадна мајка никад мира нема. Ия ми јастуг дйже, или ме покрива, и лекове даје и суже прђлива. А када_би мене подмирија тако, прет свџету икону отиде појако. Па се Бђгу мђли: ствђрителу свџета, скини тешке мјке са мђга дџтета. Од иконе

свѣте крај мене би пала, љубиња, љубиња, па се заплакала. Сажали се Бѣоги како мајка пати, па ангела посла, здравље ми поврати." "П—ето, мајка", каже, "ош им и за мене моли ти Бѣгу?" "Опу." Онда нас две так по њиви, причамо, пѣвамо, ја њѣј пѣвам неке пѣсме, ѣна мѣни, штѣ ја знам, тако је, ето, било. А сад не знам. Не мѣј ме ни питати кад не знам.

(Марија Данилов, 1921)

(Будимка Пашин, 1929)

Прѣ ми смо били чисти мѣштани у нашѣм сѣљу. Ё, сѣт, после рѣта, имамо што су нам се досѣлили из Босне, има једно две куће ѣви, Сяовака, и тако, ая смо прѣ били само ми у наше[м] мѣсту. Па ѣнда тако смо, мислим, научили, сви једнако да живимо, јѣя како да кажем, нисмо се одвајали, ишли смо сви сјѣжно на пѣсѣб, кат се радило, кат се ослобѣдило трѣбало се градити дѣм, па смо сви ишли као ѣмладина, бацали цѣглѣ, радили, ту рушили, па ѣнда смо зидали са зида[рима], додавали, добацивали гѣре, п—ѣнда смо после као ѣаци ту сѣдили шѣму, сад је исто пѣсаѣена. Исто се тѣ тако сјѣжно у сѣљу организовао и радило, да није се морао плаћати да се уради, да нешто се ѣнови, сѣдиль се вѣде по сѣљу, и тако да је тѣ било више у нашѣм сѣљу сјѣжно и заједно, је—я—да, снајка? Тако се тѣ ту радило. А и сѣт смо према, мислим, сви некако се слажемо. Нема неки велики неспоразума у сѣљу и... Ако су неке игранке и младеш се купи, свако ѣбаља на свој начин, неко је весѣлији, неко је тишији... И тако, мислим, дос... Мало је сѣљо, ая је доста, нако, заинтересовано и организовано. Нема неки испада, да нако праве, да се ту кѣсе и туку и... Ко што тѣ има на други мѣстима. Код нас је, ја бар, нако, замисљам да је добро. А како ће бѣ[ти] то нико не зна. Па да. Идѣмо радимо, а на сѣљу пуно посла има; кѣ ѣне да ради, има навѣк да ради, а кѣ неѣне, за тог нема посла никад. Тај ѣнда... Свако живи на свој начин, сви исто не можемо живити. Неко је више заинтересован за пѣсѣб, неко је лакше, неко се лакше у животу снаѣе, неко теже и тако тѣб, прѣлази кро[з] живот како се кѣ снаѣази. Углавном, штѣ ја зна[м], ми се ѣвде доста смо добро пѣзили се с кѣмшијама. Снајка и Ђѣрѣе, ѣни су у ѣнѣј кући прѣко баш код нас стајали; ѣвде су неѣви родитељи стајали, а ѣно је бѣја нева кућа. П—ѣнда—с наша дѣца, трѣб рѣћи, заједно ѣ одрасли, и у школу ишли, и добро смо се пѣзили навѣк. Мица и Стоја и Јѣле и, тѣ су нева дѣца. Штѣ ја зна[м], мѣни су сви били добри; и нарочито дѣцу сам, кат су порасла моја дѣца и нева, слагали се, ми смо ту одрасли, па смо се слагали, п—ѣнда су се и дѣца после слагала, и сѣт кат се виде и пѣзе се и... Тако

да нѣма нѣки, штá ја знáм, нѣ знам. Сáд једíно што нам је ту свѣ ђстајо старíји свѣт. Ту имáмо прѣко бáбу и дѣду, п—òнда имáмо ту баба Вѣнку, ту сте били, је—я? Кò[д] тѣ бáбе и кò[д] дече, па свѣ мй, штá рѣни, свугди, ја сам још сáд òде нáјмлáђа и мòј мýж; òвò свѣ, мòји рòдители су ту дрýга кýћа исто, двѣ старе дýше, ту йма једна бáба и сйна, исто старí, тáко, мнáдеж је òтшò у школу, а мй сáд нек се мýчимо како знáмо. Једíно што је сáд, яáкше се рáди. Сáд йма кòмбаји, па се обѣру кукурузи, па йма, жítò се оврше, нѣ носе се цáкови, па рѣпу вáди лíнија, нѣ мòра да се чисти, маю је тѣхника бòља и маю яáкше нек прѣ. А сáм да тáко бóде, нѣ треба бòље. òсте, сáд је мáя^о криза и скупòћа. Мòра се и нà тò научити. Мáю смо мй рáскалáшно жíвили, а сáт притѣгљо, па је òнда тò мáю... нѣзгоднo. Нáша дѣца и нѣ знају, прíмер и тй сáде, и млáђи, нѣ знају штá је криза, а мй смо вѣћ у рáту, мй смо, бòме, знáли. Нйје мòгљò се кúпити чáрапе ни одѣло ни... Па још кáко нас мáма зáкрпи, па лúтимо, па нòсимо шта имáмо. А кад ја сá[д] тò нйма прйчам, а òни: "Немој нам тò прйчат штá је бйло." Е па мòрате знáти, и ја сá[м], мѣни су прйчали мòје бáбе и дѣде кáко је кат су òни били; òраю—с на једнòбразни пљóг, па сйјали се кукурузи, вáко, кáжу, у квáдрáт, па чѣтир клипа. А сáд мй сйјемо вáко једáн дò другòг. Па двòје кòбля рòдино нà јутру, а сáд имáмо чѣтворо прйколпца. Па òнда сáд, кáж^е нйсмо зáдовòљни. Трѣба да смо зáдовòљни, сáм што гò[д] чòвек више йма, све вѣћи прòхтеви. Јея кáжем, прѣ пòмажѣду бáбе зѣмљу, па лѣпо, а сáд òнемо тѣпих, па òнемо кáуче, па регáле, па свѣ мòдѣрно, па грѣјáње пáрно, да не яожíмо у пѣћ, тò ймáмо, па мòрамо онда више рáдити. Òнда нѣ можѣмо да нѣ рáдимо, онда мòрамо више рáдит, сáм што сáт снáга издáје, па је зáтò тѣшко. А йнáче, док смо млáђи били, тò нйсмо òсетили. Кáкво, рáдилй смо од зáјутра, па увѣче дòбѣмо у шѣс, па нàрáнимо, па вѣчерамо, па òнда идѣмо да сѣчемо кукурузòвину. Па до двáнајст нòђу сѣчемо, па ујутру вѣчемо што дáнас обѣрємо, сá[д] тò тáруп истарóпйра, нѣмамо тáко мáрве кò прѣ, нѣмамо пòтребу да сѣчемо. И онда смо яòжили у пѣћ; пáорску смо нáко ймали прáльну пѣћ, па смо у тý пѣћ тò яòжили, па смо се нà тò грйјали. Кáкво, сá[д] тѣ пѣћи више на сѣяу нѣма. Сáт свй òнемо да смо мòдѣрни, кáо у гáду, ѣ, онда мòра нà[с] скýплѣ кòштати, кад су вѣћи прòхтеви, кат смо научили нà яáкше. Је—я—нѣ кáжем дòбро? Па дá. Ё, сáд, мйслим вáко, штá да ти, штá да ти дрýгò, нѣ знам сáма нáко, штá сáд би те јòш йнтересовáло.

Мò[д] је òтас бйјò, нѣгови су рòдители били добровòљци, а òстò је од трий гòбдине иза òбца сирòче, а кад је ймò òсам гòдпíна, òнда му је мáти

умрла. Па је одрасто кот стричева и тако. Имџ је девет јутара земље, то су му, као, отац је бијо доброволац, па му је то остало. Е онда је по занату шустер бијо, онда је бијо, у Паланци је радијо, као шустер, па је ту тако, кажем, и кот стричева живијо, и сам, и свакако, док се није оженио. Онда се ожени с мојом мамом, она је из Деспотова. Па се с њом ожени, па онда су стајали прво у кѝрији, онда после купе кућу, ту је наша кућа друга зод њи, па како су живили; мама је била кројачица, а он шустер, није радијо, напустио је бијо због те његове земље посџо, па је радијо земљу, а мама је шила, па нас је ис тог што је шила објачија; нас је три сестре била. Е онда, кат се заратио, отац је бијо отишо у мункаше што кажу, у војску, а ми смо с мајером остале, нас три. Па шта смо могле; земљу доназио да нам деда да ради, а ми, којко смо могле, тојко смо радиле, вукле ђубре и радиле, онда је, отац и маји су ми били болешљиви, онда ту није бијо лекар. Онда што је она баба Дара рекала, Бекер доктор у Гајдобри, он је тамо радијо, а мој отац, кад је служио армију, доктор му је бијо, како да кажем, командир, јен како да кажем, а он је бијо код њега подсијни. Онда су они јако били блиски, добри. П—онда, ако се нешто ми разболемо, онда нас мама води у Гајдобру, ко[д] доктора. Пешке идемо ми, па се враћамо, била је то онда јако тешко, ња, ево, прикужијо се. Кад је, овај, отац онда дошо, онда је јако бијо болестан, нико није мислијо да ће преживити; ја сам имала петнајз година, а он има асму. Он се тако. . . Шта сам сад урадила. . .

Ту у крају живили. Онда су, овај, доназили, што кажу, некат партизани. Шта сам ја имала, петнајз година, а ја сам била јако осетљива; кад они некад ноћу дођу, а ја чујем врата, па каже[м]: "Мама, има ту некок код нас?" Каж: "Нема никог." "Ма немој ти мене да нема никог, па ја чујем да неко прича з бабом." "Та", каже, "не, не прича нико. Ајде", каже, "у кујну да видиш." А они, он се сакрије, ја изиђем, оно нема никог. Ја легнем, па не могу да заспим, ја опет чујем. Они се онда сам здраво бодјали оћу—л—ја издати да ту неко, а то кућа на крају, а младе смо ми биле, онда кат су оца однели у мункаше, онда је маји рекала да више не долазе, бодјала се, ми смо мале, па за време Мађара, па ако нас, поубијаћеду нас[е] све. Онда кад је то прошио, дошло ослобођење и, причала сам како су мају терали горе на куделу да иде и. . . А оно бијо претрес, а мама моја била кројачица, па је имала, то пре није могло купити конаца; онда је преко тог доктора, ђ[н] нам спремијо конца, а њ он је, вајда, имџ вежу с партизанима. Е мама оту[д] доносила лекове, и та баба Дара исто. То су, мислим, то је тако била. Па, овај, ђ[н] нама

спрѣм тако велике калеме кѣна, њнда мама тѣ иза бѣза мѣтна, у шиф-
 нѣр. Ђ, кат су Мађари претрѣсали кућу, њнѣ се ѣтворе прѣзори, капија,
 врата, свѣ њни претрѣсају, сѣ[д]—ћѣду кшаѣнѣр. А ѡнј нако, кад је гурно
 руку, а ѡн ѡсети тврдо, а ѡн упрѣ у маму пушку, па каже да ѡна види тѣ,
 а ѡна сам, нѣ зна, није знала причати како ѡни причају, каж да ѡн сам
 слободно види, да се не бѣди, да није ништа. Тѣ се сѣнам, кѣ данас да
 је бѣло. А ѡн гурне руку, па кад је извадио кѣнце, а ѡн се ѡнда смѣје,
 па нако руком по, ударе маму: "Нѣ, лан", као, дѣвојке, тѣ за шивѣне,
 кѣсац, ѡма бѣло друкчи; ѡн се припѣ, вагда, да—с—тѣ бѣмбе, јел нѣки,
 ко ѡрѣје, јел, а кад је видио да су кѣнци, ѡнда ѡма оканѣ се и пустио
 маму. ѡнда се ослободило, ѡнда нам ѡтац није дошѣ, бѣло заробљен у
 Русији, па није дошѣ после ослобођена једно три чѣтир мѣсеца; а нама
 вѣћ ѡмљу вратили, а шта смо ми мѣгле с мајтером? Ништа. Ишти по
 вшти, па палили тѣ, трѣба ѡрати, нѣма кѣ. ѡнда до гѣд ѡтац није дошѣ,
 ѡнда кад је ѡтац дошѣ, ѡнда смо ѡрали, и ѡнда ѣтој такѣ. Пѣсле је вѣћ
 ослобођене бѣло и ѡма нам је бѣло лакше. Купили онда кѣње, и ту смо
 с кѣмшијем спрѣвали, ѡвим прѣко, једног ми кѣна, једног ѡни, па смо
 тако радили док ни смо мало више стѣорили, да купимо ми нама два, ѡни
 нама. Ђ, пѣсле, ѣто, кат смо ми дорасли, једна сѣстра је кројачица, та је
 у Нѣвом Сѣду, а ѡва је у Паланки, мѣслим, домаћица је, није завршила
 ништа, сам се удала за елѣктричѣра. А је сам ѡстала, ту сам се удѣла и
 ту сам ѡстала с ѡти мѣли стѣри родитѣли, ѣт ѣ ја сам вѣћ сад, имѣм педѣс
 нѣт гѣдина, вѣћ израђена дѣста. Од дванајо гѣдина сам пѣчѣла да радим,
 па стѣлно, а ѣво, шта се мѣже; такѣ ми је ѡсуђено да до, до краја живѣта
 мѣрам радити, и кѣт куће, трѣба кућу и скувати и ѡпрати и на пиву
 стѣли, и да стѣгнем кѣд ѣи, кат су сѣт стѣри, мама ми ѣма осамдѣсед
 гѣдина, а ѡтац ѣма седамдѣсет и сѣдам. Па две ѣ по год... Је—и, види,
 јесу прѣшли? А ми, овај, да, и тако да, овај, кажем, свѣко живи на, на
 свој начин, тако да, шта ја мѣжем, ја сад мѣрам да се бѣрим. И с ѣима,
 и ѡна су стѣри, па и ѡни ѣт сад ѣду сѣ мнѣм мало и устају кояко мѣгу,
 ја с ѣима, сѣстрѣ су ѡтишле у град, ѡне живе тамо грацки, нѣрке су ми
 ѣтѣ на граду, а ми се боримо. Ђ сад и сѣи ако заврши, да ѣде даље,
 ми ѣм дѣрати докле мѣжемо, кад нѣ мѣжемо, ѡнда како бѣде. Радѣ смо
 да се нѣ мучи, ко што се ми мучили; а ако не успѣ даље у школу, онда
 ѣво, ѡпѣд, завршио је нѣшто, више зна нѣт ми што смо знали. Јел шта ја
 знам, каш тѣзак се ѡкрѣне, такѣ се и време ѡкрѣне, кѣ зна шта свѣ кро[з]
 живѣт мѣж бѣти. Вако, ако је школованији, више зна, ако више ѣде, више
 зна; више мѣж знати нѣт ја што сам ѡвде у, ту се родила, ту одрасла,
 добро, ѣ ја сам учила школу добро, ал ни су ме даље дали у школу, шта, и

оно што сам знала, и оно сам забравила. Па да. Писала сам јатјаницу супер и читала. Годинама нисам писала. Сад ми син отишо у армију, сад ја треба да, он и не пише лирициом. Сад ја читам његово писмо, могу ја да још прочитам, ај већ, већ ми је теже; а кажем, супер сам писала. Нико није мога лепше написати и бље од мене. Нисам писала, нисам имала потребе, и то се једноставно избацило и забравило. Још кад је муж бијо у армији, па после ћерке дџу, нисам потребе имала да пишем, радиш, немаш праксе, онда је готово. Каже он: "Мама, можда да савладаш?" "Могу, немаж бриге." А муж, он мајо, мислим, мање је, он је завршио сам пет разреда основне школе, он мајо теже и пише, а овај, ко пише Станку? Мама. А он сат пише, па пише: мама и бабо. А муж љубомџан, каш: "Прво мама, па онда бабо." "Па ево ти, пиши, онда ће писати теби. Не мож, кад мама пише, онда мора да напише прво маму, па бабу." А он онда љубомџан, што син прво пише моје име, па онда његово. "Узми па напиши." Он не воле, не иде му то од руке.

(Јеца Попов, 1933)

Овај, по литре сам воде усула, и два јајета без беланцета, два жуманцета са[м] метња у то, мајо соли, и, овај, шећера, и, овај, онда са[м] метња брашна, на по литре воде, којко треба да се мекано замеси. И онда сам замесна мекано, и то је стџјано петнајст минута, онда сам га разфљала, па сам поља киле саја, сам га добро измесија, и онда са[м] метња ту једну шаку брашна, па сам опет измесија, и то сам развија, и помазала сам све то. Онда, стџјано је петнајст минута, онда сам, опет се туче оклагијом, вако, туче се; што више тучеш, с отјим лепши. Истучем га добро, онда опет крпу, и покријем, и стџјано петнајст минута; у трипут сам тако. Онда поља сага стџји, и онда сечем, правим как ја џу, и метем да—с—пече. Сад пробашеш, сам да се испече још два тепсија.

Ја сам вако, овај, шест, по ше[ст] сам пекла у тепсијци мајо, по шест јаја испечем, направим, утучем, па направим ко тџрту, онда на четир деја; онда фиљујем маргарина, утуче[м] маргарин и метем ту овога, лимуна нацедим, а у то тесто мешем и, овај, џраса. Самелем џрасе, па мешем.

Ше[ст] жуманцади и ше[с] беланцади. Прво тучем беланцади, онда, овај, утучем, кад буду беланцади готова, онда метем жуманцади. Онда, ако ћу, метем шест кашика, овога, џраса, у тај, у то, и једну кашику брашна. Онда—с то пече. Онда опет тако, шест, па опет шест на четири. Онда буде лепа, дебеса и... Јако буде лепа.

Два јајета разбијем, и мѣтѣм, тако, дѣбру прѣгршт брашна, и, овај воде, и дѣбро, тврдо замѣсим; баш сам јуче правља, нѣ да—з—били, сам тако. И онда дѣбро измѣсим и[х], и мѣтем мај соли. И онда и[х] развијем. И онда кад вода врѣ, онда сам резанце сипам и мѣша[м] мајо да врѣ, ма, супер буду лепи. Па танко исекла и[х], сам тако. Па буде, за четир ђособе да могу ђести, сасвим дѣста. Којко је, ђво, оклагије, ја тѣ развијем. . . За четир ђособе да рѣчају рѣзанѣца. За четир ђособе да рѣчају, мѣслим, паприкаш с рѣзанци, или гѣвеђи гѣлаш, јѣл шта кѣ прѣви.

(Будимка Пашин, 1929)

Мѣжем кѣсти, имајѣ сам трѣ дѣце, два сѣна и јѣдну ђѣрку. Та ми ђѣрка у Новом Сѣду, тѣмо је удѣта, а ђвај, ђна је најстѣрија; а ђвај, што је, овај, најмлађи, тај ми је живијо осамнајз гѣдина, није имѣ пуно осамнајз гѣдна, дѣбијо на плѣћа, имѣ је туберкулозу. А тѣ онда није бѣло лѣкѣва, и лѣчили га, и дѣ ни смо водили, и на Вѣѣнац, и у Новн Сѣд, бѣјо у Бѣтанији, и тако смо. Вуко о[д] три гѣдине. Чѣк смо из Немачке добијали, нѣкѣ, ђвѣ, Пѣс—таблѣте, и тѣ, стрептомидин и. . . Онда тѣ бѣло и скупо, мѣгло купит јѣтро зѣмље скѣро. Двѣ илѣде и ђсам стѣтна смо дали за јѣдан грам. А шта ђеш, ѣјѣ, жѣо нам је. И тако је умро, педѣз дрѣге гѣдине, тај мѣлад. Ђ, сѣд, ђвај дрѣги, оѢнијѣ се, има и Ѣн трѣ дѣце, два сѣна и ђѣрку. Вѣрка му је Новом Сѣду, тѣмо је удѣта, удѣла се, а ђва двојица, Ѣни су, оѢнили су се сѣде. Јѣдан има двѣ девојчице, јѣдна илѣ у забавиште, јѣдна је мѣлађа. А ђва дрѣга је кѣт куће, нѣ илѣ нијѣде. И пријмила ја нѣга, ѣнука тѣг, код мѣне. Кад нѣмам сѣна, Ѣнда сам пријмила нѣга, а Ѣнај дрѣга је Ѣстао са мѣтером. Тн има, Ѣн је мѣлађи; Ѣн има дѣчка јѣдног. А тај сѣн ми је имѣ четрдѣз дѣвед гѣдина. Радијо, пѣор бѣјо већ, имају зѣмље. И ишѣо да прѣска кромпѣр, па мѣто прѣскалицу, већ за трактор. И ка[д] дошѣо тѣ, није ишѣо улицом, Ѣвуда, кѣлдрмом, већ Ѣнуда, исприј[д] Вѣрѣве куће, Ѣнијѣм пѣтем, па се пѣњо гѣре. И јѣлампутѣ је тѣуда ишѣо, и ишѣо ђвај мѣлађи сѣн са нѣме; и Ѣн лепо кѣж нѣму: “Ђѣбо, нѣмој дрѣк пѣт ићи тѣуда, није дѣбро”, како се пѣње, нѣзгодно, прѣскалица тѣшка. И ка[д] дошѣо кѣћи, рѣчѣо, Ѣ, сѣ[д] Ѣе Ѣпѣд ићи, ђвај мѣлађи Ѣнда није ишѣо; Ѣн је ишѣо сам. И Ѣпѣ[т] тѣуда ишѣо. И кад је ишѣо, пѣпѣ се го. . . Пѣчо—с пѣњѣд гѣре на кѣлдрму, нај да је тѣм^о ниѣза. И Ѣтуда ишѣо јѣдно вѣзѣло, кѣла, шта је ишѣло, а Ѣн, како се пѣњо, па мајо да скрѣне, бѣјѣ се да Ѣе запѣти, а прѣскалица јѣш није бѣла гѣре, и прѣскалѣца превѣче у Ѣнај]] јѣндег, баш кѣ[д] Вѣрѣа. И тѣ је пѣо, и трактор га пѣклопи, и живијо три дана. Онда су га тѣ јѣдва, јѣдва, ѣуди, трактор, извѣкли, а јѣж гѣвѣријо.

Ту му пукло, сав је бијо и унутри изљупан и крклъџо, и однесу га, онда ђма, један је сљабашки ветеринар, све извади ис кџа, и однесу га, он сам наручива: "Купијо сам кџа у Селенчи, бабо мџџ, ти пљати што још трџба, кџакџ сам ја", каже, "дао, и доведи кџа, кад ја дођем кући, ја ну", каш, "тџ све срџдити." И однесу га за Нџви Сада, из Нџва Сада у Ковиљачу; тамџ су ти нестретни. И три дана живијо. И жена, снаја, ишла са њиме тамо, и ћерка; ћерка се вратијла, а жена џстала. И ујутру џма је ипџ мџ муш, као, кад је џтишо, лџџпо дивани још. И диванијо, и диванијо, а жена није долазијла кући. И кад, сутра дан, а та мџја ћерка из Нџва Сада, увече, да, она јави, каже: "Мама, спреми се ујутру у шџџст) саати, да идџмо", каж, "ја не могу", каже, "истрпители да га не видијм." И тако, дође она и зџт, и џдџмо; кат смо ми џтишли, улазијмо унутра, сџстра нас води, каж: "Немџјте да пљачџте." Ди мџжеж да не пљачџш. А он, јадан, лџжи, а тџговџ му џбесили, и ту бушили, сав је бијо крвав. Па прџбали свџшта. А он и ова, ћерка, мџни се нџге скраћале, зџт џстџ џма тамо з доктџорима, и... А ћерка напрџџд. Кад је дошла до нџга, сџстра каже: "Пџтре", каже, "пџзнајџш кџ је џво?" "Мџја сџстра." А она га лџби и пљачџе. А ја дошла блијже: "Пџзнајџш кџ је џво?" А он глџда, ни пџ рџџчи није казо. А ја га лџбим, па реко: "Твоја мама." А он дрма главом, зна он, сам што није мџго да каже, жао му бијо...

А дџда ми је ет исто бијо џлестан, имџ шећер, и тако сам провџла мџј век, у кафани бијла сљушкиња цџног вџџка, радијла. Нџз двоје, тџ ниј нико радијо кџјко смо ми. Четрдџст и кџјко, џд) дваест џсме гџднџ смо радили, па, јџдно четрдџз гџдина. И сами. И тамо смо код Нџзе, јџдна бијла, прво, пџсле кафана, џвде смо затвџрили, онда смо тамо радили, и тако, џто, нестретна цџног вџка. А дџда, ајаџ, з дџдџм сам се намучијла, гџдину дана. Бијо је џлестан, шећер, па пџсле ниј мџго ни да иде, па није мџго да се пџсјауж. Па јаџ, кџјко, зна она, кџјко сам се напраја...

Имам пџџнзију, џсамнајџт милијџна имам пџџнзије и так, живим. Имам свега, сам немам срџџе, ето...

Па правим, џто, и на суво, а правим и за тџ, резанце, и ваљушке. Ако ваљушке, је—ј, ту, мџтџм прво кромпир да се скува, онда, мџтџм за нас кџјко трџба, јџдну прџггрџт), двџџ, и ја је мџтџм, и мајо мяаке воде џсолим, и тако, замџџсим тџџсто, и онда, ако ваљушке, ја кидам. А резанце исто тако. Ја је мџтџм, брашна, и мајо воде, и замџсим и рџзвијем. Рџзвијем, ая онда сџџем. Оклягијом рџзвијем, и сџџем резанце, нако. И буде лџџпо. Правим и са сиром, тџ што воју, а некад и макарџне купим џне, имам и

сад једну пакљу. П—онда вољу са сиром то. А Ранко, он воле са макџом резанце. Јао, њему мџрам посебно, и једни и други да правим, кад воле режанца...

Накџ, мирни нису. А он, досадио му, целу нџн кџпају, па јупају. А он мџр да устаје. Кад џде, а џни, мјади, па... А, ту нџн, а њему досадио, неће сад устати; кад он џтишо, џни_се уплеђи и удавили се, џба два, веђики. Џнда_је, штџ не; исско узице, и ајде. А имџ_је увек и крава, и биџџва! Кажем ти, ая није теџ ни да диже, џни спавају докле џнеду: "Па Пеџо, па њемој ти радити." "Неџка, те џу ја, те мџни није ништа, ја порадим." Краву помџзе, однџсе млџко, дџџе на дџручак, и џнд џ[н] на џиву. А џвај, кажем ти, сад, што је код мџне, џн је, овај, исто завршиџо, па је радиџо мајо и кеянеџисо. Деџа говџриџо да јџдан, ма кџји, да... Нећеду, не вољу пијане џуде, неће.

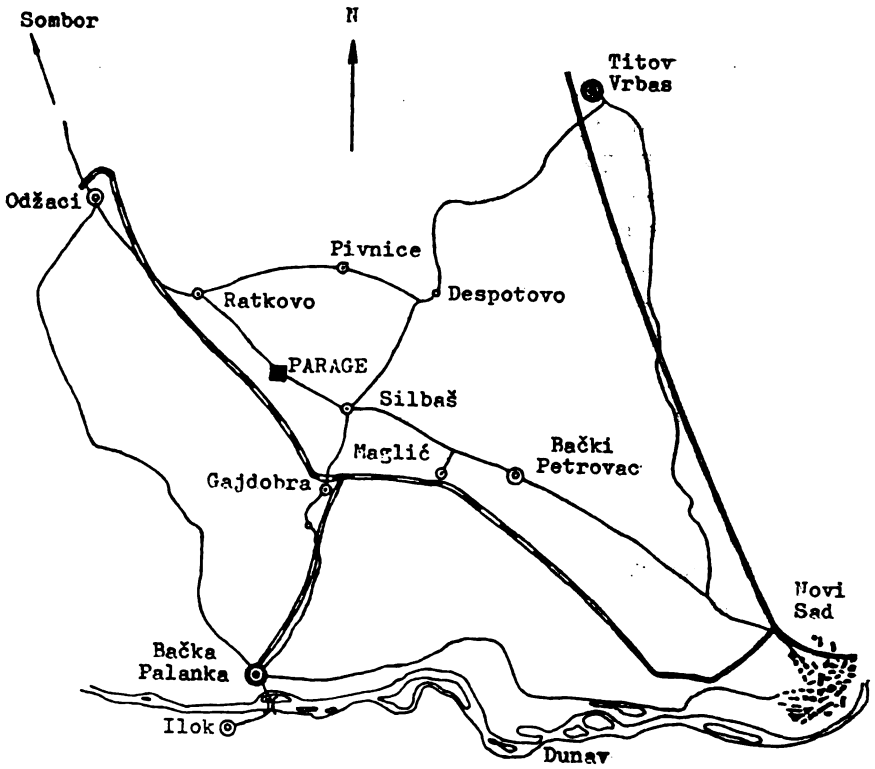
А и џна_је дџбра. Дџбија пляту, дџнеџа ми пџт милиџна, даја. "Та штџ—ш ми давати, имам ја нџваца. Џстало_је иза деде, не требџ ми." "А, не, мајка, сам ти узми, куп теџи штџ џш, кџцелу, ия штџ џш." Дџбро. Саде, прџшли пџт кад је дџбија, купила ми два, овај, за брисање судџ, два саявџџета...

Јџ кџва[м], мџсисим, штџ кџџ воле; кџселе гџбанице вољу с макџом. По пџџт рџди ја намџсисим гџбанице. С вишњама, џвај Цвета не једе посно, тај џџт, њему направим јџдну теџсиџу, неће ни масно, ни... Вишња, да се разџде џна, џна гџбаница, погача. Направим[м] му свеџа.

(Загорка Марјанов, 1911)

Живџта, живџта свакојакџг; и дџбрџг, и јџџџг.

(Даринка Дамјанов, 1909)

Гордана Драгин

РАТАРСКА И ПОВРТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ШАЈКАШКЕ

РАТАРСКА И ПОВРТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ШАЈКАШКЕ ¹

I УВОД

На југу Бачке, између Дунава, Тисе и Великог канала налази се Шајкашка. У састав Шајкашке данас, на површини од 877,4 км², улази 14 села: Тител, Лок, Вилово, Гардиновци, Ковил, Бјудисава, Каћ, Шајкаш, Ђурђево, Жабаљ, Господинци, Чуруг и Надаљ.

Шајкашку или Српску милицију, Војну крајину или Границу образовала је Аустрија 1701. године. Почетком XVI века помињу се *шајке* као врста ратног речног брода, а назив *шајкаши*, за одреде граничара који су се борили на шајкама, раширио се тек после Мохачке битке (1526. године)².

У студији *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*,³ Иван Поповић говори о шајкашкој групи говора која се одликује свим карактеристикама говора Војводине: има најновију акцентуацију, зна за неколико архаичних падежних облика у плуралу именица и заменица, поред замене *ѿ* са *е*, у неким случајевима јавља се и замена *са* и (нпр. *сјакира*, *гњаздо* и сл.), живо је преношење акцента на проклитику итд.

Тематски одређено дијалекатско прикупљање лексике један је од начина да се преко тематских образују потпуни речници једног говора, тј. да се дати говор лексички што потпуније обради.

Шајкашка је до недавно била искључиво ратарски крај. И данас, иако

¹ Овај прилог је незнатно измењен магистарски рад, одбрањен 14. X 1987. године на Филолошком факултету у Београду пред комисијом коју су сачињавали др Радоје Смиљч, др Милорад Девић и др Славко Вукојановић.

Пријатна ми је дужност да изразим најтоплију захвалност проф. др Драгољубу Петровићу за помоћ при одбирању теме као и за свесрдну подршку и за корисне сугестије за време рада на теми.

Посебну захвалност дугујем академику Павлу Илићу за драгоцене савете и читање рада пре одобравања за штампу.

² Др С. Гавриловић, др Н. Гаћеша и др Ч. Попов, *Шајкашка, Историја I*, Нови Сад, Матјаци српска – Војвођански музеј, 1975.

³ И. Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САНУ, посебна издања, Београд, 1968.

је миграција село — град многе несудојене ратарске заувек одвојила од земље, земљорадња је примарна привредна делатност овог дела Бачке.

Првобитна замисао била је да се обраде само термини везани за ратарске културе, али с обзиром на сличан начин обраде земљишта и култура као и на заједничке алатке које се том приликом користе у раду је заступљена и повртарска лексика.

Два најважнија разлога због којих је направљен овај тематски избор јесу: 1) чињеница да је земљорадња била прва и основна делатност још Старих Словена, што значи да ратарска (и повртарска) терминологија припада старом лексичком слоју чији се инвентар добрим делом сачувао и до данас и 2) недостатак лингвистичке литературе о овој тематској области.⁴

Релативно брз развој агротехнике, нови производни односи и процеси у пољопривреди, условили су и нов систем номенклатуре пред којим се повлаче стари називи везани за земљорадњу и последњи је час да се забележе термини у вези са традиционалним начином обраде земље, неговањем, убирањем, прерадом ратарских култура и сл.

Пошто се ради о отвореном лексичком систему на самом почетку рада издвојио се проблем одређивања тематских оквира, тј. проблем како ограничити корпус. Избор је ишао у правцу компромиса који се тада чинио најоправданијим. Другим речима, у рад су инкорпорирани добрим делом и специјалне терминологије у вези са прерадом плода ратарских култура⁵, најамним односима, мерама за земљиште и сл, а изостао је новији лексички слој везан за машинску обраду земље, нове хибридне сорте, употребу хербицида итд.

Задаци овог рада су следећи: 1. да што исцрпније прикупити лексичку грађу, 2. да лексичко—семантички и арсеално анализира дате лексеме, 3. да да преглед творбених типова сакупљених лексема и 4. да изради речник.

Пробна испитивања на терену показала су да нема значајније лексичке диференцијације у селима Шајкашке, па је грађа прикупљена из следећих пунктова: Жабља, Чуруга, Госпођинаца, Мошорина, Каћа, Титела, Ковиља и Надаља. Приликом избора пунктова вођено је рачуна о националном саставу становништва, бројчаном односу староседелаца и досељеника и о географском положају села. У неколико села Шајкашке великим бројем заступљено је становништво мађарске и русинске националности или живаљ досељен из Босне после другог светског рата. За

⁴ Познати су ми само следећи радови: М. Букумирић, *Из ратарске терминологије Горалдевца (код Пећи)*, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 1983; Ж. Бошњакковић, *Из ратарске терминологије Срема*, ПЧЕСА IV, Ченеј — Нови Сад, 1988. и Г. Драгин, *Из ратарске терминологије Шајкашке*, ПЧЕСА IV, Ченеј — Нови Сад, 1988.

⁵ О овоме као и о смештајним објектима, справама за круњење, млевење и мерење ратарских култура в. Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1988.

пунктове одабрана су само она села која су претежно српска и са највећим бројем староседелачког становништва. Од три суседна села, ако је било могуће, репрезентована су два несуседна и села која су на граници са Банатом, Сремом и осталим делом Бачке.

Целокупна лексичка грађа снимљена је на магнетофонске траке и као контекст дата у речнику скоро уз сваку одредницу. Материјал је прикупљан и путем интервјуа на основу врло прецизног упитника са око 670 питања и десетинама фотографија и скица.

За информаторе сам бирала старије особе (углавном мушког пола) чији су преци рођени у селу у којем они данас живе. То су, углавном, људи који су се бавили или се још баве обрадом земље, који нису много путовали, ни изучили школу. У саком селу узимала сам податке бар од два информатора.

Лексичко-семантички приказ корпуса представља анализу 43 семантичка поља. Анализа се углавном заснива на Толстојевој теорији "семантичких микропоља" (Н. И. Толстой, *Из опытов типологического исследования славянского словарного состава*, I-II, *Вопросы языкознания*, 1963, 1, 29-45, 1966, 5, 16-36). Појмови који се користе у раду (семантичко микропоље; семантичко поље; проста, сложена, синонимна лексема; дистинктивно обележје опште и семантичке класе) одговарају терминима које предлаже Толстој. Словне шифре⁶ упућују на ареал лексеме.

Све биљке које се помињу у раду, по ботаничкој класификацији (Д. Симоновић, *Ботанички речник*, Београд, 1959.) припадају следећим фамилијама: Gramineae, Cannabinaceae, Compositae, Chenopodiaceae, Solanaceae, Cruciferae, Papilionaceae, Cucurbitaceae, Liliaceae, Umbelipereae, Nuroseae и Mucor. Исти редослед поштован је и у лексико-семантичкој анализи.

Творбеном анализом обухваћени су сви модели по којима се деривирају и слажу све сакупљене просте и сложене лексеме.

Речник садржи око 1200 узбучених лексема.

У прилогу се дају дијалекатски текстови и 11 лексичких карата са коментаром.

II ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

1. *Triticum*

1.1. Лексема *жито* (сп) именује ратарску културу *Triticum vulgare* и истовремено служи као општи назив за зрнасте ратарске културе. Синонимна лексема *пшеница* (сп) осећа се као новија и јасно је да је продрла из књижевног језика.

⁶ Ради се о следећим словним скраћеницама: Ж – Жабал, Ч – Чурут, Г – Госпођинци, М – Моворин, Ка – Каћ, Т – Тител, Ко – Ковиљ и Н – Надаљ. Скраћеница (сп) упућује да је лексема потврђена у свим пунктовима.

1.2. Познате су следеће сорте: *бандицо жито* М Т, *банкут* (сп) "Банкут је растио код добре земље и велики — не види се човек." Ч, *беље* Г, *дџкота* Т, *ждрџка* (сп) "Била је ко црно влаће." Ж, *житница* (сп) "Мало касније сазре и има мале бсије." Ч, *златна долина* (сп) = *златни дукат* (сп), *профлик* (сп) "Тај здрао младог рџди." Ж, *сремско жито* Т, *црџенка* М = *црџенка* М = *црџено влаће* Т, *црњи влат* Г = *црно влаће* Т, *јџдрка* Ко "Расти без бсија." Ко и *шишуља* Т "Влаће је без бсија." *трџугласта брџуља* М Т Ко.

1.3. Посебним лексемама *јџрица* Г Т Ко = *јџро жито* Ж само у четири пункта именује се пшеница посејана у пролеће, док у осталим пунктовима изостаје лексички податак, што се објашњава чињеницом да се у овом крају пшеница ретко и давно сејала у пролеће. *јџсџњско жито* Ж Г М Т = *јџсџње жито* М Ко Н = *џзимо жито* Ч сеје се у јџсен.

1.4. Пшеница тврдог зрна (бот. *Triticum durum*, Desf.) је *тврдо жито* (сп), а *мџкано жито* (сп) = *талџјџнка* Г је пшеница меког зрна.

1.5. Жито које је закаснило у развоју (не сазре са осталим житом) лексички се реализује као *неџдостџж* (сп сем Ко) и *неџдостџз* Ко.

2. Остала жита

2.1. Поред *Triticum vulgare* у жита спадају још *јџчам* (сп) *Hordeum* L, *џџб*⁷ (сп) *Avena sativa*, *мџџџр* (сп) *Setaria* и *рџж* (сп) *Secale cereale*.

2.2. С обзиром на време сетве говори се о две сорте јџчма. То су *џџмски јџчам* М Т Н = *џџмаџ* Н = *јџсџњи јџчам* Г Т Ко Н = *џџични јџчам* Ч и *јџри јџчам* Н = *пџџџраџ* Ч = *пџџџрски јџчам* Ж Г Т = *пџџлетџи јџчам* Ж Г М Ка Т Н. *џџџ*, *мџџџр* и *рџж* се искључиво користе као стџчна храна и можда је то разлог што се на терену не срџћу лексеме за именовање сорти поменутих култура.

3. Делови биљака из f. Gramineae

Општи називи за делове биљке из f. Gramineae односе се на пшеницу, рџж, јџчам и џџџ.

Кукуруз (иако припада истој фамилији) анатомски се у многим детаљима битно разликује од наведених биљака па су лексеме које именују џџгове делове сврстане у друго семантичко поље.

3.1. Лексема *стрџж* (сп) означава целу појџдиначну биљку.

3.2. *Слџма* (сп) је стабло, а *влат* (сп) клас. Плод се именује лексемама *зџно* (сп), *сџме* (сп), односно, *жџито* (сп), *јџчам* (сп), *џџџ* (сп) и *рџж* (сп). Танка опна која обавија зрно је *плџџџа* (сп), а длачице у класу су *џсија* (сп сем М) = *џсије* М. Само у јџдном пункту забележен је *зџлџџ* М, а

⁷ На овом терену лексема *џџџ* је и општи назив за кукуруз, јџчам, џџџ или пшеницу која се даје као калоричнија храна коњима или воловима пре тежег рада.

у осталима *чиднак* за задебљање на стаблу. Најшири ареал има лексема *жйле* М Ка Т Ко Н, док се *бџкор* Г и *кдрџн* Ч јављају само у једном пункту и означавају доњи део стабла којим је биљка причвршћена за земљу. Бочни изданак на стаблу који доноси клас (ако се не уклони) означен је лексемом *зџперак* (сп).

4. *Zea mays*

4.1. Ратарска култура која се последњих година највише гаји у Шајкашкој је *кужурџ* (сп) = *курџ* Ч Ка Н = *кокурџ* Ж Ч М Т Н.

4.2. Са неједнаком ареалном заступљеношћу јављају се следеће лексеми за обележавање сорти кукуруза: *бџле шапџрике* М = *бџли кукурџ* Ж Ч Г М Ко, *златни кукурџ* Ж Ч Г Т Ко "Златни кукурџ је мјло ситнији, има двајес и четири реда, а пуно зрнади." Т, *зубан* Ж Ч Г М Т Ко, *ковилски кукурџ* Т "Ковилски кукурџ је жут и има велике клипове." Т, *кодџн* Ко = *кодџнац* Ж Ч Г М Т, *кџидш* Ж Ч Г Ко, *рдни кукурџ* Ж Ч Г М Ко, *стодџнак* М Ка Ко "Тџј џзри за стџ дџна." Ко = *стодџнац* Ж Ч Г, *стаклени кукурџ* Ж Ч Г.

4.3. За биљку која није формирала клип срећу се називи *јџлџвац* Н, *јџлав кукурџ* Т и *јџлов кукурџ* Ж Г М Ка.

4.4. *Мџшлџнеер* (сп сем Ка) = *џшлџнеер* Ка је густо сејана биљка која се као зелена даје стоци за храну.

4.5. За разлику од заперка на житу који доноси плод, *зџперак* (сп) се као бочни изданак на стаблу кукуруза уклања како би биљка несметано напредовала.

У оквиру овог семантичког поља обрађени су и називи за делове биљке *Zea mays*.

4.6. Запажа се јасна ареална диференцијација лексеми за обележавање доњег дела стабла којим се биљка држи за земљу: *џџмџба* Ч Г Ка Ко Н и *чџпџр* Ж М Т. *Стаџбла* Г М и *стаџбло* Ж Ч Ка Т Ко Н су лексичке реализације семеме стабло *Zea mays*. За посечено стабло са листом без џџмџбе среће се лексема *кукурџџвина* (сп сем Ко) са фонетским варијантама *курџџвина* Ж Ч Г Ка Ко и *кукуруџџвина* Ч. *Огрџзина*⁸ (сп сем Ко) и *џерџзина* Ко означавају посечено стабло без листа и џџмџбе. Као и код жита задебљања на стаблу именују се као *зџлџб* М и *чџдџнак* (сп сем М). Примећује се велика лексичка шароликост при обележавању класа. Са неједнаком ареалном заступљеношћу јављају се следеће лексеми: *вџдџт* Ч Г Т Ко, *мџтџлица* Г Ка Т, *куџиџна* Н, *перџје* Ж Ч Г М и *перџо* Т. Први млади лист биљке именује се као *лџст* Ж Ч Г, *перџо* Ж Ч Г М Ка и *перџје* Ко. *Лџст* (сп) обележава зрео лист исте биљке.

⁸ Кукуруџвина се даје као храна стоци. Када је стока огрџе оно што остане је *џерџзина* која се некада користила као гориво за зидање пећи.

Као семантичка микропоља могу се третирати скупине лексема за обележавање плода *Zea mays* и његових делова.

4.7. Општи назив за неокруњен плод *Zea mays* је *клип* (сп). За млади клип кукуруза каже се *одметак* (сп). Простим лексемама *клипа* Ж = *клипан* Т Н = *клипан* М = *клипанца* Ж Ч Г Ка Н = *клипина* Ко обележава се нарочито крупан (дуг и дебео) плод, а ситан (кратак и танак) плод је *клипић* М Ка Т Ко Н = *клипић* Ж Ч Г. За окруњен клип (без зрна) среће се лексема *шапурика* (сп). За незрео плод (који није стигао да sazре са осталим клиповима са исте њиве) каже се *зеленко* Т, *зелњак* Ч Г М Ка Ко Н, *недостиж* Г Ко, *пдбирак* Ж Г Т и *пурџак* Г М. *Пдбирак* Ж Ч Г Т Н се као покварен и плеснив плод одваја при складиштењу здравих клипова. *Пдбирак* (сп) је и заостао клип на стаблу или на земљи после бербе. За правилно формиран клип (са густим и правилним редовима зрна) каже се *завршен кукуруз* (сп). Само у Г забележене су синонимне лексеме *незавршен кукуруз* и *ћурчија глава* за неправилно формиран клип (са ретким зрном које не иде до врха клипа), док се у осталим пунктовима среће *пдбирак*⁹. Нарочито крупни клипови уплићу се љуштикама (в. доле) и обично вешају на забат чардака и тако остављају за семе — *вешњаци* М Ко = *вешка* Ж Ч Г Ка Т Н = *сѣмѣнци* Г = *сѣмѣнци* Ка.

4.7.1. *Кдрѣн* (сп) је део којим се клип држи за стабло. Горњи, ужи део клипа именује се лексемом *вр* Ж Ч Г М Ка Н, *врчак* Ко, и *шпиц* Т. У свим испитиваним пунктовима свиленасте длачице на врху клипа обележавају се лексемом *свила*. Семема омотач око клипа представљена је лексемама *љуштика* (сп) и *кamuшина* (Т). Семе које је усађено у шапурику је *зрно* (сп) = *кукуруз* (сп). Средишњи део зрна је *клица* Г = *срце* (сп), а *љушка* М Ка Т Ко Н = *опона* Ж Ч Г је танка опна око зрна.

4.8. Фамилији Gramineae¹⁰ припада и биљка са лат. називом *Saccharum officinarum* — само у Т забележене као *трска слатка*. Ради се о биљци која се кратко време гајила на овом простору тако да изостају лексички подаци о нпр. деловима, сортама биљке и сл.

5. *Cannabis sativa* (f. Cannabinaceae)

5.1. *Кудеља* (сп) се врло мало сејала у Шајкашкој (а данас се готово ни не сеје), па не изненађује податак да се само у три пункта јављају лексеме које припадају овом семантичком пољу¹¹.

5.2. Стабло које доноси плод именује се лексемама *бела кудеља* Г Т и *жонска кудеља* Г, а *црна кудеља* Г Т означава мушко стабло које не

⁹ Примећује се да се лексема *пдбирак* четири пута помиње у овом семантичком пољу што јасно говори о њеној полисемичности.

¹⁰ На овом месту треба поменути *сѣно* (сп) — сасушену траву која се користи у исхрани стоке и *отава* (сп) — друга трава која израсте исте године на месту покошене траве.

¹¹ Једино је у (сп) забележено *пддер* — отпаци при преради кудеље и *пддервача* = *пддерача* — пећ у коју се ложи пддер.

доноси плод.

5.3. Биљка која је посебно израсла и чува се за семе зове се *крупна кудеља* Г = *самораст* М = *семењача* Т.

5.4. *Кудељно семе* Г Т и *семе од кудеље* М означавају семе ове биљке.

5.5. Истој фамилији биљака припада *Helianthus luyulus* – *мдљ* (сп). И овде су екстралингвистички фактори утицали на ширину семантичког поља. Биљка се већ двадесетак година не сади на испитиваном терену (а садила се готово само на друштвеним парцелама).

5.6. Садница ове биљке је *кдрѣн* Т Ко = *цдрот* Ко, а плод *пљољак* Ко = *цдрт* М Ко = *цдура* М.

6. *Helianthus annuus* (f. Compositae)

6.1. Проста лексема *сунцукрѣт* (сп) са својом фонолошком варијантом *цунцукрѣт* (сп) именује целу биљку као и њен плод (уп. доле).

6.2. Доњи део стабла којим се биљка држи за земљу именује се као *цдрѣр* Ж М Т и *цдрба* Ч Г Ка Ко Н.

Стабло са цдрбом у земљи је *стабло* Ж Г Ка = *стабљика* Т Ко Н.

Лексемом *штѣл* (сп) означено је посечено стабло без цдрбе. *Погача* је забележена у свим пунктовима сем у Г где се срећу *гдѣа* и *гдѣица* за део биљке (у облику велике погаче) у којем је усађен плод.

Поред лексеме *цунцукрѣт* (сп) = *сунцукрѣт* (сп) срећу се и *зрно* М Ка Ко Н и *семе* Ж Ч Г Т за означавање плода. Унутрашњи део плода који се користи у лудској исхрани помиње се као *семе* Ко, *срце* Ж Ч М Ка Т Н и *срце семена* Г, а омотач који га обавија је *љушка* (сп) = *пдѣа* М Н.

7. *Beta vulgaris rapacea altissima* (f. Chenopodiaceae)

7.1. На целом терену забележена је лексема *рѣпа* за дату биљку, и за њен плод кји се користи у исхрани.

7.2. Плод се обележава и као *кдрѣн* Ж Ч Г Ка.

При вађењу репе уклања се *гдѣа* Ж Ч Г М Ка Н = *гдѣица* Г = *круна* Г Т, врх корена из којег расте *лишће* (сп).

7.3. Истој фамилији припадају и следеће повртарске културе: *шпндѣл* (сп) *Spinacia oleracea*, *блитѣа* (сп), *Beta vulgaris* и *цѣкла* (сп) *Beta vulgaris cicla*.

8. *Solanum tuberosum* (f. Solanaceae)

8.1. *Крѣмлѣр* (сп) је повртарска биљка која се највише гаји (и највише користи у исхрани) у Шајкашкој.

8.2. Најзаступљеније су следеће сорте: *дѣзѣрѣ* Ж Ч Г Ка Н = *дѣзѣрѣ* Т = *дѣзѣрѣј* М, *кѣрлаи* М = *кѣрлика* Ж Ч Г Ка Т Ко Н, *јѣсѣњи крѣмлѣр* Т,

рђи кромпир Ж Ч Г М Ка, *свињски кромпир* Т, *црвени кромпир* Г Ка Ко и *бљи кромпир* (сп).

8.3. С обзиром на време убирања (пролеће/јесен) разликују се *мајски кромпир* М Ка Т Љ = *млади кромпир* Ж Ч Г М Ка = *рани кромпир* Ж Ч Г М Ка и *јесењи кромпир* (сп).

8.4. Лексемама *семе* М Т, *семени кромпир* Ко и *кромпир за семе* Ж Ч Г Ка Ко Н обележава се кромпир који се посебно чува и оставља за семе.

8.5. Задебљало подземно стабло (кртола) *кромпир* (сп) је једини део биљке који се користи у исхрани.

Са максималним арсалом јавља се лексема *лџ* да означи лишће, надземни зелени део биљке.

Танак омотач око кромпира је *љушка* (сп). На целом терену забележено је *до* — мали усек на плоду кромпира из којег се развија *клица* (сп) — изралина у облику ваљаксте траке (из које се у земљи развија нова биљка).

9. *Sarvisum appium* (f. Solanaceae)

9.1. За целу биљку и за сам плод у свим испитиваним **пунктовима** употребљава се лексема *паприка*.

9.2. Део којим се плод држи за стабло је *петљка* (сп), а у **унутрашњости** плода је *ојме* (сп).

9.3. Познате су следеће сорте: *бабура* (сп) = *мађарка* Т "То је зелена и дебела паприка, ал нема врја." Ч, *калифорнијска паприка* Ко, *патлиџанка* Ж Ч Г М Ка "Слатка је и црвена и округла ко патлиџан." Ж, *рдеча* Ко = *рдоуља* М = *шипкара* Ж Ч Г М Т "То с ко у краве рог. Јако с дугачке, а лепе дебеле." М и *фафарона* (сп). "То су таке мале ал папрене, ко воле, јел." Ч.

10. *Lycopersicon esculentum* Mill. (f. Solanaceae)

10.1. Као старија и аутентичнија појављује се лексема *патлиџан* (сп), док је германизам *парадајс* / *папарајс* / *парадајс* (сп) новијег порекла. Дате лексеме именују целу биљку и плод.

10.2. Од сорти најпознатије су следеће: *ањц* М, *јабучар* (сп), *рани пародајс* Ж Ч М Ко = *ситни рани пародајс* М "Ситан је ал рано узри и сладак је." Ж, *талијански пародајс* М, *цверглан* Ко "Тај ситишни — то је цверглан." Ко и *шљивар* М.

10.3. Танак омотач око плода је *љушка* (сп), а део на плоду којим се држи на лози именује се као *корен* (сп). Лишће и стабло заједничким именом се зове *лџ* (сп).

10.4. Биљке *дуван* (сп) *Nicotina Tobacum*, *пљви патлиџан* (сп) *Solanum melongena* и *мак* (сп) *Paraver* такође припадају фамилији Solanaceae.

10.5. Плод биљке *Paraveg* је такође *мдк* (сп), а опна у коју је смештен именује се лексемом *чдура* (сп). Стабло је означено као *мдковина* *М* и *стабло* (сп сем *М*).

11. *Brassica oleracea capitata* (f. Cruciferae)

11.1. Као општи назив за ову биљку појављује се проста лексема *кџус* (сп).

11.2. *Главица* (сп) и *прџкома* (сп) су лексеме којима се именује свеж, односно укисељени плод биљке о којој је реч.

За *лишће* (сп) које није формирало главицу каже се *шумџија* (сп).

Приликом припремања главице за кисељење или јело уклања се *кџен* (сп) — средишњи део којим се она држи за земљу.

11.3. Истом семантичком пољу припадају и лексеме *кџ* (сп) *Brassica oleracea aserihala*, *карџидл* (сп) *Brassica oleracea*, *келерџба* (сп) *Brassica oleracea gogylodes* и *зелена салџта* (сп) *Lactuca*.

Ради се о поврћу које је тек у новије време нашло места у баштама и на трпезама ових села што је могући разлог за изостајање назива за сорте ових биљака. Позната је само *пџтер—салџта* (сп), зелена салџта меких и сочних листова.

С обзиром на велику анатомску сличност ових повртарских биљака са купусом истим лексемама као и код купуса обележавају се одговарајући делови поменутих биљака.¹²

11.4. Истој фамилији припадају још две зеласти повртарске биљке *рџкџа* (сп) *Raphanus sativus* и *рџкџица* (сп) *Raphanus radicula* и једна индустријска за добијање уља *рџпица* (сп) *Brassica napus oleifera*.

11.5. Познате су *бџла рџкџа* (сп) и *цџрна рџкџа* (сп), а од рџкџице најзаступљенија је сорта *мџсечџрка* (сп).

12. *Pisum sativum* (f. Papilionaceae)

12.1. Цела биљка и њен плод познати су под именом *грџшак* (сп), док се плод именује и као *зџно* (сп). Лексемом *мџуна* (сп) означава се чаура у коју је смештен плод. Називи за стабло и лишће разликују се у зависности од тога да ли је биљка у земљи или је убрана. Тако се лексемом *лџза* (сп) обележава њен зелени део док је у земљи, а *грџшевина* *Т* и *грџшковина* *Ж Ч Ка Ко* исти део кад је биљка убрана (тј. кад су убране махуне и стабло извађено из земље).

12.2. *Келџџе* *М* = *келџџен* *Ко*, *правослџвац* *М*, *чџџо* *М* = *чџџо* *Америке* *Ко* и *шеџерац* *Ж Ч Г М Ко* "Има лепо слџтко зџно." *Ж* су сорте грашка.

¹² Максималну раширеност имају лексеме *сџце* — средишњи део главице зелене салџте, *млади* неразвијени листови.

13. *Phaseolus* (f. Papilionaceae)

13.1. Као једина лексема у функцији назива за целу биљку и посебно плод јавља се *пасуљ* (сп). Плод је познат и под именом *зрно* (сп).

13.2. Омотач плода и зелени део биљке (док је у земљи и са махунама) именује се истим лексемама и са максималним ареалом као и код *Pisum sativum* (в. горе), а убрано стабло и лишће (без махуна) је *пасуљевина* Ж Ч М Ка = *пасуљина* Г Ко.

13.3. С неједнаком ареалном заступљеношћу јављају се лексеме за означавање зелене, недозреле биљке која још није формирала зрно у махуни (као таква користи се у исхрани). То су следеће лексеме: *боранија* (сп сем Ко), *зелени пасуљ* (сп), *ластина уста* М, *пасуљ у—зелен* Т Н.

13.4. Врсте пасуља именују се следећим лексемама: *куваш* (сп), *сумпораш* Ко, *шећерац* Ко, *бели пасуљ* (сп) "Има бело зрно — може бити крупнији и ситнији, а куваш га чдрбасто или у густо." Ж *жути пасуљ* (сп) "Он је жут и куваш га сам чдрбасто." Ж, *брдонски пасуљ* М, *шарени пасуљ* Ко, и *тачкаш* (сп) "Пружа се низ тачку." Ч.

14. *Trifolium* (f. Papilionaceae)

14.1. *Детелина* (сп) је зелеста двогодишња биљка која заузима важно место у исхрани стоке.

14.2. *Гомбара* (сп) "Има округо цвет — ко лоптица ил ко гомба." Г, *жаџара* М, *кукутара* М, *луџерка* (сп) и *црвена детелина* Ко су различите сорте детелине.

14.3. Дистинктивно обележје може бити и мекоћа и сочност детелине, па се јављају лексеме *мекана детелина* (сп) и *тврда детелина* (сп).

14.4. *Вика* (сп) *Vicia sativa* и *соја* *Dolichos soja* за стабло имају *сламу* (сп), а *меуна* (сп) обавија плод.

15. *Cucurbita melo* i *Cucurbite (melo) pepo*
(f. Cucurbitaceae)

15.1. *Бундева* (сп) и *тиква* (сп) су две врло сличне биљке и често су информатори били у недоумици коју од ове две повртарске културе означава једна, а коју друга лексема. Лексемом *тиква* (сп) означава се и биљка из исте породице, доле широка, а горе уска, с вратом, која осушена служи као суд за воду или као помоћно средство за пливање (за одржавање на води) бот. *Lagenaria vulgaris*.

15.2. *Бундевица* Ж Ч Г М Ка се убира док је млада и служи за припремање варива. Као сорте срећу се и *јогурт* Ж Ч Г Т Ко Н, *риберица* Ж Ч Г М Ка Ко "Тб су младе бундеве — рйбаду се на треницу па се пдохују и тако." Ч, *тањирача* Ж Ч Г Ка, *бела бундева* (сп), *округла бундева* Ж Ч Г М и *тегласта бундева* Ж Ч Г Ка Т.

15.3. Млада тиква која се припрема за храну је *тиквица* (сп), а сеју се и следеће сорте: *јџурица* (сп) "То су тако мале и суге тикве које су за *украс*." Г, *шћурка* Ко, *дугачка тиква* М Ко и *округла тиква* М.

15.4. Омотач око плода је *љуска* (сп) кад је плод млад, а *кдра*¹³ (сп) кад је плод зрео.

Месо (сп) = *сјло* (сп) бундеве (и тикве) користи се у исхрани, а *семе* (сп) = *сѣмѣнка* (сп) за размножавање биљке.

Зелени надземни део ових биљака је *лџа* (сп) = *врѣжа* Ж Ч Г М.

16. *Cucumis sativus* (f. Cucurbitaceae)

16.1. Максималну ареалну раширеност има лексема *крџтавац* која обележава целу биљку и плод.

16.2. Најпознатије сорте су: *карџин* М Ка = *карниџин* Ж Ч Г Т Ко Н, *салтар* Ж Ч Г М Ка, *бѣдљиви крџтавац* М и *крџтавац зѣ флаше* Ж Ч Г М Ка.

16.3. Зелени омотач око плода означен је лексемом *љуска* (сп).

16.4. Двема сложеним лексемама *матори крџтавац* М Ка Ко Н и *крџтавац зѣ семе* Ж Ч Г Т именује се плод који се оставља за семе.

17. *Citrus vulgaris* и *Cucumis melo* (f. Cucurbitaceae)

17.1. *Лубеница* (сп) и *диња* (сп) се заједничким именом зову *бѣстан*¹⁴ (сп).

17.2. Плод¹⁵ ових биљака именује се истом лексемом као и цела биљка.

17.3. Највише се сеју следеће сорте лубеница: *крџица* Ж Ч Г Ка, *маћарка* Т, *талијанка* Т, *вукџарска лубеница* Ко, *дѣмѣна лубеница* Ж Ч Г М Ка Т и *црна лубеница* Ж Ч Г М Ка Т, а *днанас* Ж Ч Г Ко Н, *цѣроваца* (сп), *зѣмска диња* Ж Ч Г и *крџтава диња* Т = *крџтавача* (сп) су сорте диња.

17.4. Унутрашњи део плода лубенице лексички се реализује као *срѣце* (сп) док се одговарајући део код плода диње не именује посебном лексемом.

18. *Allium sera* и *Allium sativum* (f. Liliacea)

18.1. Као општи назив за А. сера јављају се следеће лексеме: *лџ* (сп), *лџац* (сп), *обични лџ(ац)* Г и *црни лџ(ац)* (сп).

¹³ Лексеме *кдра* = *љуска*, *семе* = *сѣмѣнка*, *врѣжа* = *лџа* обележавају одређене делове свих повртарских култура из ове породице.

¹⁴ О значењу ове лексеме в. 40. 3. 1.

¹⁵ в. напомену 13.

18. 2. Искључиво сложеном лексемом *бели луж(ац)* (сп) (увек са одредбом) обележава се повртарска биљка *A. sativum*.

18.3. Забележене су само две сорте црног лука: *слатки лукац* (сп) и *сребрњак* Ж Ч Г М Ка Т.

18.4. Максимални ареал има лексема *главица* којом се обележава плод поменутих биљака.

18.5. Део главице белог лука је *чешаљ*¹⁶ (сп), а *режањ* (сп) је танак лист главице црног лука.

18.6. Време убирања је релевантан фактор при именовању биљака о којима је реч.

Лук (и црни и бели) убран у пролеће означен је као *млади луж(ац)* (сп) и *зелени луж(ац)* (сп), а *матори луж(ац)* (сп) се убира у лето или почетком јесени.

18.7. *Арпаџик* М Т = *рапаџик* Ж Ч Г Ка Ко Н је неразвијени плод који се сади у земљу и из којег се развија нова биљка.

18.8. На сазром плоду појављује се *бук* Ж Ч Г Ка Т Н = *цедлика* М Ко – цеваста израслина са лоптастим завршетком у којем се налази *куќаљ* (сп) семе.

18.9. Лист младог лука *перјаје* (сп) се сасуши кад плод узри. Омотач око плода именује се различитим лексемама с обзиром на степен његове зрелости.

Љуска (сп) је омотач младог лука, а *љуквина* (сп) обавија главицу зрелог лука.

18.10. *Прџилук* Ж Ч Г се готово уопште не користи у исхрани у јужном делу Бачке.

19. Повртарске културе из f. Umbelliferae

19. Посебно семантичко поље чине лексеме за именовање повртарских култура из f. Umbelliferae.

19.1. Мирисна зачинска биљка *Anethum graveoleus*, *мирдџија* (сп) расте готово у свим баштама.

19.2. *Рџн* (сп) је повртарска биљка љутог корена који се користи као зачин, бот. *Argemone lappathifolia*.

19.3. *Паштрмак* (сп) = *поштрмак* (сп) *Pastinaca sativa*, *першун* (сп) *Petroselinum hortense*, *шангарџа* (сп) *Daucus carota* и *целер* (сп) *Arium graveolens* имају заједнички назив *зелен* (сп).

¹⁶ Главица белог лука разликује се по структури од главице црног лука. Више чешљава (Н јд. *чешаљ* (сп)) образују главицу белог лука, док се *режањ* (сп) добија сечењем главице црног лука на тање листове.

Последња лексема са списка је и други назив за першун у свим испитиваним пунктовима.

20. Корови и биљни паразити

Лексика везана за коровску флору Шајкашке тема је посебног рада¹⁷ па ће се овом приликом само указати на термине за корове и биљне паразите на ратарским и повртарским културама који се не обрађују у поменутом раду.

20.1. Као општи назив за све коровске биљке, у свим пунктовима, јавља се проста лексема *коров*.

20.2. Синонимним лексемама *гардоноша* (сп) и *гледница* (сп) обележава се гљивични паразит који напада житарице и зрно претвара у црну прашњаву масу, бот. *Claviceps purpurea Tul.*

20.3. Гљивица *Mucor mucedo* која се појављује на органским материјама у распадању (па и на биљкама) је *бућ* (сп) = *плешањ* (сп).

20.4. Честа болест која напада житарице је и *племењача* (сп). "Та племењача падне ко нека роса ил слана под жити." Г.

20.5. Три семеме с неједнаким теренским распоредом изражене су лексемом *уродица*. У пункту М дата лексема означава искључиво нечистоћу у овршеном зрну жита, у Т то је посебна врста коровске биљке *Agrostemma githago* (која се у осталим местима појављује и као *кџкаљ*) док је у пунктовима Ж Ч Г Ка Ко Н то заједнички назив за све корове који нападају пшеницу док је у земљи, на њиви.

После анализе семантичких поља која окупљају имена ратарских и повртарских култура (као и њихових сорти, делова и сл.) издвајају се две групе лексема које захтевају посебну класификацију. То су општи називи за а) ратарске и повртарске културе и б) плодове тих биљака.

21. Општи називи за ратарске и повртарске културе

21.1. Заједнички назив за све што је посејано и изникло је *јсес* (сп) и *лџтина* (сп). Врста биљке именује се лексемама *сбрта* (сп) и *фџла* (сп). Лексемом *кљица* (сп) изражава се изданак биљке у самом почетку њеног развитка из корена или семена. *Младина* (сп) означава млад изданак на биљци. Неразвијена биљка која се ставља у земљу (сади) и из које се развија нова биљка позната је као *расада*¹⁸ (сп).

Повртарске културе се једним именом зову *пдџрђе* (сп), док за ратарске културе немамо посебну лексему истог типа.

¹⁷ Г. Драгин, *Терминологија коровске флоре у Шајкашкој*, Прилози проучавању језика, 20, Н. Сад, 1984.

¹⁸ Само у (Ч) забележена је и *бџквица* као трећи лист расада из којег се развија нова биљка.

Биљка (обично жито или лук) која никне из омлаћеног семена (а не посеје и не посади је човек) је *адмораст* (сп) = *лѣмораст* Г. Ситнозрнасте ратарске културе су *ситна рана* (сп), а кукуруз и друге биљке крупнијег зрна су *крупна рана* (сп).

22. Општи назив за плод¹⁹

22.2. Лексемом *гладвица* се у свим пунктовима обележава плод купуса, келерабе, келја, карфиола, лука и сунцокрета.

Плод репе, зелени (шаргарепе, паштрмака, першуна и целера) и хрена је *кдрѣн* (сп).

Осим лексеме којом се именује и цела биљка плод свих житарица (и кукуруза), грашка, пасуља, соје и мака обележава се и лексемама *зрно* (сп) и *сѣме* (сп).

Плодови биљака које се овде не наводе обележавају се искључиво истом лексемом као и цела биљка.

23. Оруђа за орање

23.1. Ни најстарији ратари не памте време када се за орање користила врста дрвеног плуга *рдла* Г = *рдлица* Ж Ч Г М Ка = *рдло* Т те нису забележене посебне лексеме у вези са деловима или употребом ове справе.

23.2. *Плуџ* (сп) је општи назив оруђа за обраду земље орањем. За прављење бразди, за орање земље пре сетве употребљава се *браћи плуџ* Ж Г М = *брѣч* Ч Ка Т Ко.

23.2. Лексемама *пдрѣч* Г Кн Н и *шдрѣч* Ж Ч Ка Т Ко обележава се врста плуга којим се међуредно обрађују ратарске културе.

Плуг *загрѣч* (сп) набацује земљу, загрће неке младе културе у циљу заштите од хладноће.

23.4. Посебна врста плуга који може и при повратку да оре исту бразду именује се као *преврѣч* (сп).

23.5. *Дрвѣњак* (Ка) = *дрвени плуџ* (сп сем Ка) има дрвени, а *гвоzdѣњак* Т = *гвоzdени плуџ* (сп сем Т) гвоздени гредељ (в. доле).

23.6. Плуг који су вукли коњи могао је истовремено да узоре највише три бразде. Следећим лексемама обележава се плуг који изорава једну, две или три бразде: *једнобраз* Н = *једнбразд* Ка Ко = *једнбраздник* Ка =

¹⁹ У овој лексичкој збирци не фигурирају називи за вегетативне делове биљке (корен, стабло, лист, цвет) јер се ради о општепознатим терминима који нису територијално одређени.

једнообразни *плуге*²⁰ Ж Ч Г М Т, *додобраз* Н = *додобразд* Ка Ко = *додвер* Г = *додрабник* Ко = *додраони плуге* Г = *дуглдш* Т = *додобразни плуге* Ж Ч М, *тробраз* Н = *тробразд* Ка Ко = *тробразни плуге* Ж Ч Г = *трорабник* Ко = *трорабни плуге* Г.

23.7. За главне делове плуга орача користе се исте лексеме на целом терену.

Семеми гредица на плугу на коју се каче сви радни делови придружује се проста лексема *грдељ* (сп).

Рунице (сп) су део којим се управља плугом, а *колџке* су колица за плуг. *Велики точак* (сп) колечки иде по бразди, а *мали точак* (сп) по неузораној њиви. *Даска* (сп) означава део који прихвата и преврће земљу, а *глова* (сп) је део на који се причвршћују даска и раоник (в. доле). Испред главе на грдељу налази се *цртало* (сп), нож који оцртава бразду. Део који клизи по бразди је *бџ* Ка = *џбј* Ко Н = *надо* М = *плвст* Ж Ч Г Т.

23.8. Неједнако су распрострањене лексеме које означавају остале делове плуга.

Јастук (сп), *лвнци* Ж М Ка Ко Н и *мџка* Ч Г су синоними за део којим се подешава ширина бразде. У *јастук* Ж Ч Г Т Ко Н = *јастуче* Ка = *рџм* М ставља се грдељ. Део у који се упреже коњ зове се *рудица* М Ка Т Н и *руда плуга* Ж Ч Г Ко док се лексемама *јџрмац* Г Т, *лџмпџв* Т, *трџјц*, *трџјак* Ч Ко и *трџјнице* Н обележава руда која се посебно додаје за трећег коња.

Лексемама *кџка* Ж Ч Г Ка и *кџрдељ* Ч Ка придружује се значење гвоздени клин којим је плуг закачен за колечке.

Лексемом *рџник* Ж Ка Т и њеном творбеном варијантом *рџник* (сп сем Т) обележава се део који сече земљу. Предњи део раоника је *џр* Ж Ч Г Н = *шлџц* М Ка Т Ко, а *лџре* (сп) је задњи део. С већом распрострањеношћу јавља се лексема *рџз* (сп сем Ка) од лексеме *штрица* Ка да значи само сечиво раоника.

23.9. И плуг парач и плуг загртач имају *точак* (сп) иза којег је *рџник* М. Прва мотика иза точка загртача је и *мотика* (сп сем М), а код парача и *предња мотика* Г Ка Ко Н = *предња шпартџчица* Ко = *предња парџчица* Г. Део парача иза прве мотика обележен је као *загртџчица* Ж Ч Г М Ка, *лџпџрица* Т, *крџлатица* Ч Г и *подгртџчица* Г М. Положај мотике плуга парача у односу на точак и грдељ је дистинктивно обележје којим су маркиране селедће лексеме: *џдња мотика* Ч Ка = *стрџџња мотика* Н, *лџва мотика* Ж Ч Г М Ка = *лџва парџчица* Г = *лџва шпартџчица* Ко, *дџсна мотика* Ж Ч Г М Ка = *дџсна парџчица* Г = *дџсна шпартџчица* Ко.

²⁰ Само у (Ко) посебно се именује једнообразни плуг с обзиром на технику: *шџстџк* = *џск* плуге, *пџтџк* и *четџртџк* "Тџј четџртџк је највећи једнообразни плуг — за јџке коње."

При обради неких повртарских култура уместо мотика загртачица ставља се посебан део који се именује као *крмача* Т и *доска* Ч Г М Ка.

24. Обрађивање земље плугом

24.1. *Орати* (сп) се јавља у улози општег назива за процес обрађивања земље плугом.

24.2. Њива се може орати од средине ка крајевима или од крајева ка средини. Први поменути начин је *орати на стуб* Ж = *орати на стубе* Ж Ч Г = *орати на стуб* М Т Н = *орати на стуб* Ка, а други *орати на дж* Ка Н = *орати на њс* Ж Ч Г М Ко Н = *орати на њс* Ж Ч Г М Ко Н.

24.3. Орати плугом парачем забележено је као *прати* (сп) и *шлартати* Г М Т Ко. Лексемама *здрпати* Ж Ч Г Ка Ко Н и *пдрпати* Ж Ч Г Ко Н придружује се значење орати плугом загртачем.

24.4. Битан моменат у одређивању лексема којима ће се означити дата семема је врста земљишта (стрњиште, џомбиште, ливада) које се оре, дубина бразде и фреквенција.

Први пут плитко узорати стрњиште среће се као *угрвити* (сп) и *запати стрњиште* Н. Узорати земљу која није била обрађивана обележава се лексемом *разпати* (сп). *Преврнути угр* (сп) значи други пут плитко узорати стрњиште, а трећи пут орати њиву обележава се као *трећити* (сп).

Општи назив *орати* (сп сем Ко) и *орати за готово* Ко упућују на орање џомбишта.

24.5. Лексемама *забраздити* (сп сем Н) и *ићи у забразд* Н именује се семема лоше подсецати земљу плугом.

Максимални ареал имају лексеме *образдити* и *одорати* – првом се представља обележавање дела њиве који ће се орати, а другом узимање суседове бразде при орању. Узорати са доста пропуста каже се *изопразити* Ж Ч Ка.

24.6. Глаголске именице којима се именују поменути процеси и време њиховог обављања познате су на целом терену као *орање*, *порање*, *шлартанје*, *здрћање*, *пдрћање*, *угрчење*, *разордање*, *трећчење*, *забражђивање*, *ображђивање* и *одордање*.

25. Ручне алатке за припремање земљишта, убирање и сакупљање ратарских култура

25.1. Алатка која служи за прекопавање земљишта (обично у башти) пре сетве или сађења позната је као *ашов* (сп). *Мотика*²¹ (сп) се користи за прекопавање мекше земље и окопавање усева. Лексемом *будак* (сп) означава се врста јаче и теже једнокраке или двокраке мотике за крчење

²¹ Мотиком се вади кромпир, лук и сл.

или копање тврде земље, а *пљук* (сп) има исту намену само је с једне стране заострен.

25.2. Пре него што је комбајн стигао на Шајкашка поља за кошење жита употребљавала се искључиво *кдса* (сп). Поменутом алатком убирала се детелина и трава.

25.3. Истом лексемом именује се и метални радни део ове алатке. *Кдсиште* (сп) је дрво на које се коса насађује, а метални део у облику ћириличног слова Г који спаја косу с косиштем зове се *тљдјка* (Н) и *врт* (сп сем Н). Најшири део металног дела косе, одмах до косишта именује се као *пџица* (сп), а семени 'врх металног дела косе' придружују се лексеме *вр* Г Ка Ко Н и *шпц* Ж М Т. У свим пунктовима забележена је реч *прут* која означава спољашњи појачани део косе, а *рџ* (сп сем Ж) и *рџ* Ж је оштрица. При кошењу жита на косу се ставља *тџа* (сп) – повијени прут, како би се откос боље слагао. Око средине косишта налази се *рџец* Г Ка Ко = *рџер* М = *рџица* М = *рџка* Ж Т – кратка дршка која се хвата левом руком.

25.4. Овде се помињу и лексеме које обележавају предмете за одржавање косе.

Трима простим лексемама означава се камен за оштрење косе *брџ* Т, *гддалица* Ч Г Ка Ко и *гддило* Ж. Гладалица се ставља у *вддир* (сп) – посуду од рога или плеха у којој је вода. *Бдбица* (сп) је клин пободен у пањ на којем се откива коса, а чекић којим се то обавља је *калдџ* (Г) = *чкканац* (Ж Ка) = *чекић за откивање косе* (сп сем Ка).

25.5. *Срп* Ж Ч Г М = *шдџ* (сп) има сечиво у облику дугог савинутог ножа и кратку дршку, а служи за прихватање покошеног класја жита. Лексемом *срп* Ж Ч Г М обележава се и слична алатка али са назубљеним и не тако закривљеним сечивом. Алатка слична српу са јачим и масивнијим сечивом од кованог гвозђа којом се сече кукурузовина, трска и сл. зове се *вдџ* (сп). У пунктовима Г Ка Ко Н лексема *кдсир* идентификује се као врста српа са краћим сечивом за резање винове лозе, чишћење репе и сл., а као алатка слична коси (на дугој дршци) али са кратким сечивом за сечење кукурузовине, мишлингера и сл. у местима М Т. *Косџица* (сп) је кратко јако сечиво насађено на дугу дршку, а служи за сечење мишлингера, кукурузовине, сунцокретовог стабла и сл.

25.6. *Виле* (сп) су рашљасто оруђе са два, три или више зуба, дрвено или метално, за набадање траве, сена, сламе и др. Метални дуги клин којим се набада зове се *зџ* (сп) и *зџац* (сп). Виле које имају два зуба користе се за садевање сламе, детелине и сл. зову се *дџроге* Ж Ч Г М Ка Ко, *дџпарошке* Ч и *дџредне виле* Т. Виле са три зуба су *трџроге* М Ко = *трџредне виле* Т = *трџрогне виле* Ж Ч Г Н. Само у пункту Т *четџроге* и Г *четџредне виле*²² срећу се посебне лексеме да означе виле са четири

²² Занимљиво је да ниједна поменућа лексема нема у основи *зџ*, иако се њоме обележава најважнији део алатке.

зуба. *Рѣпашке Ч, рѣпдрошке М, рѣпарске виле Ж Г М Ко Н* и *виле зд рѣпу Ж Г Ко Н* су виле са густим и заобљеним зубима на крају којима се купи кромпир и репа.

25.7. Алатка са зупцима за сакупљање сена, траве, детелине и ситњење земље именована је лексемом *грдбље* (сп), а иста али мања алатка за рад у башти зове се *грдбљице* (сп). Веће дрвене или металне грабље са размакнутим клиновима за обележавање редова при сетви кромпира, кукуруза, пасуља или сађењу расада купуса зову се *грдбље за крмпир* (сп) = *шпдртаће грдбље Ч*.

Метални (или дрвени) радни део у (сп) именује се истом лексемом као и цела алатка. *Ексер Ж Ч Г М Н* = *зуб Ка* = *зубац Т Ко Н* је јак метални (или дрвени) клин алатке. Само у Ч се дрво на које се насађују грабље означено као *грдбљџште* док се у осталим местима среће *сџпиште*.

25.8. За згртање или пресицање земље или плодова ратарских култура користи се *лопата* (сп).

25.9. *Сџкира* (сп) је алатка са тешким и снажним металним сечивом за сечење и резање дрвенастих делова биљке. Дрво на које се насађује секира зове се *џшица* (сп).

25.10. Четири следеће лексеме имају улогу општих назива за неке делове поменутих алатки.

*Сџпиште*²³ означава дрво на које се насађују виле Г М Т, срп, вагов и шалов Н, мотика, ашов, лопата, грабље и лопата (сп). Лексемом *грџвна* (сп) обележен је метални прстен на радном делу мотике, косе, будака и пијука који га спаја са сџпиштем. Краћа гвоздена цев која спаја ашов, лопату, грабље, срп, вагов и шалов са дршком зове се *тџдџка*²⁴ (сп).

За подглављивање косе и мотике користи се *зџглавак* (сп) – метални или дрвени клин.

26. Остале ручне алатке и помагала

26.1. Метална лопатица на дугој дршци којом се скида блато, стврђнута земља и нечистоћа са плуга обележава се лексемом *дрџтак* (сп). *Лопџра Т* = *лопџрица Ко* = *струџач Ко* = *чистило Ж Ч Г* је алатка слична оритку, али без дршке, и служи за чишћење ашова и мотике.

Дворога оштра справа на дугој дршци којом се сече слама из камаре позната је као *нџж* (сп), а *кџџ* (сп), у облику велике и јаке удице на дугој дршци, служи за чупање, вађење сламе из камаре. Само у М појављује се *прџтџсак* да означаи јачу дугу жицу са циглама на оба краја којом се притиска, опасује камара.

²³ Поред ове јављају се и лексеме: *мџтиџште* (Г), *вилџште* (Ж Ч Г Ка Ко) и *дџжак* (Г) = *тџдџка* (Ж Ч М Ка Т Ко)

²⁴ *Тџдџка* је и синоним за *дџжак* – кратко дрво на које се насађује срп, вагов или шалов.

Парац Ка = *шило* (сп сем Ка) је већи ексер са кратком попречном дршком којим се делимично скида зрно са клипа кукуруза ради лакшег крушења руком. Справа у облику столице са истом наменом је *станица за крушење* Ж Г.

Лексемом *прлак* (сп) репрезентоване су следеће семеме: 1. дрвена или гвоздена справа у облику већег ексера којом се раздваја врх љуштике ради лакшег убирања клипа и 2. краћа дрвена притка за прављење рупа у земљи при сађењу расада неких повртарских култура.

Справа у облику дуге притке са проширењем на крају за сакупљање овршеног зрна са гувна означава се лексемом *грнало* Н и њеном творбеном варијантом *гртало* М.

Тачка (сп) је дрвена притка уз коју се пење лоза неких повртарских биљака.

За везивање снопа покошеног класја користи се *жае* (сп) од уплетене кудеље или влажног класја жита.

Направа на њиви (обично у облику човека) за плашење штеточина именује се лексемама *стрдишило* (сп) и *члвоа* Г.

Направа за пењање зове се *мјрдевине*²⁵ (сп).

26.2. У посебном микропољу нашле су се лексеме за обележавање направа којима се превозе ратарске и повртарске културе, земља и сл.²⁶

Дрвена колица без сандука и са једним точком зову се *дргаче* Ч = *трџаче* Ж Г М Ка Т Н = *трџе* Ка Ко. *Калица* (сп) су исто превозно средство али са сандуком и служе првенствено за превоз земље.

Плуг се на њиви превозио на два укрштена дрвета који су на терену познати као *кџе* М, *крстак* Ж Ка и *памдџник* Г.

Кџе (сп) су две дуже дрвене притке којима се преноси слама. За преношење сламе, сена и сл. служи и *кџвр* (сп) већа плетена корпа од прућа која се носи на леђима.

За преношење крупне плеве и другог кабастог терета користе се *трџе* (сп) — две дрвене притке преко којих је разапета мрежа.

27. Прикључна оруђа која вуче коњ

27.1. Статус општег назива за све прикључне справе за обраду земље (укључујући и плуг) има лексема *рџило* (сп).

27.2. Ваљкасто оруђе којим се равна и благо сабија земља (пре или после сетве) зове се *ваљак* (сп). Поред поменуте лексеме у пунктовима Ж

²⁵ Нисам чува непосредно од информатора у (Ч) другу лексему, али ми је у суседним местима скренута пажња "Мја бде кџејмо мјрдевине, а Чуружани — лџтра."

²⁶ О врстама и деловима запрежних кола в. Г. Вуковић, Ж. Бошњковић, Љ. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Институт за јужно-словенске језике, Н. Сад, 1984.

Г М Т Ко Н чује се *одводница* Ч Ка што значи радни део у облику ваљка-стог дрвета. Дрвени оквир у који је уграђен ваљак зове се *јарам* Ка Ко = *крстак* М = *рам* Ж Ч М Т Н = *рама* Г = *шипке* М. Максимални ареал има лексема *рџа* обележавајући део у који се упреже коњ. Дрвени клинови који држе радни део за конструкцију ваљка забележени су лексемама *клин* Ж Ч Г Ко, *осовина* М Т и *тџлак* (*тџаци*) Ка. Место на ваљку на којем седи човек именује се као *даска* М, *седиште* Г, *сиц* Ж Ч М Ко и *стлица* Т.

27.3. За сабијање и равнање земље користи се *равњак* М = *вдчуга* (сп сем М) справа у облику две масивне греде.

27.4. Оруђе за ситњење земље од уплетеног прућа познато је као *брана* Ж Ч М Ка Т, *дрвена брана* Н, *прућана брана* Г и *брана од прућа* Ко.

27.5. Справа са истом наменом као и брана, али састављена од повезаних гвоздених прстенова означена је лексемама *брана* Ж Ч М Т, *вдчуга* Ка и *гвоздена брана* Н.

Једини маркирани део поменуте справе је *бедчуг* Т Н = *вѣрига* Г М Ко = *карика* Ж Ч = *обруч* Ко.

27.6. По целом терену распростире се лексема *дрљача* направа са jakim металним зубима за разбијање земљаних грудава.

Једино дистинктивно обележје при именовању врста дрљаче је њена величина, тј. број крила која је образују. Забележене су следеће лексеме: *двдкрилна дрљача* Н = *двдплна дрљача* (сп сем Н), *трдкрилна дрљача* Н = *трдплна дрљача* (сп сем Н) и *четвордкрилна дрљача* Н = *четвордплна дрљача* (сп сем Н).

27.6.1. *Крџло* Н, *пдла* (сп) и *полутина* Ж Ка обележавају покретни део дрљаче. Попречна јача шипка која спаја крила дрљаче је *јармац* (сп), а гвоздена конструкција је *рам* (сп). *Зубац* (сп) и *парожак* Н су лексеме којима се именује клин дате справе.

27.7. Машина за сејање је *сејалица* Г Ко = *сејачица* (сп). *Житарица* Ч Ка Н = *машина за жито* М Ко = *сејачица за жито* Ж Г Т сеје жито, а *батрџача* (са назубљеним точковима) Ч Г Ко, *кукуруџара* Ч Ка = *машина за кукуруз* Ж Г М Т Н сеје кукуруз.

27.7.1. Метална конструкција је *грџа* (сп). У *кџш* (сп) се сипа семе, а *лџа* (сп) пропушта зрно у земљу. *Кашика* (сп) разбацује семе, а *мргџаш* Ч = *тањир* Н је диск који оцртава бразду у коју се сеје.

27.8. За кошење жита и траве користила се и *косачица* (сп).

27.9. *Самовезачица* (сп) је косачица која одмах покошено класје везује у снопове.

27.9.1. Радни делови ове машине су: *кџса* Ч Ко = *нџс* Г, *вџле* Ч = *вџлушка* Ко, *сабијач* Ч Г Т Ко и *вџач* Ч = *самовџач* Г.

28. Обрађивање земље и ратарских култура ручним и прикључним алаткама

28.1. *Падрисати* (сп) и *радити* земљу (сп) су синонимне лексеме којима се обележава бављење земљорадњом. Обрађивати земљу ашовом каже се на целом терену *ашовити* и *прикопавати*.

За обележавање семеме радити мотиком јавља се неколико лексема које нису потпуни синоними. *Грљвати* (сп) значи обрађивати тврду земљу. Обрађивати земљу око културе именује се као *копати* (сп) и *окопавати* (сп), а лексемама *кућицичати* Ч, *кућичати* Ж Ч Г М Ка и *прдвити* *кућице* Т означава се процес прављена рупа (кућица) у земљи при сетви кромпира, бостана, пасуља и сл. Кромпир, ређе лук и ротква ваде се мотиком. У селима Ч Г М ова радња је позната као *мотикати*.

Радити грабљама каже се *грдбити* (сп). Истом лексемом обележава се и рад грабљицама, сем у Ко где се среће *грабљичати*. *Денути* (сп) и *ндваљчати* Ко је обележен рад вилама код слагања сена у багље, навиљке, стогове и пластове.

Убирање класја и траве косом обележава се лексемом *косити* (сп).²⁷ Лексемом *руководати* (сп), одн. *руководати* Г означава се процес убирања покошеног жита српом, шаловом, а радити ваговом је *сећи* (сп).

Рад лопатом се може представити лексемом *сипати* (сп). Радити будаком и пијуком се само у М изражава као *будачити*, док у осталим пунктовима изостаје лексичка реализација дате семеме. *Цепати* (сп) значи обрађивати, сећи секиром.

28.2. *Чинити* (сп) значи припремити земљу за сетву или садњу помезитим алаткама и прикључним оруђем. *Дрљати* (сп) значи обрађивати њиву дрљачом.

С обзиром на сличну намену ваљка, бране и влачуге и лексеме које именују те радње су исте. Другим речима *ваљати* је обрађивати земљу ваљком (сп) и влачугом Г; *ваљчати* значи повлачити брану (сп) и влачугу Ка. Глаголом *влачугати* (сп) означена је радња влачугом.

Хранити земљу стајским или вештачким ђубривом је *ђубрити* (сп).

29. Сетва и сађење

29.1. *Сејати* и *сидити* јављају се на целој територији и означавају процесе убацивања семена, односно, расада у земљу.

29.2. Сејати се може *под мотику* (сп), *за плугом* (сп) = *на корак* М = *у брзду* Ж Ч Г М = *у трећу брзду* М.

29.3. Ако семе не никне на целој површини њиве мора се *пресевати* (сп) = *присевати* Ка Ко, а ако не никне само на делу њиве треба *подсевати* (сп).

²⁷ О овоме в. 32. 1.

29.4. Припремити семени кромпир за оству (оставити га да клија) изражава се сложеним лексемама: *стдвити у клицу* Ч Н = *стдвити у растило* Ж Ч Г = *стдвити да клија* Ка Ко М. Да би се скратио вегетациони период расад се може *стдвити у школу* (сп), на топло. *Расадити* (сп) = *пикирати* (сп) значи пренети расад на стално место у башти или њиви.

29.5. Често се деси да се расад не прими на целој површини па се мора њива (или башта) *попуњавати* (сп) новим расадом.

29.6. Преместити формирану биљку с једног места на друго именује се лексемом *пресадити* (сп).

29.7. Nomina actionis од радњи изражених поменутим глаголима су следеће: *сђјање* (сп), *сђђење* (сп), *пресвдње* (сп), *присвдње* (Ка Ко), *подсвдње* (сп), *расађивдње* (сп), *пикирање* (сп), *попуњивдње* (сп) и *пресађивдње* (сп).

30. Процеси у развоју ратарских и повртарских култура и њихове особине и стања

30.1. Максимално су рапрострањене све лексеме које означавају семему пустити клицу, појавити се изнад земље. То су следеће лексеме: *исклијати* = *проклијати* (несв. *клијати*) = *нићи* (несв. *ницати* и *никнути*).

30.2. Избацити клицу (обично о луку и кромпиру остављеном за семе) каже се *исклицати* = *исклијати* = *укличити се* = *уклицати се* = *проклијати*²⁸ на целом испитиваном подручју.

30.3. Лексемом *примити се* (сп) обележава се процес почетка раста биљке и развоја вегетативних делова.

30.4. Процес формирања редова одмах после ницања (обично о кукурузу и луку) познат је као *урстати се* М Т, *указати се* Ко и *видити се на ред* (сп).

30.5. Развијање првих листова код младог кукуруза обележава се лексемама: *имати три—четир перета* Г = *развијати пера* Ж Ч = *пштати пера* М = *пштати пераја* Т Ко.

30.6. Посебним лексемама обележава се процес формирања стабла код житарица, пре свега код пшенице. То су: *ддати се у шипке* Ж Г М, *пштати шипке* М, *ушипквати се* Г, *шипкати се* Ч. У осталим селима дата семема лексички није потврђена.

30.7. Избацити цвет (о свим биљкама) каже се *цветати* (сп).

30.8. *Бокорити се* (сп) значи стварати бокор.

²⁸ *Проклијати* (сп) = *прорастати* (сп) значи још и пустити клицу (о житу саденом у камару).

30.9. Дати клас (о пшеници) је свугде и само *влатати*, а исти процес код кукуруза је *матличити се* Г = *ббцити свџлу* Ж Ч Г = *дати перја* Г = *избџити свџлу* Ко = *пџтити свџлу* Ко.

30.10. *Одмџтутити се* (сп) значи дати одметак (о кукурузу).

30.11. Почети формирати зрно у класу обележава се као *имати млџцац* (сп). *Зрнити* Ж Ч Г М Ко Н = *наливати* Г М Ка упућује на зрелију фазу формирања зрна, а *отврднути* Ко обележава исти процес али на самом крају.

30.12. Формирати главицу (о купусу, и келју) именује се као *гдџвичити се* Ж Ч Г Ка Н, *завџјати се* Ко Н и *тџрати у гдџвицу* Т Ко.

30.13. Највише лексема у овом семантичком пољу односи се на именовање процеса зрења код пшенице. С незнатним нијансама у степену сазревања срећу се лексеме *зобџити се* Г = *грушати се* Ж Ч М = *прогрушџвати се* (сп), *прошарџвати се* Т = *рудити* (сп), *стџћи за кошџње* Ж Ч Г М Ка = *тџба да се рџди* (сп).

Лексемама *дџспети*, *пожџтити*, *прџспети*, *џрети* и *сџрети* у свим пунктовима представља се општи назив за семему постати спреман за убирање.

30.14. Глаголима *млџтити се* (сп) *крџнити се* Н означава се процес испадања зрна из презрелог класа жита на њиви.

30.15. Лексемама *преклџпити се* Ж, *сџставити се* Ж и *склџпити се* (сп) обележава се завршни процес сазревања код репе који се огледа у наглом бујању лишћа.

30.16. Посебно семантичко микропоље образују лексеме којима се означавају процеси услед којих је биљка изгубила своје првобитно позитивно својство.

Лексеме које следе, са фино изнијансираним разликама, именују општу семему изгубити свежину. То су следећи глаголи: *џџнути* (сп) = *завџџвати* Т = *зџврџати се*²⁹ Ко = *подгорџвати*³⁰ (сп), = *спарџвати се*³¹ Ж Ч Г Ка = *учмџнути* (сп).

Измџтутити се (сп) и *исџџелити се* (сп) значи изгубити својства сорте којој се припада.

Оболети од гљивичне болести је *џбуџавати се* (сп) = *џплеснивити се* (сп) = *покеџрити се* (сп) = *џкеџрити се* (сп).

Када се клас жита услед јаког ветра, кише, града или обилног рода превије ка земљи каже се *навџлити се* Ж Ч Т, *полџћи* Г М Ка Т Ко и *пџпадати* Ко.

²⁹ *Зџврџати се* упућује на нагло сасушивање листова кукуруза који се потом уврћу.

³⁰ Важи обично за младу стабљику кукуруза која услед наглог дехидрирања почиње да се суши одоздо, од корена ка врху.

³¹ Свршен вид овог глагола је *спџрити* (Ж Ч Г Ка) и *спарџшити* (Ж Ч Г Ка).

30.17. Особине и стања посматраних култура могу се изразити паровима лексема тако да лексеме у пару опонирају једна другој на основу именованог дистинктивног обележја. Тако ћемо имати – који је стигао за убирање *зрдо* (сп): *зелен* (сп), који доноси обилан род *рддан* (сп): *није рддан*, који није болестан, добро напредује *здрдв* (сп): *буђав* (сп) = *плдснив* (сп) = *пдквдрен* (сп) = *ујквдрен* (сп) = *квдран* (сп).

Лексеме *мдснат* (сп) и *вдденаст* (сп) = *вддњикав* (сп) упућују на квалитет плода или листа биљке.

Глдвничав (сп) је сваки плод (или други део биљке) који је оболео од гљивнице.

За културу чије појединачне биљке расту близу / далеско једна од друге каже се *чдст* (сп) : *рддак* (сп).

31. Убирање

Једино релевантно обележје за именовање процеса и радњи у овом семантичком пољу је врста биљке која се убира.

31.1. Убирати житарице, траву и детелину каже се *кдсити* (сп).

31.2. Узрео кукуруз, грашак, пасуљ, паприка, боранија, спанаћ и блинцу треба *брдти* (сп). *Бдрбити* се може само кукуруз Ж Ч Г М Ко.

31.3. Лексема *вддити* (сп) означава процес убирања репе, кромпира, лука и зелени, док се глаголом *изваљивати* Ж Ч Г М Ка обележава искључиво убирање репе.

31.4. За скидање кукурузовине, мишлингера, купуса, кудеље и сунцокрета каже се *сдћи* (сп).

31.5. Зелени лук и ротквице убирају се без икаквог помагала, ручно – треба *чдпати* (сп), повући наглим трзајем на горе.

31.6. Да би биљка (кукуруз и неко поврће) несметано напредовала мора се *прорддити* (с) = *прочдпати* (сп), тј. уклонити вишак струкова.

31.7. *Пдбдрчити* (сп) значи сакупљати плодове који су случајно заостали у пољу после убирања.

31.8. Посебно микропоље образују лексеме за именовање процеса уклањања корова из култура.

Уклањати траву руком између струкова лука и зелени каже се *плдвити* (сп).

Кдпати (сп) и *окопдвати* (сп) је уклањати коров и траву по ратарским културама мотиком, а *пдрати* (сп) = *шпдртати* (сп) је исто то чинити плугом парачем.

Да би кукуруз боље напредовао треба му *кддати* (сп) = *закддати* (сп) заперке.

31.9. Следећим глаголским именицама означени су поменути процеси: *кџидба*³² (сп), *кџиља*³³ (сп), *брџње* (сп), *бџрба* (сп), *пџбирџџе* (сп), *кџпџџе* (сп) = *кџпџа* (сп), = *пџрџње* (сп) = *шпџртџџе* (сп).

32. Убирање пшенице³⁴

32.1. Општи назив за убирање жита косом је *кџсити* (сп). *Кџсити на жито* Г значи да откос пада десно на непокошено класје, *кџсити на сџно* Г да откос пада на леву страну.

32.2. Прихватати покошено класје шаловом у наручје каже се *руководати* (сп) = *руководџати* Г.

32.3. Различиту раширеност имају лексеме за обележавање радње полагање ужета на земљу при образовању снопа: *полџвати џџа* Ж Ч Г М Ка = *прџстирати џџа* Г Т = *прџжати џџа* Ж Ч Ка = *шџрити џџа* Ж Ч Г М Ка Т.

32.3. Стављати прву руковед на уже је *полџвати* Ж М.

32.4. Лексемама *налџвати* Ж Ч Г М Ка, *полџвати* Т Ко Н и *пџнити снџп* Ж Ч Г обележава се стављање друге руковеди преко прве.

32.5. У свим нашим селима *вџзџвати* значи обухватити ужетом сноп покошене пшенице.

32.6. Увезане снопове већ на њиви треба *дџнути*³⁵ (сп) у крстине (в. доле).

32.7. Време и процес обављања именованих радњи изражава се следећим лексемама: *кџидба* (сп) = *жџтна радџа* Ка, *руководџње* (сп) = *руководџње* Г, *налџџње* (сп), *полџџње* (сп), *вџзџџње* (сп) и *сџвџџње* (сп).

33. Сакупљене културе

Прва класификација лексема у овом богатом семантичком пољу извршена је на основу дистинктивног обележја неуређеност / уређеност сакупљених култура.

33.1. Под неуређеном количином подразумева се количински релативно одређен скуп култура неправилног, неодређеног облика. *Гџмили* (сп) је неодређена хрпа убраних клипова, кромпира, главица купуса, овршеног пшеничног зрна и сл.

Мања уврнута количина сламе којом се чисти коњска длака или потпалује ватра позната је као *џџџџа* Ж Ч Г, *џџџџ* Ка и *џџџџ* (сп сем Ка).

³² Овом лексемом обележава се искључиво време и процес убирања пшеничног класја.

³³ Дата лексема значи само убирање траве и детелине косом.

³⁴ Због специфичности и сложености послова око кошења жита образовано је посебно семантичко поље.

³⁵ Поред редовног облика радног гл. придева *дџнути* (сп) чује се и *дџли* (сп), али инфинитив **дџти* није забележен.

Грбљевина (сп) упућује на количину сена, траве и сл. сакупљену једним повлачењем грабљи.

Количина покошеног класја која стане у длан између палца и кажи-прста именује се лексемама *жамја* Ж и *жамља* (сп). *Руковод* (сп) = *руковод* Ж је покошена количина класја која стане у наручје.

Семему количина траве, сена и сламе која се захвати вилама означава лексеме *навилјак* Ж Ч Г Т Н и *једне виле* М Ка Ко. У свим пунктовима *откос* је количина пшенице, траве и сл. која се одсече једним замахом косе; покошени ред који остаје иза једног косача.

33.2. Уређеном количином сматра се скуп углавном одређеног облика којем претходе посебне радње уређивања као што су плетење, насађивање и садевање. Као дистинктивно обележје посебне семантичке класе јавља се неизбројивост / избројивост.

33.2.1. За уређен скуп неизбројивог типа број подскупова који га чине није битан или се не може нумерички изразити. *Ваз* (сп сем Ко) је товар у снопове увезаног жита, кудеље сунцокретовог стабла или кукурузовине и послогане детелине или сена на запрежним колима. Максималну раширеност има лексема *камара* што значи већа количина саденутих снопова неовршеног жита или послогане сламе и плеве. Синонимима *камарица* Т и *жадрбе* (сп сем Т) значе мања камара саденута уз већу.

Снопови кукурузовине и кудеље образују већу саденуту скупину са именом *купа* (сп) = *купа* (сп).

Бдеља је у (сп сем Ка) количина од неколико навилјака³⁶ траве или сена. А у М Н иста количина означена је као *навилјак*.

Количина неовршеног класја која се ставља на вршај (в. доле) обележава се лексемом *насад* Ж Ко.

Слама (сп) је већа количина саденутог овршеног пшеничног класја, а иста количина сена и детелине дене се у *стде* / *стде* (сп) = *плат* (сп).

33.2.2. Под уређеном количином избројивог типа подразумевају се скупови за чије је образовање релевантна количина (изражена номинално или имплицитно) мањих скупова који га чине. *Венац* (сп) је скуп од двадесетак³⁷ истоврсних повртарских плодова. Мисли се пре свега на главице белог и црног лука и паприке. Пет-шест главица белог и црног младог лука, корења шаргарепе, першуна, целера и ротквице везују се у *пушле* (сп). Само у пункту Н лексемом *багља* означава се скуп од два навилјака.

Бдеље Ко = *ваз* Ко чине 17 навилјака сена или траве. Варијантним лексемама *крст* Г Т Ко Н и *крстина* (сп) означава се више саденутих снопова покошеног класја. Овај број³⁸ не може бити мањи од 9 ни већи

³⁶ О овоме в. 33. 1.

³⁷ Овај број може варирати у зависности од величине плодова.

³⁸ О овоме в. 33. 6. 1.

од 18.

Плџст је само у Ко количина сена и траве од два, три или пет багљова.

Сндп (сп) чине две руковеди покошеног и увезаног пшеничног класја.

33.3. Облик основе и локација такође могу бити дистинктивно обележје за лексеме³⁹ о којима је већ било речи у овом семантичком пољу.

33.3.1. На кружној основи у економском дворишту смештени су *багља* Ж Ч Г М, *кџпа*⁴⁰ (сп), *плџст* (сп) и *стџе* / *стџе* (сп).

33.3.2. *Багља* Т Ко Н, *багљџв* Ко, *крџст* Г Т Н = *крџтина* (сп), *кџпа* / *кџпа* (сп), *наџвиљак* М Н и *стџе* / *стџе* (сп) су такође кружног облика, али у пољу. Примећује се да лексема *кџпа/кџпа* са истим, максималним, ареалом фигурира у оба микропоља (33.31. и 33.3.2.) што значи да у овом случају локација није релевантно обележје.

33.3.3. На правоугаоној основи у економском дворишту могу се наћи *камара* (сп), *камариџца* Т = *жадрџбе* (сп) и *слама* (сп).

Дистинктивно обележје — уређен скуп на правоугаоној основи у пољу није релевантно ни за једну лексему из овог семантичког поља.

33.4. Називи за сноп могу бити одређени његовим редоследом у крстини или у камари. Посебно су лексички маркирани снопови који почињу и завршавају крстину и камару.

33.4.1. Први, доњи, сноп у крстини је *дојњаџ* Ж = *дојњаџ* Ж Ч М Ка Т Н = *кџрџџ* М = *пџпа* Г = *доњи сндп* М. *Горњаџ* (сп сем Н), *истоџњаџ* Ко и *џрњаџ сндп* М обележавају последњи, горњи, сноп у крстини.

33.4.2. Први слој снопова у камари зове се *пџдина* (сп) = *доњи пџд* Ка, а горњи, последњи слој је *џврџш* Ка = *пџџата* (сп) = *пџврџшина* Ж Г Ка.

Снопови који се посебно ређају поврх последњег слоја како камара не би закишњавала зову се *џорњаџ* М Ко = *џџклоп* Ч Г Ка Т.

Лексемама *џврџшџ* Ка = *капа* Ж = *лџтка* Г = *џкапина* Ж Ч = *пџтка* М = *пџпа* Г Ко именује се украсни завршетак на камари или купу у облику нарочито увезане краће кукурзовине или сламе.

33.5. Посебним лексемама означавају се делови снопа. Део на којем је клас је *вџдџе* (сп), а *глаџа* Ка Ко = *слама* Ж Ч Г = *стрџњаџа* Г Т = *штрџњаџа* Ж је насупрот класу.

33.6. *Крџст*⁴¹ Г Т Ко Н и *крџтина* (сп сем Н) појављује се у улози општег назива за гомилу од неколико снопова жита саденутих унакрет један преко другог, као и посебно име за скуп од осамнаест тако саденутих снопова.

³⁹ Овде се не наводе њихова значења.

⁴⁰ На терену се јавља и акценатска варијанта *кџпа* (сп).

⁴¹ О овоме више в. 33. 2. 2.

33.6.1. Име крстине одређено је бројем снопова који је чине. У тој улози јављају се лексеме: *деветица* (сп) = *полјтина* (сп) = *пдла крста* Н, *десетица* (сп), *двандјстица* (сп), *триндјстица* (сп) и *четрдјстица*⁴² (сп).

33.7. На овом месту помињу се и неке радње у вези са камаром.

Слагати сноплје жита или сламу у камару је *дѣнути* (сп), а *завршити* (сп) = *површити* Г М Т значи поставити последње снопове. Да би камара била стабилнија треба *звѣнути рѣгал* Ж Ч Г Ка, тј. уврнути једним крајем угаоне снопове и *вѣзати циѣгле* Г = *мѣтути прѣтѣскове* М = *опасати*⁴³ (сп сем М).

Кад је све спремно за вршидбу камара се мора *развршити*⁴⁴ (сп) — скидају се снопови и камара се квари.

34. Утовар, превоз и истовар

34.1. Стављати клипове кукуруза, купус и репу после убирања, на запрежна кола именује се простим лексемама *убаџивати* Ка, *утоварати* Ка Н и *тѣварити* Ж Ч Г М Ко.

Сложена лексема *дѣнути вѣз* (сп) упућује на садевање снопова жита, кукурзовине, сунцокретовог стабла, конопље, детелине и сена на кола.

34.2. Превозити ратарске културе које се утоварају (в. горе) означава се лексемом *врђи* (сп).

Вѣзити (сп) значи превозити са њиве кући све оне ратарске културе које се дену у воз (в. горе).

34.3. Скидати клипове кукуруза, репу, бостан и сл. са запрежних кола у двориште обележава се лексемама *избаџивати* Ка и *истоварати* (сп сем Ка).

34.4. *Вѣзидба* (сп) и *врђа* (сп) представљају време и процес обављања поменутих радњи у 34.2.

35. Вршидба

35.1. Најпримитивнија *вршидба* (сп), одвајање зрна од плеве из класја жита је *врђај*⁴⁵ (сп сем Т) = *врђаљ* Т. Пре него што се почне *врђи* (сп) мора се *насадити врђај* М Ко Н, ставити *насад*⁴⁶ Ж Ко, тј. поређати развезане снопове у круг, на *врђај* (сп сем Т) = *врђаљ* Т. У средини

⁴² Нису се денуле крстине од 15, 16 и 17 снопова.

⁴³ То значи пребацити преко камаре дугу јачу жицу са везаним циѣлама на крајевима.

⁴⁴ И јак ветар, киша и град могу *развршити* камару.

⁴⁵ О овоме в. прву страницу Дијалекатских текстова у прилогу.

⁴⁶ О овоме в. 26. 1.

кочијши Ж Ч Ка држи поводац, а *дјкди* Ж Ч Ка тера коња да иде у круг и да млати класје. Окруњено зрно се купи *грталом*.⁴⁷

35.2. *Књара* М Т је примитивна вршалица на принципу ротирајућег бубња коју су покретали коњи.

35.3. Вршаћа гарнитура на парни погон именована је лексемама *вршалица* (сп), *дрџи* Ж Ч Г М Ка, *машина* (сп) и *парњача* (сп).

35.3.1. Основни део машине у којем се налази сви радни делови је *дрџи* (сп).

Дџб (сп) је део на дрешу у који се пушта неовршено класје. Велике виљушке које се крећу напред – назад, *виле* (сп) = *сидмотрџи* (сп), млате класје. Зрно затим доспева на *прџак* (сп), велико главно решето, а одатле на сита *велики пуцџрај* (сп) и *мали пуцџрај* (сп). *Решето* (сп) одваја цело од ломљеног зрна, *копџрај* (сп) дорађује непречишћено зрно, а за чишћење зрна служи *кџи* (сп) – цилиндар са четкама, као и *вџрењача* (сп) = *вџтер* (сп) = *велики вџтер* (сп) – ротирајући бубањ. Кожни ремен са кашикама који носи зрно је *вџуџ* (сп). *Лџвџтор* (сп) је кожна бескрајна трака која преноси омлаћену сламу до места где ће се денути камара. *Луџа* (сп) је у облику цвастог испуста кроз који излази чисто зрно.

35.4. Заједнички назив за све учеснике у вршидби је *вршидчи* Ч = *вршидџи* М = *дрџитџо* (сп) = *машинско дрџитџо* Ко.

35.4.1. Радник који сакупља вршаче и организује посао (често и власник вршалице) зове се *бандигџа*⁴⁸ (сп). Машину одржава *машиниста* (сп). *Баџдџи* Ж Ка Н = *кџмарџи* Ч Г М Т = *снопџарџи* Ко баца снопове неовршеног жита на дреш, а *ранџдџи* Ж Г Н = *шпџџер* (сп сем Ка) = *шџпер* Ка је радник који пушта развезано сноплџе у дреш. Лексемом *дрџарџи* (сп) означен је радник који прихвата овршено зрно у цакове, везује их и односи у складиште.

Плеву су после вршидбе готово увек преносиле жене тако да су и именице које их означавају женског рода. То су: *плџварџица* М, *плџварџиња* Н, *плџварџа* Ч, *плџварџица* Ж и *плџварџиња* Ч Г Ка. После вршидбе *плџварџи* (сп) дене пlevу, а *денџарџи* Ко = *денџи* Т = *деџдџи* Н = *сламџарџи* Ж Ч Г М Т Ко сламу.

35.5. Део дворишта у којем се врше и где су смештене камаре је *џџвно* (сп).

36. Одабирање и пречишћавање зрнастог плода

За глаголске лексеме из овог семантичког поља битно обележје је начин, односно средство помоћу којег се одабира и пречишћава плод.

⁴⁷ О значењу ове лексеме в. 33. 2. 1.

⁴⁸ Лексемом *бџнда* не означава се, како се очекује, група радника на вршалици (већ група музичара).

36.1. За обележавање ручног одвајања⁴⁹ употребљивог од неупотребљивог зрна користе се синонимни *одабирати* (сп) и *пребирати* (сп).

Зрно се може и *вејати* (сп), односно бацати у ваздух како би лакша прашина, плева и сл. одлетела.

36.2. За пречишћавање вејањем користи се и ручна *ветрењача* (сп). Ако се за пречишћавање и одабирање користи *рђиталица* (сп) дата радња именује се лексемом *рђитовати* (сп). Док су ветрењача и рошталица у облику бубња који се ставља у погон замајцем (ручно), *решето* (сп) и *сито* (сп) су цилиндричне посуде обично са дрвеном конструкцијом и решеткастим дном које се руком покрећу лево—десно. Глаголима *решетати* (сп) и *вејати* (сп) обележавају се поменуте радње. За пречишћавање пшеничног зрна служи *житно решето* (сп), а *збно решето* (сп) за пречишћавање зоби. *Ситлено сито* (сп) има за дно врло ситну решетку и користи се за најфиније просејавање брашна.

37. Чишћење и прерада плода

37.1. На нашем терену са њиве су се скоро увек доносили чисти, већ ољуштени клипови кукуруза. Када се из било ког разлога клип брао заједно са љуштиком код куће се морао *комјшати* М = *комушати* Ч Т Ко = *љуштити* (сп).

Скидање танке љуске са младог кромпира означава се као *гљити* (сп) и *стрѓати* (сп), а јесењи, матори, кромпир треба *љуштити* (сп). Синонимним лексемама *стрѓати* (сп) и *чјстити* (сп) обележава се скидање површинског слоја са шаргарепе, першуна и целера, а само овом другом и иста радња код купуса, келја и лука.

Избијати пасуљ из махуне вилама или посебном мотком каже се *млјити* (сп) и *тјцати* (сп), а то чинити ручно (и за грашак и сунцокрет) раздвајајући сваку махуну појединачно је *љуштити* (сп) = *трѣбити* Ж Ч М Ка Т = *цѣпати* М Ка Т Ко.

37.2. *Пјрати* (сп) значи скидати шилом сваки трећи — четврти ред зрна са клипа како би се лакше могло руком *крњити* (сп). *Крњачи* Ж Ч М Ка Н = *крњача* Ж Г Т Ко Н служи за машинско крњење кукуруза.

Лексемом *млѣти* (сп) именују се радње ситњења зрна кукуруза, жита и мака, а *крњити* (сп) се односи искључиво на кукуруз. *Сѣкати* (сп) значи сѣћи мишлингер, репу, детелину и сл. справом у облику ротирајућег ножа која се зове *сѣчка* (сп).

Сечење главица купуса специјалним ножевима или треницом (пре кисељења или кувања) познато је као *сѣћи* (сп), *рѣзати* М Ка и *рјбати* Т Ко.

Трѣпати М = *тјцати* Т је ситњење конопље.

⁴⁹ Ручно се пребира само мала количина зрнења пасуља, грашка или жита пре кувања.

37.3. За покретање направа за млевење, кукурузног и пшеничног зрна користили су се природни извори енергије (ветар и вода)⁵⁰, жива радна снага (човек и ујармљена стока) и машина. *Ветрењача* (сп) је висока купасто зидана зграда на кружној основи са великим крилима које је покретао ветар. Тако створена енергија покреће *камен Ж Ч Г М Т = жрвало* Ко Н који меље. За исту намену служила је и *свача* (сп), нижа зграда са купастим кровом од трске или црепа чији је механизам покретало највише дванаест у круг ујармљених коња.

Лексема *млин* (сп) = *млина* (сп) је заједничко име за све горе набројане справе и зграде, као и посебно име за направу са истом наменом али искључиво на машински погон.

Зграда, млин који крупније меље (обично само кукурузно зрно), зове се *крупара* (сп), а за мању машину у кући која то исто чини, поред поменути помињу се и лексеме *крупар* ЧГ, *крупач* Ка и *крупача* М.

Ветрењак (сп сем Ч) = *ветрењар* Ч, *свачар* (сп), *млинар* (сп) и *крупар* (сп) су радници (често и власници) који одржавају поменути млинове а као плату за свој рад узимају *ушур* (сп), одређену количину мељаве.

37.4. *Мељва на просто* (сп) је општи назив за производ који се добија млевењем кукурузног или пшеничног зрна са љуском. Заједничко име за све самлевено зрно је *брдно* (сп) и *мељва* (сп).

37.4.1. Различитим лексемама именује се самлевено пшенично зрно с обзиром на гранулацију: *брдно* (сп) је ситније, док је *крис* (сп) крупније самлевено. Квалитет и чистоћа одређују називе за врсте брашна. *Нудш* Ж Г = *нулер* ЖГ = *бело брдно* (сп) је најквалитетније и најфиније, а *брдно за лебац* Г Т = *двојка* Ч Г = *друго брдно* = *мбње брдно* Ж Ко = *цедјер* Ж Ч Г М је врста полубелог брашна. Лексема *црно брдно* (сп) означава пшенично брашно најнижег квалитета. Врста црног брашна је и *шестица* (сп). Самлевена љуска пшеничног зрна именује се лексемама: *мекиње* (сп), *осмица* (сп) и *псидљ* Г и служи као сточна храна.

Крупно самлевено кукурузно зрно (са љуском) је *прекрупа* (сп) = *прикрупа* (сп) и даје се као храна стоци, а *кукурузно брдно* је ситније самлевено.

37.5. Време и процес дробљења пшеничног зрна је *мељва* (сп).

38. Посуде за смештај и мерење ратарских култура

38.1. *Цах* (сп) је већа куделна кеса у којој се држе и транспортују зрнасти плодови и брашно.

Сандук (сп) служи за смештај и припремање зрнасте хране за стоку, а *кърпа* (сп) је цилиндрична посуда исплетена од прућа за чување и краћи транспорт плодова.

⁵⁰ Прича се да је у Жабљу давно на Јегричкој постојала воденица, али нико од информатора није знао ништа ближе о томе.

38.2. За мерење зрнастих плодова користе се *вѝка* Т, *мѝрица* М Т Ко = *мѝрѝв* Н = *рѝкѝдк* Ж Ч Г Ка Ко Н = *рѝпѝдк* Ка Т и *цѝмѝнта* (сп).

Подаци о запремини датих посуда ретко су прецизно номинално изражени, а често се и нека мања посуда узима као мерило за поређење. Тако се помиње да *вѝка* "мѝри око трѝјес кѝла" Н, а *мѝрица* и *мѝрѝв* су "исто тѝ што и рѝпѝдк сѝмо што је баш подмерно да има четрдѝс кѝла и окрѝгла је — йма рѝчке ди да љватиш" Т. *Рѝкѝдк* је "тѝ око трѝјес — четрдѝс кѝла" Г. *Цѝмѝнта* је метално лонче од пола литра или литра за мерење запремине пре свега пасуља и мака.

39. Смештајни објекти

Дистинктивно обележје за лексеме у овом семантичком пољу је врста летине која се чува.

39.1. Зидана просторија за сметшај жита је *дѝбар* Ж Ч Г М Н = *кѝш* Ж = *мѝгацин* Ж Ч Г Ка Т Ко.

Чѝрѝдк (сп) је просторија од дасака која се поставља изнад зиданог постамента, а служи за чување клипова кукуруза. Просторија са истом наменом, истог изгледа али при земљи је *чѝрдѝклија* М = *чѝчавац* Ж Ч Г Т, а *шапуриѝкара* (сп) је за шапурике. За чување сена може да се прави посебна просторија *сѝдѝк* (сп) или да се огради простор у штали — *кѝтре-нац* (сп). *Плѝвара* (сп) је склониште за пlevу, *трѝдп* (сп) је озидана јама у земљи за чување репе, зелени и сл.

39.2. Остава за оруђа и алат у економском дворишту зове се *шѝпа* (сп).

39.3. *Кѝлеба* (сп) служи као склониште у пољу за човека који чува усев (обично бостан).

40. Земља

40.1. Општи назив за парцелу неодређене површине која се обрађује је *љѝва* (сп).

Мања обрадива површина уз кућу на којој се сеје поврће означава се варијантама једне лексеме: *бѝшта*⁵¹ (сп), *бѝшта* (сп), *бѝшѝа* (сп) и *бѝшѝа* (сп).

Максимални ареал има и лексема *лѝја*⁵² која значи мању парцелу за сејање поврћа (обично лука и зелени).

У сп сем Г *лѝвада* = *сенѝкос* — парцела под травом која се коси, а у Г ливада је мања и у поседу појединца, а сенокос већи и у друштвеном власништву.

⁵¹ Иако *бѝштица* (сп) = *бѝштиѝа* (сп) не фигурирају у овом сем. пољу помињу се да би се скренула пажња на прецизну семантичку дистинкцију основне и изведене речи. Деминутивним облицима означава се искључиво мања башта за гајење цвећа.

⁵² У Ж и Ч плуралски облици *Бѝште* и *Лѝје* (увек са истим акцентом) јављају се као микропоними да означе део атара у којем се искључиво сеје поврће.

Ординица (сп) = *орџије* (сп) је узорана земља, а *јдрош* Ж Ч Г М Т) = *ледина* (сп) је земља која се никад не оре. Земља неподесна за ратарство због лошег квалитета и тврдоће зове се *пјстара* (сп).

Свуд се среће и *пáрлог* намерно необрађена земља како би се регенерисала или запуштена земља из немара. Другу поменућу семему именују и лексеме: *зђубрена њива* Ч Ка Н, *закóровљена њива* Ка, *запáрложена њива* (сп) и *укóровљена њива* (сп).

40.2. Важну улогу у именовану њиве има њен положај, облик и конфигурација.

Њива која не излази на ленију зове се *кртељ*⁵³ М Ко, *слéпача* Г, *слéпица* Ж Ч Г Ка, *загњовена њива* Ка, *слéпа њива* Т Ко Н и *слéпа ленија* Т Ко Н.

Лексемама *зéлавак* Н, *óклицак* Ж Ч Г Т Ко Н, *рдгаљ* Н, *рдгач* (сп сем Н) и *шпџ* (сп сем Ка) обележава се њива неправилног (трапезастог или троугластог) облика.

С обзиром на конфигурацију земљишта цела њива или њен део могу бити уздигнути или спуштени у односу на околно земљиште. Уздигнути део њиве је *плéћ* Ж Ч М Т Ко = *плéћа* Г = *плéће* Н, а *дó* Ко = *дóлина* Ж Ч Г М Н = *дóвача* Ка = *кóћ* Т је удубљење.

40.3. Посебне лексичке ликове имају само семеме: њива на којој је посејан купус, хмељ и бостан, док је издиференцираност већа кад се говори о њивама са којих је убран усев.

40.3.1. Поменућим семемама придружују се лексеме *купјсара* М, *мéљара* М Т Ко = *мéљарник* Г и *бóстан* (сп) = *бóстанџиште* Т.

40.3.2. Четири лексеме са неједнаким арсалом означавају њиву са које је убран кукуруз: *кукурзóвинџиште* М Н, *кукурзóџиште* Т, *кукурзóџиште* Ж, *чáпаш* Т и *чáмбџиште* Ч Г Ка Ко Н. *Стрњика* Ч Г М Ка Ко Н = *стрњџиште* Ч Г М Ка Ко Н = *стрњика* Ж Т = *штрњџиште* Ж Т су општи називи за њиву са које је скинуто неко стрно жито (пшеница, раж, јечам и овас), а *јéчмџиште* (сп) и *збџиште* (сп) њива после јечма и зоби.

После убирања сунцокрета њива се зове *цунцукрétџиште* Ж Г Т Ко = *цунцукрџиште* М = *чáпјрџиште* Ч. На месту репе и уљане репице остаје *рéпџиште* (сп), а у Г и *рéпицџиште* (само за уљану репицу). *Сдјџиште*, *бóстанџиште*, *пасуљџиште*, *кјупсџиште* и *кромпирџиште* се у том облику јављају на целом терену. *Кудéљџиште* (сп сем М) је у М *кудéљара*. Први пут, плитко, узорано стрњџиште свуд је *јéдр*.

40.4. *Брáзда* (сп) је опште име за усек у земљи који прави раоник плуга, а *рдзор* (сп) широка бразда на средини њиве. Крај њиве, место где окреће плуг (и које се накнадно оре) зове се *јóратине* Г Ко Н = *јóгдљиве*

⁵³ *Кртељ* (сп) је и њива краћа од дужи, а *рдџити* на *кртељ* Г = Радити на прéплице Ж Т Ко = Радити на прџеплице Ж Ч Г М значи обрађивати земљу тако да се не иде с краја на крај њиве, него се прво ради нпр. прва трећина, друга, па трећа.

T = *узеланица* (сп) = *узеланик* T. *Кућица* (сп) је плића рупа у земљи у коју се пушта семе кромпира, краставца или бостана.

Случајни пропуст при орању је *дплџ* Г = *дплџ* Ж Ч Г Ка Ко Н = *дплазина* Т = *дплезина* М.

Само у Г јавља се *зімет*, а у осталим местима *зсеница* као површина засејана једним замахом руке.

Кад се жито на њиви навали, полегне то место је *лежа* (сп).

40.5.1. Више простих и сложених лексема именују врсту земљишта с обзиром на састав.

Здраница (сп) је земља коју плуг избаци и преврне ако се дубље оре. *Йловача* (сп) – *слџтина* Ж Ч Г Ка Т = *слџтинава земља* Ж Ч Г Т = *смовџача* Ж Ч Г М Ка је масна земља са доста глине и тешка за обраду. Ту су још *бџла земља* Т "ту слабије рџди" Т = *жџта земља* (сп) "Жџта земља – ту њишта не рџди." Ка = *лџшчија* М, па *солџнџк* Г, *џрџница* (сп), *плџви пџсак* Ка, *џрџни пџсак* Ка, *пџскуша* Ж Ч Г = *пџскџвита земља* (сп).

40.5.2. *Лџка земља* (сп) = *мџкана земља* (сп) се лако обрађује, а *тџшка земља* (сп) = *тџрџда земља* (сп) се тешко обрађује.

40.5.3. Запажена је велика лексичка шароликост и варијантност при обележавању неравног земљишта: *џдџш* (сп), *џдџш* (сп), *џдџшљива лџнија* Г, *гџрџџџџ земљиште* (сп), *гџрдџџџџ земљиште* Ч Г Ка = *гџрдџџџџ земљиште* Ж, *пџрџџџџџ лџнија* Ка, *џдџџџџџ земљиште* Г, *џдџџџџџ земљиште* Т = *џдџџџџџ земљиште* Г и *шџтрџџџџџ лџнија* Ж Ч Г Ка.

40.5.4. Тврда и сабијена земља њиве или леније је *џџџџџџџ земља* (сп), а *џџџџџџџ земља* Ж Ч Г добро пропушта воду.

40.6. Овамо иду и глаголи за обележавање процеса у вези са земљиштем.

40.6.1. *Зџџџџџџџ се* Ко = *зџџџџџџџ се* Ка = *зџџџџџџџ се* (сп) = *зџџџџџџџ се* Ж Ч Г М Ка Т = *џџџџџџџ се* Н значи обрасти травом по ратарској култури.

40.6.2. Процес наглог сушења после јаке кише тако да се ухвати *џџџџџџџ* (сп) = *пџџџџџџџџ* (сп) на површини њиве именује се глаголима: *џџџџџџџ се* Т Н = *пџџџџџџџ се* Ж Г = *скџџџџџџџ се* Ж Г Ка и *скџџџџџџџ се* Ж Ч Г.

Просушити се (делимично се осушити) после кише (о земљи) обележава се са *пџџџџџџџџ* (сп).

40.6.3. *Уџџџџџџџ се* (сп) значи постати нераван (о ленији или њиви), а *џџџџџџџ се* (сп) је постати тврд, угажен (о ленији или њиви).

40.7. Граница између две њиве може се обележити на више начина.

40.7.1. *Сџџџџџџџ* (сп) представља замишљену линије дуж две граничне њиве.

40.7.2. Гранични камен између две њиве је *карџе* (сп) = *међаш* Ко.

40.7.3. Граница се може обележити и низом пливних рупа дуж склада (в. горе). Таква рупа се зове *анта* М = *мдргџ* Ка = *мѣргџ* Т = *мѣргџ* Ж Ч Г.

Ископати поменуте рупе каже се *изднтати* М, *измерџџити* Ж Т Ко Н, *измргџити* Ж Ч Г Ка Т Н.

40.8. Дужинска мера за земљу од 1,92 м зове се *фџт* (сп). *Крџтка дџж* је 160 хвати, око 307 м, а *прџва дџж* Ж Ч Г М Н = *дџжџка дџж* Т износи 200 хв, близу 400 м. Само у Т помиње се и *цџла дџж* од 500 хвати.

Основна мера за површину земље је *кџдрџт* (сп) = *кџдрџтни фџт* (сп) која износи око 4 м².

Површина од 1600 кв. хв, око 5700 м², на целом терену је *јџтро*. *Лџнац* је синоним за *јџтро* у Ж Ч Ка Ко, а у осталим местима то је површина од 2000 квадратних хвати. *Вџлики лџнац* Г М Н је исто што и *ланац*, а *мџли лџнац* у Г одговара *јџтру*.

40.9. Као општи назив за колски пут кроз атар јавља се лексема *лџнија* (сп). *Дрџм* М Т Н, *прџва лџнија* Ж Ч Г, *вџлика лџнија* Ко и *зџлена лџнија* Т су називи за главни пут кроз атар.

41. Издавање и узимање земље у најам

41.1. Закупнина за обрадиву земљу за једну годину свуда је *арџнда*. Истом лексемом означава се и земља која се унајмљује. *Арџндџрати* (сп) = *зџџти у арџнду* (сп) је унајмити, а *дџти у арџнду* (сп) значи изнајмити земљу на годину дана уз новчану надокнаду. Особа која арендира је *арџндџш* (сп сем Ка) = *арџндџтор* Ка.

41.2. Разликовно обележје за лексеме које следе је део обрадивог земљишта (или ратарске културе) које припада најамном раднику по обављеном послу: *дџти / зџџти на десџто* (сп), *дџти / зџџти на шџсто* (сп), *дџти / зџџти на треџе* (сп) и *дџти / зџџти на поле* (сп).

Наџтреџичџр (сп) за обављен посао добија трећни део летине, а *наџполичџр* (сп) ради *на поле*. Процес именоване радње је *наџполичџрити* (сп).

41.3. *Ђџтуре* (сп) је начин погодбе од посла или јџтра земље. Радник који тако погађа посао је *ђџтурџш* (сп).

41.4. Део овршеног жита који се даје радницима на вршалици зове се *рис* (сп). Лексемама *рисџрити* Ж Ч Г Ка и *ридџти на рис* (сп) обележава се семема радити за рис, а најамни радник који тако ради је *ридџр* (сп).

41.5. *Кџмџнција* (сп сем М) = *кџмџнција* М је храна (обично сланина) која се даје најамном раднику као плата за обављен посао, а *ђџџр* (сп) је одређени део жита или кукуруза који добија власник вршалице, крупар, ветрењар или сувачар за вршиџбу или мељаву. *Кџст* (сп) је храна која припада раднику уз надницу.

41.6. Новац који се добије за један дан рада свуд је *надница*. *Надничар* (сп) се унајмљује у надницу, а радити као надничар је *надничарити* (сп) = *ићи у надницу* Ж Г М Ка = *радити у надницу* Г М Ка.

41.7. Најамни радник који ради и живи (без породице) на туђем имању зове се *слуга* (сп). *Служити* (сп) значи радити као слуга.

Бирош (сп) је најамни радник који са породицом живи и ради на туђем имању (обично на салашу ван села) и плату добија у новцу и у натури. Жена најамни радник или бирошева жена је *бирошкиња* (сп). Радити као бирош именује се као *бирошити* (сп).

41.8. Ратар који даје свог коња да са коњем другог ратара вуче плуг или учествује у неком другом ратарском послу је *спрежник* (сп сем Г) = *спрежник* Г. Удружити се са другим као спрежник каже се *спрегнути* (сп).

42. *Nomina agentis*

Овде су сакупљене лексеме којима се обележава вршилац радње неких послова у вези са обрадом земље.

42.1. *Ратар* (сп) = *паор*⁵⁴ (сп) = *сељак* (сп) је особа која се искључиво бави обрадом земље. *Баштдоџин* (сп) узгаја поврће.

42.2. *Сјбаша* (сп) = *пољар* М = *сережан* Ка Н чува поље.

42.3. Власник или чувар бостана обележава се лексемом *бостандџија* (сп).

42.3. Поменута лексема *ратар* у Ч М Н има значење као и *брач* (сп) – човек који оре, иде за плугом.

4.2.4. Важне ратарске послове обављају и *копач* (сп), *сејач* (сп) и *берач* (сп) / *берачица* (сп).

42.5. Учесници у косидби жита су: *косач* (сп), *руководач* (сп) / *руководчица* (сп), *вељач* (сп сем Ко) = *вељарош* Ко.

43. *Ратарска година*

43.1. Изрази *добра година* (сп) = *рдна година* (сп) контрастирају са *лђша година* (сп).

43.2. Процес доношења плода (уопште о години) свуд је *изнети* и *родити*.

⁵⁴ *Паор* и *сељак* често се употребљавају у контекстима у којима добијају погрдно значење (прост, неотесан, неваспитан човек). Исто, пејоративно значење имају и аугментативи *падренда* (сп) и *сељчина* (сп). Пејоративним се може прогласити и значење лексеме *падрија* (сп) за крај, село у којем се сви баве ратарством, а *падрија* (сп) је синоним за *ратарство* (сп).

III ТВОРБЕНА АНАЛИЗА

Целокупна лексика приказана у раду може се подвести под два основна творбена типа: 1. деривацију и 2. слагање.

1. Под деривационим творбеним типом подразумевају се следећи подтипови:

- 1.1. суфиксална творба
- 1.2. префиксална творба и
- 1.3. префиксално—суфиксална творба
2. Лексеме настале слагањем реализују се као:
 - 2.1. полусложенице
 - 2.2. сложенице и
 - 2.3. сложене лексеме

1.1. Суфиксална творба

Суфиксалном анализом обухваћене су све именице. Сви именички суфикси разврставају се у три групе: 1. суфикси за обележавање именица женског рода, 2. суфикси за означавање именица мушког рода и 3. суфикси за означавање именица средњег рода.

1.1.1. Суфикси за означавање именица женског рода

- а: *клипа, млина*
- ава: *мељава*
- (')ара: *кудељара, плевара, шипкара*
- (')ача: *семењача, смоњача, слепача, сувача*
- ба: *берба, возидба, вршидба, косидба*
- ва: *сетва*
- ѣнда: *паоренда*
- ија: *боранија, коменција, мирођија, шумадија*
- ика: *стрџика*
- ина: *полутина, подина, крстина, летина*
- ица: *зравица, слепица*
- киња: *бирошкиња, плеваркиња*
- ли(ја): *кирли, чардаклија*
- ље: *грабље*
- ње: *копња, кошња*

- уга: *влачуга*
- уља: *рогуља, шишуља*
- уша: *пескуша, плавуша*

1.1.2. Суффикси за означавање именица мушког рода

- ај: *врш^ај, копер^ај*
- а^к: *пабирак, рав^ак, сел^ак*
- ан: *зуб^ан, клип^ан*
- анца: *клипанца*⁵⁵
- ан^к: *плевша^к*⁵⁶
- а^љ: *рога^љ, чеша^љ, врш^аљ, паспа^љ*
- (')а^р: *ветре^ар, јабуч^ар, кош^ар, рат^ар*
- а^{рош}: *кам^арош, слам^арош, цака^арош*
- а^{тор}: *арендатор*
- а^ћ: *клипа^ћ*
- а^ц: *крстава^ц, троја^ц, чуцава^ц, шећера^ц*
- а^ч: *веза^ч, рогач, сеја^ч, рањач*
- а^ш: *вага^ш, међа^ш, мргиња^ш, чапа^ш*
- е^љ: *греде^љ, курде^љ, крате^љ*
- е^р: *двогер, мишлингер, целер, цвајер*
- и^р: *вод^ир, кос^ир*
- ко: *зеленко*
- ник: *мељарник, спрежник, раоник*
- ов: *вагов, шалов*
- о^н: *келедо^н, карнишо^н*
- от: *чокот*
- у^г: *беоц^уг*
- ција: *бостанција*
- цик: *арпаџик*

1.1.3. Суффикси за означавање именица средњег рода

- ало: *грнало, жрнало, цртало*
- ило: *гладило, радило, чистило*

⁵⁵ *Клипанца* је овде именица мушког рода.

⁵⁶ У Шајкашкој *плевша^к* је именица мушког рода.

-иште: јечмиште, кромпирџште, репиште, стрџиште

-(')је: влаће, коље

-ље: узглавље

1.2. Префиксална творба

1.2.1. Префикси код именица

за-: заврш, заклоп, замет

на-: навилџак

о-: оглџез

1.2.2. Префикси код глагола

за-: забелити, забраздити, заливадити

из-: изантати, изметути се, исфелити се

на-: навилџити, налагати, наливати

о-: образдити, окопавати

од-: одорати, одабирати, одметнути се

по-: повезати, површити

под-: подглавити, подеорети, подернути

пре-: пресадити, пресевати

при-< прв-: прикопавати, присевати, присејати

про-: проерушати се, проклијати

раз-: развршити, разорати

с-: склопити, скорети се

са-: саставити се

у-: уврстати се, уврети, уклицати се

за-: завршен (кукуруз), загњеена (њива), закоровљен

о-: озими (јечам), оцедита (земља)

у-: укаишен (пут), укоровљена (њива)

Врло су ретки случајеви двоструке префиксације као што су: *из-о-плазити, ис-пре-пуцати, не-до-стиж* и *по-с-корушити*.

1.3. Префиксално суфиксална творба

Овом приликом поменуће се само оне именице које се граде додавањем префикса и суфикса на основу: *завршај, заглавак, загртач, загртачица, заперак, засеница, навилџак, наполица, наполичар, натрећичар,*

огрестина, окапина, оплестина, уродица, узглавник, узглавница, увратине и сл.

Основно значење суфикса углавном је исто као и у стандардном језику. Уочљива је полисемичност суфикса: *-ара, -ина, -ија, -ика, -ица, ља-* за означавање именица женског рода, *-аг, -ај, -ак, -ан, -аљ, -ац, -ац, -ац, -ац, -ац, -ер* и *-ов* за означавање именица мушког рода и *-(')је* и *-ље* за означавање именица средњег рода.

Поред првог значења суфикси код неких лексема уносе деминутивно (*-ица, -аћ* и *-ић*) и пејоративно (*-енда, -а, -ан, -анца*) значење.

Ретки су случајеви да се иста семема означава лексемама које се разликују само одсуством / присуством суфикса: *заврш* : *завршај, оплаз* : *оплазина, лук* : *лукац*.

Највећи број суфикса учествује у творби именица мушког, затим женског и на крају средњег рода.

Већи број суфикса је словенског порекла, док је само мали број страних (турски: *-ли, -лија, -лук, -лија* и *-лик*, мађарског *-ов* и германског *-ер*)

Најпродуктивнији су суфикси: *-ица, -ика, -ина, -ак* и *-иште*, а у непродуктивне спадају: *-а, -ава, -ања, -ва, -да, -енда, -ла, -уга, -ура, -анца, -ањ, -ац, -им, -ић, -иш, -ко, -от, -уг, -лија* и *-ло*.

2. Лексеме настале слагањем

2.1. Полусложенице

Једина посведочена полусложеница је *путер-салата*.

2.2. Сложенице

Све сложенице су са спојним вокалом — најчешће је то *-о-*, ређе *-е-*, само у једном случају *-и-* (*бандигазда*) и *-у-* (*цунцукрет*).

2.2.1. Сложенице без суфикса: *руковет, летораст, самораст, тропола* и сл.

2.2.2. Сложенице са суфиксом: *двораоник, трораоник, двопарошке, стоданац, самовезач* и сл.

2.3. Сложене лексеме

2.3.1. Најпродуктивнији творбени тип је *Adj + N* : *репарске виле, слатки лукац, лоша година, црни влат, бела ротква* и сл.

2.3.2. Само лексема *трска слатка* сложена је по моделу *N + Adj*.

2.3.3. Непродуктиван творбени тип је *N + N* : *чудо Америке*.

2.3.4. Многе лексеме сложене су по моделу *V + N* : *пуштати свиљу, пунити споп, пружати ужа, преврнути угар, правити кућице* и сл.

2.3.5. По моделу *Nит + N* сложена је само лексема *једне виле*.

2.3.6. *Ситни рани парадајс* одговара моделу *Adj + Adj + N*.

2.3.7. У непродуктивне моделе спада и *V + Adv*: *дати ђутуре*.

2.3.8. Доста лексема сложено је по моделу *V + Prep cons*. У конструкцији са предлогом може се реализовати именица, број и прилог.

2.3.8.1. *V + Prep + N*: *терати у бикове, ставити у растило, дати у аренду, ићи у забразд, радити за рис* и сл.

2.3.8.2. *V + Prep + Num*: *радити на треће, дати на поле, дати на шесто, радити на десета*.

2.3.8.3. *V + Prep + Adv*: *орати за готово*

2.3.9. Забележено је девет лексема типа *N + Prep + N*: *виле за рену, брашно за лебац, лоса од грашка, машина за жито, краставац за семе* и сл.

IV ЗАКЉУЧАК

Лексичко—семантичка, ареална и творбена анализа прикупљене грађе упућују на неке опште закључке.

Целокупни лексички материјал класификован је по следећим семантичким појмима: 1. *Triticum*, 2. *Остала жита*, 3. *Делови биљака из f. Gramineae*, 4. *Zea mays*, 5. *Cannatis sativa*, 6. *Helianthus annuus*, 7. *Beta vulgaris rapacea altissima*, 8. *Solanum tuberosum*, 9. *Capsicum annuum*, 10. *Lycopersicum esculentum*, 11. *Brassica oleracea capitata*, 12. *Pisum sativum*, 13. *Phaseolus*, 14. *Trifolium*, 15. *Cucurbita melo* и *Cucurbita pepo*, 16. *Cucumis sativus*, 17. *Citrus vulgaris* и *Cucumis melo*, 18. *Allium cepa* и *Allium sativum*, 19. *Повртарске културе из f. Umbellifereae*, 20. *Корови и биљни паразити*, 21. *Општи називи за ратарске и повртарске културе*, 22. *Општи називи за плод*, 23. *Оруђа за орање*, 24. *Обрађивање земље плугом*, 25. *Ручне алатке за припремање земљишта, убирање и сакупљање ратарских култура*, 26. *Остале ручне алатке и помагала*, 27. *Прикључна оруђа која вуче коњ*, 28. *Обрађивање земље и ратарских култура ручним алаткама и прикључним оруђем*, 29. *Сева и сађење*, 30. *Процеси у развоју култура, њихове особине и стања*, 31. *Убирање*, 32. *Убирање пшенице*, 33. *Сакупљене културе*, 34. *Утовар, превоз и истовар*, 35. *Вршидба*, 36. *Одабирање и пречишћавање зрнастог плода*, 37. *Чишћење и прерада плода*, 38. *Посуде за смештај и мерење ратарских култура*, 39. *Смештајни објекти*, 40. *Земљиште*, 41. *Издавање и узимање земље у најам*, 42. *Nomina agentis* и 43. *Ратарска година*.

Већ на први поглед примећује се да простих лексема има знатно више него сложених и то не само у оквиру једног микропоља, него у целом семантичком пољу.

Семема 'општи назив' најчешће је представљена једном простом лексемом без фонолошких и творбених варијаната: *јсев, пдврђе, главица, кдрен сддити, драти, рддило* и сл.

Семема се изражава и као а) једна проста лексема са морфонолошким варијантним ликовима (*кокүруз, кукурүз, күруз* и сл.), б) две просте лексеме (*сбрта = бѣла, жїто = пшѣница, парддајс = патлїцан*), ц) једна проста и једна сложена лексема (*жїто = сїтна рана*), д) три просте и једна сложена лексема (*вршачи = вршачици = друштво = машїнско друштво*) и е) једна сложена лексема (*мелѣва нд просто и крупа рана*).

Сложена лексема најчешће се јавља уз још једну или више простих лексема у семантичком микропољу.

Често се само сложеном лексемом (једном или више) означава нека семема (*матори лукац, млади крумпир, семени крставац, крумпир за семе, шпартате грбље, драги на дјс* и сл.).

Сложена лексема као једини лексички израз семеме јавља се: 1) када именује делове биљке или алатке (*зидња загртачица, лева шпартачица*) и 2) када именује семему за коју је битно неко дистинктивно обележје посебне семантичке класе, тј. када означава биљку, алатку и процес с обзиром на посебне особине, стања и радње (*млади лукац, матори лукац, бела кудеља, пружана брана, драги нд стуг, дати нд поле* и сл.).

Просте лексеме одликују се фонолошком и творбеном шароликошћу. Поред варијанти типа *кукурүз / күруз, ббј / збзј* јављају се и чисто акценатске варијације (*чапурїште / чапурїште / чанурїште, купа / күпа, стде / стде*).

Често иста лексема заузима два микропоља једног семантичког поља или фигурира у различитим семантичким пољима (*пабирак, недостїж, заперак, перо* и сл.).

У неколико примера примећена је лексикализација плурала и то у случајевима када се предмет јавља у пару (*рүчице, рүчке, кљинови*) или у већем броју од два (*вешњаци, семанци*).

Екстралингвистички фактори некада имају одлучујућу улогу на често неочекивану појаву или одсуство лексеме.

Као пример могу послужити парови лексема 1) *руководач : руководачица*, 2) *плеварош : плеварошка* и 3) *сејач : сејачица, косач : косачица*.

Жито руковедају и жене и (ређе) мушкарци; плеву после вршидбе носе само жене, а садевају само мушкарци; ручно сеју и косе само мушкарци. Такво чињенично стање условило је да се моционим суфиксима указује: 1) само на пол особа које врше исту радњу, 2) на пол особа које врше различите радње и 3) на вршиоца (*сејач и косач*) и оруђе — (у овом случају машине *сејачицу и косачицу*) истих радњи.

Творбеном анализом утврђено је да су најпродуктивнији суфикси: *-ица, -ика, -ина, -ак и -иште*. Бројне лексеме настале су додавањем префикса и суфикса на основу: *заглавак, загртачица, окапина* и сл. Најчешћи модели по којима се слажу лексеме су: *Adj + N (млади лукац), V + Prep + N (ставити у растило)* и *V + Prep + Adv (драги за готово)*.

башћа = башта = башта = башћа 40.1.

баштован, -ана 42.1.

бѣла зѣмља = жу́та зѣмља = лишчи́ја зѣмља 40.5.1.

бѣла бундева 15.2.

бѣла кудеља = же́нска кудеља 5.2.

бѣла рѣткава 11.4.

бѣле шапу́рике = бѣли куку́руз 4.2.

бѣли крѣмпир 8.2.

бѣли куку́руз = бѣле шапу́рике 4.2.

бѣли лу́к(ац), бѣла лу́ка 1.1. — На́јо се бѣла лу́ка и сла́нине па ко је́шо сам коба́сийца Ч.

бѣли пасу́љ, бѣла пасу́ља 13.4.

бѣло брдшно = ну́лаш = ну́лер 37.4.1.

бѣље 1.2.

бѣдѹе = ве́рига = ка́рика = дбру́ч 27.4. — А та́ влачу́га има пу́но тѣ бѣо́чу́га Т.

бе́рдѣч, -а́ча 42.4. Ондак се пра́и ру́чак и нѣси се бе́ра́чима М.

бе́рдѣчица 42.4.

бе́рба = бра́ње 31.9. — Он се баш о бе́рби разбѣле Ж.

бе́рбити несврш. = бра́ти 31.2.

би́к, би́ка = цвѣлика 18.8.

би́рош 41.7. — Он је сирѣма чо́век — би́рош Т.

би́рошѣти, -им несврш. 41.7. — Ман не́га, це́ла ве́ка је би́рошио и ђсто сирѣма Г.

би́рошкиња 41.7. — Ма́ти је ку́не што се уда́ла за би́роша па је сад и она би́рошкиња М.

блѣ́тва 7.3. — Сла́бо се се́је та́ блѣ́тва ко́д—на́с Т.

бѣдљиви крѣставац 16.2.

бѣј, бѣја = бѣј = на́до = пла́ст 23.6. — Одржа́ва се на́ -тим бѣју́ плу́г да не́—иде дѣбље, да иде пра́во Ка.

бѣквица 21.1. (напом. 18.) — Ра́сада има два́ листа и љз—та два́ листа ра́сте ђпет као лист нѣрма́лан — бѣквица Ч.

бѣкор = жѣле = ко́рѣн 3.2.

бѣко́рити се, ѣ се несврш. 30.8.

бѣрани́ја = зѣлени пасу́љ = ла́стина ўста = пасу́љ ў—зе́лѣн 13. 3.

бѣстан 17.1. и = бѣста́нѣште 40.3. 1.

бѣста́нѣште = бѣстан 40.3.1. и 40.3.2.

бѣста́нѣѣја 42.3.

бѣзда 40.4.

бра́на = дрвѣна бра́на = прѣ́хана бра́на = бра́на од прѣ́ха 27.4. и = вла́чу́га = гвѣздѣна бра́на 27.5.

бра́на од прѣ́ха = бра́на = дрвѣна бра́на = прѣ́хана бра́на 27.4.

бра́ње = бе́рба 31.9.

бра́нски пасу́љ 13.4.

бра́ти, бе́рем несврш. = бе́рбити 31. 2. — Мѣ ста́риѣи бе́ре́мо куку́руз, а де́ца оку́пљају гѣмиле М.

брдшно 37.4.1. и = ме́љава 37.4.

брдшно за -лебац = двѣ́ѣка = дру́го бра́шно = ле́бње бра́шно = цва́јер 37.4.1.

бру́с = гла́далица = гла́дило 25.4.

бу́дак 25.1. Ка́д ђнеш да љзбѣ́јаш не́ке цѣ́гље, ђндак ко́паш з бу́даком Т.

бу́дачѣти, бу́дачим несврш. 28.1.

бу́ђ, -а м = плѣша́н 20.3. — Ка́д се та́ј бу́ђ на́вата гѣтово́ је Ж.

бу́ђав, -а, -ѡ = плѣ́снѣв = квѣ́ран = по́квѣрен = уквѣ́рен 30.17.

бундева 15.1.

бундевица 15.2. — *О* -ти бундевица мош скувати чорбу, цушпајз — шта вdleш Т.

вагаш, аша 40.5.3. — Вагаш је кад је здрао грудвевито Ж.

вагашљива ленија 40.5.3.

вагов 25.5. — С ваговом сечеш кукурзовину ил тако Г.

вадити несврш. 31.3.

ваљак, ваљка (= ваљбница) 27.2. — Кад жито никне добро је да се подваља с ваљком Т.

ваљати, ваљам несврш. 28.2.

ваљбница (= ваљак) 27.2. — А тб дрво што ваља тб је ваљбница Ч.

вазрош = везач 42.5.

вазати, *важем* цигље сврш. = опасати = метути претйскове 33.7.

вазач, -ача = самовезач 27.9.1. и = везарош 42.5. — Ако и има више онда је један везач и везива Ко.

вазивње 32.7.

вазивати, везивам несврш. 32.5.

вајати несврш. 36.1. и 36.2. — Кад ветар дува и носи тб ђубре, а пасуљ пада чист на—земљу. Тб ми кажемо вајати пасуљ, јел кукуруз кад имаш мало ил тако Ко.

валика ленија = друм = права ленија = зелена ленија 40.9.

валики ветер, -тра = ветрењача = ветер 35.3.1.

валики ланац, -нца = ланац 40.8.

валики пуцерај, -аја 35.3.1.

валики точак, -чка 23.7.

ванац, -нца 33.2.2.

ванути несврш. = завањавати = заврћати се = подгоревати = спаравати се = учманути 30.16.

варига = бедчуг = карика = обруч 27.4.

ватер, -тра = ветрењача = велики ветер 35.3.1.

ватрењак = ветрењар 37.3. — Ветрењак увек зна какво ће бити време па намести та крила Ч.

ватрењар = ветрењак 37.3.

ватрењача 37.3, 36.2. и = ветер = велики ветер 35.3.1. — Ндсили смо у—ветрењачу да нам се самеле жито Ч.

вашењаци, -ака = евенка = сѣменци = сѣмењаци 4.7.

ваидети се на -ред = уврстати се = укázати се 30.4.

ваика 14.4. — Та ваика тб је сѣно за коње — широко лишће па танко Т.

ваика 38.1.

ваиле, вила пл. т. 25.6.1, = виљушка, 27.9.1. и = сламотреси 35.3.1. — Купиш с вилама сѣно и денш у—багљу Ж; — Кад рањач пушта жито у—доб оно долази на—виле ди се млати Ж.

ваиле за -репу = репашке = репарошке = репарске виле 25.6.

ваилиште напoм. 23.

ваиљушка = виле 27.9.1.

ваит, -а м *ваите* Н. пл. 3.2.1. и = кунйна = метлица = пераје = перо 4.6. — Један крај пушта клицу гóре, а један крај пушта клицу у—земљу. И овај гóрњи крај — тај расти догод не изиђе влат Ж.

ваичити, влачим несврш. 28.2. — Онда се жито на—тим влачило Т.

ваитати несврш. 30.9. — Шипка се жито, сѣ ће влатати Ч.

влаће, -а пл. т. 33.5. — Кад се меће горњак увек гледаш да је влаће окрћнуто доле да се слива киша Ж.

влачуга 27.5, = брана = гвоздена брана и = равњак 27.3. — Влачуга је мештер ваљка Ко.

влачувати, —ам несврш. 28.2.

воденост, -а, -о = водњикав 30.17. — Некако ми је воденост кромпир ниш не ваља Ж.

водџр, -џра 25.4. — То обесиду о каиш и ту наспу воде. Код нас је од плёка ил од рџга. То се звало водџр Ж.

водњикав, -а, -о = воденост 30.17.

вџ, *вџа* = камара 33.2.1. и = багљџв 33.2.2. — Мџра се вџз добро вџзати да се не разџје Г.

вџидџба 33.4. — Кад је вџидџба свџ су запослени Ч.

вџити, *вџим* несврш. 34.2. — Кад саденџмо крстине џнда га вџџимо кџни М.

вџ, *вџја* = вџчак = пшџц 4.7.1. — Кад није дџбар џнда му на вџју бџду ко џурчије глџве Ч и = шпџц 23.8. и 25.3.

вџат 25.3. — Вџат ти је тџ што дрџи кџсу за кџџиште Ж.

вџџа = лџза 15.4.

вџћи, *вџшем*, *вџши* несврш. 35.1.

вџчак, -чка = вџ = шпџц 4.7.1.

вџшџј = вџшџљ 35.1. — Насџди се вџшџј, мџту се снџпови и тџраш кџње у вџшџј Н.

вџшџљ = вџшџј 35.1. Вџло се на кџњима. Вџшџљ — донесџду и саденџду у камару. Џндак набџцаду — све џколо снџпови дџџеду, мџџо тако да кџњи мџжеду дџћи на -те снџпове. Џ—тџ гџзиду и тџ влаће

све се под кџпитџм кџрни. Џ кад то дџбро џзгџзиду, вџрипушиду жџнске џндак с џтим вџлама, вџвџрџџду. Џндак џпет с кџњима пџгазиду, џндак џпет се вџвџрџне и тџрџћи пџт. Пџсле се џстрџса слџма, напџље се вџди. Џстане ту пџлева и жџто. Џндак џпет гџзиду кџњи па сџтру пџлеву Т.

вџшалица = дрџш = мџшина = пџрњача 35.3.

вџшџџи = вџшџчи = мџшџнско дрџштво 35.4.

вџшџчи = вџшџџи = дрџштво = мџшинско дрџштво 35.4.

вџџоварска лубџница 17.3.

вџћи, вџчем несврш. 34.2. — Мџ с тако пџдџлимо — мџлади бџреду, а мџ стџрији вџчџмо га кџћи Ч.

вџча 34.3.

гџрџноша = глџвница 20.2.

гџџџдена брана = брана = влачуга 27.5.

гџџџдени пџџ = гџџџџџак 23.5.

гџџџџџак, -џка = гџџџџџ пџџг 23.5.

глџва 23.7. — Тџ је глџва џд—пџуга кџја џде кџ—зџмџу Ж, = глџвица = пџгача 6.2. — Пџво се на—њиви сџку глџве, а пџсле штџпови Г, = глџвица = кџџна 7.2. — Кад се рџпа џзвади, џма се на—њиви чџсти — сџку јџј се глџве Ж и = слџма = стрџника = штџника 33.5. — Глџва се мџте вџко да влаће пџда доле Ко.

глџвица 11.2, 18.4, 22.2 = пџгача = глџва 6.2. и = глџва = кџџна 7.2.

глџвичити се несврш. завџјати се = тџрату у глџвицу 30.12.

глџвница = гџрџноша 20.2.

глџвничав, -а, -џ 30.17.

гладило = гладалица = брус 25.4. — Гладилом се оштри коса — од камена је Ж.

гџмбара 14.2.

гџмила 33.1. Кукџруз се бѳре и баѳа на гџмиле М.

гџрњак, -ака = гџрњи снѳп = источњак 33.4.1. и = заклоп 33.4.2.

гџрњи снѳп — гџрњак = источњак 33.4.1.

гџрбити несврш. = грабљѳцати 28.1. Кад смо све пѳграбили крѳнули смо кѳћи Ч.

гѳрбље, и пл. т. 25.7. — С ѳтим великим грабљѳма се сѳно купи Ч.

гѳрбље за крѳмпѳр = шпѳртаѳе грабље 25.7.

гѳрбљевина 33.1. — Пѳграби се сѳно па се тѳ грабљевина дѳне у—багље Г.

грабљѳцати несврш. = грабити 28.1.

грабљѳце, -ѳца пл. т. 25.7. — З грабљѳцама разбѳјаш гѳрдве у башти ил грабиш кѳров Ка.

грабљѳште = сапиште 25.7.

грађа 27.7.

грашак, -шка (=зѳрно) 12.1.

грашевина = грашковина 12.1. — Кад почѳпаш грашак дѳш ту грашевину живѳни да пѳпипа Т.

грашковина = грашевина 12.1. Кад се грашак почѳпа тѳ се зѳве грашкови-вина Ка.

гѳрвао зѳмљѳште 40.5.3.

гѳредѳл 23.7. — Кад је гѳредѳл дрвени ѳнда је дрвѳњак М.

гѳрвна 25.10.

гѳрвало = гѳрвало 26.1.

гѳрвало = гѳрвало 26.1. — ѳнда ѳма гѳрвало. Тѳ је намештено вако ко дѳска и вѳзано коњу за ѳм и ѳндак ѳн вѳче жѳто на гѳмилу М.

гѳрдѳвѳито зѳмљѳште = гѳрдѳвѳито зѳмљѳште 40.5.3.

гѳрдѳвѳито зѳмљѳште = гѳрдѳвѳито зѳмљѳште 40.5.3.

гѳрвати, гѳрвам несврш. 28.1. — ѳндак мѳраш гѳрвати с мѳтиком јѳл је тврдо Ч.

гѳршати се несврш. = забѳлити се = прогѳрушавати се 30.13. — Прид зрѳње кад се гѳрша, ѳнда већ жути, трѳба га радѳти Ж.

гѳвно 35.5. — Гѳвно — па тѳ спѳда тѳ дѳ се врше, дѳ се дѳне тѳ слама и плѳва. Пѳлак двѳрѳшта тѳ ѳде у гѳвно Ж.

гѳвова = ѳмот = ѳмѳт 33.1. — Каж мѳти — ѳд донѳси с ѳвлије гѳржу сламе да пѳтпѳлим шпѳрет Г.

гѳлити, гѳлим несврш. = стругати 37.1. — А с ѳтог младог крѳмпѳра лѳуска се само гули с нѳжом М.

дѳкота 1.2.

дѳска 23.7. — Ал ѳпак нѳ—тим плѳгу бѳла је дрвена дѳска Ж = крмача 23.9. — А ако се пѳдгрѳе крѳмпѳр ѳнда се место крѳлегица ставља дѳска иза прѳдње мѳтике — мал дѳбљи плѳк Г и = сѳдѳште = сѳц = стѳлица 27.2.

дѳти, *дѳм на дѳсѳто* 41.2.

дѳти, *дѳм нѳ—поле* 41.2. — Саѳ сам ѳстарио и онемѳѳно па дѳјѳм и нѳ—поле и свакојѳко да ми се ради Ко.

дѳти, *дѳм, нѳ—треѳе* 41.2. Кад ѳздаш нѳ—треѳе ѳндак нѳму ѳде јѳдан дѳо, а мѳни двѳ Ка.

дѳти, *дѳм нѳ—шѳсто* 41.2. — Рѳтко се дѳвало нѳ—шѳсто — јѳл ѳнај што

узима йма слабу рачуницу Т.

да̀ти, да̀ пера̀ја = метличити се = ба̀цити сви́лу = изба̀цити сви́лу = пу̀стити сви́лу 30.9.

да̀ти, да̀м у а̀ренду 41.1. — Ймам млдго зѣмље, а ја сѣм. Сва̀ке гди́не да̀јем у а̀ренду Ж.

да̀ти, да̀, се у ши́пке = пу̀стити ши́пке = уши́пкѡвати се = ши́пкати се 30.6.

два̀ндѡстица 33.6.

дво̀браз = дво̀бразд = дво̀бразни плу̀г = ду̀плаш = дво̀гер = дво̀рабник = дво̀рабни плу̀г 23.6.

дво̀бразд = дво̀браз = дво̀бразни плу̀г = ду̀плаш = дво̀гер = дво̀рабник = дво̀рабни плу̀г 23.6.

дво̀бразни плу̀г = дво̀браз = дво̀бразд = ду̀плаш = дво̀гер = дво̀рабник = дво̀рабни плу̀г 23.6.

дво̀гер = дво̀браз = дво̀бразд = дво̀бразни плу̀г = ду̀плаш = дво̀рабник = дво̀рабни плу̀г 23.6.

дво̀јака = бра̀шно за—лебац = дру̀го бра̀шно = лѐбње бра̀шно = цѡѡјер 37.4.1.

дво̀крилна дрљача = дво̀пблна дрљача 27.6.

дво̀парошке, -и пл. т. = дво̀редне вйле = дво̀роге 25.6.

дво̀пблна дрљача = дво̀крила дрљача 27.6.

дво̀рабни плу̀г = дво̀браз = дво̀бразд = дво̀бразни плу̀г = ду̀плаш = дво̀рабник 23.6.

дво̀рабник = дво̀браз = дво̀бразд = дво̀бразни плу̀г = ду̀плаш = дво̀рабни плу̀г 23.6.

дво̀редне вйле = дво̀парошке = дво̀роге 25.6.

дво̀роге, ога пл. т. = дво̀редне вйле = дво̀парошке 25.6.

дѡѡстица = полу̀тина = по̀ла крста 33. 6.

дѡѡрѡ = дѡѡрѡј = дѡѡрѡ 8.2.

дѡѡрѡј = дѡѡрѡ = дѡѡрѡ 8.2.

дѡѡрѡ = дѡѡрѡ = дѡѡрѡ 8.2.

дѡна̀рош = дѡна̀ш = дѡна̀ч = сла̀ма-рош 35.4.1.

дѡна̀ш, аша = дѡна̀рош = дѡна̀ч = сла̀ма-рош 35.4.1.

дѡна̀ч, -ача = дѡна̀рош = дѡна̀ш = сла̀ма-рош 35.4.1.

дѡнути, дѡнем несврш 32.6, 33.7. и на̀ви́љчити 28.1. — Онда кац по̀вѡжу онда снѡсиду на гѡмилу и онда дѡну крстине Ж.

дѡнути, дѡнем ѡѡ 34.1.

дѡѡстица 33.6.

дѡсна мо̀тика = дѡсна пара̀чица = дѡсна шпартѡчица 23.9.

дѡсна пара̀чица = дѡсна мо̀тика = дѡсна шпартѡчица 23.9.

дѡсна шпартѡчица = дѡсна мо̀тика = дѡсна пара̀чица 23.9.

дѡтелина 14.1.

до̀ња 1.1.

до̀, до̀ла = до̀лина = до̀љача = кѡн 40.2.

до̀б, до̀ба 35.3.1.

до̀бра го̀дина = ро̀дна го̀дина 43.1.

до̀ња̀к, -а̀ка = до̀ња̀к = кѡрја̀к = по̀па = дѡјни снѡп 33.4.1.

до̀јни снѡп = до̀ња̀к = до̀ња̀к = кѡрја̀к = по̀па 33.4.1.

до̀ња̀к, -а̀ка = до̀ња̀к = кѡрја̀к = по̀па = дѡјни снѡп 33.4.1.

до̀лина = до̀ = до̀љача = кѡн 40.2.

- ддљача* = дд = ддлина = кдћ 40.2.
- драгаче*, драгача пл. т. = трагаче = трбге 26.2. — А на -ти драгача гураш ђубре, јел какве цакове Ч.
- дрвена брана* = прућана брана = брана = брана од прућа 27.5.
- дрвени плуге* = дрвњак 23.5.
- дрвњак*, -ака = дрвени плуг 23. 5.
- дреш*, *дреша* 35.3.1. и = вршаница = машина = парњача 35.3.
- дрљати*, дрљам несврш. 28.2. — Балак више сабија земљу, с дрљачом дрљаш, нако благо равнаш и разбијаш грудве Н.
- дрљача* 27.6. — Има дрљача од две, од три јел од четир поле Г.
- држак*, дршка (напом. 23).
- држео брдшно* = брашно за—лебац = лебње брашно = цвајер = двојка 37.4.1.
- друм*, *друма* = права ленија = велика ленија = зелена ленија 40.9.
- друштво* = вршачи = вршадци = машинско друштво 35.4. — Тај бандигазда има његово друштво и бн и плаћа Ж.
- дубан*, -ана 10.3. — Слабо се дубан код—нас сеје Н.
- дугачка дуж* = права дуж 40.8.
- дугачка тиква* 15.3.
- дуглаш*, -аша = двобраз = двобразд = двобразни плуг = дворабни плуг = дворабник 23.6.
- дубрити* несврш. 28.2. — Земљу мораш добро дубрити ако оћеш да ти добро роди Ко.
- дугураш*, -аша 41.3.
- дугуре* прил. 41.3. — Бостан мал продajeмо на друму, а ондак дам Цигану дугуре Ч.
- дешка* = дешњаци = сешњаци = сешњаци 4.7. — То су за—семе дешљали — на дешке: То с бирали клипове кдји су велики Ж.
- десер* = зуб = зубац 25.7.
- дешја* = дешља 33.1. — Сиротиња је после кдсидбе купила влаће у—жамју Ж.
- дешља* = дешја 33.1.
- дешбе*, дешбета = камарица 33.2.1. и 33.3.3. — Кад дешеду камару па ако остане мало, кад су већ површили, с ондак се деш дешбе Г.
- дешка кудеља* = бела кудеља 5. 2.
- дешка* 1.2.
- дешле*, дешла = бдор = кдрен 3.2.
- дешрица* = машина за—жито = сејачица за—жито 27.7.
- дештна радња* = кдсидба 32.7.
- дешница* 1.2.
- дештно решето* 36.2.
- дешто* 3.2. и = пшеница 1.1.
- дешало* = камен 37.3.
- дешта земља* = бела земља = лешчија земља 40.5.1.
- дешти пасуљ* 13.4. — Од свог јела ја највдлјем дешта пасуља Ч.
- дешчара* 14.2.
- дешлити се* = грушати се = прогрушавати се 30.13. — Дешлило се дешто, дешба га дешити Г.
- дешжидење* 24.6.
- дешзидити*, дешзидим сврш. = ићи у дешзид 24.5. — Не—оре добро, дешзидно је Г.
- дешњавати*, дешњава несврш. = дешнути = дешрвати се = подгоревати = спаравати се = учманути 30.16.

завијати, завија се несврш. = гла-
вичити се = терати у главицу 30.12.

звити, звијем рдеаљ сврш. 33.7. —
Кад је добар камарош ондак он кад
је на крају завије роглове — нави-
љах сена уокруг завије да камара
чвршће стдји Ж.

зврхати се несврш. = вѣнути = заве-
њавати = подгоревати = спаравати
се = учманути 30.16.

зврш, -а м = пвлата = пвршина
33.4.2.

звршдј = капа = лутка = окапина
= патка = попа 33.4.2.

звршен кукуруз 4.

звршити, звршим = површити 33.
7.

зглавак, -вка 25.10. и = оклисак =
рогаль = рогач = шпйц 40.2. — И
кад он ту мѣте косу, ондак мбра да
набије. Има тако парче гвождета ко
шака. Зглавак се то зове Ж.

згневѣна њива = крателъ = слѣпача
= слѣпица = слѣпа њива = слѣпа
лѣнија 40.2.

згртѣч, -ѣча 23.3.

згртѣчица = лептѣрица = крила-
тица = подгртѣчица 23.9.

згрѣње = подгрѣње 24.6.

згрѣти несврш. = подгрѣти 24.3.

здња мотика = стражња мотика
23.9.

зађубрена њива = закробљена њива
= запарљожена њива = укробљена
њива 40.1.

зађубрити се сврш. = закробити се
= запарљожити се = затравити се =
укробити се 40.6.1.

закидати, закйдам несврш. = кйда-
ти 31.8.

заклоп = горњак 33.4.2.

закробити се сврш. = зађубрити се
= запарљожити се = затравити се =
укробити се 40.6.1. Закробила ми
се њива — не -мош прићи Ка.

закробљена њива = зађубрена њива
= запарљожена њива = укробљена
њива 40.1.

замет = зсеница 40.4. — Кад узмем
сѣме па баџим једаред — то је замет
Г.

здрати, здорем стѣнѣште = угѣ-
рити 24.4.

запарљожена њива = зађубрена њи-
ва = закробљена њива = укробљѣ-
на њива 40.1.

запарљожити се сврш. = закробити
се = зађубрити се = затравити се =
укробити се 40.6.1.

затравити се сврш. = зађубрити се
= закробити се = запарљожити се =
укробити се 40, 6.1.

зѣперак, -рка 3.2. — И жѣто има
зѣперке — каж бокори се. Ал његови
се зѣперци не кйдају већ и они носе
влаће Г и 4.5. — Кад се кукуруз копа
онда се и зѣперци кйдају Т.

зсеница = замет 40.4.

затравити се сврш. = зађубрити се
= закробити се = запарљожити се =
укробити се 40.6.1.

збј, збја = ббј = надо = пласт 23.6.

згldb, згldbа = чланак 3.2.

здрѣ, -а, о 30.17.

здрѣвица 40.5.1.

зѣлѣн, -и Ж 19.3.

зѣлен, -а, -о 30.17.

зѣлена лѣнија = друм = права лѣнија
= вѣлика лѣнија 40.9.

зѣлени лѣк(ац) = млади лѣк(ац) 18.6.

зелени пасуљ, *зелена пасуља* = боранија = ластина уста = пасуљ у—зелен 13.3.

зџмац, -мца = зџмски јечам = јесењни јечам = обични јечам 2.2.

зџмска дџња 17.3.

зџмски јечам = зџмац = јесењни јечам = обични јечам 2.2.

златна долиа = златни дџкат 1.2.

златни дџкат = златна долиа 1.2.

златни кукџруз 4.2.

зџб, *зџби*, *зџбом* ж 2.1. и 3.2.

зџбџште 40.3.2.

зџбно решето 36.2.

зрџо, -ла, -ла 30.17.

зрџити несврш. = наливати 30.11. — Кукџруз је пџчо да зрџи Г.

зрџно, -а 3.2, = кукџруз = 4.7.1, = сџме = сџнцукрџт = цџнцукрџт 6.2, = грашак 12.1, пасуљ 13.1. и = сџме 22.2.

зрџ = зџбац 25.6. и = џксер = зџбац 25.7.

зрџби, -ана 4.2.

зрџбац, -пца = зрџб 25.6. = џксер = зрџб 25.7. и пџројак 27.6.1.

изџнтати сврш. = измергџњити = измргџњити 40.7.3.

изџацџвати, изџацџвам несврш. = истовџрати 34.4.

изџацџити, *изџацџива свџлу* сврш. = мџтличити се = бацџити свџлу = даџи перџја 30.9.

изџаљџвати, изџаљџвам несврш. 30.3.

измергџњити, измџргџњим сврш. = изџанатати = измргџњити 40.7.3.

изметџити, *измеџе се* несврш. = исфџелити се 30.16. — Ймо је (кромпир) лџску ко и џвај, а бџо је бџо ко сџрац и ймо је пџно брашна сад се то изметџло Г.

измргџњити, измргџњим сврш. = изџанати = измергџњити 40.7.3.

изнџети, изнџесе сврш. = рџдити 43.2.

изџплазџити, изџплазџим сврш. 24.5. — Рџаво је уџоро, све ми изџплазџиџо Г.

џловача = слџтина = слџтинава зџмља = смџнача 40.5.1.

џмати, *џма млџчац* 30.11.

џмати, *џма три—џетир перџета* = разџџјати перџа = пџштати перџа = пџштати перџја 30.5.

исклиџјати сврш. = проклиџјати 30.1.

џсклицџати, џсклице сврш. = исклиџјати = џкличити се = проклиџјати 30.2.

истовџрати, *истџвџрам* несврш. = изџацџвати 34.3. — А кад се истовџрају кукџрузи тџ је цџо комшилу М.

џсточџњак = гџрњак = гџрњи снџп 33.4.1.

исфџелити се = изметџити се 30.16. — Некад је бџло сам двџ сџрте, а сад се тџ исфџелило Ч.

џћи, *џдем у зџбразџ* = забразџити 24.5. — Не подсеца дџбро, џде у зџбразџ Н.

џћи, *џдем у наџднициџ* = наџдничарити = раџдити у наџднициџ 41.6.

џшлџнгер = мџшлџнгер 4.4.

џџбучџр 10.2.

џџџурица 15.3. — Те мале џџџурице су сам за—укрџс Ж.

- јлав кукѹруз* = јалов кукѹруз = — три недеље. А сад се мож јечам да сеје и у—јесен Ко.
јаловац 4.3.
- јлов кукѹруз* = јалав кукѹруз = *јечмиште* 40.3.2. — Мѹш се и на јечмишту сејати кукѹруз (Ч).
- јаловац*, -вца = јалав кукѹруз = јалов кукѹруз 4.3.
- јогурт* 15.2. — Тѹ с таке водене, брзо се раскуваду те тикве што и зовемо јогурт Ж.
- јарам*, -рма крстак = ра̄м = ра̄ма = шипке 27.2.
- јари јечам* = прѹлетњи јечам = пиварац = пиварски јечам 2.2.
- јарица* = јаро жито 1.3.
- јармац* 27.6.1. и = лампов = трѹјац = трѹјак = трѹјнице 23.8.
- јаро жито* = јарица 1.3.
- јарош* = лѹдина 40.1. — Ко деца играли смо се тамо на—крај села — на—јарошу Г.
- јастук* = мачка = ланци 23.8. и = јастуче = ра̄м 23.8.
- јастуче* = јастук = ра̄м 23.8.
- једне виле* = навиљак 33.1.
- једнообраз* = једнообразд = једнообразни плѹг = једнообразник 23. 6.
- једнообразд* = једнообраз = једнообразни плѹг = једнообразник 23. 6.
- једнообразни плѹг* = једнообраз = једнообразд = једнообразник 23.6.
- једнообразник* = једнообраз = једнообразд = једнообразни плѹг 23.6.
- јесењи јечам* = зимски јечам = зимац = обични јечам 2.2.
- јесењи кромпир* 82. и 8.3.
- јесење жито* = јесењско жито = ѹзимо жито 1.3.
- јесењско жито* = јесење жито = ѹзимо жито 1.3.
- јечам*, -чма 2.1. и 3.2. — Јечам се сејо пре жита по могућности две недеље
- јечмиште* 40.3.2. — Мѹш се и на јечмишту сејати кукѹруз (Ч).
- јогурт* 15.2. — Тѹ с таке водене, брзо се раскуваду те тикве што и зовемо јогурт Ж.
- јутро* 40.8. = ланац 40.8. и = мали ланац 40.8. — Ланци су од Србобрана горе у—горњој Бачкој, а доле ѹдена у ѹви четрнајс села — ѹво су јутра, катастарско јутро — иљаду и шѹс стѹгѹна квадратни фати Т.
- каладѹч*, -ача = чаканац = чекић за откѹивање ко̄се 25.4.
- калифорњиска паприка* 9.3.
- камара* 33.2.1. и 33.3.3. — Кад жито прво сакупиду, склѹдниду, однесу у цакове, ѹндак сламу денеду у кама-ру Ж.
- камарица* = ждрѹбе 33.2.1. и 33.3.3.
- камарош* = бацач = снѹпарош 35.4.1.
- камѹн* = жрнало 37.3.
- капа* = завршај = лѹтка = ѹкапина = па̄тка = попа 33.4.2.
- карашѹн*, а̀на = карнишѹн 16.2.
- карика* = верига = бѹчѹт = ѹбрѹч 27.4.
- карнишѹн*, -ѹна = карашѹн 16.2.
- карѹв*, -ѹва = међѹш 40.7.2. Јѹ мѹје сам до карѹва сејем, а ѹн се ко привари па притера Ко.
- карфидл*, -ѹла 11.3.
- кашика* 27.7. — Кашике су што бацају се̄ме М.
- кадрат*, -а̀та = квадратни фат 40.8.
- кадратни фат* = квадрат 40.8.
- каѹран*, -рна, -рно = бѹђав = плѹснѹв = по̄кварен = ѹкварен 30.17.

келѐдѐв, -ѐва = келѐдѐн 12.2.
 келѐдѐн, -ѐна = келѐдѐв 12.2.
 келерѐба 11.3.
 кѐљ, кѐља 11.3.
 кѐтренац, -ѐнца 39.1. У кѐтренац се већином мѐће сѐно за—нѐћ Г.
 кѐдати несврш. = закѐдати 31.8.
 кѐрли, —ја м = кѐрлика 8.2.
 кѐрлика = кѐрли 8.2.
 клијати, клија несврш. ницати = ницнути 30.1.
 клин = осѐвина = тѹлак 27.2.
 клип 4.7. — Тѐ што ти кѐш плѐд то је клип, на кукурузу је клип М.
 клипа, -е ж. = клипан = клипаћ = клипанца = клипина 4.7. — Дѐбар је кукуруз, све ѐне луѐе клипе Г.
 клипан, -ѐна м = клипа = клипаћ = клипанца = клипина 4.7.
 клипанца, -е м = клипа = клипан = клипаћ = клипина 4.2.
 клипаћ, -ѐћа м = клипа = клипан = клипанца = клипина 4.7.
 клипина, -е ж. = клипа = клипан = клипаћ = клипанца 4.7.
 клипић = клипчић 4.7.
 клипчић = клипић 4.7.
 клица 8.5, 21.2. и = срце 4.7.1.
 клѹч, клѹча 26.1. — Кад ми устреба слѐме с клѹчом маљо ишчѹпам из камаре Г.
 ковильски кукуруз 4.2.
 кѐѐе, кѐза пл.т. = крстѐк = помѐћник 26.2.
 кѐкан, -ѐна = кѐканац 4.2.
 кѐканац, -нца = кѐкан 4.2.
 кокуруз = кукуруз = куруз 4.1.

кѐлеба 39.3. — На бѐстану мбраш ѹмати кѐлебу ди да се склѐниш Ж.
 кѐлѐчке, -ѐчака пл. т. 23.7.
 колица пл. т. 26.2.
 кѐље, -а пл. т. 26.2. — Слѐма се нѐси на кѐљама без мрѐже Ж.
 кѐмлѐнција = кѐмѐнција 41.5. — Нѐкад си мѐбро да кѐсиш два три цѐла дана за плѐу слѐнине. Тѐ је кѐмлѐнција, та рѐна што дѐбијеш Г.
 комѹшати несврш. = комушати = љуштити 37.1.
 кѐмѐнција = кѐмлѐнција 41.5.
 комушати несврш. = комѹшати = љуштити 37.1.
 комушина = љуштика 4.7.1.
 кѐњара 35.2. — Та машина се звѐла кѐњара. Тѐ је нѐкако окрѹгло дрво, прѐчник шупљине три мѐтра — ко буре. И ѐнда тѹ мѐту жѹта и тај кѐњ окрѐће и тѐ се врѹти и млѐти жѹто Т.
 кѐпање = кѐпња 31.9.
 кѐпати несврш. = окопѐвати 28.1. — Оштримо мѐтике трѐба да се кѐпа кукуруз Ка.
 кѐпац, -ѐча 42.4. — Ани навѐк ѹмају и по дѐсет копѐча Ч.
 копѐрај, -ѐја 35.3.1. — Ту ѹпада ѐвршено жѹто и поново га кроз копѐрај млѐти Ж.
 кѐпња = кѐпање 31.9. — Ан се баш ниѐкако о кѐпњи рѐдио Ж.
 кѐра 15.4. и = пѐкорица 40.6.2.
 кѐрѐн, кѐрѐње Н пл. 4.7.1, 10.3. 11.2, 22.2 = чѐкот 5.6. и = рѐпа 7.2.
 кѐров 20.1.
 кѐрга 38.1.
 кѐса 25.2. и 25.3.

кѡсѡч, -ѡча 42.5.

кѡсѡчица 27.8.

кѡсѡдѡба 31.9. = *житна радња* 32.7.

кѡсѡр, -ѡра 25.5. — *Кѡсѡр* је ко *кѡса* ал је *краћи* М.

кѡсѡрица 25.5.

кѡсити, *кѡсим* несврш. 28.1, 31.1. и 32.1.

кѡсити, *кѡсим на жито* 32.1. — *Кѡси* се на *ѡткос*, ако *жена* не може *ома* да *изруковѡда* — *тѡ* је *кѡси на-жито* Г.

кѡсити, *кѡсим на-сѡно* 32.1. — *Тѡ* је кад *ѡткос* пада с *лѡве стране*, на *стрњику* — *ѡнда* је *тѡ кѡсити на-сѡно* Г.

кѡсѡште 25.3. *Кѡса* је *гвѡздена*, а *кѡсѡште* је *дрвено Ж*.

кѡст, -а м 41.5. — *Погѡдио сам* да ми се *ради жито* с *кѡстом Ж*.

кѡћ, *кѡћа* = *дѡ* = *дѡлина* = *дѡљача* 40.2.

кѡчијѡш, -ѡша 35.1. *Тѡј што* и *држи* је *кѡчијѡш Ж*.

кѡш, *кѡша* 27.7. и 35.3.1. и = *магацин* = *ѡмбѡр* 39.1. — *Кѡшеви су за-жито*. *Правили су* и *кав ѡмбаровѡ* Ж.

кѡшѡр 26.2.

кѡшња 31.9.

кѡрљѡица 17.3.

кѡрѡтаѡа дѡња = *кѡрѡтаѡача* 17.3.

кѡрѡтаѡача = *кѡрѡтаѡа дѡња* 17.3.

кѡрѡтаѡаѡ, -ѡца 16.1.

кѡрѡтаѡаѡ зѡ-сѡме = *мѡтори кѡрѡтаѡаѡ* 16.4.

кѡрѡтаѡаѡ зѡ-ѡлаше 16.2.

кѡрѡтељ = *слѡпача* = *слѡпица* = *загњевѡна њѡва* = *слѡпа њѡва* = *слѡпа лѡнија* 40.2. — *Па кѡрѡтељ ти дѡђе*

краћи, *нако*, *мѡњи* од *кѡртке дѡжи Ж*.

кѡртка ѡѡж 40.8.

кѡрѡлатѡица = *загрѡтачица* = *лѡпѡтирица* = *подрѡтачица* 23.9.

кѡрѡло = *пѡла* = *полѡтина* 27.6.1.

кѡрѡс 37.4.1.

кѡрѡмача = *дѡска* = 23.9.

кѡрѡмпѡр, -ѡра 8.1. и 8.5.

кѡрѡмпѡр за сѡме = *сѡме* = *сѡмени кѡрѡмпѡр* 8.4.

кѡрѡмпѡриште 40.3.2. — *А некад идѡмо по кѡрѡмпѡришту па паѡбирчѡмо М*.

кѡрѡст, *кѡрѡта* м *кѡрѡта* Г пл. = *крѡстина* 33.2.2, 33.3.2. и 33.5.

кѡрѡтак, -ѡка = *кѡзе* = *помѡћниѡк* 26.2. и = *јѡрам* = *рѡм* = *рѡма* = *шиѡпке* 27.2.

кѡрѡстина = *кѡрѡст* 33.2.2, 33.3.2. и 33.5. — *Кад се по прѡпису дѡне ѡнда иде дѡвет снѡпѡва у дѡвѡтицу*, а *дѡвѡ девѡтице* је *крѡстина* Г.

кѡрѡна = *глаѡа* = *глаѡица* 7.2. — *ѡнда смо чѡстили рѡпу на-њѡви*. *Чѡстѡли смо јѡј ту њѡну кѡрѡну Ж*.

кѡрѡнити, *кѡруним* несврш. 3.2. — *Кадгод се кукуруз*, па и *сѡд на мѡње*, *ручно кѡрунио М*.

кѡрѡнити, *кѡруни се* несврш. = *млатѡити се* 30.14. — *Кад се кѡруни ѡнда је жито добро*. *Кад цѡри на шѡшир*. *На-виле га наѡакнеш (сноп)* и *бѡцаш*, а *ѡно све на шѡшир пада* Ко.

кѡруњѡч, -ѡча = *кѡруњача* 37.2.

кѡруњача = *кѡруњѡч* 37.2.

кѡруњѡр, -ѡра 37.3. и *кѡруњѡч* = *кѡруњѡча* 37.3.

кѡруњѡра 37.3.

крупич, -ача = *крупар* = *крупача* 37.3.

крупача = *крупар* = *крупач* 37.3.

крупити, *крупим* 37.2.

крупна кудеља = *самораст* = *семењача* 5.3.

крупна рана 21.1. — Жито, раж, зоб и јечам су ситна рана, а *кукуруз* је *крупна рана* Мо.

кудеља 5.1.

кудељара = *кудељаште* 40.3.2.

кудељаште = *кудељара* 40.3.2.

кудељно семе = *семе* од *кудеље* 3.12.

кука = *курдел* 23.8.

кукољ 18.8.

кукурзовина = *курзовина* = *кукурузовина* 4.6.

кукуруз = *куруз* = *кокуруз* 4.1. и = *зрно* 4.7.1.

кукурузара = *машина* за *кукуруз* 27.7.

кукурузаште и *кукурузаште* = *кукурзовиниште* = *чапаш* = *цџмбиште* 40.3.2. — *Кад* се *дбере* *кукуруз* ту *њиву* ми *зовемо* *кукурузаште* Ж.

кукурзовиниште = *кукурузаште* *кукурузаште* = *чапаш* = *цџмбиште* 40.3.2.

кукурузовина = *курзовина* = *кукурзовина* 4.6.

кукурузно брашно 37.4.1.

кукутара 14.2.

кулаш, *аша* 4.2. и 13.4.

кунина = *влат* = *метлица* = *перaje* = *перо* 4.6. — *Мй* *оде* *кажемо* *кунина*, а *знам* да *Чуружани* и *други* *говоре* *метлица* Н.

купа и *купа* 33.2.1, 33.3.1 и 33.3.2.

купус 11.1.

купусара 40.3.1.

купусаште 40.3.2.

курдел = *кука* 23.8. — *Са* *курделом* је *грџдел* *закачен* за *кџлџчке* Ка.

курзовина = *кукурзовина* = *кукурузовина* 4.6. — *Тџ* су *људи* *везивали* *курзовину* с *џтим* *кад* *беру* *кукурузе* *у—јесен* Ж.

курјак = *дџнак* = *дџнак* = *дџни* *снџп* = *пџпа* 33.4.1.

куруз = *кукуруз* = *кокуруз* 4.1.

кућица 40.4.

кућицичати = *кућичати* = *правити* *кућнице* 28.1.

кућичати = *кућичичати* = *правити* *кућнице* 26.1. — *Ја* *кућичам*, а *жена* *пџшта* *крџмпир* Ж.

лџка зџмља = *мџкана зџмља* 40.5.2.

лџмпџв, -џва = *јармац* = *трџјац* = *трџјнице* 23.8. — *Лџмпџв* је за *три* *кџња* *успорџд* Т.

лџнац, -нџа = *јџтро* 40.8. и = *вџлики* *лџнац* 40.8.

лџнци -џа *пл.т.* *јџстук* = *мџчка* 23.8.

лџстина *јџта* = *борџнија* = *зџлени* *пџсуљ* = *пџсуљ* *у—зџлен* 13.3.

лџџџе *брџшно* = *брџшно* *зџ—леџбац* = *дџџјка* = *дџруго* *брџшно* = *цџвајер* 37.4.1.

лџџа *мџтика* = *лџва* *парџчица* = *лџва* *шпартџчица* 23.9.

лџџа *парџчица* = *лџва* *мџтика* = *лџва* *шпартџчица* 23.9.

лџџа *шпартџчица* = *лџва* *мџтика* = *лџва* *парџчица* 23.9.

лџџатор 35.3.1. — *Са* *вџликог* *пу—церџја* *пџда* на *лџџатор* и *џн* *нџси*

сламу на место да ће бити камара
Ж.

ледина = јарош 40.1.

лежа 40.4. Има мџстичавог жита.
Једно је полџгло, једно није. Ту ди је
полџгло тџ је лежа. Онда она мџра
да се кџси упркџс. Не—мош кџсит
како трџба. Ко.

леја 40.1.

лџнија 40.9. — Бџља је њџва кџја
џзлази на лџнију. Мо.

лџтџрица = загртџчица = крџла-
тица = подгртџчица 23.9.

лџтина = џсев 21.1. — Ова гџдина је
рџдна, бџће добра лџтина Т.

лџторџст, -а м = сџморџст 21.1. —
Кад је жџто здраџ зрџло па се мџлати,
џндак џма да џс—тог зрџна њџново
џикне жџто. Некад се то џсталџло
и рџдио се и тџј лџторџст Г.

лџвада = сенџкос 40.1. — Лџвада је
кад џма јџдан џвек, а сенџкос је
дрџавни Г.

лџст 4.6, и = пџро = перџје 4.6.

лџшџе 11.2.

лџшчија зџмџа = бџла зџмџа = жџта
зџмџа 40.5.1.

лџва 12.1. и = врџжа 15.4.

лопџра = лопџрица = џџстило =
стрџгџч 26.1.

лопџрица = лопџра = џџстило =
стрџгџч 26.1.

лопџта 25.8.

лошџа гџдина 43.1.

лџбџница 1.1.

лџк, -а и лџкаџ, лџка 18.1.

лџковина 1. 9. — Јџја се за џскрс фџр-
бају и у лџковини Г.

лџма 27.7. и 35.3.1.

лџтка = завршџј = капа = џкапина
= пџтка = пџпа 33.4.2.

лџџџрка 14.2.

лџска 8 5, 10.3, 15 4, 16 3, 18.9, =
џпона 4 7 1. и = плева 6.2.

лџшџика = комушина 4.7.1 — Некад
су џ—перину мџхали лџшџике Г.

лџшџитџти, лџшџитџм = комушати =
комушати 37.1. и = трџбити = џџпати
37.1.

мџгаџин = џмбџр = кџш 39.1.

мџђџрка = бабура 9.3.

мџјски крџмпџр = мџлади крџмпџр
= рџни крџмпџр 8.3.

мџк, мџка 10.3. и 10.4.

мџковина 10.4.

мџли лџнаџ = јџтро 40.8.

мџли пуџџрџј, -џја 35.3.1.

мџли тџџак 23.7.

мџрегџџ -џња = џнта = мџрегџџ =
мџрегџџ 40.7.3.

мџтори крџставаџ = крџставаџ за—
семе 16.4.

мџтори лџкаџ 18.6.

мџџка = лџнџи = јџстџк 23.8.

мџшина = вршџлица = дрџш = гџр-
њџча 35.3.

мџшина зџ жџто = сејџчица за жџто
= жџтарица 27.7.

мџшина за куџџрџз = куџџрџзара
27.7.

мџшџниста, -е м 35.4.1.

мџшџнско дрџштџџо = вршџџи =
вршџџици = дрџштџџо 35.4.

мџђџш, -џша = кџрџв 40.7.2.

мџкана дџтелина 14.3.

мџкана зџмџа = лџка зџмџа 40.5.2.

мекиње, *мекња* = осмица = паспал = 37.4.1. — Мекње се дају свињама Ж.

мељ, *меља* 5.5.

мељва = брашно 37.4.

мељва на—просто 37.4. и 37.5.

мељара = мељарник 40.3.1.

мељарник = мељара 40.3.1.

мергун, *-ина* = анта = мергун = *маргун* 40.7.3. — Одоро ми комшија, а ја нећу негово, ни моје не—дам. И ја онда извадим руду из—кџа па њу ди ј овај камен ту закопам. И онда на—другу ленију одем и однџем дрво неко, па бећу скинем с леђа па обесим као да је човек. А ја идџем па с мотиком на сваки десет корачаји мало откопам. То је мергун Т.

мергун, *-иња* = мергун = анта *маргун* 40.7.3.

мердевине пл. т. 26.1.

мерица = рукњак = рупњак 38.2.

мерџ *-џа* = мерица 38.2.

месечарка 11.5.

меснат, *-а*, *-о* 30.17.

месо = сало 15.4.

метлица = влат = кунина = пераје = перо 4.6.

метличити се несврш. = избацити свиљу = бацити свиљу = пустити пераја 30.9.

меџа 12.1. и 14.4.

мирџија 19.1.

мишлингер = ишлингер 4.4.

млади кромпир, *млада* кромпира = мајски кромпир = рани кромпир 8.3.

млади лукаџ, *млада* лука = зелени луж(ац) 18.6.

младина 21.1. — И чим крене та младина џма се вџива за бандџе Т.

млатити, *млати* се несврш. = крунити се 30.14. и = тџати 37.1. — Мџеш пасуљ на—сред двџишта и џдараш виљама пџ—њам — млати се М.

млџи, *млџем* 37.2.

млџн = млџна 37.3.

млџна = млџн 37.3.

млџнар 37.3.

мотика 23.9. и = предња мотика 23.9, 25.1.

мотикаџи 28.1. — Кад сџеш и кад вадиш кромпир онда мотикаш Ч.

мотичџиџе (напом. 23)

мргунџаш, *-аша* = тањир 27.7. — Мргунџаш је ко неки тањираст тоџак поред сејаџице кџн пара зџмљу и даје правац да се машинна врати — састаља рџдове Ч.

мџвар 2.1.

навџлити, *навџли* се сврш. = полџи = попадати 30.16. — Наџшла олуџина и све ми се жџто навџлило Г.

навџљак, *-виљка* = јџдне виле 33.1. и = багља 33.2.1.

навџличити = дџнути 28.1.

навџница 41.6.

навџничар 41.6:

навџничарити несврш. = иџи џ—навџницу = раџити џ—навџницу 41.6. — Сваког лџта навџничарим и дџста зараџим Т.

наџо = бџј = зџџј = плџст 23.6.

наџаџње 32.7.

наџгати, *наџаџем* несврш. = полџгати = пунити снџп 32.4. — Оџаџ

кѡси, мѡти прѡви ѡткос руковѡда.
Други ѡткос јѡ нѡлѡжем, а мѡти
вѡзйва снѡплѡе зѡ—мном Ж.

нѡлйвати, нѡлйва несврш. = зрнити
се 30.10.

нѡполица 41.2.

нѡполичѡр 41.2. — Дѡм нѡполичѡру
да ми ѡради, а јѡ сам мѡран Г.

нѡполичѡрити, —личѡрим 41.2.

нѡсад 33.2.и. и 35.1. — Прѡо се мѡте
нѡсад жйта па се ѡндак кѡњи тѡрају
Ж.

нѡсѡдити, *нѡсѡдим* *вршѡј* сврш.
35.1. — Тѡ се лѡпо нѡсѡди, мѡту се
снѡпови М.

нѡтрећичѡр 41.2.

нѡдѡстйз, -а м = нѡдѡстйж 1.5. и =
зелѡнко = зелѡњак = пѡбирак = пурѡ-
нѡк 4.7.

нѡдѡстйж, -а = нѡдѡстйз 1.5. =
зелѡнко = зелѡњак = пѡбирак = пурѡ-
нѡк 4.7.

нѡзѡвршен *кукуруз* = пѡбирак = ѡур-
чија глаѡа 4.7. — Незѡвршен кукуруз
— нѡ мош да йстера клип — да йсте-
ра свѡ рѡдове, да йстера клип до врја
Г.

нйје рѡдан 30.17.

нйкнути, нйче сврш. = нйћи 30.1.

нйћи, нйче сврш. = нйкнути 30.1.

нѡж, нѡжа 25.1.

нѡлер = нѡлѡш = бѡло брѡшно 37.4.1.

нѡлѡш = нѡлер = бѡло брѡшно 37.4.1.

нйѡва 40.1. — Мѡји кѡњи већ знѡју ди
ми је нйѡва и сѡми навйѡјају нѡ—ту
лѡнију Ж.

ѡбични *јѡчам* = јѡсѡњи *јѡчам* = зйм-
ски *јѡчам* = зймац 2.2.

ѡбични *лѡѡац* 18.1.

ѡбражйѡвање 24.6.

ѡбрѡдити, ѡбрѡдим сврш. 24.5.

ѡбрѡч *вѡрига* = бѡчѡг = кѡрика 27.4.

ѡгрѡзина = ѡгрѡзина 4.6. — Стѡка
ѡпйпа кукурузѡвину и ѡстане ѡгрѡ-
зина Ко.

ѡгрѡзина = ѡгрѡзина 4.6.

ѡѡбйрати, ѡѡбйрам несврш. =
пребйрати 36.1. — Прѡ нек што се
мѡте да кѡѡа, пѡсуљ се мѡра ѡѡѡра-
ти Ка.

ѡѡметак, -тка 4.7.

ѡѡметути, *ѡѡмеће* се 30.10. — Јѡлов
је кукуруз — нйје се ѡѡмето Ж.

ѡѡрѡвање 24.5.

ѡѡрати, ѡѡрем сврш. 24.5. — Нйје
му дѡста ѡ—та нѡѡѡа три лѡнца већ
ми нѡвѡк ѡѡре кѡју брѡзду од мѡје
сирѡтине Ко.

ѡзимо *жйто* = јѡсѡње жйто = јѡсѡњ-
ско жйто 1.3.

ѡѡпйна = зѡвршѡј = кѡпа = лѡтка
= пѡпа 33.4.2.

ѡѡлйсак, -ска = рѡгалъ = зѡглаѡак =
рѡгѡч = шпйц 40.2.

ѡѡо 8.5. — Тѡј мѡјски крѡмпйр је
слѡдак за јѡсти само йма пѡно ѡчйју
М.

ѡѡпѡвати, ѡѡпѡѡам несврш. =
кѡпати 28.1. — Сам да га нѡ мѡрам
и трѡћ пѡт ѡѡпѡвати, тѡки је рђѡв
М.

ѡѡрѡети, *ѡѡре* се сврш. = пос-
корѡшити се = скѡрѡети се = скѡсти-
ти се 40.6.2. — Зѡмљѡ се тѡко здрѡо
ѡѡрѡела да се мѡра кѡра разбйјати
да мош да йзйђе клица Ко.

ѡѡрѡѡла *бунѡѡѡа* 15.2.

ѡѡрѡѡла *тйкѡѡа* 15.3.

ѡѡмот = гѡѡѡѡа = ѡѡут 33.1.

дмѹт = гужва = *ѡмот* 33.1.
ѡпасати, *ѡпашем* сврш. = метути прѣтјискове = *вѣзати* *ѡйгље* 33.6. — Кад се слама садене ѡндак се и *ѡпаше*. На—крај дрѡта се мету *ѡйгље* па се приѡбаце прико *камаре* Ж.
ѡплаѡз, *ѡплазови* Н пл. = *ѡплѡз* = *ѡплазина* = *ѡплезина* 40.4.
ѡплазина = *ѡплаѡз* = *ѡплѡз* = *ѡплезина* на 40.4.
ѡплѡз, *ѡплезови* Н пл. = *ѡплаѡз* = *ѡплазина* = *ѡплезина* 40.4.
ѡплезина = *ѡплаѡз* = *ѡплазина* = *ѡплѡз* 40.4. — Кад је здраѡ тврѡа зѣмља ѡндак буде да плѹт ѡдскочи и прискочи — не *ѡзор*. Тѡ је *ѡплазина* М.
ѡпона = *лѹска* 4.7.1.
ѡрдница = *ѡрање* 40.1.
ѡрање 24.6. — Ймаш нѣколико врсти *ѡрања*: *зѡмско*, *угарѣње* Ж. и = *ѡраница* 40.1. — Таман ја спусти*м* пушку, а зѣц прико *ѡрања* Г.
ѡрати, *ѡрем* несврш. 24.1. и = *ѡрати* за *гѡтово* 24.4.
ѡрати, *ѡрем за гѡтово* = *ѡрати* 24.4.
ѡрати, *ѡрем на ѡјс* = *ѡрати на ѡс* и *ѡрати на—ѡс* 24.2.
ѡрати, *ѡрем на ѡс* и *ѡрати*, *ѡрем на—ѡс* = *ѡрати на ѡјс* 24.2.
ѡрати, *ѡрем на стѹб* = *ѡрати на стѹг* = *ѡрати на стѹх* 24.2.
ѡрати, *ѡрем на стѹг* = *ѡрати на стѹб* = *ѡрати на стѹх* 24.2.
ѡрати, *ѡрем на—стѹх* = *ѡрати на стѹб* = *ѡрати на стѹг* 24.2.
ѡраћи плѹг = *ѡрач* 23.2.
ѡрач, -*ѡча* 42.4. и = *ѡраћи плѹг* 23.2.
ѡритак, -*тка* 26.1. — *ѡритак* — тѡ је дрѡво јѣдно и тако толико *гѡвѡђе*,

а на крају је тако ширѡко. И ѡнда само нѹз—*даску* *гѹрнеш* и тѡ ѡтера *блѡто* *дѡље* Ж.

ѡсија, -*с ж* = *ѡсије* 3.2.

ѡсије, *ѡсија* пл.т. = *ѡсија* 3.2.

ѡсмица = *мѣкиње* = *пѡспѡл* 37.4.1.

ѡсѡвина = *клин* = *туљак* 27.2.

ѡтава *напом.* 10.

ѡтврѡднути 30.11.

ѡткос 33.1.

ѡѡедита зѣмља 40.5.3.

пѡбирак, *пѡбирка* = *зелѣнок* = *зелѣнак* = *нѣдостѡз* = *нѣдостѡж* = *пурѣнак* и = *незѡвршен* *кукѹруз* = *нѹрчија* *глаѡа* 4.7. — Кад *утоварамо* *пѡбирке* *бацамо* *ѹ—страну* Ж.

пѡбирчити несврш. 31.7. — Кад *ѡберемо*, *пѡшлѣмо* *дѣцу* да *пѡбирче* М.

пѡѡр = *рѡтар* = *сѣљак* 42.1. — Ет ја сам, *како б каѡо* — *рѡтар* Ж.

пѡѡрија *напом.* 54 — Та *ман* *Мошѡрин* — то је *сама* *пѡѡрија* Ж.

пѡѡрисати, *пѡѡришем* несврш. = *рѡдити* *зѣмљу* 28.1. — *Пѡѡрисо* ми је и *дѣда* и *баба* и *сѡй* *мѡји* па и ја *пѡѡришем* Ко.

пѡѡршѡг, -*ѡга* *напом.* 54. — *Сѡй* *мѡји* су се *бѡвили* с *пѡѡршѡгом* Ж.

пѡѡприка 9.1.

пѡѡраѡјс, *пѡраѡјс* и *пѡраѡѡјс* = *патлийѡан* 10.1.

пѡѡрање = *шпѡртѡње* 24.6.

пѡѡрати, *пѡѡрам* несврш. 37.2. — Кад се *ручно* *круни* *прѡво* се *клип* *пѡра* М. и = *шпѡртати* 24.3. — Ако је *кукѹруз* *прѡлав*, *мѡра* се и *дѡѡред* *пѡрати* Т.

пѡѡрач, -*ѡча* = *шпѡртѡч* 23.3. и = *шѡло* 26.1.

пѡѡрлѡг 40.1.

пáрњача = вршалица = дрѣш = машина 35.3. — Парњача је била три феле: у коју се ложила слама, која се вукла коњима и на бензин, петролеум Т.

пáрошак, -шка = зубац 27.6.1.

пáспáл, -áлa = мекинџе = осмица 37.4.1.

пáсуљ, -уља 13.1.

пáсуљ у—зелен = боранија = ластина уста = зелени пасуљ 13.3.

пáсуљевина = пасуљина 13.2. — Комшија упалио пасуљевину па се дими цела улица М.

пáсуљина = пасуљевина 13.2.

пáсуљиште 40.3.2.

пáтка = завршáј = кáпа = лутка = óкапина = пóпа 33.4.2.

пáтлѝцáн, -áна = парáдајс, пáрадајс и парáдáјс 10.1.

пáтлѝцáнка 9.3.

пáштрмáк, -áка = поштрмак 19.3. — Паштрмак мош метити у—супу, ал у пасуљ обавезно Ч.

пéрáјe, -та с 18.9, = влáт = кунѝна = пéро = мéтлица и = лѝст = пéро 4.6. — Кад перáјe сáзрe тó је лѝска Ч.

пéре, -та с 23.8. — Óде је вр, а стрáжњи дéо је пéре Г.

пéро, -ета = влáт = перáјe = кунѝна = мéтлица и = перáјe = лѝст 4.6.

пéршун 19.3.

пескóвѝта зéмљa = пéскуша 40.5.1.

пéскуша = пескóвѝта зéмљa 40.5.1.

пéтáк, -áка напóм. 20.

пéтэљка 9.2.

пéтица 25.3. — Кáже се прѝгнуши пéтицу бóље нeш кóсити Ж.

пивóрац, -рца = пѝвáрски јéчaм = óбични јéчaм = јáри јéчaм 2.2.

пѝвáрски јéчaм = пивáрац = óбични јéчaм = јáри јéчaм 2.2.

пѝјук 25.1.

пикóрање 29.7.

пикóрати, пѝкѝрам несврш. = рáсáдити 29.4.

плéви пáтлѝцáн, -áна 10.3.

плéви пéсак, -ска 40.5.1.

плéст 33.2.2., 33.3.1. — Седáмнáјe нáвилáкá је јéдан бáглóв, а двá, три, јел пéт бáглóвa су плáст М и = збóј = нáдо 23.6.

плéвa 3.2. и = лѝска 6.2. — Жѝто је у плéви унутри. Плéвa је тó сѝтно што óтпáдне кад се врше Ж.

плéвара 39.1.

плéварица = плéваркиња = плéварка = плéвáрошка = плéвáрошкиња 35.4.1.

плéварка = плéварица = плéвáрошка = плéвáрошкиња = плéваркиња 35.4.1.

плéваркиња = плéварица = плéварка = плéвáрошка = плéвáрошкиња 35.4.1.

плéвáрош 35.4.1.

плéвáрошка = плéварка = плéварица = плéвáрошкиња = плéваркиња 35.4.1.

плéвáрошкиња = плéварица = плéваркиња = плéварка = плéвáрошка 35.4.1.

плéвити несврш. 31.8. — Лúкац се мбра стáлно плéвити Ж.

плéмeнáчa 20.4.

плéснив, -а, -о = бóђав = пóквáрен = уквáрен 30.17.

- плѣћ* м = плѣћа = плѣће 40.2.
- плѣћа* = плѣћ = плѣће 40.2.
- плѣће* = плѣћ = плѣћа 40.2. — Има плѣћа која су окренута југу. Тѣ је зѣмљаште више плѣднице Н.
- плѣшањ*, -ња м = бућ 20.3. — Мѣрам бацити парѣдајс навато се плѣшањ Ж.
- паје* 23.2.
- пѣлата* = пѣвршина = зѣврш 33.4.2.
- пѣрће* 21.2.
- пѣвршина* = пѣлата = зѣврш 33.4.2.
- пѣвршити*, пѣвршим = зѣвршити 33.6. — Е, сад трѣба да пѣвршимо — онда мѣћемо влаће тако напоље и ђуд тако напоље влаће и тако тѣ иде шрѣге, шрѣге, шрѣге и тако се зѣврши Ж.
- пѣгача* = глава = главица 6.2.
- пѣгорѣвати*, пѣгорѣва несврш. = вѣнути = завѣћавати = зѣврћати се = спарѣвати = учманути 30.16.
- пѣгрћѣње* = зѣгрћѣње 24.6.
- пѣгрћати* = зѣгрћати 24.3.
- пѣдѣрѣчица* = зѣгрћѣчица = леп-тѣрица = крилатица 23.9.
- пѣдина* = дѣјни пѣд 33.4.2. — Пѣдина је које је влаће унутри.И онда се пѣдина дѣне док нѣ—дѣје јѣдно чѣтир мѣтра Ж.
- пѣдѣвање* 29.7.
- пѣдѣвати*, пѣдѣвам несврш. 29.3. — Кад је рѣаво сѣме па нѣ никне — мѣраш да идеш да пѣдѣваш Н.
- пѣжѣтити* сврш. = узрети = прѣс-пѣти = сѣзрети = дѣспѣти 30.13.
- пѣкѣрен*, -а, -о = бућав = плѣснѣв = квѣран = уквѣрен 30.17.
- пѣкѣрити*, пѣкѣри се сврш. = уквѣрити се = убућавати се = упле-снѣвити се 30.16.
- пѣкорица* = кѣра 40.6.2.
- пѣла*, -е ж = крило = полѣтина 27.6.1.
- пѣлагање* 32.7.
- пѣлавати*, пѣлажем несврш. 32.3. и 32.4. — Кад рѣширим уѣе пѣлажем прѣву рѣковод Ж.
- пѣла крѣста* = дѣвѣтица = полѣтина 33.6.
- пѣлѣћи*, пѣлегне = навѣлити се = пѣпадати 30.16. — Кад је жѣто јѣко бујно, од бујноће пѣлегне Т.
- пѣлѣтина* = крило = пѣла 27.6.1. и = дѣвѣтица = пѣла крѣста 33.6.
- пѣлѣр*, -ѣра = сѣубаша = сѣрежѣн 42.2.
- пѣмоћниѣк*, -ѣка = кѣзе = крѣстѣк 26.2. — Тѣ кѣјим је ѣйва долѣко тѣј на пѣмоћниѣку вѣче плѣг. Тѣ с ѣмали сѣлашѣни Ч.
- пѣпа* = дѣјнѣк = дѣјнѣк = дѣјни снѣп = кѣрјѣк 33.4.1. и = зѣвршѣј = кѣпа = лѣтка = ѣкалина = пѣтка 33.4.2.
- пѣпадати* несврш. = навѣлити се = пѣлѣћи 30.16.
- пѣпуњѣвање* 29.7.
- пѣпуњѣвати*, пѣпуњѣвам несврш. 29.5. — Ако је нѣка рѣсада кѣлава ил лѣша па се нѣ—прѣми мѣра да се пѣпуњѣва Ч.
- пѣскѣрушити*, пѣскѣруши се сврш. = окѣрѣти се = скѣрѣти се = скѣдѣтити се 40.6.2.
- пѣштрѣмѣк*, -ѣка = пѣштрѣмѣк 19.3.
- пѣрѣа дѣж* = дѣгачка дѣж 40.8.
- пѣрѣа лѣниѣја* = дрѣм = вѣлика лѣни-ѣја = зѣлена лѣниѣја 40.9.
- пѣрѣвити кѣућѣце* несврш. = кѣућѣца-ти = кѣућѣчѣчѣти 28.1.

прѣбѣрати, прѣбѣрам несврш. = одабѣрати 36.1.

прѣвѣрнути, прѣвѣрнем *јѣдр* сврш. 24.4.

прѣвѣртач, -ача 23.4.

прѣдња мѣтика = мѣтика = прѣдња парачица = прѣдња шпартачица 23.9.

прѣдња парачица = мѣтика = прѣдња шпартачица 23.9.

прѣдња шпартачица = прѣдња парачица = прѣдња мѣтика = мѣтика 23.9.

прѣклопѣти, прѣклопи се = саставити се = склопѣти се 30.15.

прѣкруп = прикруп 37.4.1.

прѣсѣдѣти, прѣсѣдим сврш. 29.6.

прѣсађивање 9.7.

прѣсѣвање 29.7.

прѣсѣвати, прѣсѣвам несврш. = присѣвати 29.3. — Није ми никла рѣпа, мбрам да прѣсѣвам Ж.

прѣтѣсак, -тка 26.1. — Кад се камара садене мѣту се прѣтѣсковѣ М.

прикопѣвати, прикопѣвам несврш. = ашовити 28.1.

прикруп = прѣкруп 37.4.1. — Сваке недеље ја прикрѣпим два цака прикрѣпе Ж.

прѣмити, прѣми се 30.3.

прѣсѣвање 29.7.

прѣсѣвати, прѣсѣвам = прѣсѣвати 29.3.

прѣспѣти = доспѣти = пожутити = узрѣти = сазрѣти 30.13.

прѣлак, прѣлка 26.1. — То је на кѣжи па само кѣлко уђе прѣст у—ту кѣжу — а ту ѣксер и то увѣк на рѣки је. А

ѣма и прѣлак вѣзан ту око рѣке па климата Т.

прѣрушивати, -грушавам несврш. забѣлити се = грушати се 30.13.

прѣклијати сврш. — исклијати = нићи 30.1. и = ѣслицати = исклијати = укличити се = уклицати 30.2.

прѣкола 11.2.

прѣлетѣти јѣчам = пиварски јѣчам = пиварац = јари јѣчам 2.2.

прѣпрѣнути, прѣпрѣне несврш. 40.6.2. — Сад је бласто, ал чим прѣпрѣне трѣба сѣјати кукуруз Г.

прѣрѣдити, прѣрѣдим сврш. = прочѣпати 31.6. — Чѣст ми је лѣкац трѣба да га прѣрѣдим Ж.

прѣстирати, стѣрем *јѣжа* = полагасти *јѣжа* = шѣрити *јѣжа* 32.3. — А ја руковѣдам, стѣрем *јѣжа* и налажем Г.

прѣтѣк 35.3.1.

прѣфѣлик 1.2.

прѣчѣпати сврш. = прѣрѣдити 31.6. — Чѣст ми је лѣкац мбрам га прочѣпати Г.

прѣшарѣвати, прѣшарѣва се несврш. = рѣдити 30.13.

прѣжати, прѣжам *јѣжа* несврш. = полагасти *јѣжа* = прѣстирати *јѣжа* = шѣрити *јѣжа* 32.3.

прѣт, прѣта 25.3. — На прѣту је кѣса најјѣча Г.

прѣћана брѣна = брѣна = брѣна од прѣћа = дрвена брѣна 27.5.

прѣнути сѣдѣ несврш. = налагати = полагасти 32.4.

пурѣњак, -ака = зелѣнко = зелѣнак = пабирак = недѣстиж = недѣстиж 4.7. — Пурѣњак то је пабирак. То је оно кад ѣстану пурѣњаѣци — то с

пабйрци. Обично тј не доореју заједно с овим. Касније зрѣју па тѣ с каже — за пурѣње Ж.

пуста 40.1.

пустити, пусти сви́лу сврш. = бацити сви́лу = дати перáја = избацити сви́лу = метличити се 30.9.

путер—салáта 11.3.

пу́шле, -та с 33.2.2.

пуштати пѣра несврш. = ймати трий—четир пѣрета = развијати пѣра = пуштати перáја 30.5.

пуштати перáја несврш. = пуштати пѣра = ймати трий—четир пѣрета = развијати пѣра 30.5.

пуштати шйпке несврш. = дати се у шйпке = ушипкавати се = шйпкати се 30.6.

пише́ница = жыто 1.1.

рѣвник = рѣбник 23.8.

рѣвѣѣк, -áка = влачуга 27.3.

ра́дило 27.1. — Јá сам ймо ўно време кóмплетно ра́дило — и плўг, дрљачу, вáлак, сејáчицу, свѣ Ж.

ра́дити, ра́дим зѣмљу несврш. = пабрисати 28.1.

ра́дити, ра́дим на крáтељ = ра́дити на прѣпелица = ра́дити на прйпелице напом. 53. — Дўгачко нам је да ра́димо цѣлу дуж па кóпамо на крáтељ Г.

ра́дити, ра́дим на прѣпелице несврш. = ра́дити на крáтељ = ра́дити на прйпелице напом. 53.

ра́дити, ра́дим нá—рйс несврш. = рисáрити 41.4.

ра́дити, ра́дим у нáдницу несврш. = йћи у нáдницу = нáдничарити 41.6.

ра́ж, ра́жи 2.1. и 3.2.

развијати, развѣја пѣра несврш. = ймати трий—четир пѣрета = пуштати пѣра = пуштати перáја 30.5.

развѣшити, развѣшим сврш. 33.7. — Дуно јáки вѣтар и развѣшио ми кáмару Ж.

рáзор 40.4. — Кад се раздрáва тѣ је нá—йс, а нá—стуб је нѣма рáзора — зáгрхе се рáзор Ж.

разорáвѣње 24.6.

разорати, разорем сврш. 24.4. — Нѣкад је ту бйо јáрош, а сáд су и тѣ рáзорáли Г.

рáла, -с ж, *рáле* Н пл. = рáло = рáлица 23.1.

рáлица = рáла = рáло 23.1.

рáло = рáла = рáлица 23.1. — Тѣ је рáло. Двѣ фѣле йма. Тѣ су кад год мѣји дѣдови на вѣлови кад су дрáли. И дáска дрвѣна. Тѣ је ў—Бáч—кој до Нова—Сáда свѣ ко плўг обичан, само дáска, ал нйје завијѣна ко гвоздењáци нег сáмо рáвно — и тáј рáвник што је тáмо бйо нáтакнут. Ал ў—Босни сам видио друкчији Т.

рáм 27.6.1, = јáстук = јáстуче 23.8. и = јáрам = крстáк = шйпке = рáма 27.2.

рáма = рáм = јáрам = крстáк = шйпке 27.2.

рáни кукўрус 4.2.

рáни парáдајс 10.2.

рáвѣч, -áча = шпáзер = шўпер 35.4.1.

рáвник = рáвник 23.8.

рапáцик = арпáцик 18.7. — Кáж за рапáцик — йдѣм да пѣсејем лўково сѣме Г.

раса́да 21.1.

расáдити, расáдим сврш. = пикйрати 29.4. — Дáнас сам расáдила стѣ

струкова парадајса Г.

раџар = паор = селяк 42.1. — Мдиш кáсти јел селяк, јел раџар, јел паор Ж. и 42.3. — Раџар је онај што иде напоље да оре, сеје с коњима. Стáнте мáло волови / да се раџар одмори / да запáли цигáр мáли / да стáн да дивáни Ч.

редак, -тка, -тко 30.17. — Није ми по вољи кукуруз — редак је Т.

режањ, -жња 18.5.

рџ = дштрица 23.8. и = рџс 25.3. — Кад се откује коса па ту на крају буде најтања. Йскујеш је. То се зове рџ Т.

рџати, рџем несврш. = сџи = рибати 37.2.

рџн, рџна 19.2.

рџна (= корџен) 7.1.

рџпаршке виле = виле за репу = рџпарске виле = рџпашке 25.6.

рџпарске виле = рџпаршке виле = виле за репу = рџпашке 25.6. — Рџпарске виле — тó йма на крају округло да нè мош убдсти Т.

рџпашке = рџпаршке виле = виле за репу = рџпарске виле 25.6.

рџница 11.4.

рџпште (= рџпициште) 40.3.2. — Трџб да узорем рџпште па हु види-ти шта हु сџјати М.

рџпициште = рџпште 40.3.2.

рџштати несврш. 36.2.

рџшето 35.3.1. и 36.2.

рџбати, рџбам несврш. = сџи = рџзати 37.2.

рџберица 15.2.

рџс 41.4. — Комџнција је дрџго, а рџс је дрџго — рџс је кад вршу Н. и

Калгод се врло друштво добије чџтир мџтера од стџ метџри. Тџ је рџс Ко.

рџсар, -ара 41.4. — Кад рџсарима даш њино, врџтиш дџг, ако га ймаш, теби мáло џстане Г.

рџсарити, рџсарим несврш. = рџди-ти нá—рџс 41.4.

рџгал, рџгла = рџгáч = зáглавак = џклисак = шпџц 40.2.

рџгáч, -áча = зáглавак = рџгал = џклисак = шпџц 40.2. — Тџ је јеџтџнија зџмгла јел иде у рџгáч З.

рџгáча = рџгуља = шпџкара 9.3.

рџгуља = рџгáча = шпџкара 9.3.

рџдан, рџдна, -о 30.17.

рџдити = йзнџти 43.2.

рџдна гџдина = дџбра гџдина 43.1.

рџзи крџмџр 8.2.

рџткџва 11.4.

рџткџвица 11.4.

рџшталица 36.2.

рџштовати, -ујџм несврш. 36.2.

рџда 27.2.

рџда плџга = рџдица 23.8.

рџдица = рџда плџга 23.8.

рџдити несврш. = прошарџвати се 30.13. — Лџго је врџме и жџто веџ рџди Г.

рџкџак = рџпџак = мџрица 38.2.

рџковџд, -и ж и рџковџд, -а м = рџковџт 33.1. — Двá рџковџда су јџдан сџџп М.

рџковџт, -и ж = рџковџд 33.1.

рџковџдање = рџковџђање 32.7.

рџковџдати несврш. = рџковџђати 32.2. и 28.1. — Ондак џна сас њџга (шаловом) сам рџком дџвлáчи и припушáва — рџковџда Ж.

руководџи, -џа 42.5.

руководџица 42.5. — Та што руковеде та је руковедџица Т.

руководџање = руковедање 32.7.

руководџати несврш. = руковедати 32.2. и 28.1.

рупњак = рукњак = мерица 38.2.

руцел = руцер = ручка = ручица 25.3.

руцер = руцел = ручка = ручица 25.3.

ручица = руцел = руцер = ручка 25.3.

ручице 23.7.

ручка = руцел = руцер = ручица 25.3. — Ми смо имали насред тог косяшта, ту је била ручка једна да уватиш Ж.

сабијач, -џа 27.9.1. — Сабияч сабија жито да би био чвршћи сноп Ч.

садевање 32.7.

садити, садим несврш. 29.1.

сазрети, сазре сврш. = доспети = пожутити = приспети = узрети 30.13.

салтар, -ара 16.2.

сало = месо 15.4.

самовезач, -џа = везач 27.9.1.

самовезачица 27.9.

самораџ, -а м = семенаџа = крупна кудела 5.3. — Некад је било пуно самораџа па се и то врло Ч. и = летораџ 21.1. — Лане нисам сејала лукац ал сам имала самораџа Ч.

сапиште 25.10. и = грабљаште 25.7.

сандук 38.1.

саставити се сврш. = склопити се = преклопити се 30.15 — Кад се рџа састави више нема посла око—ње Ж.

свила 4.7.1. — Ко деца завијали смо и пушили свилу Ч.

свилено сито 36.2.

свињски крмпир 8.2.

седџште = даска = сиц = столица 27.2.

сејалица = сејачица 27.7.

сејати несврш. 29.1.

сејати за плугом = сејати на—корак = сејати у бразду = сејати у трећу бразду 29.2.

сејати на—корак = сејати за плугом = сејати у бразду = сејати у —трећу бразду 29.2.

сејати под мотику 29.2.

сејати у бразду = сејати на—корак = сејати за плугом = сејати у трећу бразду 29.2.

сејати у трећу бразду = сејати за плугом = сејати на—корак = сејати у бразду 29.2. — У—трећу бразду се сејало. Кад обихе дварел и кад дође трећи пут, кад он оре, да обихе — онда сејеш М.

сејач, -џа 42.4.

сејачица = сејалица 27.7. — Та сејачица је имала два предња точка и два стражња. Она напред има жрепчанице и коњи ди се увати—ду, а одена је кош ди се сипа. И ту има унутра оно што вуче семе. Има са једног краја што показива колико треба да баџиш жита и наместиш га, навијеш. Има ручка да се отвори кад дош да пустиш семе Т.

сејачица за—жито = житарица = машина за жито 27.7.

сељак, -џа = паор = ратар 42.1.

семе, -на 3.2, 3.2, = зрно = сунцукрџ = цунцукрџ 6.2, = срце = срце семе—на 6.2, = семени крмпир = крмпир

за—семе 8.4, = сѣменка 15.4. и = зрно 22.2.

сѣме од куделе = куделно сѣме 5.4.

сѣмени крѣмпир = сѣме = крѣмпир за -семе 8.4.

сѣменка = сѣме 15.4.

сѣменци, -нака = вѣшенѣци = ѣвенка = сѣменѣци 4.1.

сѣменѣци, -нака = вѣшенѣци = ѣвенка = сѣменци 4.1.

сѣменѣча = крупна кудела = само—раст 5.3.

сѣно напом. 10.

сѣнокос = ливада 40.1.

сѣњак 39.1. — Неки који су имали сѣњак тамо су мењали сѣно М.

сѣрежѣн = сѣбаша = полѣар 42.2. — Онда су били кадгод чувари које је Тителска жупанија наређивала. Та људи зову се сѣрежѣни што су на—теривали људе — не даду док не одзвѣни вѣчерње. Оду да пију ракије па неће да копају. То је било шеснајс људи. Око села буде ископан јен—дек. С ње стране јендека сѣражѣни нису теги да пропуште док вѣчерње не одзвѣни — никог Н.

сѣтва 28.1.

сѣћи, сѣчем 31.4. и = рѣзати = рѣбати 37.2.

сѣчка 37.2. — Сѣчка има ко неке нојове уокруг и кад окрѣнеш она сѣчка мишлингер, рѣпу, дѣтелину јел тако нешто Ж.

сѣчкати несврш. 37.2.

сѣкира 25.9.

ситна рана 21.1. — Жито, раж, јечам су ситна рана, а кукуруз је крупна рана М.

сито 36.2.

сити, ситца = дѣска = стѣлица = сѣдиште 27.2.

склад 40.7. — Оре се до склада. Из—међу мене и комшије је склад Ж.

складити, складити се сврш. = саста—вити се = преклопити се 30.15. — Кад се рѣпа складити не—види се зѣмља — сам се зелѣни од рѣпиног лишћа Ч.

скѣрети, скѣре се сврш. = окѣрети се = поскорушити се = скѣтити се 40.6.2. — Кад се зѣмља скѣре тѣшко сѣме ниће — тврдо је Г.

скѣтити, скѣсти се несврш. = скѣрети се = окѣрети се = поскоруши—ти се 40.6.2.

слама 3.2, 14.4, 33.2.1, 33.3.3. и = глава = стрѣника = штрѣника 33.5.

сламарѣш = денѣрош = денѣш = де—њач 35.4.1.

сламотрѣси = виле 35.3.1.

слѣтина = йловача = слѣтинава зѣмља = смѣњача 40.5.1.

слѣтинава зѣмља = слѣтина = йло—вача = смѣњача 40.5.1.

слѣтки лѣж(ац), слѣтка лѣка 18.3.

слѣпа лѣнија = слѣпа њива = кратѣљ = загњевѣна њива = слѣпача = слѣпица 40.2.

слѣпа њива = слѣпа лѣнија = кратѣљ = загњевѣна њива = слѣпача = слѣпица 40.2.

слѣпача = слѣпа лѣнија = слѣпа њива = кратѣљ = загњевѣна њива = слѣпи—ца 40.2.

слѣпица = слѣпа лѣнија = слѣпа њива = кратѣљ = загњевѣна њива = слѣпача 40.2.

слѣва 41.7. — Слѣга је код куће, на сѣлу, ѣн није на салѣму Т.

служити, служим несврш. 41.7. — Служно је цела века и осто сирџа Т.

слџача = љовача = слџина = слџинава зџмља 40.5.1.

снџп, *снџпа*, *снџпови* и *снџплџе* Н пл. 33.2.2. — Два рџковџда љду на јџдан снџп Ж.

снџпарџш = баџаџ = камаџрош 35.4.1. — Ти снџпарџши баџају снџпове с камаџре да се врше Ко.

сбја 14.4.

сџјшџте 40.3.2.

солџнџк, -џка 40.5.1.

сџрта = фџла 21.1.

спарџвати, *спарџва се* несврш. = вџнути = завџнавати = заврџати се = подгорџвати = учмаџнути 30.16. — Кокџруз се спарџва, ако нџ падне (киша) нџшта од нџга Ж.

спрџгнути, *спрџгнем* сврш. 41.8. — Кџста је спрџго с Мџлом и зајџдно раџе Ч.

спрџжнџк и *спрџжнџк* 41.8.

сребрџџк, -џка 18.3.

срџмско жџто 1.2.

срп (= шалџв) 25.5. — Срп није тако здраџо крџв и љма нџкад и те зџбе Ж.

срџце, -та 17.4, = клџца 4.7.1. и = сџме = срџце сџмена 6.2.

срџце сџмена = зрџно = сџме 6.2.

стаџбла ж = стаџбло 4.6. — Ыз—те стаџбле љду лџстови Г.

стаџбло с = стаџбла 4.6, = стаџбљџка 6.2. и = маџковина 10.4.

стаџбљџка = стаџбло 6.2.

стаџвити да клџја сврш. = стаџвити љ клиџу = стаџвити у раџтило 29.4.

стаџвити љ клиџу сврш. = стаџвити да клџја = стаџвити у раџтило 29.4.

стаџвити у раџтило сврш. = стаџвити да клџја = стаџвити љ клиџу 29.4. — Треџба да прџберџмо крџмпџр па да га стаџвимо у раџтило Ч.

стаџвити љ школу 29.4. — Меџу се љ школу парџдаје, кџпус, лубџенице заџто да рџније стџгну, да прџспе прџ Петрџвог даџа Г.

стаџклени куџруз 4.2.

стџћи за коџшење сврш. = треџба да се раџи 30.13.

стџге, *стџга* и *стџг*, *стџга* 33.3.1, 33.3.2. и = плџст 33.2.1.

стџџнак, -нка = стџџанаџ 4.2.

стџџнаџ, -нца = стџџанаџ 4.2.

стџлицџа = даџска = сџц = сџџшџте 27.2 — На џна дрџва меџу се два коџца па се заџује дрџво ко стџлица, има и за леџја — прџва стџлица Т.

стџлицџа за круџење 26.2. — Бџло је џних стџлицџа за круџење. Ыма наџпрџд стџлицџа, а џде љма дрџво јџдно, а љ—тим дрџвету има све поџдарџно ко џксери Ж.

стрџжџа моџтика = заџџна моџтика 23.9.

страџило = члџва 26.1.

стрџџџка = глаџва = слаџма = штрџџџџка 33.5. и = штрџџџџка = стрџџџџте = штрџџџџте 40.3.1.

стрџџџшџте = стрџџџџка = штрџџџџка = штрџџџџте 40.3.1. — Сирџџџџџа је после коџсидџе по стрџџџџшту кџпила влаџе љ —жаџљу Г.

струџвати, *струџем* несврш. = гуџли—ти 37.1. и = чџстити 37.1. Млаџди крџмпџр се струџе ил се поџсипа са сџљом Г.

стрѣди, -ача 26.1. и = лопара = лопарица = чистило 26.1.

струк 3.1. — Ишчупам струк жита — видим лако се чупа Ж.

субаша = подлар = сержан 42.2.

сџача 37.3.

сџачар 37.3.

сумпориш, -аша 13.4.

сџицукрѣт = *џицукрѣт* 6.1. и = сѣме = зрно 6.2.

талџанка 17.3.

талџански парадајс 10.2.

тањџир, -ира = мргџињаш 27.7. — Тањџир је онај што пара по ондак туда идеш да буду једнаки делови, једна ширина Н.

тањџирача 15.2.

тачка 26.1. — Мбрам забџсти тачке на парадајс Г.

тачкаш, -аша 13.4. — Тај што се пѣње нуз—тачку тџ је тачкаш М.

тврда дѣтелина 14.3.

тврдо жито 1.4.

тегласта бундева 15.2.

тѣрати у глѣвицу несврш. = главичити се = завијати се 30.12.

тѣква 15.1.

тѣварити несврш. = убаџивати = утоварати 34.1.

тоља 25.3. — А кад се жито кџси онда мбра да се мѣте тоља. Онда се оде вѣже једно дрво. Тџ се стѣгне нуз кџиште и онда се смџтава. Кад се тџ йскриви, онда се вѣже бде за пѣтицу с канџпом. Онда кџси кџса, а тџ сам шбра на гџмилу Ж.

точак, -чка 23.9.

трагаче, трагача пл.т. = драгаче = трџге 26.2.

траље, траља пл.т. 26.2. — Траље — тџ су дѣш штице од око пѣт метѣри са исплетѣном мрѣжом М.

трап, трапа 39.1. — Ископа се дѣст центимѣтера и висџко. Ту дѣнеш рѣпу и онда мѣтеш зѣмљу на—њу. Тџ је трап М.

трѣпати несврш = тџцати 37.2.

трѣба да се ради = стѣћи за кџшење 30.13.

трѣбити, трѣбим = лџштити = цѣпати 37.1. — Баба сѣдне на—улицу и трѣби пасуљ цџо дан Ж.

трѣдѣше 24.6.

трѣдѣшити, трѣдѣчим несврш. 24.4. — Нѣкад смо и трѣдѣчили, а сад нѣ видим да тџ раде Т.

тринџстица 33.6.

трџбраз = трџбразд = трџбразни плџг = трџраџник = трџраџни плџг 23.6.

трџбразд = трџбраз = трџбразни плџг = трџраџник = трџраџни плџг 23.6.

трџбразни плџге = трџбраз = трџбразд = трџраџник = трџраџни плџг 23.6.

трџбѣ пл.т. = драгаче = трагаче 26.2.

трџџац, -џца = џармац = трџџак = лампџв = трџџнице 23.8.

трџџак, -џка = џармац = трџџац = лампџв = трџџнице 23.8.

трџџнице пл т. = џармац = трџџак = трџџац = лампџв 23.8. — Трџџнице — мѣте се ждрѣпчаници, онда се мѣте самац ждрѣпчаник, ово је ако подмаже трѣћи кџњ Н.

трџкрџлна дрљача = трџпџлна дрљача 27.6.

трџпџлана дрљача = трџкрџлна дрљача 27.6.

трорабни плуг = тробраз = тробразд = тробразни плуг = трорабник 23.6.

трорабник = тробраз = тробразд = тробразни плуг = трорабни плуг 23.6.

троредне виле = тророге = тророгне виле 25.6.

тророге, *трорбга* пл.т. = троредне виле = тророгне виле 25.6.

тророгне виле = троредне виле = тророге 25.6.

трдугласта бржува 1.1.

трска слатка 4.8. — Била је трска слатка после оног рата. Мало су то сјјали две—три године Т.

тџајка 25.3. и 25.10.

тџџак, -љка = клин = осовина 27.2.

тџцати несврш. = млатити 37.1. и = трџпати 37.2.

ћурчија глава = пабирак = незавршен кукуруз 4.7. — А клипови све саме ћурчије главе Г.

убацавати, *убацавам* несврш. = утоварати = товарити 34.1.

убуђавити се сврш. = уплеснивити се = покварити се = укварити се 30.16.

увагашити, *увагши се* сврш. 30.16.

увратине, *увратина* пл.т. = узглавље = узглавница = узглавник 40.4. — Ди окрешемо плуг ми кажемо увратине Ко.

уврстати се сврш. = указати се = видити се на ред 30.4. — Нико је и већ ми се уврсто (кукуруз) М.

увар ж 40.3. — Већном сјјем кукуруз на угари Ж.

уварење 24.6.

уварити, *уварим* сврш = забрати стрињште 24.4. — Кад се скине жито, јел јечам, јел збб ондак се увари Н.

уварка 1.2.

уваре 26.1. — Устане се зајтра пре сунца па се почупа жито док је још мокро од рдсе и плетеду се уја М.

узглавник = увратине = узглавље = узглавница 40.4.

узглавље = увратине = узглавник = узглавница 40.4.

узглавница = увратине = узглавник = узглавље 40.4. — Прво се узоре па се онда пусти узглавница Г.

ујети, *ујем у аренду* = арендирати 41.1. — Поред моје земље узем и у аренду М.

ујети, *ујем на десето* 41.2.

ујети, *ујем на треће* 41.2.

ујети, *ујем на поле* 41.2.

ујети, *ујем на шесто* 41.2.

ујрети, *ујре* = пожутити = приспети = доспети = сазрети 30.13.

указати, *указе се* сврш. = уврвати се = дати се на ред 30.4. — Кад већ мало никне и виде се редови каже се: указали се редови Ко.

укаврити, *укаври се* сврш. = убуђавити се = уплеснивити се = покварити се 30.16.

уклицати, *укличе се* сврш. = исклицати = исклијати = укличити се 30.2. — Уклицо се кромпир мора се сјјати Ч.

укличити, *укличи се* сврш. = уклицати се = исклијати = укличити се 30.2.

укадишена земља 40.5.3.

укадишити се сврш. 40.6.3. — Укаишила се земља — то кад оре плуг па

се зѣмља не расипа већ се ца̀кли Ж.
жва̀рити, *жва̀ри се* сврш. = поква̀-
 рити се = убу̀жавити се = уплесни-
 вити се 30.16.

укóровити се сврш. = за̀ђубрити се
 = закóровити се = запáрложити се
 = затрáвити се 40.6.1. — Запу̀стио
 сам њиву — сва се укóровила, тра̀ве
 оно̀љико Н.

укóровљена њива = закóровљена
 њива = запáрложена њива = за̀ђу-
 брена њива 40.1. — Ка̀жемо па̀рлог
 кад је њива укóровљена М.

уплеснивити се сврш. = укв́арити се
 = убу̀жавити се = покв́арити се 30.16.
 — Кад се пара̀даје у флаши уплесни-
 ви — мо̀ш га ба̀цити Ж.

уродица = (кúкољ) 20.5.

усев = лѣтина 21.1. — Прóлетње ж́ито
 је б́ило лóшо, а две гóдине је дóбро
 и сáв усев је дóбар Г.

утов́рати, утов́арам несврш. =
 уба̀цивати = тов́арити 34.1.

учмáнути, учмане сврш. = в́енути =
 завен́авати = завр́ати се = спарáва-
 ти се 30.16. — Учмане (ж́ито) кад већ
 вла̀та па з́рно свѣне Г.

ушипкáвати, *ушипкáва се* = д́ати се
 у ш́ипке = пу̀штати ш́ипке = ш́ипка-
 ти се 30.6.

ушица 25.9.

ушур 41.5. — Ак йма мáшину дóби је
 там ушур, там ушур и дóста њѣму
 на̀купи Ч. и Окру̀нио ми је дѣзд
 ца̀кóва куку́руза, а пó ца̀ка је ўзо
 ушур Ж.

фáт 40.8.

фафарóна 9.3.

фѣла = сóрта 21.1. — Тó је дóбра фѣла
 — пу̀но рóди Г.

цв́дјер = бра̀шно за лебац = двóјка =
 дру́го бра̀шно = лебње бра̀шно 37.4.1.

цвѣкла 7.3.

цвѣрглáн, -áна 10.2.

цвѣт = пу̀пољак = ча̀ура 5.6.

цвѣтати несврш. 30.7.

цвóдлика = б́ик 18.8.

цѣла д́уж 40.8.

цѣлер 19.3.

цѣпати, цѣпам несврш. = л́уштити
 = трѣбити 37.1. — Изнѣсем пасу̀љ на
 улицу па цѣо комши́лук цѣпа Г.

цѣрова́ча 17.3.

цѣмѣнта 38.2.

црвѣна дѣтелина 14.2.

црвѣни кра̀мпир 8.2.

црвѣника = црвѣнка = црвѣно вла̀ће
 1.2.

црвѣнка = црвѣника = црвѣно вла̀ће
 1.2.

црвѣно вла̀ће = црвѣника = црвѣнка
 1.2.

цр́на кудѣ́ља 5.2.

цр́на лубѣ́ница 17.3.

цр́на рóтквa 11.5.

цр́ни вла̀т = црно вла̀ће 1.2.

цр́ни лóк(ац) 18.1.

цр́ни пѣсак 40.5.1.

цр́ница 40.5.1.

цр́но бра̀шно 37.4.1.

цр́но вла̀ће = цр́ни вла̀т 1.2.

цр́тало 23.7. — Кад нѣко во̀ле здра̀о
 да п́ије ка̀же се: Пóпио би и цр́тало
 Г.

цунцукрѣт = сунцукрѣт = з́рно =
 сѣме 6.2.

- цунцукрѣтиште** = цунцукриште = чапурѣште 40.3.2. — Врѣне се купе на цунцукрѣтишту Г.
- цунцукриште** = цунцукрѣтиште = чапурѣште 40.3.2.
- чаканац**, -ѣнца = калапач = чѣкић за откѣвање косе 25.4. — Чаканац је ко и ђви чѣкићи само што је на крају танак Ж.
- чѣпѣш**, -ѣша = кукурѡвиниште = кукуруѣште и кукуруѣште = цѡмбѣште 40.3.2. — А ту ди йма много чѣпура тѡ је чѣпѣш Т.
- чѣпѡвито зѣмљѣште** 40.5.3.
- чѣпур**, чѣпурје пл. = цѡмба 4.6. — У Госпѡђинци кѣжеду цѡмба, а ми ѡде чѣпур Ж. и 5.2. — Кад се штѣповни посѣку у зѣмљи ѡстане чѣпур Ж.
- чѣпурѣште**, **чѣпурѣште** и **чѣпурѣште** = цунцукрѣтиште = цунцукриште 40.3.2.
- чѣрдѣк** 39.1. — Кад донесѣмо кукурузе с њйве, ѡндак и утѡварамо у -чѣрдѣк Г.
- чѣрдѣклија** = чѣчавац 39.1.
- чѣура** 10.4. и = пѣпољак = цвѣт 5.6.
- чѣкић за откѣвање косе** = калапач = чаканац 25.4.
- чѣски плѣје** = шѣстѣк напом. 20.
- чѣст**, **чѣста**, -ѡ 30.17. — Добар је кукуруз и чѣст је Ж.
- чѣтворѡкрилна дрљача** = четворѡпѡлна дрљача 27.6.
- чѣворѡпѡлна дрљача** = четворѡкрилна дрљача 27.6.
- чѣвѣртѣк**, -ѣка напом. 20.
- чѣвѣрѣјстица** 33.6.
- чѣшѣљ**, -шѣља 18.5. — Тѣј лѣк је ѡдбар, има крупне чѣшѣлове Ж.
- чѣшѣти** несврш. 28.2.
- чѣшѣтило** = стругѣч = лопѣра = лопѣрица 26.1.
- чѣшѣти** несврш. = стругѣти 37.1.
- чѣлѣнак**, -нка, чѣлѣнкови пл. = зглѡб 3.2. — Кад сѣчеш кукурѡвину мѣбраш пѣзити да не пѡтревѣиш у чѣлѣнак Г.
- чѣлѡва** = стрѣшило 26.1. — А за стрѣшило кѣже се и чѣлѡва Г.
- чѣкот**, чѣкѡће пл. = кѡрѣн 5.6.
- чѣѡдо** = чѣдо Амѣрике 12.2.
- чѣѡдо Амѣрике** = чѣдо 12.2.
- чѣпѣти** несврш. 33.5.
- чѣчавац**, -вца = чѣрдѣклија 39.1.
- чѣк**, **чѣка** 38.1. — Мѣтер кукуруза тѡ ти је двѣ чѣка Ко.
- чѣкѣрош** 35.4.1. — На чѣковима је ѡбично гѣзда, ал ако није ѡнда су чѣкѣроши М.
- чѣмба** = чѣпур 4.6. и 6.2.
- чѣмбѣсто зѣмљѣште** = цѡмбѡвито зѣмљѣште 40.5.3.
- чѣмбѣште** = чѣпѣш = кукурѡвиниште = кукуруѣште и кукуруѣште 40.3.2.
- чѡмбѡвито зѣмљѣште** = цѡмбѣсто зѣмљѣште 40.5.3.
- шѣлѡве**, -ѡва = срп 25.5. — Рѣководѣло се кѣдгод шѣлѡвом Ж.
- шѣнѣгарѣпа** 19.3.
- шѣпѣрика** 4.7. — Са сѣвим шѣпѣрикѣма пѡтпѣлиш, а сѣрове лѡжиш М.
- шѣпѣриѣкара** 39.1. — Мал ко је ймо шѣпѣриѣкару, већном смо дѣнули Т.
- шѣрѣни пѣсѣљ** 13.4.
- шѣстѣк**, -ѣка = чѣски плѣт напом. 20.
- шѣстица** 37.4.1.
- шѣлѣрац**, -рца 12.2. и 13.4.

шилмо = парач 26.1. — Прво се отара са шилом, па се круни Г.

шилкара = рогача = рогула 9.3.

шилкати се неврш. = дати се у шипке = пуштати шипке = ушипкавати се 30.6. — Онда иде у обliku шипке и зато су стари говорили шипка се, са ће влатати Ч.

шипке = јарам = крстак = рам = рама 27.2.

ширити, ширим жака неврш. = полагати ужа = простирати ужа 32.3.

шишуља 1.2.

шљивар 10.2.

шпајер = рањач = шупер 35.4.1. — Мош касти јел шпајер, јел рањач Г.

шпакал 7.3.

шпартане = паране 24.6.

шпартати, шпартам неврш. = парати 24.3.

шпартане гробље = гробље за крмпир 25.7.

шпартач, -ача 23.3. — Са шпартачом парам, а са орачом брем Ч.

шпиц, спица = вр = врчак 4.7.1, = вр 23.8, 25.3. и = заглавак = оклисак = рогач = рогаль 40.2.

штан, штапа 6.2. — И ти штапови су се лажили у прџту пџ Ко.

штрњика = глава = слама = стрњика 33.5. и = стрњика = стрњиште = штрњиште 40.3.2.

штрњиште = стрњика = стрњиште = штрњика 40.3.2.

штруцава лџија 40.5.3.

шумадија 11.2. — Здрао ми је лџш кукурруз — све сама шумадија Н.

шупа 39.2. — Каж тџрај кџла под шупу иде кџша из Баната Ж.

шупер = рањач = шпајер 35.4.1.

шурка 15.3.

Списак информатора

1. Жабалъ — 1. Живан Благојев (1910), 2. Милица Благојев (1918) и 3. Светислав Пачарић (1919).
2. Чуруг — 1. Десанка Драгин (1907), 2. Радивој Драгин (1939) и 3. Мара Рајков (1907).
3. Госпођинци — 1. Игњат Хадњађев (1910), 2. Радослав Галетин (1924) и 3. Славко Галетин (1929).
4. Мошорин — Николић Младен (1915).
5. Каћ — Лазар Јовић (1912).
6. Тител — Димитрије Балог (1899).
7. Ковиљ — Стеван Коларов (1812).
8. Надаљ — 1. Момир Андрић (1901) и 2. Живко Лаушев (1912).

VI ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ

Вршај — па то је вако било. Подложиду се снопови уокруг, онда на среди станеш. Стдјиш, а два коња вѣжеш, успарожиш па на пајван па уоколо. Један—и тѣра, овај један држи да морају да гѣзе по—тим житу. И онда кад они то сѣтру ту сламу и то жито, онда коњи се одведу у—крај, у лад. Онда вилама се истрѣса та слама, она плѣва и жито се скрче на гомилу. Ондак биле су вѣтрењаче, ручне, па окрѣшеш и сипаш и вѣжеш и тај вѣтар тѣра плѣву напоље кав гбре, та крила од вѣтрењаче, а жито цури доле и буде чисто. То су кочијаш, тај што—и (коње) држи и ајкач који—и тѣра.

... Сад не—знам у планински крајевима ко има мало жита, можда су они са батинама врли, не—знам, ми бде у Војводини нисмо. Гувно — па ту спада ди се врше, ди се дѣне та слама и плѣва. Пблак дворишта то иде у гувно. Кад жито прво скупиду, склониду, однѣсу у цакове, ондак слама — дѣнеду у камару. Дѣнеш тако уз—ту камару. Сад колко ко има... Ко има млого тај дугачку камару почне, ко малу тај мању почне. Онда после плѣву дѣну. Нуз крајеве мѣђеду сламу, а у среду плѣву — то да вѣтар не разнесе плѣву и да плѣва не кисне јер то трѣба за коње да се рѣне с отом плѣвом. Вилама се и дѣнуло, вилама се и бацало гбре.

... Та је слама растрѣшена била — то није било у сноповима. Жито је у сноповима док се не оврше, а после она је (слама) растрѣшена, размршена, она није после у сноповима. Подина је то што зато кад се дѣне влаће иде унутра. Слама иде овамо, а влаће се дѣне тако унутра, да не кисне. И онда се подина дѣне док не дође једно—четир метера. Ондак пвлату.

Онда се влаће меће напоље, јер дѣне се тако љ—шпиц да вода цури доле, да не цури у камару. Подина је које је влаће унутри, а кад почнеду да површину тѣрају, то се зове површина, онда влаће иде напоље. Површина то ка дође, сад например, виш — са то је камара и са то је подина све, а влаће је ту унутри. Е, сад трѣба да површивамо, да завршивамо — онда мећемо влаће тако напоље и одуд напоље тако влаће и тако иде шреге, шреге, шреге и так и тако се заврши. Површина то је повлата. Сад како ђете мож и једно и друго, још најбоље је повлата. Само кад је кишовито здрао онда ђе та повлата од млого кйша да клија. То је прорасла (камара) — што је падала кйша на—то влаће и то влаће пустило клицу.

Плѣва се исто дѣне, само нуз крајеве се меће слама, а у срѣди плѣва и тако се дѣне док мѡш да нѡсйду плѣву гѡре. Има прво траље па нѡсе. Два чѡска увате за јѣдан крај... Два коца дугачка, као ѡно што се тѣра чамец, онда ту је оплетѣно као мрѣжа, па је мрѣжа вѣзана за—те коље, ал јѣ та мрѣжа широка, а то коље, а та мрѣжа чйсто падне доле ка с натѡвари плѣве — тако да кад нѡсйду та мрѣжа вйси са—плевом. И онда догод мѡже да нѡсйду гѡре на—плеву. Ондак кад не—можеду, ондак завршиду са—сламом. Мало нѣшто пропадне, али не пропадне зато што је сува, па да. Ко има, што с казо, кав шупе — то су звали плѣваре, па унутра нѡсили, ко ј ймо. Од цйгала је, а гѡре површен кав ѡва згрѡда.

... ветрѣнача — па ѡколо су бйле даске. Тако је стѡјало — ту гѡре су бйла решѣта и ту гѡре се сйпа. ѐвај ѡкрѣне и ѡно се тако стѡлно дрма. Ал то су бйле тако даске као ѡвај астал — ѡкруг, па тѣ даске правиле ветар, па тѣрале плѣву напоље. Жйто је цурило доле, а плѣва је морала да бѣж гѡре од ветра јер ѡвај ѡкрѣне се и праи ветар, а жйто цури доле у јѣдан сѡндук, вуче жйто љ—крај. Тако се чйстило жйто док није бйло вршалице. Тѡвари се у цакове и дйже се на—таван... А, бйло је. Правили су кав ѡмбарове о дасѡка. Кошеви — за— жито. О дасѡка као јѣдну кућницу напрайду и ѡн ту сйпају унутра — гѡре покривѣно. Ако није добро сѡво, ондак ђе да се упѡли. Мор да се прѣврѣ. Људи тѡрају рѡку у нѣга па глѣдају — ако је ладно онда је добро, ако ј врућо онда га мѡр да прѣврѡу. Пѡсле иде љ—млину. Млйне купујѣду. Народ продаје... Бйло је брашно нѡлаш, јел бѣло и бйло је цѡјаер — ка у друго, то је лѣбње. Бйло је ѡсмице и мѣкиње. ѐсмица—то је мало црно брашно — то с више трѡшило за—стоку. Мѣкиње—то су ѡне, то сѡма лѡска ѡд—жита, жѡта.

... Прво је бйла сам јѣдна дѡмаћа сѡрта, а пѡсле су изйшле другѣ. Изйшо бѡнкѡт, профйлик, трѡугласта бркулѡ. Та трѡугласта бркулѡ то је јѣдна сламка, а по три тако вѡта йстера. Жѣравка је бйла као црно влаће... Па жйто је пѡсејано љ—земљу и пустило је клицу, и у јѣдан крај, как ѡн стѡји тако ѡздуж јѣдан крај пушта клицу гѡре, а јѣдан крај пушта клицу љ—земљу. И ѡвај гѡрњи крај тај расти догод не изйђе вѡат.

Тò је жѝто, плòд, јèдно зр̀но пшèнице. "он је у—плєви, унутри. Плєва је тò сѝтно што òтпадне. Зр̀но ѝма чòечији лѝк. Лèп чòечији лѝк. Тò зр̀но на јèдним крају — лèто чòечији лѝк: нòс, òчи, свè фòрмирано, дѝ...

... Кàко се р̀дило жѝто? Устанешè нòћу како двѝ с̀та и док је р̀са ч̀упѝ—се жѝто са жѝлѝма з̀једно и òнда се плèту ужа. Увр̀ше се. Мèће се на гòмилу и тò догòд р̀са нè спадне — до с̀дам—òсам с̀ати. Òндак òвај кòсѝч кòси, а жèнска руковèда. Òнда пòсле с̀амо се пр̀ужају тѝ ужа. Їм и òнај кòји пр̀ужа. М̀ахом су жèне нòсиле — тò је бѝла м̀ука жѝва! Још гòре врућина па нòсе с̀нòп. Ужа др̀ж н̀—лèћу, па јèдно по јèдно в̀ди, пр̀ужа, па òнда руковèда и нòси, а òвај кòси. Тѝј руковèд пòлаже на ужа и òнда га вèзѝва. Двѝ руковèда ѝде на јèдан с̀нòп. . . Кòсом се кòси, пòвèже и с̀дєне у кр̀стине. Четр̀најс с̀нòпòва у кр̀стину ѝде. Пр̀во се мèте дòјњак. Па на дòјњак ѝду двѝ òвако па òвако двѝ. А гòрњак тò је пòпа. Гòре што се мèте, в̀ако — да нè би з̀акисло. Тò је пòпа. Дèнуло се дèвет с̀нòпòва кад је р̀чно, м̀ашински се четр̀најс дèнуло. Бѝла је полутина, јел дèвѝтица, па десèтица, па јèданајстица, дванајстица. Али и за дèвѝтицу и за четр̀најстицу и за свè — свè се з̀вало кр̀стина.

Жабалъ, Светислав Пачарић, 1919.

И тѝ некадања жѝта су се бокòрила. М̀ане се б̀ацало по èкт̀ару, т̀у се б̀ацало по стò к̀ила, у—вр главе. Па нѝкне јèдна па т̀ера још и з̀апєрке. Бокòрѝ се. И òни ѝсто расту и ств̀арају гòре в̀лат. Тò се с̀јало некад стò—сто дèсет к̀ила, тò чак пòсле р̀ата бѝла òбавеза. У др̀угу л̀улу од м̀ашине с̀је. Нѝје ѝмо жѝта. Овр̀ли в̀агòн жѝта и òднèли у—òбавезу, и сад нèмаш ни с̀мена дòста а к̀амоли. . . (. .) И б̀ило пр̀длеће пòгодно, кишнòвито, ко сад òво, òпет б̀ило четр̀најс мètèри у òно в̀реме. Òнда кад р̀ди од с̀дам до пèтнѝс мètèри тог жѝта, банк̀ута и проф̀илика, и те шѝшуљє — тò је б̀ило, èј! А кад р̀ди двѝјєс — тò се пр̀ича òнда уназѝд дèст гòдѝна. Дòбро, нѝ с ни улагало ко с̀ад. Т̀рава је догòд нè почне да се шѝпка, да т̀ера в̀лат. Пòчињє да фòрмира в̀лат у òблику шѝпке, з̀ато су ст̀ари гòвòрили — шѝпкѝ—се. Шѝпкѝ се жѝто, гòвòрили су, с̀ѝ—нè в̀латати. Прид зр̀єњє се г̀руша, прогр̀ушава се, кад тр̀ебаће га р̀дити. Òнда вèћ ж̀ути, в̀лаће ѝма. Јел р̀аније кад се р̀дило р̀чно òнда се жѝто ј̀че кòсило, да нè буде г̀òптунò зр̀ело. Òнда се б̀н р̀дио м̀ало ј̀чи, па òн стòји у кр̀стинама н̀—нѝви двè недèљє. Па се пòсле вòзи к̀ући. Па док нè—дòђе да се вр̀ше òн узрє — р̀ани се с òти ч̀ланкòва. И з̀ато је б̀ило бòљи квалѝтèт, и т̀жи г̀рам и лèбац б̀ио бòљи.

... Тò с̀љак к̀ажє: "Їдем да д̀ам кòњу зòб, а уств̀ари д̀ѝје му кук̀уруза. Д̀в̀арèд д̀нèвно су се кòњи зòбили — з̀јтра и увечє. Б̀ило је да ѝду без кук̀уруза. Па, нè—мòра б̀ит с̀амо кук̀уруза, ал т̀ако смо мѝ назѝвали.

... Та плѣва која се оврше тѣ се стављало у плѣваре. Ко нѣма дѣно је у камару. Около сламу, а у—срѣду плѣву. Онда се тѣ покваси. То је био сандук — метер—два, сандук за сѣчку. Онда се ту доиде корпа—две, завис колико ти трѣба, плѣве, покваси се, измѣша се добро вилѣма, онда се у—то баца брашно кукурузно и мѣкиње. Измѣша се и с ѓтим кад нараниш коње, онда мош ићи куд ѓнеш. Тѣ је сѣчка.

... Магацин је за—жито. Доле с метле дѣске дебеле и са стране. Он је био зидан од цигље, ил кад су кадгод куће набијаче — тако да нѣ би могли пацови, мошеви. Доле дѣска, а био је подигнут бар пар степенѣца. И онда се у нѣга изручивало жито — мѣло је тог било у сѣлу.

Чуруг, Радивој Драгин, 1939.

... Тѣ је срп. На крају је дрво, ондак је смѣтано гвѣжђе и онда руковедѣчица сѣмо сас нѣга, сѣмо рѣком довљачи и рѣком припушава. То је рѣковѣт. Извѣче уже с лѣђа и рашпри па мѣте тај снѣп, ту рѣковѣд. Жито се навѣли наѣк на—жито. Кѣси па навѣлива на—жито. Ондак она (руководѣчица) с ѓтим српом закачи по жамљу. Жамља је колико мош да закачи српом. ... Сад, кѣси, она кѣси тако трау. А кад жито кѣси онда мора да се мѣте тоља. Онда се ѓде вѣже овако јѣдно дрво. Тѣ се стѣгне нуз кѣсиште и онда се смѣтава. Кад с то искрѣви тако онда с вѣже ѓде за пѣтицу, ту канапом. Онда тѣ кѣса кѣси, а то сѣмо шбра на гѣмилу. Тѣ је она кад се ѓткује кѣса. Кад се ѓткује она па ту на крају буде најтања, искујеш—је — ондак тѣ се зѣве рѣс. Тѣ сѣче. Па јѣдан пањ и ондак јѣдно гвѣжђе, тѣ се зѣвало бабица. А ималѣ је клин кѣји се укуца у—дрво. Ондак на—ту бабицу мѣтеш кѣсу и тѣчеш нус—крај, искиваш, чѣкићом, зѣво се чѣканац. Он је био као и ѓви чѣкићи сѣмо што је на крају тѣнак. Како стѣји насађен на—дрво он је и ѓде тѣнак, а и ѓде тѣнак тако да може да кѣсу здрао истѣњи, до на—крај — јер ак је дѣбела нѣће да кѣси. Оштри се с гладилом. Тѣ је камено. Стѣји у водѣру. Тѣ ѓбесѣду о каиш и ту наспу воде, па из воде изѣади и ѓштри. Кѣд—нас је од плѣка, а Босѣнци, видим, ѓни дрвено напраѣду. Жлѣбе дрво. И од рѣга је било, да. Тѣ се зѣвало гладило и водѣр.

... Косѣром се сѣко шѣш, рѣгоз и коњштѣњ. Сад можда с тѣ видла — нис тѣ била у бари — истера вѣ горе ко брашчићи. Тѣ су људи кѣсили с ѓтим, везѣвали курѣвину у јесѣн кад бѣру кукурузе. Косѣрицом се сѣкла курѣвина. А зашто Банѣгани кажу: “Уватим се за тѣлају па се поднем на лѣдају (лѣдаја је бундева) па видим Кѣкѣнду”!..

... Жито се товѣри на—кола и вѣзи се кѣћи. И — тѣмо се дѣне у камару, и кад се увѣзе, онда с пѣсле врше. Тако уѣдуж — све снѣп на снѣп, сам ѓвѣј снѣп прѣви што си мѣто тај влѣт је на зѣмљи. ѓви дрѣги свѣ стѣје јѣдно

на—друго, једно на—друго, тако уздуж. Тај доле је дојнак. Курјак је онај горњи на крстину што дође. Ми Бачвани кажемо горњак, а Банаћани кажу курјак. Онда, кад влаће доста је високо, ондак међу повлату. Ондак окрећу унутра сламу, а влаће напоље да киша наск цури доле, да не цури унутра.

... Кад су почеле те парњаче, онда нису оне ишле саме већ вдови вукли — по шес вдова. Увате па вуку. И онда тамо је наместају и ондак ложе сламу у—њу стално. А једни дечурлија — они коње и бурале вуку воду у парњачу догод врше. Радници су се звали вршаци. Поставе треш и леватор и канш и метеду на вршалицу тај казан. И онда овај ложи ватру, оно се окреће и тера, а горе шпајсер има, па човек један који стоји там и пушта снопове, а једна женска долаје њему и сече ужа. Једни који деду сламу ти су сламароши, а који бацају са камаре на треш то су, ови, бацачи, а женске које носе плеву то су плеварошке. Цури крос—треш у цакове. Цакови су подметути и цури у цакове. И ондак се везивају и међу на кантар. Газда је једног човека узо и казо: "Набави ми све народе, овај, раднике, ођу да вршем." Тај се звао бандигазда. И тај ондак набави и он ондак заповеда са тим радницима — ти њега мбрају да слушају. А то радници, то се зове друштво. И сад ту они су под уговором. Сад ако је врло и оће да одустане — губи зараду. Мбра да издржи до краја... Ко врше цео дан добије и ручак и вечеру. А кад заврше — та вршидба — и оде вршалица, одвуче се газди кући ондак тај газда од машине купи једно буре пива и ондак он части све раднике. Кад нема пуно жита вршалица не диде у мало дворшште. Тај комшија мбр да однесе код комшије па тамо врше, па после приноси.

Стог је округло кад се садене, па високо. Мбр да денеш оено, детелину, сламу, муар. Мбр да денеш све то у стог. Па камара, онда је дугачка, а стог је округо. Денут је уокруг. Ту нема снопова то се денуло нако — вилама. Стог јел пласт — неко каже пласт. Србијанци кажу пласт, Војвођани кажу стог.

Ту имаш грдел, глава од—плуга која иде кро—земљу и онда колечке. Било је дрвени (колечки), ал ипак шина је морала да дође гвездена. То је раоник, ово је грдел, а ово су ручице. Више ово је цртало, а ово је пласт—Ал била је дрвена даска, ал је цртало било гвездено и раоник је мбро да буде гвезден, уно је рало било. Сад виш как оде стоји тако и оде стоји. Ондак кад изиђе на ленију, ондак само приокрене па изврне плуг — онда два страна дре. Кад опет изиђе на нов ленију он преврне на—плуг — онд два страна дре. То су звали и рало. Сам код—нас ралом нису брали, него по Србији, а код—нас дрвеним плуговима. Дрвене су ручице, дрвен је и ово што се зове грдел. Гвездено је само даска и цртало и раоници. Тај плуг што дре је брач. Гвездени су плугови тек почели тридесет и друге

гџдине — џнда су увезџени, увезџени из Немачке. Гвџздени, да, све гвџздено, нџма дрџвета ништа. Двџ (раоника) — јџдан џре, дрџти код ковџча се кџје зџ—сутра. Данас, он цџл дан кад џре иступи се. Парџчи—тџ с тџ плџгови што парџју. Исто је ймо грџдељ, йма двџ мџтике — ймо је напред јџдну — предњу, а и позади. Предња је сџкла срџду, а џве су нус кукуруз сџкле. Тџ с свџ мџтике. Кад џнеш да кџпаш кукуруз џндак шпџрташ, парџш, а џндак и кџпаш.

... Па бйло је свакојџког (земљишта). Бйла је најџбља нит је црна, нит је жуџа. Тџ су сад на пример: Стџри кукурузи и Мџртинци. Па, слџтине нйсу дџбре, тџ су здраџо лџте (земље). Па тџ је здравица што йзџбаци плџг, преврне одбле ту здравицу гџре, а оно џде дџле. Кџж увџтила се кџра. То с те слџтинове земље. Укайшила се. Тџ с те слџтине — кад плџг тај џре, па приџбаци, џна дџска стџлно бџца. Здрава земља се сва разйлази, усйтњава, а та, та се сџмо као лџпи. Ѓритак је дрџво јџдно и тако толико гвџжџе, а на крају је тако ширџко, йма гвџжџе исто. И џнда џн сџмо нџз—даску то гџрне и тџ тџра дџле. ... Вагџш је кад је здраво грудџевито — џто тџ је вагџш. Па, на пример, кад је сџво па узореш џндак изџбџива грџдџе, плџг, наш, и тџ свџ се увагџжила. То је грудџевита земља, прекџ не с кџли не—мош — штрџцка здраџо. Нџго кад падне кйша џнда се узме дрљџча па се дрља, па с йзравни свџ тџ.

Жабџљ, Живан Благојџев, 1910.

... Стрџнйште се зџве нйва, а чим с јџдаред узорџ џнда се кџже угџр. Тџ је угџр све до прџлџча док с не сеје кукуруз. Кџж йма сам кукуруз на угџри. Ет тџ је све угџр — ако је после јџчма, ак је после жйта свџ је угџр кад се прџоре.

... Нџгди зџву џвас, нџгди зџву зџб. Ѓде највйше зџб. Да нараним кџња са зџбом. Зџбити тџ је џбично се кџже са кукурузом зџбити, са зџбом зџбити — за свџ кџж зџбити. Па тџ је јџдна џбља йсхрана. Кџж “Не зџбиш тог кџња, што т је тако слаб.” Не зџбиш га знџчи не дџјеш му ни кукуруза ни зџби.

... Па ймаш зџбан, стаклџнац бџле кукурузџе. Зџ—тај бџли нџко кџже и кџлаш — тџ је за стџку, тџ није џвај бџли за кџвање. Тџ се сџјало дџста. Сџд тџ не сеје се. Увџк је тџ бйло јџднообразно — није ко сџд. Пџрад йзлазе чак пџсле кад џн (кукуруз) йзџђе. Кад џн йзџђе, џн йзџђе без перџди, вако прџво. Кад већ буде тако величйне наполе, џндак пџчне пџрад да се развйја. Ис тџга стџбла пџрад се развйјају. Йма тры—чџтир пџрета. (...) Кџж нйсу се одмџтли, јџлов кукуруз — без кйипа. Ѓн йма свџ — и џну пџрушку гџре и свџ, сам нџма кйипа. Није се џдмето. А пурџњџк тџ је пџбирџк. Тџ је џно кад џстану пурџњџци, тџ с пџбирџци. Ѓбично тџ не

дореју заједно с овим. Касније зрѣју. То с каже за—пурѣње. (...) Кад стока опипа кукурзвину остане дгризина. (...) Има заперак. Они (заперци) се сѣку ал обично кйдају се, јел когод сѣчеш не мош га дцећи. Он је сасвим ус кукурз и с једне и с друге стране. Буде и по два. И ондак се то само заврне и откине. А кукурз се брао ручно. Узме се по неколко рѣди и мѣте се на гомиле. И то стоји мал на—сунцу, да то сунце мал осуши и онда се товари у—кола и носе се у—чардак. Ручно се крунио (кукурз). Било је они стблица за круњење. Има напред стблица, а оде има дрво једно, а у тим дрвету има све поударано ко ексери. А има и шило, и кат се то (клип) опара ондак с то лако круни. Ондак су људи крунили у рукњак — дрвено оно, па се после сипа у цакове; корпама се носе у—чардак. (...) Сад има крупара. Онда се некад крупило — није то било ти мотборни ко сад, него на гѣпли. Коњ вуче вако један круг. Гвоздено вако стоји па има зубе. Пд—тим зубима се шѣта тај круг, а коњ вуче и ондак тѣра крупару, јел круњачу. И крунило се тако на салаши. На—то мѣже и да се сѣчка и да се круни и да се крупи. То је гѣпли.

Сѣчка — па то је да се сѣчка мйшлингер, слама. Сѣчка је и кад коњима дајемо плѣву поквашену и прикрупу. Прикруп је прикрупљен кукурз. Сад, прикруп мѣже да буде и од—жита.

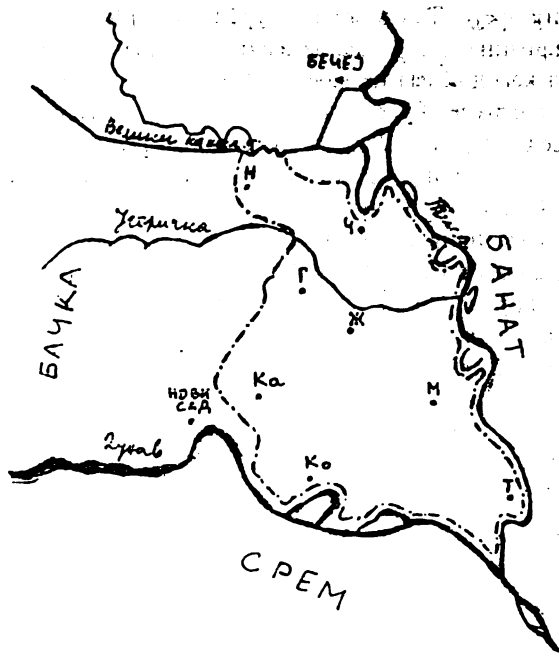
Косом се косило жито. Имаш косач, руковѣдач и вѣзач. Овај коси, овај купи са српом оним, онај вѣзива у плѣтена ужа.

Жабалъ, Светислав Пачарић, 1919.

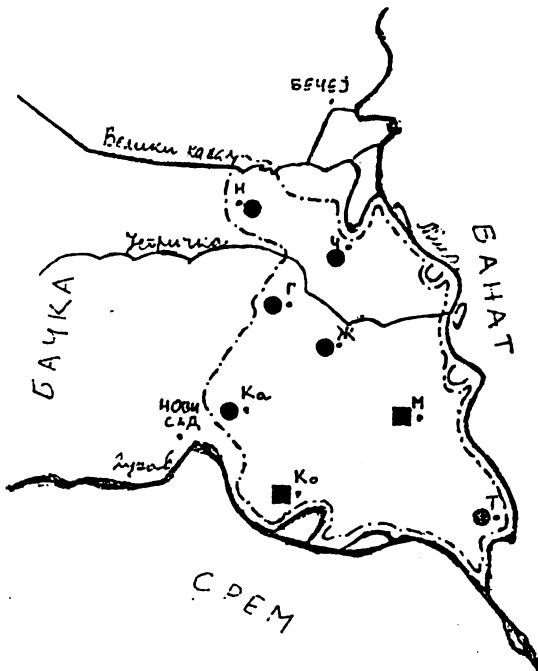
Коментар уз лексичке карте

Прикупљена грађа својим већим делом показала се веома хомогеном. На нашој уској територији само у појединачним случајевима запажена је јака лексичка диференцијација, тј. појава да једну семему репрезентује више лексема (чак и шест), као и упоредно егзистирање две, па и три, синонимне лексеме у истом пункту. Њихов неправилни географски распоред (осим код карата 2, 3, 9 и 11.) упућује на непостојање засебних микропредела у лингвистичком пејзажу Шајкашке.

Појединачни и површни подаци са околног терена наговештавају могућност да се правци кретања неких изолекса поклапају са природним границама Тисом и Дунавом, које Шајкашку деле од Баната и Срмеа.

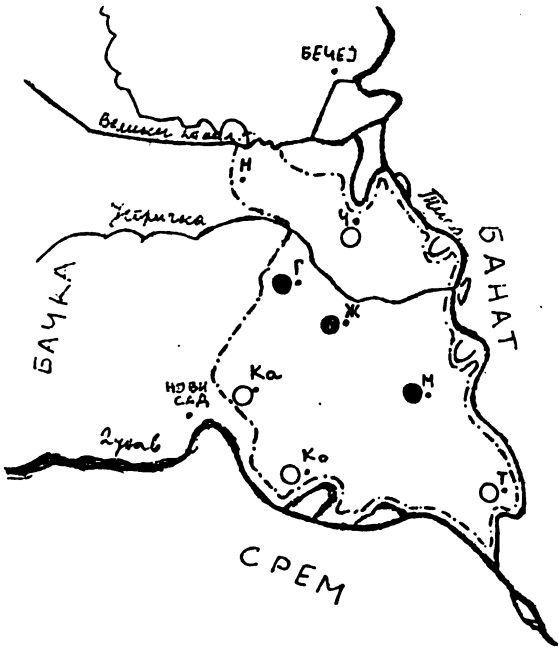

1. *vešta punktova*
- H - Hadalj
 - C - Curug
 - E - Gospodinec
 - Z - Zabalj
 - Ka - Kač
 - M - Mošorin
 - Ko - Kovičj
 - T - Titel

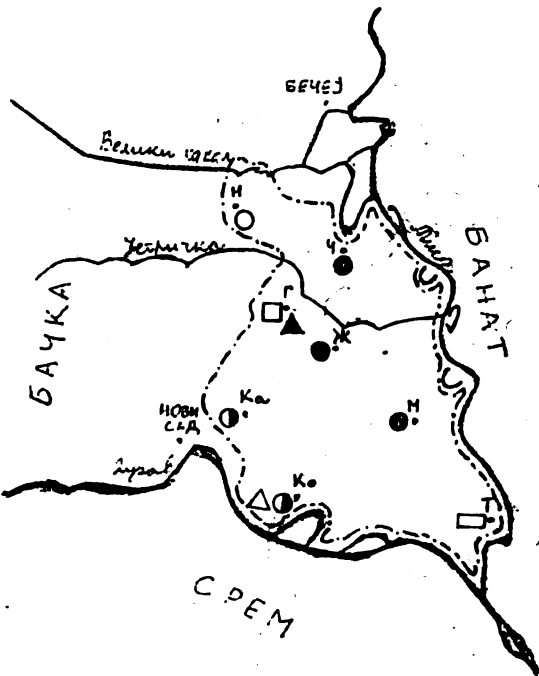
2. posebno izraslo pero
luka sa loptastim zavr-
šetkom u kojem je seme

- bik
- cvoblika

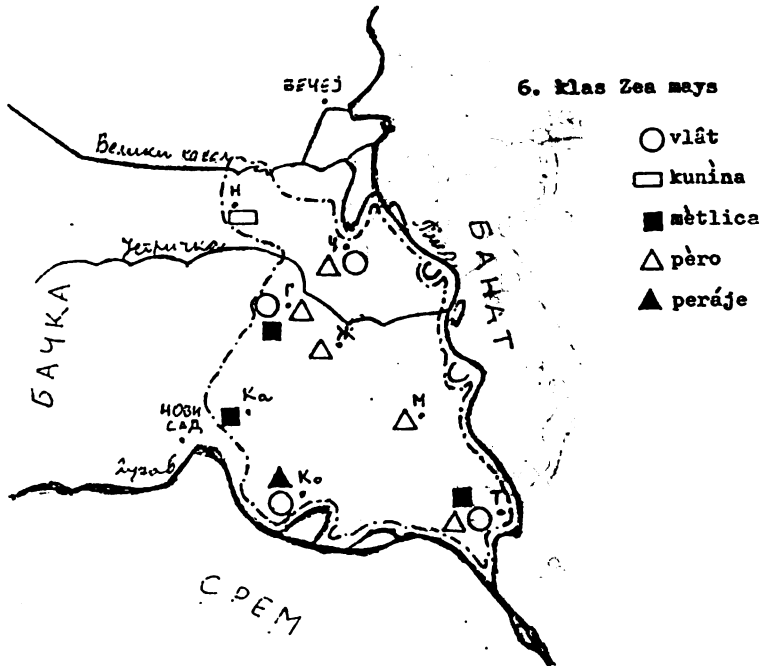
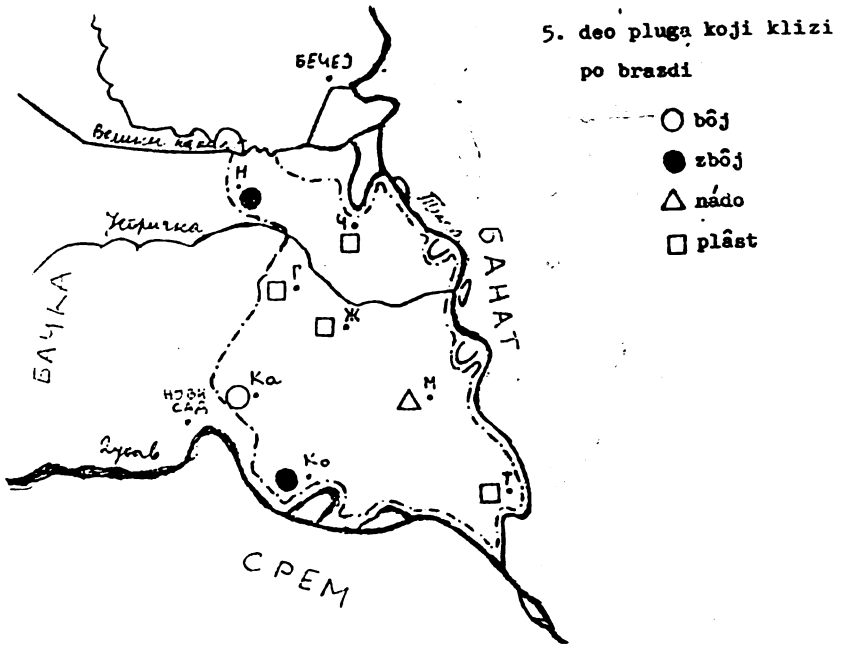
3. plug za oranje

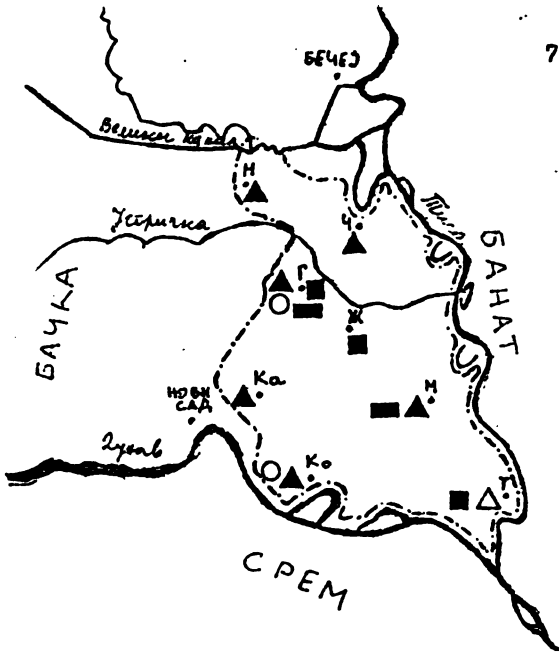
- ораћи плуг
- браќ

4. plug koji izorava dve brazde

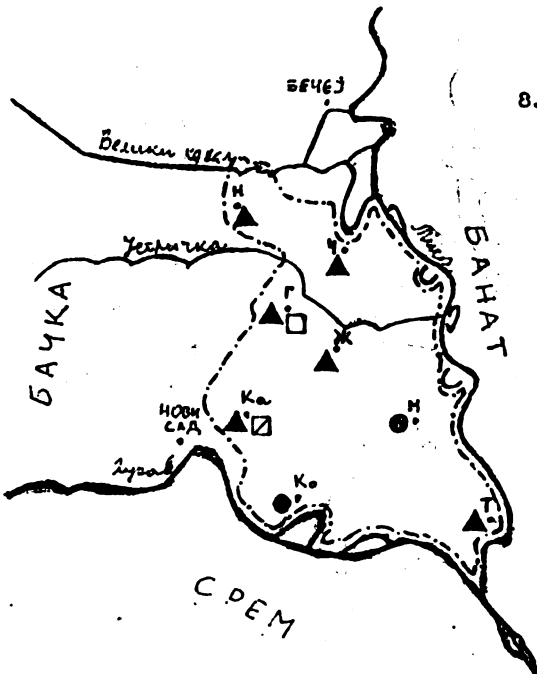
- dvòbras
- dvòbrazd
- dvòbrazni plùg
- dvóger
- △ dvòračnik
- ▲ dvòraoni plùg
- dùpláš

7. nedozreo plod Zea mays

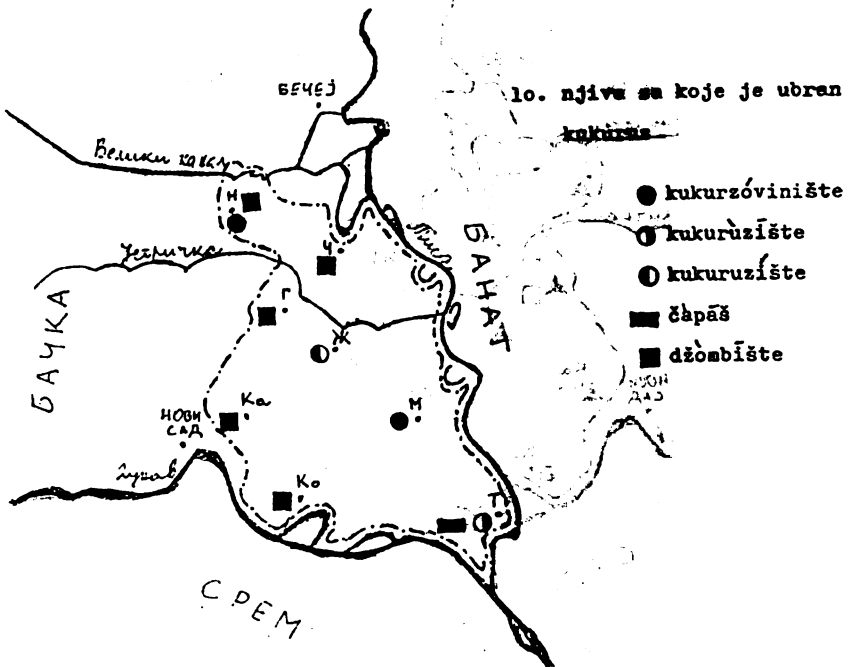
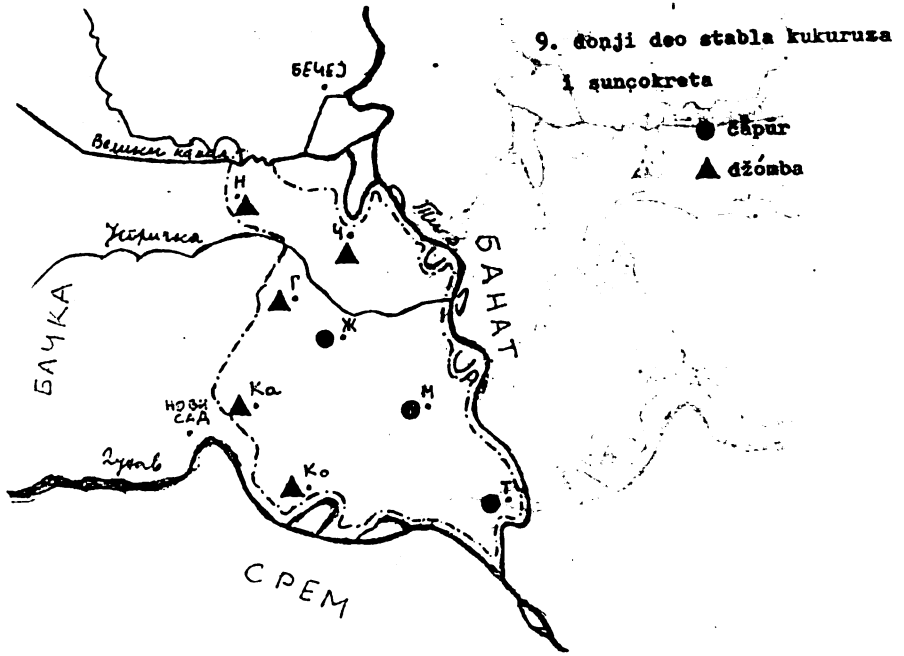
- △ zelénko
- ▲ zelénjak
- nedostiž
- pábirak
- purenják

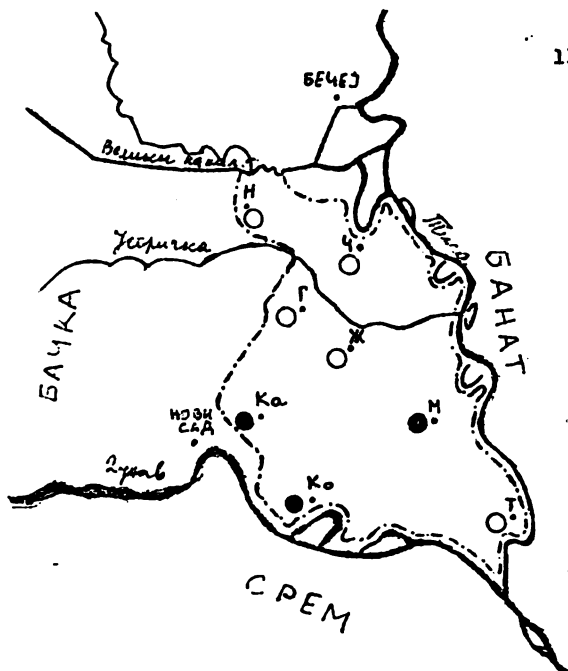

8. naročito крупни klipovi

koji se ostavljaju za seme

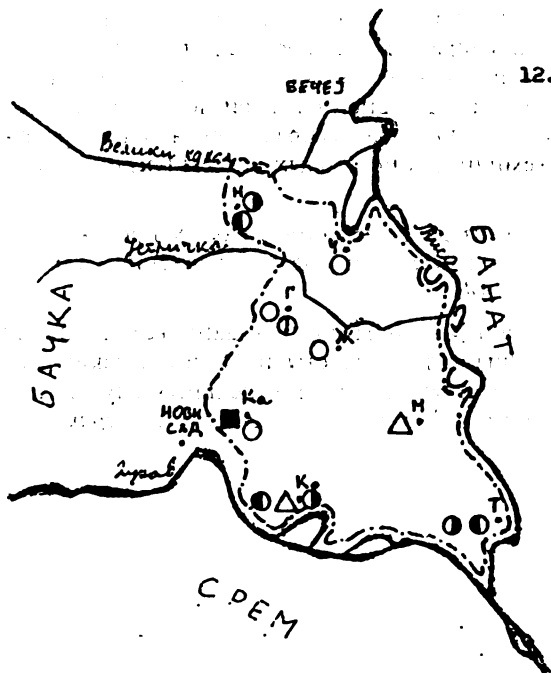
- vëšenjáci
- ▲ èvënka
- sëmënci
- ▣ sëmënjáci

11. količina sena, slame ili trave koja se zahvati vilama

- највиљак
- једне виље

12. njiva koja ne izlazi na leniju

- сажњевена нјива
- △ крателј
- слѣпца
- ⊙ слѣпаџа
- слѣпа нјива
- ⊖ слѣпа лѣнија

Гордана Драгин

ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКАЯ И ОГОРОДНИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ШАЙКАШКИ

Резюме

Земледельческая и огородническая терминология, анализируемая в данной работе, собрана из восьми показательных пунктов в Шайкашке.

Лексико-семантический анализ корпуса представлен 43-мя семантическими полями. Во всех семантических полях простые лексемы многочисленнее сложных. Выражение семемы реализуется : а) одной простой лексемой (с морфологическими вариантами или без них); б) двумя простыми лексемами; в) одной простой и одной сложной лексемой; г) тремя простыми и одной сложной лексемой и д) одной сложной лексемой. Больше фонологическое и словообразовательное разнообразие является у простых лексем а замечается и полисемичность некоторых лексем (*перо, пабирак, зрно, семе* и под.).

Словообразовательный анализ даёт сведения о самых продуктивных суффиксах (*-ица, -ика, -ина, -ак* и *иште*) и моделях сложения (*Adj + N, V + Prep. + N* и *V + Prep. + Adv.*)

За словарём, в котором в алфавитном порядке даны все анализируемые лексемы, приложены диалектные тексты и 11 лексических карт. Главным образом гомогенный материал лишь в отдельных случаях лексически сильнее дифференцируется (*зеленко = зелењак = пабирак = недостиж = пуренѝак*).

Жарко Бошњаковић

ИЗ РАТАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ СРЕМА
(nomina instrumenti)

ИЗ РАТАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ СРЕМА (nomina instrumenti)

Рад на систематском бележењу и анализи дијалекатске лексике Војводине није тако давно почео, а већ је донео и неколико монографија посвећених посебним терминологијама: рибарској, коларској, пастирској и терминологији куће и покућства.¹

Нешто је већи број научних саопштења и реферата посвећених ужим тематским областима као што су називи запрежних кола и запрежне опреме, обрада жита, припремање хлеба и лицидерских производа.²

Колико је нама познато, до сада нема исцрпног проучавања ратарске терминологије Срема. Истина, Милош Ђ. Шкарић је још 1939. године објавио богату етнолошку грађу о животу и обичајима Планинаца под Фрушком гором.³ Конкретније, он нам је дао добре описе, скице и називе различитих оруђа, справа, предмета и алатки везаних за свакодневни

¹ Velimir Mihajlović, Gordana Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad, 1977.

Г. Вуковић, Ж. Бошњакковић и Ј. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*. Н. Сад, 1984.

Ж. Бошњакковић, *Пастирска терминологија Срема*. Н. Сад, 1985.

Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*. Н. Сад, 1988.

² Г. Вуковић, Ж. Бошњакковић и Ј. Недељков, *Називи за запрежну опрему на терену Војводине*. – Лексикографија и лексикологија, Н. Сад-Београд, 1984, 27-33.

Г. Вуковић, Ж. Бошњакковић и Ј. Недељков, *О називима запрежних кола у Војводини*. – Научни скуп Пролеће на ченејским салашима, ПЧЕСА 1986. књ. 2, 43-44.

Љ. Бошњакковић, *Из ратарске терминологије Срема*. – ПЧЕСА 1988, 109-115.

Г. Вуковић, *Трагом заборављених речи (nazivi posuda i sprava za pripremanje хлеба)*. – ПЧЕСА 1988, 116-118.

Г. Драгин, *Из ратарске терминологије Срема (творбено и лексиčko-семантичка анализа)*. – ПЧЕСА 1988, 119-122.

Л. Недељков, *Из проблематике термиолошке лексике (terminologija liciderskog zanata)*. – ПЧЕСА 1988, 123-125.

³ Милош Ђ. Шкарић, *Живот и обичаји "Планинаца" под Фрушком гором*. – Српски етнографски зборник књ. 24, Београд, 1939, 274 стр.

живот селяка јужних фрушкогорских села.⁴

Поређењем његове и наше грађе покушаћемо да утврдимо тип и темпо промена. Тако данас нпр., ни у једном од четрдесет пунктова нисмо забележили несуфиксални облик *ваљ* за *ољак*, *прљ* за *прљак* нити пак лексеме *козлац* 'глава плуга', *телуће* 'тупи део косе' и *рољка* 'држач плаза'. Шири корпус би нам можда открио веће разлике.

Када смо упоређивали нашу грађу са оном коју доноси Бранимир Братанић у своме раду⁵ из 1951. године, утврдили смо да се данас у североисточном Срему уместо лексеме *лемеш*, коју он наводи на својим картама, употребљава само реч *рдоник*.

У Братанићевом раду дат је већи број скица, описа појединих делова и номенклатура централног и периферних типова рала. На основу анализе ових елемената он закључује да су се Јужни Словени доселили у две етапе на Балкан, што излази из круга наше теме.

Једино у раду *Из ратарске терминологије Срема*⁶ на основу системске анализе лексема везаних за гајење, убирање и вршење жита дати су одговори на следећа семантичко-творбена питања: Да ли су увек изражени вршилац радње и средство којим се она реализује? Који је најчешћи тип означавања гл. радње? Да ли су *n. agentis* и *n. instrumenti* мотивисани значењем глагола или неке друге именске речи? Какав је однос између рода и значења лексема? Који су најчешћи творбени форманти код *n. actionis*, *n. agentis* и *n. instrumenti* и које је провенијенције анализирана лексика?

У овом, пак, раду извршићемо лексичко-семантичку и ареалну анализу назива оруђа (и њихових делова) везаних за следеће ратарске послове: орање, дрљање, сејање, копање, кошење, вршење, круњење и др. Такође ћемо указати на најфреквентније творбене форманте и провенијенцију појединих лексема. Посебан аспект анализе представљаће поређење сакупљене грађе са оном коју региструје Речник српскохрватског књижевног језика.

Овим радом желели бисмо да дамо скроман допринос амбициозном плану прикупљања народне терминологије и њеном укључењу у Дијалекатски речник Војводине,⁷ који ће бити добра основа за утврђивање

⁴ М. Шкарић је боравио у следећим селима: Ривица, Врдник, Јазак, Мала Ремета, Бешеново, Шуљам, Гргуревци, Манђелос, Лехимир, Велики Радници, Стејановци и Павловци.

Од ових дванаест села ми смо посетили само четири (Врдник, Јазак, Шуљам и Лехимир). Списак испитиваних пунктова видети на карти бр. 1.

⁵ Бранимир Братанић, *Из проблем досељенја Јужних Славена* (неколико етнографско-лексиčkih чинjenica), – *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 1951, 221-248. + 3 карте.

⁶ Ж. Бошњакović, *Из ратарске терминологије Срема*, – у зbornику radova са научног skupa Proleće на čeneјским salašima, ПЧЕСА 1988, 109-115.

⁷ Део мог пројекта је и *Речник бачких Ђунјеваса*, Марка Пејића и Грге Ваћлије (saradnik

разлике између стандардног и дијалекатског у лексици.

Будући да су приликом семантичке анализе, уз већину лексема, дати и контекст и исцрпна објашњења многих реалема, одлучили смо се да на крају рада, уместо речника, дамо индекс лексема.

У овај рад укључено је и осам лингвистичких карата.

1. ОРУЂА ЗА ОРАЊЕ

1.1. *Рало и плуг*

Лексеме *рало* и *плуг* представљају опште називе ораћих справа познатих у целом словенском свету, а сходно томе и у испитиваним пунктовима Срема.

Прва означава дрвену нараву коју су вукли волови и којом се орала растреситија и мекша земља.

Друга је у почетку имала и дрвене делове (грעדeљ, ручице, точак), а потом само гвоздене и употребљавала се за орање тврђе земље.

С обзиром на врсту материјала (дрво, гвожђе), начин (ковати) и место (Кула) израде или име произвођача (Сервуз) у народу живе следећи називи плугова: *дрвeнац* (40), *гвоздeнац* (40), *ковeнац* (38), *кyлски плуг* (3, 10, 16), *сeрвуз* (34, 38) и *сeрбуз* (9). За ову последњу врсту плуга информатор из Мартинаца прича да је *"бијо вeлики и мали сeрбуз"* и да је *"дeдј вeлики ѓмо дупли грeдeљ, а дeдј су мали ѓмали јeдноставни грeдeљ"*.

На терену је забележен и већи број лексема, мотивисаних наменом плуга или бројем бразда које може одједном да изоре: *ораћи плуг* (1-40), *орач* (13, 31); *шпартaћи плуг* (1, 2, 5-10, 12-16, 19, 30, 33, 35-37, 40), *шпартач* (2, 3, 7, 8, 10-13, 16, 18, 21, 26, 27, 32, 33, 35, 36, 38-40); *кoпaћи плуг* (5, 9), *прдшаћи плуг* (12); *загртaћи плуг* (2, 5, 16, 21, 26, 27, 32, 33, 36, 38, 40), *загртач* (3, 12, 13, 16, 17, 21, 26, 32, 35, 36, 38-40); *превртaћи плуг* (27), *превртач* (12, 31), *репарски плуг* (9, 16); *јeднoбразни плуг* (1, 6, 10, 16, 17, 21-23, 27, 37, 40), *јeднoбраздaц* (7, 16, 18), *двoбразни плуг* (1, 6, 10, 16, 17, 22, 23, 27, 35-37, 40), *двoбраздaц* (7, 10, 16, 18), *двoбразњaк* (21), *двoгeр* (36), *трoбразни плуг* (1, 6, 10, 16, 17, 22, 23, 27, 35-37, 40), *трoбраздaц* (7, 10, 16, 18).

Уз ове примере интересантно је указати на однос простих и сложених лексема⁸ и на њихову ареалну заступљеност.

Сложеној лексеми типа *придев + именица* углавном одговара једна проста, чији је корен идентичан са одредбом прве: *ораћи плуг* — *орач*, *шпартaћи плуг* — *шпартач*, *загртaћи плуг* — *загртач*, *превртaћи плуг* — *превртач*. Дакле корени прсте и одредба сложене лексеме мотивисани

¹ *redaktor dr Dragoljub Petrović, Matice srpske, Novi Sad - Subotica, 1990.*

⁸ Ови термини су употребљени у значењу која им даје Н. И. Толстой у раду *Из опытов типологического исследования славянского словарного состава*, I, Вопросы языковедения, 1, 1963, 29-45.

су називом радње (оране, шпартане, загртане, прсартање) која се обавља одређеном врстом плуга.

Сложене лексеме *прашаћи плуг*, *копаћи плуг* и *репарски плуг* остале су без адекватних простих парњака из два разлога.

Први, слаба ареална заступљеност наведених лексема један је од доказа и ретке употребе тих оруђа.

Други, изостанак простих лексема (*прашач*, *копач*) у овом семантичком пољу условљен је њиховом посебном семантиком.

Иако је прва лексема у РМС забележена као *nomen instrumenti*, она не означава оруђе за копање, прашење, већ справу за запрашивање.

Друга лексема у говору Срема, као што је наведено у РМС првенствено означава особу која копа, а потом и неку новију машину за копање *рупа* у које се сади дрвце и сл.

У нашој грађи, а ни у РМС није забележена адекватна проста лексема за *репарски плуг*, јер он није ни постојао као специјално оруђе само за вађење репе, већ је то најчешће био модификован загртач.

Што се тиче лексеме *орач*, која у РМС означава човека који оре и животињу која вуче плуг, она је у Срему богатија за још једну семему 'справа за орање'.

Раније наведеним лексемама *шпартати плуг* — *шпартач*, које се јављају паралелно у скоро свим пунктовима, одговара лексема *рлица* (26, 32, 39) са фонетском варијантом *рђлица* (2, 17, 27, 28).

Из приложене карте (бр. 1) види се да су ове две последње лексеме забележене по периферији Срема и да су нешто фреквентније у југоисточном делу испитиване територије.

За називе плуга типа *једнообразни плут* — *једнообразцац* и сл. можемо рећи да се паралелно јављају у скоро свим пунктовима и да је суфикс *-(а)ц* (*једнообразцац*, *двообразцац*, *трообразцац*) знатно фреквентнији од наставка *-ак* (*двообразњак*).

Уз лексему *превртач* у РМС није забележено ово значење које смо чули од информатора из Грабоваца и Сремске Каменице:

"Некад се драло с дџим рђлом, а после се драло са плугом, са превртачом. Нису се окрећали коњи, да си мору да окрећеш, да дреш на ступање, на дје, дма у месту окрнеш, само пребациш, преврнеш."

"Превртач има два цртала, две даске. Тако кат се преврне ондак тебра држеу бразду. А ондак дво што је рђдило досада у оној бразди сад буде горе."

Сви називи делова старог рала били су словенског порекла.⁹

⁹ Branimir Bratanić, *Uz problem doseljenja Južnih Slavena* (nekoliko etnografsko-lexičkih činjenica), — Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1951, str. 230.

Употребом плуга уместо рала није била потиснута словенска номенклатура, већ је она обogaћена новим страним и домаћим терминима, који су се употребљавали за нове металне делове.

Називи основних делова плуга нису лексички разуђени и забележени су у скоро свим испитиваним пунктoвима Срема, а и у РМС.

Гредeљ (1-40) представља основни део плуга, који је у почетку био од дрвета, дрвена гредица која је потом замењена металном шипком.

На гредeљу се налазе *ручице* (1-40) које орач држи у рукама и тако управља плугом.

Ручице су међусобно спојене *прѣчком* (1-40) или *пцјавицом*.¹⁰

Гвоздени нож на плугу који обележава, пресеца вертикално земљу, означен је двема лексемама истог корена а различитих суфикса: *цѣтало* (1-3, 5-8, 11-13, 15, 16, 18, 19, 21-23, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 40), *цѣтѣк* (13, 14, 17, 26, 32, 34, 38, 39).

Рѣоник (1-14, 16-22, 24-27, 29-38, 40) је оштри метални део плуга који одоле сече земљу. У четири пункта (15, 23, 28, 39) забележена је истокорена лексема са другачијим фонетизмом *рѣвник*.

Иако је на Братанићевој карти број III¹¹ приказано да се у североистичном Срему употребљава лексема *лемеш*, ми је приликом наших теренских истраживања (током 1985. године) нисмо регистровали.

Метални део плуга који преврће земљу коју је раоник исекао зове се *дѣска*. Ово значење наведене лексеме није регистровано у РМС.

Део плуга који плази, клизи по бразди и на који се причвршћује раоник зове се *плѣз* (1-40).

Лексичку шароликост и не увек словенску провенијенцију показују називи осталих ситнијих делова плуга.

Део плуга на којем су причвршћени раоник и предњи део даске зове се *глава* (1-21, 23-40), *прѣга* (22) или *козлац*.¹² Семеме ових лексема нису регистроване у РМС.

Лексеме *рољка*,¹³ *цѣмер* (9, 15, 21, 23), *кѣрјук* (31), *цѣра* (10) означавају метални део плуга који спаја плаз са гредeљом и којим се може регулисати дубина бразде. Прве две лексеме су германског порекла (РЈАЗУ *rollen* — завијати; *zimber, zimmet, zimer* — дрво, грађа), трећа турског (ТСХЈ *kuuyuk*) и четврта вероватно италијанског (РЈАЗУ *ciulla* — девојка).

¹⁰ 10 М. Шкарић, *Живот и обичаји "Планинаца" под Фрушком гором*. — Српски етнографски зборник, књ. 24, Београд 1939, 8.

¹¹ В. Bratanić, *Uz problem doseljenja Južnih Slavena (nekoliko etnografsko-lexičkih činjenica)*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1951, карта бр. III, 221-248.

¹² М. Шкарић, *Живот и обичаји "Планинаца" под Фрушком гором*. — Српски етнографски зборник, књ. 2, Београд, 1939, 8.

¹³ 13 М. Шкарић, Нав. дело стр. 8.

У РСМХ прва лексема, *роџка*, није уопште регистрована, а под третом и четвртот, *курџ* и *џура*, није наведено значење забележено у Срему. Забележена је једино лексема *џимер* и то у значењу 'део који спаја лемени (раоник) и гредел'.

Прецизно значење и функцију примера објаснио је информатор из Јаска: "Он држи да *плав* иде дубље и *пљива*. Тај се *џимер* скрћује тако да *плав* иде више горе онда се *равник* забода — иде дубље. Ако се *џимер* подужује онда *равнику* иде *врв* горе, а *плав* доле и тако онда иде *пљива* брзда."

Лексемама *вр* (2-15, 17-21, 24-29, 31-34, 36, 38-40), *вршица* (1), *шпиц* (16, 22, 35, 37) и *лакомица* (30) означен је предњи део раоника.

Називе делова раоника овако је објаснио информатор из Нерадина: "Делови раоника су *лакомица* и *перо*. *Перо* је *напруг*, а *лакомица* *напруг*. А знаш шта се *заве* тако? *Кат* се *пушта* дубље *јел* *пљиве* онда се *овако* *лако* *двже* *горе*, а *перо*, *одно* *тук-тук*."

Једино је лексема *лакомица*, са овим уско термилошким значењем регистрована у РСМ. Забележена је и лексема *вршица*, али не са наведеним значењем. Нетермилошки карактер имају и лексеме *вр*, *врв* и *шпиц*, које означавају предњи ужи део чега.

Задњи део раоника означен је следећим лексемама: *петица* (18, 23, 33), *пета* (15), *перо* (30), *перце* (37).

Прве две лексеме забележене су и у РСМ, али са другим значењем: 'доњи крај косе или бравде' и 'горњи део косе који се гривном причвршћује уз косиште'. Уз лексему *перце* наводи се само да је то деминутив од именице *перо*. Једино је лексема *перо* забележена са идентичним значењем у РСМ.

Од седам лексема којима су означени делови раоника само је једна, *шпиц* страног — немачког порекла (НСХР *Spitze* 'врх'), док су све остале словенске провенијенције.

Знатан број германизама везан је за металне предмете којима су на гредељу причвршћени остали делови плуга: *кљоб* (1, 15, 23, 31), *кљобна* (22), *ташни* (14), *муф* (12, 31, 34), уп. у НСХР *Kloben* 'процеп, ручне менгеле', *Tasche* 'ташна, џеп' и *Muffe* 'наглавак'.

Ево, како је информатор из Јаска описао предмет означен првом лексемом: "Кљоб је *напруг* од *шине* ... *овако* *широко*, онда се *свије*, а *ту* се *просече* тако да *кроз* *део* и *кроз* *део* *иду* *мотичице*, а *одуд* *има* *један* *шдраф* *па* се *стже* у *тај* *гредел*. Онда се *део* *затже* и *држи* *мотичицу*."

Наведене лексеме, сем једне, *муф*, нису забележене у РСМ.

Овом семантичком кругу припада и словенска лексема *ушке ж* мн. (31), уз коју се у РСМ не наводи у њено специфично значење 'метални део на гредељу кроз који су протурени носачи точка или мотичица и потом шарафом заврнути'.

На дрвеном гредељу некадашњег рала и плуга помоћни делови су били причвршћени уплетеним танким прућем које се називало *гужва* (2, 3, 7, 10, 28, 33) или *вџтина* (8, 21).

Слично значење је регистровано и у РМС, а ову последњу лексему наводи и Шкарић.¹⁴

Клин којим се спаја гредељ са колечкама назива се *кјурдељ* (9, 21, 23, 24, 26, 32). Исти назив нејасне етимологије (ЕРХСЈ) забележен је и у РМС и код М. Шкарића.¹⁵

Лопатица којом се чисти нахватана земља са даске плуга назива се *дрџтак* (3, 10, 11, 13, 17-19, 21, 23, 32, 33, 35-40), *дрџце* (30), или *стрџац* (5).

Прве две лексеме су изведене из словенског непотврђеног придева **origi*, уп. *origi* (Рељковић) где је вокал *и* уместо *а* настао укрштањем са суфиксом *-ит* (ЕРХСЈ).

1.2. Влака

Справа на којој се вуче плуг до њиве означена је словенским лексемама мотивисаним самом радњом: *влака* (17, 23, 36), *владчуге* (30-35, 38-40), *свџак* (18, 19), *вџа* (12, 13, 21, 22), *повџаче* (15), *пџе* (3, 7, 9).

Ево како информатор из Мартинаца описује предмет означен последњом лексемом: "Тџ су овџко (унакрст) двџ дрџета, па се сџставе гџре тџко. Онџа се мџте јџдан клџн, па се мџте рџчица и онџа се тџко пџџ мџте нџ тџ и вџче нџ њиву."

Информатор из Гибарца потврђује: *На пџџ се нџсио пџџ нџ њиву.*

Још две лексеме *мџкаре* (1) и *кџџ* (11) имају исто значење, али различиту провенијенцију и мотивацију. Прва лексема представља балкански турцизам непознатог порекла (ЕРХСЈ), а друга домаћу лексему мотивисану ногама (укрштеним) те животиње.

Од осам наведених лексема само је једна, *владчуге*, забележена у РМС са значењем 'примитивно средство за ношење плуга на њиву'. Са истим значењем (РМС) наведена је и лексема *вџачала*, коју ми нисмо забележили на терену. Лексема *влака* потврђена је и код М. Шкарића.¹⁶

Лексеме *мџкаре* и *кџџ* наведене су у РМС, али са значењем 'скеле у грађевинарству'.

Лексеме мотивисане глаголом вући, влачити (*влака*, *владчуга*, *свџак*) заузимају главнину територије Срема, а оне остале западни и југозападни део. Тако су лексеме *пџџ*, *кџџ* и *мџкаре* обичне у западном, а *вџа* и *повџаче* у јужном Срему (в. карту бр. 2).

¹⁴ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 8.

¹⁵ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 8.

¹⁶ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 10.

1.3. Кољечке

Колица на два точка која вуку плуг зову се *кољечке* (1-5, 7, 9, 11-23, 25-26, 28-33, 35, 37, 38, 40). У мањем броју пунктова (6, 8, 10, 24, 27, 34, 36, 39) ова лексема се јавља и у једнинском облику, *кољечка*, уп. "Стари плуге се међо на кољечку, а јармац је био закачен за кољечку", али и "Рудица од кољечки", у истом пункту, Вишњићеву.

У РМС и код Шкарића¹⁷ ова лексема је забележена само у плуралском облику.

Рекли смо да кољечке имају два точка од којих је онај који иде браздом већи, а онај за којим иде орач по неузораном делу њиве, банком, мањи. Први се зове *велики точак* (1-26, 28-34, 37-40), *брајњак* (35, 36), *брајдаш* (27), *брајњи точак*,¹⁸ а други *мали точак* (1-35, 37-40) или *чвечњак* (36).

РМС региструје лексеме *брајдаш* и *брајњак* али са другачијим значењем 'во или коњ који при орању иде браздом'.

Точкови су наглављени на *осовину* (1-40), а на њој лежи дрвена гредица која се зове *јастучић* (1, 5, 6, 9, 13, 15, 17, 26, 27, 32-34, 40), *јастуче* (22, 23, 30, 35-37), *јастук* (3, 7, 10).

На средини јастучића налазе се два мања крака у које налаже гредељ. Ти краци се зову *уши* (24) или *рингла* (39). Предмет који је именован последњом лексемом описао је информатор из Новог Сланкамена: "На ту ринглу стаје гредељ и онда одђу лвнци и не мош маћи. А та рингла има тако висине (20 см) да не мош ни лево ни десно, исто као јастуче."

Након потискивања из употребе дрвених кољечки, лексеме *јастук*, *јастуче*, *јастучић* почеле су означавати и део гвоздених кољечки у које налаже гредељ — *уши* или *рингла*.

Ни једно од ових значења није забележено у РМС. Лексеме *јастучић* и *рингла* наведене су и код М. Шкарића.¹⁹

На десном крају јастучића утврђена је *рудица* (2, 3, 7-10, 13, 15, 18, 19, 21, 23, 27, 31, 36, 40), *рудица* (6, 16, 17, 24, 34) или *ојћ* (24, 30, 38). Информатор из Нерадина објаснио нам је да је ојћ "део на кољечкама за кој се закочи јармац".

Обе лексеме, и *рудица* и *ојћ*, забележене су и у раду М. Шкарића.²⁰

Што се тиче прве лексеме, она је наведена у РМС али без прецизирања значења (дем. од руда). Друга није наведена у овом облику, а регистрована лексема *оје* означава 'покретну руду која се везује за плуг помоћу крпела'.

¹⁷ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

¹⁸ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

¹⁹ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

²⁰ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

На крају руднице/ојића налази се метална кљка (1-40) за коју се закачи јармац или лампов.

Највећу лексичку шароликост показују називи дрвене или металне шипке са рупама, причвршћене једним крајем у јастучић а другим у рудицу, помоћу којих се регулише ширина бразде: *ордчица* (5, 9, 17, 26, 31, 32, 38), *кљзљка* (31), *вдђица* (33), *сдбљица* (15), *мдчка* (9), *помдћник* (23), *штџл* (1). Овај део колечки овако су нам описали наши информатори из Сремске Раче, Сремске Каменице и Хртковаца:

"На дрвеним колџкама има два шипка, ордчица и са њом се подедва дћеш вђћу брзду, дћеш мдњу."

"Кљзљка је за подешавање ширине бразде."

"Колџке имају сдбљицу на чеџ се пушта на мдњу и на вђћу брзду. Зиди има гдддддд. Онда има кроз грдџел тдј рупа. Онда иде од колџака оџко на џџј мџли тџчак ... џнда ако дћеш мдњу брзду тдј сдбљицу гђурнеш кроз грдџел, ако ш вђћу пустиш је џџмо, повђчеш је ндпоље."

За предиме исте намене и у говору Планинаца под Фрушком гором²¹ наведено је неколико различитих лексема, без тачне локације: *сдбљица*, *заплетљача*, *мачка* и *тегер*.

Скоро ни уз једну наведену лексему РСМ не наводи истакнуто значење. У њему није наведена лексема *штџл*, али је зато регистрован глагол *штџловати* 'наместати, удџавати', који је са њом у блиској семантичкој вези.

И у РСМ а и у говору Планинаца под Фрушком гором²² лексема *ордчица* означава гужву од уплетеног прућа или карику којом се спаја грдџел са колџкама — са ринглом.

Већу лексичку шароликост и слабију ареалну заступљеност показују и називи *"вђшљџг дрџџта на колџкама на кџџ се мџћу јџџџ"*: *кџљиц* (27), *мџгарац* (15), *рџшљџ* (38), *вџљушке* (31).

Шкарић ову реалему није узимао у разматрање те отуда одсуство и адекватних лексема.

РСМ наводи све четири лексеме, а при том уз ову другу (*мџгарац*) даје опис реалеме сличне намене уочене на подручју Срема. Значење осталих лексема није директно везано за испитивану реалему.

Од око двадесетак лексема везаних за називе различитих делова колечки само су две (*штџл* и *рингла*) новијег немачког порекла, док су друге као тур. *јџстук*, гр. *мџгарац*, урал.алтај. *сдбљица*, мађ. или рег. *рђђица*, одавно одомаћене и сасвим уклопљене у систем нашег језика (ЕРХСЈ).

Многе од наведених лексема имају метафорично или пренесено значење: *јџстук*, *јџстучџ*, *јџстучић*, *уши*, *сдбљица*, *мдчка*, *помдћник*, *кџљиц*,

²¹ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

²² М. Шкарић, Нав. дело, стр. 9.

мдгарца, одлушке и сл. Неке су мотивисане одређеним радњама, глаголима клизити, водити, орати — клизљка, одђица, ордчица, а другима је у корену именица бразда, човек — браздџи, браздџак и човечњак.

2. ОРУЂА ЗА СИТЊЕЊЕ ЗЕМЉЕ

Називи за оруђа којима се ситни земља након орања и сејања уједначени су на целој територији Срема.

Изглед и намену *брџне* (1-40) објашњавају информатори из Гибарца и Платичева: *"Брџном се равна земља." "Некад је брџна била од трња. Било је два дрвета и уплетв се прџе. Е од ња брџне гадџене од алки."*

За ситњење узоране земље употребљава се *дрљача* (1-40), која може бити из једног или више *крила* (1-20, 22-30, 32-37) или *пдла* (21, 31, 38-40). Према броју крила или пова разликујемо: *једнокрилне, двокрилне и трокрилне дрљаче* (1-20, 22-30, 32-37) или *једнопдлаке, двопдлаке* (21, 31, 38-40).

Лексема *крило* заузима широк ареал испитиване територије док се назив *пдла* јавља само у пет пунктова и то у једном на југу и у четири на североистоку Срема, (в. карту бр. 3).

Оштри шиљци дрљаче који ситне земљу означени су лексемама: *зупци* (2, 3, 16, 21, 27, 28, 31, 34, 36, 38), *зуби* (10, 12, 13, 26, 32), *клинови* (1, 14, 15, 30, 33, 35, 37), *клинци* (7), *пдлци* (17-19, 23, 24).

Све лексеме, за разлику од последње, разуђене су по целој испитиваној територији. Последња, *пдлци*, заузима централни део Срема, (в. карту бр. 4). У наведеним и суседним селима тога дела исту лексему региструје и М. Шкарић.²³

Делови дрљаче у које су усађени зупци означени су следџим лексемама: *грџице* (1, 2, 13, 15, 17, 21, 27, 34), *прџаче* (37), *прџке* (26, 32).

Ови делови су међусобно спојени *шипкама*²⁴ или *плџтницама* (2, 21).

Ево како наведене делове дрљаче описује информатор из Моровића: *"Дрвџна дрљача љма чџетири грџице, отпрџлике два метра дџеачке и тџда су кроз грџице зупци. Свака је грџица прџдџебита — љмџду плџтнице од јџднегџ метра и днда се кроз њџ прџбије ... тџ је на свакој грџици шџрџф и днда се зашџрџфи да се дне не могу ни скџпљати ни разџлџчити. Онда дџђе љанац одџгџр, а за тџ љанац закачџмо џдџр на којџм су жџдрџпчанџци и дрљачо."*

Предња и задња грџица дрљаче назива се *чџлџвџк* (26, 32).

²³ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 10.

²⁴ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 10.

У свим испитиваним пунктовима, за округло оруђе којим се ваља земља, забележена је лексема *ваљак*. Интересантно је приметити да у селима Врдник, Јазак, Шуљам и Лежмиир, у којима је боравио и М. Шкарић, нисам чуо несуфиксални облик ове лексеме — *ваљ*, коју он наводи као једино могући облик.²⁵

Из наведених примера види се да су све лексеме везане за ситњење земље након орања или сетве словенског порекла.

Значење многих од њих (*стрџице*, *крјало*, *пџла*, *пџци*) није наведено у РСМ. Неке (*рџрице*, *челџњак*, *једнопџка*, *двџпџка*) нису уопште ни регистроване, док су друге забележене са нешто измењеним значењем: *грџице* 'пречаге на лотрама и саоницама' и *плџнице* 'пречаге на ластвама'.

3. МАШИНЕ ЗА СЕЈАЊЕ

Машина у којој се реди пшеница пре сетве зове се *редџља* (2, 11, 18), *редџчица* (30), *редџа машина* (12) или *трџер* (21).

Од наведених лексема РСМ региструје само последњу и то са значењем идентичним оном у испитаном пункту. Интересантно је истаћи да је то један од ретких пољопривредних термина посуђених из француског језика.

Називи машина за сејање мотивисани су радњом која се њима обавља: *сејџчица* (6, 13, 15-19, 21, 27, 30, 32, 35, 37, 39), *сијџчица* (1-3, 5, 10, 39), *сејџалица* (12, 22, 23, 26, 36), *сијџалица* (15), *сејџер*²⁶ (2, 6, 8, 9, 18) или семеном које се полаже у земљу: *жџтара* (27), *курџвара* (27) и *редџарица* (27).

Од укупно осам лексема у РСМ нису наведене четири (*сијџчица*, *сејџер*, *редџарица*, *курџвара*), а уз једну (*жџтара*) забележено је другачије значење 'лађа за превоз жџта'. Дакле РСМ региструје само три лексеме (*сејџчица*, *сејџалица*, *сијџалица*) исте мотивације, а различитог творбеног и фонетског лика. Нејасан је критеријум при којем је из РСМ изостала лексема *сијџчица*.

Два најмаркантнија дела сејачице јесу посуда у коју се сипа зрно и цеви кроз које оно испада у земљу. Први део је именован лексемама: *кџш* (1, 2, 12, 14, 19, 22, 23, 26, 27, 30, 32, 35-37, 40), *куџија* (9, 18), *кџто* (6), *сџндук* (2, 11, 21, 35), *сџндуче* (15, 17), а други: *лџла* (1, 6, 10-15, 18, 21, 22, 27, 30, 35, 36, 38-40), *лџла* (2, 9, 17, 19, 23, 24, 26, 32), *цџв* (39).

Лексеме *кџш* и *сџндук* (*сџндуче*) регистроване су по целој територији Срема, а друге две, *куџија* и *кџто* само у западном делу, (в. карту бр. 5).

²⁵ М. Шкарић, Нав. дело, стр. 11.

²⁶ Јован Кангрга, *Немачко — српскохрватски речник*, Београд, 1975, уп. немачко *setzen* 'метнути, посадити' и *Setzer* 'метаљ, постављач'.

Интересанто је да све лексеме бележи и РСМС, али без регистравања наведеног значења, јер многе од њих (*кџа, кџија, сџндук, сџндуче, кџо, цџе*) немају уско терминолошки карактер или су пак метафорички употребљене (*аџа*).

4. ОРУЂА ЗА РУЧНО КОПАЊЕ И СИТЊЕЊЕ ЗЕМЉЕ

Алатка којом се преврће земља означена је лексемама: *ашов* (8, 9, 11-40), *ашџе* (2, 3, 5-7, 10) и *дршџе* (1).

Део ашова на који се стаје ногом да би се он зарио дубље у земљу означен је искључиво лексемама страног порекла: турског (ТСХЈ) *џенџија* (6, 9, 12-14, 21, 26, 27, 34-36, 38), *уџенџија* (11, 16, 18, 19, 24, 33, 40), *пџпуча* (30, 31, 37), и немачког (НСХР) *џџџер* (1-3, 5, 7, 8, 10) и *штџа* (17).

Све лексеме су забележене и у РСМС, али не са наведеним значењем.

Интересантна је репартиција ових лексема. Лексема *џџџер* заузима западни Срем, *пџпуча* северни и један пункт на истоку. У средишњем делу се јавља лексема *уџенџија*,²⁷ а у осталом *џенџија*. Само у једном средишњем пункту забележена је лексема *штџа*, (в. карту бр. 6).

Алатке за прекопавање тврђег земљишта означене су трима лексемама: *бџдак* (1-40), *крџмп* (1-3, 5, 6, 10, 12-16, 19, 21, 23, 27, 30, 31, 33-35, 37-40) и *пџјџ* (7, 11, 17, 18, 22, 28, 36). Ове последње две лексеме су синонимичне и означавају двокраку алатку чији је један крак шири, а други ужи а све је заједно углављено на дрвено држаље. Друга од ове две лексеме, *пџјџ*, јавља се у знатно мањем броју пунктова који се пружају у правцу северозапад-југоисток, (в. карту бр. 7).

Лексема *бџдак* означава једнокраку алатку чији је гвоздени део, у облику уже и дебље мотике, причвршћен на дрвено држаље.

РСМС региструје све три лексеме, с тим што за прву, *бџдак*, наводи да може бити и једнокрак и двокрак чиме га семантички (ако је двокрак) повезује са пијуком, за који каже да је са једне стране заострен а са друге туп. За *крџмп* је наведено да је са једне стране у облику клина, а са друге у облику оштрог стругача.

За лексеме *бџдак* и *крџмп* је наведено у ЕРХСЈ да је прва посуђеница из турског, а друга из немачког језика.

Само у једном пункту (23) средњег Срема забележене су две лексеме *прџт* и *шмџл*, којима су означени шири и ужи део *крџмп*. Ниједан их од наших речника не региструје.

Другу лексему, *шмол*, могли бисмо довести у везу са немачком речју *schmal* 'узан, узак, танак, витак' (НСХР).

За окопавање биљака које су ретко посејане користи се *мџтика* (1-40), а за оне које су гушће засађене *мџтичица* (1-11, 13, 14, 16-18, 20, 22-33,

²⁷ М. Шкарић у нав. делу стр. 11 такође региструје ову лексему.

35, 38-40), *мотичица* (12, 15, 19, 21, 34, 36, 37). Само је у једном пункту (9) за мотичицу забележен и назив *копачица*.

Последња лексема је у РМС регистрована као механичка направа за копање.

Сви термини су словенског порекла (ЕРХСЈ).

Алатка којом се ручно ситни земља, а која се састоји из дужег дрвеног држаља и металних зубаца означена је истокореним лексемама: *грџље* (1-3, 5, 12, 18, 22, 26, 39), *грџуље* (13, 16, 17, 21, 26, 30, 32-34, 39) и *грџљице* (7, 12, 23, 27, 34, 36, 39).

Исте се лексеме односе и на идентичну алатку али са дрвеним зупцима за сакупљање сена.

Ове лексеме словенског порекла (ЕРХСЈ) региструје и РМС. Лексеме *грабуље*, *грабуљиште* 'део у који су усађени зупци' наводи и М. Шкарић.²⁸

5. ОРУЂА ЗА КОШЕЊЕ

Алатка којом се коси трава или детелина означена је, у свим испитиваним пунктовима, лексемом *коса*.

Дуже дрво на које је насађена коса назива се *косиште* (3, 8, 10-12, 14, 15, 17, 21-23, 26, 30, 33, 35-40), *косиште* (1, 5-9, 13, 18, 19, 21).

Краће дрво на косишту које се држи у руци означено је лексемама: *руцаљ* (1, 4, 5, 7-9, 11-13, 15-25, 27-31, 33-40), *руцаљ* (2, 3, 10), *ручица* (6, 14, 26, 32).

Интересантно је указати да се облик са *-аљ* (*руцаљ*) јавља само у пунктовима са хрватским живљем, а лексема *ручица* у неколико села јужног Срема, (в. карту бр. 8).

Лексемама *гривна* (1-3, 6-8, 10-14, 16-18, 20-29, 31-40), *гривина* (5, 9, 19, 30), *гривња* (15) означен је 'метални део, карика којим је причвршћена коса на косиште'.

Комад затесаног дрвета који се ставља испод гривне да учврсти косу уз косиште назива се у свим испитиваним пунктовима *зглавак*.

Глава (1-17, 19-34, 36-40) или *врдт* (18, 35) косе означава ужи део косе који се причвршћује уз косиште.

Шири део косе, ближи косишту зове се *пџица* (1, 2, 4-9, 11-14, 16-40) или, у селима са хрватским живљем, *пџа* (3, 10, 15).

Да би коса ниже секла каже се: "Пусти пџицу ддме" (9).

Шпџ или *вџ* косе, у свим испитиваним пунктовима означен је наведеним нетерминологизованим лексемама.

²⁸ М. Шкарић, нов. дело, стр. 11.

Информатори из Нерадина, Хртковаца и Гибарца овако су дефинисали значење лексеме *прут*, забележене у свим испитиваним пунктовима:

"Прут је оно дебело с краја, кад поруб. Кат свечеш ништо јако онда с прутом удариш. Тупи део косе – то је прут."

"Кат се покрља коса онда се мете прут, парче гвоздјета."

"Кат се коса у елови покида онда метемо прут."

Из наведених примера види се да лексема *прут* означава и 'тупу ивицу' а и 'врат' косе. У говору Планинаца²⁹ за прво значење забележен је турцизам *телуће*, потврђен и у РМС.

Прибор за откивање косе (*бабица*, *чаканац*) овако су описали информатори из Војке, Нерадина и Хртковаца:

"Бабица је једно гвозђе које се укуца у дрво и на њему се откива коса. Постoje две врсте бабица: швапска, са стдлицом и српска, без стдлице. На швапској бабици коса се откива одоле, четвртастом странаом чаканца, а на српској одгоре, јужом странаом."

"Коса се откива на бабици, а туче се чаканцом."

"Чаканац је чекић којим се откива, а бабица гвозђе на којем тучаш косу."

Обрађен камен којим се оштри коса означен је следећим лексемама: *брус* (2, 3, 10, 11, 15, 16, 38-40), *гладалица* (1, 6-9, 11, 12, 14, 19, 22, 26), *гладлица* (5, 8, 13, 16-18, 23, 26, 40) и *гладило* (30, 33, 35-37).

Метална посуда која се носи о појасу и у којој се у води држи гладлица, у свим испитиваним пунктовима означена је лексемом *оддир*.

Лексеме *тоља* и *перо*, којима су означени помоћни предмети причвршћени на косиште, забележене су у свим испитиваним пунктовима.

Ево како су информатори из Белегиша, Новог Сланкамена и Сота одредили значење наведених лексема и функцију именованих предмета:

"Тоља је савијено дрво на косишту које дрвљачи жито на руковет да може да изруковада руковадала."

"Савитљиво дрво од јасена које се на горњем крају привезе јузицом, а на доњем учврсти жицом, тако да стоји на косишту у облику лука."

"Помоћу једне шибе, тоља се зове, везана је јузицом за косиште и савита са једним пером напред, које слаже то жито и везано доле за косиште."

Мање алатке којима се ручно косило и руковадало жито или секла кукурузовина означене су лексемама: *срп* (1-3, 5, 6, 8-10, 12-14, 16, 21, 26, 27, 35-40), *вагов* (7, 9, 11, 14, 15, 17-19, 21, 23, 27, 40), *шалов* (22, 30, 33, 35, 36, 38, 40), *косу* (5, 17, 20, 40) и *косак* (8).

²⁹ М. Шкарић, нав. дело, стр. 11.

Изглед и функцију реалема означених наведеним лексемама детаљније су нам објаснили информатори из Мартинаца и Платичева:

"Срп има зубе и с њима се већином жело, а ваговом смо купили жито, сџкли курзвину и чистили рџпу. Он нема зубе."

"Срп је за жито и с њим се руковедало, а вагов је више био прде, за сџли курзвину."

Исту функцију и изглед имају *шадџ*, *кџсџ* и *кџсџр*. Прву лексему (*шадџ*) не региструје ни један наш речник, а од друге две наведена је у РСМ само ова са суфиксом *-ур* и то у значењу 'велик савинут вртни, баштенски нож на дугачком дрвету за резање лозе, гранчица, грања и сл.'

М. Шкарић у говору Планинаца региструје лексеме: *срп*, *вагов* и *косир*. При томе напомиње да је прва давно изобичајена из употребе и да је имала зубе. Вагов је био без зубаца, истог облика као и срп, а као и косир служио је за сечење кукурузовине.³⁰

За кошење пшенице и сличног биља користе се разне машине: *косџчица* (1, 9, 11, 15-19, 30, 33, 34, 35, 37), *кџсилица* (22) и *самовезџчица* (6, 16, 34), 'машина која коси и одмах сама везује снопове'.

Скоро све наведене лексеме везане за кошење, сем неких творбених и фонетских варијанти (*рџцањ*, *грџвина*, *грџња*, *гџдалица* и *кџсџк*) регистроване су у РСМ.

Од око тридесетак лексема везаних за кошење разног биља само су две (*џџканац* и *вагов*) страног, мађарског порекла (РСМ) док су све остале домаће, словенске речи.

Многи од тих назива (*гџџва*, *врџт*, *рџчица*, *пџта*, *пџтица*) нашли су мотивацију у анатомској лексички, други (*бџџица* 'столица на којој се откива коса') у чиџеници да старе жене, бабе, углавном седе.

Код многих лексема је уочена акценатска, фонетска и творбена деривација: *кџсџште* — *кџсџште*; *гџдалица* — *гџдџица*; *рџцањ* — *рџцањ*, *грџвна* — *грџвина* — *грџња*, *пџта-пџтица*, *кџсџр* — *кџсџк*, *косџчица* — *кџсилица*, *гџдџица* — *гџдџица*.

6. МАШИНЕ ЗА ВРШЕЊЕ

Комплетан уређај за одвајање зрна пшенице из плеве и сламе означен је у свим испитиваним пунктoвима двема лексемама: *врџалица* и (*врџа-ња*) *мџшина* / *мџшина*.

Њена два основна дела за која већина информатора зна називе, јесу: *дрџш* (7, 10, 12-14, 19, 33, 35-37, 40), *трџш* (1-3, 8, 9, 11, 16, 18, 26, 27, 32), *трџшка* (21), *дџџ* (3, 6, 7, 9, 10, 12-14, 16-19, 23, 26, 27, 30, 32, 33, 35, 38), *дџџош* (36), *кџш* (37), *бубањ* (1) 'део у који се убацију снопови и у којем се одваја зрно из плеве' и *лџџтор* (1-40) 'део који носи измлаћену сламу'.

³⁰ М. Шкарић, нав. дело, стр. 16.

Што се тиче наведених лексема РМС неке од њих уопште не региструје (*трџи, трџишка*), док друге наводи без овог значења (*дџб* и *дџбош*) или са значењем најближем оном које смо забележили на терену (*дрџи* и *(е)лџеватор*).

Од наведених десет лексема седам их је страног порекла: грчког — *машина* (ЈСРИ), немачког — *дрџи, трџи, трџишка* (НСХР Dresch 'млатило'), мађарског — *дџбош, дџб* (ЕРХСЈ) и латинског — *лџеватор* (ЈСРИ levare 'подизати', н.л. levator).

Дакле, са прихватањем неке нове реалеме ишло је и усвајање стране терминологије.

Примитивнија машина за извејавање плеве из зрна пшенице означена је двема словенским лексемама прозирне мотивације: *вџтрењача* (2-8, 11-40), *вџтрењача* (10), *вџјача* (1) и *вџјалка* (9).

Значење прве лексеме овако објашњава информатор из Грабоваца: "Ручна *вџтрењача* је имала унутри препело које је један човек окрећо с руком, а други је сипо жито у кош. Овај тџера *вџтар*, који истџрџва плџву, а чџсто жито пада доле и онда га тџваре у цџкове."

РМС једино не региструје лексему *вџјалка*, али зато наводи још три истокорене али творбено различите лексеме: *вџјало, вџјачица* и *вџјалица*.

7. ВИЛЕ

Лексемом *вџле* (1-40) означен је општи назив пољопривредне алатке са металним зупцима, парощцима и дужим дрвеним држаљем.

Виле са два или три парошка за бацање снопова жита на воз означене су лексемама јасне мотивације: *дџдрогџе вџле* (9, 11-13, 17, 19, 26, 27, 32, 33, 35, 36, 38-40), *дџдрогџе вџле* (21), *дџдрогџке вџле* (30), *дџдпарогџке вџле* (15), *трџдрогџе вџле* (10), *роџуље* (1), *снџдпџаче* (1, 2, 5, 6), *снџдпџаче* (2, 3), *снџдпџч* (10) и *вџдџаџе вџле* (14, 16).

Виле са два парошка савијена у облику крушке, којима се вадила репа, означене су у свим испитиваним пунктовима лексемом *рџепарске вџле*.

Од наведених лексема РМС региструје само две, *виле* и *роџуље*, М. Шкарић³¹ само једну и то ону прву.

У овом семантичком пољу нема страних лексема.

8. ОСТАЛИ ПРИБОР

8.1. за саџење

Дрво којим се буше рупе за расаџивање младих биљака означено је већим бројем различитих лексема: *рџљак* (16, 17, 21, 23, 30, 35, 37-40),

³¹ М. Шкарић, нав. дело, стр. 11.

шпрљак (34), *сврџло* (11, 18, 19), *сврџо* (17), *сврџаља* (9, 40), *штџа* (21, 30, 36), *шџло* (7, 11, 19), *рдшак* (10).

У РМС уз многе од ових лексема (*сврџло*, *шџло*, *рдшак*, *штџа*) није наведена и горе споменута семема.

М. Шкарић у говору Планинаца у овом значењу бележи лексему *прл*.³²

И у овом кругу лексема, сем једног германизма *штџа*,^{32а} преовлађују домаћи термини.

8.2. за круњење

Предмети којима се олакшава круњење кукуруза изваљивањем по два реда именовани су следећим лексемама: *шџло* (1, 9, 11, 13, 14, 17-19, 21, 23, 26, 32, 33, 36-38), *шпартџ* (12, 14, 16, 22, 27, 30, 35, 39), *прљак* (30), *вртило* (11) и *пџрало* (11).

Ево, како је информатор из Платичева дефинисао значење прве две лексеме: *"Шпартџ је у виду кд шрџцигер. Он не иде у шпџ. Ово са шпџџом би било шџло. Шпартџ је џтањен па је шџрок тако да изџљује по две реда зрна са клџпа."*

Механичке направе о које се или у којима се круни кукуруз зову се: *крџџач* (6, 16, 26, 32, 37, 39), *крџџача* (27, 30) *крџџица* (6, 9), *крџџач-стџлица* (18, 19, 37), *мџгарац* (10, 36, 40), *кџа* (3) и *рџнда* (39).

Деталнији опис ових направа забележили смо од информатора из Новог Сланкамена, Мартинаца и Кукујеваца:

"Крџџач је машинна што круни кџруж. Она џма као од ваљака џвечено, тако дебело, ту су наударани клџнци, а џде са стране џма гџџџери, дрџени напџрљени и ту је плџк и само мџћеш џнде у џнај крџј до тџчка ди круниш. Она сама тџра чџкањ напџље, а зрно пада џвле. Ми тџ зџџмо крџџач."

"Крџџица џма џвле четир џдге, две напџрџд, две напџтрак. Пма пџстџље — џска у кџју су ударени зџбови, џма тџрџдесет две до тџрџдесет тџри зџба и о тџ се тџре кџруж."

"Мџгарац је џвџко јџдна клџџица и на џју џбџашите. Имџде напџрџд на пџмџер кџ џво ... џнда ту џма јџдно дрџво, мџло џџље и ту наџџџјано екџџри, кџо зџбови, и џнда на тџ крунима"

Код већине испитиваних лексема (*кџа*, *мџгарац*, *крџџица*, *шџло*, *вртило*, *прљак*, *рџнда*) у РМС није наведено утврђено значење или је пак исто значење наведено под другим творбеним ликом, уп. *крџџача* уместо *крџџач*. РМС уопште не региструје следеће три лексеме: *шпартџ*, *пџрало* и *крџџач-стџлица*.

³² М. Шкарић, нав. дело, стр. 20.

^{32а} П. Скок сматра да је ова лексема балкански латинизам (ЕРХСЈ).

И у овом семантичком пољу лексеме су словенског порекла.

8.3. за брање

Мањи шиљати предмет којим се парала љуштика клипа означен је различитим лексемама: *прљак* (11, 35, 38), *ексер* (10, 13, 14, 17, 23, 27), *кљипић* (11), *шило* (27) и *шиљак* (7).

Ево како нам информатор из Платичева описује именовани предмет: *"Узмеш ексер и метеш мило чбова и ту здежеш и днда с дтџм пџрамо камушину кљипа."*

Ни значење ових лексема није регистровано у РМС.

Све лексеме, сем једног турцизма, *ексер*, (РМС) јесу словенског порекла.

8.4. за сечење

Примитивна машина за ручно сечење кукурузовине и сл. означена је двема творбено различитим лексемама: *сечка* (2, 6, 18, 21, 22, 26, 30, 32, 35, 37, 38) и *сечкара* (8, 11).

Лексемама *рибеж* (6, 8, 18, 39) и *треница* (19, 35) означена је направа за стругање, рибање репе.

Три лексеме су словенског порекла, а само једна, *рибеж*, германског. Све су регистроване у РМС.

ЗАКЉУЧАК

Лексички фонд сремског говора, у релативно кратком раздобљу, претрпео је извесне квантитативне и квалитативне промене. Конкретније, неке лексеме (*козлац* 'глава плуга', *рољка* 'држач плаза', *телуће* 'тупи део косе', *лемеш* 'раоник'; *ваљ* 'ваљак', *прљ* 'прљак' и сл.), забележене 1939. или 1951. године, данас су потиснуте из употребе или су уобичајене са другим творбеним формантом.

Ове промене треба схватити као опомену и подстицај за што хитније бележење лексичког блага народних говора. Тематски сакупљена лексика била би добра база за израду дијалекатског речника, који би пак био велика помоћ или полазна тачка за разграничење стандардних од нестандардних облика у речничком фонду српскохрватског језика.

Поређењем наше грађе са РМС уочили смо да је већина лексема забележених у говору Срема регистрована и у Матицином речнику књижевног језика. Разлози су двојаки: 1. Будући да је земљорадња била развијена још у прадомовини Словена,³³ терминологија везана за њу постала је део општег речничког фонда. 2. Теоретски, а према томе ни практично, није решено питање односа дијалекатске и стандардне лексике.

³³ Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. — Београд, 1986, 10-11.

Треба истаћи да РМС не региструје одређен број страних лексема (*клубн, клубна, ташни, штел, треш/трешка, сеџер, шалов*), сложеница (*једнопалка, двопалка, круњач-столица*), а ни словенских простих речи (*рољка, ребрице, редаљка, редачица, репарица, снопач, снопљач, снопаче, парало, челевњак, шпартач*).

Друге су пак наведене без значења регистрованог у говору Срема (*орач* 'плуг за орање', *прашач* 'плуг за шпартане', *даска, глава, пруга, курјук, цура, ушке* 'различити делови плуга', *макаре* и *козе* 'влачуге', *браздаш / бражњак* 'већи точак колечки', *јастук, рингела, орачица, клизаљка, вођица, сабљица, мачка, коњиц, рашље, виљушке* 'различити делови колечки', *стрелице, крило, пола, палци* 'различити делови дрљаче' *житара* 'машина за сејање жита', *кош, кото, сандук, кутија* 'део сејачице' (*у*)*зенгија, папуча, федер, штупа* 'део ашова', *косир* 'вагов', *доб / добош* 'део вршалице', *коза, магарац, круница, шило, вртило, прљак, ренда* 'направа за круњење кукуруза', *клипић, шиљак, шило, прљак, ексер* 'предмет за брање кукуруза') или са другим фонетским и творбеним ликом (*сејалица, сијалица, сејачица*, али не и *сијачица*; *гладило, гладилица* али не и *гладалица*; *гривна*, али не и *гривина, гривња*; *вејало, вејачица, вејалица*, али не и *вијалка*; *влачала*, али не и *влака, свлак*; *ојић : оје*; *косир : косак*; *круњача : круњач*; *руцељ : руцаљ*).

Суфикс *-ица* је најчешћи творбени формант за градњу *nomina instrumenti* (*ручица, ралица, лакомица, петица, вођица, рудица, орачица, сабљица, плетница, редачица, сејачица, сејалица, репарица, мотичица, копачица, грабљице, бабица, гладалица, косачица, самовезачица, косилица, вршалица, круница, треница* и др.).

Мање су продуктивни следећи суфикси женског рода: *-ача* (*дрљача, ветрењача, вијача, круњача, снопаче, снопљаче*), *-аљка* (*клизаљка, редаљка, вијалка, седаљка*), *-ара* (*житара, курузара, сечкара*) и др. *Nomina instrumenti* мушког рода најчешће се творе суфиксима: *-(а)ц* (*дрвенац, кованац, веооденац, једнобраздац, двобраздац, тробраздац, козлац, чаканац*), *-ач / -'ач* (*орач, шпартач, загртач, превртач, стругач, снопач, круњач*), *-ак / - њак* (*цртак, бражњак, двображњак, човечњак, челевњак*), *-(а)к* (*оритак, заглавак, прљак, рашак*) и др.

Знатан је број лексема са метафоричком употребом (*јастук, уши, врат, глава, пета, сабљица, виљушке, лула, мачка, коњиц, магарац, помоћник, папуча, зенгија, бабица* и сл.).

Сразмерно је мали број лексема стране провенијенције: немачке (*цимер, рољка, сербуз, шпиц, клубн, клубна, ташни, муф, рингела, штел, федер, сеџер, штупа, крамп, шмол, дреш, треш / трешка*), турске (*курјук, макаре, јастук, (у)зенгија, папуча, будак, ексер*), мађарске (*чаканац, доб, добош, вагов*) и романске (*тријер, (е)леватор*).

Лексичке изоглосе, које деле територију Срема на западну, источну и средњу, најчешће се простиру у правцу север југ (уп. карте 2, 4, 6 и 8). На картама 3 и 7 изогласа се простире од северозапада ка југоистоку.

Разлике између говора Срба и Хрвата, у области ратарске терминологије Срема, сведене су на ниво творбе (уп. *петица* (С): *пета* (Х) 'део косе ближи косишту' и *ручица*, *руцељ* (С) : *руцањ* (Х) 'део косишта који се држи у руци').

ИНДЕКС АНАЛИЗИРАНИХ ЛЕКСЕМА

1. Оруђа за орање

1.1. Рало и плуг

вѣтина	пѣро
вр/врѣ	пѣрце
вршика	пѣта
гвоздѣнац	пѣтица
глава	пѣјавице
грѣдељ	плѣз
гѣжва	плѣг
даска	прашаћи плѣг
двѣбражњак	преврѣтач
двѣбраздац	преврѣтаћи плѣг
двѣгер	прѣчке
дрѣснац	пруга
загрѣтач	равник/раѣник
загрѣтаћи плѣг	ралица/раљница
јѣднѣбраздац	рало
јѣднѣбразни плѣг	рѣпарски плѣг
клѣбѣ	рѣљка
клѣфна	ручице
кованац	сѣрбуз/сѣрвуз
кѣзлац	струѣтач
кѣпаћи плѣг	ташни
кулски плѣг	трѣбраздац
кѣрдељ	трѣбразни плѣг
кѣрјук	ѣшке
лакомица	ѣјмер
мѣф	ѣрѣтак
ѣрач	ѣрѣтало
ѣраћи плѣг	ѣѣра
ѣритак	шпѣртѣч
ѣриче	шпѣртаћи плѣг
	шпѣц

1.2. *Влака*

в ^л а ^к а	м ^а кар ^е
в ^л а ^ч уг ^е	п ^о в ^о з ^а ч ^е
в ^о з ^а	п ^у з ^е
к ^о с ^е	с ^в л ^а к

1.3. *Колечке*

б ^р а ^ж њ ^а к	м ^а гара ^ц
б ^р а ^ж њ ^и т ^о ч ^а к	м ^я л ^и т ^о ч ^а к
б ^р а ^з д ^а ш	м ^а ч ^к а
в ^е л ^и к ^и т ^о ч ^а к	о ^ј ј ^и ћ
в ^и љ ^у ш ^к е	о ^р а ^ч и ^ц а
в ^о ђ ^у и ^ц а	о ^с о ^в и ^н а/о ^с о ^в и ^н а
ј ^а ст ^у к	п ^о м ^о ђ ^н и ^к
ј ^а ст ^у ч ^е	р ^а ш ^љ е
ј ^а ст ^у ч ^и ћ	р ^и н ^г л ^а
к ^л и ^з а ^љ к ^а	р ^у д ^и ц ^а /р ^у д ^и ц ^а
к ^о л ^е ч ^к е	с ^а б ^љ и ^ц а
к ^о њ ^и ц	у ^ш и
к ^у ка	ч ^о в ^е ч ^њ а ^к
	ш ^т е ^л

2. *Оруђа за ситљење земље*

б ^р а ^н а	к ^л и ^н о ^в и
в ^а љ	к ^л и ^н ц ^и
в ^а љ ^а к	к ^р и ^л а
г ^р е ^д и ^ц е	п ^а л ^ц и
д ^в о ^к р ^и л ^н е д ^р љ ^а ч ^е	п ^л е ^т н ^и ц ^е
д ^в о ^п о ^л к ^е	п ^о л ^е
д ^р љ ^а ч ^а	п ^р е ^ч а ^г е
з ^у б ^и	п ^р е ^ч к ^е
з ^у п ^ц и	т ^р о ^к р ^и л ^н е д ^р љ ^а ч ^е
ј ^е д ^н о ^к р ^и л ^н е д ^р љ ^а ч ^е	ч ^е л ^е в ^њ а ^к
ј ^е д ^н о ^п о ^л к ^е	ш ^и п ^к е

3. *Машине за сејање*

хѣтара	сејаѣчица/сијаѣчица
кѣто	сеѣцер
кѣш	реѣдѣлка
курѣзара	реѣдѣчица
кѣтија	реѣдѣћа машина
лѣула/лѣула	реѣпарица
сандук	триѣсер
сандуче	цеѣв
сејаѣлица/сијаѣлица	

4. *Оруђа за ручно копање и ситљење земље*

ѣшов/ѣшѣв/ѣршѣв	мѣтика
бѣдак	мѣтичица/мѣтичица
грабље	папуча
грабљице	пијук
грабуље	прѣт
грабуљиште	уѣнгија
ѣнгија	феѣдер
зѣпци	шѣмѣл
копаѣчица	штѣула
крамп	

5. *Оруђа за кошење*

бѣбица	заглавак
брѣс	кѣса
вагов	кѣсѣк
вѣдѣр	косѣчица
врѣ	кѣсилица
врѣт	кѣсѣр
глава	кѣсѣште
глаѣдалица/глаѣдилица	пѣро
глаѣдило	пѣта
грѣвина	пѣтица
грѣвна/грѣвња	прѣт
рѣцањ	тѣлуће

руцелъ	тоља
ручица	чаканац
самовезачица	шалѡв
срп	шпйц

6. *Машине за вршење*

бубањ	дбош
вѣтрењача / вйтрењача	дрѣш
вйјалка	кѡш
вйјача	лѣватор
вршалица	препѣло
вршаћа машина	трѣш
дѡб	трѣшка

7. *Виле*

вйле	рѣпарске вйле
вѡсаће вйле	рѡгуле
двѡпарѡшке вйле	снѡпач
двѡгоре вйле	снѡпаче
двѡрогље вйле	снѡпљаче
двѡрошке вйле	трѡроге вйле

8. *Остали прибор*

8.1. *за сађење*

прљак	шйло
рашак	шпрљак
садаљка	штѡла
сврѡло/сврѡ	

8.2. *за брање кукуруза*

ѣксер	шйло
кльпйћ	шйљак
прљак	

8.3. за круњење

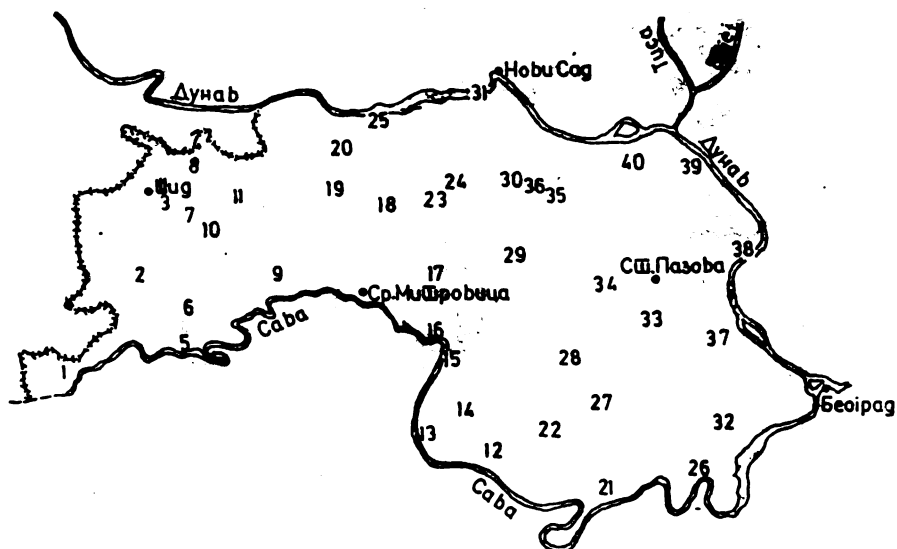
вртило	магарац
кџа	пáрало
круница	прљак
круњаџ	рѣнда
круњаџа	шйло
круњаџ-столица	шпáртáч

8.4. за сечење

рибеж	сѣчкара
сѣџка	трѣница

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

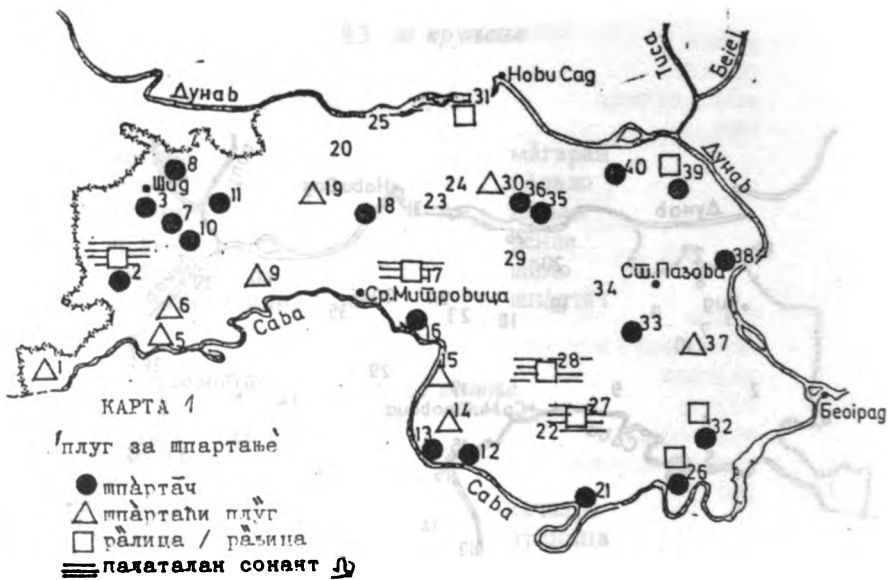
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика* књ 1-3 МС, МХ, Н. Сад-Загреб, 1967-1969. књ. 3-6 МС, Н. Сад 1971-1976.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. САНУ, књ. 1-13, Београд, 1959-1988.
- РЈАЗУ *Рјечник хрватског или српског језика*. ЈАЗУ, књ. I-XXIII, Загреб, 1880-1976.
- НСХР Кангрга Јован — *Немачко српскохрватски речник*. Београд, 1975.
- ТСХЈ Шкаљић Абдулах — *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево 1979.
- ЕРХСЈ Скок Петар — *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*. Загреб, I-IV, 1971-1974.
- ЈСРИ Вујаклија Милан — *Лексикон страних речи и израза*. Београд, 1954.

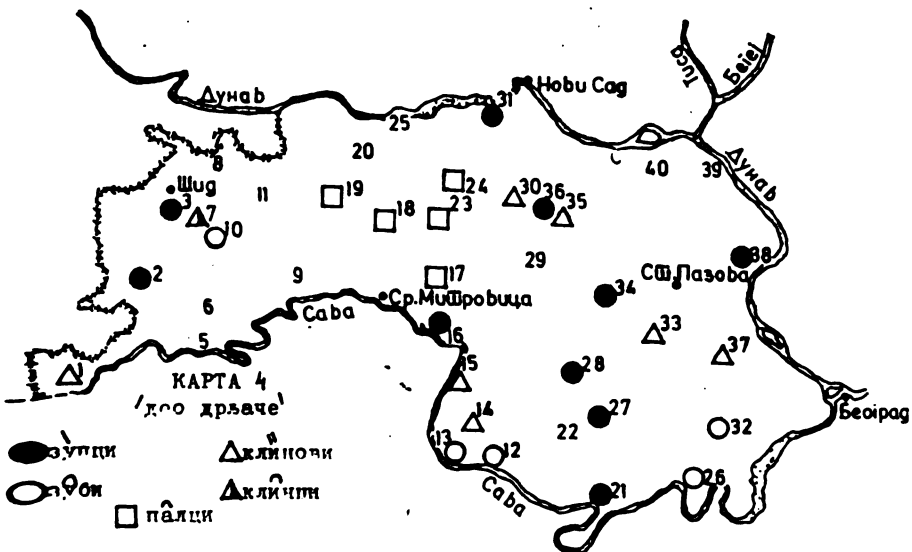
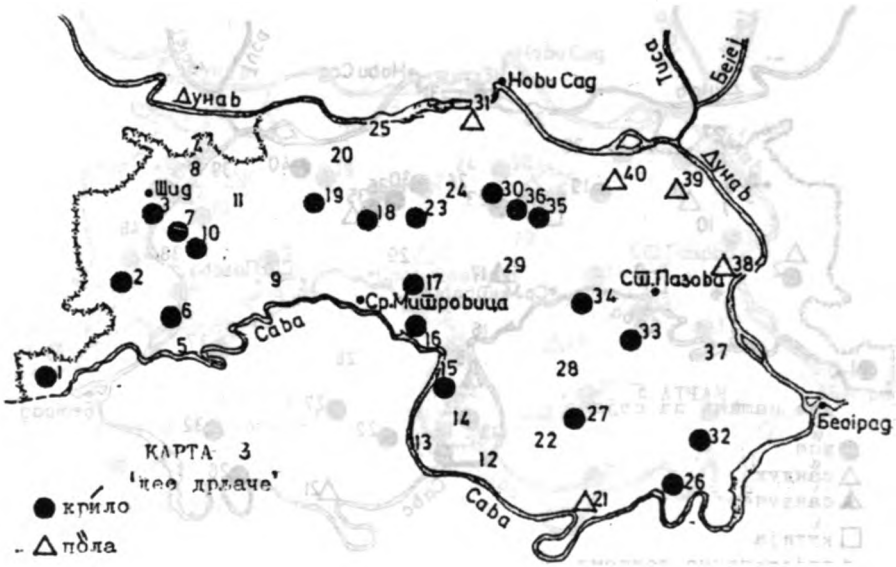

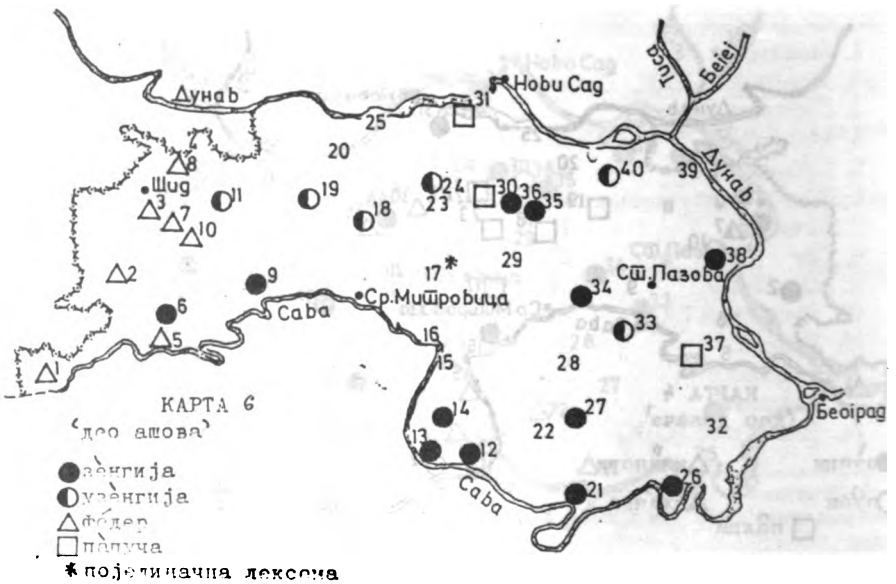
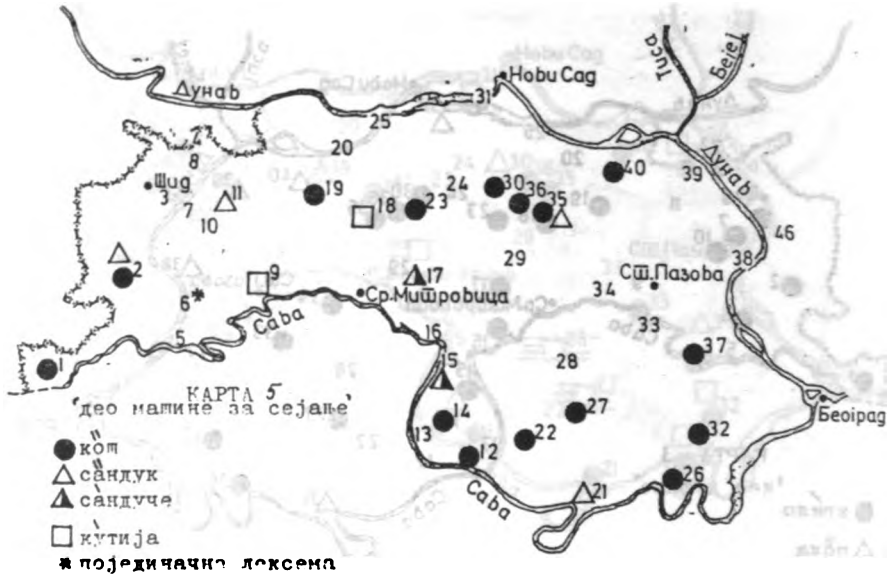
МРЕЖА ПУНКТОВА

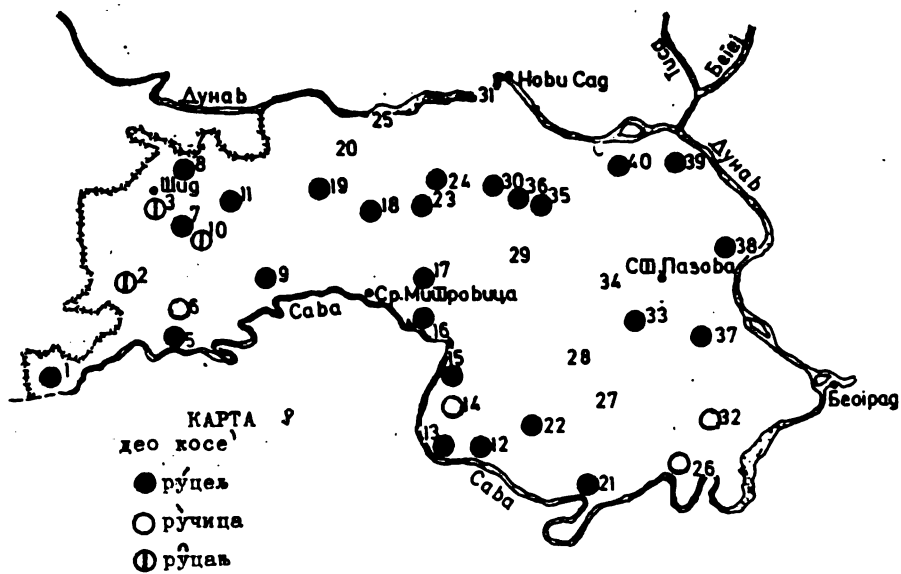
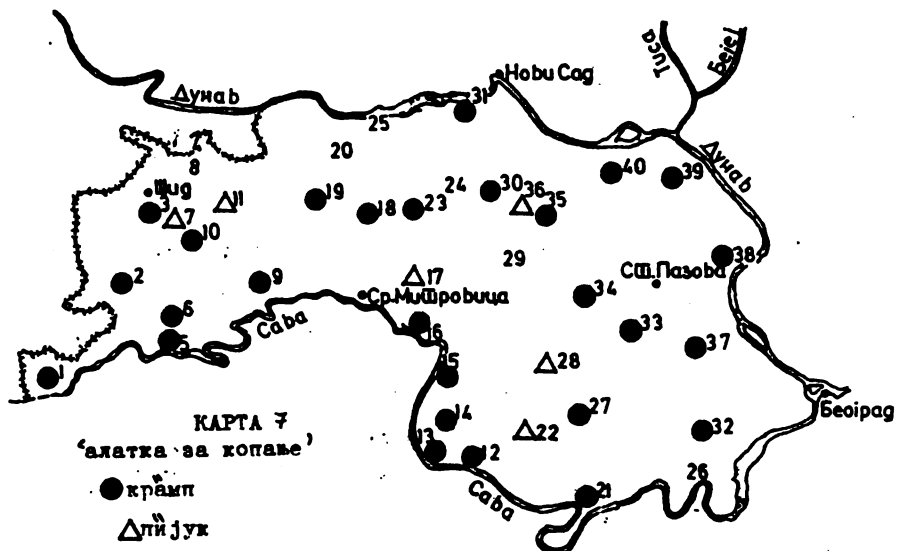
1. Јамена	15. Хртковци (С-Х)	29. Мали Рађанци
2. Моровић (С-Х)*	16. Јарак	30. Нерађин
3. Гибарац (Х)	17. Вџањ	31. Ср. Каменица
4. Молдвин	18. Шуљам	32. Сурчин (С-Х)
5. Сремска Раџа	19. Лежмир	33. Вџка
6. Вайшњићево	20. Свилош	34. Голубинци (С-Х)
7. Баџинци	21. Купиново	35. Марадјак
8. Сџт	22. Огар	36. Крушедол
9. Мартинци	23. Јазак	37. Батајница
10. Кукујевци (Х)	24. Врђник	38. Белегиш
11. Ердџић	25. Черџић	39. Нови Сланкамен
12. Грабџици	26. Бљџевци	40. Крџџин
13. Кљџнак	27. Карлџвчић	
14. Платичево (С-Х)	28. Прџхово	

* Пунктови у којима живе Срби и Хрвати (С-Х) или само Хрвати (Х). У осталим местима живе Срби или Срби и остали народи којима српскохрватски није матерњи језик.

Жарко Бошнякович

ИЗ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ СРЕМА
nomina instrumenti

Резюме

Относительно богатый сборник слов, означающих орудия для обработки почвы и сбора урожая, автор анализирует с лексико-семантической, словообразовательной и ареальной точки зрения.

Автора особенно интересовало отношение диалектной и стандартной лексики и поэтому весь материал, записанный в деревнях Срема, сопоставлял, сравнивал с данными из Словаря сербскохорватского литературного языка Матицы сербской.

